

ΑΘΗΝΑΙΟΝ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΚΑΤΑ

ΔΙΜΗΝΙΑΝ ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ

ΣΥΜΠΡΑΞΕΙ

ΠΟΛΛΩΝ ΛΟΓΙΩΝ.

ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ.

ΑΘΗΝΗΣΙΝ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΕΡΜΟΥ.

παρά τὴν ὕδον Μουσῶν, ἀριθ. 2.

1873.

ΑΘΗΝΑΙΟΝ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΚΑΤΑ

ΔΙΜΗΝΙΑΝ ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ

ΣΥΜΠΡΑΞΕΙ

ΠΟΛΛΩΝ ΛΟΓΙΩΝ.

ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ.

ΑΘΗΝΗΣΙΝ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΕΡΜΟΥ.

παρά τὴν ὁδὸν Μουσαῶν, ἀριθ. 2.

1873.

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΑΙ ΣΚΕΨΕΙΣ ΤΟΥ ΠΟΙΗΤΟΥ ΟΡΑΤΙΟΥ.

Α'.

Ὁ Ὀράτιος κατὰ τὸν ὀξυδερκέστατον ἅμα καὶ πολυμαθέστατον Βεργγάρδυν, εἰς ὃν τὰ κλασικὰ γράμματα ὀφείλουσι καὶ ἄλλα μὲν λόγου ἄξια ἔργα, μάλιστα δὲ τὰς σπουδαιοτάτας ἰσορίας τῆς Ἑλληνικῆς καὶ Ῥωμαϊκῆς φιλολογίας, συγγραφὰς ἀνταξίας τῆς ἐξόχου φήμης, ἣν ὁ Βεργγάρδης κέκτηται ἐν τῇ τῶν γραμμάτων πολιτείᾳ, ὁ Ὀράτιος, λέγομεν μετὰ τοῦ Βεργγάρδου (α), ὑπῆρξεν ἄριστος ἐταστής καὶ γνώστης τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας καὶ τῶν τοῦ κόσμου. Ἡ γνῶσις τοῦ κόσμου καὶ ἡ λεπτογνώμων θεωρία αὐτοῦ μετὰ σωκρατικῆς εἰρωνείας ἠνωμένη μετέδιδον ταῖς σκέψεις τοῦ Ὀρατίου ἀντικειμενικὴν ἀξίαν, ἣν ἡ ἐντελής σαφήνεια καὶ ἡ ἀκρίβεια τῆς μορφῆς καθίστα οὐδὲν ἥττον καταληπτὴν ἢ ἐπίχαριν. Λίαν δ' ἐνωρὶς ἀγαπητὸς γενόμενος πᾶσι τοῖς πεπαιδευμένοις, ἐπροτιμᾶτο τοῦ Οὐίργιλίου, καὶ κοινὸν ἀγαθὸν τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ θεωρούμενος, ἐχειραγῶγει ἄνδρας ἐξόχους εἰς τὸν πρακτικὸν βίον, καὶ μάλιστα διὰ τῆς ἐπιδράσεως ἐπὶ τοῦ Βοαλῶ ἐκρίνετο ὡς ὁ νομοθέτης τῆς ποιήσεως. Οὐδεὶς τῶν ἐπὶ τῶν αὐγουστειῶν χρόνων συγγραφέων ἤξευρε προσφύεστερον τοῦ Ὀρατίου νὰ διατυποῖ τὰς θεμελιώδεις σκέψεις τοῦ πρακτικοῦ βίου διὰ προτάσεων, πρὸς τὸ φαινόμενον εἰς τὴν ἐκλεκτικὴν φιλοσοφίαν ἀποκλινουσῶν. Οὐδεὶς ἀπήλαυε κατὰ τοῦτο μείζονος φήμης· οὐδεὶς ἐκέκτητο ψυχρὰν καὶ ὀξυδερκῆ καὶ ἀκριβῶς ἐπισκοποῦσαν διάνοιαν, συνειδυῖαν τὴν σφαῖραν τῆς ἐνεργείας αὐτῆς, καὶ μετ' ἰδίου φρονήματος ἐκπροσωποῦσαν αὐτήν. Ὁ

(α) Bernhardt's Grundr. der Römisch. Literat. II Abth. p. 517 κ. ε.

Ὁράτιος ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων ἐπαιδεύθη ὅπως καταστῆ ψυχολόγος τοῦ ἀνθρώπου. Τὴν δὲ πρακτικὴν ὠφέλειαν τῆς τοιαύτης αὐτοῦ ἀγωγῆς ἀριδῆλως καταδεικνύουσιν αἱ ποιήσεις αὐτοῦ, καὶ πιστῶς ἐξεικονίζουσι τὴν ὀξύνοϊαν ἅμα καὶ τὴν ἀκρίβειαν, προτερήματα, δι' ὧν ὁ ποιητὴς οὗτος ὅτε μὲν διὰ μακρῶν, ὅτε δὲ διὰ συντόμων μὲν ἀλλ' ἐκλεκτῶν ἀφηγήσεων ὑπογράφει ἢ ὅλας τάξεις, ἢ καθ' ἕκαστον ἄτομα. Καὶ δὴ κατηγορικώτερον λέγομεν. Ἐν τῷ περιωνύμῳ χωρίῳ (*de arte poetica* [α] σ. 158 κ. ἐ), ἐν ᾧ ὑποδεικνύει τῷ δραματικῷ ποιητῇ τὴν ἀνάγκην τοῦ πιστῶς τηρεῖν καὶ κατὰ φύσιν ἀπεικάζειν τὸν ποικίλον τρόπον καὶ τὸ ἦθος τῶν διαφόρων ἡλικιῶν τῶν ἐκάστοτε ἐπὶ τῆς σκηνῆς παρερχομένων προσώπων, δίδει αὐτὸς εὐστοχον χαρακτηρισμὸν τῶν κυριωδεστέρων βαθμίδων τοῦ βίου, ἐν οἷς καὶ τὴν ἐπομένην βραχεῖαν ἔκθεσιν τῆς παιδικῆς τε καὶ τῆς νεανικῆς ἡλικίας, τὴν ὅλως παιδαγωγικὴν «Ὁ παῖς (λέγει), ὁ ἤδη ἐννοῶν νὰ προφέρῃ λέξεις καὶ στερεῶν ποδῶν περιπατῶν, ἀσμενίζεται εἰς τὸ συμπαίζειν τοῖς συνηλικιώταις, θυμοῦται καὶ ἀποπαύεται τῆς ὀργῆς, καὶ μεταβάλλεται ἀπὸ ὥρας εἰς ὥραν. Ὁ δ' ἀγένειος νεανίας, ἀπαλλαγείς τέλος τοῦ παιδαγωγοῦ, χαίρει ἐπὶ τοῖς ἵπποις, ἐπὶ τοῖς κυσὶ, καὶ ἐπὶ τῷ ποώδει χώρῳ τοῦ ὑπὸ τοῦ ἡλίου καταλαμπομένου πεδίου τοῦ Ἄρεως, εὐπλαστος καθ' ἅπερ ὁ κηρὸς εἰς τὴν διαφθοράν, ἰταμὸς πρὸς τοὺς παραινούντας, καταφρονητὴς τοῦ ὠφελίμου, σπαταλιστὴς τῶν χρημάτων, ὑπερόπτης καὶ ἐπιθυμητικὸς καὶ ταχὺς εἰς τὸ ἐγκαταλιμπάνειν ἀρεστὰ αὐτῷ ἀντικείμενα.» Ἐκ τῶν εἰρημένων δῆλον γίνεται, ὅτι ὁ ποιητὴς πρὸς διαγραφὴν τῆς νεανικῆς ἡλικίας ἐξελέξατο κατ' ἐξοχὴν τοὺς αὐτοὺς χαρακτῆρας, τοὺς συνήθως τὸν νεανίαν τῆς νεωτέρας ἀττικῆς κωμωδίας καὶ τῆς κατὰ ταύτην διαπλασθείσης ῥωμαϊκῆς ἐπὶ τῆς σκηνῆς ἀπεικονίζοντας. Καὶ ὅμως μικρᾶς ἐγγωρούσης μεταβολῆς, ὡς ἐκ τῶν τοπικῶν καὶ τῶν καιρικῶν περιστάσεων ἀπαραιτήτου, τὰ μάλιστα κατάδηλος παραμένει ἢ ἀναλλοίωτος ἀλήθεια τῆς τῇ φύσει ὁμοίας ἐκθέσεως. — Πρὸς δὲ τὴν νεανικὴν ἡλικίαν ἀντιθέτει ὁ ποιητὴς

[α] Epistola ad Pisones, ὑπὸ δὲ τοῦ Κοϊντιλιανοῦ συνήθως *ars poetica* ἐπονομαζομένη, ἰδ. Bernhardt ἐνθ. ἀνωτ.

τὴν τῶν γονέων φιλοστοργίαν. Ἐν δυσὶ λοιπὸν χωρίοις, εἰ καὶ παρέργως καὶ ὡς οἶόν τε συντόμως, πλὴν ἀλλ' ὅμως ἀπαραμίλλως καὶ ἀληθῶς, εἰκονίζει ὁ Ὁράτιος τὴν μητρικὴν στοργήν. Καὶ ἐν μὲν τῇ πέμπτῃ ᾠδῇ τοῦ IV βιβλ. (α) πιστεύει ὁ ποιητὴς, ὅτι τὸν πόθον τῆς πατρίδος ἐπὶ τῷ ἀπόντι Αὐγούστῳ δὲν δύναται φιλητικώτερον νὰ παραστήσῃ ἢ διὰ παραβολῆς πρὸς μητέρα, ἥτις τὸν υἱὸν, τὸν διὰ βασκάνου πνοῆς ὑπὸ τοῦ νοτίου ἀνέμου πέραν τοῦ Καρπαθίου πελάγους πλέον ἔτους ἀποκλειόμενον, καὶ πόρρω τῆς γλυκείας πατρίδος κατεχόμενον, δι' εὐχῶν καὶ οἰωνῶν καὶ δεήσεων καλεῖ, καὶ δὲν ἀποστρέφει τὸ βλέμμα ἀπὸ τοῦ κυρτοῦ αἰγιαλοῦ. Ἐν δὲ τῇ δεκάτῃ ὀγδόῃ ἐπιστολῇ τοῦ I βιβλ. σ. 26 ἔτι ἐμφαντικώτερον καὶ ἐγκαρδιώτερον σημαίνεται ἡ ἀληθινὴ μητρικὴ ἀγάπη διὰ τῆς συντόμου ῥήσεως, καθ' ἣν ὁ ποιητὴς εἰσάγει εὐσεβῆ μητέρα εὐχομένην ἵνα ὁ υἱὸς γέλῃη συνετώτερος καὶ ἐναρετώτερος αὐτῆς.

Καὶ ταῦτα μὲν ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς. Ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς σάτυραις παρενεῖρει ὁ Ὁράτιος διαφερούσας εἰκόνας ἀγωγῆς καὶ πατρικοῦ ζήλου. Αἱ σάτυραι τοῦ Ὁρατίου δέον νὰ κρίνωνται ὡς τὸ κάτοπτρον τοῦ τότε καιροῦ καὶ κόσμου, ἐν αἷς ἐνοπτρίζονται ὁ ὅλος βίος καὶ αἱ ἐν χρόνῳ κινήσεις, ὡς ἐπ' ἴσης καὶ αἱ πονηραὶ αὐτοῦ τάσεις κατὰ τὰς ποικίλας αὐτῶν ἀναφορὰς καὶ τὴν ἔκτασιν μετὰ ἴσης ἀληθείας καὶ τέχνης κατανοοῦνται καὶ ἐκτίθενται. Παριστά-

(α) Ἡ τερπνοτάτη αὕτη ᾠδὴ, ἡ εἰς τὸν Αὐγούστον, τὸν ἀπὸ τοῦ Σεπτεμβρίου 738 μέχρι τοῦ Φεβρουαρίου 741 Ἰ.Ρ. κατὰ τε τὴν Γερμανίαν καὶ τὴν Γαλλίαν ἀπόντα, ἀπευθυνομένη, ἐκδηλοῖ τρυφερωτάτην τὴν αἰσθησιν τῶν εὐεργετημάτων τῆς μετὰ πολυχρονίους ἐμφυλίους πολέμους παλινοστησάσης εἰρήνης, τῆς καὶ τὰ κακὰ ἦθη, τὰ ἐκ πολλοῦ χρόνου κατισχύσαντα, ἐπανορθωσοῦσης. ἰδ. Dillenburger καὶ Nauck, δύο τῶν ἐπιφανῶν ἐκδοτῶν τοῦ Ὁρατίου, εἰς τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος χωρίον. Τὴν κορωνίδα τοῦ ποιήματος ἀποτελεῖ τὸ *g e d i, e p a n e l t e*, θεῖε Αὐγούστε. Ὁ Ὀκταβιανὸς δῆλον ὅτι ἐκρίνετο ὑπὸ τοῦ Ὁρατίου ὡς *pacificator orbis terrarum*, ὁ τὴν ποθεινοτάτην εἰρήνην, τὴν ἀπὸ πολλοῦ χρόνου φυγαδευθεῖσαν, καὶ τὴν ἡσυχίαν εἰς τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος μετὰ τηλικαύτας περιπετείας ἐπαναγαγών. ἰδ. Lübker's Reallex. 3te. Auflg. 447.

νονται δ' αὐται διὰ τῆς ἀρεστῆς διαθέσεως καὶ χάριτος, τῆς ἀπαύστως διαχεούσης εἰς τὰς ποιήσεις ταύτας νεαρὰν δύναμιν καὶ αἶδιον κάλλος καὶ διὰ πᾶσαν ἄλλην ἐποχὴν, καὶ ταῦτα προεξέχοντος τοῦ καθολικοῦ σχήματος καὶ τοῦ εὐστόχου χαρακτηρισμοῦ. Ὑπὸ τὴν ἔποψιν δὲ ταύτην αἱ σάτυροι τοῦ Ὀρατίου ἐξεταζόμεναι, τ. ἔ. ὡς ἐπίχαρις εἰκὼν τοῦ τότε χρόνου καὶ τῶν ἠθῶν ἔν τε τῷ πνεύματι καὶ ἐν τῷ τρόπῳ τῆς ἀρχαιοτέρας ἀττικῆς κωμωδίας (ἐφ' ὅσον διὰ τὴν μεταβολὴν τῶν καιρῶν καὶ τῶν ἠθῶν ἀπέβαινε ἐφικτὸν), ἔχουσι μᾶλλον ἀντικειμενικὸν χαρακτῆρα, διαστελλόμεναι τῶν ἐπιστολῶν, ἐν αἷς ὑπερέχει μᾶλλον ἢ ὑποκειμενικὴ σχέσις, ἐν ᾧ τὸνναντίον ἐν ταῖς σατύραις αἱ προσωπικαὶ καὶ σχέσεις πρὸς τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ ἄτομον ἐπὶ μᾶλλον ἐξαφανίζονται: ἴδ. Bähr's Gesch. der Griech. Liter. Ier B. 3 Ausg. p. 356 κ. ἔ.

Μετὰ τὴν ὀλοσχερῆ ἦτταν τῶν Καρχηδονίων, τῶν ἀδιαλλάκτων ἐχθρῶν τῶν Ῥωμαίων, ἡ Ῥώμη ἐκυριάρχησεν ἀδιαφιλονεικῆτως ἀπάσης τῆς ἐσπερίας Εὐρώπης· οὐχ ἦττον δὲ καὶ τῆς Ἀνατολῆς ἐδέσποσεν ἄτε, τοῦ μὲν Μακεδονικοῦ Κράτους καταλυθέντος, τοῦ δὲ Συριακοῦ καὶ τοῦ Αἰγυπτιακοῦ ἐκνευρισθέντος, καὶ τῆς Ἀχαικῆς συμπολιτείας διαλυθείσης, καὶ καθ' ὅλου εἶπεῖν τῆς παλαιᾶς Ἑλλάδος τελευτησάσης, ἡ Ῥώμη ὡς πνευματικὸς κληρονόμος ἀνέλαβε τὴν θεραπείαν τῆς ἐπιστήμης. Ὅτε λοιπὸν συνεπεία τῶν βιαίων τούτων ἀνατροπῶν τὸ δημοκρατικὸν οἰκοδόμημα ἐχαλαρώθη, καὶ τὰ πράγματα ἰσχυρῶς μετεβλήθησαν ὡς πρὸς τὸν δημόσιον καὶ τὸν ἐν οἴκῳ βίον, καὶ τὸ βλέμμα τοῦ λαοῦ προσηλοῦτο ἐπὶ μᾶλλον εἰς τὰ ἐπιχώρια, καὶ τὸ ἐθνικὸν αἶσθημα ἤρθη εἰς σαφῆ καὶ ζωηρὰν συνείδησιν, τότε ἐκ τοῦ πλουσίου πνευματικοῦ βίου ἐβλάστησεν ἐν ἀκμαίᾳ καὶ ἐξηγενησμένη μορφῇ ἡ πρό-παλαι κατὰ τὴν Ἰταλίαν ἐγγώριος ποίησις, ἣτις, περιλαμβάνουσα μὲν τὸν ὅλον πλοῦτον δημοτικῶν αἰσθημάτων καὶ ἐννοιῶν, ἀλλ' ἐξ ἴσου ἀπέχουσα σκυθρωπότητος καὶ μυστηριώδους παραφορᾶς, κατ' ἀρχὴν δ' ἐπιχρωματιζομένη διὰ φαιδροτέρας διαθέσεως καὶ σκωμμάτων, ἐξεικόνιζε τὸν Ῥωμαῖον ἀγρότην. Τὸ εἶδος τῆς ποιήσεως, τὸ διὰ τὴν ποικιλίαν τῆς ὑποθέσεως καὶ τὴν γενικευτικὴν

τάσιν αὐτοῦ εὐλόγως *satira* ἐπονομασθὲν, συμπίπτει κατὰ τὴν πρωϊαιτάτην αὐτοῦ γένεσιν ταῖς ἀπλουστάταις κινήσεσι τοῦ ποιητικοῦ αἰσθήματος, καὶ ἀποτελεῖ πως τὸ κάρπιμον ἔδαφος, ἐξ οὗ καθ' ὅλου ἐβλάστησε τὸ ἄνθος τῆς ἰδιαζούσας τοῖς Ῥωμαίοις ταύτης ποιήσεως (α).

Μετὰ τὴν ἀναγκαίαν δὲ ταύτην περὶ σατύρας παρέλθασιν ἐπανερχόμενοι εἰς τὸ προκείμενον λέγομεν ὅτι ἡ πατρικὴ φιλοστοργία, ἡ εἰς τὴν τάσιν τοῦ κοσμεῖν τὰ ἐλαττώματα τῶν υἱῶν καὶ δι' εὐπρεπῶν ὀνομάτων ἐκτιθέσθαι αὐτὰ ἐνδεικνυμένη, παρέχει τῷ Ὀρατίῳ τὸ ἐνδόσιμον εἰς φαιδροτέραν παράστασιν. Καὶ τυφλῷ δὲ δῆλον ὅπόσον ἐπιβλαβῶς ἐπιδρᾷ ἐπὶ τῆς ἀνατροφῆς ἡ τάσις αὕτη, καὶ ὅπόσον δυσχερῆ διὰ τὴν αἰτίαν ταύτην οἱ πατέρες καθιστῶσι τοῖς τε διδασκάλοις καὶ τοῖς παιδαγωγοῖς τὴν διαπαιδαγώγησιν τῶν παιδῶν αὐτῶν. Ὁ Ὀράτιος ὁμῶς δὲν ἐξετάζει τὸ πρᾶγμα ὑπὸ ταύτην τὴν ἔποψιν, καὶ τὰ παραδείγματα, τὰ ὑπ' αὐτοῦ μνημονευόμενα, δὲν ἀφορῶσιν εἰς ἠθικά, ἀλλ' ἀποκλειστικῶς εἰς σωματικὰ ἐλαττώματα καὶ δυσμορφίας. Ἦγουν πρόκειται ἐν τῇ τρίτῃ σατύρᾳ τοῦ I. βιβλ. περὶ τοῦ ἐπιμέμπτου ἔθους, καθ' ὃ αἱ μὲν τῶν ἄλλων ἐλλείψεις αὐστηρῶς ἐξελέγχονται καὶ κακοήθως μεγεθύνονται, ἐν ᾧ τὰ ἴδια πλημμελήματα παρορῶνται, ἢ ἐπεικῶς λίαν κρίνονται. Ὅθεν πρὸς τὸ ἀξιόμειπτον τοῦτο κακὸν ἔθος ἀντιπαραβάλλον τὴν προμνημονευθεῖσαν τῶν γονέων τάσιν συνιστᾷ τὴν μίμησιν τοῦ τρόπου τῶν πατέρων πρὸς τοὺς υἱοὺς των, οἱ ὅποιοι, ὅταν εἰς αὐτοὺς παρατηρῶσιν τι ἄτοπον ἢ εἰδεχθές, ἠξέουσι ὅπως ἐπινοῶσιν ὀνόματα ἀστεῖα τῷ τρόπῳ κολαστικὰ, καὶ ἀντὶ τοῦ ποιεῖν τὸ κακὸν ἔτι κακώτερον, περιβάλλουσιν αὐτὸ εὐπρεπὲς σχῆμα. Αὐστηρῶς δ' ἐξετάζων τοὺς διαφόρους πνευματικούς τρόπους τῶν υἱῶν του εἰσάγεται ὑπὸ τοῦ Ὀρατίου πατὴρ ἐν σατυρῶν βιβλ. II, 3 σ. 168, ὅπου,

(α) Πρβ. τὴν γ'. Ἐκλογὴν τοῦ Οὐίργιλίου, τὴν ἀριδύτως τὴν φύσιν μιμουμένην, καὶ Ὀρατ. σατ. I, 7, 28, καὶ τὸ αὐτόθι μνημονευόμενον «*Ilalum acctum*». Ἰδ. καὶ τὴν σπουδαίαν πραγματείαν τοῦ Γερλάχου *d i e R ó m i s c h e S a t u r a . Ein Beitrag zur Rómischen Litteraturgeschichte*.

καί τοι ἡ εἰκὼν χρησιμεύει πρὸς σατυρικὸν σκοπὸν, οὐδὲν ἦττον ἰδιάζει, ὡς ἐκ στόματος πατρὸς προνοοῦντος περὶ τῆς ἀγωγῆς τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ ἀπαγγελιομένη, πρὸς ἀποτροπὴν ἐπικινδύνων πλημμυλειῶν. Ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος πατήρ, Σέρβιος Ὀππίδιος καλούμενος, καὶ κατὰ τὸ ἀρχαῖον τίμημα εἰς τοὺς πλουσίους τασσόμενος, λέγεται διανείμας ἀμφοτέροις τοῖς υἱοῖς αὐτοῦ δύο κτήματα, ἃ ἐκέκτητο ἐν Κανυσίῳ. Ἐννοήσας δ' ἐγγίζον τὸ τέλος τοῦ βίου, μετεπέμψατο τοὺς εἰρημένους παῖδας αὐτοῦ κλητήρας ὦν, καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς· «Σὲ μὲν, Αὐλε, κύβους καὶ κάρυα ἐν τῷ εὐρεῖ κόλπῳ τοῦ σοῦ ἐνδύματος φέροντα, εἶδον διανέμοντα καὶ κατακυβεύοντα, σὲ δὲ, Τιβέριε, ἀριθμοῦντα καὶ μετὰ σκυθρωπότητος κρύπτοντα αὐτούς. Τοῦτο φόβον μοὶ ἐπροξένησε, μὴ τυχόν ποτε ὑμᾶς ἀφροσύνη παρατρέψῃ εἰς ἀντικειμένους ὁδοὺς, καὶ σὺ μὲν θὰ ἔπραττες παραπλήσια τῷ Νωμεντανῷ, σὺ δὲ παρόμοια τῷ Κικούτῳ (α). Δι' ὃ ἐν ὀνόματι τῶν ἐφεστίων θεῶν ἰκετεύω ὑμᾶς ἀμφοτέρους νὰ φυλάττησθε ὁ μὲν μείωσιν, ὁ δὲ μεγέθυνσιν τοῦ κτήματος, ὃ ὁ ὑμέτερος πατήρ νομίζει ἰκανῶς μέγα ὡς πρὸς τὰς ὑμετέρας χρείας». Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν κενοσπουδίαν τινῶν εἰς ἀνώτερα ἀξιώματα καὶ εἰς τὴν τούτοις συμπαρομαρτοῦσαν λαμπρότητα, εἰς ὧν τὴν ἐπίτευξιν εὐάριθμοι τότε ἐν Ῥώμῃ, ὡς καὶ κατὰ πάντα καιρὸν καὶ τόπον, μεγάλους κατηνάλωσαν θησαυροὺς, ὁ Ὀράτιος ἔστησε μνημεῖον διὰ τῆς παρὰ πατρὸς πρὸς τοὺς δύο αὐτοῦ υἱοὺς ἀποτεινομένης παραινέσεως τῆςδε· «Πρὸς τούτοις ἵνα μὴ παρθίγη ὑμᾶς καὶ φιλοτιμία, βούλομαι νὰ δεσμεύσω δι' ἱεροῦ ὄρκου· Ὅστις ὑμῶν ἐπιθυμήσῃ ἵνα ποτὲ ἀναδειχθῇ ἀγορανόμος ἢ πραιτωρ, οὗτος ἔστω ἔνοχος τῇ ἐμῇ ἀρᾷ! Τί; Φιλοδωρῶν φασήλους καὶ κυάμους (β), μέλλεις νὰ καταστρέψῃς τὴν περιουσίαν σου, ὅπως ἀντερειδόμενος ἐπὶ τῶν φιλοδωριῶν τούτων δύνασαι κατὰ τὸν ἵππόδρομον ὑπερηφάνως νὰ περιπατῆς, ἢ εἰς μέταλλον κεχυμένος

(α) Ὁ Κικούτας ἦτο διαβόητος ἐπὶ φιλαργυρία, καθ' ἃπερ ὁ Νωμεντανὸς ἐπὶ σπατάλῃ.

(β) Φασήλους καὶ κυάμους ὤφειλον νὰ διανέμωσιν οἱ ἀγορανόμοι εἰς τὸν λαόν, ὅταν κατὰ τὴν ἐορτὴν τῆς Χλώριδος (Floralia) δι' ἰδίων μεγάλων ἀναλωμάτων εἶδον τοὺς ἔκπαλαι πατέρας ἀγῶνας.

ν' ἀνάκησαι, ἄφρων, ἀπεστερημένος τῶν ἀγρῶν σου; Φρονεῖς ἄρα, ὅτι σὲ ταῦτα πράττοντα δι' ἐπικροτήσεων θ' ἀνταμείβῃ ὁ λαός, ὡς τὸν Ἀγρίππαν (γ), σὲ, ὅστις δίκην κερδαλέας ἀλώπεκος κακῶς ζῆλοῖς τὸν γένει γενναῖον λέοντα;» Καὶ ἐν τῇ περιγραφῇ ταύτῃ ἅπαντα ἐτηρήθησαν λίαν πιστῶς ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ καὶ συνωδᾶ τῷ Ῥωμαϊκῷ βίῳ· τὸ δὲ καθ' ὅλου ἀληθὲς τοῦ ἀνθρωπίνου χαρακτηρισμοῦ γινώσκεται καὶ ἐκ τοῦ ἐθνικοῦ ἐνδύματος. Ἐὰρ δὲν ὑπῆρξαν (καὶ δὲν ὑπάρχουσι, καὶ δὲν θὰ ὑπάρχωσιν) ἐν παντὶ καιρῷ μωροὶ, τὴν ὑψίστην αὐτῶν εὐδαιμονίαν ἐν τῇ κενῇ αἴγλῃ ἐξωτερικῶν τιμῶν ἐπιδιώκοντες, καὶ πᾶσαν τὴν ἐαυτῶν οὐσίαν προϊέμενοι, ὅπως ἀξιοθῶσι τάξεως ἐν τῇ πολιτείᾳ, εἰς ἣν οὔτε ἐκ τοῦ γένους, οὔτε ὡς ἐκ τῆς εὐφυΐας εἰσὶ κεκλημένοι, καὶ ἔπειτα τὸ ἐφήμερον ὄνειρον τῆς λαμπρότητος καὶ τῆς μεγαλοπρεπείας ἐν μακρᾷ ἀθλιότητι ἀποδύρονται;

Β'.

Οἷαςδὴποτε τῆς περὶ φύσεως καὶ τοῦ σκοποῦ τῆς ποιητικῆς ἐπόψεως οὐσης, ἀναντίρρητον εἶναι, ὅτι ἡ ποίησις ἐν οὐδενὶ καιρῷ ἐπαύσατο διδάσκουσα τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ εὐγενές, καὶ ἐκείνους μάλιστα τοὺς χρόνους ἐγκωμιάζουσα, καθ' οὓς ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ εὐσέβεια ἐπευθύνουσι τὰ τῶν ἀνθρώπων. Ὅταν τὸ ὑναντίον ἡ ἀδικία καὶ ἡ ἀκολασία καταλυμαίνωνται τὴν πολιτείαν, τότε ἡ ποίησις προανακρούεται θρηνηδίαν, ἢ σπουδαίως ψέγει καὶ περιφρονεῖ, ἢ παραινεῖ ἅμα καὶ νοθετεῖ. Καὶ ταῦτα μὲν γενικώτερον εἰρήσθω-

(γ) Ὁ Μάρκος Οὐϊψάνιος Ἀγρίππας, ὁ τοῦ Αὐγούστου μέγιστος πολιτικὸς ἀνὴρ ἅμα καὶ στρατηγός, γεννηθεὶς ἐν ἔτει 63 π. Χ., ἦτο ὁ ἐπιστήθιος ἐκείνου φίλος, καὶ ἐν εἰρήνῃ καὶ ἐν πολέμῳ κατ' ἐξοχὴν ὑπὸ τοῦ Αὐγούστου τιμώμενος. Ὁ Ἀγρίππας λοιπὸν οὗτος, ἐπειδὴ διὰ τὰς μεγάλας δαπάνας, τὰς ὑπὸ τῆς ἀγορανομίας ἐπιβαλλομένας, κατὰ τὸ ἔτ. 721 Ῥ. δὲν ἐπαρουσιάσθησαν σπουδαρχοῦντες περὶ τὸ ἀξίωμα τοῦτο, ἀναλαβὼν αὐτὸ οἰκειοθελῶς, οὐ μόνον μεγαλοπρεπεῖς ἀγῶνας ἐτέλεσεν, ἀλλὰ καὶ τὴν πόλιν διὰ πλειόνων ἐξαιρέτων οἰκοδομῶν κατεκόσμησε. Δι' ὃ καὶ ἀπανταχοῦ, ὅπου δημοσίᾳ ἐνεφανίζετο, ἐτύγχανεν ἐνθουσιώδους ὑποδοχῆς.

σαν. Νῦν δὲ τὰ εἰρημένα εἰς τὸν Ὀράτιον ἀναφέροντες λέγομεν, ὅτι ἡ θεὰ τῶν ἐκ τῶν ἐμφυλίων πολέμων προελθόντων δεινῶν, ὑφ' ὧν ἐχειμάζετο ἡ Ἰταλία, παρέχει αὐτῷ τὴν εὐλογον ἀφορμὴν πρὸς ἐξερεύνησιν τῶν αἰτίων τηλικούτων συμφορῶν, καὶ πρὸς ἐξεύρεσιν τῶν ἰαμάτων τοῦ νοσοῦντος σώματος τῆς πολιτείας. Εὐρίσκων δ' ὡς κυρίαν πηγὴν τῶν κακῶς ἐχόντων τὴν τῶν ἠθῶν ἐξαχρείωσιν, ἐπιδιώκει τὴν ἴασιν, ὡς εἰκός, εἰς τὴν ἐπαναγωγὴν τῆς βελτίονος ἐκείνης παλαιᾶς ἀγωγῆς καὶ τῶν χρηστῶν ἠθῶν, οἷς συνωδὰ δέον ν' ἀνατρέφεται ἡ νέα γενεά, δι' ἧς καὶ μόνης ἀποβαίνει ἐφικτὴ ἡ εἰς τὴν χρηστότητα ἐπαναγωγή. Οἱ στοχασμοὶ οὗτοι καταδεσπόζουσι μάλιστα ἐν ταῖς πατριωτικαῖς ἐκείναις ᾠδαῖς τοῦ ποιητοῦ, ταῖς ἀποπνεούσαις ἐθνικὸν αἴσθημα καὶ δύναμιν, καὶ φανότατα ἀναιροῦσι τὴν γνώμην τῶν ὑπολαμβανόντων τὸν Ὀράτιον ὡς λυρικὸν ποιητὴν πλέον καὶ τῆς οἰκείας προαιρέσεως, καὶ ὡς μιμητὴν τῶν Ἑλλήνων ἐξηγούντων. Καὶ δὴ ἐν τῇ δευτέρᾳ ᾠδῇ τοῦ III βιβλ. (ad pueros) ἀποτείνεται κατ' εὐθείαν πρὸς τοὺς νέους, κατονομάζων αὐτοῖς τὰς ἀρετὰς ἐκείνας, ἃς ὀφείλουσι νὰ ἐνστερνίζωνται. Ἐπειδὴ δὲ Ῥωμαῖος αὐτὸς πρὸς Ῥωμαίους τὸν λόγον ἀπευθύνει, προτάσσει ἐπομένῳ τῷ λόγῳ τὴν πολεμικὴν ἀρετὴν (virtus). Δὲν ἀρύεται ὁμοῦς τὴν εἰκόνα τῆς πολεμικῆς ταύτης ἀρετῆς ἐκ τοῦ μέσου τοῦ ἀλλαγμοῦ τῆς μάχης, ἀλλ' ἀνατρέχει εἰς τὴν πηγὴν, ἐξ ἧς ἐκείνη ἐκπηγάζει. «Ὅς τις, λέγει, ἐν ἠδυπαθείαις ἀκολασταίνῃ, καὶ πρὸς θεραπείαν τοῦ πάθους τούτου ἐπιθυμῇ ὁσημέραι νὰ πλουτίζεται, ὁ τοιοῦτος ἀδύνατον ν' ἀποκατασταθῇ μαχητὴς κατὰ τὴν Ῥωμαϊκὴν ἔννοιαν». Δι' ὃ ὡς πρώτην ἀπαίτησιν προβάλλει ὁ Ὀράτιος τοῖς νέοις «τὴν ἀσκησιν εἰς τὸ ἐκουσίως ὑπομένειν σύντονον ἔνδειαν». Ἐφ' ὅσον δ' ὁ παῖς πράττει τοῦτο, ἐπονομάζεται ὑπὸ τοῦ Ὀρατίου *robustus* διότι ἰσχὺς καὶ δυνάμις εἰσιν ὁ πρότιστος καρπός, ὁ ὑπὸ τῆς αὐταρκειᾶς σὺν τῇ ἀπερίττῳ διαίτῃ ἠνωμένης παραγόμενος. Τὸ δὲ σχολεῖον, ἐν ᾧ μέλλει νὰ διδαχθῇ ὁ παῖς ὅπως ὑπομένῃ τὴν ἔνδειαν, καὶ ἐκτρέφῃ καὶ διασώζῃ τὴν ἑαυτοῦ δύναμιν, ἐπονομάζεται ὑπὸ τοῦ Ὀρατίου *acris militia* (ἐπίπονος στρατεία). Ὁ οὕτω διαπαιδαγωγούμενος νεανίας ἀπελαύνει τοὺς πολεμίους,

τοὺς μικροῦ δεῖν μόνον τῷ Ῥωμαϊκῷ κράτει ἐπικινδύνους ὄντας, τοὺς ἀγρίους Πάρθους, ἰππεὺς δεινὸς μετὰ τοῦ ἔγχους αὐτοῦ. Καὶ ὅτε ἀπὸ τοῦ ἐχθρικοῦ τείχους ἡ τοῦ μαχομένου βασιλέως σύζυγος καὶ ἡ ἀκμαία αὐτοῦ θυγάτηρ πόρρωθεν αὐτὸν βλέπει, στενάζει· «Οἴμοι! εἴθε ὄχι ἀγύμναστος ἀνὰ μέσον τῶν πολεμικῶν σιφῶν ὁ βασιλικὸς νυμφίος νὰ ἐξερεθίζῃ τὸν ἀπροσπέλαστον λέοντα, τὸν ἔνεκα αἰμοδιψοῦς κότου ἀπὸ φόνου εἰς φόνον παραφερόμενον!» Καὶ τούτοις προστίθῃσιν ὁ ποιητὴς τὸ σπουδαιότατον λόγιον· «ἠδὺ μὲν καὶ ἔνδοξον τὸ ὑπὲρ πατρίδος ἀποθνήσκειν» *dulce et decorum est pro patria mori*· πρὸς τὸ τοῦ Τυρταίου

»Τεθνάμεναι γὰρ καλὸν ἐνὶ προμάχοισι πεσόντα
»ἄνδρ' ἀγαθὸν περὶ ἧ πατρίδι μαρνάμενον» κ. ἔ.

Ἀλλὰ γυμνὴ πολεμικὴ ἀρετὴ δὲν διαπλάττει τὸν τέλειον ἄνδρα, ὅς τις καὶ διὰ τῶν εἰρηναίων ἔργων δύναται νὰ ἀποδείξῃ τὴν δεινότητα αὐτοῦ. Ἐν ᾧ δὴλα δὴ ὁ Ὀράτιος καὶ ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην προτίθεται νὰ ἐπιδείξῃ πρὸς ἣν ἀπευθύνεται νεολαίαν τὴν εἰκόνα τελείας ἀρετῆς, μέμνηται τῆς καταστάσεως ἐκείνης τῆς ἐκ τῆς τύρβης τοῦ Ῥωμαϊκοῦ βίου εἰλημμένης, καὶ τῆς ἐπομένῳ τῷ λόγῳ ἀντικειμένης πρὸς τὴν πολεμικὴν ἐνέργειαν, τ. ἔ. τῆς περὶ τὰ δημόσια ἀξιώματα σπουδαρχίας καὶ τῆς διοικήσεως αὐτῶν. Ἀλλὰ πάλιν ὁ Ὀράτιος δὲν πραγματεύεται τὴν ὑπόθεσιν ταύτην ὡσεὶ ἐπηγγέλλετο διδάξαι τὸ πῶς δεῖ τὰ δημόσια καθήκοντα ἐπιτελεῖν, ἀλλὰ πολλῶ μᾶλλον ὑπομιμνήσκων συνιστᾷ τοῖς δημόσια ἀξιώματα περιβεβλημένοις πρὸ πάντων μεγαλοφροσύνην. Ταύτης ὑπαρχούσης, πᾶσα ἀρχὴ κατὰ τὸν Ὀράτιον θὰ διοικεῖται δι' ὀρθοῦ πνεύματος, ἐν ᾧ τούναντίον ἡ ἀπληστος φιλοδοξία, πλεονάκις παλαίσασα πρὸς τὴν λαμπηδόνα καὶ τὰς ἀξιώσεις ἀνωτέρων τιμητικῶν θέσεων, προῦκάλεσεν ἐν τῇ πολιτείᾳ ἀνατροπὰς καὶ πολυειδεῖς συμφορὰς, ὡς ἐπ' ἴσης καὶ ἡ περὶ σπουδαρχίαν ἀποτυχία πλειστάκις ἔγεινε παραίτιος προσωπικοῦ ἐρεθισμοῦ καὶ ὀργῆς, ἣν ἡ πολιτεία ἀκριβὰ ἠναγκάζετο νὰ πληρώνῃ. Τούτου ἔνεκα ὁ Ὀράτιος συνιστᾷ εἰς τοὺς συγχρόνους αὐτοῦ νέους τὴν ἀρετὴν ἐκείνην, τὴν ὑπεράνω τῆς κατ' ἐπιφάνειαν, τὴν σεμνὴν καὶ τῆς ἐπιπλάστου ὅλως ἀνεξάρτητον, ἣτις δὲν,

καταλογίζεται ἀντικρυς αἰσχύνῃ τὴν περὶ σπουδαρχίαν ἦτταν, καὶ ἥτις ἐν ἀσπίλοις τιμαῖς διαλάμπει, καὶ δὲν ἀρύεται τὰ σύμβολα τοῦ σεβασμοῦ αὐτῆς ἐκ τῆς διαθέσεως τοῦ φύσει εὐμεταβλήτου ὄχλου· *ἐκείνη τὴν ἀρετὴν, ἥτις τοῖς οὐκ ἀξίοις θανάτου τὸν οὐρανὸν ἀνοίγει, καὶ ἥτις ἐπὶ ἀπατήτου τρίβου μειζόνων ὀρέγεται, καὶ δι' ὠκειῶν πτερύγων τὰς συνελεύσεις τοῦ ὄχλου καὶ τὸ ὑγρὸν ἔδαφος καταφρονεῖ.* Καί τοι ἡ ἀφήγησις τῆς ἀρετῆς ταύτης μετέχει πως φιλοσοφικῆς χροιάς, ἐν ἣ ἡ ἀτομικὴ μορφή τῶν Ῥωμαίων πολιτῶν μικροῦ δεῖν ἀφανίζεται, δὲν στερεῖται ὅμως καὶ ἱστορικῶν ὑπογραμμῶν, οἷον τοῦ νεωτέρου Κάτωνος, ὅς τις κατὰ τὸν Σενέκαν (Ep. 104) πρὸς ἀπόδειξιν τῆς καταφρονήσεως τιμῆς καὶ ὀνειδούς, καθ' ἣν ἡμέραν ἔπαθεν ἦτταν περὶ σπουδαρχίαν, *ἐσφαίρισε δημοσίᾳ.* Παρεκτὸς τούτου καὶ ὁ Πλίνιος αὐτὸς περὶ ἑαυτοῦ μαρτυρεῖ (Praef. 9), ὅτι ἐπὶ ἀποτυχίᾳ ἐξ ἴσου ὑπερήσθη, ὡς ἐπὶ ἐπιτευχθείσαις τιμητικαῖς θέσεσιν, τ. ἔ. καὶ ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν περιπτώσεων ἐνέμενεν εἰς τὴν αὐτὴν διάθεσιν.

Τελευταῖον ὁ ποιητὴς παραινεῖ *πιστὴν σιγὴν*, ἥτις ὡς ἐπὶ τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων δέον νὰ θεωρῆται συνέπεια καὶ τεκμήριον αὐστηράς καὶ μονίμου χρηστότητος, οὕτως ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὑπὸ θρησκευτικῆν ἔποψιν εἶναι σιμειῖον τοῦ εὐσεβοῦς φρονήματος, τοῦ τιμῶντος τοὺς θεοὺς καὶ τὰ ἱερά αὐτῶν μυστήρια. Καὶ τῆς μὲν πιστῆς ταύτης σιγῆς ὑπάρχει ἀσφαλῆς ἡ ἀνταμοιβή, κατὰ δὲ τῆς περὶ τοὺς θεοὺς ἀσεβείας, εἰ καὶ πολλάκις ὀψέ, ἐπίκειται ὅμως ἀφευκτος ἡ νέμεσις. Δι' ὃ ὁ ποιητὴς βδελύσσεται τὴν συμβίωσιν μετ' ἀνθρώπου ἰταμῶς καταπροδιδόντος τὰ ἱερά μυστήρια τῆς Δήμητρος. Ὅθεν ἀνακεφαλαιοῦντες λέγομεν, ὅτι ἐν τῇ προκειμένῃ ὠδῇ ὁ Ὀράτιος ἀποδεικνύει πρῶτον μὲν τὴν πολεμικὴν ἀρετὴν, εἶτα τὴν ἀληθινὴν, τὴν μὴ ἐπιδιώκουσαν λαμπρότητα ἐξωτερικῶν τιμῶν, συνεζευγμένην τῇ πρὸς τοὺς θεοὺς εὐσεβείᾳ, ὡς τὸ κατ' ἐξοχὴν ἐλατήριον, τὸ δυνάμενον νὰ μορφώσῃ ἀνδρας τοὺς νεανίας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, καὶ μάλιστα τοιούτους, οἷους εὔχεται πᾶς φιλόπατρις.

Ἐπι δὲ μᾶλλον διακεκριμένως καὶ ἀμέσως ἐπὶ ἱστορικῆς πραγματικότητος ἐρειδομένη ἀναφαίνεται ἡ ἕκτη τοῦ III βιβλ. ὠδῆ.

ἡ πρὸς τοὺς Ῥωμαίους (ad Romanos) ἀπευθυνομένη. Ἐν αὐτῇ ὁ Ὀράτιος τὰς περιπετείας, ὑφ' ὧν ἐκ πολλοῦ χρόνου χειμάζεται ἡ τῶν Ῥωμαίων πολιτεία, διαπρυσίως ἀποδίδει εἰς τὴν ἐξάλειψιν τοῦ πρὸς τοὺς θεοὺς φόβου. «Τῶν πατέρων σου τ' ἀμαρτήματα, λέγει, ὦ Ῥωμαῖε, θ' ἀποτίσης σὺ καὶ ἄνευ ἰδίου πταίσματος, ἕως οὗ τοὺς ἐτοιμορρόπους ναοὺς τῶν θεῶν ἀνοικοδομήσης καὶ τὰς εἰκόνας αὐτῶν, τὰς διὰ τὸ μέλαν θυμίαμα δυσμύρους γενομένας, ἐκ νέου καθάρισης. Ἐὰν ὑπακούῃς τοῖς θεοῖς, δύνασαι νὰ ἀρχῆς». Εἰς τοὺς θεοὺς ἀναφέρει ὁ ποιητὴς πᾶσαν γένεσιν· εἰς τοὺς θεοὺς ἀποδίδει πᾶσαν τελευτήν. «Πολλὰς συμφορὰς ἐπέπεμψαν (ἐξακολουθεῖ) οἱ παραμεληθέντες θεοὶ ἐπὶ τὴν οἰκτρὰν Ἑσπερίαν· δὲν εἶναι πλέον ἀήττητοι οἱ τῶν Ῥωμαίων στρατοὶ, καὶ μικροῦ δεῖν ἡ Ῥώμη θὰ ἐγίνετο ἐπανειλημμένως ἡ λεία ἐπεὶ Ἰαλόντων βαρβάρων.» «Ποῦ δὲ τὸ πρῶτιστον ἡ ἀθεία ἐξενεόττευε τοὺς δηλητηριώδεις αὐτῆς καρπούς; Ἐν τῷ οἰκογενειακῷ βίῳ (ἀποκρίνεται ὁ ποιητὴς). Ἐκ τοῦ κόλπου τῶν οἰκογενειῶν διεδόθη ἡ διαφθορὰ ἀνὰ τὸ ἔθνος καὶ τὴν πατρίδα. Τρυφίλους καὶ ἰθνηίους χοροὺς καὶ θρυπτικὰς τέχνας μανθάνει τώρα ἡ παρθένος, καὶ ἐκ παιδικῆς ἡλικίας μελετᾷ νόθον ἀγάπην, καὶ ταχέως ὡς σύζυγος ἀτιμάζει τὴν πίστιν τοῦ γάμου, καὶ πωλεῖ ἑαυτὴν εἰς τὸν νεώτερον ἢ εἰς τὸν πλουσιώτερον ἐραστήν». — «Ἐκ τοιούτων γονέων, ἀναφωνεῖ ὁ Ὀράτιος, δὲν κατήγοντο οἱ νέοι, οἱ διὰ καρχηδονικοῦ αἵματος τὴν θάλασσαν ἐρυθράναντες, καὶ ἐπὶ τὸν Πύρρον καὶ τὸν δυνατὸν Ἀντίοχον καὶ τὸν δεινὸν Ἀννίβαν ἐπιτεθέντες, ἀλλ' οἱ ἀνδρεῖοι υἱοὶ ἦσαν ἀγρόται μαχηταί, ἐνησκημένοι διὰ σαβινικῆς σκαλίδος τοὺς βώλους νὰ στρέψωσι, καὶ κατὰ διαταγὴν τῆς αὐστηράς των μητρὸς τὰ κεκομμένα πρὸς ῥόπαλα ξύλα οἴκαδε ἐπὶ τῶν ὤμων νὰ φέρωσιν, ὅταν ὁ ἥλιος τὴν σκιὰν τῶν ὀρέων μεταβάλλῃ, καὶ τὸν καματηρὸν ταῦρον ὁ ζυγὸς λύῃ καὶ τὸν καιρὸν ἐπιτερποῦς ἀνέσεως ἐπαναφέρῃ». Τὰ διδάγματα ἄρα ταῦτα, τὰ ὑπὸ τοῦ Ὀρατίου εἰς τοὺς συγχρόνους αὐτοῦ ἀπευθυνόμενα, δὲν εἶναι ὀλόκληρος σειρά ἐνθαρρυντικῶν ἀληθειῶν, ἐν πάσῃ ἐποχῇ κῦρος ἐχουσῶν; Ἄρα ὁ μὲν πρὸς τὸν θεὸν φόβος δὲν εἶναι ἡ ἀσφαλεστέρη κρηπίς, ἐφ' ἧς ἐδράζεται ἡ εὐδαιμονία

καὶ τὸ εὖ εἶναι καθ' ὅλου τῆς πολιτείας, ἢ δ' ἀθεῖα τούναντίον ἢ ἀναπόδραστος αἰτία τῆς δυστυχίας καὶ τῆς καταστροφῆς; Ἐκ τῶν μυχῶν τοῦ οἴκου ὁμολογουμένως μεταβαίνει εἰς τὸν δημόσιον βίον ἀγαθὸς ἢ κακὸς δαίμων, σωφροσύνη καὶ ἠθῶν αὐστηρότης ἢ ἀκοσμία καὶ ἀνηθικότης. Ὅσοι δ' ἢ θρησκευτικὴ πίστις καὶ ἢ πρὸς τὸ θεῖον εὐσέβεια δὲν ἀκμάζουσιν, ἐκεῖ ἐκλείπει τελέως ἢ ἠθικὴ συμβίωσις. Αἱ δὲ φιλάρεσκοι καὶ φιλήδονοι γυναῖκες, αἱ τὸν ἀγνὸν κόσμον τῆς σεμνοτάτης τῶν οἰκοδεσποινῶν ἀπεκδυθεῖσαι, δὲν ἀνατρέφουσι πλέον τῆ πολιτεία πολίτας ἱκανοὺς πρὸς ἄμυναν καὶ ἐπιθεσιν καὶ πρὸς δόξαν καὶ τιμὴν τῆς πατρίδος. Ἀπέριττος μὲν δίαιτα καὶ ἐπίπονος ἐργασία εἰσὶν αἱ ῥίζαι τῆς ἀνδρείας· αὐθόρμητος δ' ὑποταγὴ καὶ αὐτοῦ τοῦ ἐφήβου καὶ τοῦ διὰ τοὺς ἡμερησίους κόπους κεκμηκότος υἱοῦ εἰς πᾶν πρόσταγμα τῆς αὐστηρᾶς μητρὸς, καὶ ἂν αὕτη ὀψὲ τῆς νυκτὸς βαρείας διακονίας ἐκείνῳ ἐπιτάσῃ, εἶναι τὸ ἀσφαλὲς ἐνέχυρον φρονήματος ἐξ καρτερήσεως καὶ αὐταπαρνήσεως, ἐφ' οὗ ἢ πατρὶς εὐτυχοῦσα καὶ δυστυχοῦσα ἀσφαλῶς δύναται νὰ ἐποικοδομηῇ (α).

Παραπλησίαν ὑπόθεσιν ἔχει καὶ ἡ εἰκοστὴ τετάρτη ᾠδὴ τοῦ αὐτοῦ βιβλίου. Καὶ ἐν αὐτῇ κατάδηλοι γίνονται αἱ μέμφεις τοῦ ποιητοῦ διὰ τὴν ἐπιπολάζουσαν ἀνηθικότητα καὶ τὴν αἰτίαν τῶν δημοσίων συμφορῶν, κατ' ἐξοχήν δὲ τῶν ἐμφυλίων πολέμων. Ἄλλ' ὁ Ὀράτιος ἐν τούτῳ τοῦ λόγου ὁρμᾶται ἐκ τῆς ἀμέτρου ἀπληστίας, τῆς τότε κατακυριευούσης τῶν συγχρόνων αὐτοῦ, ἀντιτιθεὶς πρὸς αὐτὴν ποιητικῶ τῷ τρόπῳ τὴν εὐδαιμονεστέραν ἀκτημοσύνην τῶν μεταναστευόντων Σκυθῶν, καὶ ἐξυμνῶν τὰς ἐξ αὐτῆς ἀπορρέουσας ἀρετάς, μάλιστα δὲ τ' ἀδιάφθορα ἦθη τοῦ οἰκιακοῦ βίου, καὶ τὸ ἀνεπίληπτον τῶν γυναικῶν, ὧν ὑψίστη προῖξ εἶναι ἢ τῶν γονέων τῶν ἀρετῇ καὶ τὸ οἰκεῖον ἀγνὸν φρόνημα. Ἐπαινουμένων δὲ τῶν Σκυθῶν καὶ τῶν Γετῶν, μνημονεύονται συνάμα σιγηλῶς αἱ κακίαι, αἱ τὸν Ῥωμαϊκὸν βίον εἶδεχθῆ καὶ διεφθαρμένον καταστήσασαι. Ἄν πρόκηται νὰ ὑγιάνωσι τὰ τῆς πολιτείας, ἀνάγκη ἐξασφαλίσεως αὐτῆς κατὰ τῶν δεινῶν τῆς ἀστικῆς διχονοίας, χρεῖα πρὸ πάντων τῆς τῶν ἠθῶν βελτιώσεως,

(α) Ἰδ. Held περὶ Ὀρατίου διατριβήν, ἣν μάλιστα ἔγνομεν ἐν ὄψει.

διότι ἄνευ αὐτῶν οὐδὲν ἰσχύουσιν οἱ νόμοι. Πρὸς τούτοις ἢ πρὸς πλουτισμὸν ἀπληστία καὶ τὸ ὑπέρμετρον ποσὸν τῆς ἰδιοκτησίας δέον νὰ ἐξαλειφθῶσι, καὶ ἢ δόξα ἢ τὴν πενίαν αἰσχος νομίζουσα καὶ πᾶν μέσον πρὸς ἀπαλλαγὴν αὐτῆς ἐπιτρέπουσα δέον ἐκποδῶν νὰ ποιηθῆ. Πρὸς ἐπίτευξιν ὅμως τούτου ἀπαραίτητος καθίσταται ἢ ἐκρίζωσις ὀλεθρίων ἐπιθυμιῶν καὶ ἢ εἰς κακουχίας ἀφοσίωσις τῶν νέων, ὅπως γένωνται ἀνδρεῖοι μαχηταί. Ἀλλὰ τώρα οἱ νέοι ἀγυμνάστως ἔχοντες πρὸς σκληραγωγίαν, ἀντὶ τῶν ἀσκήσεων τῶν διαπλαττουσῶν αὐτοὺς γενναιοψύχους καὶ καρτερικοὺς μαχητάς, ἀσχολοῦνται εἰς παιδιὰς καὶ κυβείαν, μάτην δαπανῶντες τὸν πολύτιμον καιρὸν, οἱ δὲ πατέρες αὐτῶν ἐνδελεχῶς σπεύδοντες πρὸς μείζονα πλουτισμὸν, μὴ ἀποτροπιαζόμενοι ἀπάτην καὶ ἀπιστίαν καὶ πρὸς αὐτοὺς τοὺς ὁμοτέχνους καὶ τοὺς φίλους τοῦ οἴκου, συναγείρουσι πλοῦτον ὑπὲρ τοῦ ἀναξίου αὐτῶν διαδόχου, ἀνεπαρκῆ ὄντα εἰς τὴν σπατάλην αὐτοῦ. — Καὶ ἐν τῇ ἑκατονταετῆρῳ ᾠδῇ (Carmen saeculare) συνωδᾷ τοῖς εἰρημένοις εὐχεται ὁ Ὀράτιος τοῖς θεοῖς «ἵνα τῇ φιλομαθεῖ νεότητι δῶσι χρηστὰ ἦθη»! Τὴν ἠθικῶς ἀνατεθραμμένην νεολαίαν καταλέγει εἰς τὰ μέγιστα ἀγαθὰ, ἃ πιστεύει ὅτι ὀφείλει νὰ εὐχῆται ὑπὲρ τῆς πατρίδος. Ἐνθουσιᾷ ὁ Ὀράτιος, ὅταν βλέπῃ εὐφυᾶ νέον, ἐν χρηστότητι παιδευθέντα. Ὅτε ὁ Δροῦσος, ὁ τοῦ Ἀγούστου θετὸς υἱός, ἤρατο μεγάλην νίκην, μαχόμενος πρὸς τοὺς Ῥαιτοὺς καὶ τοὺς Οὐίνδελικούς (ἔθνη γερμανικά), ἄδει ἐν μιᾷ τῶν ἐντεχνοτάτων καὶ μεγαλοπρεπεστάτων ᾠδῶν τὸ τριπλοῦν ἐγκώμιον τοῦ Δρούσου, τῶν κατὰ φύσιν προγόνων, καὶ τοῦ θετοῦ πατρὸς του, δι' ἀπαραμίλλου τέχνης προστιθέμενος τάδε· «Εἶδον ὑπὸ τὰς Ῥαιτικὰς Ἀλπεις πολέμους ποιούμενον τὸν Δροῦσον οἱ Οὐίνδελικοί. Τὰ ἀπωτέρω καὶ ἐπὶ πολὺν χρόνον νικῶντα στίφη, τῇ συνέσει τοῦ νεαροῦ στρατηγοῦ ἠττηθέντα, ἐνόησαν τί τὸ πνεῦμα ἐν ὀρθῷ μέτρῳ, τί ἢ εὐφυΐα ἐν εὐπραγοῦντι οἴκῳ, τί ἢ τοῦ Ἀγούστου εὐνοία πρὸς τοὺς νεαροὺς Νέρωνας ἠδύναντο. Ὑπὸ ἀνδρείων ἀνδρεῖοι γεννῶνται· ζῆ ἐν τοῖς ταύροις, ζῆ ἐν τοῖς ἵπποις ἢ πατρῶα δύναντες, καὶ οὐδέποτε εὐτολμοὶ ἀετοὶ γεννῶσι τὴν εἰρηναίαν περιστερᾶν. Ἡ διδασκαλία ὅμως προ-

βιβάζει τὴν ἔμφυτον εὐφυΐαν, καὶ ἡ ὀρθὴ μόρφωσις ἐπιρρώννυσι τὰς καρδίας. Εὐθὺ δ' ὡς τὰ ἦθη ἀποκλίνωσιν ἀπὸ τῆς εὐθείας ὁδοῦ, τότε τὸ καλῶς γεννηθὲν ἀσχημίζουσιν ἀμαρτήματα.—»

Ἐν Καλάμαις, κατὰ μῆνα Φεβρουάριον 1873.

N. ΠΕΤΡΗΣ.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑΙ ΕΝ ΑΙΓΥΠΤΩ ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΚΑΙ
ΑΠΟΚΑΛΥΨΕΙΣ, ΕΝ ΠΕΡΙΛΗΨΕΙ ΕΚΤΙΘΕΜΕΝΑΙ. (*)

Μικρὸν ὑπὲρ τὰ ἴχνη τῆς Μοίριδος λίμνης πρὸς βορρᾶν τοῦ χωρίου Ἀουάρα, σώζεται εὐρεῖα Νεκρόπολις ἐκ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐποχῆς, καὶ παρὰ τὴν βορείαν αὐτῆς γωνίαν πυραμῖς ἐκ πλίνθων ὠμῶν· παρὰ τὰ εἰρηπια τῆς Νεκροπόλεως ἐπὶ τῶν καθ' ἡμᾶς ἡμερῶν ἐνομιζέτο ὅτι ὑπῆρχεν ἄλλοτε ὁ παρὰ τοῦ Ἡροδότου, Διοδώρου καὶ Στράβωνος ἐξ αὐτοψίας περιγραφεῖς Λαβύρινθος, καὶ παρ' αὐτῶ ὁ τάφος τοῦ τὸν Λαβύρινθον κατασκευάσαντος καὶ τὴν Μοίριδος λίμνην ὀρύξαντος βασιλέως. Τῇ κοινῇ ταύτῃ δοξασίᾳ κύριος ἔδωκε μέγα καὶ ἡ τοῦ σοφοῦ αἰγυπτιολόγου Lepsius σύμφωνος γνώμη. Καὶ εἶνε μὲν πιθανὸν ἡ θέσις τῆς μνημονευθείσης ἀνωτέρω Ῥωμαϊκῆς Νεκροπόλεως νὰ ᾔηνε ἡ αὐτὴ περίπου ὅπου ἄλλοτε τὸ βασίλειον τοῦ Λαβυρίνθου οἰκοδόμημα, ἀλλὰ τούτου ἴχνος δὲν ἀπέμεινε πλέον οὐδὲν, ἐκτὸς μεγάλων τινῶν καὶ σπανίων λίθων μεταξὺ τῆς Νεκροπόλεως καὶ τῆς πυραμίδος, φερόντων τὸ ὄνομα καὶ τοὺς θυρεοὺς Ἀμενεμχᾶ τοῦ Γ' ἐκ τῆς ΙΒ' Διοσπολίτιδος δυναστείας. Ἐπειτα κατὰ τὸν Ἡρόδοτον (II. 149.) καὶ μᾶλλον ῥητῶς κατὰ τὸν Διόδωρον (I. 51. καὶ 52.) τὴν μὲν λίμνην ὠρυ-

(*) Συνέχεια καὶ τέλος τῆς ἐν τῷ 5' τεύχει τοῦ α' τόμου ἀπὸ σελ. 369 πραγματείας τοῦ κ. Γ. Δ. Νερούττου.

ξεν ὁ βασιλεὺς Μοῖρις, καὶ ἐν μέσῃ τῇ λίμνῃ τὸν ἑαυτοῦ τάφον ὠκοδόμησε καὶ δύο πυραμίδας, τὸν δὲ Λαβύρινθον ἔκτισε Μένδης ἢ Μάρρος τάφον ἑαυτῶ (Διόδωρ. I. 61 καὶ 97.), ὁ κατὰ Μανέθωνα Λαμάρης καλούμενος, καὶ ἀνωκοδόμησαν ἔπειτα εἰς κοινὸν ἑαυτοῖς μνημα οἱ δώδεκα βασιλεῖς τῆς μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τῆς ΚΕ' Αἰθιοπικῆς δυναστείας συσταθείσης δωδεκαρχίας (Ἡροδ. II. 148. — Διόδωρ. I. 66)· ἐν δὲ τῇ παρακειμένῃ πυραμίδι ἔκειτο τεθαμμένος κατὰ Στράβωνα (IZ. 37.) ὁ Ἰσμάνδης, ἐν ᾧ κατὰ Πλίνιον (XXXVI. 6.) τὸν Λαβύρινθον ἔκτισε Πετόσυχις ἱερὸν τῷ Ἡλίῳ, ὁ καθ' Ἡρόδοτον ἄνευ τοῦ ἄρθρου καλούμενος Ἀσυχις, ὅστις κατέλιπεν ἑαυτῶ τάφον τὴν παρὰ τῷ Ἰλ-Ἀοῦν ἐκ πλίνθων ὠμῶν πυραμίδα, περὶ ἧς ἐπεγέγραπτο γράμμασιν ἐν λίθῳ ἐγκεκολλημένοις, ὅτι «κοντῶ γὰρ ὑποτύ-» πτοντες ἐς λίμνην, ὅ τι πρόσχοιτο τοῦ πηλοῦ τῷ κοντῶ, τοῦτο » συλλέγοντες πλίνθους εἴρυσαν καὶ τρόπῳ τοιούτῳ ἐξεποίησαν. (Ἡροδ. II. 136.)

Κατὰ τὸν Lepsius ὁ ὀρύξας τὴν Μοίριδος λίμνην καὶ κτίσας τὸν Λαβύρινθον καὶ τὴν παρ' αὐτῶ πυραμίδα εἶνε Ἀμενεμχᾶ ὁ Γ'. ὁ ἐπικαλούμενος PA-EN-MAA, ἢ τοι « Ἡλιος τῆς Δικαιοσύνης », ἕκτος βασιλεὺς τῆς ΙΒ' Διοσπολίτιδος δυναστείας, οὗ τὸ ὄνομα εὐρίσκεται ἔτι ἐπὶ τῶν ὀλίγων σωζομένων λίθων τοῦ ἄλλοτε μεγαλοπρεποῦς Λαβυρίνθου ἀναγεγραμμένον· τὸ ἐπώνυμον Ῥᾶ-εν-Μαᾶ ἀναγινώσκεται καὶ Ἐρ-Μαᾶ-Ῥᾶ, καὶ ἐκ τούτου δύνανται νὰ παραχθῶσι κατ' ἐμὲ κριτὴν αἱ παρ' Ἑλλησι κλήσεις Μοῖρις, Μάρρος καὶ Λαμάρης τοῦ Ἡροδότου, Διοδώρου καὶ Μανέθωνος. Ἐπὶ τῶν ὀπισθεν τῶν δευτέρων καρράκτων ἑκατέρωθεν τοῦ Νείλου ὀρθίων πετρωδῶν ὄχθων, παρὰ τὰ ὄχυρά φρούρια Σάμμινα καὶ Κούμμου, τὰ νῦν καλούμενα Σέμνε καὶ Κοῦμμε, ὑπάρχει ἀναγεγραμμένον τὸ ὕψος τοῦ ποταμοῦ ἐν καιρῷ τῆς ἀναβάσεως τῶν ὑδάτων ἐπὶ τῆς βασιλείας Ἀμενεμχᾶ τοῦ Γ' κατὰ τρόπον τόνδε· « Ἀνάβασις τῶν ὑδάτων ἔτει ιδ' τῆς ἀγίας βασιλείας Ἀμενεμχᾶ Ἡλίου τῆς Δικαιοσύνης, τοῦ αἰωνοβίου »· ἐνίοτε προστίθεται καὶ τὸ ὄνομα καὶ οἱ τίτλοι τοῦ ἐκεῖ ἀποσταλέντος ἐπιστάτου τοῦ Νειλομετρίου πρὸς ἐπιτήρησιν καὶ σημείωσιν

τῆς ἀναβάσεως τοῦ ποταμοῦ. Ἐκ τούτων καταφαίνεται ἡ ἐπιμέλεια, ἣν διὰ παντός ἐποιεῖτο ὁ βασιλεὺς οὗτος ὑπὲρ τῆς χώρας, προνοούμενος τὰ κατὰ τὴν ἀνάβασιν τῶν ὑδάτων τοῦ ποταμοῦ ἤδη ἀπὸ τῶν ἐσχάτων ὁρίων τῆς Αἰγύπτου παρὰ τὴν Αἰθιοπίαν, καὶ φροντίζων τὰ περὶ τὴν ὀχετεῖαν καὶ ἄρδουσιν τῶν ἀγρῶν ἐν τῇ Μεσογαίᾳ.

Κατὰ τὴν τοῦ Ἡρόδοτου περιγραφὴν (II. 148.) ἡ τοῦ Λαβυρίνθου οἰκοδομὴ ἦτο ἐντὸς περιβόλου μνημόσυνος ναὸς, ἐκ δώδεκα ὑποστέγων αὐλῶν καὶ τριςχιλίων οἰκημάτων, ὧν τὰ μὲν ὑπογαιῶ θῆκαι τεταριχευμένων ἱερῶν κροκοδείλων, τὰ δὲ ἐπὶ τούτων, ἀνώγαια ἱερὰ τῶν θεῶν μετὰ παστάδων ἦσαν δὲ ἕξοδοι διὰ τῶν στεγῶν τῶν ὑπογαιῶν, καὶ ἐλιγμοὶ διὰ τῶν αὐλῶν ποικιλώτατοι ἐξ αὐτῶν εἰς τὰ οἰκήματα φέροντες, καὶ ἐκ τῶν οἰκημάτων εἰς τὰς παστάδας, καὶ εἰς στέγας ἄλλας ἐκ τῶν παστάδων, καὶ εἰς αὐλάς ἄλλας ἐκ τῶν οἰκημάτων· ὄροφὴ δὲ πάντων τούτων ἦτο λιθίνη, καθάπερ καὶ οἱ τοῖχοι ἐκ λίθου λευκοῦ, οἱ δὲ τοῖχοι ἀνάπλευροι γλυφῶν τε καὶ κοσμημάτων. Κατὰ τὸν Διόδωρον (I. 66.) οἱ δώδεκα ἀναδείξαντες ἑαυτοὺς βασιλεῖς μετὰ τὴν ἀποχωρήσασαν ΚΕ' Αἰθιοπικὴν δυναστείαν ἐπέβάλοντο κατασκευάσαι κοινὸν ἑαυτοῖς τάφον, ἵνα ἐν ἐνὶ τόπῳ τῶν σωμάτων κειμένων τὸ κατασκευασθὲν μνημεῖον κοινῇ περιέχῃ τὴν τῶν ἐνταφέντων δόξαν· «ἐκλεξάμενοι γὰρ τόπον παρὰ τὸν εἰς π.λουρ τὸν εἰς τὴν »Μοῖριδος λίμνην ἐν τῇ Λιβύῃ κατεσκευάζον τὸν τάφον ἐκ »τῶν καλλίστων λίθων, καὶ τῷ μὲν σχήματι τετράγωνον ὑπε»στήσαντο, τῷ δὲ μεγέθει σταδίαίαν ἐκάστην πλευρὰν, ταῖς δὲ »γλυφαῖς καὶ ταῖς ἄλλαις χειρουργίαις ὑπερβολὴν οὐκ ἀπέλιπον »τοῖς ἐπιγνομένοις· εἰσελθόντι μὲν γὰρ τὸν περίβολον οἶκος ἦν »περίστυλος, ἐκάστης πλευρᾶς ἐκ τετταράκοντα κίωνων ἀνα»πληρουμένης, καὶ τούτου μονόλιθος ἦν ὄροφὴ, φάτναις διαγε»γλυμένη καὶ γραφαῖς διαφόροις πεποικιλμένη· εἶχε δὲ τῆς πα»τρίδος τῆς ἐκάστου τῶν βασιλέων ὑπομνήματα, καὶ τῶν ἱερῶν »καὶ θυσιῶν τῶν ἐν αὐτῇ, ταῖς καλλίσταις γραφαῖς φιλοτέχνως »θεδημιουργημένα. Καθόλου δὲ τοιαύτην τῇ πολυτελείᾳ καὶ τη»λικαύτην τῷ μεγέθει τὴν ὑπόστασιν τοῦ τάφου λέγεται ποιή-

»σασθαι τοὺς βασιλεῖς, ὡς τ', εἰ μὴ πρὸ τοῦ συντελέσαι τὴν ἐπι»βολὴν κατελύθησαν, μηδεμίαν ἂν ὑπερβολὴν ἑτέροις πρὸς κατα»σκευὴν ἔργων ἀπολιπεῖν.» Ὁ Στράβων (IZ'. 37.) ὀνομάζει τὴν τοῦ Λαβυρίνθου κατασκευὴν βασιλείον μέγα ἐκ πολλῶν συνιστάμενον βασιλείων, ἐκ πολλῶν συνεχῶν ἀλλήλαις περιστύλων αὐλῶν μετὰ κρυπτῶν μακρῶν καὶ πολλῶν, δι' ἀλλήλων ἔχουσῶν σκολιάς τὰς ὁδοὺς, προστίθησι δὲ, ὅτι αἱ στέγαι ἐκάστου τῶν οἰκων ἦσαν μονόλιθοι, καὶ τῶν κρυπτῶν τὰ πλάτη ἦσαν ἐστεγασμένα ὡσαύτως διὰ μονολίθων πλακῶν· καὶ ὅτι ἐπὶ τέλει τῆς οἰκοδομῆς ταύτης, πλεον ἢ στάδιον ἐπεχούσης, τάφος ἦν πυραμῖς τετράγωνος, ὅπου Ἰσμάνδης ὁ ταφεῖς. Πράγματι τὸ ἐκεῖ πλησίον ἐπίπεδον καὶ τραπεζῶδες χωρίον ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς ὀνομάζεται **ΣΜΕΝΝΟΥ**, καὶ ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν χρόνων **ΣΒΕΝΤΙ**, νῦν δὲ Βουρὸς Ἰσμέντ (Isment e' Gèbel ἀραβιστί), τὸ δὲ ὄνομα τοῦτο ἔδωκε γένεσιν εἰς τὸν μῦθον τοῦ ἐκεῖ ἄρα ταφέντος Ἰσμάνδου, ὅπως καὶ ἡ λίμνη Μοῖρις ἔδωκεν ἀφορμὴν νὰ ὀνομάσωσιν οἱ Ἕλληνες Μοῖριν τὸν διατάξαντα τὴν κατασκευὴν αὐτῆς βασιλέα.

Ὅπως καὶ ἂν ἔχη τὸ πρᾶγμα, ὁ Λαβύρινθος, ὡς εἶδαν καὶ περιέγραψαν αὐτὸν ὁ Ἡρόδοτος, Διόδωρος καὶ Στράβων, ἦτο Μεμνόνειον, ἢ τοι κενοτάφιον μνημεῖον καὶ μνημόσυνος ναὸς ἐκ μεγάλων λευκοῦ λίθου πλακῶν, ἴσως τιτανώδους πέτρας, ὡς καὶ τὸ ἐν Ἀβύδῳ Μεμνόνειον, καὶ αὐτὸ θαυμαστῶς κατεσκευασμένον, ὀλόλιθον, τῇ αὐτῇ κατασκευῇ ὡς περ καὶ ὁ Λαβύρινθος (Στράβ. IZ'. 42.), καὶ φαίνεται ὅτι ἀμφότερα τὴν αὐτὴν ἔσχον τύχην, χρησιμεύσαντα εἰς καῦσιν ἀσβέστου. Ἐν τοῖς νῦν παρὰ τὴν Ῥωμαϊκὴν Νεκρόπολιν ἐρειπίοις ἐλάχιστα εὐρίσκονται λίθου τεμάχια, ἐπιπολάζουσι δὲ πλίνθοι τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐποχῆς, καὶ ἀντὶ τῶν ὑπογαιῶν οἰκημάτων τοῦ Λαβυρίνθου εὐρίσκει τις κρύπτας καὶ ταφὰς μεταγενεστέρας μεθ' ἑλληνικῶν καὶ Ῥωμαϊκῶν ἐπιγραφῶν.

Ἐν τῇ πρὸς Λιβύην χώρᾳ τοῦ ἐπὶ Πτολεμαίων καὶ Ῥωμαίων Ἀφροδιτοπολίτου κληθέντος νομοῦ, παρὰ πόδας τοῦ ἀπὸ τοῦ Μεμφίτου ἐξακολουθοῦντος καὶ τὸν Ἀφροδιτοπολίτην ἀπὸ τοῦ Ἀρσινόητου χωρίζοντος ὄρους, ὅπου ἡ ἐκ λίθων καὶ εἰς τὸν ὄρον

ἀναβαθμῶν ἐκτισμένη πυραμὶς παρὰ τὸ χωρίον Μαΐδοῦν, ἀνεκαλύφθησαν ἐσχάτως ταφαὶ ἀπὸ τῶν τελευταίων βασιλείων τῆς Γ' καὶ τῶν πρώτων τῆς Δ' Μεμφίτιδος δυναστείας. Ἐν τινι τῶν ἐνταῦθα ἀποκαλυφθέντων ὑπογαιῶν εὐρέθησαν μηνὶ Ἰανουαρίῳ τοῦ νῦν ἔτους 1872 ἀγάλματα δύο ἀνδρός τε καὶ γυναικὸς, παρακαθήμενα ἐπὶ θρόνου ἐξ ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ λευκοῦ λίθου, εἰς διπλάσιον ἢ τὸ φυσικὸν μέγεθος λελαξευμένα, καὶ διὰ ζωηροτάτων χρωμάτων κεχρωματισμένα. Τὰ δύο αὐτὰ ὁμοιώματα, σῶα καὶ ἀκέραια ἀπὸ πάσης ἐξωτερικῆς ἐπηρείας χρόνου ἢ ἀνθρωπίνων χειρῶν ἀσφαλῶς μέχρι τοῦδε πεφυλαγμένα, στιλπνά καὶ ὡς εἰπεῖν καινουργῆ, ἀμίμητα τῇ καλλονῇ καὶ τῇ χάριτι, εἰ καὶ ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Σηφουρίδος (**ΣΝΕΦΕΡΟΥ** ἐν ἱεραγραφῇ), προτελευταίου βασιλέως τῆς Γ' Μεμφίτιδος δυναστείας, καὶ ἐπομένως ἀρχαιότερα καὶ αὐτῶν ἔτι τῶν πυραμίδων, εἶνε τὰ λαμπρότερα πάντων τῶν μέχρι τοῦ νῦν εὐρεθέντων ἔργων αἰγυπτιακῆς γλυπτικῆς, καὶ ὁμοῦ μετὰ τοῦ ἐξ ἀλαβάστρου ἀγάλματος τῆς Ἀμενιζίτιδος δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς τοῦ ἐν Βουλὰκ Αἰγυπτιακοῦ Μουσείου ἀληθὲς ἐγκαλλώπισμα. Καὶ ὁ μὲν ἀνὴρ, χρώματος κεραμοειδοῦς, φέρει μύστακα λεπτὸν ἐπὶ τοῦ ἄνω χείλους ἀνευ γενείου, καὶ καλάσιριν λευκὴν περὶ τὴν ὀσφύν· ἡ δὲ γυνὴ χρώματος λευκοῦ ὑποκιτρίνου φέρει πρόσθετον κόμην μέλαιναν καὶ διάδημα ἐκ ταινίας μετὰ ἀνθέων περὶ τὴν κεφαλὴν, χιτῶνα δὲ χιονόλευκον ποδῆρη· ἀμφοτέρων οἱ ὀφθαλμοὶ εἶνε ἐκ λίθου ὑαλοειδοῦς ἐξεργασμένοι γαλακτοχρόου, ἔχοντος ἐν μέσῳ κρύσταλλον διαυγῆ καὶ ἱριδα τεχνητὴν, καὶ ἐν τῷ βάθει μετὰλλινον καρφίον σπινθηροβολουῦν ἐν μέσῳ μέλανος ῥαγοειδοῦς χιτῶνος, καθιστῶν τὸ βλέμμα ὡς ἀνθρώπου ζῶντος. Τοιαύτην ἐντύπωσιν ἀφῆκεν ἐν ἐμοὶ ἡ θεὰ τῶν ἀριστουργημάτων τούτων ἐν τῷ Μουσείῳ· ἀλλ' ἔτι ἐκπληκτικώτερα ἦτο ἡ ὄψις τῷ πρώτῳ εἰσδύσαντι εἰς τὸ ὑπόγειον, ὅπου εὐρέθησαν αὐτὰ ἐν Μαΐδοῦν, ἀρχαιολόγῳ Vassali, ὅστις ἐν τοῖς ἐγκάτοις τοῦ ὄρους εἶδε τὰς περὶ ὧν ὁ λόγος εἰκόνας ὡς φάσματα ἐξερχόμενα ἐκ τοῦ ὑπὸ γῆν σκότους, καὶ μὲ σπινθηρίζοντα ὄμματα ἀπειλοῦντα τὸν εἰς τοὺς κλινοὺς οἴκους εἰσβαλόντων καὶ τὴν εἰρήνην τῶν τάφων

δικταράττοντα ξένον. Αἱ ἐπιγραφαὶ μένουσιν ἔτι ἀνέκδοτοι καὶ ἀνερμηνευτοί· καθ' ὅσον ἐγὼ ἐκ τῶν ἐνόητων ἠδυνήθην νὰ ἀναγνώσω, ἄνωθεν τῆς γυναικείας μορφῆς ἐπιγέγραπται ἱεροῖς γράμμασιν ἡ ἐξῆς ἐπιγραφὴ· « Ἡ βασιλέως ἐκγονὴ *Νενοῦφαρ* ». ἄνωθεν δὲ τῆς τοῦ ἀνδρός, ἀφ' ἑνὸς μὲν « Ὁ ἄρχων τῆς πό- » λεως **ΤΕΠΙΕ** καὶ κτίστης αὐτῆς, στρατηγὸς τῶν τοξοτῶν, » υἱὸς τοῦ βασιλέως καὶ ἐκ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ, *Ῥαῶφισ*· ἀφ' ἑτέρου δὲ « Ὁ ἄρχων τῆς πόλεως **ΟΥΝΝΙΣ**, ἐπιστάτης κα- » θεστικῶς ἐν ταῖς πανηγύρεσι καὶ ἑορταῖς, ὁ ἄρχων τῆς πόλεως » **ΧΕΠΕ**, τῷ Ὄρω ἱεραῶς, υἱὸς τοῦ βασιλέως καὶ ἐκ τοῦ σπέρ- » ματος αὐτοῦ, *Ῥαῶφισ*. » Ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς δῆλον, ὅτι οἱ εἰ- κονιζόμενοι δύο νεανικοὶ σύζυγοι ἦσαν ἡ μὲν *Νενοῦφαρ* βασιλέως ἐκγονὴ, ὁ δὲ *Ῥαῶφισ* υἱὸς τοῦ βασιλέως, στρατηγὸς τῶν τοξο- τῶν, ἐπιστάτης τῶν ναῶν καὶ ἄρχων τῶν πόλεων *Τεπίε*, *Οὔννις* καὶ *Χέπε*.

Τὸ ὄνομα τῆς βασιλικῆς ἐκγονῆς **ΝΕ-ΝΟΥΦΑΡ** σημαίνει ἄνθος κισσίου λωτοῦ, τὸ μέχρι τοῦ νῦν *Νουφαρ* καλούμενον καὶ *Νενοῦφαρ*, περὶ οὗ ὁ Διοσκορίδης λέγει (Γ'. ρλθ'). « *Νυμφαία*. ἥς τὸ ἄνθος *νοῦφαρ* λέγεται. . . ἄνθος μήλιον, στίλβον, ὁμοιον ῥόδῳ ». *Ῥαῶφισ* δὲ, **ΡΑ-ΧΟΤΕΠ** ἐν ἱεραγραφῇ, ἐρμηνεύεται *Ἡλιόδωρος*. Ἐκ τῶν πόλεων, **ΤΕΠΙΕ** εἶνε ἡ νῦν *Ἄτφιε* καὶ πάλαι Ἀφροδιτόπολις καλουμένη, μητρόπολις τοῦ Ἀφροδιτοπολίτου νομοῦ, **ΟΥΝΝΙΣ** δὲ ἡ Ἀνύσιος πόλις κατὰ τὸν Ἡρόδοτον (II. 137.) καὶ νῦν *Ἀννασίε*, μητρόπολις τοῦ πάλαι μὲν Ἀνυσίου (Ἡρόδ. II. 166.), ἔπειτα δὲ Ἡρακλεώτου κληθέντος νομοῦ, ἡ δὲ τῷ Ὄρω ἱεραῶ **ΧΕΠΕ**, ἡ νῦν καλουμένη *el Hepe*, πολίχνη τοῦ Ἀφροδιτοπολίτου νομοῦ.

Θ'. Ἡ *Μέμφις*, κτισθεῖσα ὑπὸ τοῦ Μήνιδος, πρώτου βασιλεύσαντος ἐν Αἰγύπτῳ καὶ ἰδρύσαντος τὴν πρώτην Θινίτιδα δυναστείαν, καὶ διὰ προχωμάτων ἀσφαλισθεῖσα ἀπὸ τῶν τοῦ Νείλου πλημμυρῶν καὶ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν πολεμίων, κατεστάθη μητρόπολις τῆς Αἰγύπτου μέχρι τῆς IB' Διοσπολίτιδος δυναστείας, ἥτις φεύγουσα τοὺς εἰσβαλόντας Ἰκσῶς μετέστησε τὴν

ἔδραν ἐν Θήβαις. Μετὰ τὴν ἐκδίωξιν τῶν ἀλλοφύλων Ἀσιατῶν, Ἀμωσις, ὁ πρῶτος βασιλεὺς τῆς III' Διοσπολίτιδος δυναστείας, ἀνέδειξε τὴν παρὰ τῶν Ἰγσῶς καταλειφθεῖσαν πόλιν αὖθις πρωτεύουσαν τῶν δύο χωρῶν, ἐν ἧ ἐτελεῖτο πάντοτε ἡ πανηγυρικὴ ἀνακλήρυξις καὶ στέψις τῶν βασιλέων· τούτων δὲ ἕκαστος ἐπροθυμεῖτο ἵνα καλλύνη αὐτὴν διὰ διαφόρων μνημείων καὶ οἰκοδομῶν, μέχρι τῆς ἐπικρατήσεως τῶν Περσῶν, ὅτε κατεστράφη κατὰ μέγα μέρος ἡ ἱερὰ πόλις ὑπὸ Καμβύσου, βασιλέως τῶν Περσῶν, τοῦ εἰκονομάχου. Ἀνοικοδομηθεῖσα καὶ ἀναλάμψασα πάλιν μικρὸν ἐπὶ Πτολεμαίων, ἡμελήθη τὸ μετέπειτα κατὰ τοὺς Ῥωμαίικους χρόνους, καὶ ἡ ἄλλοτε περιώνυμος Μέμφις ὤκειτο ἔτι κατὰ κόμας, ἐπὶ δὲ Βυζαντινῶν καὶ Ἀράβων ἠρημώθη ὀλοτελῶς. Τὰ ἐναπομένοντα πενιχρὰ καὶ εὐτελεῖ ἑρείπια φέρουσιν ἔτι τὰς ἀρχαίας ὀνομασίας Σακκάρρα, ὅπου ἄλλοτε τὸ Σωχάρειον, *Tel-Mouf* ἢ *Mennouf*, ὅπου ἄλλοτε τὸ ἄστυ τῆς Μέμφιδος καὶ τὰ βασίλεια *Abousir*, ἡ ἄλλοτε *Bousiris*.

Ἡ Μέμφις παρ' Ἑλληνισι, **MEN-ΝΟΥΦΕΡ** ἐν ἱερᾷ γραφῇ, ἢ τοι *Ὀρμιος ἀγαθῶν* (πρβλ. Πλούταρχ. περὶ Ἰσιδ. καὶ Ὀσίριδ. 20.), *Mansio bona*, ἐκαλεῖτο κοινῶς **MENNΟΥΦΙ** καὶ **MEMΦΙ**, ἀλλ' ἔφερε καὶ τὴν ἐπωνυμίαν **ΧΑ-ΚΑ-ΦΘΑ**, ἢ τοι *Ὀἶκος λατρείας τοῦ Φθᾶ*, ἐξ οὗ οἱ Ἑλληνες ὠνόμασαν καὶ πᾶσαν τὴν χώραν *Αἴγυπτον* (**ΑΙ-ΓΥ-ΠΤΟ=ΧΑ-ΚΑ-ΦΘΑ**). Τὸ ἄστυ, ἢ τοι τὸ διὰ τείχους ὠχυρωμένον μέρος τῆς πόλεως, ἐκαλεῖτο *Λευκὸν τεῖχος* (Ἡρόδ. III. 91.), ἐν ἱερᾷ γραφῇ **ΣΟΒΤΙ-ΧΑΤ**, καὶ ἐν αὐτῷ ἦτο τὸ ἱερὸν τοῦ Φθᾶ, ἢ τοι Ἡφαιστεῖον, οὗ τὰ θεμέλια ἐτέθησαν συγχρόνως μετὰ τῶν τῆς πόλεως ὑπὸ Μήνιδος. Τοῦτο, καταστραφέν ἐπὶ τῶν διωγμῶν τῶν γενομένων παρὰ τῶν Ἰγσῶς, ἀνωκοδομήθη ὑπὸ τοῦ Ἀμώσιος, ὡς μνημονεύει ἡ ἐπὶ τούτῳ στηθεῖσα ἐν ταῖς ἀντίπεραν τῆς Μέμφιδος λατομίαις τοῦ Τρωϊκοῦ ὄρους ἐπιγραφὴ, ἐμεγαλύνθη δὲ καὶ διεκοσμήθη πολυτελῶς ὑπὸ Ἀμενεμχᾶ τοῦ Γ', τοῦ παρ' Ἑλληνισι Μοίριδος, καὶ ἔπειτα ὑπὸ Ἀσύχιοις, Ῥαμεσσῆ τοῦ Β' Σεσώστριος, Ῥαμψινίτου, Ψαμμητίχου καὶ Ἀμάσιος. Τὰ ἑρείπια τοῦ ναοῦ κεῖνται νῦν ὑπὸ γῆν μετὰξὺ τῶν χωρίων *Bédreshéin* καὶ *Mit-Rahynneh*.

Παρὰ τῷ Ἡφαιστείῳ ἔκειτο καὶ τὸ τοῦ Ἀπιδος ἱερὸν, ὅπου ὁ βοῦς ὁ Ἀπις ἐτρέφετο ἐν σιγῷ, θεὸς νομιζόμενος καὶ ἐνσάρκωσις τοῦ Ὀσίριδος, διάλευκος τὸ μέτωπον καὶ ἄλλα τινὰ μικρὰ τοῦ σώματος μέρη, τὰ δ' ἄλλα μέλας, καὶ ἀγλή περίστυλος καὶ ἔμπλεως τύπων, κτισθεῖσα ὑπὸ Ψαμμητίχου τοῦ Α', προκειμένη τοῦ σιγῶ, ἐν ἧ ἀπελύετο ὁ Ἀπις πρὸς ἐπίδειξιν. Ἐν τῷ πρὸ τοῦ Ἡφαιστείου δρόμῳ ἴστατο μονόλιθος κολοσσὸς εἰς τιμὴν Ῥαμεσσῆ τοῦ Β' Σεσώστριος, στηθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἀμάσιος. Ὁ κολοσσὸς οὗτος ἀπὸ τῶν χρόνων ἤδη τοῦ Ἡροδότου ἔκειτο ὑπτίος (Ἡρόδ. II. 176.), οὕτω δὲ προκειμένος ἐθεάθη ὑπὸ τοῦ Στράβωνος (IZ', 31.) καὶ σώζεται ἔτι μέχρι τοῦ νῦν παρὰ τὸ χωρίον *Mit-Rahynneh* κατακεχωσμένος. Ἐντὸς τοῦ τεμένους τοῦ Ἡφαιστου εἶχεν ἐξοικοδομήσειν ὁ Ἀμασις καὶ ἱερὸν τῇ Ἰσιδι μέγα τε καὶ ἀξιοθέατον, μετὰ σιγῶ, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐνομιζέτο ὅτι εἶχε ταφῇ ἡ θεά (Ἡρόδ. II. 176. Διοδώρ. I. 22). Εἰς τοῦτο τὸ ἐν Μέμφει ἱερὸν τῆς Ἰσιδος εἰσῆρχετο πᾶς νέος βασιλεὺς περιτιθέμενος τὴν βασιλείαν Ψχέντ, «ὅπως ἐν αὐτῷ συντελεσθῇ τὰ νομιζόμενα τῇ παραλήψει τῆς βασιλείας». (Ἐπιγρ. Ῥαχιτίου, στ. 44, 45.)

Ἐκεῖθεν τοῦ Ἡφαιστείου πρὸς Λιβύην ὑπῆρχε τὸ ἱερὸν, ὅπου ἐτιμᾶτο ὁ Σώχαρις Ὀσιρις (**ΣΩΚΚΑΡ-ΟΞΙΡΙ** ἐν ἱερᾷ γραφῇ), ἢ τοι τὸ Σωχάρειον, ὅπου νῦν τὸ χωρίον Σακκάρρα, καὶ τὸ μικρὸν ἱερὸν τοῦ Ἰμούθιοις (**ΙΜ-ΧΩΤΕΠ**), υἱοῦ τοῦ Φθᾶ, τοῦ παρ' Ἑλληνισιν Ἀσκληπιοῦ, ἐξ οὗ καὶ τὸ ἱερὸν *Ἀσκληπιεῖον*, ἀναφερόμενον παρὰ τοῦ ἁγίου Ἱερωνύμου (in vitâ Hilarii), οὗ τὰ ἑρείπια ἀνεκαλύφθησαν ὑπὸ τοῦ Mariette παρὰ τῷ Σωχαρείῳ.

Τὸ ἐκτὸς τῶν τειχῶν καὶ πρὸς τὰς μεγάλας πυραμίδας ἐκτεινόμενον μέρος τῆς χώρας ἐκαλεῖτο *Τόπος Ἀνήχ* (**ΤΑ-Π-ΑΝΗΧ**) καὶ κατὰ τοὺς Ἑλληνας *Λητοῦς πόλις*. Στέφανος Βυζάντιος λέγει περὶ αὐτῆς· «ἔστι δὲ μοῖρα Μέμφιδος, καθ' ἣν αἱ πυραμίδες... καὶ Λητοῦς ἱερὸν»· δι' ὃ καὶ ἡ παρὰ πόδας τῆς μεγάλης Σφιγγὸς ἀποκαλυφθεῖσα ἑλληνικὴ ἐπιγραφὴ καλεῖ αὐτὴν «γείτονα πυραμίδων... τῇ δὲ θεᾷ Λητοῖ πρὸς πολὺν ἀγνωσάτην». Ἐπὶ τῶν Πτολεμαϊκῶν μάλιστα καὶ Ῥωμαϊκῶν χρόνων

ἐλογίζετο ὡς μοῖρα τοῦ ἐντεῦθεν κληθέντος Λητοπολίτου νομοῦ, τοῦ ἀρχίζοντος ἀπὸ τῶν πυραμίδων καὶ λήγοντος ὅπου χωρίζεται ὁ ποταμὸς ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Δέλτα, μὲ πόλεις τὴν Ψώχεμμιν καὶ τὰ Κερκάσουρα.

ΑΝΗΧ, ἢ τοι Ἄνουκισ, ἐκαλεῖτο ἡ θεὰ Βούβαστις Μήνη (**ΠΑΣΤ ΜΕΝΤ**), ἢ τοι ἡ Ἀσιᾶτις θεὰ Μήνη Ὀγκα, ἡ φέρουσα ἐπὶ κεφαλῆς ἀντὶ κοσμημάτων ὀφθαλμῶν, τὸ σύμβολον τῆς πανσελήνου. Τῇ Βουβάστει Ἀνήχ ἦσαν ἱερά ἐκ τῶν ζώων οἱ αἴλουροι καὶ ἐκ τούτου ἐξηγεῖται ἡ ἐν τῷ πρὸς τὴν Λητόπολιν μέρει τῆς Νεκροπόλεως ἄπειρος πληθὺς αἰλούρων τεταριχευμένων. Παρὰ τῷ ἱερῷ τῆς Ἀνήχ, τῆς καλουμένης παρ' Ἑλλησιν Ἀνούκιος καὶ Λητοῦς, ὑπῆρχε καὶ ἕτερον Ἱφαιστεῖον μικρὸν, ἢ τοι ἱερὸν τοῦ Φθᾶ, καὶ τὸ ἐν πολλοῖς ἐλληνικοῖς παπύροις ἀναφερόμενον Ἀνουβιεῖον, ἢ τοι ἱερὸν τοῦ Ἀνούβιος, καὶ τὸ μεγαλειότερον ἱερὸν τοῦ Ὀσίριδος (**ΠΕ ΟΞΙΡΙ**), ὅπου κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Πλινίου ὑπῆρχε κώμη ἡ Βούσιρις, τὸ νῦν καλούμενον Abousir.

Ὁ γερμανὸς αἰγυπτιολόγος Brugsch, μνημονεύων τῆς **ΤΑ-Π-ΑΝΗΧ**, ἢ τοι Λητοῦς πόλεως, καλουμένης μοίρας τῆς Μέμφιδος, ἐνθυμεῖται τὸ ἐν τῇ Πεντατεύχῳ (Γένεσ. μα', 45) ἀναφερόμενον ὄνομα, δι' οὗ ἐκάλεσεν ὁ Φαραὼ τὸν Ἰωσήφ *Ψορθομ-φ-ἀνήχ* κατὰ τοὺς Ο', ἢ *Zafened-p-anech*, ὡς γέγραπται ἐν τῷ ἐβραϊκῷ ἀρχετύπῳ, καὶ ἐξηγεῖ αὐτὸ «Κυβερνήτης τοῦ τόπου Ἀνήχ», ὡς εἶπειν «τοπάρχης Λητοῦς πόλεως» [τοῦ Μεμφίτου].

Ἡ Μέμφις καὶ ἡ παρακειμένη Λητοῦς πόλις ἠφανίσθησαν ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς, τὰ δὲ ὀλίγα καὶ ἄσημα ἐρείπια αὐτῶν ἐκάλυψαν νῦν δάση φοινίκων, ἢ κατέκλυσεν ἡ ἀπὸ τῆς ἐρήμου κατερχομένη ἄμμος· μόνη δὲ ἡ Νεκρόπολις σώζεται, διαιωνίζουσα τὴν λαμπρότητα καὶ τὸ μεγαλεῖον τῆς ἄλλοτε ἀγίας πόλεως τοῦ Ἱφαιστοῦ, ἐφαμίλλου τῶν Θεῶν καὶ μητροπόλεως πάσης Αἰγύπτου.

Ἡ ἐπὶ τῆς πρὸς δυσμὰς τῆς Μέμφιδος παραλλήλως τοῦ ποταμοῦ ἐκτεινομένης ὄρεινης ὀφρύος παρὰ τὴν Λιβυκὴν ἔρημον κειμένη Νεκρόπολις ἀρχίζει ἀπὸ βορρᾶ μετὰ τῶν μεγάλων ἐκεῖθεν τοῦ χωρίου Gehizeh πυραμίδων, καὶ λήγει πρὸς νότον, ὅπου αἱ

μικρότεραι πυραμίδες παρὰ τὸ χωρίον Dashour (**ΤΑ-ΟΞΙΡΙ** ἐν ἱερᾷ γραφῇ), ὅπου τὸ πάλαι ὑπῆρχεν ἱερὸν τοῦ Ὀσίριδος καὶ ἄλλος Θεβαϊκῶν ἀκανθῶν, τῶν νῦν λεγομένων νειλωτικῶν ἀκανθῶν, ἐξ ὧν καὶ ἡ κώμη ὠνομάζετο Ἀκανθος (Διοδ. Ι, 97.— Στράβ. ΙΖ', 35). Ἐντὸς τῶν πυραμίδων ἐθάπτοντο οἱ βασιλεῖς, αἱ βασιλίδες καὶ λοιποὶ τῷ βασιλικῷ γένει προσήκοντες ἡγεμονίδαι, ἐντὸς δὲ ὑπογαιῶν οἱ λοιποὶ μεγιστᾶνες, μετὰ ἐπιταφίων ἐν ὑπαίθρῳ ἢ ἐντὸς τῆς πέτρας λελαξευμένων σηκῶν. Ἀλλαχοῦ καὶ πλησιέστερον τῆς πόλεως ὑπῆρχον ταφαὶ ἀνθρώπων ἐκ τοῦ λαοῦ, καὶ παρὰ τοῖς ἱεροῖς τῶν θεῶν ἔξω τοῦ ἄστεος ταφαὶ τῶν ἱερῶν καὶ ἐλλογίμων ζώων, οἶων αἰλούρων ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Λητοῦς Ἀνούκιος καὶ βοῶν παρὰ τὸ Σαραπεῖον.

Ἐκ τῶν ἀπὸ βορρᾶ πυραμίδων τρεῖς εἶνε αἱ μᾶλλον ἀξίαι λόγου καὶ ἐγγὺς ἀλλήλων, ἡ τοῦ Χέωπος, ἢ τοι Σούφιος (**ΞΟΥΦΟΥ** ἐν ἱερᾷ γραφῇ), μεγίστη πασῶν καὶ ὕψους 140 περίπου μέτρων, καὶ ἡ μικρὸν ταύτης τῷ μεγέθει διαφέρουσα τοῦ Χεφρήνος (**ΧΕΦΡΑ**), ὕψους 135 μέτρων γαλλικῶν, ἐπὶ ὑψηλοτέρου ἐπιπέδου, δι' ὃ καὶ φαίνεται ἐνίοτε μεγαλειότερα, καὶ μετὰ ταῦτα ἐπὶ πέτρας ἔτι ὑψηλοτέρας ἢ πολὺ μικροτέρα τοῦ Μυκερίνου (**ΜΕΝΚΕΡΑ**), ὕψους μόλις 66 μέτρων γαλλικῶν. Αὗται εἶνε αἱ ταφαὶ τριῶν ἐκ τῆς Δ' Μεμφίτιδος δυναστείας βασιλέων, ὧν οἱ μὲν δύο πρῶτοι, Χέωψ καὶ Χεφρήν, μεθ' ὅσα καὶ ἀνλέγη περὶ τῆς κακότητος αὐτῶν ὁ Ἡρόδοτος (II. 126. 128), κατὰ τὰ μνημεῖα ὅμως καὶ τὰς ἐπιγραφὰς ἐτιμῶντο θείαις τιμαῖς, ὁ δὲ τρίτος Μεγχέρης ἢ Μυκερίνος, ὁ ἐπικληθεὶς Εὐσεβῆς καὶ Δικαιοκρίτης (Ἡρόδ. 129, 133), ἀναφέρεται ἐν τῇ Νεκροβίβλῳ ὡς γράψας πολλὰς βίβλους θεολογικὰς καὶ λειτουργικὰς καὶ μετὰ θάνατον τοῖς θεοῖς συγκαταλεχθεῖς.

Αἱ πυραμίδες αὗται, θεμελιωθεῖσαι ἐπὶ τῆς πέτρας τοῦ πρὸς Λιβύην ὄρους, ἐξέχουσι τῆς κατακλυζούσης τὴν πεδιάδα ἄμμου, εἶνε δὲ ἐκτισμέναι εἰς τρόπον ἀναβαθμῶν ἐκ λίθων ξεστῶν πωρίων ἐκ τῶν περιχώρων, ἢ λεπτοτέρων τιτανωδῶν, ἀπὸ τῶν ἐν τῷ πρὸς Ἀραβίαν ὄρει ἀντικρὺ τῆς Μέμφεως λατομιῶν, τῶν παρὰ τῇ πάλαι μὲν Τροίᾳ, νῦν δὲ Τούρᾳ καλουμένη κώμῃ, ἐξ ἧς

καὶ τὸ ὄρος ἐκαλεῖτο *Τρωϊκὸν* (Στράβ. ΙΖ'. 34). Μόναί αἱ ἐνδότεραι τῆς τοῦ Χερρῆνος πυραμίδος στοιβάδες εἶνε ὑπεκτισμέναι ἐκ λίθου ποικίλου αἰθιοπικοῦ, καὶ ἐκ μέλανος λίθου ἀπὸ θεμελίων μέχρι τοῦ μέσου σχεδὸν ἢ μικροτέρα τοῦ Μυκερίνου, ἀλλὰ καὶ τούτων αἱ ἐπίλοιποι καὶ ἀνώτεραι στοιβάδες εἶνε ὡς αἱ τῆς μεγάλης τοῦ Χέοπος ἐκ λίθου πωρίου· ἄλλως τε τὰ μεταξὺ τῶν ἀναβαθμῶν, ἢ τοι βωμίδων, διαστήματα δὲν ἔμενον κενὰ ὡς ὑπάρχουσι νῦν, ἀλλ' ἐπληροῦντο ἀπὸ τοῦ ἀνωτάτου σημείου μέχρι τῶν ἐπὶ γῆς καὶ κατωτάτων στοιχείων δι' ἐπενδύματος πρισματωδῶς λελαξευμένων καὶ ἐξωθεν λείων πλακῶν, οἷαι σώζονται ἔτι κατὰ τὸ ἄνω μέρος τῆς τοῦ Χερρῆνος πυραμίδος, καὶ οὕτως ἐκάστη τῶν τεσσάρων πλευρῶν ἐφαίνετο ἐπίπεδος, λεία καὶ συμφυής.

Αἱ πυραμίδες ἀκολουθοῦσιν ἐπ' ἀλλήλαις κλιμακῆδὸν ἀπὸ ἕω καὶ βορρᾶ πρὸς Λιθύην καὶ νότον, καὶ ἐκάστης αὐτῶν τὰ τέσσαρα μέτωπα εἶνε ἐστραμμένα ἐπακριβῶς πρὸς τὰ τέσσαρα σημεία τοῦ ὀρίζοντος. Ἐμπροσθεν τῆς δευτέρας καὶ τρίτης πρὸς ἕω ὑπῆρχον τὸ πάλαι ναοὶ ἀντὶ τῶν ἐν ἄλλαις ταφαῖς εὐκτηρίων στικῶν, καὶ μέχρι τοῦ νῦν φαίνονται τὰ ἴχνη αὐτῶν, ἐν ᾧ πασῶν τῶν πυραμίδων αἱ πραγματικαὶ εἰσοδοὶ ἦσαν ἀπὸ βορρᾶ, κεκλεισμένα ἐξωθεν καὶ ἀφανεῖς, ἀποκρύπτουσαι οὕτω καὶ ἀσφαλιζουσαι ἀπὸ βεβήλων καὶ ἱεροσύλων χειρῶν τυμβωρύχων καὶ ἄλλων ἀνοσίων ἢ περιέργων ἀνθρώπων τὰ ἔσωθεν ἐν παραβύστῳ κατατεθειμένα σώματα τῶν βασιλέων μετὰ τῶν κοσμημάτων αὐτῶν καὶ ἄλλων πολυτίμων ἐνταφίων θησαυρῶν. Ἐν τούτοις πολλάκις ἠνοίχθησαν βία καὶ ἐσυλήθησαν μετὰ πολλῶν ἄλλων ταφῶν καὶ αἱ πυραμίδες παρὰ τῶν Περσῶν ἐπὶ Καμβύσου, παρὰ τῶν Βυζαντινῶν ἐπὶ Θεοδοσίου, καὶ παρὰ τῶν Ἀράβων ἐπὶ τῶν Χαλιφῶν, κατόπιν παρὰ τῶν Τουρκομάνων τῆς Αἰγύπτου βασιλέων, καὶ κατὰ τὴν τελευταίαν πεντηκονταετηρίδα ὑπὸ γάλλων καὶ ἄγγλων ἀρχαιοδιφῶν.

Εἰς τὴν τοῦ Χέοπος πυραμίδα ἢ εἰσοδος, κεκλεισμένη οὔσα ἐξωθεν τὸ πάλαι στεγανῶς μὲ λίθον ἐξαίρεσιμον, λαμβάνει τὴν ἀρχὴν τῆς ἀπὸ βορρᾶ, οὐχὶ παρὰ τὴν βάσιν, ἀλλ' ἐν ὕψει εἴκοσι μέτρων ἀπὸ τοῦ ἐδάφους, καὶ οὐχὶ κατὰ μέσην γραμμὴν, ἀλλὰ

μᾶλλον ἔωθεν ἐπὶ τὰ ἀριστερὰ τῷ προσερχομένῳ, πρὸς ἑξαπάτησιν καὶ παρεκτροπὴν τῶν εἰς τὰ ἔνδον τοῦ μνημείου εἰσβιαζομένων. Ἀπὸ ταύτης κατευθύνεται σύριγξ καταβαίνουσα ὑπὸ γωνίαν 27° περίπου μοιρῶν πρὸς τὴν βάσιν, ἣν διασχίζουσα προχωρεῖ ἐντὸς τῆς πέτρας ὀλίγου δεῖν μέχρι συναντήσεως μετ' ἐννοουμένης ἀπὸ τῆς κορυφῆς διὰ τοῦ κέντρου καὶ τῆς βάσεως τῆς πυραμίδος εἰς γῆν καθέτως ἐμπιπτούσης γραμμῆς, ὅπου λήγει εἰς παράλληλον τῷ ἐπὶ γῆς ὀρίζοντι μικροτέραν σύριγγα καὶ ὑπόγειον κρύπτειν. Ἀλλ' ἐν τῷ σημείῳ, ὅπου ἡ περὶ τῆς ὀλίγου σύριγξ διασχίζει τὴν βάσιν τῆς πυραμίδος, ἀναστομοῦται ἑτέρα σύριγξ ἀνιούσα καὶ εὐθυνομένη πρὸς τὸν πυρῆνα τοῦ μνημείου, ἣτις εὐθυνομένη ἐν τῷ μεταξὺ εἰς στοᾶν φέρει διὰ δύο ἀλλεπαλλήλων ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον διευθυνομένων ὀριζοντίων καὶ βραχυτέρων συρίγγων εἰς δύο ἀνωγαίους θαλάμους, τὸν μὲν ἀκριβῶς ἐν τῷ κέντρῳ μεγαλείτερον, τὸν δὲ μεταξὺ τούτου καὶ τῆς βάσεως μικρότερον, ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἄξονος τῆς πυραμίδος· παρὰ ταῦτα αἱ δύο σύριγγες, ἢ τοι ἢ πρὸς τὸν δεύτερον ἄγουσα θάλαμον καὶ ἢ πρὸς τὴν ὑπόγειον κρύπτειν, συγκοινωνοῦσι διὰ σκολιοῦ ὀρύγματος, ἀπὸ δὲ τῶν ἐσωτερικῶν τοιχωμάτων τοῦ ἀνωτέρου θαλάμου δύο στενώτατα συρίγγια συγκοινωνοῦσι τῇ ἐξωτερικῇ ἐπιφανείᾳ, μέσως πῶς τῶν πλευρῶν, διὰ τὴν εἰς τὰ ἐντὸς εἰσχωρησιν τοῦ ἐξωθεν ἀέρος. Ἡ ὀροφή τοῦ ἀνωτέρου βασιλικῶν θαλάμου εἶνε ἐπίπεδος, στεγαζομένη διὰ λίθων ὀροφιαίων πλατέων, καὶ ἄνωθεν ταύτης ὑπάρχουσι τέσσαρες ὑπερῶι ἀλλήλοις ἐπικείμενοι χαμηλοὶ θαλαμίσκοι, μεταξὺ ὁμοίων ἐπιπέδων στεγῶν, ἄνωθεν δὲ τούτων πέμπτος, εὐρύτερος καὶ ὑψηλότερος, μετὰ ὀροφῆς κεκλιμένης πρὸς τὰς δύο μακρὰς πλευρὰς, διὰ τριγωνικῶς ἀλλήλοις προσανακλινομένων λίθων ἐστεγασμένος. Πάντες οὗτοι οἱ θαλαμίσκοι εἶνε κενοὶ, καὶ οἱ στεγάζοντες συνηῖται λίθοι φέρουσιν ἀπὸ τῶν λατομιῶν ἤδη ἐπιγεγραμμένα δι' ὄχρας τὰ ὀνόματα τῶν βασιλέων **ΣΟΥΦΟΥ** καὶ **ΣΝΕΥ-ΣΟΥΦΟΥ** ἐν ἱεραῖ γραφῆ, ἢ τοι τοῦ Χέοπος καθ' Ἡρόδοτον, Σαώφιος ἢ Σούφιος κατὰ Μανέθωνα, καὶ τοῦ ἀδελφοῦ καὶ συμβασιλέως Σενσαώφιος κατὰ Ἐρατοσθένην. Ἐν τῷ μυχῷ τοῦ ἀνωγείου βασιλικῶν

θαλάμου ὑπάρχει μεγάλη λάρναξ ἐκ πορφυρίτου λίθου ἄνευ γραφῆς ἢ γλυφῆς, ἥς ἄγνωστον πότε ἀφῆρέθησαν καὶ ἐσυλήθησαν τὰ περιεχόμενα ἐντάφια καὶ ἡ τὸ σῶμα περιέχουσα νεκροδόχος σορός. Ὁ κατωτέρω, μεταξύ τοῦ εἰρημένου θαλάμου καὶ τῆς βάσεως τῆς πυραμίδος, εὐρισκόμενος δεύτερος καὶ μᾶλλον στενόχωρος θάλαμος ἔχει τὴν ὀροφὴν κεκλιμένην, τῶν στεγαζόντων λίθων προσανακλινομένων ἀλλήλοις ἐκατέρωθεν τῶν πλευρῶν· ἐν τῇ πρὸς ἔσω πλευρᾷ οἱ λίθοι ὀπισθοχωροῦντες βαθμηδὸν σχηματίζουσιν ἄντρον ἐν εἴδει κόγχης· ἄλλως οἱ τοῖχοι τοῦ θαλάμου εἶνε ἐκτισμένοι ἐκ λίθων λείων καὶ συμφυῶς ἐπιτηδειότατα συνηνωμένων, ὥστε νὰ ἀπατᾶται ὁ ὀφθαλμὸς, καὶ νὰ ἐκλαμβάνῃ τὸν θάλαμον ἐντὸς μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς πέτρας λελαξευμένον. Ἐπὶ τῶν τοίχων τῆς μεγάλης στοᾶς ἀραβικαὶ ἐπιγραφαὶ ἀπὸ τῶν χρόνων τῶν Τουρκομάνων τῆς Αἰγύπτου βασιλέων ἐκ τῆς δυναστείας τῶν Μαμελούκων Βαχαριτῶν, μνημονεύουσι τῶν σουλτάνων Ἀϊβέκ, Βαϊβέρ, καὶ Μωάμεθ Σαϊδ (1250—1279. μ. Χρ.), καὶ δηλοῦσιν ὅτι κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ἡ μεγάλη τοῦ Χέοπος πυραμὶς ἔμενεν ἔτι ἀνοικτὴ μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Ἀράβων σύλησιν αὐτῆς, ὅτε ὁ Χαλίφης Μαμὼν ἐν ἔτει 820 μ. Χρ. γινώσκων ἐκ παραδόσεως, ὅτι ἡ εἴσοδος ἐλάνθανεν οὔσα στεγανῶς κεκλεισμένη ὑπὸ τοὺς λίθους τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐπενδύματος τοῦ πρὸς βορρᾶν μετώπου, διέταξε νὰ γίνῃ ἡ ἐξαίρεσις τῶν λίθων ἀπὸ τῆς βάσεως τῆς βορείου πλευρᾶς ἀκριβῶς ἐν μέσῳ σημείῳ μεταξύ τοῦ πρὸς ἔσω καὶ τοῦ πρὸς Διούνην μετώπου· οἱ ἐργάται μετὰ μόχθου ἀνορύξαντες πολλοὺς ἐκ τῶν λίθων καὶ εἰσδύσαντες μέχρι τινός, προσέκοψαν κατὰ τύχην τῇ ἀριστερῷθεν καὶ ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω παραπλευρῶς κατερχομένη σύριγγι, καὶ οὕτως ἀνεκάλυψαν τὴν πραγματικὴν εἴσοδον ἐκεῖ, ὅπου ἤκιστα ἠδύναντο νὰ εἰκάσωσιν αὐτὴν ἐκ τοῦ προτέρου. Ὁ Χαλίφης, κατὰ τοὺς Ἀραβας ἱστορικοὺς, εἰσελθὼν εἰς τοὺς βασιλικούς θαλάμους εὔρε παρ' ἐλπίδα, ὅτι τὴν ὑπόγειον κρύπτῃν καὶ τὸν ἐν τῷ μέσῳ θάλαμον ἄλλοι εἶχον συλήσει πρὸ αὐτοῦ, καὶ μόνον τὸ σῶμα τοῦ ἐκεῖ ἀναπαυομένου Φαραῶ εὔρεθη ἀκέραιον ἐν τῷ ἀνωτέρῳ θαλάμῳ μετὰ χρυσῶν καὶ λιθοκολλήτων κοσμημάτων περὶ τὸν τράχηλον καὶ ἐπὶ τοῦ στή-

θους ἐντὸς ξυλίνης σοροῦ ἀνθρωποειδοῦς, ἥτις διὰ διαφόρων ἱερῶν καὶ μυστηριωδῶν γραφῶν πεποικιλμένη ἦτο ἐντὸς λιθίνης λάρνακος κατατεθειμένη· παρὰ τὴν λάρνακα ἴστατο σμαράγδιος ὑδρία, ἴσως ἐκ λίθου μαλαχίτου, καλλιτεχνικῶς εἰργασμένη καὶ θαυμασία. Ἡ ἐντὸς τῆς πέτρας 32 γαλλικὰ μέτρα ὑπὸ τὴν βᾶσιν τῆς πυραμίδος λελαξευμένη κρύπτῃ μένει ἀτελής, ἔχουσα ὄρυγμα ἐν τῷ μέσῳ βᾶθους ἑνδεκα μέτρων, καὶ ἀπὸ τῆς ἐν τῷ μυχῷ ἀντικρῦ τῆς εἰσόδου πλευρᾶς σύριγγα προχωροῦσαν πρὸς νότον εἰς ἀπόστιμα δέκα ἕξ μέτρων, καὶ ἀποτόμως ἐκεῖ διακοπτομένην, χωρὶς νὰ συγκοινωνῇ μετὰ ἄλλων θαλάμων ἢ θηκῶν.

Ἡ τοῦ Χεφρῆνος πυραμὶς ἔχει ἓνα μόνον ἰσόγειον θάλαμον, ἐν τῷ μέσῳ τῆς βάσεως, ὑπὸ ὀροφιαίων λίθων στεγαζόμενον, οἵτινες τριγωνικῶς προσανακλίνονται ἀλλήλοις ἐκατέρωθεν τῶν δύο μακροτέρων πλευρῶν, δύο δὲ ὑπάρχουσιν εἰσοδοὶ ἀπὸ βορρᾶ, ἡ μὲν ἔμπροσθεν τῆς βάσεως δι' ὀριζοντίας σύριγγος φέρουσα κατ' εὐθεΐαν εἰς τὸ αἰδίον οἶκημα, ἡ δὲ ἀπὸ ὕψους δέκα ὀκτὼ περίπου μέτρων διὰ κατωφεροῦς σύριγγος συγκοινωνοῦσα τῇ πρώτῃ, ἀμφοτέρα δὲ, οὐχὶ ἐν μέσῳ τοῦ μετώπου, ἀλλὰ τῷ ἐνταῦθα προσιόντι δέκα τρία περίπου μέτρα ἀνατολικώτερα καὶ ἐπὶ τὰ ἀριστερά. Αἱ εἰσοδοὶ μέχρι τῆς παρελθούσης γενεᾶς ἔμενον κεκλεισμέναι καὶ ἀφανεῖς· ἀλλ' ἐν ἔτει 1816 ὁ Belzoni ἀπεκάλυψεν αὐτάς καὶ εἰσεῖλθεν εἰς τὰ ἐνδότετα τῆς πυραμίδος, ὅτε παρὰ προσδοκίαν ἐπὶ μιᾶς τῶν πλευρῶν τοῦ νεκρικοῦ θαλάμου εἶδεν ἀραβικὴν ἐπιγραφὴν, δηλοῦσαν ὅτι αἱ εἰσοδοὶ εἶχον ἀνοιχθῆ πολλῶ πρότερον καὶ ἐπανακλεισθῆ ἐπὶ βασιλέως Ἀλῆ Μανσοῦρ (1255 μ. Χρ.), υἱοῦ Ἀϊβέκ, τοῦ ἐν Αἰγύπτῳ ἰδρυτοῦ τῆς Τουρκομανικῆς τῶν Βαχαριτῶν δυναστείας· εἶχε δὲ ἡ ἐπιγραφὴ ὡς ἐξῆς· «Ἡνοιξαν ὁ ἐπιστάτης » Ἀχμετ, υἱὸς Μωάμεθ, ὁ λιθοτόμος, καὶ ὁμοίως ὁ ἐπιστάτης » Ὀθμᾶν, παρευρισκομένου καὶ τοῦ βασιλέως Ἀλῆ Μανσοῦρ ἀπ' ἀρχῆς ἕως τέλους». Ἐν τῷ θαλάμῳ σώζεται ἔτι ἡ λάρναξ κενή.

Τῆς πολὺ μικροτέρας καὶ παρὰ τοῦ Μυκερίνου κτισθείσης πυραμίδος ἡ εἴσοδος ἀπεκαλύφθη ἐν ἔτει 1837 παρὰ τοῦ Vyse ἐπὶ τοῦ πρὸς βορρᾶν μετώπου, ὁπόθεν σύριγγι φέρει εἰς θάλαμον ἐν τῷ μέσῳ τῆς βάσεως, δι' ὀροφιαίων ἀλλήλοις προσανακλινομένων

λίθων ἐστεγασμένον· ἄνωθεν τῆς στέγης ὑπάρχει ὑπερφῶν μικρὸν ὁμοίας κατασκευῆς, ὑποδοστάζον τὸν ἐπικείμενον ὄγκον καὶ προφυλάττον οὕτως ἀπὸ πάσης πιέσεως καὶ συνθλάσεως τὴν ὑποκάτωθεν βασιλικὴν νεκροθήκην. Ἐντὸς τοῦ θαλάμου εὐρέθη λάρναξ ἐκ λίθου συηνίτου, ἣτις ἀφαιρηθεῖσα ἐντεῦθεν, ἀπωλέσθη μετὰ ταῦτα βυθισθεῖσα ἐν τῷ πελάγει μετὰ τοῦ εἰς Ἀγγλίαν μέλλοντος νὰ φέρῃ αὐτὴν πλοίου. Πλησίον τῆς λάρνακος ἔκειτο ἀνθρωποειδῆς ἐκ ξύλου σορὸς μετὰ πολυειδῶν ποικιλμάτων, ἐν ἱεραῖ γραφῇ φέρουσα ἀναγεγραμμένον τὸ ὄνομα τοῦ βασιλέως Μεγγέρους ἢ Μυκερίνου (**MENKERA**), παρὰ ταύτην δὲ τεταριγευμένος νεκρὸς κατὰ γῆς ἐρριμμένος ὑπὸ ἱεροσύλων χειρῶν μεταξὺ λίθων ἔμπροσθεν τῆς θύρας τοῦ μνήματος, γυμνὸς καὶ ἀφρημένος παντὸς ἐνταφίου κοσμημάτων. Ἡ σορὸς καὶ τὸ σῶμα ἀπόκεινται νῦν ἐν τῷ Βρετανικῷ Μουσεῖῳ. Ἐκ πολλῶν ἐνδοθεν τῆς πυραμίδος εὐρεθέντων τεκμηρίων ἀποδείκνυται, ὅτι καὶ αὕτη ἡ πυραμὶς εἶχεν ἀνοιχθῆ ἐπὶ τῶν Χαλιφῶν, καὶ ἔπειτα ἐπὶ τῶν Μαμελούκων βασιλέων, καθὼς καὶ αἱ μεγαλειότεραι δύο, ἀλλ' εἶχε κλεισθῆ καὶ πάλιν τόσῳ ἀκριβῶς, ὥστε ἐπὶ Μεχμετ-Ἀλῆ ματαίως ἐζήτηε νὰ ἐπανεύρῃ τὴν εἰσοδὸν ὁ Γάλλος Jumel, καὶ πολλὰ μοχθήσας παρητήθη τοῦ ἔργου ἀδελμονῶν, ὅτε ὀλίγῳ ὕστερον ὁ Ἀγγλὸς Vyse ἀνεκάλυψεν αὐτὴν ἐπιτυχῶς.

Πρὸς νότον καὶ ἀνατολὰς τῆς μεγάλης τοῦ Χέοπος πυραμίδος, εἰς ἀπόστασιν τριακοσίων περίπου μέτρων ἀπ' αὐτῆς, καὶ πεντακόσια μέτρα γαλλικὰ ἀντικρὺ τοῦ ἀνατολικοῦ μετώπου τῆς πυραμίδος τοῦ Χεφρήνος, κεῖται ἡ Σφίγξ, τὸ κολοσσιαῖον καὶ ἀνδρὸπρόσωπον μυστηριῶδες θηρίον, ὑπὸ τὸ σχῆμα τοῦ ὁποίου συμβολικῶς εἰκονίζεται Ἀρμάχης (**ἘΡ-MAXI** ἐν ἱεραῖ γραφῇ), ἢ τοῦ Ὄρους ὁ Ἥλιος τῆς Δικαιοσύνης ἐν τῷ νοτιῷ, καὶ Ἥλιος δύο ἐν τῷ ὀρατῷ τούτῳ κόσμῳ. Εἶνε δὲ ἡ Σφίγξ αὕτη ἢ ἀπὸ τῆς περικλυζούσης ἄμμου ἀναδυομένη πέτρα, ἣς ἡ κορυφή ἐλαξεύθη καὶ μετεποιήθη εἰς κεφαλὴν, ἡ δὲ λοιπὸς ὄγκος συμπληρωθεὶς κατὰ τὰ ἐλλείποντα δι' ἀτεχνούς λιθοδομίας μετεσχηματίσθη εἰς σῶμα τοῦ τερατώδους τούτου ζώδιου. Τὸ ὕψος ἀπὸ τῆς κοιλίας μέχρι τῆς κορυφῆς εἶνε εἴκοσι μέτρων, τὸ δὲ μῆκος τοῦ θηρίου κατὰ

τὴν βάσιν πεντήκοντα ἐπτὰ περίπου μέτρων γαλλικῶν, ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ῥάχεως μέχρι τῶν προκειμένων ἔμπροσθίων ποδῶν τὸ μῆκος τοῦ προσώπου εἶνε ἐννέα μέτρων, καὶ τὸ πλάτος κατὰ τὰς παρεῖας τεσσάρων μέτρων καὶ μικρὸν τι πρὸς. Τὴν Σφίγγα κατακεχωσμένην οὔσαν ὑπὸ τῆς ἄμμου, πλὴν τῆς ἐξεχούσης κεφαλῆς, περιεκάθηρεν ὁ Mariette πρὸ εἴκοσι περίπου ἐτῶν δι' ἐξόδων τοῦ φιλαρχαίου δουκὸς Le Luynes· παρὰ διαφόρους ἄλλας ἐπιγραφὰς ἀνεκαλύφθησαν καὶ τινες ἐλληνικαὶ ἐπὶ τῶν προσθίων ποδῶν, ὧν ἡ μᾶλλον ἀξία λόγου ἔχει ὡς ἑξῆς·

- «Σὺν δέμας ἔκπαγλον τεύξαν θεοὶ αἰὲν ἰόντες,
 »Φεισάμενοι χώρης πυρίδα μαζομένης,
 »Εἰς μέσον εὐθύναντες ἀρουραῖοιο τραπέζης,
 »Νήσου πετραίης ψάμμον ἀπώσάμενοι·
 »Γείτονα πυραμίδων τοίην θέσαν εἰσοράσθαι,
 »Οὐ τὴν Οἰδιπόδαο βροτοκτόνον, ὡς ἐπὶ Θήβαις,
 »Τῇ δὲ θεῶ Λητοῖ πρόσπολον ἀγνωστάτην
 »...τηροῦσαν πεποθημένον ἐσθλὸν ἀνακτα
 »Γαίης Αἰγυπτίοιο σεβάσμιον ἡγητῆρα,
 »Οὐράνιον, μέγαν, αὐτομέδοντα.....
 »Εἴκελον Ἡφαίστω, μεγαλήτορα.....
 ».....
 »Γαίαν ἀθυρῶσθαι.....

»Ἀξίανός·»

Ἐκ τούτων ἐξηγεῖται, ὅτι ἡ Σφίγξ ἔκειτο πλησίον τοῦ ἱεροῦ τῆς Λητοῦς καὶ γειτονεύουσα ταῖς πυραμίσι, τηροῦσα πεποθημένον ἀνακτα εἰς οὐρανούς μεταστάντα καὶ ἐξομειωθέντα τῷ Ἡφαίστῳ· τίς οὗτος ὁ βασιλεὺς μένει ἀδελον. Οὐδεὶς τῶν ἀρχαίων ἱστορικῶν ποιῆται τῆς Σφίγγος ταύτης μνείαν, εἰ μὴ ὁ Πλίνιος λέγων, ὅτι ἰδρυτο ἡ θεὰ ὡς προστάτις τῶν περιόικων, καὶ ὅτι δῆθεν ὑπ' αὐτὴν εὐρίσκετο ὁ βασιλεὺς Ἀμασις τεθαμμένος, καὶ ὁ Ἀθηναῖος, ἀναφέρων ὅτι Καμβύσης ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν ἐπὶ Ἀμάσιος τὴν ἐπὶ Αἴγυπτον ἐπιχειρήσας στρατείαν, καὶ περὶ τὴν Σφίγγα στρατοπεδευσάμενος, ἀνώρυξεν αὐτῆς τοὺς ὀφθαλμούς ἀνοσίως καὶ ὁμως οἱ ἐπὶ τοῦ στήθους τοῦ θηρίου ἐγγεγλυμμένοι θυρεοὶ φέρουσιν ἐν ἱεραῖ γραφῇ τὸ ὄνομα Τωθμώσιος τοῦ Δ' ἐκ τῆς ΙΗ' Διοσπολίτιδος δυναστείας. Λίθος δὲ εὐρεθεὶς παρὰ πόδα τῆς με-

σημβρινωτέρας ἐκ τῶν τριῶν μικρῶν πυραμίδων, τῶν κειμένων πρὸς ἔω τῆς τοῦ Χέοπος, καὶ νῦν ἀποκείμενος ἐν τῷ ἐν Βουλὰκ Μουσείῳ, ἀναφέρει ὅτι ζῶν ἔτι ὁ Χέωψ περιεκάθηρε τὸ ἐκεῖ ἱερὸν τῆς Ἰσιδος, προστάτιδος τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος μικρᾶς πυραμίδος, ὅπου ὁ Ἀρμάχης πρὸς βορρᾶν καὶ λίβα τοῦ ναοῦ τοῦ Ὀσίριδος, ἔπειτα δὲ προστίθεται ὅτι «ὁ ζωοδότης ὦρος ὁ μεγάλωδοξος, βασιλεὺς τῆς τε ἄνω χώρας καὶ τῆς κάτω, Χέωψ ὁ ζῶν, ἀνέθηκε τῇ μητρὶ αὐτοῦ Ἰσιδι Ἀθῶρ, μητρὶ τῶν θεῶν καὶ προστάτιδι τῶν Μεμνονείων, καὶ ἔστησε τὴν στήλην εἰς ὑπόμνημα ὅτι τὰ τῶν ἱερῶν τιμιώτατα ἀνενεοῦτο ἐπὶ τῆς αὐτοῦ βασιλείας, καὶ οἱ ναοὶ καὶ τὰ ἐξενεχθέντα ἀγάλματα τῶν θεῶν ἀπεδόθησαν αὐθις εἰς τὰ ἱερά καὶ ἰδρύθησαν ἐν τῷ ἁγιαστηρίῳ». Ἄρα ἡ Σφιγξ Ἀρμάχης μετὰ τοῦ παρ' αὐτῇ ναοῦ τῆς Ἰσιδος Ἀθῶρ ἦτο ἀνακαίνισμα τοῦ Χέοπος, καὶ διὰ τοῦτο ἀρχαιότερα τῆς παρ' αὐτοῦ κτισθείσης πυραμίδος. Ἐν ἄλλῃ ἑλληνικῇ ἐπιγραφῇ στήλης εὑρεθείσης ἐν ἔτει 1818 πλησίον τῆς μεγάλης Σφιγγός, καὶ στηθείσης ἐκεῖ ὑπὲρ εὐχαριστίας Νέρωνι Κλαυδίῳ Καίσαρι σεβαστῷ αὐτοκράτορι, ὅτι σὺν ἅπασιν οἷς εὐηργέτησεν ἀγαθοῖς τὴν Αἴγυπτον τὴν ἐνεργεστάτην πρόνοιαν ποιησάμενος ἔπεμψεν ἐκεῖ Τιβέριον Κλαύδιον Βάλβιλλον ἡγεμόνα, ἀναφέρεται ὅτι «ἔδοξε τοῖς ἀπὸ κώμης Βουσείρεως τοῦ Λητοπολίτου παροικοῦσι ταῖς πυραμίσι, καὶ τοῖς ἐν αὐτῇ καταγινομένοις τοπογραμματοῦσι καὶ κωμογραμματοῦσι, ψηφίσασθαι καὶ ἀναθεῖναι στήλην λιθίνην παρὰ . . . Ἀρμάχει». Οὕτω βεβαιοῦται ἡ θέσις τῆς Σφιγγός πρὸς βορρᾶν καὶ λίβα τοῦ ναοῦ τοῦ Ὀσίριδος, τοῦ ἐν τῇ κώμῃ Βουσείρεως τοῦ Λητοπολίτου, μετὰξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν πυραμίδων, ἔπειτα ἡ παρ' Αἴγυπτίους κλήσις τῆς Σφιγγός Ἀρμάχης, πρὸς δὲ τούτοις ὅτι Ἀρμάχης ἦτο ὁ Ἡλῖος διότι ἐν τῇ αὐτῇ στήλῃ, ἀμέσως κατωτέρω, γίνεται λόγος περὶ τοῦ μνησθέντος ἡγεμόνος Τιβερίου Κλαυδίου Βαλβίλλου ὅτι «παραγενόμενος γὰρ ἡμῖν, φροντίσας εἰς τὸν νομὸν, καὶ προσκυνήσας τὸν Ἡλίον τὸν παρ' ἡμῖν ἐπόπτην καὶ σωτήρα, τῇ τε τῶν πυραμίδων μεγαλειότητι τερρθεῖς» . . . ἐπρονόησε πλεῖστα ὑπὲρ τῆς χώρας καὶ ἐποίησεν ἀγαθά.

Τὰ ἐν ἔτει 1854 ὑπὸ τῶν ἐργατῶν τοῦ Mariette ἐκχωσθέντα

μέρη τῆς Σφιγγός κατέκλυσε καὶ αὐθις ἡ ἄμμος ἐπανελθοῦσα, μόνη δὲ ἡ κεφαλὴ ὁράται μακρόθεν τὰ ἄλλα ἀλώβητος πλὴν τῆς φαρείσης ῥινός· ὁμοίως ἐκαλύφθη νῦν ὑπὸ τῆς ἄμμου καὶ τὸ παρὰ τὴν Σφιγγα πρὸς νότον καὶ ἀνατολὰς ὑστερώτερα ἐν ἔτει 1860 εὑρεθὲν ἐν σχήματι ναοῦ παλαιότατον μνημα. Ὁ μνημόσυνος οὗτος ναὸς ἐκ συνηίτου λίθου πορφυροῦ καὶ αἰγυπτίου ἀλαβάστρου, ἄνευ γραφῶν ἢ γλυφῶν καὶ διαπρέπων διὰ τὴν ἀρχαϊκὴν ἀπλότητα τοῦ σχεδίου, εὑρέθη ἔχων τοὺς κίονας ἐκ τετραπλεύρων μονολίθων ὑπερμεγέθους ὄγκου ἀκεραίων ἔτι καὶ στιλπνῶν, τοίχους δὲ καὶ κατατομὰς ἐκ πολυγωνίων μεγάλων λίθων ἐπιτηδειότατα συνηρμοσμένων καὶ συνηνωμένων. Εἰς τῶν θαλάμων ἐντὸς τοῦ σηκοῦ φέρει ἔξ θήκας ἐπ' ἀλλήλας πρὸς κατάθεσιν νεκρῶν, ἐκ τινος δὲ ἐκεῖ παρακειμένου φρέατος ἀνεσύρθησαν ἑπτὰ ἀγάλματα ἐκ λίθου πρασίνου, τοῦ καλουμένου διορίτου (berccia verde τῶν Ἰταλῶν), παριστάνοντα τὸν βασιλέα Χεφρήνα, καὶ φέροντα τὸ βασιλικὸν ὄνομα ἐπὶ τῆς βάσεως ἱεροῖς γράμμασιν ἐγκεχαραγμένον· «Ὁ δεσπότης ὦρος Χρυσοῦς, ΧΕΦΡΑ, θεὸς εὐεργέτης καὶ κύριος τῶν διαδημάτων.»

Ἐμπροσθεν τοῦ πρὸς ἔω μετώπου τῆς μεγάλης τοῦ Χέοπος πυραμίδος ὑπάρχουσι τρεῖς ἄλλαι μικραὶ, ἐκτισμέναι καὶ αὐταὶ εἰς τρόπον ἀναβαθμῶν, ὧν ἡ ἐν μέσῳ ἰσταμένη ὠκοδομήθη καθ' Ἡρόδοτον (II. 16.) παρὰ τῆς τοῦ Χέοπος θυγατρὸς, ἴδιον διανοηθείσης καταλιπέσθαι μνημεῖον, ὅπερ κατὰ τὴν μαρτυρίαν τῆς ἐν τοῖς πρότερον μνησθείσης στήλης ἀληθεύει ἐν τούτῳ μόνῳ, ὅτι ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος μικρὰ πυραμὶς ἐκτίσθη μὲν εἰς μνήμην τῆς θυγατρὸς τοῦ Χέοπος ἡγεμονίδος Χεντασήνης (XENT-ΞΕΝ), ἀλλὰ παρ' αὐτοῦ τοῦ πατρὸς τὸ κείμενον ἔχει οὕτω· «Χέωψ ὁ ζῶν . . . ἔκτισε τὴν ἑαυτοῦ πυραμίδα, ὅπου ὁ ναὸς τῆς θεᾶς [Ἰσιδος], καὶ ἔκτισε τὴν πυραμίδα τῆς βασιλικῆς θυγατρὸς Χεντασήνης παρὰ τῷ ναῷ». Ἄλλαι τρεῖς πολλῶ μικρότεραι πυραμίδες κεῖνται μεσημβρινῶς τῆς τοῦ Μυκερίνου, ὧν αἱ συριγγώδεις δίοδοι φέρουσιν εἰς θάλαμον, ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ὁποίου κεῖται λάρναξ κενὴ ἐκ συνηίτου λίθου· καὶ αὐταὶ αἱ πυραμίδες ἐσυλήθησαν πάλαι ποτὲ ὑπὸ τυμβωρύχων, καὶ οὐδὲν σώζεται ἔχνος ἐνταφίων ἢ σωματῶν τῶν

ἐκεῖ ἄλλοτε κατατεθέντων νεκρῶν· ὀλίγοι τινές ἐκ τῶν λίθων τῆς ὀροφῆς φέρουσι δι' ὠχρας τὸ ὄνομα τοῦ βασιλέως Μυκερίνου ἐπιγεγραμμένον, εἰς ἔνδειξιν, ὅτι ἐκτίσθησαν ζῶντος αὐτοῦ, ἵνα χρησιμεύσωσιν εἰς ταφὴν τῶν βασιλικῶν αὐτοῦ τέκνων καὶ συγγενῶν.

Ἐπὶ τῆς παρὰ τὴν Βούσιριν (Abousir) καὶ τὸ Σωχάρειον (Sakkara) μοίρας τῆς Νεκροπόλεως, μεταξὺ πολλῶν ἄλλων ταφῶν σώζονται καὶ ἔναι πυραμίδες καὶ ἐπιτάφιοι σηκοί, ἀλλὰ τὸ θαυμασιώτερον καὶ ἀξιολογώτερον πάντων εἶνε αἱ ταφαὶ τοῦ Ἄπιδος καὶ τὸ λεγόμενον *Σεράπειον* ἢ *Σαραπεῖον*. Ὁ τόπος ἔνθα ὑπῆρχον αἱ ταφαὶ ὠνομάζετο ἐν ἱεραῖ γραφῇ **KA-XEM**, ὡς εἰπεῖν Μελανοταύριον, διὰ τὸ τοῦ Ἄπιδος χρῶμα (**KA**=ταῦρος, καὶ **XEM**=τὸ μέλαν), παρ' Ἑλλήσι δὲ *Κωχώμη*, ὅπου κατὰ Μανέθωνα ὁ τέταρτος βασιλεὺς τῆς πρώτης Θινίτιδος δυναστείας Οὐενέφης, υἱὸς τοῦ Κενκένους, ἔκτισε τὴν ἑαυτοῦ πυραμίδα. Πράγματι ἐν τῇ νῦν ἔτι καλουμένῃ *Κωχώμη* (Κουκουμέ ἀραβιστί) ὑπάρχει πυραμὶς ἀπαρτίζουσα ἐξ ὑψηλᾶς βωμίδας, ἣ τοι μεγάλους ἀναβαθμοὺς, ἀρχαϊκὴ καὶ ἰδιόρρυθμος, ἐν μέσῳ ἱεροῦ περιβόλου, ἧς τὸ ἔνδον σχηματίζει θόλον παραβολοειδῆ, ὑπόθεν θύρα ἔχουσα τὰ σταθμὰ πρὸς τὰ ἄνω προσνεύοντα ἄγει εἰς μικρὸν θάλαμον, οὗ τινος οἱ τοῖχοι φέρουσιν ἔτι ἐπένδυμα ἐκ κυανοχρόων κεράμων ὑαλωτῶν.

Αἱ ἐν *Κωχώμη* ὑπὸ τοῦ γάλλου ἀρχαιολόγου Mariette ἐν δυσιν ἔτεσιν, ἀπὸ τοῦ χειμῶνος τοῦ 1851 μέχρι τοῦ ἔαρος τοῦ 1853, ἐπιχειρηθεῖσαι ἀνασκαφαὶ ἀπεκάλυψαν τὰς ἕως τότε ἀφανεῖς καὶ ἀγνώστους ταφὰς τοῦ ἱεροῦ βοῦς Ἄπιδος, καὶ τὰ εῤεῖπια τοῦ πρὸ αὐτῶν κειμένου ναοῦ, τοῦ καλουμένου *Σαραπείου*.

Ὁ ἱερὸς βοῦς Ἄπιδος, θεὸς ἐπὶ γῆς καὶ ἔμψυχος εἰκὼν τοῦ Ὀσίριδος, ζῶν μὲν ἐτιμᾶτο ἐν Μέμφει, ὡς ἐν τοῖς πρότερον εἴρηται, παρὰ τῷ Ἡφαιστείῳ, ἐν ἰδίῳ σηκῷ, τῷ καλουμένῳ Ἄπειῳ, ὃ καὶ ἐν τοῖς ὕστερον ἔτι χρόνοις Πτολεμαῖος Ε' ὁ Ἐπιφανὴς «ἔργοις πολλυτελέσι κατεσκεύασε, χορηγήσας εἰς αὐτὸ χρυσοῦ τε καὶ ἀργυρίου καὶ λίθων πολυτελῶν πλῆθος οὐκ ὀλίγον». (Ἐπιγρ. Ῥαχιτίου. στ. 33. 34)· μετὰ δὲ τοῦ βίου τὴν μεταλλαγὴν εἰς χθόνιον μεθιστάμενος Ὀσίριν, προσηγορεύετο Ὀσίριος Ἄπιδος, ἣ τοι Δία

ραπιδος (ὈΞΙΡΙ-ἈΠΙ ἐν ἱεραῖ γραφῇ) καὶ ἐλατρεύετο ἐν τῷ *Σαραπειῳ*, ὅπου ἐφέρετο εἰς ταφὴν καὶ κατετίθετο ὀπισθεν τοῦ ναοῦ ἐν τοῖς ἐγκάτοις τοῦ παρακειμένου ὄρους τῆς Νεκροπόλεως, τὸ ὁποῖον διὰ τοῦτο ἐκαλεῖτο *Σινώπιον* (Εὐσταθ. σχολ. εἰς Διον. Περιηγ.) καὶ *Σινώπη* (ΞΕ-ΕΝ-ἈΠΙ ἐν ἱεραῖ γραφῇ), ἣ τοι Ἄπιδος σῆμα. Τοῦτο ἐγένετο ἀφορμὴ τοῖς Ἑλλήσιν ἵνα πλάσωσι τὸν περὶ Σαράπιδος μῦθον, ὅτι δῆθεν οὐκ ἄλλος ὢν εἰ μὴ ὁ Πλούτων (Διόδ. I. 25.—Πλούταρχ. περὶ Ἰσιδ. καὶ Ὀσίριδ. 27.) παρὰ Πτολεμαίου τοῦ Σωτῆρος ἐκομίσθη τὸ πρῶτον ἐκ τῆς ἐν Εὐξείνῳ Πόντῳ (?) Σινώπης εἰς Ἀλεξάνδρειαν (αὐτόθι. 28.).

Τὸ *Σαραπεῖον* ἦτο κατὰ Στράβωνα (ΙΖ'. 32.) ἐν τόπῳ ἀμμώδει σφόδρα, ὅπου ἔφερε δρόμος, ἔχων ἐκατέρωθεν σειρὰν σφιγγῶν. Ὁ Mariette, προσκόψας ἡμέραν τινὰ τοῦ Νοεμβρίου ἐν ἔτει 1850 ἐπὶ μιᾶς τῶν σφιγγῶν, ἀπώθησε τὴν πέριξ ἄμμον, καὶ ἀποκαλύψας πολλὰς ἄλλας ὁμοίας ἐκατέρωθεν καὶ ἐφεξῆς, εὗρε τὴν ἱεράν ὁδὸν, ἣν ἀκολουθῶν προεχώρησε μέχρι τῆς ἐκατοστῆς καὶ τριακοστῆς τετάρτης σφιγγός, ὅπου ὁ δρόμος ἔστρεφεν ἐν γωνίᾳ ὀρθῇ πρὸς τὰ ἀριστερά· μετὰ τὴν ἐκατοστὴν καὶ τεσσαρακοστὴν πρῶτην σφίγγα ἐσχηματίζετο ἡμικύκλιον λιθόστρωτον, ὅπου ἴσταντο κατὰ μέτωπον οἱ ἀνδριάντες τῶν ἐξ Ἑλλάδος τὴν Αἴγυπτον ποτε περιηγηθέντων σοφῶν, Λυκούργου, Πλάτωνος, Σοφοκλέους, Πινδάρου καὶ ἄλλων· ἐκεῖ δὲ ὁ δρόμος ἐχωρίζετο εἰς δύο, ὧν ὁ μὲν πρὸς τὰ ἀριστερά ἔληγεν εἰς σηκόν, ὃ δὲ πρὸς τὰ δεξιὰ ἔφερεν εἰς τὸν πυλῶνα τοῦ *Σαραπείου*. Ἐπὶ τοῦ χώρου ὅπου ἴστατο ὁ πυλὼν οὗτος καὶ ὁ μετ' αὐτὸν δεύτερος πυλὼν μετὰ τοῦ προνάου καὶ τοῦ σηκοῦ καὶ τοῦ περικλείοντος περιβόλου, εὗρέθησαν σωροὶ ἐρειπίων καὶ λίθων συντρίμματα, μετὰ τῆς περικαλυπτούσης ἄμμου δεινῶς καὶ φύρδην ἀναμειγμένα.

Περὶ τὰ μέσα τοῦ Νοεμβρίου τοῦ ἀκολουθοῦ ἔτους 1851 εὗρέθη κατωφερὲς ὄρυγμα φέρον ἀπὸ τῶν ἐρειπίων τοῦ ναοῦ εἰς τὰς ὑπὸ γῆν ταφὰς τοῦ Ἄπιδος, αἵτινες ἀποτελοῦσι τρεῖς ἀπ' ἀλλήλων χωριστὰς συναυλίσσεις. Τούτων ἡ πρώτη συνίσταται ἐκ μεμονωμένων θαλάμων ἐντὸς τῆς πέτρας λελαξευμένων καὶ περιεχόντων τὰς θήκας τοῦ Ἄπιδος, ἀπὸ τῆς ΙΗ' μέχρι τῆς Κ' Διοσπο-

λίτιδος δυναστείας, κενὰς καὶ ἐφθαρμένας, ὀλίγον παρεχούσας τὸ ἐνδιαφέρον. Ἡ δευτέρα ἀποτελεῖ ἐνιαίαν μεγαλοπρεπῆ ἐν τοῖς ἐγκάτοις τοῦ ὄρους στοᾶν, ἔχουσαν ἐκατέρωθεν μεγάλας θήκας, ἀπὸ τῶν χρόνων Σεσόγχιος τοῦ Γ' ἐκ τῆς ΚΒ' Βουβαστίτιδος μέχρι τῶν τοῦ Θαρακᾶ, τελευταίου βασιλέως τῆς ΚΕ' Αἰθιοπικῆς δυναστείας· τοῦ θόλου τῆς στοᾶς καταπεσόντος πολλαχοῦ, ἡ εἴσοδος κατέστη νῦν δύσκολος καὶ κινδυνώδης. Ἡ τρίτη συναύλις εἶνε ἡ ἀξιολογώτερα πασῶν καὶ μᾶλλον γνωστῆ, περιέχουσα τὰς ταφὰς τοῦ Ἄπιδος ἀπὸ Ψαμμητίχου, πρώτου βασιλέως τῆς ΚΓ' Σαίτιδος δυναστείας, μέχρι τοῦ τελευταίου τῶν Πτολεμαίων· καὶ ἐνταῦθα ὑπάρχει ἐνιαία ὑπόγειος στοᾶ, ἐκτεινομένη ἐν τῷ βάθει διακόσια περίπου μέτρα γαλλικά, εὐρεῖα καὶ μεγαλοπρεπῆς, ὅπου ἀντὶ τῶν ἐν τῇ πέτρᾳ λελαξευμένων θηκῶν κατὰκείνται μονόλιθοι λάρνακες γιγαντιαίου μεγέθους ἐκ λίθου αἰθιοπικοῦ, ἀνευ ἐπιγραφῶν, ἐκτὸς τεσσάρων, ἐν μιᾷ τῶν ὑποίων γίνεται μνεία τοῦ Ἀμάσιος ἐκ τῆς ΚΓ' Σαίτιδος δυναστείας, ἐν ἑτέραις δύο Καμβύσου βασιλέως τῶν Περσῶν, καὶ ἐν ἄλλῃ τετάρτῃ ἐνὸς ἐκ τῶν Πτολεμαίων.

Αἱ ταφαὶ τοῦ Ἄπιδος εὐρέθησαν κατὰ τοῦτο μόνον σῶσαι καὶ ἀλώβητοι, ὅτι περιεῖχον τὰ τεταριχευμένα σώματα τῶν ἱερῶν βοῶν καὶ τὰ ἐντάφια σπάργανα, ἐκτὸς τῶν χρυσῶν καὶ ἄλλων πολυτελῶν κοσμημάτων, ἅτινα διηρπάγησαν ἴσως ἐν καιρῷ διωγμῶν. Ἄλλως οἱ τοῖχοι ἀνωθεν τῶν θηκῶν σώζουσιν ἔτι τὰ ἐπ' αὐτῶν ἀναγεγραμμένα προσκυνήματα ἢ τὰς ἐγκτίσους σήλας, περιεχούσας ἐπιταφίους εὐχὰς τῷ ἐκεῖ ταφέντι ἐλλογίμῳ καὶ ἱερῷ ζώῳ Ἄπει παρὰ τῶν λειτουργούντων κατὰ τὴν ταφὴν ἱερέων. Αἱ εὐχαὶ αὗται πρὸς τοῖς ἄλλοις περιέχουσι καὶ εἰδήσεις περὶ τῶν συγχρόνων βασιλειῶν τῶν ἐπὶ τῆς Αἰγύπτου ἐγχωρίων ἢ ξένων βασιλέων, τὴν ἡμέραν τοῦ μηνὸς καὶ τὰ ἔτη τῆς βασιλείας, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐγένετο ἡ θεοφανία τοῦ ἱεροῦ βοῦς Ἄπιδος ἢ ἀπέθανε καὶ ἐτάφη ὁ ἐν σαρκὶ ἐπιφανεὶς οὗτος θεός, καὶ εἰς ἐπίμετρον γενεαλογικὰς καὶ βιογραφικὰς σημειώσεις τῶν βασιλέων ἢ τῶν ἐν τῷ Ἀπειῷ λειτουργῶν. Ἐκ τούτων δύναται νὰ εἰκασθῆ τις τὴν σπουδαιότητα τῶν ἱστορικῶν αὐτῶν μνημείων

πρὸς συμπλήρωσιν τῆς χρονολογίας τῶν ἀλλήλας διαδεξαμένων δυναστειῶν, καὶ ἐπανόρθωσιν πολλῶν παρὰ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων ἐλλειπῶς παραδοθέντων ἡμῖν πληροφοριῶν.

Οὕτω μεταξὺ ἄλλων ἐν μιᾷ στήλῃ, ἀποκειμένη τὰ νῦν ἐν τῷ ἐν Λούβρω τῶν Παρισίων Μουσείῳ, ἀναφέρεται ὅτι ἐπὶ Ῥαμεσσῆ τοῦ Β' Σεσώστριος, ἐκ τῆς ΙΘ' Διοσπολίτιδος δυναστείας, τρεῖς Ἄπει τὸν βίον μετήλλαξαν· ὅτι ὁ πρωτότοκος υἱὸς τοῦ βασιλέως ἦτο τότε ἀρχιερεὺς ἐν τῷ Ἡφαιστείῳ, καὶ πολλὰ ἐδωρήσατο τῷ Ἀπειῷ, πολὺ κρεῖττον τῶν πρὸ αὐτοῦ φροντίζων ὑπὲρ τῶν ἀνηκόντων τῷ ἱερῷ ζώῳ καὶ ἔργοις πολυτελέσι κατασκευάζων τὸ ἱερόν. Ἐν ἄλλῃ στήλῃ ἀναφέρεται ὁ θάνατος τοῦ Ἄπιδος ἐπὶ Μενεφθᾶ τοῦ Α', υἱοῦ καὶ διαδόχου Ῥαμεσσῆ τοῦ Β' Σεσώστριος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου, σημειούσθω ἐν παρενθέσει, ἐγένετο ἡ ἐξοδος τῶν Ἰσραηλιτῶν ἐξ Αἰγύπτου, καὶ ὅτι ἡ λατρεία τοῦ ἱεροῦ βοῦς Ἄπιδος ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ διεκρίνετο διὰ τὰς δαψιλῶς καὶ ἐνδόξως τελουμένας αὐτῷ πανηγύρεις καὶ ἑορτὰς μετὰ θυσιῶν καὶ σπονδῶν καὶ τῶν ἄλλων νομιζομένων ἀπάντων. Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται καὶ ἡ παρὰ τῶν ἐν τῇ ἐρήμῳ ἐξεληθόντων Ἰσραηλιτῶν, ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ τούτου τοῦ Φαραῶ Μενεφθᾶ τοῦ Α', προσκύνσεις τοῦ χρυσοῦ μύσχου, κατὰ τὰ ἐν Αἰγύπτῳ τελούμενα Ἄπει τῷ θεῷ.

Ἄλλαι στήλαι εἶνε πολλοῦ λόγου ἄξιοι διὰ τὴν γενεαλογίαν τῆς ΚΒ' Βουβαστίτιδος δυναστείας· ἐξ αὐτῶν μανθάνομεν, ὅτι Ἄπει γεννηθεὶς ἔτει κη' Σεσόγχιος τοῦ Γ' μετήλλαξε τὸν βίον ἔτει β' τοῦ βασιλέως Πισαίος (ΠΙΣΑΪ), πατρὸς Σεσόγχιος τοῦ Δ', ζήσας εἴκοσι καὶ ἕξ ἔτη. Ἐκ τούτου ἀνασκευάζεται ἡ παρ' Ἑλλησι καὶ Ῥωμαίοις ἡμαρτημένη δοξασία, ὅτι εἴκοσι πέντε ἦσαν τὰ ὠρισμένα τοῦ βίου τοῦ Ἄπιδος ἔτη (Πλούταρχ. περὶ Ἰσιδ. καὶ Ὀσίρ. 56.), καὶ ἀνέτύγχανε ζῶν πλέον τοῦ Ἀπειοῦ τούτου κύκλου τῶν εἴκοσι πέντε ἐνιαυτῶν, ἀπεπνίγετο ἐν τοῖς ὕδασι τοῦ ποταμοῦ παρὰ τῶν ἱερέων, ἐν τῇ καλουμένῃ ἱερᾷ πηγῇ (Plin. viii. 46. — Ammian. Marc. xlii. 14. 7.). Ἐν τῇ ἄλλῃ στήλῃ γίνεται λόγος περὶ τοῦ Ἄπιδος τοῦ γεννηθέντος ἐν ἔτει κς' Θαρακᾶ τελευταίου, πραγματικοῦ βασιλέως τῆς ΚΕ' Αἰθιοπικῆς

δυναστείας, καὶ τελευτήσαντος ἐν ἔτει κ' Ψαμμητίχου τοῦ Α', ἰδρυτοῦ τῆς ΚΤ' Σαΐτιδος δυναστείας. Ἐν τέλει ὁ ὑπὸ Καμβύσου, βασιλέως τῶν Περσῶν, τὸν μηρὸν πεπληγμένος Ἄπις, ὅστις καθ' Ἡρόδοτον (III. 29.) ἐν τῷ ἱερῷ κατακείμενος ἐτελεύτησεν ἐκ τοῦ τραύματος καὶ ἐτάφη λάθρα παρὰ τῶν ἱερέων ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ βασιλέως· ἐν τῇ αὐτῇ στηθεὶς ἐπιτυμβίῳ στήλῃ φαίνεται ὅτι ἐπιφανεῖς ἐν ἔτει πέμπτῳ τῆς βασιλείας Καμβύσου, ὅτε οἱ Αἰγύπτιοι χαρμόσυνον ἐτέλεσαν ἑορτήν, ἐπέζησε τῇ δι' ἐγχειριδίου παρὰ τοῦ βασιλέως ἐπενεχθεὶς πληγῇ, καὶ ἐτελεύτησε πολλῶ ὕστερον ἐν ἔτει τετάρτῳ τῆς βασιλείας Δαρείου.

Αἱ περὶ περὶ ὧν ὁ λόγος ἀνωτέρω στήλαι ἀπόκεινται νῦν πᾶσαι ἐν τῷ ἐν Λούβρῳ τῶν Παρισίων Μουσείῳ· καὶ αὐτὴν ἔτι τὴν ἐπὶ τῶν πρώτων Πτολεμαίων κτισθεῖσαν παρὰ τὴν εἴσοδον εἰς τὰ ὑπόγαια τοῦ Ἄπιδος πύλην, τὴν φέρουσαν διαφόρους ἐπιγραφὰς ἱερέων ἐκ τῶν χρόνων τῶν Λαγιδῶν, ἐξήρσεσεν ὁ Mariette εἰς τεμάχια, ἃ μετενεγκὼν εἰς Παρισίους ἀνώρθωσεν ἀπαράλλακτα ὡς ἦσαν ἐν τῇ πρώτῃ αὐτῶν θέσει, ἀλλὰ νῦν μεταξὺ δύο αἰγυπτιακῶν αἰθουσῶν τοῦ προειρημένου Μουσείου.

Ὁ δρόμος τῶν σφιγγῶν, τὸ Σαραπεῖον μετὰ τῶν ταφῶν τοῦ Ἄπιδος καὶ τὰ ἄλλα περὶ αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Mariette ἐκχωσθέντα μέρη τῆς Νεκροπόλεως, ὀλίγα ἔτη μετὰ ταῦτα κατεκλύσθησαν καὶ αὖτις ὑπὸ τῆς ἄμμου, ὡς ἐπὶ Στράβωνος, ὅτε διὰ τὰς ὑπὸ τῶν ἀνέμων σωρευομένας ἄμμων θίνας, αἱ μὲν τῶν σφιγγῶν καὶ μέχρι τῆς κεφαλῆς ἐωρῶντο κατακεχωσμένοι, αἱ δὲ ἡμιφανεῖς, ἐξ ὧν ἠδύνατό τις νὰ εἰκάσῃ καὶ τὸν κίνδυνον ὃν διέτρεχον οἱ ἐν καιρῷ λαίλαπος ἐπιπιπτούσης βαδίζοντες πρὸς τὸ ἱερόν. (Στράβ. ΙΖ. 32.)

Ἡ λοιπὴ ἐκατέρωθεν τοῦ Σαραπείου ἀπλουμένη Νεκρόπολις, μέχρι τῶν μεγάλων πρὸς βορρᾶν πυραμίδων καὶ μέχρι τῶν τοῦ χωρίου Dashour πρὸς μεσημβρίαν, διαλαμβάνει ἕκτασιν γῆς πολὺ μεγαλειτέραν, καὶ τριπλασίαν σχεδὸν ἐκείνης ἣν ἐκάλυπτεν ἄλλοτε αὐτὴ ἢ πολυάνθρωπος Μέμφις, εἶνε δὲ καὶ πυκνότερον συνωκισμένη ὑπὸ τῶν νεκρῶν, παρ' ὅσον τὸ πάλαι ἢ πόλις ὑπὸ τῶν ζώντων. Ἡ πέτρα τοῦ ὄρους εἶνε διάτρητος ἀπὸ τοῦ

ἐνὸς εἰς τὸ ἕτερον ἄκρον, κυψελῶν τρόπον, διὰ λαβυρινθοειδῶν ὑπογείων ὀρυγμάτων, συρίγγων καὶ κρυπτῶν. Πέριξ τῆς ἐν Κωχώμῃ πυραμίδος κεῖνται αἱ ἀπὸ τῆς III' Διοσπολίτιδος δυναστείας ταφαί, καὶ παρὰ πόδας τοῦ ὄρους, ἀντικρὺ τῆς πόλεως, ὅπου ἀρχίζει ἡ ἄμμος, αἱ Ἑλληνικαὶ ἀπὸ τῶν χρόνων τῶν Πτολεμαίων· πρὸς βορρᾶν ἀκολουθοῦσιν αἱ τῆς III' δυναστείας ταφαί, ἀλλ' ἔπειτα, καθ' ὅσον προχωρεῖ τις πρὸς τὰς μεγάλας πυραμίδας, ἀπαντῶνται ἄλλαι ἀρχαιόταται, καὶ μάλιστα ἐκ τῆς Δ' Μεμφίτιδος δυναστείας· πρὸς νότον, κατὰ τὸ Σωχάρειον (Sakkâra) καὶ μέχρι τῶν πυραμίδων τοῦ χωρίου Dashour εὐρίσκονται αἱ μεταγενέστεραι τῆς ΚΤ' Σαΐτιδος δυναστείας καὶ ἐφεξῆς.

Αἱ ταφαί ἀπαρτίζονται κοινῶς ἐκ τριῶν διακεκριμένων μερῶν· ἐκ τοῦ ἐπιταφίου εὐκτηρίου οἴκου, ἔπειτα τοῦ ἐντεῦθεν εἰς τὰ σπλάγχνα τῆς γῆς καταβαίνοντος βαθέος ὀρύγματος, καὶ τῆς ἐξῆς ὑπὸ γῆν κρύπτῃς μετὰ τοῦ νεκρικοῦ θαλάμου καὶ τῶν θηκῶν. Ὁ ἀπ' ἀνατολῶν τὴν εἴσοδον ἔχων ἰσόγειος, ὑπαιθρος ἢ ἐν τῇ πέτρᾳ λελαξευμένος σηκὸς συνίσταται ἐκ προδόμου, ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐν εἴδει πυλῶνος, ἐνίοτε δὲ καὶ στοᾶς ἐρειδομένης ἐπὶ τετραπλευρῶν κίωνων, καὶ ἐνὸς ἢ πλειοτέρων παραπλεύρως πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ ἐνδότερον κειμένων, καὶ διὰ συριγγώδους δρόμου μετὰ τοῦ πυλῶνος συγκοινωνούντων θαλάμων· τῆς εἰσόδου οἱ παραστάται φέρουσιν ἔγγλυφον τὴν εἰκόνα τοῦ θανόντος, ἢ δὲ ὑπέρθυρος πλάξ ἐν ἱερᾷ γραφῇ τὸ ὄνομα καὶ τὰ ἀξιώματα τοῦ ἐκεῖ ὑπὸ γῆν ταφέντος νεκροῦ, ἔπειτα εὐχὰς τῷ θεῷ Ἀνούβει τῷ ψυχοπομπῷ, ἵνα προσδεξάμενος τὸν ἐκ γῆς μεταστάντα, τὸ μὲν σῶμα ἀξιώση τιμίας ταφῆς, τῇ δὲ ψυχῇ αὐτοῦ καταδείξῃ τὴν ὁδὸν τῆς αἰωνίου ζωῆς, καὶ τάξῃ αὐτὴν ἐν τόπῳ χλοερῷ, ἐνθα οἱ δίκαιοι ἀναπαύονται ἐν Ἀμένθει· ἐν τέλει προσεπιφέρεται ἡ τῶν μνημοσύνων διάταξις καὶ πῶς δεῖ ἄγεσθαι εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα τὰ περίδειπνα καὶ τὰ νεκύσια δῶρα. Ἐν ταῖς ταφαῖς τῶν ἀρχαιοτάτων δυναστειῶν αἱ ἔσωθεν ἐπὶ τῶν τοίχων τοῦ προδόμου καὶ τῶν προσθίων θαλάμων γλυφαί καὶ γραφαί εἰκονίζουσι τοῦ θανόντος τὸν ἐπὶ γῆς βίον ἐμπεριστατωμένως καὶ ἐκτενῶς, αἱ δὲ ἐπὶ τῶν ἐν τῷ μυχῷ θαλάμων τὴν κηδείαν τοῦ σώματος καὶ τὰς ἐξῆς κατὰ καιροῦς

μνημοσύνους τελετάς, τὰ νεκρόδειπνα καὶ τὰς προσφορὰς ὑπὲρ ἀναπαύσεως τῆς ἐν Ὀσίρει τετελειωμένης ψυχῆς. Οὕτως ἐν παραδείγματι ἐν τῷ εὐκτηρίῳ οἴκῳ τῆς ταφῆς τοῦ ἱερέως Τῆ ἐκ τῶν χρόνων τῆς Δ' Μεμφίτιδος δυναστείας, ἐπὶ τοῦ πρὸς μεσημβρίαν τοίχου τῆς ζενῆς παρὰ τὸν πυλῶνα διόδου, ὁ θανὼν εἰκονίζεται ἐν πρώτοις ζῶν ἐν τῷ ἰδίῳ αὐτοῦ οἴκῳ, ἐν χαρᾷ καὶ εὐωχίᾳ, ἐν μέσῳ τῶν οἰκείων, φίλων καὶ συγγενῶν· μουσικοὶ παιανίζουσιν ἐν ὀργάνοις, αἰοῖδοι ᾄδουσιν ἐπικροτοῦντες τὰς χεῖρας, καὶ παιδίσκαι ὀρχοῦνται· ἐπὶ τοῦ πρὸς βορρᾶν τοίχου παρίσταται ὁ θανὼν ἐντὸς βάρους ἐπὶ τῶν ὑδάτων, ἐξερχόμενος εἰς ἄγραν λιμναίων πτηνῶν, καὶ ἐν τῇ μιᾷ χειρὶ κρατεῖ στρουθὸν παλευτήν, διὰ δὲ τῆς ἄλλης ρίπτει κατὰ τῶν μεταξὺ τῶν καλάμων καθεζομένων πτηνῶν καλαύροπα περιστρεφομένην· οἱ ἀκόλουθοι ἀσχολοῦνται εἰς θήραν τῶν ἐπὶ τῶν ὑδάτων νηχομένων κροκοδείλων τε καὶ ἵπποποτάμων· εἰς τῶν οἰκετῶν ἄγει ἵπποπόταμον ἐν ἀγκίστρῳ, καὶ ἄλλοι θηρεύουσι νήσασα· ἐπὶ τοῦ τοίχου πρὸς ἀνατολὰς εἰκονίζεται ὁ βίος ἐν τοῖς ἀγροῖς καὶ ἐν τοῖς βουκολίαις· δαμάλεις διαπερῶσι τὰ βατὰ μέρη τοῦ ποταμοῦ· οἱ μόσχοι βόσκονται ἐν τῷ λειμῶνι· οἱ ὑπηρέται ἄγουσιν ἀγέλην αἰγῶν εἰς νομήν. Ἀλλαχοῦ εἰκονίζεται τὸ θέρος, ἡ συναγωγή τῶν καρπῶν, ἡ μεταφορὰ ἐπὶ ὄνων καὶ φόρτωσις αὐτῶν ἐπὶ τῶν ἐν τῷ ὄρμῳ παραμενόντων πλοίων. Ἐπὶ πάντων τῶν ἔργων ἐπιστατεῖ ὁ οἰκοδεσπότης ὄρθιος ἢ καθήμενος καὶ κρατῶν ράβδον ἐν τῇ δεξιᾷ εἰς σημεῖον τῆς κυριότητος καὶ αὐθεντείας αὐτοῦ. Ἐπὶ τοῦ πρὸς δυσμᾶς τοίχου φαίνονται βάρεις καὶ πλοῖα μεγάλα ἰστιοφόρα διασχίζοντα τὰ ὕδατα τοῦ ποταμοῦ καὶ μεταφέροντα φορτία σιτηρῶν καὶ ἐμπορευμάτων ἐπὶ τῷ προστάγματι αὐτοῦ. Ἐπὶ τῶν τοίχων τῶν ἐνδοτέρῳ κειμένων θαλάμων εἰκονίζεται ἡ κηδεία τοῦ νεκροῦ ἐν βάρει διαπλέοντος τὴν ἱερὰν λίμνην καὶ φερομένου εἰς ταφὴν, καὶ ἡ τοῦ πένθους ἀπόλυσις· ἔπειτα αἱ κατὰ καιροῦς τῶν μνημοσύνων τελεταὶ καὶ προσφοραὶ τῶν νεκυσίων δώρων, τὰ περίδειπνα, ὧν μεταλαμβάνει καὶ αὐτὸς ὁ θανὼν, τὰ ἐναγίσματα, αἱ χοαὶ καὶ αἱ κανηφορίαι. Τὰ ἐνταῦθα εὕρισκόμενα σκεῦη δὲν εἶνε ἄλλα εἰ μὴ τράπεζα λιθίνη τῆς προθέσεως τῶν προσφορῶν καὶ ἱερῶν ἄρτων, λαιβάσιον σκεῦος, ἐκ λί-

θου καὶ αὐτὸ, διὰ τὰς χοὰς, καὶ τὰ λεγόμενα προσκυνήματα, ἢ τοι στῆλαι εὐκτήρια, τετράγωνοι καὶ κολοσσιαῖαι, τόπον ἐπέχουσι τῶν παρ' ἡμῖν ἱερῶν διπτύχων. Ἐνίοτε μικρὰ τις καὶ τετράπλευρος ὀπή ἐπὶ ἐνὸς τῶν τοίχων τοῦ ἐνδοτέρου θαλάμου, δι' ἐξαιρεσίμων κεκλεισμένη λίθων, προδίδει στενήν καὶ σκοτεινὴν σύριγγα φέρουσαν ἐντὸς κρύπτης μυστηριώδους εἰκονοστασίου, ὅπου ἴστανται ἀνδριάντες καὶ ξόανα εἰκονίζοντα τὸν θανόντα, κεκρυμμένα καὶ ἠσφαλισμένα ἀπὸ πάσης βεβηλώσεως ἐπερχομένων γενεῶν ἢ συλῆσεως ἐν καιρῷ ἐπιδρομῶν· κάτωθεν τῆς πεφραγμένης ὀπῆς παριστάνονται ἐν γραφῇ ἱερεῖς θυμιῶντες λίβανον καὶ ἀρώματα ἐκ θυμιατηρίων. Σημειώσεως ἀξία ἐν τοῖς ἐπιταφίοις τούτοις μνημείοις ἐκ τῶν ἀρχαίων δυναστειῶν εἶνε ἡ *παντελής ἔλλειψις εἰκόνων καὶ ἀγαλμάτων τῶν ἐν οὐρανῷ ἢ ἐν ἄδου θεῶν*, ὅπως καὶ ἐν ταῖς παρὰ τὸ χωρίον **Béni-Hassan** ταφαῖς ἀπὸ τῆς **IB'** Διοσπολίτιδος δυναστείας πρὸς βορρᾶν τοῦ Ἐρμοπολίτου νομοῦ, ἐξ οὗ δύναται τις νὰ εικάσῃ, ὅτι κατὰ τὸ *παράρχαιον θρησκειῶν τῶν Αἰγυπτίων ἢ λατρεία τῶν εἰκόνων τῶν θεῶν ἦτο παντελῶς ἀπηγορευμένη*, ἐν ᾧ τὰ ὁμοιώματα τῶν κεκοιμημένων ἐχρησίμευον ὡς κοσμήματα καὶ ἱστορικὰ μνημεῖα μᾶλλον ἢ ὡς λατρείας οἰασθήποτε ἀντικείμενα.

(*Ἀκολουθεῖ*)

ΠΕΡΙ ΣΥΝΕΣΙΟΥ.

Ὅτε τὸ πρῶτον ἐκηρύχθη μεταξὺ τῶν ἐθνικῶν ὁ χριστιανισμὸς, ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία ἀντετάχθη κατ' αὐτοῦ καὶ κατεπολέμησεν αὐτόν. Οἱ φιλόσοφοι ἐθεώρουν τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν ὡς μίγμα τι δεισιδαιμονιῶν ἰουδαϊκῶν καὶ ἑλληνικῶν φιλοσοφικῶν δοξασιῶν. Οὕτως ὁ Κέλσος ὁ συγγραψάς τὸν «ἀληθῆ κατὰ τῶν χριστιανῶν λόγον», τὸν δόντα ἀφορμὴν τῷ μεγάλῳ Ὁριγένη εἰς τὴν συγγραφὴν τοῦ σπουδαιοτάτου αὐτοῦ ἀπολογητικοῦ συγ-

γράμματος, τῶν 5 κατὰ Κέλσου βιβλίων. Φιλοσοφία ἑλληνικὴ καὶ χριστιανισμὸς ὑπῆρξαν οὕτω τὸ πρῶτον ἀντίπαλα. Καὶ μετὰ ταῦτα δὲ ἐξηκολούθησαν οἱ νεοπλατωνικοὶ (Πορφύριος, Ἰάμβλιχος) νὰ προσβάλλωσι τὸν χριστιανισμὸν, ἀλλ' ἤδη ἀπὸ τοῦ Β' αἰῶνος ἤρξατο ἐν αὐτοῖς τοῖς κόλποις τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας νὰ λαμβάνη χώραν συνδιαλλαγή τις μεταξὺ φιλοσοφίας καὶ χριστιανισμοῦ, ἀφ' ὅτου οἱ μὲν ἀπολογηταί, οἱ πλείστοι φιλόσοφοι ὄντες, καὶ ἰδίως πλατωνικοὶ, καθὼς ὁ Ἰουστίνος, ἐσπούδαζον νὰ δείξωσι τὴν ἐσωτερικὴν ἀρμονίαν μεταξὺ τῆς ἀληθοῦς φιλοσοφίας καὶ τῆς νέας θρησκείας, οἱ δὲ ἀλεξανδρινοὶ θεολόγοι, Κλήμης καὶ Ὠριγένης πρὸ πάντων, μαθηταὶ νεοπλατωνικῶν, ἐπειράθησαν κατὰ τὸν Γ' αἰῶνα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν τότε ἰσχυροῦσῶν φιλοσοφικῶν ἰδεῶν νὰ ἀνυψώσωσι τὴν χριστιανικὴν θεολογίαν εἰς φιλοσοφικὸν σύστημα, τὴν πίστιν εἰς γνῶσιν. Ἐκτοτε οἱ θεολογοῦντες πατέρες ἐφιλοσόφουν ἐπὶ τοῦ χριστιανισμοῦ. Ὁ συνδυασμὸς οὗτος, ἐὰν ἐξαιρέσῃ τις τὸν συγγραφέα τῶν ἀρεοπαγιτικῶν συγγραμμάτων, παρ' οὐδενὶ ἄλλῳ ἀρχαίῳ ἐκκλησιαστικῷ συγγραφεὶ ἀπαντᾷ τοσοῦτον στενὸς, ὅσον παρὰ τῷ ἐπισκόπῳ Πτολεμαίδος Συνεσίῳ, τὸν ὁποῖον ἀγνοεῖ τις πῶς νὰ χαρακτηρίσῃ, ὡς νεοπλατωνικὸν φιλόσοφον ἢ χριστιανὸν θεολόγον, ὡς ὀπαδὸν τοῦ Πλάτωνος ἢ τοῦ Ἀριστοτέλους¹).

Ὁ Συνέσιος²) ἐγεννήθη ἐν Κυρήνῃ περὶ τὸ 375, καταγόμενος ἐκ παναρχαίου οἴκου, ἀναβιβάζοντος τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ μέχρι τοῦ Ἡρακλείδου Εὐρυσθένους, ὅστις εἶχεν ὀδηγήσει τοὺς Δωριεῖς εἰς Σπάρτην, καὶ διὰ τούτου μέχρι τοῦ Ἡρακλέους³). Ἦτο

(1) Αὐτὸς καλεῖ ἑαυτὸν «φιλόσοφον ἱερέα». Συνεσ. ἐπισ. 62.

(2) Περὶ Συνεσίου ὄρα Εὐαγγελίου ἐκκλ. ἱς. I, 15, Φωτ. τοῦ μυριόβ. βλ. 26. Clausen, de Synesio philosopho Libyæ Pentap. Metropolitana. Hafn. 1831. D r u o n, Études sur la vie et les oeuvres de Synésius. Paris, 1849. D r a u s Synesius von Cyrene. (Tueb. Theol. Q. Schrift 1865. II. 3, n. 4 καὶ 1866 II. 1). H e r z o g, Real-Encyclopaedie fuer Theologie, Synesius v. Moeller. T. XV. σελ. 335. K r a b i n g e r ἐν Freib. Lexicon X. Synesius, σελ. 594.

(3) Συνεσ. ἐπισ. 57: «Ἀπ' Εὐρυσθένους τοῦ καταγαγόντος Δωριέας εἰς Σπάρτην μέχρι τοῦ μου πατρὸς αἰ' διαδοχὰ ταῖς δημοσίαις ἐνεκο-

δὲ υἱὸς γερουσιαστοῦ πιθανῶς, πλουσίου ὄντος. Ἀγαπῶν ἐκ νεαρᾶς ἡλικίας τὰς ἐπιστήμας, ἐξεπαιδεύθη ἐν αὐταῖς, ἐπιδοθεὶς ἰδίως εἰς τὴν φιλοσοφίαν, τὴν ποίησιν καὶ τὴν ῥητορικὴν. Αὐτὸς ὁ Συνέσιος λέγει, ὅτι παιδιόθεν «ἐζῆ ἐπὶ τῶν βιβλίων»¹), καὶ ὅτι «οὐδὲν ἀρεῖλκεν αὐτὸν τῆς φιλοσοφίας»²). Πόσον δ' εὐδοκίμησεν ἐν ταῖς ἐπιστήμασι ταύταις, ἀποδεικνύουσι τὰ συγγράμματα αὐτοῦ, περὶ ὧν κατωτέρω ἐροῦμεν. Διδάσκαλον δὲ αὐτοῦ ἔσχε τὴν περίφημον νεοπλατωνικὴν Ὑπατίαν, ἥτις ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐδίδασκε μετὰ ἀξιοθαυμάστου ἐπιτυχίας τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὰς μαθηματικὰς ἐπιστήμας, ἐτιμᾶτο δὲ μεγάλως διὰ τὴν παιδείαν, τὸ κάλλος καὶ τὴν ἀρετὴν αὐτῆς. Ὁ Συνέσιος διέσωζε δι' ὅλου τοῦ βίου αὐτοῦ, καὶ ἐπίσκοπος γενόμενος, ἄκρον σεβασμὸν πρὸς τὴν δαιμονίαν ἐκείνην γυναῖκα, περὶ ἧς λέγει³).

«Εἰ δὲ θανόντων περ καταλήθοντ' εἰν αἶδαο,

αὐτὰρ ἐγὼ κάκειθι

τῆς φίλης Ὑπατίας μεμνήσομαι».

Τὸ πρῶτον ἐζῆ ὁ Συνέσιος ὡς ῥήτωρ ὡς τοιοῦτος δὲ διέφερε τῶν συνήθων ῥητόρων, διότι τὴν ῥητορικὴν συνενῶν μετὰ τῆς φιλοσοφίας καὶ διὰ ταύτης ἐξευγενίζων αὐτὴν, δὲν ἤσκει ὡς τινα σοφιστικὴν τέχνην κέρδους χάριν, ἀλλὰ μετεχειρίζετο ὁσάκις σπουδαῖαι τῆς πατρίδος του περιστάσεις ἐκάλουν αὐτὸν εἰς τὸν δημόσιον βίον.

Ἐνεκα δὲ τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς εὐγλωττίας αὐτοῦ τιμώμενος παρὰ τῶν συμπολιτῶν αὐτοῦ ἀπεστάλη ὁ Συνέσιος τῷ 397 εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἵνα προσφέρων ἐξ ὀνόματος τῆς Πενταπόλεως τῷ αὐτοκράτορι Ἀρκαδίῳ δῶρον χρυσοῦν στέφανον, παρακαλέσῃ αὐτὸν, νὰ λάβῃ πρόνοιαν περὶ τῆς κακῶς ἐχούσης τότε Πενταπόλεως καὶ ἔνεκα βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν καὶ ἔνεκα τῆς κακῆς αὐτῆς διοικήσεως. Κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην μόλις μετὰ παρέ-

λάφθησαν κύρβειν». Περβλ. καὶ Κατάστ. σελ. 302, κατὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Πεταβίου.

(1) Ἐπισ. 57.

(2) Αὐτόθι καὶ ἐπισ. 91, 105 καὶ 11.

(3) Ἐπισ. 124.

λευσιν ὄλου ἐνιαυτοῦ δυνηθεὶς νὰ ἴδῃ τὸ πρόσωπον τοῦ Ἀρκαδίου, προσεφώνησεν αὐτῷ τὸν σωζόμενον αὐτοῦ περὶ βασιλείας λόγον¹⁾, ἐν ᾧ ἐζήτησε μετὰ ἀξιοθαυμάστου παρρησίας νὰ ἀποδείξῃ τῷ νεαρῷ ἡγεμόνι τὰς ἀρχὰς τοῦ ὀρθῶς πολιτεύεσθαι. Ἐν τῇ ἐποχῇ ἐκείνῃ τῆς γενικῆς σχεδὸν τῶν χαρακτήρων ταπεινώσεως, καθ' ἣν ἢ πρὸς τοὺς ἰσχυροὺς κολακεία ἦτο συνήθως ἢ εἰς τὰ μεγάλα τῆς πολιτείας καὶ ἐκκλησίας ἀξιώματα ὑψοῦσα, προκαλεῖ δικαίως τὸν θαυμασμὸν ἡμῶν ἢ τολμηρὰ γλῶσσα, μεθ' ἧς λαλεῖ ὁ ἐκ Κυρήνης φιλόσοφος πρὸς τὸν αὐτοκράτορα· « Ἄρα, λέγει εὐθύς ἐν προοιμίῳ τοῦ λόγου του, εἰ μὴ τις ἐκ πόλεως ἦκοι μεγάλης τε καὶ πλουτούσης, καὶ κομίζοι λόγους γαύρους τε καὶ χλιδῶντας, οἷους ῥητορικὴ καὶ ποιητικὴ τίκτουσι, πάνδημοι τέχνη, πάνδημα ἔκγονα, τοῦτον ὅταν ἐνθάδε γένηται, δεῖ κάτω νεύειν, ὡς οὐκ οὔσης αὐτῷ παρρησίας ἐν βασιλείῳ οὐδὲ ἐρυγγάνειν, οὐκ ἔχοντι τῆς πατρίδος τὸν ὄγκον, οὔτε παρασχεῖν ἀκροαμάτων χαριέντων τε καὶ συνήθων ἡδονὴν καταδημαγωγησόντων βασιλέα τε καὶ τοὺς συνεδρεύοντας, ἢ καὶ φιλοσοφίαν ποτὲ ἐπιδημοῦσαν προσήσεσθε, καὶ τις αὐτὴν οὐκ ἀμφιγνοήσει δεῦρο διὰ πλείστου φανεῖσαν, ἀλλὰ ξεναγήσει, καὶ κατερεῖ αὐτῆς ἀγαθόν, πρὸς οὓς ἀξιον; Δεῖται γάρ που, οὐχ ἑαυτῆς, ἀλλ' ὑμῶν ἕνεκα, μὴ καταφρονηθεῖσα, ἀνόνητος ἀν γενέσθαι. Αὕτη μὲν τοι παρέξεται λόγους, οὐ τοὺς ἰλαροὺς δὴ τούτους καὶ διατιθέντας ἐν ἡδονῇ τὰ μειράκια, ὡς οὔτε ἦθει διαρρέοντας, οὔτε λέξεσι κοιμωθέντας εἰς νόθου κάλλους ἐπίδειξιν, ἀλλ' ἕτερον τρόπον τοῖς ἐφικέσθαι δυναμένοις τὸν ἐμβριθῆ τε καὶ ἐνθεον, ἀρρενωποὺς καὶ σεμνοὺς καὶ ἀπαξιοῦντας ἀνελευθέρου θωπείας χάριν τὰ παρὰ τῶν δυνατῶν ἐξωρεῖσθαι²⁾. Οὕτως ἀρξάμενος ὑποδεικνύει ὁ Συνέσιος τῷ Ἀρκαδίῳ τὰ καθήκοντα τοῦ ἀληθοῦς ἡγεμόνος, προτρέπων ἰδίως αὐτὸν νὰ φεύγῃ μὲν τὴν πολυτέλειαν, τὴν μαλθακότητα καὶ τὴν ὀκνηρίαν, τὰς κακίας δηλ. ἐκείνας, τὰς ὁποίας οἱ ῥωμαῖοι αὐτοκράτορες εἶχον παραλάβει παρὰ τῶν

(1) Ed. Krabinger Muenchen 1825.

(2) Περὶ βασιλείας, σελ. 1.

ἀσιανῶν ἡγεμόνων, νὰ σπουδάσῃ δὲ νὰ ἀπομιμηθῇ τὴν ἀπλῆν καὶ φυσικὴν ἐνδυμασίαν καὶ τὸν σώφρονα καὶ τῇ φύσει σύμφωνον τῶν ἀρχαίων ῥωμαίων βίον. Ὁ Ἀρκαδίος ἔπρεπε νὰ φανῆ διὰ τῆς προσωπικῆς του ἀρετῆς ἀξίος τῆς τύχης, ἢ ὥφειλε τὸ βασιλεύειν ἀντιθέτως τῷ πατρὶ αὐτοῦ, ὅστις διὰ τῆς ἰκανότητος αὐτοῦ ἀνῆλθεν εἰς τὸ αὐτὸ ἀξίωμα. « Ὁ μὲν τὰ γαθὰ πόνοις ἐκτήσατο, σὺ δὲ αὐτὰ ἀπόνως ἐκληρονόμησας¹⁾ ». Καθὼς τὸ πλῆθος τῶν προβάτων δὲν ποιεῖ τὸν ποιμένα μᾶλλον ἢ τὸν μάγειρον, ὅστις ὀδηγεῖ αὐτὰ ἵνα κατακόψῃ, καὶ αὐτὸς ἐμποριθεὶς ἐτοιμάσῃ καὶ ἄλλοις αὐτὰ εἰς δεῖπνον, οὕτως οὐδὲ τὸν βασιλέα ἀπλῶς ποιεῖ μᾶλλον ἢ τὸν τύραννον τὸ πλῆθος τῶν ὑπηκόων. Διότι ἡ αὐτῇ διαφορὰ ὑπάρχει μετὰ τὸν τυράννου καὶ βασιλέως· ἀμφότεροι ἀρχοῦσιν ἀνθρώπων πολλῶν· ἀλλ' ὁ μὲν εἶναι ἀφωσιωμένος εἰς τὸ ἀγαθὸν τῶν ἀρχομένων καὶ θέλει νὰ μοχθῇ, ἵνα μηδὲν πάσχωσιν αὐτοί, καὶ νὰ προκινδυνεύῃ, ἵνα ἐκεῖνοι ζῶσιν ἀσφαλῶς, τοῦτο εἶναι ὁ ποιμὴν ἐν προβάτοις, βασιλεὺς δ' ἐν ἀνθρώποις· ὁ δὲ τύραννος ἀπολαύει τῆς ἡγεμονείας, ἵνα τρυφᾷ καὶ καθηδυπαθῇ τὴν ἐξουσίαν, νομίζων ὅτι πρέπει νὰ πληροῖ πάσας αὐτοῦ τὰς ὀρέξεις, ἀδιαφορῶν ἀν θέλουσι γογγίσει οἱ ἀρχόμενοι. Διότι ὁ τοιοῦτος θεωρεῖ τοῦτο ὡς κέρδος τῆς ἐξουσίας, τὸ ὅτι ἔχει πολλοὺς ὑπηρετοῦντας τὰς ἡδονὰς αὐτοῦ, καὶ διὰ βραχέων εἰπεῖν, « ὅστις οὐ πιαίνει τὴν ἀγέλην, ἀλλ' αὐτὸς ὑπὸ τῆς ἀγέλης θέλει πιαίνεσθαι », οὗτος εἶναι κατ' αὐτὸν « μάγειρος ἐπὶ βοσκημάτων καὶ τύραννος, ὅπου ἀν ἢ ὁ δῆμος ἔλλογος τὸ ἀρχόμενον²⁾ ». Ἐν γένει ἐν τῷ λόγῳ περὶ βασιλείας ἔχομεν τὸ ἰδεῶδες τοῦ βασιλέως κατὰ τοὺς νεοπλατωνικοὺς, οἵτινες ἤθελον αὐτὸν φιλόσοφον, καὶ πρῶτον ἑαυτοῦ κρατοῦντα, ἵνα καὶ τῶν ἄλλων ἀρχῇ. Ἐν τέλει δεικνύων τὴν μεγάλην σύγχυσιν, εἰς ἣν εἶχε περιέλθει τὸ κράτος ἕνεκα τῆς παραδοχῆς τῶν Γότθων καὶ τῆς μετ' αὐτῶν κοινωνίας, προτρέπει πλήρης πατριωτισμοῦ τὸν Ἀρκαδίον νὰ σχηματίσῃ ἐκ ῥωμαίων πολιτῶν στρατὸν, μὴ ἀνεχόμενος τοὺς βαρβάρους, ἀλλ-

(1) Αὐτόθι, 5.

(2) Αὐτόθι, 6.

λ' ἀποκρούων αὐτοὺς ἀπὸ τῶν ἀξιομάτων, καὶ ἀπομακρύνων ἐν γένει ἀπὸ τοῦ κράτους. Ἄλλ' οἱ λόγοι τοῦ Συνέσιου καί τοι ἐπαινεθέντες παρὰ πάντων, οὐδὲν ὠφέλησαν. Οἱ Γότθοι ἔμειναν καὶ μετὰ ταῦτα πανίσχυροι ἐν τῷ κράτει, ἐπὶ κορυφῆς δ' αὐτῶν ὁ φαῦλος Γαϊανᾶς¹). Ὁ σκοπὸς ὅμως δι' ὃν ἀπεστάλη εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπέτυχεν. Ἐπειδὴ δ' ὁ λόγος οὗτος χρῆται μόνον ἐξ ἐθνικῶν συγγραφέων, τοῦ Πλάτωνος ἰδίως καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, λόγοις, εἰκάζεται ὅτι κατὰ τὴν ἀποστολὴν ἐκείνην δὲν εἶχεν ἔτι ἀσπασθῆ τὸν χριστιανισμόν.

Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἔγραψεν ὁ Συνέσιος καὶ τὴν ἐπιστολὴν αὐτοῦ πρὸς Παιόνιον, ἄνδρα πεπαιδευμένον, ὅστις ἐγίνωσκε νὰ ἐνοῖ τὸ φιλοσοφεῖν μετὰ τῆς πολιτικῆς, ὅ,τι οἱ νεοπλατωνικοὶ δυσχερέστατον τῶν ἔργων ἐνόμιζον, ἐφίλει δὲ καὶ τὴν ἀστρονομίαν. Τούτῳ πέμπων ἀστρονομικόν τι ὄργανον ὑπ' αὐτοῦ πεποιημένον, σπουδάζει νὰ ἐνισχύσῃ τὴν ἀγάπην αὐτοῦ πρὸς τὴν ἀστρονομίαν, ἧς τὴν ἀξίαν ἐξυμνεῖ. Ὁ Παιόνιος οὗτος μετὰ τοῦ ὑπάρχου τοῦ πραιτωρίου Αὐρηλιανοῦ, οὗ τινος τὴν καλὴν διοίκησιν μετὰ τὸσαῦτα μεγάλα καὶ μακρὰ τοῦ κράτους δυστυχήματα ἐπαινεῖ ὁ Συνέσιος, ὑπῆρξεν εἰς τῶν ἰσχυροτέρων προστατῶν αὐτοῦ ἐν τῇ πρωτεύουσῃ. Τῆς προστασίας δὲ ταύτης ἔχρηζε μεγάλως, διότι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην συνέβησαν σπουδαῖαι πολιτικαὶ ταραχαὶ ἐν τῷ κράτει, ἐμβολοῦσαι καὶ αὐτὸν τὸν Συνέσιον εἰς κινδύνους.

Περὶ τὸ 400 δηλ. ἔτος ἔλαβε χώραν ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ στάσις τῶν ὑπὸ τὸν Τριβιγίλδον Γότθων, ἐν ἧ ἐν τῷ κρυπτῷ ἐνείχετο καὶ ὁ πανοῦργος Γαϊανᾶς, ὅστις ὡς τοῦ ὅλου στρατοῦ προϊστάμενος, ἀναλαβὼν τὴν κατασίγασιν τῆς στάσεως, παρέστησε τῷ Ἀρκαδίῳ τοιαύτην τὴν δύναμιν τῶν στασιασάντων, καὶ τοσοῦτον βέβαιον τὸν ἐξ αὐτῶν κίνδυνον, ὥστε ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ δεχθῆ συνδιαλλαγὴν πρὸς αὐτούς. Οἱ Γότθοι εἰσῆλθον εἰς τὴν πρωτεύουσαν θριαμβευτικῶς, ὁ δὲ Γαϊανᾶς ἀπέβη νῦν πανίσχυρος ἐν τῇ αὐλῇ²).

(1) Ὁσα Σωκράτους ἐκκλ. ἱστορ. VI. 6.

(2) Περὶ τούτων ἔρα Σωκράτη, ἐνθα ἀνωτέρω.

Ἐκ τῶν πρώτων δὲ ὄρων, οὓς εἶχον προτείνει οἱ στασιασταί, ἦτο ἡ παράδοσις τριῶν ἐπισήμων πολιτῶν, τοῦ Αὐρηλιανοῦ, τοῦ ὑπατικοῦ Σατορνίνου καὶ τοῦ κόμητος Ἰωάννου, οἵτινες ἐτιμωρήθησαν καὶ δι' ἐξορίας. Ἀναλαβὼν δὲ νῦν τὴν ὅλην ἐξουσίαν, ἤρξατο ὁ Γαϊανᾶς νὰ ἄγῃ καὶ νὰ φέρῃ τὰ πάντα, καταδιώκων μὲν τοὺς ἀντιπάλους αὐτοῦ, προστατεύων δὲ καὶ προάγων τοὺς ὑπ' αὐτοῦ εὐνοουμένους. Τότε ἔγραψεν ὁ Συνέσιος τὸ πρῶτον μέρος τοῦ συγγράμματός του Αἰγύπτιος ἢ περὶ Προνοίας. Τὸ περίεργον τοῦτο ἔργον ὑπὸ μυθικὴν μορφήν ἱστορίαν ὑποκρύπτει, παριστᾷ ὑπὸ μὲν τὸ ὄνομα τοῦ Ὀσίριδος, τῆς ἀρχῆς τοῦ ἀγαθοῦ, τὸν ὑπατον Αὐρηλιανόν, ὡς παράδειγμα σοφοῦ καὶ δικαίου πολιτικοῦ, ὑπὸ δὲ τὸ ὄνομα τοῦ Τυφῶνος, τῆς ἀρχῆς τοῦ κακοῦ, τὸν Γαϊανᾶν ὡς τύπον τοῦ φαύλου ἄρχοντος. Τὸ σύγγραμμα εἶναι σπουδαιότατον, διότι ὁ Συνέσιος ὑπὸ τὸ κάλυμμα τοῦ μύθου περιγράφει τὰς πολιτικὰς ταραχὰς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, τὰ μετ' αὐτῶν συνδεόμενα πρόσωπα, τὰ πάθη τῶν διαφόρων κομμάτων, καὶ ἐν γένει τὸν δημόσιον καὶ ἰδιωτικὸν βίον τῶν συγχρόνων αὐτοῦ, ὡς αὐτόπτης μάρτυς καὶ γνώστης τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων¹).

Ἐν Κωνσταντινουπόλει διέτριψε 4 ὅλα ἔτη, ἅτινα ὑπῆρξαν αὐτῷ πλήρη πικρίας καὶ θλίψεων· ἐκεῖθεν δὲ μόλις ἠδυνήθη νὰ φύγῃ ἐπωφεληθεὶς ἐκ τοῦ θορύβου, ὃν ἤγειρε σεισμὸς συμβᾶς. Τῷ 400 ἔτει ἦτο ἐν τῇ Κυρηναικῇ, ὅπου ἤρξατο, διατρίβων ὅτε μὲν ἐν αὐτῇ τῇ Κυρηνῇ, ὅτε δὲ ἐν τινὶ ἐξοχικῷ οἴκῳ κατὰ τὰ μεσημβρινὰ ὄρια τῆς Πενταπόλεως, νὰ ζῇ πάλιν ἀμέριμνον βίον, μεμερισμένον ἔχων τὸν χρόνον εἰς τὴν περὶ τὰ γράμματα ἀσχολίαν καὶ εἰς τὴν θήραν. «Καὶ ἔζων, λέγει, μετ' ἀγαθῶν τῶν ἐλπίδων, ὡςπερ ἐν ἱερῷ περιβόλῳ τῷ κόσμῳ, ζῶον ἄφετον, ἀνειμένον, εὐχῇ καὶ βίβλῳ καὶ θήρᾳ μερίζων τὸν βίον²». Τὸ μόνον δ', ὅπερ ἔθλιβεν αὐτὸν, ἦτο ὅτι ἐν τῇ Κυρηναικῇ αἱ φιλοσοφικαὶ αὐτοῦ μελέται δὲν ἐξετιμῶντο παρὰ τῶν ἀγροίκων καὶ ἀμαθῶν συμπατριωτῶν του, ὅτι ἠσθάνετο ἑαυτὸν ὡς φιλόσοφον ἀπομεινωμένον ὅλως. «Φιλοσοφοῦμεν, λέ-

(1) Krabinger, σελ. 596.

(2) Ἐπιστ. 57. σελ. 194.

γει, γράφων πρὸς τὸν φίλον αὐτοῦ Πυλαιμένη¹⁾, ὃ γὰρ, τὴν ἐρημίαν ἀγαθὴν ἔχοντες συνεργόν, ἀνθρώπων δ' οὐδένα, οὐδ' ἔστιν ὅτου ποτὲ ἐπὶ Λιβύης ἀκήκοα φωνὴν ἀφιέντος φιλόσοφου, ὅτι μὴ τῆς ἡχοῦς ἀντιφθεγγομένης ἡμῖν». Καὶ ὁμοίως «καὶ ἀτυχοῦσαν τὴν φιλοσοφίαν» δὲν ἤθελε νὰ ἐγκαταλίπη²⁾. Ἄλλως δὲ μετὰ τῶν χωρικῶν ἀνεστρέφετο ἡδέως, ὧν τὰ ἀγροῖκα ἦθη λίαν ζωηρῶς περιγράφει ἐν τῇ 148 ἐπιστολῇ αὐτοῦ. Ἄλλ' ἐπιδρομαὶ βαρβάρων ἐκ τῶν ἐνδοτέρων τῆς Ἀφρικῆς ἠνάγκασαν αὐτὸν νὰ ἐγκαταλίπη τὴν φιλοσοφικὴν του ἐξοχίαν, καὶ νὰ λάβῃ ἐνεργὸν πάλιν μέρος εἰς τὰ πολιτικὰ τῆς πατρίδος του πράγματα.

Κεκμηκῶς δὲ ἐκ τῶν φροντίδων τούτων ἐπεθύμει νὰ ἀπέλθῃ εἰς Ἀθήνας, ἵνα ἴδῃ ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὴν χώραν τῆς φιλοσοφίας καὶ ἀναστραφῇ μετὰ τῶν ἐκεῖ φιλοσόφων τοσοῦτον μᾶλλον, καθ' ὅσον οἱ ἐξ Ἀθηναίων εἰς Κυρηναϊκὴν μεταβαίνοντες, διότι ἀπλῶς εἶχον ἴδει τὴν Ἀκαδημίαν καὶ τὸ Λύκειον καὶ τὴν ἐν ἧ Ζήνων ἐφιλοσόφει Ποικίλῃν, ἐνόμιζον ἑαυτοὺς ἤδη σοφοὺς, καὶ καθὼς εὐφυῶς παρατηρεῖ ὁ Συνέσιος «ὡς ἡμιθέους ἐν ἡμιόνοις», ἀπαιτοῦντες ἵνα οἱ ἄλλοι «προσκυνῶσιν» αὐτοὺς, ἂν καὶ κατ' οὐδὲν διέφερον τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων, οὐδ' ἐνόουν κάλλιον τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τὸν Πλάτωνα³⁾. Ἄλλ' αἱ προσδοκίαι τοῦ Συνεσίου ἐψεύσθησαν. Ἐν Ἀθήναις δὲν εὔρεν εἰ μὴ μόνον τὰ κτίρια τὰ τὴν ἀρχαίαν τῆς πόλεως δόξαν μαρτυροῦντα. Ἡ φιλοσοφικὴ σχολὴ ἢ κατὰ τὸν I' αἰῶνα διὰ τοῦ Λογγίνου κοσμηθεῖσα, κατὰ δὲ τὸν Δ' ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Βασιλείου καὶ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζινοῦ ἀκμάζουσα, καὶ πρὸς τὴν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ φιλοσοφικὴν σχολὴν ἀνθραμιλλωμένη, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ε' αἰῶνος, ὅτε ἦλθεν ἐκεῖσε ὁ Συνέσιος, ἐτέλει ἐν ἐντελεῖ παρακμῇ ἢ καὶ οὐδόλως ὑπῆρχεν. «Οὐδὲν, λέγει, ἔχουσιν αἱ νῦν Ἀθηναὶ σεμνόν, ἀλλ' ἢ τὰ κλεινὰ τῶν χωρίων ὀνόματα. Καὶ καθάπερ ἱερείου διαπεπραγμένου τὸ δέριμα λείπεται γινώρισμα τοῦ πάλαι ποτὲ ζώου, οὕτως ἐνθάδε φιλοσοφίας ἐξορκισμένης, λείπονται περινοστοῦντα θαυμάζειν τὴν Ἀκα-

(1) Ἐπισ. 101, σελ. 239.

(2) Ἀὐτόθι.

(3) Ἐπισ. 54.

δημίαν τε καὶ τὸ Λύκειον, καὶ νῆ Δία τὴν Ποικίλῃν Στοᾶν, τὴν ἐπώνυμον τῆς Χρυσίππου φιλοσοφίας, νῦν οὐκ οὔσαν ποικίλῃν· ὁ γὰρ Ἀνθύπατος τὰς σανίδας ἀφείλετο, αἷς ἐγκατέθετο τὴν τέχνην ὁ ἐκ Θάσου Πολύγνωτος. Νῦν μὲν οὖν ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις Αἴγυπτος τρέφει τὰς Ὑπατίας δεξαμένη γονάς¹⁾. Αἱ Ἀθηναί, προσθέτει, αἵτινες ἄλλοτε ἦσαν ἐστία σοφῶν, τό γε νῦν ἔχον, ἐσεμνύνοντο ἐπὶ τοῖς μελιτουργοῖς, ἀναφέρει δὲ δύο τινὰς περιφήμους μελιτουργοὺς, σκωπτικῶς σοφοὺς Πλουταρχεῖους αὐτοὺς ἀποκαλῶν, δι' οὓς ἦρχοντο πολλοὶ νέοι εἰς Ἀθήνας «οὐ τῆ φήμῃ τῶν λόγων ἐν τοῖς θεάτροις, ἀλλὰ τοῖς ἐξ Ὑμηττοῦ σταμνίοις». Ἄλλ' ἡ φιλοσοφικὴ αὕτη πτώσις τῶν Ἀθηναίων ὑπῆρξε πρόσκαιρος, διότι δὲν παρήλθε πολὺς χρόνος καὶ ἡ ἐνταῦθα φιλοσοφικὴ σχολὴ ἀνέλαμψε πάλιν διὰ τῆς σοφίας ἐνὸς τῶν ἐπισημοτάτων νεοπλατωνικῶν φιλοσόφων, τοῦ Πρόκλου (ὅστις ἀπέθανε τῷ 485).

Ἀπὸ τοῦ 402 ἔτους διέτριβεν ὁ Συνέσιος πάλιν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ παρὰ τῇ Ὑπατίᾳ «τῇ σεβασμιωτάτῃ διδασκάλῳ²⁾· διότι ὡς φιλόσοφος ἠκολούθει ἐντελῶς ταύτην καὶ τοὺς νεοπλατωνικοὺς ἐν γένει³⁾. Ἡ φιλοσοφικὴ θεωρία ἠνωμένη μετὰ τῆς θρησκευτικῆς μυστικῆς τάσεως, ἡ ἐνασχόλησις τοῦ καθαρῶ νοῦ μετὰ τῶν θείων, καὶ ἡ ἐντεῦθεν ἀπορρέουσα φιλοσοφικὴ τῆς ψυχῆς διάθεσις, εἶναι καὶ τῷ Συνεσίῳ καθὼς τοῖς νεοπλατωνικοῖς ἅπασιν τὸ ὑψιστον τοῦ βίου τέρμα. Ἄλλ' ὁ μυστικισμὸς οὗτος μετριάζεται παρ' αὐτῷ ἔνθεν μὲν διὰ τῆς ἀγάπης αὐτοῦ πρὸς τὰς ἀθῶας τοῦ ἀγροτικοῦ βίου τέρψεις, τὴν θήραν καὶ τὸ παίγνιον, ἐτέρωθεν δὲ διὰ τῆς κλασικῆς αὐτοῦ πρὸς τὰς καλὰς τέχνας καὶ ἐπιστήμας τάσεως. Ὁ Συνέσιος κατεδίκαζεν ἐκείνους, οἵτινες ὑπερορῶντες τὰς σπουδὰς ταύτας, ἐσπούδαζον ἀμέσως νὰ ἀνυψωθῶσιν εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν μετ' αὐτοῦ ἔνωσιν, δεικνύων, πόσον αἱ καλαὶ τέχναι καὶ αἱ ἐπιστήμαι ἐξευγενίζουσαι τὴν ψυχὴν καὶ ἀπαλλάττουσαι ἀπὸ τοῦ ἀξέστου χαρακτῆρος τοῦ ἰδιάζοντος εἰς

(1) Ἐπισ. 136.

(2) Πρ. Παϊόνιον σελ. 310.

(3) Moeller, παρὰ Herzog T. XV. σελ. 335.

τοὺς ἀμαθεῖς ἀνθρώπους, χρησιμεύουσιν ὡς βαθμίδες, ἐφ' ὧν τὸ πνεῦμα ἐν συμμέτρῳ προόδῳ δύναται νὰ ἀναβῆ εἰς τὸν καθαρὸν νοῦν, ὅπως ἐκεῖθεν πάλιν μετὰ τὸν κάματον αὐτοῦ ἐπιστρέφῃ εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ καλοῦ, καὶ μὴ καταπίπτῃ ἀπὸ τοῦ ὑψηλοῦ εἰς τὸ κοινὸν καὶ χυδαῖον. Διὰ τοῦτο ὡς φιλόσοφος δὲν ἤρκειτο ἀπλῶς εἰς τὴν ὑψίστην φιλοσοφικὴν θεωρίαν τοῦ ὄντος, ἀλλ' ἠσχολεῖτο ἠδέως καὶ μετὰ τοῦ ρητορικοῦ καὶ ποιητικοῦ κάλλους. Πράγματι δὲ συνέγραψε διάφορα ποιητικὰ ἔργα, τραγωδίας καὶ κωμωδίας, ἀπολεσθείσας¹). Ἐνταῦθα ἀνήκει καὶ τὸ σωζόμενον σατυρικὸν αὐτοῦ ἔργον *ἐγκώμιον φαλάκρας*, ὅπερ ἀντέταξε κατὰ τινος συγγράμματος τοῦ Δίωνος, δι' οὗ ἐπηρεῖτο ἡ δασεῖα κόμη, οἱ δὲ φαλακροὶ ἐσκώπτοντο ἀνηλεῶς. Ὁ Συνέσιος, αὐτὸς φαλακρὸς ὢν πιθανῶς, συνέταξε τὸν πανηγυρικὸν τῆς φαλάκρας, μετὰ πολλῆς εὐφυΐας ἀποδεικνύων, ὅτι πάντες σχεδὸν οἱ μεγάλοι τῆς ἀρχαιότητος ἄνδρες ἦσαν φαλακροὶ, ὁ Διογένης, ὁ Σωκράτης καὶ πολλοὶ ἄλλοι, ὧν ἠδύνατό τις νὰ ἴδῃ τὰς προτομὰς ἐν τοῖς μουσεῖοις, ἐν ᾧ ὁσάκις οἱ ἀρχαῖοι ἐξωγράφουν κωμωδὸν τινα, ἐπέθετον αὐτῷ δασεῖαν κόμην. Διὰ τοιούτων φιλολογικῶν ἐργασιῶν καὶ ἀθυρμάτων ἐμετριάζετο παρὰ τῷ Συνεσίῳ ἡ φιλοσοφικὴ ἀυστηρότης καὶ ξηρότης.

Τοὺς μοναχοὺς τοῦ χριστιανισμοῦ, μετὰ τῆς ἀσκήσεως καὶ θεωρίας τῶν ὁποίων καὶ τῆς ἀπαθείας τῶν νεοπλατωνικῶν ὑπῆρχε τοσαύτη συγγένεια, ὥστε ὁ μοναχικὸς βίος ὑψίστη φιλοσοφία παρὰ τῶν πατέρων ἐκλήθη, ἐπῆνει ἤδη ὡς ἔθνικὸς ὁ Συνέσιος, ὁσάκις παρετῆρει παρ' αὐτοῖς ἀληθῆ μοναχικὴν ἀσκησιν. Οὕτω γράφων πρὸς τινα ἀσκητὴν Ἰωάννην, ἐπαινεῖ αὐτὸν, διότι ἀφείς τοὺς ἀνθρώπους

«Ἄτης ἐν λειμῶνι κατὰ σκότον ἠλάσκοντας
καὶ ταῖς χθονίαις ἐγκαλινδουμένους φροντίσιν, αὐτὸς ὑπὲρ ταύτας
στήσας ἑαυτὸν, ἀνεχώρησεν, ἔτι δεῦρο ὢν, καὶ μακαρίας ἠψατο
ζωῆς»²). Παρακαλεῖ μάλιστα αὐτὸν νὰ εὐχηθῆ, ἵνα καὶ αὐτὸς διὰ

(1) Περὶ ὧν ποιεῖται μνείαν παρὰ Δίῳνι.

(2) Ἐπισ. 117.

τῆς φιλοσοφίας φθάσῃ εἰς τὸ αὐτὸ τέρμα¹). Τοὺς μοναχοὺς ὅμως ἐκείνους, οἵτινες ἔφερον μόνον τὸ ἔνδυμα τοῦ μοναχοῦ, ἐζῶν δὲ βίον ξένον τῇ ἀσκητικῇ θεωρίᾳ, ἀποκρούει καὶ σκώπτει²).

Ἄλλ' ἂν καὶ συνιστᾷ ὁ Συνέσιος τὴν περὶ τὰ γράμματα ἀσχολίαν, ἵνα μὴ καταντήσῃ ὁ φιλοσοφῶν εἰς τὸν ἀργὸν μυστικισμόν, μένων πάντοτε νεοπλατωνικὸς φιλόσοφος, εἶναι κατὰ βάθος ἀδιάφορος καὶ ψυχρὸς πρὸς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον, τὸν ὁποῖον φοβεῖται, μὴ ταράξῃ αὐτοῦ τὴν ἐσωτερικὴν ψυχικὴν ἀρμονίαν καὶ ἀπάθειαν. Τὰ δημόσια πράγματα ἐθεώρει τῷ ὄμματι τοῦ ἀπαισιοδότη, εἰς ὃ ἀναμφιβόλως συνετέλεσε καὶ ἡ πικρὰ αὐτοῦ πείρα ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἡ ἐποχὴ, ἐνόμιζε, δὲν ἐπέτρεπε φιλοσοφικὴν τινα τῶν πραγμάτων διεύθυνσιν κατὰ πλατωνικὰς ἰδέας, «οὐκέτι αὐτῶν χωρούντων ἐπιμελητὴν πολιτείας φιλόσοφον»³). Ἦτο ἀδύνατον νὰ ἀναμιγνύηται τις εἰς τὰ τῆς ἀγορᾶς, «μὴ πάντα μιγνύς καὶ θεῖα καὶ ἀνθρώπινα δίκαια καὶ κέρκωψ ἀντ' ἐλευθέρου γινόμενος»⁴). Διὰ τοῦτο κατηγόρει τὸν φίλον αὐτοῦ Πυλαιμένην, διότι ὡς συνήγορος κατηνάλισκε τὰς δυνάμεις αὐτοῦ ἐν τῷ θορούβῳ τῆς ἀγορᾶς⁵). Καί τοι ὅμως ταῦτα φρονῶν, ὑπὸ τοῦ πατριωτισμοῦ αὐτοῦ ὠθούμενος, ἐλάμβανε καὶ αὐτὸς μέρος εἰς τὰ τῆς πατρίδος του δημόσια πράγματα, ὁσάκις σπουδαῖος κίνδυνος καθίστα τὴν συμμετοχὴν ταύτην ἀναγκαίαν. Τότε ἐθεώρει καθῆκον παντὸς ἀληθοῦς φιλοσόφου, ἐγκαταλείπων τὴν φιλοσοφικὴν αὐτοῦ σχολὴν νὰ ἀποβαίνει δρῶν ἐν τῇ πολιτείᾳ πρόσωπον. Οὐδεμίαν δὲ τέχνην, οὐδὲ πᾶσαι ὁμοῦ δύναται νὰ ἐπενεργήσῃ τοσοῦτον ἐπὶ τῆς βελτιώσεως τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων, ὅσον ἡ φιλοσοφία. Μὴ ὄντος ὅμως καταλλήλου τοῦ καιροῦ, πρέπει νὰ ἀσχολῆται ὁ φιλόσοφος περὶ τὰς ἰδίας μόνον ὑποθέσεις, μὴ ἀναμιγνυόμενος ἀκαίρως καὶ ἀναρμόστως εἰς ξένα πράγματα, ἀλλὰ μένων εἰς τὰ ἰερώτερα καὶ σπουδαιότερα, τὴν ἐνασχόλησιν περὶ τὰ θεῖα ὄντα,

(1) Αὐτόθι.

(2) Δίῳν. 43.

(3) Ἐπισ. 101. σελ. 210.

(4) Αὐτόθι.

(5) Αὐτόθι.

περὶ τὴν θεωρίαν, ἥτις αὐτάρκης οὐσα, οὐδενὸς δεῖται ἐκτὸς ἑαυτῆς (τοῦτο εἶναι ἡ ἀληθὴς σοφία), ἐν ᾧ ἡ πράξις ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν περιστάσεων, καὶ γεννᾷ μόνον τὴν φρόνησιν¹).

Ἄν ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τοῦ Συνεσίου ἀπαντῶμεν χροιάν τινα θρησκευτικὴν, οὐδὲν παράδοξον, διότι ταύτην εἶχεν ἐν γένει ὁ νεοπλατωνισμὸς ἀπὸ τοῦ Πλωτίνου, ὅστις ὡς σκοπὸν μὲν τῆς φιλοσοφίας ἐθεώρει τὴν ἄμεσον καὶ στενοτάτην τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς μετὰ τοῦ θεοῦ ὄντος ἔνωσιν διὰ μέσου τῆς θεωρίας, ἢ τῆς ἐκστάσεως, ἰσχυρίζετο δὲ, ὅτι πολλακίς ἀπήλαυσεν αὐτὸς τῆς θεωρίας τοῦ θεοῦ. Ὁ Πρόκλος ἐκάλει τὸν φιλόσοφον ἱεροφάντην τῆς ὅλης φύσεως, συνέταξε δὲ καὶ ὕμνους πρὸς τοὺς διαφόρους θεούς. Ἴδου ὅ,τι ἠδύνατο νὰ προσεγγίσῃ τὸν Συνέσιον καὶ τοὺς νεοπλατωνικούς ἐν γένει εἰς τὸν χριστιανισμόν. Ἄνωτέρω ἴδομεν, πῶς ὁ Συνέσιος ἀνεγνώριζε τὴν συγγένειαν τῆς φιλοσοφίας πρὸς τὴν ἀσκητικὴν θεωρίαν τῶν μοναχῶν, καὶ μόνον κατηγορεῖ αὐτούς, διότι χωρὶς νὰ καλλιεργήσωσι πρότερον τὸ πνεῦμα αὐτῶν διὰ τῶν καλῶν τεχνῶν καὶ τῆς ἐπιστήμης, ἐπὶ τῇ τυφλῇ μόνον πίστει ἐζήτουν νὰ μείνωσιν ἐν τῷ ὕψει τῆς θεωρίας τῶν θείων, ὅπερ ἀδύνατον εἶναι ἐπὶ μακρὸν νὰ ἐπιτυγχάνηται²). Ὅ,τι δὲ πρὸς καιρὸν ἐκράτει αὐτὸν μακρὰν τοῦ χριστιανισμοῦ, ἦτο τὸ μὲν ἡ ἀριστοκρατικὴ αὐτῆ εὐγένεια τῆς φιλοσοφίας του, ἥτις μετὰ ὑπεροψίας ἐνητένιζεν εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν τοῦ λαοῦ πίστιν ὡς εἰς ἀλόγιστόν τινα δόξαν, τὸ δὲ ἡ ζωηρὰ αὐτοῦ ἀγάπη πρὸς τὸν κλασικὸν βίον καὶ τὴν ἀρχαίαν φιλολογίαν καὶ τέχνην.

Ἄλλὰ κατὰ μικρὸν ὑπερενικήθησαν τὰ προσκόμματα ταῦτα, διότι περὶ τὸ 404 εὐρίσκομεν τὸν Συνέσιον χριστιανὸν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ. Τὸ ὅτι δὲ ἦτο χριστιανὸς κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἐξάγομεν ἐκ τοῦ ὅτι κατ' αὐτὸ συνῆψε γάμον, στεφθεὶς διὰ χειρὸς τοῦ μητροπολίτου Ἀλεξανδρείας. «Ἐμοὶ, λέγει³), ὅ,τε Θεὸς, ὅ,τε νόμος, ἢ,τε ἱερά Θεοφίλου χεὶρ γυναῖκα ἐπιδέδωκε». Παρὰ τῆς ἐκ-

(1) Ἐπισ. 103. σελ. 213.

(2) Δίων. σελ. 10.

(3) Ἐπισ. 105.

κλησίας δὲν ἦτο δυνατὸν ὁ γάμος αὐτοῦ νὰ εὐλογηθῇ, ἐὰν μὴ ἦτο ἤδη βεβαπτισμένος¹).

Ἀπὸ τῆς Ἀλεξανδρείας ἐπιστρέψας εἰς τὴν Κυρηναϊκὴν ἐπεδόθη πάλιν εἰς τὰς πρώτας ἀσχολίας, φιλοσοφῶν, φιλολογῶν καὶ θηρεύων, ἕως οὔ ἡ διὰ τὴν ἀρετὴν καὶ σοφίαν του μεγάλη ὑπόληψις ἐνέπνευσαν τοῖς κατοίκους τῆς Πενταπόλεως περὶ τὸ 410 ἔτος τὴν ἰδέαν νὰ ζητήσωσιν αὐτὸν ἐπίσκοπον ἑαυτῶν παρὰ τοῦ μητροπολίτου Ἀλεξανδρείας Θεοφίλου. Πῶς διετέθη ὁ Συνέσιος, ὅτε ἐζητήθη ἐπίσκοπος, ἐκφράζει ἐν τινι πρὸς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Εὐόπτιον ἐν Ἀλεξανδρείᾳ διατρίβοντα ἐπιστολῇ²), μελλούσῃ νὰ περιέλθῃ εἰς γνῶσιν καὶ τοῦ Θεοφίλου. Ὁ Συνέσιος εὐχαριστῶν διὰ τὴν προσφορὰν, ἐκφράζει δισταγμούς τινας, ἂν ἐπιτρέπει αὐτῷ ἡ συνείδησις νὰ δεχθῇ τὸ ἀξίωμα τοῦτο. Καὶ πρῶτον μὲν ἀποφαίνεται ἑαυτὸν οὐχὶ ἄξιον νὰ τύχῃ τῆς ἱερωσύνης. Ἄν μέχρι τοῦδε ἐπιδιώκων τὴν ἐκ τῆς φιλοσοφίας ὠφέλειαν, δὲν ἔτυχεν αὐτῆς ἐντελῶς, ἐκτείνων νῦν τὴν χεῖρά του εἰς ἔτι μεγαλητέραν ἀξίαν, ἔτρεχε τὸν κίνδυνον τὸ μὲν νὰ ἀπολέσῃ, τοῦ δὲ νὰ μὴ ἐπιτύχῃ. Μέχρι τοῦδε εἶχε διαμοιράσει τὸν βίον του μεταξὺ μελέτης καὶ διασκεδάσεων ἀθῶων, εἰς ἃς ἐπεδίετο ἀμέριμνος καὶ μετ' εὐχαριστήσεως, περὶ τῶν δημοσίων σπανίως φροντίζων. Ἄλλ' ὁ ἱερεὺς πρέπει κατὰ τὰς ἰδέας αὐτοῦ ὡς εἰς τὴν τελειοτάτην ἀφικόμενος φιλοσοφίαν, νὰ μένῃ ἀνώτερος τῶν κλίσεων τούτων. «Τὸν ἱερέα δεῖ ἄνδρα θεσπέσιον εἶναι, ὃν γε πρὸς μὲν παιδιὰν ἅπασαν ἴσα καὶ Θεῷ ἀμείλικτον εἶναι χρὴ, ὅς ἵνα τηρῇ τὴν ὑπόθεσιν ὑπὸ μυρίων ὀμμάτων φρουρεῖται». Πρέπει δὲ ἀσχολούμενος μόνον περὶ τὰ θεῖα νὰ ἀνήκῃ οὐχὶ ἑαυτῷ, ἀλλὰ τῷ λαῷ³). Ἐπειτα δὲ περιμένουσιν αὐτὸν ἐν τῷ ἐπισκοπικῷ βίῳ τοιαῦτα φροντίδες, ὑπὸ τὸ βάρος τῶν ὁποίων ὀλίγοι δύνανται νὰ διατηρήσωσι τὴν ἡρεμίαν, ἐλευθερίαν καὶ καθαρότητα ἐκείνην τῆς ψυχῆς, ἥτις εἶναι ἀναγκαία ἐν τῇ μετὰ τοῦ Θεοῦ κοινωνίᾳ. Ὁ Συνέσιος καὶ ὡς

(1) Ὁ Εὐάγριος ἐν τῇ ἐκκλ. ἱστορ. I. 15 φαίνεται, ὅτι παραδέχεται σύγχρονα τὸ βάπτισμα καὶ τὴν εἰς ἐπίσκοπον χειροτονίαν αὐτοῦ.

(2) Τῇ 105.

(3) Αὐτόθι.

χριστιανός νεοπλατωνικός κατὰ βάθος μένων, θεωρεῖ τὴν ἀπάθειαν τῆς ψυχῆς πρὸς θεωρίαν τοῦ θείου ὡς τὸ τέλος τῆς ἱερωσύνης. Πρὸς τὸν Θεὸν στρέφεται τις, ἀποστρεφόμενος τὴν ὕλην. Ἡ θεωρία εἶναι τὸ τέλος τῆς ἱερωσύνης, τῆς μὴ ψευδομένης τὸ ὄνομα. Θεωρία δὲ καὶ πράξις δὲν συμβιβάζονται· διότι ὁρμὴ εἶναι ἢ κίνησις τῶν πράξεων, οὐδεμία δ' ἀπαθής. Ἡ ψυχὴ ὅμως ἢ μέλλουσα νὰ γίνῃ τοῦ Θεοῦ δοχεῖον, πρέπει νὰ ᾔηται κενὴ παθῶν, διότι ὁ μὴ καθαρὸς νὰ ἐφάπτηται καθαρῷ, δὲν εἶναι θεμιτόν¹⁾. Ἡ ψυχὴ ἐν πάσῃ προσγειῶ φροντίδι καταβιβάζεται καὶ μολύνεται, μόνη δὲ ἢ ἀκτίς τοῦ ἡλίου καὶ ὁμιλήσῃ βορβόρῳ, μένει καθαρὰ καὶ ἀμόλυντος²⁾. Πρὸς τούτοις δὲν δέχεται νὰ ἀπομακρυνθῇ ἀπὸ τοῦ οἰκογενειακοῦ αὐτοῦ βίου, τοῦ τοσοῦτον αὐτῷ προσφιλοῦς, ἐγκαταλείπων τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, ἵνα γείνη ἐπίσκοπος. Διότι φαίνεται, ὅτι ἦτο ἐνιαχοῦ ἤδη ἀπὸ τοῦ Δ' αἰῶνος ἔθος, «οὐκ ἀνάγκη νόμου»³⁾ οἱ ἐκ τῶν ἐγγάμων ἐπίσκοποι προχειρίζομενοι, νὰ ἀπέχωσι τοῦ λοιποῦ τῆς μετὰ τῶν γυναικῶν αὐτῶν συμβιώσεως. Τὸν τοιοῦτον χωρισμὸν δὲν ἀνέχεται ὁ Συνέσιος, καὶ μόνον ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ μὴ χωρισθῇ τῆς συζύγου του δέχεται τὴν ἐπισκοπὴν. «Ἐμοὶ ὅ,τε Θεός, ὅ,τε νόμος, ἢ,τε ἱερά Θεοφίλου χεὶρ γυναῖκα ἐπιδέδωκε. Προαγορεύω τοίνυν ἅπασι καὶ μαρτύρομαι, ὡς ἐγὼ ταύτης οὔτε ἀλλοτριώσομαι καθ' ἅπαξ, οὔτε ὡς μοιχὸς αὐτῇ λάθρα συνέσομαι· τὸ μὲν γὰρ ἤκιστα εὐσεβές, τὸ δὲ ἤκιστα νόμιμον, ἀλλὰ βουλήσομαί τε καὶ εὖξομαι συχνά μοι πάνυ

(1) Ἐπισ. 57.

(2) Αὐτόθι.

(3) Σωκρ. ἐκκλ. ἱστορ. V. 22. «Ἐγνων δὲ ἐγὼ καὶ ἕτερον ἔθος ἐν Θεσσαλίᾳ. Γενόμενος κληρικὸς ἐκεῖ, ἦν νόμῳ γαμήσας πρὶν κληρικὸς γένηται μετὰ τὸ κληρικὸς γενέσθαι συγκαθευδίσας αὐτῇ, ἀποκέρυκτος γίνεται, τῶν ἐν τῇ ἀνατολῇ πάντων γνώμη ἀπεχομένων, καὶ τῶν ἐπισκόπων εἰ καὶ βούλοιντο, οὐ μὴν ἀνάγκη νόμου τοῦτο ποιούντων. Πολλοὶ γὰρ αὐτῶν ἐν τῷ καιρῷ τῆς ἐπισκοπῆς καὶ παιῶν ἐκ τῆς νομίμης γαμετῆς πεποιθήσαντο. Ὁ γάμος ἀπηγορεύθη τοῖς ἐπισκόποις περὶ τὰ τέλη τοῦ Ζ' αἰῶνος ἐν τῇ Πενθέκτη συνόδῳ (καν. 16). Περὶ καὶ Gieseler, Kirchengeschichte I. 2. 260 καὶ 480.

καὶ χρηστὰ γενέσθαι παιδία»¹⁾. Τοῦτο ἔπρεπε νὰ γινώσκῃ ὁ τῆς χειροτονίας κύριος, δηλ. ὁ Θεόφιλος. Τέλος πεποιθήσεις φιλοσοφικαί, ἀκράδαντοι ἐν αὐτῷ οὔσαι, δὲν ἐπέτρεπον αὐτῷ νὰ γίνῃ διδάσκαλος τοῦ χριστιανισμοῦ, οὔ τινος πολλὰ δόγματα ἀντιφάσκοντα εἰς αὐτὰς ἀπέκρουεν. Οὔτω δὲν ἀπεδέχετο τὴν γένεσιν τῆς ψυχῆς μετὰ τοῦ σώματος· διότι κατὰ Πλάτωνα καὶ τοὺς νεοπλατωνικοὺς ἡ ψυχὴ κατέρχεται ἀπὸ ἀνωτέρου κόσμου, προϋπάρχουσα τοῦ σώματος· ἐπίσης ἀπέκρουε καὶ τὴν ἰδέαν, ὅτι ὁ κόσμος οὗτος θέλει παρέλθει, αὐτὸς τὴν αἰωνιότητα αὐτοῦ παραδεχόμενος· τὴν δὲ ἀνάστασιν τῶν νεκρῶν ὡς ἀπόρητον τι καὶ ἱερὸν οἰόμενος, ἐξήγει ἀλληγορικῶς²⁾. Ἐπειδὴ ὅμως γνωρίζει, ὅτι ἡ καθαρὰ ἀλήθεια δύναται νὰ βλάψῃ τὸ πλῆθος, καθὼς τὸν ἀσθενῆ ὀφθαλμὸν τὸ πολὺ φῶς, δέχεται, ἐὰν ἐπιτρέπωσι τοῦτο οἱ τῆς ἱερωσύνης νόμοι, νὰ ἀφήσῃ μὲν εἰς τὰ πλήθη τὰς δοξασίας αὐτῶν, νὰ φιλοσοφῇ δ' αὐτὸς κατ' ἰδίαν, ἐξωτερικῶς διατηρῶν τὸ μυθικὸν κάλυμμα³⁾. Διὰ τοῦτο δὲν ἔπρεπε νὰ ἀπαιτήσωσι παρ' αὐτοῦ, διδάσκων νὰ συμφωνῇ καθ' ἅπαντα πρὸς τὰ δημῶδη δόγματα· διότι ὁ Θεὸς ἀγαπᾷ τὴν ἀλήθειαν, καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἐπεθύμει νὰ «σασιάζῃ πρὸς τὴν γλῶσσαν ἢ γνώμη⁴⁾». Τὰς ἀθῶας ὅμως αὐτοῦ διασκεδάσεις, καὶ αὐτὴν τὴν αὐτῷ ἀγαπητὴν θήραν εἶναι ἔτοιμος, καί τοι αἰσθανόμενος τὴν πικρίαν τῆς στερήσεως αὐτῶν, νὰ ἐγκαταλίπη, ἀναλαμβάνων προθύμως τὰ ἐπίμοχθα καὶ ποικίλα τοῦ ἐπισκόπου καθήκοντα. Μόνον τὴν πεποίθησίν του δὲν ἀνέχεται νὰ διαστρέψῃ. Πάντα δὲ ταῦτα ἀναφέρει καὶ ἐμμέσως γνωστά τῷ Θεοφίλῳ ποιεῖ, ἵνα μὴ βραδύτερον μέμφηται τις αὐτὸν ὡς ἀκατάλληλον πρὸς τὸ ἐπισκοπικὸν ἀξίωμα, οἱ δὲ προχειρίσαντες αὐτὸν μεταμεληθῶσι.

Ὁ Θεόφιλος καὶ ὑπὸ τοὺς ὅρους τούτους ἐδέχθη τὴν ἐκλογὴν τοῦ Συνεσίου, ἐνδίδων εἰς τὴν κοινὴν τῶν κατοίκων τῆς Πτολεμαίδος ἀπαίτησιν καὶ τὴν ἀνεγνωρισμένην αὐτοῦ ἀρετὴν τιμῶν. Ἐφάνη

(1) Ἐπισ. 57.

(2) Αὐτόθι.

(3) Τὰ μὲν οἶκοι φιλοσοφῶν, τὰ δ' ἔξω φιλομυθῶν. Αὐτόθι.

(4) Αὐτόθι.

παράδοξον, πῶς ὁ Θεόφιλος, ὅστις ἐν ταῖς ὠριγενικαῖς ἔρισι τῆς ἐποχῆς του, ἐν αἷς μέγιστον ἔλαβε μέρος, εἶχε τοσοῦτον πολέμιος δειχθῆ ταῖς ὠριγενικαῖς ιδέαις, συντεταγμένος ὢν μετὰ τοῦ Ἐπιφανίου, πρὸ μικροῦ δὲ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ εἶχε κατακρίνει αὐτάς, ἠνέχθη τὰς ὠριγενιζούσας ἑτεροδοξίας τοῦ Συνεσίου. Τινὲς μάλιστα ἐμέμφθησαν αὐτὸν ὡς ἑαυτῷ ἀντιφάσκοντα καὶ ἐκ πάθους μᾶλλον κατὰ τοῦ Χρυσοστόμου ἢ ἐκ πεποιθήσεως κηρυχθέντα κατὰ τοῦ Ὠριγένους. Τὸ βέβαιον εἶναι, ὅτι ἡ ἀντιπάθεια αὐτοῦ πρὸς τὸν Ὠριγένη δὲν ἦτο ἀδιάλλακτος, διότι καὶ τοὶ κατακρίνας τὰς ὠριγενικὰς ἑτεροδοξίας, κατὰ τὸν ἐκκλησιαστικὸν ἱστορικὸν Σωκράτη¹⁾, λίαν ἐπιμελῶς ἀνεγίνωσκε τὰ τοῦ Ὠριγένους συγγράμματα, ἐξετίμα ἄρα τὴν μεγάλην αὐτοῦ σοφίαν²⁾.

Ἡ προχείρισις τοῦ Συνεσίου ἐγένετο περὶ τὸ 410 ἔτος. Ὁ Συνέσιος ἐθεώρησε τὸ πρᾶγμα ὡς ἔργον τῆς θείας προνοίας. Μετὰ πόσου δὲ δέους ἀνέλαβε τὸ νέον ἀξίωμα, δεικνύουσιν αἱ ἐπιστολαί, ἃς ἀπὸ Ἀλεξανδρείας ἔπεμψεν, ὅπου μετὰ τὴν χειροτονίαν διέτριψεν 7 μῆνας. Τοιαῦται εἶναι τρεῖς. Ἐν τῇ πρώτῃ, ἣτις πέμπεται πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους ἐν Πτολεμαίδι³⁾, λέγει, ὅτι ἀγνοεῖ, πῶς θὰ δυνηθῆ ἐν τῷ μέσῳ τοσοῦτων φροντίδων, ἃς ἀνέλαβε, νὰ διατηρῆ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ καθαρὰν καὶ νὰ ἀτενίζῃ πρὸς τὸ θεῖον, τὸ ὁποῖον εἶναι μόνοις τοῖς σχολῆς ἀπολαύουσι δυνατόν. Ἀλλὰ τῷ Θεῷ βεβαίως εἶναι τὰ πάντα δυνατά. Διὰ τοῦτο παρακαλεῖ αὐτοὺς νὰ εὐχωνται ὑπὲρ αὐτοῦ, ἵνα μὴ ἀπομακρυνθῆ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ· διότι τότε ἡ ἱερωσύνη κινδυνεύει νὰ καταστῆ αὐτῷ «φιλοσοφίας ἀπόβασις, οὐκ ἐπανάβασις». Ἡ δευτέρα ἀποτείνεται πάλιν πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους⁴⁾, ὀρίζουσα κατὰ τὰ εἰθισμένα τὴν ἡμέραν

(1) Ἐκκλ. ἱστορ. II. 15.

(2) Ὁ Βαρώνιος ἐν τοῖς χρονικοῖς αὐτοῦ ἰσχυρίσθη, ὅτι ὁ Συνέσιος ἐπλασε τὴν διαφωνίαν ἐκείνην, ἵνα ἀποφύγῃ τὸ πλήρες εὐθύνης ἐπισκοπικὸν ἀξίωμα. Ἴδου καθολικὴ ἱστοριογραφία. Τὴν γνώμην ταύτην ἀνήρρεσεν ἄρδην ὁ Luc. Holstenius Diss. de Synesio et de fuga episcopatus ἐν τέλει τῆς ὑπὸ Βαλεσίου γενομένης ἐκδόσεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας τοῦ Θεοδοσίου καὶ Εὐαγρίου.

(3) Ἐπισ. 41.

(4) Ἐπισ. 13.

τῆς ἐορτῆς τοῦ Πάσχα. Ἐπειδὴ δὲ συνήθως αἱ τοιαῦται πασχάλιοι ἐπιστολαὶ ἐπραγματεύοντο συγχρόνως καὶ περὶ τινος ἐκκλησιαστικῆς ὑποθέσεως, τοιαύτης δὲ τινος διδασκαλίας θρησκευτικῆς ἐστερεῖτο ἢ ἐπιστολὴ αὐτοῦ αὕτη, λέγει πρὸς αὐτοὺς, ὅτι δὲν πρέπει νὰ αἰτιῶνται αὐτὸν ἐπὶ τούτῳ, ἀλλὰ μᾶλλον ἑαυτοὺς, διότι ἐξελέξαντο ὡς ἐπίσκοπον ἄνδρα «οὐκ εἰδότα τὰ λόγια τοῦ Θεοῦ». Ἐν δὲ τῇ τρίτῃ τῇ πρὸς τινα φίλον του Ὀλύμπιον, ἐν ἣ εἰκονίζεται πιστότερον ἢ ὅλη αὐτοῦ ψυχικὴ διάθεσις, ἐκφράζει τὴν ἀθυμίαν, ἐν ἣ διετέλει, καὶ τὸν φόβον, μὴ δὲν δυνηθῆ νὰ ποιμάνῃ τὴν ἐκκλησίαν ὡς ἐμπρέπει φιλοσόφῳ. Διότι δὲν ἐσκόπει νὰ ἐγκαταλίπῃ τὴν φιλοσοφίαν. Ἐὰν μάλιστα δὲν ἤθελεν εἶναι δυνατόν νὰ συμβιβάσῃ ἀμφοτέρω, προὔτιθετο παραιτούμενος τῆς ἀρχιερωσύνης καὶ ἐπιστρέφων εἰς τὸν πρῶτον καθαρῶς φιλοσοφικὸν βίον, νὰ φύγῃ ἀπὸ Πενταπόλεως εἰς τὴν κλεινὴν Ἑλλάδα. Ἴδου ἡ ἐπιστολή¹⁾: «Ὀλυμπίῳ. Ἐγὼ μάρτυρα ποιοῦμαι Θεόν, ὃν καὶ φιλοσοφία καὶ φιλία πρεσβεύει, πολλοὺς μὲν ἂν θανάτους ἀνθ' ἱερωσύνης εἰλόμην, τοῦ Θεοῦ δ' ἐπενεγκόντος οὐχ ὅπερ ἤτουν, ἀλλ' ὅπερ ἐβούλετο, εὐχομαι τὸν γενόμενον νομέα τοῦ βίου γενέσθαι καὶ τοῦ νεμηθέντος προστάτην, ὡς μὴ φανῆναί μοι τὸ πρᾶγμα φιλοσοφίας ἀπόβασιν, ἀλλὰ εἰς αὐτὴν ἐπανάβασιν. Τέως δὲ ὡςπερ εἶ τι μοι τῶν ἡδέων συνεπεπτῶκει, ἐκοινωσάμην ἂν σοὶ τῇ πάντων φιλτάτῃ μοι κεφαλῇ, οὕτω καὶ τῶν δυσχερῶν εἰς σὲ παραπέμψω τὴν ἀκοήν, ἵνα συνάχθοιό τε καὶ εἶ τι δύναιο πρὸς τὴν ἐμὴν φύσιν, τὸ πρᾶγμα ἐξετάσας, εἰσηγήσαιο γνώμην, ὅτι με δεήσει ποιεῖν. Νῦν γὰρ ἐγὼ πόρρωθεν οὕτω διαπειρῶμαι τοῦ πράγματος, ὡς ἑβδομον ἤδη μῆνα γενόμενος ἐν τῷ δεινῷ, μακρὰν ἀποδημῶ τῶν ἀνθρώπων, παρ' οἷς ἱεράσομαι, ἕως ἂν ἀκριβῶς, ὁποῖόν ποτέ ἐστι τῇ φύσει κατανοήσω. Κἂν μὲν ἐγχωρῆ μετὰ φιλοσοφίας τὸ πρᾶγμα, ἐργάσομαι, εἰ δ' ἄλλοιόν ἐστιν ἢ κατ' ἐμὴν ἀγωγὴν τε καὶ προαίρεσιν, τί ἄλλο ἢ τὴν εὐθὺ τῆς κλεινῆς Ἑλλάδος ἀποπλέων οἰχέσομαι; Ἀπειπαμένῳ γὰρ τὴν ἱερωσύνην, ἀπογνωστόν ἐστὶ καὶ τῆς πατρίδος, εἰ μὴ με δεῖ πάντων ἀτι-

(1) Ἐπισ. 96.

μότατον εἶναι καὶ ἐπαρωτάτατον ἐν ὄχλῳ μισούντων ἀναστρεφόμενον».

Τὴν ἐσωτερικὴν ταύτην πάλην ἀπαντῶμεν παρὰ τῷ Συνεσίῳ μέχρι τέλους τοῦ βίου αὐτοῦ, διότι πάντοτε ἡ ἔμφυτος αὐτῷ πρὸς τὴν φιλοσοφικὴν σχολὴν τάσις ἐμάχετο κατὰ τῶν φροντίδων, ἃς συνεπήγετο ὁ νέος ἐπισκοπικὸς αὐτοῦ βίος. Ἄλλως ὅμως δὲν πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν τὸν Συνέσιον ἀδρανῆ καὶ ὀκνηρὸν ἐν τῇ ἐκπληρώσει τῶν νέων αὐτοῦ καθηκόντων. Ὅτι εὐσυνειδήτως ἐμερίμνα περὶ τοῦ ποιμνίου του, δεικνύει ἡ φροντίς, ἣν κατέβαλεν ἵνα κατασιγάσῃ τὰς ἐνεκα δογματικῶν ζητημάτων εἰς τὴν ἐκκλησίαν του παρεisdυσάσας ἔριδας καὶ ὁ πόλεμος αὐτοῦ κατὰ τῶν Εὐνομιανῶν¹). Τὴν δὲ παρρησίαν αὐτοῦ ἐν τῇ διοικήσει τῆς ἐκκλησίας του μαρτυρεῖ ἡ προστασία, ἣν ἐπεδείξατο πρὸς τινὰ ἐπίσκοπον τοῦ Χρυσοστόμου φίλον, ὅστις καταδιωχθεὶς μετὰ τούτου ἐπὶ τῶν ὠριγενικῶν ἐρίδων εἶχε καταφύγει εἰς Πτολεμαίδα. Περὶ τούτου γράφων πρὸς τὸν Θεόφιλον Ἀλεξανδρείας, τὸν κύριον αἴτιον τοῦ κατὰ τοῦ Χρυσοστόμου καὶ τῶν φίλων αὐτοῦ διωγμοῦ, δὲν διστάζει νὰ ἐπαινήσῃ τὸν Χρυσόστομον²). Ἄλλὰ πόσον ἀπτόητος καὶ τολμηρὸς ἦτο, ὅτε προὔκειτο νὰ ὑπερασπίσῃ τοὺς ἀδικουμένους κατὰ τῶν ἰσχυρῶν, ἀπέδειξε κυρίως διὰ τῆς ἀνδρικῆς αὐτοῦ συμπεριφορᾶς πρὸς τὸν αὐτοκρατορικὸν ἐπίτροπον Πενταπόλεως Ἀνδρόνικον. Οὗτος, ἀνὴρ ὢν ἀπάνθρωπος, κατεπίεζε βανδαλικῶς τοὺς κατοίκους τῆς Πενταπόλεως, μηδὲ Θεὸν, μηδὲ ἀνθρώπους σεβόμενος. Ἴνα δὲ μὴ οἱ ὑπ' αὐτοῦ καταδιωκόμενοι εὐρίσκωσιν ἄσυλον εἰς τὰς ἐκκλησίας, ἀφῆρσε τὸ δικαίωμα τοῦτο ἀπ' αὐτῶν, ἀπειλῶν πάντας, ὅτι καὶ τοὺς πόδας αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ ἐὰν ἦτο δυνατόν νὰ κρατήσωσι, δὲν ἤθελον δυνηθῆν νὰ σωθῶσιν ἀπὸ τῆς ὀργῆς αὐτοῦ. Εἰς μάτην ἐποίησεν ἐπανειλημμένας αὐτῷ παραστάσεις ὁ Συνέσιος, ὑπὲρ τῶν καταπιεζομένων μεσιτεῶν, καθ' ὃ ὡς ἐπίσκοπος εἶχε δικαίωμα³). Ἐπὶ τέ-

(1) Ἐπισ. 5.

(2) Ἐπισ. 58.

(3) Concil. Sardie. c. 8. Ambros. de offic. Ministr. II. c. 21.

λους ἔγνω νὰ ἀποκλείσῃ αὐτὸν χριστιανὸν ὄντα τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας¹), ὅ,τι φοβερὸν τότε ἐνομιζέτο. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον ταῖς παρακλήσεσι πολλῶν καὶ τῇ αὐτοῦ τοῦ Ἀνδρονίκου πρὸς στιγμὴν δειχθείσῃ μετανοία πεισθεὶς, ἀνέβαλε τὴν δημοσίευσιν τῆς πράξεως ταύτης· μετ' οὐ πολὺ ὅμως τοῦ Ἀνδρονίκου ἐπαναλαβόντος τὴν αὐτὴν πρὸς τὸν λαὸν ὠμότητα, ἐποίησε γνωστὸν τὸ γεγονός τοῖς λοιποῖς ἐπισκόποις²), συγχρόνως δὲ διὰ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει μετὰ ἐπισήμων προσώπων σχέσεων αὐτοῦ ἐζήτησε νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς παῦσιν αὐτοῦ πρὸς σωτηρίαν τοῦ λαοῦ τῆς Πενταπόλεως. Ἐνῶ δὲ πρὸς αὐτὸν ἰσχύοντα προσηνέχθη μετὰ τῶσάυτης παρρησίας, ὅτε μετὰ ταῦτα πεσὼν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς, περιῆλθεν εἰς οἰκτρὰν κατάστασιν, ἀντελάβετο αὐτοῦ, καὶ ἔγραφε πρὸς τὸν Θεόφιλον ὑπὲρ αὐτοῦ³). Ἡ θλίψις, ἣν ἠσθάνετο ὁ Συνέσιος ἐπὶ τῇ ἀθλίᾳ καταστάσει τῆς πατρίδος αὐτοῦ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, ἦτο μεγάλη⁴). Διὰ ζωηροτάτων δὲ χρωμάτων ἐκφράζει αὐτὴν ἐν τῷ λόγῳ, μεθ' οὗ συνώδευσε τὴν ἀνάγνωσιν τῆς ἀποκλείσεως τοῦ Ἀνδρονίκου, ὅς τις φέρεται ὡς 57 ἐπιστολῇ αὐτοῦ. Ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ μέμνηται τῆς ἡρεμίας καὶ ψυχικῆς γαλήνης, ἧς ἀπήλαυεν ἄλλοτε, πρὶν ἀναλάβῃ τὸ τῆς ἐπισκοπῆς ἔργον, καὶ θρηνεῖ τὸν νῦν πλήρη πικριῶν καὶ θλίψεων βίον του, ἀφ' οὗ πολλάκις παρεκάλεσε τὸν Θεὸν νὰ ἀπαλλάξῃ αὐτόν. Πολλάκις ἤθελε νὰ φύγῃ ἀπὸ Πενταπόλεως, ἂν μὴ ἐκράτει αὐτὸν ἡ ἀγάπη νὰ πράξῃ τὸ ἀγαθόν, καὶ ὁ φόβος μὴ ἡ πατρίς αὐτοῦ περιπέσῃ εἰς ἔτι μεγαλύτερα κακά. Εἶχον αὐτῷ εἰπεῖ, ὅτι ὁ Θεὸς βοηθεῖ καὶ προφυλάττει, καὶ ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἶναι ἰλαρὸν, χαρὰν ἐμπνέον, τοῖς κοινωνοῖς αὐτοῦ, καὶ ὅμως αὐτὸν κατεῖχε φόβος, μὴ ἀναξίως ἄπτεται τῶν μυστηρίων. Τὰ δυστυχήματα, ἅπερ εἶχε προΐδει, ἐπῆλθον ἐπ' αὐτόν. Ἡ ψυχὴ αὐτοῦ ἦτο βεβαρημένη ὑπὸ λύπης καὶ ἀθυμίας, τὸν δὲ

(1) Ἐπισ. 72.

(2) Ἐπισ. 72.

(3) Ἐπισ. 90.

(4) Ἐπισ. 75.

Θεὸν ἠσθάνετο μακρὰν αὐτοῦ¹)! Αἱ πολλαὶ φροντίδες δὲν ἄφινον αὐτὸν ἐν ταῖς προσευχαῖς αὐτοῦ νὰ αἰσθάνηται τὴν γλυκεῖαν εἰρήνην τῆς καρδίας²). Ἐπειτα ἐλύπει αὐτὸν καὶ ἡ στέρησις τοῦ υἱοῦ του. Διὰ ταῦτα κατὰ τὴν αὐτὴν περίστασιν ἐποίησε τὴν πρότασιν τῆ ἐκκλησίας τῆς Πτολεμαίδος ἢ νὰ ἐκλέξωσιν ἄλλον ἀντ' αὐτοῦ ἐπίσκοπον, ἀπαλλάσσοντες αὐτὸν τοῦ ἐργώδους τούτου ἀξιώματος, ἢ τοῦλάχιστον νὰ ὀρίσωσι παρ' αὐτῶ καὶ δευτερόν τινα, ὅστις νὰ ἀναλάβῃ πάσας τὰς ἐπισκοπικὰς ἐργασίας, αὐτῶ δὲ νὰ ὑπολειφθῇ ἡ μελέτη τῶν θείων καὶ ἡ προσευχή διότι οὕτως ἐννοεῖ ὁ Συνέσιος τὴν ἱερωσύνην, ὡς ἐνωσιν δηλ. τῆς ἐν ἀταραξίᾳ καὶ ἀπαθείᾳ διατελούσης ψυχῆς μετὰ τοῦ θείου ὄντος. Τὸ τοιοῦτον ἰδεῶδες δὲν συνεβιάζετο βεβαίως μετὰ τῶν ἐπισκοπικῶν φροντίδων. Ἡ καινοφανὴς πρότασις ἀπερρίφθη.

Ἡ περὶ ἱερωσύνης ἐννοια τοῦ Συνεσίου ἀποδεικνύει πόσον πάντοτε ἔμενε κατὰ βάθος νεοπλατωνικὸς καὶ μετὰ τὴν προσέλευσίν του εἰς τὸν χριστιανισμόν. Ἡ χριστιανικὴ αὐτοῦ θεολογία, καθὼς ἀποδεικνύεται ἰδίως ἐκ τῶν 10 ὕμνων αὐτοῦ, εἶναι αὐτὸς ὁ νεοπλατωνισμὸς ὑπὸ τύπους χριστιανικούς³). Ὁ συνδυασμὸς οὗτος τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας μετὰ τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας καταφαίνεται κυρίως ἐν τῇ περὶ Θεοῦ ἰδέᾳ αὐτοῦ. Παραδέχεται μὲν τὴν Τριάδα ἐν τῇ θεότητι, ἀλλ' ὑπὸ τοὺς τύπους τούτους ἐκφράζονται πλατωνικαὶ ἰδέαι. Ὁ Θεὸς εἶναι

Μία παγὰ, μία ρίζα,
Τριφαῆς ἔλαμψε μορφά.
Ἴνα γὰρ βυθὸς πατρῶος,
τόθι καὶ κύδιμος υἱὸς,
κραδιαῖόν τι λόγευμα,
Σοφία κοσμοτεχνῆτις,
ἐνοτήσιόν τε φέγγος
ἀγίας ἔλαμψε πνοᾶς⁴).

Ἡ Τριάς αὕτη συγγενεῦει τοσοῦτον πρὸς τὴν τριάδα τῶν θείων

(1) Ἐπισ. 57.

(2) Οὐλέτι τῆς συνήθους ἐν εὐχαῖς γλυκυθυμίας ἠσθόμην. Αὐτόθι.

(3) Baur, Kirchengeschichte II, σελ. 52.

(4) Ἔμν. 2, σελ. 316.

ὑποστάσεων τοῦ νεοπλατωνικοῦ Πλωτίνου, τὸ ἐν, τὸν νοῦν ἢ τὴν σοφίαν, καὶ τὴν ψυχὴν τοῦ κόσμου, ὅσον καὶ πρὸς τὴν χριστιανικὴν. Κατὰ γνησίως δὲ πλατωνικὸν τρόπον παριστάνεται ὁ Θεὸς ὡς τὸ ἀπόλυτον ὄν, ὡς ἡ πάσας τὰς ἀντιθέσεις ἐν ἑαυτῇ περικλείουσα καὶ πασῶν τῶν ἀντιθέσεων ὑπερκειμένη μονάς. Διότι ὁ Θεὸς εἶναι

Παγὰ παγῶν
ἀρχῶν ἀρχά,
ρίζων ρίζα,
μονὰς εἰ μονάδων,
ἀριθμῶν ἀριθμὸς,
μονὰς ἢ δ' ἀριθμὸς,
νοῦς καὶ νοερός,
καὶ τὸ νοητὸν,
καὶ πρὸ νοητοῦ,
ἐν καὶ πάντα,
ἐν δ' ἀπάντων,
σπέρμα τὸ πάντων,
ρίζα καὶ ὄρπαξ,
φύσις ἐν νοεροῖς,
θῆλυ καὶ ἄρρεν¹).

Καθὼς δὲ ὁ Πορφύριος κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Αὐγουστίνου²) ἐν τῇ νεοπλατωνικῇ Τριάδι ἔθετε τὸ πνεῦμα εἰς μεσάζουσαν θέσιν μεταξὺ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ, οὕτω καλεῖ καὶ ὁ Συνέσιος τὸ ἅγιον πνεῦμα «μεσάταν ἀρχάν», «κέντρον γενέτου, κέντρον δὲ κόρου»³). Ὁ δὲ κόσμος ἢ ἡ ζωὴ τῆς φύσεως ἐν πάσῃ τῇ ποικιλίᾳ τῶν τύπων αὐτῆς καὶ φαινομένων παρίσταται ὡς ἀπόρροια τῆς μιᾶς ὑψίστης ἀρχῆς κατὰ Πλάτωνα. Ἐν τῷ υἱῷ ὑποχωρεῖ ἢ κυρίως χριστιανικὴ σημασία εἰς τὴν γενικὴν φυσικὴν φιλοσοφικὴν ἐντελῶς. Ὁ υἱὸς κυβερνᾷ ἐξωτερικῶς τὰ τοῦ πατρὸς, περέχων

(1) Ἔμν. 3 σελ. 320.

(2) De civitate Dei 10, 29. Praedicas patrem et ejus filium, quem vocas paternum intellectum seu mentem, et h o r u m m e d i u m, quem putamus te dicere spiritum sanctum, et more vestro appellas tres Deos.

(3) Ἔμν. 4 σελ. 336.

εἰς τοὺς κόσμους τὸν πλοῦτον τῆς ζωῆς ἀπὸ τῆς πηγῆς, ὅθεν ἔχει καὶ αὐτὸς αὐτήν. Αὐτὸς εἶναι ἐν πᾶσι, δι' αὐτοῦ δὲ ἀπολαμβάνει ὁ ἀνώτερος, ὁ μέσος καὶ ὁ κατώτερος κόσμος τὰ ἀγαθὰ δῶρα τοῦ Θεοῦ πατρὸς, δι' οὗ κινεῖνται καὶ τὰ πάντα. Ὁ ἥλιος εἶναι ὁ πατήρ τοῦ ὑλικοῦ φωτός, ὁ φωτίζων τὸν ὀφθαλμὸν, ὁ κυριεύων τῆς ὕλης, ἡ ὁρατὴ εἰκὼν τοῦ ἀοράτου, ὁ πάροχος τῶν ἐγκοσμίων ἀγαθῶν. Λέγει μὲν τὸν Υἱὸν γεννηθέντα ἐκ τῆς παρθένου ¹⁾, ἀλλὰ κυρίως ὑμνεῖ αὐτὸν ὡς τὸν πάροχον τῆς ζωῆς τῶν ὄντων. Καὶ ἐν γενεῖ δύναται τις νὰ παρατηρήσῃ, ὅτι ἡ φιλοσοφικὴ θεωρία τῆς φύσεως εἶναι τὸ κύριον περιεχόμενον τῶν ὕμνων. Καὶ αὐτὰ τὰ κυριώτερα γεγονότα τῆς εὐαγγελικῆς ἱστορίας ἔχουσι τὴν θρησκευτικὴν αὐτῶν σημασίαν μόνον ἐν τῇ ἀναλογίᾳ αὐτῶν πρὸς τὴν ζωὴν τῆς φύσεως. Ὁ νεοπλατωνικὸς ἔχει ἐν τῷ Χριστῷ πάντοτε τὸν ἥλιον, οὗ τινος ἡ ἀνατολὴ καὶ ἡ δύσις εἶναι ὁ τύπος τῆς εἰς ἄδου καθόδου καὶ τῆς ἀναλήψεως τοῦ Χριστοῦ ²⁾. Τὸ κυρίως χριστιανικὸν στοιχεῖον ἀπέχει πολὺ τῆς φυσικῆς ταύτης ποιήσεως τῆς διὰ τῶν ἀντικειμένων καὶ φαινομένων τῆς φύσεως εἰς τὰς ἰδανικὰς αὐτῆς θεωρίας ἀνυψουμένης θρησκευτικῆς συνειδήσεως. Ἐντὶ τῆς μετανοίας ἕνεκα τῆς ἁμαρτίας καὶ τοῦ πόθου πρὸς ἀπολύτρωσιν ἀπ' αὐτῆς, ἅτινα εἶναι τὰ γνησίως χριστιανικὰ αἰσθήματα, ἀπαντῶμεν παρὰ τῷ Συνεσίῳ τὸν πόθον τῆς ψυχῆς, ζητούσης τὴν ἀπελευθέρωσιν αὐτῆς ἀπὸ τῶν δεσμῶν τῆς ὕλης. Ἡ ψυχὴ ὡς σπινθὴρ τις τοῦ πνεύματος κατέπεσεν εἰς τὴν ὕλην, ἐν ἧ διατελοῦσα παρακαλεῖ τὸν βασιλέα τῶν πνευμάτων, ἵνα οἰκτείρῃ αὐτήν, διότι ἐλθοῦσα εἰς τὸν κόσμον κατέστη δούλη τῆς ὕλης, διὰ τῶν μαγικῶν αὐτῆς τεχνῶν δεσμευσάσης αὐτήν. Ἀλλ' ἡ δύναμις αὐτῆς δὲν ἐξέλιπεν ἐντελῶς ὁρμή τις πρὸς τὰ ἄνω ἐνοικεῖ ἔτι ἐν αὐτῇ. Διὰ τοῦτο παρακαλεῖ τὸν πατέρα τῆς πνευματικῆς ζωῆς ἵνα ἀποσοβήσῃ ἀπ' αὐτῆς τοὺς δαίμονας τῆς ὕλης, φωτίζουσα δ' αὐτήν τῷ φωτὶ αὐτοῦ, σπρίξῃ ἐν τῇ πτήσει αὐτῆς πρὸς τὸν οὐρανὸν, δούς αὐτῇ κούφας πτέρυγας, ἀποχωρίζων πᾶν τὸ κωλύον

(1) Ὑμνῳ 6.

(2) Ἐν Ὑμνῳ 9.

τὴν ὁδὸν αὐτῆς, καὶ λύων τὰ δεσμὰ αὐτῆς, ἵνα φεύγουσα τὸ σῶμα ταχέως ἀφιχθῇ εἰς τοὺς κόλπους αὐτοῦ, ὅθεν ἡ πηγὴ τῆς ψυχῆς ἀπορρέει καὶ ὡς οὐρανια σταγῶν ἐξεχύθη ἐπὶ τῆς γῆς. Τοιαῦται γενικαὶ ἰδέαι περὶ τῆς πτώσεως τῶν ψυχῶν, καὶ τῆς ἐπιστροφῆς αὐτῶν, περὶ τῆς πιέσεως τῆς ὕλης καὶ τοῦ πόθου πρὸς σωτηρίαν ἀπ' αὐτῆς, τοῦ ἀναγκαίου τῆς θείας βοηθείας, ἧς ἄνευ δὲν εἶναι δυνατὸν τῇ ψυχῇ, νὰ ὑψωθῇ πάλιν εἰς τὴν ἀρχικὴν καθάρτητα τῆς οὐσίας αὐτῆς, ἀποτελοῦσι τὸ κύριον περιεχόμενον τοῦ πλατωνικοῦ τούτου χριστιανισμοῦ.

Ὁ Συνέσιος ἀναμιγνύει χριστιανικὰς ἰδέας μετὰ ἐθνικῶν δοξασιῶν. Τὰς ψυχὰς π. χ. εἰσάγει γυμνάς σωματῶν ἐν ἄδου τιμωρουμένης, ἀπορρίπτει τὰς αἰωνίους ποινὰς, διότι ἐν ἄδου αἱ ψυχαὶ καθαρίζονται, πᾶσαι δὲ αἱ ψυχαὶ καὶ αἱ κεκαθαρμέναι ἐντεῦθεν κατέρχονται μετὰ θάνατον εἰς ἄδου. Καθὼς δὲ ἀναμιγνύει ἐθνικὰς μετὰ χριστιανικῶν, οὕτω καὶ αἱ ἐκφράσεις αὐτοῦ ἐν τοῖς ὕμνοις εἶναι εἰλημμένοι ἐκ τῆς ἐθνικῆς θρησκείας. Ἴδου π. χ. πῶς ὑμνεῖ τὸν θάνατον καὶ τὴν ἀνάστασιν τοῦ Χριστοῦ ἐν τῷ 9 ὕμνῳ:

Πολύρατε κύδιμε
Σὲ μάκαρ γόνε παρθένου
ὕμνω Σολυμηίδος
ὡς τὰν δολίαν πάγαν
χθόνιον μεγάλων ὄφιν
πατρὸς ἤλασας ὀρχάτων
κατέβας μέχρι καὶ χθονὸς
ἐπίδημος ἐφαμέροις,
κατέβας δ' ὑπὸ τάρταρα,
ψυχῶν ὄθι μυρία
θάνατος νέμεν ἔθνεα.
Φρίξεν σε γέρων τότε
Ἄϊδας ὁ παλαιγενής,
καὶ λαοβύρος κύων
ἀνεχάσσατο βηλοῦ.
Λύσας δ' ἀπὸ πημάτων
ψυχῶν ὁσίους χοροὺς
Οἰάσοισιν ἀκηράτοις
ὕμνους ἀνάγεις πατρί.
Ἀνιόντα σε κούφανε

τὰ κατ' ἡέρας ἄσπετα
τρέπεν ἔθνεα δαιμόνων·
θάμβητε δ' ἀκηράτων
χορὸς ἄμβροτος ἀστέρων·
αἰθήρ δὲ γέλασας,
σοφὸς ἁρμονίας πατήρ,
ἐξ ἑπτατόνου λύρας
ἐκεράσσατο μουσικὰν
ἐπινίκιον ἐς μέλος.
Μεῖδ' ἔτεν ἕως φόρος
ὁ διάκτορος ἀμέρας,
καὶ χρύσεος ἕσπερος,
Κυβερτήϊος ἀστήρ.
Ἄ μὲν κερύειν σέλας
πλήσσασα βίου πυρὸς
ἀγείτο σελάνα,
ποιμὴν νυχθίων θεῶν.
Τὰν δ' εὐρυφαῆ κόμην
Τιτὰν ἐπετάσσατο
ἄρρητον ὑπ' ἴχνιον·
ἔγνω δὲ γόνον Θεοῦ
τὸν ἀριστοτέχνην νόον,
Ἰβίου πυρὸς ἀρχάν.
Σὺ δὲ ταρσὸν ἐλάσσας,
κυανάντυγος οὐρανοῦ
ὑπερίλαο νώτων,
σφαίρησι δ' ἐπετάσθης
νοεραῖσιν ἀκηράτοις,
ἀγαθῶν ὄθι παγὰ,
σιγώμενος οὐρανός.
Ἦνθ' οὔτε βαθύρροος
ἀκαμαντοπόδας χρόνος
χθονὸς ἔκγονα σύρων,
οὐ κῆρες ἀναιδέες
βαθυκύμονος ὕλας,
ἀλλ' αὐτὸς ἀγέρας
Αἰῶν ὁ παλαιγενής,
νέος ὢν ἅμα καὶ γέρων
τᾶς ἀενάω μονᾶς
ταμίης πέλεται θεοῖς.

Ἡ χρῆσις αὕτη ἐκφράσεων ἐθνικῶν ἐν χριστιανικαῖς εὐχαῖς ἀναμνησκει τὴν ὁμοίαν χρῆσιν κλασικῶν μυθολογικῶν τύπων ἐν τῇ γλώσσῃ τῶν θεολόγων καὶ ἱεροκηρύκων τῆς δύσεως ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῆς ἀναγεννήσεως κατὰ τὸν 13^{ον} αἰῶνα ἰδίως ἐν Ἰταλίᾳ. Πῶς ἔτεινεν εἰς τὸν ἀποπνευματισμὸν τοῦ χριστιανισμοῦ ὁ Συνέσιος, ἀποδεικνύει καὶ τὸ ἐπόμενον παράδειγμα. Δύο ἐπίσκοποι ἐν Λιβύῃ ἤριζον περὶ τῆς κατοχῆς θέσεώς τινος, ἥτις ἠδύνατο ἐν καιρῷ βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ὄχυρόν καταφύγιον. Ἰνα δὲ ὁ ἕτερος τούτων σφετερισθῇ ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας του τὸ χωρίον ἐκεῖνο, εἰσβαλὼν διὰ τῆς βίας, καὶ στήσας ἱεράν τράπεζαν, ἐγκαινίασε τὸν τόπον καὶ ἱερούργησεν ἐν αὐτῷ. Ἐκτοτε ὁ λαὸς ἐθεώρησε τὸν τόπον ἱερόν καὶ πρὸς οὐδεμίαν ἄλλην χρῆσιν ἢ τῆς λατρείας κατὰλληλον. Ἀλλ' ὁ Συνέσιος μηδὲν πρὸς εἰς ἐξωτερικὰ σημεῖα, καταγγέλλει τὴν τοιαύτην διαγωγὴν πρὸς τὸν Θεόφιλον¹⁾, παρατηρῶν, ὅτι τὸ συμβᾶν ἐκεῖνο ὑπῆρξε κατάχρησις τῶν ἱερῶν πρὸς φαύλους σκοποὺς, καὶ ὅτι ἐν τῷ χριστιανισμῷ δὲν ἐκφράζεται οὕτω τὸ θεῖον, ὥστε νὰ δύναται μετὰ μαγικῆς ἀναγκαιότητος διὰ τύπων τινῶν καθιερώσεως νὰ προσκτᾶται, ἀλλ' οὕτως, ὥστε νὰ ἐνοικῆ μόνον ἐν καθαρᾷ καὶ τῷ Θεῷ ἀφωσιωμένη καρδίᾳ. «Ὡστε παρεῖναι, λέγει, ταῖς ἀπαθέσι καὶ ταῖς οἰκειαῖς τῷ Θεῷ διχθέσεσιν²⁾». Ἄν ἐκκλησιαστικόν τι ἔθος ἦτο ἀρχαῖον, περὶ τούτου ἠδιαφόρει: «ὅτι τῆς ἀρχαίας συνηθείας προτιμητέον τὸ χρῆσιμον, εἰ καὶ μὴ ἀρχέγονον» (ἐπισ. 57).

Ὡς ἐπίσκοπος συνέγραψεν ὁ Συνέσιος καὶ δύο *ὁμιλίαις*, καταστάσεις καλουμένας³⁾, ὧν λείψανα σώζονται. Καὶ ἡ μὲν τούτων εἶναι ἔπαινος πρὸς τὸν αὐτοκρατορικὸν ἐπίτροπον Ἀνύσιον, ὅστις εἰ καὶ εἶχεν ἄριστα κυβερνήσει τὴν ἐπαρχίαν τῆς Κυρηναϊκῆς⁴⁾

(1) Ἐπισ. 67.

(2) Neander, Geschichte der Kirche II, 2, 640.

(3) Κατάστασιν appellat concionem, παρατηρεῖ ὁ Πετάβιος ad h. I. translato vocabulo ab usu forensi. Nam et oratores declamatoresque κατὰστῆναι dicuntur, cum ad dicendum *prodeunt*, suntque velut in prociectu.

(4) Κατας. 305, 306 καὶ ἐπισ. 57.

ραδιουργηθείς εἶχεν ἀνακληθῆ ἀπὸ τῆς πρωτευούσης. Ὁ λόγος τοῦ Συνεσίου ζητεῖ τὴν ἀνάκλησιν τῆς παύσεως. Ἀλλ' ἡ αἴτησις αὕτη δὲν εἰσηκούσθη, ἀντὶ δὲ τοῦ Ἀνυσίου ἐστάλη ὁ γέρων καὶ ἀσθενὴς Ἰννοκέντιος¹), ἅμα τῇ ἀφίξει τοῦ ὑποίου ἐπιδραμόντες εἰς τὴν γῶραν οἱ Ἀύσουριανοί, βάρβαρος λαὸς τῆς Ἀφρικῆς, κατερήμουν αὐτὴν καὶ ἐπολιορκούν τὰς πόλεις. Ἡ καταστροφή τῆς Πτολεμαίδος ἦτο μεγάλη· ἐκκλησίαι ἐκάησαν· τὰ ἱερά σκεύη ἐβέβηλοῦντο· τὰ πάντα ἐτέλουν ἐν οἰκτρᾷ καταστάσει. Εἰς δὲ τοὺς ἐκ τῶν ἐχθρῶν τούτους κινδύνους προσετίθεντο καὶ τὰ ἐκ τῆς ἀπειθείας καὶ ἀκολασίας τοῦ στρατοῦ δεινά. Κατὰ τὰς δεινάς ταύτας περιστάσεις τῆς πατρίδος του ὁ Συνέσιος ἔλαβεν ἐνεργότατον μέρος πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν ἐχθρῶν²). Εὐτυχῶς ὁ τὸν Ἰννοκέντιον διαδεξάμενος Μαρκελλῖνος, ἀνὴρ βέκτης καὶ τολμηρὸς στρατηγός, ἔσωσε τὸν τόπον ἀπὸ τῶν κινδύνων τούτων, ἀποθήσας μὲν τοὺς ἐχθροὺς, ἐπανορθώσας δὲ τὴν πειθαρχίαν ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ στρατῷ καὶ τὴν τάξιν ἐν ταῖς πόλεσι τῆς Κυρηναϊκῆς³). Πλὴν δὲν ἀφέθη πολὺν χρόνον ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ ταύτῃ· ὅτε δὲ ἐπέστρεψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, κατηγορήθη καὶ οὗτος ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν του, ἀλλ' εὗρεν ὑπερασπιστὰς τὸν Συνέσιον καὶ τοὺς Πτολεμαίτας.

Ἡ δὲ δευτέρα κατάστασις περιγράφει τὰς τελευταίας καταστροφὰς τῆς Κυρηναϊκῆς διὰ νέων βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν, αἵτινες ἐπύκρναν τὰς τελευταίας ἡμέρας τῆς ζωῆς τοῦ Συνεσίου, ὅς τις ἐθρήνει καὶ τὴν στέρησιν τοῦ τελευταίου υἱοῦ αὐτοῦ, ἐθλίβετο δὲ καὶ ἐκ τῆς συναισθήσεως, τοῦ ὅτι κατ' οὐδὲν ἠδύνατο νὰ ὠφελήσῃ τὴν δύστηνον πατρίδα του. Ἡ Πτολεμαῖς ἐπολιορκεῖτο στενωῶς, περιεμένετο δὲ ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν ἡ ἐφοδος τῶν ἰσχυρῶν ἐχθρῶν καὶ ἡ τελικὴ καταστροφή. Ὁ δὲ Συνέσιος ἐν τῷ ἐσχάτῳ κινδύνῳ ἐσκόπει, ἐὰν ἡ ἐφοδος ἤθελε καταλάβει αὐτὸν ἐν

(1) Κατας. 299 καὶ 302.

(2) Ἐπιστ. 89. «Τοῦ μηνὸς πολλάκις ἐπὶ τὰς ἐπάλλξεις δεῖ με πηδᾶν ὡς ἐφ' ᾧ γε στρατεύσομαι μεμισθωμένον, οὐκ ἐφ' ᾧ γε προσεύξομαι.»

(3) Ἐπιστ. 62, 205.

τῇ ἐκκλησίᾳ ἱερουργοῦντα, ἐκεῖ νὰ ἀποθάνῃ ὑπὸ τὰ ἐρείπια αὐτῆς ὡς πιστὸς αὐτῆς λειτουργός. «Πελάζει, λέγει, ἡ κυρία τῆς προσβολῆς, ἦν τῇ πόλει, φασὶν, ὁ πτεροφόρος ἠπείλιπεν, ὁ τοῦ πολεμίου ἐξηγούμενος στρατεύματος· μάλιστα δὲ καιρῶν ἐκεῖνος ἱερεῦσι τὸν ἐπὶ τὰς αὐλὰς τοῦ Θεοῦ δρόμον ἀναγκαῖον ἀποφανεῖ, ἂν ἐν χρόνῳ τῆς πόλεως ὁ κίνδυνος γένηται. Ἐγὼ κατὰ χώραν ἐπ' ἐκκλησίας μενῶ. Τὰς παναγεῖς προστήσομαι χέρνιβας. Προσφύσομαι τῶν κινήων τῶν ἱερῶν, αἱ τὴν ἄσυλον ἀπὸ γῆς ἀνέχουσι τράπεζαν. Ἐκεῖ καὶ ζῶν καθεδοῦμαι, καὶ ἀποθανῶν κείσομαι. Λειτουργός εἰμι τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν ψυχὴν ἴσως ἀπολειουργῆσαί με δεῖ'»).

Ἐκτὸς τῶν ἄνω μνημονευθέντων συγγραμμάτων, τῶν 155 ἐπιστολῶν του²) καὶ τῶν 10 ὕμνων, ἔχομεν καὶ τὰ ἐξῆς συγγράμματα τοῦ Συνεσίου· Τὸν Δίωνα ἢ περὶ τῆς κατ' αὐτὸν διαγωγῆς. Τὸ σύγγραμμα τοῦτο γραφέν χριστιανοῦ ὄντος τοῦ Συνεσίου ἀποτείνεται κατὰ σοφιστῶν τινῶν μεμφομένων αὐτὸν, διότι ἦτο ὄλως ἀφωσιωμένος εἰς τὰς καλὰς τέχνας καὶ ἐφρόντιζε νὰ καλλύνη τὸ ὕφος αὐτοῦ, ἐκφράζων μετὰ χάριτος τὰς ἐννοίας αὐτοῦ, καὶ διότι ἐποίει δῆθεν κατάχρησιν ἐν ταῖς συγγραφαῖς αὐτοῦ χωρίων ἐκ τῶν ἀρχαίων ποιητῶν καὶ ῥητόρων, καταδεικνύει δὲ τὸ ὠφέλιμον τῆς περὶ τὰς καλὰς τέχνας καὶ τὴν φιλολογοῦσαν ἀσχολίας. Ὡνομάσθη δὲ Δίων τὸ ἔργον, διότι ἐν αὐτῷ προσάγεται συχνάκις τὸ παράδειγμα τοῦ Δίωνος. Τοῦ ἔργου τούτου μνημονεύει καὶ ἐν ἐπιστολῇ 153. Λόγον εἰς τὸν 74 ψαλμὸν, μὴ σωζόμενον ὀλόκληρον. Περὶ ἐνυπνίων. Δείψανον λόγου λεχθέντος κατὰ τὴν παραμονὴν τῆς ἑορτῆς τῆς γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ.

(1) Κατας. 303.

(2) Ἰσοαῦται σώζονται· φαίνεται ὅμως, ὅτι ὁ Συνέσιος ἔγραψε πλείους. Ὁ Νικηφόρος ἀριθμεῖ 160 (ἰς. XIV, 55), ὁ δὲ Φώτιος ὁμιλεῖ περὶ τινος ἐπιστολῆς του πρὸς Θεόφιλον μὴ σωζομένης μέχρις ἡμῶν. Τὰς ἐπιστολάς του Συνεσίου ἐξέδωκεν ἐν Βιέννῃ τῷ 1792 μετὰ ἐρμηνευτικῶν σημειώσεων τοῦ Νεοφύτου Πελοποννησίου ὁ Γρηγόριος Δημητρίου Κωνσταντῆς.

Ἐκτός δὲ τῶν κωμωδιῶν καὶ τραγωδιῶν του ἀπωλέσθη καὶ ὁ κυνηγετικὸς αὐτοῦ¹⁾).

Ὁ Συνέσιος ἀπέθανε περὶ τὸ 415 ἢ κατ' ἄλλην γνώμην περὶ τὸ 430.

Περὶ αὐτοῦ κρίνει ὁ Φώτιος ὡς ἐξῆς: «Τὴν μὲν φράσιν ὑψηλὸς καὶ ὄγκον ἔχων, ἀποκλίνων δὲ πρὸς τὸ ποιητικώτερον», καὶ περὶ τῶν ἐπιστολῶν του ἰδίως, ὅτι «χάριτος καὶ ἡδονῆς ἀποστάζουσι μετὰ τῆς ἐν τοῖς νοήμασιν ἰσχύος καὶ πυκνότητος²⁾».

Α. ΔΙΟΜΗΔΗΣ ΚΥΡΙΑΚΟΣ.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΥ ΑΓΩΝΟΣ ΤΗΣ 5' ΠΕΡΙΟΔΟΥ ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΕΚΘΕΣΙΣ *).

Ἀπ' ἀρχῆς τοῦ ἡμετέρου αἰῶνος συνεγράφη παρὰ τῶν σοφῶν τῆς ἐσπερίας Εὐρώπης μέγα πλῆθος μυθολογικῶν συγγραμμάτων, ὧν ἄλλα πραγματεύονται τὸ ὅλον τῆς ἑλλ. μυθολογίας, ἄλλα δὲ μέρος ταύτης μόνον. Παρ' ἡμῖν δὲ μόλις ὑπάρχουσιν ὀλίγα τινὰ μυθολογικὰ πονήματα, περιέχοντα τὰ στοιχειωδέστατα τῆς ἑλλ. μυθολογίας, καὶ ταῦτα ἄνευ πολλῆς ἐπιστημονικῆς ἀκριβείας: διότι ἐγράφησαν καὶ ἐδημοσιεύθησαν ἐν χρόνοις, καθ' οὓς οὐδὲ οἱ Εὐρωπαῖοι καθωδηγοῦντο εἰς τὰς μυθολογικὰς αὐτῶν ἐρεύνας ὑπὸ τοῦ φωτὸς τῆς κριτικῆς καὶ μάλιστα τῆς συγκριτικῆς φιλολογίας.

Οἱ ἐπὶ τοῦ φιλολογικοῦ τούτου ἀγῶνος καθηγηταί, θέλοντες νὰ προτρέψωσι τοὺς ἡμετέρους φιλομαθεῖς νέους, ἵνα κατὰ τὸ αὐτοῖς δυνατὸν ἀναπληρώσωσι τὴν σπουδαίαν ταύτην ἔλλειψιν τῆς ἡμετέρας φιλολογίας διὰ συγγραφῆς μυθολογικοῦ πονήματος, στηριζομένου εἰς τὰς νεωτάτας ἐπιστημονικὰς τοῦ κλάδου τούτου ἐρεύνας, προέτειναν αὐτοῖς εἰς συγγραφὴν τὴν καθ' Ὁμηρον

(1) Ἡ νεωτάτη ἐκδοσις τῶν Ἀπάντων τοῦ Συνεσίου εἶναι ἡ τοῦ Migne ser. grec. T. 66.

(2) Μυροβίβλος 26.

(*) Πληρεστέρα ἐκθεσις θέλει δημοσιευθῆ ἐν ἰδίῳ φυλλαδίῳ.

μυθολογίαν καὶ λατρείαν τοῦ θείου, πιστεύοντες ὅτι ταύτης ἡ ἐξέτασις καὶ συγγραφὴ, περιοριζομένη εἰς τὰ Ὀμηρικὰ μόνον ἔπη καὶ τὰ εἰς ταῦτα ἀναφορὰν ἔχοντα συγγράμματα τῶν ὕστερον, θὰ ἦτο αὐτοῖς προαγώνισμα εἰς σπουδαιότερον καὶ ἐπιμοχθότερον ὕστερον ἔργον, εἰς τὴν σύνταξιν τῆς καθόλου ἑλληνικῆς μυθολογίας καὶ θρησκείας.

Συγχρόνως ὅμως δὲν ἔμενον ἄγνωστοι εἰς τοὺς αὐτοὺς καὶ αἱ πολλαὶ καὶ μεγάλαι δυσχέρειαι τῆς τοιαύτης πρωτοφανοῦς παρ' ἡμῖν σπουδῆς ἕνεκα τοῦ πλῆθους τῶν νεωτέρων συγγραφῶν καὶ τῆς ἀσυμφωνίας τούτων ἐν τοῖς κυριωτέροις. Ἀλλ' ἐπίστευσαν ὅτι ἐπέστη ἤδη ὁ καιρὸς, ἵνα καὶ ἡμεῖς, ἀσχολούμενοι ἤδη ὅπωςδῆποτε περὶ τὰς λοιπὰς φιλολογικὰς ἐπιστήμας, στρέψωμεν τὴν προσοχὴν καὶ εἰς τὴν μυθολογίαν καὶ θρησκείαν τῶν ἡμετέρων προγόνων, ἧτις περιλαμβάνει τὸ κυριώτερον μέρος τοῦ πνευματικοῦ τούτων βίου καὶ τὰς πρώτας καὶ ἀρχαιοτάτας ἐννοίας καὶ γνώσεις περὶ φύσεως καὶ ἀνθρώπου, ἀφ' ὧν ὕστερον ἀνεφάνησαν αἱ ἐπιστῆμαι.

Οἱ λόγοι οὗτοι καὶ ἄλλοι ἔπεισαν τοὺς ἐπὶ τοῦ ἀγῶνος τούτου νὰ προτείνωσι τὸ μυθολογικὸν τοῦτο θέμα, νομίζοντες ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ ἐθνικὴ φιλοτιμία ἐπιβάλλει ἡμῖν τὸ καθῆκον νὰ μὴ μένωμεν ἀδρανεῖς καὶ ἀδιάφοροι εἰς θεωρίας καὶ μελέτας, αἵτινες, διαλευκαίνουσαι τὴν ἀρχαιοτέραν ἡμῶν ἱστορίαν καὶ θρησκείαν, χορηγοῦσι φῶς πρὸς ἀκριβεστέραν κατάληψιν καὶ νοερὰν ἀπόλαυσιν τῶν καταλειφθέντων ἡμῖν θησαυρῶν τῆς προγονικῆς τέχνης καὶ ποιήσεως, διότι ἀμφότεραι αὐταὶ ἐγεννήθησαν καὶ ἀνετράφησαν ἐκ τῆς τῶν Ἑλλήνων θρησκείας, καὶ ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ ταύτης προέβησαν εἰς βαθμὸν τελειότητος καὶ χάριτος ἀπαράμιλλον.

Εἰς τὸν ἐπὶ τοιαύταις ἐλπίσι προταθέντα τοῦτον ἀγῶνα κατήλθον δύο τῶν ἡμετέρων λογίων, συγγράψαντες δύο ἰκανῶς ὄγκῳ κώδεις πραγματείας πρὸς λύσιν τοῦ δ'οθέντος θέματος.

Ἡ μὲν τούτων, φέρουσα τὸ Ὀμηρικὸν ῥητὸν,

Σὺ θάρσει τὸν δε γ' ἄεθλον (Ὀδ. 0. 197).

πληροῖ μ.ζ' σελίδας εἰσαγωγῆς καὶ 374 κειμένου 4^{ου} μεγέθους

πυκνῶς γεγραμμένας· καὶ ἐν μὲν τῇ εἰσαγωγῇ ἐξετάζει τὰς πρὸ Ὀμήρου θρησκευτικὰς τῶν Ἑλλήνων δόξας καὶ τὰς τούτων πηγὰς καὶ μεταβολὰς ἐν τῇ προόδῳ τοῦ χρόνου, ἐν δὲ τῷ κυρίῳ πονήματι πραγματεύεται περὶ τῶν γνωστῶν τῷ Ὀμήρῳ θεῶν καὶ φαντασῶν ὄντων καὶ τῶν προσόντων ἐκάστω, περὶ τῶν τῆς λατρείας αὐτῶν, καὶ ἐν τέλει ποιεῖται λόγον περὶ τῶν μυθολογικῶν διαφορῶν τῆς Ἰλιάδος καὶ Ὀδυσσεΐας, ἃς μικρὰς καὶ ἐπουσιώδεις εὐρίσκων, ἀποφαίνεται ὁ συγγραφεὺς περὶ τῆς ταυτότητος τοῦ ποιητοῦ ἀμφοτέρων τῶν ποιημάτων τούτων.

Ἡ διάταξις τῆς ὕλης, γενομένη κατὰ τὸ πρόγραμμα τοῦ θέματος, ἔχει καλῶς καὶ ἡ ἐρμηνεία καὶ ἐξέτασις ἐνὸς ἐκάστου τῶν μερῶν ἔχει οὐ μικρὰν ἔκτασιν· ἡ γλῶσσα πλὴν τινῶν ἀμαρτημάτων εἶναι καθαρὰ καὶ γραμματικῶς ὀρθή, ἡ ἔρευνα καὶ ἀναζήτησις τῆς ἀληθείας γίνεται μὲ τὸν τρόπον ἀρμόζοντα εἰς ἐπιστημονικὸν πόνημα, ἀλλὰ καθ' ἃς ἔχει ὁ διαγωνιζόμενος δυνάμεις. Ὡστε ἐν τούτοις οὐδὲν ἔχομεν ν' ἀποδοκιμάσωμεν. Τὰ ἀποδοκιμαστέα ὑπάρχουσιν ἀλλαχοῦ, καὶ ταῦτά εἰσιν οὔτε μικρὰ οὔτε ὀλίγα. Τούτων εἶναι ἡ ἄγνοια εὐρωπαϊκῶν γλωσσῶν ἢ ἡ ἀτελής τούτων γνῶσις, ἧς ἕνεκα ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν μόνον τὰ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ γλώσσῃ γεγραμμένα, ἀντιγράφων ἐξ αὐτῶν τοὺς τίτλους, καὶ κακῶς πολλάκις, ἀλλογλώσσων συγγραμμάτων. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἐν τούτοις δὲν ἰδύνατο νὰ εὕρη πᾶσαν τὴν ὕλην, διότι τὰ πλεῖστα αὐτῶν ἔχουσιν ἄλλην ὑπόθεσιν, ἀποπειρᾶται τὸ μὲν δι' ἀναγνώσεως τῶν ἐπῶν τοῦ Ὀμήρου μόνον, τὸ δὲ καὶ δι' εἰκασιῶν καὶ ὑποθέσεων, πολλάκις παρακεκινδυνευμένων, νὰ ἀναπληρώσῃ τὸ ζητούμενον. Στερούμενος λοιπὸν τοῦ φωτός, ὕπερ παρέχουσιν εἰς τὸν νῦν ἐπιστήμονα πολλῶν αἰῶνων ἐπιστημονικαὶ ἔρευναι, ἐπιχειρεῖ νὰ διαχύσῃ αὐτὸς φῶς ἐν τῷ σκότει τῶν προομηρικῶν καὶ ὁμηρικῶν χρόνων· ἀλλὰ τοῦτο εἶναι ἢ ἀσθενὲς ἢ ἀπατηλόν. Διὸ πολλὰ τῶν πορισμάτων εἰσὶν ἀπίθανα καὶ ἀβέβαια. Ἐπὶ τούτοις ἐρμηνεῖαι τινες λέξεων πλημμελεῖς, παραπομπαὶ εἰς ἀρχαίους καὶ νέους συγγραφεῖς ἢ ἀτελεῖς ἢ ἡμαρτημένοι καὶ κακῶς γεγραμμένοι, παρεκβάσεις εἰς ἀλλότρια καὶ περιττὰ οὐκ ὀλίγα, δι' ἃς λαμβάνει ἡ πραγματεία ἔκτασιν ὑπὲρ τὸ δέον μεγάλην.

Ἡ δὲ ἑτέρα πραγματεία, ἡ τὸ ῥητὸν φέρουσα,

Ἀλλ' οὐ Ζεὺς ἀνδρῶσιν νόματα πάντα τελευτᾷ. (Ἰλ. σ. 328)

εἶναι πολὺ βραχυτέρα, διότι πληροὶ οὐχὶ πλέον τῶν 200 σελίδων 8^{ου} μεγέθους. Καὶ ἐν μὲν ταῖς 110 ἐκτίθενται ἀμέσως ὅσοι τῷ Ὀμήρῳ γνωστοὶ θεοὶ καὶ αἱ τούτων σχέσεις πρὸς ἀλλήλους τὴν φύσιν καὶ τοὺς ἀνθρώπους, ἐν δὲ ταῖς ἐφεξῆς 40 σελίσιν γίνεται λόγος περὶ τῆς καθ' Ὀμηρον λατρείας τῶν θεῶν, καὶ εἰς δύο μόνον σελίδας ἐξετάζονται αἱ εἰς Ἰλιάδα καὶ Ὀδύσειαν ἀπαντώμενα, θρησκευτικαὶ διαφοραί. Τὰς λοιπὰς σελίδας πληροῦσιν αἱ παραπομπαὶ καὶ μαρτυρίαι.

Ἐκ τούτων δῆλον ὅτι ὁ διαγωνιζόμενος οὗτος περιέστειλεν ἐν στενοῖς ὀρίοις τὴν πραγματείαν του· ἤρκεσθη νὰ εἴπῃ τὰ ἐξαγόμενα τῆς ἐρέυνης, ἀλλὰ, μὴ ἐπιβεβαιῶν ταῦτα μήτε δι' ἰδίων μήτε διὰ ξένων ἀποδείξεων, δὲν ἐκπληροῖ ἓνα τῶν τῆς συστάσεως τοῦ ἀγῶνος τούτου σκοπῶν, ὅστις εἶναι ἡ ἐξάσκησις καὶ γύμνασις τῶν ἡμετέρων νέων λογίων εἰς ἐπιστημονικὰς συζητήσεις καὶ ἐρέυνας. Γνωρίζει μὲν οὗτος ξένας γλώσσας καὶ συγγράμματα σοφῶν Εὐρωπαϊκῶν εἶχεν ὑπ' ὄψιν, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι δὲν ἔσχε καιρὸν νὰ ἀναδιφήσῃ αὐτὰ προσηκόντως, νὰ παραβάλλῃ πρὸς τὰ ἔπη τοῦ Ὀμήρου, καὶ οὕτως ἐν πλήρει γνώσει νὰ πορισθῇ βέβαια καὶ ὀρθὰ ἐξαγόμενα. Μὴ ποιήσας δὲ τοῦτο, παραπέμπει ἐνίοτε τὸν ἀναγνώστην εἰς συγγράμματα, ἃ αὐτὸς δὲν ἀνέγνωσε, διότι, ἂν τὰ ἀνεγίνωσκε, θὰ ἔβλεπεν ὅτι ἄλλα αὐτὰ λέγουσιν, ἢ θὰ ἐλάμβανεν ἐξ αὐτῶν ὅσα ἦσαν ἀναγκαῖα πρὸς πλήρη λύσιν τοῦ τεθέντος θέματος· ἐκτὸς τούτου, παρέλειψε νὰ προτάξῃ καὶ εἰσαγωγὴν περὶ τῶν πρὸ Ὀμήρου θρησκευτικῶν γνώσεων τῶν Ἑλλήνων, ὅπερ καθ' ἡμᾶς λίαν ἀναγκαῖον· διότι ἡ παρ' Ὀμήρῳ μυθολογία καὶ λατρεία τοῦ θεοῦ δὲν εἶναι τοῦ ποιητοῦ ἐπινόημα οὔτε τῶν συγχρόνων αὐτοῦ, ἀλλὰ τὰς ρίζας καὶ ἀρχὰς ἔχει εἰς πολὺ προγενεστέρους χρόνους καὶ παραδόσεις, εἰς κοινωνικὰς σχέσεις τῶν τότε Ἑλλήνων πρὸς ἀνατολικοὺς καὶ ἄλλους συγγενεῖς λαοὺς, ὡς αἱ τῶν νεωτέρων ἔρευναι ἐποίησαν τοῦτο πιθανόν.

Παρέλειψε νὰ ἐξετάσῃ ἐκτενέστερον τὰ τῆς λατρείας, νὰ ἐξα-

κριβώση καὶ βεβαιώση αὐτὰ διὰ μαρτυριῶν τοῦ Ὀμήρου καὶ τῶν νεωτέρων, ἐν τῷ κειμένῳ αὐτολεξεῖ ἀναφερομένων, νὰ δείξη ἂν ἐν τούτοις συμφωνοῦσι τὰ ἐν Ἰλιάδι καὶ Ὀδυσσεΐα λεγόμενα, καὶ πῶς οἱ νεώτεροι λύουσι τὰς διαφορὰς ταύτας.

Παρέλειψεν ὅμως νὰ δείξη κατὰ πόσον αἱ ἐν τοῖς δυσὶ τούτοις τοῦ Ὀμήρου ἔπεσιν ἀπαντῶμεναι θρησκευτικαὶ διαφωνίαι ἰσχύουσιν ἢ ὄχι νὰ πείσωσι περὶ τῆς ταυτότητος τοῦ ποιητοῦ ἀμφοτέρων τῶν ἐπῶν τούτων. Τοῦτο δὲ ἤθελε δώσει ἀφορμὴν αὐτῷ νὰ ἐξετάσῃ ἀσφαλέστερον τὰ τῆς λατρείας, βοηθοὺς εἰς τοῦτο ἔχων οὐκ ὀλίγους τῶν νεωτέρων.

Ἄλλως ἢ ἔκθεσις τῶν πραγμάτων καὶ ἡ οἰκονομία τοῦ ὅλου εἶναι συστηματικὴ καὶ σαφής· ἡ γλῶσσα ἀκριβεστέρα τῆς τοῦ ἐτέρου ὡς ἐλευθέρᾳ ἀμαρτημάτων. Αἱ φερόμεναι πρὸς πίστωσιν τῶν λεγομένων μαρτυρίαι ἀρχαίων καὶ νέων συγγραφέων οὔτε πολλαὶ οὔτε περιτταί· ἀλλ' ἔδει αὐταὶ νὰ τεθῶσι κάτωθι τοῦ κειμένου πρὸς εὐκολίαν τοῦ ἀναγνώστου· διότι, ὅπως νῦν τίθενται ἐν τέλει τῆς πραγματείας καὶ μάλιστα οὐχὶ κατ' αὔξοντα συνεχῆ ἀριθμὸν, καθιστῶσι λίαν δυσχερῆ τὴν εὔρεσιν καὶ χρῆσιν αὐτῶν.

Παραβάλλοντες ἐν τέλει ἀμφοτέρας τὰς πραγματείας ταύτας πρὸς ἀλλήλας, ἀποφαινόμεθα ὅτι ἡ μὲν Α' ὑπολείπεται τῆς Β' κατὰ τὴν ἀκρίβειαν τῆς γλώσσης, τὴν ἀνάγνωσιν καὶ χρῆσιν ἀλλογλῶσσω συγγραμμάτων καὶ τὴν ἀκριβῶς ἐπιστημονικὴν ἔκθεσιν· ὑπερτερεῖ ὅμως ταύτης, διότι ὁ συγγραφεὺς αὐτῆς ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν πάντα τὰ ἐν τῇ γλώσσῃ ἡμῶν γεγραμμένα, ἃ ἠδύναντο νὰ χορηγήσωσιν αὐτῷ ὕλην τινὰ πρὸς τὸν σκοπὸν του· διότι προέταξεν εἰσαγωγὴν περὶ τῶν πρὸ Ὀμήρου θρησκευτικῶν ἐννοιῶν τῶν Ἑλλήνων καὶ τῆς σχέσεως αὐτῶν πρὸς τὰς τοῦ Ὀμήρου, περιλαβὼν ἐν τῇ ἐρεύνη του καὶ τοὺς τῶν ἡρώων μύθους, τοὺς τῶν Ἀργοναυτῶν καὶ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου, οὓς ὁ ἄλλος ὅμως παρέλειψε· διότι ἐξέθηκε πολλάς, εἰ καὶ μὴ πάσας τὰς ἐν τῇ θρησκείᾳ παρατηρουμένας διαφορὰς ἐν Ἰλιάδι καὶ Ὀδυσσεΐα· διότι εἰσέρχεται κατὰ τὸ αὐτῷ δυνατὸν εἰς ἐρεύνας καὶ ἐξετάσεις ἰδίας ἐπιπαντὸς ἢ μᾶλλον ἐπὶ πολλῶν ζητημάτων· διότι παρεμβάλλει

πολλαχοῦ καὶ τινα, ἃ ἐξ ἰδίας αὐτοψίας τῶν τόπων τῆς Ἑλλάδος γινώσκει. Τὰ παρεμβαλλόμενα ταῦτα, πολλὰ ὄντα, μηκύνουσι μὲν ὑπὲρ τὸ δέον τὴν πραγματείαν, ἀλλ' ἐν αὐτοῖς εὐρίσκει ὁ ἀναγνώστης καὶ τινα χρήσιμα. Καὶ καθόλου εἰπεῖν ὁ συγγραφεὺς ταύτης τῆς πραγματείας ἐπελήφθη τῆς λύσεως τοῦ θέματος μετὰ πολλῆς προθυμίας· ἀπεπειράθη νὰ λύσῃ κατὰ τὸ αὐτῷ δυνατὸν πάντα τὰ μέρη τοῦ θέματος, ν' ἀναγνώσῃ πολλά, ἵνα εὔρη τὸ ἐν αὐτοῖς ὀρθὸν καὶ χρήσιμον πρὸς τὸν σκοπὸν του. Διὰ τὴν ἐπιμέλειαν δ' αὐτοῦ ταύτην καὶ ἄκραν φιλοπονίαν εἶναι ἀληθῶς ἐπαίνου ἄξιος. Ἀλλὰ διότι δὲν φαίνεται ἔχων πανταχοῦ τὴν ἐπιστημονικὴν ἀκρίβειαν, ἣν ἀπαιτεῖ ἡ λύσις τοῦ τεθέντος θέματος· διότι δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐξακριβώσῃ πολλὰ τῶν ἐν τοῖς μεταφράσμασι, παραβάλλων αὐτὰ πρὸς τὰ πρωτότυπα, ἐντεῦθεν δὲ ὑπέπεσεν εἰς ἀμαρτήματα οὐκ ὀλίγα καὶ εἰς ἄκαιρον ἐπίδειξιν ἀναγνώσεως καὶ πολυμαθείας, οὐχὶ σπανίως παρεμβάλλων καὶ ἐκφράσεις αἰσθημάτων πατριωτισμοῦ καὶ ῥητορικὰ σχήματα λόγου μὴ ἀρμόζοντα εἰς συγγραφὴν τοιαύτην, καὶ διὰ τοῦτο ὑπέβαλεν εἰς τὸν ἀγῶνα πραγματείαν μὴ ἐξηκριβωμένην, διὰ ταῦτα πάντα οἱ ἀγωνοδίκαι δὲν δύνανται νὰ κρίνωσιν αὐτὴν ἀξίαν τοῦ ἄθλου.

Ἢ δὲ ἐτέρα πραγματεία ἐπειδὴ συστηματικώτερον καὶ σαφέστερον περιέλαβεν ἐν ὀλίγοις ὅσα δύνανται νὰ λύσωσιν ὅπως δὴποτε μέρη τινὰ τοῦ τεθέντος θέματος, καὶ ἐπειδὴ ταῦτα ἐκθέτει ἐν γλώσσῃ μᾶλλον καθαρευούσῃ καὶ κανονικῇ, λαμβάνει δὲ καὶ ὅσα περὶ τινῶν τοῦ ζητήματος μερῶν ἐρῆθησαν παρ' Εὐρωπαίων, οἱ ἐπὶ τοῦ ἀγῶνος ἐπαινοῦσι τὸν συγγραφέα ταύτης διὰ τὴν προθυμίαν του πρὸς λύσιν τοῦ θέματος, ἀλλὰ οὐδὲ εἰς αὐτὸν δύνανται νὰ ἀποδώσωσι τὸ ἄθλον· διότι ὀλίγιστα εἶπε περὶ τῶν πρὸ Ὀμήρου θρησκευτικῶν τῶν Ἑλλήνων καὶ τῆς κατὰ μικρὸν γενέσεως τούτων καὶ τῆς σχέσεως πρὸς τὴν θρησκείαν ἄλλων συγγενῶν καὶ ὁμόρων τοῖς Ἑλλησι λαῶν κατὰ τὰς περὶ τούτων ἐρεύνας τῆς συγκριτικῆς φιλολογίας· διότι ἐλάχιστα ἢ μᾶλλον οὐδὲν λέγει περὶ τῶν ἀπαντῶμένων διαφορῶν ἐν Ἰλιάδι καὶ Ὀδυσσεΐα, ἐν ᾧ καὶ τοῦτο ἦτο τοῦ θέματος οὐσιῶδες μέρος· καὶ διότι τελευταῖον τὸ περὶ λατρείας τοῦ θεοῦ ἐπραγματεύθη λίαν συνοπτι-

κῶς, ἀρκεσθεὶς εἰς ὅσα ἔτοιμα παρ' ἄλλοις εὔρεν ὡς ἐξαγόμενα τῶν ἐρευνητῶν, αὐτὸς δὲ οὐδόλως εἰσελθὼν εἰς ἰδίαν ἐρεύνας, δι' ὧν ἤθελε δείξει τὴν ἑαυτοῦ φιλολογικὴν ἰκανότητα καὶ κρίσιν ἐν τοιαύταις συζητήσεσι, καὶ ἐκπληρώσει οὕτως ἓνα τῶν κυρίων σκοπῶν τῆς ἰδρύσεως τοῦ ἀγῶνος τούτου. Τὴν ἔλλειψιν δὲ ταύτην διὰ τοῦτο μάλιστα κατακρίνουσιν οἱ ἀγωνοδίκαι, διότι ὁ συγγραφεὺς, καθ' ὃς φαίνεται ἔχων γνώσεις καὶ δυνάμεις, ἠδύνατο ν' ἀποφύγη αὐτὴν, ἂν κατέβαλλε τοὺς πρὸς τοιαύτην ἐργασίαν ἀναγκαίους πόνους.

Ἡ ἀπόφασις αὕτη φαίνεται ἴσως ἀσπληρὰ καὶ μὴ σύμφωνος πρὸς τὰ ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ εἰθισμένα, καθ' ἃ ἐδίδετο ἄλλοτε τὸ ἄθλον εἰς τὴν σχετικῶς δοκιμωτέραν πραγματείαν ἐν ἔλλειψει ἀπολύτως τελείας. Ἀλλ' ἡ προκαλέσασα τὴν ἀπόφασιν ταύτην αἰτία ἔχει τὸν ἐξῆς λόγον· οἱ ἀγωνοδίκαι θελήσαντες ἐν προηγουμέναις τοῦ ἀγῶνος τούτου περίοδοις νὰ ἐνθαρρύνωσιν εἰς τοιαύτας μελέτας τοὺς διαγωνιζομένους νέους, ἐβράβευσαν τὴν φιλοπονίαν αὐτῶν, συνεβούλευσαν ὅμως τοὺς οὕτω βραβευθέντας νὰ μὴ σπεύσωσι νὰ ἐκδώσωσι διὰ τοῦ τύπου τὰς πραγματείας των πρὶν ἢ διορθώσωσι τὰ ὑπὸ τῶν ἀγωνοδικῶν δηλωθέντα ἀμαρτήματα καὶ ὅσα ἄλλα τυχόν ὑπῆρχον ἐν αὐταῖς. Οὗτοι ὅμως πρὶν ἐπιχειρήσωσι διορθώσιν τινα τῶν μὴ καλῶς ἐχόντων, ἐδημοσίευσαν εὐθὺς ἀτελεῖς πραγματείας ὡς βραβευθείσας, δόντες οὕτως ἀφορμὴν νὰ κατακριθῶσιν οἱ ἀγωνοδίκαι, ὡς βραβεύσαντες ἀνάξια συγγράμματα. Πρὸς ἀποφυγὴν λοιπὸν εἰς τὸ μέλλον ὁμοίων ἀτόπων οὐδετέρᾳ τῶν πραγματειῶν τούτων βραβεύεται νῦν προτείνεται ὅμως εἰς τὴν ἐπομένην περίοδον τὸ αὐτὸ θέμα ἐπ' ἐλπίδι κρείττονος λύσεως, καὶ καλοῦνται εἰς τὸν ἀγῶνα πάντες, οἱ θέλοντες νὰ ἐπιληφθῶσι σπουδαίως τῆς λύσεως αὐτοῦ, καὶ αὐτοὶ οἱ ἤδη ἀγωνισθέντες, ὅτε θέλει δοθῆ εἰς τὴν δοκιμωτέραν πραγματείαν διπλοῦν, ἤτοι διςχιλιόδραχμον, τὸ ἄθλον.

Ἐπειδὴ ἐκ τῶν εἰς τὴν 5' περίοδον τοῦ φιλολογικοῦ ἀγῶνος ὑποβληθεισῶν πραγματειῶν οὐδεμίᾳ ἔλυσεν ἰκανῶς κατὰ τὰ ἤδη ῥηθέντα πάντα τὰ τοῦ θέματος μέρη, ἀνακηρύσσεται τοῦτο καὶ

πάλιν κατὰ τὴν προσεχῆ (ζ') περίοδον ἐπὶ τοῖς ἐφεξῆς ὅροις.

Ζητεῖται

Ἡ καθ' Ὁμηρον μυθολογία καὶ ἡ τοῦ θεοῦ λατρεία, ἔνθα ἐξεταστέα

α') Πόσοι τῷ Ὁμήρῳ γνωστοὶ θεοὶ καὶ τίς ἡ φύσις ἐκάστου.

β') Τίς ἡ σχέσις αὐτῶν πρὸς ἀλλήλους, πρὸς τὴν φύσιν καὶ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους.

γ') Ἄν διαστέλλονται ἀπ' αὐτῶν οἱ δαίμονες, καὶ τίς ἡ τούτων φύσις.

Εἶτα

α') Ὁ τόπος τῆς τούτων λατρείας ἦτοι ναοὶ, τεμένη, βωμοὶ, μαντεῖα καὶ παντὸς εἶδους ἱερά.

β') Τὰ πρόσωπα δι' ὧν ἐκτελεῖται ἡ λατρεία ἦτοι ἱερεῖς, μάντιες καὶ οἱ τούτων ὑπηρέται καὶ τὰ τοιαῦτα.

γ') Τὰ τῆς λατρείας ἰδίως ἦτοι εὐχαί, θυσίαι, ἀραι, ὄρκοι, μαντεῖα καὶ τὰ τούτοις ὅμοια.

δ') Ὁ χρόνος καθ' ὃν ἐκτελοῦνται τὰ τῆς λατρείας, ἔνθα καὶ περὶ ἐορτῶν καὶ ἀγῶνων καὶ τῶν τοιούτων.

Τελευταῖον ἐξεταστέον ἐν ἀμφοτέροις ἂν αἱ ἐν τῇ Ἰλιάδι καὶ Ὀδυσσεΐᾳ ὑπάρχουσαι μυθολογικαὶ καὶ θρησκευτικαὶ διαφοραὶ ἀρκοῦσι νὰ πείσωσιν ἵνα δεχθῶμεν ἄλλον ποιητὴν ἐνὸς ἐκάστου τῶν ἐπῶν τούτων.

Εἰς γνῶσιν τῶν βουλομένων νὰ κατέλθωσιν εἰς τὸν ἀγῶνα ἔστωσαν καὶ τάδε·

α') Τὸ δυθησόμενον ἄθλον εἰς τὴν δοκιμωτέραν διατριβὴν ἔσται ἐν τῇ περιόδῳ ταύτῃ κατ' ἐξαίρεσιν διὰ τοὺς ῥηθέντας λόγους καὶ τὴν δυσχέρειαν τοῦ θέματος διπλοῦν, ἤτοι διςχιλιόδραχμον.

β') Εἰς λύσιν καλοῦνται πρὸ πάντων οἱ τοῦ Πανεπιστημίου φοιτηταί, καὶ ἰδίως οἱ τῆς φιλολογίας, καὶ πᾶς ἐν γένει Ἕλληνας, εἴτε ἐντὸς εἴτε ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος οἰκεῖ.

γ') Εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ γράψοντος ἀφίεται νὰ συγγράψῃ εἰς τὴν ἀρχαίαν ἢ εἰς τὴν τῶν καθ' ἡμᾶς λογίων νεωτέραν ἑλληνικὴν γλῶσσαν· προτιμότερα ὅμως εἶναι ἡ ἀρχαία· διὸ ἐν ἰσότητι τῶν

ἄλλων ἀρετῶν προτιμηθήσεται ἢ εἰς ταύτην γεγραμμένη διατριβή.

δ') Ἐκάστη διατριβή πρέπει νὰ πληροῖ πέντε τοῦλάχιστον τυπογραφικὰ φύλλα τυπωθεῖσα.

ε') Μέχρι τῆς α' φεβρουαρίου τοῦ 1875 δέον νὰ σταλῶσιν αἱ διατριβαὶ ἀνωνύμως εἰς τὴν Πρυτανείαν τοῦ Πανεπιστημίου ἢ εἰς ἓνα τῶν ἀγωνοδικῶν, μετ' αὐτῶν δὲ καὶ δελτίον ἐσφραγισμένον, φέρον ἔγκλειστον τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέως, ἔξω δὲ γεγραμμένον ῥητόν τι ἢ σύμβολον, ὅπερ πρέπει νὰ προτάσσεται καὶ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῆς διατριβῆς ἐκάστου. Πᾶσα διατριβὴ μετὰ τὴν ῥηθεῖσαν προθεσίαν ἐλθοῦσα εἶναι ἀπαράδεκτος· ὡσαύτως ἀπαράδεκτος καὶ ἡ κακῶς ἢ δυσαναγνώστως γεγραμμένη.

ς') Ἡ κρίσις τῶν ἀγωνοδικῶν ἀναγνωσθήσεται τῇ γ' μαΐου, ἡμέρᾳ τῆς τοῦ Πανεπιστημίου ιδρύσεως κατὰ τὸ ἄνω ὄρισθὲν ἔτος. Αἱ χειρόγραφοι διατριβαὶ δὲν ἀποδίδονται εἰς τοὺς διαγωνιζομένους, ἀλλὰ μένουσιν εἰς χεῖρας τῶν ἀγωνοδικῶν καὶ μετὰ τὴν κρίσιν.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 13 μαΐου 1873.

Οἱ ἐπὶ τοῦ ἀγῶνος

ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΙΩΑΝΝΟΥ, ΣΤ. Α. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ, ΕΥΘΥΜΙΟΣ ΚΑΣΤΟΡΧΗΣ.

ΕΠΙΓΡΑΦΗ ΣΠΑΡΤΗΣ.

Κατὰ τὸ ὑπερθύριον τῆς αὐλείου θύρας τῆς οἰκίας Θ. Ἀθανασογιάννη εἶναι ἐνωκοδομημένη στήλη, ἔχουσα τὴν κατὰ πόδας ἐπιτάφιον ἐπιγραφὴν·

Φαῦστε, χαῖρε, ζήσας ἔτη Ν' (Μ;)

Ἄγνῃ μὲν μήτηρ με λοχεύσατο παῖς ἔτι κεδνὴ | πρῶτας ὠδύνας ῥηξάμενα λαγόνων·

Ὡ Φαῦστον δ' ὠνόμασέν με πατὴρ ἰδίης ἀπὸ μητρός, | γένατο

δ' ἡθέους τηλυγέτην τε κόρην |
πένθος δ' οὔτι ἐκὼν καὶ λύπην
δῶκα τεκούση, | μοῖρα γὰρ οὐδὲ
10 γονὴν οὐλομένη πόρε μοι. |
Ἄλλὰ με νηλειῶς τρισσῶν ἤρ-
παξεν ἀδελφῶν | μητρός τε
γλυκερῆς κουριδῆς τ' ἀλόχου.

Εὐρέθη ἐν τῇ περιοχῇ τῆς ἀνωτέρω οἰκίας πρὸ δώδεκα ἐτῶν εἰς βάθος δύο μέτρων ἐπὶ δύο ἐπαλλήλων τάφων ἐκ κεραμίδων. Τὰ γράμματα εἶναι παρόμοια τοῖς παρ' ἡμῖν ἐν χρήσει ἐκτός τινων παρακεχαραγμένων καὶ τοῦ Σ, ἔχοντος τὸν σχηματισμὸν C. Ἄλλαι παραλλάσσουσαι ὅπωςδὴποτε γραφαὶ σημειοῦνται ὅπως ἔχουσιν ἐν τῇ στήλῃ. Τὸ τελευταῖον γράμμα τοῦ πρώτου στίχου εἶναι ἐφθαρμένον καὶ φαίνεται ὄν τὸ Μ. (*)

Ἐν Καλάμαις τῇ 10 Ἀπριλίου 1873.

Π. Α. ΚΟΜΝΗΝΟΣ.

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑ.

Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρως θεολογικόν, νῦν τὸ πρῶτον ἐκδιδόμενον ὑπὸ τοῦ Ἀρχιμ. Ἀγαθαγγέλου Λοντοπούλου, ἐφημερίου τῆς ἐν Βιέννῃ τῶν ὀρθοδόξων ὁμογενῶν κοινότητος. Ἐν Βενετίᾳ, τύποις τοῦ Χρόνου. 1872.

Μεγάλως ἐχάρημεν πέρυσιν, ὅτε ἡ ἐν Τεργέστη ἐκδιδομένη ἀξιόλογος ἑλληνικὴ ἐφημερὶς «Κλειῶ» προανήγγειλε τὴν ὅσον οὐπω ἔκδοσιν τοῦ ἀνωτέρω συγγράμματος τοῦ κλεινοῦ Εὐγενίου. Καὶ βεβαίως, πῶς νὰ μὴ χαρῶμεν καὶ νὰ μὴ περιμένωμεν ἔκτοτε με-

(*) Τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην, εἰ καὶ δημοσιευμένην ἤδη ὑπὸ P. Foucart ἐν τῷ συγγράμματι τοῦ Lebas (ὑπ' ἀρ. 244, b ἐν Partie II, section IV), ἀναδημοσιεύομεν, ἐπειδὴ τὸ κείμενον τοῦ Π. Κομνηνοῦ ἔχει ἐν στίχ. 1, 4 καὶ 5 καλλίονας γραφάς, μίαν δὲ χεῖρονα ἐν στίχ. 11 διωρθώσαμεν ἐκ τοῦ κειμένου τοῦ Foucart. Σ. Ε.

τ' ἐνδιαφέροντος τὴν ἔκδοσιν συγγράμματος, τὸ ὁποῖον ἔμελλε νὰ πλουτίσῃ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἡμῶν φιλολογίαν ; Ἡὐχόμεθα καὶ εὐχόμεθα πάντοτε ἵνα λόγιοι τοῦ ἡμετέρου ἔθνους ἄνδρες ἀναλάβωσι τὸ ἔργον τῆς ἐκδόσεως τῶν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τῆς τε Ἐφῆς καὶ Ἐσπερίας ἀποκειμένων μνημείων τῆς τοῦ μεσαιῶνος θύραθεν καὶ ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν φιλολογίας.

Εὐτυχῶς τὸ πόνημα τοῦ Εὐγενίου τυπωθὲν, εὐρίσκεται νῦν εἰς τὰς χεῖρας τοῦ κοινοῦ. Πρὸ μηνὸς κτύπησάμεν καὶ ἡμεῖς νὰ ἴδωμεν καὶ νὰ ἀναγνώσωμεν τὰ προλεγόμενα, ἃ προέταξε τοῦ κειμένου ὁ ἐκδότης πανοσ. ἀρχιμανδρίτης· ἰδίως δ' ἐπέστησε τὴν προσοχὴν ἡμῶν ἡ ἐξῆς ἐν σελ. με' σημείωσις, ἣν ἐνταῦθα μεταφέρομεν. «Τὸ νῦν ἐκδιδόμενον θεολογικόν, λέγει αὕτη, εὐηρεσθήη νὰ προσενέγκῃ ἡμῖν ὁ φιλογενέστατος καὶ μουσοτραφὴς κ. Γ. Α. Μαυροκορδάτος. Ἐπειδὴ τὸ χειρόγραφον τοῦτο, ἴσως ὑπὸ τινος ἀδοκίμου μαθητοῦ τοῦ Εὐγενίου ἀντιγραφέν, ἦτο πλήρες ἀμαρτημάτων περὶ τε τὴν ὀρθογραφίαν καὶ τὴν στίξιν, καὶ τὸ δὴ μέγιστον περὶ τὰς παραπομπὰς εἰς τὴν Π. καὶ Ν. Δ. καὶ τοὺς Πατέρας ἀμφοτέρων τῶν ἐκκλησιῶν, οὔτε μικροὺς οὔτε ὀλίγους ὑπέστημεν κόπους, ὅπως διορθώσωμεν ὅσα πλεῖστα ἠδυνήθημεν, ἀφοῦ κακῆ μοίρα ἦτο ὄλως ἀδύνατον ἡμῖν ἵνα συμπαραβάλωμεν τὸ τοῦ Μαυροκορδάτου χειρόγραφον πρὸς ἄλλα παρόμοια ἐν ταῖς ἰδιωτικαῖς βιβλιοθήκαις τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀποκείμενα. Ὁ ἐλλόγιμος ἡμῶν φίλος καὶ καθηγητὴς τῆς θεολογίας πανοσ. Ἀρχιμανδρ. Κ. Γλυκᾶς ἀνήγγειλεν ἡμῖν, ὅτι τὸ ἐν τῇ θεολογικῇ σχολῇ τῆς Χάλκης χειρόγραφον ἔχει μικροῦ λόγου ἀξίας τινὰς σημειώσεις ἐν τῷ περισελιδίῳ τῶν ἀγ. Πατέρων. Γνωρίζει προσέτι ἡμῖν φιλοφρόνως ὁ εὐπαίδευτος καθηγητὴς ὅτι τῷ ὡς εἴρηται πονήματι φέρεται προσηρητημένον καὶ ἕτερον χειρόγραφον ἐκ 12 §§ συγκείμενον, καὶ τὴν ἀκόλουθον ἐπιγραφὴν φέρον· «Ὁρθόδοξος Ὁμολογία· ἦτοι πίστεως ἔκθεσις κατὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ ἀγίαν, καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν.»

Ἐν τούτοις ἐνῶ εἴχομεν ἀναβάλλει εἰς ἄλλην εὐκαιρον περίστασιν τὴν μελέτην τοῦ θεολογικοῦ, πρὸ τινῶν ἡμερῶν συναντήσαντες τὸν σεβαστὸν κ. Σ. Οἰκονόμον, καὶ περὶ διαφορῶν ἄλ·

λων θεολογικῶν πραγμάτων ὁμιλοῦντες μετ' αὐτοῦ, ἐμάθομεν λόγου ἐμπειρόντος περὶ τῆς ἐκδόσεως τοῦ θεολογικοῦ τὰ ἐξῆς· Τοῦ θεολογικοῦ κέκτηται ὁ κ. Σ. Οἰκονόμος δύο χειρόγραφα, ὧν τὸ μὲν ἐγράφη διὰ χεῖρὸς τοῦ αἰοδίου Δούκα, ὡς ἐκ τῆς ἐν τέλει φερομένης σημειώσεως ἐξάγεται, ἐν ἔτει 1794, τὸ δὲ διὰ χεῖρὸς Ἰωάννου τοῦ Πεζάρου. Ὁ Πέζαρος δὲ οὗτος, ἐν Τυρνόβῳ γεννηθεὶς τῷ 1749, ἐδιδάχθη μὲν τὰ πρῶτα γράμματα ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ καὶ ἐν Ἰωαννίνοις, μεταβάς δὲ κατόπιν εἰς τὸν Ἀθῶνα, ὅπου εἶχε μείνη ὁ μαθητὴς τοῦ Εὐγενίου Κυπριανός, ἐτελειοποιήθη εἰς τὰ ἑλληνικὰ γράμματα καὶ τὴν φιλοσοφίαν. Ἐκεῖ δὲ εὐρισκόμενος ἀπέκτησε καὶ τινὰ χειρόγραφα, ἐνοῖς τὸ παρὸν θεολογικόν τοῦ Εὐγενίου, τὴν μετάφρασιν τῆς τοῦ Ἀντωνίου Γενουηνοῦ Μεταφυσικῆς καὶ τὸ περὶ συστήματος τοῦ παντός. Χρηματίσας δὲ ἀπὸ τοῦ 1771 διδάσκαλος εἰς διάφορα μέρη, τέλος τῷ 1782 προσεκλήθη διδάσκαλος εἰς τὴν πατρίδα του Τυρνόβον, ὅπου τακτοποιήσας καὶ εὐρύνας τὸ ἐκεῖ σχολεῖον παρέδιδεν ἀόκνως πάντα τὰ ἐγκύκλια μαθήματα, ἐν οἷς καὶ τὴν θεολογίαν τοῦ Εὐγενίου. Ἦν δ' ὁ ἀνὴρ δραστήριος, πολυμαθὴς καὶ μεγαλόνομος (ἴδρα Ἱστορίαν Κ. Μ. Κούμα τόμ. ΙΒ'. σλ. 567—572.). Ἐν Τυρνόβῳ δὲ τῷ 1785 ἀντέγραψε τὸ περὶ οὗ λόγος θεολογικόν, ὡς ἡ ἐξῆς ἐν τέλει σημείωσις δηλοῖ· «Τὸ παρὸν εἴληφε τέρμα ἐν τῷ 1785 ἔτει ἐν Τυρνόβῳ ἐν μηνὶ Αὐγούστῳ κδ'.» Καὶ τὸ μὲν χειρόγραφον τοῦ Δούκα ἔχει ἱκανὰ γραφικὰ λάθη, τὸ δὲ τοῦ Ι. Πεζάρου καὶ ὀρθότερον εἶναι γεγραμμένον καὶ πληρέστερον καὶ πῶς ἀπηλλαγμένον πολλῶν γραφικῶν ἀμαρτημάτων. Προπέρυσι δὲ ὁ κ. Σ. Οἰκονόμος μαθὼν ἐν Βιέννῃ παρὰ τοῦ αἰδ. ἀρχιμανδρίτου, τὴν σκοπούμενην ἔκδοσιν, θέλων δὲ νὰ ἐκδοθῇ ὡς οἷόν τε τέλειον τὸ σύγγραμμα, ἀνήγγειλεν αὐτῷ ὅτι προθύμως θέλει πέμψει αὐτῷ τὸ πληρέστερον χειρόγραφον τοῦ Πεζάρου διὰ τοῦ ἐν Ἀθήναις Σ. Μητροπολίτου, ἅμα εἰδοποιήσῃ αὐτὸν, ἵνα δυνηθῇ οὕτω νὰ παραβάλλῃ πλείονα χειρόγραφα καὶ διορθώσῃ τὰ διορθώσεως χρῆζοντα ἐν τῷ ἰδίῳ χειρογράφῳ. Ἀλλ' ὁ αἰδ. ἀρχιμανδρίτης ἀπεποιήθη τὴν προσφορὰν ταύτην. Ὁμοίως οὐδὲ τὸ ἐν τῇ σχολῇ τῆς Χάλκης χειρόγραφον ἔλαβεν

ὕπ' ὄψιν, ἀρκεσθεὶς εἰς ὅσα ἀνήγγειλε καὶ φιλοφρόνως ἐγνώρισεν αὐτῷ ὁ αἰδ. ἀρχιμανδρίτης κ. Γλυκᾶς. Πόσον ἡ παράλειψις αὕτη ἐζημίωσε τὴν ἔκδοσιν τοῦ Θεολογικοῦ τοῦ Βουλγάρως, ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς παραβολῆς τῆς ἐκδόσεως τοῦ κ. ἀρχιμανδρίτου πρὸς τὸ χειρόγραφον τοῦ Πεζάρου, τὸ παρὰ τῷ κ. Οἰκονόμῳ ὑπάρχον. Ὁ ἀναγνώστης θέλει ἰδεῖ, ὅτι λάθη σπουδαῖα τὴν ἔννοιαν τοῦ συγγράμματος διασφρόντα πολλάκις ἔμειναν ἐν αὐτῇ. Ἀντὶ δὲ ν' ἀναγράψωμεν ἐνταῦθα κατάλογον πάντων τῶν ἐσφαλμένων, θέλομεν μόνον ἀνθολογήσει τὰ σπουδαιότερα ἐξ αὐτῶν, διορθοῦντες αὐτὰ διὰ τοῦ χειρογράφου τοῦ Πεζάρου, ὃ ἀσμένως παρέσχεν ἡμῖν πρὸς τοῦτο ὁ σεβαστὸς κ. Σ. Οἰκονόμος.

Ἐν σελ. 5 π. χ. ἔχει «ἢ τε τῶν νομικῶν παιδεία περὶ τοὺς αἰωνίους νόμους ἐνασχολεῖται», ἀντὶ τοῦ «ἢ τε τῶν νομικῶν παιδεία περὶ τοὺς ἀνθρωπίνους νόμους ἐνασχολεῖται». Ἡ πατήθη φαίνεται ὁ ἐκδότης, διότι ἀντὶ ἐν τῇ ἀποκεκομμένῃ λέξει ἀνίους ν' ἀναγνώση ἀνθρωπίνους ἀνέγνωσε τὸ εἰς τὴν γραφὴν ὁμοίον πως αἰωνίους· εὐνόητον δ' ἄλλως εἶναι ὅτι ἡ νομικὴ ἐπιστήμη περὶ τοὺς ἀνθρωπίνους νόμους ἀσχολεῖται, τῶν δ' αἰώνιων νόμων, φυσικῶν, ἀστρονομικῶν, ἠθικῶν κ.λ. οὐδὲ ὅλως ἀπτεται αὕτη. Ἐν σελ. ὡσαύτως 5 ἀντὶ ἐπ' ὠφελείας, γρ. ἐπ' ὠφελεία· ἐν σελ. 72 ἀντὶ ἢ οὐχὶ τοῦτο ὄντως ἐστὶ θαυμαστὸν ὄνομα, γρ. κατὰ συνέχειαν, ἢ οὐχὶ τοῦτο ὄντως ἐστὶ θαυμαστὸν ὄνομα· ἐν σελ. 73 ἀντὶ, τούτοις, γρ. τοιούτοις· ἐν σελ. 81 ἀντὶ, ὡς δημιουργὸν ὕμνοισι καὶ θεραπεύειν ζητεῖται εἰ ὑπογραφικῶ λόγῳ, γρ. ὄν ὡς δημιουργὸν ὕμνοισι καὶ θεραπεύουσι. — Ζητεῖται εἰ ὑπογραφικῶ λόγῳ κ.λ. ἀντὶ, ἐστὶ δὲ τοῦτο τὸ αὐτὸ εἶναι, καθὸ Θεὸς τὸ αὐτὸν ἐξυμνεῖται, γρ. ἐστὶ δὲ τοῦτο τὸ αὐτοεῖναι, καθὸ Θεὸς τὸ αὐτὸν ἐξυμνεῖται· ἐν σελ. 84 ἀντὶ τὸ γὰρ αὐτὸν καὶ ἀναγκαῖον ἐστὶ καὶ ἄπειρον, γρ. τὸ γὰρ αὐτὸν καὶ ἀναγκαῖον ἐστὶ καὶ ἄπειρον· ἐν σελ. 86 ἀντὶ τῇ οὐσίᾳ συνέχειαν, γρ. τῇ οὐσίᾳ συνέχειαν· ἐν σελ. 88 ἀντὶ, τοὺς Νομιλιναίους τοὺς μέχρις ὀνόματος τὴν θείαν οὐσίαν τῶν αὐτῇ προσόντων διαίρουσιν· γρ. Νομιναλίους τοὺς μέχρις ὀνόματος κ.λ. (Ἀπολουθεῖ)

ΠΕΡΙ ΝΗΠΙΑΓΩΓΕΙΩΝ.

~~~~~

Ὅτε πρό τινων ἐτῶν ἐσπουδάζομεν ἐν τῷ ἐν Λειψίᾳ Πανεπιστημίῳ περὶ τὴν παιδαγωγικὴν, πολλάκις ἐλαμβάνομεν ἀφορμὴν νὰ ἐπιθεωρῶμεν τὰ διάφορα σχολεῖα τῆς φιλομούσου ταύτης πόλεως μετὰ τῶν καθηγητῶν τῆς παιδαγωγικῆς, οἵτινες κατεδείκνουν εἰς τοὺς ὁμιλητὰς αὐτῶν ὅτι τὰ σχολεῖα καὶ ἡ ἐν αὐτοῖς διδακτικὴ μέθοδος δὲν εἶναι αὐθαίρετόν τι σύστημα, ἀλλ' εἶναι προῖον τῆς παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης, ἣν αὐτοὶ ἐδίδασκον θεωρητικῶς ἐν τοῖς ἀνωτάτοις ἐκπαιδευτηρίοις. Τὰς γνώσεις, αἷς περὶ σχολείων ἐκτησάμεθα ἐκ τε τῆς ἀκροάσεως σοφῶν παιδαγωγῶν καὶ ἐκ τῆς ἐπιθεωρήσεως διαφόρων σχολείων, ἔτι δὲ καὶ ἐκ τῆς ἀναγνώσεως διαφόρων συγγραμμάτων, πραγματευομένων περὶ αὐτῶν, ἐπιθυμοῦντες νὰ καταστήσωμεν γνωστὰς εἰς τὴν ἡμετέραν πατρίδα, τὴν πολλῶν πραγμάτων καὶ γνώσεων στερουμένην, ἐπιλαμβανόμεθα τῆς δημοσιεύσεως διαφόρων περὶ σχολείων πραγματειῶν, ἐν αἷς θέλομεν πραγματευθῆ περὶ τῶν διαφόρων εἰδῶν τῶν σχολείων καὶ ἰδίως περὶ τοῦ σκοποῦ (1), περὶ τῆς ἐσωτερικῆς τῶν σχολείων διαρρυθμίσεως, περὶ τῶν ἐν αὐτοῖς διδακτέων μαθημάτων, περὶ τῆς διδακτικῆς μεθόδου καὶ τῶν τοιούτων. Ἐν ταῖς περὶ σχολείων πραγματείαις ἀρχόμεθα ἀπὸ τῶν νηπιαγωγείων, διότι ταῦτα θεωροῦμεν ὡς τὴν βάσιν, ἐφ' ἧς ἐρείδονται πάντα τὰ λοιπὰ ἐκπαιδευτικὰ καθιδρύματα· ὅπως δὲ οὐδὲν οἰκοδόμημα δύναται νὰ στηριχθῆ ἄνευ θεμελίων, οὕτως ἀδύνατον εἶναι καὶ πᾶν ἐκπαιδευτήριον νὰ εὐδοκιμήσῃ μὴ στηριζόμενον ἐπὶ τῶν νηπιαγωγείων. Ὅτι δὲ ἡ περὶ νηπιαγωγείων γνώμη ἡμῶν αὕτη δὲν

(1) Περὶ τῆς ἐννοίας τοῦ σχολείου διελάβομεν ἐν ἰδίᾳ πραγματείᾳ, καταχωρηθείσῃ ἐν τῷ Εὐαγγελικῷ Κήρυκι (Περιοδ. Β', ἔτει 1870, σελ. 75—80. 239—248).

δύναται νὰ θεωρηθῆ ἀβάσιμος, ἀποδεικνύουσιν ἢ τε χώλανσις τῆς σχολικῆς διδασκαλίας καὶ αἱ ματαιωθεῖσαι ἀπόπειραι πολλῶν ἀρχόντων, ἐπιχειρησάντων μὲν νὰ βελτιώσωσι τὰ σχολεῖα, ἀρξάμενων δὲ ἀλλαχόθεν καὶ οὐχὶ ἐκ τῶν στοιχειωδῶν σχολείων, ὧν πρῶτον εἶναι τὸ νηπιαγωγεῖον, περὶ οὗ ἐνταῦθα πρόκειται.

Ἐπειδὴ δὲ ἡ πρώτη σύστασις καὶ διαρρύθμισις τῶν νηπιαγωγείων ὀφείλεται εἰς τὸν περίφημον γερμανὸν Φρειδερίκον Φροίβελον (1), διὰ τοῦτο πρὸ τῆς περὶ νηπιαγωγείων ἐκθέσεως ἡμῶν

(1) Ὁ πρῶτος, ὅστις συνέλαβε τὴν ἰδέαν τῶν κληθέντων νηπιαγωγείων, δὲν εἶναι ὁ Φροίβελος, ἀλλ' ὁ δαιμόνιος Πλάτων, ὅστις πρὸ δύο χιλιετηρίδων καὶ ἐπέκεινα περὶ μὲν τῶν παιγνίων, ἄτινα ἀποτελοῦσι τὴν βᾶσιν τῆς ἐν τοῖς νηπιαγωγείοις ἐκπαιδεύσεως, ἔγραφεν «Ὁὐκοῦν, ὃ ἐξ ἀρχῆς ἐλέγομεν, τοῖς ἡμετέροις παισὶν ἐννομωτέρου εὐθὺς παιδείας μεθεκτέον· ὡς, παρανόμου γιγνομένης αὐτῆς, καὶ παίδων ἐπιούτων, ἐννόμους τε καὶ σπουδαίους ἐξ αὐτῶν ἄνδρας αὐξάνεσθαι ἀδύνατον ὄν. Πῶς δ' οὐχί; ἔφη· ὅταν δὴ ἄρα καλῶς ἀρξάμενοι ἐπαῖδες παίζουσιν, εὐνομίαν διὰ τῆς μουσικῆς εἰσδέξωνται, κτλ.» (Πολιτ. 4, 425). Καί· «Φημί κατὰ πάσας πόλεις τὸ τῶν παιδῶν γένος ἡγνοῦσθαι ξύμπασιν ὅτι κυριώτατόν ἐστι περὶ ἐθέσεως νόμων ἢ μονίμων εἶναι τοὺς τεθέντας ἢ μή· ταχθὲν μὲν ἔγχαρ αὐτὸ καὶ μετασχὸν τοῦ τὰ αὐτὰ κατὰ τὰ αὐτὰ καὶ ὡς αὐτῶς ἀεὶ τοὺς αὐτοὺς παίζουσιν τε καὶ εὐθυμῆσθαι τοῖς αὐτοῖς παγνίοις, ἔα καὶ τὰ σπουδῆ ἐκείμενα νόμιμα μένειν ἡσυχῆ» (Νόμ. 7, 797). Περὶ δὲ τῆς ἀνάγκης τῆς ἐπὶ τὸ αὐτὸ συγκεντρώσεως τῶν τε ἀρρένων καὶ θηλέων, τῶν ἐχόντων ἡλικίαν τριῶν μέχρις ἑξ ἑτῶν, καὶ τῆς μορφώσεως αὐτῶν καὶ διευθύνσεως ὑπὸ ὠρισμένης γυναικὸς, ἦτοι περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς ἰδρύσεως τῶν μετὰ ταῦτα κληθέντων νηπιαγωγείων, ἀπεφαίνετο λίαν σαφῶς λέγων· «Ἐυνι εἶναι δ' εἰς τὰ κατὰ κώμας ἰερά δεῖπανάστα ἢ δὴ τὰ τηλικαῦτα παιδία ἀπὸ τριετοῦς μέχρι ἑξ ἑτῶν, κοινῇ τὰ τῶν κωμητῶν εἰς ταῦτον ἕκαστα· τὰς δὲ τροφούς ἔτι τῶν τηλικούτων κοσμιότητός τε καὶ ἀκολασίας ἐπιμελεῖσθαι· ἐτῶν δὲ τροφῶν αὐτῶν καὶ τῆς ἀγέλης ξυμπάσης ἐτῶν δώδεκα γυναικῶν μίαν ἑφ' ἑκάστη τετάχθαι, κοσμοῦσαν κατ' ἐνιαυτὸν τῶν προειρημένων ὅσα ἐὰν τάξωσιν οἱ νομοφύλακες... ἢ δὲ καταστᾶσα ἀρχίτω, προτιῶσα εἰς τὸ ἱερὸν ἑκάστης ἡμέρας, καὶ κολάζουσα τὸν ἀδικούντα...»

καλὸν εἶναι νὰ προτάξωμεν σύντομόν τινα βιογραφίαν μετὰ τοῦ παιδαγωγικοῦ συστήματος τοῦ πρώτου ἰδρυτοῦ αὐτῶν. Τούτου γενομένου νομίζομεν ὅτι ἡ περὶ νηπιαγωγείων πραγματεία ἡμῶν, χωροῦσα φυσικωτέραν καὶ κανονικωτέραν ὁδὸν, θέλει ἀποβῆ ἔτι σαφεστέρα εἰς τὸν ἀναγνώστην.

Α'.

Ἐποφίς τοῦ τε βίου καὶ τοῦ παιδαγωγικοῦ συστήματος
Φρειδερίκου Φροίβελου, τοῦ πρώτου
τῶν νηπιαγωγείων ἰδρυτοῦ.

Φρειδερίκος Γουλιέλμος Αὔγουστος Φροίβελος (Friedrich Wilhelm August Fröbel) ἐγεννήθη τῇ 21 Ἀπριλίου τοῦ 1782 ἔτους ἐν τῇ τερπνῇ κώμῃ τῆς Θυριγγίας, τῇ καλουμένῃ Oberweissbach. Ἀποθανούσης τῆς μητρὸς αὐτοῦ προώρως ἐστερήθη τῆς μητρικῆς ἐπιμελείας καὶ περιθάλψεως ἐν αὐτῇ τῇ παιδικῇ ἡλικίᾳ. Ἡ πρόωρος αὕτη στέρησις τῆς μητρὸς ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὸν Φροίβελον ἵνα κατὰ τοὺς μετὰ ταῦτα χρόνους ἀφιερῶσιν τὸν βίον αὐτοῦ πρὸς περίθαλψιν τῶν παιδῶν καὶ ἰδίως πρὸς εὔρεσιν μεθόδου, παρεχούσης ἀνέτως εἰς τὰς παιδικὰς ψυχὰς τὴν πρώτην πνευματικὴν τροφήν. Ἐν ἡλικίᾳ 18 ἐτῶν ἠκροάσατο ἐν τῷ ἐν Ἰένῃ τοῦ Μεγάλου Δουκάτου τῆς Σαξβειμάρης πανεπιστημίῳ φυσικομαθηματικῶν ἐπιστημῶν. Ἀποστὰς δὲ τῶν σπουδῶν τούτων ἕνεκα ἐλλείψεως χρημάτων κατ' ἀρχὰς μὲν ἐγένετο ἰδιωτικὸς γραμματεὺς μεκκλεμβουργείου τινὸς κόμητος, εἶτα δὲ, ἀπελθὼν εἰς Βαμβέργην ἵνα γίνῃ ἀρχιτέκτων, ἠσχολεῖτο δραστηρίως περὶ τὴν σπουδὴν τῶν τεχνῶν. Ἀπελθὼν δὲ καὶ ἐντεῦθεν ἀφίκετο εἰς τὴν παρὰ τὸν Μοῖνον Φραγκφούρτην, ἐνθα ὁ διευθυντῆς διδασκαλείου τινὸς, Γρουνερος ὀνομαζόμενος, παρεκίνησεν αὐτὸν ἵνα γίνῃ γραμματοδιδάσκαλος καὶ ἔδωκεν εἰς αὐτὸν πρὸς παιδαγωγικὴν μόρφωσιν τὰ συγγράμματα τοῦ Πεσταλοτσιῦ. Τὰ συγγράμματα ταῦτα τοσοῦτον κατέθελεξαν τὸν Φροίβελον, ὥστε διήγει-

... μετὰ δὲ τὸν ἐξέτη καὶ τὴν ἐξέτιν, διακρινέσθω μὲν ἡτῆ τὸ γένος ἐκατέρων· κόροι μὲν μετὰ κόρων, παρθένοι δὲ ὡς αὐτῶς μετ' ἀλλήλων ἐτὴν διατριβὴν ποιέσθωσαν» (Νόμ. 7, 794).

ραν εἰς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἀκατάσχετον ἐπιθυμίαν τοῦ νὰ ἴδῃ τὸν τόπον, ἐν ᾧ διέτριβεν ὁ ἀρχηγὸς τῆς νεωτέρας παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης, ἦτοι τὴν ἐν Ἑλβετία κώμην Vverdun, εἰς ἣν καὶ ἀφίκετο μετὰ ὁδοιπορίαν 14 ἡμερῶν. Τῷ 1807 ἀπελθὼν ἐγένετο οἰκοδιδάσκαλος παρά τινι διασήμῳ πλουσίῳ, κατοικοῦντι ἐν τῇ παρά τὴν Φραγκφούρτην Oede. Μετὰ ἐν ἔτος ὁ Φροίβελος μετηνάστευσε μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ εἰς Vverdun, ἐνθα συνέζησε καὶ συνειργάσατο ἐπὶ δύο ἔτη μετὰ τοῦ Πεσταλοτσιῦ, διευθύνοντος τότε παιδαγωγεῖον. Ὁ Φροίβελος, πλησίον τοῦ Πεσταλοτσιῦ διαμένων, κατενόησε πόσον ἀναγκαῖα εἰς τὴν πράξιν εἶναι ἡ θεωρία καὶ πόσον ἀπαραίτητος εἶναι ἡ κατ' ἐπιστήμην παιδαγωγικὴ διαμόρφωσις, ἧς αὐτὸς ἐστερεῖτο· τούτου ἕνεκα ἐγκαταλιπὼν τὸν Πεσταλοτσιὸν ἐφοίτησεν εἰς τὸ τῆς Γοτίγγης πανεπιστήμιον, εἶτα δὲ εἰς τὸ τοῦ Βερολίνου, ἐνθα καὶ συνειργάσατο ἐν τῷ τοῦ Plamann περιφήμῳ παιδαγωγείῳ. Ὅτε δὲ ἐν ἔτει 1813 ἐγένετο ἡ μεγάλη ἐκείνη ὑπὲρ τῆς γερμανικῆς ἐλευθερίας κίνησις, ὁ Φροίβελος τριακοντούτης ὢν, κατετάχθη ὡς ἐθελοντῆς εἰς τὸν στρατὸν ἵνα ἀγωνισθῇ κατὰ τῶν γαλλικῶν λεγεῶνων· ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ στρατοπέδῳ εὐρισκόμενος οὐδόλως ἀφίστατο τῶν περὶ ἀναπτύξεως τῆς πνευματικῆς ἐλευθερίας ἰδεῶν αὐτοῦ· διὸ καὶ ὑπὸ τὴν κλαγγὴν τῶν ὅπλων καὶ τὸν ἤχον τῶν τηλεβόλων ἐσχεδίαζε τὸ νέον αὐτοῦ παιδαγωγικὸν σύστημα, ὅπερ ἐπὶ τέλους κατισχύσαν ἐγένετο μὲν δεκτὸν καὶ ἐκαλλιεργήθη ὑπὸ πολλῶν λογίων, ἐζωογονήθη δὲ ὑπὸ τῶν περὶ ἐθνικῆς ἀγωγῆς περιφήμων λόγων τοῦ φιλοσόφου Φιχθίου. Ὁ Φροίβελος ἐπανελθὼν ἐκ τοῦ πεδίου τῆς μάχης εἰς Βερολῖνον ἐγένετο ἔφορος τοῦ ἐνταῦθα βασιλικοῦ ὀρυκτολογικοῦ μουσείου. Ἐν ἔτει δὲ 1826 ἐδημοσίευσεν ὁ Φροίβελος τὸ περὶ ἀνθρωπίνης ἀγωγῆς (Menschenerziehung) σύγγραμμα αὐτοῦ, ὅπερ, προῖδον ὄν βαθείας παιδαγωγικῆς ἐρεῦνης, μαρτυρεῖ πρωτοτυπίαν πνεύματος καὶ καταδεικνύει τὴν θερμότην ἀγάπην, ἣν ὁ συγγραφεὺς ἠσθάνετο πρὸς τοὺς παῖδας, ὑπὲρ ὧν ἀφιέρωσεν ἅπαντα τὸν ἐπίλοιπον χρόνον τῆς ζωῆς αὐτοῦ. Τὴν θερμὴν ταύτην πρὸς τοὺς παῖδας ἀγάπην τοῦ Φροίβελου μαρτυρεῖ καὶ τὸ λόγιον αὐτοῦ, ὅπερ εἶχεν ὡς ἀξίω-

μα ἐν ταῖς ἐνεργείαις αὐτοῦ καὶ ὅπερ συνεχῶς ἐπανελάμβανε λέγων· «Δεῦτε, ζήσωμεν χάριν τῶν παίδων» (Kommt, lasst uns den Kindern leben). Ἐν τῷ περὶ ἀνθρωπίνης ἀγωγῆς συγγραμμάτι αὐτοῦ ἐκτίθησιν ὁ Φροίβελος τὰς ἀρχάς, ἐφ' ὧν ἡ παιδαγωγικὴ αὐτοῦ ἐρείδεται, ἀναπτύσσει τὸν βίον τοῦ παιδὸς ἀπὸ τῆς πρώτης αὐτοῦ διεγέρσεως μέχρι τοῦ ἐβδόμου ἔτους καὶ καταδεικνύει τὰς διαφόρους βαθμίδας τοῦ πνευματικοῦ βίου τῶν παίδων, ὁπόθεν συνάγει τοὺς δι' ἐκάστην βαθμίδα ἀπαιτούμενους πρὸς διαπαιδαγώγησιν κανόνας.

«Ὁ εἰδικὸς προορισμὸς καὶ ἡ εἰδικὴ κλῆσις τοῦ ἀνθρώπου ὡς ζώου λογικοῦ εἶναι, κατὰ Φροίβελον, τὸ φωτίσαι ἑαυτὸν καὶ καταστῆσαι ἐνεργὸν ἐν τῷ βίῳ. Πληροῖ δὲ τὸν προορισμὸν τοῦτον ὁ ἄνθρωπος, ἦτοι κατορθώνει ν' ἀναπτύξῃ μὲν τὴν ἐν ἑαυτῷ θεῖαν οὐσίαν καὶ τοὺς ἐν αὐτῷ αἰώνιους νόμους, νὰ καταστήσῃ δὲ ἑαυτὸν ἐπιτήδειον πρὸς τὴν ἐν τῷ βίῳ ἐνέργειαν διὰ διαφόρων τρόπων καὶ μέσων, ἅτινα ἀποτελοῦσι τὴν ἀγωγὴν τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ γνῶσις τῶν ἐσωτερικῶν καὶ αἰώνιων νόμων τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ ἡ θεωρία τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, καθ' ὅσον μὲν συνδέεται μετὰ τῆς γνώσεως τοῦ τρόπου τῆς τούτων παραστάσεως, ἀποτελεῖ τὴν παιδαγωγικὴν ἐπιστήμην, καθ' ὅσον δὲ ἐφαρμόζεται ἐν τῇ πράξει καὶ συντελεῖ εἰς τὸ νὰ φθάσῃ ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν συνείδησιν καὶ ἐκπλήρωσιν τοῦ θείου αὐτοῦ προορισμοῦ, ἀποτελεῖ τὴν παιδαγωγικὴν τέχνην. Ἡ ἀγωγή σκοπὸν ἔχει νὰ παραστήσῃ τὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου, συνωδὰ πρὸς τὴν κλῆσιν αὐτοῦ, καθαρὸν, ἀκέραιον καὶ ἅγιον. Ἡ ἀγωγή ὀφείλει νὰ φωτίσῃ τὸν ἄνθρωπον περὶ ἑαυτοῦ, νὰ εἰρηνεύσῃ αὐτὸν μετὰ τῆς φύσεως καὶ νὰ ἐνώσῃ μετὰ τοῦ Θεοῦ. Ἐπομένως ἡ ἀγωγή ὀφείλει νὰ ὀδηγήσῃ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν γνῶσιν ἑαυτοῦ καὶ τῶν ὁμοίων ἀνθρώπων, τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς φύσεως, καὶ οὕτως ὑψώσῃ αὐτὸν εἰς βίον καθαρὸν καὶ ἁμωμον.

«Ὁ ἄνθρωπος, ἐπὶ τῆς πρώτης βαθμίδος τοῦ βίου αὐτοῦ εὐρισκόμενος, καλεῖται θηλαστικὸν καὶ εἶναι ἀληθῶς τοιοῦτον· διότι ὁ θηλασμὸς εἶναι κατὰ τὴν ἡλικίαν ταύτην ἡ μόνη ἐνέργεια τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην κλαίειν καὶ γελαῖν εἶ-

ναι μὲν καὶ αὐτὰ ἐνέργειαι, ἀλλ' ὅμως ἐσωτερικαί, οὐχὶ δὲ ἐξωτερικαί. Ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὴν ἡλικίαν ταύτην εἶναι ὅλος ὀφθαλμός· τούτου ἕνεκα μεγάλως συντελεῖ διὰ τε τὸν παρόντα καὶ τὸν μέλλοντα αὐτοῦ βίον τὸ νὰ βλέπῃ μηδὲν κακόν, μηδὲν ἄσχημον, μηδὲν ταπεινόν, μηδὲν ἀμφίβολον. Τὸ βλέμμα αὐτοῦ πρέπει νὰ ᾖ καθαρόν· τὰ περιβάλλοντα τὴν ὄψιν αὐτοῦ πρέπει νὰ ᾖ καθαρά, σαφῆ, βέβαια καὶ θετικά, ἤτοι καθαρὸς ἀήρ, λαμπρὸν φῶς, καθαρὸς τόπος κτλ. — Μετὰ τῆς ἐνάργεως τῆς γλώσσης παύει ἡ θηλαστικὴ περίοδος καὶ ἄρχεται ἡ περίοδος τοῦ νηπίου (ἡ μικροῦ παιδίου). Τὸ νήπιον ζῆ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἰδίως ἐν τῷ κύκλῳ τῶν παιγνίων. Τὰ παίγνια τῆς ἡλικίας ταύτης εἶναι οἷον τὰ καρδιόφυλλα τοῦ ὅλου μέλλοντος βίου· διότι ἐν τοῖς παιγνίοις ὅλος ὁ ἄνθρωπος ἀναπτύσσεται· ἐν αὐτοῖς καταδεικνύονται αἱ λεπτόταται αὐτοῦ ιδιότητες καὶ ἅπαντα αὐτοῦ ἡ οὐσία. Ἐνώπιον τοῦ νηπίου πρέπει νὰ ὀνομάζεται πᾶν, ὅπερ αὐτὸ πράττει, βλέπει ἢ εὐρίσκει. Μετὰ τὴν ὀνοματοθεσίαν ταύτην πρέπει τὸ ἀντικείμενον νὰ διακρίνηται μὲν ἀπὸ τοῦ ὀνόματος, ἀλλ' ἐν τῇ διαφορᾷ ταύτῃ νὰ καθορᾶται ἡ ἐνότης. — Μετὰ τῆς συμπήξεως, οὕτως εἰπεῖν, τῆς γλώσσης καὶ τῆς θεωρίας αὐτῆς ὡς σώματος συνηρθρωμένου τὸ νήπιον μεταβαίνει εἰς τὴν βαθμίδα τοῦ παιδός. Ἐνῶ δὲ ἐν μὲν τῇ θηλαστικῇ περιόδῳ ἐπικρατεῖ ἡ ἐξωτερικὴ περιποίησις, ἐν δὲ τῇ νηπιακῇ ἡ ἀγωγή, ἐν τῇ παιδικῇ ἐπικρατεῖ ἡ διδασκαλία. Ἡ ἐδραίωσις καὶ μονιμοποίησις τῆς βουλευτικῆς ἐνεργείας εἶναι μὲν σπουδαία ἐργασία τῆς τοῦ παιδός ἡλικίας, διὰ παραδειγμάτων καὶ λέξεων κατορθουμένη· προϋποτίθησιν ὅμως εὐαίσθητον καὶ ἀγαθὴν καρδίαν, γιγνομένην διὰ τῆς ἀγωγῆς τῆς νηπιακῆς ἡλικίας. Ἐκάστη χώρα πρέπει νὰ ἔχῃ ἰδίῳ τινὰ τρόπον, ἐνθα συνερχόμενα τὰ νήπια δύνανται νὰ παίζωσιν. Ἐκ τῆς συγκεντρώσεως ταύτης καὶ τῆς συνδιασκεδάσεως διεγείρεται ἀνεπαισθήτως εἰς τὴν καρδίαν τῶν νηπίων τὸ κοινωνικὸν αἶσθημα. Κατ' ἐκείνας δὲ τὰς ὥρας τοῦ ἐνιαυτοῦ, αἵτινες δὲν ἐπιτρέπουσιν εἰς τὸ νήπιον ἵνα ἀσκήσῃ τὰς ἑαυτοῦ δυνάμεις ἐν τῷ ὑπαίθρῳ, παρέχονται εἰς αὐτὸ μηχανικαί τινες ἐργασίαι ἐπιχάρτου, ξυλαρίων καὶ τῶν τοιούτων πρὸς ἐνασχόλησιν.

αὐτὰ σφαλερὰ φαινόμενα τοῦ τε νηπιακοῦ καὶ παιδικοῦ βίου πηγάζουσιν ἢ ἐκ τῆς τελέως παραμεληθείσης ἀναπτύξεως τῶν διαφόρων ὀψεων τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἢ ἐκ τῆς σφαλερᾶς διευθύνσεως καὶ διαστροφῆς τῶν ἀρχῆθεν καλῶν ἀνθρωπίνων δυνάμεων καὶ ιδιοτήτων. Ὁ ἄξων, περὶ ὃν στρέφεται ὁ βίος τοῦ παιδός, εἶναι τὸ τῆς ψυχῆς θυμικόν, ἡ φύσις καὶ ἡ γλῶσσα. Τούτου ἕνεκα τὸ σχολεῖον ὀφείλει νὰ ὀδηγήσῃ τὸν παῖδα εἰς τὴν τριπλῆν ταύτην τοῦ βίου αὐτοῦ γνῶσιν, ἢτοι εἰς τὴν γνῶσιν ἑαυτοῦ τε καὶ τῶν ὁμοίων αὐτῷ, εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ Θεοῦ, τοῦ αἰωνίου αἰτίου πάντων τῶν ὄντων, καὶ εἰς τὴν γνῶσιν τῆς φύσεως καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, ὡς προελθόντος ἐκ τοῦ πνευματικοῦ· πρὸς τούτοις ὀφείλει νὰ ὀδηγήσῃ τὸν παῖδα πρὸς τινὰ βίον, συνάδοντα πρὸς τὴν γνῶσιν ταύτην καὶ οὕτω συντελοῦντα πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ. Ὁ ἄνθρωπος πρέπει παιδιόθεν νὰ ἐθίζηται εἰς τὸ νὰ θεωρῇ ὡς τὸν ὑψιστον μισθὸν τῶν ἐργασιῶν αὐτοῦ τὴν συναίσθησιν τοῦ ὅτι ἔζησε συμφώνως πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν· "Ὅ,τι λέγει ἡ θρησκεία καὶ ὅ,τι ἐκφράζει, τοῦτο δεικνύει καὶ παρίστησιν ἡ φύσις· διότι αὕτη εἶναι ἀποκάλυψις τοῦ Θεοῦ. Τούτου ἕνεκα ἐνώπιον τοῦ ἀνθρώπου, ἐνώπιον τοῦ παιδός, ἐνώπιον τοῦ μαθητοῦ πρέπει νὰ ἐκτυλιχθῇ ἡ φύσις ἐν πάσῃ αὐτῆς τῇ ποικιλίᾳ καὶ νὰ παρασταθῇ ὡς ἐνότης, ὡς μέγα τι καὶ ζωηρόν, ὡς ἐκφρασις τῆς θείας ιδέας καὶ ὡς τις τοῦ βίου μορφή. Ἐκ παντός σημείου καὶ ἐκ παντός ἀντικειμένου τῆς τε φύσεως καὶ τοῦ βίου ἄρχεται ὁδός τις ἄγουσα πρὸς τὸν Θεόν. — Τὸ ἀσφαλές σημεῖον καὶ τὴν ἀσφαλῆ κλίμακα πρὸς γνῶσιν τῆς ἐσωτερικῆς ἐνότητος πάσης ἐν τῇ φύσει ποικιλίας παρέχει τῷ ἀνθρώπῳ ἡ μαθηματικὴ. Ἀνθρωπίνη ἀγωγή ἄνευ μαθηματικῆς, ἢ τοῦλάχιστον ἄνευ ἐμβριθοῦς γνώσεως τῶν ἀριθμῶν, εἶναι οἰκοδόμημα ἄνευ θεμελίων, εἶναι ἀτυχῆς συρραφὴ καὶ συμπίλησις, παρεμβάλλουσα ἀνυπέροβλητα ἐμπόδια εἰς τὴν μόρφωσιν καὶ ἀνάπτυξιν, πρὸς ἣν εἶναι προωρισμένος καὶ κεκλημένος ὁ ἄνθρωπος καὶ ἡ ἀνθρωπότης. — Ἡ θρησκεία σπουδάζει νὰ ἐξαγγείλῃ, καὶ ἐξαγγέλλει ἀληθῶς, τὸ ὄν· ἡ φύσις σπουδάζει νὰ ἐξαγγείλῃ τὴν οὐσίαν τῆς δυνάμεως κατὰ τὴν αἰτίαν τῆς ἐνεργείας μετ' αὐτῆς τῆς ἐνεργείας· ἡ γλῶσσα

σπουδάζει νὰ ἐκδηλώσῃ τὸν βίον ὡς τοιοῦτον καὶ ὡς ἐν ὄλον.»

Κατὰ τὰς παιδαγωγικὰς ταύτας ἀρχὰς ἵδρυσεν ὁ Φροίβελος ἐν Keilhau τῷ 1817 παιδαγωγεῖον. Ἡ ἐνέργεια ὁμῶς αὐτοῦ κατεπολεμήθη τοσοῦτον σφοδρῶς, ὥστε ἐν ἔτει 1829 ὁ ἀριθμὸς τῶν μαθητῶν αὐτοῦ κατέβη ἀπὸ 60 εἰς 5. Ὁ Φροίβελος μηδὲν ἄποκαμῶν ἵδρυσεν ἐν τῷ τῆς περιφερείας τῆς Βέρνης Burgdorf ὄρφανοτροφεῖον, οὗτινος ἐγένετο καὶ διευθυντῆς, καὶ ἐν ᾧ ἐσπούδαζε νὰ πραγματώσῃ τὰς παιδαγωγικὰς αὐτοῦ ιδέας. Τὰς ιδέας ταύτας ἠδυνήθη νὰ πραγματώσῃ ἐν τῇ ἐν Θυριγγίᾳ κωμοπόλει Blankenburg, ἐνθα ἵδρυσεν τὸ πρῶτον νηπιαγωγεῖον ἢ τὸν πρῶτον παιδικὸν κήπον (Kindergarten), ἐν ᾧ ἐσπούδαζε νὰ δώσῃ ὀριστικωτέραν μορφήν εἰς τὰς παιδαγωγικὰς αὐτοῦ σπουδὰς καὶ ἐνεργείας. Τὸ γερμανικὸν τοῦ Φροίβελου νηπιαγωγεῖον ἔπρεπε νὰ περιλαμβάνῃ τέσσαρα ἰδρύματα· 1) σχολεῖον πρότυπον διὰ τὴν τῶν νηπίων ἐπιμέλειαν· 2) σχολεῖον μορφωτικὸν τῶν διδασκάλων καὶ διδασκαλισσῶν τῶν νηπίων· 3) σχολεῖον πρὸς καθολίκευσιν τῶν παιγνίων καὶ τοῦ τρόπου τοῦ παίξιν· 4) σχολεῖον, συνάπτον διὰ περιοδικοῦ τινος συγγράμματος ἅπαντας τοὺς κατὰ τὸ αὐτὸ πνεῦμα ἐνεργοῦντας γονεῖς, παιδαγωγοὺς καὶ ἰδίως τοὺς διὰ τὰ νηπιαγωγεῖα μορφουμένους διδασκάλους. Τὸν σκοπὸν τοῦ νηπιαγωγείου διετύπωσεν ὁ Φροίβελος ὡς ἑξῆς· «Τὰ νηπιαγωγεῖον πρέπει οὐ μόνον νὰ ἐποπτεύῃ τὰ νήπια, ἤτοι τὰ παιδιά τὰ εὐρισκόμενα πρὸ τῆς σχολικῆς ἡλικίας, ἀλλὰ καὶ νὰ παρέχῃ εἰς αὐτὰ ἐργασίας συμφώνους πρὸς τὴν φύσιν αὐτῶν· πρέπει νὰ ἐπιρρώσῃ τὸ σῶμα αὐτῶν, νὰ ἀσκήσῃ τὰς αἰσθήσεις, νὰ ἐπασχολήσῃ τὸ διεγερθὲν πνεῦμα, νὰ καταστήσῃ αὐτὰ γνώριμα μετὰ τε τῆς φύσεως καὶ τῶν ἀνθρώπων· ἰδίως δὲ νὰ ῥυθμίσῃ τὴν καρδίαν τῶν νηπίων καὶ νὰ ὀδηγήσῃ αὐτὰ εἰς τὴν μεθ' ἑαυτῶν ἁρμονίαν, ἣτις εἶναι ἡ βᾶσις τοῦ ἀνθρωπίνου βίου.» Ὡς μέσον πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τούτου ἐθεώρει ὁ Φροίβελος τὸ παίγνιον. Πρὸς τὴν παιγνιώδη μόρφωσιν τῶν νηπίων ἐπενόησεν ὁ Φροίβελος τὰ ὀνομασθέντα παιδιᾶς δῶρα (Spielgabe), συνστάμενα ἐξ ἑξῆς κιβωτίων. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον δῶρον εἶναι ἐν κιβώτιον, ἐνέχον ἐξ σφαιρας κεχρωματισμένας διὰ πάντων τῶν

χρωμάτων· τὸ δὲ δεύτερον εἶναι κύβος καὶ κύλινδρος· τὸ δὲ τρίτον εἶναι κύβος, διηρημένος εἰς ὀκτὼ μικροτέρους μὲν, ἀλλ' ἴσους κύβους· τὸ δὲ τέταρτον, πέμπτον καὶ ἕκτον δῶρον εἶναι πάλιν κύβος, διηρημένος εἰς πλείοτερα καὶ ποικιλώτερα μέρη. Διὰ τῶν ἀντικειμένων τούτων, ὡς καὶ διὰ διαφόρων ξυλαρίων, τὰ νήπια, ἤτοι τὰ μικρὰ παιδιά, παίζοντα κατασκευάζουσιν ἐπὶ τραπεζῶν διάφορα μαθηματικὰ σχήματα, οἷον κύκλους, τρίγωνα, τετράγωνα κτλ. ἔτι δὲ ἀπομιμοῦνται διάφορα ἀντικείμενα τῆς τε φύσεως καὶ τέχνης, οἷον δένδρα, ἄνθη, καρπούς, ἀστέρας, πτηνὰ, οἰκίσκους, πύργους, φρούρια, τάφους, σταυροὺς, καὶ τὰ παρόμοια. Αἱ τερπναὶ αὗται ἐργασίαι, αἵτινες οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ προπαρασκευαστικαὶ τῶν ἐν τῷ μέλλοντι, κοσμοῦνται διὰ διαφόρων καὶ τερπνοτάτων ἁσματίων καὶ ἐπισφραγίζονται διὰ διαφόρων σωματικῶν ἀσκήσεων.

Ἀπὸ τοῦ ἔτους 1849 μέχρι τοῦ 1850 ὁ Φροίβελος διὰ διαφόρων ἐν Δρέσδῃ καὶ Ἀμβούργῳ ὁμιλιῶν προσεῖλκυσε πολλοὺς ὀπαδούς· ὁ δὲ δούξ τοῦ Meiningen παρέσχεν εἰς αὐτὸν τὴν παρά τῷ Liebenstein ἔπαυλιν αὐτοῦ, ἐν ἣ ὁ Φροίβελος μέχρι τέλους τῆς ζωῆς αὐτοῦ (21 Ἰουνίου 1852) ἐδίδασκε διαφόρους κυρίας, μελλούσας ν' ἀναλάβωσι τὴν διεύθυνσιν τῶν νηπιαγωγείων. Αἱ μαθήτριάς ἐδιδάσκοντο παρά τοῦ Φροίβελου τὴν μὲν φυσιολογίαν ὅπως καταμάθωσι τὴν τε φύσιν τοῦ παιδικοῦ σώματος καὶ τὸν τρόπον τῆς τούτου ἐπιμελείας κατὰ τὰς διαφόρους τῆς ἀναπτύξεως βαθμίδας· τὴν δὲ ψυχολογίαν, ὅπως γνωρίσωσι τὰς ιδιότητας τῆς τε ἀνθρωπίνης ψυχῆς καθόλου καὶ τῆς παιδικῆς ἰδίᾳ· τὴν δὲ φυσικὴν ἱστορίαν καὶ μάλιστα τὴν βοτανικὴν, ὅπως καταμάθωσι τὰ ἀντικείμενα, ἅπερ θέλουσι χρησιμεύσει εἰς τὴν διεύθυνσιν τῶν νηπιαγωγείων. Πρὸς τούτοις ἐδιδάσκοντο τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ διαφόρους πρακτικὰς ἐπιτηδεύσεις, οἷον τὸ ἰχνογραφεῖν, τὸ πλέκειν, τὸ κτίζειν, τὸ περιφράττειν, τὸ πτύσσειν καὶ περικόπτειν διαφόρους χάρτας κτλ.

Τὸ ἔργον τοῦ Φροίβελου, τροποποιηθὲν καὶ βελτιωθὲν καὶ πολλὰ ὡς ὀνομασθὲν (οἷον παιδικὸι κήποι, παιδοφυλακεῖα, σχολεῖα τῶν μικρῶν παίδων, μητρικὰ σχολεῖα, ἄσυλα κτλ.) ἐξηπλώθη

παρα πάσι τοῖς πεπολιτισμένοις λαοῖς τῆς τε Εὐρώπης καὶ Ἀμερικῆς. Πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἐγένοντο τὰ νηπιαγωγεῖα καὶ ἐν Ἑλλάδι γνωστὰ, διὰ τῆς ἐν Ἀθήναις Φιλεκπαιδευτικῆς Ἑταιρίας, ἣτις, πρώτη ἰδρύσασα παρὰ τῷ Ἀρσακείῳ παρθεναγωγείῳ νηπιαγωγεῖον κατὰ τὸν τύπον τῶν ἐν Γαλλίᾳ νηπιαγωγείων, ἔδωκεν ἀφορμὴν πρὸς σύστασιν ὁμοίων νηπιαγωγείων οὐ μόνον ἐν Ἀθήναις, ἀλλὰ καὶ ἐν ἄλλαις πόλεσι τῆς τε ἐλευθέρως καὶ δούλης Ἑλλάδος (1).

ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ ΣΠΛΘΑΚΗΣ.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑΙ ΕΝ ΑΙΓΥΠΤΩ ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΚΑΙ ΑΠΟΚΑΛΥΨΕΙΣ, ΕΝ ΠΕΡΙΛΗΨΕΙ ΕΚΤΙΘΕΜΕΝΑΙ. (*)

Ἐν μέσῳ τοῦ ἐπιταφίου σηκοῦ ἢ ἐν μυχῶ τινι καὶ παραβύστῳ ὑπάρχει τετράπλευρον ὄρυγμα ἐν βάθειδέκα ἢ δώδεκα, ἐνιαχοῦ δὲ καὶ τριάκοντα μέτρων, ἐντὸς τῆς πέτρας καθέτως λελαξευμένον, ἐνίοτε δὲ, ἀλλὰ πάνυ σπανίως, ὡς ἐν τῇ ταφῇ τοῦ ἱερέως Τῆ ἐπικλινῶς εἰς τρόπον σύριγγος, πάντοτε ὅμως πεπληρωμένον ἰσοχειλῶς διὰ θρυμμάτων λίθου μετ' ἄμμου καὶ γῆς μεμιγμένων. Ἐν τῷ πυθμένι τοῦ ὄρυγματος, μετὰ τὴν τοῦ περιεχομένου χώματος ἀνασκαφὴν καὶ ἐκφορὰν, φαίνεται ἐπὶ μιᾶς τῶν πλευρῶν τῆς διατετρημένης πέτρας, συνήθως πρὸς νότον, θύρα χαμηλὴ, διὰ λίθων ἢ πλίνθων πεφραγμένη, ἣτις μετὰ τὴν ἀποκαθάρσιν φέρει εἰς διάδρομον συριγγοειδῆ, καὶ δι' αὐτοῦ εἰς θηκαῖον οἶκημα,

(1) Ἡ Φιλεκπαιδευτικὴ Ἑταιρία ἐξέδωκε τῷ 1871 καὶ βιβλίον τι, ἐκ τοῦ γαλλικοῦ μεταφρασθὲν, ὅπερ ἐπιγράφεται Συμβουλαὶ καὶ ὁδηγίαι περὶ διευθύνσεως σχολείων καὶ νηπιαγωγείων. Ὅλιγα τινὰ ἐγράφησαν παρ' ἡμῖν περὶ νηπιαγωγείων ἢ παιδικῶν κήπων ὑπὸ τε τοῦ Ἑλβετοῦ Δουβιλλάρδου (ἐν Φιλίστορι τόμ. Α'. σ. 283) καὶ τοῦ ἡμετέρου Κ. Ξανθοπούλου, τοῦ διευθύνοντος τὴν ἐν Σμύρνῃ Εὐαγγελικὴν σχολὴν (ἐν Φιλίστ. τόμ. Β'. σελ. 159).

(*) Συνέχεια καὶ τέλος τῆς ἐν τῷ α' τεύχει τοῦ 6' ἔτους ἀπὸ σελ. 44 πραγματείας τοῦ κ. Γ. Δ. Νερούττου.

τὸ αἶδιον τοῦ μεταστάντος κατοικητήριον. Ἡ ὑπόγειος αὕτη, ἐν εἶδει κιβωτοῦ ἐντὸς τῆς πωρείας πέτρας λελαξευμένη κρύπτη, ἀπὸ πάσης ἐξωτερικῆς εἰσβιάσεως καὶ βεβηλώσεως διὰ τῆς ἐκτισμένης εἰσόδου καὶ τῆς ἀμμοχώστου πληρώσεως τοῦ πρὸς αὐτὴν φέροντος ὀρύγματος ἐντελῶς ἐξησφαλισμένη, σπανιώτατα φέρει ἐπὶ τῶν τοίχων κοσμήματα ἢ ἐπιγραφάς· ἢ ἀπλότης καὶ τὸ σεμνὸν μεγαλεῖον εἶναι τὰ χαρακτηρίζοντα τὸ τελευταῖον τοῦ τεθνεῶτος ἀπὸ τῶν ἐγκοσμίων καταφύγιον· ἐν μέσῳ τοῦ θηκαίου οἰκῆματος κεῖται ἢ μονόλιθος λάρναξ, ἐκ λίθου πωρείου ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἐνίοτε δὲ καὶ μέλανος αἰθιοπικοῦ, τοῦ καλουμένου βασανίτου ἢ τοι βασάλτου, καὶ σπανίως ἐκ πορφυροῦ συηνίτου, τετράπλευρος καὶ καλυπτομένη ὑπὸ πλακῶς ἐπιπέδου ἢ καμαρωτῆς φερούσης τετράγωνα ἀκρωτήρια ἄνευ κοσμημάτων ἢ γλυφῶν· μόνον τὸ ὄνομα καὶ τὰ ἀξιώματα τοῦ ἐντὸς ἀναπαυομένου νεκροῦ μνημονεύονται ἐν ἱεραῖ γραφῇ, ἐνίοτε δὲ καὶ εὐχαὶ ἐκ τῆς νεκρωσίμου ἀκολουθίας ὑπὲρ σωτηρίας καὶ ἀναπαύσεως τῆς ψυχῆς αὐτοῦ ἐν Ἀμένθει. Κύκλῳ τῆς λάρνακος εὐρίσκονται ἐσκορπισμένα ὅστ' αὐ καὶ τέφρα ἐν πηλίνῃ κάλπῃ διαφόρων ὀλοκαυτωμάτων, λείψανα τῆς κηδείας ἀπὸ τῆς ἡμέρας τῆς καταθέσεως τοῦ νεκροῦ, πρὸ τοῦ κλεισθῆναι διὰ λίθων τὴν θύραν τοῦ μνήματος. Ἄνοιγομένης τῆς λάρνακος εὐρίσκεται ἐν αὐτῇ ἢ τὸ σῶμα περιέχουσα ἀνθρωποειδῆς σορὸς, κατεσκευασμένη ἐκ σανίδων ξύλου συκομορέας, ἐφ' ἧς εἶνε γεγραμμένα ἱερά τινα λόγια, ἄνευ εἰκότων ἢ ἄλλων οἶων δὴ ποτε ποικιλμάτων· ἐν αὐτῇ δὲ κεῖται τὸ σῶμα τοῦ θανόντος σινδόνι εἰλυμένον καὶ ἀτελῶς τεταριχευμένον, ἄνευ κοσμημάτων σκευῶν ἢ ὄπλων, σκελετὸς μᾶλλον καὶ κόνις φαιὰ ἢ κιτρίνη ἐλαφρὰν ἀναδίδουσα κεδρίας ὀσμῆν, ὡς εὐρίσκεται ἐν ταῖς ταφαῖς ἀπὸ τῶν τεσσάρων πρώτων δυναστειῶν. Παρὰ τὸ πρωτεῦον θηκαῖον οἶκημα ὑπάρχουσι πολλάκις καὶ ἄλλα μικρότερα, ἔχοντα κυψελοειδεῖς θήκας ἐν τῇ πέτρᾳ λελαξευμένας εἰς κατάθεσιν νεκρῶν ἐκ τῶν οἰκείων καὶ συγγενῶν.

Ἐν ταῖς μεταγενεστέραις ταφαῖς, ἀπὸ τῆς III' Διοσπολίτιδος δυναστείας καὶ ἐφεξῆς, ὁ ἰσόγειος εὐκτήριος οἶκος λαμβάνει σχῆμα ναϊδίου μετὰ δρόμου σφιγγῶν, ὑποστύλου αἰθούσης ἀντὶ νάρθη-

κος, καὶ σηκοῦ μετὰ οἰκημάτων ὡς ἐν τοῖς ναοῖς τῶν θεῶν· ἀντὶ τῶν ὀγκωδῶν τετραπλεύρων κιόνων ἀπαντῶνται ἄλλοι ἐπιμελῶς ἐξεργασμένοι κυλινδρωτοὶ καὶ ῥαβδωτοὶ κύκλω μὲ κορωνίδας ἐν σχήματι ἐξανθοῦντος λωτοῦ· οἱ ἀνδριάντες καὶ τὰ ἄλλα ὁμοιώματα τοῦ θανόντος δὲν εἶναι κεκλεισμένα ἐν ὀπισθοδόμῳ κρύπτῃ, ἀλλ' ἴστανται ἐν κόγχαις καὶ θυρώμασιν, ἢ πληροῦσι τὰ μεσοκίονα διαστήματα τοῦ σηκοῦ· αἱ τράπεζαι τῆς προθέσεως καὶ τὰ λοιβάσια, ἢ τοὶ σπονδεῖα, εἶνε ἐκ λίθου συηνίτου ποικίλου ἢ ἀλαβάστρου, αἱ δὲ στῆλαι περιέχουσιν ὕμνους Ἡλίῳ τῷ ὑπὸ γῆν, ἢ τοὶ Ἀθῶν, μετὰ τὴν δύσιν αὐτοῦ καὶ τὴν εἰς ἄδου κατάβασιν· αἱ ἐπὶ τῶν τοίχων γραφαὶ εἰκονίζουσιν ἐπεισόδια ἱστορικὰ ἐκ τοῦ θρησκευτικοῦ στρατιωτικοῦ ἢ πολιτικοῦ βίου· ἐπὶ τῶν ἐνδοτέρων θαλάμων οἱ τοῖχοι καλύπτονται μὲ περικοπὰς ἐν ἱερᾷ γραφῇ, ἐνίοτε δὲ μὲ κεφάλαια ὀλόκληρα ἐκ τῆς Νεκροβίβλου· *ῥῆν* κατὰ πρῶτον φαίνονται παραστάσεις καὶ εἰκόνες τῶν χθονίων θεῶν καὶ αὐτοῦ τοῦ θανόντος, φέροντος τὰ σύμβολα τοῦ Ὀσίριδος, καὶ ἰσταμένου μεταξὺ Ἰσιδος καὶ Νέφθου, ἢ ἐνώπιον τῆς θεᾶς τοῦ Ἄδου Ἀμένθης. Τὰ προσκυνήματα φέρουσιν εὐχὰς Ὀσίρει τῷ χθονίῳ θεῷ, καὶ ἐν κεφαλίδι ἐξ ἐνὸς μὲν τὸν Ὀσίριν προσδεχόμενον τὴν τοῦ θανόντος προσκύνησιν, ἐξ ἄλλου δὲ αὐτὸν τὸν ἐν Ὀσίρει τετελειωμένον καὶ εἰς θεὸν μεταστάντα νεκρὸν, προσδεχόμενον τὰς τῶν οἰκείων εὐχὰς, μνημόσυνα, ἐναγίσματα καὶ χοάς. Τὸ ἀπὸ τοῦ ἐπιταφίου σηκοῦ εἰς τὰ σπλάγχνα τῆς γῆς φέρον βαθὺ ὄρυγμα λήγει οὐχὶ εἰς ἓνα, ἀλλὰ πολλοὺς ὑπογείους θαλάμους, διασταυροῦντας ἀλλήλους ἢ ἐπ' ἀλλήλων λελαξευμένους ἀτάκτως καὶ ἐν στενοχωρίᾳ, καὶ ἔχοντάς τι εὐτελές κατὰ τὴν διάταξιν. Αἱ λάρνακες εἶνε μονόλιθοι ἐκ λίθου συηνίτου ποικίλου, ἢ μέλανος αἰθιοπικοῦ, τετράπλευροι ἢ ἀνθρωποειδεῖς, παρεμφερεῖς ταῖς ἐσωκλείστοις ξύλιναις σοροῖς· αἱ σοροὶ, ἢ τοὶ ξύλιναι θῆκαι, ἐνίοτε μίαν καὶ ἄλλοτε δύο ἢ τρεῖς ἐγκλείουσιν ἀλλήλας, καὶ ἔχουσιν πάντοτε τύπον ἀνθρωποειδῆ, φέρουσιν ποικίλα ματα πολύχροα εἰκονίζοντα τοὺς χθονίους θεοὺς, τὰς περιπλανήσεις τῆς ψυχῆς τοῦ θανόντος καὶ τὰς καθαρτηρίους αὐτῆς δοκιμασίας, μέχρι τελείας ἀποκαταστάσεως μετὰ πνευμάτων

δικαίων καὶ ἐν Ὀσίρει τετελειωμένων τῆς αἰδίου ζωῆς. Τὸ ἐν τῇ ἐνδοτάτῃ σορῷ κείμενον σῶμα, ἐκ τῆς ταριχεύσεως μέλαν, ἀπεξηραμμένον καὶ εὐθρυπτον, φέρει ἐν τῷ κοιλώματι τοῦ θώρακος πληθὺν ἄπειρον μικρολογικῶν φυλακτηρίων καὶ παντὸς πονηροῦ ἀλεξιτηρίων, οἶων σκαραβαίων, βατραχίων, νειλομετρίων, καὶ τῶν ὁμοίων, ἐπὶ τοῦ σώματος δὲ καὶ παρ' αὐτῷ ἀπόκεινται διάφορα κοσμήματα, σκεύη καὶ ὄπλα. Πέριξ τῆς λάρνακος σῶζονται λείψανα προσφορῶν ἐπὶ τὴν τράπεζαν τῆς προθέσεως καὶ τὰ ἐπιτάφια εἰδώλια τοῦ θανόντος, ὅπως ἄγνωστα ἀντικείμενα ἐν ταῖς ἀρχαίαις ταφαῖς τῶν πρώτων δυναστειῶν, ἃ τινὰ ἐνίοτε μὲν εἶνε ἀποτεθειμένα ἐντὸς ἐσφραγισμένων θηκῶν, καὶ ἄλλοτε εὐρίσκονται ἐσκορπισμένα ἐπὶ τοῦ ἐδάφους. Τὰ ὁμοιώματα ταῦτα τοῦ τὸν βίον μεταλλάξαντος καὶ ἐν τῇ σορῷ ἀναπαυομένου νεκροῦ εἶνε κατασκευασμένα ἐξ ἀλαβάστρου, τιτανώδους λίθου, συηνίτου, ὀφίτου, ἢ καὶ ξύλινα· εἰδώλια ἐξ ἀργιλώδους πηλοῦ, δι' ἐγκαύσεως πρασινωπὴν ἢ κυανῆν χροίαν προσειληφότα, ἀναφαίνονται ἀπὸ τῆς ΚΤ' Σαῖτιδος δυναστείας καὶ ἐφεξῆς. Ἰδιάζουσα ἐν ταῖς ταφαῖς τῶν νεωτέρων δυναστειῶν προσθήκη εἶνε καὶ τὰ κανώπια οὕτως λεγόμενα ἀγγεῖα, περιέχοντα τὰ ἐκ τοῦ παρεσχισμένου νεκροῦ σώματος πρὸ τῆς ταριχεύσεως ἐξηρημένα σπλάγχνα καὶ ἐντόσθια (Διοδ. I, 91.), ἰστάμενα ἀνὰ ἓν παρ' ἐκάστη γωνία τῆς λάρνακος, ἢ ἐντὸς τῶν ἐν τῇ πέτρᾳ λελαξευμένων θυρωμάτων καὶ νυμφῶν· τὰ κανώπια ταῦτα ἀγγεῖα, συνήθως ἐξ ἀλαβάστρου, εἶνε πάντοτε τέσσαρα ὁμοιόμορφα, καὶ μόνον κατὰ τὰ ἐπιτωμάτια αὐτῶν διαφέροντα, ἃτινα φέρουσι τύπον, τὸ μὲν κεφαλὴν ἀνθρώπου τὸ περιέχον τὰ παχέα, τὸ δὲ κυνοκεφάλου τὸ περιλαμβάνον τὰ λεπτὰ ἔντερα, τὸ τρίτον κυνὸς ἐγκλειῖον τοὺς πνεύμονας καὶ τὴν καρδίαν, καὶ τὸ τέταρτον ἱέρακος διαφυλάττον τὸ ἥπαρ καὶ τὴν χολήν. Παρὰ ταῦτα εὐρίσκονται ἐτι ἐντὸς τοῦ νεκρικοῦ θαλάμου ἀγγεῖα ἐξ ἀλαβάστρου, ἐν οἷς περιείχοντο ἄλλοτε κεδρία, μύρα καὶ ἀρώματα, ὑδρίαὶ ὀρειχάλκινοι, ἐν αἷς ἐφέρετο τὸ ὕδωρ τοῦ ἁγιασμοῦ, πίνακες ξύλινοι πολύχροοι, ὡς τὰ παρ' ἡμῖν ἱερὰ δίπτυχα, ἐφ' ὧν ἀναγινώσκονται μνημόσυνοι εὐχαὶ ὑπὲρ ἀναπαύσεως τῆς ψυχῆς τοῦ ἐκεῖ κατατεθέντος νεκροῦ, εἰδώλια ξύλινα καὶ ἐπίγρυσσιν, εἰκονίζοντα τὸν Ὀσ-

ριν καὶ τὰς ἀδελφάς του Ἰσιδα καὶ Νέφθυν ἐν σχήματι θρηνητριῶν, καὶ ἄλλα ὅμοια τῆς νεκρωσίμου διατάξεως παρακόλουθα ἀντικείμενα.

Ἀπὸ τῆς ΚΒ' Βουβαστίτιδος δυναστείας μέχρι τῆς ΚΕ' Αἰθιοπικῆς ὀλίγα σώζονται ἐν τῇ Νεκροπόλει τῆς Μέμφιδος ταφαί, καὶ αὗται πενιχραί, ἀλλ' ἀπὸ τῆς ΚΤ' Σαίτιδος τῶν Ψαμμητιχῶν δυναστείας μέχρι Πτολεμαίων καὶ αὐτῶν τῶν Ῥωμαίων ἡ περὶ τὰς ταφὰς πολυτέλεια τῶν Μεμφιτῶν ἤκμασε μᾶλλον παρά ποτέ. Λάρνακες μονόλιθοι μεγάλοι καὶ περικαλλεῖς ἀναφαίνονται καὶ πάλιν ἐκ λίθου συηνίτου πορφυροῦ ἢ φαιοῦ, τετράπλευροι μετὰ ἐπιθήματος καμαρωτοῦ καὶ ἀκρωτηρίων τετραγώνων, ἡ τύπον ἔχουσαι ἀνθρωποειδῆ, ἐγκλείουσι δὲ θήκας ἐκ λίθου αἰθιοπικοῦ μέλανος ἢ πρασίνου, ἐπὶ τῶν ὁποίων ὑπάρχουσιν ἔσωθεν καὶ ἔξωθεν ἑκατοστύες εἰκόνων λεπτότατα ἐγκεχαραγμένων, παριστανουσῶν τοὺς χθονίους θεοὺς, τὰ ἐν ἄδου πνεύματα, καὶ τῆς ψυχῆς τὰς περιπλανήσεις μέχρι τῆς ἐν θεῷ τελειώσεως. Τὰ νεκρὰ σώματα, ἐντελέστερον τεταριχευμένα καὶ καλλιτεχνικῶς ἐσπαργανωμένα, φέρουσι προσωπίδα χρυσῆν, καὶ ἐπενδύματα περίχρυσα ἐκ ναστοχάρτου, διὰ λαμπρῶν καὶ ζωηροτάτων χρωμάτων πεποικιλμένα, ἐν δὲ τῷ κοίλῳ τοῦ θώρακος ἄπειρον πληθὺν μικρολογικῶν εἰδωλίων, συμβόλων τε καὶ φυλακτηρίων.

Ἐπὶ τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων αἱ ἐν Μέμφει καὶ πανταχῇ τῆς ἄλλης Αἰγύπτου ταφαὶ ἀπώλεσαν πᾶν ἔχνος τοῦ παλαιοῦ αὐτῶν μεγαλείου. Ἡ ταρίχευσις καὶ σπαργάνωσις τῶν νεκρῶν ἐγένετο ἀγροίκως καὶ ἀτεχνῶς· τὰ ἐκ τοιούτων ταφῶν σώματα εὐρίσκονται νῦν ἄμορφα, μέλανα, σκληρὰ καὶ βαρέα, κείμενα ἐν ἀπλῇ καὶ τυχαίᾳ θήκῃ ξυλίνῃ, ἣτις φέρει ἀντὶ ἱερῶν λογίων ὀλίγα ἀνούσια καὶ μηδὲν λέγοντα ἀμαθοῦς χειρὸς αὐτοσχέδια σκαριφίσματα ἐπιγεγραμμένα.

Παρά τῷ Σαραπίῳ καὶ πολλαχοῦ ἄλλοθι παρά τῇ Νεκροπόλει, μετὰ αὐτῆς καὶ τῶν ἀγρῶν, σώζονται ἔχνη ἱερῶν λιμνῶν, αἵτινες προέκειντο ἄλλοτε τῆς πόλεως καὶ τῶν βασιλείων, καὶ διὰ τῶν ὁποίων ἐπὶ ἱερᾶς βάρεως ἐφέροντο εἰς ταφὴν ἐν τῇ Νεκροπόλει τὰ σώματα τῶν θανόντων. Κατὰ Στράβωνα (ΙΖ'. 32.) μετὰ τὰ

ἐφ' ὕψους ἰδρυμένα βασιλεία, τὰ καθήκοντα μέχρι τοῦ κάτω τῆς πόλεως ἐδάφους, μετὰ αὐτοῦ καὶ τοῦ Σαραπίου ὑπῆρχεν ἄλλος καὶ λίμνη, ἣτις κατὰ Διόδωρον (Ι. 96.) ἐκαλεῖτο Ἀχερουσία, πλησίον οὖσα τῆς Μέμφεως, καὶ ἐν μέσῳ λιμῶνων καλλίσων ἔλους καὶ λωτοῦ καὶ καλάμου. Ὁ παρά τὴν λίμνην λιμῶν ἐν ἱερᾷ γραφῇ, καὶ μάλιστα ἐν τῇ Νεκροβίβλῳ, καλεῖται **ΑΧΕ-ΑΝΟΥΡ**. Ἀχε δὲ ἢ Ἀχει καὶ ἄχι ἐν αἰγυπτίᾳ φωνῇ λέγεται ὁ λιμῶν καὶ ἡ χλόη, Ἀνουρ δὲ ἀσφοδεῶδες φυτὸν, ὅθεν **ΑΧΕ-ΑΝΟΥΡ** σημαίνει τὸν παρ' Ἑλλησιν «ἀσφοδεῶδον λιμῶνα, ἔνθα τε ναίουσι ψυχαί, εἰδῶλα καμώντων.» (Ὀμήρ. Ὀδύσ. Α, 538.), καὶ Ἀχερουσία ὕδατος συναγωγὴν, ἧς κύκλῳ ἔλος καλάμου καὶ ἄχι (πρβλ. Ἡσαΐα ΙΘ'. 6. 7).

Ἡ ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ εἰς τὴν λίμνην χέουσα τὸ ὕδωρ διώρουξ ἐκαλεῖτο **ΦΧΗΤ**, ὡς ἀναφέρεται ἐν παπύρῳ Ζωίδος τινος ἐκ Μέμφεως, φυλαττομένου νῦν ἐν Βιέννῃ, καὶ παρά ταύτῃ ἔκειτο ἡ κόμη **ΤΑΧΕΝΕΦΡΗ** (=Τ-ἄχι ἐν Φ-ῤῥῆ), ἡ τοι *Λειμῶν Ἡλίου*, τὸ παρ' Ἑλλησιν *Ἡλύσειον πεδῖον*. Οὕτως ἀναφέρεται ἐν ἄλλῳ ἐλληνικῷ ἐκ Μέμφεως παπύρῳ, κατατεθειμένῳ νῦν ἐν Λουγδούνῳ Βαταυῶν Μουσείῳ, ἔνθα γίνεται λόγος περὶ Ἰσιδώρου τινὸς «ἐπιστάτου τῆς κόμης Ταχενεφρῆ τοῦ Μεμφίτου». Ἐπὶ στήλης τινὸς τῶν ἀντικρῶ τῆς Μέμφεως, πέραν τοῦ ποταμοῦ ἐν τῇ πρὸς Ἀραβίαν χώρα, λατομιῶν τοῦ Τρωϊκοῦ καλουμένου ὄρους (Τοῦρα ἀραβιστί), ἀπὸ τῶν χρόνων Ἀμενώφιος τοῦ Γ' ἐκ τῆς ΙΗ' Διοσπολίτιδος δυναστείας, γίνεται μνεῖα τοῦ ἱεροῦ τῆς «Ἀθῶρ πολιοῦχου Ταχενεφρῆ», ἐξ οὗ εἰκάζεται, ὅτι τῆς κόμης Ταχενεφρῆ, ἡ τοι Ἡλυσείου, προίστατο ἡ θεὰ Ἀθῶρ, ἡ παρ' Ἑλλησι νομιζομένη ἄλλοτε μὲν Ἀρτεμις, ἄλλοτε δὲ Ἀφροδίτη ἢ Σελήνη, καὶ ἄλλοτε σκοτία Ἐκάτη (Ἡρόδ. Β', 112.—Στράβ. ΙΖ', 31.—Διόδ. Ι, 96). Ἐν τῇ Νεκροβίβλῳ (κεφ. ζα', 2) καλεῖται **ΤΑΧΕΝΕΦΡΗ**, ἡ τοι Ἡλύσειον πεδῖον, «ὁ λιμῶν ἔνθα αἱ ψυχαὶ τῶν θανόντων ὡσεὶ λωτὸς ἐξανθοῦσι».

Ι'. Ἐν ταῖς συγγραφαῖς τοῦ Ἰωσήπου (κατὰ Ἀπίωνος, Ι. 14. 15) περιεσώθησαν ἡμῖν ἀποσπάσματα ἐκ τῶν Μανέθωνος ἱστο-

ριῶν ἀφηγούμενα τὰ ἐπὶ τῆς ξενοκρατίας τῶν Ὑκσῶς ἀπὸ φθίνοντος ΚΓ' μέχρι τέλους τοῦ ΙΗ' πρὸ Χριστοῦ αἰῶνος ἐν Αἰγύπτῳ συμβάντα. Κατὰ ταῦτα ἡ Αἴγυπτος ἐτέλει διηρημένη μεταξὺ τῆς ΙΓ' Διοσπολίτιδος δυναστείας βασιλευούσης ἐπὶ τῆς ἄνω χώρας καὶ ἐδρευούσης ἐν Θήβαις, καὶ τῆς ΙΔ' Ξοίτιδος ἐν τῇ κάτω χώρα, ἐχούσης τὴν ἑδραν ἐν Μέμφει, ὅτε ἐπὶ τῆς βασιλείας Ἀμμωνος Τιμαίου τελευταίου ἐκ Ξοίος βασιλέως, ἄνθρωποι τὸ γένος ἄσκημοι οἱ Ὑκσῶς, ὃ ἐστὶ «βασιλεῖς ποιμένες», ἐκ τῶν πρὸς ἀνατολὰς μερῶν καὶ τῆς Πετραίας ὀρμώμενοι Ἀραβίας, φεύγοντες ἀπὸ προσώπου τῶν Ἀσσυρίων, ἐστράτευσαν ἐπὶ τὴν Αἴγυπτον, καὶ εἶλον κατὰ κράτος ἀμαχητὶ πᾶσαν τὴν χώραν, καὶ τοὺς ἡγεμονεύοντας ἐν αὐτῇ χειρῶσάμενοι, τὰς τε πόλεις ὡμῶς ἐνέπρησαν, καὶ τὰ ἱερὰ τῶν θεῶν κατέσκαψαν, τοὺς μὲν ἐκ τῶν ἐγχωρίων σφάζοντες, τῶν δὲ καὶ τὰ τέκνα καὶ τὰς γυναῖκας εἰς δουλείαν ἄγοντες. Τέλος δὲ καὶ βασιλέα ἓνα ἐξ ἐαυτῶν ἐποίησαν οἱ Ὑκσῶς, τὸν Σάλατιν, ὅστις ἐν Μέμφει κατεγίνετο τὴν τε ἄνω καὶ κάτω χώραν δασμολογῶν, καὶ φρουρὰν ἐν τοῖς ἐπιτηδειοτάτοις καταλείπων τόποις· μάλιστα δὲ καὶ τὰ πρὸς ἀνατολὰς ἠσφάλισατο μέρη κατέναντι τῆς γῆς Χαναάν καὶ τῆς Ἀραβίας διὰ τὸν φόβον τῶν Ἀσσυρίων, οἵτινες ἐν τῇ δυνάμει αὐτῶν ἠπέιλουν τῶν Ὑκσῶς τὰς ἐν Αἰγύπτῳ κτήσεις.

Ὁ Σάλατις οὗτος εὐρῶν ἐν τῷ νομῷ τῷ ἔωθεν Σαίτη πόλιν ἐπικαιροτάτην, κειμένην μὲν πρὸς ἀνατολὰς τοῦ ἀπὸ Βουβάστεως κατερχομένου καὶ διὰ τοῦ Τανιτικοῦ στόματος εἰς τὴν θάλασσαν ἐκχυνομένου ποταμοῦ, Αὔαριν δὲ καλουμένην ἀπὸ τινος ἀρχαίας θεολογίας, ταύτην ἔκτισε καὶ τοῖς τείχεσιν ὀχυρωτάτην ἐποίησε, καὶ ἐνώκισεν αὐτῇ πρὸς φυλακὴν ὀπλιτῶν πλῆθος εἰς εἴκοσι καὶ τέσσαρας μυριάδας ἀνδρῶν. Ἐν καιρῷ θέρους, ὅτε ἐγίνετο ἡ συναγωγὴ τῶν καρπῶν, ὁ βασιλεὺς φεύγων τοὺς ἐν Μέμφει καύσωνας ἤρχετο καὶ κατῴκει ἐν Αὔαρει, προϊστάμενος τῆς σιτομετρήσεως, μισθοδοσίας καὶ ἀσκήσεως τοῦ ἐκεῖ πολυαριθμοῦ στρατοῦ, ἐμβάλλων φόβον τοῖς ὑποχείριοις τε καὶ τοῖς ἀλλοφύλοις.

Οἱ διάδοχοι τοῦ Σαλάτιος βασιλεῖς, ἄλλοτε ἐν Μέμφει καὶ ἄλλοτε ἐν Αὔαρει τὴν οἴκησιν ἔχοντες, ἐκράτησαν οὕτω τῆς Αἴ-

γύπτου πεντακόσια καὶ ἑνδεκα ἔτη. Μετὰ ταῦτα δὲ, τῶν ἐκ τῆς Θηβαίδος καὶ τῆς ἄλλης Αἰγύπτου ἐγχωρίων βασιλέων ἐπαναστάντων ἐπὶ τοὺς ποιμένας, συνεξεῖράγη πόλεμος αὐτοῖς μέγας καὶ πολυχρόνιος, καὶ ἐν τούτῳ ἠττώμενοι οἱ ποιμένες, ἐκ μὲν τῆς ἄλλης Αἰγύπτου πάσης ἐξέπεσαν, κατεκλείσθησαν δὲ εἰς Αὔαριν, μέχρις οὗ καὶ αὕτη ἐάλω παρὰ τοῦ Ἀμώσιος, πρώτου βασιλέως τῆς ΙΗ' Διοσπολίτιδος δυναστείας, καὶ οὕτως οἱ ποιμένες ἀπώλεσαν διὰ παντός τὴν ἀρχὴν των, καὶ ἐξεδιώχθησαν ἀπὸ πάσης πόλεως καὶ χώρας τῶν Αἰγυπτίων.

Τὴν ἀφήγησιν ταύτην τοῦ Μανέθωνος προσηπιθεβαιοῦ ὁ ἐν τῷ Βρετανικῷ Μουσεῖῳ ἱερατικὸς πάπυρος Sallier (ὑπ' ἀριθμὸν 1), ὅστις κατὰ τὸν de Rouge περιέχει ἐν ταῖς πρώταις σελίσιν ἱστορικὴν περιγραφὴν τῶν τελευταίων χρόνων τῶν Ὑκσῶς, μεταξὺ δὲ ἄλλων ἀναφέρει τὰ ἐξῆς· «Καὶ ἐγένετο πᾶσα ἡ χώρα Αἰγύπτου ὑποχείριος τοῖς ἀλλοφύλοις, καὶ οὐδεὶς ἀνέστη βασιλεὺς ἐπ' Αἴγυπτον ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις, ὅτε ταῦτα ἐγένετο· ἰδοὺ ἔγε ὁ Φαραὼ Σοικούνιος (Φ-ΡΑ ΣΕΚΕΝΕΝ) ἤρχε μόνης τῆς ἄνω χώρας, οἱ δὲ πολέμιοι ἐκάθηστο ἐν Ἡλίου πόλει τῇ ὀχυρᾷ, καὶ ὁ βασιλεὺς αὐτῶν Ἀπωφίς (ΑΓΑΠΙΑΣ) ἐν τῇ πόλει Αὔαρει (ΧΑ-ΟΥΑΡ), πᾶσα δὲ ἡ γῆ παρέστη αὐτῷ προσκυνοῦσα, καὶ ἦν δουλεύουσα αὐτῷ καὶ φέρουσα αὐτῷ πάντα τὰ ἀγαθὰ, καθά περ καὶ ἡ κάτω χώρα. Ὁ δὲ βασιλεὺς Ἀπωφίς ἐποίησατο ἑαυτῷ θεὸν τὸν Σῆθ, κύριον αὐτοῦ, καὶ οὐδένα προσεκύνησεν, οὐδὲ ἐλάτρευσε θεὸν ἕτερον τῶν ἐν τῇ χώρᾳ. . . καὶ ἤγειρε ναὸν ἐν τῷ Σῆθ περικαλλῆ καὶ διαμένοντα εἰς τὸν ἅπαντα χρόνον».

Περὶ τῆς καταλύσεως τῆς ἀρχῆς τῶν ἀλλοφύλων τούτων Ἀσιατῶν, καὶ τῆς ἐπανορθώσεως ἐγχωρίου ἐπὶ τὴν Αἴγυπτον βασιλείας δι' Ἀμώσιος πρώτου βασιλέως τῆς ΙΗ' Διοσπολίτιδος δυναστείας ἀναφέρει καὶ ἡ ἐν Εἰλειθυίας πόλει, τῇ νῦν καλουμένη ἐν Κᾶβ, ἐν ὑπογαίῳ ταφῇ εὑρεθεῖσα βιογραφία τοῦ ἐκεῖ ταφέντος πολεμιστοῦ ἔχουσα οὕτω· «Ὁ ἀρχηγὸς τοῦ ναυτικοῦ στρατοῦ Ἀμωσίς, υἱὸς Ἀβούνης τῆς μακαρίτιδος λέγει· . . τὴν νεότητά μου διῆλθον ἐν Εἰλειθυίας πόλει τῇ ὀχυρᾷ, καὶ ὁ πατήρ μου ἦν στρατηγὸς ἐν αὐτῇ ὑπὸ τὸν βασιλέα Φαραὼ Σοικούνιον,

»οὐ μακαρία ἡ μνήμη Βαβᾶς υἱὸς τῆς Ῥουάν ἐκαλεῖτο· ἰδοὺ ἐγὼ
 »κατέστην ἀρχηγὸς ἀντ' αὐτοῦ ἐπιβάς τῆς πολεμικῆς βάριδος
 »Μόσχος, ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ κυρίου τῆς τε ἄνω χώρας καὶ τῆς
 »κάτω, **ΗΛΙΟΥ ΤΟΥ ΦΟΒΕΡΟΥ** [Ἀμώσιος] τοῦ μακα-
 »ρίτου· νέος ἦμην καὶ οὐκ ἐγίνωσκον ἔτι ἐμαυτῷ γυναῖκα, ἀλ-
 »λ' ἔφερον τὸν χιτῶνα τῶν ἐφήβων· κτησάμενος δὲ οἶκον, ἰδοὺ ἐξέ-
 »πλευσα μετὰ τοῦ ποταμίου στόλου πρὸς βορρᾶν εἰς τὸ πολε-
 »μῆσαι [κατὰ τῶν ἀλλοφύλων]. Ἐμοὶ ἀπέκειτο ὑπηρετεῖν τὸν
 »βασιλέα, ᾧ ἐδέδοτο ζωὴ, ὑγιεία καὶ κράτος, ἀναβαίνοντι τὸ ἄρ-
 »μα αὐτοῦ, ὅτε ἐπολιόρκει Αὔαριν τὴν ὄχυράν πόλιν, καὶ ἐπο-
 »λέμῃσα ἰστάμενος ἔμπροσθεν τοῦ ἁγίου μου βασιλέως. Καὶ ἰδοὺ
 »προσῆγον τῇ ἐχθρικῇ βάρει Σαμ-μὲν Νέφερ, ὅτε καὶ ἀπὸ τοῦ
 »ποταμοῦ ἐπὶ τῶν ὑδάτων τῆς Αὐάρεως ἐγένετο ναυμαχία· ἠγω-
 »νίσθην ἀνδρείως καὶ ἀπέκοψα μίαν ἐχθροῦ χεῖρα· ὁ ἔπαινος τοῦ
 »βασιλέως ἐγένετο ἐπ' ἐμέ, καὶ περιέθηκάν κλοιὸν χρυσοῦν περὶ
 »τὸν τράχηλόν μου ἐπὶ ἀνδρεία. Καὶ μάχη ἐγένετο περὶ τὴν
 »πόλιν τῆς ὄχυρᾶς πόλεως· καὶ ἰδοὺ συνέλαβον αἰχμάλωτον ἄν-
 »θρωπον ζῶντα· ἐπορεύθη πρὸς τὰ ὕδατα ἄγων τὸν αἰχμάλω-
 »τον μετ' ἐμοῦ, καὶ ὑφιστάμενος ἐν τῷ πορεύεσθαι τὰς προσβο-
 »λάς τῶν ἀνωθεν ἀπὸ τοῦ τείχους βλημάτων· ἐν τέλει ἠγάγον
 »αὐτὸν ἐπὶ τῶν ὑδάτων· ὁ ἔπαινος τοῦ βασιλέως ἐγένετο ἐπ' ἐμέ,
 »καὶ ἰδοὺ ἐτιμήθη καὶ αὐθις διὰ χρυσοῦ κλοιοῦ. Ἐάλω ἡ ὄχυρά
 »πόλις Αὔαρις, ἐγὼ δὲ ἀπήγαγον ἄνδρα ἓνα καὶ γυναῖκας δύο,
 »ὅμοῦ τρεῖς κεφαλᾶς, οὓς ὁ ἅγιος βασιλεὺς ἐκύρωσεν ἐμοὶ εἰς δού-
 »λους. Ἐπολιορκήσαμεν ἔπειτα τὴν ὄχυράν πόλιν Σαρουέν [ἐν τοῖς
 »πρὸς γῆν Χαναάν μεθορίοις], καὶ ἐάλω αὕτη τῷ τρίτῳ ἔτει τῆς
 »ἁγίας τοῦ δεσπότη μου βασιλείας· ἰδοὺ ἠχμαλώτισα καὶ ἐκεῖ
 »δύο γυναῖκας καὶ ἀπέκοψα ἐχθροῦ μίαν χεῖρα· ἐπὶ τούτοις περιε-
 »βλήθη καὶ πάλιν χρυσοῦν κλοιὸν ἐπὶ ἀνδρεία, καὶ ὁ βασιλεὺς
 »ἐκύρωσεν ἐμοὶ τοὺς αἰχμαλώτους εἰς δούλους. Ἡ ἁγία τοῦ δε-
 »σπότη μου βασιλεία ἐξωλόθρευσεν οὕτω τοὺς ἐξ Ἀσίας νο-
 »μάδας. . . .»

Ὁ Μανέθων ἀντὶ τοῦ Ἀμώσιος ἀναφέρει τὸν Μισφρατμούθω-
 σιν ὡς καταπολεμήσαντα καὶ ἀπὸ πάσης τῆς ἄλλης Αἰγύπτου

ἐκδιώξαντα καὶ εἰς Αὔαριν κατακλείσαντα τοὺς Ὑκσῶς, τὸν δὲ
 τούτου υἱὸν Θούμμωσιν «ἐπιχειρῆσαι μὲν αὐτοὺς διὰ πολιορκίας
 »ἐλεῖν κατὰ κράτος, καὶ τεσσαράκοντα μυριάσι προσεδρεύσαντα
 »τοῖς τείχεσιν· ἐπεὶ δὲ τῆς πολιορκίας ἀπέγνω, ποιήσασθαι συμ-
 »βάσεις, ἵνα τὴν Αἴγυπτον ἐκλιπόντες ὄπη βούλωνται πάντες
 »ἀβλαβεῖς ἀπέλθωσιν». Οὕτω ἐξῆλθον 240,000 ἄνδρες πολεμι-
 σταὶ ἐκ τῆς φυλῆς τῶν Ὑκσῶς μετὰ γυναικῶν καὶ παιδίων καὶ
 τῶν ὑπαρχόντων αὐτῶν, καὶ ἐπορεύθησαν διὰ τῆς ἐρήμου εἰς γῆν
 Χαναάν, ὅπου συνωκίσθησαν ἐν Ἱεροσολύμοις.

Ἐκ τῶν σωζομένων ἔτι μνημείων καὶ ἐπιγραφῶν τοῦτο μόνον
 δυνάμεθα ἀσφαλῶς νὰ εἰκάσωμεν, ὅτι καὶ μετὰ τὴν παρά τοῦ
 Ἀμώσιος ἄλωσιν τῆς Αὐάρεως καὶ τὴν ἐκδίωξιν τῶν Ὑκσῶς, οὗ-
 τοι δὲν ἐπαύσαντο ἀπὸ τῶν ἐν Χαναάν καὶ ἐν τῇ ἐρήμῳ ὀρμητη-
 ρίων αὐτῶν νὰ ἐπαναλαμβάνωσι κατὰ καιροὺς ληστρικὰς ἐπιδρο-
 μὰς κατὰ τῆς Αἰγύπτου, ὥστε οἱ τοῦ Ἀμώσιος ἔκγονοι καὶ διά-
 δοχοὶ βασιλεῖς ἠναγκάζοντο νὰ στρέψωσι τὰ ὄπλα των πολλὰ-
 κίς κατ' αὐτῶν· οὕτω ἐν στήλῃ ἄλλου τινὸς Ἀμώσιος, καὶ τού-
 του Εἰλειθυιοπολίτου (**ΑΧΜΕΞ Π-ΕΝ-ΞΟΥΒΕΝ**), ἀναφέρε-
 ται οὗτος λέγων. . . . «ὑπῆρέτησα τῷ βασιλεῖ Ἀμενώφει τῷ μα-
 »καρίτῃ καὶ ἠχμαλώτισα τρία σώματα ἐν τῇ πρὸς βορρᾶν χώρα
 »τῶν Ἀμμωνιτῶν (**ΑΑΜΟΥ**)· . . . ὑπῆρέτησα καὶ τῷ βασιλεῖ
 »Τωθμῶσει τῷ Α', οὗ μακαρία ἡ μνήμη, καὶ ἀπήγαγον ἀπὸ τῆς
 »χώρας τῶν Ὑκσῶς πλῆθος αἰχμαλώτων ζώντων, ὧν οὐκ ἦν
 »ἀριθμὸς». Καὶ Τωθμῶσις ὁ Β' υἱὸς τοῦ προμνησθέντος, αὐτὸς
 ἴσως ὁ παρά Μανέθωνι καλούμενος Μισφρατμούθωσις (**ΜΙΞ-ΦΡΑ-
 ΤΜΟΥΘΩΞΙΞ** = υἱὸς Φαραὼ Τωθμῶσιος), ἀναφέρεται κινή-
 σας πόλεμον κατὰ τῶν Ὑκσῶς, τῶν νεμομένων ἔτι τὰ πρὸς ἔω
 κατὰ τὴν ἐρημον μεθόρια τῆς Αἰγύπτου. Ἀλλ' ὅτι ἐπὶ Τωθμῶ-
 σιος τοῦ Γ' καὶ μεγάλου, ὃν Θούμμωσιν καλεῖ ὁ Μανέθων, οἱ
 Ὑκσῶς εἶχον ἐγκαταλείψει εἰς αἰὲν τὴν Αἴγυπτον, καὶ ὡς ἔθνος
 εἶχον ἀφανισθῆ, φαίνεται ἐκ τῶν χρονικῶν τῶν ἱεροῖς γράμμασιν
 ἐγγεγλυμμένων ἐπὶ τῶν τοίχων τοῦ ἐν Θήβαις ναοῦ τοῦ Ἀμμω-
 νος ἐν τῷ χωρίῳ Καρνάκ, ἐνθα οὐδεμία γίνεται πλέον μνεῖα τῶν
 νομάδων τούτων ἐν ταῖς Τωθμῶσις τοῦ Γ' κατὰ τῶν Σύρων καὶ

Ἀσσυρίων ἀπὸ τοῦ ἔτους κβ' μέχρι τοῦ ἔτους μ' τῆς βασιλείας αὐτοῦ γενομέναις στρατείαις.

Ἐπὶ τῶν ποιμένων βασιλέων πιθανολογεῖται καὶ ἡ τοῦ πατριάρχου τῶν Ἰσραηλιτῶν Ἀβραὰμ κατάβασις εἰς Αἴγυπτον, καὶ βραχεῖα ἐκεῖ παροίκησις, διὰ τὸν ἐν Χαναὰν ἐπικρατοῦντα λιμὸν, καθὼς καὶ ἡ περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΗ' πρὸ Χριστοῦ αἰῶνος, ἐπὶ τοῦ τελευταίου βασιλέως Ἀπόφιος τοῦ Β' (Ἀπαπία κατὰ Εὐσέβιον) διαμονὴ τοῦ Ἰωσήφ παρὰ τῷ ἐναλλάξ ἐν Μέμφει καὶ ἐν Αὐάρει τὴν οἴκησιν ἔχοντι Φαραῶ. Τὰ περὶ τούτου ἐν τῇ Πεντατεύχῳ ἱστορούμενα ἔχουσι πολλὴν ὁμοιότητα τοῖς ἀνωτέρω μνησθεῖσι λόγοις τοῦ ἐν Αὐάρει πολεμήσαντος ἀρχηγοῦ τοῦ ναυτικοῦ στρατοῦ Ἀμώσιος, οἷς ἀναγινώσκων τις ἐνθυμεῖται τοῦ Ἰωσήφ τὰς περιπετείας· καὶ οὗτος ἦν νεανίσκος καὶ οὐκ ἐγίνωσκε γυναῖκα, καὶ ὁ Φαραῶ περιέθηκε κλοιδὸν χρυσοῦν περὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ, καὶ ἀνεβίβασεν αὐτὸν ἐπὶ τὸ ἄρμα τὸ δεύτερον τῶν αὐτοῦ (Γένεσ. λθ'. 10.—μά. 12. 42. 43). Κατὰ τὸν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Ἰωσήφ γενομένον λιμὸν ἐν πάσῃ τῇ γῆ, κατέβησαν ἔτι εἰς Αἴγυπτον ὁ πατήρ του καὶ οἱ ἀδελφοί του μετὰ τῶν ἐκγόνων αὐτῶν, καὶ κατώκησαν ἐν τῇ πρὸς Ἀραβίαν χώρα Γεσέμ, «ἐν τῇ βελτίστῃ γῆ, ἐν γῆ Ῥαμεσσή». (Γένεσ. μξ'. 11.).

Μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς ἀρχῆς τῶν Ὑκσῶς, καὶ τὴν ἔνωσιν τῆς Αἰγύπτου ὑπὸ τὴν ΙΗ' ἐγγώριον Διοσπολίτιδα δυναστείαν οἱ ἀπόγονοι τοῦ Ἰωσήφ καὶ τῶν ἀδελφῶν του «ἠϋξήθησαν καὶ ἐπληθύνθησαν ἐν Αἰγύπτῳ καὶ κατίσχυσαν σφόδρα». Ἠκολούθησεν ἔπειτα ἡ ΙΘ' Διοσπολίτις καὶ αὕτη δυναστεία, «ἀνέστη δὲ βασιλεὺς ἕτερος ἐπ' Αἴγυπτον, ὃς οὐκ ᾔδει τὸν Ἰωσήφ» (Ἐξοδ. α'. 8.) «τῆς βασιλείας εἰς ἄλλον οἶκον μετεληλυθυίας» ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Ἰώσηπος (Ἀρχαιολ. II. θ'. 1.). Ὁ βασιλεὺς οὗτος, Ῥαμεσσής ὁ Β' Μεραμῶν Σέσωστρις (Πρβλ. Πανδ. Τόμ. ΙΒ'. σελ. 337—344) φοβούμενος τὸ πλῆθος καὶ τὴν ἰσχὺν τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ, μήποτε πληθυνθέντες καὶ ἐξεληθόντες προστεθῶσιν ἐν καιρῷ πολέμου πρὸς τοὺς ὑπεναντίους (Ἐξοδ. α'. 9. 10), οἵτινες ἐκ Χαναὰν καὶ τῆς Ἀραβίας ἐπανελάμβανον αἰεὶ τὰς ληστρικὰς αὐτῶν εἰς Αἴγυπτον εἰσβολὰς, ἐξ ἐνός μὲν, ἐν τῇ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ βασιλέως τῶν

Χετταίων μετὰ δεκαπενταετῆ πόλεμον συνομολογηθεῖση συνθήκῃ, τῇ ἀναγεγραμμένη ἐπὶ στήλης τοῦ Ἀμμωνείου ἐν Θήβαις, ἐνεγράψεν ὄρον περὶ ἐπιστροφῆς φυγάδων ἔχοντα οὕτω· «Ἐπιστραπήτωσαν οἱ φυγάδες εἰς γῆν Ῥαμεσσή Μεραμῶν, τοῦ μεγάλου τῆς Αἰγύπτου βασιλέως· εἰ μὲν προσέλθωσι τῷ μεγάλῳ βασιλεῖ τῶν Χετταίων μὴ ἔστωσαν δεκτοί, ἀλλ' ὁ μέγας τῶν Χετταίων βασιλεὺς ἐπιστρεψάτω αὐτοὺς τῷ Φαραῶ τῷ μεγάλῳ, τῷ ἡγαπημένῳ ὑπὸ τοῦ Ἥλιου, τῷ μεγάλῳ βασιλεῖ τῆς Αἰγύπτου. . . . » εἰ δὲ ἔλθωσιν εἰς τὴν χώραν τῶν Χετταίων, μὴ ἔστωσαν δεκτοί ἐν τῇ Χετταίᾳ χώρᾳ, ἀλλὰ [παραδοθήτωσαν] Ῥαμεσσή Μεραμῶν τῷ μεγάλῳ βασιλεῖ τῆς Αἰγύπτου» ἐξ ἄλλου δὲ «ἐπέστησεν αὐτοῖς [τοῖς Ἰσραηλίταις] ἐπιστάτας τῶν ἔργων, ἵνα κακώσωσιν αὐτοὺς ἐν τοῖς ἔργοις· καὶ ὑποδόμησαν πόλεις ὀχυράς τῷ Φαραῶ τὴν τε Πιθῶμ καὶ Ῥαμεσσή καὶ Ὄν, ἣ ἐστὶν Ἡλιόπουλις. . . . καὶ κατεδυνάστευον οἱ Αἰγύπτιοι τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ βία, καὶ κατωδύων αὐτῶν τὴν ζωὴν ἐν τοῖς ἔργοις τοῖς σκληροῖς, τῷ πηλῷ καὶ τῇ πλινθείᾳ, καὶ πᾶσι τοῖς ἔργοις τοῖς ἐν τοῖς πεδίοις, κατὰ πάντα τὰ ἔργα, ὧν κατεδουλοῦντο αὐτοὺς μετὰ βίας». (Ἐξοδ. α'. 11. 13. 14.).

Ἡ πόλις Πιθῶμ (ΠΑΧΤΟΥΜ ἐν αἰγυπτίᾳ φωνῇ), ἧς τὸ ὄνομα σημαίνει πόλις ὀχυράν, ἀναφέρεται πολλάκις ἐν τοῖς παπύροις καὶ ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς, μὲ τὸν ῥητὸν προσδιορισμὸν τοῦ Ῥαμεσσή Μεραμῶν, ἢ Πιθῶμ τῶν ἀλλοφύλων (ΠΑΧΤΟΥΜ ΕΝ ΖΟΡ), καλεῖται δὲ παρ' Ἡροδότῳ (II. 158) Πάτουμος, καὶ παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις Ἑλλησιν Ἡρῶ καὶ Ἡρώων πόλις (Στράβ. ΙΖ'. 26.)· οὕτω ὁ ἐν τῇ γῆ Γεσέμ τόπος τῆς συναντήσεως τοῦ Ἰωσήφ μετὰ τοῦ πατρὸς καὶ τῶν ἀδελφῶν του (Γένεσ. μς'. 28. 29.) ἐν μὲν τῇ Ἀλεξανδριανῇ μεταφράσει τῶν Ο' καλεῖται «καθ' Ἡρώων πόλιν εἰς γῆν Ῥαμεσσή», ἐν δὲ τῇ Αἰγυπτιακῇ τῆς Ἐκκλησίας ΠΙΘΩΜ ΕΝ ῬΑΜΕΣΣΗ. Τὰ ἐρείπια τῆς Πιθῶμ ἐπὶ Ῥωμαίων ἔφερον ἔτι τὸ ὄνομα Vicus Judaeorum, καὶ νῦν ὀνομάζονται ἀραβιστὶ Τέλλ-Ἰαχουδιε, ἣ τοῖς Ἑβραιοχώριον.

Τὰς κακώσεις ὅσας ὑπέφερον οἱ Ἰσραηλιταὶ μαρτυρεῖ καὶ πᾶ-

πυρος ιερατικός (τῆς συλλογῆς Δ' Ἀναστάση ἀριθ. 3. σελ. 3.) τῶν χρόνων Ῥαμεσσῆ Β' Μεραμῶν Σεσώστριος, ὅπου μεταξὺ ἄλλων ἀναφέρονται καὶ τὰ ἐξῆς: «ἵνα συντελεσθῶσι τὰ ἔργα ἐν ἔτεσι δώδεκα ἤχθησαν ὁ λαὸς ἐν τῷ πηλῷ καὶ τῇ πλινθείᾳ, καὶ ἐν τοῖς ἔργοις τοῖς ἐν τῇ πόλει Πιθῶμι, ἵνα τελέσωσι τὴν πλινθείαν τὴν καθήκουσαν πᾶσαν ἡμέραν εἰς ἀεὶ καὶ ἄνευ καταπαύσεως ἀπὸ τῆς πλινθουργίας». «Ὅτι δὲ ὑπὸ τὴν φράσιν λαὸς δὲν ὑπονοοῦνται οἱ Αἰγύπτιοι, ἀλλ' οἱ πάροικοι καὶ δοῦλοι Ἰσραηλιῖται, καὶ λοιποὶ Χαναανῖται, μαρτυρεῖ ὁ Διόδωρος λέγων (I. 56.), ὅτι Σεσώσις . . . «πρὸς τὰς ἐργασίας οὐδένα παρέλαβε [τῶν Αἰγυπτίων], δι' αὐτῶν δὲ τῶν αἰχμαλώτων ἅπαντα κατεσκεύασε» δι' ὃ περ ἐπὶ πᾶσι τοῖς ἱεροῖς ἐπέγραψεν, ὡς οὐδεὶς ἐγγώριος εἰς αὐτὰ μεμόχθηκε». (Πρβλ. καὶ Ἡρόδ. II. 108.). Ἐν ἄλλῳ παπύρω, καὶ τούτῳ ἐκ τῶν χρόνων Ῥαμεσσῆ τοῦ Β' Μεραμῶν, περιέχοντι τὴν μεταξὺ νομάρχου τινὸς καὶ τῆς ἐν Μέμφει βασιλικῆς κυβερνήσεως ἀλληλογραφίαν, ἐν μιᾷ ἐπιστολῇ ὁ νομάρχης ἀναφέρει, ὅτι ἡ δουλεύουσα φυλὴ τῶν Ἀμμωνιτῶν (**ΑΑΜΟΥ**) ἐγένοντο λεπροὶ καὶ κατέστησαν ταραχοποιοὶ καὶ στασιώδεις, αἰτεῖται δὲ ἵνα δοθῇ αὐτῷ ἐξουσία πρὸς ἐκδίωξιν αὐτῶν ἀπὸ τῆς Αἰγύπτου, ἐν ἐτέρᾳ δὲ ἐπιστολῇ ἀναγγέλλει, ὅτι οἱ προμνησθέντες Ἀμμωνῖται ἀνεχώρησαν ἤδη παγγενεὶ μετὰ ὄπλων καὶ ἐφοδίων. Κατὰ Μανέθωνα (παρὰ Ἰωσήφ. κατὰ Ἀπίων. I, 26.) οἱ ἐν Αἰγύπτῳ λεπροὶ ἦσαν Ἰσραηλιῖται, συνοικισθέντες ὑπὸ τοῦ βασιλέως Ἀμενώφις (Μενεφθᾶ τοῦ Α') ἐν τῇ ἄλλοτε ὑπὸ τῶν Ὑκσῶς κατεχομένη ὄχυρᾳ πόλει Αὐάρει, οὗτοι δὲ προσεκάλεσαν τοὺς ἐν Ἱεροσολύμοις ἀπογόνους τῶν ποιμένων βασιλέων ἵνα ἐπανέλθωσι, καὶ ἐνωθέντες μετ' αὐτῶν καταλάβωσιν αὐθις τὴν παλαιὰν αὐτῶν πόλιν, καὶ ποιήσωσιν ὑποχείριον πᾶσαν τὴν γῆν Αἰγύπτου· ὅθεν δεχθέντες τὴν πρόσκλησιν οἱ Ὑκσῶς κατέβησαν ἐξ Ἱεροσολύμων καὶ ἐπιδραμόντες εἰςῆλθον εἰς Αὐαριν μετὰ 200,000 ἀνδρῶν, ὅποθεν ἐξηπλώθησαν δηροῦντες τὴν χώραν, βεβηλοῦντες τοὺς ναοὺς καὶ κακοῦντες τοὺς ἱερεῖς, μέχρις οὗ ὁ βασιλεὺς Ἀμένωφις (Μενεφθᾶς ὁ Α') μετὰ μεγάλης στρατιᾶς ἀντεπελθὼν ἔτρεψεν εἰς φυγὴν τοὺς Ὑκσῶς καὶ μετ' αὐτῶν τοὺς Ἰσραηλι-

τας, καὶ ἐδίωξεν αὐτοὺς πέραν τῶν μεθορίων εἰς τὴν Συρίαν.

Ἡ τοῦ Μανέθωνος αὕτη μαρτυρία, καθ' ἣν οἱ Ἰσραηλιῖται πρὸ τῆς ἐξόδου αὐτῶν εἶχον συνοικισθῆ ἐν τῇ πόλει Αὐάρει, καὶ ἡ ἐν τῇ Πεντατεύχῳ ἀναφερομένη οἰκησις τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ «καθ' Ἡρώων πόλιν ἐν τῇ γῇ Ῥαμεσσῆ», ταῦτα ὁμοῦ ἔδωκαν ἀφορμὴν τοῖς νεωτέροις, ἵνα ὑποθέσωσι τὴν ταυτότητα τῆς Αὐάρεως καὶ Ἡροῦς ἢ τοῦ Ἡρώων πόλεως. Καὶ μέχρι τινὸς τοιαύτη παρὰ τοῖς πολλοῖς ἐπεκράτει γνώμη· ἀλλ' ὁ σοφὸς αἰγυπτιολόγος de Rougé ἐν ἔτει 1860 εὔρεν ὅτι ἡ ἐν τοῖς ἱεροῖς γράμμασι καλουμένη ὄχυρᾳ πόλις Αὐαρις (**ΧΑ-ΟΥΑΡ**) ἐκαλεῖτο καὶ ὄχυρᾳ πόλις Σᾶν ἢ Θᾶν (**ΧΑ ΘΑΝ**, ἢ καὶ ἀπλῶς **ΞΑΝ**, **ΞΑΝΙ**, **ΘΑΝ**) ἢ τοῦ *Tanis* καθ' Ἑλληνας, καὶ ἐνίοτε, ὡς ἐν τῷ παπύρῳ Sallier, *Auaris Tanis* (**ΧΑ-ΟΥΑΡ-ΘΑΝ**), ἀμφότερα δὲ τὰ ὀνόματα, καθὼς καὶ τὸ ἐν τῇ Ἑβραϊκῇ Γραφῇ **ZOAN**, σημαίνουσι «τόπον ἐξόδου». Καὶ πράγματι ἐν τῇ Πεντατεύχῳ γίνεται λόγος, ὅτι ὁ Ἀβραὰμ ἐπιστρέφων ἐξ Αἰγύπτου, ὅπου εἶχε καταβῆ ἐπὶ τῆς ἐν Αὐάρει δυναστείας τῶν ποιμένων βασιλέων Ὑκσῶς, ἐπορεύθη εἰς τὴν ἔρημον, καὶ πρὸς τὰ μέρη ὅθεν ἦλθε, καὶ κατώκησαν ἐν γῇ Χαναάν παρὰ τὴν Χεβρῶν (Γένεσ. ιγ'. 18.), ἀλλαχοῦ δὲ προστίθεται ἡ σημείωσις, «καὶ Χεβρῶν ἐπτὰ ἔτεσιν ὠκοδομήθη πρὸ τοῦ *Tanis* Αἰγύπτου» (Ἀριθ. ιγ'. 23.), τὸ ὁποῖον δὲν δύναται νὰ ἔχη ἄλλην σημασίαν, εἰ μὴ τὴν σύγχρονον ἀρχαιότητα τῶν δύο πόλεων, ὅπου διέτριψεν ὁ Ἀβραὰμ ἐν Χαναάν καὶ ἐν Αἰγύπτῳ, καὶ τὸ ὄνομα τῆς πόλεως ὅπου εἶχον τὴν οἰκισιν οἱ βασιλεῖς ποιμένες. Ὅτι δὲ καὶ μετὰ τοὺς Ὑκσῶς ἐπὶ τῆς ΙΗ' καὶ ΙΘ' Διοσπολίτιδος δυναστείας ἡ τότε καλουμένη *Tanis* ἐξηκολούθει, καθάπερ ἐπὶ τῶν ποιμένων ὑπὸ τὸ ὄνομα *Auaris*, νὰ ἦνε θερινὴ τῶν βασιλέων κατοικία, καὶ ἐπομένως ἐκεῖ συνέβησαν ὅσα ἂν ἐγένοντο πρὸ τῆς τελικῆς τῶν Ἰσραηλιτῶν ἐξόδου, εἰκάζω ἐξ αὐτῆς τῆς Ἀγίας Γραφῆς, ἐνθα ἀναφέρονται οἱ υἱοὶ Ἐφραΐμ, ὅτι . . . «ἐπελάθοντο τῶν εὐεργεσιῶν αὐτοῦ [τοῦ Θεοῦ] καὶ τῶν θαυμασιῶν αὐτοῦ, ὧν ἔδειξεν αὐτοῖς ἐναντίον τῶν πατέρων αὐτῶν, ἃ ἐποίησε θαυμάσια ἐν γῇ Αἰγύπτῳ ἐν πεδίῳ *Tanais* . . . οὐκ ἐμνήσθησαν τῆς χειρὸς αὐτοῦ, ἡμέρας ἧς

» ἐλυτρώσατο αὐτοὺς ἐκ χειρὸς θλίβοντος· ὡς ἔθετο ἐν Αἰγύπτῳ
 » τὰ σημεῖα αὐτοῦ, καὶ τὰ τέρατα αὐτοῦ ἐν πεδίῳ Τάνεως· (Ψαλμ.
 νοζ'. 11—13, 42—43.)· περιπλέον, ὅτι ἐν Αὐάρει κατώκησεν ὁ
 » Ἀβραάμ, καὶ ἐκ τῆς Αὐάρεως ἐπέρασεν εἰς Χαναάν, καὶ ἐλθὼν
 » κατώκησε παρὰ τὴν δρῦν τὴν Μαμβρῆ ἢ ἦν ἐν Χεβρών» (Γέν. ιγ'. 18),
 μαρτυρεῖ καὶ ἡ ἐπωνυμία, ἣτις τότε πρῶτον ἐδόθη παρὰ τῶν Χα-
 ναναίων τῷ Ἀβραάμ, κληθέντι *Αὐάρ*, ἢ τοι Ἑβραίῳ, ὡς εἰπεῖν
Αὐαραίω, καὶ παρὰ τοῖς Ὁ' Μεταφρασταῖς μεθερμηνευόμενον
 «*Περάτη*» (Γένεσ. ιδ'. 13.), ἀπὸ τῆς πόλεως *Αὐάρεως*, σημα-
 νούσης τόπον Ἐξόδου. Καὶ αὐτοὺς ἔτι τοὺς ἐξεληθόντας ἐξ Αἰγύ-
 πτου Ἰσραηλίτας διὰ τὴν ἐν Αὐάρει προτέραν αὐτῶν οἰκισιν,
 ἐκάλεσαν οἱ ἐν Χαναάν Ἀμορραῖοι καὶ Μωαβῖται *Αὐαρίμ*, ἢ τοι
 Ἑβραίους, ὡς εἰπεῖν *Αὐαραίους* (Ἀριθ. κδ'. 24.), ἐξ *Αὐάρεως*
 τοῦ τόπου τῆς Ἐξόδου.

Ἡ Αὐαρις ἢ τοι Τάνις, κτισθεῖσα ὑπὸ Σαλάτιος, πρώτου βασι-
 λέως ἐκ τῆς δυναστείας τῶν ποιμένων Ἰκσῶς, ἐπὶ τῆς ἀνατολι-
 κῆς ὀχθῆς τοῦ ἀπὸ Βουβάστως κατερχομένου καὶ διὰ τοῦ Τανι-
 τικοῦ στόματος εἰς τὴν θάλασσαν χυνομένου ἀγκῶνος τοῦ Νεί-
 λου ποταμοῦ, ἦτο ἱερά τῷ θεῷ τῶν Χετταίων καὶ Ἀμορραίων,
 καὶ ἄλλων ἐν Χαναάν καὶ Πετραίᾳ Ἀραβίᾳ νομαδικῶν φυλῶν,
 τῷ καλουμένῳ παρ' Αἰγυπτίους Σήθ (ΞΕΘΙ) καὶ παρ' Ἑλλησι
 Τυφῶνι, «ὅπερ ἐστὶ καταδυναστεῦον ἢ καταβιαζόμενον.» (Πλούτ.
 περὶ Ἰσιδ. καὶ Ὀσίρ. 41. 49.). Κατὰ τὸν ἐν τοῖς πρότερον μνη-
 σθέντα πάπυρον Sallier ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰκσῶς Ἀπωφίς «ἐποιή-
 » σατο ἑαυτῷ θεὸν τὸν Σήθ, κύριον αὐτοῦ, καὶ οὐδένα προσεκύ-
 » νησεν, οὐδὲ ἐλάτρευσε θεὸν ἕτερον τῶν ἐν τῇ χώρᾳ πλὴν αὐτοῦ
 » . . . καὶ ἤγειρε ναὸν τῷ Σήθ περικαλλῆ, διαμένοντα εἰς τὸν
 » ἅπαντα χρόνον».

Διὰ τὴν ἐνταῦθα λατρείαν τοῦ Σήθ ἐνομιζέτο ἡ Αὐαρις «κατὰ
 τὴν θεολογίαν ἄνωθεν τυφώνιος» ὡς ἀναφέρει ὁ Ἰώσηπος· καὶ
 αὐτὰ ἔτι τὰ ὕδατα αὐτῆς ἐνομιζόντο τυφώνια, διότι οἱ περὶ τὸν
 Τυφῶνα συνωμόται ἐκεῖ ἐμυθολογοῦντο «ἐξενεγκεῖν καὶ μεθεῖναι
 » [τὴν τὸν Ὀσίριν περικλείουσιν λάρνακα] διὰ τοῦ Τανιτικοῦ στό-
 » ματος εἰς τὴν θάλασσαν, ὃ διὰ τοῦτο μισητὸν ἔτι νῦν καὶ κα-

» τὰ πτυστον ὀνομάζειν Αἰγυπτίους». (Πλούταρχ. περὶ Ἰσιδ. καὶ
 Ὀσίρ. 13.). Τὸ Τανιτικὸν τοῦτο στόμα ἐκαλεῖτο καὶ Σαῖτικόν,
 ὡς ὀνομάζει αὐτὸ ὁ Ἡρόδοτος (II. 17.), καὶ ἐπιβεβαιῶι ὁ Στρά-
 βων (IZ'. 20.)· «τὸ Τανιτικὸν στόμα, ὃ τινες Σαῖτικὸν λέγου-
 σιν», οὐχὶ βέβαια ἀπὸ τῆς μακρᾶν ἐν τῷ δυσμικῷ Δέλτα κειμέ-
 νης πόλεως Σάϊος καὶ τοῦ περὶ αὐτὴν Σαῖτου νομοῦ, ἀλλ' ἐκ τοῦ
 αἰγυπτιακοῦ ὀνόματος τῆς Αὐάρεως Σάν ἢ τοι Τάνεως, ὅπως καὶ
 ὁ περὶ τὴν Αὐαριν ἢ τοι Τάνιν, ἐκ τῆς δημώδους κλήσεως Τανι-
 τικὸς λεγόμενος νομὸς ἐκαλεῖτο παρὰ τισι καὶ Σανίτης, παρ' Ἑλ-
 λησι δὲ Σαίτης, ὁμωνύμως ἐκείνῳ τῆς Σάϊος, ὡς ἀναφέρεται πα-
 ρὰ Ἰωσήπῳ, παρὰ τισι δὲ καὶ Σεθρωίτης, ἀπὸ τοῦ Τυφῶνος Σήθ
 (ΞΕΘΙ) ὡς παρὰ Ἰουλίῳ Ἀφρικανῷ καὶ Εὐσεβίῳ.

Ἐκ τῆς παρὰ τοῦ de Rouge ἀποδειχθείσης ταυτότητος τοῦ
 ὑπ' ἀμφοτέρω τὰ ὀνόματα *Αὐαρις* (ΧΑ-ΟΥΑΡ) καὶ *Τάνις*
 (ΞΑΝΙ, ΘΑΝ ἐν Αἰγυπτίᾳ φωνῆ, καὶ ἑβραϊστὶ ΖΟΑΝ) γνω-
 στοῦ κτίσματος ὀρμώμενος ὁ Mariette ἐπεχείρησεν ἀνασκαφὰς
 ὅπου τὰ ἴχνη τῆς ἀρχαίας πόλεως ἐν τῷ παρὰ τὸ Μενδήσιον ἔλος
 (Menzâleh ἀραβιστὶ) χωρίῳ, τῷ καὶ νῦν ἔτι καλουμένῳ Σάν. Ἐν
 πρώτοις ἐξεχώσθησαν καὶ ἀπεκαλύφθησαν τὰ εἰσπίπια μεγάλου
 ναοῦ, οὗ τινος τὸ ἱερόν ὑπῆρχεν ἐνταῦθα πρὸ τῆς ἐπικρατήσεως
 τῶν Ἰκσῶς, ἀπὸ τῆς Σ' Ἑλεφαντινῆς δυναστείας ἰδρυμένον εἰς
 τιμὴν τοῦ Φθᾶ, ἐκαλλύνθη δὲ ἐπὶ τῆς IB' καὶ IΓ' Διοσπολίτιδος
 δυναστείας. Ἐπὶ τῆς εἰσβολῆς καὶ ἐπικρατήσεως τῶν Ἰκσῶς ὁ
 ναὸς ἐμεγαλύνθη καὶ ἐκαλλωπίσθη μεταποιηθεὶς εἰς ἱερόν τῷ Σήθ
 θεῷ προστάτῃ τῶν ποιμένων βασιλέων καὶ τῶν ἄλλων τῆς Χα-
 ναάν καὶ Πετραίας Ἀραβίας νομαδικῶν φυλῶν, ἀφ' οὗ δὲ μάλι-
 στα ἢ πρὶν ἠρημωμένη πόλις ἀνακτισθεῖσα καὶ ὀχυρωθεῖσα κα-
 τεστάθη θερινὴ ἔδρα τῶν βασιλέων, καὶ ὁ μεταποιηθεὶς ναὸς ἐκο-
 σμήθη πολυτελῶς δι' ἀριστουργημάτων τέχνης Ἀσιατικῆς ἐπι-
 τυχῶς συνηρμοσμένης τῷ ἐγχωρίῳ Αἰγυπτίῳ ῥυθμῷ. Μετὰ τὴν
 ἐκδίωξιν τῶν Ἰκσῶς, οἱ τῆς IΗ' Διοσπολίτιδος δυναστείας βασι-
 λεῖς καθαιρέσαντες τὰ τείχη τῆς πόλεως, εἰ καὶ ἐφείσαντο τοῦ
 ἱεροῦ, ἠμέλησαν ὅμως αὐτὸ, καὶ οὐδὲν ἶχνος εὗρέθη διακοσμήσεως
 ἢ ἐπισκευῆς καὶ προσδιορθώσεως τοῦ ναοῦ ἐκ μέρους τοῦ Ἀμώ-

σιος καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ. Ἄλλ' ἐπὶ τῆς ἀμέσως ἀκολουθησάσης ΙΘ' Διοσπολίτιδος δυναστείας τοῦ θεοῦ Σήθ ἡ λατρεία εἰσαχθεῖσα καὶ ἐξαπλωθεῖσα ἀπανταχοῦ τῆς κάτω χώρας κατεστάθη καὶ αὐτὴ ἐθνικὴ, τὸ δὲ ἐν Τάνει ἱερὸν ἀνανεωθὲν ὑπὸ Ῥαμεσσῆ Β' Μεραμῶν Σεσώστριος, περιεκοσμήθη μεγαλοπρεπῶς διὰ πολλῶν ὀβελίσκων καὶ κολοσσῶν.

Ἐπὶ τῆς ΚΑ' Τανίτιδος δυναστείας τὸ ἱερὸν τοῦ Σήθ ἀνεσκευάσθη καὶ ἐπανωρθώθη ἐκ θεμελίων, καὶ ἐμεγαλύνθη ὁ περίβολος τοῦ ναοῦ, αὐτὸς δὲ ὁ ναὸς ἐξηκολούθει νὰ διακοσμηθῆται καὶ πλουτίζεται ἔτι παρὰ τῶν βασιλέων τῆς ΚΒ' Βουβαστίτιδος δυναστείας· ἀλλ' ἀπὸ τῆς καταδουλώσεως τῆς Αἰγύπτου ὑπὸ τὴν ΚΕ' Αἰθιοπικὴν δυναστείαν, καὶ ἐπὶ τῆς μετὰ ταῦτα ἐπελθούσης ἀναρχίας καὶ ἐφεξῆς, ὁ ναὸς ἐγκατελείφθη καὶ ἠρημώθη, ὀλίγιστοι δὲ προσήρχοντο εἰς προσκύνησιν ἐπὶ Πτολεμαίων καὶ Ῥωμαίων αυτοκρατόρων, μέχρις οὗ ἐπὶ Θεοδοσίου κατεσκάφη εἰς ἕδαφος ὁ ναὸς καὶ ἀνετράπησαν οἱ ὀβελίσκοι καὶ κολοσσοί.

Ἐκ τῶν ἐν τῷ ναῷ τοῦ Σήθ γενομένων ἀνασκαφῶν προέκυψαν εἰς φῶς δύο κολοσσοί Ἀμενερχᾶ τοῦ Α' καὶ Οὔσερτασήνος τοῦ Α' βασιλέων τῆς ΙΒ' Διοσπολίτιδος δυναστείας, καὶ ἀφιερωμένοι τῷ Φθᾶ, ὁ μὲν ἐκ λίθου συηίτου πορφυροῦ, ὁ δὲ ἐκ λίθου αἰθιοπικοῦ, ἐπὶ τῶν ὁποίων ὑπάρχουσιν ἐπιγραφαὶ πρόσθετοι Μενεφθᾶ τοῦ Α', ἐκ τῆς ΙΘ' Διοσπολίτιδος δυναστείας, ἔτι δὲ ἐπὶ τοῦ θρόνου τοῦ ἐτέρου ἐκ τῶν κολοσσῶν, Οὔσερτασήνος τοῦ Α', εἰκόνες ἐγγεγλυμμένοι παριστῶσαι τὸν θεὸν Σήθ προσδεχόμενον Μενεφθᾶ τοῦ Α' τὴν προσκύνησιν, ὄντος ἔτι διαδόχου τῆς βασιλείας καὶ οὐχὶ βασιλέως· ἡ ἐπιγραφὴ φέρει ἱεροῖς γράμμασι τάδε· «ὁ κληρονόμος τῆς βασιλείας τῶν δύο χωρῶν, βασιλογραμματεὺς καὶ ἄρχηγός τοῦ στρατοῦ Μενεφθᾶς»· ἄλλη ὑστερωτέρα ἐπιγραφὴ, μετὰ τὴν ἀνάβασιν τοῦ Μενεφθᾶ ἐπὶ τὸν θρόνον, φέρει μετὰ τοὺς θυρεοὺς τοὺς περιέχοντας τὸ ὄνομα καὶ τοὺς τίτλους τοῦ βασιλέως τὴν πρόσθετον προσηγορίαν «Ἡγαπημένος παρὰ τοῦ Σήθ.» Παρὰ τοὺς δύο αὐτοὺς κολοσσούς εὐρέθη καὶ ἄγαλμα ἐκ λίθου αἰθιοπικοῦ τῆς θυγατρὸς Οὔσερτασήνος τοῦ Β' ἐκ τῆς αὐτῆς ΙΒ' Διοσπολίτιδος δυναστείας, καλουμένης Νοῦφαρ, ἢ τοι ἀνθους κιτρίνου

λωτοῦ, καὶ φερούσης τίτλον «κληρονόμου τῆς βασιλείας καὶ συμβασιλευούσης τῷ πατρί.»

Ἐμπροσθεν τοῦ ναοῦ τοῦ Σήθ, ἐπὶ τοῦ εἰς τὸν μεγάλον πυλῶνα ἄγοντος δρόμου, εὐρέθη κολοσσιαία Σφιγξ ἐκ λίθου συηίτου ροδοχρόου ἐπὶ τοῦ στήθους φέρουσα τοὺς θυρεοὺς Ῥαμεσσῆ τοῦ Β' Μεραμῶν Σεσώστριος, καὶ ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου ἐκείνου τοῦ υἱοῦ τοῦ Μενεφθᾶ τοῦ Α', βασιλέων τῆς ΙΘ' Διοσπολίτιδος δυναστείας, καὶ γνωστῶν, τοῦ μὲν πρώτου ὡς Φαραῶ τῆς κακώσεως τῶν Ἰσραηλιτῶν, καὶ τοῦ ἐτέρου ὡς Φαραῶ τῆς ἐξόδου αὐτῶν ἀπὸ τῆς Αἰγύπτου. Ἄλλ' οἱ θυρεοὶ οὗτοι φαίνονται πρόσθετοι ἐπὶ τῆς πολλῷ ἀρχαιότερας Σφιγγός, ἐπὶ προγενεστέρων καὶ διὰ ῥαιστοτύπου ξέσεως ἠφανισμένων ἐπιγραφῶν ἐγγεγλυμμένοι· ἡ παλαιὰ ἀφιέρωσις ἐπὶ τῆς βάσεως ἀναγινώσκεται ἐπ' ὀνόματι τοῦ Φθᾶ, ἐν ᾧ ἡ βασιλικὴ προσηγορία φέρει «Ἡγαπημένος παρὰ τοῦ Σήθ, » τοῦ εὐδοκήσαντος ἐπὶ Ῥαμεσσῆ Μεραμῶν.» Ἐτέρα παρομοία καὶ ταύτης ἀντίστοιχος Σφιγξ εὐρέθη πρὸ τριάκοντα ἐτῶν, καὶ ἀπόκειται νῦν ἐν Λούβρω τῶν Παρισίων.

Τρεῖς ἀνδρόσφιγγες ἄλλοι ἐκ λίθου αἰθιοπικοῦ ἐξεχώσθησαν σῶοι καὶ ἀλύμαντοι ἐν τῷ αὐτῷ πρὸ τοῦ πυλῶνος δρόμῳ, ἐν σχήματι λεόντων μετὰ χαίτης, ἀλλὰ πρόσωπον ἀνδρὸς φέροντες, ἔχον ἄσιατικούς καθ' ὅλου χαρακτῆρας, καὶ μογγολικὴν ὡς εἰπεῖν φυσιογνωμίαν, μετὰ τέχνης καθαρῶς αἰγυπτιακῆς, ἀνακαλούσης τὴν λαμπρότητα αὐτῆς ἐπὶ τῶν χρόνων τῆς παλαιᾶς μοναρχίας. Ἄπαντες οἱ ἀνδρόσφιγγες οὗτοι φέρουσιν ἐπὶ τοῦ στήθους τοὺς θυρεοὺς Ψουσέννου τοῦ τελευταίου βασιλέως τῆς ΚΑ' Τανίτιδος δυναστείας, καὶ τούτους ὡς εἰπεῖν ὑστερογράφους ἐπὶ προγενεστέρων ῥαιστοτύπως ἀπεξεσμένων θυρεῶν· αἱ βάσεις φέρουσι τοὺς θυρεοὺς Ῥαμεσσῆ τοῦ Β' Μεραμῶν ἢ Μενεφθᾶ τοῦ Α', οὔτινος τὸ ὄνομα ἐπαναλαμβάνεται ὅτε ἐπὶ τοῦ ἐνὸς καὶ ἄλλοτε ἐπὶ τοῦ ἐτέρου ὤμου· ἐφ' ἐνὸς μάλιστα σώζεται ἔτι τὸ παλαιότερον ὄνομα Ἀπῶφιος τοῦ Β' ἢ Ἀπαπία, τελευταίου βασιλέως τῆς ΙΖ' τῶν Ὑκσῶς δυναστείας, καὶ τοῦτο ἐν παλιμψήστῳ ἐπὶ ῥαιστοτύπου καὶ ἐξηφανισμένης προκατόχου ποιμένος βασιλέως ἐπιγραφῆς.

Δύο κολοσσοὶ ἔχοντες ὕψος τεσσάρων περίπου μέτρων γαλλι-

κῶν ἐκ λίθου συηνίτου φαιοῦ, ὧν ὁ ἕτερος πρὸ τεσσαράκοντα ἐτῶν εὑρέθη ὑπὸ τοῦ Burion καὶ περιεγράφη, ἀλλὰ πάλιν ἐκαλύφθη ὑπὸ τὸ χῶμα, ἐξεχώσθησαν νῦν ἀμφότεροι, ὁ δὲ ἦττον βεβλαμμένος καὶ ὅπως οὖν καλῶς διατετηρημένος μετηνέχθη καὶ ἐστήθη ἐν τῷ ἐν Βουλὰκ Αἰγυπτιακῷ Μουσείῳ· ὁ ἀφιερῶσας ὑπὲρ σωτηρίας ἑαυτοῦ τὸν μεγαλοπρεπῆ τοῦτον κολοσσὸν τῷ θεῷ Φθᾶ εἶνε ἄγνωστος ἐν τῇ ἱστορίᾳ, καλεῖται δὲ Μοιρεμαξύας (ΜΕΡ-ΜΑ-ΞΑΟΥ ἐν ἱερᾷ γραφῇ), καὶ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἀνήκει τῇ πρὸ τῶν Ὑκσῶς βασιλευσάσῃ ΙΔ' Εοίτιδι δυναστείᾳ. Ὅτι ὁ κολοσσὸς οὗτος δὲν ἔπαθεν ἐπὶ τῆς εἰσβολῆς τῶν ποιμένων βασιλέων, ἀλλὰ περιεσώθη ἀλώβητος, καὶ δὴ καθιερώθη τῷ Σήθ θεῷ προστατῆ τῶν ἀλλοφύλων τούτων Ἀσιατῶν, μαρτυρεῖ ἡ ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ὤμου παρὰ Ἀπόφιου τοῦ Β' χαραχθεῖσα ἐπιγραφὴ ἔχουσα ὡς ἐξῆς· «Θεὸς εὐεργέτης . . . υἱὸς Ἡλίου, ΑΠΩΦΙΞ, ἡγαπημένος παρὰ τοῦ Σήθ.»

Ἐκ τῶν ἐν Τάνει ὑπὸ γῆν περισωθέντων καὶ νῦν ἀποκαλυφθέντων τούτων τῆς παλαιᾶς Αἰγυπτιακῆς μοναρχίας μνημείων καὶ ἱερῶν, ἃ οὐχὶ μόνον δὲν κατέστρεψαν οὐδὲ καθήρεσαν οἱ ἄλλως τε ἄγριοι καὶ βάρβαροι νομισθέντες Ὑκσῶς, ἀλλὰ μᾶλλον ἰδιοποιήθησαν καὶ μετέτρεψαν εἰς ἱερὰ τῷ θεῷ αὐτῶν Σήθ, ἐκάλλυναν δὲ καὶ περιεκόσμησαν ἐφεξῆς, τεκμαιρόμεθα, ὅτι οἱ νομάδες οὗτοι τὰ πρῶτα καὶ ἀνήμεροι ἐκ τῆς Ἀσίας εἰσβαλόντες πορθηταί, τελευταῖον ἀφωμοιώθησαν τοῖς ἠττηθεῖσι, προσλαβόντες τὸν πολιτισμὸν, τὰ ἦθη καὶ τὴν γλῶσσαν τοῦ δουλωθέντος λαοῦ, καὶ ἐξηκολούθησαν νὰ προάγωσι τὰς καλὰς τέχνας, καὶ νὰ προστατεύωσι τὸ πολίτευμα καὶ τὴν θρησκείαν τῆς χώρας, ὡς ἐγένετο πολλῶ ὕστερον ἐπὶ Πτολεμαίων. Οὕτως ἐξηγεῖται πῶς ἐπὶ 511 ὅλα ἔτη ἠδυνήθη νὰ ὑποφέρῃ ἡ Αἴγυπτος τὴν ἐπικράτησιν τῶν ἀλλοφύλων, χωρὶς νὰ ἀπολεσθῇ, ἀλλὰ νὰ ἐξέλθῃ τῆς δουλείας ἔτι μᾶλλον ἀκμαία ἢ προτοῦ. Ἀλλως τε, ἐν ᾧ ἐν τῇ κάτω Αἰγύπτῳ μετελάμβανον οἱ Ὑκσῶς τὸν Αἰγυπτιακὸν πολιτισμὸν, οὗτος ἤκμαζεν ἐν τῇ ἄνω Αἰγύπτῳ καὶ διετηρεῖτο ὑπὸ τῶν ἐν Θήβαις ἐδρευουσῶν ἐγχωρίων δυναστειῶν, μέχρις οὔ Ἀμωσις ὁ ἰδρυτῆς τῆς ΙΗ' Διοσπολίτιδος δυναστείας κατελθὼν ἐδίωξε τοὺς ποιμένους βασι-

λεῖς καὶ κατέσκαψε τὰ τείχη τῆς Αὐάρεως, ὡς ἐκαλεῖτο παρὰ τούτων ἡ Τάνις.

Ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔτους 1864, ἐν τῷ πρὸς ἕω μέρει τοῦ μεγάλου ἐν Τάνει ναοῦ, ὅπου τὸ ἀρχῆθεν ἱερόν, ὁ κύριος de Rouge ἀπέκαλυψε στήλην ἐκ λίθου συηνίτου ῥοδοχρόου, κατασταθεῖσαν ἔκτοτε περισπούδαστον διὰ τὴν κατὰ πρώτην φοράν ἐν αὐτῇ εὑρεθεῖσαν θετικὴν χρονολογικὴν ἐποχὴν. Ἐν κεφαλίδι παρίσταται ὁ βασιλεὺς Ῥαμεσσῆς ὁ Β' Μεραμῶν Σέσωστρις «σπένδων τῷ θεῷ Σήθ τῷ Ῥαμεσσεῖω, ζωῆς χορηγῶ, κυρίῳ προστατῆ [Αὐάρεως]». Ὅπισθεν τοῦ βασιλέως ἵσταται προσευχόμενος ὁ ὑπὲρ τῆς τοῦ βασιλέως τύχης ἀφιερῶσας τὴν στήλην νομάρχισ' ἡ προσευχὴ ἱεροῖς γράμμασι φέρει τάδε· «Δόξα σοι τῷ Σήθ τῷ γεννηθέντι ἐκ τῆς ἀβύσσου (ΝΩΟΥ)· ὑπὲρ ζωῆς, υἰείας καὶ τῶν ἄλλων ἀγαθῶν » τοῦ δούλου σου τοῦ νομάρχου, μεγάλου ἱπποστασιάρχου, αἰρεσιάρχου τῶν φυλῶν, καὶ φρουράρχου τῆς Πιθῶμ [Ἡρώων πόλεις] τῶν ἀλλοφύλων.» (ΠΑΧΤΟΥΜ ΕΝ ΖΟΡ).

Ἡ ἐπιγραφὴ φέρει τάδε· «βασιλεύοντος Ὄρου Ἡλίου . . . υἱοῦ » τοῦ Ῥαμεσσῆ Μεραμῶν τοῦ ζωοδόχου, κυρίου τῶν διαδημάτων, » τοῦ ἐπαμύνοντος τῇ Αἰγύπτῳ καὶ προπολεμοῦντος αὐτῆς πρὸς » τὰ ἄλλα ἔθνη, Ἡλίου γεννήτορος τῶν θεῶν καὶ κυρίου τῶν ἄνω » καὶ τῶν κάτω χωρῶν, χρυσοῦ ἱέρακος, δεσπότη χρόνων, τοῦ » μεγάλου κατακτητοῦ, βασιλέως τῆς τε ἄνω χώρας καὶ τῆς » κάτω . . . υἱοῦ τοῦ Ἡλίου Ῥαμεσσῆ Μεραμῶν, κυρίου τῶν δυναστευόντων, τοῦ καταλαβόντος πᾶν ἔθνος, καὶ στήλας ἐνιστάν- » τος εἰς τὰς χώρας, λεγούσας τὸ ὄνομα αὐτοῦ . . . ἐνετείλατο ἡ » ἀγία τοῦ Δεσπότη μου βασιλεία στῆσαι στήλην μεγάλην ἐκ » λίθου στερεοῦ, ἐπὶ τῷ ὀνόματι τῷ μεγάλῳ τῶν πατέρων αὐτοῦ, » ἐπὶ τὸ καταλιπέσθαι ὑπόμνημα τοῦ ὀνόματος τοῦ πατρὸς πα- » τέρων, βασιλέως ΡΑΜΑΑΜΩΝ [Ἡλίου ἡγαπημένου παρὰ Ἀμ- » μωνος], υἱοῦ τοῦ Ἡλίου, ΜΕΝΕΦΘΑ ΞΗΘΩ, εὐσταθὲς εἰς » τὸν αἰεὶ χρόνον, καθάπερ ὁ Ἡλιος ἐν παντὶ καιρῷ καὶ ὥρᾳ [ἐν » οὐρανῷ].

Ἐν ἔτει τετρακοσιοστῷ, μηνὸς Μεσορῆ δ', ἀπὸ τοῦ βασιλέως ΑΞΗΘ τοῦ μεγάλου καὶ φοβεροῦ, υἱοῦ τοῦ Ἡλίου καὶ

κῶν ἐκ λίθου συηνίτου φαιοῦ, ὧν ὁ ἕτερος πρὸ τεσσαράκοντα ἐτῶν εὑρέθη ὑπὸ τοῦ Burton καὶ περιεγράφη, ἀλλὰ πάλιν ἐκαλύφθη ὑπὸ τὸ χῶμα, ἐξεχώσθησαν νῦν ἀμφότεροι, ὁ δὲ ἦττον βεβλαμμένος καὶ ὅπως οὖν καλῶς διατετηρημένος μετηνέχθη καὶ ἐστήθη ἐν τῷ ἐν Βουλάκ Αἰγυπτιακῷ Μουσείῳ· ὁ ἀφιερῶσας ὑπὲρ σωτηρίας ἑαυτοῦ τὸν μεγαλοπρεπῆ τοῦτον κολοσσὸν τῷ θεῷ Φθᾶ εἶνε ἄγνωστος ἐν τῇ ἱστορίᾳ, καλεῖται δὲ Μοιρεμαξύας (MEP-MA-ΞΑΟΥ ἐν ἱερᾷ γραφῇ), καὶ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἀνήκει τῇ πρὸ τῶν Ὑκσῶς βασιλευσάσῃ ΙΔ' Ἐοίτιδι δυναστείᾳ. Ὅτι ὁ κολοσσὸς οὗτος δὲν ἔπαθεν ἐπὶ τῆς εἰσβολῆς τῶν ποιμένων βασιλέων, ἀλλὰ περιεσώθη ἀλώβητος, καὶ δὴ καθιερώθη τῷ Σήθ θεῷ προστάτῃ τῶν ἀλλοφύλων τούτων Ἀσιατῶν, μαρτυρεῖ ἢ ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ὤμου παρὰ Ἀπόφις τοῦ Β' χαραχθεῖσα ἐπιγραφή ἔχουσα ὡς ἐξῆς· «Θεὸς εὐεργέτης . . . υἱὸς Ἡλίου, ΑΠΩΦΙΞ, ἡγαπημένος παρὰ τοῦ Σήθ.»

Ἐκ τῶν ἐν Τάνει ὑπὸ γῆν περιωθέντων καὶ νῦν ἀποκαλυφθέντων τούτων τῆς παλαιᾶς Αἰγυπτιακῆς μοναρχίας μνημείων καὶ ἱερῶν, ἃ οὐχὶ μόνον δὲν κατέστρεψαν οὐδὲ καθήρξαν οἱ ἄλλως τε ἄγριοι καὶ βάρβαροι νομισθέντες Ὑκσῶς, ἀλλὰ μᾶλλον ἰδιοποιήθησαν καὶ μετέτρεψαν εἰς ἱερά τῷ θεῷ αὐτῶν Σήθ, ἐκάλλυναν δὲ καὶ περιεκόσμησαν ἐφεξῆς, τεκμαιρόμεθα, ὅτι οἱ νομάδες οὗτοι τὰ πρῶτα καὶ ἀνήμεροι ἐκ τῆς Ἀσίας εἰσβαλόντες πορθηταί, τελευταῖον ἀφωμοιώθησαν τοῖς ἠττηθεῖσι, προσλαβόντες τὸν πολιτισμὸν, τὰ ἦθη καὶ τὴν γλῶσσαν τοῦ δουλωθέντος λαοῦ, καὶ ἐξηκολούθησαν νὰ προάγωσι τὰς καλὰς τέχνας, καὶ νὰ προστατεύωσι τὸ πολίτευμα καὶ τὴν θρησκείαν τῆς χώρας, ὡς ἐγένετο πολλῶ ὕστερον ἐπὶ Πτολεμαίων. Οὕτως ἐξηγεῖται πῶς ἐπὶ 511 ὅλα ἔτη ἠδυνήθη νὰ ὑποφέρῃ ἡ Αἴγυπτος τὴν ἐπικράτησιν τῶν ἀλλοφύλων, χωρὶς νὰ ἀπολεσθῇ, ἀλλὰ νὰ ἐξέλθῃ τῆς δουλείας ἔτι μᾶλλον ἀκμαία ἢ προτοῦ. Ἄλλως τε, ἐν ᾧ ἐν τῇ κάτω Αἰγύπτῳ μετελάμβανον οἱ Ὑκσῶς τὸν Αἰγυπτιακὸν πολιτισμὸν, οὗτος ἠκμαζεν ἐν τῇ ἄνω Αἰγύπτῳ καὶ διετηρεῖτο ὑπὸ τῶν ἐν Θήβαις ἐδρευουσῶν ἐγγωρίων δυναστειῶν, μέχρις οὗ Ἀμωσις ὁ ἰδρυτῆς τῆς ΙΗ' Διοσπολίτιδος δυναστείας κατελθὼν ἐδίωξε τοὺς ποιμένους βασι-

λεῖς καὶ κατέσκαψε τὰ τείχη τῆς Αὐάρεως, ὡς ἐκαλεῖτο παρὰ τούτων ἡ Τάνις.

Ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔτους 1864, ἐν τῷ πρὸς ἕω μέρει τοῦ μεγάλου ἐν Τάνει ναοῦ, ὅπου τὸ ἀρχῆθεν ἱερόν, ὁ κύριος de Rougé ἀπέκαλυψε στήλην ἐκ λίθου συηνίτου ῥοδοχρόου, κατασταθεῖσαν ἔκτοτε περισπούδαστον διὰ τὴν κατὰ πρώτην φοράν ἐν αὐτῇ εὑρεθεῖσαν θετικὴν χρονολογικὴν ἐποχὴν. Ἐν κεφαλίδι παρίσταται ὁ βασιλεὺς Ῥαμεσσῆς ὁ Β' Μεραμῶν Σέσωστρις «σπένδων τῷ θεῷ Σήθ τῷ Ῥαμεσσείῳ, ζωῆς χορηγῶ, κυρίῳ προστάτῃ [Αὐάρεως]». Ὅπισθεν τοῦ βασιλέως ἴσταται προσευχόμενος ὁ ὑπὲρ τῆς τοῦ βασιλέως τύχης ἀφιερῶσας τὴν στήλην νομάρχισ' ἢ προσευχὴ ἱεροῖς γράμμασι φέρει τάδε· «Δόξα σοι τῷ Σήθ τῷ γεννηθέντι ἐκ τῆς ἀβύσσου (ΝΩΟΥ)· ὑπὲρ ζωῆς, υγιείας καὶ τῶν ἄλλων ἀγαθῶν» τοῦ δούλου σου τοῦ νομάρχου, μεγάλου ἵπποστασιάρχου, αἰρεσιάρχου τῶν φυλῶν, καὶ φρουράρχου τῆς Πιθῶμ [Ἡρώων πύ-]» λεως] τῶν ἀλλοφύλων.» (ΠΑΧΤΟΥΜ ΕΝ ΖΟΡ).

Ἡ ἐπιγραφή φέρει τάδε· «βασιλεύοντος Ὀρου Ἡλίου . . . υἱοῦ» τοῦ Ῥαμεσσῆ Μεραμῶν τοῦ ζωοδόχου, κυρίου τῶν διαδημάτων,» τοῦ ἐπαμύνοντος τῇ Αἰγύπτῳ καὶ προπολεμοῦντος αὐτῆς πρὸς» τὰ ἄλλα ἔθνη, Ἡλίου γεννήτορος τῶν θεῶν καὶ κυρίου τῶν ἄνω» καὶ τῶν κάτω χωρῶν, χρυσοῦ ἱέρακος, δεσπότης χρόνων, τοῦ» μεγάλου κατακτητοῦ, βασιλέως τῆς τε ἄνω χώρας καὶ τῆς» κάτω . . . υἱοῦ τοῦ Ἡλίου Ῥαμεσσῆ Μεραμῶν, κυρίου τῶν δυ-» ναστευόντων, τοῦ καταλαβόντος πᾶν ἔθνος, καὶ στήλας ἐνιστάν-» τος εἰς τὰς χώρας, λεγούσας τὸ ὄνομα αὐτοῦ . . . ἐνετείλατο ἡ» ἀγία τοῦ Δεσπότη μου βασιλείᾳ στῆσαι στήλην μεγάλην ἐκ» λίθου στερεοῦ, ἐπὶ τῷ ὀνόματι τῷ μεγάλῳ τῶν πατέρων αὐτοῦ,» ἐπὶ τὸ καταλιπέσθαι ὑπόμνημα τοῦ ὀνόματος τοῦ πατρὸς πα-» τέρων, βασιλέως ΡΑΜΑΑΜΩΝ [Ἡλίου ἡγαπημένου παρὰ Ἀμ-» μωνος], υἱοῦ τοῦ Ἡλίου, ΜΕΝΕΦΘΑ ΣΗΘΩ, εὐσταθὲς εἰς» τὸν αἰεὶ χρόνον, καθάπερ ὁ Ἡλιος ἐν παντὶ καιρῷ καὶ ὥρα [ἐν» οὐρανῷ].

Ἐν ἔτει τετρακοσιοστῷ, μηνὸς Μεσορῆ δ', ἀπὸ τοῦ βασι-» λέως ΑΞΕΗΘ τοῦ μεγάλου καὶ φοβεροῦ, υἱοῦ τοῦ Ἡλίου καὶ

νηγαπημένου παρ' αὐτοῦ, τοῦ ἐπικαλουμένου **ΝΟΥΒΗΤΙΟΣ**, νηγαπημένου παρὰ τοῦ θεοῦ Ἀρμάχιος, καὶ αἰωνοβίου, ἐγένετο »ἐλθεῖν ἐμὲ τὸν νομάρχην, ἄρχοντα ριπιδοφόρον ἐπὶ τοῦ βασι- »λέως τὰ δεξιὰ, ἀρχηγὸν τῶν τοξοτῶν, ὑπαρχὸν τῶν ὑποτεταγ- »μένων χωρῶν, φρουράρχον τῆς Πιθῶμ τῶν ἀλλοφύλων (**ΠΑΧ- »ΤΟΥΜ ΕΝ ΖΟΡ**), στρατηγὸν τῶν ξενικῶν μισθοφόρων, βα- »σιλογραμματέα, μέγαν ἵπποστασιάρχην, ἱεροθύτην καὶ ἐπιστά- »την τῶν Νειλομετρίων, ἀρχιερέα τοῦ Σήθ, ἀνώτατον κριτὴν τῶν »μεθορίων ἐπὶ τῶν ἄνω καὶ τῶν κάτω χωρῶν, ἐπιστάτην τῶν »νιερῶν πάντων τῶν θεῶν, Σηθῶν, υἱὸν τοῦ νομάρχου, ἀρχηγοῦ »τῶν τοξοτῶν, ὑπάρχου τῶν ὑποτεταγμένων χωρῶν, φρουράρχου »Πιθῶμ τῶν ἀλλοφύλων, βασιλογραμματέως, μεγάλου ἵπποστα- »σιάρχου, Πιραμεσσῆ τοῦ μακαρίτου, τέκνον τῆς οἰκοδεσποίνης »ιερείας τοῦ Ἡλίου, Γάης τῆς μακαρίτιδος.

»Καὶ λέγει· χαῖρε Σήθ, ὁ υἱὸς τῆς Ἀβύσσου, ὁ δυνατὸς, ὁ ἐπι- »βαίνων ἐπὶ τοὺς αἰῶνας καὶ ἐπὶ μυριάδας μυριάδων ἐτῶν, ὁ κα- »ταπατῶν τοὺς ἐχθροὺς ἐνώπιον τοῦ ἐπιτέλλοντος Ἡλίου. . . »δός μοι ζωὴν τὴν ἀκήρατον, ἵνα σε λατρεύω, καὶ μένω εὐσταθῆς »ἐν τῷ προσκυνεῖν σε εἰς αἰῶνα αἰῶνος.»

Τὸ μάλιστα ἐνδιαφέρον ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ταύτῃ εἶνε ἢ ἀπὸ ῥη- »τῆς ἐποχῆς χρονολογουμένη πρᾶξις τοῦ νομάρχου Σηθῶ, στήσαν- »τος τὴν περιέχουσαν τὸ προσκύνημα αὐτοῦ στήλην «ἐν ἔτει τε- »τρακοσιοστῷ, μηνὸς Μεσορῆ δ', ἀπὸ τοῦ βασιλέως Ἀσσήθ τοῦ »μεγάλου καὶ φοβεροῦ. . . . τοῦ ἐπικαλουμένου Νουβήτιος. Ἡ »χρονολογία αὕτη δὲν εἶνε ἢ συνήθης παρ' Αἰγυπτίοις, οἵτινες ἐμέ- »τρουσαν τὰ ἔτη ἀπὸ τῆς εἰς τὸν θρόνον ἀναβάσεως τοῦ ζῶντος συγ- »χρόνου βασιλέως, ἀπὸ τῆς ἡμέρας τῆς παραλαβῆς τῆς βασιλείας, »οὐχὶ δὲ ἀπὸ τῆς καθιδρύσεως τῆς μοναρχίας, ἢ δυναστείας τινός, »ἢ ἄλλου καθολικῆν σημασίαν ἔχοντος συμβεβηκότος. Ἡ περὶ τῆς »ὁ λόγος πρωτοφανῆς καὶ μοναδικῆ κατὰ τὸ εἶδος τῆς χρονολο- »γία, φέρει τύπον ἀλλογενῆ, ὡς εἴθισται παρὰ τοῖς Ἀσιατικοῖς »λαοῖς, Ἀσιαῖται δὲ ἦσαν οἱ τῆς Αὐάρεως ἢ τοι Γάνεως κάτοικοι, »καὶ οἱ ἐν αὐτῇ κρατοῦντες δυνάσται. Κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν ἢ ἐν »Γάνει ἔλευσις καὶ προσκύνησις τοῦ νομάρχου τοῦ Ἡρωοπολίτου

νομοῦ, καὶ φρουράρχου τῆς Πιθῶμ τῶν ἀλλοφύλων, εἰς γῆν Ῥα- »μεσσῆ, ἐγένετο τετρακόσια ἔτη μετὰ τὴν ὑπὸ Ἀσσήθ τοῦ μεγάλου καὶ φοβεροῦ, τοῦ ἐπικληθέντος Νουβήτιος, ἕκτου μετὰ τὸν Σάλατιν ποιμένος βασιλέως ἐκ τῆς δυναστείας τῶν Ὑκσῶς, εἰσα- »χθεῖσαν ἐν τῷ νέῳ κράτει χρονολογίαν, καὶ τὴν μεταρρύθμισιν »τοῦ Αἰγυπτιακοῦ κατ' ἀρχαίους ἔτους τῶν 365 ἡμερῶν, εἰς »τροπικὸν ἔτος λεγόμενον τοῦ θεοῦ ἐκ 365 ἡμερῶν καὶ τεταρτη- »μορίου. Οὕτως ἢ χρῆσις ἐπὶ τῶν ἡμερῶν Ῥαμεσσῆ τοῦ Β' Σεσώ- »στριος, ἐκτὸς τοῦ κοινοῦ Αἰγυπτιακοῦ Ἡμερολογίου καὶ τῶν ἐτῶν »ἀπὸ τῆς παραλαβῆς τῆς βασιλείας τοῦ συγχρόνου ἡγεμόνος ὡς »εὐρίσκεται ἐν πάσαις ταῖς ἄλλαις ἐπιγραφαῖς καὶ παπύροις, ἔτι »καὶ τῆς ξενικῆς τῶν ποιμένων βασιλέων ἐν τῇ παλαιᾷ αὐτῶν »ἔδρᾳ κατὰ τροπικὰ ἔτη χρονολογίας, τεκμηριοῖ τὴν ἐπὶ Ῥα- »μεσσῆ τοῦ μεγάλου ἐν τῇ κάτω Αἰγύπτῳ μετὰ τῶν ἐγχωρίων »Αἰγυπτίων συμβίωσιν ἀλλοφύλων Ἀσιατικῆς καταγωγῆς, οἷων »τῶν ἐκεῖ ἀπομεινάντων ἀπογόνων τῶν Ὑκσῶς (**ΞΑΞΟΥ**), Ἰσραηλι- »τῶν, Χετταίων, Ἀμμωνιτῶν (**ΑΑΜΟΥ**), Ἀμαληκιτῶν, καὶ ἄλ- »λων ὁμοίων φυλῶν. Καθότι τοὺς Ὑκσῶς, οὔτε ὁ καταπολεμήσας »αὐτοὺς Ἀμωσις, οὔτε ὁ ἐκδιώξας αὐτοὺς Τωθμῶσις ὁ Γ' ἐκ τῆς »ΙΗ' Διοσπολίτιδος δυναστείας, ἠθέλησαν νὰ ἐξολοθρεύσωσι κα- »θ' ὀλοκληρίαν, ἀλλ' ἀφῆκαν ἐν μέρει ἵνα δουλεύωσι τὴν γῆν, ὅπως »ἔπραξεν ὑστερώτερα καὶ Ῥαμεσσῆς ὁ Β' Μεραμῶν Σέσωστρις, »ὅστις μετεχειρίζετο τοὺς Ἀσιάτας αὐτοὺς ἐν τοῖς δημοσίοις ἔργοις, »τῷ πληθῷ καὶ τῇ πλινθείᾳ, τοῖς ἔργοις τοῖς ἐν τοῖς πεδίοις καὶ ἐν »ταῖς λατομίαις,» δι' αὐτῶν δὲ τῶν αἰχμαλώτων ἅπαντα κατε- »σκεύασε.» (Διόδ. I. 56.). Τούτων ἀπόγονοι ἦσαν οἱ ἐν τῇ Ἐλεαρ- »χίᾳ, ἢ τοι περὶ τὰ Ἐλη, ἐν τοῖς λεγομένοις Βουκολίοις δόντες »ἄσυλον τοῖς βασιλεῦσι Ψαμμητίχῳ καὶ Ἀμυρταίῳ, καὶ οἱ ἐπὶ Βυ- »ζαντινῶν αὐτοκρατόρων, καὶ Ἀράβων Χαλιφῶν ὑπὸ τὸ ὄνομα »Βιαμίται (**ΠΙ-ΑΑΜΟΥ**) περιβόητοι λησαὶ τοῦ ἀνατολικοῦ Δέλτα, »καὶ τῇ αὐτῇ φυλῇ ἀνήκουσι τὰ ἐπὶ τῶν καθ' ἡμᾶς ἡμερῶν περὶ »τὸ Μενδήσιον Ἐλος (ἀραβιστὶ *Μενζάλε*) διαιτώμενα γένη, τὰ »ζῶντα ἐξ ἀλιείας καὶ βοσκημάτων, οἱ καλούμενοι *Μαλακίν*, ἢ τοι »«ἐκ βασιλέων», ὡς εἰπεῖν ποιμένες βασιλεῖς ὡς οἱ πρόγονοί

των Ἰκσῶς, διασώζοντες μετὰ τῆς ξένης αὐτῶν καταγωγῆς ἀγρίαν τινὰ καὶ ληστρικὴν ἀνεξαρτησίαν. Οἱ ξένοι οὗτοι χωρίζονται νῦν εἰς δύο πατριάς, ὧν ἡ μὲν φέρει χαρακτῆρας Σημιτικούς, ὡς τῶν Σύρων τε καὶ Ἀράβων, μέλανας ὀφθαλμούς, ῥίνα ἐπικαμπῆ καὶ ὄξυ τὸ γένειον, ἡ δὲ ἄλλη ἔχει φυσιογνωμίαν Μογγολικὴν, ὡς οἱ ἐν τοῖς πρόσθεν περιγραφέντες ἀνδρόσφιγγες τοῦ μεγάλου ἐν Τάνει ναοῦ, τοῦ προσώπου τὰ ζυγώματα ἐξέχοντα, τὴν οὐρὰν τῶν ὀφθαλμῶν καὶ τὰς ὀφρύας ἀνεσταλμένας, τὰ χεῖλη κρεμάμενα καὶ ἐξωγκωμένα.

ΝΕΡΟΥΤΣΟΣ.

ΛΟΓΟΣ ΠΕΡΙ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΙΩΝΙΚΗΣ ΦΥΛΗΣ,

ἐκφωνηθεὶς κατὰ τὴν ἐπέτειον ἑορτὴν τῶν σχολείων

τῆς Μυτιλήνης τῇ 30 Ἰανουαρίου 1873 ὑπὸ τοῦ

κ. Χ. Λαίλου, γυμνασιάρχου.

Φιλόμουσοι ἀκροαταί,

Διὰ νὰ παραστήσωσιν οἱ σοφοὶ ἀρχαιότεροι καὶ νεώτεροι τὸ ἐκ τῆς Ἱστορίας μέγα καὶ γενικὸν ὄφελος, ἔδωσαν εἰς αὐτὴν ἄλλο ἄλλο ἐντιμὸν ὄνομα. Ὀνόμασαν αὐτὴν *κλειῖδα τοῦ παρόντος, κάτοπτρον τοῦ μέλλοντος, φῶς τῆς ἀληθείας, διδάσκαλον τοῦ βίου*. Ὅλα τῶ ὄντι ὀνόματα, τὰ ὅποια ἀρμόζουσιν εἰς αὐτὴν, καὶ τὰ ὅποια δὲν δύναται νὰ τῆς διαφιλονεικήσῃ κάμμία ἐπιστήμη. Διότι, διὰ νὰ μεταχειρισθῶ τοὺς λόγους μεγάλου τῆς Γερμανίας ιστοριογράφου (1), αὕτη διδάσκει τὸν πολιτικὸν τὰς ἐσωτερικὰς καὶ ἐξωτερικὰς τῶν πολιτειῶν σχέσεις, αἵτινες ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἶνε ἱστορικαί, καὶ τὰ εἰς αὐτὰς ἐφαρμοζόμενα ἀξιώματα τῆς πολιτικῆς, ἅτινα εἶνε ἐξαγόμενον τῆς πείρας ὄλων τῶν ἐθνῶν τῆς ὑψηλίου· αὕτη διδάσκει τὸν ἱερωμένον τὸ οὐσιῶδες τῆς κλήσεώς του, καὶ τὰς λυπηρὰς συνεπειὰς τῆς καταχρήσεως τῆς

(1) Τοῦ Rotteck. Allgem. Geschichte. Τόμ. Α', σελ. 47 τῆς 15' ἐκδόσ.

δυνάμεώς του· αὕτη προσφέρει εἰς τὸν φιλόσοφον ἀφθονον ὕλην σκέψεως καὶ παραδείγματα κατάλληλα πρὸς ἀπόδειξιν καὶ βεβαίωσιν τῶν δογμάτων του· αὕτη διδάσκει τὸν ἔμπορον τίνα ἰσχὺν ἔχει εἰς τὸν ἐκπολιτισμὸν τῶν ἐθνῶν ἡ ἐμπορία καὶ ἀναγκάζει ὑψόνουσα αὐτὸν ὑπεράνω τῆς συνήθους καπηλείας νὰ ὑπαγάγῃ τὰς ἰδιωτικὰς αὐτοῦ ἐπιχειρήσεις εἰς τὸ κοινὸν τῆς πατρίδος συμφέρον, πρὸς τὸ ὅποιον δὲν πρέπει νὰ διαφωνῶσιν ἐν ἐνὶ λόγῳ ἡ Ἱστορία εἶνε ἀστὴρ ὁδηγὸς πρὸς τὴν πρᾶξιν διὰ πάσης τάξεως ἀνθρώπων, ἂν μόνον ἔχη τὴν θέλησιν τοῦ νὰ ὠφεληθῇ ἐξ αὐτῆς.

Ἀλλὰ μεταξὺ τῶν κατὰ μέρος καὶ καθόλου Ἱστοριῶν κάμμία ἴσως δὲν ἔχει τοσαῦτα θέλητρα, οὐδ' ὑπισχνεῖται τοσαύτην ὠφέλειαν, ὅσην ἡ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ τοῦτο δὲν εἶνε ὑπερβολὴ ῥητορικὴ οὐδὲ κόμπος λόγου. Οἱ φιλέλληνες σοφοὶ τῆς Εὐρώπης ἀφίνοντες κατὰ μέρος πᾶσαν ἐθνικὴν φιλοτιμίαν ὁμολογοῦσιν ἀπαρακαλύπτως, ὅτι «ἡ Ἑλλάς διὰ τῶν παραδόξων ἀντιθέσεων, τὰς ὁποίας προσφέρει, δὲν δεικνύει ἄλλο, εἰμὴ, ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶνε κατὰ θεῖαν νεῦσιν προωρισμένοι ν' ἀντιπροσωπεύωσιν ἐν τῷ καθ' ἡμᾶς αἰῶνι τὸ ἀνθρώπινον γένος μὲ ὅλας αὐτοῦ τὰς ἀρετὰς καὶ κακίας καὶ νὰ χρησιμεύωσιν εἰς αὐτὸ ἢ ὡς ὑπογραμμὸς ἢ ὡς παραίνεσις».

Ἄν ἡ ὁμολογία αὕτη εἶνε εἰλικρινῆς, καὶ πρέπει νὰ ᾔνε τοιαύτη, ὡς ἐξερχομένη ἀπὸ ἀλλογενοῦς (1) στόμα, δὲν θέλω λογισθῆ, νομίζω, ἀξιόμειπτος, ὅτι μὴ πτοούμενος διὰ ξένας *beautés de l'histoire* ἐξέλεξα ὡς ὑπόθεσιν τοῦ σημερινοῦ λόγου μου ὕλην ὅλως ἐθνικὴν καὶ ἐπιχώριον: τὸν *χαρακτηρισμὸν τῆς Ἰωνικῆς φυλῆς*, σαινόμενος ὑπὸ τῆς ἐλπίδος, ὅτι, ὅσον καὶ ἂν ᾔνε ἀτελής καὶ αὐτοσχέδιος, θέλει συντελέσει εἰς τὸ νὰ λαμπρύνῃ κάπως τὴν ὁποίαν τελοῦμεν σήμερον ἑορτὴν πρὸς δόξαν μὲν καὶ τιμὴν τῶν τριῶν μεγάλων τῆς ἐκκλησίας διδασκάλων, ἄληστον δὲ καὶ αἰώνιον μνημόσυνον τῶν ζώντων καὶ τεθνεώτων εὐεργετῶν τῶν ἐκ-

(1) Τοῦ Klenze Aphoristische Bemerkungen κτλ. σ. 700. Ἐν Βερολ. 1838.

παιδευτικῶν καθιδρυμάτων μας. Πιθανὸν δὲ καὶ νὰ ἐξεγείρη κά-
νεν τῶν πρὸς τὰ μαθήματα ὀργῶντων μεираκίων τῆς φιλάτης
ἡμῶν πατρίδος, Λέσβου, δίδων εἰς τὸν σκελετὸν τοῦτον τὴν ἀναγ-
καίαν περισάρκωσιν, νὰ συγγράψῃ μιᾷ τῶν ἡμερῶν τελείαν τῆς
Ἰωνικῆς φυλῆς Ἱστορίαν, δι' ἧς ἀποκαλύπτων τὰ κατορθώματα
καὶ ἀποτεύγματα τῶν προγόνων εἰς τοὺς ἀπογόνους θέλει δυνηθῆ
νὰ προσφέρῃ εἰς αὐτοὺς ἰθυπόρον κανόνα διαγωγῆς ἢ κατὰ τὸν
Διόδωρον «διδασκαλίαν κακῶν ἀπείρατον».

Ἄς μὴ νομίσωσιν ὅμως οἱ παρόντες, ὅτι, ἐπειδὴ ὑπεσχέθη νὰ
χαρακτηρίσω τὴν Ἰωνικὴν φυλὴν, ἀρχίσας ἐξ αὐτοῦ τοῦ γενάρχου
τῶν Ἰώνων θέλω διεξέλθει τὴν Ἱστορίαν αὐτοῦ καθ' ὅλας τὰς πε-
ριόδους, μήτε, ὅτι σκοπεύω νὰ περιφέρω αὐτοὺς εἰς τὰς ἀγνώστους
χώρας τῶν μυθικῶν χρόνων, διὰ νὰ ἴδωσι τοὺς ὀμηρικὸς ἀνδρας,
εἰς τῶν ὁποίων τὴν ὄσφυν, ὡς ἔλεγε, καλλιτέχνης τις Γάλλος,
μόλις δυνάμεθα ἡμεῖς νὰ φθάσωμεν (1). Ἡ ἰδική μου πρόθεσις εἶνε
μᾶλλον νὰ παρακινήσω αὐτοὺς εἰς τὸ νὰ μεταφερθῶσι διὰ τῆς δια-
νοίας εἰς αὐτὸ τὸ κέντρον τῆς ἱστορικῆς περιόδου τῆς Ἑλλάδος,
ὅπου ὁ Ἰωνικὸς χαρακτήρ ἀναπτυχθεὶς κατὰ μικρὸν ὡς ἕκ τινος
βλάστης γίνεται τοῖς πᾶσιν ἀρίδῆλος. Ἀλλὰ καὶ ἐντεῦθεν ἄς μὴ
ἐλπίσωσι ν' ἀκούσωσι παρ' ἐμοῦ οὔτε περὶ τῆς εἰς τὰς τρεῖς ἡπεί-
ρους τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου ἐξαπλώσεως τῶν Ἰώνων, οὔτε
περὶ τῶν ὀγδοήκοντα ἀποικιῶν τῆς Μιλήτου, οὔτε περὶ τῆς ἱατρι-
κῆς σχολῆς τῆς Σμύρνης, οὔτε περὶ τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως τῆς
Ἰωνικῆς φιλοσοφίας ἀπὸ Θαλοῦ μέχρις Ἀναξαγόρου καὶ ἄλλων
παραπλησίων. Ὅλα ταῦτα ἐξέρχονται τοῦ στενοῦ κύκλου λόγου,
ὅστις μέλλει νὰ χρησιμεύσῃ ὡς βραχεῖα τὸ πολὺ πνευματικὴ δια-
τριβὴ τῶν ἀκροατῶν. Διὸ ἀκολουθῶν τὸ φιλοσοφικὸν ἀξίωμα τοῦ
Βάκωνος «*E contrario cognoscitur verum*», θέλω κάμει διὰ
βραχέων μόνον παραλληλισμὸν τινὰ τῶν Ἰώνων καὶ Δωριέων, καὶ
θέλω δείξει τὰς διαφορὰς τῶν δύο τούτων κυριωτέρων Ἑλληνικῶν
φυλῶν κατὰ τὴν πολιτείαν, τὸν ἰδιωτικὸν βίον, τὴν θρησκείαν
τὰς ἐπιστήμας καὶ τὰς τέχνας, ἐξ οὗ θέλει ἐκλάμψει, ὡς ἐκ τῶν

(1) Jacobs Vermischte Schriften, III. Theil. σ. 89.

λίθων τὸ πῦρ, ὁ χαρακτήρ τῶν πρώτων: τὸ κύριον θέμα τοῦ ση-
μερινοῦ λόγου μου. Εἰς τοῦτον λοιπὸν τὸν παραλληλισμὸν παρα-
καλῶ μὲ βῆμα ταχὺ νὰ μὲ παρακολουθήσητε.

Ὅτι, ἀκροαταί, ὡς ἀλλαχοῦ, οὔτω καὶ ἐν Ἑλλάδι αἱ ἐθνικαὶ
διαφοραὶ ἐγεννήθησαν φύσει ἢ ἔθει καὶ ἀσκήσει (1) εἶνε ἀναντίρ-
ρητον. Διότι οἱ Δωριεῖς ὡς ὄντες ἔθνος ὀρεινὸν ἦσαν διὰ τοῦτο στα-
θεροὶ καὶ «διεφύλαττον τὰ πάτρια (2), οἱ δὲ Ἰωνες ὡς ὄντες
ἔθνος παραθαλάσσιον ἦσαν διὰ τοῦτο ἄστατοι καὶ εὐμετάβλη-
τοι: ἢ ὡς λέγουσιν οἱ ἀρχαῖοι «ἠλλοίωντο» (3). Διὰ τὸν αὐτὸν ἴσως
λόγον τῶν μὲν πρώτων χαρακτήρ ἦτο ἡ βαθύνοια καὶ τὸ ἄχαρι,
τῶν δὲ δευτέρων ἡ κουφόνοια καὶ τὸ ἐπίχαρι. Τὰ δύο λοιπὸν
ταῦτα γένη ἀποτελοῦσιν ἀντίθεσιν τινὰ πρὸς ἄλληλα, καὶ μάλιστα
κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀκμῆς τῆς Ἑλλάδος. Ἄν περὶ τῶν Ἀθη-
ναίων καὶ Αἰολέων δὲν ἀναφέρω τι, τοῦτο προέρχεται ἐκ τοῦ διότι
ὁ μὲν Ἀττικὸς χαρακτήρ (4) δὲν διαφέρει οὐσιωδῶς τοῦ Ἰωνικοῦ
καὶ ἐμπεριλαμβάνεται εἰς αὐτὸν, ὁ δὲ Αἰολικὸς (5) κλίνει μᾶλλον
πρὸς τὸν Δωρικὸν καὶ εἶνε ὑπερβολὴ αὐτοῦ. Ἄς ἴδωμεν λοιπὸν
τίνας ἀντιθέσεις παρουσιάζουσι τὰ δύο ταῦτα γένη κατὰ τὴν πο-
λιτείαν: «τὴν τάξιν δηλ. τῆς πόλεως ὡς πρὸς τὰς ἀρχὰς καὶ μᾶ-
λιστα τὴν κυριωτάτην αὐτῶν».

(1) Στράβ. βιβλ. β'. σ. 102—3.

(2) Ἰδ. Ἀθήν. Βιβλ. ιδ'. σ. 624. Παράβαλ. καὶ Θουκυδ. Βιβλ. Α',
§. 70.

(3) Ἰδ. τοὺς αὐτ. συγγραφ. ἔνθα ἄνωτ.

(4) Ὁ Θουκ. ἔνθα ἄνωτ. ὀνομάζει τοὺς Ἀθηναίους νεωτερο-
ποιοὺς καὶ περαιτέρω εἰς τὴν αὐτὴν § τούτους μὲν ὡς Ἰωνας ἀόκνοους
(ζωηροὺς), τοὺς δὲ Σπαρτιάτας ὡς Δωριεῖς μελλητάς (νωθροὺς καὶ βρα-
δυκινήτους).

(5) Ὁ Ἀθήν. ἔνθ. ἄνωτ. λαλῶν περὶ τοῦ ἠθους τῶν Αἰολέων λέγει,
ὅτι «εἶχε γαῦρόν τι καὶ ὀγκῶδες», καὶ ὅτι ἦτο «οἰκειὸν αὐτοῖς ἡ φιλο-
ποσία, τὰ ἐρωτικά καὶ πᾶσα ἢ περὶ τὴν εἰαιταν ἀνεπιστο». Περὶ χαρα-
κτρισμῶν τῶν Ἑλληνικῶν φυλῶν ἴδε Z i n k e i s e n Gesch. Griech.
Τόμ. Α'. σ. 154 καὶ ἐξ. — K. F. Herm. Culturgesch. der Gr. σ. 98
καὶ ἐξ. — Καὶ Schcem. gr. Alterth. Τόμ. Α'. σ. 85. καὶ ἐξ.

Παραλείπων ἤδη, ὅτι καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς ἀρχαίοις ἦτο γνωστὴ ἡ ἀντίθεσις αὕτη, διότι οἱ συγγραφεῖς αὐτῶν ἀναφέρουσιν ὅτι ὑπῆρχον νόμιμα Δωρικὰ (1) καὶ Ἰωνικοὶ νόμοι (2) εἰς τὴν Γέλαν καὶ Μασσαλίαν, τὴν μὲν ἀποικίαν Δωρικὴν, τὴν δὲ ἀποικίαν Ἰωνικὴν, λέγω, ὅτι ἴδιον τοῦ μὲν Δωρικοῦ γένους ἦτο ἡ ἀριστοκρατία, ἡγουν ἡ πολιτεία ἐκείνη «ἐν ἧ δίδονται αἱ τιμαὶ κατ' ἀρετὴν καὶ κατ' ἀξίαν», τοῦ δὲ Ἰωνικοῦ ἡ τιμοκρατία, δηλ. «ἡ ἀπὸ τιμημάτων πολιτεία». Εἰς τὴν Σπάρτην ἦτο σταθερὸν τὸ ἀριστοκρατικὸν εἶδος τῆς πολιτείας καὶ μάλιστα ἠνωμένον μὲ τὴν βασιλείαν, εἰς δὲ τὰς Ἀθήνας ἡ βασιλεία σχηματίζει μόνον μετὰ βασιν πρὸς τὴν τιμοκρατίαν, ἐξ ἧς ἐγεννήθη ἡ δημοκρατία, ἀλλὰ πάντοτε μὲ πλειότερα ἢ ὀλιγώτερα τιμοκρατικὰ στοιχεῖα. Εἰς τὴν πρώτην αἱ πολιτικαὶ σχέσεις ἦσαν ἀπλαῖ, αἱ δὲ ἀρχαὶ ὀλίγαι (καὶ αὗται παιδαγωγικαὶ) καὶ ὀλίγη ἡ κίνησις, εἰς δὲ τὴν δευτέραν αἱ πολιτικαὶ σχέσεις ἦσαν πολύπλοκοι, αἱ ἀρχαὶ πολλαὶ καὶ ἀκατάπαυστος ἡ ἀνάπτυξις. Παρὰ τοῖς Σπαρτιάταις προετιμῶντο οἱ πολῖται κατὰ τὸν Θουκυδίδην (3) εἰς τὰ κοινὰ «ἀπὸ μέρους», λαμβανομένης δηλ. ὑπ' ὄψιν τῆς καταγωγῆς καὶ τῆς τάξεως, παρὰ δὲ τοῖς Ἀθηναίοις τοιαύτη διάκρισις δὲν ὑπῆρχεν, ἐπειδὴ δὲν ἐκωλύετό τις κατὰ τὸν αὐτὸν συγγραφέα (4) τῶν κοινῶν «δι' ἀφάνειαν ἀξιώματος». Τῶν Δωριέων ἡ πολιτεία ἐστηρίζετο εἰς τὴν πειθαρχίαν, τῶν δὲ Ἰώνων εἰς τὴν ἰσότητα, ἣτις ἐτηρεῖτο ἐνίοτε μέχρις ὑπερβολῆς γελοίας παρὰ τισι τῶν Ἰωνικῶν πόλεων. Παράδειγμα τῆς καταχρήσεως ταύτης εἶνε οἱ Ἐφέσιοι, οἵτινες ἐξώρισαν τὸν ἀξιόλογον συμπολίτην των Ἐρμόδωρον ὄχι δι' ἄλλο σφάλμα, εἰμὴ διότι, ὡς λέγει ὁ Στράβων (5), ἦτο ὀνήιστος, δηλ. χρησιμώτατος «Ἐμέων μηδεὶς ὀνήιστος ἔστω, ἔλεγον, εἰ δὲ μὴ, ἄλλη τε καὶ μετ' ἄλλων». Χάριν τῆς ἰσότητος ταύτης ἐπενοήθη καὶ τὸ νόμιμον ἢ ἡ συνθήκη τοῦ ἐξοστρακισμοῦ, ὅστις δὲν ἦτο,

(1) Θουκ. Βιβ. ε'. 4, 4.

(2) Στράβ. Βιβ. δ'. σ. 179.

(3) Βιβλ. ε'. § 37.

(4) Ἐνθα ἄνωτ.

(5) Βιβλ. εδ'. σ. 642.

ὡς ἀποφαίνεται ὁ Πλούταρχος (6), «μοχθηρίας κόλασις, ἀλλ' ὄγκον μόνον καὶ δυνάμειος βαρυτέρας ταπεινώσις».

Δὲν ἐλάνθανε τοὺς παλαιούς, ἀκροαταί, οὐδ' ἡ ἀντίθεσις τῶν δύο τούτων φυλῶν ὡς πρὸς τὰς σχέσεις τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου. Διότι τῷ ὄντι ὁ Πλάτων ἐν τῇ ζ' αὐτοῦ ἐπιστολῇ ἀναφέρει τὸ δωριστὶ ζῆν, ἀντιτάσσων αὐτὸ πρὸς τὸν Ἰωνικὸν βίον (7). Ἀλλ' ἂς ἐξετάσωμεν τὰς ἐσωτερικὰς καὶ ἐξωτερικὰς αὐτοῦ σχέσεις ἀκριβέστερον, διὰ νὰ γίνῃ ἡ μεταξὺ αὐτοῦ διαφορὰ καταφανέστερα. Καὶ πρῶτον μὲν ὡς πρὸς τὰ ἐνδύματα, αἱ μὲν Σπαρτιάτιδες ἐφόρουσαν χιτῶνα ἢ ἐσθῆτα Δωρίδα, αἱ δὲ Ἀθηναῖαι χιτῶνα ἢ ἐσθῆτα Ἰάδα (8). Ὁ μὲν πρῶτος ἦτο ἐριουργῆς, ὁ δὲ δεύτερος λινοῦς. Ὁ Δωρικὸς ἦτο σχιστός, βραχὺς καὶ ἀπλοῦς («μετρία ἐσθῆς κατὰ τὸν Θουκυδίδην (9)») καταλαμβανόμενος πρὸς τὰ ἄνω διὰ χρυσῶν ἢ ἀργυρῶν περονῶν, πρὸς δὲ τὰ κάτω παραγυμνῶν τὸ σῶμα τῶν Λακκαίνων, αἵτινες διὰ τοῦτο ὠνομάζοντο φαίτομηριδες (10). Τοῦναντίον ὁ Ἰωνικὸς ἦτο σύμπορπος, στολιδωτὸς καὶ συρτὸς καὶ διὰ τοῦτο οἱ φοροῦντες αὐτὸν ἄνδρες καὶ γυναῖκες ὠνομάζοντο ὡς ἐκ τούτου ἐλκεχιτῶνες (11).

Καὶ ὡς πρὸς τὴν τροφήν δὲ δὲν ὠμοίαζον οἱ Δωριεῖς μὲ τοὺς Ἰωνας. Εἰς τὴν Σπάρτην κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Θουκυδίδου (12) «οἱ πολλοὶ ἦσαν πρὸς τοὺς τὰ μείζω κεκτημένους ἰσοδίαιτοι» καὶ ἀτρύφητοι, ἐνῶ εἰς τὰς Ἀθήνας ἔζων «ἀνεμιμένη τῇ διαίτῃ» οἱ πολῖται, καὶ τρυφερὸν καὶ Ἰωνικὸν ἦσαν σχεδὸν λέξεις ταυτόσημοι (13). Πρὸς τοῖς ἄλλοις βλέπομεν ὄχι μικρὰν διαφορὰν καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐλευθερίαν τῶν γυναικῶν. Εἰς τὴν Σπάρτην ἦτο δια-

(1) Ἀριστείδ. 7 καὶ Θεμιστοκλ. 22.

(2) Νόμ. Βιβλ. γ', σ. 680.

(3) Ἡρόδ. Βιβλ. ε', § 87 καὶ ἐξ. καὶ Wachsmuth Hell. Alterthuemerg. Τόμ. Β', σ. 32 καὶ ἐξ.

(4) Βιβλ. Α', § 6.

(5) Πολυδ. Ὀνομας. 7, 54, 55.

(6) Ὀμήρ. Ἰλ. Ν. στ. 685.

(7) Ἐνθ. Ἀνωτ.

(8) Ἡσύχ. Β', σ. 90.

Εόητος «ή τῶν γυναικῶν ἀνεσις» καί ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὰ Πολιτικά του (1) βεβαιώνει, ὅτι αἱ γυναῖκες ἐν Σπάρτῃ ἔζων ἀκολάστως καί τρυφερῶς, ἐνῶ εἰς τὰς Ἀθήνας αὐταὶ ἐθεωροῦντο ὡς «γένος εἰθισμένον δεδυκὸς καί σκοτεινὸν ζῆν» (2)· μεῖν ἄλλας λέξεις, ὅτι ἔπρεπε νὰ οἰκουρῶσι «κατάκλειστοι καί θαλαμειόμενοι» (3). Τίς δὲν γνωρίζει τὴν συνήθειαν τῶν παρθένων εἰς τὴν Σπάρτην νὰ μετέχῃσι τῶν γυμνασίων καί νὰ πομπεύωσι γυμναὶ παρόντων τῶν νέων (4); Ταῦτα ἐν συντόμῳ καί περὶ τῶν διαφορῶν τῶν θεωρουμένων ὡς πρὸς τὸν ἰδιωτικὸν βίον.

Ἄλλ' εἰς κάμμίαν ἴσως σφαῖραν τοῦ βίου, ἀκροαταί, δὲν καταφαίνονται τρανώτερον αἱ ἐθνικαὶ διακρίσεις, ὡς εἰς τὰς διαλέκτους, τὸν λόγον καί τὰ γράμματα. Τίς καί αὐτῶν τῶν ἰδιωτῶν δὲν γνωρίζει, ὅτι ἡ μὲν Ἰωνικὴ διάλεκτος εἶνε μαλακὴ, ἡ δὲ Δωρικὴ τραχεῖα; Ἡ χρῆσις τοῦ ἠ εἰς μὲν τὴν μίαν δίδει θηλυτηταί τινα (5), ἡ δὲ τοῦ ἄ εἰς τὴν ἑτέραν ἄρρεν τι καί στερεὸν ἐν τοῖς φθόγγοις; Ὡσαύτως τίς ἀγνοεῖ, ὅτι χαρακτῆρ τοῦ μὲν λόγου τῶν Λακωνῶν ἦτο ἡ συντομία (6), τοῦ δὲ λόγου τῶν Ἰωνῶν ἡ μακρολογία; Ὅθεν καί εἰς Σάμιον δημηγοροῦντά ποτε ἐν Σπάρτῃ καί πολυλογοῦντα ἀπηύθυναν οἱ ἄρχοντες τὸ δριμύ σκῶμμα, ὅτι τὰ μὲν πρῶτα, ὅσων εἶπεν, ἐλησμόνησαν, τὰ δὲ ὕστερον δὲν ἐνόησαν «τὰ μὲν πρῶτα λεχθέντα ἐπιλεληθέναι, τὰ δὲ ὕστερον οὐ συνιέναι» (7).

Οὐχ ἦττον δὲ τροποποιοῦνται διὰ τοῦ γένους καί τὰ διάφορα εἶδη τοῦ πεζοῦ καί ποιητικοῦ λόγου. Ἐπειδὴ δηλ. εἰς μὲν τοὺς Ἰωνας ἐξέχει σχετικῶς μᾶλλον τὸ ἐξωτερικόν, διὰ τοῦτο ἐπέδωκαν εἰς τὴν ἐξ ἀντικειμένου ποίησιν ἢ τὸ ἔπος. Τούναντίον,

(1) Βιβ. ζ', 5.

(2) Πλάτ. Νόμ. ε'. σ. 78.

(3) Καλλιμάχ. λείψ. καί Ἀρισταιν. II, ἐπισ. 5.

(4) Ξενοφ. Πολιτ. Λακεδ. 1, 4. καί Πλάτ. Πολιτ. 5. σ. 452. καί Πλουτάρχ. Λυκοῦργ. 14.

(5) Ἀριστέιδ. Κυϊντ. περὶ Μουσικ. 2. σελ. 92.

(6) Πινδ. Ἴσθμ. 5.

(7) Ἡροδ. 3, 46.

ἐπειδὴ εἰς τοὺς Δωριεῖς ἐξέχει σχετικῶς μᾶλλον τὸ ἐσωτερικόν, διὰ τοῦτο διέπρεψαν μᾶλλον εἰς τὴν ἐξ ὑποκειμένου ποίησιν ἢ τὸ μέλος. Τὸ αὐτὸ παρατηρεῖται καί εἰς τὸν πεζὸν λόγον. Ἡ μὲν ἐξ ἀντικειμένου σύνθεσις ἢ ἡ ιστοριογραφία ἐκαλλιεργήθη ὑπὸ τῶν Ἰωνῶν, ἡ δὲ ἐξ ὑποκειμένου, ἦτοι ἡ φιλοσοφικὴ (καί ἐν γένει ἡ ἐπιστημονικὴ), ὑπὸ τῶν Δωριέων. Καί ἡ διάλεκτος δ' ἐνταῦθα εἶνε εἰς ἀρμονίαν μετὰ τὸ εἶδος τῆς ποιήσεως καί τοῦ πεζοῦ λόγου. Διότι εἰς μὲν τὴν ἐπικὴν ποίησιν καί ιστοριογραφίαν κατ' ἀρχὰς μετεχειρίζοντο τὴν Ἰωνικὴν διάλεκτον, ὡς δεικνύει τοῦτο ὁ Ὅμηρος, οἱ λογογράφοι καί αὐτὸς ὁ Ἡρόδοτος· εἰς δὲ τῆς λυρικῆς ποιήσεως τὴν ὑψίστην ἀνάπτυξιν: τὸ χορικόν αὐτῆς εἶδος, ὁ Πίνδαρος, καθὼς καί οἱ Πυθαγόρειοι φιλόσοφοι μετεχειρίσθησαν τὴν Δωρικὴν. Τὴν μακρολογίαν βλέπομεν εἰς τὴν ἐπικὴν ποίησιν ὡς διώκουσαν τὴν σαφήνειαν, τὴν δὲ βραχυλογίαν εἰς τὴν λυρικὴν ὡς νύξιν μόνον δίδουσαν. Ἀλλὰ καί εἰς τὰς φιλοσοφικὰς σχολὰς δὲν ἔσχεν ὀλίγην ῥοπήν ἡ διαφορὰ τῶν φυλῶν. Ἰωνικὴ Φιλοσοφία ἢ Ἰάδες Μοῦσαι κατὰ Πλάτωνα (1) καί Ἰταλικὴ ἢ Δωρικὴ Φιλοσοφία εἶνε καί ἐνταῦθα οἱ δύο ἀντίθετοι πόλοι. Ἀλλ' οἱ μὲν Ἰωνες ὡς ἐστραμμένοι σχετικῶς μᾶλλον πρὸς τὸ ἐξωτερικόν ἔγειναν ἀρχηγοὶ τῆς φυσικῆς φιλοσοφίας, καί διὰ τοῦτο ὠνομάσθησαν καί Φυσιολόγοι· οἱ δὲ Δωριεῖς ὡς ἐστραμμένοι σχετικῶς μᾶλλον πρὸς τὸ ἐσωτερικόν ἔγειναν ἀρχηγοὶ τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας τῆς τὰ πρακτέα μετὰ λόγου διερευνώσεως.

Περὶ δὲ τῆς θρησκείας, ἀκροαταί, καί μάλιστα τοῦ δογματικοῦ αὐτῆς μέρους, δύναται τις νὰ εἴπῃ, ὅτι, ἐπειδὴ δυσκόλως μεταβάλλεται καί ἦσαν οἱ αὐτοὶ θεοὶ καί παρὰ τοῖς Ἰωσι καί παρὰ τοῖς Δωριεῦσι, δὲν ὑπάρχουσιν ἐθνικοὶ χαρακτῆρες. Καί ὅμως καί ἐνταῦθα δύναται τις νὰ ἰσχυρισθῇ, ὅτι τὸν μὲν Καρνεῖον Ἀπόλλωνα ἐσέβοντο οἱ Δωριεῖς, τὸν δὲ Πατρῶν οἱ Ἀθηναῖοι, ἴσως διὰ τὴν τοῦ Ἰωνος γένεσιν. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ λατρεία, ἦτοι τὸ ἐξωτερικόν τῆς θρησκείας μέρος, ὑπόκειται εἰς μεταβολὰς, ἐξάπαντος πρέπει νὰ ὑπῆρχον διαφοραὶ καί ὡς πρὸς ταύτην, ἂν καί

(1) Σοφισ. σ. 242.

πολλάκις δυσπαρακολούθητοι. Διότι καὶ αἱ εὐχαὶ τῶν Σπαρτιατῶν ἦσαν ἀπλούστεραι παρά τὰς τῶν Ἀθηναίων, ὡς μᾶς διδάσκει ὁ Πλούταρχος «Διδόναι τὰ καλὰ ἐπὶ τοῖς ἀγαθοῖς καὶ πλέον οὐδέν» (1), καὶ αἱ θυσίαι τῶν εὐτελεῖς, διότι ἔθουον εἰς τοὺς θεοὺς πολλάκις καὶ ἀνάπηρα ζῶα ἢ μόνον ὄστᾶ, ἐνῶ οἱ Ἀθηναῖοι κατὰ τὴν ἀψευδῆ μαρτυρίαν τοῦ Πλάτωνος «ἤρχοντο ἅττ' ἂν τύχη, ἂν τε ἀγαθὰ, ἂν τε κακὰ» καὶ ἤγον θυσίας πλείστας καὶ καλλίστας τῶν Ἑλλήνων (2)».

Μεταβαίνοντες ἤδη, ἀκροαταί, εἰς τὴν τελευταίαν σφαιρὰν τοῦ βίου: τὴν τέχνην τῶν Ἑλλήνων, ἀπαντῶμεν τῷ ὄντι ἀντινομίας ἐκπληκτικὰς εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ εἶδη αὐτῆς. Καὶ πρῶτον μὲν, ὅσον ἀφορᾷ τὴν Μουσικὴν ἔχομεν τὴν Δωρίον καὶ Ἰαστὶ ἀρμονίαν. Ἡ Δωρίος κατὰ τὸν Ἡρακλείδην παρ' Ἀθηναίῳ (3) ἐμφαίνει τὸ μεγαλοπρεπὲς καὶ σκυθρωπὸν καὶ σφοδρὸν, τὸ δὲ γένος τῆς Ἰαστὶ ἀρμονίας εἶνε αὐστηρὸν καὶ σκληρὸν καὶ ἔχει ὄγκον τιτὰ ὄχι ἀγενῆ, καὶ διὰ τοῦτο, προσθέτει, ἦτο προσφιλεῖς εἰς τὴν τραγωδίαν. Αἱ ἀρμονίαι αὗται εἰσεχώρησαν καὶ εἰς τὴν ποίησιν, ὡς δύναται τις νὰ εἰκάσῃ τοῦτο ἐκ τῆς Δωρίδος φόρμιγγος τοῦ Πινδάρου (4), καὶ εἰς τὴν ὀρχηστικὴν, διότι ἀπαντᾶται ἡ διάκρισις χορείας Δωρίου (5) καὶ ὀρχήσεως Ἰωνικῆς (6), καὶ τέλος εἰς τὴν μετρικὴν, διότι ἀναφέρεται μεταξὺ τῶν ποδῶν ὁ Ἰωνικὸς ἀπὸ μείζονος καὶ ἐλάσσονος (7) καὶ μεταξὺ τῶν στίχων ἢ μέτρων τὸ Λακωνικὸν (8) καὶ τὰ παρόμοια.

Καὶ εἰς τὴν Πλαστικὴν ἀπαντῶνται εἶδη ἐργασίας λαμβά-

(1) Πλουτ. Λακεδ. ἐπιτηδ. κζ'.

(2) Ἀλκιβ. β' σ. 148.

(3) Βιβλ. 14, 19. σ. 624.

(4) Ὀλυμπ. 1, 17.

(5) Τῆς πυρρίχης. Ἰδ. Πλάτ. Νόμ. σ. 795. καὶ Δωριεῖς Μυλλέρ. Τόμ. Β' σελ. 337.

(6) Ἰδ. Ἀθῆν. Α' σ. 22.

(7) Ἰδ. Ἡφαίς. Ἐγχειρ. Κεφ. ΙΑ' καὶ ΙΒ'.

(8) Ἰδ. τὸν αὐτὸν αὐτόθ. Κεφ. Η'.

νόντα τὴν κλῆσιν ἐκ τῆς τῶν ἐθνῶν ἐναντιοτροπίας. Τὰ ἐν Αἰγίῳ ἀγάλματα καὶ τὰ ἐν Ξάνθῳ τῆς Λυκίας ὑπὸ τοῦ Ἀγγλοῦ Fel-Iows εὐρεθέντα σχηματίζουσι καὶ ἐνταῦθα τὴν ἀντίθεσιν. Τὰ μὲν ἀνήκουσιν εἰς τὸ Δωρικόν, τὰ δὲ εἰς τὸ Ἰωνικόν γένος.

Τὸ αὐτὸ δύναται νὰ εἴπῃ τις καὶ περὶ τῆς Ἀττικῆς καὶ Σικυωνίας σχολῆς τῆς Ζωγραφικῆς, εἰς ἣν διαιρεῖ ὁ διάσημος ἀρχαιολόγος Μύλλερ (1) τὴν Ἑλλαδικὴν Ζωγραφίαν. Διότι ἡ τελευταία φαίνεται, ὅτι ἦτο τοῦ Δωρικοῦ γένους.

Τέλος εἰς τὴν Ἀρχιτεκτονικὴν ἔχομεν τὰς δύο τάξεις τῶν κίωνων: τὴν Δωρικὴν καὶ Ἰωνικὴν, ἂν καὶ ἡ διαφορὰ δὲν πρέπει νὰ θεωρῆται εἰς αὐτοὺς μόνον, ἀλλ' εἰς τὴν ὅλην οἰκοδομήν, εἰς τὴν ἀναλογίαν τοῦ ὕψους τοῦ κίονος πρὸς τὴν διάμετρον αὐτοῦ, εἰς τὴν ἀπόστασιν τῶν κίωνων ἀπ' ἀλλήλων καὶ τὰ παρόμοια.

Ἐνταῦθα λαμβάνει πέρας, ἀκροαταί, ὁ παραλληλισμὸς τῶν δύο κυριωτέρων Ἑλληνικῶν φυλῶν, τὸν ὁποῖον προοιμιαζόμενος ὑπέσχεθην νὰ κάμω πρὸς χαρακτηρισμὸν τῆς μιᾶς αὐτῶν, τῆς Ἰωνικῆς. Δὲν μὲ λανθάνει, ὅτι οὗτος εἶνε μόνον τὸ περίγραμμα σχεδιογραφίας, ἡ ὁποία ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τὸ νὰ ἦνε τελεία ἐσκιαγραφημένη εἰκὼν. Ἀλλ' ὅμως καὶ οὕτως ἔχων ἤθελε δυνηθῆ νὰ δώσῃ εἰς τὸν φιλόσοφον ἀκροατὴν ἀφθονον ὕλην σκέψεως. Ἐγὼ λαμβάνων ἀφορμὴν ἐξ ἑνὸς μόνου χαρακτηριστικοῦ τῶν Ἰώνων, τοῦ φιλολόγου ἠθους αὐτῶν, πρὶν καταστρέψω τὸν λόγον, ἔρχομαι νὰ προτρέψω ὑμᾶς εἰς τὸ νὰ ἐπιμελήσθε ἀνευδότης τῶν λόγων, καὶ καθὼς οἱ Ἴωνες ἐνόμιζον αἰσχρὸν «τὸ μὴ ἐπίστασθαι Μουσικὴν καὶ γράμματα» (2), οὕτω καὶ ὑμεῖς τὸ νὰ μὴ φροντίζητε περὶ τῆς διανοητικῆς καὶ ἠθικῆς διαπλάσεως τῶν τέκνων σας. «Τοὺς εἰληφότας καλὰς τὰς πρώτας ἐκ τοῦ γένους ἀφορμᾶς, ἔλεγε Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεὺς, μέγα ἐφ' ἑαυτοῖς προσήκει φρονεῖν καὶ μηδὲν ἀνάξιον ἐπιτηδεύειν τῶν προγόνων» (3). Καὶ τῷ ὄντι τί

(1) Ἰδ. τὴν γ'. ἔκδ. τῆς Ἀρχαιολ. τῆς τέχνης. σ. 139 σημ. 2.

(2) Ἰδ. Orelli opuscula II. 406.

(3) Βιβλ. Α'. τῶν Ῥωμ. Ἀρχαιολ. § 6.

ώφελει νὰ κομπάζωμεν, ὅτι καταγόμεθα ἐκ τοιούτων λαμπρῶν προγόνων, ἐνῶ διὰ τῶν ἔργων δεικνύομεν, ὅτι καταφρονοῦμεν ἐκείνους, δι' οὓς ἔπρεπε νὰ μεγαλοφρονῶμεν καὶ σεμνυνώμεθα; Αἱ πατραγαθίαι σήμερον δὲν πτοοῦσι τοὺς ἀνθρώπους. "Ολοὶ ζητοῦσιν ἀνδραγαθίας καὶ πρέπει νὰ ζητῶσιν αὐτάς. Εἶθε λοιπὸν ἡμεῖς προβάλλοντες εἰς τὸ μέσον μόνον ἀνδραγαθίας νὰ εἰμπορῶμεν πάντοτε νὰ καυχώμεθα τὴν Ὀμηρικὴν ἐκείνην καύχησιν, ὅτι εἴμεθα «ἀμείνονες πατέρων»!

BIBΛIOKPIΣΙΑ.

Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρως θεολογικόν, νῦν τὸ πρῶτον ἐκδιδόμενον ὑπὸ τοῦ Ἀρχιμ. Ἀγαθαγγέλου Λοντοπούλου, ἔφημερίου τῆς ἐν Βιέννῃ τῶν ὀρθοδόξων ὁμογενῶν κοινότητος. Ἐν Βενετία, τύποις τοῦ Χρόνου. 1872 (*).

Ἐν σελ. 114. ἀντί, οὔμενον τῆς θείας οὐσίας ἀλλὰ καὶ τῶν θείων τελειότητων οἱ μακάριοι ἀπολαύουσι τῆς καλλονῆς κ.λ. τὸ ὁποῖον κάλλιστα δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ὅτι οἱ μακάριοι ὄχι μόνον τῆς θείας οὐσίας, ἀλλὰ καὶ τῶν θείων τελειότητων ἀπολαύουσι, γρ. οὔμενον τῆς θείας οὐσίας, ἀλλὰ τῶν θείων τελειότητων οἱ μακάριοι ἀπολαύουσι, τῆς καλλονῆς, τῆς δόξης, κ.λ. Ἐν σελ. 5 ἀντί, ὑποδείγματι χρωμένοις τῷ τοῦ ἀποστόλου (Πρξ. ιζ'. 28). καὶ πρὸς τοῦτον (ἀ. 12) οὐ γὰρ ἀποποιεῖται κ.λ. ἐξ οὗ οὐδεμία ἔννοια ἐξάγεται, γρ. ὑποδείγματι χρωμένοις τῷ τοῦ ἀποστόλου (Πρξ. ιζ'. 28. καὶ πρὸς Τίτον ἀ. 12). Οὐ γὰρ ἀποποιεῖται κ.λ. Ἐν σελ. 6 ἀντί τοῖς σκεύεσι τῶν Αἰγυπτίων εἰς καλλονὴν τῆς Σκηνῆς ἐν δέοντι ἐχρήσαντο ἀφελόμενοι ἔτη ιβ') γρ. τοῖς σκεύεσι τῶν Αἰγυπτίων... ἀφελόμενοι ("Ἐξοδ. κεφ. ιβ'). Ἐν σελ. 7 ἀντί μαρτυρεῖται καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν, γρ. μαρτυρεῖ δὲ καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν ἔν σελ. 8 ἀντί, παρεπομένως ἐπ' ἀνὸ θεὸς ἐμπνεύση, γρ. παρεπομένης

(*). Συνέχεια καὶ τέλος τῆς ἐν τῷ ἀ τεύχει τοῦ β' ἔτους ἀπὸ σελ. 80 διατριβῆς.

(τῆς πίστεως) ἐὰν ὁ Θεὸς ἐμπνεύση ἔν σελ. 9 ἀντί, ἡ ἐπαγομένη γνῶσις οὐκ ἔστιν ἐκ πίστεως· εἰσὶ προτάσεις, ἀπολειπτέον ὅλως τὸ εἰσὶ προτάσεις, ὅπερ παρεισέφρησεν ἐκ τοῦ ἀμέσως κατωτέρω ἔν σελ. 14 ἡ ἀκατανόητος περίοδος «καὶ ὁ διακαῆς ἔρως τῆς παιδείας, σοφίας προοίμιον· ὁ γὰρ μὴ οὕτω διακείμενος ἐν σκότει πορεύεται τῆς Θεοῦ ὁδηγίας ἀποστερούμενος, καὶ τὸ ἀποκτεῖνον γράμμα διώξει, τοῦ ζωοποιούντος πνεύματος ἀμελήσας· καὶ ὁρῶν οὐκ ὄψεται οὐδὲ τῇ καρδίᾳ συνήσει (Μτθ. ιγ'.)» εἶναι συγχώνευσις τριῶν περιόδων, ὧν ἡ μὲν λήγουσα εἰς τὴν λέξιν προοίμιον ἐλήφθη ἐκ τοῦ ις'. κεφλ. τῆς Σοφ. Σολομ., ἡ δὲ β'. λήγουσα εἰς τὸ ἀμελήσας εἶναι τοῦ Εὐγενίου, ἡ δὲ γ'. ἐλήφθη ἐκ τοῦ Ματθαίου ιγ'. 15· διορθωτέα λοιπὸν ὡς ἐξῆς· «καὶ ὁ διακαῆς ἔρως τῆς παιδείας σοφίας προοίμιον» (Σοφ. Σολ. ις')· ὁ γὰρ μὴ οὕτω διακείμενος ἐν σκότει πορεύεται τῆς Θεοῦ ὁδηγίας ἀποστερούμενος, καὶ τὸ ἀποκτεῖνον γράμμα διώξει, τοῦ ζωοποιούντος πνεύματος ἀμελήσας· καὶ «ὁρῶν οὐκ ὄψεται οὐδὲ τῇ καρδίᾳ συνήσει.» (Μτθ. ιγ'.)· διότι ἄλλως ὅπως ἔχει ἐν τῇ ἐκδόσει ἀποδίδεται ὅλον εἰς τὸν Ματθαῖον· ὁμοίως ἀντί, καὶ ψυχὴν καὶ σῶμα κεκαθαρμένων τὸ μετριώτερον γρ. καὶ ψυχὴν καὶ σῶμα κεκαθαρμένων ἢ καθαιρουμένων τὸ μετριώτερον ἔν σελ. 18. ἀντί, καὶ πρὸς τούτοις, γρ. καὶ πρὸς Τίτον ἀ. 7. Ἐν σελ. 26 ἀντί τοῦτο καὶ αὐτὸς ὄφελον, γρ. τοῦτο καὶ αὐτὸς ἤθελον· καὶ ἀντί, τὰ γεγραμμένα, γρ. εἰ τὰ γεγραμμένα ἔν σελ. 50 ἀντί οὐ μὴν οὐ τέλεσιν εἰσίν, γρ. οὐ μὴν οὐ τέλεον εἰσίν. Ὅμοίως ἐν σελίδι 275 ἔχει «καὶ μετὰ τὴν ἔλευσιν τοῦ Πατρὸς», ἀντί «καὶ μετὰ τὴν ἔλευσιν τοῦ Σωτῆρος». Δὲν ἀπαιτεῖται πολὺ βεβαίως νὰ γνωρίζῃ τις ὅτι ὁ Υἱὸς Σωτῆρ καταῆλθεν εἰς τὸν κόσμον καὶ ἐσαρκώθη, καὶ οὐχὶ ὁ Πατήρ. Ἐσφαλμένως ἔχει καὶ ἐν σελ. 454 τὸ ἐξῆς χωρίον· «ἐπὶ δὲ τῆς ἀρρήτου ἐνανθρωπίσεως, δύο ὄλοσχερεῖς καὶ τελείας φύσεις. . . . θείαν τε καὶ ἀνθρωπίνην, ἐν μιᾷ ἀπλῇ, ὑπερθέῳ (φύσει βεβαίως) προσκυνεῖν ἐδιδάχθημεν», ἐὰν τοῦτο δὲν διορθωθῇ εἰς «. . . . δύο ὄλοσχερεῖς καὶ τελείας φύσεις, θείαν τε καὶ ἀνθρωπίνην, ἐν μιᾷ ἀπλῇ, ὑπερθέῳ ὑποστάσει προσκυνεῖν ἐδιδάχθημεν», κίνδυνος ὑπάρχει μὴ συγχύσωμεν φύσεις ἐν τῷ Χριστῷ

καὶ ὑπόστασιν, ὅπερ ἀτοπώτατον. Ὡσαύτως ἐκ τοῦ ἐν σελ. 438 χωρίου, «ἀλλὰ καὶ φύσιν ὀλοσχερῆ προσέλαβεν, οὐ σάρκα μίαν ὡς οἱ περὶ τὸν Ἀπολλινάριον ἐφληνάφησαν» δικαίως ἤθελέ τις ἐξαγάγει ὅτι ὁ Εὐγένιος ἀποδίδει δύο ἢ καὶ πλείονας σάρκας εἰς τὸν Σωτῆρα· διορθωτέον λοιπὸν τοῦτο ὡς ἐξῆς· «ἀλλὰ καὶ φύσιν ὀλοσχερῆ προσέλαβεν, οὐ σάρκα μόνον, ὡς οἱ ἀμφὶ τὸν Ἀπολλινάριον ἐφληνάφησαν». Ἐν σελ. 266 ἀντὶ ἐκφυγούση, γρ. ἐκφυγούση, καὶ ἀντὶ μίαν γρ. μία· ἐν σελ. 267 ἀντὶ οὐσίας, ὅπερ τετράκις ἐπαναλαμβάνει ἐν τῇ αὐτῇ περιόδῳ γρ. οὐσῖαι· ἐν σελ. 270 ἀντὶ, ὅτι κατ' ἀπόφασιν γρ. ὅτι μὲν κατ' ἀπόφασιν· ἐν σελ. 271 ἀντὶ ἄλλως, γρ. ἀλλά· ἐν σελ. 290 ἀντὶ πολυσχεδές, γρ. πολυσχιδές· ἐν σελ. 301 ἀντὶ περιμεῖναι, γρ. περιμείνη· ἐν σελ. 445 ἀντὶ τὰ δὲ ἢ τοιαῦτα τυγχάνει, γρ. τὰ δὲ ἦτοα αὐτὰ τυγχάνει· ἐν σελ. 448 ἀντὶ, ὡς ἔχει δόξης. (Αὐγους. βιβλ. ιη'. περὶ πόλ. Θεοῦ), γρ. ὡς ἔχει δόξης Αὐγουστίνος. (βιβλ. ιη'. περὶ πολ. Θεοῦ)· καὶ ἀντὶ δέρμα του, γρ. δέρμα μου· ἐν σελ. 455 ἀντὶ κοινήν ἐπωνυμίαν, γρ. καινήν ἐπωνυμίαν· ἐν σελ. 457 ἀντὶ ἀντιφερομένοις . . . καὶ πειρωμένου, γρ. ἀντιφερομένοις καὶ πειρωμένοις· καὶ ἄλλα ὅμοια. Ἀλλὰ καὶ περίοδοι ὀλόκληροι ἀφίνονται ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ κειμένου ἐξ οὗ μεγάλη σύγχυσις προέρχεται· οὕτω π.χ. ἐν σελ. 19 τὸ χωρίον «τὸν συγγεγραφότα τὴν τετράβιβλον τῶν ἀποφάνσεων παρὰ τοῦτο διαφημιζόμενον» συμπληροῦται ὡς ἐξῆς· τὸν συγγεγραφότα τὴν τετράβιβλον τῶν ἀποφάνσεων, ὧν ἐκ τῶν θείων Πατέρων συνελέξατο, καὶ διδάσκαλον τῶν ἀποφάνσεων παρὰ τοῦτο διαφημιζόμενον· ὁμοίως ἐν σελ. 414, τὸ διὰ στιγμῶν ὑποδηλούμενον κενὸν ἐν τῇ φράσει, «Ἰὼβ τῷ ἀλάστορι ἐγχειρίζεται . . . καὶ παίδων θυσία κ.λ.» συμπληροῦται διὰ τῶν ἐξῆς «Ἰὼβ τῷ ἀλάστορι ἐγχειρίζεται, καὶ Δαβὶδ ὑπὸ τῶν υἱῶν, ὡσπερ τῶν ἐξ αἵματος πρότερον, φυγαδεύεται, καὶ παίδων θυσία κ.λ.». Καὶ ἄλλαι δὲ ἱκαναὶ παραλείψεις ὀλοκλήρων φράσεων ἐν τῇ ἐκδόσει ὑπάρχουσι, καθιστῶσαι οὕτω τὸ κείμενον ὅλως δυσνόητον.

Ταῦτα καὶ τοιαῦτα τὰ σπουδαιότερα τῶν περὶ τε τὴν φράσιν καὶ τὰς λέξεις ἐσφαλμένων ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Θεολογικοῦ. Ἀλλὰ

καὶ ἡ σίξις εἶναι πολλαχοῦ ἡμαρτημένη, διότι ἀμέσως ἐν τῇ α'. σελ. τοῦ κειμένου ἡ σίξις ἐν στ. 30 εἶναι ἐσφαλμένη· ἐξ ὧν δὲ τῶν κεφαλαίων τοῦ βιβλίου οὐδὲ ἐν ὑπάρχει ἐν ᾧ νὰ μὴ ἀριθμοῦνται κατὰ δεκάδας τὰ ἐκ τῆς στίξεως λάθη, ἔστιν ὅτε μὲν ἐλαφρότερα, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ σπουδαιότερα. Περὶ τούτου φέρομεν παραδείγματα τινά, ὅχι ἀναδιφῶντες πάλιν ἐξ ἀρχῆς τὰς ὑπερεξακοσίας σελίδας, διότι τοῦτο θὰ ἦτο ἀδύνατον, ἀλλ' ἀρκούμενοι μόνον εἰς τὸν ἔλεγχον τῶν εἴκοσι πρώτων σελίδων τοῦ κειμένου· ἐξ οὗ καταδείκνυται ὅτι ἐξ αὐτῶν μόλις τρεῖς εἶναι ἀπηλλαγμένοι κακῆς στίξεως. Οὕτως, ἐν σελ. μὲν 5 κακῶς ἐστιγμένος εἶναι ὁ στ. 30, ἐν σελ. 6 ὁ στ. 11, ἐν σελ. 7. ὁ στ. 6, ἐν σελ. 8 ὁ στ. 32, ἐν σελ. 9 οἱ στ. 11, 13 καὶ 19, ἐν σελ. 11 οἱ στ. 15 καὶ 16, ἐν σελ. 12 ὁ στ. 20, ἐν σελ. 14 οἱ στ. 9 καὶ 21, ἐν σελ. 15 οἱ στ. 5, 7, 8, 11 καὶ 20, ἐν σελ. 16 ὁ στ. 26, ἐν σελ. 17 ὁ στ. 7, ἐν σελ. 18 οἱ στ. 1, 8, 19 καὶ 21. ἐν σελ. 19 ὁ στ. 30, ἐν σελ. 20 οἱ στ. 3, 11 καὶ 21· ἐν σελ. 21 οἱ στ. 8, 19, καὶ 20· ἐν σελ. 24 ὁ στ. 15· ἐν σελ. 25, οἱ στ. 13, 18, 27, καὶ 30.

Πρὸς τούτοις παρατηροῦμεν ὅτι καὶ τὰ ἤδη παρ' ἄλλων διορθωμένα μέρη τοῦ Θεολογικοῦ πλήρη τῶν πρώην ἡμαρτημάτων ἐδημοσίευσεν· οὕτως ὁ αἰδίδιμος Κ. Οἰκονόμος ἐν τῷ περὶ τῆς μεταφράσεως τῶν Ο' συγγράμματι ἀναγράφει (τόμ. Δ'. σελ. 820) τὸ πλεῖστον μέρος τοῦ θ'. κεφαλ. τῶν Προλεγομένων εἰς τὴν Θεολογίαν, διορθώσας πολλαχοῦ τὸ προφανῶς ἐσφαλμένον κείμενον· ἀλλὰ τοῦτο ἀγνοῶν ὁ ἐκδότης πάλιν ἐν τῇ ἐκδόσει αὐτοῦ ἀφήκε τὰ παλαιὰ λάθη. Ἐν σελ. λοιπὸν 34, ἀντὶ Ἐλεαζάρου ἐπινενευκότος, γρ. καὶ Ἐλεαζάρου ἐπινενεικότος· ἀντὶ, καὶ πεπεμφότος οὐχ ὅπως τὴν Πεντάτευχον, γρ. καὶ ἐπινενεικότος αὐτοῦ, οὐχ ὅπως τὴν Πεντάτευχον κλ' ἀντὶ ἀπὸ τῆς ἐβραϊδος εἰς τὴν ἐλληνίδα μετοχетеυσάντων, γρ. μετωχέτευσαν (οἱ Ο)· ἐν σελ. 36 ἀντὶ, ἐκείνη γὰρ παρὰ τοῖς ἐλληνισταῖς, γρ. ἐκείνη γὰρ καὶ παρὰ τοῖς ἐλληνισταῖς· ἀντὶ ἐποιεῖτο λόγου. γρ. ἐπεποίητο λόγου κ.τ.λ.

Ἀλλαχοῦ, ὡς εἶδομεν, ὁ αἰδ. ἀρχιμανδρίτης λέγει ὅτι «ὡς φιλοφρόνως ἀνήγγειλεν αὐτῷ ὁ αἰδ. ἀρχιμανδρίτης κ. Γλυκᾶς τῷ

ἐν τῇ Σχολῇ τῆς Χάλκης χειρογράφῳ φέρεται προσηρημένον καὶ ἕτερον χειρόγραφον, ἐπιγραφόμενον, Ὁρθόδοξος Ὁμολογία κ.λ. καὶ ὅτι τὸ κείμενον τοῦ Θεολογικοῦ ἔχει μικροῦ λόγου ἀξίας τινὰς σημειώσεις. Ὁ αἰδ. ἀρχιμανδρίτης ἔπρεπε νὰ ζητήσῃ νὰ ἴδῃ τὸ χειρόγραφον καὶ τὰς ἐν αὐτῷ σημειώσεις· ἔπειτα ἐκ τῆς ἐκφράσεως αὐτοῦ «φέρεται προσηρημένον καὶ ἕτερον χειρόγραφον» φαίνεται νομίζων ὅτι ἡ Ὁρθόδοξος Ὁμολογία τοῦ Εὐγενίου εἶναι ἐν χειρογράφῳ εἰσέτι ἀνέκδοτος. Ἡ Ὁρθόδοξος Ὁμολογία δις ἐξεδόθη, πρῶτον μὲν ἐν Ἀμστελοδάμῳ τῆς Ὀλλανδίας ἐν ἔτει 1767 ὑπὸ I. Πρίγκου, ὕστερον δὲ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ἑλλάδι, ἐν Αἰγίνῃ τῷ 1828 παρὰ τῷ ἐθν. τυπογραφίῳ ὑπὸ τοῦ ἀγ. Ταλαντίου κυρ. Νεοφύτου Μεταξᾶ τοῦ ἐξ Ἀθηνῶν.

Περὶ δὲ τοῦ τίτλου αὐτοῦ τούτου τοῦ συγγράμματος τοῦ Βουλγάρως ἡμεῖς νομίζομεν ὅτι πληρέστερος εἶναι ὁ τίτλος, ὃν καὶ ὁ ἀείμνηστος Κ. Οἰκονόμος ἐπιγράφει *Σύνταγμα Θεολογικόν*· ἄλλως προτιμότερον νὰ γραφῇ ἀπλῶς *Θεολογία*, ὅπως καὶ ἄλλοι αὐτὸ ἐπέγραψαν.

Περὶ τοῦ Θεολογικοῦ τούτου συντάγματος τοῦ Εὐγενίου παρατηρεῖ τέλος ὁ ἐκδότης ἐν σελ. μθ'—ν', ὅτι εἶναι κατὰ τὴν κρίσιν αὐτοῦ σύνοψις τῆς Θεολογίας τοῦ ἐκ Κεφαλληνίας διασήμου Θεολόγου Βικεντίου τοῦ Δαμωδοῦ. Τῆς Θεολογίας δὲ ταύτης ποιεῖται μνεῖαν καὶ ὁ Βενδότης παρὰ Μελετίῳ, ταύτην δ' εἶδεν αὐτὸς ὁ αἰδ. ἀρχιμανδρίτης ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Βιενναίας ἐλλην. κοινότητος. Ἐπεθυμοῦμεν νὰ προσαγάγῃ τοὺς λόγους οἵτινες ἔπεισαν αὐτὸν περὶ τούτου. Ὁ Εὐγένιος νὰ συνοψίσῃ τὸν Δαμωδὸν, εἶναι ἀπίθανον.

Καταστρέφοντες ἐνταῦθα τὸν λόγον ἐκφράζομεν καὶ ἡμεῖς μετὰ τοῦ ἐκδότου αἰδ. ἀρχιμανδρίτου τὴν ἀπὸ κέντρου καρδίας εὐχὴν ἡμῶν ἵνα «ὡς τὸ πολιτικὸν τῆς Ἑλλάδος μέλλον ἔσται ποτὲ μέγα καὶ εὐκλεές, οὕτω καὶ ἡ ἀναπτυχθησομένη αὐτῇ θεολογικὴ ἐπιστήμη ἀποδείξῃ τὴν Ἑλλάδα νέαν ἐστίαν τῆς ἐπιστημονικῆς ὀρθοδοξίας καὶ διάδοχον τῶν πρώην ἐνδόξων τῆς Ἀλεξανδρείας, τῆς Ἀντιοχείας καὶ τοῦ Βυζαντίου σχολῶν». Ἀληθῶς τὴν φαιδρὰν ἡμῶν ἐλπίδα περὶ τοῦ αἰσίου μέλλοντος τῆς ἐλληνικῆς θεολογίας ἔτι μᾶλλον ἐμπεδοῖ καὶ ἡ ἔμφυτος τοῖς Ἕλλησι πρὸς τὸ φι-

λοσοφεῖν καὶ θεολογεῖν τάσις· ἀλλὰ πρέπει ἀπὸ τοῦδε αἰ φιλολογικαὶ ἡμῶν ἐργασίαι νὰ γίνωνται μετὰ πολλῆς προσοχῆς καὶ ἐμβριθείας, διότι μόνον οὕτως ὁ ἀρξάμενος ἤδη ἐν Ἑλλάδι ἐπιστημονικὸς βίος θὰ προσλάβῃ τὴν σπουδαιότητα καὶ σοβαρότητα ἐκείνην, ἣτις χαρακτηρίζει τὸν τῆς Ἑσπερίας ἐπιστημονικὸν βίον.

Ἐγγραφον κατὰ Μάϊον τοῦ αἰωγ' ἐν Ἀθήναις.

ΣΠΥΡΙΔΩΝ Κ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ
τελειόφοιτος τῆς Θεολογίας.

Δημοσιεύοντες διὰ τοῦ Ἀθηναίου τὴν βιβλιοκρισίαν ταύτην, λυπούμεθα ὅτι ὁ φιλόπονος ἀρχιμανδρίτης κ. Α. Λοντόπουλος σπεύσας ἐτύπωσεν ἐξ ἀντιγράφου μὴ ἐν πᾶσιν ἀκριβοῦς τὸ θεολογικὸν τοῦτο τοῦ Εὐγενίου, ἐν ᾧ ἠδύνατο νὰ παραβάλλῃ αὐτὸ προηγουμένως πρὸς ἄλλα ἀντίγραφα, ἅτινα καὶ καλλίτερα φαίνονται καὶ εὐκόλον ἦτο νὰ λάβῃ, καὶ ἐκ πάντων ἐκλέξας τὰς ὀρθοτέρας γραφὰς νὰ καταστήσῃ τὴν ἐκδοσιν τούτου ὅσον οἷόν τε τελειότεραν.

Οἱ πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως διδάσκοντες ἐδίδασκον, ὡς γνωστὸν, ἀπὸ τετραδίων ἰδιογράφων, ἃ ἐδίδον τοῖς μαθηταῖς αὐτῶν καὶ ἀντέγραφον. Ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅτι τὸ πρωτότυπον χειρόγραφον τοῦ διδασκάλου ἦτο τετελεσμένον καὶ ἄξιον ἐκτύπωσης, δὲν ἔπεται ὅτι καὶ πᾶν ἀντίγραφον τούτου φέρει τὴν αὐτὴν τελειότητα. Τοῦναντίον γινώσκομεν ἐκ πείρας ὅτι ἡ ἀκρίβεια τῆς ἀντιγραφῆς ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν γνώσεων καὶ τῆς προσοχῆς τοῦ ἀντιγραφέως. Ἀνάγκη λοιπὸν ὁ θέλων νὰ τυπώσῃ οἰονδήποτε τοιοῦτο χειρόγραφον νὰ μάθῃ προηγουμένως ἂν τούτου ὑπάρχουσι καὶ ἄλλα ἀντίγραφα, νὰ ἀποκτήσῃ αὐτὰ πάντα, εἰ δυνατὸν, ἢ τοῦλάχιστον ὅσα γνωστὰ αὐτῷ, νὰ παραβάλλῃ μετὰ πολλῆς προσοχῆς, ν' ἀνεύρῃ τὰς ἐν αὐτοῖς ὀρθοτέρας γραφὰς, καὶ οὕτω νὰ προβῇ ὕστερον εἰς τὴν ἐκτύπωσιν αὐτοῦ.

Ὁ ἐλλόγιμος ἀρχιμανδρίτης ὅμως, μὴ θελήσας νὰ πράξῃ τοῦτο, ἔδωκεν εἰς τὴν δημοσιότητα σύγγραμμά οὐχὶ ἐξηκριβωμένον, κα-

θ' ἂ ὁ παραβαλὼν τὸ τοῦ Πεζάρου ἀντίγραφον βεβαιοῖ. Τοῦτο δὲ παρέχει ἡμῖν ἀφορμὴν νὰ παρατηρήσωμεν χάριν τῶν φιλοτίμως ἀναδεχομένων τοὺς πόνους τῆς ἐκτύπωσης τοιούτων συγγραφεῶν καὶ τῶν χορηγούντων ἀφειδῶς τὰ πρὸς ἐκδοσὶν αὐτῶν χρήματα φιλομούσων πλουσίων, ὅτι οὐχὶ πάντα τὰ ἐν ταῖς δημοσίαις καὶ ἰδιωτικαῖς βιβλιοθήκαις ὑπάρχοντα ἀνέκδοτα συγγράμματα τῶν ἀρχαιοτέρων τοῦ ἔθνους διδασκάλων καὶ λογίων εἰσὶν ἄξια τύπου, καὶ μάλιστα τοιούτων λογίων, οἷος ὁ Εὐγένιος, ὅστις, ζήσας μακρὸν χρόνον ἀπὸ τῆς συγγραφῆς τοῦ θεολογικοῦ τούτου, ἠδύνατο εὐκόλως νὰ τυπώσῃ καὶ αὐτὸ καὶ ὅσα ἂν εἶχεν ἄλλα ἴδια χειρόγραφα, ὅπως καὶ ἀληθῶς ἐτύπωσεν ὅσα οὐδεὶς ἄλλος τῶν συγχρόνων καὶ τῶν ὕστερον. Μὴ ἐκδοὺς δὲ καὶ τὸ θεολογικὸν του, ἔκρινεν αὐτὸ ἴσως μὴ ἔτοιμον πρὸς δημοσίευσιν. Παρ' ἄλλων, ἀρμοδίων νὰ κρίνωσι περὶ τούτου, ἀναμένομεν νὰ μάθωμεν ἂν ἡ εἰκασία ἡμῶν αὕτη εἶναι ὀρθή ἢ ὄχι. Διΐσχυριζόμεθα ὅμως ὅτι ἡ ἐκτύπωσις καὶ δημοσίευσις τοιούτων ἐπιστημονικῶν πονημάτων δὲν εἶναι παντὸς ἔργον.

Ἀπὸ τίνος χρόνου βλέπομεν ὅτι τινὲς τῶν ἡμετέρων λογίων ἔστρεψαν τὴν προσοχὴν των εἰς ἀναζήτησιν τοιούτων χειρογράφων ἀνεκδότων, καὶ ὅτι οἱ πλούσιοι παρέχουσιν αὐτοῖς ἀξιεπαίνως λίαν τὰ πρὸς ἐκδοσὶν τῶν εὐρισκομένων χρήματα. Ἀνάγκη ὅμως ἐν τούτῳ προσοχῆς ἵνα μὴ ἀπὸ τῆς πρότερον ἄκρας ἡμῶν ἀκηδεΐας ἐν τοῖς τοιούτοις τραπῶμεν εἰς ὑπερβολὴν, καὶ δαπανῶμεν χρήματα καὶ πόνους εἰς ἔργα, ἀφ' ὧν ἢ μικρὰ ἢ οὐδεμία προσγίνεται ἡμῖν ὠφέλεια. Τὸ ἡμέτερον ἔθνος, ἔχον πολλὰς ἐπιστημονικὰς ἀνάγκας, καὶ αὐτῶν ἔτι τῶν ἐπιστημονικῶν διδασκτικῶν συγγραμμάτων στερούμενον, θὰ ἔπραττεν ἔργον ἀσύνητον, ἂν ἐδάπανα τὰ ὀλίγα ἂ ἔχει χρήματα εἰς ἐκδοσὶν πονημάτων ἢ ἀτελῶν ὑπὸ τῶν συγγραφεῶν καταλειφθέντων, ἢ μικρὰν ἐπιστημονικὴν ἀξίαν νῦν ἐχόντων.

Γινώσκουσιν ἄρα γε οἱ εὐπετῶς ἐπιχειροῦντες τοιαύτας ἐκδόσεις ὅτι οὐχὶ ἡμεῖς μόνοι ἔχομεν ἀρχαιοτέρων διδασκάλων ἀνέκδοτα συγγράμματα, ἀλλὰ καὶ οἱ λοιποὶ Εὐρωπαῖοι; Καὶ ὅμως οὗτοι δὲν ἐκτυποῦσι πᾶν τὸ προστυχόν· διότι γινώσκουσιν ὅτι

ἢ τύπωσις τῶν τοιούτων οὐ μόνον ἀνωφελὴς εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ χρηματικῶς ἐπιζήμιος εἶναι, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν τῶν συγγραφεῶν προσβάλλει οὐκ ὀλίγον τὴν ἀγαθὴν μνήμην. Τίς ἀγνοεῖ ὅτι οὐχὶ πάντα ὅσα τις τῶν λογίων συγγράφει, καὶ αὐτὰ ἔτι τὰ ὑπὸ τούτου διδασκόμενα, εἰσὶν ἄξια τύπου; Ἀδικίαν λοιπὸν θὰ ἐπράττομεν εἰς τὴν μνήμην ἀρχαίου τινὸς λογίου καὶ διδασκάλου, παραδίδοντες εἰς τὴν δημοσιότητα σύγγραμμα αὐτοῦ, ὅπερ οὗτος ἢ οὐδόλως ἤθελε νὰ δημοσιεύσῃ ἢ δὲν ἐπρόφθασε νὰ παρασκευάσῃ εἰς τύπον. Ἡ ἀδικία ἔσται μείζων, ὅταν ἡ ἐκτύπωσις γίνηται ἀμελῶς ἢ καὶ μὴ προσηκόντως. Τὰ λεγόμενα εἰσὶ τοσοῦτον ἀληθῆ, ὥστε ἂν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀποφανθῶσι καὶ αὐτοὶ οἱ ἀποθανόντες συγγραφεῖς, ἤθελον παρακαλέσει τοὺς ἐκδότας νὰ μὴ προσβάλλωσι τὴν μνήμην αὐτῶν διὰ δημοσιεύσεως ἔργων, ἂ αὐτοὶ οὐδέποτε θὰ παρέδιδον εἰς τύπον ὅπως νῦν σώζονται αὐτὰ ¹).

(1) Ὅποιον ἦτο τὸ περὶ ἐκτύπωσης τοῦ θεολογικοῦ τούτου φρόνημα αὐτοῦ τοῦ συγγραφέως, μανθάνομεν ἐκ τοῦ ἐπομένου ἐπιστολίου φίλου λίαν ἀξιόπιστου·

Ἐλλόγιμε φίλε.

Ἐκπληρῶν τὴν ὑπόσχεσίν μου σημειῶ ὅτι περὶ τὸ 1800 ὁ ἐκ Τυρνάβου ἱατρὸς Ἀνδρέας ἔχων ἀκριβὲς ἀντίγραφον τοῦ Θεολογικοῦ τοῦ Εὐγενίου, καὶ ἐπιθυμῶν ἵνα δημοσιεύσῃ αὐτὸ ἔγραψε πρὸς τὸν ἀοίδιμον συγγραφέα ζητῶν τὴν ἄδειαν καὶ παρακαλῶν ἵνα κάμῃ καὶ τινὰ προσθήκας ὁ συγγραφεὺς ἀναπληρῶν τὰ ἐλλείποντα. Ὁ δὲ πρὸς τὸ τέρμα τοῦ βίου βαίνων λαμπρὸς Εὐγένιος, ἤδη γήρᾳ βαθυτάτῳ κεκαμμένος, ἀπήνητησε πρὸς τὸν φιλόκαλον ἱατρὸν ὅτι ζητεῖ παρ' αὐτοῦ πράγματα ἀδύνατα, καὶ ἀπέτρεπεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς δημοσιεύσεως τοῦ πονήματος, καταστρέφων τὸν λόγον διὰ τῶν ἐξῆς «Μή μου κατασχύνης τὸ γήρας». Τὴν ἐπιστολὴν ταύτην τοῦ Εὐγενίου ἀνέγνω παρὰ τῷ μακαρίτῳ ἱατρῷ καὶ ὁ ἀοίδιμος ἡμῶν πατὴρ, παρ' οὗ ἤκουσα ἅ σοι ἐσημείωσα. Αὕτη δὲ ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Εὐγενίου ἐσώζετο παρὰ τῷ Ἀνδρέᾳ μέχρι τοῦ 1821, ὅτε ἕνεκα τῶν καιρικῶν περιστάσεων καὶ ἀνωμαλιῶν ἀπωλέσθη, ὡς ἐπληροφόρησέ με ὁ τοῦ ἱατροῦ υἱὸς ἐλλῶν ἐν Ἀθήναις πρό τινων ἐνιαυτῶν. Ἐρῶσο.

Τῆ 19 Αὐγούστου 1873.

Ὁ σὸς
Σ. Κ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ.

Τούτου ἕνεκα ἄς συγχωρηθῆ ἡμῖν νὰ ὑπομνήσωμεν τοῖς φιλοτίμως χορηγοῦσι χρήματα πλουσίοις εἰς ἔκδοσιν τοιούτων συγγραμμάτων χάριν τῆς μνήμης τῶν προγενεστέρων διδασκάλων καὶ τῆς ὠφελείας τοῦ ἡμετέρου ἔθνους, ὅτι δέον τοιαῦτα ἔργα νὰ ἀνατίθενται εἰς λογίους δεδοκιμασμένης ἱκανότητος ἢ τοῦλάχιστον εἰς θέλοντας νὰ ἀκούωσι καὶ τὴν συμβουλὴν ἄλλων, δυναμένων νὰ καθοδηγήσωσιν αὐτοὺς εἰς ἐπιτυχῆ διεκπεραίωσιν αὐτῶν πρὸς ἀποφυγὴν ματαίων δαπανῶν καὶ ὅλως ἀνωφελῶν, ἵνα μὴ εἴπωμεν ἐπιζημιῶν, δημοσιεύσεων, οἷας δυστυχῶς ἀπὸ τινος χρόνου οὐκ ὀλίγας βλέπομεν.

Ταῦτα λέγοντες, οὐδόλως προτιθέμεθα νὰ μειώσωμεν τὴν ἀξίαν τοῦ ἐκδοθέντος θεολογικοῦ, διότι τοῦτο, ὡς ἔργον Εὐγενίου τοῦ πάνυ, πιστεύομεν ὅτι ἔχει καὶ νῦν ἔτι πολλὴν τὴν ἀξίαν. οὐδὲ νὰ ψυχράνωμεν τὸν εἰς τὰ τοιαῦτα ἔργα ζῆλον τοῦ κ. Ἀγαθαγγέλου, οὔτινος καὶ τοὺς κόπους καὶ τὴν ἀγαθὴν ὑπὲρ τῆς παιδείας τοῦ ἔθνους προαίρεσιν ἐκτιμῶμεν· ἀλλ' ἐπιθυμοῦντες, ἵνα οὗτος ἀναπληρώσῃ ἐπαξίως τὸ κενόν, ὅπερ ἐν τοῖς πεπαιδευμένοις ἡμῶν κληρικοῖς ἄφησεν ὁ προώρως ἀποβιώσας ἐν Λειψία ἀρχιμανδρίτης Ἀνδρόνικος Δημητρακόπουλος, εὐχόμεθα τὰ μέλλοντα αὐτοῦ ἔργα νὰ φέρωσι τεκμήρια οὐχὶ σπουδῆς, ἀλλὰ ὠρίμου μελέτης καὶ περισκευμένης ἀκριβείας. Εἰς τοῦτο δὲ νομίζομεν ὅτι συμπράττει αὐτῷ καὶ ὁ τῆς διαμονῆς τόπος καὶ τὸ ἱερατικὸν ἐπάγγελμα καὶ ἡ ἐγνωσμένη αὐτοῦ παιδεία.

ΕΥΘ. ΚΛΑΣΤΟΡΧΗΣ.

ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΑΝΕΚΔΟΤΟΙ ΕΚ ΔΗΛΟΥ

ΚΑΙ ΑΘΗΝΩΝ.

Ὁ Π. Σταματάκης, συνοδεύσας τὸν Γάλλον Lebègue, μέλος τῆς ἐν Ἀθήναις Γαλλικῆς σχολῆς, ἀπελθόντα εἰς Δῆλον πρὸς ἐξέτασιν καὶ καθάρισιν τῆς ἐκεῖ Δρακοσπηληᾶς, διέτριψε καὶ μετὰ τὸ τέλος τῆς Γαλλικῆς ταύτης ἐπιχειρήσεως (*), ἱκανὸν αὐτόθι χρόνον καὶ διατρίβει ἔτι, ἐρευνῶν τὰς ἄλλας τῆς νήσου ἀρχαιότητας. Ὀλίγον πρὸ τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ Γάλλου καὶ μετ' αὐτὴν ἔστειλε πρὸς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ἀθηνῶν Ἑταιρίαν ἐκθέσεις, ἐξ ὧν ἐξάγομεν τὰ ἐξῆς·

«Ἐπὶ τοῦ ὄρους Κύνθου, ἔνθα ἡ ἀκρόπολις, πρὸς τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν ἔσωθεν τοῦ τείχους, εὔρομεν ψηφοθέτημα μετρίας ἐργασίας, σχηματιζόμενον ἐκ ψήφων λευκῶν καὶ μελαινῶν, μήκους μὲν 1,27, πλάτους δὲ 0,67. Καθαρίσαντες δ' αὐτὸ παρηρηρήσαμεν ἐπιγραφὴν σχηματιζομένην ἐκ ψήφων μελαινῶν, ἐν ἐμβαδῷ μήκους μὲν 1,10, πλάτους δὲ 0,48, καὶ λέγουσαν γράμμασι τῶν Ῥωμ. χρόνων τάδε·

Διὶ Κυνθίῳ καὶ Ἀθηνᾶ Κυνθία
Ἀπολλωνίδης Θεογείτονος
Λαοδικεὺς ὑπὲρ ἑαυτοῦ καὶ
τῶν ἐταίρων τὸ κατάκλυσ-
τον, ἐπὶ ἱερέως Ἀριστομάχου,
ζαχορεύοντος Νικηφόρου,
ἐπὶ δὲ ἐπιμελητοῦ Κοίντου Ἀζη(νιέως).

Εὐρέθησαν ἔτι ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως διάφορα γλυπτὰ τεμάχια... , γραπτὰ δὲ τὰ ἐξῆς·

1. μικρὰ στήλη τετράγωνος, ἔχουσα τάδε·

Ἐπὶ ἱερέως Ἀρίστωνος τοῦ Πλάτορος
Κηφισιέως Ποσειδώνιος Ποσειδωνίου
Σκαμβωνίδην κλειδουχίσας Διὶ Κυν-

(*) Ὅσα αὕτη ἔδειξεν εἰς φῶς, ἐξετέθησαν ὑπὸ Ἐμ. Burnouf, διουθεντοῦ τῆς Γαλλ. σχολῆς, ἐν τῇ ἐνταῦθα ἐκδοδομένῃ Indépendance hellénique.

Θίαι και Ἀθηνᾶ Κυνθία τὴν τράπε-
 5 ζαν και τὰς στιβάδας και τὰ χρησ-
 τήρια, ζακορεύοντος Νικηφόρου
 ἑβδομον και τριακοστόν.

2. ἄνω μέρος στήλης, σῶζον·

Σαραπίων Σωτάδου Αἰγυπτιεύς
 ἱερεὺς γενόμενος Διὸς Κυνθίου και
 Ἀθηνᾶς Κυνθίας ἐν τῷ ἐπὶ Προκλέους (ἄρχοντος ἐνιαυτῷ.

3. βάθρον τετράγωνον, ἔχον·

Χάρμικος Αἰνησίου
 Κικυννεὺς ἱερεὺς γενόμενος
 Διὸς Κυνθίου και Ἀθηνᾶς
 Κυνθίας ἀνέθηκεν

5 τὸ ξόανον.

4. βάθρον ὄμοιον, ἔχον·

Βασιλέα Πτολεμαῖον σωτήρα
 βασιλέως Πτολεμαίου τοῦ δευτέρου
 εὐεργέτου, Ἄρειος Πτολεμαίου Ἀλεξανδρεὺς,
 τῶν πρώτων φίλων, τὸν ἑαυτοῦ εὐεργέτην

5 Διὶ Κυνθίῳ και Ἀθηνᾶ Κυνθίᾳ.

5. πούς σκεύους ἢ τραπέζης ἱερᾶς, ἔχων·

Διὶ Κυνθίῳ
 ἐπὶ ἱερῶς
 Νικοκράτου
 Σουιέως.

6. βάθρον, σῶζον·

..... ν τὸν ἄρισ...
 ..ἱερ)έα γενόμενον
 Ἀθ)ηνᾶς Κυνθίας
 αρχ...
 5 υι φ.....

7. λίθος τετράγωνος, ἔχων.

"Αρχων Διότιμος.

8. λίθος τεθλασμένος και ἐφθαρμένος, ἔχων·

. . . . .
 . . . . .
 . . . . . (. . . . .
 στοξέν...
 Καλλικλῆς
 Πεισι...
 5 Φιλίσκος
 Θρασυμήδης.

9. βάθρον στρογγύλον, ἔχον·

Φιλόστρατος Φιλ.....
 Ἀσκαλωνίτης .....
 ἐν Δήλῳ ὑπὲρ τ .....
 τῶν πόλεως και (τῆς; γυ-
 5 ναικὸς και τέκνων
 Ποσειδωνίας .....
 Νίκανδρος ελλ.....
 Ανδ.....

Εὐρέθησαν ἔτι και ἄλλα τεμάχια ἐνεπίγραφα και δύο στήλαι,
 αἵτινες δὲν ἀνεγνώσθησαν ἀκόμα. — Ἀπαντα τ' ἀνωτέρω μετε-
 κομίσθησαν εἰς Ῥήνειαν, ἵνα ἐν καιρῷ μετακομισθῶσιν εἰς Ἀθή-
 νας (ἢ εἰς Μύκονον).

Σήμερον (4 Ἰουνίου 1873) εὐρέθη και ἕτερον βάθρον κυλινδρι-
 κόν, ἔχον·

. . . . . Ιος και
 Διόδωρος Διὶ Κυνθίῳ
 και Ἀθηνᾶ Κυνθίᾳ
 εὐχὴν ἐφ' ἱερῶς
 5 Διοφάντου τοῦ
 Παρνάσου Κηφισέως.

Παρά τὸ σπήλαιον, μακρὰν 150 βήματα, ὑπάρχουσι ἐρείπια ἀρχαίου οἰκοδομήματος, συγκείμενα ὀλοσχερῶς ἐκ μαρμάρου. Κάτωθεν τούτων ὑπάρχουσι πολλοὶ λίθοι τετράγωνοι. Ἐκ τούτων ἀνατρέψας ὀλίγους εὔρον τρεῖς ἐνεπιγράφους. Ὁ εἷς λέγει τάδε·

Ἡ σύνοδος ἡ τῶν μελανηφόρων τὸν ἑαυτῆς εὐεργέτην Διμήτριον Ἑρμησίωνα Μαραθώνιον, ἱερέα γενόμενον ἐν τῷ ἐπὶ Εἰσιγένου ἄρχοντος ἐνιαυτῷ Σαράπιδι, Ἰσιδι, Ἀνούβιδι.

Ὁ δὲ δεῦτερος ἔχει·

Διονύσιος Διονυσίου Σφήτιος
τὸν ὕδ' ἑ Διονύσιον
ἱερέα γενόμενον
Σαράπιδι, Ἰσιδι, Ἀνούβιδι, Ἀρποχράτει.

Ὁ δὲ τρίτος ἔχει ἐπιγραφὴν κολοβὴν τὴν δε·

.....ον Ζωίλου τὸν ἑαυτῆς
πατέρα Ζωίλον Πασιγένου
.....την Σαράπιδι, Ἰσιδι,
Ἀνούβιδι.
5 ἐφ' ἱερέως Διονυσίου τοῦ Διονυσίου Σφήτιου.
.....ἐποίη.

Εἰς τὰ ἐρείπια τοῦ μεγάλου ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος, ἐκτὸς τῶν ἐκδεδομένων ἐπιγραφῶν, εὔρον μίαν ἀνέκδοτον, τὴν δε·

Διονύσιος Ἀγαθοκλέους (Με-
λιτεὺς τὸν ἑαυτοῦ πενθε-
ρὸν καὶ Μεγίστη Διονυσίου Πα-
ρία τὸν ἑαυτῆς πατέρα Διο-
5 νύσιον Θεοδώρου Πάριον
Ἀπόλλωνι, Ἀρτέμιδι, Λητοῖ.

Ἐλπίζω νὰ εὐρεθῶσι καὶ πολλαὶ ἄλλαι ἐπιγραφαὶ πλείστου λόγου ἄξια. Ἐν τοῖς ἐρειπίοις τῆς Δήλου ὑπάρχουσι καὶ πλῆθος λαβῶν ἀμφορέων ἐνεπιγράφων. Ἡ συλλογὴ ὑπερέβη τὰς 700.

Τούτων τινὲς εἰσι λίαν περίεργοι καὶ διὰ τὰς ἐπιγραφὰς καὶ τὰ ἐμβλήματα τῶν. Τῶν ἐμβλημάτων τινὰ μὲν παριστῶσι κεφαλὴν βοῆς, τινὰ δὲ λέοντος, τινὰ δὲ τὸ ἐμπρόσθιον μέρος ἵππου, ἄλλα τρίαιναν, ἄλλα κηρύκειον, ἄλλα ἄγκυραν, ἄλλα ἄνθος κλπ. Αἱ λαβαὶ αὗται συνελέγησαν διὰ τὸ Μουσεῖον τῆς Ἑταιρίας. Σὺν τούτοις δὲ καὶ τινὰ νομίσματα ἀργυρᾶ καὶ χάλκινα.»

Ταῦτα ὁ Σταματάκης· ἐγὼ δὲ τὰ μεταδίδω ἀπλῶς οὕτως εἰς τὸ κοινόν, ἀδυνατῶν τό γε νῦν καὶ τὸ ἐλάχιστον σημείωμα νὰ προσθέσω.—Ἐκτυπῶ δὲ καὶ τὸ ἐξῆς ἀρθρίδιόν μου·

ΜΙΑ ΕΙΚΑΣΙΑ.

Κατ' αὐτὰς ἀναγινώσκων ἐν τοῖς Πausανίου Ἀττικοῖς (κεφ. 29) τὰ ἐξῆς· «Κατιοῦσι δ' ἐς τὴν Ἀκαδημίαν περιβόλος ἐστὶν Ἀρτέμιδος καὶ ξόανα Ἀρίστης καὶ Καλλίστης. . . καὶ ναὸς οὐ μέγας ἐστίν, ἐς ὃν τοῦ Διονύσου τοῦ Ἐλευθερέως τὸ ἄγαλμα ἀ νὰ πᾶν ἔτος κομίζουσι ἐν τεταγμέναις ἡμέραις. Ἱερά μὲν ταύτη τοσαῦτά ἐστι.» ἐνεθυμήθην, ὅτι δὲν εἶναι ἀπίθανον ἐκ τούτων τῶν δύο ἱερῶν, ἃ πρῶτα ἀπ' Ἀθηνῶν εἰς Ἀκαδημίαν πορευόμενος ὁ Πausανίας εἶδε, νὰ μετετοπίσθησαν ἐν πάνυ παλαιοῖς χρόνοις ἐκεῖνα τὰ δύο μικρὰ ἐνεπίγραφα βωμίδια, ἅπερ εὐρεθέντα εἰς τὰ ἐντὸς τοῦ δυτικοῦ τῆς πόλεως περιβόλου χῶματα παρὰ τὸ εὐλόγως ὑποτιθέμενον Δίπυλον ἐξέδωκα ἐγὼ προχείρως τῇ 4 Φεβρουαρίου 1873 ἐν τῷ περιοδικῷ τούτῳ (ἴδε τόμον α'. σελίδ. 395 καὶ 402). Αἱ ἀπλαῖ λίαν ἐπιγραφαίων· «Μιτροβάτης Ἀρτέμιδι ἀνέθηκε» καὶ «Ζώσιμος Εἰρηνέου Διονύσω εὐχὴν»· τότε δὲν εἴλκυσαν πολὺ τὴν προσοχὴν μου, ὥστε καὶ νὰ ἀναζητήσω τὴν ἐνδεχομένην σχέσιν τῶν πρὸς ὠρισμένα τινὰ τῶν δύο θεῶν Ἀρτέμιδος καὶ Διονύσου ἱερά, ὑπὸ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων μνημονευόμενα ὡς ἐκεῖ που πλησίον ὑπάρξαντα, σήμερον δὲ πολὺ κλίνω εἰς τοῦτο, ἀφοῦ ἐκ τῆς προσφάτου ἀναγνώσεως τοῦ Πausανίου ἐκινήθην. Ἐπειδὴ δὲ περὶ βωμιδίων ὁ λόγος, ἃς εἶπω, ὅτι αὐτόθι που, ἐντὸς δηλ. τοῦ δυτικοῦ περιβόλου, εὐρέθη ἀρτίως καὶ ἐν βωμίδιον τῆς Νεμέσεως, τριγωνικοῦ σχήματος, ἔχον γράμματα τῶν ῥωμ. χρόνων τάδε·

Νεμέσε(ι
θεᾶ ἐπηκ(ό-
ω εὐχῆν
ἀν)έθηκ(εν
... ἱ ...

Δημοσιεύω ἔτι καὶ τὴν ἐξῆς ἀξιόλογον τῶν πρὸ Εὐκλείδου ἀρχοντος χρόνων ἐπιγραφὴν, ἀνεγνωσμένην ἐπὶ βάρου στήλης ἐπι-
τυμβίας, ἐξαχθέντος τῆ 24 Ἰουλίου ἐκ τοῦ πρὸς βορρᾶν τοίχου
τοῦ περιβόλου Ἀθηνῶν, ἐνθα τώρα σκάπτει ἡ ἀρχαιολογικὴ ἐταιρεία.
Τὸ βᾶθρον εἶναι λίθου Πεντελησιῶ, σχῆμα δ' ἔχει ἀπλούστατον
τετράγωνον ἐπιμήκης. Ἐπὶ τοῦ ἐτέρου τῶν στενοτέρων του προ-
σώπων ἔχει τὰδε·

Σῆμα πατέρ Κλε(ό-
βουλος: ἀποφθιμέ-
νοι Χσενόφαντοι
θῆκε τόδ' ἀντ' ἀρετῆς
δ' ἐδὲ σαοφροσύνης.

ἦτοι κοινῶς μεταγεγραμμένα·

Σῆμα πατέρ Κλε(ό)βουλος ἀποφθιμένω Χσενόφαντω
θῆκε τόδ' ἀντ' ἀρετῆς ἠδὲ σαοφροσύνης.

Τῶν μᾶλλον παραλλασσόντων τῆς συνήθους γραφῆς γραμμά-
των τὸ σχῆμα εἶναι τοῦτο·

Α Β Ε Θ Λ Μ Ν Ρ Σ Ο

Τὸ ἥρμ ελεγεῖον στίξιν ἔχει δύο καθέτους στιγμὰς μετὰ τὸ Κλεό-
βουλος, πιθανῶς πρὸς δῆλωσιν τῆς ἐκεῖ τομῆς τοῦ στίχου, τῆς
κατὰ τρίτον τροχαῖον καλουμένης.

Ἐπὶ δὲ τοῦ ἐτέρου τῶν πλαγίων καὶ μακροτέρων προσώπων,
ὄντος βεβλαμμένου, ὑπολείπονται ἐν τέλει στίχου μόνον τὰ
α ρ ι ο ς, κεχαραγμένα ἀραιότερον, τὰ ὅποια ἡμεῖς δι' ἐν πρὸ τοῦ
α μικρότατον λείψανον γράμματος, δυνάμενον νὰ ἐκληφθῆ ὡς
ἄκρον τοῦ βραχέος σκέλους τοῦ πῖ, ἀναγινώσκομεν· Πάριος.

Παρὰ νὰ εἴπωμεν δέ, ὅτι τοῦτο εἶναι τὸ ἐθνικὸν τοῦ ποιήσαντος
τὴν στήλην, κείμενόν ποτε οὕτω περίπου·

(ὁ δεῖνα) Πάριος
(ἐπυ(ει)·

λέγομεν μᾶλλον, ὅτι εἶναι ἐθνικὸν αὐτοῦ τοῦ νεκροῦ, ἐφ' ᾧ ἐτέθη
ἡ στήλη, ἐπειδὴ τὰ γράμματα ταῦτα ἐχαράχθησαν ἐπὶ τοῦ ἐπι-
μηκεστέρου προσώπου τοῦ βάρου, ἀνωθεν τοῦ ὁποίου ἐπὶ τῆς ὀρι-
ζοντίου ἐπιφανείας σώζεται καὶ κοιλότης ἐπιμήκης καὶ ἀνωμά-
λου σχήματος, εἰς ἣν ἐνεσφηνούτο ποτε ἡ στήλη, καὶ τότε θὰ εἶ-
χεν οὕτω ἡ ἐπιγραφὴ·

Χσενόφαντος Πάριος

Ὅπωςδὴποτε ὁμως καὶ ἂν ἐκληφθῶσι τὰ τῆς ἐπιγραφῆς, τὸ
σπουδαῖον αὐτῆς εἶναι ὁμολογούμενον διὰ δύο μάλιστα περιστατικά.
ἀ. ὁ λίθος μάρμαρον ὢν, ὡς εἶπομεν, καὶ ἐξαχθεὶς ἐκ τοῦ
ἐκ τροχματοπαγῶν λίθων συγκειμένου τοίχου τοῦ παλαιοῦ περι-
βόλου, καὶ δὴ ἐκ τῶν κατωτάτω αὐτοῦ δόμων τῶν θεμελίων,
ἐπιβεβαιοῖ ἐκεῖνα τὰ περὶ τῆς ἐπὶ Θεμιστοκλέους τειχίσεως τῶν
Ἀθηνῶν ἱστορημένα ὑπὸ Θεουκυδίδου 1,93: καὶ δῆλη ἡ οἰκοδο-
μία ἔτι καὶ νῦν ἐστὶν ὅτι κατὰ σπουδῆν ἐγένετο· οἱ γὰρ θεμελίοι
παντοίων λίθων ὑπόκεινται καὶ οὐ ξυνεργασμένων ἐστὶν ἤ, ἀλ-
λ' ὡς ἕκαστοὶ ποτε προσέφερον· πολλαὶ τε στήλαι ἀπὸ σημάτων
καὶ λίθοι εἰργασμένοι ἐγκατελέγησαν. — Αὐτὸ τοῦτο ἐβεβαιώθη
πρὸ ἐνός ἔτους καὶ ἐκ τοῦ ἐν τῇ καταβολῇ τῶν θεμελίων τῆς οἰ-
κίας τοῦ Α. Μελα εὐρεθέντος μαρμαρίνου βάρου στήλης, μεταξὺ
τῶν ἀλλοίων τοῦ ἐκεῖ ἀρχαίου περιβόλου λίθων, καὶ ἔχοντος τὰ.
Ἀντιδότου. — Καλλωνίδης ἐποίει ὁ Δεινίου. Ἴδε
Ἀρχαιολ. Ἐφημερ. Ἀθηνῶν περ. β. φυλ. ις'. Ἐβεβαιώθη ἔτι καὶ
ἐξ ἐνός μαρμαρίνου τεμαχίου καθημένης γυναικείας μορφῆς, ἀρχαι-
κῆς ἐργασίας ἐπιμελεστάτης, ἐξηγμένου οὐ πρὸ πολλοῦ ἐκ τοῦ πο-
λυγωνίου τοίχου, τοῦ πρὸς τῷ «ὄρω Κεραμεικοῦ», περὶ οὗ λεπτο-
μερέστερον ἄλλοτε.

β'. πρὸς τῷ βάρῳ τῷ ἡμετέρῳ εὐρέθη καὶ ἐν τεμάχιον στή-

λης μαρμαρίνης με λεπτόν περιθώριον ἐκ τοῦ ἐτέρου μέρους καὶ γλυφὴν κνημῶν ἀνδρός, ὅπερ δεικνύει ὁμοιότητα ἐργασίας πρὸς τὴν γνωστὴν ἀρχαϊκὴν στήλην τοῦ Ἀριστίωνος, καὶ εὐλογώτατον εἶναι νὰ ὑποτεθῆ, ὅτι ἀνήκεν εἰς τὴν τοῦ Ξενοφάντου στήλην. Εἶτα δὲ ὀλίγον ἀνωτέρω πρὸς τῆ αὐτῆ τοῦ τοίχου γραμμῆ εὐρέθη ἐν ἄνω μέρος στήλης μαρμαρίνης, ὁμοίας ἀρχαϊκῆς ἐργασίας, ἐφ' οὗ σώζεται κεφαλή (μετὰ τοῦ λαίμου καὶ μέρους τοῦ δεξιοῦ ὤμου), νέου ἀγε- νείου, γεγλυμμένη ἐκ τοῦ πλαγίου (en profil), μέ τινα σρογ- γύλον δίσκον περίξ, ὃν φαίνεται κρατοῦσα ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου χεὶρ ἀριστερά. Παρέχει δὲ νῦν ὁ δίσκος οὗτος, πάντως ἀγω- στικὸς ὢν, ἔμφασιν στεφανίου ἢ δόξης (nimbus, τῶν ἡμετέρων ἀγίων. Τοῦτο τὸ γλυπτὸν τεμάχιον, με περιθώριον ὃν καὶ αὐτὸ καὶ ἀναλογίαν ἔχον φανεράν πρὸς τὸ βᾶθρον τὸ ἐνεπίγραφον, θεωροῦ- μεν ὡσαύτως μέρος τῆς ἐπ' αὐτοῦ ποτε στήλης, καὶ ἐλπίζομεν, ὅτι ὅταν ἀπεικονισθὲν δεόντως δημοσιευθῆ, οὐ μόνον θέλει ἀνα- γνωρισθῆ ὡς τοιοῦτο, ἀλλὰ καὶ ὡς ἐν τῶν ἀρίστων, εἰμὴ τὸ ἀρι- στον δεῖγμα τῆς τῶν χρόνων ἐκείνων γλυπτικῆς.

Ἐν Ἀθήναις, τῆ 10 Αὐγούστου 1873.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ Α. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΚΟΜΗΤΩΝ.

Ἐκτὸς τῶν καθ' ἑκάστην ἑσπέραν ὄρατῶν, συνήθων ὡς εἰπεῖν ἀστέρων, τῶν ὑποίων ἢ ἀποψις ἐμποιεῖ τὴν αὐτὴν πάντοτε βα- θεῖαν, ἀλλ' ἤρεμον ἐντύπωσιν, ἀναφαίνονται ἐνίοτε κατὰ χρονικὰ διαλείμματα ἄνισα καὶ οὐράνια σώματα, ὧν ἡ ὄψις εἶνε διάφο- ρος τῆς τῶν ἄλλων ἀστέρων. Τὰ σώματα ταῦτα συνοδεύονται ὑπὸ κόμης λευκῆς, πολλακίς μακροτάτης καὶ μεγίστης, ἀπλῆς ἢ ἐνίοτε καὶ πολλαπλῆς· ἐκ τούτου δ' ὠνομάσθησαν κομηται. Ἐνῶ δ' ἐκ τῶν ἀστέρων οἱ μὲν ἀπλανεῖς καλούμενοι διὰ τὸν γυ- μνὸν ὀφθαλμὸν καὶ μακρότατα χρονικὰ διαστήματα τηροῦσι τὴν

αὐτὴν πρὸς ἀλλήλους σχετικὴν θέσιν, οἱ δὲ πλανῆται φαίνονται κινούμενοι κατὰ κανόνας καὶ ἐντὸς τοῦ ζῳδιακοῦ, οἱ κομηται ἀνα- φαίνονται ὅπουδῆποτε τοῦ οὐρανοῦ θόλου, καὶ ἡ κίνησις αὐτῶν δὲν παρουσιάζει τὴν αὐτὴν τῶν πλανητῶν κανονικότητα. Ἐὰν δ' ἐξετάσωμεν τὴν περὶ τὸν ἥλιον κίνησιν τῶν κομητῶν, ἀνευρί- σκομεν ὅτι πολλοὶ ἐξ αὐτῶν φέρονται περὶ τοῦτον ἐξ Ἀνατολῶν πρὸς Δυσμᾶς, ἀντιθέτως δηλαδὴ πρὸς τοὺς πλανήτας, φερομέ- νους περὶ τὸν ἥλιον ὅπως καὶ περὶ τοὺς ἰδίους ἄξονας ἐκ Δ. πρὸς Α.

Πλὴν τῶν φαινομένων αὐτῶν ἀνωμαλιῶν καὶ ἡ ὄψις τῶν κομη- τῶν εἶνε διάφορος τῆς τῶν ἄλλων ἀστέρων καὶ ποικίλλεται κατὰ τοὺς διαφόρους κομήτας, ἢ καὶ διὰ τὸν αὐτὸν κομήτην κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ὀρατότητος αὐτοῦ. Ἀναγκαζόμεθα λοιπὸν εὐλό- γως νὰ δεχθῶμεν ὅτι οἱ κομηται ἀποτελοῦσιν ἰδίαν ἐν τῷ σύμ- παντι τάξιν σωμάτων.

Οἱ κομηται, ὡς μανθάνομεν ἐκ τῶν μετεωρολογικῶν τοῦ Ἀρι- στοτέλους (Βιβλ. α', 6 καὶ 7), ἐξελήφθησαν ἐν τῇ ἀρχαιότητι ὑπὸ μὲν τοῦ Ἀναξαγόρου καὶ Δημοκρίτου ὡς σύμφασις πλησίον ἀλ- λήλων ἐρχομένων καὶ ἀλλήλους θιγόντων πλανητῶν· ὑπὸ τινων δὲ Πυθαγορείων καὶ ἄλλων τινῶν ὡς πλανήτης σπανίως φαινό- μενος, ὅπως ὁ Ἐρμῆς. Κατὰ δὲ τὸν Ἀριστοτέλη, τοῦ ὁποίου ἡ δοξασία ἐπεκράτησεν ἐν τοῖς μετέπειτα χρόνοις, οἱ κομηται γεν- νῶνται ἐκ τῶν ὑπεράνω τοῦ ἀέρος ξηρῶν καὶ θερμῶν ἀναθυμιά- σεων, ὅταν αὐταὶ δὲν ἔχωσιν ἰδίαν μεγάλην ταχύτητα (διότι τότε γεννῶνται ἄλλα μετέωρα, ἐν οἷς καὶ οἱ διάττοντες ἀστέρες)· ἐπειδὴ δ' αἱ ἀναθυμιάσεις αὐταὶ μετὰ τοῦ ἄνω μέρους τοῦ ἀέρος μετέ- χουσι τῆς ἡμερησίας ἐγκυκλίου κινήσεως, μετέχουσι καὶ οἱ κο- μηται ταύτης. Ἡ δὲ κόμη αὐτῶν γεννᾶται ἐκ τῆς ἀναμίξεως τῶν ἀναθυμιάσεων ἐκείνων μετ' ἄλλων κάτωθεν ἀνερχομένων, δη- λαδὴ ἐκ τοῦ ἄνω μέρους τοῦ ἀέρος. Περίεργος ἴσως φανῆ ἡ συγ- γένεια τῶν κομητῶν πρὸς τοὺς διάττοντας· ἢ παρὰ τῷ Ἀριστο- τέλει ὅμως συγγένεια τῶν δύο αὐτῶν φαινομένων δὲν εἶνε ἡ αὐτὴ μετὰ τῆς νῦν ἀπὸ τινων ἐτῶν γνωστῆς, περὶ ἧς περαιτέρω θὰ ὀμι- λήσωμεν. Παρατηροῦμεν δὲ πρὸς τούτοις, ὅτι οἱ κομηται εἶνε παρὰ τῷ Ἀριστοτέλει μετέωρα πολὺ κατωτέρω εὐρισκόμενα τῆς

σελήνης, καθόσον γεννῶνται ἐν ταῖς ἀμέσως ὑπεράνω τοῦ ἀέρος ἀναθυμιάσεσιν. Προσημαίνουσι δὲ κατ' αὐτὸν ξηρὰν κατάστασιν τῆς ἀτμοσφαιρας.

Ὅτε δὲ ἀνεπτύχθη ἡ ἀστρολογία καὶ ἀπεδόθη ἐπιρροή εἰς τοὺς πλανήτας ἐπὶ τῆς τύχης τῶν ἀνθρώπων κατὰ τὴν διάφορον αὐτῶν θέσιν πρὸς τε ἀλλήλους καὶ τὸν ζῳδιακὸν, τὸ σπάνιον τῆς ἀναφανήσεως τῶν κομητῶν καὶ ἡ ἀσυνήθης αὐτῶν μορφή καὶ κινήσεις ἐγένοντο ἀφορμὴ ὅπως τὰ φαινόμενα ταῦτα θεωρῶνται ὡς προσημαίνοντα ἔκτακτα καὶ μεγάλα πράγματα καὶ αὐτὴν τὴν καταστροφὴν καὶ κατάκαυσιν τῆς γῆς διὰ τινος ἐξ αὐτῶν. Τῆς δοξασίας δὲ ταύτης, ἣτις διήρκεσεν ἐπὶ μακρὸν, σώζονται ἔτι καὶ νῦν ἵχνη· διότι δὲν εἶνε μακρὰν ὁ ἀπὸ τοῦ 1857 παρελθὼν χρόνος, ὅτε ἐπροφητεύθη ἡ καταστροφὴ τῆς γῆς διὰ συγκρούσεως πρὸς κομήτην, ἵνα μὴ τι εἴπωμεν περὶ τῆς περυσινῆς προφητείας, διότι ταύτης ἡ ἐντύπωσις ἦτο πολὺ ἀσθενεστέρα τῆς τοῦ 1857, Πᾶσαι δ' αἱ προφητεῖαι αὗται ἔχουσι τὴν ἀρχὴν αὐτῶν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ περὶ κομητῶν προλήψει περὶ τῆς ξηρασίας καὶ θερμότητος ἣν προξενούσι, καὶ τῇ ἀστρολογικῇ σημασίᾳ ἀπὸ τῆς παρακμῆς τῆς ἀρχαιότητος καὶ κατὰ τὸν μεσαιῶνα, οὐχὶ δὲ ἐπὶ τῆς νῦν γνωστῆς συναντήσεως τῆς γῆς πρὸς κομήτην, ἐξ ἧς μόνον διάττοντες γεννῶνται, ὅπως θέλομεν εἰπεῖν, οὐχὶ δὲ καταστροφὴ ἢ ἀλλοίωσις τις τῆς γῆς. Ἡ μόνη διαφορὰ μεταξὺ τῶν προτέρων καὶ τῶν νῦν τροφητικῶν εἶνε ἡ τοῦ ἐνδύματος· διότι, ἐνῶ πρότερον ἐπροφητεύετο ἡ κατάκαυσις τῆς γῆς ὑπὸ τοῦ μετεώρου, τανῦν προὔπολογίζεται δὴθεν ὑπὸ τινος ἀστρονόμου, ἀγνώστου ἢ γνωστοῦ, μὴ ποτε ὅμως τοῦτο πράξαντος, Γερμανοῦ, Ὀλλανδοῦ, Ἰλιβετοῦ, Ἀμερικανοῦ, ἢ καὶ ἄλλου, ἡ σύγκρουσις τῆς γῆς πρὸς τινὰ κομήτην, μέγαν βεβαίως διὰ τὸ τρομερὸν τοῦ πράγματος. Ἐντεῦθεν φόβος καὶ τρόμος, διότι ἄλλοι προβλέπουσι τὰς δυνατὰς συνεπειάς, οἷον ἔλξιν τῶν ὑδάτων τῆς γῆς καὶ κατακλυσμὸν, θραῦσιν αὐτῆς καὶ τὰ παρόμοια τρομερά. Ὅταν ὅμως ὁ κίνδυνος, ὡς εἰκὸς, παρέλθῃ, τότε οὐδεὶς ἐφοβήθη καὶ ὑπὸ πάντων ἐμπαίζεται ὁ ἀνόητος ἐκεῖνος Οὐ-τις ἀστρονόμος, ὅστις ἠθέλησε νὰ ταραξῆ τὴν κοινήν ἡσυχίαν. Ἐν-διετρίψαμεν πλέον ἴσως τοῦ δέοντος εἰς τὰς τοιαύτας προρρή-

σεις, διότι θὰ ἴδωμεν καὶ πάλιν ἐπανάληψιν τινὰ αὐτῶν, ὅταν παρέλθῃ ἱκανὸς χρόνος καὶ λησμονηθῶσι τὰ τῶν προτέρων προρρήσεων.

Καὶ μετὰ τὴν ἐν τῇ Δύσει ἀναγέννησιν τῶν ἐπιστημῶν καὶ τὴν πρόοδον αὐτῶν ὑπὸ τε τὴν ἔποψιν τῆς παρατηρήσεως καὶ τῆς ἐξηγήσεως τῶν φαινομένων συμφώνως πρὸς τὴν πείραν, οἱ κομήται ἐξελαμβάνοντο ἐπὶ τινὰ ἔτι χρόνον ὡς μετέωρα καὶ οὐχὶ κοσμικὰ φαινόμενα. Πρῶτος ὅμως ὁ μέγας Δανὸς ἀστρονόμος Τύχων Βράχης κατέδειξε τὸ ἀδύνατον τῆς τοιαύτης παραδοχῆς, συμπεράνας ἐκ παρατηρήσεων ὅτι ὁ κομήτης τοῦ 1577 ἔκειτο ἀπὸ τῆς γῆς ἀπωτέρω πολὺ τῆς σελήνης, ἐπομένως μακρὰν τῶν ὀρίων τῆς ἀτμοσφαιρας. Βαθυηδὸν ἡ δοξασία ὅτι οἱ κομήται εἶνε κοσμικὰ φαινόμενα ἐγένετο γενικῶς παραδεκτὴ, ἐξητάσθη δὲ καὶ ἡ περὶ τὸν ἥλιον τροχία αὐτῶν. Καὶ πρὸ τοῦ Νεύτωνος μὲν ἐλέχθη ὅτι αἱ περὶ τὸν ἥλιον τροχιαὶ τῶν κομητῶν εἶνε παραβολαί, ὧν τὴν ἐστίαν κατέχει ὁ ἥλιος· ὁ Νεύτων ὅμως ἐν τῷ κοσμικῷ συστήματι αὐτοῦ (de systemate mundi) κατέδειξεν ὅτι οἱ κομήται εὐρίσκονται μακρὰν τῆς γῆς, ἐν τῷ πλανητικῷ ὅμως συστήματι καὶ οὐχὶ ἐκτὸς αὐτοῦ, καὶ ὅτι διατρέχουσι τροχιάς παραβολικὰς περὶ τὸν ἥλιον, εἰς τοῦ ὁποίου τὴν ἔλξιν ὑπόκεινται. Ἐν δὲ ταῖς Ἀρχαῖς (Phil. nat. principia math.) ἀπέδειξε προηγουμένως ὅτι, ὅταν σῶμά τι διατρέχῃ παραβολικὴν τροχίαν περὶ κέντρον τι δυνάμει εὐρισκόμενον ἐν τῇ ἐστία τῆς παραβολῆς, ἡ δύναμις αὕτη δρᾷ κατὰ λόγον ἀντίστροφον τοῦ τετραγώνου τῆς ἀποστάσεως· ὅθεν ἐπεταί ὅτι ὁ ἥλιος, ὁ ἔλκων τοὺς πλανήτας κατὰ τὸν νόμον αὐτὸν καὶ καταναγκάζων αὐτοὺς νὰ διατρέχωσιν ἑλλειπτικὰς τροχιάς, ἔλκει ἐπίσης καὶ τοὺς κομήτας. Εὔρε δὲ καὶ μέθοδον πρὸς ὑπολογισμὸν τῶν παραβολικῶν τροχιῶν τῶν κομητῶν.

Τῷ 1716 ὁ Ἀγγλὸς ἀστρονόμος Ἀλλέυος ἔδειξε τὴν ταυτότητα τῶν κομητῶν 1531, 1607, 1682, καὶ ἐσυμπέρανε ὅτι ὁ κατὰ τὰς διαφόρους ταύτας ἐποχὰς φανείς κομήτης διατρέχει περὶ τὸν ἥλιον τροχίαν ἑλλειπτικὴν ἐν 75 ἔτεσι. Προεῖπε δὲ τὴν ἐπάνοδον αὐτοῦ κατὰ τὸ ἔτος 1758. Ἐπειδὴ ὅμως οἱ κομήται ὑπόκεινται εἰς τὰς αὐτὰς μετὰ τῶν πλανητῶν ἐπιδράσεις, δηλαδὴ

ἔλκονται οὐ μόνον ὑπὸ τοῦ ἡλίου, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ πάντων τῶν ἄλλων σωμάτων τοῦ πλανητικοῦ συστήματος, ἦτο ἀνάγκη πρὸς ἀκριβῆ προῦπολογισμὸν τῆς ἐπανόδου τοῦ κομήτου αὐτοῦ, τοῦ φέροντος νῦν τὸ ὄνομα τοῦ Ἀλλεῦου, νὰ ληφθῆ ὑπ' ὄψιν καὶ ἡ ἐπὶ τῆς ἐν τῷ πλανητικῷ συστήματι κινήσεως αὐτοῦ ἐπίδρασις, ἡ ἐκ τῆς ἔλξεως τῶν πλανητῶν. Τὸν μακρὸν αὐτὸν καὶ ἐργώδη λογισμὸν ἐξετέλεσεν ὁ Γάλλος Κλαιρώτος καὶ προσδιώρισε τὴν ἐπάνοδον αὐτοῦ εἰς τὸ περιήλιον τῆς τροχιάς αὐτοῦ.

Ἡ ἐπιτυχία αὕτη ἐπεκύρωσε πληρέστατα τὴν δοξασίαν ὅτι οἱ κομηῆται εἶνε σώματα ὑποκείμενα ὅπως καὶ οἱ πλανῆται εἰς τὸν νόμον τῆς γενικῆς βαρύτητος καὶ διατρέχουσι περὶ τὸν ἥλιον τροχιάς ὅπως καὶ οὗτοι μίαν τῶν κωνικῶν τομῶν, ἔλλειψιν, ὑπερβολὴν, ἢ παραβολὴν, διότι τανῦν εἶνε γνωστὰ καὶ ὑπερβολικαὶ τροχιαὶ κομητῶν. Ἡ διάφορος δὲ κωνικὴ τομὴ ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν εἰδικῶν περιστάσεων, καθ' ἃς ὁ κομήτης εἰσῆλθεν εἰς τὸ πλανητικὸν σύστημα, ὅπως περαιτέρω θέλομεν εἰπεῖ.

Ἐκ τῶν τριῶν κωνικῶν τομῶν ἡ μὲν ἔλλειψις εἶνε κεκλεισμένη, ὅθεν πᾶς κομήτης διατρέχων ἔλλειπτικὴν τροχιάν εἶνε περιοδικός, ἐπανέρχεται δηλαδὴ μεθ' ὠρισμένον χρονικὸν μεῖζον ἢ ἔλασσον, κατὰ τὸ μῆκος τῆς ἐλλείψεως, διάστημα εἰς τὸ περιήλιον αὐτοῦ· ἡ δὲ ὑπερβολὴ πλησιάζει πρὸς τὴν εὐθεϊαν γραμμὴν εἰς τὰ μὴ πολὺ πλησίον τῆς ὑπὸ τοῦ ἡλίου κατεχομένης ἐστίας μέρη αὐτῆς· ὅθεν μόνον περὶ τὸ περιήλιον εἶνε λίαν καμπύλος ὁ δρόμος ὁ διατρεχόμενος ὑπὸ κομήτου ἔχοντος ὑπερβολικὴν τροχιάν καὶ μόνον ἀπαξ οὗτος πλησιάζει τὸν ἥλιον, εἴτα δὲ ἀπομακρύνεται αὐτοῦ καὶ διατρέχει ὅπως καὶ πρὶν κατ' εὐθεϊαν γραμμὴν τὸ ἀχανές· ἡ δὲ παραβολὴ εἶνε ἐπίσης ἀπέραντος καμπύλη, μὴ τείνουσα ὅμως νὰ λάβῃ μορφήν εὐθείας γραμμῆς. Συνήθως ὑπολογίζεται κατὰ πρῶτον ἡ τροχιά ἐκάστου νέου κομήτου ὡς παραβολικὴ, διότι καὶ ταχύτερος καὶ εὐκολώτερος εἶνε ὁ λογισμὸς τοιαύτης τροχιάς, καὶ διότι, ἐὰν ἡ διατρεχομένη ὑπὸ τοῦ κομήτου ἔλλειψις ἦνε, ὅπως συνήθως, λίαν μακρὰ, ἡ ἔλλειψις δύναται ἀνευ λάθους ἐπαισθητοῦ νὰ θεωρηθῆ ὡς παραβολή. Ἐκ τούτου περιέχουσιν οἱ κομητογραφικοὶ πίνακες τὰ παραβολικὰ στοιχεῖα τῶν

τροχιῶν τῶν κομητῶν, καὶ ταῦτα ἐχρησίμευσαν πολλάκις πρὸς ἀνεύρεσιν τῆς ταυτότητος κομητῶν ἀναφανέντων κατὰ δύο ἢ καὶ πλείονας διαφορετικὰς ἐποχάς.

Ἐὰν ἐξετάσωμεν τὴν συνήθη μορφήν τῶν τροχιῶν τῶν κομητῶν, εὐρίσκομεν ὅτι αὐταὶ τὸ πλεῖστον εἶναι παραβολικαὶ, ἐὰν θεωρήσωμεν ὡς παραβολὰς καὶ τὰς λίαν μεγάλας ἐλλείψεις, ὀλίγαι δὲ εἶνε ἐλλειπτικαὶ, ὑπερβολικαὶ δὲ ὀλίγισται, καὶ αὐταὶ μὴ πολὺ διαφέρουσαι τῆς παραβολῆς, διότι, ἐνῶ ταύτης ἡ ἐκκεντρότης εἶνε ἴση μὲ 1, ἡ τοῦ κομήτου τοῦ 1852II, ἔχοντος τὴν μᾶλλον ἐκκεντρον ὑπερβολὴν μὲ 1,053, διαφέρει δηλαδὴ ὀλίγον τῆς παραβολῆς. Ἐτέρωθεν εἶνε γνωστὸν ὅτι αἱ τροχιαὶ τῶν πλανητῶν ὀλίγον διαφέρουσι τοῦ κύκλου. Ἐκ τούτου λοιπὸν ἀναγκαζόμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι οἱ κομηῆται οὐ μόνον διαφέρουσι κατὰ τὴν φυσικὴν αὐτῶν κατασκευὴν τῶν πλανητῶν, ἀλλὰ καὶ ὅτι ἀπετέλεσαν μέρος τοῦ πλανητικοῦ συστήματος ὑπὸ ὅλως διαφορῶν περιστάσεις παρὰ οἱ πλανῆται, δηλαδὴ ἔχουσιν ὅλως ἄλλην παρὰ τούτους ἀρχήν. Διὰ μὲν τοὺς πλανήτας δεχόμεθα ὡς πιθανὸν τὸ κοσμογονικὸν σύστημα τοῦ Λαπλασίου, διὰ τοὺς κομήτας ὅμως δέον νὰ ἀναζητήσωμεν ἄλλην καταγωγὴν.

Ἐξ ἀκριβῶν παρατηρήσεων εἶνε τανῦν γνωστὸν ὅτι ὅπως κινουῦνται οἱ ἄλλοι ἀστέρες, οἱ ἀπλανεῖς καλούμενοι, κινεῖται καὶ ὁ ἥλιος ἐν τῷ ἀχανεῖ συνοδευόμενος ὑπὸ τῶν πλανητῶν καὶ τῶν δορυφόρων τούτων. Ἡ διεύθυνσις δὲ τῆς κινήσεως ταύτης εἶνε κατὰ τὸ παρὸν πρὸς τὸν ἀστερισμὸν τοῦ Ἡρακλέους. Ἐτέρωθεν εἶνε γνωστὸν ἐκ τῆς σχετικῆς πρὸς ἀλλήλους κινήσεως τῶν διπλῶν ἀστέρων, ὅτι ἡ ιδιότης τῆς ἔλξεως καὶ ὁ νόμος αὐτῆς εἶνε γενικὴ ιδιότης τῆς ὕλης καὶ οὐχὶ ἰδίᾳ τῶν σωμάτων τοῦ ἡμετέρου πλανητικοῦ συστήματος. Ὅταν λοιπὸν τοῦτο ἐν τῇ πορείᾳ αὐτοῦ πλησιάσῃ ἐν σώμα ἢ σύστημα σωμάτων ἀρκούντως, ὅπως ἡ ἀμοιβαία ἔλξις ἦνε ἐπαισθητὴ, τότε ἀμφοτέρω τὰ συστήματα τὸ τε πλανητικὸν καὶ τὸ ξένον θὰ ἐπιδράσωσιν ἀμοιβαίως ἐπ' ἀλληλα. Ἐὰν τὸ ξένον σῶμα ἢ σύστημα σωμάτων ἦνε πολὺ μικρὸν σχετικῶς πρὸς τὸ πλανητικὸν σύστημα, τοῦτο μὲν δὲν θὰ ὑποστῆ ἐπίδρασιν τινὰ ἐπαισθητὴν, τὸ ἕτερον ὅμως θὰ εἰσέλθῃ ἐντὸς αὐ-

τοῦ εἶτε διὰ ν' ἀποτελέσῃ ὀριστικῶς μέρος τοῦ πλανητικοῦ συστήματος, εἶτε, ἀφοῦ ἄπαξ διαγράψῃ περὶ τὸν ἥλιον ὑπερβολικὴν ἢ παραβολικὴν τροχίαν, ἀπομακρυνθῆ καὶ πάλιν αὐτοῦ. Οὕτως ἀπροσκόπτως ἐξηγεῖται πῶς εἰσέρχονται οἱ καθ' ὅλα τὰ φαινόμενα ξένοι τοῦ πλανητικοῦ συστήματος κομήται εἰς αὐτὸ καθὼς καὶ τὰ σωματίδια τὰ δίδοντα γένεσιν εἰς τοὺς διάττοντας καὶ τοὺς ἀερολίθους. Ἰδωμεν ὁμῶς νῦν ἐάν ὑπάρχῃ κοινὸν μεταξὺ τῶν δύο κατὰ τὸ φαινόμενον ὅλως διαφόρων φαινομένων, τοῦ τῶν κομητῶν δηλαδὴ καὶ τοῦ τῶν διαττόντων.

Οἱ διάττοντες καταπίπτουσιν εἴτε μεμονωμένοι εἴτε πυκνοί. Ὄταν συμβαίῃ τὸ τελευταῖον τοῦτο, παρατηρεῖται ὅτι φαίνονται πάντες ἔχοντες κοινὴν τινα ἀφετηρίαν, διότι πᾶσαι αἱ φαινόμεναι τροχιαὶ τῶν τῆς αὐτῆς πυκνῆς καταπτώσεως διαττόντων παρατεινόμεναι πρὸς τὰ ὀπισθεν συναντῶνται εἰς τὸ αὐτὸ περίπου σημεῖον. Τὸ σημεῖον αὐτὸ, τὸ ὁποῖον καλοῦμεν σημεῖον ἀκτινοβολίας, εἶνε τὸ αὐτὸ διὰ πάντας τοὺς τόπους τῆς γῆς καὶ μετέχει τῆς ἡμερησίας κινήσεως, μένει δηλαδὴ τὸ αὐτὸ ἐπὶ τοῦ οὐρανοῦ θόλου καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς πυκνῆς καταπτώσεως διαττόντων. Εἶνε λοιπὸν σημεῖον σταθερὸν ἐν τῷ χώρῳ ἐκτὸς τῆς ἀτμοσφαιρας τῆς γῆς. Καθ' ἣν στιγμὴν γίνεται ἡ κατάπτωσις ἐκάστου σωματιδίου, ἀπέχει τοῦτο τοῦ ἡλίου ὅσον καὶ ἡ γῆ, διότι, ὅπως ἀναφλεχθῆ, εἰσέρχεται εἰς τὴν ἀτμοσφαῖραν ἧς τὸ ὕψος εἶνε ἐλάχιστον σχετικῶς πρὸς τὴν ἀπόστασιν τοῦ ἡλίου. Ἐάν λοιπὸν τὰ σωματίδια διατρέχωσιν ἕνεκα τῆς ἕλξεως τοῦ ἡλίου τροχίαν περὶ τοῦτον, ἔχομεν τῆς τροχιάς ταύτης τὴν θέσιν ἐνὸς σημείου καὶ τὴν ἀπὸ τοῦ ἡλίου ἀπόστασιν (ἐπιβατικὴν ἀκτῖνα) αὐτοῦ. Ἡ περὶ τὸν ἥλιον κοινὴ τροχιά πάντων τῶν σωματιδίων τῶν ἀποτελούντων τὸ αὐτὸ σύστημα εἶνε μία τῶν κωνικῶν τομῶν, ἧς μίαν τῶν ἐστιῶν κατέχει ὁ ἥλιος. Ἐάν δεχθῶμεν ὅπως εἰς τοὺς κομήτας κατὰ πρῶτον παραβολικὴν τροχίαν, εὐκόλως ὑπολογίζομεν ταύτην διὰ τῶν δεδομένων τοῦ προβλήματος αὐτοῦ, δηλαδὴ ἐνὸς σημείου (τοῦ τῆς ἀκτινοβολίας) τῆς εἰς αὐτὸ ἀντιστοιχούσης ἐπιβατικῆς ἀκτῖνος καὶ τῆς γνωστῆς θέσεως τῆς μιᾶς καὶ μόνης ἐστίας τῆς παραβολῆς (τοῦ ἡλίου). Ἐννοεῖται ὅτι ἡ

ἀκρίβεια τῆς οὕτως ἐξαγομένης τροχιάς δὲν εἶνε λίαν μεγάλη, ἀρκεῖ ὁμῶς ὅπως ἀνεύρωμεν τὴν τυχὸν ταυτότητα αὐτῆς μετὰ τινος τροχιάς, ἧς εἶνε δεδομένα τὰ παραβολικὰ στοιχεῖα. Ἐξήχθη λοιπὸν ὅτι ὑπάρχει ταυτότης μεταξὺ τῶν παραβολικῶν στοιχείων τῶν τροχιῶν πυκνῶν καταπτώσεων διαττόντων καὶ τῶν τροχιῶν γνωστῶν κομητῶν. Ἐπι δὲ πλέον ὑπάρχει καὶ ταυτότης τοῦ χρόνου τῆς περὶ τὸν ἥλιον περιφορᾶς τῶν αὐτῶν κομητῶν καὶ τοῦ τῆς ἐπανόδου πυκνῆς καταπτώσεως τῶν ἀντιστοιχούντων εἰς τὴν ἐκάστοτε τροχίαν μετεώρων. Ἐντεῦθεν συμπεραίνομεν ἀναμφιλέκτως ὅτι ὑπάρχει ταυτότης τῶν δύο φαινομένων, δηλαδὴ τῶν κομητῶν καὶ τῶν εἰς αὐτοὺς ἀντιστοιχούντων διαττόντων. Ὄταν λοιπὸν κομήτης τις διατρέχῃ τροχίαν τέμνουσαν τὴν τροχίαν τῆς γῆς καὶ συναντηθῆ αὕτη μετὰ τοῦ κομήτου, δίδει οὗτος γένεσιν εἰς τὸ φαινόμενον βροχῆς, ὡς εἶπεῖν, διαττόντων. Ἐπειδὴ δὲ ἡ γῆ ἐπανερχεται εἰς τὸ αὐτὸ σημεῖον τῆς τροχιάς αὐτῆς κατὰ τὴν αὐτὴν ἐκάστου ἔτους ἡμέραν, ἢ κατὰ περίοδον ἐπανερχομένη κατάπτωσις διαττόντων δέον νὰ συμβαίῃ ἐκάστοτε κατὰ τὴν αὐτὴν τοῦ ἔτους ἡμέραν.

Τοιαῦται ταυτότητες εἶνε τανῦν γνωσθαί, οἷον ἡ τῆς πυκνοτάτης καταπτώσεως διαττόντων ἀνά 33 ἔτη τὴν 13 Νοεμβρίου μετὰ τοῦ περιοδικοῦ κομήτου τοῦ σημειουμένου ἐν τοῖς κομητογραφικοῖς καταλόγοις ὡς 1866I, ἢ τοῦ κατ' ἔτος ἐπαναλαμβανομένου φαινομένου τῆς 10 Αὐγούστου μετὰ τοῦ κομήτου 1862III. Ταυτότης ὑπάρχει μεταξὺ τοῦ κομήτου τοῦ φέροντος τὴν ἐπιωνυμίαν τοῦ ἀνακαλύψαντος αὐτὸν Βιέλα (Biela) μετὰ τοῦ λαμπροῦ φαινομένου τῆς καταπτώσεως διαττόντων τὴν 27 Νοεμβρίου τοῦ 1872. Οἱ κομήται λοιπὸν συνίστανται ἐκ πολλῶν μικροτάτων σωματιδίων διαπορευομένων τὸ ἀχανές ὁμοῦ, τῶν ὁποίων τὸ σύστημα εἰσέρχεται εἰς τὸ πλανητικὸν σύστημα ὅταν ἔλθῃ τοσοῦτο πλησίον τούτου, ὥστε ἡ ἕλξις αὐτοῦ νὰ ᾔνε ἀρκετὰ ἔντονος ὅπως τὰ προσελκύσῃ. Ἡ τροχιά εἶναι μὲν μία τῶν κωνικῶν τομῶν, ἐπικρατεῖ ὁμῶς ἡ παραβολικὴ μετατρέπεται δ' αὕτη εἰς τινὰς εἰς ἑλλειπτικὴν ὅταν ὁ κομήτης πλησιάσῃ ἕνα τῶν πλανητῶν τοσοῦτον, ὥστε τὰ στοιχεῖα αὐτοῦ, καὶ ἰδίως ὁ μέγας

ἄξων, ν'ἀλλοιωθῶσι λίαν. Παραδείγματα τοιαύτης ἀλλοιώσεως ἔχομεν, καὶ μάλιστα κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Λεβερριέρου τοιαύτη προπρόσέγγις ἀπαιτεῖται ὅπως κομήτης τις γίνῃ περιοδικός. Οὕτω λοιπὸν κατὰ τὴν γνώμην αὐτοῦ ὁ κομήτης 1866I (ὁ εἰς τοὺς διαττόντας τοῦ Νοεμβρίου δίδων γένεσιν) εἰσῆλθεν εἰς τὸ πλανητικὸν σύστημα τὸν Ἰανουάριον τοῦ 126 Μ. Χρ. καὶ ἡ τροχιά αὐτοῦ ἐγένετο ἑλλειπτικὴ περὶ τὸν ἥλιον διὰ τῆς ἑλξεως τοῦ πλανήτου Οὐρανοῦ. Ἐκ τῶν ὀλίγων ὅμως αὐτῶν γεννᾶται ἀμέσως τὸ ζήτημα, διατί ὁ μὲν κομήτης 1866I δίδει κατ' ἔτος γένεσιν εἰς κατάπτωσιν διαττόντων, ὁ δὲ τοῦ 1862III μόνον κατὰ 33 ἔτη. Ὁ διευθυντής τοῦ ἀστεροσκοπεῖου τοῦ Μεδιολάνου Κ. Σκιαπαρέλλης, εἰς ὃν ὀφείλεται ἡ ἀνακάλυψις τῆς σχέσεως ταύτης μεταξὺ τῶν δύο διαφόρων φαινομένων, ἐξήγησε τὴν διαφορὰν ταύτην καὶ ἐξ αὐτῆς λαμβάνων ἀφορμὴν διευκρίνισε κάλλιστα τὰ τῶν διαττόντων ἀστέρων. Ὅταν λοιπὸν σύστημα τι σωματιδίων εἰσερχόμενον εἰς τὸ πλανητικὸν σύστημα ἔλθῃ εἰς τὸ περιήλιον αὐτοῦ ἢ πλησίον πλανήτου τινός, τὰ διάφορα αὐτοῦ μέρη δὲν ἔλκονται μετὰ τῆς αὐτῆς ἐντάσεως. Ἐκ τούτου μεταβάλλεται ὁ χρόνος τῆς περὶ τὸν ἥλιον περιφορᾶς τῶν διαφόρων συστατικῶν σωματιδίων τοῦ συστήματος ἀνίσως, χωρὶς νὰ συμμεταβάλληται ἐπαισθητῶς ἡ τοποθεσία τοῦ ἐπιπέδου τῆς κοινῆς αὐτῶν τροχιάς. Ἐντεῦθεν τὸ μὲν σημεῖον τῆς ἀκτινοβολίας μένει ἐπαισθητῶς τὸ αὐτό ὅθεν κατὰ τὴν αὐτὴν τοῦ ἔτους ἡμέραν ἐπαναλαμβάνεται καθ' ἑκάστην συνάντησιν ἢ βροχὴ μετεώρων ταῦτα ὅμως, ἐκ τῆς διαφόρου ταχύτητος τῆς περὶ τὸν ἥλιον φορᾶς αὐτῶν, διαμερίζονται βαθμηδὸν καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς τροχιάς αὐτῶν καὶ τείνουσι νὰ σχηματίσωσι δακτύλιον σωματιδίων, κατεχόντων ὅλην τὴν τροχίαν, ἀντὶ τοῦ ἀρχικοῦ κοσμικοῦ ὡς εἰπεῖν νέφους, τὸ ὁποῖον ἀπετέλουν, καὶ ἡ τοιαύτη διάλυσις αὐξάνει καθ' ἑκάστην περίοδον. Ὁ κομήτης ὁ δίδων γένεσιν εἰς τὴν κατάπτωσιν τῆς 10 Αὐγούστου ἔχει ἤδη διαλυθῆ εἰς δακτύλιον, ὁ τῆς 13 Νοεμβρίου ὅμως οὐχὶ εἰσέτι. Ὅταν δὲ ἡ διάλυσις προβῇ λίαν, τότε καὶ τὸ σημεῖον τῆς ἀκτινοβολίας εὐρύνεται βαθμηδὸν καὶ μετατρέπεται εἰς γῶρον ἀκτινοβολίας, τέλος δὲ ὁ ὅλος κομήτης διαλύεται ὁλοτελῶς.

Τὸν βαθμιαῖον αὐτὸν διαμερισμὸν τοῦ συστατικοῦ κοσμικοῦ νέφους τοῦ ἀποτελοῦντος τὸν κομήτην δὲν πρέπει ποσῶς νὰ συγχέωμεν μετὰ τῆς κόμης αὐτοῦ, ὅπως ἐσφαλμένως κατ' ἀρχὰς ἐγένετο μετὰ τὴν γνωστοποίησιν τῆς ἀνακαλύψεως τοῦ κ. Σκιαπαρέλλης. Οὗτος ῥητῶς καὶ δικαίως διαμαρτύρεται κατὰ τῆς συγχύσεως ταύτης. Ἡ κόμη εἶνε ἄλλο φαινόμενον συνοδεῦον τοὺς κομήτας οὐχὶ κατὰ μῆκος τῆς τροχιάς αὐτῶν, ὅταν οὗτοι βαθμηδὸν διαλύονται, ἀλλὰ κατὰ διεύθυνσιν ἀντίθετον ἐκάστοτε πρὸς τὴν ἐπιβατικὴν ἀκτίνα (τὴν ἐνοῦσαν τὸν κομήτην μετὰ τοῦ ἡλίου), ὅπως θέλομεν εἰπεῖ. Ἐὰν ἡ ἀρχικὴ σύστασις τοῦ κομήτου ἦτο τοιαύτη, ὥστε νὰ συνιστᾶται οὗτος ἐκ δύο ἢ πλείονων μετ' ἀλλήλων συνδεδεμένων, δυνατὸν ἐκ τῆς διαφόρου ἐπὶ τῶν μερῶν αὐτῶν ἐπιδράσεως τοῦ ἡλίου καὶ τῶν πλανητῶν, νὰ χωρισθῶσι ταῦτα ἀπ' ἀλλήλων, ὅπως τοῦτο ἐγένετο εἰς τὸν κομήτην τοῦ Βιέλα, ὅστις ἐχωρίσθη εἰς δύο.

Ἰδωμεν νῦν ἂν οἱ ἀερόλιθοι ἦνε σώματα μικρὰ μεμονωμένα ἔχοντα τὴν αὐτὴν μετὰ τῶν κομητῶν κατασκευὴν μὲ μόνην τὴν διαφορὰν τοῦ ποσοῦ τῶν συστατικῶν σωματιδίων, ἢ ὑπάρχει διαφορὰ τις πραγματικὴ μεταξὺ τῶν φαινομένων δύο κατηγοριῶν.

Ἀμέσως ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται περίεργον πῶς κατὰ τὴν βροχὴν διαττόντων δὲν συμβαίνει καὶ κατάπτωσις ἀερολίθων, ἀλλ' οὗτοι καταπίπτουσι συνήθως μεμονωμένοι ἢ ἐνίοτε καὶ εἰς ἀριθμὸν μὴ δυνάμενον νὰ συγκριθῇ πρὸς τὴν ἀπειρίαν τῶν διαττόντων κατὰ τὰς πυκνάς αὐτῶν καταπτώσεις. Καὶ αἱ ὄραι δὲ τῆς ἡμέρας, καθ' ἃς συνηθέστερον συμβαίνει πυκνὴ κατάπτωσις διαττόντων καὶ κατάπτωσις ἀερολίθων, δὲν εἶνε αἱ αὐταί. Οἱ μὲν διαττόντες πίπτουσι πυκνότεροι κατὰ τὴν πρωΐαν, οἱ ἀερόλιθοι ὅμως οὐχί.

Τὰς διαφορὰς ὅμως ταύτας καὶ ἄλλας τινὰς ἐθεώρησεν ὁ κ. Σκιαπαρέλλης δευτερευούσας καὶ δυναμένας νὰ ἐξηγηθῶσι καὶ ἐπὶ τῆ ὑποθέσει τῆς αὐτῆς καταγωγῆς τῶν δύο φαινομένων.

Τὴν μεταξὺ ἀερολίθων καὶ διαττόντων ἀρχικὴν καὶ οὐσιώδη διαφορὰν ἀνεῦρεν ὁ κ. Σκιαπαρέλλης διὰ τῆς συγκρίσεως τῶν τροχιῶν τῶν κομητῶν πρὸς τὰς ὀλίγας γνωστὰς τροχιάς ἀερολίθων,

διότι τούτων αἱ διαφοραὶ δὲν ἐξαρτῶνται ἀπὸ δευτερευόντων αἰτίων, ἀλλὰ προέρχονται ἀπὸ τῆς διαφοροῦ ἀρχῆς τῶν κομητῶν καὶ τῶν ἀερολίθων.

Πρὸς ἀνακάλυψιν τῆς διαφορᾶς ταύτης ἀπαιτεῖται ὁ ὑπολογισμὸς τῶν τροχιῶν τῶν ἀερολίθων ἐν τῷ χώρῳ, πρὸς τοῦτο δὲ εἶναι ἀνάγκη συγχρόνων παρατηρήσεων τοῦ ἀερολίθου ἅμα εἰσερχομένου εἰς τὴν ἀτμοσφαῖραν, πρὶν δηλαδὴ οὗτος εἰσελθὼν εἰς τὴν ἀτμοσφαῖραν ἀρκούντως, ἀπολέσῃ τὴν ἐν τῷ χώρῳ ταχύτητα αὐτοῦ, μετατρεπομένην εἰς θερμότητα διὰ τῆς πρὸς τὴν ἀτμοσφαῖραν τριβῆς. Αἱ παρατηρήσεις αὗται διὰ πολλοὺς λόγους δὲν ἔχουσι λίαν μεγάλην ἀκρίβειαν, ἐπομένως καὶ αἱ δι' αὐτῶν ὑπολογιζόμεναι τροχιαὶ τῶν ἀερολίθων δὲν ἔχουσι μὲν μεγάλην ἀκρίβειαν, ἀρκετὴν ὅμως ὅπως εὐρεθῇ μετὰ πιθανότητος ἢ μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν τροχιῶν τῶν κομητῶν ἀρχικὴ διαφορὰ. Παρατήρησε λοιπὸν ὁ Κ. Σκιαπαρέλλης ὅτι αἱ ὀλίγαι γνωσταὶ τροχιαὶ τῶν ἀερολίθων εἶνε ὑπερβολικαὶ μὲν μεγάλην ἐκκεντρότητα, καὶ οὐχὶ ὅπως αἱ τῶν κομητῶν, αἰτινες εἶνε ἢ παραβολικαὶ ἢ ἔχουσιν ἐκκεντρότητα μὴ διαφέρουσαν πολὺ τῆς μονάδος. Ἡ διαφορὰ αὕτη τῶν τροχιῶν δὲν εἶναι βεβαίως τυχαία, καὶ εἶναι τοσοῦτον ἀξιοπαρατήρητος καὶ σπουδαία, ὥστε ἔδωκε τὸ ἐνδόσιμον εἰς τὸν κ. Σκιαπαρέλλην ὅπως θεωρήσῃ τοὺς ἀερολίθους ὡς ἔχοντας διάφορον παρὰ τοὺς κομήτας καταγωγὴν. Ἡ περὶ τῆς διαφορᾶς ταύτης ὑπόθεσις διὰ τὸ μὴ πολυάριθμον τῶν τροχιῶν τῶν ἀερολίθων δὲν ἔχει τὴν βεβαιότητα τῆς ἀνευρέσεως τῆς μεταξὺ διαττόντων καὶ κομητῶν σχέσεως, ἔχει ὅμως ἰκανὴν τὴν πιθανότητα καὶ παρέχει τὸ ἐνδόσιμον ὅπως εὐρύνωμεν τὰς περὶ τῶν οὐρανίων σωμάτων γνώσεις ἡμῶν.

Ἰδῶμεν λοιπὸν νῦν πῶς ὁ κ. Σκιαπαρέλλης ἐξηγεῖ τὴν ὑποδειχθεῖσαν οὐσιώδη διαφορὰν μεταξὺ τῶν τροχιῶν τῶν ἀερολίθων καὶ κομητῶν.

Ὅπως σῶμά τι εἰσερχόμενον εἰς τὸ πλανητικὸν σύστημα διαγράφῃ περὶ τὸν ἥλιον τροχίαν παραβολικὴν, δέον ἢ ἐν τῷ ἀχανεῖ ἀρχικὴ ταχύτης αὐτοῦ νὰ ἦτο ἢ αὕτη περίπου μετὰ τῆς ταχύτητος τοῦ ὅλου πλανητικοῦ συστήματος ἐν τῇ διὰ τοῦ χώρου κι-

νῆσει αὐτοῦ. Τυχαίαν δὲν δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν τὴν τοιαύτην παρὰ τοῖς κομήταις ιδιότητα. Ἄφ' ἑτέρου ἢ γένεσις ὑπερβολικῆς τροχιάς δύναται νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὴν ἔλξιν τοῦ ἡλίου ἐπὶ σώματος, κινουμένου πρὶν αὕτη ἐπιδράση ἐπ' αὐτοῦ, εὐθυγράμμως μὲ ταχύτητα διάφορον τῆς τοῦ ἡλίου. Ἡ ἀρχικῶς ἴση ταχύτης τῶν κομητῶν καὶ τοῦ πλανητικοῦ συστήματος ἐν τῇ διὰ τοῦ ἀχανοῦς κινήσει αὐτῶν σημαίνει κοινήν τινα ἀρχὴν μεταξὺ τῶν κομητῶν καὶ τοῦ συστήματος αὐτοῦ, ἣν δὲν δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν διὰ τοὺς ἀερολίθους τοὺς ἔχοντας διάφορον ταχύτητα παρὰ τὸ ὅλον πλανητικὸν σύστημα ἐν τῇ διὰ τοῦ χώρου κινήσει αὐτοῦ.

Ἐντεῦθεν ἐσυμπέρανε ὁ Κ. Σκιαπαρέλλης ὅτι οἱ κομήται εἶνε τὰ κατάλοιπα τῆς ἀρχικῆς ἀεριομόρφου καὶ λίαν ἀραιᾶς μάζης, ἐξ ἧς κατὰ τὴν ὑπόθεσιν τοῦ Λαπλασίου ἐγεννήθησαν οἱ πλανῆται διὰ βαθμιαίας συμπυκνώσεως αὐτῆς καὶ ἀποχωρισμοῦ δακτυλίων, τέλος δὲ καὶ ὁ ἥλιος ἐν τῷ κέντρῳ διὰ συμπυκνώσεως τοῦ πλείστου τῆς μάζης. Τὰ κατάλοιπα δὲ ταῦτα, ἐξ ὧν γεννῶνται οἱ κομήται, δέον νὰ ἔχωσι τὴν αὐτὴν περίπου φορὰν μετὰ τοῦ ὅλου πλανητικοῦ συστήματος ἐν τῇ διὰ τοῦ ἀχανοῦς κινήσει αὐτοῦ. Ἐὰν ὅμως κατάλοιπόν τι τοιοῦτο τῆς ἀρχικῆς μάζης, τῆς κατεχούσης ἄλλοτε μέγιστον χῶρον, εἰσέλθῃ ἅπαξ εἰς τὸ κύριον πλανητικὸν σύστημα, διαγράφῃ περὶ τὸν ἥλιον παραβολικὴν τροχίαν, ἢ καμπύλην ὀλίγον διαφέρουσαν ταύτης. Ἡ διεύθυνσις τῆς κινήσεως δυνατὸν νὰ ἦναι ὅπως ἢ τῶν πλανητῶν ἐκ Δ. πρὸς Α. ἢ ἀντίστροφος ἐξ Α. πρὸς Δ. Ἐπειδὴ δὲ τὰ κατάλοιπα τῆς ἀρχικῆς μάζης δύναται νὰ εὐρίσκωνται εἰς ὅποιανδήποτε σχετικῶς πρὸς τὸν ἥλιον θέσιν, διὰ τοῦτο οἱ κομήται δύναται νὰ ἀναφανῶσιν ὅπουδήποτε τοῦ οὐρανοῦ θόλου καὶ οὐχὶ ὅπως οἱ πλανῆται περὶ τὸν ζῳδιακὸν ὡς ἐκ τῆς γενέσεως αὐτῶν ἐκ δακτυλίων ἀποσπασθέντων διαδοχικῶς ἐκ τοῦ ἰσημερινοῦ τῆς ἐκ Δ. πρὸς Α. περιστροφῆς τῆς ἀρχικῆς μάζης. Τινὲς τῶν κομητῶν, ἐρχόμενοι πολὺ πλησίον πλανῆτου τινός, ἀλλάσσουσι τὴν ἀρχικὴν αὐτῶν τροχίαν καὶ δύναται νὰ γίνωσι περιοδικοί, καὶ τούτων τινὲς γεννῶσι τὰς περιοδικὰς καταπτώσεις διαττόντων, ὅπως προηγουμένως εἶπομεν.

Οἱ μετεωρίζται ὅμως εἶνε σώματα ὅλως ξένα ἀρχικῶς τοῦ πλανητικοῦ συστήματος, τὰ ὅποια συναντῶμεν ἐν τῇ κινήσει αὐτῶν διὰ τοῦ ἀχανοῦς μετὰ τοῦ ἡλίου, διαγράφουσι περὶ τοῦτον ὑπερβολικὴν τροχίαν. Ἐξήτασε δὲ ὁ Κ. Σκιαπαρέλλης καὶ τὸ ζήτημα μήπως πάντες οἱ ἀερολίθοι ἦνε τρίμματα ἐνὸς μείζονος σώματος διαρραγέντος, καὶ ἐσυμπέρανε ὅτι δὲν εἶνε δυνατόν νὰ προέρχωνται ἐξ ἐνὸς σώματος. Τοῦτο ὅμως δὲν ἀποκλείει τὸ δυνατόν τῆς καταγωγῆς τῶν ἀερολίθων ἐκ πλειόνων μειζόνων σωμάτων διαρραγέντων, τῇ ἐπιδράσει κοσμικοῦ ἐξανθηματικοῦ (efflorescence), δι' οὗ ἐξαφανίζεται βαθμηδὸν ἡ συνοχὴ τῶν σωμάτων καὶ ταῦτα διαρρήγνυνται. Φαίνεται δηλαδὴ ὅτι καὶ τὰ μείζονα σώματα ὑπόκεινται εἰς φθοράν· τὸ ζήτημα ὅμως τοῦ ποῦ αὕτη τείνει νὰ φέρῃ τὴν πρόσκαιρον πλάσιν ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν.

Ἡ δυνατὴ καὶ πιθανὴ αὕτη διαφορὰ τῆς καταγωγῆς τῶν ἀερολίθων καὶ τῶν κομητῶν δὲν ἀποκλείει ὡς εἰκὸς καὶ τὴν κατάπτωσιν μετεωριτῶν ἐνίοτε καὶ κατὰ τὰς βροχὰς διαττόντων.

Ἐκ τῆς μεταξὺ διαττόντων καὶ κομητῶν σχέσεως συμπεραίνομεν ὅτι οὗτοι συνίστανται ἐκ σωματιδίων ἐλαχίστων, τῶν ὁποίων ἡ ὁμάς, ὅταν ἔλθῃ εἰς τὸ περιήλιον, φαίνεται ὡς κομήτης. Παρουσιάζουσι δ' οὗτοι συνήθως τρία διάφορα μέρη, τὸν πυρῆνα, τὴν τοῦτον περιβάλλουσαν νεφελοειδῆ κόμην καὶ τὴν οὐράν. Ἀλλὰ ἴδωμεν νῦν καὶ τίνα τυχὸν ἄλλα συστατικὰ δύνανται νὰ ἔχωσιν οἱ κομηῆται, ἢ τοῦλάχιστον ὁποῖα ἡ φυσικὴ κατάστασις τοῦ πυρῆνος καὶ τῆς τοῦτον περιβαλλούσης νεφελοειδοῦς κόμης. Πρὸς τοῦτο δὲ ἡ φασματικὴ ἀνάλυσις παρέχει ἡμῖν τὸ μέσον.

Τὸ φάσμα τῶν κομητῶν εἶνε συνεχές, διακόπτεται ὅμως ὑπὸ τριῶν λαμπρῶν ζωνῶν. Ἐντεῦθεν συμπεραίνομεν ὅτι τὸ φῶς αὐτῶν προέρχεται μέρος μὲν ἐξ ἀντανακλάσεως τοῦ ἡλιακοῦ φωτός, καὶ τοῦτο δίδει γένεσιν εἰς τὸ συνεχές φάσμα, μέρος δ' ἐξ ἰδίου φωτός τοῦ κομήτου, ὅθεν αἱ ἐν τῷ φάσματι λαμπραὶ γραμμαί. Αἱ δὲ λαμπραὶ γραμμαὶ δεικνύουσιν ὅτι ἐν τῷ πυρῆνι μετὰ τῆς περιβαλλούσης αὐτὸν κόμης ὑπάρχει μέρος εὐρισκόμενον εἰς ἀερίομορφον κατάστασιν. Τὸ ὅλον ὅμως τοῦ κομήτου συνίσταται ἐξ

ἐλαχίστου ποσοῦ ὕλης, ὅπως τοῦτο συμπεραίνομεν ἐκ τοῦ ὅτι κομηῆται πλησιάσαντες σώματα τοῦ πλανητικοῦ συστήματος, αὐτοὶ μὲν ὑπέστησαν σπουδαιοτάτην ἀλλοίωσιν τῆς τροχιάς αὐτῶν, τὰ σώματα ὅμως αὐτὰ οὐδὲ τὴν ἐλαχίστην. Τίς ἡ οὐσία τῶν κομητῶν δὲν εἶνε δυνατόν ἔτι νὰ λεχθῇ μετ' ἀσφαλείας, φαίνεται ὅμως ἐκ τῆς φασματικῆς αὐτῶν διαλύσεως ὅτι περιέχουσιν εἰς κατάστασιν ἀτμῶν ἄνθρακα, ὑδρογόνον καὶ ὀξυγόνον. Πιθανῶς τὸ ζήτημα αὐτὸ θὰ λυθῇ διὰ τῆς φασματικῆς ἀναλύσεως λαμπροῦ τινὸς κομήτου, διότι τοιοῦτος δὲν παρατηρήθη ἀπὸ τῆς ἀνακαλύψεως τῆς μεθόδου ταύτης. Ὑποστηρίζεται δὲ ἡ παραδοχὴ ὑγρῶν συστατικῶν ἐν τοῖς κομήταις καὶ ὑπὸ τινων παρατηρήσεων καταπτώσεως κολλοειδῶν κοσμικῶν οὐσιῶν, περὶ ὧν ἐπραγματεύθη ἰδίᾳ ὁ ἐν Βρατισλαυῖα καθηγητῆς Κ. Γάλλης.

Οἱ κομηῆται λοιπὸν συνίστανται ἐκ μικρῶν σωματιδίων, ὅταν δὲ πλησιάζωσι τὸν ἥλιον, ἀναπτύσσουσιν ἀτμούς, οἵτινες ἐκπέμπουσι καὶ ἴδιον φῶς. Ἐπειδὴ δὲ δι' αὐτῶν παρατηρήθησαν πολλάκις ἀπλανεῖς ἀστέρες ἄνευ ἐλαττώσεως τῆς λαμπρότητος αὐτῶν, συμπεραίνομεν ὅτι εἶνε ἐντελῶς διαφανεῖς, εἴτε διότι ὑπάρχουσι κενὰ μεταξὺ τῶν συστατικῶν αὐτῶν, ὅπως εἰς τὸν κονιορτὸν, δι' ὧν διέρχεται τὸ φῶς τῶν ὀπισθεν αὐτῶν τυχὸν εὐρισκόμενων ἀστέρων, εἴτε διὰ τὴν μεγίστην ἀραιότητα τοῦ συνόλου τοῦ πυρῆνος καὶ τῆς κόμης αὐτῶν. Ὅταν δὲ δὲν παρατηρῆται πυρῆν εἰς τίνα κομήτην, οὗτος συνίσταται μόνον ἐκ τῆς συσσωρεύσεως ἀτμῶν.

Ὑπολείπεται νῦν νὰ ἐξετάσωμεν πόθεν γεννᾶται ἡ οὐρά τῶν κομητῶν.

Ἡ ἐξάτμισις γεννᾶται εἰς τίνα στοιβάδα σώματός τινος, ὅταν ἡ ἔλξις τούτου καὶ ἡ θλίψις τοῦ περιβάλλοντος τὴν στοιβάδα αὐτὴν φλοιοῦ καὶ τῆς περὶ τὸ ὅλον σώμα ἀτμοσφαιρας (ὑπὸ τὴν εὐρυτέραν σημασίαν τῆς λέξεως ταύτης) δὲν δύνανται νὰ τηρῶσιν εἰς ἰσορροπίαν τὴν τάσιν τῶν συστατικῶν τῆς στοιβάδος καὶ νὰ ἀπομακρυνθῶσι τοῦ σώματος εἰς ὃ ἀνήκουσι, δηλαδὴ νὰ ἐξατμισθῶσι. Τοιαύτη ἄρσις τῆς ἰσορροπίας ἐπέρχεται διὰ τῆς αὐξήσεως τῆς θερμοκρασίας τῆς στοιβάδος. Δὲν θέλομεν νὰ εἰσέλθωμεν εἰς τὰς εὐρυτέρας καὶ γενικωτέρας περὶ τοῦ ζητήματος τῆς

κοσμικῆς ἐξατμίσεως ἐρεῦνας τοῦ ἐν Λειψία καθηγητοῦ Ζοιλνέρου (Zoellner) ἐν τῇ ὠραία αὐτοῦ πραγματεία περὶ τῆς φύσεως τῶν κομητῶν. Περιοριζόμεθα μόνον νὰ δεχθῶμεν τὴν ἐξατμισιν ὡς συμβαίνουσιν εἰς ῥευστὰς μάζας, ὅταν ἡ θερμοκρασία αὐτῶν ἀυξάνη, ἐρχομένων πλησίον τοῦ ἡλίου. Ἐὰν λοιπὸν δεχθῶμεν συμφώνως μετὰ τοῦ Κ. Ζοιλνέρου τὴν εἰς τοὺς κομήτας ὑπαρξίν ῥευστῶν συστατικῶν, τότε, ὅταν οἱ κομήται πλησιάζωσι τὸ περιήλιον εἰς τὸ πρὸς τὸν ἥλιον ἐστραμμένον μέρος αὐτῶν, θὰ ἀναπτύσσονται ἀδιακόπως ἀτμοί. Ὅταν δὲ ἡ ἐξατμισις προβῇ τοσοῦτον, ὥστε ἡ ὅλη ῥευστὴ μάζα αὐτῶν νὰ μετατραπῇ εἰς σφαῖραν ἐξ ἀτμῶν, τότε αἱ ἀκτῖνες θὰ διέρχωνται ἄνευ ἐπαισθητῆς ἀλλοιώσεως τῆς ἐντάσεως αὐτῶν τὴν ὅλην ἀραιὰν σφαῖραν, καὶ δὲν θὰ ὑπάρχη σπουδαία διαφορὰ μετὰ τοῦ πρὸς τὸν ἥλιον ἐστραμμένου μέρους καὶ τοῦ ἀντιθέτου πρὸς αὐτόν.

Ἐτέρωθεν ἐκ τῆς παρατηρήσεως διαφόρων ἐπὶ τῆς γῆς φαινομένων εὐρέθη ὅτι, ὅταν διασκορπίζεται ὕδωρ, ἀναπτύσσεται ἠλεκτρισμός. Πρὸς τούτοις ὑπάρχει ἀναλογία ἐν μέρει δὲ καὶ ταυτότης τῶν μέχρι τοῦδε παρατηρηθέντων φασμάτων κομητῶν μετὰ τοῦ φάσματος τοῦ ἠλεκτρικοῦ σπινθῆρος, ὅταν οὗτος διέρχεται ἀτμοσφαῖραν ἀνθρακούχου ὑδρογόνου, δηλαδὴ οὐσιῶν, ἃς δέον νὰ δεχθῶμεν ὡς κατεχούσας σπουδαίαν ἐν τῇ πλάσει θέσιν. Κατὰ τὰς χημικὰς δηλαδὴ ἀναλύσεις τῶν εἰς τὴν γῆν καταπιπτουσῶν κοσμικῶν οὐσιῶν καὶ κατὰ τὰς τῆς φασματικῆς ἀναλύσεως αἱ οὐσίαι, ἐξ ὧν συνίστανται τὰ οὐράνια σώματα, εἶνε αἱ γνωσταὶ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς· ὅθεν δέον νὰ δεχθῶμεν ἐξ ἀναλογίας, ὅτι αἱ διὰ τὴν γῆν σπουδαῖαι οὐσίαι εἶνε τοιαῦται καὶ διὰ πολλὰ τῶν οὐρανίων σωμάτων, καὶ μάλιστα τοὺς πιθανῶς ἐκ τῆς αὐτῆς ἀρχικῆς μάζης γεννηθέντας κομήτας, ὅπως προηγουμένως εἶπομεν.

Πρὸς τούτοις, ὅπως ἡ γῆ εἶνε δοχεῖον ἠλεκτρισμοῦ καὶ ἡ περιβάλλουσα αὐτὴν ἀτμοσφαῖρα ἔχει πάντοτε ἠλεκτρισμόν, οὕτω καὶ ὁ ἥλιος, ἐφ' οὗ συμβαίνουσι πολλῶ μείζονες φυσικαὶ μεταβολαὶ ἢ ἐπὶ τῆς γῆς, δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι εἶνε ἐστία ἠλεκτρισμοῦ ἐνεργείας. Διὰ τῆς παραδοχῆς τῆς ἐπιδράσεως τοῦ ἠλεκτρισμοῦ τοῦ ἡλίου ἐπὶ τῶν κομητῶν, ὅταν οὗτοι πλησιάζοντες αὐ-

τὸν ἐξατμίζονται, ἐξηγοῦνται τὰ φαινόμενα τῆς οὐράς τῶν κομητῶν ἀπροσκόπτως.

Ἐκ τῆς διευθύνσεως τῆς οὐράς τῶν κομητῶν, διευθυνομένης ἀντιθέτως πρὸς τὴν σχετικὴν θέσιν αὐτῆς καὶ τοῦ ἡλίου, ἔπεται ὅτι ὑπάρχει ἀπωστικὴ δύναμις τοῦ ἡλίου πρὸς τὰς οὐράς. Ἐνῶ λοιπὸν ἡ βάρος ἔχουσα μάζα τῶν κομητῶν ἔλκεται ὑπὸ τοῦ ἡλίου καὶ διαγράφει μίαν τῶν κωνικῶν, ἐκ τῆς θερμοαντικῆς ἐπιδράσεως τοῦ ἡλίου σχηματίζεται ἡ νεφελοειδὴς κόμη, ἡ περιεκαλύπτουσα τὸν πυρῆνα τοῦ κομήτου διὰ τῆς ἐξατμίσεως τῶν ὑγρῶν συστατικῶν αὐτοῦ, δι' ἧς δύναται καὶ ὁ ὅλος πυρῆν νὰ ἐξατμισθῇ. Ἀλλ' ἔνεκα τοῦ κατὰ τὴν ἐξατμισιν ταύτην ἀναπτυσσομένου ἠλεκτρισμοῦ ἀπωθοῦνται ὑπὸ τοῦ ἠλεκτρισμοῦ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἡλίου, κατὰ διεύθυνσιν ἀντίθετον πρὸς τοῦτον, ἐλάχιστα μόρια τῆς κόμης καὶ οὕτως ἀποτελεῖται ἡ οὐρά. Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται καὶ τὸ ἐν μέρει ἴδιον φῶς τῶν κομητῶν. Πρὸς τούτοις, ἐὰν δεχθῶμεν τὴν ἐντασιν τοῦ ἠλεκτρισμοῦ εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἡλίου ὡς ἴσην μὲ τὴν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τῆς γῆς, κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ Κ. Ζοιλνέρου, στηριζομένους εἰς πειράματα τοῦ φυσικοῦ Ἀνκέλου, ἐξηγεῖται καὶ τὸ φαινόμενον τῆς καταπληκτικῆς ταχύτητος, μεθ' ἧς ἀναπτύσσονται αἱ οὐραὶ τῶν κομητῶν· διότι ὁ μέγας κομήτης τοῦ 1680 ἀνέπτυξεν ἐν δυσὶν ἡμέραις οὐρὰν μήκους 60 ἐκ. γεωγραφικῶν μιλίων. Οὕτω δὲ οὐ μόνον ἐκ τῆς ἀνίσου ταχύτητος περὶ τὸν ἥλιον τῶν διαφόρων συστατικῶν τῶν κομητῶν διαλύονται οὗτοι, ὅταν τυχὸν ἦνε περιοδικοί, εἰς δακτύλιον καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τῆς ἑλλειπτικῆς τροχιάς αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ μικρὸν μέρος τῶν συστατικῶν τοῦ κυρίου μέρους αὐτῶν, τοῦ πυρῆνος, διασκορπίζεται εἰς τὸ διάστημα. Ἡ ὕλη ὅμως, ἐξ ἧς συνίσταται ἡ οὐρά, ἴσως κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Ἀγγλοῦ φυσικοῦ Ροσκίου δύναται νὰ περιληφθῇ ἐντὸς ἐνὸς πύλου.

Ἐνεκα δὲ τῆς ἀκαταπαύστου ἀνανεώσεως τῆς οὐράς, ὡς ἐκ τῆς ἀκαταπαύστου σπείσεως ἐλαχίστων μορίων πρὸς τὰ ὀπισθεν τοῦ κομήτου μετὰ ταχύτητος πολλῶ μείζονος τῆς τοῦ ὅλου κομήτου ἐν τῇ περὶ τὸν ἥλιον κινήσει αὐτοῦ, ἐξηγεῖται ἀπροσκόπτως τὸ φαινόμενον τῆς κινήσεως μετὰ τοῦ κομήτου καὶ τῆς

πολλάκις μακροτάτης ούρας αὐτοῦ. Ἐπίσης δὲ ἐξηγοῦνται καὶ ἄλλα διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Κ. Ζοιλνέρου παραδοχῆς τῆς ἐνεργείας τοῦ ἠλεκτρισμοῦ ἐν τοῖς φαινομένοις τῆς ούρας τῶν κομητῶν, οἷον τὰ τῆς μορφῆς αὐτῆς καὶ τῶν ἀλλοιώσεων ταύτης, τὰ τῆς λικνήσεως, ἣτις παρατηρήθη ἐν τῇ ούρᾳ τοῦ κομήτου τοῦ Ἀλλεῦου τῷ 1835 ὑπὸ τοῦ Βεσσέλου καὶ ἄλλα.

Κατὰ τὴν ὑπόθεσιν τοῦ Ἀγγλοῦ φυσικοῦ Τυνδάλλου οἱ κομηταὶ συνίστανται ἐξ ἀτμῶν δυναμένων νὰ ἀποσυντεθῶσιν ὑπὸ τοῦ ἠλιακοῦ φωτός. Κατὰ τὴν ὑπόθεσιν λοιπὸν ταύτην ἡ οὐρά σχηματίζεται ἐκ τῶν ἀτμῶν, οἵτινες κατατίθενται ἐπὶ τῶν ἠλιακῶν ἀκτίνων, ἀφοῦ αὐταὶ διέλθωσι τὴν ἀτμοσφαιραν τῶν κομητῶν. Καὶ ἡ ὑπόθεσις αὕτη ἐξηγεῖ πολλὰ φαινόμενα τῶν κομητῶν, ἀναγκάζει ὅμως εἰς τινὰς παραδοχάς, τὰς ὁποίας ἀμέσως δὲν δύναται τις νὰ ἀποδεχθῆ, ὅπως τὴν τῆς ὑπάρξεως ἠλεκτρισμοῦ ἐπὶ τοῦ ἡλίου καὶ κατὰ τὴν ἐξάτμισιν τῶν κομητῶν, καθὼς κατέδειξε τοῦτο ὁ κ. Ζοιλνέρος ἐν τῇ ῥηθείσῃ πραγματείᾳ αὐτοῦ.

Ὁ κομήτης τῆς μικροτέρας γνωστῆς περιόδου, ὁ τοῦ Ἐνκίου, ἔδωκεν εἰς αὐτὸν ἀφορμὴν, ὡς ἐκ τῆς βαθμιαίας ἐλαττώσεως τοῦ χρόνου τῆς περὶ τὸν ἥλιον περιφορᾶς αὐτοῦ, ὅπως παραδεχθῆ καὶ λάβῃ ὑπ' ὄψιν ἐν τῇ κινήσει τοῦ κομήτου αὐτοῦ τὴν ὑπαρξίν αἰθέρος πληροῦντος τὸν χῶρον. Καὶ ἄλλα μὲν τὰ πείθοντα περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ αἰθέρος ἐν τῷ χῶρῳ· ἐπειδὴ ὅμως διὰ μόνον τὸν κομήτην αὐτὸν εἶνε γνωστὸν καὶ βέβαιον τοιοῦτο φαινόμενον, δὲν εἶνε εἰσέτι δυνατὸν νὰ γενικευθῆ ἢ ἐπὶ τῆς κινήσεως πάντων τῶν κομητῶν ἐπίδρασις τοῦ αἰθέρος. Τὰ σώματα ὅμως ταῦτα ἔνεκα τῆς μεγίστης αὐτῶν ἀραιότητος καὶ τῆς ποικιλίας τῶν περιόδων αὐτῶν, αἵτινες ἀπὸ 3 1/2 μόλις ἐτῶν διὰ τὴν μικροτέραν, τὴν τοῦ Ἐνκίου, ἀνέρχονται δι' ἄλλους εἰς χιλιάδας καὶ μυριάδας ἐτῶν, (ἵνα μὴ τι εἴπωμεν διὰ τοὺς μηδέποτε ἐπανερχομένους εἰς τὸ περιήλιον ὑπερβολικούς καὶ παραβολικούς κομήτας), θὰ βοηθήσωσι πρὸς τελείαν λύσιν τοῦ περὶ αἰθέρος ζητήματος, πιθανῶς δὲ καὶ περὶ ἄλλων, ὅπως ἐχρησίμευσαν ἵνα εὐρύνωμεν τὰς καθόλου περὶ τοῦ κόσμου γνώσεις ἡμῶν.

Δ. Κ. ΚΟΚΚΙΔΗΣ.

Ἀθήνησι 30 Αὐγούστου 1873.

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΑΙ ΣΚΕΨΕΙΣ ΤΟΥ ΠΟΙΗΤΟΥ ΟΡΑΤΙΟΥ. (*)

Γ'.

Ἐν τῇ α' ἐπιστολῇ τοῦ II βιβλίου ἐντέλλεται ὁ Ὀράτιος τῷ Αὐγούστῳ πῶς ὁ ποιητὴς καὶ τῇ πολιτείᾳ ὠφέλιμος ἀποβαίνει, μετριοφρόνως προστιθέμενος τάδε «ἂν σὺ τοῦτο ὁμολογεῖς, ὅτι καὶ τὰ μικρὰ τοῖς μεγάλοις βοηθοῦσιν'»). Εἶτα προσεπάγεται «τὴν ἀπαλήν, τὴν ψελλίζουσαν γλῶσσαν τοῦ παιδὸς διαπλάττει ὁ ποιητὴς, ἀπὸ τοῦδε ἀποστρέφων τὸ οὖς αὐτοῦ ἀπὸ αἰσχρολογιῶν, ταχέως ἐκμορφοῖ τὴν καρδίαν αὐτοῦ διὰ τερψιχαρῶν διδαγμάτων, θεραπεύων ἀσχημοσύνην, ὀργὴν καὶ φθόνον· ἀναγγέλλει ἐπιανετὰς πράξεις, καὶ τὸ μέλλον ἐφοδιάζει διὰ γνωρίμων παραδειγμάτων, παραμυθούμενος τοὺς ἀπόρους καὶ τοὺς ἀνιωμένους». Ἄλλως τε καὶ ἐγκωμιάζεται ὁ ποιητὴς, ἃ τε δὴ τοὺς νεανίας καὶ τὰς νεάνιδας πανηγυρικὰ ἄσματα διδάσκων ἵνα τὴν εὐλογίαν τῶν θεῶν ἐξικετεύωσιν, ὅπως τῇ πατρίδι παντοειδῆ μὲν εὐδαιμονίαν ἐπιδαψιλεύωνται, κινδύνους δὲ καὶ ἄτην ἀποσοβῶσιν. Ὁ Ὀράτιος λοιπὸν ἐν τῷ προκειμένῳ χωρίῳ ἐξαίρει κατ' ἐξοχὴν τὴν εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν τῶν ποιητῶν ἐπὶ τῆς νεότητος καὶ τῆς ἀγωγῆς αὐτῶν. Πάντως δὴπου καὶ τὰ τῶν ποιητῶν συγκατελέγοντο εἰς τὰ παιδεύματα, εἰς ἃ οἱ τῶν Ῥωμαίων παῖδες ἡσχολοῦντο ἐν τοῖς σχολείοις, καὶ μάλιστα πρὸς τὸν σκοπὸν, τὸν ὑπὸ τοῦ Ὀρατίου ἐν ταῖς πρώταις λέξεσι τοῦ προειρημένου χωρίου

(*) Συνέχεια καὶ τέλος τῆς ἐν τῷ α' τεύχει τοῦ β' ἔτους ἀπὸ σελ. 16 πραγματείας τοῦ κ. Ν. Πετρῆ.

(1) Καὶ ὁ Σοφοκλῆς ἀποφαίνεται παραπλησίαν γνώμην ἐν Ἀΐαντι 5. 159—161.

Καὶ τοὶ μικροὶ μεγάλων χωρὶς
σφαλερὸν πύργου ρῦμα πέλονται·
Μετὰ γὰρ μεγάλων βαιὸς ἄριστ' ἂν
Καὶ μέγας ὀρθοῖθ' ὑπὸ μικροτέρων.

ὑποδηλούμενον, ἵνα δὴλα δὴ οἱ παῖδες ἐθίζωνται εἰς σαφῆ, καλῶς διαπεπλασμένην, καὶ ὀρθῶς τονιζομένην ὁμιλίαν. Ἔστι δὲ πολλῆς ἄξιον προσοχῆς, πῶς οἱ Ῥωμαῖοι, οἱ συνήθως εἰς μεγαλοῦργήματα προωρισμένοι, ἐν τῷ δημοσίῳ αὐτῶν βίῳ πολέμου ὄντος καὶ εἰρήνης, πῶς, λέγομεν, οἱ εἰς μέγала ἀσχολούμενοι Ῥωμαῖοι ἀποδίδουσι μεγάλην σημασίαν εἰς τὰ πρῶτα στοιχεῖα τῆς μαθήσεως, πρὸ πάντων δὲ εἰς τὴν ἀσκήσιν τοῦ καθαρῶς καὶ ὀρθῶς λέγειν· καὶ πῶς οἱ αὐτοὶ τὴν περὶ τὴν διάκρισιν καὶ ὀρθὴν ἐκφώνησιν τῶν τε στοιχείων καὶ τῶν συλλαβῶν, καὶ τὴν περὶ τὴν βαθμιαίαν κατανίκησιν συμπαραμορτουσῶν δυσχερεῶν ἐνάσκησιν ἐπίστευον ὅτι καὶ εἰς αὐτὰ τὰ καθ' ἕκαστον καὶ ἐλάχιστα ὄφειλον νὰ ἐπεκτείνωσιν. Αὐτὴ δὲ ἡ ἀκριβὴς μελέτη τῶν στοιχείων καὶ ἡ περὶ τὰ μικρὰ καρτερικὴ ἐνδιατριβή, ἃ δέον νὰ ἡγῶνται τῶν μεγάλων, προσεπιμαρτυρεῖ ἐν πᾶσι τὴν σπουδαιότητα, ἣτις τείνει καὶ ἐννοεῖ νὰ ἐγχαράτῃ τὴν ὀρθὴν ὁδὸν εἰς μέγала πράγματα. Ἀλλὰ καὶ παρὰ τὴν χρείαν τῆς διαπλάσεως τῆς ὁμιλίας, τῆς τῷ Ῥωμαίῳ διὰ τῆς πολλαπλῆς χρήσεως τοῦ δημοσίου λέγειν ἐν ὅλῳ τῷ δημοσίῳ αὐτοῦ βίῳ ἐπιβαλλομένης ἀπανταχοῦ ἐκδιάζει φυσικὸν αἶσθημα διδάσκον, ὅτι ἀφ' οὗ ἡ πρώτη, ἡ σπουδαιότητα καὶ τὰ μάλιστα ἄμεσος λειτουργία τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ γλῶσσα, πρὸ πάντων ἀρμόζει τὸ μανθάνειν καλῶς καὶ ὀρθῶς ὁμιλεῖν· ὅτι περὶ πλέον, ἐν ᾧ ἡ γλῶσσα ἔθνους τινός, καθ' ἅπερ αὕτη ἠχεῖ καὶ φθέγγεται, εἶναι ὁ τὰ μάλιστα σπουδαιότατος καὶ ιδεωδέστατος καρπὸς τοῦ πνευματικοῦ αὐτοῦ βίου, ἡ τιμὴ τοῦ ἔθνους αὐτοῦ ἀπαιτεῖ, ὅπως ἡ παιδεία τῆς νεολαίας του τὸν ῥυθμὸν καὶ τὸν ἦχον τῆς ἐγχωρίου λέξεως θέτῃ ἐπὶ τῶν χειλέων ἀγνὸν καὶ ἀδιάφθορον.

Ἀλλὰ δὲν ἦτο βεβαίως δυνατόν ὥστε ἡ ἐν αὐτοῖς τοῖς Ῥωμαϊκοῖς σχολείοις μεταχειρίσις καὶ παράδοσις τῆς διδασκαλίας ἀναλόγως τῆς ἀνωτέρας ἢ κατωτέρας σειρᾶς, ἣν κατεῖχον ὡς ἐκ τῆς ἱκανότητος τῶν διδασκάλων καὶ τῆς τάξεως καὶ τῆς κλήσεως τῶν μαθητῶν των, νὰ μὴ ἦναι πολὺ διαφόρου ποιότητος, ὡς ἐπ' ἴσης καὶ ἡ μέθοδος, ἣν ὄφειλον ν' ἀκολουθῶσιν οἱ διδάσκαλοι, ἦτο πάνυ ἐπιτηδεῖα εἰς τὸ ἐπιτρέπειν πως μικρολογίας. Ἐπειδὴ δὲ οἱ

μαθηταὶ οὐδ' αὐτὰ τ' ἀντίτυπα τῶν συγγραμμάτων, ἃ ἔμελλον νὰ γνωρίσωσιν, ἠδύναντο ν' ἀποκτῶσιν, ἐπεκράτει ὁ ἐξῆς τρόπος τῆς διδασκαλίας· ὁ διδάσκαλος ἐπανέλεγε τοῖς παισὶ χωρία τῶν ποιητῶν, τ. ἔ. ἐπανελάμβανε τοσοῦτον, ὥστε ἐκεῖνοι ἐτήρουν αὐτὰ ἐν τῇ μνήμῃ, ἢ ὑπηγόρευεν αὐτὰ ταῦτα εἰς ἀναγραφὴν, μεθ' ὃ οἱ παῖδες ἀπεμνημόνευον, καὶ ἐπομένῳ τῷ λόγῳ πιστῶς ἐπανελάμβανον. Ὁ Ὀράτιος μνημονεύων ὡς ἐν παρόδῳ τοῦ εἰρημένου τρόπου εἰσάγει τὸν ἀναγνώστην ῥίπτοντα διαβατικὸν βλέμμα εἰς τὰς ἐργασίας τοιούτων σχολείων. Μετὰ πραότητος δὲ πρὸς τοὺς παῖδας φερομένους τοὺς διδασκάλους ἐμφανίζει ἅπαξ μόνον ἐν Σατυρῶν I, 1, 25, ἐνθα ὁ Ὀράτιος διὰ παραβολῆς ἐξαίρει τὴν σκέψιν, καθ' ἣν δις αὐτὸς προσμειδιῶν ἠδύνατο νὰ λέγῃ τὴν ἀλήθειαν, καὶ δίκην παιδείας νὰ πορίζῃ αὐτῇ εἴσοδον παρὰ τοῖς ἑαυτοῦ ἀναγνώσταις «ὅπως τοῖς παισὶν οἱ κολακεύοντες τῶν διδασκάλων ἐνίοτε προσφέρουσι πέμματα, ἵνα ἐμφυσήσωσιν αὐτοῖς τὴν φιλομάθειαν τῶν πρώτων στοιχείων, ἧγουν τῆς ἀναγνώσεως καὶ τῆς γραφῆς». Παρεκτός δὲ τούτου πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ ἀναγνώστου εἰκονίζεται ἀπαύστως τρομερὰ αὐστηρότης, δεσπόζουσα ἐν τοῖς σχολείοις· οἷον ἐν τῇ 18ῃ ἐπιστ. τοῦ I Βιβλ. σ. 11 κ. ἐ. εἰσάγεται παράσιτος, ὅστις κατὰ τὸ συμπόσιον πλουσίου ἀνδρός, εἰς οὗ τὰ νεύματα διὰ τηλικαύτης περιεργίας ἀσκαρδαμυκτεῖ ἀτενίζει, καὶ δι' ἀνηκούστου ταπεινότητος ἐπαναλαμβάνει τὰς φράσεις ἐκεῖνου, τὰς ἐκ στόματος αὐτοῦ ἐκρεούσας, καὶ τηρεῖ, ὥστε ὁ θεατὴς θὰ ἐπίστευεν, ὅτι ἔβλεπε παῖδα λέγοντα ἀπὸ σήθους τῷ σκυθρωπάζοντι διδασκάλῳ τὰ ὑπαγορευθέντα ῥητά. Καὶ ὁ Ὀράτιος ἀναμιμνήσκειται τοῦ ἀγαπῶντος τὸ δαίρειν (πλητικῶ) Ὀρβιλίου, ὑφ' οὗ ἔτι παῖς ὢν ἐδιδάχθη τὰ ποιήματα τοῦ Ῥωμαίου ποιητοῦ Λιβίου Ἀνδροῦνικου ἰδ. ἐπιστολ. II, 1, 69. Ἀλλ' ἐν τῇ ἀστειοτάτῃ ἐπιστολῇ τοῦ I βιβλίου, ὃ δὲν θέλει νὰ κρατῇ ἐπὶ μακρότερον χρόνον κεκλεισμένον ἐν τῷ σπουδαστηρίῳ αὐτοῦ, καὶ οἶανει μεθ' ἑαυτοῦ εἰς τὸν κόσμον προσφέρει, προμαντεύει αὐτῷ ὡς δυσμοιρίαν, ὅτι ἂν ἀπολέσῃ τὴν νεαρὰν ἀκμὴν διὰ Ῥωμαίους ἀναγνώστας, ἀναγκαίως θὰ ἠρέσκετο εἰς τὸ ἐκμανθάνειν ἐξ αὐτοῦ τοὺς κατὰ τὰ ἀπώτατα μέρη τῆς πόλεως παῖδας

τὰ πρῶτα στοιχεῖα. Καὶ ἔτι ἅπαξ ἐν Σατυρῶν βιβλ. I, 10, 74 μνήμην ποιεῖται ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν εὐγενεστέραν δόξαν ἐκείνων τῶν ποιητικῶν ἔργων, τῶν ἀρκουμένων εἰς τὴν ἐπιδοκιμασίαν τῶν ὀλίγων μὲν, πλὴν ἄλλ' ὅμως ἀρίστων καὶ εὐγενεστάτων κατὰ τὸ πλατωνικὸν «οὐ φροντιστέον τί ἐροῦσιν ἡμᾶς οἱ πολλοί, ἀλλ' ὅ,τι ὁ ἐπαῖων καὶ αὐτὴ ἡ ἀλήθεια», μνήμην ποιεῖται, λέγομεν, τῆς ἀθλίας μοίρας τῶν ἐπιδιωκόντων τὸν ἔπαινον τοῦ συρφετώδους ὄχλου.

Ἀλλὰ παρερχόμενοι τὴν μνειάν ταύτην, καθ' ἣν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἔνεκα κωμικῆς ἐπιδράσεως ἢ ποιότητος τῶν σχολείων ἐμφανίζεται κακῶς ἔχουσα, ἐπανερχόμεθα εἰς ἐξέτασιν τῆς σωτηρίου ἐπενεργείας, τῆς ὑπὸ τοῦ Ὁρατίου τῆ μελέτη τῶν ποιητικῶν ἔργων προσνευομένης, καὶ ἣν ὡς εἰκὸς ταῦτα ταῦτα ἐνασκοῦσιν ἐπὶ τῆς παιδαγωγητέας νεότητος, ὁπόταν ἢ μεταχειρίσῃς γίνηται συνετὴ καὶ ἀνταξία τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος ποιητ. προϊόντων. Καὶ ἀπανταχόθεν αὐτόδηλον γίνεται ὁπόσον ὁ Ὁράτιος κρίνει σωτήριον τὴν εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν τῆς ποιήσεως ἐπὶ τῆς ἠθικῆς διαπλάσεως. Καὶ τὸ χωρίον τῶν ἐπιστολῶν (II, 2, 41), ἔνθα ἀναγινώσκειται «ἐν Ῥώμῃ ἠδυνήθην ν' ἀνατραφῶ καὶ νὰ μάθω ὅπου ἢ τοῦ Ἀχιλλέως ὄργῃ ἔβλαψε τοὺς Ἕλληνας» σαφῶς ἐμφαίνει ὁπόσον ὁ ποιητὴς περὶ πολλοῦ ποιεῖται τὴν ἐκ πρῶτου μελέτης τοῦ Ὁμήρου προσκτωμένην ἠθικὴν γνῶσιν· διότι ἢ τοῦ Ἀχιλλέως μῆνις καὶ ἢ διὰ ταύτην τοῖς Ἕλλησιν ἐπενεχθεῖσα βλάβη, δὲν κεῖται ἐνταῦθα ὡς ἀπλῆ ἱστορικὴ ἐπωνυμία τῆς Ἰλιάδος, ἀλλ' ὡς τις ἐκ τῆς κυρίας ὑποθέσεως εἰλημμένη σημασία τοῦ ἠθικοῦ σχήματος, ἢ βλάβη, ἢ τοῖς Ἕλλησι προξενηθεῖσα ἔνεκα τῆς τοῦ Ἀχιλλέως μῆνιδος, ἐστὶν ἐν θεωρητικῇ περιβολῇ ἀπόδειξις τῆς λύμης ἀχαλινώτων παθῶν. Πολλῶ δ' ἐκτενέστερον καὶ ἐκ πλειόνων καὶ ποικίλων παραδειγμάτων πραγματοῦται ἢ εἰς ἠθικὰς ἀφηγήσεις καὶ διδάγματα δαψίλεια τῶν ὁμηρικῶν ποιημάτων ἐν τῇ δευτέρᾳ ἐπιστολῇ τοῦ πρώτου βιβλίου, ἐν ἣ ὁ Ὁράτιος γράφει πρὸς τὸν φίλον αὐτοῦ Λόλλιον τάδε· «Τὸν αἰοῖδὸν τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου, Λόλλιέ μου, ἐν ᾧ σὺ ἐν Ῥώμῃ ἀσκήσεις περὶ τὸ λέγειν ἐποιεῖσο, ἀνέγνωσα πάλιν ἐν Πρακνέστῳ, ὅστις τί

ἐστὶ καλὸν, τί αἰσχρὸν, τί ὠφέλιμον καὶ τί βλαβερὸν, σαφέστερον καὶ κάλλιον διδάσκει ἢ οἱ καθηγήτορες τῆς φιλοσοφίας Χρύσιππος καὶ Κράντωρ. Τούτου δ' ἔνεκα ἢ Ἰλιάς ἐστὶ μέγας πίναξ χαρακτήρων, δαψιλῆς ποικιλωτάτων καὶ διδακτικωτάτων παραδειγμάτων ἀνθρωπίνων παθῶν καὶ μωρίας, ὡς ἐπ' Ἰσῆς ἀνθρωπίνης ἀρετῆς καὶ σοφίας. Ὅθεν ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην τὰ Ὀμηρικὰ ποιήματα εἰκονίζονται ὡς ἀκένωτος πηγὴ τῆς διδασκαλίας, ἣτις συνιστᾶται τῷ Λολλίῳ ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ, ὡς ἢ τῷ ἀνθρώπῳ σπουδαιοτάτη καὶ ὑπὲρ πάντα ἀπαραίτητος. Ὑγιείαν τῆς ψυχῆς ὀφείλομεν νὰ κτώμεθα. Τῷ βουλομένῳ εὐτυχῶς διάγειν ὀφείλει ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων ἢ ὑγιεία αὐτῆ τῆς ψυχῆς νὰ ᾔηται ὑποκείμενον σοβαρᾶς μελέτης καὶ ἀκατασχέτου ἐπιμελείας, δέον αὐτῇ νὰ ᾔηται τὸ κύριον τέρμα πάσης μαθήσεως καὶ ἐργασίας. Πρὸς ἐπιτευξιν ὅμως τῆς περὶ ἣς πρόκειται ὑγιείας τῆς ψυχῆς ἐστὶν ἀνύσιμος ἢ μελέτη γενναίων ποιητικῶν ἔργων. Καὶ ὡς ὁ Ὁράτιος καὶ ἐν τῇ ὠρίμῳ ἡλικίᾳ δὲν ἀφίσταται τῆς ἐξευγενιστικῆς ταύτης ἐπιδράσεως, ἄτε τὴν εἰς τὸν Λόλλιον ἐπιστολὴν κατὰ τοὺς τοῦ Κιρχνέρου (ᾧ ὁ Ὁράτιος ὑπῆρξε τὸ εἶδωλον τῆς φιλολογικῆς μελέτης, καὶ πράγματι ἐθαύμασα ἰδὼν τὴν πλουσίαν παρ' αὐτῷ βιβλιοθήκην ἀπάντων τῶν περὶ Ὁρατίου γραφέντων) ὑπολογισμοὺς ἐν τῷ 38 ἔτει τῆς ἡλικίας συνθέμενος, οὕτω καὶ τῷ νεωτέρῳ τὰ ἔτη φίλῳ αὐτοῦ παραινεῖ τὴν εὐνοϊκὴν καὶ σωτήριον ὑποθήκην, τήνδε· «Ἔώρα κατὰ τὴν νεανικὴν ἡλικίαν ἐξ ἀγνοῦ μαστοῦ θήλαζε χρυσᾶς γνώμας, τώρα ἀφιερῶ εἰς τοὺς βελτίους σεαυτοῦ».

Ἐν Καλάμαις, Ἰουλίου μηνὸς μεσοῦντος, 1873.

N. ΠΕΤΡΗΣ.

ΠΑΡΟΡΑΜΑ. Ἐν τῷ Α' τεύχει τοῦ Β' ἔτους, σελ. 42, στίχ. 21, ἀντὶ τοῦ Ἀριστοτέλους ἀνάγνωθι τοῦ Εὐαγγελίου.

Μετεωρολογικαὶ παρατηρήσεις κοινοποιηθεῖσαι
ἐκ τοῦ ἀστεροσκοπεῖου Ἀθηνῶν.

Μάϊος.—Μέση θλίψις	750,49	χμ.
Μεγίστη »	756,05	(τὴν 16ην).
Ἐλαχίστη »	743,80	(τὴν 7ην).
Μέση θερμοκρασία	20,01	ἐκ.
Μεγίστη »	32, 2	(τὴν 23ην).
Ἐλαχίστη »	6, 9	(τὴν 2αν).
Ποσὸν τοῦ καταπεσόντος ὕδατος	34,41	χμ.
Ἐπικρατήσαντες ἄνεμοι	N καὶ NΔ.	
Ἰούλιος.—Μέση θλίψις	751,73	χμ.
Μεγίστη »	757,51	(τὴν 5ην).
Ἐλαχίστη »	744,34	(τὴν 8ην).
Μέση θερμοκρασία	24,16	ἐκ.
Μεγίστη »	32, 2	(τὴν 24ην).
Ἐλαχίστη »	14, 0	(τὴν 11ην).
Ποσὸν τοῦ καταπεσόντος ὕδατος	2,71	χμ.
Ἐπικρατήσαντες ἄνεμοι	BA καὶ NΔ.	
Ἰούλιος.—Μέση θλίψις	751,03.	
Μεγίστη »	754,85	(τὴν 29ην).
Ἐλαχίστη »	746,61	(τὴν 20ην).
Μέση θερμοκρασία	28,46	ἐκ.
Μεγίστη »	35, 5	(τὴν 26ην).
Ἐλαχίστη »	17, 1	(τὴν 21ην).
Ποσὸν τοῦ καταπεσόντος ὕδατος	0,75	χμ.
Ἐπικρατήσαντες ἄνεμοι	BA καὶ NΔ.	
Αὐγούστος.—Μέση θλίψις	751,59	χμ.
Μεγίστη »	757,72	(τὴν 17ην).
Ἐλαχίστη »	744,08	(τὴν 31ην).
Μέση θερμοκρασία	28,26	ἐκ.
Μεγίστη »	36, 6	(τὴν 11ην).
Ἐλαχίστη »	19, 2	(τὴν 15ην).
Ποσὸν τοῦ καταπεσόντος ὕδατος	1,87	χμ.
Ἐπικρατήσας ἄνεμος	BA.	

BIBΛΙΟΚΡΙΣΙΑ.

Περὶ Βλοσσίου καὶ Διοφάνους ἔρευναι καὶ εἰκασίαι
Μάρκου Ῥενιέρη. Ἐν Λειψία, 1873, 8^{ον}, σελ. 204.

Ὁ τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν Τραπεζῆς διοικητῆς κ. Ῥενιέρης, συγγραφεὺς καὶ ἄλλων σπουδαίων πονημάτων, ἐφιλοδώρησεν ἡμῖν τὴν ἐκ τῶν πιεστηρίων τῆς Λειψίας πρὸ μικροῦ ἐξεληθούσαν ἱστορικὴν ταύτην πραγματείαν, ἧς ἡ ὑπόθεσις, ἐθνικὴ ὅλως οὕσα, διεγείρει ἔτι μᾶλλον τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ἀναγνώστου, διότι ὁ συγγραφεὺς ἐπιχειρεῖ νὰ διερευνήσῃ καὶ δι' εἰκασιῶν διαφωτίσῃ ζήτημα σκοτεινὸν καὶ καθ' ἡμᾶς λίαν ἀόριστον ἕνεκα ἐλλείψεως μαρτυριῶν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις καὶ ἔρευνῶν παρὰ τοῖς νεωτέροις. Δι' αὐτὸ δὲ τοῦτο διεγείρεται ἡ τοῦ Ἑλληνοῦ μάλιστα ἀναγνώστου προσδοκία εὐθύς ἀπὸ τῶν πρώτων σελίδων, καὶ ἔτι μᾶλλον ἐπιτείνεται αὕτη ἐν τῇ προόδῳ τῆς ἀναγνώσεως. Ὁ κ. Ῥενιέρης κατέχει ἀληθῶς τὴν τέχνην τοῦ δεσμεύειν τὴν προσοχὴν τοῦ ἀναγνώστου μέχρι τέλους τῶν συγγραφῶν του διὰ γλώσσης ἡδέιας καὶ χάριτος μεστῆς, εἰ καὶ μὴ πάντως ἀπηλλαγμένης λεκτικῶν καὶ γραμματικῶν τινῶν παροραμάτων, καὶ μάλιστα δι' ἐρεύνης ὁμαλῶς προβαίνουσης ἐπὶ λελογισμένης καὶ ἀσφαλοῦς ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ βάσεως, μεθ' ἣν ἔπεται ἀφ' ἑαυτοῦ τρόπον τινὰ τὸ ζητούμενον συμπέρασμα τοῦ λόγου. Διὸ νομίζομεν ὅτι ἡ πραγματεία αὕτη εἶναι ἐκ τῶν σπουδαιότερων προϊόντων τῆς ἡμετέρας φιλολογίας, καὶ ἀξία ἀναγνώσεως διὰ τε τὴν ὑπόθεσιν καὶ τὴν μέθοδον τῆς συγγραφῆς.

Ἐπιπέσεις αὐτῆς εἶναι τὸ παρὰ Πλουτάρχῳ ἐν βίῳ Τιβερίου Γράκχου ἐν κεφ. η' φερόμενον

«Τιβέριος, δῆμαρχος ἀποδειχθεὶς, εὐθύς ἐπ' αὐτὴν ὥρμησε τὴν »πρᾶξιν, ὡς μὲν οἱ πλείστοι λέγουσι, Διοφάνους τοῦ ῥήτορος καὶ »Βλοσσίου τοῦ φιλοσόφου παρορμησάντων αὐτόν· ὧν ὁ μὲν Διοφάνης φυγὰς ἦν Μιτυληναῖος, ὁ δ' αὐτόθεν ἐξ Ἰταλίας Κυμαῖος.»

Ἡ δὲ πρᾶξις, εἰς ἣν ἔλεγον οἱ πλείστοι ὅτι παρῶρμησαν τὸν

Γράκχον τοῦτον οἱ δύο οὗτοι ἐν Ῥώμῃ παροικοῦντες Ἕλληνες λόγιοι, εἶναι οὔτε μικρὰ οὔτε ἐκ τῶν συνήθων, ἀλλ' αὐτὴ ἡ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ πολιτεύματος μεταβολὴ ἀπὸ ἀριστοκρατικοῦ εἰς δημοκρατικόν, ἣν ἐπεχείρησεν ὁ Γράκχος συμβουλῇ δῆθεν καὶ ὁδηγίᾳ τῶν φίλων καὶ διδασκάλων αὐτοῦ Ἑλλήνων, τοῦ μὲν ῥήτορος τοῦ δὲ φιλοσόφου στωϊκοῦ, γνωστῶν ἰδίως ἐκ τῆς παρὰ Πλουτάρχῳ διατηρηθείσης περὶ αὐτῶν ταύτης φήμης.

Ἐπειδὴ ὅμως ἡ μαρτυρία αὕτη τοῦ Πλουτάρχου εἶναι μεμονωμένη, ἀποπειρᾶται ὁ κ. Ῥενιέρης δι' ἰδίων αὐτοῦ ἐρευνῶν καὶ εἰκασίῶν νὰ ἐνισχύσῃ καὶ ἐπιβεβαιώσῃ, εἰς ἐπικουρίαν ἐπικαλούμενος τὴν εὐρεῖαν αὐτοῦ παιδείαν καὶ τὴν ἐνδελεχῆ ἀνάγνωσιν ἀρχαίων καὶ νέων συγγραφέων. Ἐκ συγκρίσεως δὲ ὁμοίων πείρου γεγονότων ἐν Ἑλλάδι, καὶ ἐκ τῆς ἐπιδράσεως ἄλλων Ἑλλήνων φιλοσόφων εἰς τὰ τῆς ἑλληνικῆς πολιτείας, καὶ μάλιστα ἐκ τῆς πανθομολογουμένης ἐπενεργείας τῶν Ἑλλήνων εἰς τὰ γράμματα καὶ τὰς τέχνας τῶν Ῥωμαίων, καὶ ἐξ ἄλλων τινῶν δεδομένων ἐνισχύων τὴν τοῦ Πλουτάρχου μαρτυρίαν, ἀποφαίνεται ἐν σελίδι 183, ὅτι «οἶαν οἱ Ἕλληνας φιλόλογοι καὶ καλλιτέχναι ἔλαβον μετοχὴν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ μεταμόρφωσιν τῶν γραμμάτων καὶ τῆς τέχνης ἐν Ῥώμῃ, τοιαύτην ἀπεπειράθησαν νὰ λύβωσιν ὁ Διοφάνης καὶ ὁ Βλόσσιος διὰ τοῦ ἐπιφανοῦς αὐτῶν μαθητοῦ εἰς τὴν Ῥωμαϊκὴν πολιτείαν.»

Τοιαύτη ἡ πρόθεσις τῆς συγγραφῆς, ἥς τὸ περιεχόμενον κρίνομεν ἀναγκαῖον νὰ συνοψίσωμεν ἐνταῦθα χάριν τῶν μὴ ἐχόντων αὐτὴν εἰς χεῖρας, καὶ εἶτα νὰ προσθέσωμεν τὴν ἡμετέραν γνώμην ἐν οἷς διαφωνοῦμεν πρὸς τὸν συγγραφέα.

Ἀρχεται τῶν μελετῶν του ὁ κ. Ῥενιέρης ἐν τῷ α' κεφαλαίῳ ἀπὸ τοῦ δυσχυρισμοῦ ὅτι «οἱ Ἕλληνας δὲν ἐζήτουν ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν μόνον τὴν λύσιν θεωρητικῶν ζητημάτων, ἀλλὰ πρὸ πάντων τῶν κοινωνικῶν, τῶν ἀφορώντων εἰς τὴν πολιτείαν» (σελ. 1. πρβ. καὶ σελ. 183)· καὶ εἰς ἀπόδειξιν τούτου προσαγαγὼν ἀποπείρας πολλῶν φιλοσόφων καὶ μάλιστα στωϊκῶν, ὧν ἡ πρακτικὴ φιλοσοφία, «αὐστηροτέραν μέθοδον ἔχουσα καὶ τά-

σιν πρακτικωτέραν, ἔπρεπε νὰ διώκῃ ἐνεργητικώτερον ἐπὶ ἢ ἡ προκάτοχος αὐτῆς τὴν βελτίωσιν τῆς πολιτείας» (σελ. 2), γενομένης ἐν Ἑλλάδι καὶ ἐν ταῖς ἀποικίαις αὐτῆς, κατ' ἐξοχὴν δὲ ἐν πολιτείαις βασιλευομέναις ἢ τυραννουμέναις, ὡς ἐν Μακεδονίᾳ ἐπὶ τῶν διαδόχων τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἐν τῇ ἀχαικῇ συμπολιτείᾳ καὶ μάλιστα ἐν Σπάρτῃ ἐπὶ Κλεομένους. Ἐν τῇ ἐρευνῇ τῆς ἱστορίας τοῦ φιλελευθέρου ἀλλ' ἀτυχοῦς βασιλέως τούτου ἀποδεικνύει ὁ κ. Ῥενιέρης, ὅτι ἡ ὑπὸ Πλουτάρχου βιογραφία τοῦ Λυκούργου περιέχει οὐδὲν ἄλλο ἢ θεωρίας τῆς Στοᾶς περὶ πολιτείας καὶ οὐχὶ νομοθεσίαν τοῦ Λυκούργου, καὶ ὅτι τοιαύτην νομοθεσίαν καὶ πολιτείαν ἀπεπειράθη ὁ βασιλεὺς οὗτος νὰ εἰσαγάγῃ εἰς Σπάρτην κατὰ συμβουλήν καὶ ὁδηγίαν τοῦ στωϊκοῦ Σφαίρου τοῦ Βορυσθενίτου (βλ. ἀπὸ σελ. 10 κ. ἐ. Πρβ. καὶ Grote σ. 709 τῆς γερμ. μεταφρ.). Ἡ Στοὰ ὑπερηφανεύετο, προσθέτει ὁ κ. Ῥενιέρης (σελ. 19) κατὰ Πλούτ. ἐν Κλεομ. 16, βλέπουσα τὸν παρ' αὐτῆς παιδευθέντα φιλόσοφον βασιλέα τὴν πατριὸν πολιτείαν, ὡς περ ἀρμονίαν ἐκλελυμένην, ἀνακρουόμενον αὐθις ἐπὶ τὸν σῶφρον καὶ δῶρειον ἐκεῖνον τοῦ Λυκούργου νόμον καὶ βίον.» Ἀποδίδων δὲ τὴν ἀποτυχίαν τῆς τελευταίας ταύτης ἀποπείρας ὁ κ. Ῥενιέρης εἰς τὴν ἐπιπολαιότητα καὶ ἀπερισκεψίαν τοῦ Ἀράτου, δοξάζει ὅτι ἡ ἐπιτυχία αὐτῆς ἤθελε μεταβάλλει τὰς τύχας τῆς Ἑλλάδος καὶ ἀναστείλει τὴν πρόοδον τῆς Ῥώμης.

Ἀποτυχοῦσα οὕτως ἐν τῇ πράξει ἡ Στοὰ, ἀρκεῖται ἀπὸ τοῦδε, λέγει ὁ κ. Ρ. ἐν τῷ β' κεφαλαίῳ, εἰς τὸ μεταδίδειν τὰς ἰδίας θεωρίας διὰ τῶν ἐν Ἀθήναις ἀρχηγῶν τῆς εἰς τοὺς πανταχόθεν τῆς οἰκουμένης προσερχομένους φιλομαθεῖς νέους. Τούτων ἦτο ὁ ἐκ Κύμης τῆς Ἰταλίας Βλόσσιος καὶ ὁ ἐκ Ῥόδου Παναίτιος, οἵτινες εἰσάγονται ὑπὸ τοῦ κ. Ῥενιέρη ἐρίζοντες ἐν ταῖς σχολαῖς τοῦ κατέχοντος τότε τὸν θρόνον τῆς Στοᾶς Ἀντιπάτρου περὶ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν τῆς φιλοσοφίας ἀρχῶν ἐπὶ τῆς πολιτείας, ὁ μὲν Παναίτιος, συμφωνῶν τῷ Χρυσίππῳ καὶ ἄλλοις στωϊκοῖς, ἤθελε νὰ περικλείσῃ τὴν φιλοσοφίαν ἐν τοῖς τῶν φοιτητῶν ἀκροατηρίοις, ὁ δὲ Βλόσσιος νὰ ἐφαρμόσῃ αὐτὰς ἐν τῇ τότε ἐπικρατησάσῃ τοῦ κόσμου Ῥωμαϊκῇ πολιτείᾳ. Οἱ Ῥωμαῖοι κατ' αὐτὸν εἰσὶ κατάλ-

ληλοι νὰ ἐνστερνιθῶσι καὶ πραγματοποιήσωσι τὰς περὶ πολιτείας ἀρχὰς τῆς Στοᾶς, ἅτε δὴ μοναρχοῦντες τῆς τότε οἰκουμένης ἀπάσης, καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς ὄντες τῶν Ἑλλήνων μαθηταί. (Βλ. σελ. 26, πρβ. καὶ τὰ ἐν σελ. 44).

Τοιαῦτα λοιπὸν ὁ Βλόσσιος φρονῶν, μετέβη (προσθέτει ὁ κ. Ρ. ἐν τῷ γ' κεφ.) ἀπ' Ἀθηνῶν εἰς Ῥώμην περὶ τὸ 145 π. Χ. εὐθὺς μετὰ τὴν ἄλωσιν Καρχηδόνος καὶ Κορίνθου, καὶ προσελθὼν εἰς τὸν τότε ἰσχυρὸν οἶκον τῶν Γράκχων, ἐξωκειώθη διὰ τούτου πρὸς πολλοὺς ἰσχυροὺς Ῥωμαίους καὶ λογίους Ἑλληνας, ἐν οἷς εὗρεν ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ συγγενοῦς τῷ Γράκχῳ Σκιπίωνος τὸν συμμαθητὴν του Παναίτιον καὶ τὸν Πολύβιον. Ἐν τῷ οἴκῳ τῶν Γράκχων διέτριβε τότε ὁ ἐκ Μιτυλήνης ἐξόριστος ῥήτωρ Διοφάνης, ὅστις ἐδίδαξε κατὰ τὸν κ. Ῥενιέρην τὸν Τιβέριον Γράκχον τὴν ῥητορικὴν τοῦ Ἀριστοτέλους, δι' ἧς ὑπέδειξεν αὐτῷ ὁποῖος δέον νὰ ᾔηται ὁ ἀληθὴς πολιτικὸς ἀνὴρ. Ἐξ αὐτῆς ἔσχεν ἀφορμὴν ὁ Ἑλληνας «*νὰ παραβάλη τὸ ῥωμαϊκὸν πολιτεύμα πρὸς τὰ τῆς Ἑλλάδος, νὰ ἐκθέσῃ εἰς τὸν Τιβέριον τὰς ἐλλείψεις αὐτοῦ, ἐξ ὧν οὐχὶ μόνη ἡ Ῥώμη, ἀλλὰ καὶ ἡ οἰκουμένη ὑπέφερε τότε τὰ πάνδεινα, νὰ ἀναπτύξῃ εἰς αὐτὸν πῶς ἡ δημοκρατία αὐτῆς ἀνιεμένη λήγει εἰς ὀλιγαρχίαν*» κλπ. (ἐν σελ. 36). Εἶτα προσθέτει ὁ κ. Ῥενιέρης ὅτι ἐκ πάντων τῶν τότε Ῥωμαίων ὁ Τιβέριος Γράκχος ἦτο ἀρμόδιος διὰ τὸ γένος καὶ τὰς ἰδίας ἑαυτοῦ ἀρετὰς νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν μεταβολὴν τοῦ πολιτεύματος τῆς Ῥώμης κατὰ τὰ διδάγματα τῶν Ἑλλήνων διδασκάλων αὐτοῦ (σελ. 42).

Ἐν τῷ δ' κεφ. φέρονται οἱ λόγοι, δι' οὓς ὁ Βλόσσιος ἐλθὼν εἰς Ῥώμην προετίμησε νὰ προσέλθῃ εἰς τὸν οἶκον τῶν Γράκχων καὶ οὐχὶ εἰς τὸν τοῦ Σκιπίωνος, ἐν ᾧ διέτριβον Παναίτιος καὶ Πολύβιος καὶ ἄλλοι πολλοί, ἀντιφρονοῦντες αὐτῷ ἐν τοῖς πολιτικοῖς· διότι ὁ μὲν Παναίτιος, ἀπελπισθεὶς περὶ τῆς ἐν ταῖς πολιτεῖαις ἐφαρμογῆς τῶν ἀρχῶν τῆς Στοᾶς μετὰ τὰς πολλὰς ταύτης ἐν τούτῳ ἀποτυχίας, ἐδόξαζεν ὅτι αὕτη δέον «*νὰ κηρύξῃ διαζύγιον ἀπὸ τῆς πολιτικῆς καὶ ν' ἀφιερῶσιν τοῦ λοιποῦ αὐτὴν εἰς τὴν ἐπ' ἀρετῆν προκοπὴν, εἰς τὴν ἠθικὴν βελτίωσιν*

τοῦ ἀνθρώπου, ὡς ἰδιώτου θεωρουμένου καὶ οὐχὶ ὡς μέλους ὠρισμένης πολιτείας» (σελ. 24). Ἐτι μᾶλλον διεφώνει ὁ Βλόσσιος πρὸς τὸν Πολύβιον, διότι οὗτος ἐνόμιζε τὴν ῥωμαϊκὴν πολιτείαν τελειοτάτην ἀπασῶν, ὡς γίνεται δῆλον ἐκ τε τοῦ 5' βιβλίου τῶν ἱστοριῶν του καὶ ἐκ τῶν τοῦ Κικέρωνος ἐν Πολιτεία I, 21· τὰ δὲ φρονήματα αὐτοῦ ταῦτα ἐνέβαλεν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ φίλου του καὶ μαθητοῦ Σκιπίωνος, ὅστις ἀείποτε φαίνεται ὑπέρμαχος τοῦ πατρῖου πολιτεύματος, καὶ ἀμείλικτος ἐχθρὸς παντὸς νεωτερισμοῦ ἐν αὐτῷ.

Ὁ Βλόσσιος τὸναντίον, πᾶσι τούτοις ἀντίθετα φρονῶν καὶ σύμμαχον ἔχων ἐν τοῖς νεωτεροποιοῖς αὐτοῦ φρονήμασι τὸν ἐκ Μιτυλήνης ῥήτορα, ἀρμόδιον δὲ κρίνων πρὸς ἐκτέλεσιν τούτων τὸν Τ. Γράκχον καὶ τὴν φιλόδοξον τούτου μητέρα Κορνηλίαν, συνεβούλευε τοῦτον «*νὰ καταδαφίσῃ τὴν παλαιὰν καὶ ἐτοιμόρροπον πολιτικὴν στέγην ὑφ' ἣν ἐγεννήθησαν καὶ ἔζησαν οἱ πρόγονοί του, καὶ νὰ ἐγείρῃ ἀντ' αὐτῆς μεγαλοπρεπῆ οἰκοδομήν, ἀξίαν τοῦ ὀνόματος καὶ τοῦ προορισμοῦ τοῦ ῥωμαϊκοῦ ἔθνους κλ.* (ἐν σελ. 44). Πρὸς ἐπίτευξιν δὲ τῶν νεωτερισμῶν τούτων σύμμαχον ἔμελλε νὰ ἔχῃ ὁ Τιβέριος τὸ μέγα ἐκεῖνο πλῆθος τοῦ δήμου, ὅπερ οἱ ἀριστοκρατικοὶ εἶχον δυσαρεστήσει διὰ τῆς ἰδιοτελοῦς καὶ φιλοδόξου πολιτικῆς των, αὐτοὶ μόνοι ἔχοντες τὰς τῆς πολιτείας ἀρχὰς, καὶ τὸν δημόσιον πλοῦτον κατ' ἀρέσκειαν τοῖς φίλοις μόνον διανέμοντες. Πρὸς διαλλαγὴν τῶν δύο τούτων ἀντιθέτων μερίδων διενεώθη ποτὲ καὶ ὁ ταῦ Σκιπίωνος φίλος Λαίλιος, προσθέτει ὁ κ. Ῥενιέρης κατὰ Πλούταρχον ἐν κεφ. 4, νὰ εἰσαγάγῃ νεωτερισμοὺς τινὰς ἐν τῇ πολιτεία, ἀλλ' ἀπέσχε, διότι ἐπέστη ὅτι μᾶλλον ἤθελεν ἐρεθίσαι τὰ πολιτικὰ πάθη ἢ κατευνάσει αὐτά. Τὰ αὐτὰ καὶ ὁ Σκιπίων φρονῶν, οὐδέποτε ἐπεχείρησε μεταβολὴν τινὰ, ἀλλ' ἀφορμῆς δοθείσης ἀπῆλθε πρεσβευτῆς πρὸς τοὺς ἐν Ἀσίᾳ ἡγεμόνας, ἵνα μὴ ἀναμιχθῇ εἰς τὰ τῶν φατριῶν. Καὶ ὁ Τιβέριος Γράκχος, ὅπως ἀντίθετα τῷ Σκιπίωνι φρονῶν, καὶ ἐπὶ τὰ πρόσω ὀρεγόμενος ἀείποτε βαίνειν, ἀπέρχεται καὶ αὐτὸς μετ' οὐ πολὺ ὡς ταμίας μετὰ τοῦ ὑπάτου Μαγκίνου ἐν τῷ κατὰ Νουμαντίνων πολέμῳ εἰς Ἰβηρίαν, ὅπου καὶ ὁ πατήρ του εἶχε δα-

ἔασθῃ πρότερον. Ἄλλ' ἀτυχίσαντος τοῦ ὑπάτου ἐν τῷδε τῷ πολέμῳ, καὶ συνθήκην ἄτιμον πρὸς τοὺς πολεμίους ποιήσαντος ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τοῦ στρατοῦ, πέμπεται ὑπὸ τούτου ὁ Τιβέριος εἰς Ῥώμην πρὸς ἐπικύρωσιν τῆς συνθήκης. Ἡ Σύγκλητος ὁμῶς τῇ συναινέσει τοῦ Σκιπίωνος, ὅστις ἐν τῷ μεταξὺ ἐπανήλθεν ἐξ Ἀσίας, καὶ πάντων τῶν ἀριστοκρατικῶν, ἀκυροῖ παρά τὴν γνώμην τοῦ Γράκχου καὶ τῶν ὁμοφρόνων αὐτῷ τὴν συνθήκην καὶ παραδίδει εἰς τοὺς Νουμαντίνους πρὸς τιμωρίαν τὸν ἀτυχῆ ὑπάτον, κατορθώσαντος τοῦ Τιβερίου νὰ ἐξαιρεθῇ τῆς παραδόσεως ταύτης, εἰ καὶ ἦτο συνένοχος εἰς τὴν σύνταξιν τῆς συνθήκης. Εἰς δικαιολόγησιν τοῦ Γράκχου διὰ τὴν αὐτοῦ σωτηρίαν φέρει ὁ κ. Ῥενιέρης (ἐν σελ. 64) ὅτι ἔπραξε τοῦτο «οὐχὶ ὅπως σῶσῃ τὸ σῶμά του, ἀλλ' ὅπως σωζόμενος εὐεργετήσῃ τοὺς συμπολίτας αὐτοῦ καὶ τὴν ἀνθρωπίνην κοινωρίαν.»

Ἐφορμὴν δὲ πρὸς πραγματοποίησιν τῶν ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ σκοπῶν του ἀναζητῶν μετὰ τὴν δυσἀρέσκειαν ταύτην εὔρεν ὁ Τιβέριος, καθ' ἃ ὁ κ. Ῥενιέρης ἐν κεφ. ζ' λέγει, τὴν πρὸς τὴν Σύγκλητον καὶ τοὺς ἀριστοκρατικούς πάντας ἀντιπάθειαν τοῦ δήμου, ὅστις, καίπερ μετέχων τῶν δεινῶν τοῦ πολέμου, οὐδὲν μέρος εἶχεν ἐκ τῶν δημοσίων γαιῶν, διότι ταύτας κατέλαβον κατὰ μικρὸν μόνοι οἱ ἀριστοκρατικοὶ καὶ πλούσιοι, ἀποφέροντες μικρὸν τι ποσὸν εἰς τὸ δημόσιον καὶ ἐκ τοῦ χρόνου ἰδιοκτησίας δικαίωμα ἀποκτήσαντες ἐπὶ μεγάλης ἐκτάσεως αὐτῶν, εἰ καὶ ὁ τοῦ Στόλωνος νόμος ὥριζε «μηδένα ἔχειν τῆς δημοσίας γῆς πλείονα 500 πλείονα.»

Ἐν τῷ η' καὶ θ' κεφ. ἐκθέτει ὁ κ. Ῥενιέρης τὰ ἐκ τῆς τοιαύτης ἀνισότητος τῶν πολιτῶν δεινὰ ἀποτελέσματα καὶ τὴν ἐντεῦθεν οἰκτρὰν τῆς πολιτείας κατάστασιν, ἣν ὁμῶς ὁ μὲν Πολύβιος ἐκ τῶν θεσμῶν μόνον κρίνων καὶ οὐχὶ ἐκ τῶν πραγμάτων κατὰ τὸν κ. Ῥενιέρην (σελ. 67—69) εὐάρεστον καὶ ἀρίστην λέγει, ὁ δὲ Διοφάνης καὶ Βλόσσιος ὅλως διάφορον ἐνόμιζον (σελ. 92): «Καταδικάζοντες οἱ τελευταῖοι τὸ ὑπάρχον σύστημα κατὰ Ρ. ἐν κεφ. ι', συνεβούλευον συγχρόνως τῷ μαθητῇ καὶ φίλῳ αὐτῶν Τιβερίῳ, ποίας ἔπρεπε νὰ εἰσαγάγῃ εἰς τὸ πολι-

τευμα μεταρρυθμίσεις, ὅπως καταστήσῃ αὐτὸ ἄξιον τῶν νέων καιρῶν, τοῦ νέου πολιτισμοῦ, τοῦ μεγαλείου τῆς Ῥώμης».

Ἐν τῷ αὐτῷ κεφαλαίῳ ἀποπειρᾶται ὁ κ. Ῥενιέρης ἐξ ὀλιγίστων δεδομένων νὰ ἀνεύρῃ καὶ τοὺς λόγους αὐτοῦς, οὓς ἐκάτερος τῶν λογίων τούτων Ἑλλήνων ἐξέφρασεν εἰς πειθῶ τοῦ Τιβερίου. Ἐν δὲ τῷ ια' κεφ. καὶ τοῖς ἐφεξῆς περιγράφει τὰ ἐν τῇ διανοίᾳ τούτου ἀποτελέσματα τῶν συμβουλῶν τούτων καὶ τὰ ἐπὶ τῆς πρώτης δημαρχίας νομοθετήματα τοῦ Τιβερίου ὑπὲρ τοῦ δήμου διὰ τοῦ τῆς δημοσίας γῆς ἀναδασμοῦ. Εἰσάγει τοὺς Ἑλληνας διδασκάλους καθοδηγοῦντας τὸν Τιβέριον ἐν δυσχερείαις πῶς νὰ διεξέλθῃ αὐτάς· ἐνιαχοῦ δὲ καὶ δικηγορικοῖς τρόποις ἐνθαρρύνοντας αὐτὸν πρὸς ἔκνομα. (βλ. σελ. 126). Ὁ πρὸς τὴν νομιμότητα ὁμῶς ἐθισμὸς ἀναστέλλει ἐν ἀρχῇ τὸν Τιβέριον, ὅπως καὶ τὸν δῆμον, ἀπὸ βιαίων καὶ ἀθεμίτων μέσων, μέχρις οὗ ὑπερισχύσασα ἡ φιλοτιμία καταπατεῖ θεῖους καὶ ἀνθρωπίνους θεσμοὺς διὰ τῆς παραβιάσεως τῆς δημαρχικῆς ἀρχῆς. Ἀλλὰ καὶ πάλιν δυσχερεῖαι νέαι, κωλύματα μεγάλα κατὰ τῆς ἐκτελέσεως τῶν νομοθετημάτων αὐτοῦ ἔνεκα τῆς ἀντιδράσεως τῶν ὀλιγαρχικῶν, ἀρνούμενων νὰ χορηγήσωσιν αὐτῷ ἐκ τοῦ δημοσίου τὰ πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν νομοθετημάτων του ἀναγκαῖα χρήματα. Ἀλλ' ἐν τῷ ιε' κεφαλαίῳ ἀνευρίσκει ὁ κ. Ῥενιέρης τὸν ἀπὸ μηχανῆς θεὸν πρὸς ἐκτέλεσιν τούτων. «Ὁ Περγαμηνὸς Εὐδῆμος κομίζει εἰς Ῥώμην τοῦ βασιλέως Ἀττάλου τὴν διαθήκην, ἐν ἣ κληρονόμος ἐγγέγραπτο ὁ Ῥωμαίων δῆμος» (σελ. 140). Ἡ διαθήκη αὕτη συνετάχθη κατὰ τὰς εἰκασίας τοῦ κ. Ῥενιέρη ὑπὸ τῶν φίλων τοῦ Τιβερίου καὶ μάλιστα κατὰ συμβουλὴν τοῦ Διοφάνου (σελ. 144) καὶ Βλοσίου (σελ. 149) καὶ ἐκομίσθη εἰς Ῥώμην πρὸς τὸν Τιβέριον.

Ἐντεῦθεν λαβὼν θάρρος ὁ Τιβέριος κατὰ Ῥενιέρην ἐν κεφ. ις' ἀποπειρᾶται (ἀλλὰ πάλιν παρά τοὺς νόμους, βλ. Ἀππ. Ἐμφ. 1, 15, ῥητῶς ἀπαγορεύοντας νὰ λάβῃ δις ὁ αὐτὸς τὴν αὐτὴν ἀρχὴν) νὰ ἐκλεχθῇ καὶ αὐθις δῆμαρχος τοῦ ἐπιόντος ἔτους πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν νόμων του, καὶ ἀμέσως προτείνει παρά τὰ καθεστῶτα νέον νόμον εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου ὑπὲρ τῆς διανομῆς τῶν τοῦ Ἀττάλου χρημάτων εἰς τοὺς τὴν δημοσίαν χώ-

ραν διαλαχόντας πολίτας, ὅπως ἔχωσι τὰ πρὸς καλλιέργειαν τῶν κλήρων, καὶ ὑπὲρ τῆς διαθέσεως τῶν τοῦ Ἀττάλου πόλεων ὑπὸ τοῦ δήμου αὐτοῦ.

Ἐπειδὴ δὲ ἡ εἰσαγωγή τοιοῦτου νόμου ἀντέβαινε πρὸς τὸ ἰσχύον πολίτευμα, καθ' ὃ ἡ Σύγκλητος ἀπεφάσιζε περὶ τε χρημάτων καὶ πόλεων οὐχὶ δὲ ὁ δῆμος, οἱ ἀντιφρονούντες τῷ Τιβερίῳ, βλέποντες ὅτι καὶ εἰς τὴν ἀνατροπὴν τῆς πολιτείας ἔμελλε νὰ προβῆ ὁ αὐτός, συνασπισθέντες ἐπετέθησαν τότε μὲν εὐθύς κατὰ τοῦ Τιβερίου καὶ ἐφόνευσαν αὐτὸν, ὕστερον δὲ καὶ κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ, ἀποπειραθέντος νὰ βαδίσῃ ἐπὶ τὰ ἴχνη τοῦ ἀδελφοῦ του. Οὕτως ἐματαιώθη πᾶσα ἡ ἀπόπειρα τούτων, ἥτις ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τοὺς συγγραφεῖς τῆς Ῥώμης νὰ ὀνομάζωσι τοὺς Γράκχους παραξίας καὶ δημαγωγούς. Μόνον οἱ Ἕλληνες, Πλούταρχος καὶ Ἀππιανὸς, ἐκφράζονται ἐπιεικῶς περὶ αὐτῶν. Καὶ τῶν νεωτέρων οἱ πλείστοι νομίζουσι τούτους φθορεῖς τῆς Ῥωμαϊκῆς πολιτείας, οὐχὶ ὅμως ὁ Νειβούρος καὶ τινες ἄλλοι.

Εἰς τοὺς τελευταίους τούτους κατατάσσει ἑαυτὸν καὶ ὁ κ. Ῥενιέρης, ὡς γίνεται δῆλον ἐκ τῆς πραγματείας του ταύτης, ἥτις σκοπὸν ἔχει οὐ μόνον νὰ δικαιώσῃ τούτους, ἐπιχειρήσαντας τὴν ἀνατροπὴν τοῦ μέχρις αὐτῶν ἐπικρατοῦντος ἐν Ῥώμῃ ὀλιγαρχικοῦ πολιτεύματος, οὗ τινος θαυμαστῆς μὲν εἶναι ὁ Πολύβιος, προστατῆς δὲ ὁ Σκιπίων μετὰ τῶν λοιπῶν ἀριστοκρατικῶν καὶ πλουσιῶν τῆς Ῥώμης, ἀλλὰ καὶ νὰ δείξῃ, ὡς εἴπομεν, ὅτι σύμβουλοι καὶ ὁδηγοὶ εἰς τὰ τῶν Γράκχων νομοθετήματα ἦσαν οἱ Ἕλληνες Διοφάνης καὶ Βλόσσιος. Ἐν τέλει τῆς πραγματείας ποιεῖται λόγον καὶ περὶ τῶν τελευταίων περιπετειῶν καὶ τοῦ θανάτου τῶν δύο Ἑλλήνων, ὑπὲρ ὧν ἤγειρεν ὁ κ. Ῥενιέρης τὸ μνημεῖον τοῦτο.

Τὴν ὑπόθεσιν ταύτην τῶν μελετῶν του στηρίζει ὁ κ. Ῥενιέρης οὐχὶ εἰς ῥητὰς καὶ ὁμολογουμένας μαρτυρίας ἀρχαίων, διότι τοιαῦται, ὡς εἴπομεν, δὲν ὑπάρχουσιν, ἀλλ' εἰς συνδυασμοὺς πολλῶν καὶ ποικίλων συγγενῶν ἱστορικῶν δεδομένων (βλ. πρὸ πάντων βιβλ. 6' καὶ 1' καὶ ἀλλαχοῦ), ἀ διὰ μακρᾶς καὶ περιεσκεμμένης μελέτης ἀνευρῶν ἐν τοῖς ἀρχαίοις, καὶ μετὰ σπανίας

ἀληθῶς ὀξυνοίας συγκρίνων καὶ ἐξετάζων, πιθανοποιεῖ τοσοῦτο τὸ τῆς ὑποθέσεως συμπέρασμα, ὥστε ὁ ἀναγνώστης ἀρέσκεται ἐν ἐλλείψει βεβαιότερων λόγων ν' ἀποδεχθῆ τοῦτο ὡς ἀληθές. Διὰ τῆς παραδοχῆς δὲ τούτου ὡς τοιοῦτου προστίθεται εἰς τὰ μέχρι τοῦδε γνωστὰ περὶ τῆς τῶν Ἑλλήνων ἐπενεργείας ἐπὶ τῶν τῆς Ῥώμης ὅτι καὶ ἐν τῇ διαρρυθμίσει καὶ διακοσμήσει τῆς Ῥωμαϊκῆς πολιτείας δὲν ἔμειναν οἱ Ἕλληνες ἀδιάφοροι ἐν τῷ 6' π. Χ. αἰῶνι, ὅτε κυρίως ἡ ἐπίδρασις τούτων εἰς τὰ τῶν Ῥωμαίων ἦτο μείζων ἢ ἄλλοτε.

Εἰ καὶ ἀρεσκόμεθα λοιπὸν ἐκ τῶν ἐρευνῶν τοῦ κ. Ῥενιέρη καὶ μάλιστα ἐκ τοῦ ἐθνικοῦ ἡμῶν ἐνδιαφέροντος νὰ δεχθῶμεν ὡς ἀληθεῖς τὰς περὶ τοῦ θέματος τούτου εἰκασίας αὐτοῦ, ὡς μετριοφρόνως καλεῖ αὐτάς, δὲν νομίζομεν ὅμως περιττὸν νὰ ἐκφράσωμεν δισταγμοὺς τινας, οἵτινες ἐπῆλθον ἡμῖν μετὰ τοῦ θαυμασμοῦ ἐπὶ τῇ πολυμαθείᾳ καὶ ὀξυνοίᾳ τοῦ συγγραφέως ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῆς πραγματείας του ταύτης καὶ ἐκ τῆς παραβολῆς τῶν εἰκασιῶν του πρὸς τὰ πράγματα αὐτὰ καὶ τὰς σχέσεις, εἰς ἃς εὐρέθησαν οἱ Ἕλληνες σοφοὶ πρὸς τοὺς ἰσχυροὺς τῆς Ῥώμης ἀριστοκρατικούς καὶ πολιτικούς ἀνδρας καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς χρόνοις, καθ' οὓς μάλιστα ἐτιμῶντο ὑπὸ τούτων. Ὁμοίους δισταγμοὺς ἐκφράζει καὶ αὐτὸς ὁ κ. Ῥενιέρης ἐν σελ. 23 διὰ τοῦ στωϊκοῦ φιλοσόφου Παναιτίου περὶ τοῦ ἀδυνάτου τῶν πολιτικῶν μεταρρυθμίσεων, ἃς ἐπεχείρησεν ὁ Τιβέριος Γράκχος.

Τῶν ἡμετέρων δισταγμῶν σφοδρότεροί εἰσιν οἱ ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῶν κατὰ Πολυβίου λεγομένων διεγερθέντες, περὶ ὧν ἀμέσως ποιούμεν λόγον. Ἐν σελ. 80 κ. ἐ. λέγεται ὅτι ὁ Πολύβιος δὲν ἐνόησε καλῶς τὴν φύσιν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ πολιτεύματος, διότι τοῦτο, ἄλλο ἐν τοῖς νόμοις καὶ ἄλλο ἐν τῇ πράξει ὄν, ἐξελήφθη παρὰ τοῦ Πολυβίου ὡς τελειότατον πάντων τῶν πολιτευμάτων, καὶ ὡς τοιοῦτο εἰκονίζεται ὑπὸ τοῦ ἱστορικοῦ τούτου, λαβόντος ὑπ' ὄψιν μόνον τὰς ἐν τοῖς νόμοις ἀρετὰς αὐτοῦ οὐχὶ δὲ καὶ τὰς ἐν τῇ πράξει μεγάλας αὐτοῦ ἐλλείψεις, ὧν ἕνεκα καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἐνόσει δεινῶς ἡ Ῥωμαϊκὴ πολιτεία, καὶ διὰ τοῦτο ὁ Γράκχος μετὰ τοῦ Βλοσσίου καὶ Διοφάνους ἀνεδέχθησαν, ὡς ἀριστοὶ ἰατροὶ, τὴν θεραπείαν αὐτῆς.

Ὁ Πολύβιος, ζήσας μέγα τοῦ βίου του μέρος ἐν Ῥώμῃ καὶ μάλιστα μετὰ τῶν μεγίστων καὶ συνετωτάτων τῆς Ῥώμης ἀνδρῶν, οἷος Σκιπίων ὁ νεώτερος καὶ ἄλλοι, καὶ μελετῶν ἀείποτε τὴν ἱστορίαν καὶ τὸ πολίτευμα οὐ μόνον τῆς Ῥώμης, ἀλλὰ καὶ πλείστων ἄλλων συγχρόνων καὶ προγενεστέρων αὐτοῦ πολιτειῶν, ὅπως συλλέξῃ ὕλην πρὸς συγγραφὴν τῆς καθολικῆς καὶ πραγματικῆς αὐτοῦ ἱστορίας, εἶναι ποτε πιθανὸν ὅτι δὲν κατενόησε καλῶς τὴν φύσιν τῆς Ῥωμαϊκῆς πολιτείας, οὐδὲ ὀρθῶς παρέβαλε ταύτην πρὸς ἄλλας ἀρχαιοτέρας καὶ συγχρόνους ἄλλων ἐθνῶν, καὶ διὰ τοῦτο ὑπέπεσεν εἰς οἰκτρὰν ἀπάτην;

Ἀλλὰ τοσαύτην ἀβλεψίαν ἠδύνατο νὰ πάθῃ ὁ ἄλλως ὀξυνοῦστατος πολιτικὸς Πολύβιος, ὥστε νὰ μὴ βλέπῃ τὰς ἀληθεῖς ἀρετὰς καὶ ἐλλείψεις τοῦ Ῥωμαϊκοῦ πολιτεύματος, ὅπερ ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἐμελέτησε καὶ ἐγνώρισεν ἐν τῇ πράξει καὶ ἐν τοῖς νόμοις αὐτοῦ; Ὁ Πολύβιος καθ' ἡμᾶς ἀπέβλεψεν ὡς βαθύς πολιτικὸς εἰς τὰς μεγάλας ἀρετὰς τοῦ ἐν Ῥώμῃ ἀριστοκρατικοῦ καὶ εἰς τὰς μεγάλας ἐλλείψεις τοῦ ἐν Ἑλλάδι δημοκρατικοῦ πολιτεύματος, καὶ ἔκρινε ταῦτα, νομίζομεν, ὅπως εἶχον ἐπ' αὐτοῦ ἐν τῇ πράξει, καὶ οὐχὶ ἀπὸ τῶν ἀρετῶν μόνον καὶ τῶν ἐλλείψεων τῶν ἐν τοῖς νόμοις. Βλέπων δὲ ὅτι ἐκεῖ μὲν αἱ ἀρεταὶ ἦσαν ἐπ' αὐτοῦ τοῦλάχιστον πολὺ πλείους τῶν ἐλλείψεων, ἐνταῦθα δὲ πολὺ μείζονες αἱ ἐλλείψεις τῶν ἀρετῶν, ἀπεφαίνετο ἐν πλήρει καθ' ἡμᾶς ἐπιγνώσει ὑπὲρ τῆς τελειότητος τοῦ ἀριστοκρατικοῦ τῆς Ῥώμης πολιτεύματος, τοῦ συνάπτοντος ἐν ἀρμονίᾳ τὰ τῆς μοναρχίας καὶ ἀριστοκρατίας καὶ δημοκρατίας ἀγαθὰ. Τοῦτο δὲ ἔκρινε βεβαίως οὐχὶ ὡς ἀπολύτως τέλειον, ἀλλ' ὡς τελειότερον πάντων τῶν λοιπῶν, ἃ ἐκεῖνος ἐγίνωσκε καλῶς ἐκ τῆς συγχρόνου καὶ τῆς ἀρχαιοτέρας ἱστορίας. Πολὺ δὲ ἠθέλομεν ἀδικήσῃ αὐτὸν διίσχυριζόμενοι ὅτι ἠπατήθη ἐν ταῖς κρίσεσιν αὐτοῦ, ἀκούσας καὶ πιστεύσας τὰς περὶ ἀρετῆς καὶ τελειότητος τοῦ Ῥωμαϊκοῦ πολιτεύματος κρίσεις τῶν τῆς Ῥώμης ἀριστοκρατικῶν (βλ. Ῥεν. σελ. 84), οὐδὲ ὅπως δ' ἀποβλέψας εἰς τὰ πρὸ ὀφθαλμῶν αὐτοῦ πράγματα, ἐν ᾧ αὐτὸς ἀπεπειράθη νὰ συγγράψῃ καθολικὴν ἱστορίαν, στηριζομένην ὅσον οἶόν τε ἱστορικῶ εἰς αὐτὰ τὰ πράγματα.

Ἀλλὰ δεδόσθω ὅτι ὁ Πολύβιος δὲν ἠδυνήθη αὐτὸς νὰ γνωρίσῃ ἀκριβῶς τὴν φύσιν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ πολιτεύματος, ὅτι οἱ μετ' αὐτοῦ ἐπὶ πολλὰ ἔτη συζῶντες Σκιπίων, Λαίλιος, Φάνιος, Σκαιβόλας, Τυβέρων, Ῥοῦφος, Παναίτιος καὶ ἄλλοι πολλοὶ τούτων ὁμόφρονες Ῥωμαῖοι καὶ Ἕλληνες φίλοι καὶ οἰκεῖοι, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ κάμωσιν αὐτῷ καταληπτὴν τὴν φύσιν καὶ τὰς ἐλλείψεις τοῦ πολιτεύματος τούτου, ἔπεται ἐντεῦθεν ἄρα γε ὅτι ἐγνώρισαν ταύτην κάλλιον οἱ πολλῶ τῷ μέτρῳ τούτου ἥττονες κατὰ τε τὴν πολιτικὴν πεῖραν καὶ φήμην Βλόσσιος καὶ Διοφάνης, καὶ διὰ τοῦτο ἀπεπειράθησαν νὰ μεταρρυθμίσωσι διὰ τῶν Γράκχων; Ἐγνώρισαν ἄρα γε οὗτοι κάλλιον τοὺς χρόνους, ἵνα εἰσαγάγωσιν εἰς Ῥώμην τὴν στωϊκὴν κοσμοπολιτείαν, καὶ προλαμβάνοντες τὴν τοῦ Χριστοῦ θρησκείαν νὰ ιδρύσωσι τὴν μίαν καὶ μόνην ποιμνὴν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους;

Τὸ ἐσφαλμένον τῆς πολιτικῆς θεωρίας τοῦ Πολυβίου (λέγει ὁ κ. Ῥενιέρης ἐν σελ. 85) ἀποδεικνύει ἡ ἀποτυχία καὶ ὁ οἰκτρὸς θάνατος τοῦ Σκιπίωνος. Ἀλλὰ τότε ἡ ἀποτυχία καὶ ὁ οἰκτρὸς θάνατος τοῦ Τιβερίου Γράκχου πρῶτον καὶ τοῦ Γαίου Γράκχου ὕστερον ἀποδεικνύουσι τὴν ὀρθότητα τῶν κρίσεων τοῦ Βλοσίου καὶ Διοφάνους καὶ τῶν ὁμοφρόνων τούτοις περὶ τοῦ ἐγκαίρου τῆς μεταβολῆς τοῦ αὐτοῦ πολιτεύματος; Ἄν οἱ Ἕλληνες οὗτοι ἔβλεπον μὲ ὄμμα διάφορον τοῦ Πολυβίου τὰς κηρίνας εἰκόνας τῶν ἀριστοκρατικῶν οἰκῶν τῆς Ῥώμης ὡς βρόχους τῆς πατρίδος καὶ ἀλύσεις τοῦ Ῥωμαϊκοῦ δήμου καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ὡς ὁ κ. Ῥενιέρης ἐν σελ. 92 λέγει, μὲ ποῖον ὄμμα θὰ ἔβλεπον ὕστερον, ἂν ἔζων, τὰς τοῦ Μαρίου καὶ Σύλλα καὶ Πομπηίου καὶ Καίσαρος σφαγὰς καὶ τὴν τυραννίδα τοῦ Τιβερίου, Νέρωνος, Δομιτιανοῦ, Κομμόδου καὶ λοιπῶν, ἃς ἐπέσπευσεν ἡ ὑπὸ τῶν ὁμοφρόνων αὐτοῖς ἀνατροπὴ τοῦ ὑπὸ Πολυβίου ἐπαινουμένου ἀριστοκρατικοῦ πολιτεύματος;

Ἄν ἦτο δίκαιον νὰ κατακριθῇ ὁ Πολύβιος ὡς βλέπων μόνον ἀρετὰς ἐν τῷ ἀριστοκρατικῷ τῆς Ῥώμης πολιτεύματι καὶ ἡμιθέους ἢ ἥρωας τῆς ἀνθρωπότητος ἐν ταῖς εἰκόσι τούτων, δὲν εἶναι ἄρα ἐξ ἴσου κατακριτέοι καὶ οἱ βλέποντες μόνον ἐλλείψεις ἐν τῷ

αὐτῶ καὶ δημίους τῆς ἀνθρωπότητος ἐν ταῖς αὐταῖς εἰκόσι (βλ. 'Ρενιέρη ἐν σελ. 92); Πανταχοῦ αἱ ὑπερβάσεις ἐλεειναί. 'Εννοοῦμεν τὰς ὑπερβάσεις ταύτας, ὅταν αἰτίαν ἔχωσι φιλοδόξους καὶ ἰδιοτελεῖς σκοπούς, οὐχὶ ὅμως καὶ ὅταν τοιοῦτος οὐδεὶς ὑπάρχει, ἀλλὰ πρόληψις ἢ ἐξ ἀντιπαθείας ἢ ἐκ παραλόγου τινὸς ἰδιοφροσύνης, οἷα ἢ τοῦ Σωκράτους ἐν τῷ Γοργία τοῦ Πλάτωνος, καταδικάζοντος πάντας τοὺς πολιτικούς τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ Μιλτιάδου μέχρι Περικλέους ὡς διακθορεῖς τοῦ δήμου, οἷα ἄλλου βλέποντος ἐν τῷ Κλέωνι καὶ Ὑπερβόλῳ τοὺς σωτῆρας τοῦ δήμου καὶ τοὺς ἰδρυτὰς θείου πολιτεύματος ἐν Ἀθήναις.

'Εστὼ ὅτι ἠπατήθη ὁ Πολύβιος, πιστεύσας εἰς τὰς τῶν ἀριστοκρατικῶν τῆς Ῥώμης κρίσεις περὶ τῆς τελειότητος τοῦ Ῥωμαϊκοῦ πολιτεύματος, ὅτι καὶ αὐτοὶ οὗτοι ἠπατῶντο «προσοδοκῶντες ἀπὸ τὰς ἀρετὰς τοῦ πολιτεύματος τούτου, ἀπὸ τὴν ὑπεροχὴν τῆς Ῥώμης, ἀπὸ τὴν πιστὴν ἐφαρμογὴν τῶν νόμων, ἀπὸ τὴν τήρησιν τῶν πατροπαραδότων ἠθῶν καὶ ἐθίμων καὶ ὄχι ἀπὸ ἀνατροπὰς τῶν καθεστῶτων, τὴν ἰατρειάν τῶν πληγῶν τοῦ κράτους» (σελ. 84). Εὐηργέτησαν τάχα τὴν πατρίδα των οἱ περὶ τὸν Γράκχον φιλελεύθεροι, ἀποπειραθέντες νὰ θεραπεύσωσι τὰς πληγὰς τοῦ κράτους, ἀνατρέποντες τὸ καθεστῶς διὰ τῆς παραβιάσεως τῆς ἱερότητος τῆς δημαρχικῆς ἀρχῆς, διὰ τῆς καταπατήσεως τῶν νόμων, ὅπως καὶ πάλιν τυχωσι τῆς δημαρχικῆς ἐξουσίας, εἰς ἃ λέγονται ὅτι ἔσχον συμβούλους οὗτοι τὸν Διοφάνη καὶ Βλόσσιον, τοὺς βουλομένους οὕτω νὰ εἰσαγάγωσιν εἰς τὸ Ῥωμαϊκὸν κράτος τὴν τοῦ Ζήνωνος κοσμοπολιτείαν ἐπ' ὠφελείᾳ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους καὶ πρὸς δόξαν τῆς Ἑλλάδος!

'Ο κ. 'Ρενιέρης, ἀνευρίσκων ἐν κεφαλαίῳ I καὶ τοὺς λόγους, οὓς ἐκάτερος τῶν Ἑλλήνων συμβούλων τοῦ Τιβερίου μετεχειρίσθη ἵνα πείσῃ αὐτὸν, ὁ Διοφάνης, λέγει, θέλων νὰ ἰδρυθῇ ἐν Ῥώμῃ διὰ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Τιβερίου φιλελεύθερος πολιτεία, λαμβάνει εἰς πρότυπον ταύτης τὴν ἐπὶ Περικλέους ἐν Ἀθήναις, καὶ ταύτης πιστεύει ὅτι ἠδύνατο ὁ Τιβέριος Γράκχος νὰ ἀναφανῇ ἰδρυτῆς,

καὶ νὰ διοικήσῃ τοὺς Ῥωμαίους, ὡς ὁ Περικλῆς τοὺς Ἀθηναίους. Ἀλλὰ πόσον ἀπέχουσι τὰ πράγματα ἀπὸ τὰς θεωρίας! Ὁ Περικλῆς, καθ' ἃ καὶ ὁ κ. 'Ρενιέρης ἐν σελ. 107 λέγει ἐπόμενος τοῖς ἀρχαίοις, οὐδέποτε ἐξῆλθε τῆς νομιμότητος, οὐδέποτε ἐκ μὴ προσηκόντων ἐκτέτατο τὴν δύναμιν. Κατ' ἔτος στρατηγὸς καὶ ἐλληνοταμίης καὶ ἐπιμελητῆς τῶν προσόδων ἐκλεγόμενος, δὲν εὐρέ ποτε τὰ ὅρια τῆς ὑπὸ τῶν συμπολιτῶν χορηγουμένης αὐτῷ ἐξουσίας στενὰ, ὥστε νὰ ζητήσῃ ἐν κρισιμωτάτοις καιροῖς τὴν ἐπέκτασιν αὐτῆς. Ὁ Ῥωμαῖος τὸναντίον Περικλῆς, Τιβέριος ὁ Γράκχος, ἅμα γενόμενος δήμαρχος, ἀπειραθήν διὰ παραβιάσεως τῶν νόμων, συμπράξει συρφετώδους πλήθους, οἷον ἦτο τὸ ἐν Ῥώμῃ ἐπ' αὐτοῦ καὶ μετ' αὐτὸν, νὰ ἀνορθώσῃ τὴν πολιτείαν καὶ διοικήσῃ αὐτὴν ὡς ὁ Περικλῆς τὰς Ἀθήνας! Ἀλλ' ἦτο οὗτος ἱκανὸς νὰ κατέχη τὸ πλῆθος τοῦτο ἐλευθέρως καὶ νὰ μὴ ἄγῃται αὐτὸς μᾶλλον ὑπ' αὐτοῦ; Ὁ Περικλῆς ἐπρώτευσεν τῶν Ἀθηναίων τεσσαράκοντα ἔτη, καθ' ἃ πάντα ἐν Ἀθήναις ἦτο λόγῳ δημοκρατία, ἔργῳ δὲ ὑπὸ τοῦ πρώτου ἀνδρὸς ἀρχή. Ὅτι δ' αὐτὸς μόνος ἠδύνατο νὰ κατέχη τὸν δῆμον καὶ οὐδεὶς ἄλλος, ἀπόδειξις ὅτι εὐθύς μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐδέσποσεν ἡ ὀχλοκρατία ἐκείνη, καθ' ἣν ὁ Ἀθηναίων δῆμος ἦν παραπλήσιος τοῖς ἀδεσπότοις σκάφειν, ὡς ὀρθῶς λέγει περὶ αὐτοῦ ὁ Πολύβιος, ὑπ' ὄψιν ἔχων τούτους μάλιστα τοὺς χρόνους καὶ τοὺς ἐπομένους τῆς τῶν Ἀθηναίων πολιτείας, οὐχὶ δὲ τοὺς πρὸ τούτων, ὅτε διωκεῖτο ὑπὸ μεγάλων ἀληθῶς ἀνδρῶν διὰ ἀτόπως καθ' ἡμᾶς κατακρίνεται ὁ Πολύβιος (ἐν σελ. 43) καὶ διὰ τὴν περὶ τῶν Ἀθηναίων ἀπόφασίν του ταύτην. Ὁ Τιβέριος Γράκχος τὸναντίον ἅμα γενόμενος δήμαρχος, ἐν ἀρχῇ δηλαδὴ τοῦ πολιτικοῦ του σταδίου καὶ ἐν ἡλικίᾳ μόλις τριάκοντα ἐτῶν, ἐπέχειρσε δι' ἀθετήσεως τῶν κειμένων νόμων νὰ καταστήσῃ μόνιμον τὴν ἀρχὴν του καὶ νὰ ἐκτελέσῃ τὰ ὑπὲρ τοῦ δήμου νομοθετήματα του ἄλλ' ἐγκαταλειφθεὶς ὑπὸ τούτου ἐγένετο θῦμα τῆς φιλαρχίας του καὶ αἴτιος πολιτικῶν σπαραγμῶν ἐν Ῥώμῃ.

Ὁ Περικλῆς, κολούων τὴν τοῦ ἀριστοκρατικοῦ Ἀρείου Πάγου ἰσχύν, μετεβίβαζε ταύτην εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου τῶν Ἀθη-

ναίων, οἵτινες εἶχον χειραγωγηθῆ ὑπ' αὐτοῦ καὶ ὑπὸ τῶν πρὸ αὐτοῦ μεγάλων πολιτικῶν εἰς τὸ διοικεῖν τὰ τῆς πόλεως, καὶ ἐγίνωσκον νὰ πείθωνται τοῖς νόμοις καὶ τοῖς κρείττοσι καὶ νὰ μὴ ἄγωνται κατὰ τὸ δοκοῦν τῶν δημαγωγῶν.—Τοῦτο ἐγένετο μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Περικλέους.—Ὁ Περικλῆς εἶχε συμφέρον οὐχὶ νὰ διαφθείρῃ, ἀλλὰ νὰ καθοδηγήσῃ καὶ παρασκευάσῃ τὸν Ἀθηναίων δῆμον εἰς τὴν διοίκησιν τῆς πολιτείας, ὅπως δι' αὐτοῦ ἰδρῦσῃ ἐν Ἑλλάδι τὴν πανελληνιον μοναρχίαν. Ἐπαιδαγώγει λοιπὸν καὶ ἐκυβέρνα μόνος ἐπὶ τεσσαράκοντα ἔτη λαὸν οὐχὶ ὄχλον λαὸν, ὅστις σύμπας ἐκ διςμυρίων τὸ πολὺ πολιτῶν συνιστάμενος, ἀπετέλει τὸ ἀριστοκρατικὸν καὶ μᾶλλον πεφωτισμένον καὶ νοῆμον στοιχεῖον τῆς Ἀθηναϊκῆς πολιτείας ἐν πεντηκοντακισμυρίοις μετοίκιοις καὶ δούλοισι, οἰκοῦσιν ἐν τῇ Ἀττικῇ μόνῃ, ὅστις ἦτο τῆς αὐτῆς καταγωγῆς καὶ ἐσεμνύετο ἐπὶ ταύτῃ, ὅστις εἶχε τὴν αὐτὴν παιδείαν καὶ ἀγωγὴν. Διὸ πᾶς ἐκ τοῦ δήμου ἠδύνατο ἀπὸ στρατιώτου ν' ἀναδειχθῆ στρατηγός, ὡς ὁ Ξενοφῶν ἐν τοῖς μυρίοις, καὶ ναύαρχος καὶ νομοθέτης καὶ δικαστῆς καὶ κριτῆς ποινητικῶν καὶ καλλιτεχνικῶν προϊόντων, καὶ ἐν γένει ἀριστος ὑπηρέτης ἐν πάσαις ταῖς τῆς πολιτείας λειτουργίαις μικραῖς καὶ μεγάλαις. Ὁ αὐτὸς ἠδύνατο νὰ συνέρχεται ἐν μιᾷ ἐκκλησίᾳ, ν' ἀκούῃ τοὺς περὶ πολιτείας καὶ νόμων ἀγορεύοντας, νὰ κρίνῃ καὶ ν' ἀποφασίζῃ ἐν γνώσει περὶ τοῦ συμφέροντος τῆ πόλει καὶ ἑαυτῷ. ¹⁾

(1) Τοιαῦτα ὑπὲρ τοῦ Περικλέους καὶ τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων φρονῶντες καὶ λέγοντες, ἀμφιβάλλομεν πάλιν ἂν ὁ μέγας οὗτος πολιτικὸς περιέστειλε ὑπὲρ τοῦ συμφέροντος τῆς πολιτείας μᾶλλον ἢ τῶν ἰδίων σκοπῶν τὴν τῆς ἀριστοκρατίας ἰσχύν, ἠῤῥῆσε δὲ τὴν τοῦ δήμου, καὶ τοιοῦτου ὄντος. Ὅπως εὐεργετικὴ τῇ πόλει τῶν Ἀθηναίων ἦτο ἡ τοῦ Ἀρείου Πάγου ἰσχὺς, μαρτυροῦσιν οἱ Μηδικοὶ πόλεμοι, ὅτε τὸ ἀριστοκρατικὸν τοῦτο συνέδριον διεῖπε τὰ τῆς πόλεως (βλ. Ἀριστ. ἐν πολιτ. 5, 3, 5). Τὰ δὲ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Περικλέους γενόμενα ἐν αὐτῇ δηλοῦσι δυστυχῶς ὅτι οὐχὶ πρὸς τὸ συμφέρον τῆς πολιτείας ἤρθη τὸ ἀπὸ τῆς ἀριστοκρατίας ἔρμα ταύτης. Ζῶντος μὲν καὶ πηδαλιουχοῦντος τοῦ Περικλέους ἠὺπλόει τὸ σκάφος ταύτης, ἰθυνόμενον ὑπὸ τῆς στιβαρᾶς τούτου χειρὸς καὶ ἐν καιρῷ τῶν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου τρικυμιῶν. Ἀλλ' ὅτε τοῦτο ἀνερμάτιστον παρεδόθη εἰς χεῖρας ἀδεξίους καὶ ἀσθενεῖς, ὑπὸ

Ὁ Γράκχος τῶναντίον, ἄπειρος αὐτὸς ὢν ἐν τῇ διοικήσει τῆς πολιτείας, διότι ἐν ἀρχῇ τοῦ πολιτικοῦ του σταδίου ἐπιχειρεῖ τὴν ῥιζικὴν τοῦ πολιτεύματος τῆς Ῥώμης μεταβολὴν, καὶ διὰ τοῦτο ἀγνοῶν ἔτι τὰς τε ἀληθεῖς ἀρετὰς καὶ κακίας τούτου, εὐθὺς ἐπιτίθεται κατὰ τῆς ἀριστοκρατίας, ἣτις εἶχεν ἀναδείξει τὴν Ῥώμην οἷα αὕτη ἐπ' αὐτοῦ ἦτο, καὶ ἀποπειρᾶται νὰ μεταβιβάσῃ πᾶν τὸ ἐν τῇ πόλει κῦρος ἀπὸ τοῦ βουλευτηρίου ταύτης εἰς τὰς ἐκκλησίας τοῦ ἐπ' αὐτοῦ ὄχλου (plebis) τῆς Ῥώμης καὶ ἀπάσης τῆς Ἰταλίας. Ὁχλου, συνισταμένου οὐχὶ ἐκ Ῥωμαίων μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἀπελευθέρων πάσης φυλῆς καὶ γλώσσης, ἐκ μιγάδων καὶ συγκλύδων ¹⁾ παντὸς ἔθνους, ἀπαιδευτοῦ, ἀναγώγου, ἄρτον καὶ θεάματα (panem καὶ circenses) αἰείποτε αἰτοῦντος παρὰ τῶν ἀρχῶν, πεινῶντος καὶ τρεφομένου ἀπὸ τοῦ δημοσίου ταμείου, ἀπὸ τῶν δωρεῶν τῶν ἀρχῶν, ἀπὸ τοῦ δεκάσμου τῶν ψήφων ἐν ταῖς ἀρχαιρεσίαις, καὶ ἐν γένει ἀπὸ παντὸς ἀθεμίτου μέσου· οὗ τινος ὄχλου τὴν ἐν τῇ ποιήσει καὶ τῇ καλλιτεχνίᾳ παχυλὴν ἀμάθειαν καὶ τὴν ἀρέσκειαν εἰς ἀνθρωπομαχίας καὶ θηριομαχίας, καὶ εἰς θεάματα ἐν γένει τοιαῦτα, ἃ ἤθελον προκαλέσει τὴν ἀποστροφήν

τῶν ἀνέμων ἀγόμενον ἐρρίφθη ταχέως ἐπὶ τῶν σκοπέλων καὶ συνετρίβη. Ἐκ τούτων δὲ κατανοοῦμεν πόσον ταχύτερα καὶ ὀδυνηρότερα ἐπέρχονται τὰ τῆς πολιτείας δεινὰ, ὅταν αὕτη παραδίδεται οὐχὶ εἰς δῆμον ἀλλ' εἰς ὄχλον, οἷος ἦτο ὁ Ῥωμαϊκὸς ἐν τοῖς τελευταίοις χρόνοις τῆς δημοκρατίας, ὅτε ἄνδρες φίλαρχοι καὶ ἰδιοτελεῖς καὶ βίαιοι συνεργὸν εἶχον τοῦτον πρὸς τοὺς σκοπούς των.

Αἱ πολιτικαὶ μεταρρυθμίσεις κρίνονται οὐχὶ ἀπὸ τῶν ἐν τῷ παραχρῆμα ἀποτελεσμάτων αὐτῶν ἀλλ' ἀπὸ τῶν ἐν μακρῷ χρόνῳ, καὶ μάλιστα ἀπὸ τῶν μετὰ τὴν ἔλλειψιν τῶν προκαλεσάντων αὐτὰς ἀνδρῶν.

(1) Ὅπως χαρακτηρίζει αὐτὸν τὸν ἐπὶ Τιβερίου Γράκχου ὄχλον τῆς Ῥώμης ὁ ἀριστα γινώσκων αὐτὸν Σκιπίων ὁ νεώτερος κατὰ Πλούταρχον ἐν ἀποφθέγμασι βασιλέων καὶ στρατηγῶν, ἐν τοῖς τοῦ Σκιπίωνος 22. Ἐπεὶ τὴν Νομαντίαν ἐλὼν, καὶ θριαμβεύσας τὸ β', πρὸς Γράκχον ὑπὲρ τε τῆς βουλῆς καὶ τῶν συμμάχων κατέστη διαφορὰ, καὶ λυπούμενος ὁ δῆμος ἐθορύβησεν αὐτὸν ἐπὶ τοῦ βήματος· «Ἐμὲ, εἶπεν ὁ Σκιπίων, οὐδέποτε στρατοπέδων ἀλαλαγμὸς ἐθορύβησεν, οὐτι γέ συγκλύδων ἀνθρώπων, ὧν οὐ μητέρα τὴν Ἰταλίαν ἀλλὰ μητρὶάν οὔσαν ἐπίσαμαι.»

καὶ βδελυγμίαν παντός Ἕλληνας, μαρτυροῦσιν αὐτοὶ οἱ τῆς Ῥώμης ποιηταὶ καὶ μάλιστα οἱ σατυρικοί. — Διὰ τοιούτου ὄχλου, ὃν σεμνύνων ὁ κ. Ῥενιέρης καλεῖ δῆμον (populum), ᾧ ὀνόματι ἐκαλοῦντο πάντες οἱ cives romani, καὶ οἱ ἀριστοκρατικοὶ αὐτοὶ, ἀπεπειράθη ὁ Γράκχος κατὰ τὰς συμβουλὰς καὶ ὁδηγίας Ἑλλήνων σοφῶν νὰ ρυθμίσῃ ἐπὶ τὸ δημοτικώτερον τὸ τῆς Ῥώμης πολίτευμα, νὰ μεταφέρῃ ἀπὸ τοῦ βουλευτηρίου τῆς τοῦ γένους καὶ τῆς τῶν πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν ὑπηρεσιῶν ἀριστοκρατίας εἰς τὰς ἐκκλησίας τούτου, συνερχομένου ἐν τῷ αὐτῷ οὐχὶ ἐκ τῆς Ῥώμης μόνον καὶ τῶν πέριξ αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἀπάσης τῆς Ἰταλίας, ἢ ἐκ τῶν πόλεων ταύτης τοῦλάχιστον εἰς ἃς εἶχε δοθῆ τότε Ῥωμαϊκὴ ἰσοπολιτεία. Τοῦτο δὲ, νομίζομεν, ἦτο τὸ μέγιστον τῶν ἀμαρτημάτων τοῦ Γράκχου καὶ τῶν συμβούλων αὐτοῦ, οἰοῖσθε ποτε καὶ ἂν ἦσαν οὗτοι, μὴ ἀναλογισθέντος τὰς βαρείας συνεπειῶν τῶν ὑπὲρ τῆς κυριαρχίας τοῦ ὄχλου τούτου νομοθετημάτων του. Διὸ φρονοῦμεν ὅτι τάχιον ἤθελον ἐπέλθει αἱ τοῦ Μαρίου καὶ Σύλλα καταστροφαί, ἂν ἐπετύγχανον τὰ τοῦ Γράκχου σχέδια· διότι δι' αὐτῶν μέλλων γενέσθαι κυρίαρχος ὁ ὄχλος οὗτος, ἤθελον ἐπιταχύνει, ὅπως ἀληθῶς καὶ ἐπετάχυνεν αὐτὰς μετ' οὐ πολὺ, ἅμα ἐγένετο κυρίαρχος. Πόσον δὲ ἄλλως θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ συνέρχωνται ἐν τῷ αὐτῷ τοσοῦτον ἑτερογενῆ καὶ ἄγρια στοιχεῖα, ἔδειξαν αὐταὶ αἱ ἐκκλησῖαι ἃς συνεκάλει αὐτὸς ὁ δῆμαρχος Γράκχος πρὸς κύρωσιν τῶν νομοθετημάτων του· εἰς ἃς μὴ συνελθόν-

Τὸ δ' ἐπόμενον ἐν κεφ. 23 δηλοῖ, ὅποιον τὸ περὶ Τιβερίου καὶ τῶν σὺν τούτῳ ἀνδρῶν φρόνημά του· «Τῶν δὲ περὶ τὸν Γράκχον βρώντων κτεῖναι τὸν τύραννον, Εἰκότως, εἶπεν, οἱ τῆ πατρίδι πολεμοῦντες ἐμὲ βούλονται προανελεῖν, οὐ γὰρ οἶόν τε τὴν Ῥώμην πεσεῖν Σκιπίωνος ἐστῶτος, οὐδὲ ζῆν Σκιπίωνα τῆς Ῥώμης πεσοῦσης». Πρβ. Vell. Pater. 2, 4 καὶ Val. Max. 6, 2, 3, ὅστις, εἰπὼν ὅτι ὁ Σκιπίων μετὰ τὴν ἐκ Νομαντίας ἔλευσίν του εἰς Ῥώμην ἐρωτηθεὶς τί περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Τιβ. Γράκχου φρονεῖ, ἀπεκρίθη jure caesum ei videri, προσθέτει· Cui dicto cum contio, tribunicio furore instincta, violenter succlamasset, «Taccant inquit, quibus Italia noverea est». Orto deinde murmure «Non efficietis, ait, ut solutos vcrear, quos adligatos adduxi.»

τες μηδὲ αὐτοὶ οἱ ἐν Ῥώμῃ καὶ οἱ ἐν τοῖς πέριξ αὐτῆς δημοτικοί, κατέλιπον ἐν τοῖς κινδύνοις αὐτὸν τὸν προστάτην καὶ ἀρχηγόν των (βλ. Πλούτ. ἐν Τιβ. κεφ. ις' καὶ κ'). Κατέλιπον δὲ, διότι δὲν εἶχον συνείδησιν τῶν πραττομένων, διότι δὲν ἠδύναντο νὰ κατανοήσωσι τὸ μέγεθος τῆς ὑπὲρ αὐτῶν ἐπιχειρήσεως, ὅπως ἐν ὁμοίαις στάσεσι κατέλιπεν ὁ τῶν Ἀθηναίων δῆμος τοὺς δημαγωγοὺς αὐτοῦ πρὸ τῶν Μηδικῶν, διότι ἦτο ἀπαιδαγώγητος καὶ ἄπειρος τῶν πολιτικῶν.

Ποῖος ἐν γένει ἦτο ὁ Ῥωμαϊκὸς δῆμος, ὅστις ἔμελλε νὰ ἀναδειχθῆ ὑπὸ τοῦ Γράκχου καὶ τῶν συμβούλων τούτου σοφῶν Ἑλλήνων πυρῆν τῆς τῶν Στωϊκῶν κοσμοπολιτείας, καὶ νὰ κυβερνήσῃ πᾶσαν τὴν τότε ἀνθρωπότητα, ἀπέδειξαν πρῶτον αὐταὶ αἱ τῶν δύο Γράκχων στάσεις, αἱ τοῦ Σύλλα καὶ Μαρίου ὕστερον, καὶ ἡ τῶν τριάνδρων τελευταῖον, μεθ' ἃς συνέστη κατ' ἀνάγκην ἡ τῶν αὐτοκρατόρων μοναρχία, γεννηθεῖσα ἐκ τῆς ὀχλοκρατίας καὶ στρατοκρατίας ὡς ἀναγκαῖα ταύτης συνέπεια, ὅτε πάντες ἐν Ῥώμῃ *ruere in servitium, consules, patres, eques* κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ Τακίτου.

Μετὰ τὰς ἀντιρρήσεις ἡμῶν ταύτας περὶ τῆς εἰς Πολύβιον ἀποδιδομένης ἀγνοίας τῆς ἀληθοῦς φύσεως τοῦ Ῥωμαϊκοῦ πολιτεύματος, καὶ τῆς ὑποτιθεμένης ὁμοιότητος ἐν τοῖς βουλευμασι καὶ πολιτεύμασι τοῦ Περικλέους καὶ Τ. Γράκχου ἐπάγομεν τοὺς ἡμετέρους δισταγμοὺς καὶ περὶ τοῦ κυρίου θέματος τῆς πραγματείας τοῦ κ. Ῥενιέρη, περὶ τῆς εἰς Διοφάνη δηλαδὴ καὶ Βλόσσιον ἀποδιδομένης ἐπενεργείας ἐπὶ τοῦ πνεύματος τοῦ Τ. Γράκχου καὶ τῶν νομοθετημάτων τούτου πρὸς μεταρρυθμίσειν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ πολιτεύματος κατὰ τὰς εἰκασίας καὶ μελέτας τοῦ κ. Ῥενιέρη, δι' ὧν οὗτος πιθανοποιεῖ οὐκ ὀλίγον τὴν ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων τούτων ἀγαθὴν προαίρεσίν του.

Ἀληθῶς βέβαιον εἶναι ὅτι «οἱ Ἕλληνες δὲν ἐζήτουν ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν μόνον τὴν λύσειν θεωρητικῶν ζητημάτων, ἀλλὰ πρὸ πάντων τῶν κοινωρικῶν τῶν ἀφορῶντων εἰς τὴν πολιτείαν», ὡς ὁ κ. Ῥενιέρης ἐν ἀρχῇ τῆς πραγματείας του

λέγει. Βέβαιαί εισιν αἱ πολλαὶ τούτων ἀπόπειραι ὅπως ρυθμίσωσι κατὰ τὰς αὐτῶν θεωρίας πολλὰς ἑλληνικὰς πολιτείας. Ἐξ ἴσου βέβαιαι ὁμως καὶ αἱ τούτων ἀποτυχίαι μάλιστα ἐν χρόνοις, καθ' οὓς ἴσχυε παρ' Ἑλλησι τὸ δημοκρατικὸν πνεῦμα. Αἱ πολλάκις δὲ γινόμεναι ἀπόπειραι καὶ ἀποτυχίαι ἔπεισαν τελευταῖον τοὺς Ἑλληνας φιλοσόφους ν' ἀπέχωσιν ὅλως τῆς πολιτείας, νὰ ἐνδιατρίβωσι δὲ μόνον εἰς τὰς θεωρίας αὐτῶν. Ἐντεῦθεν βλέπομεν ὅτι καὶ ἐπ' αὐτῆς ἔτι τῆς ἀκμῆς τῆς Ἑλλάδος οἱ μεγαλείτεροι φιλόσοφοι οὐδεμίαν μετοχὴν εἰς τὰ τῆς πολιτείας λαμβάνοντες, ἐγκλείονται εἰς τὰ αὐτῶν σπουδαστήρια καὶ ἀποπειρῶνται νὰ μεταδώσωσι μετ' ἄλλων καὶ τὰς περὶ πολιτείας θεωρίας των εἰς φιλομαθεῖς νέους, ὧν τινες ὕστερον ἐπιλαμβάνονται τῆς διοικήσεως τῶν πόλεων. Ἀλλὰ καὶ οὗτοι ἐκ τῆς πείρας τοῦ κόσμου φωτιζόμενοι, οὐδέποτε ἐπιχειροῦσι νὰ μεταρρυθμίσωσι τὰς πολιτείας κατὰ τὰς τῶν διδασκάλων θεωρίας, εἰ μὴ καθ' ὅσον αὐταὶ συνεβιάζοντο πρὸς τὸ ἐπικρατοῦν πνεῦμα.

Ἡ ἐπενέργεια τῶν σοφῶν τῆς Ἑλλάδος ἐν τῇ ἑλληνικῇ πολιτείᾳ πιθεύομεν ὅτι ἦτο μείζων ἐν τοῖς χρόνοις τῶν ἀρχαίων τυράννων καὶ τῆς ἀριστοκρατίας, μάλιστα δὲ ἐπὶ τῶν ἑπτὰ λεγομένων σοφῶν, ὅτε αἱ πολιτεῖαι διείποντο ὑφ' ἐνὸς ἢ ὑπὸ ὀλίγων, οὐχὶ δὲ καὶ ἐπὶ τῆς δημοκρατίας καὶ ἔτι ὀλιγώτερον ἐν τοῖς χρόνοις τῆς ὑπερσχύσεως τῶν Μακεδόνων καὶ Ῥωμαίων, καθ' οὓς οἱ φιλόσοφοι ἦσαν κεκλεισμένοι ἐν τοῖς φροντιστηρίοις αὐτῶν καὶ ἀκροατὰς εἶχον νεανίας Ἑλληνας καὶ Ῥωμαίους. Οἱ Ῥωμαῖοι μάλιστα παῖδες οὐδέποτε ἔδειξαν τοσαύτην ἔφεσιν εἰς τὴν σπουδὴν τῆς φιλοσοφίας, ὅσην εἰς τὴν τῆς ῥητορικῆς, ἣτις ἦτο αὐτοῖς χρησιμὸς ἐν τοῖς δικαστηρίοις καὶ ταῖς ἐκκλησίαις τοῦ δήμου καὶ τῆς Συγκλήτου¹).

Ὁμολογεῖται μὲν ὅτι οἱ πλούσιοι καὶ ἰσχυροὶ τῆς Ῥώμης ἀριστοκρατικοὶ εἶχον ἐν τοῖς οἴκοις αὐτῶν Ἑλληνας σοφοὺς ἀπὸ τῆς δουλώσεως τῆς μεγάλης Ἑλλάδος καὶ ἔτι μᾶλλον ἀπὸ τῆς ἡτ-

(1) Βλ. Περὶ τούτου ἐμὴν πραγματείαν περὶ τῆς ἀρχῆθεν κοινωνίας τῶν Ἑλλήνων πρὸς τοὺς Ῥωμαίους καὶ τῆς ἐντεῦθεν ἐπενεργείας αὐτῶν πρὸς ἐκπολιτισμὸν τούτων. 1872, ἐν σελ. 80 κ. ἑ.

της τῆς κυρίως Ἑλλάδος, ἦτοι ἀπὸ τοῦ β' π. Χ. αἰῶνος μεσοῦντος· ἀλλ' οἱ Ἑλληνες οὗτοι ἦσαν ποιηταί, ῥήτορες, ἱστορικοὶ, γραμματικοί, ὕστερον δὲ καὶ φιλόσοφοι, ἐπικούρειοι καὶ στωϊκοί· διότι μόνον αἱ δύο αὐταὶ φιλοσοφικαὶ αἱρέσεις εὔρον ὑποδοχὴν ἐν Ῥώμῃ, ἡ μὲν ἕνεκα τοῦ μεγάλου πλούτου καὶ τῆς ἠθικῆς διαφθορᾶς τῶν Ῥωμαίων ἰσχυρῶν καὶ μάλιστα ἕνεκα τῆς ἀπὸ τῆς πρὸς τοὺς Ἑλληνας ἐπιμιξίας ἐξασθενήσεως τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος, ἡ δὲ ἕνεκα τῆς ἀπελπισίας τῶν συνετωτέρων πρὸς περιστολὴν τῆς διαφθορᾶς καὶ πρὸς ἐπανόρθωσιν καὶ σωτηρίαν τῆς πολιτείας ἐν τέλει μὲν τῆς δημοκρατίας ἀπὸ τῆς ὀχλοκρατίας καὶ στρατοκρατίας, ὕστερον δὲ ἀπὸ τῆς ἐπικρατησάσης τῶν αὐτοκρατόρων τυραννίδος. Οἱ μὲν ὀπαδοὶ τοῦ Ἐπικούρου, δίδοντες ἔννοιαν ἦν αὐτοῖς ἤθελον εἰς τὰ τοῦ Ἐπικούρου διδάγματα, ἠρέσκοντο ν' ἀπολαμβάνωσιν ἀνέτως καὶ δαφιλῶς τῶν τοῦ βίου ἀγαθῶν, οἱ δὲ τῆς Στοᾶς ἤθελον νὰ πορίζωσιν ἑαυτοῖς ἀπὸ τῆς μελέτης τῆς φιλοσοφίας ψυχικὴν γαλήνην καὶ ἀταραξίαν. Τούτων δὲ καὶ μόνων τῶν δύο φιλοσοφικῶν αἱρέσεων ἦσαν διὰ τοὺς ῥηθέντας λόγους ὀπαδοὶ ὅσοι τῶν Ῥωμαίων εὐγενῶν ἠρέσκοντο νὰ φιλοσοφῶσι κατὰ τὸ φαινόμενον ἐν τοῖς χρόνοις τῶν Γράκχων.

Ἀλλ' ὅσω οἱ Ῥωμαῖοι, χειραγωγούμενοι ὑπὸ Ἑλλήνων διδασκάλων, προέκοπτον εἰς τὰ γράμματα, ὅσω τῷ παραδείγματι τῆς ἑλληνικῆς παιδείας ἐπλούτιζον τὴν ἰδίαν αὐτῶν φιλολογίαν, τοσοῦτω ὀλιγώρουν τῶν διδασκάλων καὶ περιφρονητικῶς ἐξεφράζοντο περὶ αὐτῶν. Ἀπόδειξιν τοῦ λόγου παρέχει ὁ Κικέρων, εἰ καὶ αὐτὸς πᾶσαν τὴν πολιτικὴν του ἰσχὺν ὀφείλει εἰς τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν καὶ τοὺς καθοδηγήσαντας εἰς αὐτὴν Ἑλληνας διδασκάλους. Ἀληθῶς οἱ περὶ τὸν Σκιπίωνα καὶ Λαίλιον καὶ Σκαιβόλαν φέρονται εὐγενέστερον πρὸς τοὺς παρ' αὐτοῖς Ἑλληνας σοφοὺς¹), οἱ λοιποὶ ὁριῶς Ῥωμαῖοι ἐτίμων καὶ ἐσέβοντο τούτους ἐν ὅσω ἐδιδάσκοντο παρ' αὐτῶν ἢ καὶ ὕστερον ἐν ὅσω ἦσαν αὐτοῖς χρησιμοὶ εἰς διδασκαλίαν τῆς ἑλληνικῆς παιδείας ἢ καὶ πρὸς ἐξύμνησιν²) τῶν πράξεών των.

(1) Ἀνάγνωθι ὅσα ὁ Πολύβιος περὶ τῆς αὐτοῦ πρὸς τὸν Σκιπίωνα σχέσεως λέγει ἐν βιβλ. 32, 9—10.

(2) Cic. pro Arch. poëta 6, 12. Tuscul. disput. 1, 2 καὶ ἀλλαγῶ

Ἄλλ' οἱ πολιτικοὶ καὶ στρατηγικοὶ ἄνδρες τῆς Ῥώμης τί εἶχον νὰ διδαχθῶσι παρὰ τῶν συγχρόνων Ἑλλήνων περὶ τῆς στρατηγικῆς τέχνης¹), τί περὶ τῆς νομοθεσίας, τί περὶ τῆς διοικήσεως τῶν κοινῶν καὶ περὶ ἄλλων τοιούτων, ἃ οἱ Ῥωμαῖοι κάλλιον τῶν Ἑλλήνων ἐγίνωσκον ἐκ τῆς μακρᾶς καὶ πεφωτισμένης αὐτῶν πείρας; Καὶ ἂν ἤκουον παρ' αὐτῶν θεωρίας τινὰς περὶ κρείττονος πολιτείας, οἱ μὲν ἰσχυροὶ ἀριστοκρατικοὶ μικρὰν ἀκρόασιν ἔδιδον αὐτοῖς, ἢ ὑπομειδιῶντες ἤκουον τὰς τούτων θεωρίας, διότι τὴν Ῥωμαϊκὴν πολιτείαν ἐνόμιζον τελειοτάτην²), καὶ πᾶσαν μεταβυλὴν αὐτῆς ἐπιζήμιον εἰς τὸ ἑαυτῶν συμφέρον· οἱ δὲ ἀπὸ τοῦ δήμου ἦσαν ἀνίσχυροὶ νὰ ἐνεργήσωσι τὴν ἐπὶ τὰ κρείττω τροπὴν αὐτῆς. Ὅθεν καὶ παρὰ τοῖς μὲν καὶ παρὰ τοῖς δὲ αἱ τῶν Ἑλλήνων περὶ πολιτείας θεωρίαι οὐδένα καρπὸν ἠδύναντο νὰ παραγάγωσι.

Τὸ πολίτευμα τῆς Ῥώμης εἰ μὴ ἦτο θεόςδοτον καὶ τέλειον ἐν πᾶσιν, ἦτο ὅμως πατροπαράδοτον καὶ ἐπιστεύετο παρὰ πάντων τῶν Ῥωμαίων ὅτι ἐστηρίζετο εἰς δίκαια θεόθεν καθιερωμένα καὶ ὑπὸ τῆς συνηθείας βεβαιωμένα καὶ σεβαστὰ παντὶ τῷ λαῷ ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων. Ἡ μονιμότης δὲ καὶ ἱερότης τῶν τῆς πολιτείας ἐνισχύετο ἔτι μᾶλλον διὰ τῆς θρησκείας, ἥτις παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις ἦτο βᾶσις καὶ δεσμὸς πάντων τῶν τοῦ πολιτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου. Ἐπειδὴ δὲ αὕτη διείπετο ὑπὸ τῶν ἀριστοκρατικῶν ἐξ ἀρχῆς, ὅπως καὶ ἡ πολιτεία, ἔπεται ὅτι πᾶσα μετα-

(1) Βλ. τὸ περὶ Φορμίλωνος διήγημα τοῦ Κικέρωνος ἐν Oral. 2, 18, 75, καθ' ὃ προσῆλθεν εἰς ἀκρόασιν αὐτοῦ, διδάσκοντος ἐν Ἐφέσῳ ῥητορικὴν, μετ' ἄλλων καὶ ὁ τότε ἐξόριστος Ἀννίβας, ὅστις μετὰ τὴν ἀκρόασιν ἐρωτηθεὶς πῶς ἐφάνη αὐτῷ ἡ μακρὰ τοῦ Ἑλλήνος διδασκαλία περὶ στρατηγικῆς τέχνης καὶ στρατιωτικῶν, ἥτις πλείστον ἤρесе τοῖς ἄλλοις, ἀπεκρίθη «Poenus non optime graece. Multos se deliros senes saepe vidisse, sed qui magis quam Phormio delirarat vidisse neminem.

(2) Βλ. περὶ τῆς τελειότητος αὐτῆς ὅσα ὁ Πολύβιος λέγει ἐν βιβλ. 5', 18 τῶν ἱστοριῶν του καὶ ὁ ταῦτὰ περίπου ἐπαναλαμβάνων ἐν τῇ πολιτείᾳ του Κικέρων (α' κεφ. 21 καὶ δ' 32) καὶ ἄλλοι παρὰ Ῥενιέρη ἐν σελ. 41, κεφ. δ' καὶ ὅσα ἐν ἀντιθέσει πρὸς ταῦτα προσθέτει ἐν σελ. 80 κ. κφ. η', ἀποπειρώμενος ν' ἀποδείξῃ ὅτι ἄλλη ἦτο ἢ ἐν τοῖς νόμοις καὶ ἄλλη ἢ ἐν τῇ πράξει πολιτεία τῶν Ῥωμαίων ἐπὶ Πολυβίου.

βολὴ τῆς πολιτείας, ἀντιστρατευομένη εἰς τὸ συμφέρον τῆς ἀριστοκρατίας, ἀπεκρούετο ὑπὸ ταύτης ὅλαις δυνάμεσι διὰ τῶν πολλῶν μέσων, ἃ παρεῖχεν αὐτοῖς ἡ θρησκεία. Ἡ ἰσχὺς τῆς θρησκείας ἢ δεισιδαιμονίας τῶν Ῥωμαίων ἦτο τοσοῦτο μεγάλη, ὥστε ἐπενεργεῖ οὐχ ἦττον καὶ ἐπ' αὐτοῦ τοῦ ἀναμορφωτοῦ Τ. Γράκχου, καθ' ὃν χρόνον οὗτος ἐπιχειρεῖ νὰ πραγματοποιήσῃ τὰ πολιτικὰ αὐτοῦ σχέδια. (Βλ. Πλούταρχον ἐν Τ. Γράκχῳ κεφ. 13.) Ἡ πρόδοτος ὅμως τοῦ χρόνου, ἢ ἐπιμιξία πρὸς τοὺς ἐν Ἰταλίᾳ Ἑλληνας, καὶ ἡ ἐντεῦθεν προελθοῦσα ἀσθένεια τοῦ πρὸς τὴν πατριὸν θρησκείαν σεβασμοῦ, καὶ ἡ εἰς νεωτερισμοὺς διέγερσις τοῦ πνεύματος τοῦ Ῥωμαϊκοῦ λαοῦ, ὅστις ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας ἔμενεν ἀμέτοχος εἰς τὴν διοίκησιν τῆς πόλεως, προεκάλεσαν ἀπὸ τοῦ 5' π. Χ. αἰῶνος μεταρρυθμίσεις τινὰς ἐν τῇ πολιτείᾳ, πρῶτον μὲν ὑπὲρ τῆς ἀριστοκρατίας εὐθὺς μετὰ τὴν κατάργησιν τῆς βασιλείας, ὕστερον δὲ καὶ ὑπὲρ τοῦ δήμου. Ἀλλὰ πᾶσαι αἱ μεταρρυθμίσεις αὗται ἐγίνοντο μετὰ περισκέψεως καὶ φειδοῦς τοσαύτης, οἷαν σπανίως ἀπαντῶμεν εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἐθνῶν. Ἡ Σύγκλητος τῆς Ῥώμης παρεχόρει μετὰ μεγάλας ἀντιστάσεις καὶ κατὰ μικρὸν ὀλίγα δίκαια τῷ δήμῳ, ἃ οὗτος μετὰ συστολῆς ἐξήσκει τὸ κατ' ἀρχὰς ἐν ἰδίῳ αὐτοῦ ὀνόματι καὶ δι' ἀρχόντων ἐκ τῆς αὐτοῦ τάξεως λαμβανόμενων. Ἡ περὶ τοῦ πολιτεύματος αὕτη πάλη τοῦ δήμου καὶ τῆς ἀριστοκρατίας διεξήχθη συνετῶς καὶ ἀναιμάκτως ἐπὶ τέσσαρας περίπου αἰῶνας, μέχρις οὗ καὶ αἱ δύο αὗται τάξεις ἐξισώθησαν σχεδὸν κατὰ τὰ πολιτικὰ δίκαια. Καὶ οὕτω προήχθη τὸ Ῥωμαϊκὸν πολίτευμα εἰς τὴν τελειότητα ἐκείνην, δι' ἣν θαυμάζει αὐτὸ ὁ Πολύβιος καὶ ἀριστον πάντων τῶν τότε πολιτευμάτων ὀνομάζει. Ἡ πρώτη δ' αἵματηρὰ ὑπὲρ πολιτικῶν δικαίων μάχη ἐγένετο ἀκριβῶς ἐπὶ τῶν Γράκχων τὸ 132 πρὸ Χριστοῦ¹): αὕτη δὲ προεκλήθη ὑπὸ τοῦ Τιβερίου Γράκχου συμβουλή, καθὼς πολλοὶ ἠρέσκοντο νὰ πιστεύωσι κατὰ τὴν παρὰ Πλουτάρχῳ διατηρηθεῖσαν φήμην, τῶν δύο Ἑλλήνων λογίων, τοῦ Βλοσσίου καὶ Διοφάν-

(1) Βλ. Πλούταρχον ἐν Τ. Γράκχῳ κφ. κ' καὶ Ἀππιανὸν ἐν Ἐμφ. Ρωμ. α' ἐν ἀρχῇ.

νοους, οἰκείων μὲν τοῦ Ῥωμαίου τούτου, ἴσως καὶ διδασκάλων¹⁾· ἀδελφον ὅμως ἂν ἐκέκτηντο οὗτοι πειθῶ καὶ δύναμιν λόγου τοσαύτην, ὥστε νὰ πείσωσιν ἰσχυροὺς ἀριστοκρατικούς ἀνδρας, οἳ οἱ Γράκχοι, ὧν τὸ συμφέρον ἀπήτει τὴν τήρησιν τοῦ πολιτεύματος, νὰ μεταρρυθμίσωσι τοῦτο πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ δήμου, ὅπως καθιδρύσωσιν ἐν Ῥώμῃ τὸ τῆς Στοᾶς ἰδανικὸν πολίτευμα, τὴν κοσμοπολιτείαν ἐκείνην, ἣτις, στηριζομένη ἐπὶ τῆς μεσαίας τοῦ λαοῦ τάξεως, τῆς ἀείποτε ὑγιεστεράς, ἀποδίδει εἰς πάντας τοὺς πολίτας οἰαςδήποτε φυλῆς καὶ ἔθνους καὶ χώρας καὶ καταγωγῆς ἴσα δίκαια πολιτικά. Οἷαν πολιτείαν ἐφαντάσθη μὲν ὁ Σωκράτης πρῶτος καὶ μετ' αὐτὸν οἱ ἀπὸ τῆς Στοᾶς σοφοί, ἀπεπειράθη δὲ ὁ τοῦ Ἀριστοτέλους μαθητῆς Ἀλέξανδρος νὰ ἐγκαταστήσῃ εἰς τὸ μέγα αὐτοῦ κράτος, ἐθέσπισε δὲ ὕστερον ἢ τοῦ Χριστοῦ θρησκεία, ἀλλὰ μέχρι τοῦδε ἐν μικραῖς τῆς γῆς χώραις καὶ ἐν μέρει μόνον ἐπραγματοποιήθη.

Ταῦτα λέγοντες οὐδόλως θέλομεν ν' ἀμφισβητήσωμεν τὴν πιθανότητα τῆς ὑπὸ Πλ. μαρτυρουμένης δόξης πολλῶν καὶ τὸ πολὺ βάρος, ὅπερ αἱ τοῦ κ. Ρ. ἔρευναι καὶ εἰκασίαι προσθέτουσιν εἰς ταύτην, ὅτι οἱ Ἕλληνες σοφοί, Βλόσσιος καὶ Διοφάνης, παρώρμησαν τὸν Τιβέριον Γράκχον εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἐπιχειρηθεῖσαν μεταρρυθμίσει τῆς Ῥωμαϊκῆς πολιτείας· διίσχυρίζομεθα ὅμως ὅτι πᾶσα ἢ ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων τούτων ἐπενέργεια περιωρίζετο τὸ πολὺ εἰς ἀπλὴν παρόρμησιν ἢ ἐνθάρρυνσιν, καὶ ὅτι τὸ κύριον ἐλατῆριον πρὸς τοιαύτην ἐπιχείρησιν, ὅπερ καὶ ἄλλους πολλάκις ἀριστοκρατικούς ἔπεισε νὰ ἐπιχειρήσωσιν ὁμοίως μεταρρυθμίσεις πρὸς βλάβην μὲν τῆς ἀριστοκρατίας, ὠφέλειαν δὲ τοῦ δήμου, ἦτο ἡ δυσαρέσκεια τοῦ ἐπιχειρηματίου ἀριστοκρατικοῦ κατὰ τῶν ὁμοταγῶν του, καὶ ἡ διὰ τῆς προσεταιρίσεως τοῦ δήμου ποθητὴ ὑπερίσχυσις αὐτοῦ ἐν τῇ πολιτείᾳ. Τοιαῦτα δὲ παραδείγματα παρέχει ἡμῖν οὐκ ὀλίγα ἢ τῶν Ἑλληνίδων πόλεων ἱστορία ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἱστορικῆς ἐποχῆς τῆς Ἑλλάδος μέχρι τῆς ὑποταγῆς αὐτῆς εἰς τοὺς Μακεδόνας, καὶ ἡ τῆς Ῥώμης ὡσαύτως.

(1) Βλ. Ῥενιέρην ἐν σελ. 34 κ. ἐ.

Ταῦτα δὲ προεκάλεσεν οὐ μόνον δυσαρέσκεια καὶ ἔρις, ἀλλ' ἐνίοτε καὶ πολιτικὴ ἀνάγκη, ἣν ἀναγνωρίζουσιν οἱ ἐπιχειροῦντες τὴν μεταρρυθμίσειν, πολλάκις δὲ καὶ φιλοδοξία ἢ ἔφεσις μείζονος ἐξουσίας καὶ ἐπικρατήσεως ἐν τῇ πολιτείᾳ ἐπὶ ἰδίᾳ ὠφελείᾳ τῶν ἐπιχειρούντων τοιαύτας μεταρρυθμίσεις. Τί ἐκ πάντων τούτων ἦτο τὸ ἀληθὲς ἐλατῆριον τῆς ὑπὸ τῶν Γράκχων ζητουμένης πολιτικῆς μεταρρυθμίσεως ἀμφισβητεῖται ὑπὸ ἀρχαίων καὶ νεωτέρων. Οἱ μὲν τῶν συγχρόνων καὶ τῶν ὕστερον ἀριστοκρατικῶν, ἐν οἷς καὶ ὁ Κικέρων, καὶ πάντες σχεδὸν οἱ νεώτεροι ἱστορικοὶ λέγουσιν ὅτι φιλαρχία ἀσεβῆς ὤθησεν αὐτοὺς εἰς τοιοῦτο τόλμημα, οἱ δὲ φίλοι αὐτῶν, καὶ τινες τῶν νεωτέρων μάλιστα, ἀναφέρουσι τοῦτο εἰς ἀγαθὴν προαίρεσιν ὑπὲρ τῆς βελτιώσεως τῆς τύχης τοῦ ἀπόρου δήμου τῆς Ῥώμης καὶ Ἰταλίας πρὸς ἀποτροπὴν μειζόνων πολιτικῶν δυστυχημάτων, ἅτινα ἤθελον ταχέως ἐπέλθει ἐν Ῥώμῃ ἐκ τῆς ἐπικινδύνου ταύτης ἀνισότητος τῶν Ῥωμαίων πολιτῶν ἐν ταῖς κτήσεσι καὶ τοῖς πολιτικοῖς δικαίοις, ἃ δυστυχήματα ἐπῆλθον ἀμέσως ἐφεξῆς εἰς τὴν Ῥώμην καὶ εἰς πολλοὺς τῶν εἰς ταύτην ὑποκειμένων λαῶν ἐκ τῶν ἐμφυλίων σπαραγμῶν τῶν ἀντιμαχομένων πολιτικῶν μερίδων, ἀριστοκρατικῆς καὶ δημοτικῆς, ἀφ' ὧν ἐγεννήθη πρῶτον ἡ ἀναρχία, καὶ εἶτα ἡ τῶν αὐτοκρατόρων τυραννίς.

Ἐκ τῆς περιεσκεμμένης καὶ ἀρίστης ἀνατροφῆς, ἣν ἔδωκεν εἰς τὰ τέκνα αὐτῆς Κορνηλία, ἡ τῶν Γράκχων φιλόδοξος¹⁾ μήτηρ, ἐκ τῆς δόξης τῶν πατρόθεν καὶ μητρόθεν προγόνων τούτων εἰκάζοντες, ἀποφαινόμεθα ὅτι ἡ τῶν Γράκχων στάσις ἀφορμὴν μὲν ἔσχε τὴν ἐκ τῆς ὑποθέσεως τοῦ Μαγκίνου δυσαρέσκειαν αὐτῶν πρὸς τοὺς ἀριστοκρατικούς καὶ πλουσίους, πρόφασιν δὲ τὸ τῆς πολιτείας συμφέρον καὶ τὴν τοῦ ἀπόρου δήμου ἀνακούφισιν πρὸς ἀποσβῆσιν μειζόνων εἰς τὸ μέλλον δυστυχημάτων, καὶ σκοπὸν τὴν δόξαν τοῦ ἰδίου ὀνόματος διὰ τοιαύτης μεγάλης πράξεως²⁾, οὐδόλως δὲ

(1) Πλούτ. Τ. Γράκχ. α'. «Τοὺς δύο υἱοὺς. . . . οὕτω φιλοτίμως ἐξέθρεψεν, ὥστε πάντων εὐφροσύναιους Ῥωμαίων ὁμολογουμένως γεγονότας, πεπαιδεῦσθαι δοκεῖν βέλτιον ἢ πεφυκέναι πρὸς ἀρετήν.

(2) Τοῦτο ὑπεμφαίνει αὐτὸς ὁ Πλούταρχος ἐν κεφ. η' τοῦ βίου Τιβ. Γράκχου, λέγων περὶ τῆς μητρὸς αὐτῶν ὅτι ἠρέσκετο οἱ παῖδες αὐτῆς νὰ

πρόθεσιν καθιερώσεως κοσμοπολιτείας, ἧς οὐδὲ τὴν ἔννοιαν

λαμπρύνωσι τὸ γένος των δι' ἰδίων μεγάλων πράξεων· «Ἐνιοι δὲ καὶ Κορνηλίαν συνεπαιτιῶνται, τὴν μητέρα, πολλάκις τοὺς υἱοὺς ὄνειδίζουσιν, ὅτι Ῥωμαῖοι Σκιπίωνος αὐτὴν ἔτι πενθερὰν, οὐπω δὲ μητέρα Γράκχων προσαγορεύουσι». Πρὸ βλ. καὶ ὅσα σύμφωνα τῇ φύσει ταύτης τῆς Κορνηλίας λέγει καὶ ὁ κ. Ῥενιέρης ἐν σελ. 38 τῆς πραγματείας του. Ὁ αὐτὸς ὅμως ἀλλαχοῦ ἐν σελ. 64 δικαιολογῶν διὰ στόματος τοῦ Βλοσσίου τὴν προδοσίαν τοῦ συνάρχοντος Μαγκίνου ἐν τῇ πρὸς τοὺς Νουμαντίνους συνθήκῃ ὑπὸ τοῦ Τιβερίου Γράκχου, ἀποφραίνεται ὅτι «ἡ ὑπόληψις τούτου ἀπήτει· νὰ προβῆ ἀμέσως εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν περὶ βελτιώσεως τοῦ πολιτεύματος σχεδίων, ἵνα φανῆ ὅτι παρητήθη τῆς πρὸς τὸν Μαγκίνον ἀμίλλης οὐχὶ ὅπως σῶσθι τὸ σωματίον, ἀλλ' ὅπως εὐεργετήσῃ τοὺς συμπολίτας αὐτοῦ καὶ τὴν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν». Ἡμεῖς ὅμως ἀνακαλύπτομεν ἐν τῇ τοιαύτῃ πράξει ἄρνησιν ἐκτελέσεως καθήκοντος ὑπὲρ συναδέλφου, πηγάζουσαν ἐκ φιλοδοξίας μᾶλλον ἢ ἐκ προθέσεως εὐγενοῦς φιλανθρωπίας. Ἐπειδὴ δὲ οὐδὲν περὶ τοιαύτης ἀγαθῆς προαιρέσεως τοῦ Τ. Γράκχου λέγει ὁ Πλούταρχος, εἰ καὶ ἐν πάσῃ τῇ βιογραφίᾳ ἀποπειρᾶται νὰ καθάρσῃ αὐτὸν ἀπὸ πάσης ἠθικῆς κηλίδος, ὁ κ. Ῥενιέρης οὐ μόνον ἐνταῦθα, ἀλλὰ καὶ ἀλλαχοῦ ὑπερακοντίζει τὸν ἀρχαῖον βιογράφον ἐν τῇ πρὸς τὸν Γράκχον εὐνοίᾳ. Ὁ Πλούταρχος, δικαιολογῶν ἐν πολλοῖς τὸν Τιβέριον, ὁμολογεῖ (ἐν κεφ. ια') ὅτι ἤμαρτε, τραπεῖς πρὸς ἔργον οὐ νόμιμον οὐδὲ ἐπιεικὲς, ἀφελῆσθαι τῆς ἀρχῆς τὸν Ὀκτάβιον, ἀμηχανῶν ἄλλως ἐπαγαγεῖν τῷ νόμῳ τὴν ψῆφον». Ὡσαύτως καὶ ἐν κεφ. ις', ἐνθα πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς παρὰ τὸν νόμον νέας ἐκλογῆς του εἰς τὴν δημαρχίαν προτείνει ὁ Τ. ὑπὲρ τοῦ δήμου νέους νόμους, παρατηρεῖ ὁ Πλούταρχος, αὐτοῦ τε χρόνου τῶν στρατειῶν ἀφαιρῶν, καὶ διδοὺς ἐπικαλεῖσθαι τὸν δῆμον ἀπὸ τῶν δικαστῶν· καὶ τοῖς κρίνουσι τότε, συγκλητικοῖς οὔσι, καταμιγνύς ἐκ τῶν ἰππέων τὸν ἴσον ἀριθμὸν, καὶ πάντα τρόπον ἤδη τῆς βουλῆς τὴν ἰσχὺν κολούων, πρὸς ὄργην καὶ φιλονεικίαν μᾶλλον ἢ τὸν τοῦ δικαίου καὶ συμφέροντος λογισμόν». Ὁ κ. Ῥενιέρης ὅμως ἀναζητεῖ ἐν τούτοις λόγους δικαιολογητικούς τῶν ἀνομημάτων τούτων καὶ ἐκφράζει τούτους διὰ στόματος τοῦ Διοφάνους καὶ Βλοσσίου (βλ. σελ. 126 κ. ἀ.).

Μετὰ ταῦτα προσθέτει ὁ Πλούταρχος ἐν κεφ. η' καὶ ἄλλον φιλοδοξίας λόγον· «Ἄλλοι δὲ Σπόριόν τινα Ποστούμιον λέγουσιν αἴτιον γενέσθαι, ἡλικιώτην τοῦ Τιβερίου καὶ πρὸς δόξαν ἐφάμιλλον αὐτῷ περὶ τὰς συνηγορίας· ὄν, ὡς ἐπανῆλθεν ἀπὸ τῆς στρατιᾶς, εὐρῶν πολὺ τῇ δόξῃ καὶ τῇ δυνάμει παρηλλαχότα καὶ θαυμαζόμενον, ἠθέλησεν, ὡς ἔοικεν, ὑπερ-

ἠδύναντο γὰρ φαντασθῶσι φιλαρχοὶ καὶ φιλόδοξοι ἀριστοκρατικοὶ Ῥωμαῖοι»). Ἀλλὰ πρὸς πραγματοποίησιν τοιούτων προ-

βαλέσθαι, πολιτεύματος παρὰ βόλου καὶ μεγάλην προσδοκίαν ἔχοντας ἀψάμενος». Ὁ Πλούταρχος φέρων ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ πάσας τὰς τῶν συγχρόνων τοῦ Τιβερίου Γράκχου δόξας περὶ τῆς αἰτίας τῆς νομοθεσίας τούτου, ἐν παρόδῳ μόνον ἐνταῦθα καὶ οὐδαμοῦ ἀλλαχοῦ λόγον ποιεῖται περὶ τῶν δύο Ἑλλήνων, Βλοσσίου καὶ Διοφάνους, ὡς συμβούλων τοῦ Τ. Γράκχου, οὐδὲ ἐν τοῖς μετ' ὀλίγον κατωτέρω (κεφ. θ') ὀνομαζομένοις συμβούλοις αὐτοῦ ἐν τῇ πράξει ταύτῃ καταλέγει καὶ τούτους. Ἐντεῦθεν δῆλον ὅτι οὐδὲ ὁ Πλούταρχος ἔδωκε πολλὴν πίστιν εἰς τὴν περὶ αὐτῶν φήμην ταύτην.

(1) Κατὰ τὰς εἰκασίας καὶ ὑποθέσεις τοῦ κ. Ῥενιέρη ἐν κεφ. β' σελ. 25 τῆς πραγματείας του κατάλληλος πρὸς πραγματοποίησιν τῆς στωϊκῆς ταύτης κοσμοπολιτείας χρόνος ἦτο ὁ καθ' ὃν ἤκμασεν ὁ Βλόσσιος καὶ Διοφάνης, ἦτοι ὁ 6' π. Χ. αἰών, ὅτε «ἡ θεία πρόνοια, ἣ τις ἀπέστειλε τὴν Ῥώμην ἵνα ἐνώσῃ εἰς ἓν κράτος τὴν οἰκουμένην, δὲν ἐσκόπει διὰ τούτου νὰ θέσῃ πλάκα ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἀλλὰ νὰ πλάσῃ νέον ὄργανον πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὴν εὐδαιμονίαν αὐτοῦ... Νῦν ὅτε οἱ Ῥωμαῖοι τῆς γῆς καὶ τῆς θαλάσσης τῆς καθ' ἡμᾶς πάσης ἐγκρατεῖς γενόμενοι, συνέθεντο καὶ τέλειον αὐθις ἀπειργάσαντο τὸ ζῶον τῷ τε εἶδει καὶ τῇ τῆς ψυχῆς εὐτρεπέει· νῦν ὅτε μία ἐστὶν ἡ γλῶσσα τῶν ἡγεμόνων τῆς οἰκουμένης, δὲν φαίνεται ἐφικτοτέρα ἢ ἰδέα τοῦ Ζήνωνος, καθ' ἣν ἔσται ποτὲ ἡ ἀνθρωπότης μία παῖμνη καὶ εἰς ποιμήν;». Ταῦτα λέγων ὁ κ. Ῥενιέρης διὰ τοῦ στόματος τοῦ Βλοσσίου πρὸς τὸν ἀντιφρονοῦντα αὐτῷ στωϊκὸν Παναίτιον, τὸν ἐν Ἀθήναις συμφοιτητὴν αὐτοῦ ἐν τῇ στωϊκῇ φιλοσοφίᾳ, νομίζει καὶ αὐτὸς ἴσως τὸν καιρὸν πρὸς τοῦτο κατάλληλον καὶ ἀρμόδιον, ἀπὸς συντρίψῃ ὁ Γράκχος (ὡς ἐν σελ. 36 λέγει) τὴν τῆς Συγκλήτου ἐξουσίαν καὶ σωτῆρ γενόμενος τῆς ἐλευθερίας ἐν Ῥώμῃ, εὐεργετήσῃ τοὺς ὑπὸ τὸν ζυγὸν αὐτῆς στενάζοντας λαούς». Καὶ ὅμως ἡ Ῥωμαϊκὴ ἱστορία διδάσκει ἡμᾶς ἄλλα. Ἄν ἡ τοῦ Ζήνωνος κοσμοπολιτεία ἦτο ἐφικτὸν νὰ πραγματοποιηθῇ τότε ἐν Ῥώμῃ ἢ ὕστερον, δὲν θὰ ἀπετύγχανον εὐθὺς αἱ τῶν Γράκχων ἀπόπειραι, οὐδὲ θὰ ἐκυλίετο ἡ ἀνθρωπότης εἰς τὰ αἵματα τῶν μετὰ τοὺς Γράκχους ἐμφυλίων πολέμων τῆς Ῥώμης, οὐδὲ θὰ ἐστέναζεν ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας ὑπὸ τὸν ζυγὸν κτηνώδους τυραννίδος τῶν πλείστων αὐτοκρατόρων τῆς Ῥώμης, οὐδὲ

θέσεων οὔτε ὁ δῆμος ἤτοῦετι παρεσκευασμένος, διὸ καταλείπει ἐν τῷ κινδύνῳ τὸν Γράκχον¹⁾, οὔτε οἱ μετριοφρονες ἀριστοκρατικοὶ ἔβλεπον τὸν καιρὸν κατάλληλον εἰς τοιαύτας μεταρρυθμίσεις, ἵνα συμπράξωσι τούτῳ²⁾. Οἱ Γράκχοι ὅμως, ἐξ ὧν εἶπομεν ἐλατηρίων ἀγόμενοι, καὶ μὴ λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν τὰς περιστάσεις ταύτας, ἀπεπειράθησαν νὰ πραγματοποιήσωσι τὰς αὐτῶν προθέσεις, ἀλλ' ἀπέτυχον οἰκτρῶς, ὅπως πρὸ τούτων ἀπέτυχε καὶ ὁ φιλόπατρις Δημοσθένης, ὅστις μὴ θέλων νὰ κατανοήσῃ τὴν μεγάλην τοῦ Φιλίππου ἰσχὺν καὶ τὴν τῶν συγχρόνων Ἑλλήνων πολιτικὴν ἀσθένειαν καὶ ἀσυμφωνίαν, ἀπεπειράθη νὰ συνασπίσῃ τούτους κατὰ τοῦ πολυμηχάνου καὶ λίαν ἰσχυροῦ Μακεδόνα παρὰ τὸ φρόνημα τοῦ καθαρῶτερον καὶ σαφέστερον βλέποντος τὰς περιστάσεις Φωκίωνος· ἀντέταξε μὲν ὅσους ἠδυνήθη κατὰ τῆς μακεδονικῆς φάλαγγος ἐν Χαιρωνείᾳ, ἀλλὰ καὶ ἡ Ἑλλάς ἠττήθη καὶ αὐτὸς ἔπεσε θῦμα τοῦ ὑπερβάλλοντος καὶ ἀκαίρου πατριωτισμοῦ του, καὶ οὕτως ἐπέσπευσε τὴν ὑπὸ τοὺς Μακεδόνας δούλωσιν τῆς Ἑλλάδος, ἣν σκοπὸν εἶχε νὰ μετριάσῃ ἢ τῶν ἐν Κορίνθῳ συνηγμένων Ἑλλήνων ἀνακλήρυξις εὐθύς μὲν τότε τοῦ Φιλίππου, ὕστερον δὲ τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὡς ἀρχηγῶν τῆς Ἑλλάδος ἐν τῷ κατὰ Περσῶν πολέμῳ.

Εἰς βεβαίωσιν τοῦ διῆχυρισμοῦ ἡμῶν ὅτι κυρία πρόθεσις τῆς τῶν Γράκχων ἀποπειρας πρὸς ρύθμισιν τῶν τῆς πολιτείας κακῶς ἐχόντων δὲν ἦτο ἰδρυσις κοσμοπολιτείας, προκαλουμένης ὑπὸ νουθεσιῶν Ἑλλήνων σοφῶν, ἀλλὰ πολιτικὴ ἀνάγκη, ἣν προώρως καὶ ἐκ δυσμενείας πρὸς τοὺς πλουσίους καὶ ἐκ φιλοδοξίας ἀπεπειράθησαν οἱ Γράκχοι νὰ θεραπεύσωσι, προσέρχεται καὶ ἡ τοῦ Πλούταρχου μαρτυρία ἐν κεφ. η' τοῦ βίου Τ. Γράκχου.

Εἰπὼν ὁ Πλούταρχος τίνι τρόπῳ ἐξ ἀπληστίας καὶ δόλου κα-

θα διεβίου ἐν τῷ σκότει τῆς ἀμαθείας δεκαεπτὰ ὅλους αἰῶνας, ἀφ' οὗ ἐξήγαγεν αὐτὴν τὸ φῶς τῆς νέας ἐπιστήμης καὶ τέχνης. Πόσον ἀπατηλαὶ εἰσι πολλάκις ἰδέαι τινὲς θεῖαι, ἀλλ' ὡς τοιαῦται δυστυχῶς ἀκατόρθωτοι καὶ ὑπεράνθρωποι!

(1) Βλ. Πλούταρχ. ἐν Τιθ. Γράκχῳ κεφ. ις'.

(2) Αὐτόθι κεφ. κἀ.

τέλαβον κατὰ μικρὸν οἱ ἀριστοκρατικοὶ πλούσιοι τὴν τῶν ἠττηθέντων ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων ἀστυγειτόνων χώραν, ἣτις κατ' ἀρχὰς διενεμήθη ὑπὸ τῆς πόλεως πᾶσι τοῖς ἀκτήμοσι καὶ ἀπόροις πολίταις, τελοῦσιν εἰς τὸ δημόσιον μετρίαν ἀποφορὰν, κατὰ νόμον μὴ ἐπιτρέποντάτιν ἔχειν πλέον τῶν 500 πλέθρων, καὶ ὅτι ἀποτέλεσμα τῆς ὑπὸ τῶν πλουσίων ὕστερον καταλήψεως τῆς δημοσίας αὐτῆς χώρας ἦτο ὅτι οἱ πένητες, ἀκτήμονες πάλιν γενόμενοι, οὔτε προθύμους παρεῖχον ἑαυτοὺς εἰς τὰς στρατείας, οὔτε τοὺς παῖδας καλῶς ἀνέτρεφον, καὶ ὅτι ἐντεῦθεν ἠλαττοῦτο ὁ τῶν ἐλευθέρων πολιτῶν πληθυσμὸς τῆς Ἰταλίας, ἠῦξαν δὲ ὁ τῶν ἀργυρωνήτων καὶ αἰχμαλώτων δούλων καὶ ἐπληθύνοντο τὰ δεσμωτήρια ἐκ κακούργων, ἐπάγει ὅτι Γάϊος Λαίλιος, ὁ Σκιπίωνος ἐταῖρος, ἐπεχείρησε νὰ διορθώσῃ τὰ κακῶς ἔχοντα· ἀλλ' ἐπειδὴ ἠναντιώθησαν οἱ δυνατοὶ, φοβηθεὶς τὸν θόρυβον, ἀπέσχε τῆς ἐπιχειρήσεως¹⁾, οὐδὲν δὲ προσθέτει ὁ βιογράφος Ἑλληνας περὶ τῆς ἐξ Ἑλλήνων σοφῶν προτροπῆς τοῦ Λαιλίου εἰς τοιαύτην ἐπιχείρησιν.

Δῆλον λοιπὸν ἐκ τούτων, ὅτι καὶ ἄλλοι ἀριστοκρατικοὶ πρὸ τῶν Γράκχων, οὐχὶ ὑπὸ Ἑλλήνων σοφῶν ὀδηγούμενοι (διότι οὐδὲν περὶ τούτου λέγεται ὑπὸ τῶν ἀρχαίων), εἶδον ὅτι ἐν Ῥώμῃ ἔνεκα τῆς ἀνισότητος ταύτης τῶν πολιτῶν ἐν τῇ κτήσει τῆς δημοσίας χώρας, ἔμελλε νὰ ἐπέλθῃ ποτὲ ἀνατροπὴ τῶν καθεστώτων· ταύτην δὲ ἀπεπειράθησαν μὲν νὰ προλάβωσιν, ἀλλ' ἤττον φιλόδοξοι ὄντες, ἐπειδὴ εἶδον ὅτι ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐπέλθῃ ἡ διορθωσις ἄνευ σπουδαίων τῆς πολιτείας κλονισμῶν, διότι οἱ δυνατοὶ ἀντέπραπτον εἰς πᾶσαν διορθωσιν τῶν κακῶς ἐχόντων, ἀπετράπησαν ἀπὸ τῆς ἐπιχειρήσεως²⁾. Ἡ ἀσθένεια λοιπὸν ἦτο πρὸ τῶν Γράκχων γνωστὴ καὶ τοῖς φίλοις τοῦ Πολυβίου καὶ εἰς τοῦτον

(1) Πλούταρχ. ἐν Τ. Γράκχῳ, κεφ. η'.

(2) Τούτοις σύμφωνα λέγει καὶ ὁ εὐνοϊκῶς ὑπὲρ Γράκχου ἀποφαινόμενος Ἀππιανὸς ἐν Ἑμφ. Ῥωμ. α', 11. Ὁ μὲν νοῦς τοῦ βουλευμάτος (Τιβερίου) ἦν οὐκ ἐς εὐπορίαν, ἀλλ' ἐς εὐανδρίαν (ὁ τῆς γῆς ἀναδασμὸς δηλαδή). τοῦ δὲ ἔργου τῆ ὠφελείᾳ μάλιστα αἰωρούμενος, ὡς οὔτε μείζον οὐδὲ λαμπρότερον δυναμένης παθεῖν τῆς Ἰταλίας, τοῦ περὶ αὐτὸ δυσχεροῦς οὐδ' ἐνεθυμεῖτο.

βεβαίως, ὡς αὐτως καὶ ἡ ταύτης θεραπεία, ἀλλ' οὗτοι ἤττον τῶν Γράκχων τολμηροὶ, καὶ μὴ θέλοντες νὰ προκαλέσωσι διὰ ἡρώϊκων φαρμάκων ταχύτερον σφοδρὸς τοῦ πολιτικοῦ σώματος σπασμούς καὶ τὸν ἐντεῦθεν θάνατον τούτου, ἀπέσχον ἀναβαλόντες εἰς ἄλλους καιροὺς καὶ ἄνδρας τὴν ἀπόπειραν τῆς θεραπείας.

Ὁ Τιβέριος ὅμως Γράκχος, τολμηρότερος τοῦ σοφοῦ Λαιλίου, καὶ μὴ λαμβάνων ὑπ' ὄψιν τοὺς καιροὺς οὐδὲ τὰς τῶν δυνατῶν ἀντιδράσεις, ἐπελήφθη τοῦ ἔργου τολμηρῶς ἀλλ' οὐχὶ καὶ σοφῶς. Ἐπέτυχεν μὲν τῆς τῶν νόμων του κυρώσεως, ἀλλὰ δι' ἀσεβήματος καὶ ἐπιθέσεως χειρῶν ἀδίκων ἐπὶ τῆς ἱερᾶς δημαρχικῆς ἀρχῆς, ἥτις μέχρι τοῦδε ἦτο σεβαστὴ καὶ ἀπαραβίαστος τοῖς Ῥωμαίοις. Ἀπὸ τῆς κυρώσεως ὅμως μέχρι τῆς ἐκτελέσεως ὑπῆρχε μέγα τὸ διάστημα, καὶ τὰ κωλύματα οὐκ ὀλίγα. Ἡ ἀριστοκρατία ἀπὸ τῆς κυρώσεως τῶν νόμων τοῦ Τιβερίου Γράκχου δὲν παρέσχε τὰ μέσα, δι' ὧν δυνατὸν ἦτο νὰ ἐκτελεσθῶσιν αἱ διατάξεις τῶν νόμων. Ὁ Γράκχος ἔβλεπεν ὅτι παρερχομένου τοῦ χρόνου τῆς δημαρχικῆς του ἀρχῆς, ἔμελλε καὶ ἡ τῶν νόμων του ἐκτέλεσις νὰ μένη ἐν χάρτῃ. Ἴνα μὴ δὲ τοῦτο γείνη, αὐτὸς μὲν διενεώθη νὰ αἰτήσῃ καὶ τὸ ἐπιὸν ἔτος τὴν αὐτὴν δημαρχικὴν ἀρχὴν, εἰ καὶ οἱ νόμοι ῥητῶς ἀπηγόρευον τοῦτο¹), ἡ δὲ τύχη ἐφάνη ὅτι ἐν τῷ μεταξὺ παρέσχεν αὐτῷ τὰ πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν νόμων του μέσα, ἃ ἤρνεϊτο νὰ χορηγήσῃ αὐτῷ ἡ ἀριστοκρατία.

Τὸ ὑπὸ τῆς τύχης δὲ ἡ τῶν περιστάσεων προσενεχθὲν δῶρον ἦτο ἡ τοῦ Φιλομήτορος Ἀττάλου διαθήκη, ἐν ἣ κληρονόμος ἐνεγράφετο ὁ τῶν Ῥωμαίων δῆμος κατὰ τὴν παρὰ Πλουτάρχῳ διήγησιν²). Ἐν τῇ διαθήκῃ ταύτῃ ἀνευρίσκων ὁ κ. Ρενιέρης τὸν ἀπὸ μηχανῆς θεὸν πρὸς λύσιν τῶν δυσχερειῶν τοῦ Τ. Γράκχου εἰς πραγματοποίησιν τῶν πολιτικῶν του σχεδίων, ἀποπειρᾶται ν' ἀποδείξῃ ὅτι καὶ αὕτη ἦτο ἔργον τῶν Ἑλλήνων σοφῶν, Βλοσσίου καὶ Διοφάνους. Εἰς ἀπόδειξιν δὲ τούτου προσάγει πόρρωθεν πλεῖστα ἱστο-

(1) Βλ. Ρενιέρην ἐν σελ. 69 καὶ 156. Ὁ τὸ 412 ἀπὸ Ῥώμης ψηφισθεὶς νόμος ὠριζε *Ne quis eundem magistratum intra decem annos caperet*. Πρβ. καὶ Mommsen ἐν Ῥωμ. ἱστορ. τόμ. 6' σελ. 70 τῆς δ' ἐκδ.

(2) Ἐν Τιβ. Γράκχῳ κεφ. 18'.

ρικὰ διδόμενα, παρὰ Πολυβίῳ καὶ ἄλλοις συγχρόνοις καὶ μικρὸν μεταγενεστέροις συγγραφεῦσιν ὑπάρχοντα, ἅτινα συνδυάζων ἀποπειρᾶται ν' ἀνεύρῃ ἐν αὐτοῖς τὸν μίτον τῶν ἐνεργειῶν τῶν δύο τούτων σοφῶν Ἑλλήνων (βλ. σελ. 159 τῆς πραγματείας).

Ἄλλ' ὅσον καὶ ἂν ἦτο συντελεστικὴ πρὸς τοὺς σκοποὺς τοῦ Γράκχου ἡ διαθήκη τοῦ Ἀττάλου, ὀθενδήποτε αὕτη καὶ ἂν προσκλήθη, ἐφάνη ὅμως καὶ αὕτη ἄκαιρος καὶ ἐξ ἴσου ἀνίσχυρος πρὸς ἐκτέλεσιν αὐτῶν, ὅσον καὶ αἱ φημιζόμεναι τῶν σοφῶν Ἑλλήνων νοουθεσίαι καὶ ὀδηγίαι.

Κατὰ τὸν αὐτὸν Πλουτάρχον, δῆμαρχος ἔτι ὢν ὁ Τ. Γράκχος, ἅμα κομισθείσης τῆς Ἀττάλου διαθήκης εἰς Ῥώμην δι' Εὐδήμου τοῦ Περγαμηνοῦ, προτείνει τῷ δήμῳ νόμους ὑπὲρ τῆς χρήσεως τῶν τοῦ Ἀττάλου χρημάτων εἰς πραγματοποίησιν τῶν κυρωθέντων αὐτοῦ νόμων, καὶ ὑπὲρ τῆς ἀμέσου παρὰ τοῦ δήμου διοικήσεως τῶν τοῦ Ἀττάλου πόλεων. Ἀμφότερα ἔκνομα διὸ οὐ μόνον ἐν τῇ κυρώσει τῶν νέων τούτων νόμων εὔρε μέγα πρὸςκομμα τοὺς πολιτικοὺς αὐτοῦ ἀντιπάλους, οἵτινες πᾶσι τοῖς δυνατοῖς τρόποις ἀντεπολιτεύθησαν αὐτῷ, ἀλλ' ἔτι μᾶλλον ἐν τῇ παρανόμῳ αἰτήσῃ τῆς δευτέρας δημαρχίας βίαν κατὰ τῆς ἰσχυρογνωμοσύνης ἀντιτάσσοντας διότι σύμπασα ἡ ἀριστοκρατία, προεξάρχοντος τοῦ Σκιπίωνος Νασικᾶ, ἐξαναστᾶσα ὅπως κωλύσῃ τὴν ἐκλογὴν αὐτοῦ, ὅλως ἀντικειμένην τῷ νόμῳ, βίᾳ διέλυσε τὸν εἰς συνέλευσιν κληθέντα ὄχλον, καὶ οὐ μόνον τὸν Τιβέριον Γράκχον, ἀλλὰ καὶ πολλοὺς αὐτοῦ φίλους ἀνηλεῶς ἐθανάτωσε, θλιβομένου μόνον καὶ οἰκτείροντος τὰ γινόμενα τοῦ ἐν ἄστει δήμου.

Ἡ ἐν τούτοις δειλία καὶ ἀπραξία τοῦ δήμου καὶ ἡ τῶν ὀλιγαρχικῶν τόλμη ἐβεβαίωσαν ὅτι ὁ σοφὸς Λαίλιος ἔκρινε πολὺ κρεῖττον περὶ τῶν περιστάσεων ἢ ὁ Τιβέριος Γράκχος. Οὗτος, προλαβὼν τοὺς χρόνους καὶ μὴ καλῶς σταθμίσας τὰς περιστάσεις, ἐγένετο αἴτιος νὰ χυθῇ νῦν ἐν Ῥώμῃ αἷμα πολιτῶν ἐκ πολιτικῆς σάσεως, ὅπερ οὐδέποτε πρότερον ἐγένετο¹), νὰ ἐξυβρισθῇ κατὰ

(1) Βλ. ἐν σελ. 181 σημ. 1) τὴν περὶ τούτου τοῦ Πλουτάρχου καὶ Ἀπιανοῦ μαρτυρίαν.

πρῶτον δημοσίᾳ τὸ ἱερὸν καὶ ἀπαραβίαστον τοῦ δημάρχου ἀξίωμα ἐν τῷ συνάρχοντι αὐτοῦ δημάρχῳ Ὀκταβίῳ¹), καὶ νὰ ἐξεγερθῶσιν ἐπὶ τοσοῦτον τὰ πολιτικὰ πάθη, ἅπερ θὰ ἔμενον ἴσως ἐπὶ τινα ἔτι χρόνον ἐν ἡρεμίᾳ, ὥστε προεκάλεσαν μετ' ὀλίγας δεκάδας ἐτῶν τὰς σφαγὰς τοῦ Μαρίου καὶ Σύλλα, Πομπηίου καὶ Καίσαρος καὶ τῶν ὁμοίων τούτοις φιλοδόξων καὶ φιλάρχων ἀνδρῶν, ὧν ἀποτέλεσμα ἦτο ἡ κατάπτωσις τῆς τῶν Ῥωμαίων πολιτικῆς ἐλευθερίας καὶ ἡ ἀνόρθωσις τῆς τῶν αὐτοκρατόρων τυραννίδος.

Τοιοῦτον ἀτυχὲς τέλος ἔλαβον αἱ μελετηθεῖσαι ὑπὸ τῶν Γράκχων καὶ τῶν ὁμοφρόνων αὐτοῖς πολιτικαὶ μεταρρυθμίσεις, οἵαιδ' ἔποτε καὶ ἂν ἦσαν καὶ ὀθενδ' ἔποτε καὶ ἂν προεκλήθησαν αὐταὶ διότι οἱ καιροὶ ἦσαν ἀλλότριοι πρὸς τὴν πραγματοποίησιν αὐτῶν πολὺ δὲ μᾶλλον πρὸς τὴν τῶν Στωϊκῶν κοσμοπολιτείαν. Τὸ ἀνθρώπινον γένος φαίνεται, ὅτι ἐκ τῆς ἰδίας φύσεως εἶναι καταδικασμένον νὰ κυλῆθῃ διὰ παντὸς τὸν τοῦ Σισύφου λίθον, νὰ διατρέχῃ τὰς πολιτικὰς ἐκείνας ἀνακυκλώσεις, ἅς ὑπέδειξαν οἱ σοφοὶ τῆς Ἑλλάδος οὐδαμοῦ δὲ καὶ οὐδέποτε νὰ δύναται νὰ ἰδρῦσῃ καὶ συντηρήσῃ πολιτείαν μόνιμον καὶ σύμφωνον πρὸς τὰς θεωρίας τῶν σοφῶν!

Ἡδέως ἀνέγνωμεν τὴν τοῦ κ. Ῥενιέρη σοφὴν πραγματείαν ἅπαξ καὶ πολλάκις, διότι ὅσῳ πλέον ἀνεγινώσκομεν ταύτην, τοσοῦτῳ μᾶλλον ἑτερπόμεθα ἐκ τῆς χάριτος τοῦ λόγου αὐτοῦ, καὶ τοσοῦτῳ μᾶλλον, ὡς Ἕλληνες, ἐνησμενίζόμεθα ἐπὶ τῇ ἀποδείξει τοῦ θέματος. Ἄλλ' ὁμολογοῦμεν ὅτι οὔτε ἡ πολυμάθεια οὔτε ἡ ὀξύνοια τοῦ συγγραφέως ἠδυνήθησαν νὰ ἐξασθενήσωσι τὴν ἡμετέραν ἔννοιαν περὶ τῆς ὑπὸ τῶν Γράκχων ἐπιχειρηθείσης πολιτικῆς μεταρρυθμίσεως, ἣν ἐκ τῆς μελέτης τῆς Ῥωμαϊκῆς ἱστορίας καὶ τῆς ἐξ αὐτῆς γνώσεως τοῦ Ῥωμαϊκοῦ χαρακτῆρος ἐπορίσθημεν, καὶ ἣν ἐπεβεβαίωσαν οὐ μόνον οἱ σύγχρονοι, ἀλλὰ καὶ οἱ μεταγενέστεροι τῶν Γράκχων Ῥωμαῖοι συγγραφεῖς καὶ Ἕλληνες καὶ πάντες

(1) Πλούτ. ἐν Τ. Γράκχ. κεφ. ι' καὶ ιε'. «Μέγα γάρ τι καὶ καλὸν ἔδοκει τὸ τῶν δημάρχων ἀξίωμα μέχρι τῆς ἡμέρας ἐκείνης διατετηρημένον ἀνηρῆσθαι καὶ καθυβρίσασθαι».

σχεδὸν οἱ νεώτεροι ἱστορικοὶ¹), ὥστε νὰ πεισθῶμεν ἐκ τῶν ἔρευ-

(1) Χάριν τῶν ἀναγνιστῶν, ὅσοι δὲν ἔχουσι τὴν νεωτάτην Ῥωμαϊκὴν ἱστορίαν τοῦ Γερμανοῦ Θ. Μομμσένου (Mommsen), προσθέτομεν ἐν μεταφράσει τὰς μετὰ τὴν ἐξιστόρησιν τῆς τῶν Γράκχων στάσεως φερομένας ὑπὸ τοῦ σπουδαιοτάτου τούτου ἱστορικοῦ κρίσεις.

Ὁμολογήσας οὗτος (ἐν σελ. 94 τοῦ β' τόμου τῆς ἱστορίας ταύτης, ἔκδ. δ') ὅτι διὰ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ περὶ ἀναδασμοῦ τῆς δημοσίας γῆς νόμου τοῦ Γράκχου ἤθελον προληφθῆ ἐν Ῥώμῃ οὐκ ὀλίγα δεινὰ, διὸ καὶ τινες τῶν φρονίμων ἀριστοκρατικῶν ἦσαν ἐν ἀρχῇ ὁμόφρονες τῷ Γράκχῳ, προσθέτει ἐφεξῆς: «Ἄλλ' εἰ καὶ ἡ πρόθεσις τοῦ Τιβερίου Γράκχου ἐφάνη καλὴ καὶ σωτήριος πολλοῖς τῆς πατρίδος φίλοις, ἡ ὁδὸς ὁμῶς, ἣν οὗτος ἐβάδιζεν, οὐδενὸς ὀνομαστοῦ καὶ φιλοπάτριδος ἀνδρὸς ἔτυχε τῆς ἐπιδοκιμασίας, οὐδὲ ἠδύνατο νὰ τύχῃ. Ἡ Ῥώμη ἐκυβερνᾶτο ἐν τούτοις τοῖς χρόνοις ὑπὸ τῆς Συγκλήτου. Ὁ κατὰ τῆς πλειονοψηφίας τῆς Συγκλήτου νομοθετῶν προεκάλει στάσιν. Στάσις κατὰ τῆς ἐννοίας τοῦ πολιτεύματος ἦτο, ὅτι ὁ Γράκχος εἰσήγαγε τὸν περὶ ἀναδασμοῦ τῆς δημοσίας γῆς νόμον εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου. Στάσις καὶ κατὰ τοῦ γράμματος τῶν νόμων, ὅτε οὗτος κατέλυσε οὐ μόνον ἐν τῷ νῦν ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι τὸ διορθοῦν τὴν πολιτικὴν μηχανήν, δι' οὗ ἡ Σύγκλητος νομίμως ἐκώλυε τὰς κατὰ τῶν δικαιωμάτων τῆς ἐπιθέσεις, τὴν τῆς δημαρχικῆς δηλαδὴ ἐξουσίας παρέμβασιν καὶ ἄρνησιν, καταβιβάσας ἀπὸ τῆς δημαρχικῆς ἀρχῆς τὸν συνάδελφόν του δι' ἐκνόμου καὶ εὐτελοῦς σοφιστείας.

Ἄλλ' οὐχὶ ἐν τούτῳ κεῖται ἡ ἠθικὴ καὶ πολιτικὴ ἀδελξιότης τῶν πολιτευμάτων τοῦ Γράκχου. Τὸ οὐσιῶδες ἀμάρτημα τῆς τῶν Γράκχων στάσεως κεῖται εἰς τὸ πολλάκις παροραθὲν γεγονός, εἰς τὴν τότε ποιότητα τῶν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τοῦ δήμου συνερχομένων». (Περιγράφας ὁ ἱστορικὸς ἐνταῦθα τὸν συνερχόμενον συφερτώδη ὄχλον ὡς ὄλως ἀνίκανον νὰ σκεφθῆ καὶ ἀποφασίσῃ περὶ νόμων, προσθέτει): «Ὁ κατορθώσας νὰ δεσπόσῃ ἐπὶ τινὰς ὥρας τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ ὄχλου τούτου καὶ νὰ θέσῃ τὸν τύπον τῆς νομιμότητος τῆς κυριάρχου θελήσεως αὐτοῦ ἐπὶ τῶν σχεδίων του, εὐρίσκεται οὐχὶ ἐν ἀρχῇ, ἀλλ' ἐν τέλει τῆς τοῦ δήμου ἐλευθερίας, οὐχὶ παρὰ τῇ δημοκρατίᾳ, ἀλλὰ παρὰ τῇ μοναρχίᾳ. Διὰ τοῦτο ἐν προτέροις χρόνοις ὁ Κάτων καὶ οἱ τούτου ὁμόφρονες οὐδέποτε εἰσήγον εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου ἀγροτικὸς νόμους, ἀλλ' εἰς τὴν Σύγκλητον. Διὰ τοῦτο οἱ περὶ τὸν Σκιπίωνα σύγχρονοι τοῦ Γράκχου ἐξέλαβον τὸν ὑπὸ τοῦ Φλαμίνου εἰσαχθέντα τὸ 232 π. Χ. ἀγροτικὸν νόμον, ὡς τὸ πρῶτον βῆμα ἐπὶ τοῦ ὀλεθροῦ σταδίου, ὡς ἀρχὴν τῆς καταπτώσεως τοῦ Ῥωμαϊκοῦ μεγαλείου. Διὰ τοῦτο ἄφησαν οἱ αὐτοὶ τὸν προκαλέσαντα τὴν διανομὴν τῆς γῆς νὰ καταπέσῃ, ἐμβλέποντες εἰς τὸ οἰκτρὸν τούτου τέλος

νῶν καὶ εἰκασιῶν τοῦ κ. 'Ρενιέρη, ὅσον πειστικαὶ καὶ ἂν ὦσιν ἄλλως αὐταί, ὅτι οἱ Γράκχοι εἶχον ὑπ' ὄψιν μόνον τὸ κοινῇ συμφέρον, καὶ ὅτι "Ἕλληνες σοφοὶ ἠδυνήθησάν ποτε νὰ προκαλέσωσι μεταρρυθμίσεις τοῦ ῥωμαϊκοῦ πολιτεύματος κατὰ τὰς θεωρίας αὐτῶν, πείθοντες εἰς ταύτας ῥωμαίους ἀριστοκρατικούς, αἰείποτε ἐνασμενιζομένους ἐπὶ τῇ τελειότητι τοῦ ἰδίου πολιτεύματος, ἴσως δὲ καὶ μετὰ μειδιάματος ἀκούοντας τὰς περὶ τούτου ἀντιθέτους θεωρίας τῶν παρ' αὐτοῖς Ἑλλήνων σοφῶν. Νομίζομεν τούναντίον ὅτι καὶ πᾶς ἄλλος ἐν τούτῳ γενόμενος νεωτερισμὸς καὶ μεταβολὴ ἀπὸ τῆς καθαιρέσεως τῶν βασιλέων καὶ ἐφεξῆς προῆλθεν

πρόχωμα τρόπον τινὰ καθ' ὁμοίω ἐν τῷ μέλλοντι ἀποπειρῶν, ἐν ᾧ τοὺς ὑπ' αὐτοῦ τεθέντας περὶ διανομῆς γῆς νόμους ἐτήρησαν οἱ αὐτοὶ καὶ μετὰ πάσης ἐνεργείας ἐχρησιμοποίησαν. Ἐν τοιαύτῃ οἰκτρᾷ καταστάσει εὐρίσκοντο τὰ πράγματα, ὥστε ἀγαθοὶ πατριῶται ἠναγκάσθησαν ἐν ἀποτροπαίῳ ὑποκρίσει τὸν μὲν κακουργήσαντα νὰ προδώσωσι, τὸν δὲ καρπὸν τῆς κακουργίας νὰ ἰδιοποιηθῶσι. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ τοῦ Γράκχου ἀντίπαλοι δὲν εἶχόν πως ἄδικον κατηγοροῦντες αὐτοῦ ὅτι ὠρέγετο τοῦ βασιλικοῦ στέμματος. Καὶ τοῦτο ἴσως εἶναι δευτέρα κατ' αὐτοῦ κατηγορία μᾶλλον ἢ δικαιολόγησις, ὅτι ἡ ἰδέα αὕτη ἦτο καὶ αὐτῷ τούτῳ ἴσως ἄλλοτρία. Τὸ ἀριστοκρατικὸν στοιχεῖον εἶχε διαφθαρῆ τοσοῦτον ἐντελῶς, ὥστε ὁ καταργῶν τὴν Σύγκλητον καὶ καταλαμβάνων αὐτὸς τὴν θέσιν ταύτης πατριώτης, ὠφέλει διὰ τούτου ἴσως μᾶλλον ἢ ἔβλαπτε τὸ κοινόν. Πλὴν τοιοῦτος τολμητίας δὲν ἦτο ὁ Τ. Γ., ἀλλ' ὀλίγον ἱκανὸς καὶ ὄλως ἀγαθόφρων συντηρητικὸς πατριώτης, ὅστις ἠγνῶει μάλιστα τί ἐπεχείρει, ὅστις ἐν ἀγαθῇ προθέσει καλῶν τὸν δῆμον, συνήγαγεν ἀχαλίνωτον ὄχλον, καὶ ἐν ἀγνοίᾳ ἐξέτεινε χεῖρα ἐπὶ τοῦ στέμματος, ἕως οὔ ἡ ἀκατάσχετος τῶν πραγμάτων φορὰ παρέσυρεν αὐτὸν ἀνεπιστρεπτὴ εἰς τὸ στάδιον τῆς δημαγωγίας καὶ τυραννίας. ἕως οὔ μὲ τὴν οἰκογενειακὴν του ἐπιτροπὴν πρὸς διανομὴν τῶν γαιῶν, μὲ τὰς ἐπεμβάσεις εἰς τὰ οἰκονομικὰ τοῦ κράτους, μὲ τὰς ἐξ ἀνάγκης καὶ ἀπελπισίας ἐκβιασθείσας ἄλλας μεταρρυθμίσεις, μὲ τοὺς σωματοφύλακας τῶν ἐν ἀγυαῖς καὶ τριόδοις μαχῶν, ἐγένετο κατὰ μικρὸν καὶ ἑαυτῷ καὶ ἄλλοις γνωστὸς ὡς *usurpator*. ἕως οὔ τὰ ἀπολυθῆντα δαιμόνια τῆς στάσεως συνέλαβον καὶ κατέστρεψαν τὸν συγκαλέσαντα αὐτὰ ἀνίκανον. Ἡ δὲ τῆς ἐτελεύτησεν ἄτιμος σφαγὴ διευθύνθη κατὰ τῶν προκαλεσάντων αὐτήν. Ἡ δὲ δόξα τοῦ μαρτυρίου, μὲ τὴν ὁποίαν αὐτὴ ἐκόσμησε τὸ τοῦ Τ. Γράκχου ὄνομα, ἀπεδόθη καὶ νῦν, ὡς συνήθως συμβαίνει, εἰς ἀνοίκειον πρὸς ὠπὸν.

οὐχὶ ἐκ φιλοσοφικῶν θεωριῶν, ἀλλ' ἐκ τῆς περισκεμμένης μακρᾶς πείρας αὐτῶν τῶν ῥωμαίων πολιτικῶν πρὸς ἱκανοποίησιν τῶν ἐκ τῆς προόδου τοῦ χρόνου καὶ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους ἀπαιτήσεων τοῦ δήμου, καὶ πρὸς περιστολὴν ἢ καὶ πρὸς πρόληψιν μειζόνων πολιτικῶν μεταβολῶν, δι' ὧν ἠδύνατο νὰ ἀνατραπῆ ὄλως τὸ πατροπαράδοτον καὶ ἀληθῶς ἄριστον διὰ τοὺς ῥωμαίους πολιτεύμα. Τοῦτο δὲ κατώρθωσε μετὰ σπανίας ἀληθῶς πολιτικῆς συνέσεως τὸ τῶν βασιλέων ἐκεῖνο συνέδριον, ὅπερ διὰ τῆς περισκεμμένης αὐτοῦ πολιτικῆς οὐ μόνον συνεῖχεν ἐν ἀρμονίᾳ τὰ τῆς Ῥώμης ἐπὶ πέντε ὄλους αἰῶνας, ἀλλὰ καὶ τὴν δύναμιν αὐτῆς ἐξέτεινεν ἐπὶ παντὸς τοῦ ἀρχαίου κόσμου, καὶ ἐν τῷ αὐτῷ χρονικῷ διαστήματι ἀνέδειξε πολιτικούς καὶ ἠθικούς χαρακτήρας, ἐφ' οἷς σεμνύνεται ἡ ἀνθρωπότης, τοσοῦτους καὶ τηλικούτους, ὅσους καὶ οἴους οὐδεμία ἄλλη τῆς γῆς χώρα ἀνέδειξε μέχρι τοῦδε ἴσως. Οὐδεὶς βεβαίως δύναται ν' ἀρνηθῆ ὅτι τοιαύτη ἀριστοκρατικὴ πολιτεία εἶχε καὶ τινὰς ἐλλείψεις, αἵτινες ὡς τερηδόνες ἐν αὐτῇ γεννηθεῖσαι κατεβίβρωσκον τὸ πολιτικὸν οἰκοδόμημα ἢ ὡς ἔμφυτοι αὐτῷ κῆρες ἤγον πρὸς τὸν θάνατον. Τοιαύτη ἡ φύσις τῶν ἀνθρωπίνων. Ἀλλ' ὅσον αὐταὶ καὶ ἂν μεγεθύνωνται ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν τοιοῦτου πολιτεύματος, ὅσον καὶ ἂν ἀντιτάσσωνται εἰς αὐτὴν τὰ τῆς ἰδανικῆς καὶ ἀδυνατοῦ ἐπιτευχθῆναι κοσμοπολιτείας ἀγαθὰ, πάλιν αὐταὶ εἰσιν ἐλάχισται, παραβαλλόμεναι πρὸς ἐκεῖνα, ἃ προεκάλεσεν εἴτε ἀπληστος φιλαρχία καὶ φιλοδοξία, εἴτε ἄκαιρος καὶ ἀπειρος προαίρεσις πραγματοποίησεως ἰδανικῶν πολιτευμάτων.

Περατοῦντες ἐνταῦθα τὰς ἀντιρρήσεις ἡμῶν εἰς τινὰς τῶν εἰκασιῶν τοῦ κ. 'Ρενιέρη, ὁμολογοῦμεν ὅτι καὶ μετὰ τοῦτο ἡ ἀξία τῆς πραγματείας του μένει ἀπαραμείωτος, καὶ ὅτι ἡ νεαρὰ ἡμῶν φιλολογία, ὀλίγα ἔχουσα νὰ ἐπιδείξῃ ὁμοίας φύσεως ἔργα, ὀφείλει οὐ μικρὰς τῷ κ. 'Ρενιέρη χάριτας, διότι προσήνεγκεν αὐτῇ συμβολὴν, διακρινομένην κατὰ τε τὸ εἶδος καὶ τὴν ἀκρίβειαν τῆς μεθόδου, καὶ διότι, ἀποπειραθεὶς ν' ἀποδείξῃ ὅτι ἡ Ἑλλάς οὐδὲ εἰς τὰ τῆς ῥωμαϊκῆς πολιτείας ἔμεινεν ἀσυντελής, ἐξήγαγε διὰ τῆς πραγματείας του ταύτης δύο σοφοὺς Ἕλληνας ἀπὸ τῆς λήθης, εἰς ἣν εἶχεν ἐμβάλει αὐτοὺς ὁ μακρὸς χρόνος. ΕΓΘ. ΚΑΣΤΟΡΧΗΣ.

ΠΑΥΛΟΣ ΣΑΡΠΗΣ

ὑπὸ Φραγκίσκου Ζαμβάλδη, καθηγητοῦ τῶν ἐλληνικῶν
γραμμάτων ἐν Ῥώμῃ (*).

Ἄφ' οὗ ὁ χριστιανισμὸς ἀποκατέστη ἐν Εὐρώπῃ καὶ ὁ κλῆρος αὐξηθεὶς διὰ δυνάμεως καὶ πλούτου κατέσχευεν ἐν τῷ κράτει ἐπίσημον θέσιν, ἤρξατο μέγας καὶ μακροχρόνιος ἀγὼν ἄχρι σήμερον ὑφιστάμενος, ἀγὼν μεταξύ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας προσπαθούσης νὰ ὑπερτερῇ τῆς πολιτικῆς, καὶ ταύτης ἀνθισταμένης ἵνα διατηρῇ τὰ ἐαυτῆς δικαιώματα καὶ περιορίζῃ τὴν ἐκκλησίαν ἐν τὸς τοῦ πνευματικοῦ αὐτῆς περιβόλου.

Εἶναι θεμελιῶδες δόγμα τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν προωρίσθη εἰς τὸν παρόντα βίον, ἀλλ' εἰς ἀνωτέραν καὶ εὐτυχέστεραν ὑπαρξιν, ὅτι δὲν εἶναι αὕτη ἡ πατρὶς ἡμῶν, πρὸς ἣν πρέπει νὰ διευθύνωμεν τὰ βλέμματα καὶ τὰ ἔργα ἡμῶν, ἀλλ' ἡ οὐράνια πατρὶς, ὅτι ὁ καιρὸς οὗτος εἶναι δι' ἡμᾶς καιρὸς δοκιμασίας, ἵνα λάβωμεν αἰώνιον ἄθλον ἢ καταδικασθῶμεν εἰς αἰώνιαν κόλασιν. Μετὰ θάνατον τὸ μὲν σῶμα ἐπανέρχεται εἰς τὴν γῆν ὅθεν τὴν γένεσιν ἔλαβεν, ἡ δὲ ψυχὴ ἀνίπταται εἰς τοὺς κόλπους τοῦ Θεοῦ. Λοιπὸν οὐδὲν θαυμαστὸν, ἂν ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἐξουσία ἐπωφελομένη τὴν πίστιν ταύτην, ἐνεργοῦσαν ἐπὶ ἀπλῶν καὶ ἀφελῶν πνευμάτων, παρήγαγε λογικῶς τὸ συμπέρασμα, ὅτι μόνον ἡ ψυχὴ εἶναι ἀξία τῆς ἡμετέρας μελέτης, ὅτι εἰς τὴν σωτηρίαν αὐτῆς πρέπει νὰ τείνωσιν ὅλαι αἱ φροντίδες τοῦ ἀνθρώπου, καὶ προκειμένης αἰδιότητος, εὐδαιμονίας ἢ βασάνων, οὐδεμίαν πρέπει ν' ἀποφύγωμεν θυσίαν, ἀλλὰ νὰ ὀλιγωρῶμεν καὶ νὰ ταπεινώ-

(*) Ὁ ἐπιστεῖλας ἡμῖν πρὸς δημοσίευσιν τὴν ἄνω πραγματείαν καθηγητῆς εἶναι ἐκ γενετῆς Ἰταλὸς καὶ δὴ Ἐνετός, ἐκμαθὼν ἀπὸ καιροῦ καὶ τὴν νεωτέραν ἡμῶν γλῶσσαν καὶ ὁμιλῶν καὶ γράφων αὐτὴν εὐχερῶς. Πολλοὶ τῶν ἡμετέρων ἤδη ἀνέγνωσαν τὸ πέρυσιν ἐκδοθὲν ὑπ' αὐτοῦ ἐν Ἐνετίᾳ βιβλίον: Καρόλου Χόπφ οἱ Σλάβοι ἐν Ἑλλάδι· ἀνασκευὴ τῶν θεωριῶν Φαλλμεράυερ, μεταφρασθεῖσα ἐκ τοῦ Γερμανικοῦ εἰς τὸ Ἑλληνικὸν ὑπὸ Φραγκ. Ζαμβάλδη. Σ. τ. Ἐ.

μεν τὸ σῶμα ὡς εὐτελές καὶ σαθρόν. Καὶ ἐπειδὴ, ἔλεγον, ἡ ἀνθρωπίνη φύσις εἶναι διπλῆ καὶ συνίσταται ἀπὸ σώματος καὶ ψυχῆς, εἰς μὲν τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἐξουσίαν ἀνήκει ἡ ἐπιμέλεια τῆς ψυχῆς, εἰς δὲ τὴν πολιτικὴν ἡ τοῦ σώματος· ἐκ τοῦ ὅτι δὲ τὸ μὲν σῶμα πέφυκεν εἰς δουλείαν, ἡ δὲ ψυχὴ εἰς ἀρχὴν, καὶ τὸ μὲν εἶναι φθαρτὴ ὕλη, ἡ δὲ ἀθάνατον πνεῦμα, ἐξήγαγον τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ πολιτικὴ ἐξουσία πρέπει νὰ ὑποταγῇ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν, καθάπερ τὰ ὑλικά συμφέροντα τοῦ κόσμου τούτου ὑποτάσσονται εἰς τὰ αἰδία συμφέροντα τοῦ οὐρανοῦ.

Τοῦτο τὸ δόγμα βλαστῆσαν ἐκ τῶν ἀρχῶν τῆς θρησκείας, ἀναπτυχθὲν ὑπὸ τῶν θεολόγων, κηρυχθὲν ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος, ἐμπνευσθὲν εἰς τὰς ψυχὰς ὑπὸ τῶν πνευματικῶν ἐν χρόνῳ ἀφελοῦς πίστεως καὶ σκοτεινῆς δεισιδαιμονίας, ὑπῆρξεν ἡ κυρία ἀφορμὴ τῆς παντοδυναμίας τῶν Παπῶν κατὰ τὸν Μεσαιῶνα, τῆς ὀλονέν σφοδρότερας εἰσβολῆς τοῦ κλήρου εἰς τὰ κοσμικὰ πράγματα, τοῦ φόβου καὶ τῆς ταπεινώσεως τῶν ἡγεμόνων ἐνώπιον τῶν ἀπειλῶν καὶ τῶν ἀφορισμῶν τῆς Ῥώμης.

Ὅμως καὶ κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους τὰ ἀνώτερα πνεύματα ἐνόησαν ὅτι, ἂν μὲν δι' ἕκαστον χριστιανὸν ἦναι ἀνώτατον ἐνδιαφέρον τὸ τοῦ μέλλοντος βίου, οὐχ ἦττον ἡ πολιτικὴ κοινωνία ἔχει σκοπὸν λίαν διάφορον, τὴν υπεράσπισιν τῆς ἀσφαλείας, τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἰδιοκτησίας τῶν πολιτῶν, καὶ ὅτι ἂν καὶ εἴμεθα προωρισμένοι εἰς ἄλλον βίον, δὲν ὑπάρχει ὅμως λόγος ἵνα μὴ ζητῶμεν τὴν εὐταξίαν καὶ εὐεξίαν τοῦ παρόντος, οὐδὲ ν' ἀφίνωμεν τὰ μέγιστα δῶρα τοῦ Θεοῦ εἰς τὰς χεῖρας τῶν ἱερέων.

Ἐντεῦθεν ἐπήγαζεν ἡ πολιτικὴ θεωρία τοῦ Δάντου, ὅτι ὁ Θεὸς ἔδωκεν εἰς τὸν κόσμον δύο ἡλίους, τὸν Πάπαν καὶ τὸν αὐτοκράτορα, τὸν μὲν φύλακα τῶν πνευματικῶν συμφερόντων, τὸν δὲ τῶν ὑλικῶν καὶ πολιτικῶν· οὗτοι δὲ πρέπει νὰ ὦσιν ἀνεξάρτητοι ἀπ' ἀλλήλων καὶ νὰ διάγωσιν ἐν πνεύματι εὐμενοῦς συμπνοίας· ἐντεῦθεν αἱ λαιδορίαι αὐτοῦ κατὰ τοῦ ὑποτιθεμένου δώρου τοῦ Κωνσταντίνου εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ κατὰ τῆς ἀσεβοῦς ἐπιθυμίας τῶν Παπῶν νὰ κρατῶσιν ἅμα τὴν σπάθην καὶ τὴν ποιμαντικὴν ῥάβδον.

Ἄμα ταῖς ὀλίγαις καὶ ἐρήμοις φωναῖς τῶν μεγάλων ἀνδρῶν ἀνθίσταντο εἰς τὰς ἀντιποιήσεις τῆς Ῥωμαϊκῆς αὐλῆς οἱ ἡγεμόνες τῆς χριστιανωσύνης, προσπαθοῦντες νὰ σώσωσιν ὅσον τὸ δυνατόν τὴν ἰδίαν ἐξουσίαν καὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν λαϊκῶν. Ἄλλ' ἐν τούτῳ τῷ ἀγῶνι ἡ Ῥώμη εἶχε πολλοὺς καὶ δυνατοὺς συμμάχους· ὑπὲρ αὐτῆς ἐμάχοντο τὰ προνόμια, αἱ ἀτέλειαι, τὰ συμφέροντα τοῦ κλήρου ἐκάστου κράτους, αἱ ὑπερμεγέθεις κτήσεις του, ἡ ἀμάθεια καὶ ἡ δεισιδαιμονία τῶν ἰδίων ὑπηκόων, ὥστε πολλάκις ἠττήθησαν καὶ ἐποιήσαντο ὀχληρὰς συνθήκας, παραχωροῦντες τὰ πλείονα, ἵνα μὴ ἀποβάλωσι τὰ πάντα.

Ἄν ὁ θρίαμβος τῆς Ῥώμης διετηρεῖτο ἄνευ ἀντιστάσεως, ἡ Εὐρώπη ἤθελεν ἤδη εἶσθαι ὁμοία ἐκείναις ταῖς ἀκινήτοις μοναρχίαις τῆς Ἀσίας, ὅπου μία τάξις ἐσφετερίσθη ὅλα τὰ προνόμια καὶ τὰς ὠφελείας τῆς ἐργασίας, προσπαθοῦσα νὰ ὑποβάλῃ τὴν ἀμάθειαν καὶ τὴν δεισιδαιμονίαν, ἀσφαλεστάτην ἐγγύησιν ὑπακοῆς· ἀλλ' αὐτὸς ὁ θρίαμβος διέφθειρεν αὐτήν. Ἡ κακοήθεια καὶ τὸ ἄπληστον τῆς Ῥωμαϊκῆς αὐλῆς ἐκέντησαν τὴν ὀρθότητα τῶν γερμανικῶν πνευμάτων, ἐξήγειρον τὴν ἀποκεκρυμμένην τάσιν πρὸς τὰς ἐρέυνας καὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ μετὰ τινὰς ἀποτυχούσας ἀποπείρας, ὅτε τὰ πνεύματα ἦσαν παρεσκευασμένα καὶ καταφανῆς ἡ συνείδησις τοῦ συμφέροντος, ἀνέστη ὁ Λούθηρος ἐκδικήσων τὴν ἐλευθερίαν τοῦ πνεύματος καὶ καταθήσων τὰ θεμέλια τῆς μελλούσης προόδου.

Ἡ μεταρρύθμισις κατέφερε βαθεῖαν πληγὴν εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν Παπῶν ἐνώπιον πολεμίου τοσοῦτον τρομεροῦ, ἀπειλοῦντος νὰ εἰσβάλῃ εἰς τὰς πλησιεστέρας καὶ πιστοτέρας χώρας, ἡ αὐλὴ τῆς Ῥώμης ἠσθάνθη τὴν χρείαν, τὸ μὲν νὰ ἐπανορθώσῃ τὴν τετραγμμένην πειθαρχίαν, ἵνα ἔχῃ ἱκανωτέρους στρατιώτας εἰς τὸν πνευματικὸν ἀγῶνα, τὸ δὲ ν' αὐξήσῃ κατὰ τὸ δυνατόν τὴν δυναμίν της ἐν τοῖς καθολικοῖς κράτεσιν, ἵνα ἀποπνίγῃ τὸ μεταρρυθμιστικὸν πνεῦμα καὶ κατέχῃ αὐτὰ ὁμόφρονα κατὰ τοῦ κοινοῦ πολεμίου.

Κατεπείγοντος τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τῶν ἡγεμόνων εἰς τὸ νὰ συγκαλέσῃ ὁ Πάπας σύνοδον πρὸς κατάπαυσιν τῶν θρησκευτικῶν

ἐρίδων, μετὰ μακρὰν ἀντίστασιν καὶ διαφόρους προφάσεις συνεκρότησε τὴν ἐν Τριδέντῳ περιβόητον σύνοδον, ἣν τινα ἀντὶ μεσίτου εἰρήνης μετεμόρφωσεν εἰς ὄργανον τῆς ἰδίας δυνάμεως, ὀρίσον τὰ ἔσχατα τέρματα τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας. Ὡς φύλακες τῶν τερμάτων τούτων καὶ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐξουσίας κατεστάθησαν οἱ Ἰησοῦται, ἐνῶ πρὸς χαλίνωσιν πάσης θρησκευτικῆς καινοτομίας ἐφρόντιζεν ἡ αὐξηθεῖσα δύναμις τῆς ἱεροδικίας.

Ὁ κίνδυνος, ὁ πρὶν ἀπειλῶν τὴν Εὐρώπην, μὴ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἐξουσία ἀπορρόφῃ πᾶσαν δημοσίαν καὶ ἰδιαιτέραν ζωὴν, ἀφεστηκότων τῶν γερμανικῶν ἐθνῶν, ἠπεῖλει διπλασίως ἐκείνους τοὺς λαοὺς, οἵτινες ἐκτὸς τῆς ἀμέσου κυριαρχίας τῆς Ῥώμης, διὰ τὴν φαντασιώδη φύσιν, διὰ τὴν παραδεδομένην ἐνότητα, διὰ τὴν θύραθεν παιδείαν τοῦ ἱερωτικοῦ αἵματος, ἐν μέρει δὲ καὶ δι' ἀδιαφορίαν καὶ διὰ κοινὴν ἄμυναν πρὸς τοὺς κινδύνους τοὺς ἐκ τῆς Ἀνατολῆς, δὲν ἠθέλησαν ἢ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐγκολπωθῶσι τὰ νέα δόγματα. Καὶ ἤδη ἡ ἀντίστασις τῶν καθολικῶν ἡγεμόνων ὑπεχώρει βαθμηδὸν κατ' ἀνάγκην τοῦ νὰ μένωσι συνδεδεμένοι μετὰ τῆς παπωσύνης καὶ τῆς δημοσίας γνώμης. Ὁ βασιλεὺς τῆς Ἰσπανίας ἤθελεν ἵνα καὶ αὐτοὶ οἱ Ἰησοῦται ἀποφέρωσι τὴν δεκάτην ὥσπερ ὁ λοιπὸς κλῆρος, ἀλλ' οὗτοι ἠρνήθησαν, ὁ Πάπας τοὺς ὑπερήσπισε καὶ ὁ βασιλεὺς ὑπεχώρησεν.

Ἐν Νεαπόλει ἄρχων τις περιέστειλε κατὰ τοὺς νόμους τὰς ὕβρεις τῶν κληρικῶν· ὁ Πάπας ἠθέλησε νὰ παραδοθῇ ὁ ἄρχων εἰς τὴν ἱεροδικίαν καὶ οὕτως ἐγένετο. Οἱ ἡγεμόνες Πάρμης καὶ Σαβοΐας καὶ ἄλλοι ἠναγκάσθησαν νὰ κάμωσι πολλάς εἰς Ῥώμην παραχωρήσεις ἐκκλησιαστικῶν χορηγημάτων καὶ δικαιοδοσίας.

Τὸ μόνον κράτος τότε, τὸ διατηροῦν τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν ἀνεξάρτητον τῆς ἐκκλησιαστικῆς, ἦτο ἡ Ἑνετία. Ἐνταῦθα εἶχεν ὁ καθολικισμὸς βαθεῖας ρίζας, καὶ διὰ τὴν ἀνάγκην συμμάχων κατὰ τῆς Ἀνατολῆς ἔμενε συνεζευγμένη ἡ πολιτεία αὕτη μετὰ τῆς Ῥώμης καὶ ἐκώλυε πᾶσαν ἀπόπειραν μεταρρυθμίσεως. Ἄλλ' ἀφ' ἐτέρου ἐν λαῶ διατηροῦντι διὰ τοῦ ἐμπορίου στενάς σχέσεις πρὸς ἔθνη διαφόρων ἐθίμων καὶ θρησκείας, ἐν ἀριστοκρατίᾳ ἐμπειροτάτη τῶν τεχνασμάτων τῆς πολιτικῆς καὶ τῶν αὐλῶν, καὶ εἰθισμένη

νά διορᾷ τὴν ἀνθρωπίνην ἔποψιν τῶν θρησκευτικῶν ζητημάτων, ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐπικρατήσωσι προλήψεις καὶ ἀμάθειαι, ὧν ἕνεκα ἄλλοι λαοὶ ἦσαν δούλοι τῆς Ῥωμαϊκῆς αὐλῆς. Οὕτως οἱ ἱερεῖς, γευόμενοι τιμῆς καὶ προστασίας ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς ὑπουργίας των, ἀπεκλείοντο ἐμμέσως καὶ ἀμέσως τῶν πολιτικῶν καὶ περιεστέλλοντο δι' αὐστηρῶν νόμων.

Ἡ χειροτονία τῶν ἐπισκόπων μέχρι τῆς συμμαχίας τοῦ Καμβραὶ ἀνῆκεν εἰς τὴν κοσμικὴν ἐξουσίαν· ἔπειτα ἠναγκάσθησαν νὰ παραχωρήσωσι τὸ δικαίωμα εἰς τὸν Πάπαν, ἀλλὰ μετὰ πολλῶν περιορισμῶν καὶ ἐξαιρέσεων· π. χ. ἕκαστος ἐπίσκοπος καὶ ἡγούμενος κοινοβίου ἔπρεπε νὰ ἦναι Ἑνετὸς ὑπήκοος. Ἡ ἱεροδικία ἐπετράπη ἐν τῷ Ἑνετικῷ κράτει μόνον εἰς περιστάσεις ἀμεταπίστου αἰρέσεως, καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ δικάζη, ἂν μὴ παρῆσαν κοσμικοὶ δικασταί, δι' ὧν αἱ δίκαι συνήθως εἰς τὸ μηδὲν ἀπέβαινον. Οὔτε Παπικαὶ βουλλαι, οὔτε ἀφορισμοὶ εἶχον κῦρος, ἂν μὴ συγκατετίθετο ἡ κυβέρνησις, ἣτις ἠκύρου καὶ τὰ διὰ διαθήκης κληροδοτήματα εἰς πνευματικὰ σωματεῖα, ὡσάκις ἡ διαθήκη προσεβάλλετο ὑπὸ τῶν νομίμων κληρονόμων. Ὁ λαὸς, διὰ τὸ πατροπαράδοτον σέβας πρὸς τὴν πατριωτικὴν καὶ εὐεργετικὴν ἀριστοκρατίαν, ἐπέθετο, καὶ ἡ μεγίστη ὁμόνοια ἐπεκράτει μετὰ τῆς ἀνωτέρας καὶ κατωτέρας τάξεως τῶν πολιτῶν· ὥστε εἰς τοὺς συγκρίνοντας τὴν Ἑνετίαν πρὸς τὰ ἄλλα κράτη τῆς Ἰταλίας, ἐξαντλούμενα ὑπὸ τῆς Ἰσπανικῆς φιλοχρηματίας ἢ ὑπὸ τῆς ἀκολασίας τῶν ἡγεμονίσκων καὶ ὑποστηριζόμενα ὑπὸ τῆς ἱεροδικίας, ἡ Ἑνετία φαίνεται ἡ ἐλευθερωτέρα καὶ εὐτυχεστέρα χώρα τῆς Ἰταλίας.

Τῇ 10 Ἰουνίου 1505 ἀνέβη τὸν παπικὸν θρόνον Κάμιλλος Βοργέσης (Borghese) ὑπὸ τὸ ὄνομα Παύλου Ε', πεπαιδευμένος εἰς τὰ ἀξιώματα τῆς Ῥωμαϊκῆς αὐλῆς· ἡ ἀνεξαρτησία, αἱ ἀτέλειαι, ἡ ὑπεροχὴ τῆς ἐκκλησίας, ἐγένοντο στερῶναι πεποιθήσεις τῆς συνειδήσεώς του. Ἑνεργητικὸς, ὀρμητικὸς, ἀδιάτρεπτος, ἤρχισεν ἐρίζων πρὸς τὴν Γαλίαν διὰ τὴν ἀποδοχὴν τῆς Τριδεντινῆς συνόδου, ἔπειτα πρὸς ἄλλα εὐρωπαϊκὰ κράτη δι' ἄλλους λόγους καὶ ἔτυχε τῶν ποθουμένων. Ἐκ τούτων ἐνθαρρυνθεὶς, ἔτρεψε τὴν διανοίαν πρὸς ταπεινώσιν τῆς Ἑνετίας, πρὸς ἣν ἡ Ῥωμαϊκὴ αὐλὴ

εἶχε παλαιὰς διαφοράς. Οἱ ἐπίσκοποι τῆς Κενέδης (Ceneda), μικρᾶς πόλεως ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Τρεβίζου, ἦσαν ἀπὸ τοῦ 1327 ἔτους ὑποτελεῖς τῶν Ἑνετῶν. Τῷ 1546 διὰ παράπονα τῶν πολιτῶν καὶ ἀποστασίαν τοῦ ἐπισκόπου ἡ Γερουσία ἀφεῖλεν αὐτῷ πᾶσαν κοσμικὴν δικαιοδοσίαν· ἐντεῦθεν νέα ἔρις κατὰ τῆς Ῥώμης, ἣτις προέβη μέχρι ἀφορισμοῦ· ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν, ἡ ἔρις διαρκέσασα μέχρι τοῦ 1598 ἀνήφη πάλιν τῷ 1611. Ἄλλη ἔρις ἐγένετο διὰ τὸν πίνακα τῶν ἀπηγορευμένων βιβλίων, ὃν ἡ Ῥώμη ἤθελε νὰ ἐπιβάλλῃ εἰς τοὺς Ἑνετοὺς, καὶ τὸν ὁποῖον ἠρνοῦντο οὗτοι νὰ παραδεχθῶσι διὰ τὴν μεγάλην βλάβην τῆς βιβλιοπωλίας, ἣτις ἀπῆρτιζε μέγιστον κλάδον τοῦ Ἑνετικοῦ ἐμπορίου. Παπικὴ βουλλα τοῦ 1595 ἀπηγόρευε τοῖς Ἰταλοῖς νὰ μεταβαίνωσιν εἰς χώρας αἰρετικῶν ἄνευ συγκαταθέσεως τῶν ἱεροδικῶν· σκεψάσθω ὁ ἀναγνώστης ὁποῖον κώλυμα εἰς τὸ ἐμπόριον τῶν Ἑνετῶν μετὰ τῆς Ἀγγλίας, Γερμανίας, Ἑλβετίας καὶ Ὀλανδίας. Ἡ γερουσία προσέταξε τῷ ἱερῷ δικαστηρίῳ νὰ μὴ ἀποδέχεται καταμηνύσεις περὶ τούτων. Καὶ ἡ ναυτιλία τοῦ Ἀδριατικοῦ καὶ τοῦ Πάδου, τοῦ μεθορίου τῆς Ἑνετικῆς καὶ Παπικῆς χώρας, προὔξενει συχνὰς ἀφορμὰς διχονοιῶν.

Πρὸς φρόνιμον καὶ ἀκριβῆ διαχείρισιν σπουδαίων πολιτικῶν πραγμάτων ἡ κυβέρνησις εἰώθει νὰ συμβουλεύηται ἄνδρας ἐμπείρους τοῦ δημοσίου καὶ ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου καὶ ἀπολαμβάνοντας γενικῆς ὑπολήψεως, τιμιότητος καὶ ἀφοσιώσεως εἰς τὴν πατρίδα. Εἰς πολλὰ τῶν δυσκόλων καὶ περιπεπλεγμένων τούτων ζητημάτων εἶχε πολλάκις συμβουλευθῆ καὶ ἀποδεχθῆ τὴν γνώμην ταπεινοῦ μοναχοῦ, ὅστις προωρίσθη νὰ συνδέσῃ ἐς αἰεὶ τὸ ἴδιον ὄνομα μετὰ τοῦ γιγαντιαίου ἀγῶνος, οὗ ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν ἡ χειραφέτησις τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας καὶ ἡ ἐλευθερία τοῦ κράτους. Ἐκεῖνος ὁ μοναχὸς ἦτο ὁ Φρα¹)-Παῦλος Σάρπης.

Πέτρος, υἱὸς Φραγκίσκου Σάρπη μικροῦ ἐμπόρου, ἐγεννήθη ἐν Ἑνετίᾳ τῇ 14 Αὐγούστου τοῦ 1552. Ἰσχυροῦ σώματος ἀλλὰ

(1) Fra, συγκεκομμένον ἐκ frate ἀδελφός, εἶναι ἡ συνήθης προσηγορία τῶν μοναχῶν.

σπουδαίου χαρακτήρος, ἔτι παιδίον ἀπέβαλε τὸν πατέρα καὶ ἐξε-
παιδεύθη τὰ προκαταρκτικὰ μαθήματα ὑπὸ τοῦ πρὸς μητρὸς
θείου, ὅστις κατόπιν ἐνεπιστεύθη αὐτὸν εἰς τινὰ μοναχὸν τῶν
δούλων τῆς Παραγίας (servi di Maria).

Αὐτὸ τὸ τάγμα εἶχε συστηθῆ περὶ τὰ μέσα τοῦ ιγ'. αἰῶνος καὶ
διετῆρει κατὰ μέγιστον μέρος τὸν κανονισμόν τὸν ἀποδιδόμενον
εἰς τὸν ἅγιον Δ'γ'ουστίνον. Τῷ 1565 ἐγένετο μοναχὸς καὶ κατὰ
τὴν συνήθειαν μετέβαλε ὄνομα καὶ ἐκλήθη Παῦλος. Νέος ἔτι ἐπέ-
δειξεν ἐκτακτον εὐφυΐαν συζητῶν ἐν Μαντούα περὶ θεολογικῶν
καὶ φιλοσοφικῶν ζητημάτων, διὸ διωρίσθη θεολόγος τοῦ Δουκὸς
καὶ καθηγητῆς ἐν τῷ Ἱεροσπουδαστηρίῳ. Τῷ 1574 μετέβη εἰς
Μιλάνον, ὅπου ἐγένετο προσφιλὴς τῷ Καρόλῳ Βορρόμέῳ, καὶ τὸ
ἐπιὸν ἔτος ἐπανῆλθεν εἰς Ἑνετίαν ἐνταῦθα σπουδάζων καὶ δι-
δάσκων ἐκτῆσατο τὸσαύτην ὑπόληψιν, ὥστε ἀνηγορεύθη διδά-
κτωρ ὑπὸ τοῦ ἐν Παταβίῳ Πανεπιστημίου, ὅτε ὁ βαθμὸς οὗτος δὲν
ἦτο κενὴ διατύπωσις, ἀλλὰ τεκμήριον σοφίας καὶ πολυμαθείας·
ἐκ τοῦ 1579 μέχρι 1582 ἐχρημάτισεν ἑξάρχος τοῦ τάγματος
καὶ αὐτῷ ἀνετέθη ἡ μεταρρύθμισις τοῦ μοναχικοῦ κανονισμοῦ·
μετὰ ταῦτα ἀνεδείχθη ἐπίτροπος τοῦ τάγματος, σπουδαιότατον
ὑπουργήμα, εἰς ὃ ἀνήκον ὅλαι αἱ δημόσιαι καὶ ἰδιαίτεραι δίκαι
τοῦ τάγματος, αἱ ὁποῖαι ἐδικάζοντο παρὰ τῇ Ῥωμαϊκῇ αὐλῇ.
Ὁ ἐπίτροπος διέτριβεν ἐν Ῥώμῃ, ἐν τῷ κοινοβίῳ τοῦ ἁγίου Μαρ-
κέλλου, καὶ εἶχε πολλὰ προνόμια. Ἐνταῦθα ὁ Σάρπης ἔσχε τὴν
εὐκαιρίαν νὰ γνωρίσῃ τοὺς σπουδαιοτέρους ἄνδρας, οἵτινες κατό-
πιν ἔλαβον μέρος εἰς τὸν κατὰ τῆς Ἑνετίας ἀγῶνα, ἔμαθε τὴν
ἰδιοσυγκρασίαν καὶ τὰς ῥαδιουργίας τῆς αὐλῆς καὶ ἦτο οἰκειότα-
τος τῶν Παπῶν Σήξτου ε' καὶ Γρηγορίου ιγ'. Ἐμεινεν ἐν Ῥώμῃ
πιθανῶς μέχρι τοῦ 1588, ἔπειτα δὲ ἐπανελθὼν εἰς τὴν πατρίδα,
ἀφιέρωσεν ἑαυτὸν ἐντελῶς εἰς τὰς μελέτας.

Τὸ σπουδαῖον καὶ ὀξύδερκὲς πνεῦμα τοῦ Σάρπη ἦτο τοιοῦτον,
ὥστε περιελάμβανεν ὅλους τοὺς κλάδους τῆς τότε σοφίας καὶ ἐπι-
στήμης, φέρον πρὸς αὐτοὺς τὴν ἐξεταστικὴν καὶ ἀνακαινιστικὴν
τάσιν τῆς φύσεώς του, ὥστε κατέλιπεν ἀπανταχοῦ τὰ ἴχνη τῆς
εὐφυΐας του. Τὰ μαθηματικὰ ἦσαν ἡ προσφιλεστάτη αὐτῷ ἐπι-

στήμη καὶ ἐνομιζέτο ἐκ τῶν περιφημοτέρων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης·
ἦτο ἐμπειρότατος τῆς μηχανικῆς, τῆς ὀπτικῆς, τῆς ἀνατομίας καὶ
τῆς ἀστρονομίας καὶ αὐτῷ ἀποδίδονται ἀξιόλογοι ἐφευρέσεις· οἰ-
κειότατος φίλος τοῦ Γαλιλαίου, λέγεται ὅτι συνετέλεσεν ἔργῳ καὶ
λόγῳ εἰς τὰς θαυμαστάς ἀνακαλύψεις ἐκείνου· ἄνδρες πολυμαθεῖς
τὸν συνεβουλεύοντο περὶ ἐπιστημονικῶν ζητημάτων καὶ ἐκδοθη-
σομένων ἔργων. Αὐτὸς δὲ, εὐφυῆς καὶ ἄνευ προλήψεων, ὑπέρτε-
ρος τῶν στενῶν πνευμάτων τῆς τότε Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας, καὶ
ζητῶν εἰλικρινῶς τὸ ἀληθὲς καὶ τὸ ἀγαθὸν ὅπουδήποτε καὶ εὐ-
ρίσκετο, διετῆρει ἀδιαφόρως σχέσεις μετὰ ὁμοδόξων χριστιανῶν
καὶ μετὰ Ἑβραίων διὰ τὰς σημητικὰς γλώσσας, ὅπερ ἐγένετο εἰς
τοὺς ἀντιπάλους τοῦ ἀντικείμενον κατηγοριῶν καὶ διαβολῶν.

Ἄλλ' ἡ κατάστασις τοῦ μοναχικοῦ βίου δὲν ἠδύνατο νὰ πα-
ράσχη αὐτῷ οὔτε ἀρκετὰ μέσα πρὸς σοφίαν οὔτε ἀσφάλειαν κατὰ
τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐξουσίας διὰ τὰς συμβουλάς ἃς παρεκαλεῖτο ἐκά-
στοτε νὰ δίδῃ εἰς τὴν κυβέρνησιν ἐν ταῖς συχναῖς διαφοραῖς αὐ-
τῆς πρὸς τὴν ἀποστολικὴν ἑδραν. Διὰ τοῦτο προὔτραπε εἰς αἰτη-
σιν ἐπισκοπῆς, αὐτὸς δ' ἐζήτησε πρῶτον μὲν τὴν Μυλοποτάμου
ἐν Κρήτῃ, ἔπειτα δὲ τὴν Καάρλης καὶ τέλος τὴν Νόνης ἐν Δαλ-
ματία· ἀλλ' αἱ ῥαδιουργίαι τῶν ἐναντίων καὶ τοῦ ἐν Ἑνετίᾳ Παπι-
κοῦ πρέσβεως παρέστησαν τὸν Σάρπη ὡς ἐπικίνδυνον καὶ πολέ-
μιον τῆς ἀποστολικῆς ἑδρας, ὥστε καίπερ συστηθεὶς ὑπὸ τῆς Γε-
ρουσίας ἀπέτυχεν.

Ἐν τούτοις τὸ ἀνήσυχον καὶ ἰδιότροπον πνεῦμα Παύλου τοῦ ε',
ἐπιθυμοῦντος νὰ ταπεινώσῃ τὴν Ἑνετίαν, ἐξήγειρε πάντοτε νέας
ἐριδας πρὸς αὐτήν· πρὸ πάντων δύο νόμοι ἐπληττον τὴν Ῥώμην,
ἀπαγορεύοντες ὁ μὲν τὴν οἰκοδομὴν ναῶν, μοναστηρίων καὶ νοσο-
κομείων ἄνευ ἀδείας, ὁ δὲ τὴν πρόσκτησιν νέων κτημάτων εἰς
τὸν κλῆρον. Κατάλληλοι νόμοι, διότι ἡ μὲν χώρα ἔγεμε ναῶν
καὶ μοναστηρίων, ὁ δὲ κλῆρος ἦν πλουσιώτατος, καὶ ἐπειδὴ τὰ
κτημάτα του ἔχαιρον ἀτέλειαν, καὶ οἱ φόροι ἐπεβάρυνον μόνον
τὰς τῶν λαϊκῶν ἰδιοκτησίας, αὐξανομένης τῆς τοῦ κλήρου, οἱ
δασμοὶ ἤθελον καταντήσῃ ἀνυπόφοροι καὶ αἱ δημόσιοι πρόσοδοι
ἀβέβαιοι. Ἄλλ' ὁ Πάπας κατέκρινε τοὺς νόμους ὡς αἰρετικούς

καὶ ἐπέμενε ζητῶν τὴν κατάργησίν των. Πρὸς ἐπίτασιν τῆς ἔριδος ἐγένοντο τὰ ἐξῆς. Οἱ Δέκα ἐνέβαλον εἰς τὸ δεσμοτῆριον κανονικόν τινα ἐν Βικεντία δυσφημοῦντα εὐγενῆ γυναῖκα, ἣτις δὲν ἱκανοποίησε τὴν ἀκολασίαν του, καὶ ἠγούμενόν τινα ἐν Ναρβέζη διὰ πολλοὺς φόνους καὶ ἀσελγείας. Ὁ Πάπας ἐμάνη καὶ ἔπεμψε δύο ἐπιστολάς ἀπαιτῶν τὴν ταχεῖαν παράδοσιν τῶν κρατουμένων εἰς τὸ ἐκκλησιαστικὸν δικαστήριον καὶ τὴν κατάργησιν τῶν δύο νόμων.

Ἐν τούτοις ἀπέθανεν ὁ Δόγης Μαρίνος Γριμάνης καὶ ὁ Παπικὸς πρέσβυς παρήγγειλε νὰ μὴ ἐκλέξωσιν ἄλλον Δόγην, διατελοῦντες ὑπὸ τὸ βάρος ἀφορισμοῦ· ἀλλ' οἱ Ἑνετοὶ δὲν ἐφοβοῦντο συνήθως ἀπειλάς ἱερέων· διὸ καὶ τῇ δεκάτῃ Ἰανουαρίου 1606 ἐξέλεξαν τὸν Λεονάρδον Δόνατον. Οὗτος ἐπτάκις ὡς Ἑνετὸς πρέσβυς εἶχεν ἀποσταλῆ εἰς Ῥώμην καὶ διαλεγόμενός ποτε μετ' αὐτοῦ ὁ Καρδινάλιος Βοργέσης εἶπεν· «ἂν ἤμην Πάπας, εἰς πρώτην εὐκαιρίαν ἤθελον ἀφορίσει τοὺς Ἑνετούς»· καὶ ὁ πρέσβυς «κάγῳ ἂν ἤμην, εἶπε, Δόγης, θὰ ἐγέλων ἐπὶ τῷ ἀφορισμῷ». Ἐκάτερος ἀναβάς ἐπὶ τοῦ θρόνου ἔμεινε πιστὸς τοῖς ὁμολογημένοις.

Ἡ γερουσία αἰσθανομένη τὴν σπουδαιότητα τοῦ πράγματος, καίπερ ἔχουσα δύο τακτικούς συμβούλους, ἀπεφάσισε ν' ἀκούσῃ τὴν γνώμην ἀνδρὸς ἐμπείρου τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου καὶ συνεβουλεύθη τὸν Παῦλον· αὐτὸς δὲ, γνωρίζων τὴν φύσιν τοῦ Πάπα καὶ τὰ τεχνάσματα τῆς αὐλῆς, πληροφορηθεὶς προσέτι περὶ τῶν διατρεχόντων παρὰ τοῦ φίλου του Βοκαλίνου, διατρίβοντος ἐν Ῥώμῃ, ἀπέφευγε δεικνύων τοὺς ἀπειλοῦντας αὐτὸν κινδύνους. Ἀλλ' ὅτε ἡ γερουσία διὰ δημοσίου ψηφίσματος ἔλαβεν αὐτὸν ὑπὸ τὴν ἰδίαν αὐτῆς προστασίαν καὶ προέβαλεν αὐτῷ τὸ ζήτημα «Ποῖαι ἦσαν αἱ θεραπείαι κατὰ τῶν κεραυνῶν τῆς Ῥώμης», αὐτὸς ἀπήντησεν· ὅτι τὸ μὲν ἠδύνατο ἡ κυβέρνησις ν' ἀπαγορεύσῃ τὴν δημοσίευσιν τῶν ἐπιτιμιῶν καὶ μεταχειριζομένη τὴν νόμιμον βίαν νὰ ἐμποδίσῃ τὰ ἀποτελέσματα αὐτῶν· τὸ δὲ νὰ κάμῃ ἔφρουν εἰς μέλλουσαν σύνοδον· προτιμότερον ὅμως τὸ πρῶτον μέσον, ὡς μὴ ὑποκινοῦν ἐρεθιστικὰ ζητήματα περὶ τῆς ὑπεροχῆς τῆς συνόδου καὶ τυγχάνον ἀμέσως τοῦ σκοποῦ.

Ἀναγνωσθέντος τοῦ ἐγγράφου ἡ γερουσία ὠνόμασε τὸν Σάρπην τακτικὸν σύμβουλον τῆς δημοκρατίας, καὶ ἀπήντησεν εἰς τὸν Πάπαν κατὰ τὴν γνώμην αὐτοῦ. Ὁ Πάπας ἐφαίνετο ἄπορος καὶ τὸ πρῶτον διατεθειμένος πρὸς μετριότητα, ἀλλ' ἔπειτα ἐκώφευε πρὸς πᾶσαν συμβιβαστικὴν συμβουλήν, καὶ συγκαλέσας τῇ 17 Ἀπριλίου συνέδριον καρδινάλιων, ἐδημοσίευσεν ἔνταλμα, δι' οὗ προεῖπε τοῖς Ἑνετοῖς, ὅτι ἂν ἐντὸς 24 ἡμερῶν δὲν καταργήσωσι τοὺς δύο νόμους καὶ δὲν παραδώσωσι τοὺς κρατουμένους ἤθελεν ἐπιβληθῆ αὐτοῖς ἀφορισμὸς καὶ ἀργία εἰς τὴν πόλιν καὶ τὰς ἐπαρχίας. Ἡ ἀργία διαφέρει τοῦ ἀφορισμοῦ, καθόσον διὰ τούτου μὲν καταδικάζεται αἰωνίως ἡ ψυχὴ, δι' ἐκείνης δὲ, ἴσως φοβερωτέρας, ἔνεκεν τῆς στερήσεως πάσης θρησκευτικῆς βοήθειας, ἐμποδίζονται αἱ λειτουργίαι εἰς ὅλην τὴν κοινότητα καὶ οὕτω ταραττονται αἱ συνειδήσεις, ἐλαττοῦνται αἱ πρόσοδοι τοῦ κλήρου, πολλαπλασιάζονται οἱ δυσηρεστημένοι, ὑποθάλπεται ἡ ἀσέβεια καὶ ὑποκινοῦνται ταραχαὶ καὶ διχόνοιαι.

Πολλοὶ προετίμων νὰ κάμωσιν ἔφρουν εἰς τὴν μέλλουσαν σύνοδον, ἀλλ' ὡσπερ εἶχεν ἀποδείξει ὁ Σάρπης, αὐτὸ ὡς νομικὸν μὲν μέσον ἦτο ἀσήμαντον, ὡς πραγματικὸν δὲ, μηδέν. Ὁ Παῦλος συνεβούλευσε τὴν ἀντίστασιν καὶ ἡ κυβέρνησις ἐδημοσίευσεν δύο προκηρύξεις, μίαν μὲν πρὸς τοὺς δήμους, ἐξηγοῦσαν τὸ ζήτημα καὶ τὰ ἀδικήματα τοῦ Πάπα, ἑτέραν δὲ πρὸς τὸν κλῆρον, ἀποδεικνύουσαν τὴν Παπικὴν ἀπόφασιν ἐναντίαν τῇ Ἁγίᾳ Γραφῇ καὶ τοῖς πατράσι τῆς ἐκκλησίας, παράνομον, ταρακτὴν τῆς ἡσυχίας, ἄκυρον· προσέτασσε νὰ μὴ τηρηθῆ καὶ νὰ ἐξακολουθῶσιν αἱ θεῖαι λειτουργίαι.

Αἱ προκηρύξεις αὗται, ἔργον ἐννοεῖται τοῦ Παύλου, προσεκολληθήσαν καὶ εἰς τὰς θύρας τοῦ Παπικοῦ πρέσβεως πρὸ τῆς ἀναχωρήσεώς του. Οἱ Δέκα διέταξαν τοὺς ἱερεῖς καὶ τὰ μοναστήρια νὰ ἐγχειρίζωσιν αὐτοῖς ἐσφραγισμένας τὰς ἐκ Ῥώμης ἐπιστολάς, ἐπέβλεπον τοὺς πνευματικούς μὴ ἐμβάλλωσιν εἰς πειρασμὸν τὰς συνειδήσεις καὶ δι' ὀλίγων παραδειγμάτων αὐστηρότητος κατέπαυσαν πᾶσαν ἐπιθυμίαν ἀντιστάσεως.

Εἰς τινα ἐκκλησιαστικὸν ἑξαρχον, ὅστις πρὸς τὴν διαταγὴν νὰ

παραδῶση τὰς ἐκ Ῥώμης ἐπιστολάς, ἀπεκρίνατο ὅτι ἤθελε ποιήσει κατὰ τὴν ἐμπνευσιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, εἶπεν ὁ ἑπαρχος· «Τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐνέπνευσεν ἤδη τὸ ὑψηλὸν συμβούλιον τῶν Δέκα ν' ἀπαγχονίσῃ πάντα ἀπειθοῦντα». Ἐφημέριός τις ἐν Ἐνετία ἐκλείσει τὸν ναόν· πρὸ τῆς θύρας ἠγέρθη ἡ ἀγχόνη, καὶ ὁ ναὸς παρευθὺς ἠνεώχθη. Ἡ Ῥώμη ἐνετείλατο τοῖς μοναχοῖς ν' ἀναχωρήσωσιν· ὀλίγοι μὲν ὑπήκουσαν, οἱ πλείστοι ὁμως δυσχεραίνοντες ἐπὶ τῇ ἀναχωρήσει παρεκάλεσαν τὴν κυβέρνησιν ν' ἀπαγορεύσῃ αὐτήν. Μόνοι οἱ Ἰησουῖται οἱ ἀεννάως ῥαδιουργοῦντες ἐξεβλήθησαν.

Τότε δὲ ἤρχισε πόλεμος βιβλίων καὶ δημηγοριῶν, μικτῶν λόγων καὶ ὕβρεων. Καὶ τὰ πλείστα ἔφθανον ἐκ Ῥώμης, καθότι ἡ Ἐνετία συμπεριεφέρετο εὐλαβῶς. Ἐν τοσούτῳ ὄχλῳ συγγραφέων πρωτεύουσιν ὑπὲρ τοῦ πάπα μὲν οἱ καρδινάλιοι Βαρόνιος, Κολόννας, Βελαρμῖνος καὶ ὁ Ἰησουῖτης Πασσενῖνος, ὑπὲρ τῆς Ἐνετίας δὲ, Ἀντωνίας Κονερίνης, Ἰωάννης Μαρσίλιος καὶ ὁ Σάρπης διὰ πολλῶν συγγραμμάτων, ὧν τὰ σπουδαιότατα εἶναι αἱ «Παρατηρήσεις περὶ τῶν ἐπιτιμιῶν Παύλου τοῦ Ε'» καὶ ἡ «Πραγματεία περὶ τῆς ἀργίας». Ὅλα τὰ ἔργα τῶν συγγραφέων τούτων πραγματεύονται μόνον περὶ Θεολογικῶν ζητημάτων καὶ ἐκκλ. δικαίου, καὶ εἰς τοὺς νῦν ἀναγνώστας οὐδὲν ἄλλο προξενοῦσιν ἐνδιαφέρον ἢ τὸ ἱστορικόν, δεικνύοντα τὰς ἰδέας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ εἰς ὁποίας μικρολογίας καὶ ἰδιοτροπίας δύναται νὰ φθάσῃ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, ὅταν καταλείπη τὸν πραγματικὸν κόσμον, ἵνα πλάσῃ ἐαυτῷ κόσμον φανταστόν. Καὶ τὰ σπουδαιότατα καὶ θετικώτατα πνεύματα, ὡσπερ ὁ Παῦλος, μελετήσαντα τὴν φύσιν καὶ τὰ πράγματα, ἔπρεπε νὰ ἀποφέρωσι τὸν ἔρανόν των εἰς τὰς ἰδέας τῆς ἐποχῆς, καὶ, ἵνα ἐκνοηθῶσι, νὰ συμφωνήσωσι πρὸς τὸν τρόπον τῶν σχολῶν καὶ νὰ ἐλέγχωσι τὰ πάθη διὰ τοῦ εἶδους τῶν συλλογισμῶν καὶ ἀποδείξεων, οἷα εὐρίσκομεν εἰς πάντα τοὺς τότε συγγραφεῖς. Ἀλλὰ μολαταῦτα εἶναι ἐναργῆς ἡ διαφορὰ τῶν Ἐνετῶν συγγραφέων, μετρίων, ἡσυχῶν, στηριζομένων ἐπὶ λόγων καὶ πραγμάτων, καὶ τῶν Ῥωμαίων, μὲ ἀπείρους θεολογικὰς λεπτολογίας, ἀντιλογίας καὶ προσωπικούς ὄνειδισμούς· καὶ ὁμως ἐν Ῥώμῃ ἀπηγορεύοντο τὰ ἐνετικά βιβλία, ἐνῶ ἐν Ἐνετία ἐκυκλο-

φόρουν ἐλευθέρως τὰ ῥωμαϊκά. Ἡ Ῥωμαϊκὴ αὐλὴ ἐκπεπληγμένη ἐπὶ τῇ ἀποτυχίᾳ της καὶ τῇ σταθερότητι τῶν ἀντιπάλων κατέφυγεν εἰς τὰ συνήθη ὄπλα· προσεκάλεσε τὸν Σάρπην εἰς τὸ δικαστήριον τῆς ἱεροκρισίας καὶ κατεδίκασε τὰ συγγράμματά του εἰς τὰς φλόγας. Εἰς τοῦτο ἀπήντησεν ἡ γερουσία ἐπαινοῦσα τὸν μοναχὸν καὶ διπλασιάσασα τὸν μισθὸν αὐτοῦ.

Ἐν τούτοις δὲν ἡσύχαζον οἱ Ἰησουῖται προσπαθοῦντες ν' ἀνεγείρωσιν ἀπανταχοῦ ἐξωτερικούς πολεμίους τῇ Ἐνετία καὶ νὰ ὑποκινῶσι διὰ ῥαδιουργιῶν ταραχὰς ἐν τῷ κράτει. Τῇ 14 Ἰουνίου ἡ γερουσία παμφηφεί ἐξώρισεν αὐτοὺς εἰς αἰὲ ἐκ τῶν χωρῶν τῆς Ἐνετικῆς Δημοκρατίας.

Διὰ ταύτης τῆς διαγωγῆς ἡ Ἐνετία προσεῖλκυσε τὰς συμπαθείας πολλῶν κρατῶν ἐπιθυμούντων νὰ περιστείλωσι τὰς ὑπερβολὰς τοῦ κλήρου καὶ νὰ ἀποσεισῶσι τὸν ζυγὸν τῆς Ῥώμης. Ὁ βασιλεὺς τῆς Ἀγγλίας προσέφερεν αὐτῇ βοήθειαν, ὁ τῆς Γαλλίας προσεπάθει νὰ διαλλάξῃ τοὺς διαφορομένους καὶ νὰ καταστήσῃ εἰρήνην, ἀλλ' ἐν περιπτώσει πολέμου ἦτο δῆλον, ὅτι θὰ συνεμάχει τοῖς Ἐνετοῖς. Καὶ ἡ Τουρκία προσέφερεν αὐτοῖς συμμαχίαν κατὰ τοῦ Πάπα καὶ τῶν Ἰσπανῶν. Μόνον ἐκ τῆς Ἰσπανίας ἔλαβεν ὁ Πάπας παρηγορίας τινάς. Ἐν τούτοις αὐτὸς παρεσκευάζετο εἰς πόλεμον καὶ οἱ Ἐνετοὶ ἐστρατολόγουν· ἀλλ' ὅτε ὁ πόλεμος ἐπέκειτο, ἡ Ἰσπανία γνωρίζουσα τὸ μέγεθος τοῦ κινδύνου, παρείχε τῷ Πάπα εὐμενεῖς μόνον λόγους καὶ ἐλπίδας, ἐνῶ διὰ τὴν διακοπὴν τοῦ ἐμπορίου μεγάλη σιτοδεία ἐπεκράτει ἐν ταῖς βορείαις ἐπαρχίαις τοῦ Πάπα καὶ ὁ λαὸς παρεπονεῖτο· ἀλλὰ μεγαλείτερος κίνδυνος ἠπείλει ἐκ τῶν Ἐνετῶν. Κραυγαζόντων συνεχῶς τῶν παπιστῶν, ὅτι οἱ Ἐνετοὶ ἦσαν αἰρετικοί, μέρος τι τῶν πολιτῶν ἤρξατο νὰ σκέπτηται, πόσῃν ὠφέλειαν ἤθελε λάβει ἡ πατρίς χωριζομένη τῆς Ῥώμης καὶ μεταρρυθμίζουσα τὴν ἐκκλησίαν· ἂν δὲ τὸ μέρος τοῦτο ἐτύγχανε τοῦ ποθουμένου καὶ ἂν ἡ κυβέρνησις ὑπεστήριζεν αὐτὸ τὸ κίνημα, τίς ἠδύνατο νὰ εἶπῃ ποῦ τῆς Ἰταλίας ἤθελε σταματήσῃ; Οἱ δὲ Λουθηρανοὶ καὶ οἱ Καλβινισταὶ παρεκίνουν καὶ ἐνεθάρρυνον τοὺς Ἐνετοὺς ἵνα ἀκολουθήσωσι ταύτην τὴν διεύθυνσιν, ἀναθέντες τὰς ἐλπίδας των εἰς τὸν Σάρπην ὡς

εις μέγαν μεταρρυθμιστήν. Ἐμφοβος καὶ ἀπορῶν ὁ Πάπας ἤρξατο ἐπιθυμῶν εἰλικρινῶς τὴν εἰρήνην. Ἦθελεν εἶσθαι μακρὸν νὰ εἶπω πῶς ἐγένοντο αἱ διαπραγματεύσεις, εἰς τὰς ὁποίας ἔλαβον μέρος αἱ κυριώτεραι αὐλαὶ τῆς Εὐρώπης, πόσῃν σταθερότητα καὶ ἀξιοπρέπειαν ἔδειξεν ἡ γερουσία καὶ πόσας ῥαδιουργίας ἐμηχανεύθη ἡ Ῥώμη καὶ ἡ Ἰσπανία. Αὐτὸ δὲ ἦτο τὸ ἀποτέλεσμα, ὅτι διὰ τῆς μεσιτείας Ἐνρίκου τοῦ Δ'. ὁ μὲν Πάπας ἀφείλε τὰ ἐπιτίμια, ἀρνούμενων τῶν Ἐνετῶν νὰ παραδεχθῶσι τὴν ἄφεισιν. Ἡ δὲ γερουσία κατήργησε τὴν διαμαρτύρησιν καὶ πρὸς χάριν τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας καὶ ἄνευ βλάβης τῶν δικαιωμάτων της, παρέδωκε τῷ πρέσβει αὐτοῦ τοὺς κρατούμενους ἱερεῖς.

Ἡ ἐκβασίς τῆς ἀργίας ἔκαμεν ἐν ἐκείνῳ τῷ αἰῶνι βαθυτάτην ἐντύπωσιν καὶ διεσκέδασε τὴν πρόληψιν, ὅτι ἀδύνατος ἦτο ἡ ἀντίστασις εἰς τὰς ἐντολάς τῆς Ῥώμης ἄνευ αἰρέσεως. Πάντες ἐθαύμασεν τὴν λογομαχίαν ἐκείνην, ἥτις μὴ ἀπτομένη θεωρητικῶν ζητημάτων, περιωρίζετο εἰς τὰ πράγματα· πάντες ἐθαύμασαν τὸν ἀτάραχον καὶ εὐγενῆ τρόπον τῆς συζητήσεως ὃν μετεχειρίσθη ὁ Παῦλος, ἄνευ ὕβρεων καὶ ὀνειδισμῶν. Καὶ ἐνῶ τὰ θεολογικὰ ζητήματα περιωρίζοντο εἰς στενὸν κύκλον ἀνδρῶν πεπαιδευμένων, οἵτινες τὰ ἐπραγματεύοντο Λατινιστῖ, ὁ Σάρπης συγγράψας Ἰταλιστῖ ἠῦρνε τὸν κύκλον τῶν ἀναγνωστῶν καὶ ἠύξησε τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ λαοῦ. Τὸ γόητρον τῆς Παπικῆς παντοδυναμίας διεσκεδάσθη καὶ μετ' ὀλίγον ὅλα τὰ Λατινικὰ κράτη εἰς τὰς πρὸς τὴν Ῥώμην διαφορὰς των ἐλάμβανον τὸ παράδειγμα τῶν Ἐνετῶν. Εἰς τὰ δόγματα τῶν Ἰανσηνιστῶν περὶ Παπικῆς ἐξουσίας, εἰς τὰς προτάσεις τῆς Γαλλικῆς ἐκκλησίας στηριζομένας ὑπὸ τοῦ Βοσσοῦ, ἐπανελαμβάνοντο τὰ δόγματα τοῦ Ἐνετοῦ μοναχοῦ.

Ἄλλ' ἂν ἡ Ῥωμαϊκὴ αὐλὴ ὤφειλε νὰ κύψῃ τὴν κεφαλὴν εἰς τὴν ἀνάγκην καὶ νὰ ἔλθῃ εἰς συνθήκας καὶ μετὰ τῆς Ἐνετίας, διὰ τοῦτο δὲν παρητήθη τὴν πρόθεσιν νὰ τιμωρήσῃ τὸν τολμηρὸν μοναχόν, ὅστις ἐγένετο ἡ ψυχὴ τῆς ἀντιστάσεως καὶ ἡ αἰτία τῆς ταπεινώσεως αὐτῆς. Καὶ πρότερον εἶχεν ἀπειλήσει αὐτῷ τοὺς κεραυνούς της, ἀλλ' ἐννοήσασα τὴν ματαιότητα ἐκείνων κατέφυγεν εἰς τὰς θωπείας καὶ τὰς ὑποσχέσεις ἀρχῶν καὶ τιμῶν, ἵνα

ἀποσπάσῃ αὐτὸν τῆς Ἐνετίας καὶ τὸν λάβῃ ζῶντα εἰς χεῖράς της. Ὁ αὐστηρὸς μοναχὸς ἔμεινεν ἀκλόνητος πρὸς ὅλας ταύτας τὰς σκευωρίας. Διηλλαγμένη πρὸς τὴν Ἐνετίαν ἡ Ῥώμη ἀπεφάσισε νὰ ἐκτελέσῃ διὰ πάσης θυσίας τρομερὰν ἐκδίκησιν κατὰ τοῦ Παύλου, μὴ ἐξαιρουμένης οὐδ' αὐτῆς τῆς δολοφονίας. Κατὰ τὸν κληρὸν τοῦτον ὁ Τραϊνὸς Βοκαλίνης, εὐφυὴς καὶ ἐντιμὸς ἀνὴρ, διατρίβων ἐν τῇ Ῥωμαϊκῇ αὐλῇ, γράψας πρὸς τὸν Σάρπην, ἵνα συγχαρῆ αὐτῷ διὰ τὴν ἐκβασίαν τῆς ἀργίας καὶ τὴν φρόνησίν του, προσέθηκε· «Ἡ ὑμετέρα Αἰδεσιμότης πρέπει νὰ ἐνθυμηθῇ, ὅτι διὰ τῆς γλώσσης, τοῦ καλάμου καὶ τῶν συμβουλῶν ἐκέντησεν ἓνα Πάπαν, ἓνα σύλλογον καρδινάλιων, μίαν Ῥωμαϊκὴν αὐλὴν καὶ μίαν ἀποστολικὴν ἔδραν· ἂν δὲ πάντες σᾶς συγχωρήσωσι, καὶ οἱ ἐθνικοὶ θέλουσιν ἐγκολπωθῆ τὸ εὐαγγέλιον. Μὴ ἀμεριμνᾶτε, παρακαλῶ, διότι ἡ αὐλὴ θὰ προσπαθήσῃ διὰ πάσης θυσίας ν' ἀφαιρέσῃ τοῖς Ἐνετοῖς τὴν βοήθειαν ὑμῶν. Ὁ βραχίον τῶν ἱερέων εἶναι μακρὸς, διότι ἔχει τὴν εἰσοδὸν ἀπανταχοῦ· μία πληγὴ δίδεται πρὶν ἢ παρατηρηθῆ. Λαλῶ μετὰ παρρησίας, διότι Σᾶς ἀγαπῶ καὶ ἡ ζωὴ Σας εἶναι ἀναγκαία εἰς τὸν κόσμον καὶ πολύτιμος εἰς τοὺς φίλους» — Ἄλλαι ὑπομνήσεις ἄλλοθεν ἔφθανον· ἀνεκαλύπτοντο σχέδια καὶ σκευωρίαι χαλκευθεῖσαι καὶ ἀποτυχοῦσαι. Ἄλλ' ὁ Σάρπης εἴτε μὴ πιστεύων εἰς τοσαύτην μοχθηρίαν, αὐτὸς τόσον τίμιος καὶ χρηστὸς, εἴτε ὁ χαρακτῆρ αὐτοῦ δὲν ἐγνώριζε φόβον οὔτε προφύλαξιν, δὲν ἐτροποποίησε τὸν τρόπον τοῦ ζῆν, ἀλλ' ἐξήρχετο, ὡς πρότερον, ἄνευ προφυλάξεως. Τῇ 5 Ὀκτωβρίου 1607 περὶ τὴν πέμπτην μετὰ μεσημβρίαν ἐπανερχόμενος εἰς τὸ μοναστήριον μετ' ἄλλου τινὸς μοναχοῦ καὶ τοῦ γηραιοῦ πατρικίου Ἀλεξάνδρου Ναλιγπιέρου, ὁ Παῦλος προσεβλήθη ἐπὶ τινι γεφύρᾳ ὑπὸ συμμορίας δολοφόνων, οἵτινες δι' ἐγχειριδίων τῷ κατέφερον ἱκανὰς πληγὰς, ὥστε ἔπεσεν ὡς νεκρὸς.

Διαδοθείσης τῆς εἰδήσεως ἡ γερουσία, ἥτις ἔτυχε συνεδριάζουσα καὶ ὁ λαὸς περίφοβος καὶ ὠργισμένος ἔδραμον εἰς τὸ μοναστήριον· οἱ Δέκα ἔδωκαν ταχέως καταλλήλους ἐντολάς πρὸς σύλληψιν τῶν δολοφόνων, καὶ ἐπειδὴ ἐλέγετο ὅτι αὐτοὶ κατέφυγον εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ παπικοῦ πρέσβεως, τὸ πλῆθος ἠρεθισμένον ἔτρε-

ξεν ἐκεῖ καὶ μέγας ἐπέκειτο κίνδυνος βιαιοπραγιῶν, ἂν μὴ ἀπεστέλλοντο φύλακες. Ἡ κυβέρνησις ἔστειλε χρήματα εἰς τὸ μοναστήριον, προσεκάλεσε τοὺς περιφημοτέρους ἰατροὺς ἐντείλασα νὰ πληροφορῶσιν αὐτὴν καθ' ἐκάστην, προεῖπε βραβεῖα εἴ τις παραδώσῃ τοὺς φονεῖς καὶ εἴ τις κατόπιν ἤθελε προστατεύσει τὸν σύμβουλον *γορεύων ἢ παραδίδων ζῶντα ἄτομον ἢ ἄτομα οἰασδήποτε τάξεως καὶ καταστάσεως, αἰνιττομένη τὴν σταθερὰν ἀπόφασιν νὰ παραδώσῃ εἰς τὸν δῆμιον, οἰοσδήποτε κἂν ἦτο, καρδινάλιος, ἐπίσκοπος ἢ ἱερεύς.* Ἀλλὰ μεθ' ὅλα ταῦτα οὐδὲν ἠδυνήθη ν' ἀνακαλύψῃ καὶ τὸ ἀνοσιούργημα ἔμεινεν ἀτιμώρητον. Νῦν διὰ μεταγενεστέρων ἐρευνῶν γνωρίζομεν τὰ ὀνόματα τῶν ἀνοσίων, ἀνάξια νὰ τ' ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα· ἀρκεῖ νὰ γνωρίζωμεν ὅτι ἐμισθώθησαν ὑπὸ τῆς Ῥώμης. Ὁ Παῦλος διῆλθε μέγαν κίνδυνον καὶ ἐπὶ τινὰς μῆνας ἔμεινε κλινῆρης. Ἐν τούτοις ἡ γερουσία ἤρξατο τὸν μισθὸν αὐτοῦ, ἵνα διατηρῆ λέμβον (γόνδολαν) διὰ τὴν μετάβασιν ἀπὸ τοῦ μοναστηρίου εἰς τὰ παλάτια καὶ αὐτὸς ἔλαβε μεγαλειτέρας προφυλάξεις.

Ἄλλ' οὔτε ἡ ἀυστηρότης τῶν ἀπειληθεισῶν τιμωριῶν οὔτε ἡ δυσκολία τῆς ἐπιχειρήσεως κατέστειλαν τὴν ἀπληστον ἐπιθυμίαν τῆς Ῥωμαϊκῆς αὐλῆς νὰ ἐκτελέσῃ τὴν τρομερὰν ἐκδίκησιν· ἄλλαι συνωμοσίαι συνερράφθησαν, ἄλλαι σκευωρίαι ἀνεκαλύφθησαν, καὶ μεταξὺ αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων ἐν τῷ μοναστηρίῳ εὗρέθη τις, ὅστις προσέφερεν αὐτῷ τὸ δηλητήριο· ἀλλ' εὐτυχῶς ὅλαι αἱ ἀπόπειραι αὗται ἀπέτυχον.

Μετὰ ταῦτα ἐπὶ δεκαῆξ ἔτη, διότι τοσαῦτα μετὰ τὴν ἀργίαν ἐπέζησεν, ὁ Παῦλος διήγαγεν ἐνασχολούμενος εἰς τὰ τοῦ ὑπουργήματός του ὡς δημόσιος σύμβουλος καὶ ἀγωνιζόμενος κατὰ τῶν ὑπερβολικῶν ἀντιποιήσεων τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας. Ἡ χορήγησις ἐκκλησιαστικῶν εἰσοδημάτων, ἡ ἱεροδικία, τὰ προνόμια τῶν κληρικῶν, ὁ πίναξ τῶν ἀπηγορευμένων βιβλίων καὶ ἄλλα παρόμοια παρέσχον αὐτῷ εὐκαιρίας ἵνα ἐκδικήσῃ τὰ δικαιώματα τοῦ κράτους κατὰ τῆς ἐκκλησίας, ἵνα καταθέσῃ τὰ ὅρια ἐκατέρας ἐξουσίας καὶ τὰ θεμέλια τῆς μεταγενεστέρως θεωρίας περὶ τῶν σχέσεων τοῦ κράτους καὶ τῆς ἐκκλησίας.

Μεταξὺ τῶν πολυαρίθμων συγγραμμάτων αὐτοῦ ἐκδεδομένων τε καὶ ἀνεκδότων τὸ μάλιστα περιβόητον, ἔτι καὶ νῦν ὑπὸ πάντων ἀναγινωσκόμενον καὶ διατηροῦν μετὰ τοσαῦτα ἔτη καὶ τοσαύτας μεταβολὰς ὅλον τὸ ἐνδιαφέρον του, εἶναι ἡ ὀγκώδης Ἴσορία τῆς Τριδεντινῆς συνόδου. Ἐτι νέος ὁ Σάρπης κατὰ τὰς περιηγήσεις του καὶ διὰ τῶν πολλῶν φίλων συνέλεξε βαθμηδὸν ὕλην εἰς τὸ μέγα ἔργον. Διαλεγόμενος μετ' ἀνδρῶν, οἵτινες εἶχον λάβει μέρος εἰς τὴν σύνοδον ἢ ὡς μέλη αὐτῆς ἢ ὡς πρέσβεις τῶν ἡγεμόνων, οὐδέποτε παρέλειπε νὰ ἐρωτήσῃ αὐτοὺς περὶ τῶν ἐλαχίστων λεπτομερειῶν τῆς, ὥστε δυνάμεθα νὰ ὑπολάβωμεν ὅτι καθ' ὅλον τὸν βίον ἐνησχολήθη εἰς τοῦτο τὸ σύγγραμμα, ὅτι ἀπέβη πραγματικῶς ἄξιον τοσαύτης ἐργασίας καὶ εὐφυΐας.

Εἶπον ἐν ἀρχῇ εἰς ποίαν κατάστασιν τῶν θρησκευτικῶν πραγμάτων ἡ Τριδεντινὴ σύνοδος εἶχε συγκληθῆ. Κατὰ τὴν πρόθεσιν τοῦ αὐτοκράτορος ἔπρεπε νὰ ἔχῃ ὡς σκοπὸν τὴν ἀποκατάστασιν τῆς θρησκευτικῆς εἰρήνης διὰ τῆς ἐπανόδου τῶν ἑτεροδόξων εἰς τὸν κόλπον τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς μεταρρυθμίσεως ταύτης κατὰ τὴν τάσιν καὶ τὰς νομίμους ἐπιθυμίας τῶν νέων χρόνων, ἀλλ' οὐδέτερον τῶν μερῶν ἦτο ἐπιρρέπες εἰς τὴν διαλλαγὴν, καὶ ἴσως, καὶ βουλομένων τῶν ἀνθρώπων, τὰ πράγματα ἦσαν ἀδιάλλακτα, ὥσπερ σήμερον εἶναι ἀδιάλλακτοι αἱ ἀρχαὶ τῆς Παπῶσύνης πρὸς τὸν καθ' ἡμᾶς πολιτισμὸν καὶ οἱ νῦν ἐπιθυμοῦντες τὸν συμβιβασμὸν, ἐνῶ προσπαθοῦσιν εἰλικρινῆ διαλλαγὴν μεταξὺ τῆς θρησκευτικῆς παιδείας καὶ τῶν πολιτικῶν καὶ ἐπιστημονικῶν χρειῶν τῆς ἡμετέρας ἐποχῆς, δὲν παρατηροῦσι τὴν πραγματικὴν ἀντίφασιν ὑπερτέραν τῆς ἀνθρωπίνης θελήσεως. Οἱ διαμαρτυρόμενοι προσκληθέντες εἰς τὴν σύνοδον, ἐννοοῦντες ὅτι ἐν τοσοῦτῳ πλήθει Ῥωμαϊκῶν ἱεραρχῶν θὰ εἶχον αἰετοτε τὴν μειονοψηφίαν, δὲν ἐδέχθησαν τὴν πρόσκλησιν. Λοιπὸν ἡ Ῥώμη εὔρεν ἐν τῇ συνόδῳ μικρὰς ἀντιστάσεις, ἃς ἐνίκησε διὰ ῥαδιουργιῶν τῆς καὶ ἐπωφελήθη τὴν εὐκαιρίαν νὰ συγκεντρώσῃ καὶ αὐξήσῃ τὴν ἐξουσίαν τῆς. Ἡ ἀληθὴς διεύθυνσις τῆς συνόδου ἦτο ἐν Ῥώμῃ καὶ οἱ ἐν Τριδέντῳ πρόεδροι, ἔξαρχοι τοῦ Πάπα, εἰς ὅλας τὰς διαπραγματεύσεις ἠκολούθουν λεπτομερῶς τὰς ἐκ Ῥώμης ἐντολάς. Ἡ συνε-

χῆς ἀλληλογραφία, αἱ μακραὶ ἀναβολαὶ, αἱ θωπεῖαι, αἱ ἀπειλαί, αἱ ἠθικαὶ καταπιέσεις, ἡ κωλυομένη ἐλευθερία τῶν ψήφων, τὰ ἀπόρρητα αἴτια τῶν διατάξεων, οὐδὲν ἐκφεύγει τὸν Παῦλον, καὶ ἐνῶ αὐταὶ αἱ λεπτομέρειαι ἱκανοποιῶσι τὴν περιέργειαν τοῦ ἀναγνώστου διὰ τῆς ἐντέχνου πλοκῆς των, διὰ τῆς ἐξηγήσεως πολιτικῶν γεγονότων καὶ τῆς βαθύτητος τῶν παρατηρήσεων, τὸ σύγγραμμα τοῦτο εἶναι ἐν τῶν τελειοτάτων ἔργων τῆς ἱστοριογραφίας. Δὲν ἤξεύρομεν ἂν ὁ Σάρπης ἤθελεν ἐκδώσει τὴν ἱστορίαν ταύτην καὶ ἂν εἶχε τὴν πρόθεσιν νὰ ἐρεθίσῃ ἔτι μᾶλλον τὴν ἀγανάκτησιν τῆς Ῥώμης. Φίλος τις αὐτοῦ, εἰς ὃν πρότερον εἶχε δείξει τὸ χειρόγραφον, καταχρησάμενος τὴν πίστιν, ἀντέγραψεν αὐτὸ καὶ ἐδημοσίευσεν ἐν Λονδίῳ τῷ 1619 ὑπὸ τὸ ὄνομα Πέτρου Σοάβου. Ἀλλὰ παρρηθὺς ἠσθάνθη ὁ κόσμος ὅτι εἰς οὐδένα ἄλλον εἰμὴ εἰς τὸν Σάρπην ἠδύνατο ν' ἀποδοθῆ τηλικούτον ἔργον, ἐνθα τὰ ζητήματα ἐκτίθενται διὰ θαυμαστῆς πολυμαθείας καὶ ἡ ἀηδὴς ὕλη γίνεται τερπνὴ διὰ τοῦ καλοῦ καὶ κρατεροῦ ὕφους, διὰ τῆς σειρᾶς τῶν γεγονότων, διὰ περιέργων ἀνεκδότων, διὰ τῆς περιγραφῆς χαρακτήρων, παθῶν καὶ ραδιουργιῶν. Εὐθὺς μετεφράσθη εἰς διάφορα ἰδιώματα καὶ ἐντὸς τριῶν ἐτῶν ἐξεδόθη ὀκτάκις.

Ἡ Ῥώμη ἠσθάνθη βαθέως τὴν νέαν πληγὴν. Ἀφοῦ ἐσχημάτισεν ἤδη τὴν Τριδεντινὴν σύνοδον, τὸν ἀκρογωνιαῖον λίθον τῆς ἐξουσίας της, ἡ νέα ἱστορία ἀποκαλύψασα τὰ ὕπουλα τεχνάσματα, τὰς καταχρήσεις, τὰ κοσμικὰ καὶ προσωπικὰ συμφέροντα, τὰ συντελέσαντα εἰς τὰ δεδογμένα τῆς συνόδου, κατέσκαπτε τὰ θεμέλια τῆς Παπικῆς ἐξουσίας, καὶ νῦν ἔτι ἐνῶ αὕτη προσπαθεῖ νὰ ἐπωφεληθῆ τὸ γόητρον τὸ προβαῖνον ἀπὸ τοῦ χρόνου, ἵνα ἐνισχύῃ τὸ κῦρος τῆς συνόδου ἐκείνης, ὁ Παῦλος ἐκ τοῦ ταπεινοῦ τάφου του ματαιοῖ ὅλας τὰς προσπαθείας πρὸς πάντας τοὺς πεπαιδευμένους καὶ ἐξακολουθεῖ τὸν παλαιὸν ἀγῶνα κατὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς δεσποτείας τοῦ πνεύματος.

Ἡ Παπικὴ αὐλὴ κατεῖδεν ὅτι οὔτε διὰ τῆς ἱεροδικίας οὔτε διὰ τῆς ἀπαγορεύσεως ἠδύνατο νὰ καταστείλῃ τὰ ἀποτελέσματα τοῦ τρομεροῦ ἐκείνου συγγράμματος, καὶ ὅτι ἔπρεπε νὰ μετέλθῃ κυριώτερον μέσον, δηλαδὴ νὰ ἀντιτάξῃ ἄλλην ἱστορίαν

ἀνταξίαν ἐκείνης· ἀλλὰ τὸ δύσκολον ἦτο νὰ εὔρη ἀνδρα ἱκανὸν εἰς τοιαύτην ἐπιχείρησιν, καὶ εἰς μάτην ἐζήτησεν αὐτὸν ἐπὶ τινα χρόνον. Ὁ Ἀλκιάτης ἤρξατο τῆς ἐργασίας, ἀλλὰ μόλις εἶχε συλλέξει τὴν ὕλην ἀπέθανε. Τέλος τῷ 1656, δηλαδὴ 33 ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Σάρπη, ἐξεδόθη ἡ ἱστορία τοῦ Παλλαδικίνου, ἣτις καίπερ ἔχουσα γλῶσσαν καθαρὰν καὶ γλαφυράν, γέμει ἑλαττωμάτων ὡς πρὸς τὴν τάξιν καὶ τὴν συμμετρίαν καὶ διὰ τῶν μακρῶν λεπτομερειῶν γίνεται ἀηδιστάτη· ἐκτὸς τούτου ὁ Παλλαδικίνης ἦτο Ἰησοῦίτης καὶ συνέγραψε κατ' ἐντολὴν τοῦ Πάπα, ὥστε ὁ ἀναγνώστης γινώσκει, ὅτι διὰ διπλοῦν λόγον δὲν εἶχεν ἀνεξάρτητον τὴν κρίσιν· ὁ πολεμικὸς χαρακτήρ καὶ ἡ φανερά πρόθεσις νὰ λέγῃ πᾶν τὸ ἐναντίον τοῦ Σάρπη, προξενεῖ εἰς τὴν διήγησιν τοῦ ἀφόρητον βρῦτητα. Ὁπόση διαφορὰ ἀπὸ τῆς ἱστορίας ἀνδρὸς αὐστηροῦ, τιμίου, εὐφυοῦς, ἀνεξαρτήτου αὐτομάτως, ἐργασθέντος ἐπὶ τριάκοντα καὶ ἐπέκεινα ἔτη εἰς τὴν συλλογὴν καὶ μελέτην τῆς ὕλης!

Μετὰ βίον τεταραγμένον δι' ἐνθέρμων καὶ συνεχῶν ἀγώνων τὸ πνεῦμα τοῦ γέροντος Πάπα ἐπεθύμει ἡσυχίαν, ὥστε δὲν ἦτο τόσον πρόθυμος ὡς πρότερον εἰς ἔριδας. Οὕτω καὶ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ Παύλου συγκρινόμενα πρὸς τὰ προγενέστερα, παρῆλθον ἀτάραχα καὶ αὐτὸς ἐζῆ χαίρων τὴν ἀγάπην τοῦ λαοῦ, τὴν ὑπόληψιν τῆς κυβερνήσεως καὶ τὸν θαυμασμόν τῆς Εὐρώπης. Τῇ 28 Ἰανουαρίου 1621 ἀπεβίωσεν ὁ Πάπας Παῦλος ὁ Ε'. Ὁ Σάρπης εἶπε χαριεντιζόμενος «νῦν δύναμαι ν' ἀποθάνω καὶ γὰρ, βέβαιος ὅτι δὲν θὰ ἐξηγηθῆ ὡς θαῦμα ὁ θάνατός μου»· αὐτὸς δὲ ἀπέθανε θρησκευτικῶς καὶ ἡσύχως τῇ 14 Ἰανουαρίου 1623. Τῇ πρωΐᾳ τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἡ κυβέρνησις πληροφορηθεῖσα, ὅτι τὸ σῶμα αὐτοῦ ἦτο εἰς τὰ ἔσχατα, ἀλλ' ὁ νοῦς γαληνιαῖος, ἔστειλεν αὐτῷ τρεῖς ἐρωτήσεις περὶ σπουδαίου πράγματος· ὁ δὲ ὑπηγόρευσε τὰς ἀπαντήσεις καὶ ἔπειτα ἐξέπνευσεν ὡσπερ ὁ στρατιώτης ἐν τῷ πεδίῳ. Ἡ κυβέρνησις διέταξε τὸ πρᾶγμα κατὰ τὴν τελευταίαν συμβουλὴν του.

Εἰς τὴν λύπην τῆς Ἑνετίας οὐδὲν ἠδύνατο ν' ἀνταποκριθῆ, εἰμὴ ἡ εὐφροσύνη τῆς Ῥώμης. Ἡ κηδεὶα ἐγένετο μεγαλοπρεπὴς, καὶ

ὁ θάνατος τοῦ μοναχοῦ, ὡς δημόσιον πένθος, ἠγγέλθη διὰ τῶν πρέσβειων εἰς ὅλας τὰς εὐρωπαϊκὰς αὐλάς.

Ὁ φίλος του Φουλγέντιος ἐπεθύμει ν' ἀνεγείρη αὐτῷ μνημεῖον, ἡ κυβέρνησις ὅμως εἶπεν, ὅτι εἰς αὐτὴν ἀνήκε τὸ καθήκον τοῦτο· ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ Πάπας Οὐρβανὸς ὁ Η', ὁ αὐτὸς ὅστις ὦν καρδινάλιος εἶχε διΐσχυρισθῆ ὅτι θὰ ἐγένετο ἄξιος τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ, ὅστις ἐδολοφόνει τὸν Παῦλον, προεἶπεν εἰς τὴν Ἑνετίαν ὅτι ἤθελεν ἐξηγηθῆ ὡς προσωπικὴ κατ' αὐτοῦ ὕβρις τὸ προτιθέμενον μνημεῖον, ἡ κυβέρνησις, μὴ βουλομένη νὰ συνάψῃ ἔριν διὰ τοῦτο, διέταξε νὰ διακοπῆ ἡ ἐργασία. Τὸ σῶμα ἐτάφη ἐν τῷ ναῷ τοῦ μοναστηρίου, ἐντεῦθεν δὲ τὰ ὀστᾶ μετεκομίσθησαν τῷ 1823 εἰς τὴν νῆσον τοῦ Ἁγίου Μιχαήλ, ἔνθα νῦν τὰ καλύπτει ἀπλοῦς λίθος φέρων τὴν ἐξῆς ἐπιγραφὴν·

Ossa
Pauli Sarpii
Theol. Reip. Venetae
ex Aedeꝛ Servorum
huc translata
A MDCCCXXIII
Decreto Publico.

Ὅστᾶ
Παύλου Σάρπη
Θεολόγου τῆς Ἑνετ. Δημοκρατίας
ἐκ τοῦ ναοῦ τῶν Σερβιτῶν
ἐνταῦθα μετενεχθέντα
ἔτει 1823
Δημοσίῳ ψηφίσματι.

ΠΕΡΙ ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ.

Ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐκκλησίᾳ ἐν τε τῇ ἀνατολῇ καὶ τῇ δύσει ἀνέλαμψαν ὡς γνωστὸν πολλοὶ ἐπίσημοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς καὶ πατέρες, ἐπὶ τῇ μεγάλῃ αὐτῶν θεολογικῇ παιδείᾳ διακριθέντες, ὧν τὰ σοφὰ συγγράμματα μέχρι τοῦ νῦν δικαίως θαυμάζονται. Καὶ ἡμὲν ἑλληνικὴ ἀνατολὴ προήγαγε τὸν φιλοσοφικὸν Κλήμεντα, τὸν πολυμαθέστατον Ὠριγένη, τὸν δεινὸν δογματικὸν Ἀθανάσιον, τὸν μέγαν ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ διοικήσει Βασίλειον, τὸν βαθύνουν Γρηγόριον Νύσσης, τὸν ῥητορικώτατον Γρηγόριον Ναζιανζηνόν, ἡ δὲ λατινικὴ δύσις ἐκοσμήθη διὰ τοῦ Τερτουλλιανοῦ, τοῦ Κυπριανοῦ, τοῦ Ἀμβροσίου, τοῦ Ἰλαρίου, τοῦ Ἱερωνύμου. Δύο ὅμως πατέρων ἡ φήμη ὑπερέβαλε τὴν πάντων τῶν λοι-

πῶν ἐν μὲν τῇ δύσει τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου, τοῦ βαθύνου τούτου καὶ φιλοσοφικωτάτου θεολόγου, ἐν δὲ τῇ ἀνατολῇ τοῦ θείου, τοῦ χρυσοῦ οὐ μόνον τὴν γλῶσσαν, ἀλλὰ καὶ τὴν ψυχὴν Χρυσοστόμου. Πᾶσα ἡ κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας ἀνάπτυξις τῆς χριστιανικῆς θεολογίας ἐν τῇ δύσει στηρίζεται, ὡς γνωστὸν, ἐπὶ τοῦ Αὐγουστίνου, τὸν ὁποῖον οἱ σχολαστικοὶ μονονουχί ἐτίμων πλεῖον καὶ αὐτῶν τῶν Γραφῶν. Καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους δὲ χρόνους οὐδενὸς πατρὸς τὰ συγγράμματα ἀπήλαυσαν μεγαλειτέρου κύρους ἐν τῇ λατινικῇ ἐκκλησίᾳ, ὅσον τὰ τοῦ Αὐγουστίνου. Ἀλλὰ διὰ τί λέγομεν ἐν τῇ λατινικῇ ἐκκλησίᾳ; Μὴ καὶ αὐτοὶ οἱ ἀρχαιότεροι λουθηρανοὶ καὶ καλβινισταὶ θεολόγοι μέχρι τῶν μέσων τοῦ παρελθόντος αἰῶνος δὲν ἐθαύμαζον τὸν Αὐγουστίνον, καὶ δὲν ἐσπούδαζον νὰ ὑποστηρίξωσι τὸ περὶ τῆς δικαιοσύνης θεμελιῶδες τοῦ προτεσταντισμοῦ δόγμα διὰ τῶν συγγραμμάτων τοῦ ἱεροῦ τούτου πατρὸς; Ὁ Αὐγουστίνος ὑπῆρξε, δύναται τις νὰ εἴπῃ, πάντοτε μετὰ τὴν Γραφὴν τὸ κοινότερον παρά πᾶσι τοῖς θεολόγοις τῆς δύσεως ἀνάγνωσμα. Ὁ Χρυσόστομος εἶναι ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις ὁ Αὐγουστίνος τῆς ἀνατολῆς. Καὶ τίς ἄλλος ἐκκλησιαστικὸς πατήρ ὑπῆρξεν ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ αὐτοῦ προσφιλέστερος; Τίνος ἄλλου τὰ συγγράμματα ἀνεγνώσθησαν ἐπιμελέστερον καὶ ἀναγινώσκονται μέχρι τῆς σήμερον ἐν αὐτῇ; Πάντες οἱ δογματικοὶ, ἰδίως δὲ πάντες οἱ ἐρμηνευταὶ τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας, ἀπ' αὐτῶν ὡς ἀπὸ πολυχεύμονος πηγῆς ἤντλησαν. Καὶ ὁ Δαμασκηνὸς ἐν τῇ ἐκδόσει τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, καὶ ὁ Οἰκουμένιος, ὁ Θεοφύλακτος, ὁ Ζυγαδηνὸς ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τῆς Γραφῆς αὐτοῦ κυρίως τὰ σοφὰ συγγράμματα ἔσχον ὡς ὁδηγόν, ἐπιτομεῖς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον αὐτοῦ ὄντες. Ἡ σχεδὸν ἀποκλειστικὴ αὐτῆ τοῦ Χρυσοστόμου ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ ἐπιρροὴ ἐξηκολούθησε μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων. Καὶ τὰ Κυριακοδρόμια τοῦ Θεοτόκη ἀκολουθοῦσι τὰς Χρυσοστομικὰς ἐρμηνείας. Τοιαύτης οὔσης τῆς ἀξίας καὶ τῆς σπουδαιότητος τοῦ Χρυσοστόμου διὰ τὴν ἀνατολικὴν ἰδίως ἐκκλησίαν, ἡ ἐκθεσις τοῦ βίου αὐτοῦ καὶ ἡ ἐξέτασις τῶν θεολογικῶν αὐτοῦ ἔργων, ἐγείρουσι δικαίως πολὺ τὸ ἐνδιαφέρον ἡμῶν.

Ὁ Χρυσόστομος¹⁾ ἐγεννήθη ἐν Ἀντιοχείᾳ τῷ 347 ἐξ εὐπόρων γονέων. Ὀνομάζετο δὲ Ἰωάννης, τὸ δὲ ἐπώνυμον Χρυσόστομος ἀπεδόθη αὐτῷ διὰ τὴν ἑκτακτον αὐτοῦ εὐγλωττίαν πολὺ βραδύτερον, μάλιστα ἀπὸ τοῦ Ζ' αἰῶνος. Οὔτε ὁ Ἰερώνυμος, οὔτε ὁ Αὐγουστίνος, οὔτε ὁ Θεοδώρητος, οὔτε ἄλλος τις ἐν γένει ἐκ τῶν συγχρόνων αὐτῷ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων δίδωσιν αὐτῷ τὸ ὄνομα τοῦτο, πάντων καλούντων αὐτὸν ἀπλῶς Ἰωάννην. Ὁ πατήρ αὐτοῦ κατεῖχε ὑψηλὸν στρατιωτικὸν ἀξίωμα, ὡν *magister militum orientis*. Ἡ δὲ μήτηρ αὐτοῦ Ἀνθοῦσα ἦτο ἐκ τῶν εὐσεβῶν ἐκείνων γυναικῶν, ὧν ἡ ἀρετὴ καὶ παρ' αὐτῶν τῶν ἐθνικῶν ἐθαυμάζετο²⁾. Ἐνεκα αὐτῆς λέγεται, ὅτι ὁ ἐθνικὸς ῥήτωρ

(1) Πηγαί. Παλλαδίου, Διάλογος περὶ Χρυσοστόμου. Σωκράτους ἐκκλ. ἱστορία VI, 2—21. Σωζομένου, ἐκκλ. ἱς. VIII, 2—23. Θεοδώρητου, ἐκκλ. ἱς. V, 27—34. Hieronymi, de vir. illustr. c. 129. Du Pin, Nouvelle Bibliotheque des auteurs ecclés. III, p. 4—75. Neander, Der heilige Chrysostomus und die Kirche, besonders des Orients, in dessen Zeitalter. Berlin: 1821.

(2) Περὶ τῶν ἐν τῇ ἀρχαιοτάτῃ φημισθεισῶν διὰ τὴν εὐσεβίαν αὐτῶν χριστιανῶν γυναικῶν παρατηρεῖ ὁ Νέανδρος (Geschichte der Kirche 2, 2, 483—485) τὰ ἐπόμενα, ἅτινα παραθέτομεν, θέλοντες νὰ ὑποδείξωμεν εἰς τὰς μητέρας τῆς ἐποχῆς ἡμῶν ἀξιολίμητα παραδείγματα· «Ἐυσεβεῖς γυναῖκες, αἵτινες παρέστησαν τὸ πρότυπον γνησίων συζύγων καὶ μητέρων, πολλάκις ἀπετέλουν τὴν ἀρίστην ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἰθικὴν διαφθορὰν καὶ τὰς παρεκτροπὰς, τὰς ἀπαντώσας ἐν ἐθνικοῖς ἢ κατὰ τὸ φαινόμενον μόνον χριστιανικοῖς οἴκοις. Πολλάκις ἡ ἀληθὴς ἐπιστροφή τῶν ἀνδρῶν ἢ τοῦλάχιστον ἡ εὐσεβὴς ἀνατροφή τῶν τέκνων ἐκ τοιούτων εὐσεβῶν γυναικῶν ἐπήγαγε. Δι' αὐτῶν μετεδόθη ὁ σπόρος τοῦ χριστιανισμοῦ εἰς τὴν ψυχὴν ἐκείνων, οἵτινες μετὰ ταῦτα ἀνεδείχθησαν οἱ μέγιστοι ἐκκλησιαστικοὶ διδάσκαλοι. Ἡ εὐσεβὴς Νόνα κατὰ μικρὸν διὰ τῆς ἐπιρροῆς τῆς ἐν τῷ βίῳ ἐκδηλουμένης εὐσεβείας καὶ τῆς προσευχῆς αὐτῆς ἐκέρδησεν ὑπὲρ τοῦ χριστιανισμοῦ τὸν ἑαυτῆς ἄνδρα Γρηγόριον, τὸν πατέρα Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ, ἀνήκοντα πρότερον εἰς ἐθνικὴν τινα θρησκείαν, καταστάντα δὲ μετὰ ταῦτα πλήρη ζήλου ἐπίσκοπον. Τὸν δὲ πρωτότοκον αὐτῆς υἱὸν, τὸν ὁποῖον ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἐπόθησε νὰ ἀποκτήσῃ, ἐκόμισεν εὐθὺς μετὰ τὴν γέννησίν του εἰς τὸ θυσιαστήριον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἐπιθεῖσα δὲ ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ εὐαγγέλιον, καθιέρωσεν

Διβάνιος ἀνέκραξέ ποτε μετὰ θαυμασμοῦ· «οἷας θαυμαστάς γυναῖκας ἔχουσιν οἱ χριστιανοί!» Ἡ Ἀνθοῦσα μείνασα χήρα, ἔτι λίαν νέα τὴν ἡλικίαν, ἀφιερῶθη ὅλως εἰς τὴν ἀνατροφήν τοῦ υἱοῦ αὐτῆς, πρὸ πάντων σπουδάζουσα νὰ μορφώσῃ αὐτοῦ τὸ ἦθος, ἐμπνέουσα αὐτῷ εὐσεβίαν καὶ ἀγάπην πρὸς τὴν ἀρετὴν. Ἐπισημονικῶς δὲ ἐμορφώθη ὁ Χρυσόστομος παρὰ τῷ περιφθίμῳ ῥή-

εἰς τὴν λειτουργίαν τῆς ἐκκλησίας. Τὸ παράδειγμα τῆς εὐτεβοῦς μητρὸς, καὶ ἡ πολλάκις ἐπαναλαμβανομένη ἀνάμνησις τῆς πρώτης ταύτης διὰ τῆς μητρὸς γενομένης ἱερᾶς καθοσιώσεως ἐνεποίησαν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ υἱοῦ μεγάλην καὶ βαθεῖαν ἐντύπωσιν. Αὐτὸς οὗτος ὁ υἱὸς, ὅστις εἶναι ὁ διάσημος ἐκκλησιαστικὸς πατήρ, Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός, παρομοιάζει τὴν μητέρα αὐτοῦ πρὸς τὴν Ἀνναν, ἣτις καθιέρωσε τὸν Σαμουὴλ αὐτῆς τῷ Θεῷ. Αἱ ἐντυπώσεις αὗται ἐξηκολούθουν ἐνεργοῦσαι ἐν τῇ καρδίᾳ του, καὶ ὅτε νέος ἔτι τὴν ἡλικίαν ὧν, καὶ ἐν Ἀθήναις σπουδάζων, ἠδύνατο νὰ ἀποπλανηθῇ εἰς τὴν ἐθνικὴν θρησκείαν. Ὁ Γρηγόριος λέγει περὶ αὐτῆς, ὅτι τὰ αἰσθήματα τὰ ἐγειρόμενα ἐν αὐτῇ ἐκ τῆς ἀναμνήσεως τῶν μεγάλων γεγονότων τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας ὑπερνήκων πάντα τὰ αἰσθήματα τῆς θλίψεως ἐκ τῶν παθημάτων αὐτῆς· διὰ τοῦτο οὐδέποτε εἶδέ τις αὐτὴν ἐν μεγάλας ἑορταῖς λυπούμενην, καὶ ὅτι τέλος ἀπέθανε προσευχομένη ἐνώπιον τοῦ θυσιαστηρίου (Γρηγ. Ναζ. ἐν Muratori Anecdota Graeca. Patav. 1709. p. 92). Ἡ εὐσεβὴς Ἀνθοῦσα ἐν Ἀντιοχείᾳ ἀπεχώρησεν ἀπὸ τοῦ θορύβου τοῦ κοινωνικοῦ βίου, εἰς ὃν εἰλκύετο ἔνεκα τῶν κοινωνικῶν αὐτῆς σχέσεων, εἰς τὸν ἡσυχον οἰκογενειακὸν βίον, ἔμεινε δὲ μετὰ τὴν ἀπώλειαν τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς ἀπὸ τοῦ 20 ἔτους τῆς ἡλικίας τῆς, χήρα, ἐξ ἀγάπης πρὸς τὴν μνήμην αὐτοῦ, καὶ ἵνα δύναται νὰ ἀφοσιωθῇ ὅλως εἰς τὴν ἀνατροφήν τοῦ υἱοῦ αὐτῆς. Ἐν μέρει δὲ καρπὸς τῆς ἐπιμελοῦς ταύτης καὶ εὐσεβοῦς ἀνατροφῆς ὑπῆρξεν τὸ ὅτι ἐξ αὐτοῦ ἐγένετο ὁ μέγας ἐκκλησιαστικὸς πατήρ Ἰωάννης Χρυσόστομος. Ὁμοίαν ἐπιρροὴν ἔσχε καὶ ἡ μήτηρ τοῦ Θεοδώρητου ἐπὶ τῆς ἀνατροφῆς τοῦ υἱοῦ αὐτῆς. Ὁμοίως ἡ Μόνικα διὰ τῆς ἀφοσιώσεως, ἀγάπης καὶ πραότητος αὐτῆς κατεπράυνε τὴν ὑπὸ σφοδρῶν παθῶν δονουμένην ψυχὴν τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς, ἔσπειρε δὲ, καὶ περ παρ' αὐτοῦ πολλὰς πικρίας δοκιμάσασα, τὸν τοῦ χριστιανισμοῦ σπόρον εἰς τὴν παιδικὴν τοῦ υἱοῦ αὐτῆς Αὐγουστίνου ψυχὴν, ὅστις ἐν αὐτῷ μετὰ πολλὰς ἀποπλανήσεις καὶ παθήματα ἀπέφερε πλούσιον καρπὸν. Ἰδίως ἐφρόντιζον αἱ τοιαῦται μητέρες νὰ συνιστῶσιν εἰς τὰ τέκνα των πρωτίμως τὴν μελέτην τῆς Ἀγίας Γραφῆς.

τορι Λιβανίω και τῷ φιλοσόφῳ Ἀνδραγαθίῳ, ὧν ὁ πρῶτος τοσοῦτον ἐθαύμασε τὴν αὐτοῦ εὐγλωττίαν, ὥστε ἐρωτηθεὶς ποτε, τίνα ἐμελλε νὰ καταλίπη διάδοχον αὐτοῦ ἐν τῇ τῆς ῥητορικῆς διδασκαλίᾳ, «Τὸν Ἰωάννην, εἶπε, εἰ μὴ τοῦτον χριστιανοὶ ἐσύλησαν»! διότι ὁ Χρυσόστομος ἐπὶ βραχὺν μόνον χρόνον τὸ τοῦ συνηγόρου ἀσκήσας ἔργον, πρὸς ὃ ὀλίγην εἶχεν ἐκ φύσεως κλίσιν, ἐγκαταλιπὼν αὐτὸ, ἀφιερῶθη εἰς τὴν τῶν Γραφῶν μελέτην, καὶ τὴν τῆς ἐκκλησίας ὑπηρεσίαν. Κατηχηθεὶς δὲ παρὰ τοῦ ἐπισκόπου Ἀντιοχείας Μελετίου, ἐβαπτίσθη τῷ ἔτει 369. Εἶναι γνωστὸν, ὅτι ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐκκλησίᾳ συνείθιζον πολλοὶ νὰ ἀναβάλλωσι τὸ βάπτισμα εἰς ὄριμον ἡλικίαν. Ἔλαβε δὲ παρ' αὐτοῦ καὶ τὸ τοῦ ἀναγνώστου ἀξίωμα, ὅπερ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἶχε σπουδαιότητά τινα· διότι οἱ ἀναγνώσται ὄφειλον νὰ φυλάττωσι τὰ εἰς τὴν χρῆσιν τῆς λατρείας προωρισμένα χειρόγραφα τῆς Γραφῆς ἢ φθειρομένων τούτων νὰ ἀντιγράψωσι ἄλλα καὶ διὰ τοῦτο ἔπρεπε νὰ ἦναι ἄνδρες εἰδήμονες τῶν Γραφῶν. Ἡ εὐσέβεια τοῦ Χρυσοστόμου ἦτο ἔκτοτε τοσοῦτον γνωστὴ, ὥστε, ὅτε τῷ 370 ἐκδιωχθέντος τοῦ Ἀντιοχείας Μελετίου καὶ ἄλλων ἐπισκόπων ἐκ τῶν περὶ τὴν Ἀντιόχειαν πόλεων ἕνεκα τῶν Ἀρειανῶν ἐρίδων, ἐκενώθησαν πολλαὶ ἐπισκοπικαὶ θέσεις, ἠναγκάζετο καὶ αὐτὸς νὰ δεχθῇ τὸ τοῦ ἐπισκόπου ἀξίωμα. Ἀλλ' αὐτὸς μετριόφρων ὢν, καὶ εἰς τὸ μέγεθος τοῦ ἀξιώματος τούτου ἀποβλέπων, ἀπέφυγεν αὐτὸ, κρυβὴς τὴν ἡμέραν τῆς χειροτονίας. Οἱ πλείστοι ἐκ τῶν ἀρχαίων πατέρων ἠναγκάσθησαν νὰ γίνωσιν ἐπίσκοποι, μηδὲν αὐτοὶ τὴν ἀπόκτησιν τοῦ ἀξιώματος τούτου ἐπιζητήσαντες. Πόσον κατὰ τοῦτο μετεβλήθησαν οἱ καιροί! Ἐπειδὴ δὲ καὶ περ συμφωνήσας μετὰ τοῦ ἐπιστηθίου φίλου αὐτοῦ Βασιλείου (ὃν δὲν πρέπει τις νὰ συγχύσῃ μετὰ τοῦ μεγάλου Βασιλείου, τοῦ ἐπισκόπου Καισαρείας ἐν Καππαδοκίᾳ, ὀλίγον πρότερον ἀκμάσαντος) νὰ μὴ δεχθῶσιν ἀμφότεροι ἐπισκοπὰς, αὐτὸς μὲν ἀπέφυγε τὴν ἐπισκοπὴν, συνέτεινεν ὁμῶς εἰς τὸ νὰ χειροτονηθῇ ἐπίσκοπος ὁ φίλος αὐτοῦ, ὃν ἐθεώρει κατὰ πολὺ ἑαυτοῦ καταλληλότερον, ἐγεννήθη μεταξὺ αὐτῶν ἡ ἔρις, ἐξ ἧς ἐδόθη ἀφορμὴ εἰς τὴν συγγραφὴν τῶν ὠραίων αὐτοῦ «περὶ ἱερωσύνης λόγων», ἐν οἷς, ἐν

μορφῇ διαλόγων συντεταγμένοις, περιέγραψε τὴν ἀξίαν τῆς ἱερωσύνης. Μετὰ ταῦτα ἀπολέσας καὶ τὴν ἑαυτοῦ μητέρα, ἀπέχωρησεν ὁ Χρυσόστομος εἰς τὴν περὶ τὴν Ἀντιόχειαν ἔρημον, πρὸς τοὺς ἐκεῖ μοναχοὺς. Τὰ μοναστήρια ἦσαν τότε συνήθως τόποι ἀληθοῦς ἀσκήσεως ἐν τῇ ἀρετῇ, ἐχρησίμευον δὲ πολλάκις καὶ ὡς σχολεῖα πρὸς μόρφωσιν τῶν κληρικῶν. Παρὰ τοῖς μοναχοῖς τούτοις διατρέβων, ἐπεδόθη ὁ Χρυσόστομος εἰς τὴν ἐμβριθεστέραν τῶν Γραφῶν μελέτην, ὑπὸ διδασκάλους τοὺς τότε τῆς περιφήμου θεολογικῆς σχολῆς τῆς Ἀντιοχείας προϊσταμένους Διόδωρον τὸν μετὰ ταῦτα Ταρσοῦ ἐπίσκοπον γενόμενον, καὶ Καρτέριον, ἀμφοτέρους δοκιμωτάτους τῶν ἱερῶν βιβλίων ἐρμηνευτάς. Εἰς τοὺς δύο τούτους εὐσεβεῖς καὶ πεπαιδευμένους ἄνδρας ὀφείλει ὁ Χρυσόστομος τὴν περὶ τὴν ἐξήγησιν τῆς Γραφῆς ἱκανότητα αὐτοῦ. Οἱ ἐν Ἀντιοχείᾳ θεολόγοι τὴν ἀλληγορικὴν καὶ μυστικὴν τῆς Γραφῆς ἐρμηνείαν ἀποκρούοντες, ἦν ἀκολουθοῦντες οἱ τῆς Ἀλεξανδρινῆς σχολῆς, ἀπεπλανῶντο συνήθως ἐντελῶς ἀπὸ τῆς ἀληθοῦς αὐτῆς ἐννοίας, ἐπεζήτουν τὴν ἱστορικὴν καὶ γραμματικὴν αὐτῆς ἐξήγησιν, ἣν ἀπαντῶμεν καὶ παρὰ τῷ Χρυσοστόμῳ¹). Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ τε γενικὴ καὶ ἡ θεολογικὴ αὐτοῦ ἐκπαίδευσις. Οὕτως δὲ σπουδαίως ἐξεπαιδεύοντο τότε οἱ πλείστοι τῶν εἰς τὸ κληρικὸν στάδιον προετοιμαζομένων. Καθὼς ὁ Χρυσόστομος ἐδιδάχθη τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν ῥητορικὴν παρὰ τῷ Ἀνδραγαθίῳ καὶ Λιβανίῳ, οὕτω καὶ οἱ πλείστοι τῶν ἐπὶ παιδείᾳ διαπρεψάντων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων παρὰ τοῖς ἐθνικοῖς ἐλάμβανον πρῶτον τὴν ἐγκύκλιον παιδείαν· ὁ Ὠριγένης παρὰ τῷ περιφήμῳ νεοπλατωνικῷ Σάκκᾳ, ὁ Βασίλειος καὶ ὁ Γρηγόριος ἐν τῇ φιλοσοφικῇ τῶν Ἀθηνῶν σχολῇ. Οὕτω δὲ συγκεκριτημένοι ἐν ταῖς γενικαῖς ἐπιστήμασι, ἐπεδίδοντο ἔπειτα εἰς τὴν τῆς θεολογίας σπουδὴν, πρὸ παντὸς τὰς Γραφὰς μελετῶντες. Ἐκ τῶν παραδειγμάτων τούτων ὄφειλον νὰ παραδειγματισθῶσι καὶ νῦν πολλοὶ, οἵτινες ὀλίγον τὴν φιλολογικὴν καὶ θεολογικὴν ἐκπαίδευσιν τιμῶντες, νομίζουσιν ὅτι ἀρκεῖ τοῖς κληρικοῖς ἢ τῶν ἐν τῇ λατρείᾳ ἐν χρήσει βιβλίων ἀνάγνωσις. Ἐπιμελεημένα καὶ σπουδαία ἐκ-

(1) Σωκρ. Ἐκκλ. ἱστ. VI, 3. Σωζομ. ἱστ. VIII, 7.

παίδευσις ἀνέδειξε τοὺς μεγάλους ἐκκλησιαστικούς συγγραφεῖς, ἡ δὲ παιδεία ἐλάμπρυνε τότε τὴν ἐκκλησίαν. Ὅτε δὲ μετὰ τὰ μέσα τοῦ Ε' αἰῶνος ἤρχισαν νὰ καταπίπτωσι αἱ θεολογικαὶ καὶ φιλοσοφικαὶ σχολαί, ἔπαυσαν ἀναφαινόμενοι καὶ μεγάλοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς.

Παρὰ τοῖς μοναχοῖς διατρίβων συνέγραψεν ὁ Χρυσόστομος τὰ περὶ μοναχικοῦ βίου ἔργα αὐτοῦ (*Λόγον παραινετικὸν πρὸς Θεόδωρον ἐκπεσόντα. Πρὸς τοὺς πολεμοῦντας τὸν μοναχικὸν βίον. Περὶ παρθενίας. Πρὸς Σταγείριον ἀσκητὴν καὶ ἄλλα τινὰ*), δι' ὧν ἐξυμνῶν τὸν βίον τοῦτον μετὰ τῆς ἐποχῆς του, ἥτις αὐτὸν ὑψίστην φιλοσοφίαν ἐκάλει, δεικνύει, ὅποῖός τις ἔπρεπε νὰ ἦναι κατὰ ἀλήθειαν. Ἄν ἦσαν οἱ μοναχοὶ οἴους θέλει αὐτοὺς ὁ Χρυσόστομος, θὰ ἦτο εὐτυχὴς ἡ ἐκκλησία. Ἐνεκὰ ἀσθενείας ἀναγκασθεὶς νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Ἀντιόχειαν, ἐχειροτονήθη παρὰ τοῦ ἀπὸ τῆς ἐξορίας ἐπιστρέψαντος Μελετίου εἰς διάκονον, μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ Μελετίου προεχειρίσθη πρεσβύτερος παρὰ τοῦ Φλαβιανοῦ τῷ 386, ἀνέλαβε δὲ κυρίως τὸ ἔργον τοῦ κηρύγματος τοῦ λόγου. Ἐκτοτε ἀνέπτυξεν ὁ Χρυσόστομος τὴν σπανίαν ἐκείνην εὐγλωττίαν, δι' ἣν ἐθαυμάσθη. Οὐ μόνον οἱ χριστιανοὶ, ἀλλὰ καὶ οἱ ἐθνικοὶ πολλάκις προσήρχοντο εἰς τὰ κηρύγματα αὐτοῦ, ἵνα θαυμάζωσι τὴν ῥητορικὴν τοῦ ἀνδρὸς δεινότητα. Οἱ λόγοι αὐτοῦ, ὅσον δὴποτε καὶ ἂν ἀπέφευγε τὴν τέχνην ὡς κύριον σκοπὸν αὐτῶν, καὶ ἐπεδίωκε τὴν οἰκοδομὴν τῶν πιστῶν, τὴν ἐν τῷ βίῳ ἐφαρμογὴν τῶν χριστιανικῶν ἀρχῶν, ἦσαν ὅμως διὰ τὴν φυσικὴν εὐγλωττίαν αὐτοῦ καὶ ἔνεκα τῆς προτέρας αὐτοῦ ῥητορικῆς μορφώσεως ἀριστουργήματα ῥητορικῆς τέχνης. Εἰς μάτην χειροκροτούμενος παρὰ τοῦ ἀκροατηρίου του, ἤλεγχε αὐτὸ, λέγων, ὅτι μετέστρεφον τὴν ἐκκλησίαν εἰς θεατρικὴν παράστασιν. Ὁ θαυμασμὸς τῶν ἀκροωμένων αὐτὸν ἦτο ἀδύνατον νὰ μὴ ἐκδηλοῦται πολλάκις διὰ τοῦ ζωηροτέρου τρόπου. Ὁ Χρυσόστομος συνείθιζε νὰ προπαρασκευάζῃ τοὺς λόγους αὐτοῦ, καὶ τὴν προπαρασκευὴν ταύτην συνιστᾷ ἐν τοῖς περὶ Ἱερωσύνης λόγοις ὡς ἀναγκαίαν τῷ κήρυκι τοῦ Εὐαγγελίου, ἦτο ὅμως τοσοῦτον κύριος τοῦ λέγειν, ὥστε πολλάκις ἀπροπαρασκευαστοὶ καὶ ἐξ ὑπογυίου ἠδύνατο νὰ λαλῇ πρὸς τὸν λαόν.

Οὕτως ἐρχόμενός ποτε ἐν καιρῷ χειμῶνος εἰς τὴν ἐκκλησίαν, καὶ καθ' ὁδὸν ἀπαντήσας πλῆθος ἐπαϊτῶν γυμνῶν καὶ πασχόντων, ἀναβάς τὸν ἄμβωνα, ἀντὶ τῆς προητοιμασμένης ὀμιλίας ἐλάλησε περὶ περιθάψεως τῶν πτωχῶν καὶ πασχόντων. Ἄλλοτε πάλιν ἐπειδὴ ἐν καιρῷ τῆς ὀμιλίας του, ἀρξαμένου τοῦ ὑπηρετοῦ τῆς ἐκκλησίας νὰ ἄπτη τὰς λυχνίας, ἡ προσοχὴ τοῦ ἀκροατηρίου του ἐστράφη πρὸς αὐτὸν, διακόπτων τὴν σειρὰν τοῦ λόγου του, διὰ μακρᾶς ἀποστροφῆς πρὸς τοὺς ἀκροωμένους ἤλεγξεν αὐτοὺς διὰ τοῦτο.

Τῷ 387 ἐδόθη ἀφορμὴ τις ἐν Ἀντιοχείᾳ, ὅπως δειχθῇ ἔτι λαμπρότερον ἢ τοῦ Χρυσοστόμου ἀξία. Τῷ ἔτει δηλ. τούτῳ συνέβη στάσις τις τοῦ ἐν Ἀντιοχείᾳ λαοῦ ἔνεκα τῆς ἐπιβολῆς νέου φόρου διὰ τὴν τέλεσιν τῆς πενταετηρίδος τοῦ υἱοῦ τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδοσίου Ἀρκαδίου, καθ' ἣν ὁ λαὸς ἐν τῇ παραφορᾷ αὐτοῦ κατέστρεψε τοὺς ἀνδριάντας τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας. Τοιαύτη δὲ ἦτο ἡ τοῦ ὄχλου μανία, ὥστε αἱ τῆς πόλεως ἀρχαὶ τὸ πρῶτον ἐκρύβησαν. Ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὰς τὰς οἰκίας πολλῶν ἐν τέλει ἐλθόντες οἱ ὄχλοι, διήρπασαν καὶ κατερήμωσαν αὐτάς. Μετὰ ταῦτα ἐτιμωρήθησαν μὲν διὰ θανάτου οἱ πρωταίτιοι τῶν ταραχῶν, ἀλλ' ἡ πόλις ἔμελλε νὰ πάθῃ ἔτι ἀστυροτέρας τιμωρίας, ὅταν ἤθελον γίνεαι τὰ συμβάντα τῷ αὐτοκράτορι γνωστὰ, οὕτινος ἡ ἀχαλίνωτος ὀργὴ ἦτο πασίγνωστος. Διὰ τοῦτο πρεσβεῖα Ἀντιοχέων, ἐπὶ κορυφῆς τὸν Φλαβιανὸν ἔχουσα, ἀπεστάλη εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπως μαλάξῃ τὸν θυμὸν αὐτοῦ καὶ παρακαλέσῃ νὰ συγχωρήσῃ τὴν πόλιν. Τότε τοῦ Φλαβιανοῦ ἀντιπρόσωπος μείνας, εἶπεν ὁ Χρυσόστομος τοὺς λαμπροὺς περὶ ἀνδριάντων λόγους του, δι' ὧν ἤλεγξε καὶ ἐπαρηγόρησε τοὺς κατατεθορυβημένους καὶ κατεπτοημένους Ἀντιοχεῖς. Πρὸ τίνος χρόνου εἶχε συμβουλεύσει τοὺς πολίτας νὰ τιμωρῶσι τοὺς φαύλους καὶ βλασφήμους ἀνθρώπους, ἵνα μὴ τὸ κακὸν γενικευόμενον ἔχῃ μεγάλα κακὰ ἀποτελέσματα. Ὁ Χρυσόστομος δεικνύει νῦν, ὅτι αἰτία τοῦ ὄλου κακοῦ ἦτο ἡ διαφθορὰ ἢ τὴν ὅλην κοινωνίαν τῶν Ἀντιοχέων καταβαλοῦσα· ὅτι ἦτο καιρὸς νὰ μετανοήσωσιν· ἀλλ' ἡ μετάνοια αὐτῶν δὲν ἔπρεπε νὰ ἦναι στιγμιαία καὶ ἐπιπόλαιος· καὶ ἄλλοτε συμ-

βάντων γενικῶν δυστυχημάτων, λοιμοῦ, σιτοδείας, σεισμοῦ, ἅτινα ἐξεφόβησαν αὐτοὺς, εἶχον ἐπιστρέψει εἰς τὸν Θεόν, ἀλλὰ μετὰ τὴν παρέλευσιν τῶν δυστυχημάτων εἶχον πάλιν ἐπανελθεῖ εἰς τὸν αὐτὸν βίον. Αἱ ὀλίγων ἡμερῶν λιτανεῖαι καὶ νηστεῖαι δὲν ἤρκουν· ἔπρεπε ὁ ὕλος αὐτῶν βίος νὰ μεταβληθῇ· τὰ ἦθη αὐτῶν νὰ ἦναι χριστιανικώτερα. Ἰδίως προσέβαλε τὴν εἰς τὰ θεάματα ἀκόρεστον σπουδὴν τῶν καὶ τὴν ψευδορκίαν. Τὰ ἐξωτερικὰ κακὰ, τὰς προσδοκωμένας τιμωρίας, καὶ αὐτὸν τὸν θάνατον, δὲν ἔπρεπε νὰ φοβηθῶσι παντάπασι· διὰ τὸν σοφὸν καὶ τὸν ἀληθῆ χριστιανὸν πάντα ταῦτα εἶναι μηδέν· τὸ μέγιστον τῶν κακῶν εἶναι ἡ ἀμαρτία, τὸ παροργίζειν δι' αὐτῆς τὸν Θεόν. "Ο,τι εἶχον φοβηθῆ οἱ Ἀντιοχεῖς, ἔπαθον· διότι πρὶν ἢ πρεσβεῖα ἀφίχθῆ εἰς τὴν πρωτεύουσαν, εἶχον ἔλθει εἰς Ἀντιόχειαν δύο τοῦ αὐτοκράτορος ἀπεσταλμένοι, οἵτινες ἐκόμισαν τὰς διαταγὰς αὐτοῦ. Ἀπηνεστάτη καταδίωξις ἤρξατο τότε κατὰ πλείστων ἐπισήμων πολιτῶν τῆς Ἀντιοχείας. Ἐβλεπέ τις ἄνδρας ἐξ ἐπιφανεστάτων οἰκων συρομένους εἰς τὰς ὁδοὺς καὶ εἰς τὰς βασάνους καὶ τὸν θάνατον ἀγομένους. Καὶ πάλιν δὲ ὁ Χρυσόστομος διὰ τοῦ λόγου αὐτοῦ ἐζήτει νὰ παρηγορήσῃ καὶ ἐνθαρρύνῃ τοὺς Ἀντιοχεῖς διὰ τὰς δυστυχίας ταύτας. Κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην ἦλθον ἀπὸ τῆς ἐρήμου πολλοὶ διάσημοι ἐπ' ἀρετῆ ἀσκηταί, ἰδίως Μακεδόνιος τις, οἵτινες πρεσβεύσαντες παρὰ τοῖς ἄρχουσι ὑπὲρ τῶν διωκομένων, ἠδυνήθησαν ἐπὶ τέλους νὰ ἐμπνεύσωσιν αὐτοῖς οἶκτον, καὶ οὕτως νὰ παύσωσι τοὺς διωγμούς. Ὁ Μακεδόνιος ὡμολόγει μὲν, ὅτι μέγιστον ἔγκλημα ἦτο νὰ καταρριφθῶσιν αἱ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τοῦ οἴκου αὐτοῦ εἰκόνες καὶ νὰ περιῦθρισθῶσιν· ἀλλὰ παρετῆρει ὅτι καὶ οἱ ἄνθρωποι, ὡς εἰκόνες τοῦ Θεοῦ, εἶναι ἄξιοι οἴκτου καὶ φειδοῦς. Ἡ Ἀντιόχεια ἵνα τιμωρηθῶσιν οἱ κάτοικοι αὐτῆς, ἔπαυσε τότε νὰ ἦναι ἡ πρωτεύουσα τῆς ἐπαρχίας, ἀντ' αὐτῆς ἀναδειχθείσης τοιαύτης τῆς Λαοδικείας. Πρὸς δὲ ἐκλείσθη καὶ τὸ θέατρον. Μετὰ τοῦ τελευταίου τούτου μέτρου ἦτο λίαν εὐχαριστημένος ὁ Χρυσόστομος, διότι αἱ θεατρικαὶ παραστάσεις εἶχον καταντήσει σχολεῖον πάσης διαφθορᾶς.

Ἐν Ἀντιοχείᾳ ἔτι ὡς πρεσβύτερος ἐνεργῶν ἔλαβεν ἀφορμὴν

ὁ Χρυσόστομος νὰ καταπολεμήσῃ τοὺς Εὐνομιανούς ἢ Ἀνομοίους, οἵτινες ὑπὸ ἀρχηγὸν τὸν Εὐνόμιον ἀπετέλουν τὴν ἰσχυροτάτην τῶν Ἀρειανῶν μερίδα, ὠνομάσθησαν δὲ Ἀνόμοιοι, διότι κατ' ἀντίθεσιν τῶν ὀρθοδόξων τῶν τὸν Υἱὸν ὁμοούσιον λεγόντων ἐθεώρουν καὶ ἐκάλουν αὐτὸν ἀνόμοιον τῷ πατρί. Προσέβαλε δὲ καὶ τὰ ἐνιαχοῦ ἔτι ἐπικρατοῦντα ἐθνικὰ ἦθη καὶ τὰς ἐθνικὰς δεισιδαιμονίας. Ἐκ τῆς αὐτῆς ἐποχῆς εἶναι καὶ αἱ ἄριστοι αὐτοῦ ἐξηγητικαὶ ἐργασίαι, αἱ ἐρμηνεῖαι εἰς τὴν Γένεσιν, εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον καὶ τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον, εἰς τὰς πλείστας τοῦ Παύλου ἐπιστολάς, καὶ πολλαὶ ἄλλαι ὁμιλίαι του.

Ἡ φήμη αὐτοῦ ἦτο ἔκτοτε τοσοῦτον ἐξηπλωμένη καθ' ἅπασαν τὴν ἐκκλησίαν, ὥστε ὅτε τῷ 397 ἀπέθανεν ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Νεκτάριος, ἐκλήθη αὐτὸς παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀρκαδίου εἰς τὸν πρῶτον τοῦτον τῆς Ἀνατολῆς θρόνον, ἰδίως συστάσει ἐπισήμου τινὸς ἀνδρός, τοῦ ἀρχιεπυνοῦχου Εὐτροπίου, ὅστις διατρίβων ἐν Ἀντιοχείᾳ, εἶχεν ἀκροασθῆ τῶν λόγων αὐτοῦ. Καὶ ἐπειδὴ ἦτο πιθανόν, καὶ αὐτὸς ἐκ μετριοφροσύνης νὰ μὴ δεχθῆ τὴν ὑψηλὴν ταύτην θέσιν, καὶ παρὰ τοῦ αὐτὸν λατρεύοντος λαοῦ νὰ κωλυθῆ ἢ ἐξ Ἀντιοχείας ἀναχώρησις του, ἤχθη εἰς Κωνσταντινούπολιν αἰφνιδίως καὶ ὑπὸ ἄλλο πρόσχημα, ἀγνοῶν τὴν ἀληθῆ τῆς προσκλήσεως αἰτίαν. Ἐχειροτονήθη δὲ ἐπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τοῦ Ἀλεξανδρείας Θεοφίλου καὶ τοῖ ἀκοντος· διότι οὗτος ἐλθὼν εἰς τὴν πρωτεύουσαν καὶ θέλων νὰ προαγάγῃ εἰς τὸ μέγα τοῦτο ἐκκλησιαστικὸν ἀξίωμα φίλον τινὰ αὐτοῦ, τὸν πρεσβύτερον Ἰσίδωρον, μόλις ἐπέισθη νὰ χειροτονήσῃ τὸν Χρυσόστομον, ἀφοῦ πρότερον ὁ Εὐτρόπιος δυστροποῦντι ἠπέιλησεν αὐτῷ, ὅτι ἂν ἀποποιηθῆ τοῦτο, ἤθελε προσκαλέσει αὐτὸν ἵνα δικασθῆ διὰ τινὰς κατ' αὐτοῦ προσαχθείσας κατηγορίας. Καὶ ὑπέκυψε μὲν ὁ Θεόφιλος εἰς τὴν ἀπαίτησιν τοῦ Εὐτροπίου, τὰς ἀπειλὰς φοβηθεὶς, ἔκτοτε ὅμως ἐγεννήθη παρ' αὐτῷ ἢ πρὸς τὸν Χρυσόστομον ἔχθρα, ἧς ἕνεκα δι' ὅλου τοῦ ἐπιλοίπου βίου αὐτοῦ κατεδίωκε τοῦτον.

Ἐπίσκοπος δὲ Κωνσταντινουπόλεως γενόμενος ὁ Χρυσόστομος παρέσχεν ἑαυτὸν τελειότατον εὐαγγελικοῦ ποιμένος παράδειγμα,

ἢ ἄριστα ἠδύνατο νὰ ἐφαρμοσθῆ τὸ γραφικόν· «Τοιοῦτος ἔπρεπεν ἡμῖν ἀρχιερεὺς, ὅσιος, ἄκακος, ἀμίαντος, κεχωρισμένος ἀπὸ τῶν ἀμαρτωλῶν».¹⁾ Καὶ πρῶτον μὲν ἐφρόντιζε περὶ τοῦ ὑπ' αὐτὸν κλήρου, ἐφορῶν τὰ ἦθη αὐτοῦ καὶ τῆς μορφώσεως αὐτοῦ ἐπιμελούμενος²⁾. Ἐπειτα δὲ ἀκαμάτως ἠσχολεῖτο εἰς τὸ νὰ διδάσκη τὸ ποίμνιον αὐτοῦ, λαλῶν συνεχῶς, καὶ ἐνίοτε πλεονάκις τῆς ἡμέρας. Καὶ ἐπίσκοπος δὲ Κωνσταντινουπόλεως γενόμενος, ἔζη ὡς μοναχὸς βίον λιτὸν, ἀποκόψας πάσας τὰς περιττὰς δαπάνας, ἵνα παραχωρήσῃ τὰ εἰσοδήματα ταῦτα τῷ πτωχοκομείῳ, διότι ἐθεώρει ἐν τῶν πρώτων αὐτοῦ μελημάτων τὴν τῶν πτωχῶν περίθαλψιν. Ἐπειδὴ δὲ τὸ ὑπάρχον ἐν πτωχοκομείῳ δὲν ἤρκει διὰ τὸ πλῆθος τῶν ἐνδεῶν, τῇ φροντίδι αὐτοῦ συνέστησαν πλείοτερα. Ἐν τούτοις διὰ τὴν φιλοπτωχεῖαν του ταύτην καὶ τὴν λιτὴν αὐτοῦ δίαιταν, ἐφ' οἷς δικαίως ἔπρεπε νὰ ἐπαινῆται καὶ θαυμάζεται, δὲν παρέλειψαν νὰ κατηγορήσωσιν αὐτὸν πολλοὶ τῶν κληρικῶν, οἵτινες ἦσαν εἰθισμένοι νὰ βλέπωσι τὸν ἐπίσκοπον τῆς πρωτεύουσῃς λαμπρῶς καὶ μετὰ ἡγεμονικῆς πολυτελείας ζῶντα. Ὁ θέλων νὰ γνωρίζῃ πόσον ἐφίλουν ἕκτοτε οἱ ἐπίσκοποι πόλεων ἐπισήμων τὴν πολυτέλειαν, καὶ πῶς ἰδίως ἐν τῇ τραπέζῃ αὐτῶν, κατὰ τὸν πλοῦτον καὶ τὴν συνοδείαν, μεθ' ἧς ἐνεφανίζοντο εἰς τὸ δημόσιον, ἡμιλλῶντο πρὸς τοὺς ἰσχυροὺς τοῦ κράτους καὶ μεγάλα πολιτικὰ ἀξιώματα κατέχοντας, δύναται νὰ ἀναγνώσῃ ὅσα περὶ τούτου λέγει ὁ Ναζιανζηνὸς Γρηγόριος.³⁾

Ὁ Χρυσόστομος πρέπει νὰ θαυμασθῆ, καὶ διότι ἐν τῇ ἐκπληρώσει τῶν καθηκόντων αὐτοῦ ὡς ἐπισκόπου δὲν ἐφοβήθη ποτὲ τοὺς ἀνθρώπους, τὴν διαφθορὰν μὴ διστάζων νὰ ἐλέγχῃ καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς ἰσχυροτάτοις καὶ ἐν αὐτῇ τῇ αὐτοκρατορικῇ αὐλῇ, ἀνπαρετήρει αὐτήν. Διὰ τοῦτο ἀπέκτησεν ὅμως πολλοὺς ἐχθροὺς ἕκ τε τῶν κληρικῶν καὶ τῶν ἐν ἀξιώμασιν. Ἐχθρὸς αὐτοῦ ἀπέβη πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ αὐτὸς ὁ Εὐτρόπιος, ὁ ἄλλοτε φίλος αὐτοῦ

(¹) Ἐβρ. ζ'. 26.

(²) Σωζομ. ἐκκλ. ἱστ. VIII, 3.

(³) Ναζ. Γρηγ. λόγ. XXXII.

δειχθεὶς, διότι ὑπερήσπιζε τοὺς ἀδίκως παρ' αὐτοῦ διωκομένους καὶ διεμαρτύρετο κατὰ τῶν καταπίεσεων αὐτοῦ. Ἐπειδὴ μάλιστα πολλοὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦ διωκομένων κατέφευγον εἰς τὰς ἐκκλησίας, αἵτινες ἀπήλαυον τοῦ προνομίου νὰ χρησιμεύωσιν ὡς ἄσυλα (τὸ δικαίωμα τοῦτο εἶχε σιωπηλῶς καὶ ἐξ ἔθους μεταβῆ εἰς αὐτὰς ἀπὸ τῶν ἐθνικῶν ναῶν), ὁ Εὐτρόπιος, ὅπως μὴ εὐρίσκη ὁ Χρυσόστομος ἀφορμὴν καὶ εὐκαιρίαν νὰ πρεσβεύῃ ὑπὲρ αὐτῶν, ἐζήτησε καὶ ἐπέτυχεν νὰ καταργηθῆ τὸ δικαίωμα ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐν εὐνομουμέναις μὲν πολιτεῖαις ἠθελεν εἶναι βεβαίως τῇ δικαιοσύνῃ ἐπιβλαβές, ἐν τῇ ἐποχῇ ὅμως ἐκείνῃ, καθ' ἣν οὐχὶ οἱ νόμοι, ἀλλ' ἡ αὐθαιρεσία καὶ ἡ τοῦ ἰσχυροτέρου δύναμις ἐκράτουν, ἦτο φιλάνθρωπότατον. Ἀλλὰ ταχέως ἔμελλεν νὰ συναισθανθῆ καὶ αὐτὸς ὁ Εὐτρόπιος, πόσον ἀπανθρώπως προσηνέχθη, ζητῶν τὴν κατάργησιν τοῦ δικαίωματος ἐκείνου. Διότι ὅτε οἱ ἐν Ἀσίᾳ ὑπὸ τὸν Τριβιγίλδον Γότθοι ἐστασίασαν, ὁ δὲ κατ' αὐτῶν σταλείς Γαϊανᾶς ἠνώθη μετ' αὐτῶν, ἀπητήθη δὲ πρὸς συνδιαλλαγὴν μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος ἡ πτώσις καὶ ὁ θάνατος μεταξὺ ἄλλων καὶ τοῦ Εὐτροπίου, οὗτος παρὰ πάντων ἐγκαταλειφθεὶς, καὶ παρ' αὐτῆς τῆς ἄλλοτε εὐνοοῦσης αὐτὸν αὐτοκρατείας Εὐδοξίας, ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ καὶ ζητήσῃ ἄσυλον εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ὅπου ἐκήρυττεν ὁ Χρυσόστομος.¹⁾ Τότε εἶπεν οὗτος τὸν γνωστὸν εἰς Εὐτρόπιον λόγον, δι' οὗ δεικνύων τὴν τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων ματαιότητα, ἤλεγξε μὲν αὐτὸν διὰ τὴν προτέραν αὐτοῦ πρὸς τὴν ἐκκλησίαν σκληρότητα, καὶ τὰς αὐτοῦ ἀδικίας, ἐνουθέτησε δὲ τὸν λαὸν καὶ συνεβούλευσε νὰ παραδειγματισθῆ ἐκ τῆς πτώσεως τοῦ Εὐτροπίου, καὶ ἐν τέλει προέτρεψεν αὐτὸν, εἰς λήθην ῥίπτων τὰ κατὰ τῆς ἐκκλησίας ἐγκλήματα αὐτοῦ, ὅπως ἀρμόζει εἰς τοὺς ὁπαδοὺς τοῦ τοῦ σταυρωτῆ αὐτοῦ συγχωροῦντος Κυρίου, μετ' αὐτοῦ νὰ ζητήσῃ παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος τὴν σωτηρίαν του. Δὲν ἔμενε δὲ ὁ Χρυσόστομος μέχρι λόγων· διότι καὶ τότε ἐπρέσβευσεν ὑπὲρ αὐτοῦ, καὶ ὅτε μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἐπειράθησαν οἱ στρατιῶται διὰ τῆς βίας νὰ σύρωσιν αὐτὸν ἀπὸ τοῦ θυσιαστηρίου, παρεμβὰς αὐτὸς εἰς τὸ μέσον, ἐκάλυψε διὰ τῶν ἐνδυμάτων του τὸν κιν-

(¹) Σωκρ. ἐνθα ἀνωτέρω 5. Σωζομ. VIII, 7.

δυνεύοντα, καὶ ἠνέχθη νὰ συρθῆ παρὰ τῶν στρατιωτῶν αὐτὸς ἀντ' ἐκείνου διὰ τῶν ὁδῶν ἐνώπιον τοῦ αὐτοκράτορος, ὅστις ὁμῶς πλήρης πρὸς αὐτὸν σεβασμοῦ ἀπέλυσεν αὐτὸν πάραυτα. Ὁ Εὐτρόπιος ἤθελε σωθῆ, ἐὰν μὴ φοβηθεῖς μετ' ὀλίγον καὶ νομίζων, ὅτι δὲν εἶναι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἀσφαλῆς, ἔφρευγεν ἀπὸ αὐτῆς, μεθ' ἧς συλληφθεὶς ἀπήχθη ξόριστος εἰς Κύπρον, ὅπου βραδύτερον ἀπεκεφαλίσθη. Τὴν αὐτὴν παρρησίαν ἔδειξεν ὁ Χρυσόστομος καὶ πρὸς τὸν φοβερόν Γότθον *Γαϊανᾶν*, τὸν ἄνω μνημονευθέντα. Ὁ βάρβαρος οὗτος εἶχεν ἀπὸ δούλου δι' αὐτοκρατορικῆς εὐνοίας εἰς μεγάλα στρατιωτικὰ ἀξιώματα ὑψωθῆ. Εὐρισκόμενος δέ ποτε μετὰ τῶν ἀκολάστων στρατευμάτων του ἐν Θράκῃ, ἐστασίασε, καὶ ἤρξατο δηῶν καὶ καταστρέφων τὴν χώραν. Μηδενὸς δὲ τολμῶντος ἐξ ὀνόματος τοῦ αὐτοκράτορος νὰ πρεσβεύσῃ πρὸς αὐτὸν, μόνος ὁ Χρυσόστομος, καὶ τοι γνωρίζων ὅτι ἔτρεφε μῖσος πρὸς αὐτὸν, διότι ἄλλοτε, ζητήσαντος αὐτοῦ νὰ παραχωρηθῆ αὐτῷ καὶ τοῖς ὑπ' αὐτὸν Ἀρειανοῖς Γότθοις ἐκκλησία τις ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐκώλυσεν αὐτὸς τὴν παραχώρησιν¹), ἀνέλαβε νὰ ἔλθῃ πρὸς αὐτὸν καὶ νὰ πείσῃ περὶ καταπαύσεως τῶν ταραχῶν. Ὅτε ἐπλησίασεν ὁ Χρυσόστομος, ὁ πρὸς πάντας φοβερός Γαϊανᾶς ταπεινωθεὶς ἐνώπιον αὐτοῦ, ἠσπάσθη τὰς χεῖρας αὐτοῦ, προσήγαγε δὲ καὶ τὰ τέκνα αὐτοῦ ἵνα λάβωσιν παρ' αὐτοῦ τὴν εὐλογίαν²). «Ὁ βάρβαρος, λέγει ὁ Θεοδώρητος, γνοὺς τὸν πρεσβευτὴν καὶ τὴν ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας γεγεννημένην ἐνθυμηθεὶς παρρησίαν, ὑπήντησέ τε πόρρωθεν, καὶ τὴν ἐκείνου δεξιὰν τοῖς ὀφθαλμοῖς περιτέθηκε, καὶ μὲν τοι καὶ τοὺς παῖδας τοῖς ἱεροῖς αὐτοῦ προσεκόμισε γόνασιν. Οὕτω πέφυκεν ἀρετὴ καταιδεῖν τε καὶ καταπλήττειν». Τὸ γεγονός τοῦτο ἀναμνησκει τὴν ταπείνωσιν τοῦ φοβεροῦ τῶν Οὐννων ἀρχηγοῦ Ἀττίλα ἐνώπιον τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης Λέοντος τοῦ μεγάλου. Μόνον οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς θρησκείας ἠδύναντο τότε τοὺς βαρβάρους, τοὺς μηδένα ἀνθρώπινον θεσμόν φοβουμένους, νὰ κάμπτω-

(1) Θεοδωρ. V, 32.

(2) Σωκράτ. ἱστορ. VI, 6. Σωζομ. VIII, 4. καὶ Θεοδωρ. V. 33.

σιν ἐνίοτε, περιστέλλοντες τὰς ἀπανθρωπίας αὐτῶν. Τὴν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα ὑπηρεσίαν ταύτην τῆς θρησκείας ἐν ἐποχαῖς βαρβάρους δὲν ἔπρεπε νὰ λησμονήσωσιν ἐκεῖνοι, οἵτινες εἶναι πρόθυμοι μόνον λόγους περιφρονήσεως πρὸς αὐτὴν νὰ λέγωσιν. Ἡ ἐλευθεροστομία τοῦ Χρυσοστόμου ἐποίησεν αὐτῷ ἐχθρὰν καὶ τὴν αὐτοκρατείραν *Εὐδοξίαν*, ἥτις δὲν ἠνείχετο τὰς ἀυστηρὰς περὶ τοῦ βίου αὐτῆς ἐπικρίσεις αὐτοῦ. Ἰδίως δὲ δυσηρεστήθη κατ' αὐτοῦ, ὅτε ὡς ἄλλος Ἡλίας¹) ἤλεγξεν αὐτὴν μετὰ παρρησίας, θελήσασαν νὰ σφετερισθῆ τὸν ἀμπελῶνα πτωχῆς τινος χήρας ἐν τινι προαστείῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως παρὰ ταῖς κτήσεις αὐτῆς κείμενον. Ὁ Χρυσόστομος ἠκολούθει πιστῶς τὴν εὐαγγελικὴν παραγγελίαν «Μὴ φοβηθῆτε ἀπὸ τῶν ἀποκτεινόντων τὸ σῶμα, τὴν δὲ ψυχὴν μὴ δυναμένων ἀποκτεῖναι»²). Πόσον ὀλίγοι σήμερον ὁμοιάζουσιν αὐτῷ κατὰ τοῦτο!

Ὁ Χρυσόστομος ἐξέτεινε τὴν μέριμναν αὐτοῦ ἐπὶ πάσας τὰς μετὰ τοῦ ἀρχιεπισκοπικοῦ θρόνου αὐτοῦ συνδεδεμένας ἐκκλησίας τῆς Θράκης, τοῦ Πόντου καὶ τῆς Ἀσίας, φροντίζων περὶ τῆς τηρήσεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς τάξεως ἐν αὐταῖς καὶ στηλιτεύων καὶ καταδιώκων τοὺς κληρικούς ἐκείνους, οἵτινες ἔζων ἀναξίως τοῦ ὑψηλοῦ αὐτῶν ἀξιώματος. Τοιοῦτός τις κληρικὸς ἦτο ὁ τότε Ἐφέσου ἐπίσκοπος Ἀντωνῖνος³, καθ' οὗ εἶχον ἐγερθῆ πολλαὶ κατηγορίαι, οἷον ὅτι εἶχε παραδώσει νὰ χύσωσι ἱερὰ σκεύη, ἵνα ποιηθῶσι χρήματα, ὅπως δώσῃ αὐτὰ τῷ υἱῷ αὐτοῦ, ὅτι ἀφήρесе μαρμάρην στήλην ἀπὸ τῆς εἰσόδου τοῦ θυσιαστηρίου ἵνα θέσῃ αὐτὴν ἐν τοῖς λουτροῖς αὐτοῦ, ὅτι εἶχε παρ' ἑαυτῷ ἱερέα τινά, διαπράξαντα δολοφονίαν, ὅτι ἐπώλησε γαίας ἐκκλησιαστικὰς, καὶ ὅτι ἀναισχύντως ἐπώλει τὰς χειροτονίας τῶν ἐπισκόπων ἀναλόγως τῆς ἀξίας τῶν ἐπισκοπῶν. Τοιοῦτοι ἐπίσκοποι ἦσαν τῷ Χρυσοστόμῳ ἀπεχθεῖς. Ἡ κατὰ τοῦ Ἀντωνίνου συγκροτηθεῖσα τῷ 400 ἔτει ἐν Κωνσταντινουπόλει σύνοδος, ἐν ᾗ παρούσιασε καὶ ὁ κατη-

(1) Γ' Βασιλ. κ'.

(2) Ματθ. ι', 28.

(3) Σωζομ. VIII, 8.

γορούμενος ἐπίσκοπος, τὴν ἑαυτῆς προσοχὴν κυρίως εἰς τὴν τελευταίαν κατηγορίαν ἐπιστήσασα, ἐπειδὴ ὁ Ἀντωνῖνος ἤρνεϊτο τὰ ἐφ' οἷς κατηγορεῖτο γεγονότα, ἀδύνατον δὲ ἦτο νὰ ἀποδειχθῶσι ταῦτα, ὡς μὴ ὄντων παρόντων μαρτύρων, ἐξελέξατο τρεῖς ἐπισκόπους, ἵνα μεταβάντες εἰς Ἀσίαν ἀκούσωσι τοὺς μάρτυρας, οὓς ἔμελλε νὰ προσαγάγῃ ὁ τὴν κατηγορίαν εἰσαγαγὼν Εὐσέβιος ὁ Οὐαλεντινοπόλεως. Μεταξὺ τούτων εἰς ὧν φίλος τοῦ Ἀντωνίνου, προσεποιήθη τὸν ἀσθενῆ, ἵνα μὴ μαρτυρήσῃ κατ' αὐτοῦ. Οἱ δὲ δύο ἄλλοι εἰς τὴν Ἀσίαν ἐλθόντες, περιέμενον εἰς μάτην τοὺς μάρτυρας, διότι ὁ κατήγορος εἶχεν ἐν τῷ μεταξὺ συνδιαλλαγῇ μετὰ τοῦ κατηγορουμένου εἴτε ἐκ φόβου διὰ τὴν δύναμιν αὐτοῦ, εἴτε διότι δὲν εἶχεν ἰσχυρὰς ἀποδείξεις. Οἱ ἀπεσταλμένοι ἀποκαμώντες νὰ περιμένωσιν, ἐπανέκαμψαν εἰς τὰ ἴδια, ἀφοῦ ἔγραψαν ἐπιστολὴν, δι' ἧς κατέκρινον τὸν Εὐσέβιον ὡς συκοφάντην. Ὀλίγον μετὰ ταῦτα ἀπέθανεν ὁ Ἀντωνῖνος, ὁ δὲ θάνατος αὐτοῦ προῦξένησε νέας ταραχὰς ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Ἀσίας. Οὕτως δ' ἐχόντων τῶν πραγμάτων, ὅτε κλῆρος τῆς Ἐφέσου καὶ οἱ τῆς ἐπαρχίας ἐπίσκοποι ἀπετάθησαν πάλιν πρὸς τὸν Χρυσόστομον, προσκαλοῦντες αὐτὸν, νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν χώραν αὐτῶν, ἵνα ἐπαναγάγῃ τὴν τάξιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ἐφέσου. Περὶ τὰ τέλη τοῦ χειμῶνος τοῦ 400 ἔτους ἦλθεν ὁ Χρυσόστομος ἐκεῖσε, καὶ συγκαλέσας σύνοδον ἐξ ἑβδομήκοντα ἐπισκόπων, καθήρεσεν ἐξ ἐπισκόπους, ἀποδειχθέντας, ὅτι εἶχον δώσει χρήματα τῷ Ἀντωνίνῳ, ἵνα χειροτονηθῶσιν ὑπ' αὐτοῦ, ὑπεχρεώθησαν δὲ καὶ οἱ κληρονόμοι τοῦ ἐπισκόπου τούτου νὰ ἐπιστρέψωσι τὰ χρήματα, ἐπίσκοπος δὲ ἐχειροτονήθη ὁ διάκονος Ἡρακλείδης. Οὕτω διατάξας τὰ τῆς ἐν Ἐφέσῳ ἐκκλησίας, ἐπανερχόμενος διὰ Νικομηδείας, ἐξεδίωξε καὶ τὸν ἐπίσκοπον αὐτῆς Γερόντιον, ὅστις χρηματίσας ἄλλοτε τοῦ μεγάλου Ἀμβροσίου διάκονος, καὶ ἀπὸ τῆς δύσεως εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἐλθὼν, ἄνευ προεξετάσεως τῶν κατὰ τὸν πρότερον αὐτοῦ βίον, εἶχε χειροτονηθῆ ἀναξίως ἐπίσκοπος τῆς πόλεως ταύτης. Ἐκ τῆς μακρᾶς ταύτης πορείας ἐπιστρέψας εἰς Κωνσταντινούπολιν, εὔρε καὶ τὰ ἐκεῖ πράγματα οὐ καλῶς ἔχοντα· διότι Σεβηριανός τις, ἐπίσκοπος Γαβάλων, πεπαιδευμένος ἀνὴρ καὶ περὶ τὴν ῥητορικὴν

τοσοῦτον δεινός, ὥστε καὶ Χρυσόστομον αὐτὸν ἀπεκάλουν, παρὰ τοῦ ἡμετέρου Ἰωάννου ὡς ἀντιπρόσωπος αὐτοῦ καταλειφθεὶς, ἐζήτησεν, ἐπωφελούμενος τῆς εὐκαιρίας, νὰ κερδίσῃ ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὴν εὐνοίαν τοῦ λαοῦ καὶ πολλῶν κληρικῶν καὶ ἰσχυρῶν. Ταῦτα μαθὼν ὁ Χρυσόστομος παρὰ τοῦ ἀρχidiaκόνου αὐτοῦ Σεραπίωνος, ἀνδρὸς ἄλλως φιλέριδος καὶ τοὺς τρόπους τραχέος, καὶ ἐχθροῦ ὄντος τοῦ Σεβηριανοῦ, ἐξεδίωξε τοῦτον ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως. Μόλις δὲ μετὰ πολλὰς δυσκολίας ἠδυνήθη ἡ αὐτοκράτειρα, ἥτις εὐμετάβολος οὔσα, διέκειτο τότε φιλικῶς τῷ Χρυσόστομῳ, νὰ συνδιαλλάξῃ αὐτούς¹).

Οὐ μόνον δὲ τῶν ὑφ' ἑαυτὸν ἐκκλησιῶν εἶχε τὴν μέριμναν, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν συμφερόντων τῆ ὅλη χριστιανικῆ ἐκκλησίᾳ ἐμερίμνα. Οὕτω αὐτῷ ὀφείλεται κατὰ μέγιστον μέρος ἡ κατάπαυσις τοῦ *Μελετιανοῦ σχίσματος*, οὗ ἕνεκα πρὸ πολλοῦ ἦσαν διηρημένοι οἱ τῆς ἀνατολῆς καὶ οἱ τῆς δύσεως ἐπίσκοποι. Ἀφορμὴ τοῦ σχίσματος ἦτο ὁ Ἀντιοχείας ἐπίσκοπος Μελέτιος, ὅστις ἄλλοτε μετὰ τῶν Ἡμιαρειανῶν ταττόμενος, καὶ τοι ἐπιστρέψας μετὰ ταῦτα εἰς τὴν πίστιν τῆς Νικαίας, δὲν ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ τῶν ἐν Ἀντιοχείᾳ παλαιῶν ὀρθοδόξων, τῶν φίλων τοῦ πολλὰ ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας παθόντος Εὐσταθίου. Οὕτως ὑπῆρχον ἐν Ἀντιοχείᾳ δύο διάφοροι μερίδες, ἡ τῶν Μελετιανῶν καὶ ἡ τῶν Εὐσταθιανῶν. Ἡ διαίρεσις αὕτη ἐδεινώθη ἔτι μᾶλλον, ὅτε πεμφθεὶς εἰς Ἀντιόχειαν ὁ Καλάρεως ἐπίσκοπος Λουκίφερος, ἵνα κατασιγάσῃ τὴν ἔριν, ἀναμιχθεὶς εἰς αὐτὴν, ὤθησε τὰ πράγματα ἔτι περαιτέρω, χειροτονήσας ὡς ἀντεπίσκοπον τοῦ Μελετίου τὸν Παυλῖνον, ὃν ἀνεγνώρισε πᾶσα ἡ δύσις ὡς κανονικὸν Ἀντιοχείας ἐπίσκοπον, ἐν ᾧ οἱ ἀνατολικοὶ ἐπίσκοποι ἐθεώρουν ὡς τοιοῦτον τὸν Μελέτιον. Τὸ περίεργον δὲ εἶναι, ὅτι ἡ διάστασις προήρχετο ἐξ ἀπλῶν λέξεων, οὐχὶ ἐκ πραγμάτων· διότι ἡ ὅλη διαφορά συνίστατο εἰς τὸ ὅτι οἱ μὲν Μελετιανοὶ ἐχρῶντο τῇ ἐκφράσει «τρεῖς ὑποστάσεις» ἐπὶ τῆς ἁγίας Τριάδος, οἱ δὲ Εὐσταθιανοὶ «τρία πρόσωπα». Ἄν δὲ καὶ ἡ Β' οἰκουμενικὴ σύνοδος τῷ 381 ἀνεγνώρισε τὸν Μελέτιον ὡς κανονικὸν Ἀντιοχείας ἐπίσκοπον, τὸ κακὸν δὲν εἶχε παύσει

(1) Σωκράτ. VI, 11, Σωζομ. VIII, 40.

έντελῶς. Ἄλλ' ὁ Χρυσόστομος προσλαβὼν συνεργὸν καὶ τὸν Ἀλεξανδρείας Θεόφιλον, ἐπέτυχεν ἵνα καὶ ἡ δύσις παραδεχθῆ τὸν διάδοχον τοῦ Μελετίου Φλαβιανόν¹). Ἐκτοτε μόνον ὀλίγα ἀσθενῆ λείψανα Εὐσταθιανῶν ἐσώζοντο. Οὕτως εἰρήνευσε τὰς ἐκκλησίας ὁ Χρυσόστομος. Ὁμοίως δὲ ἐπεζήτησε νὰ συνδιαλλάξῃ καὶ τοὺς Νοουατιανοὺς πρὸς τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν, οἵτινες, οὕτως ὀνομασθέντες ἀπὸ τινος Νοουατιανοῦ ἐν Ῥώμῃ κατὰ τὸν Γ' αἰῶνα ἀκμάσαντος, ὑπ' αὐστηροῦ, φανατικοῦ πνεύματος ἐμφορούμενοι, εἶχον ἀποσχισθῆ ἀπὸ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας, διότι παρεδέχετο τοὺς ἐν τοῖς διωγμοῖς πεπτωκότας καὶ τοῖς εἰδώλοις θύσαντας, εἶχον δὲ ἐξαπλωθῆ καθ' ἅπασαν τὴν ἐκκλησίαν, καὶ ἦσαν τὸ φοβερώτερον τῆς ἐποχῆς ἐκείνης σχίσμα. Τοὺς καθολικοὺς θεωροῦντες ὡς ἀπολέσαντας τὴν ἀληθῆ ἱερωσύνην, ἐνόμιζον ἑαυτοὺς ὡς ἀποτελοῦντας τὴν μόνην ἀληθῆ τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίαν. Ἐπίσης ἐπολέμησεν ὁ Χρυσόστομος καὶ τοὺς Τεσσαρεσκαίδεκατίτας, οἵτινες καὶ μετὰ τὰς διατάξεις τῆς ἐν Νικαίᾳ οἰκουμενικῆς συνόδου ἐξηκολούθουν τελοῦντες τὸ πάσχα μετὰ τῶν Ἰουδαίων τῇ ἰδ τοῦ ἑβραϊκοῦ μηνὸς νισάν. Πρὸς τούτοις εἶχε νὰ παλαίσῃ καὶ πρὸς τοὺς Ἀρειανοὺς, ὧν πολλὰ λείψανα καὶ μετὰ τοὺς κατ' αὐτῶν διωγμοὺς Θεοδοσίου τοῦ Α' ἐσώζοντο ἔτι. Ἀφ' ὅτου δι' αὐτοκρατορικῶν νόμων εἶχον ἀφαιρεθῆ ἀπ' αὐτῶν αἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησίαι, οἱ ἐκεῖ Ἀρειανοὶ ἐτέλουν τὰς θρησκευτικὰς τῶν συναθροίσεις ἐκτὸς τῶν τειχῶν τῆς πόλεως. Συνείθιζον ὅμως νὰ συνέρχωνται τὸ πρῶτον ἐν διαφόροις τῆς πόλεως πλατείαις κατὰ τὴν νύκτα, καὶ τελῶσιν ἀγρυπνίας, ἅμα δὲ γινομένου ὄρθρου, νὰ μεταβαίνωσιν ἐν λιτανείᾳ ἐκτὸς τῆς πόλεως, ἵνα τελέσωσι τὴν λειτουργίαν τῶν, ψάλλοντες ὕμνους ἐπίτηδες πεποιημένους, δι' ὧν ὑπεστήριζον τὸ ἀρειανικὸν δόγμα κατὰ τῆς διδασκαλίας περὶ τριῶν ὑποστάσεων καὶ τοῦ ὁμοουσίου. Ἐπειδὴ δὲ διὰ τῶν λιτανειῶν τούτων, καὶ τῶν ὕμνων, εὐκόλως ἠδύναντο νὰ κερδίζωσι τοὺς ὀρθοδόξους, εἰσήγαγε καὶ ὁ Χρυσόστομος τὰς τοιαύτας λιτανείας εἰς τὴν ἑαυτοῦ ἐκκλησίαν, αἵτινες ἐγένοντο μετὰ πολὺ μεγαλητέρας λαμπρότητος δαπάναις αὐτοκρατορικαῖς. Ἐπειδὴ

(1) Σωζομ. VIII, 3.

δὲ ποτε συγκρούσεως γενομένης, ἐφρονεύθησάν τινες ἐξ ἀμφοτέρων τῶν μερῶν, ἀπηγορεύθησαν αἱ τῶν Ἀρειανῶν λιτανεῖαι¹).

Ὁ Χρυσόστομος προῦνθει καὶ περὶ τῆς ἐπιστροφῆς τῶν ἐθνικῶν καὶ τῆς τοῦ χριστιανισμοῦ ἐξαπλώσεως, ἣτις ἤθελε νὰ γίνηται διὰ τῆς διδασκαλίας καὶ τῆς πειθοῦς, οὐχὶ δὲ διὰ τῆς βίας²). Κατὰ τὸν Θεοδώρητον³) διὰ μοναχῶν, δι' ὧν συνήθως ἐγένετο τὸ παρά βαρβάρους κήρυγμα, ἐπέτυχεν νὰ ἐξαλειφθῶσι καὶ τὰ τελευταῖα τῆς εἰδωλολατρίας λείψανα ἐν Φοινίκῃ. Ἐπέστρεψε δὲ καὶ πολλοὺς Γόθους ἀρειανοὺς ἢ ἐθνικοὺς ὄντας, εἰς τὴν καθολικὴν πίστιν⁴), καὶ ἐφρόντισεν καὶ περὶ τῆς ἐπιστροφῆς τῶν Σκυθῶν⁵).

Ἄλλ' ἐνῶ αὐτὸς οὕτως εἰργάζετο ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας, οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ, ἐπὶ κορυφῆς ἢ αὐτοκράτειρα Εὐδοξία καὶ ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἀλεξανδρείας Θεόφιλος, παρεσκευάζον τὴν καταστροφὴν αὐτοῦ. Ὁ Θεόφιλος πρὸς στιγμὴν ἐφάνη, ὅτι εἶχε συνδιαλλαγῆ μετ' αὐτοῦ, ὅτε συνειργάσθησαν εἰς κατασίγασιν τοῦ Μελετιανοῦ σχίσματος· ἡ ἀρχαία ὅμως ἐχθρὰ εἶχε ῥίψει βαθείας ῥίζας, καὶ μόνον κατάλληλον εὐκαιρίαν προσεδόκα, ἵνα ἐκτελέσῃ τοὺς ὀλεθρίους κατ' αὐτοῦ σκοπούς τῆς. Οἱ σύγχρονοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς ἀποδίδουσι τῷ Θεοφίλῳ τούτῳ μεγάλας ἠθικὰς ἐλλείψεις, παριστάνοντες ἰδίως ὡς ἄνθρωπον φιλόδοξον καὶ φίλεριν. Ἡ ἀφορμὴ ἣν ἐζήτει κατὰ τοῦ Χρυσόστομου ἐδόθη ἐκ τῶν Ὀριγενικῶν ἐρίδων⁶).

Ὁ Ὀριγένης, ὁ κατὰ τὸν Γ' αἰῶνα ἀκμάσας σοφὸς οὗτος τῆς ἐκκλησίας συγγραφεὺς, ἔσχε θαυμαστάς πολλοὺς ἐκ τῶν ἐπισημοτέρων τοῦ Γ' καὶ Δ' αἰῶνος πατέρων. Κάτοχος ὢν πάσης τῆς σοφίας τῆς ἐποχῆς του, διδάχθεις τὴν φιλοσοφίαν ὑπὸ τὸν νεοπλατωνικὸν Σάκκαν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, εἶχε προστῆ τῆς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ περιφήμου κατηχητικῆς σχολῆς. Φιλοπονώτατος δὲ ὢν,

(1) Σωκράτ. ἱστ. VI, 8. Σωζομ. VIII, 6.

(2) Χρυσοστ. ὁμιλ. 29 εἰς Ματθ.

(3) Ἐκκλ. ἱστ. V, 18.

(4) Αὐτόθι 30.

(5) Αὐτόθι 31.

(6) Σωκράτ. ἱστ. VI, 7. 9. 12. 13. Σωζομ. VIII, 11. 12. 13.

διό και ἀδαμάντινος και χαλκέντερος ὠνομάσθη, εἶχε συγγράψει ἀπειράριθμα συγγράμματα κατὰ τὸ πλεῖστον ἐρμηνευτικὰ τῶν Γραφῶν. Καὶ περὶ δὲ ἀκολουθῶν τὴν ἀλληγορικὴν ἐρμηνείαν, ἦτις ἀπεπλάνα πολλοὺς ἐντελῶς ἀπὸ τῆς ἀληθοῦς τοῦ κειμένου ἐννοίας, ὡς εἰδήμων ὅμως τῆς ἐβραϊκῆς γλώσσης, ἠδύνατο νὰ κατανοῆ κάλλιον παντὸς ἄλλου τὴν Π. Δ. Ἐκ τῶν ἔργων αὐτοῦ τὸ μᾶλλον τιμῶν αὐτὸν εἶναι ἡ ἀναθεώρησις τοῦ κειμένου τῶν Ὁ δι' ἀντιπαραβολῆς πρὸς τὸ ἐβραϊκὸν κείμενον καὶ τὰς τότε ὑπαρχούσας ἄλλας ἑλληνικὰς μεταφράσεις. Ὁ Ὠριγένης ὑπερήσπισε δι' ἄλλου σοφοῦ ἔργου τὸν χριστιανισμὸν κατὰ τοῦ δεινοτέρου πολεμίου αὐτοῦ ἐκ τῶν ἀρχαίων ἐθνικῶν λογίων, τοῦ Κέλσου Σπουδαῖον ἔργον αὐτοῦ εἶναι καὶ τὸ περὶ ἀρχῶν, ἐν ᾧ πρῶτος αὐτὸς ἐπειράθη νὰ ἐκθέσῃ τὸ ὅλον τῆς χριστιανικῆς θεολογίας σύστημα, τῇ βοήθειᾳ τῶν νεοπλατωνικῶν ἰδεῶν ἀνυψῶν τὸν χριστιανισμὸν εἰς φιλοσοφικὴν θεωρίαν. Τὸ ἔργον τοῦτο δὲν ἦτο ἄνευ δυσχεριῶν, καὶ διὰ τοῦτο δὲν πρέπει νὰ φανῆ παράδοξον, ὅτι ὁ Ὠριγένης μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ἀνέμιξε καὶ πλατωνικὰς ἰδέας, οἷον τὴν περὶ αἰωνιότητος τῆς ὕλης, περὶ προϋπάρξεως τῆς ψυχῆς καὶ ἄλλας τινὰς, δι' ἃς ἤδη κατὰ τὸν Γ' αἰῶνα κατηγορήθη. Πάντοτε ὅμως ἕνεκα τῆς ἄλλης αὐτοῦ σοφίας καὶ θεολογικῆς πολυμαθείας ἐθαυμάζετο παρὰ τῶν πρώτων τῆς ἐκκλησίας πατέρων, παρὰ τοῦ Ἀθανασίου, τοῦ Βασιλείου, Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ, καὶ Γρηγορίου τοῦ Νύσσης. Τοιοῦτοι θαυμασταὶ τοῦ Ὠριγένους ἦσαν καὶ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Χρυσοστόμου ἐκτὸς τούτου οἱ ἐν Παλαιστίνῃ διατρίβοντες Ἱερώνυμος, εἰς τῶν ἐπισημοτάτων τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας πατέρων, καὶ ὁ ἐξ Ἀκυληΐας Ῥουφῖνος, καὶ ὁ ἐπίσκοπος Ἱεροσολύμων Ἰωάννης, οἱ τρεῖς διὰ στενοτάτης φιλίας συνδεδεμένοι. Ὁ Ἱερώνυμος, ὁ ἀναδειχθεὶς δοκιμώτατος ἐρμηνευτὴς, εἶχεν ὡς ὁδηγὸν ἐν ταῖς ἐρμηνείαις τοῦ Ὠριγένη. Ἀλλ' ἐνῶ οὕτω τὰ τοῦ Ὠριγένους ἔργα ἐν Παλαιστίνῃ ἐτιμῶντο, ἐκ τῆς δύσεως μοναχοὶ ἐλθόντες, ἤρξαντο νὰ κατηγορῶσιν αὐτὰ ὡς περιέχοντα αἰρετικὰς δοξασίας. Μετὰ τῶν μοναχῶν δὲ τούτων συμφωνῶν καὶ ὁ πλήρης ἀκροῦ ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας ζήλου Κύπρου ἐπίσκοπος Ἐπιφάνιος, ἦλθεν ἐπίτηδες τῷ

394 εἰς Ἱεροσόλυμα, ἵνα ἀναγκάσῃ τὸν ἐπίσκοπον Ἱεροσολύμων Ἰωάννην καὶ τοὺς αὐτοῦ φίλους Ῥουφῖνον καὶ Ἱερώνυμον, νὰ κατακρίνωσι καὶ αὐτοὶ τὸν Ὠριγένη ὡς αἰρετικόν. Καὶ ὁ μὲν Ἱερώνυμος χαρακτῆρος ἀστάτου ὢν, καίπερ ἄλλοτε τὰ τοῦ Ὠριγένους συγγράμματα ἐξυμνήσας, καὶ εἰς αὐτὰ πᾶσαν τὴν περὶ τὰς Γραφὰς ἐμπειρίαν ὀφείλων, φοβηθεὶς μὴ κατηγορηθῆ καὶ αὐτοῦ ἡ ὀρθοδοξία, συνετάχθη τῷ Ἐπιφάνιῳ καὶ τοῖς ἐκ τῆς δύσεως μοναχοῖς καὶ ἀπεδοκίμασε νῦν τὸν Ὠριγένη, οἱ δύο ἄλλοι ὅμως ἐξηκολούθουν τιμῶντες αὐτὸν, ἀν καὶ διεβεβαίουν, ὅτι μόνον τὰς ὀρθὰς αὐτοῦ διδασκαλίας ἠσπάζοντο, τὰς ἑτεροδοξίας αὐτοῦ ἀποκρούοντες. Ἐνεκα τούτου σφοδρὸς ἠγέρθη μετὰ τῶν πρότερον φίλων ἀγῶν, ἰδίως μετὰ τῶν Ἱερωνύμου καὶ Ῥουφίνου, ἀφ' ὅτου μάλιστα ὁ τελευταῖος εἰς τὸ λατινικὸν τὸ περὶ ἀρχῶν σύγγραμμα τοῦ Ὠριγένους μεταφράσας, ὅπως κρύψῃ τὰς ἐν αὐτῷ ἑτεροδοξίας ἠλλοίωσε πολλαχοῦ τὴν τοῦ κειμένου ἐννοίαν. Τοῦτο ἔδωκε δικαίαν τῷ Ἱερωνύμῳ ἀφορμὴν ἵνα μεμφθῆ αὐτὸν, δεικνύων διὰ πιστῆς τοῦ αὐτοῦ ἔργου μεταφράσεως τὴν ἀπάτην. Δὲν ἔμεινε δὲ ἡ ἔρις ἐντὸς τοῦ κύκλου τῶν πεπαιδευμένων τούτων ἀνδρῶν περιωρισμένη, ἀλλ' ἐξηπλώθη καθ' ἅπασαν τὴν ἐκκλησίαν, διακριθέντων πανταχοῦ Ὠριγενιστῶν καὶ Ἀντιωριγενιστῶν.

Καὶ ἐν Αἰγύπτῳ εἶχον διακριθῆ οἱ μοναχοὶ εἰς φίλους καὶ ἐχθροὺς τοῦ Ὠριγένους¹). Οἱ τελευταῖοι κατηγοροῦν τοῦ Ὠριγένους, ὅτι τὰ περὶ Θεοῦ ἀνθρωπίνως εἰρημένα ἐν τῇ Γραφῇ, οἱ αὐτῷ ὑπὸ τῶν ἱερῶν συγγραφέων ἀποδιδόμενοι ὀφθαλμοὶ, τὰ ὄτα, αἱ χεῖρες, ἡ ὀργή, ἡ μεταμέλεια, ἤθελε νὰ ἐννοῶνται οὐχὶ κατὰ γράμμα, ἵνα μὴ καταβιβασθῆ ὁ Θεὸς εἰς ἄνθρωπον, ἀλλ' ὡς εἰκονικῶς παριστάνοντα ὑψηλοτέρας, πνευματικωτέρας ἀληθείας. Εἰς τὴν ἐννοίαν ταύτην, ἦν οὐ μόνον ὁ Ὠριγένης, ἀλλὰ πάντες οἱ μεγάλοι πατέρες ἠσπάζοντο, δὲν ἠδύνατο νὰ ὑψωθῆ ἡ ἀμάθεια πολλῶν μοναχῶν, οἵτινες ἐπεθύμουν ψηλαφητὸν, εἰ δυνατὸν, ἀντικείμενον λατρείας. Τοὺς μοναχοὺς τούτους τοὺς οὕτω τὸ θεῖον ἐξευτελίζοντας, καὶ μέχρι τῶν ἀνθρωπίνων παθῶν καταβιβάζοντας, δικαίως ἀπεκάλουν οἱ Ὠριγενισταὶ ἀνθρωπορρηγανούς. Μεταξὺ τῶν φί-

(1) Σωκράτ. VI, 9. 40.

λων τῶν ὠριγενικῶν συγγραμμάτων ἦσαν καὶ τέσσαρες πεπαιδευμένοι μοναχοὶ, μακροὶ λεγόμενοι, Διόσκουρος, Ἀμμώνιος, Εὐσέβιος καὶ Εὐθύμιος. ὧν τὴν ἰκανότητα ἐκτιμῶν ὁ Θεόφιλος, εἶχε παραλάβει αὐτοὺς εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ὑπηρεσίαν. Καὶ ὁ μὲν Διόσκουρος εἶχε παρ' αὐτοῦ χειροτονηθῆ ἐπίσκοπος Ἐρμουπόλεως ἐν Αἰγύπτῳ, οἱ δὲ λοιποὶ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ εἶχον ἀναλάβει ἄλλα ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα. Ἀλλὰ μὴ ἀνεχόμενοι νὰ βλέπωσι τὰ τοῦ Θεοφίλου ἀδικήματα, ἀπεμακρύνθησαν ἀπ' αὐτοῦ ταχέως καὶ οἱ τέσσαρες ἀδελφοὶ, ἀποχωρήσαντες εἰς τὴν ἔρημον πάλιν πρὸς τοὺς μοναχοὺς τῆς Νιτρίας προφάσει τοῦ ὅτι ὁ ἀὴρ τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ τῶν πόλεων ἔβλαπτε τὴν ἀσθενῆ αὐτῶν ὑγείαν. Τοῦτο ὁμῶς παρώργισε τὸν Θεόφιλον, ὅστις ἐκδικούμενος αὐτοὺς, ἂν καὶ ἄλλοτε εἶχεν ἐκφρασθῆ ὑπὲρ τοῦ Ὠριγένους καὶ τῶν ὑπαδῶν του, νῦν συγκροτήσας ἐν Ἀλεξανδρείᾳ σύνοδον κατὰ τοῦ Ὠριγένους (399), κατέκρινε καὶ τοὺς μοναχοὺς τούτους. Κατηγορήσας δ' αὐτοὺς καὶ παρὰ τῆ πολιτικῆ ἀρχῆ ὡς ταραξίας, ἦλθε μετὰ στρατιωτικῆς δυνάμεως αὐτοπροσώπως εἰς Νιτρίαν, καὶ κατεδίωξεν ἀπηνῶς αὐτοὺς τε καὶ τοὺς φίλους αὐτῶν. Τότε τοὺς διωγμοὺς τούτους φεύγοντες, ἀπῆλθον οἱ μακροὶ ἀδελφοὶ εἰς Παλαιστίνην, ἀλλ' ἐπειδὴ καὶ ἐκεῖ δι' ἐπιστολῶν αὐτοῦ ἐξηκολούθει νὰ διώκῃ αὐτοὺς ὁ Θεόφιλος, ἦλθον εἰς Κωνσταντινούπολιν πρὸς τὸν Χρυσόστομον, ζητοῦντες παρ' αὐτοῦ προστασίαν, οὗτινος ἐγνώριζον τὴν δικαιοσύνην, καὶ τὴν πρὸς τοὺς ἀδικουμένους φιλανθρωπίαν. Ὁ Χρυσόστομος δεχθεὶς αὐτοὺς, παρέσχεν αὐτοῖς κατοικίαν, εἰ καὶ δὲν ἐπέτρεψεν αὐτοῖς νὰ μετὰσχῶσι τῆς εὐχαριστίας μετ' αὐτοῦ, συμφῶνως πρὸς τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς κανόνας, τοὺς ἀπαγορεύοντας τὴν ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν πρὸς κληρικοὺς ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ οἰκείου ἐπισκόπου εἰς ἄλλην ἐπισκοπὴν μεταβαίνοντας. Γράψας δὲ πρὸς τὸν Θεόφιλον, παρεκάλει νὰ συγχωρήσῃ τοὺς μοναχοὺς τούτους, δεχόμενος τὴν συνδιαλλαγὴν. Ἀλλ' αὐτὸς πλήρης ὀργῆς ἀπήντησε τῷ Χρυσόστομῳ, μεμφόμενος αὐτὸν, διότι ἐδέχθη αὐτοὺς εἰς τὴν κοινωνίαν τῶν μυστηρίων (οὕτως ψευδῶς εἶχεν ἐκφήμης πληροφορηθῆ) καὶ παρενέβαινε εἰς ὑποθέσεις ἐκτὸς τῆς δικαιοδοσίας του κειμένας. Ἐν τούτοις οἱ μοναχοὶ δι' ἀναφορᾶς

αὐτῶν πρὸς τὴν αὐτοκράτειραν Εὐδοξίαν, εἶχον ζητήσει νὰ δικασθῶσιν, ἐφ' οἷς κατηγοροῦντο ἐγκλήμασι, καὶ ἐπειδὴ ἡ ἀνάκρισις ἀπέδειξεν αὐτοὺς ἀίτους, κατεκρίθησαν μοναχοὶ τινες, οἱ πρῶτοι τῶν κατηγοριῶν τούτων αἴτιοι, συγχρόνως δὲ προσεκλήθη καὶ ὁ Θεόφιλος νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν πρωτεύουσαν, ἵνα δικασθῆ ὑπὸ Συνόδου ὑπὸ τοῦ Χρυσόστομου προεδρευομένης διὰ τὰς ἐν Αἰγύπτῳ ἐκκλησιαστικὰς ταύτας ταραχὰς καὶ διὰ πολλὰς ἄλλας κατηγορίας.

Τότε ἡ κατὰ τοῦ Χρυσόστομου ὀργὴ τοῦ Θεοφίλου ἐκορυφώθη, ἂν καὶ αὐτὸς εἰς τὴν πρόσκλησιν ταύτην ἦτο ὅλως ἀμέτοχος. Ὁ Χρυσόστομος ἔπρεπε νὰ καταστραφῆ, ὅστις εἶχε τὴν τόλμην, νὰ παρουσιασθῆ δικαστὴς αὐτοῦ. Ἐπειδὴ δὲ ἦτο φίλος τῶν Ὠριγενικῶν συγγραμμάτων καὶ ἐπροστάτευε Ὠριγενιστὰς, ἦτο εὐκόλον νὰ κατηγορηθῆ ὡς Ὠριγενιστῆς. Ἡ ἐπινόησις ἦτο εὐφυῆς καὶ ἀξία τοῦ Θεοφίλου. Ἐπειδὴ δὲ ὁ γέρων Ἐπιφάνιος, ὅστις διὰ τὰ ἀσκητικὰ αὐτοῦ ἦθη καὶ τὴν αὐστηρὰν αὐτοῦ ὀρθοδοξίαν εἶχε φημισθῆ, ἦτο γνωστὸς ὡς τοῦ Ὠριγένους πολέμιος καὶ ἐκ τῶν συγγραμμάτων του κατὰ αἵρέσεων, ἐν οἷς εἶχε παραστήσει αὐτὸν ὡς τὸν ἀργηγὸν πασῶν τῶν μετὰ ταῦτα αἵρέσεων, καὶ ἐκ τῶν ἐν Παλαιστίνῃ πρό τινας χρόνους ἕνεκα αὐτοῦ συμβάντων, ἐζήτησεν ὁ Θεόφιλος νὰ προσλάβῃ αὐτὸν σύμμαχον ἐν τῷ κατὰ τοῦ Χρυσόστομου ἀγῶνι, ἠδύνατο δὲ τοῦτο εὐκόλως διὰ τὴν ἀπλότητα τοῦ Ἐπιφανίου. Γράψας λοιπὸν πρὸς αὐτὸν, περὶ μὲν Χρυσόστομου οὐδένα λόγον ἐποιεῖτο, παρίστα δὲ αὐτῷ τοὺς μεγάλους κινδύνους τοὺς ἀπειλουμένους κατὰ τῆς ὀρθοδοξίας ἐκ τῶν ὁσημέραι ἐπὶ μᾶλλον ἐξαπλουμένων ὑπαδῶν τοῦ Ὠριγένους, καὶ παρώτρυνεν αὐτὸν νὰ συναγάγῃ τοὺς ἐν Κύπρῳ ἐπισκόπους, καὶ νὰ κατακρίνῃ συνοδικῶς τὸν Ὠριγένην, ἀναγγέλλων τὰ δεδογμένα καὶ τοῖς πλησιώχοις ἐκ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἐπισκόποις. Ταῦτα ἐποίησεν ὁ Ἐπιφάνιος τῷ 402¹). Ἐπειδὴ δὲ ἔμαθε παρὰ τοῦ Θεοφίλου μετὰ ταῦτα, ὅτι τὸ κακὸν τῶν Ὠριγενιστῶν εἶχε διαδοθῆ καὶ εἰς αὐτὴν τὴν πρωτεύουσαν, ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου αὐτῆς Ἰωάννου προστατευόμενον, ἦλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν τῷ 403. Ὁ Χρυσόστομος καὶ τοὶ γνωρίζων τὰ διατρέχοντα, καὶ ὅτι ὁ Ἐπιφάνιος ἐχρη-

(1) Σωκρ. VI, 10, 12, 13, 14, 15. Σωζομ. VIII, 14, 15.

σίμευεν ὡς ὄργανον τοῦ Θεοφίλου, ἐδέχθη αὐτὸν φιλοφρόνως, καὶ προσεκάλεσε νὰ οἰκήσῃ παρ' αὐτῷ. Ἄλλ' αὐτὸς ἀπαντήσας, ὅτι δὲν δέχεται τὴν πρόσκλησιν ταύτην, οὐδὲ μέλλει νὰ συμπροσευχηθῇ μετ' αὐτοῦ, ἐὰν μὴ πρότερον ἀποδιώξῃ τοὺς μακροὺς ἀδελφούς, καὶ κατακρίνῃ τὸν Ὀριγένη, κατοικήσας κατ' ἰδίαν, ἀπέφυγε πᾶσαν μετὰ τοῦ Χρυσοστόμου κοινωνίαν. Ἐναντίον δὲ τῶν ἐκκλησιαστικῶν κανόνων, οὐ μόνον ἄνευ τῆς ἀδείας τοῦ ἐπισκόπου τοῦ τόπου ἐτέλεσε τὴν λειτουργίαν, ἀλλὰ καὶ χειροτονίαν διακόνου διεπράξατο. Καὶ ὅμως ὁ Χρυσόστομος, τὸ γῆρας καὶ τὴν ἄλλην τοῦ ἀνδρὸς ἀρετὴν σεβόμενος, καὶ ὅπως μὴ ἐπέλθωσι τῇ ἐκκλησίᾳ μεγαλήτεροι ταραχαὶ, ἠεὶχετο ταῦτα πάντα ὡς ἀληθῆς χριστιανικὸς ποιμὴν, γινώσκων νὰ μετριάξῃ τὴν ὑπὲρ τῆς τηρήσεως τῶν κανόνων αὐστηρότητα διὰ τῆς ἀγάπης, ὅταν μάλιστα τὸ συμφέρον τῆς ἐκκλησίας ἀπῆται τοῦτο. Καὶ ἡ περίστασις αὕτη προσέρχεται εἰς ἀπόδειξιν τοῦ πόσον ἦτο ὁ ἱερός ἀνὴρ ἀνώτερος προσωπικῶν παθῶν. Πόσων σχισμάτων καὶ ταραχῶν θὰ ἀπηλλάσσετο ἡ ἐκκλησία, ἂν πάντες οἱ ἐπίσκοποι ἐμιμοῦντο τὴν τοῦ Χρυσοστόμου ἀνεξικακίαν!

Ἐν τούτοις ὁ ἄκαμπτος Ἐπιφάνιος ἐπέμενε ἀπαιτῶν παρὰ τοῦ Χρυσοστόμου τὴν διὰ συνόδου κατάκρισιν τοῦ Ὀριγένους, ἀλλ' οὗτος ἀπέκρουε τὴν τοιαύτην ἀπαίτησιν, φρονῶν μετὰ τοῦ Θεοτίμου καὶ ἄλλων περὶ αὐτὸν ἐπισκόπων, ὅτι θὰ ἦτο σκληρὸν καὶ ἥκιστα χριστιανικὸν νὰ κατακριθῇ τις πρὸ πολλοῦ τεθνεώς, ὅστις δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ υπερασπίσῃ ἑαυτὸν, καὶ μάλιστα ὁ Ὀριγένης, ὅστις ἔτρεφε μὲν ἀληθῶς ἑτεροδοξίας τινὰς, ἀφ' ἑτέρου ὅμως κατὰ τὸν Γ' αἰῶνα εἶχε λαμπρύνει καὶ κοσμήσει τὴν ἐκκλησίαν διὰ τῶν σοφωτάτων αὐτοῦ συγγραμμάτων. Τότε ἔγνω ὁ Ἐπιφάνιος νὰ μεταβῇ αὐτὸς εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῶν ἀγίων Ἀποστόλων, καὶ νὰ κατακρίνῃ ἐπισήμως τὰ τοῦ Ὀριγένους συγγράμματα καὶ πάντας τοὺς αὐτῶν φίλους, μόλις δὲ ἐκωλύθη ἀπὸ τοῦ τολμήματος τούτου διὰ τοῦ ἀρχidiaκόνου τοῦ Χρυσοστόμου Σεραπίωνος, παραστήσαντος αὐτῷ, ὅτι ἡ πράξις αὕτη, παρέμβασις ἐν ξένη ἐπισκοπῇ οὔσα, θὰ ἦτο καταπάτησις πάντων τῶν ἐκκλησιαστικῶν θεσμῶν καθὼς καὶ ἡ ὑπ' αὐτοῦ γενομένη χειροτονία. Ἀφοῦ δὲ καὶ οἱ μα-

κροὶ ἀδελφοὶ μοναχοὶ προσελθόντες αὐτῷ, ἔπεισαν ὅτι ἀδίκως, ἢ χωρὶς νὰ ἀκροασθῇ κατηγορεῖ αὐτῶν, ἐνῶ τούναντίον ἐκεῖνοι πρὸς τοὺς κατηγοροὺς τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ πάντοτε ἐξ αὐτῶν τούτων τῶν ἔργων τοῦ ὑπερήσπιζον αὐτὸν, ἐνόησεν ὁ κατὰ βάθος ἀγαθὸς Ἐπιφάνιος, ὅτι ἐν τῇ ἀπλότητι αὐτοῦ εἶχε γίνεαι ὄργανον ἄλλων κατὰ τοῦ Χρυσοστόμου. Διὰ τοῦτο αἴφνης παραιτηθεὶς ἀπὸ τῶν ἀξιώσεων αὐτοῦ, καὶ τῷ Χρυσοστόμῳ συνδιαλλαγεὶς, ἀπῆλθε τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εἰπὼν τοῖς ἐκεῖ κληρικοῖς τοὺς δε τοὺς λόγους· « Ἀφίημι ὑμῖν τὴν πόλιν, καὶ τὰ βασίλεια καὶ τὴν ὑπόκρισιν! » Καθ' ὁδὸν δὲ ἀπέθανε πρὶν φθάσῃ εἰς Κύπρον.

Τίνα τροπὴν ἔλαβον τὰ πράγματα μετὰ ταῦτα, καὶ πῶς ὁ Θεόφιλος ἐπέτυχε τῇ συνδρομῇ τῆς αυτοκρατείας Εὐδοξίας νὰ ἐξορισθῇ ὁ Χρυσόστομος, καὶ τίνα τὰ θεολογικὰ αὐτοῦ συγγράμματα καὶ ἡ φιλολογικὴ αὐτοῦ ἀξία, περὶ τούτων ἐν ἐπομένῳ ἄρθρῳ.

(ἀκολουθεῖ συνέχεια)

Α. ΔΙΟΜΗΔΗΣ ΚΥΡΙΑΚΟΣ.

ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΜΥΚΟΝΟΥ ΑΝΕΚΔΟΤΟΙ.

1.

..... Ι ω ν Σ ω σ τ ρ ά τ ο υ . . . . .
ἀ γ α θ ῆ ς τ ὴ ς τ ὴ ς

Σώστρατος: Ἀρ: τὴν θυγατέρα Ξάνθην ἐνηγγύησεν (Ἐπαρχίδει) <: καὶ προῖκα ἔδωκε χιλίας καὶ τριακοσίας δραχ(μ)άς·

5 τούτ(ου) χιλίας(μὲν;) δραχμὰς τὰς ἐνούσας ἐν τῷ ἐράνῳ τ(ῷ πεντακοσιοδράχμῳ, ὃν συνέλεξεν Ἀλεξικλῆς, οὗ μετεῖχεν

Καλλισταγόρας, ἀργυρίου δὲ προσέθηκεν ἑκατὸν δραχμὰς, ἐσθ(η)ν δὲ τετιμημένην διακοσίων δραχμῶν· ὠμολόγησαν δὲ Σώστρα-

ος καὶ Ἀριστοκράτης Ἐπαρχίδει συνεισπράξαι τὸν ἔρανον τοῦτον καὶ

10 ἐὰν τίνα τῶν ἐσφορῶν μὴ δύνηται εἰσπράξαι Ἐπαρχίδης: συμπεροσθήσ(ε)ι;)ν Σώστρατος καὶ Ἀριστοκράτης. >< Κάλλιππος: Ἀν: τὴν θυγατέρα Ἀρι-

στολόχην ἐνηγγύησε Σωστράτῳ γυναικα καὶ προῖκα μ(ρ)ίας τετρακισχι-

λιας, ἀπέ(δ)ωκε δὲ καὶ τετρακοσίας ἐξ τὸν τόκον ὃν ἔλαβε (π)αρὰ Σωστράτου τῆ: προικί. >< Ἀμεινοκράτης: Μυ: Ἀρισταγόρην τὴν θυγατέρα ἐνηγγύ-

- 15 ησε Φιλοτίμωι γυναῖκα καὶ προῖκα ἔδωκε μ(υρ)ίας δραχμάς. ▷◁ Καλλιξ-
ενος τὴν θυγατέρα Τιμηκράτην Ῥοδοκλεῖ καὶ προῖκα ἔδωκεν ἑπτακο-
σίας δραχμάς· τούτου ἔσθην τριακοσίων· τὴν ἔσθην (καὶ) ἑκατὸν δ-
ραχμάς ὠμολόγει ἔχειν Ῥοδοκλῆς τῶν δὲ τριακοσίων (δρα)χμῶν
ὀπέθηκε Καλλιξενος Ῥοδοκλεῖ τὸ οἶκημα τὸ ἐμ πόλει, ὧι γείτων.....
- 20 Κτησιδήμου τοῦ Χαιρέλα. ▷◁ Δεξικλῆς Μνησῶ τὴν θυγατέρα ἐ(ν-
ηγγύησε Τιμέαι· Πυρ· γυναῖκα καὶ προῖκα ἔδωκε τρισχίας πεντα-
κοσίας. ▷◁ Κτησιωνίδης· Θαρ· Δικαίην τὴν ἀδελφὴν ἐνηγγύησε
ε Παππία· Πα· γυναῖκα καὶ προῖκα χίας ἀργυρίου καὶ ἔσθην πεν-
τακοσίων· τὴν ἔσθην ὠμολόγει ἔχειν Παππίας καὶ ἀργυρίου
- 25 ἑκατὸν δραχμάς. ▷◁ Θαρσαγόρας· Μνη· ἐνηγγύησε Πανθαλίδα τὴν
θυγατέρα τὴν Μνησιβούλου Πυρράκωι· Θαρ· γυναῖκα καὶ προῖκα τὴν οἰ-
κίαν τὴν ἐμ προαστείωι· ἦι γείτων· Νικίας Χαρίου· ὥστ' εἶναι κύριον τῆς
οἰκίας Θαρσαγόρας· ἔως ἂν ζῆι. ▷◁ Κτησιών· Ἄγλω· ἐνηγγύησεν Ἑρμο-
ξένην τὴν θυγατέρα Ἰερωνίδης· Ν.. γυναῖκα καὶ προῖκα ἔδωκε χιλί-
30 ας μὲν καὶ ἑξακοσίας κ(αὶ) τή(ν) οἰκίαν· Ἄρχίνου, ἦι γείτων· ἡ οἰκία
ἢ Καλλιππου τοῦ Ἰρα·(καὶ) θεράπαιναν ἦι ὄνομα Σύρα κα(ὶ)
ἄλλην θεράπαι(ν)αν..... ▷◁ Εἶδε-
σίλωστ(εφαν)· οὔσαν τὴν θυγατέρα Καλ..... γυναῖκα καὶ προῖ-
κα ἔδωκεν ΧΧ· τούτου ἀργυριο..... Εὐβουλος
- 35 τὴν θυγατέρα..Λ.....Χ τού-
το; ὠμολόγει..... ἔχειν..... Εὐβουλος
Θαρσ· ΙΑΤΛτην..... ▷◁ Λυσαν-
δρ(δ;)ης;... την..... ἐνηγγύησ(ε) καὶ προῖκα ἔ-
δωκε ΧΧΧ:..... τὴν θυγατέ
- 40 ..... ▷◁ Ἀ(ρισ)τομέν'ης;
..... ειν ..... ΧΧ τούτου
ἐ)σθην κ..... |ΠΟΚ..
..... ΕΛΗΞ;..
..... ἐνηγγύησ)εν τὴν θυγατέρα Τιμαλ
- 45 ..... αν. ▷◁

(Τῶν τελευταίων 14 στίχων τὰ γράμματα δὲν εἶναι πάντα βέβαια.
Ἄν τις πλειότερον κοπιᾷσῃ, καὶ ταῦτα καὶ ἄλλα κατωτέρω ἐξακριβῶναι.)

2.

Θεοὶ τύχη ἀγαθῆι

- Ἐπ' ἀρχόντων Κρατίνου Πολυζήλου Φιλόφρονος, ὅτε
συνωικίσθησαν αἱ πόλεις, τὰ δε ἔδοξεν Μυκονίοις
θύειν πρὸς τοῖς πρότερον καὶ ἐπηνωρθώθη περὶ τῶν προτέ-
5 ρων.—Ποσιδεῶνος δωδεκάτει Ποσιδῶνι τεμενίτη
κρίδος καλλιστεύων λευκὸς ἐνόρχης· ὁ κρίδος εἰς πόλιν οὐ-
κ εἰσάγεται· νῶτογ καὶ πλάτη κόπτεται· ἢ πλάτη σπένδε-
ται· τῶι ἱερεῖ γλῶσσα καὶ βραχίον. Τῆι αὐτῆι ἡμέραι Ποσι-
δῶνι φυκίωι ἀμνὸς λευκὸς ἐνόρχης γυναικὶ οὐ θέμις· καὶ
10 ἀπὸ τοῦ τέλους τῶν ἰχθύων βουλή πρισμένη ἱερεῖα εἴκο-
σι δραχμῶν διδότη. Τῆι αὐτῆι ἡμέραι Δήμητρι χλότι ὕς
δύο καλλιστεύουσαι· ἢ ἑτέρα ἐγκύμ(ω)ν· νῶτογ κόπτετα(ι)
τῆς ἐγκύμονος· τὰς ὕς βουλή Κ... ΤΩΜΗCΙΟΙ; ἀρχοντες
διδόντων ὄσφυν καὶ κωλῆν τῆς ὕς τῆς ἐ; τέρ(η;)ς ἀλφίτων(ν)
15 δύο χοίρικας, οἴνου τρεῖς κοτύλας.—Ἀθηναίωνος δεκάτη
ΕΠΙΟΓΔΙ-Ι ὑπὲρ καρποῦ Δήμητρι ὕν ἐγκύμονα πρωτότοκον,
Κόρηι κάπρον τέλειον, Διτ βουλεῖ χοῖρον· ταῦτα διδόντων ἱε-
ροποιοὶ ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ ἀργυρίου καὶ ξύλα διδόντων καὶ ὀλάς·
ἐπιμελέσθων δὲ τῶν ἱερῶν ὅπως (καλ;)ὰ (ἦ;)ι ἀρχοντες καὶ ἱε-
20 ρεῖς· ἐὰν δέ τι δέηι καλλιερεῖν, ἱεροποιοὶ διδόντων· εἰς δὲ
τὴν ἑορτὴν θυέτω Μυκονιάδων ἢ βουλο(μ)έ(ν)η καὶ τῶν οἰ-
κουσῶν ἐμ Μυκόνωι ὅσαι ἐπὶ Δήμητρα τετέλεσται.—Ἐν-
δεκάτη ἐπὶ ΤΟΤΑΠΛΗ;θος Σεμέληι ἐτήσιον· τοῦτο ἐνα-
τεύεται.—(Δ)ωδεκάτει Διονύσωι ληνεῖ ἐτήσιον ὑπ(ἐρ)
25 καΜπῶν Διτ χθονίωι Γῆι χθονίηι δερτὰ μέλανα ἐτήσι(α)
ξένωι οὐ θέμις· δαινύσθων αὐτοῦ.—Βακχιῶνος δε(κά-
τη ἐνδεκάδι (;) Διονύσωι βακχεῖ χίμαρος καλλιστεύω(ν)
τὴν τιμὴν ἱεροποιοὶ διδόντων καὶ συνεστιᾶσθων, δ(αι-
νύσθων δὲ αὐτοῦ.—Ἐκατομβαιῶνος ἐβδόμηι ἰσταμέ-
30 νου Ἀπόλλωνι ἑκατομβίωι ταῦρος καὶ δέκα ἄρνες· νῶτον
τοῦ ταύρου κόπτεται· τῶι ἱερεῖ τοῦ ταύρου δίδεται γλῶσ-
σα καὶ βραχίον· τῶν ἀρτων ὧν οἱ παῖδες θύουσιν, ἱερεῖ γλῶσ-
σα καὶ τῶι παιδί γλῶσσα ἑκατέρωι ὧν οἱ νυμφοὶ θύ(ου)σιν...
τῶν ἀρτων τῶι ἱερεῖ καὶ τῶι νυμφίωι γλῶσ(σ)α ἑκατέρωι (τῆι)
35 αὐτῆι ἡμέραι Ἀχελωίωι τέλειον καὶ δέκα (ἄρ)νες του...
α τέλειον καὶ ἕτερα δύο πρὸς τῶι (βῶμ;)ῶι...Γ...Τ..
λα εἰς τὸν ποταμόν· ὁ ἐργαζόμενος τὸ χωρ)ιον τὸ ἐν...
ου Ἀχελωίου μίσθωμα ἀποδιδότη...αχ|...ο...

- .. τοῦτο καταθυσίω.. |ε| ..... πέμπτη(ι) ἐπ...
 40 .. ἀρ;)χη; ηγέτη ἐτήσιο(ν..... / — Κ Λ — Ι Ι
 .. δαινυσ(θ).....
 .. β)ασιλει.....
 ..... ιρρο..
 ..... / Γ..
 45—52.....
 ..... ελε..
 ..... ν καὶ σκέ(λ...
 55 Ο;ΙΤ.....
 ΙΕΙ.....
 ΟΝ.....
 *ΟΙ..... (Α)πολλωνι. ΛΙ...
 59—61.....
 62 .... Μ.. ΟΥΟΤ...

(Εἶναι ἔτι τόπος ὡς 30 στίχων, ὅστις εἶχε ποτε γράμματα).

Λί ἄνωτέρω ἐπιγραφαὶ εἶναι κεχαραγμέναι ἐπὶ τῶν δύο πλατειῶν ἐπιφανειῶν μιᾶς μεγάλης στήλης λίθου λευκοῦ, ἐχούσης ὕψος 1,71, πλάτος 0,48, πάχος 0,13. καὶ ἡ μὲν προτέρα, ἡ ἀναγραφὴ προικῶν, τώρα πρῶτον γίνεται γνωστή, ἡ δὲ δευτέρα, ὁ νόμος θυσιῶν, καὶ πρότερον ὀπωσοῦν ἐγνωρίζετο. Ἡ στήλη δηλ. ἡ ἔχουσα τὰς ἐπιγραφὰς ταύτας, μέχρι πρὸ ὀλίγου ἀπετέλει μέρος τῆς ὀροφῆς ἐνός ἐν Μυκόνῳ ἐξοχικοῦ ἐκκλησιδίου τῆς ἀγίας Μαρίας κατὰ τὴν θέσιν Φουριά, νοτιοανατολικῶς τῆς πόλεως. Παρεῖχε δὲ εἰς ὄψιν τῶν εἰσερχομένων εἰς τὸ ἐκκλησιδίον καὶ ἀναβλεπόντων μόνον τὴν μίαν γραπτὴν ἐπιφανείαν τῆς, τὴν περὶ τῶν θυσιῶν, καὶ ταύτην εἶδε πρὸ ἐτῶν ὁ Γάλλος Lebas καὶ ἐξέδωκεν ἐν τῷ συγγράμματι του Voyage en Grèce et en Asie mineure, ἐν τῷ τμήματι τῶν νήσων, ὑπ' ἀριθ. 2058. Ἀλλ' ἐκ τῶν ἐκεῖ 42 στίχων, μόνον ὁ δ³⁵ καὶ ὁ κς³⁵ εἶναι πλήρεις καὶ ὀρθῶς ἀνεγνωσμένοι, καὶ οὐδὲν θαῦμα τῇ ἀληθείᾳ, διότι πλὴν τοῦ δυσκόλου τῆς θέσεως τοῦ λίθου καὶ τὸ χάραγμα τῶν γραμμάτων ἦτο λεπταλέον καὶ ἀβαθές, ἡ δὲ ἀποτριβὴ τῆς ἐπιφανείας ἐνιαχοῦ μεγάλη. Καὶ τώρα δὲ ἀκόμη, ἀφοῦ πρὸ μικροῦ ὁ λίθος ἐκομίσθη εἰς Ἀθήνας ἐπιμελεία καὶ δαπάνη τῆς ἀρχαιολογικῆς ἡμῶν ἐταιρίας καὶ ἰδρύθη ἐν τῷ Βαρβακείῳ, εἶχε δυσκολίας ἡ ἀνάγνω-

σις δι' ὃ μετ' ἐπιεικείας πρέπει ν' ἀποδεχθῶσιν οἱ τοῦ Ἀθηναίου ἀναγνώσται τὸ σήμερον ἐκδιδόμενον κείμενον.

Μετὰ τὴν ἀπὸ τοῦ ἐκκλησιδίου ἀπόσπασιν τῆς στήλης καὶ καθάρισιν παρὰ τοῦ ἀποστόλου τῆς ἐταιρίας Π. Σταματάκη παρετηρήθη, ὅτι καὶ ἡ ἑτέρα πλατεῖα ἐπιφάνεια, ἡ ποτὲ πρὸς τὰ οὐράνια ἐστραμμένη καὶ ὑπὸ ἀμμοκονίας κατασκεπῆς, ἦτο ἐπιγεγραμμένη. Αὕτη δὲ, νομίζομεν, ἡ ἑτέρα ἐπιφάνεια ἀπετέλει καὶ ἀποτελεῖ τὴν κυρίαν τῆς στήλης ὄψιν καὶ τὴν πρῶτῳτάτα ἐπιγεγραμμένην· διότι αὕτη μόνη ἔχει ἄνω γείσον ἐξέχον, ἐσχηματισμένον ἐκ κανόνος καὶ κυματίου, δεικνύει δὲ καὶ τὰ γράμματα ἀρχαιοπρεπέστερα, τῶν Μακεδονικῶν περίπου χρόνων, ἐνῶ ἡ πρὸ ἐτῶν ὀρατὴ ἐπιφάνεια εἶναι ὅλως ἐπίπεδος ἄνω (ἄνευ γείσου), τὰ δὲ γράμματά της ἐλέγχουσι τοὺς πρώτους Ῥωμαϊκοὺς χρόνους. Δυστυχῶς δὲ ἤδη πρὸ τῶν μέσων ἑκατέρας τῶν ἐπιφανειῶν τὰ γράμματα ἐκ τῆς πολλῆς ἀποτριβῆς γίνονται ἀμυδρότατα καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκλείπουσιν, ὑπολειπομένων μόνον ὀλίγων τινῶν ἐδῶ καὶ ἐκεῖ σποράδην, καὶ τοῦτο πολὺ πρὶν ἢ φθάσωμεν εἰς τὸ κατωτάτω τῆς στήλης μέρος, ὅπερ ἐκεῖ εἶναι ἐνθεν καὶ ἐνθεν ἀποτετμημένον κατ' ὀρθὴν γωνίαν καὶ στενοῦται προσφυῶς εἰς ἐνάρμοσίν ποτε ἐν βάρῳ στερεῶ ἢ βαθμῖδι ναοῦ τινος ἢ ἄλλης δημοσίας ἐν Μυκόνῳ οἰκοδομῆς. Ὅταν δὲ ποτε ἐκδοθῇ ἡ στήλη αὕτη πανομοιότυπως, θὰ φανῇ καὶ ἡ ἄνω κατὰ τὸ γείσον ἀκρωτηρίασίς της καὶ εἴ τις ἄλλη ἄλλοῦ βλάβη ἐν τῷ μακρῷ χρόνῳ τὴν εὔρε, καὶ ὅτι τὰ γράμματα τῆς α'. ἐπιφανείας δὲν εἶναι ἴσως ὑπὸ μιᾶς χειρὸς πάντα καὶ ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ κεχαραγμένα, καθ' ὅσον τὰ τοῦ 31^{ου} καὶ 32^{ου} στίχου γίνονται μείζονα καὶ ἀραιότερα, εἶτα δὲ πάλιν ἐπανέρχονται τὰ μικρότερα, ὅπερ ὁμως καὶ ὡς ἐκ σφάλματός τινος καὶ γενομένης ἔπειτα διορθώσεως δύναται νὰ ἐξηγηθῇ.

Ταῦτα προειπόντες περὶ τῆς ἐξωτερικῆς καταστάσεως τῆς στήλης, λέγομεν ὀλίγα τινὰ καὶ περὶ τοῦ περιεχομένου ἑκατέρας τῶν ἐπιγραφῶν.

Ἀναγραφὴ προικῶν ἐπὶ λίθου ἕως τώρα ἐγνωρίζετο μία μόνη, ἂν δὲν σφάλλω, ἐκ Τήνου, ἐκδοθεῖσα ἐν τῷ Corp. Inscr. Græc.

ὕπ' ἀρ. 2335, b. Ἄλλ' ἐκείνη εἶναι κολοβωτάτη, μόλις 15 στίχων, καὶ οὐδὲ ἐν ἐδάφιον παρέχουσα ὀλόκληρον. Ὅμως δὲ διακρίνομεν διαφορὰν τυπικῶν φράσεων μεταξὺ ἐκείνης καὶ ταύτης. Ἐκεῖ μὲν ἀναγινώσκονται τὰ: ὁ δεῖνα τῷ δεῖνι ἐπὶ τῇ θυγατρὶ. ἐπὶ τῇ μητρὶ. ἐπέδωκε προῖκα. Ἐδῶ δὲ, ὡς εἶδαν οἱ ἀναγνῶσται, ἀλλοῖαι αἱ ἀνάλογοι φράσεις καὶ προσέτι ποικίλλουσαι πολύ. Θεωρητέοι δὲ ὡς δημόσια ἔγγραφα οἱ λίθοι οὗτοι, ἰδρυμένοι δὲ πιθανώτατα πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ μὴ μένωσιν ἄγνωστοι εἰς τὸ κοινὸν αἱ κατὰ τὴν σύναψιν τῶν γάμων γινόμεναι συμφωνίαι, καθ' ὅσον μάλιστα τινὲς τούτων καὶ δὲν ἦσαν ἀπλαῖ οὐδὲ εὐθὺς τότε τετελεσμένοι, ἀλλὰ μέλλουσαι ἐφεξῆς νὰ τελεσθῶσιν. Ἦνοίγοντο οὕτως εἰπεῖν καὶ ἐξαπλοῦντο ἐπὶ τῶν λίθων τούτων τὰ τῶν καθ' ἡμᾶς συμβολαιογραφείων καὶ ὑποθηκοφυλακείων βιβλία εἰς πάντα πολίτην, ἵνα ἔχη εὐχερῆ αὐτῶν γνῶσιν ἐν παντὶ καιρῷ (*). Ἄλλ' ἵνα ἔχωσιν αἱ ἀναγραφαὶ αὗται τὴν χρησιμότητα βεβαίαν, ἔπρεπε νομίζομεν, νὰ ἐξακολουθῶνται τακτικῶς καὶ συμπληρῶνται. Ὁ προσεκτικὸς ἀναγνώστης ἐν τῷ ἀνωτέρῳ κειμένῳ θέλει παρατηρήσει τὰ πλεῖστα τῶν ἐδαφίων χρήζοντα τοιαύτης ἐν τῷ μέλλοντι συμπληρώσεως. Πῶς δὲ αὕτη ἐγένετο, ἀγνοοῦμεν. Μόνον δὲ δύο ἐδάφια ἐν στίχ. 14 καὶ 20, τὸ τοῦ Ἀμεινοκράτους καὶ τὸ τοῦ Δεξικλέους, περιέχουσιν ἀπλῆν καὶ πλήρη δόσιν προικός.

Εἶναι μὲν δυσάρεστον, ὅτι δὲν ἐσώθη ὀλόκληρος ὁ πρῶτος στίχος τῆς ἀναγραφῆς, ὁ ἐπὶ τοῦ γείσου, ἀλλὰ καὶ ἂν ἐσώζετο, πολὺ τι δὲν ἠθέλομεν μάθει ἐξ αὐτοῦ, διότι εἶναι πιθανόν, ὅτι ὁ στίχος θὰ ἔλεγεν οὐδὲν πλέον ἢ: ἐπ' ἀρχόντων Σωστράτου καὶ δεῖνος καὶ δεῖνος· ἂν δηλ. ἐκλάβωμεν τὴν ἐκεῖ πρὸ τοῦ ΩΝ ὀρθὴν κεραίαν ὡς λείψανον τοῦ ταῦ, καὶ θελήσωμεν κατ' ἀναλογίαν τῆς ἐτέρας ἐπιγραφῆς νὰ δεχθῶμεν ἀναγεγραμμένους 2 ἢ 3 ἀρχοντας καὶ ἐδῶ, ἀρξάντας ὁμοῦ ἐν ἐνὶ καὶ τῷ αὐτῷ ἐνιαυτῷ. Παρατηρητέον δὲ τότε, ὅτι τιμῆς χάριν πρῶτον προικοσύμφωνον ἀνεγράφη τὸ τῆς θυγατρὸς τοῦ πρῶ-

(*). Πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν ἤτό ποτε ἰδρυμένος λίθος ἐν Τήνῳ, μακρὰν ἔχων πωληθέντων κτημάτων ἀναγραφὴν παρ' ἰδιωτῶν καὶ σωματείων εἰς ἰδιώτας καὶ σωματεῖα, ὁ ἐκδομένος ἐν C. I. Gr. ἀρ. 2338.

του ἀρχοντος Σωστράτου, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι καὶ τότε, ὡς καὶ σήμερον, αἱ προῖκες αἱ παρὰ τῶν ἀρχόντων διδόμεναι δὲν ἦσαν οὔτε μεγάλαι οὔτε ἐλεύθεραι ὄρων δυσχερῶν, καὶ ὁ Ἐπαρχίδης ὁ γαμβρὸς τοῦ ἀρχοντος τῆς Μυκόνου Σωστράτου ἐζήτησε παρὰ τοῦ πενθεροῦ του καὶ ἔλαβεν ἐγγυητὴν διὰ τὸ πλεῖστον τῆς προικός, κάποιον Ἀριστοκράτην, διὰ τὰς χιλίας δηλ. δραχμάς, αἱ ὁποῖαι ἦσαν ὑπὸ τοῦ Σωστράτου πρότερον κατατεθειμέναι ἐν τινι ἐράνῳ, ἥτοι ταμείῳ ἐρανιστῶν, συγκεκροτημένῳ ἐκ μετοχῶν πεντακοσιοδράχμων, ὅπερ ἐτόκιζε τὰ χρήματα, ἰδρυμένον ὄν (ἵνα ὁμιλήσωμεν κατὰ τὴν σημερινὴν γλῶσσαν) ὑπὸ τινος Ἀλεξικλέους, ἔχοντος συνιδρυτὴν καὶ τινὰ Καλλισταγόραν· διότι οὕτως ἐκλαμβάνομεν ἡμεῖς τὸ ὄλον νόημα τῶν ἐν στίχ. 5—7 γεγραμμένων: «τὰς ἐνούσας. . . . Καλλισταγόρας.» ἂν καὶ δὲν εἶναι ἀδύνατος καὶ ἄλλη τις ἐκδοχὴ. Ἰδίως ὁμως τῆς φράσεως· «ὄν συνέλεξεν Ἀλεξικλῆς» ὁμοία εὑρηται ἐν τινι ὄρῳ ὑποθηκευμένων κτημάτων, δημοσιευθέντι παρ' ἐμοῦ ἐν τῇ Ἀρχαιολ. Ἀθην. Ἐφημερίδι τῆς Β' περ. ἀρ. 77, αὕτη: «τοῦ ἐράνου, ὄν συνέλεξεν Ἀρισταγόρας.» Ὅχι δὲ πολὺ διαφορετικὴ εἶναι καὶ ἡ φράσις· «τοῦ ἐράνου τοῦ ἀργυρηροῦ ἀρχηγὸς γινόμενος συναχθῆναι», ἡ ἀναγνωσθεῖσα ἐν τινι ὀργεωνικῷ ψηφίσματι, ὑπὸ Πιπτάκη ἐκδοθέντι ἐν Ἐφημ. Ἀθ. Ἀρχαιολ. περ. Α' ἀρ. 2584. Ἡ δὲ πάλιν εἰσπραξις εἴτε ἀπόληψις τῶν χιλίων δραχμῶν ἐν συνόλῳ ἢ κατὰ μέρη (εἰσφοράς;) παρὰ τοῦ Σωστράτου εἴτε τοῦ Ἐπαρχίδου εἶχε, φαίνεται, δυσκολίας διὰ λόγους ἐγκειμένους εἰς τὸν ἐσωτερικὸν κανονισμὸν τοῦ ἐράνου. Πόσον καλλιτέρα ἢ τύχη τοῦ ἐν στ. 15: Φιλοτίμου καὶ τοῦ ἐν στ. 21: Τιμέα, οἵτινες ἔλαβαν παρὰ τῶν μὴ ἀρχόντων πενθερῶν των ἐπὶ χεῖρας ὁ μὲν μυρίας, ὁ δὲ τρισχιλίας δραχμάς. Καὶ ἐν τῷ πρώτῳ τούτῳ ἐδαφίῳ καὶ ἐν τοῖς ἐξῆς εἶναι πολλὰ τινὰ εἰς ἃ τις σχολάζων δύναται νὰ προσέξῃ καὶ νὰ ἀναζητήσῃ τὴν διασάφησίν των, ἀλλ' ἡμεῖς εἰς ὀλίγα περιοριζόμεθα. Τὸ ἐν τοῖς στ. 17, 23, 24, κατ' αἰτιατικὴν, μόνον πτωσίαν ἐμφανιζόμενον ἡμῖν ἐσθην, τὸ σήμερον ῥουχικὸ ἢ ῥουχικὰ λεγόμενον, φαίνεται νεοφανῆς τύπος, καὶ δὲν ἠξέυρομεν πῶς νὰ τὸν τονίσωμεν, ἐσθην ἢ ἐσθῆν. Τὰ δὲ ἐν τοῖς στ. 3, 11, 14, 21, 22, 23, 25, 27, 28 συντομευμένα: Ἀρ. Ἀν. Μυ. Πυρ. Θαρ. Πα. Μνη.

Θαρ. Ἄγλω. εἶναι πιθανώτατα ὀνόματα πατέρων· φυλῶν δὲ ὀνόματα δὲν φαίνονται ὑπάρχοντα ἐν ταύτῃ τῇ ἐπιγραφῇ, ὡς ἐν τῇ προμνημονευθείσῃ ἐκείνῃ Τηνία ὑπάρχουσιν. Ὅτι δὲ εἰς τινὰ ὀνόματα πενθερῶν ἢ γαμβρῶν δὲν προσετέθησαν τὰ πατέρων ὀνόματα, τοῦτο εἶναι ἀνωμαλία, ὁποίας καὶ ἄλλας ἔχει ἡ ἐπιγραφή αὕτη, λ. χ. τὴν ἔλλειψιν τοῦ γυναικῆ καὶ τοῦ ἐνηγγύησεν ἐν στ. 3 καὶ 16, τὴν συντετμημένην γραφὴν τρισχίας καὶ χίας ἐν στίχ. 21 καὶ 23 καὶ τὰ ἐν στίχ. 34 καὶ 40 ἀριθμητικὰ XX, καὶ εἶτι ἄλλο τοιοῦτο.

Λέγομεν ὀλίγα καὶ περὶ τῆς ἐτέρας ἐπιγραφῆς, καὶ πρῶτον τοῦτο, ὅτι ἐνῶ ἡ νῆσος Μύκονος ἐν τῷ περίπλῳ τοῦ Σκύλακος, σελ. 22, λέγεται δίπολις, ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης πρῶτον μανθάνομεν, ὅτι αἱ πόλεις αὐτῆς ποτε συνωκίσθησαν, τὸ δὲ πότε ἀδελον, ἴσως ἐν τοῖς πρὸ Χριστοῦ Ῥωμαϊκοῖς χρόνοις. Ἄλλ' ὅμως εἶναι τοῖς πᾶσι γνωστόν, ὅτι καὶ τώρα ἀκόμη οἱ Μυκόνιοι, ὡς καὶ οἱ Αἰγινῆται, σώζουσι τὴν κλίσιν τοῦ νὰ κατοικῶσιν ἐν διεσπαρμέναις οἰκίσεσιν ἐπὶ τῶν ἀγρῶν των. Ὅτι δὲ ἀπὸ τοῦ Ποσειδεῶνος ἄρχονται νομοθετοῦντες οἱ Μυκόνιοι τὰ τῶν θυσιῶν, λόγον θὰ ἔχει τὴν πιθανῶς ἀπὸ τοῦ μηνὸς τούτου παρ' αὐτοῖς ἀρχὴν τοῦ ἔτους, διότι οἱ Ἕλληνας ἄλλοι ἄλλον μῆνα εἶχον πρῶτον τοῦ ἔτους· ὁ ἐν ταῖς Ἀθήναις πρῶτος, ὁ Ἐκατομβαιῶν, δὲν ἦτο καὶ ἄλλοῦ πρῶτος. Ἐπίθετα τοῦ Ποσειδεῶνος τεμενίτης καὶ φύκιος, τοῦ Διονύσου ληνεύς, ὁ μὲν Βακχιῶν εἶναι νεοφανῆ, ἔτι δὲ πλεον τὰ τοῦ στίχου 25 δερτὰ μέλανα, τὰ ὁποῖα φαίνονται μοι ὡς τὰ τῆς συνηθείας σφαχτά. Ἀπελπιστικὰ δὲ ὄντως εἶναι τὰ ἐν ἀρχῇ τοῦ 16 στίχου ε π ι ο γ δ η καὶ τὰ ἐν στίχ. 23 ε π ι τ ο τ α π λ η θ ο ς καὶ τὰ ἐν στίχῳ 27 ἐ ν δ ε κ ἄ δ ι (;) πάντα ταῦτα ἀκολουθοῦντα μετὰ τὰ σαφῶς ἀναγινωσκόμενα τακτικὰ ἀριθμητικὰ: δεκάτη, ἐνδεκάτη καὶ δεκάτη. Πράγματα παρέχει καὶ τὸ ἐν στ. 23—24: ἐ ν α — τ ε ὑ ε τ α ι, τὸ ὁποῖον ἂν δὲν εἶναι ῥῆμα ἀπὸ τοῦ ἑνατος κατεσκευασμένον, εἰς τὴν σημασίαν τοῦ ἐπαναλαμβάναται ἐννεάκις (δηλ. θύεται τὸ ἐτήσιον [θῦμα] ἐννεὰ κατὰ σειρὰν ἡμέρας), θὰ εἶναι ἴσως ἀναγνωστόν διὰ παρεμβολῆς ἐνός Σ (ἐν τέλει τοῦ 23^{ου} στίχου): ἐ ν α σ τ ε ὑ ε τ α ι, ἀνύπαρκτον μὲν ἕως τοῦ νῦν ῥῆμα, ὅπερ ὅμως, ἂν τὸ δεχθῶσιν οἱ γραμματικοὶ ὡς ὄχι

ἀδύνατον, θὰ σημαίνει πιθανῶς τὸ ἐναντίον τῆς ἀνωτέρω ἐν στίχῳ 6—7 φράσεως· εἰς πόλιν οὐκ εἰσάγεται. Ἄλλ' ἤδη πλείονα ἢ ὕσα ἤθελα τοιαῦτα ἔγραψα, δυσαρεστοῦμαι δὲ ἐπὶ πλεον νὰ ἐξακολουθήσω ὁμοίως, ἀνευ καὶ ἐλπίδος, ὅτι νύξιν ὠφέλιμον δίδω εἰς ἄλλους νὰ μαντεύσωσι τὰ ἀγνοούμενα· φοβοῦμαι μάλιστα μὴ καὶ διὰ τῶν εἰκαστικῶν μου παρατηρήσεων παράγω αὐτοὺς εἰς ψευδεῖς ἀντιλήψεις, ἐνῶ ἀνεπηρέαστοι παρ' ἐμοῦ μένοντες ἤθελον ἴσως εὐκολώτερον ἐπιτύχει τοῦ ἀληθοῦς, ἀγόμενοι ἕκαστος ὑπὸ τοῦ ἰδίου δαιμονίου. Ὅθεν παύω, λέγων τοῦτο ἔτι μόνον, ὅτι ἡ στήλη αὕτη ἔχει καὶ ἐπὶ τῆς ἐτέρας τῶν δύο στενῶν της ἐπιφανειῶν, δηλ. τῶν τοῦ πάχους, δις εἰς δύο διάφορα μέρη ἀφεστῶτα ἀλλήλων ἐγκεχαραγμένην τὴν λέξιν· εὐετηρία (=καλὴ χρονιά) (*).

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 23 Ὀκτωβρίου 1873.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ Α. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ.

(*) Ὑποθέτω, ὅτι ἡ λέξις αὕτη ἐνεχαράχθη ὄχι κοινῶ δόγματι τῆς πόλεως, ἀλλ' ὑπὸ τινος ἰδιώτου, ἐπεικουῦς ὅμως ἀνθρώπου, ὅστις ἠῆχετο τὸ κοινὸν καλόν, ἢ τὸ ἔβλεπε καὶ ἐξέφραζε τὴν χαρὰν του, δὲν ὡμοίαζε δὲ τοὺς σημερινούς, ἢ δύσφημά τινα χαράττοντας ἐπὶ δημοσίων μνημείων ἢ τὰ ἑαυτῶν ἄθλια ὀνόματα, καθὼς ἐσχάτως εἶδα καὶ ἐπὶ τῶν τοῦ ναοῦ τῆς Σουνιάδος Ἀθηνᾶς κίωνων, καὶ ἑταλάνισα τὴν Φραγκικὴν βαρβαρότητα, ἣτις ἐκόλλησε δυστυχῶς καὶ εἰς ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας νεωστί. Τὴν κακὴν συνήθειαν, γεννηθεῖσαν μὲν ὄχι πάντως ἐκ κακῆς ἀρχῆς, ἀλλ' ἐκ τινος φυσικῆς τοῦ ἀνθρώπου αἰσθηματικότητος καὶ δὴ καὶ εὐσεβείας, ἐπιχωριάσασαν δὲ πρῶτον, ἂν δὲν σφάλλω, ἐν Αἰγύπτῳ καὶ Αἰθιοπία, ἐνθα ἐθαυμάζοντο πλείστα τῆς ἀρχαιότητος μεγαλουργήματα, ἠσπάσθησαν τῷ χρόνῳ καὶ μετ' ἐπιτηδεύσεως οἱ ἐπὶ Καισάρων Ῥωμαῖοι (ἴδε τὰς πολλὰς τοῦ εἴδους τούτου ἐπιγραφὰς ἐν C. I. Gr. ἀριθ. 4719—821. 5039—108. 5110—16, καὶ μάλιστα τὴν τελευταίαν, τὴν ἴσως πασῶν ἀρχαιοτάτην). Ὑστερον δὲ τὴν ἐμιμήθησαν καὶ ἄλλοι λαοὶ καὶ ὑπὲρ πάντας οἱ Φράγχοι. Ἄν δὲ οἱ Ἕλληνες τὴν εἶχον ἐν τῇ καλῇ των ἐποχῇ, οὐδὲν μνημεῖον ἀρχιτεκτονικὸν τῆς Ἑλλάδος ἤθελε διαρκέσει μέχρις ἡμῶν, ἀλλ' ἤθελαν πάντα καταφαγωθῆ ἀπὸ τὰ χαράγματα τῶν ἀπειροπληθῶν τότε περιηγητῶν, διότι τὸ ἔθνος ἦτο πολυάριθμον. Φαίνεται δὲ ὅτι καὶ εἰς ξένους λαοὺς ἐπιβήτορας τῆς γῆς των ἐπέβαλλον τὸν πρὸς τὰ μνημεῖα σεβασμὸν οἱ Ἕλληνες ἐν ὅσῳ ἔτι εἶχον σύστασιν τινα πολιτικὴν, ἕως οὐ μετὰ τὴν τῶν Τούρκων εἰσβολὴν ἐνωθρεύθησαν τελέως καὶ παρείδον τὴν πατρίδα των γενομένην Σκυθῶν ἐρημίαν καὶ Μυσῶν λείαν· ἀνάρρωσις δὲ πλήρης δὲν ἤλθεν εἰσέτι καὶ μετὰ 52 ἔτη ἀπὸ τῆς ἱερᾶς ἡμῶν ἐπαναστάσεως.

Μετεωρολογικαὶ παρατηρήσεις κοινοποιηθεῖσαι
ἐκ τοῦ ἀστεροσκοπεῖου Ἀθηνῶν.

Σεπτέμβριος.—Μέση βαρομετρικὴ θλίψις 752,56.
 Μεγίστη » » 756,47 (τὴν 22ην).
 Ἐλαχίστη » » 743,01 (τὴν 25ην).
 Μέση θερμοκρασία 24,38.
 Μεγίστη » » 35,8 (τὴν 7ην).
 Ἐλαχίστη » » 11,0 (τὴν 26ην).
 Ἡμέραι βροχῆς 3 (ποσὸν τοῦ καταπεσόντος ὕδατος 17,74 χμ).
 Ἡμέραι ἀστραπῶν 9, βροντῶν 1.
 Ἐπικρατήσαντες ἀνεμοὶ ΒΑ καὶ ΝΔ.

Ὀκτώβριος.—Μέση βαρομετρικὴ θλίψις 757,48.
 Μεγίστη » » 759,71 (τὴν 29ην).
 Ἐλαχίστη » » 748,25 (τὴν 21ην).
 Μέση θερμοκρασία 18,47.
 Μεγίστη » » 28,3 (τὴν 7ην).
 Ἐλαχίστη » » 12,3 (τὴν 30ην).
 Ἡμέραι βροχῆς (ποσὸν τοῦ καταπεσόντος ὕδατος 49,95 χμ).
 Ἡμέραι ἀστραπῶν 6, βροντῶν 3, ἱριδος 1.
 Ἐπικρατήσαντες ἀνεμοὶ ΝΔ, ΒΑ καὶ Δ.

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ ΔΙΟΡΘΩΤΕΑ.

Ἐν σελ. 164	στίχ.	1	γράφει ἐνστερνισθῶσι
» 171	»	22	» κηρίνας
» 172	»	4—5	» ὑπάρχη
» 176	»	7	» μετὰ τὸ νὰ μεταφέρῃ πρόσθετος ἐπὶ τῆς πολιτείας κῦρος»
»	»	ἐν σημ.	» caesum... concio
» 179	»	13	» ἀπολαύωσιν
» 190	»	4	» ἡρεμία.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΠΡΟΠΟΙΟΥ ΔΥΝΑΜΕΩΣ ΤΩΝ ἘΝ ΤΟΙΣ
ΣΧΟΛΕΙΟΙΣ ΔΙΔΑΣΚΟΜΕΝΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΩΝ (1).

Γνωστὸν εἶναι ὅτι ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ σπεύδῃ κατὰ τὸ ἱε-
 ρὸν Εὐαγγέλιον πρὸς τὴν θεῖαν τελειότητα (2). Ἐπειδὴ δὲ ἡ τε-
 λειότης τοῦ Θεοῦ συνίσταται οὐ μόνον ἐν τῇ τελειότητι, ἀλλὰ καὶ
 ἐν τῇ ἁρμονίᾳ τῶν θεῶν αὐτοῦ ἰδιοτήτων διὰ τοῦτο καὶ ἡ τε-
 λειότης τοῦ ἀνθρώπου, ἥτοι ἡ ἐπίτευξις τοῦ θεοῦ αὐτοῦ προορι-
 σμοῦ, συνίσταται ἐν τῇ δυνατῇ καὶ ἑναρμονίᾳ τελειοποιήσει, ἥτοι
 ἀναπτύξει, πασῶν τῶν ἀνθρωπίνων ἰδιοτήτων καὶ δυνάμεων. Ὁ
 ἄνθρωπος, ὡς συνιστάμενος ἐκ σώματος καὶ πνεύματος, ἔχει χρεῖαν
 σωματικῆς τε καὶ πνευματικῆς ἀναπτύξεως. Ἡ διττὴ αὕτη τοῦ ἀν-
 θρώπου ἀνάπτυξις κατορθοῦται καὶ ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς ἀγωγῆς.
 Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἀγωγή ἀρχεται μὲν ἀπὸ τοῦ οἴκου, ἐξακολουθεῖ δὲ ἐνεργου-
 σα καὶ ἐν τῷ σχολείῳ, διὰ τοῦτο τὸ σχολεῖον πρὸς πᾶσι τοῖς ἰδιαι-
 τέροις σκοποῖς, οὓς ἐπιδιώκει, ἥτοι πρὸς πάσῃ τῇ σπουδῇ αὐτοῦ
 ὅπως παράσχῃ εἰς τὸν μαθητὴν εἰδικὰς τινὰς γνώσεις, δι' ὧν δύ-
 ναται νὰ καταστῇ χρήσιμος εἰς ἑαυτὸν τε καὶ τὴν κοινωνίαν, πρέ-
 πει νὰ μὴ ἀπομακρύνῃται ἀπὸ τοῦ ἀρχικοῦ σκοποῦ τῆς ἀγωγῆς,
 μᾶλλον δὲ ὀφείλει διὰ τῶν εἰδικῶν ἐκείνων γνώσεων νὰ συντε-
 λήσῃ πρὸς ἐπίτευξιν αὐτοῦ, ἥτοι πρὸς ἐπίτευξιν τῆς ἑναρμονίου
 ἀναπτύξεως πασῶν τῶν τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεων. Ἐπειδὴ δὲ,
 καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν ψυχὴν, ἅπασαι αὐτῆς αἱ διάφοροι δυνάμεις
 δύνανται ν' ἀναχθῶσιν εἰς τρεῖς γενικωτάτας δυνάμεις, τουτέστι
 τὴν γνωστικὴν, τὴν συναισθητικὴν καὶ τὴν βουλευτικὴν, διὰ
 τοῦτο ἢ τε κατ' οἶκον καὶ ἢ ἐν τῷ σχολείῳ ἀγωγή πρέπει νὰ
 ἐπιδιώκῃ καὶ τῶν τριῶν τούτων δυνάμεων τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὴν

(1) Ἡ παρῶσα διατριβὴ ἀπεσπάσθη ἐκ τοῦ οὔπω ἐκδοθέντος λόγου, ὃν ἀπηγγείλαμεν ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ Ῥιζαρείῳ σχολῇ κατὰ τὴν ἑναρ-
 ξιν τῶν ἐν τῷ παρόντι ἔτει (1873) δημοσίων αὐτῆς ἐξετάσεων.

(2) «Ἔσεσθε οὖν ὑμεῖς τέλειοι, ὡς περ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρα-
 νοῖς τέλειός ἐστι» (Ματθ. ε', 48).

μόρφωσιν. Ἐπειδὴ δὲ πάλιν ἐκ τῶν τριῶν τούτων δυνάμεων ἡ μὲν βουλευτικὴ ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς συναισθητικῆς, ἡ δὲ συναισθητικὴ ἐκ τῆς γνωστικῆς, διὰ τοῦτο ἐν τῇ ἀναπτύξει καὶ μορφώσει τοῦ ἀνθρώπου ἡ μὲν ἐνίσχυσις τῆς βουλευτικῆς δυνάμεως προαπαιτεῖ τὴν μόρφωσιν τῆς συναισθητικῆς, ἡ δὲ μόρφωσις τῆς συναισθητικῆς προαπαιτεῖ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς γνωστικῆς. Κατὰ ταῦτα λοιπὸν ἡ συναισθητικὴ δύναμις, ἥς ἔδρα θεωρεῖται ἡ καρδία, ἰσταμένη μεταξὺ τῆς γνωστικῆς, ἥς ἔδρα θεωρεῖται ὁ ἐν τῇ κεφαλῇ ἐγκέφαλος, χρησιμεύει ὡς ἄγωγός τοῦ διανοήματος εἰς τὴν πράξιν· τούτου ἕνεκα ἔλεγε καὶ ὁ περίφημος τῆς Γερμανίας παιδαγωγὸς Δίντερος ὅτι «ὅπως πραγματωθῇ ἡ ἰδέα πρέπει νὰ μεταβιβάσθῃ ἀπὸ τῆς κεφαλῆς εἰς τὴν καρδίαν». Συνωδᾶ πρὸς τὴν γνώμην τοῦ Διντέρου ἀποφαίνεται καὶ ἕτερος τῆς Γερμανίας παιδαγωγός, ὁ περιώνυμος Κέλλνερ, λέγων· «Δὲν χρήζει ἀποδείξεως ὅτι ἡ καρδία προϋποτίθησι τὴν γνωστικὴν δύναμιν καὶ ὅτι αὕτη, ἠνωμένη οὖσα μετ' ἐκείνης, ἐπενεργεῖ ἐπὶ τὴν βούλησιν. Τούτου ἕνεκα ἡ καρδία φαίνεται εἰς ἡμᾶς τὸ ἐνωτικὸν κέντρον τῆς γνώσεως καὶ τῆς βουλήσεως». Ἡ καρδία δὲν ἴσταται μεταξὺ τῶν δύο ἐτέρων τῆς ψυχῆς δυνάμεων ὡς ἀπλοῦς ἄγωγός ἢ ὡς ἀπλὴ γέφυρα, μετάγουσα τὰς ἐνεργείας τοῦ γνωστικοῦ, τουτέστι τὰ διανοήματα, εἰς τὰς ἐνεργείας τοῦ βουλευτικοῦ, τουτέστι εἰς τὴν πράξιν· ἀλλὰ χρησιμεύει συγχρόνως καὶ ὡς ἥλιος, ὅστις, διαφόρως θερμαίνων καὶ χρωματίζων τὰς ἐνεργείας τῆς γνωστικῆς δυνάμεως, γίνεται αἷτιος τῆς διαφόρου ποιότητος τῶν ἐνεργειῶν τῆς βουλευτικῆς. Ἦτοι ἐκ τῆς καρδίας ἐξαρτᾶται ἡ ποιότης τῶν τε διανοημάτων (1) καὶ τῶν ἔργων τῶν ἀνθρώπων. Ὅ,τι καλὸν καὶ αἰσχρὸν, ὅ,τι ἀγαθὸν καὶ πονηρὸν (2), ὅ,τι εὐάρεστον καὶ δυσάρεστον, ὅ,τι ποθητὸν καὶ μισητὸν, προέρχεται ἐκ τῆς καρδίας. Καθόλου δ' εἰπεῖν ἡ καρδία τοῦ ἀνθρώπου δίδει τὴν ἠθικὴν ἀξίαν τῶν τε διανοημάτων, τῶν λόγων καὶ τῶν πράξεων. Καὶ καλῶν μὲν διανοημάτων, λόγων καὶ πράξεων γίνεται πρόξενος ἡ καρδία ὅταν καλῶς μορφωθῇ, κακῶν δὲ, ὅταν κακῶς. Ὁ ἔχων

(1) Κορινθ. Α', δ', β.

(2) Ματθ. ιε', 19.

καρδίαν καλῶς μεμορφωμένην διανοεῖται, λαλεῖ καὶ πράττει πάντοτε καὶ πανταχοῦ τὸ ἀληθές, τὸ καλὸν καὶ τὸ ἀγαθόν. Διὰ τῆς μεμορφωμένης καρδίας, ἀποβαίνων ὁ ἄνθρωπος ζῶον ἠθικόν, δύναται νὰ πραγματώσῃ τὸ ἀγαθόν, πρὸς δὲ προωρίσθῃ ὁ βίος αὐτοῦ.

Ἀποδείξαντες ὅτι ὁ ἄνθρωπος, ἵνα ἀποβῇ ζῶον ἠθικόν, πρέπει νὰ ἔχῃ καρδίαν μεμορφωμένην, μεταβαίνομεν νῦν εἰς τὴν ἔρευναν τῆς ἠθοποιου δυνάμεως τῶν ἐν τοῖς σχολείοις διδασκομένων μαθημάτων, ἧτοι μεταβαίνομεν εἰς τὸ νὰ ἐξετάσωμεν ἂν τὰ ἐν τοῖς σχολείοις διδασκόμενα μαθήματα δύνανται, καὶ πῶς δύνανται, νὰ διαπλάσωσι καὶ μορφώσωσι τὴν τοῦ ἀνθρώπου καρδίαν. Ἀρχόμεθα δὲ ἀπὸ τῶν θρησκευτικῶν μαθημάτων.

α'. Θρησκευτικά.

Ἡ θρησκεία, ἧτοι ὁ ἱερὸς ἐκείνος σύνδεσμος, ὁ συνδέων ἡμᾶς μετὰ τοῦ πατρὸς τῶν πνευμάτων, διδάσκουσα τὸν ἄνθρωπον τὰ καθήκοντα, ἅπερ ὡς ὄν λογικὸν καὶ ἀνῆκον εἰς δύο κόσμους ἔχει νὰ ἐκπληρώσῃ πρὸς τὸν Θεόν, πρὸς τὸν πλησίον καὶ πρὸς ἑαυτὸν· ἡ θρησκεία, διδάσκουσα τοὺς παῖδας νὰ σέβωνται τοὺς ἑαυτῶν γονεῖς· διδάσκουσα τοὺς πλουσίους νὰ μὴ ἐπαίρωνται ἐπὶ τῷ πλούτῳ αὐτῶν καὶ τοὺς πτωχοὺς νὰ μὴ ἀγανακτώσι κατὰ τῆς ἑαυτῶν καταστάσεως· ἡ θρησκεία, παρηγοροῦσα τοὺς πάσχοντας, ἀνακουφίζουσα τοὺς κοπιῶντας καὶ ὑπισχνουμένη τὸν παράδεισον εἰς τοὺς ἐργαζομένους τὴν ἀρετὴν, εἶναι μέσον θαυμασιώτατον πρὸς ἠθοποίησιν τῶν ἀνθρώπων· τούτου ἕνεκα καὶ τὸ περὶ θρησκείας πραγματευόμενον μάθημα, ἧτοι ἡ θρησκευτικὴ διδασκαλία, ἀποβαίνει μέσον συντελεστικώτατον πρὸς διάπλασιν τῆς τῶν νέων καρδίας. Ἡ θρησκευτικὴ διδασκαλία, διήκουσα ὅλον τὸν ἄνθρωπον, παρέχει εἰς ἐκάστην πνευματικὴν αὐτοῦ δύναμιν τὴν προσήκουσαν διαμόρφωσιν· τούτου ἕνεκα ὁ διδάσκαλος τῶν θρησκευτικῶν μαθημάτων διὰ τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ πρέπει νὰ ἀναπτύξῃ καὶ διαμορφώσῃ οὐ μόνον τὰς γνωστικὰς δυνάμεις τῶν παιδῶν, ἀλλὰ καὶ τὰς συναισθητικὰς, τουτέστι τὴν καρδίαν. Οὗτος διὰ τῆς ἱερᾶς αὐτοῦ διδασκαλίας πρέπει νὰ ἀνάψῃ ἐν ταῖς τῶν νέων καρδίαις τὸ ἱερὸν ἐκεῖνο πῦρ, ὅπερ θέλει διαθερμάνει αὐ-

τάς πρὸς πᾶν ὅ,τι καλὸν καὶ ἀγαθόν. Ἡ θρησκεία, καὶ μάλιστα ἡ χριστιανικὴ, εἶναι ἰδίως ἀντικείμενον τῆς καρδίας· περὶ τούτου δὲ μαρτυροῦσι πλείστα χωρία τῆς ἀγίας Γραφῆς. Οὕτως ἐν τοῖς τοῦ ἀποχωρισμοῦ λόγοις τοῦ Μωϋσέως ὁ Θεὸς λαλεῖ ἰδίως εἰς τὰς καρδίας τῶν Ἰσραηλιτῶν· ὁ δὲ Δαβὶδ, καλῶν τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, τοὺς ἰχθύας τῆς θαλάσσης, τὰ ἄνθη τοῦ ἀγροῦ, τὰς κέδρους τοῦ Λιβάνου, τὰ πτηνὰ, τὰ ἔρπετὰ καὶ τὰ τετράποδα πρὸς δοξολογίαν τοῦ Θεοῦ, σπουδάζει νὰ κατατέρψη καὶ διαθερμάνῃ τὴν καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου· ὁ Θεὸς διὰ τοῦ στόματος τοῦ Σολομῶντος, ἦτοι τῆς ἐπὶ τοῦ θρόνου καθημένης σοφίας, καρδίαν ζητεῖ λέγων, «Δὸς μοι, υἱέ, σὴν καρδίαν» (1)· ὁ αὐτὸς διὰ τοῦ αὐτοῦ στόματος κατακρίνει τὴν σκληρὰν καρδίαν τῶν ἀσεβῶν λέγων, «Δίκαιος οἰκτεῖρει ψυχὰς κτηνῶν αὐτοῦ· τὰ δὲ σπλάγχνα τῶν ἀσεβῶν ἀνελεύμονα» (2). Ὁ χριστιανισμὸς θίγει τὴν καρδίαν καὶ ἄπτεται τῶν ταύτης συναισθημάτων ζωηρότερον καὶ ἐκφραστικώτερον, διδάσκων, «Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης »τῆς καρδίας σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς »ἰσχύος σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σου· καὶ τὸν πλησίον σου »ὡς σεαυτόν» (3). Ἡ ἀγάπη, ἦτοι τὸ θερμότερον τῆς καρδίας συναισθημα, ἦτις εἶναι τὸ Α καὶ τὸ Ω τῆς ἠθικῆς, εἶναι συγχρόνως καὶ τὸ ἀσφαλέστατον καὶ ἀληθέστατον γνῶρισμα τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἱδρυτοῦ αὐτῆς, εἰπόντος, «ἐν τούτῳ γνῶσονται πάντες ὅτι ἐμοὶ μαθηταὶ ἐστε, ἐὰν »ἀγάπην ἔχητε ἐν ἀλλήλοις» (4). Ὁ Χριστὸς ἐδίδαξεν ἡμᾶς καὶ ἑτέραν ἀγάπην, ἄγνωστον τέως εἰς τὸν κόσμον, ἦτοι τὴν πρὸς τοὺς ἐχθροὺς ἀγάπην, εἰπὼν, «Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, Ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν» (5)· ἡ ἀγάπη αὕτη εἶναι ὁ εὐγενέστατος καρπὸς τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ἐπειδὴ λοιπὸν ἡ θρησκεία ἐδράζεται ἐπὶ τῆς καρδίας τῶν ἀνθρώπων, διὰ τοῦτο ἡ θρησκευτικὴ διδασκαλία τὴν μόρφωσιν τῆς καρδίας ὀφείλει νὰ ἐπιδιώκῃ. Ἐν τῇ μορφώσει ὅμως τῆς καρδίας δὲν πρέπει νὰ παραμελῆται ἡ ἀνάπτυξις καὶ ἐνίσχυσις τῆς τε γνωστικῆς καὶ βουλευτικῆς δυνά-

(1) Παροιμ. 23. 26. (2) Αὐτ. 12, 10. (3) Λουκ. ι', 27.

(4) Ἰωάνν. ιγ', 35. (5) Ματθ. ε', 44.

μειωσ' ἀλλ' ὅπως διὰ τῶν λοιπῶν γνώσεων, οὕτω καὶ διὰ τῶν θρησκευτικῶν, πρέπει ἅπασαι αἱ δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου ν' ἀναπτυχθῶσιν. Ἡ μονομερὴς ἀνάπτυξις τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς ὅπως ἐν τῇ τῶν ἄλλων μαθημάτων διδασκαλίᾳ, οὕτω καὶ ἐν τῇ τῶν θρησκευτικῶν μεγάλην βλάβην προξενεῖ. Ἡ ἀνάπτυξις τοῦ νοῦ ἄνευ τῆς μορφώσεως τῆς καρδίας εὐκόλως ἐκτραχηλίζει τὸν ἀνθρωπον εἰς ἀθείαν· ἡ δὲ μόρφωσις τῆς καρδίας ἄνευ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ νοῦ εὐκόλως ἀποπλανᾷ τὸν ἀνθρωπον εἰς δεισιδαιμονίαν καὶ φανατισμόν· ἡ δὲ μόρφωσις ἀμφοτέρων ἄνευ τῆς ἐνισχύσεως τῆς βουλήσεως ἀποκωλύει ἢ ἀναχαίτιζει τὴν ἐκτέλεσιν πράξεων ἀγαθῶν καὶ θεαρέστων.

Ὁ διδάσκαλος τῶν θρησκευτικῶν μαθημάτων δύναται καὶ δι' ἄλλου μὲν μαθήματος νὰ διαπλάσῃ τὴν καρδίαν τῶν μαθητῶν, ἰδίως ὅμως διὰ τῆς ἠθικῆς διδασκαλίας, τῆς ἐγκειμένης ἐν ταῖς ἱεραῖς Γραφαῖς καὶ μάλιστα ἐν τῷ ἱερῷ Εὐαγγελίῳ. Τὸ Εὐαγγέλιον, ὅπερ οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ὑψίστη καὶ τελειότατη ἠθικὴ, καὶ ὅπερ οὐδὲν ἄλλο ἐπιδιώκει ἢ τὴν ἠθοποίησιν τῶν ἀνθρώπων, εἶναι συγχρόνως καὶ τὸ ἄριστον μέσον πρὸς διάπλασιν τῆς καρδίας τῶν παιδῶν, ἦτοι τῶν ἀθῶων ἐκείνων πλασμάτων, πρὸς ἃ ἰδιαιτέραν εὐνοίαν ἔδειξεν ὁ τὸ Εὐαγγέλιον διδάξας Ἰησοῦς (1). Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ἱερᾷ ἱστορίᾳ μεγίστη ἐγκεῖται δύναμις ἠθοποιῶς, δι' ἧς δύναται ὁ διδάσκαλος νὰ διαπλάσῃ τὴν τῶν νέων καρδίαν. Οὕτως ὁ βίος τοῦ Κρίν ἐμπνέει εἰς τὰς καρδίας τῶν νέων τὴν ἀποστροφὴν πρὸς τὸν φθόνον, τὸν ὠθήσαντα ἐκείνον εἰς τὴν ἀδελφοκτονίαν. Τὸ εἰρηνικὸν πνεῦμα τοῦ Ἀβραάμ, ἡ ἐλευθεριότης αὐτοῦ πρὸς τε τὸν Λὼτ καὶ τοὺς γείτονας βασιλεῖς, ἔτι δὲ τὸ φιλόανθρωπον αὐτοῦ ἐν τῇ δεήσει ὑπὲρ τῶν ἀμαρτωλῶν Σοδομιτῶν καὶ Γομορριτῶν, εἶναι ἀξιολογώταται ἀρεταί, ἀς ἐμιμήθησαν καὶ οἱ ἀπόγονοι αὐτοῦ Ἰακώβ καὶ Ἰωσήφ. Οἱ ἀγῶνες τοῦ Μωϋσέως πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῶν ὁμοφύλων αὐτοῦ ἀπὸ τῆς δουλείας τῶν Αἰγυπτίων ἀναπτύσσουν τὸ τῆς φιλοπατρίας συναισθημα. Οἱ ὄδυρμοὶ τοῦ Σαμουὴλ ἕνεκα τῶν πλημμελημάτων τοῦ Σαοὺλ καὶ οἱ θρήνοι τοῦ Δαβὶδ ὑπὲρ τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ Σαοὺλ καὶ Ἀβεσαλώμ, ἐμπνέουσιν εἰς

(1) Μάρκ. Γ', 14.

τάς νεανικάς καρδίας τὰ τῆς συμπαθείας καὶ ἀμνησικακίας συναίσθηματα. Ἄπας ὁ βίος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἡ εὐεργετικὴ αὐτοῦ τάσις ἡ χαρὰ αὐτοῦ ἐπὶ τοῖς μετανοοῦσιν ἀμαρτωλοῖς καὶ ἡ λύπη ἐπὶ τοῖς ἐμμένουσι τῇ ἀμαρτίᾳ τὸ εἰλικρινές τῆς φιλίας αὐτοῦ τὸ φιλάνθρωπον αὐτοῦ καὶ τὸ ἀμνησικάκον ἡ θερμὴ αὐτοῦ πρὸς τοὺς ἀθώους καὶ ἰδίως πρὸς τὰ ἄκακα παιδία ἀγάπη ἡ μεγίστη αὐτοῦ μετριοφροσύνη καὶ ταπεινοφροσύνη τὰ πάθη αὐτοῦ, ἅπερ ὑπέστη ὑπὲρ τῆς ἀνθρωπότητος, εἶναι μέσα παιδαγωγικώτατα, ὑπερβαίνοντα πᾶν ἄλλο μέσον κατὰ τὴν δύναμιν, ἣν ἔχουσι πρὸς μόρφωσιν τῆς καρδίας τῶν ἀνθρώπων καὶ ἰδίως τῶν παιδίων. Ἀλλὰ καὶ ὁ βίος τῶν Ἀποστόλων καὶ τῶν διαδόχων αὐτῶν ὁμοίως δὲ καὶ ὁ βίος τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν ἁγίων Μαρτύρων δύναται νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς πρότυπα θερμοτάτης πρὸς τὸν Θεὸν πίστεως καὶ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης.

Διὰ τῶν μέσων τούτων καὶ ἰδίως διὰ τῆς ἐνώσεως τῆς ἠθικῆς διδασκαλίας μετὰ τῆς ἱστορικῆς, ἥτοι διὰ τῆς ἐπικυρώσεως καὶ πιστώσεως τῆς ἠθικῆς διδασκαλίας διὰ παραδειγμάτων, λαμβανομένων ἐκ τῆς ἱεραῆς ἱστορίας, δύναται ὁ διδάσκαλος νὰ διαπλάσῃ τὴν καρδίαν τοῦ παιδός, καθιστῶν αὐτὸν ἀληθὲς τέκνον τοῦ δημιουργήσαντος αὐτὸν Θεοῦ.

β'. Φυσιογνωσία.

Μετὰ τὰ θρησκευτικὰ μαθήματα τὰ φυσιογνωστικὰ εἶναι τὰ μᾶλλον συντελεστικά πρὸς μόρφωσιν τῆς τῶν παιδίων καρδίας, ἕνεκα τῆς στενῆς αὐτῶν πρὸς ἐκεῖνα συγγενείας. Ἡ φύσις εἶναι, οὕτως εἰπεῖν, τὸ καθολικώτατον βιβλίον, οὔτενος ἡ γλῶσσα λαλεῖ λίαν εὐγλώττως καὶ στεντορείως εἰς τὴν καρδίαν τῶν ἀνθρώπων. Ἡ φύσις εἶναι ἡ ἱέρεια ἐκείνη, ἥτις κηρύττει εἰς ἡμᾶς λίαν σαφῶς τὴν παντοδυναμίαν, πανσοφίαν καὶ παναγαθότητα τοῦ Θεοῦ. Τὰ θηρία τοῦ ἀγροῦ εἶναι οἱ μάρτυρες τῶν μεγαλοπρεπῶν τοῦ Θεοῦ ἰδιοτήτων τὰ πτηνὰ τοῦ οὐρανοῦ εἶναι οἱ κήρυκες τῆς θείας μεγαλειότητος τὰ δένδρα καὶ τὰ φυτὰ τῆς γῆς ἀναπέμπουσι θυμίαμα εὐωδίας εἰς τιμὴν τοῦ δημιουργοῦ ἡ μαρμαρυγὴ τοῦ ἀστερόεντος οὐρανοῦ καὶ ἡ λαμπρότης τῶν χρωμάτων τῆς

ἀνθηρορρύσης γῆς παριστῶσι τὸ κάλλος τοῦ βασιλέως τῆς κτίσεως οἱ πνέοντες ἀνεμοὶ ψιθυρίζουσιν εἰς τὰ ὦτα ἡμῶν ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ἡ ἀγάπη αἱ βρονταὶ καὶ αἱ ἀστραπαὶ παριστῶσι τὴν μεγαλοπρεπῆ δύναμιν τοῦ ὑπερτάτου ἀνακτος σύμπασα ἡ φύσις εἶναι ὕμνος ἐξαισίος, συγκινῶν πᾶσαν εὐαίσθητον καρδίαν.

Τὸ παιδαγωγικὸν στοιχεῖον καὶ ἡ ἠθοποιὸς δύναμις τῶν φυσιογνωστικῶν μαθημάτων ἐγκείται ἐν τῇ καταδείξει τῆς ὠραιότητος, τῆς κανονικότητος, τῆς σκοπιμότητος καὶ χρησιμότητος πάντων τῶν τῆς φύσεως ἀντικειμένων μετὰ τῶν ἐν αὐτοῖς ἐπικρατούντων νόμων καὶ δυνάμεων δι' αὐτῶν διεγείρεται καὶ μορφοῦται ἐν ταῖς τῶν παιδίων καρδίαις τὸ αἶσθημα τοῦ καλοῦ, τοῦ ἁρμονικοῦ καὶ τοῦ σκοπίμου, ὅπερ ἐπάγεται καὶ τὸ ἠθικὸν συναίσθημα. Καὶ τῶ ὄντι ὅστις αἰσθάνεται εὐαρέσκειαν εἰς τὸ καλόν, αἰθάνεται δυσαρέσκειαν εἰς τὸ αἰσχρόν ὅστις αἰσθάνεται ἀγάπην πρὸς τὴν ἁρμονίαν καὶ τὴν τάξιν, ἀποστρέφεται καὶ ἀποφεύγει τὴν δυσαρμονίαν καὶ τὴν ἀταξίαν ὅστις ἐννοεῖ τὴν σκοπιμότητα καὶ χρησιμότητα φυσικοῦ τινος ἀντικειμένου, οὗτος οὐδέποτε καταστρέφει αὐτὸ, ἀλλὰ φεΐδεται καὶ ἐπιμελεῖται αὐτοῦ. Ἐκ τῆς γνώσεως τῶν ἀντικειμένων τῆς φύσεως πηγάζει ἡ λογικὴ χρῆσις καὶ περιποίησις αὐτῶν, καὶ ὁ σεβασμὸς πρὸς τὸν πάνσοφον, παντοδύναμον καὶ πανάγαθον δημιουργόν. Ὅπως δυναθῆ ὁ διδάσκαλος νὰ διεγείρῃ διὰ τῶν ἀντικειμένων τῆς φύσεως ἠθικὰ συναίσθηματα, πρέπει νὰ καθοδηγήσῃ σκοπίμως τὴν διάνοιν τοῦ παιδός εἰς πάντα τὰ μυστήρια καὶ πάσας τὰς ιδιότητας τῶν τε μεγάλων καὶ τῶν μικρῶν τῆς φύσεως δημιουργημάτων.

Οἱ παῖδες, ἐρχόμενοι εἰς τὰ σχολεῖα, φέρουσι μεθ' ἑαυτῶν πῶσον φυσικῶν τινῶν γνώσεων, ἃς ἐκτήσαντο ἰδίαις αἰσθήσεσι τὰς ὀλίγας ταύτας καὶ ἀσαφεῖς γνώσεις ὀφείλει ὁ διδάσκαλος νὰ πολλαπλασιάσῃ, διασαφήσῃ καὶ τακτοποιήσῃ, καταδεικνύων ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερα ἀντικείμενα καὶ ἐξηγούμενος τοὺς τε νόμους τῆς ὑπάρξεως καὶ τὸν προορισμὸν ἐκάστου ἀντικειμένου. Ἡ τοιαύτη διδασκαλία πρέπει νὰ γίνηται ἐπ' αὐτῶν τούτων τῶν ἀντικειμένων τῆς φύσεως ἐν ἐλλείψει δὲ τοιούτων, πρέπει νὰ γίνηται ἐπὶ εἰκόνων πιστῶν καὶ καλῶς ἐκλελεγμένων.

Ὁ διδάσκαλος τῆς βοτανικῆς, καταδεικνύων εἰς τὸν παῖδα τὰ διάφορα εἶδη τῶν φυτῶν, τὰ μέρη ἐξ ὧν ἕκαστον φυτὸν συνίσταται, τὸν σκοπὸν ἑκάστου μέρους, ἔτι δὲ τὴν κατὰ μικρὸν προαγωγὴν τοῦ φυτοῦ καὶ τὸν τρόπον τῆς τούτου θεραπείας καὶ περιποιήσεως πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ, κατατέρπει τὰς καρδίας τῶν παιδῶν καὶ πληροῖ αὐτὰς ἀγάπης καὶ εὐγνωμοσύνης πρὸς τὸν πανάγαθον δημιουργόν. Τὴν αὐτὴν ἠθικὴν ὠφέλειαν προξενεῖ καὶ ἡ διδασκαλία τοῦ διδάσκοντος τὴν ζωολογίαν καὶ καταδεικνύοντος εἰς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ οὐ μόνον τὰ διάφορα εἶδη τῶν ζώων, ἀλλὰ καὶ τὸν βίον ἑκάστου ζώου καὶ τὸν προορισμὸν αὐτοῦ. Ὁμοίως καὶ ὁ διδάσκων τὴν φυσικὴν, καταδεικνύων εἰς τοὺς μαθητὰς οὐ μόνον τὴν σκοπιμότητα, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀόρατους νόμους τῶν φυσικῶν φαινομένων, καθιστᾷ αὐτοὺς εὐσεβεῖς καὶ εὐγνώμονας πρὸς τὸν ἀόρατον δημιουργόν. Ὁμοίως καὶ ὁ διδάσκαλος τῆς οὐρανογραφίας, καταδεικνύων εἰς τοὺς παῖδας τὴν ἀπειρον πληθὺν τῶν οὐρανίων σωμάτων, τὴν θαυμασίαν αὐτῶν μαρμαρυγὴν, τὸ τεράστιον αὐτῶν μέγεθος, τὴν κανονικὴν αὐτῶν καὶ σκόπιμον κίνησιν, πληροῖ τὴν παιδικὴν καρδίαν θαυμασμοῦ πρὸς τὸν ὑπέρτατον δημιουργόν, τὸν παραγαγόντα αὐτὰ εἰς τὸ εἶναι, τὸν διαχαράζαντα εἰς ἕκαστον αὐτῶν τὸν δρόμον τῆς κινήσεως αὐτοῦ καὶ τὸν καθυποτάξαντα τὰ πάντα εἰς τὸ κράτος νόμων ἀναλλοιώτων. Οἱ παῖδες, παρατηροῦντες μετὰ προσοχῆς τὰ δημιουργήματα τοῦ Θεοῦ, τὰ τε ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, θέλουσι κλίνει γόνυ ἐνώπιον τοῦ δημιουργοῦ καὶ θέλουσιν ἀνακράξει μετὰ τοῦ Προφητᾶνακτος Δαβὶδ, «Οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ» ⁽¹⁾ καὶ «ὡς ἐμεγαλύνθη τὰ ἔργα σου, Κύριε, πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησας» ⁽²⁾.

γ'. Ἱστορία.

Ἡ ἱστορία, διδάσκουσα τὰ ἀξιοσημείωτα συμβάντα τῆς ἀνθρωπότητος, δύναται νὰ ἠθοποιήσῃ τὰς τῶν νέων καρδίας θαυμασιώτατα. Ὁ μαθητὴς, μαθάνων ἐκ τῆς ἱστορίας ὅτι αὐτὸς ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἀνήκει ὡς μέλος ἀμέσως μὲν εἰς τὸ ἑαυτοῦ ἔθνος,

ἐμέσως δὲ εἰς τὴν ἀνθρωπότητα, πληροῦται μεγίστου ἐνθουσιασμοῦ πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν καθήκοντων, ἅπερ ἔχει πρὸς τε τὴν ἑαυτοῦ πατρίδα καὶ πρὸς ὅλην τὴν ἀνθρωπότητα. Ὁ μαθητὴς, βλέπων ἐν τῇ ἱστορίᾳ τὸν δάκτυλον τοῦ Θεοῦ, τοῦ θανατοῦντος καὶ ζωογονοῦντος, τοῦ κατάγοντος εἰς Ἄδου καὶ ἀνάγοντος, πληροῦται θρησκευτικῶν συναισθημάτων. Ὁ μαθητὴς, παρατηρῶν τὰ ἔθνη καὶ τὰς φυλάς τῆς γῆς καὶ τὰ διάφορα ἄτομα προσαγόμενα ἐνώπιον τοῦ παγκοσμίου δικαστηρίου τῆς ἱστορίας, καὶ τὰ μὲν καλῶς πολιτευθέντα βλέπων ὑμνούμενα, εὐλογούμενα καὶ παραπεμπόμενα εἰς τὴν ἀθανασίαν, τὰ δὲ κακῶς βιώσαντα βλέπων δυσφριμούμενα, κακολογούμενα καὶ παραπεμπόμενα εἰς αἴσχος αἰώνιον, αἰσθάνεται εὐθὺς ἀγάπην μὲν καὶ χαρὰν πρὸς τὸ ἀγαθόν, ἀποστροφὴν δὲ καὶ φόβον πρὸς τὸ κακόν. Καθόλου δ' εἰπεῖν ἡ ἱστορία διεγείρει ἐν ταῖς καρδίαις καὶ πάντων μὲν τῶν ἀνθρώπων, ἰδίως ὅμως τῶν εὐερεθίστων νέων τὸν ἐνθουσιασμόν, ὅστις κατὰ τὸν περίφημον τῆς Γερμανίας ποιητὴν Γοίθιον εἶναι ὁ ωραιότατος καρπὸς τῆς ἱστορίας καὶ ὁ ἀναγκαιότατος ὅρος πρὸς ἐκτέλεσιν ἔργων γενναίων καὶ θαυμαστῶν. Ἐντεῦθεν δ' ἔπεται ὅτι ὁ διδάσκων τὴν ἱστορίαν καὶ ἐπιθυμῶν δι' αὐτῆς νὰ διαπλάσῃ τὴν καρδίαν τῶν μαθητῶν ὀφείλει νὰ γνωρίζῃ καλῶς τὴν ἠθοποιὸν εὐτῆς δύναμιν.

Ἴνα δυναθῇ ὁ διδάσκαλος τῆς ἱστορίας νὰ μορφώσῃ δι' αὐτῆς τὰς τῶν μαθητῶν καρδίας πρέπει νὰ μὴ ἐπιβαρύνῃ τὴν μνήμην αὐτῶν διὰ τῆς ἀφηγήσεως οἰωνδήποτε γεγονότων, ὀνομάτων καὶ ἀριθμῶν, ἀλλὰ νὰ ἐναποταμιεύῃ εἰς αὐτὴν ἐκείνας μόνον τὰς ἱστορικὰς γνώσεις, αἵτινες συντελοῦσι πρὸς τὸν τῆς ἠθοποιήσεως σκοπόν. Ὁ διδάσκων τὴν ἱστορίαν πρέπει νὰ ἐξάγῃ καὶ περιγράψῃ τοὺς χαρακτῆρας τῶν προσώπων ἐκείνων, ἅτινα ἐκπροσωποῦσι τὸ πνεῦμα τῆς ἑαυτῶν ἐποχῆς καὶ ἐπενεργοῦσι σπουδαίως ἐπὶ τῆς τύχης τῆς ἀνθρωπότητος. Ἐν τῇ ἐκθέσει τῶν διαφόρων ἱστορικῶν γεγονότων πρέπει ὁ διδάσκαλος ν' ἀνευρίσκῃ καὶ καταδεικνύῃ τὰ ἐλατήρια ἐκεῖνα, ἅτινα ὑποκινήσαντα τὰς κακὰς ἢ καλὰς ιδιότητας τῶν διαφόρων προσώπων συνετέλεσαν πρὸς εὐδαιμονίαν ἢ κακοδαιμονίαν τῶν ἐθνῶν. Πρὸς τούτοις πρέπει ὁ διδάσκαλος νὰ κα-

(1) Ψαλμ ΙΗ', 2. (2) Ψαλμ ΡΓ', 24.

ταδεικνύη εἰς τοὺς μαθητὰς ὅτι ἅπαντες οἱ ἕκτακτοι ἄνδρες, οἵτινες σπουδαίας ἐπήνεγκαν μεταβολὰς ἐπὶ τοῦ προσώπου τῆς γῆς, ἐνεφανίσθησαν κατὰ θεῖαν πρόνοιαν ἢ κατὰ θεῖαν παραχώρησιν, ὅπως ἐκπληρώσωσι τὰς ἀνεξιχνιάστους βουλὰς τοῦ διέποντος τὴν ἀνθρωπότητα. Πανταχοῦ τῆς ἱστορίας δύναται ὁ διδάσκαλος νὰ καταδείξη τὸν Θεὸν προνοοῦντα ὑπὲρ τῆς ἀνθρωπότητος καὶ πειρώμενον νὰ ποδηγετήσῃ αὐτὴν ὅτε μὲν μακροθυμῶν, ὅτε δὲ καὶ κολάζων τὰ παραπτώματα. Ὁ διδάσκων τὴν ἱστορίαν πρέπει πανταχοῦ νὰ βεβαιώσῃ τοὺς μαθητὰς οὐχὶ διὰ λόγων κενῶν, ἀλλὰ διὰ παραδειγμάτων, ὅτι ἕκαστον ἔθνος, ἕκαστος λαὸς καὶ ἕκαστον ἄτομον παρασκευάζει ἀφ' ἑαυτοῦ ἢ τὴν δόξαν ἢ τὴν ἀδοξίαν, ἢ τὴν εὐτυχίαν ἢ τὴν δυστυχίαν, ἢ τὴν ἀνάστασιν ἢ τὴν πτώσιν. Πανταχοῦ τῆς ἱστορίας δύναται ὁ διδάσκαλος νὰ καταδείξη τὴν μὲν ἀρετὴν θριαμβεύουσαν κατὰ τῆς κακίας, τὴν δὲ ἀλήθειαν κατὰ τοῦ ψεύδους, τὴν δὲ μάθησιν κατὰ τῆς ἀμαθείας.

Ὅταν ὁ διδάσκαλος τῆς ἱστορίας κατορθώσῃ νὰ παραστήσῃ ζωηρότατα τὴν μὲν ἀξιέραστον εἰκόνα τῆς ἀρετῆς ἐν τῇ ἀφηγήσει τοῦ βίου τῶν ἐνδόξων ἀνδρῶν, τὴν δὲ μισητὴν εἰκόνα τῆς κακίας ἐν τῇ ἐξιστορήσει τῶν πράξεων τῶν πονηρῶν καὶ ὀλεθρίων ἀνθρώπων, τότε ἀναμφιβόλως θέλει ἠλεκτρίσει τὰς εὐπλάστους καρδίας τῶν νέων καὶ θέλει ἐμπνεύσει εἰς αὐτοὺς ἀκατάσχετον ἐπιθυμίαν πρὸς μίμησιν μὲν τῆς τῶν ἀγαθῶν ἀρετῆς, πρὸς ἀποφυγὴν δὲ τῆς τῶν πονηρῶν κακίας. Ὅπως κατορθωθῇ δὲ τοῦτο εὐκολώτερον, ὀφείλει πρῶτος ὁ διδάσκαλος νὰ καθιστᾷ ἐπαισθητὴν ἔνθεν μὲν τὴν ἀγάπην αὐτοῦ καὶ χαρὰν πρὸς πᾶν ὅ,τι καλὸν καὶ ἀγαθόν, ἔνθεν δὲ τὸ μῖσος αὐτοῦ καὶ τὴν ἀποστροφὴν πρὸς πᾶν ὅ,τι αἰσχρὸν καὶ πονηρὸν (1).

δ'. Γεωγραφία.

Καὶ ἡ γεωγραφία ὀρθῶς διδασκόμενη δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς μέσον ἀξιολογώτατον πρὸς μόρφωσιν τῆς τῶν νέων καρδίας.

(1) Πλείονα περὶ τῆς δυνάμεως τῆς ἱστορίας ἐγράψαμεν ἐν τῷ «Εἰς ἀγωγικῶν λόγων εἰς τὸ μάθημα τῆς Γενικῆς ἱστορίας», τῷ ἐκφωνηθέντι μὲν ἐν τῇ Ῥιζαρείῳ σχολῇ, δημοσιευθέντι δὲ ἐν τῷ Εὐαγγελικῷ Κήρυκι τοῦ 1867. σελ. 448.

Πρὸς τοῦτο ἀπαιτεῖται ὅπως ἡ γεωγραφικὴ διδασκαλία μὴ ᾖ ὄρμαθός ξηρῶν τοπικῶν ὀνομάτων, μηδὲ σκελετός ἀνευ σαρκὸς καὶ αἵματος, ἀλλ' οὐσία λιπαρὰ καὶ ζωηρὰ, μετὰ ζωηρότητος καὶ σαφηνείας μεταδιδόμενη. Ὁ διδάσκαλος τῆς γεωγραφίας, ἀκολουθῶν πιστῶς τὴν παιδαγωγικὴν ἀρχὴν, καθ' ἣν ἡ διδασκαλία πρέπει νὰ χωρῇ ἐκ τῶν αἰσθητῶν εἰς τὰ μὴ αἰσθητὰ, ὀφείλει νὰ καταδεικνύη εἰς τοὺς παῖδας κατ' ἀρχὰς μὲν τοὺς τόπους, τοὺς περὶβάλλοντας αὐτοὺς τοὺς παῖδας, εἶτα δὲ τοὺς τόπους τοὺς περὶξ αὐτῶν κεμένους, ἀκολουθῶν τὰ μέρη τὰ γειτνιαζόντα εἰς τὴν κώμην αὐτῶν, εἰς τὸν δῆμον, εἰς τὴν ἐπαρχίαν, εἰς τὸν νομὸν, εἰς τὸ ἔθνος· οὕτω δὲ χωρῶν περαιτέρω καὶ εὐρύνων τὸν γεωγραφικὸν κύκλον ὀφείλει ὁ διδάσκαλος νὰ περιλάβῃ ἅπασαν τὴν γῆν. Ὁ διδάσκαλος τῆς γεωγραφίας, περιάγων τὴν διάνοιν τῶν παιδῶν εἰς τὰ διάφορα μέρη τῆς γῆς, δύναται νὰ πλουτίσῃ αὐτὴν διὰ πλείστων καὶ ποικίλων γνώσεων, καὶ νὰ κατατέρφῃ καὶ διαπλάσῃ τὴν καρδίαν αὐτῶν δι' ὠραιότητων, θαυμασιωτάτων καὶ περιεργωτάτων ἀντικειμένων. Ὅταν ὁ νέος ἀναβαίνη διὰ τῆς διανοίας αὐτοῦ τὰ ὄρη τῆς γῆς, καταβαίνη τὰς πεδιάδας καὶ κοιλάδας, διέρχεται τοὺς ποταμοὺς καὶ διαπλέη τὰς θαλάσσας· ὅταν πανταχόσε περιάγων παρατηρῇ νέα δένδρα, νέα φυτὰ, νέα ἄνθη, νέα ζῶα, νέον κλίμα· ὅταν ἐν τοῖς διαφόροις τόποις παρατηρῇ νέους ἀνθρώπους, διαφέροντας οὐμόνον κατὰ τὸ χρῶμα, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸν νοῦν, τὴν γλῶσσαν, τὴν διαίταν, τὸ πολίτευμα κτλ. ὅταν ἐν τῇ διαφορᾷ ταύτῃ τῶν ἀνθρώπων ἀνευρίσκῃ ὅτι πάντες οὗτοι εἶναι ἀδελφοὶ πρὸς ἀλλήλους, ὡς δημιουργηθέντες ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ οὐρανοῦ πατρὸς, καὶ ὅτι πάντες, καίπερ διαφοροῦν ἀκολουθοῦντες πορείαν, πρὸς τὸ αὐτὸ τέρμα τῆς εὐδαιμονίας σπεύδουσι—ὦ! τότε ἀνυψοῦται τὸ φρόνημα αὐτοῦ καὶ διαθερμαίνεται ἡ καρδία· τότε ἀναφλέγεται ἡ ἀγάπη αὐτοῦ πρὸς τὸν φιλόανθρωπον Θεόν, τὸν πανσόφως τὰ πάντα διανείμαντα, τὸν ἀνατέλλοντα τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς, καὶ βρέχοντα ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους.

Ἡ τοπογραφία, συνδυαζομένη μετὰ τῆς περιγραφῆς τῶν ἐν τῷ τόπῳ κατοικούντων ἀνθρώπων καὶ τῶν ἐν αὐτῷ ἀξιοσημειώτων

γεγονότων, άνυφοῖ μὲν τὴν διάνοιαν τοῦ μαθητοῦ, καταθέλγει δὲ καὶ συγκινεῖ τὴν καρδίαν αὐτοῦ θαυμασιώτατα. Καὶ τῷ ὄντι, τί-
νος ἢ διάνοια δὲν άνυφοῦται καὶ ἡ καρδία δὲν συγκινεῖται, ὅταν
βλέπη καὶ ἀκούῃ ὅτι ἐνταῦθα κεῖται ὁ Μαραθῶν ἢ ἡ Σαλαμίς,
ἐνθα οἱ Ἕλληνες κατέθραυσαν τὰ στίφη τῶν βαρβάρων καὶ ἠλευ-
θέρωσαν ἑαυτοὺς τε καὶ τὰ λοιπὰ ἔθνη· ἐκεῖ κεῖται ἡ Ἀκαδημία,
ἐν ἣ ἑδίδαξεν ὁ Πλάτων τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ τὴν περὶ ὑψίστων
ιδεῶν διδασκαλίαν· ἐνταῦθα περιώδευσεν ὁ φιλόξενος Ἀβραάμ·
ἐκεῖ ἀντήχουν οἱ ψαλμοὶ τοῦ Δαβὶδ καὶ αἱ προρρήσεις τῶν προ-
φητῶν· ἐνταῦθα ἔζησεν, ἐδίδαξεν, ἀπέθανε καὶ ἀνέστη ὁ λυτρω-
τὴς τοῦ κόσμου· ἐκεῖθεν ἀπῆλθον οἱ Ἀπόστολοι ἵνα κηρύξωσι τὸ
Εὐαγγέλιον τοῦ θεοῦ αὐτῶν διδασκάλου; Ἡ οὕτω γινομένη πε-
ριγραφή τῶν διαφόρων τῆς γῆς μερῶν συγκινεῖ θαυμασίως τὴν καρ-
δίαν τοῦ ἀνθρώπου· ἰδίως ὅμως συγκινεῖ καὶ μορφώνει τὴν καρ-
δίαν τοῦ ἀνθρώπου ἡ περιγραφή τῆς πατρίδος αὐτοῦ, καὶ μάλι-
στα ὅταν αὕτη τύχη νὰ ἦναι δεδοξασμένη, ὅπως ἡ ἑλληνικὴ γῆ,
ἧς ἕκαστος λίθος καὶ ἕκαστος βράχος εἶναι νέον τρόπαιον δόξης
καὶ τιμῆς.

ε'. Μουσική.

Ἡ δύναμις τῆς μουσικῆς ἐπὶ τῆς καρδίας τῶν ἀνθρώπων εἶναι
πασίγνωστος. Κατὰ τοὺς ἀρχαίους ἡμῶν προγόνους ἡ μουσικὴ
ἠδύνατο νὰ ἐπενεργήσῃ οὐ μόνον ἐπὶ τῶν ἐμψύχων, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ
τῶν ἀψύχων ὄντων. Οὕτως ὁ μὲν Ὀρφεὺς παρίσταται ἀναχαιτί-
ζων τὸν ῥοῦν τῶν ποταμῶν καὶ ἔλκων κατόπιν αὐτοῦ ἄγρια θη-
ρία, δένδρα καὶ λίθους· ὁ δὲ Ζῆθος καὶ Ἀμφίων διὰ τῆς κρού-
σεως τῶν ὀργάνων παρίστανται κυλίοντες ἐκ τῶν ὀρέων λίθους
καὶ μάρμαρα, δι' ὧν ἔκτιζον τὰ πυργώματα τῶν Θηβῶν· ὁ δὲ
Ἀρίων διὰ τῆς λύρας αὐτοῦ παρίσταται καταθέλγων τοὺς δελ-
φίνας, οἵτινες ὑποβαστάζοντες αὐτὸν μετεκόμιζον εἰς τὸ Ταί-
ναρον. Διὰ τῶν μύθων τούτων ἤθελον νὰ παραστήσωσιν οἱ ἀρχαῖοι
τὴν μεγάλην δύναμιν τῆς μουσικῆς καὶ ἰδίως τὴν ἐπενέργειαν αὐ-
τῆς ἐπὶ τῆς τῶν ἀνθρώπων καρδίας, ὧν τοὺς μὲν ῥαθύμους καθι-
σταῖ προθύμους, τοὺς δὲ ἀναισθητοὺς ζωογονεῖ, τοὺς δὲ σκληροὺς
μαλάττει, τοὺς δὲ ἀγρίους ἐξήμερώνει. Ἡ μουσικὴ διὰ τῶν ἐνχο-

μονίων αὐτῆς τόνων κατατέρπουσα τὴν καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου
διττὴν ὠφέλειαν προξενεῖ, τουτέστι σωματικὴν καὶ ψυχικὴν·
καὶ σωματικῶς μὲν ὠφελεῖ τὸν ἄνθρωπον ἀνακουφίζουσα αὐτὸν
ἐκ τῶν πόνων καὶ χρησιμεύουσα ὡς δραστηκώτατον ἀντιφάρμα-
κον κατὰ πολλῶν νοσημάτων, ὡς μαρτυροῦσι πλεῖστα παραδείγ-
ματα ἀρχαῖά τε καὶ νεώτερα· ψυχικῶς δὲ ὠφελεῖ ἡ μουσικὴ κατὰ
μὲν Ἀριστοτέλην (1) καθαίρουσα, κατὰ δὲ Πλάτωνα (2) τρέφου-
σα τὴν ψυχὴν καὶ προξενούσα τὴν ἐν αὐτῇ εὐσχημοσύνην (3), ἔτι
δὲ χρησιμεύουσα ὡς μέσον, δι' οὗ μεταβάλλοντες τὸ ἄτακτον καὶ
δυσάρμοστον εἰς εὐτακτον καὶ ἀρμονικὸν φεύγομεν τὰς ἀλόγους
ὀρμὰς τῶν παθῶν καὶ ζῶμεν ζωὴν σύμφωνον πρὸς τὸν ὀρθὸν λόγον.
Τὴν ἠθοποιὸν δύναμιν τῆς μουσικῆς καλῶς γνωρίζοντες οἱ φιλο-
μουσότατοι ἡμῶν πρόγονοι (4) οὐ μόνον παρέλαβον τὴν μουσικὴν
μεταξὺ τῶν νεανικῶν παιδευμάτων (5), ἀλλὰ καὶ ἐκάλουν διὰ
τοῦ ὀνόματος αὐτῆς πᾶσαν παιδείωσιν, συντελοῦσαν πρὸς μόρφωσιν
τῆς νεανικῆς καρδίας. Καὶ ἡμεῖς δὲ οἱ νεώτεροι Ἕλληνες, μιμού-
μενοι τὸ παράδειγμα τῶν τε ἐνδόξων ἡμῶν προγόνων καὶ τῶν
κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους διαπρεπόντων ἐθνῶν, πρέπει νὰ εἰσα-
γάγωμεν τὴν μουσικὴν εἰς ἅπαντα ἡμῶν τὰ σχολεῖα, ὡς μέσον
καταλληλότατον πρὸς διάπλασιν τοῦ ἤθους τῶν νέων καὶ πρὸς
μόρφωσιν τῆς καρδίας αὐτῶν.

Ὅπως ἀποβῆ ὅμως ἡ μουσικὴ τῷ ὄντι ὠφέλιμος πρὸς διάπλα-
σιν τοῦ νεανικοῦ ἤθους, πρέπει νὰ ἐκλέγωνται μετὰ προσοχῆς ἐκεῖ-
ναι αἱ μελωδίαὶ καὶ ἐκεῖνα τὰ ἄσματα, ἅτινα διεγείρουσιν εἰς τὰς

(1) Πολιτ. Β'. (ή), 7. (2) Πλάτ. Πολιτ. γ', 404 κτλ.

(3) Πλάτ. ἐν Τιμ.

(4) Στράβ. σελ. 29. — «Εἴπερ τοίνυν, φασί, φιλοσοφίαν ἀποδεχόμεθα
»σωφρονίζουσαν τὸν ἀνθρώπινον βίον καὶ τὰ ψυχικὰ πάθη καταστέλλου-
»σαν, πολλῶ μᾶλλον ἀποδεχόμεθα τὴν μουσικὴν, ὅτι οὐ βιαστικώτερον
»ἐπιτάττουσα ἡμῖν, ἀλλὰ μετὰ θελγούσης τινὸς πειθοῦς τῶν αὐτῶν ἀπο-
»τελεσματῶν περιγίγνεται, ὧνπερ καὶ ἡ φιλοσοφία» (Σέξτ. Ἐμπειρ. πρὸς
μαθ. 6.). «Καὶ γὰρ τὰ ἤθη παιδεύει καὶ τοὺς θυμοειδεῖς καὶ τὰς γνώμας
»διαφόρους καταπραΰνει (ἡ μουσικὴ)» (Ἀθην. 14, 18).

(5) Ἀριστ. πολιτ. 1, 3, 7.

ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων αἰσθήματα οὐχὶ ποταπὰ καὶ χαμερπῆ, ἀλλὰ γενναῖα, εὐγενῆ, ὅσια καὶ ὑψηλά (1).

ς'. Ἰχνογραφία.

Ἡ ἰχνογραφία, ἥτοι ἡ τέχνη ἐκείνη, δι' ἧς παρίστανται ἐπὶ ἐπιφανείας διάφοροι μορφαὶ περατομένοι ὑπὸ γραμμῶν, ἔχει δύο σκοπούς. Τούτων δὲ ὁ μὲν εἶναι ἐξωτερικὸς, ἐξυπηρετῶν ἰδίως εἰς συμφέροντα ὑλικὰ· ὁ δὲ εἶναι ἐσωτερικὸς, ἀποβλέπων εἰς τὴν παρράστασιν τοῦ ἰδανικοῦ κάλλους. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸν πρῶτον σκοπὸν τῆς ἰχνογραφίας δὲν ἀποκλείεται τὸ καλὸν, καθ' ὅσον πᾶν ἀντικείμενον δύναται καλῶς νὰ παρασταθῆ. Ἡ ἀξία τῆς ἰχνογραφίας ἔγκειται ἐν τῇ διαμορφώσει τῶν διαφόρων τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεων. Διὰ τῆς ἰχνογραφίας ἀσκεῖται ὁ ὀφθαλμὸς, ἀσκεῖται ἡ χεὶρ, ἀσκεῖται ἡ φαντασία καὶ ἡ τοῦ ἀνθρώπου καλλαισθησία. Μετὰ τῆς δυνάμεως, ἣν ἡ ἰχνογραφία ἔχει πρὸς διέγερσιν τῆς καλλαισθησίας, συνδέεται καὶ ἡ δύναμις, ἣν αὕτη ἔχει πρὸς μὀρφωσιν τοῦ ἦθους. Ὁ ἀσχολούμενος περὶ τὴν ἰχνογραφίαν, βλέπων συνεχῶς μορφὰς ὠραίας καὶ κανονικὰς, αἰσθάνεται ἀποστροφὴν πρὸς πᾶν ὅ,τι ἀσχημον καὶ ἀκανόνιστον. Ἡ ἰχνογραφία διδάσκει τὸν ἀνθρώπον νὰ ἐμμένῃ ἐν τῇ ἐργασίᾳ καὶ ν' ἀγαπᾷ τὴν ἡσυχον καὶ ἠθικὴν ἐνέργειαν, τὴν τάξιν, τὴν καθαριότητα, τὴν εὐσχημοσύνην καὶ κοσμιότητα. Ὅπως Φρειδερίκος ὁ μέγας ἐκ τῆς οἰκιακῆς τάξεως ἀνεγνώριζε τοὺς ἑαυτοῦ στρατιώτας, τοὺς πρὸ πολλοῦ παραιτηθέντας ἐκ τοῦ στρατοῦ, οὕτω καὶ ὁ θέλων ν' ἀναγνωρίσῃ τὸν περὶ τὴν ἰχνογραφίαν ἀσχολούμενον ἢ ἀσχοληθέντα δύναται νὰ ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ παρατηρῶν τὸ κανονικὸν καὶ τακτικὸν τοῦ βίου αὐτοῦ. Τὴν ἠθοποιὸν δυνάμιν τῆς ἰχνογραφίας ἀνομολογῶν καὶ ὁ περιφημότετος τῶν τῆς Γερμανίας ποιητῶν, ὁ περικλεῆς Γοίθιος, ἔλεγεν· «Περὶ τῆς σπουδαιότητος τῆς ἐν τῇ ἰχνογραφίᾳ διδασκαλίας, ὡς μέρος τῆς ἀγωγῆς θεωρουμένης, δύναται καλλίστα πᾶς τις νὰ πληροφορηθῆ, ὅταν παρατηρήσῃ ὅτι διὰ

» τῆς ἰχνογραφικῆς διδασκαλίας ἐξωραΐζεται καὶ ἐξευγενίζεται ἡ » τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου ἀπόλαυσις. Ἐν αὕτῃ περικλείεται ἅπαν » τὸ γένος τῶν τε μορφῶν καὶ τῶν χρωμάτων δι' αὐτῆς ἀφυπνί- » ζουσιν αἱ τερπνόταται ἔννοιαι· αὕτη παρορμᾷ τὸν ἀνθρώπον εἰς » τὸ νὰ γνωρίσῃ, ἀγαπήσῃ, καὶ ἀπολαύσῃ τὸ κάλλος τῆς φύ- » σεως». Καθ' ὅλου δ' εἰπεῖν ἡ τῆς ἰχνογραφίας διδασκαλία, με- » θ' ἧς συνδετέα καὶ ἡ τῆς ζωγραφικῆς καὶ καλλιγραφίας, εἶναι σπουδαιότατον μέσον, δι' οὗ δύναται ὁ διδάσκαλος νὰ ἠθοποιήσῃ τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, διεγείρων καὶ καλλιεργῶν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῶν τὴν ἰδέαν τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ἀγαθοῦ. Ὅπως ἐπιτύχῃ δὲ τοῦ ἠθικοῦ τούτου σκοποῦ πρέπει ὁ διδάσκαλος νὰ ἦναι λίαν προσεκτικὸς ἐν τῇ τῶν σχημάτων καὶ εἰκόνων ἐκλογῇ· διότι, ὅπως ἐκ τῶν καλῶν καὶ εὐσχημόνων εἰκόνων ἐμποιεῦνται ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ παρατηρητοῦ ἐντυπώσεις καλαὶ καὶ ἠθικαί, οὕτως ἐκ τῶν αἰσχυρῶν καὶ ἀσχημόνων αἰσχυραὶ προσγίνονται καὶ κακοῖθεις ἐντυπώσεις (1).

(1) Ἐνταῦθα κρίνομεν καλὸν νὰ σημειώσωμεν τοὺς ἀξιωματικοὺς ἐκείνους λόγους τοῦ θεοῦ Πλάτωνος (Πολ. γ', 401), ἐν οἷς ὁ φιλόσοφος ἀποφαίνεται ὅτι οὐ μόνον τὰ ποιήματα, ἀλλὰ καὶ αἱ εἰκόνες καὶ τὰ οἰκοδομήματα καὶ πάντα καθόλου τὰ τοῦ ἀνθρώπου δημιουργήματα πρέπει νὰ φέρωσι τὸν τύπον τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ἀγαθοῦ πρὸς ἠθοποίησιν τῶν νέων. Εἶναι δὲ οἱ ἐξῆς· «Ἄρ' οὖν τοἷς ποιηταῖς ἡμῖν μόνον ἐπίστατητέον καὶ προσαναγκαστέον τὴν τοῦ ἀγαθοῦ εἰκόνα ἦθους ἐμποιεῖν τοῖς ποιήμασιν, ἢ μὴ παρ' ἡμῖν ποιεῖν; ἢ καὶ τοῖς ἄλλοις δημιουργοῖς ἐπίστατητέον καὶ διακωλυτέον τὸ κακοῖθες τοῦτο, καὶ ἀκόουλαστον, καὶ ἀνελεύθερον, καὶ ἀσχημον, μήτε ἐν εἰκόσι ζώων, ἐμῆτε ἐν οἰκοδομήμασι, μήτε ἐν ἄλλῃ μηδενὶ δημιουργουμένῳ ἐμποιεῖν, ἢ ἢ ὁ μὴ οἷός τε ὢν, οὐκ ἑατέος παρ' ἡμῖν δημιουργεῖν; ἵνα μὴ ἐν κακίας εἰκόσι τρεφόμενοι ἡμῖν οἱ φύλακες, ὡς περ ἐν κακῇ βοτάνῃ, πολλὰ ἐκάουστης ἡμέρας κατὰ σμικρὸν ἀπὸ πολλῶν δρεπόμενοί τε καὶ νεμόμενοι, ἐν τι ξυνιστάντες λανθάνωσι κακὸν μέγα ἐν τῇ αὐτῶν ψυχῇ· ἀλλ' ἐκεῖνος ζητητέον τοὺς δημιουργοὺς, τοὺς εὐφυῶς δυναμένους ἰχνεύειν τὴν τοῦ καλοῦ τε καὶ εὐσχήμονος φύσιν, ἵνα ὡς περ ἐν ὑγιεινῷ τόπῳ οἰκοῦντες οἱ νέοι ὠφελῶνται ἀπὸ παντός, ὁπόθεν ἂν αὐτοῖς ἀπὸ τῶν καλῶν ἔργων ἢ πρὸς ὄψιν ἢ πρὸς ἀκοήν τι προσβάλλῃ, ὡς περ αὐρα φέρουσα ἀπὸ χρηστῶν τόπων ὑγίειαν, καὶ εὐθὺς ἐκ παίδων λανθάνῃ εἰς ὁμοιότητά τε καὶ φιλίαν καὶ συμφωνίαν τῷ καλῷ λόγῳ ἄγουσα;»

(1) Πλείονα περὶ τῆς ἠθοποιου δυνάμεως τῆς μουσικῆς ἀνάγνωθι ἐν τῇ περὶ μουσικῆς πραγματείᾳ Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρηως, τῇ δημοσιευθείσῃ ἐν τῷ Εὐαγγελικῷ Κήρυκι τοῦ 1870. σελ. 112.

ζ'. Γλώσσα.

Καὶ διὰ τοῦ μαθήματος τῆς γλώσσης μεγάλως δύναται νὰ συντελέσῃ ὁ διδάσκαλος πρὸς ἀνάπτυξιν καὶ μόρφωσιν τῶν τε διανοητικῶν καὶ ἠθικῶν δυνάμεων τοῦ μαθητοῦ. Οὕτως ὁ διδάσκων τό τε τυπικὸν καὶ συντακτικὸν μέρος τῆς γραμματικῆς, ἧτις οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἐφηρμοσμένη λογικὴ, πρέπει διὰ τῶν διαφορῶν γραμματικῶν τύπων, διὰ τῶν διαφορῶν πτωτικῶν μεταβολῶν, διὰ τῶν ποικίλων τοῦ λόγου πλοκῶν, τῶν ἐκδηλουσῶν διαφῆρους καὶ ποικίλας σχέσεις, νὰ καταδείξῃ εἰς τὸν μαθητὴν τοὺς διαφοροὺς καὶ ποικίλους τρόπους, καθ' οὓς διανοεῖται τὸ ἔθνος, τὸ λαλοῦν τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος γλῶσσαν. Ὁ μαθητὴς καταμανθάνων τοὺς νόμους καὶ τοὺς κανόνας, καθ' οὓς λαλεῖ, καθ' οὓς γράφει, ἐπομένως καθ' οὓς διανοεῖται τὸ ἔθνος, ὀξύνει, κανονίζει καὶ ἀσχεῖ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ διάνοιαν.

Μετὰ τὴν γραμματικὴν διδασκαλίαν ἔπεται ἡ ἐρμηνευτικὴ, ἧς ἢ πρὸς διάπλασιν τῆς ψυχῆς δύναμις εἶναι ἀσυγκρίτῳ τῷ λόγῳ ἀνωτέρα τῆς δυνάμεως τῆς γραμματικῆς διδασκαλίας. Διὰ τῆς γραμματικῆς διδασκαλίας μανθάνει ὁ παῖς τὸ πῶς διανοεῖται τὸ ἔθνος, διὰ δὲ τῆς ἐρμηνευτικῆς μανθάνει τὸ τί διανοεῖται ἦτοι διὰ τῆς πρώτης διδασκαλίας μανθάνει τὸν τρόπον, διὰ τῆς δευτέρας τὴν οὐσίαν τῶν πνευματικῶν τοῦ ἔθνους ἐργασιῶν. Ἐν τοῖς ἐρμηνευομένοις συγγράμμασι καὶ ποιήμασι δύναται νὰ εὕρῃ ὁ μαθητὴς ἀφθονωτάτην καὶ ποικιλωτάτην τροφήν πρὸς ἀνάπτυξιν καὶ μόρφωσιν οὐ μόνον τῆς διανοίας αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ τῆς καρδίας. Οὕτω διὰ μὲν τῶν φιλοσοφικῶν συγγραμμάτων ὀξύνεται ἡ διάνοια τοῦ μαθητοῦ, διὰ δὲ τῶν ῥητορικῶν ἀναζωπυρεῖται ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ τὸ τῆς φιλοπατρίας αἰσθημα, διὰ δὲ τῶν ποιημάτων ἀσχεῖται ἡ φαντασία καὶ διεγείρονται τὰ ἱερώτατα αἰσθήματα, ἦτοι αἰσθήματα θρησκευτικὰ, φιλοστοργίας, ἀγάπης εἰλικρινοῦς, πίστεως συζυγικῆς, φλογερᾶς φιλοπατρίας, μίσους κατὰ τῆς τυραννίας καὶ τὰ παρόμοια.

Ἐκ πασῶν τῶν γλωσσῶν ἀρχαίων τε καὶ νεωτέρων οὐδεμίαν ὑπάρχει τελειότερα τῆς ἐλληνικῆς καὶ οὐδεμίαν ἐνέχει τοσαῦτα ἠθοποιὰ στοιχεῖα, ὅσα ἐνέχει ἡ γλῶσσα τῶν ἡμετέρων προγόνων.

νων. Οἱ Ἕλληνες, ὑπερτερήσαντες πάντων τῶν ἐθνῶν κατὰ τὴν διανοητικὴν καὶ ἠθικὴν ἀνάπτυξιν, ἐπενόησαν, ὡς εἶδος, καὶ γλῶσσαν τελειότεραν τῆς τῶν ἄλλων ἐθνῶν καὶ ἐνέχουσαν μείζονα τῆς τῶν ἄλλων ἐθνῶν δύναμιν πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς διανοίας καὶ πρὸς μόρφωσιν τῆς καρδίας. Ὁ πλοῦτος τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης, ἡ ποικιλία τῶν τύπων καὶ συντάξεων, τὸ εὐπλαστον αὐτῆς καὶ εὐστροφον, τὸ εὐηχον καὶ ἐκφραστικόν, καὶ πᾶσαι αἱ λοιπαὶ ἀρεταί, καθ' ἃς αὕτη ὑπερτερεῖ πασῶν τῶν ἄλλων γλωσσῶν, κατατέρπουσι μὲν τὴν καρδίαν τοῦ ἀναγνώστου, μορφοῦσι δὲ καὶ ῥυθμίζουσι τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ. Τὴν δὲ δύναμιν, ἣν ἐνέχουσι οἱ πνευματικοὶ θησαυροὶ τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης πρὸς ἀνάπτυξιν τοῦ πνεύματος καὶ μόρφωσιν τῆς καρδίας, τίς δύναται νὰ ἐξυμνήσῃ προσηκόντως; Τίς ἀναγινώσκων τὰ συγγράμματα τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ Ξενοφῶντος, δὲν ὀξύνει τὴν διάνοιαν αὐτοῦ καὶ δὲν καταθέλγεται ὑπὸ τοῦ κάλλους, τοῦ ἀπαστράπτοντος ἐκ τῶν ἐν αὐτοῖς ὑψηλῶν ἀληθειῶν; Τίς ἀναγινώσκων τὸν Δημοσθένην καὶ τοὺς λοιποὺς ῥήτορας δὲν αἰσθάνεται ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ ἀναφλεγομένην τὴν δᾶδα τῆς φιλοπατρίας; Τίς ἀναγινώσκων τὸν Ὅμηρον καὶ τοὺς ἄλλους τῶν Ἑλλήνων ποιητὰς δὲν ἀναπτεροῦται πρὸς τὴν ἰδέαν ὑπερτάτης τινὸς δυνάμεως, ἧτις διέπει τὰς τύχας τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ἧτις ἐνέθηκε νόμους ἀναποδράστους, καθ' οὓς τὸ μὲν καλὸν ἀνταμείβεται, τὸ δὲ κακὸν κολάζεται; Ἡ ἐλληνικὴ γλῶσσα, ἦτοι ἡ γλῶσσα ἐκείνη, ἣν ἐξελέξατο ὁ Θεὸς πρὸς μετάδοσιν τῆς θείας αὐτοῦ διδασκαλίας, ἀναπτύσσουσα καὶ μορφοῦσα πάντα τὰ ἔθνη, τὰ μελετῶντα αὐτὴν, δύναται πολλῶν εὐκολώτερον καὶ καλλίτερον νὰ ἀναπτύξῃ καὶ μορφώσῃ ἡμᾶς, τοὺς ἀπογόνους τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Πρὸς τοῦτο δὲ ἀπαιτεῖται ὅπως ὁ διδάσκαλος τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης μὴ περιορίζηται εἰς ξηρὰν τινα διδασκαλίαν τύπων καὶ κανόνων, ἀλλὰ καταδεικνύῃ τό τε ἐξωτερικὸν καὶ ἐσωτερικὸν τῆς γλώσσης ταύτης κάλλος.

η'. Μαθηματικά.

Ἡ δύναμις, ἣν ἐνέχουσι τὰ μαθηματικά, ἀναφέρεται κυρίως εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ ἀσκήσιν τῶν γνωστικῶν τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεων. Ἡ ἐξέτασις τῶν ἀριθμῶν καθ' ἑαυτοὺς τε καὶ πρὸς

ἀλλήλους, ὁ συνδυασμὸς αὐτῶν καὶ τὰ συναγόμενα πορίσματα ὡσαύτως ἢ ἐξέτασις μαθηματικοῦ τινος προβλήματος, ἢ ἀνίχνευσις τῆς φύσεως τῶν διαφορῶν αὐτοῦ μερῶν, ἢ ὑπαγωγή ἐκάστου μέρους εἰς τὴν προσήκουσαν ἀρχήν, καὶ ἢ ἀναζήτησις καὶ ἐφαρμογή πράξεως μαθηματικῆς, συμφωνούσης πρὸς τὴν ἐκάστου φύσιν, ἢ σύγκρισις καὶ παραβολή τῶν μερῶν πρὸς ἀλλήλα, ὁ συνδυασμὸς αὐτῶν καὶ τὰ ἐντεῦθεν πηγάζοντα πορίσματα, πάντα ταῦτα εἶναι ἐργασίαι καταλληλόταται πρὸς ἀνάπτυξιν μὲν τῆς διανοίας, ἀσκησιν δὲ τῆς φαντασίας καὶ ἐνίσχυσιν τῆς μνήμης.

Τὰ μαθηματικά, εἰ καὶ ἰδίως τὴν διάνοιαν τοῦ ἀνθρώπου ἀναπτύσσουν, οὐχ ἤττον ὅμως καὶ τὴν καρδίαν αὐτοῦ δὲν ἀφίνουσιν ἄθικτον, τὸ ἦθος αὐτοῦ μορφοῦντα καὶ ῥυθμίζοντα. Καὶ τῷ ὄντι, ὅστις ἀσχολεῖται περὶ τὰ μαθηματικά, ἅτινα αἰσθητοτέραν παριστῶσι τὴν ἀλήθειαν, πρῶτον μανθάνει τὸ ἀληθεύειν, ἦτοι πρῶτον μανθάνει τὴν ἀρετὴν ἐκείνην, εἰς ἣν ἰδίως εὐχαριστεῖται καὶ ἐπαναπαύεται τὸ λογικὸν πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου· δεύτερον μανθάνει οὐ μόνον νὰ διανοῆται, ἀλλὰ καὶ νὰ λαλῆ καὶ νὰ πράττη λογικῶς καὶ τακτικῶς, ἦτοι μανθάνει νὰ ῥυθμίζῃ τὰ ἦθη αὐτοῦ καὶ τοὺς τρόπους· τρίτον μανθάνει νὰ ἦναι σύμφωνος πρὸς ἑαυτὸν καὶ νὰ ἐνεργῆ κατ' ἀρχὰς σταθερὰς καὶ ἀκραδάντους, ἦτοι μανθάνει νὰ ἔχῃ χαρακτηῖρα, ὅπερ εἶναι προσὸν ἀπαραίτητον εἰς πάντα ἠθικὸν ἄνθρωπον. Ὁ κτησάμενος δὲ τοιαύτας ἀρετὰς ἀποστρέφεται καὶ ἀποφεύγει τὰς ἀντιθέτους κακίας, τουτέστι τὸ ψευδές, τὸ ἄλογον, τὸ ἄτακτον καὶ ἀνακόλουθον. Ἐκ τῆς μεγάλης ταύτης δυνάμεως παρακινήθεντες, ὡς φαίνεται, οἱ ἀρχαῖοι ἡμῶν πρόγονοι ὠνόμασαν τὴν περὶ τοὺς ἀριθμοὺς καὶ τὸν χῶρον διδασκαλίαν μαθηματικά, ἦτοι ἐπιστήμην, ἣν μάλιστα ὀφείλει πᾶς τις νὰ μανθάνῃ.

Ὅπως δυνήθη ὁ διδάσκαλος νὰ ἠθοποιήσῃ τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ διὰ τῶν μαθηματικῶν, πρέπει νὰ μεταβαίνη τεχνικῶς ἀπὸ τῶν διαφορῶν σχέσεων τῶν ἀριθμῶν εἰς τὰς διαφοροὺς σχέσεις τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, ἐν αἷς παρατηρεῖται κατὰ τοὺς Πυθαγορείους ἢ φύσις καὶ ἢ δύναμις τοῦ ἀριθμοῦ ἰσχύουσα (1).

(1) «Ἰδοὺς δὲ καὶ οὐ μόνον ἐν τοῖς δαιμονίοις καὶ θείοις πράγμασι

θ'. Γυμναστική.

Καὶ αὕτη δὲ ἡ γυμναστική, ἦτοι ἡ τέχνη ἐκείνη, ἣτις ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐπίρρωσιν καὶ μόρφωσιν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, καίπερ ὑλικοὺς σκοποὺς ἐπιδιώκουσα, θαυμασίως συντελεῖ πρὸς ἠθοποίησιν τῶν γυμναζομένων παιδῶν. Καὶ τῷ ὄντι, ὅταν ὁ γυμναζόμενος παῖς καθυποβάλλῃ τὴν ἑαυτοῦ θέλησιν εἰς τὴν θέλησιν τοῦ γυμνάζοντος καὶ ἀναγκάζεται νὰ τηρῇ σταθεροὺς τινὰς νόμους καὶ κανόνας, πράττη δὲ τοῦτο ἐνώπιον πολλῶν ἄλλων ὁμηλικῶν, τότε μανθάνει νὰ ὑπακούῃ εἰς τοὺς ἀνωτέρους, νὰ ἦναι ταπεινόφρων καὶ κόσμιος, νὰ τηρῇ τάξιν καὶ ἀκρίβειαν ἐν τε τοῖς ἔργοις, τοῖς λόγοις καὶ διανοήμασιν αὐτοῦ. Τὴν ἠθοποιὸν δύνανμιν τῆς γυμναστικῆς ἀνομολογῶν καὶ ὁ Γερμανὸς Ἐργάγγος λέγει, «Ἡ γυμναστικὴ ἄγει εἰς σωφροσύνην, τάξιν καὶ ὑπακοήν» αὕτη καθιστᾷ τὸν ἄνθρωπον ῥωμαλέον, ἀνδρεῖον, ἐγκρατῆ καὶ καρτερικόν· ἢ αὕτη παρορμᾷ αὐτὸν εἰς αὐταπάρτησιν, προτρέπει αὐτὸν εἰς τὴν ἐναρμόνιον συμβίωσιν μετὰ τῶν ἐτέρων ἀνθρώπων καὶ ἐκριζώνει τὰ σπέρματα τῆς φιλαρχίας καὶ φιλοδοξίας». Ἡ γυμναστικὴ τέλος καλῶς τελομένη εἶναι ἀξιολογώτατον ἀντιφάρμακον κατὰ τε τῶν σωματικῶν καὶ ψυχικῶν ἀσθενειῶν. (1)

Παράδειγμα τοῦ διδασκάλου.

Πάντα τὰ μέχρι τοῦδε μνημονευθέντα μαθήματα, ὅπως καὶ ἂν διδαχθῶσιν, οὐδὲ ὅπως δύνανται νὰ συντελέσωσι πρὸς μόρφωσιν τῆς καρδίας τῶν μαθητῶν ἀνευ τοῦ καλοῦ παραδείγματος τοῦ διδασκάλου. Ὁ διδάσκαλος, ὅσον καὶ ἂν ἔχῃ ἀνεπτυγμένην τὴν διάνοιαν αὐτοῦ, ὅσον μεγάλην καὶ ἂν κέκτηται διαλεκτικὴν δεινότητα, ἐὰν αὐτὸς δὲν ἦναι τοιοῦτος, οἷον ἀπαιτεῖ νὰ καταστήσῃ τὸν ἄλλον, ἦτοι ἐὰν δὲν παρέχῃ ἑαυτὸν παράδειγμα πρὸς πίστωσιν τῆς ἑαυτοῦ διδασκαλίας, εἶναι κατὰ τὸν λόγον τοῦ

«τὰν τῷ ἀριθμῷ φύσιν καὶ τὰν δύνανμιν ἰσχύουσαν, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς ἀνθρωπίνοις ἔργοις καὶ λόγοις πᾶσι παντᾶ» (Στοβ. Ἐκλ. 1, 8).

(1) Περὶ τῆς ἀξίας, ἣν ἀπέδιδον οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνας εἰς τὴν γυμναστικὴν, ἐγράψαμεν ἐν τῇ 4 τὴν τὸμῳ τοῦ Ἀθηναίου (σελ. 315).

ἀποστόλου Παύλου «*χαλκός ἢ χῶν ἢ κύμβαλον ἀλαλάζον*». Ἐκεῖνος ὅστις θέλει νὰ μορφώσῃ τὰς καρδίας τῶν ἄλλων, πρέπει νὰ ἔχη αὐτὸς πρῶτον τὴν ἑαυτοῦ μεμορφωμένην. Οὐδεὶς δύναται νὰ μεταδώσῃ ἐκεῖνο, ὅπερ αὐτὸς δὲν ἔχει. Μόνον τὸ καλὸν δένδρον παράγει καλοὺς καρπούς· μόνον τὸ ὅμοιον δύναται, κατὰ τὸν περίφημον παιδαγωγὸν Πεσταλότσιον, νὰ μεταβληθῇ εἰς ὅμοιον· μόνον ἡ καρδία δύναται νὰ λαλήσῃ εἰς τὴν καρδίαν, καὶ μόνον τὰ αἰσθήματα δύναται νὰ διεγείρωσιν αἰσθήματα κατὰ τὸν νόμον τῆς συμπαθείας. Ὁ διδάσκαλος, ἵνα μορφώσῃ τὸ ἦθος τῶν μαθητῶν, δὲν ἀρκεῖ νὰ διδάσκῃ τὰ προειρημένα μαθήματα καὶ νὰ διδάσκῃ αὐτὰ καθ' ὃν εἶπομεν τρόπον, ἀλλὰ πρέπει συγχρόνως νὰ ἐπικυρώσῃ τὰς ἀρχὰς τῆς ἑαυτοῦ διδασκαλίας διὰ τῶν ἰδίων αὐτοῦ ἔργων. Πρέπει νὰ ᾔῃ τοιοῦτος, οἷον ἀπῆτει τὸν ἐπίσκοπον ὁ ἀπόστολος Παῦλος (1), ἥτοι πρέπει νὰ ᾔῃ ἀνεπίληπτος, νηφάλιος, σώφρων, κόσμιος, φιλόξενος, διδακτικός· μὴ πάροινος, μὴ πλήκτης, μὴ αἰσχροκερδής· ἀλλ' ἐπιεικής, ἀμαχος καὶ ἀφιλάργυρος. Καθ' ὅλου δ' εἰπεῖν ὁ διδάσκαλος πρέπει νὰ ᾔῃ τύπος καὶ ὑπογραμμὸς τοῦ μαθητοῦ, ἢ κατὰ Πίνδαρον εἰπεῖν ἀπρόσωπον χρῆ θέμεν τ'ηλαυγές».

ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ ΣΠΑΘΛΗΣ.

ΠΕΡΙ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ (*).

Ἴνα εὐρωμεν ὅποια τις πρέπει νὰ ᾔῃ ἢ ἐν θεολογικαῖς σχολαῖς θεολογικὴ παιδεία, ἀνάγκη νὰ ἐρευνήσωμεν πρότερον διὰ βραχέων ὅποια τις εἶναι ἡ θεολογία καὶ πῶς αὕτη ἀναπτύσσεται

Κατὰ τὸν βαθυνούστατον θεολόγον Γρηγόριον τὸν Ναζιανζηνὸν ἡ μὲν *πρᾶξις* εἶναι *θεωρίας ἐπίβασις*, ἡ δὲ *θεωρία* *συνέκδημος*

(1) Τιμοθ. Α', γ', 2.

(*) Καὶ ἡ διατριβὴ αὕτη, ὡς καὶ ἡ ἐν τῷ γ' τεύχει τοῦ Α' τόμου σελ. 177 τοῦ Ἀθηναίου περὶ θρησκευτικῆς παιδείας, εἶναι ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ περὶ θρησκευτικῆς καὶ θεολογικῆς παιδείας λόγου, ὠνέξεφωνήσαμεν ἐν ταῖς κατὰ τὸ 1872 ἔτος ἐνιαυσίαις ἐξέτάσεσι τῆς Ῥιζαρείου σχολῆς.

πρὸς τὰ ἐκεῖθεν (*). Οἱ λόγοι οὗτοι τοῦ Θεολόγου Γρηγορίου ἀληθεύουσι καὶ περὶ πάσης μὲν ἄλλης ἐπιστήμης, κατ' ἐξοχὴν δὲ περὶ τῆς θεολογίας. Ἡ θεολογία εἶναι ἐπιστήμη σφριζομένη ἐπὶ τῆς πράξεως καὶ τείνουσα εἰς τὴν πρᾶξιν· καθ' ὅσον ἐκ τοῦ πρακτικοῦ τῆς Ἐκκλησίας βίου ὀρμωμένη ἀναπτύσσεται ἔνθεν μὲν ὡς θεωρητικὴ ἐπιστήμη τὴν γνῶσιν τῆς χριστιανικῆς ἀληθείας αὐτῆς καθ' ἑαυτὴν προτιθεμένη, ἔνθεν δὲ ὡς πρακτικὴ ἐπιστήμη ἀπαβλέπουσα εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τῆς χριστιανικῆς ἀληθείας εἰς τὸν πρακτικὸν βίον τῆς Ἐκκλησίας. Ὅθεν ἡ θεολογία εἶναι θεωρητικὴ ἅμα καὶ πρακτικὴ ἐπιστήμη. Πῶς δὲ ἡ θεολογία ἐκ τοῦ πρακτικοῦ τῆς Ἐκκλησίας βίου ὀρμωμένη ἀναπτύσσεται ἔνθεν μὲν ὡς θεωρητικὴ, ἔνθεν δὲ ὡς πρακτικὴ ἐπιστήμη, γίνεται δῆλον ἐκ τῶν ἐξῆς.

Σκοπὸς τῆς χριστιανικῆς θρησκείας εἶναι ἡ πρὸς τὸν Θεὸν διαλλαγή τοῦ ἀνθρώπου διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἡ ὡς οἷόν τε ἐξομοίωσις πρὸς αὐτόν. Ὁ ἀνθρώπος, ἵνα διαλλαγῇ πρὸς τὸν Θεὸν διὰ τοῦ Χριστοῦ, καὶ ἐξομοιωθῇ πρὸς αὐτόν, ὀφείλει πρῶτον νὰ ἀκούσῃ τὸ κήρυγμα τοῦ εὐαγγελίου, νὰ μετανοήσῃ, νὰ κατηχηθῇ ἐν τῇ οἰκογενείᾳ καὶ ταῖς σχολείοις διὰ τῆς συνεργείας τῶν λειτουργῶν τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, νὰ πιστεύσῃ, νὰ βαπτισθῇ, νὰ ἀποτελέσῃ ἦθος χριστιανικὸν δι' ἔργων συμφώνων πρὸς τὴν πίστιν κτλ. Τὸ κήρυγμα τοῦ εὐαγγελίου, ἡ πίστις, ἡ μετάνοια, τὸ βάπτισμα κτλ. ἐνεργοῦνται ἐν τῇ θρησκευτικῇ κοινωνίᾳ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, ἥτοι ἐν τῇ χριστιανικῇ Ἐκκλησίᾳ, ἥτις, ὅσῳ μᾶλλον ἀναπτύσσεται, τοσοῦτω τελειότερον διοργανοῦται καὶ ἀποβαίνει τέλειον ὀργανικὸν σῶμα, οὔ τινος κεφαλῆ

(*) «Εἰς δύο ταῦτα διηρημένης πάσης φιλοσοφίας, θεωρίαν τε λέγω καὶ πρᾶξιν, καὶ τῆς μὲν ὑψηλοτέρας οὔτης, δυστεκμάρτου δὲ, τῆς δὲ ταπεινοτέρας, χρησιμωτέρας δὲ, ἡμῖν μὲν ἀμφοτέρω δι' ἀλλήλων εὐδοκιμεῖ· καὶ γὰρ θεωρίαν συνέκδημον πρὸς τὰ ἐκεῖθεν ποιοῦμεθα, καὶ πρᾶξιν θεωρίας ἐπίβασιν· οὐδὲ γὰρ οἷόν τε εἶναι σοφίας μετέχειν μὴ σοφῶς ἀναστραφέντας (λόγ. κατὰ Ἰουλιαν. 1, κεφ. 113)· καὶ ἀλλαχοῦ· «Διὰ πολιτείας ἀνελοῦς διὰ καθάρσεως κτῆσαι τὸ καθαρὸν. Βούλει θεολόγος γενέσθαι ποτε καὶ τῆς θεότητος ἄξιος. Τὰς ἐντολάς φύλασσε, διὰ τῶν προστεγμάτων ὄδυσσον· πρᾶξις γὰρ ἐπίβασις θεωρίας (λόγ. 20, κεφ. 12 καὶ λόγ. 40, 37).

εἶναι ὁ Χριστός. Ὡς δὲ ἐν παντὶ ὀργανικῷ σώματι διακρίνονται διάφορα μέλη καὶ ὄργανα ἐπενεργοῦντα ἀμοιβαίως ἐπ' ἄλληλα, τινὰ δὲ τῶν μελῶν καὶ ὀργάνων τούτων λειτουργοῦσι μᾶλλον τῶν λοιπῶν εἰς συντήρησιν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ ὅλου, οὕτω καὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ διακρίνονται διάφορα μέλη καὶ ὄργανα, ὧν τινὰ λειτουργοῦσι χάριν τοῦ ὅλου. Ὅθεν ἡ διάκρισις κληρικῶν καὶ λαϊκῶν, ἐπομένως καὶ ἡ διὰ κληρικῶν κυβέρνησις τῆς Ἐκκλησίας, εἶναι ἀναγκαῖα συνέπεια τῆς ἀναπτύξεως αὐτῆς ὡς τελείου ὀργανικοῦ σώματος. Τὸ κήρυγμα, ἡ πίστις, ἡ κατήχησις, ἡ μετάνοια, ἡ τελετὴ τῶν μυστηρίων, ἡ λατρεία, ὁ ἠθικὸς βίος, ἡ κυβέρνησις τῆς Ἐκκλησίας κτλ. ἀποτελοῦσι τὸν πρακτικὸν βίον τῆς Ἐκκλησίας. Ἐκ τοῦ πρακτικοῦ τούτου βίου ἀναπτύσσεται κατὰ μικρὸν ἡ περὶ ἑαυτῆς συνείδησις τῆς Ἐκκλησίας.

Ψυχὴ τοῦ ὀργανικοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας εἶναι τὸ θεῖον Πνεῦμα, ὅπερ ἡ κεφαλὴ αὐτῆς, ὁ Χριστός, ἐπηγγείλατο νὰ ἀποστείλῃ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν αὐτοῦ. Τὸ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἀποσταλὲν καὶ ἐν αὐτῇ ἐσαεὶ διαμένον θεῖον Πνεῦμα ἐνεργεῖ διὰ τοῦ κηρύγματος τὴν εἰς Χριστὸν πίστιν, ἥτοι τὴν συναίσθησιν τῶν χριστιανῶν περὶ τῆς ἀπολυτρόσεως καὶ διαλλαγῆς αὐτῶν πρὸς τὸν Θεὸν διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἡ χριστιανικὴ αὕτη συναίσθησις διὰ τῆς ἀμοιβαίας μεταδόσεως τῆς συναισθήσεως τῶν καθ' ἕκαστον μελῶν τῆς Ἐκκλησίας, καὶ κατ' ἐξοχὴν διὰ τῆς μεταδόσεως τῆς τελειοτέρας συναισθήσεως τῶν ὑπὸ τοῦ θείου Πνεύματος ὀρισθέντων ὀργάνων αὐτῆς, ἀποβαίνει καθολικὴ συναίσθησις τῆς Ἐκκλησίας. Ἐκ τῆς καθολικῆς ταύτης συναισθήσεως ἀναπτύσσεται διὰ μὲν τῆς δημιουργικῆς φαντασίας ἢ ἐν τῇ δημοσίᾳ λατρείᾳ ἐξωτερικὴ παράστασις τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, διὰ δὲ τῆς βουλήσεως ὁ ἠθικὸς βίος καὶ τὸ πολίτευμα τῆς Ἐκκλησίας, διὰ δὲ τῆς διανοίας ἢ καθολικὴ γνῶσις ἢ συνείδησις τῆς Ἐκκλησίας, ἥτις ἀποτελεῖται διὰ τῆς ἐν ἀγίῳ Πνεύματι ἀμοιβαίας μεταδόσεως τῶν χριστιανικῶν διανοημάτων πάντων μὲν τῶν μελῶν, κατ' ἐξοχὴν δὲ τῶν δημοσίων ὀργάνων ἢ διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας (*).

(*) Ἡ ἐν τῇ δημοσίᾳ λατρείᾳ ἐξωτερικὴ παράστασις τῆς χριστιανικῆς

πτυσσομένη ἀποβαίνει ἐπιστημονικὴ συνείδησις, τουτέστι θεολογία. Ὅθεν θεολογία εἶναι ἡ ἐπιστήμη τῆς περὶ ἑαυτῆς συνείδησεως τῆς Ἐκκλησίας.

Καθ' ὅσον ἡ Ἐκκλησία σύννοιδεν ἑαυτῇ ὡς προπαρασκευασθεῖση, θεμελιωθεῖση καὶ ἀναπτυχθεῖση διὰ τοῦ προφητικοῦ καὶ ἀποστολικοῦ κηρύγματος καὶ διὰ θείων ἀποκαλύψεων καὶ γεγονότων, ἡ θεολογία ἀποβαίνει ἱστορικὴ θεολογία, ἥτις περιλαμβάνει τὸν ἐρμηνευτικὸν καὶ τὸν κυρίως ἱστορικὸν κλάδον.

Καθ' ὅσον δὲ ἡ Ἐκκλησία λαμβάνει συνείδησιν ὅτι εἶναι ἡ ἐπιγῆς ὀρατὴ παράστασις τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, καὶ ὅτι ὑπερτάτη ἀρχὴ αὐτῆς εἶναι ὁ Θεός, ἡ θεολογία ἀναγομένη εἰς τὴν ἰδέαν τῆς ὑπερτάτης αὐτῆς ἀρχῆς καὶ τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν ἀποβαίνει κατ' ἐξοχὴν θεωρητικὴ θεολογία.

Καθ' ὅσον δὲ ἡ Ἐκκλησία λαμβάνει συνείδησιν τοῦ πρακτικοῦ αὐτῆς ἔργου καὶ σκοποῦ, ἡ θεολογία ὡς ἐπιστήμη ἐρευνῶσα τὸ πρακτικὸν τοῦτο ἔργον ἀποβαίνει πρακτικὴ θεολογία (*).

Οὕτω λοιπὸν ἐκ τοῦ πρακτικοῦ τῆς Ἐκκλησίας βίου ὀρμωμένη ἡ θεολογία ἀναπτύσσεται ὡς θεωρητικὴ ἅμα καὶ πρακτικὴ ἐπιστήμη. Κατὰ ταύτην δὲ τὴν ἔννοιαν τῆς θεολογίας ἡ θεολογικὴ παιδεία τῶν περὶ τὴν θεολογίαν σπουδαζόντων καὶ τῶν εἰς τὴν λειτουργίαν τῆς Ἐκκλησίας προπαρασκευαζομένων, πρέπει νὰ ᾖ θεωρητικὴ ἅμα καὶ πρακτικὴ.

Ὁ περὶ τὴν θεολογίαν σπουδάζων καὶ ἐπίδοξος λειτουργὸς τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ἀναπόσπαστον μέλος τῆς οἰκογενειακῆς, θρησκευτικῆς καὶ πολιτικῆς κοινωνίας. Αἱ κοινωνίαι αὗται ἀποτελοῦσι τρόπον τινὰ τὴν πνευματικὴν ἀτμόσφαιραν, ἐν ᾗ τὸ λογικὸν ὄν ἀναπνέει, ζῆ καὶ ἀναπτύσσεται· ἐπομένως ἡ τοιαύτη ἢ τοιαύτη

θρησκείας ἀποτελεῖται οὐ μόνον διὰ τῆς φαντασίας, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς διανοίας, τοῦ αἰσθήματος καὶ τῆς βουλήσεως, ἐπικρατεῖ ὅμως ἡ δημιουργικὴ φαντασία. Ὅμοίως καὶ ἐν τῷ ἠθικῷ βίῳ κτλ. συνεργοῦσι καὶ αἱ λοιπαὶ δυνάμεις τῆς ψυχῆς, ἐπικρατεῖ ὅμως ἐκάστοτε μία ἐξ αὐτῶν.

(*) Περὶ τῆς ἐννοίας τῆς θεολογίας καὶ τῶν διαφορῶν αὐτῆς κλάδων καὶ μαθημάτων καὶ τῆς ὀργανικῆς αὐτῶν συναρθρώσεως ἐπραγματεύθημεν ἐν τῇ διὰ τοῦ εὐαγγελικοῦ κήρυκος (ἔτ. 1869, φυλλ. 1Α', καὶ 1Β

κατάστασις τῆς οἰκογενειακῆς, ἐκκλησιαστικῆς καὶ πολιτικῆς κοινωνίας ἐπενεργεῖ οὕτως ἢ οὕτως εἰς τὴν θρησκευτικὴν, ἠθικὴν καὶ διανοητικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ θεολόγου καὶ τοῦ ἐπιδόξου λειτουργοῦ τῆς Ἐκκλησίας. Ὄταν ἡ ἀτμόσφαιρα τούτου τινὸς ᾖ καθαρά, τότε καὶ ὁ ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ ζῶν ἀναπτύσσεται ὑγιῶς· ὅταν δὲ ἡ ἀτμόσφαιρα ᾖ μεμολυσμένη, τότε ὁ ἀναπνέων μεμολυσμένον ἀέρα δὲν δύναται νὰ διατηρηθῇ ὑγιῶς, ἐὰν μὴ ἔχῃ ἰσχυροτάτην ἰδιοσυγκρασίαν. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ ἐν τῇ πνευματικῇ ἀναπτύξει παντὸς ἀνθρώπου, καὶ αὐτοῦ τοῦ θεολόγου καὶ ἐπιδόξου λειτουργοῦ τῆς Ἐκκλησίας. Ὄταν ἡ κοινωνία, ἐν ἣ ἀναπτύσσεται, ᾖ ὑγιῶς, τότε καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῶν ἐν τῇ κοινωνίᾳ ταύτῃ ζώντων ἀποβαίνει ὑγιῶς· ὅταν ὅμως ἡ κοινωνία νοσῇ ἠθικῶς καὶ διανοητικῶς, τότε νοσηρὰ καὶ πλημμελὴς ἀποβαίνει καὶ ἡ πνευματικὴ ἀνάπτυξις τῶν ἐν αὐτῇ ζώντων. Μόνον ἐὰν τις ἔχῃ ὑπερφυῆς τι καὶ δαιμόνιον, δύναται καὶ ἐν νοσηρᾷ κοινωνίᾳ νὰ ἀναπτυχθῇ ὑγιῶς.

Ὁ περὶ τὴν θεολογίαν σπουδάζων καὶ εἰς τὴν λειτουργίαν τῆς Ἐκκλησίας προαλειφόμενος πρέπει νὰ ᾖ κεκλημένος ἄνωθεν καὶ νὰ ἀναπτυχθῇ ἐν καλῶς διωργανωμένῃ καὶ κυβερνωμένῃ Ἐκκλησίᾳ καὶ Πολιτείᾳ. Ἡ τοιαύτη κλήσις ἐκδηλοῦται ἔνθεν μὲν ἐν τῇ ἐξόχῳ θρησκευτικῇ συναισθήσει καὶ εὐσεβείᾳ, φιλομαθείᾳ, φιλοκαλίᾳ καὶ χρηστότητι τοῦ ἥθους· ἔνθεν δὲ ἐν ταῖς ἐκτάκτοις περιστάσεσι τοῦ βίου αὐτοῦ, αἵτινες συντελοῦσιν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ προαγωγὴν τῶν θείων τούτων θρησκευτικῶν, ἠθικῶν καὶ διανοητικῶν χαρισμάτων. Καὶ αὐτὰ δὲ τὰ προσκόμενα, ἅτινα ὁ ἰδιαζόντως κεκλημένος ἀπαντᾷ ἐν τῷ βίῳ αὐτοῦ, συντελοῦσιν εἰς ἀνάπτυξιν τῶν χαρισμάτων τούτων, διεγείροντα τὴν αὐτενέργειαν καὶ ἐντείνοντα τὰς διανοητικὰς καὶ ἠθικὰς αὐτοῦ δυνάμεις. Τὸν δὲ μὴ κεκλημένον καὶ αὐταὶ αἱ εὐνοϊκώταται περιστάσεις οὐ μόνον οὐδ' αὐτῶς ἀναπτύσσουσιν, ἀλλὰ μάλιστα ὑποθάλλουσιν τὴν ῥαθυμίαν καὶ εὐπάθειαν ἀποναρκοῦσιν αὐτὸν διανοητικῶς καὶ ἠθικῶς.

ἐκδοσίση εἰσαγωγῇ εἰς τὴν Ἐγκυκλοπαιδείαν τῆς θεολογίας, θέλομεν δὲ πραγματευθῆ, διεξοδικώτερον ἄλλοτε.

Οὗτος δύναται μὲν νὰ προαχθῇ εἰς ὑψηλὰς θέσεις τοῦ διδασκαλικοῦ ἐπαγγέλματος διὰ τῶν συνήθων ἐν νοσηρᾷ κοινωνίᾳ μέσων, θεολόγος ὅμως οὐδέποτε δύναται νὰ ἀποβῇ διὰ τοιαύτης προαγωγῆς.

Ἡ φιλοκαλία τῶν περὶ τὴν θεολογίαν σπουδάζοντων ἀναπτύσσεται ἔνθεν μὲν διὰ τῆς θέας τοῦ ἐν τῇ φύσει καλοῦ, ἔνθεν δὲ διὰ τῆς θέας τῶν ἀριστουργημάτων τῆς τέχνης, τῆς τε ἀρχαίας ἐλληνικῆς καὶ τῆς χριστιανικῆς, ἰδίως διὰ τῶν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις καλλιτεχνικῶν εἰκόνων τῶν ἁγίων ἀνδρῶν καὶ διὰ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὕμνων καὶ τοῦ καλλιτεχνικωτάτου θείου δράματος τῆς ἱερᾶς λειτουργίας. Διὰ τῆς ἐν τοῖς ἔργοις τῆς φύσεως ἐκφάνσεως τῆς ἰδέας τοῦ Καλοῦ, καὶ διὰ τῶν ἐν τοῖς ἱεροῖς ναοῖς καὶ ἐν ταῖς τελεταῖς τῆς δημοσίας λατρείας καλλιτεχνικῶν παραστάσεων τῆς θρησκείας, δι' ὧν ἐκφαίνεται τελειότερον ἢ ἐν τῷ φυσικῷ κόσμῳ ἀτελέστερον ἐκφαινομένη ἰδέα τοῦ Καλοῦ, ἀνάγεται ἡ ψυχὴ, ὡς δι' ἐπαναβαθμῶν, εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ ἀπολύτου Καλοῦ, ὅπερ εἶναι ἔκφανσις τοῦ ἀπολύτου Ἀληθοῦς καὶ Ἀγαθοῦ, ἦτοι τοῦ Θεοῦ (*).

Ἡ δὲ χρηστότης ἀναπτύσσεται διὰ τῆς διαπλάσεως τοῦ ἥθους. Πῶς δὲ διαπλάττεται καὶ ἀποτελεῖται τὸ ἥθος τοῦ ἀνθρώπου καθόλου, δεικνύει ἄριστα ὁ βαθυνούστατος Ἀριστοτέλης, ὅστις παραστήσας, ὅτι τὸ ἀνθρώπινον ἀγαθὸν εἶναι ψυχῆς ἐνέργεια κατ' ἀρετὴν καὶ μάλιστα κατὰ τὴν τελειοτάτην ἀρετὴν ἐν βίῳ τελείῳ (Νικομ. Α', 6.), λέγει ὅτι «ἡ ἠθικὴ ἀρετὴ ἐξ ἔθους περιγίνεται, ὅθεν καὶ τοῦνομα ἔσχηκε μικρὸν παρεκκλῖνον ἀπὸ τοῦ ἔθους» καὶ παρακατιῶν· «τὰς ἀρετὰς λαμβάνομεν ἐπιεργήσαντες πρότερον, ὡσπερ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων τεχνῶν· ἃ γὰρ δεῖ μάθοντας ποιεῖν, ταῦτα ποιῶντες μαθάνομεν, οἷον οἰκοδομοῦντες οἰκοδόμοι γίνονται καὶ κιθαρίζοντες κιθαρισταί· οὕτω δὲ καὶ τὰ μὲν δίκαια πράττοντες δίκαιοι γινόμεθα, τὰ δὲ σώφρονα

(*) Ἐννοεῖται, ὅτι ἡ τε ἱερὰ μουσικὴ καὶ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ, ὡς καὶ ἡ διὰ τῆς ζωγραφικῆς καὶ γλυπτικῆς διακόσμησις τοῦ ναοῦ πρέπει νὰ ᾖ ὄντως καλλιτεχνικὴ, ἵνα ἐπιτυχάνη τοῦ εἰρημένου σκοποῦ, οὐχὶ δὲ κωμικὴ καὶ γελοιογραφικὴ, ὡς δυστυχῶς συμβαίνει ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐν τοῖς ἡμετέροις ναοῖς.

σώφρονες, τὰ δ' ἀνδρεία ἀνδρεῖοι» . . . . . πράττοντες τὰ ἐν τοῖς συναλλάγμασι τοῖς πρὸς ἀνθρώπους γινόμεθα οἱ μὲν δίκαιοι, οἱ δὲ ἄδικοι, πράττοντες δὲ τὰ ἐν τοῖς δεινοῖς καὶ ἐπιζόμενοι φοβεῖσθαι ἢ θαρρεῖν, οἱ μὲν ἀνδρεῖοι, οἱ δὲ δειλοί. Ὁμοίως δὲ καὶ τὰ περὶ τὰς ἐπιθυμίας ἔχει καὶ τὰ περὶ τὰς ὀργάς· οἱ μὲν γὰρ σώφρονες καὶ πρᾶοι γίνονται, οἱ δ' ἀκόλαστοι καὶ ὀργίλοι, οἱ μὲν ἐκ τοῦ οὕτως ἐν αὐτοῖς ἀναστρέφεσθαι, οἱ δ' ἐκ τοῦ οὕτως· καὶ ἐνὶ δὴ λόγῳ ἐκ τῶν ὁμοίων ἐνεργειῶν αἱ ἕξεις γίνονται. Διὸ δεῖ τὰς ἐνεργείας ποιᾶς ἀποδιδόναι· κατὰ γὰρ τὰς τούτων διαφορὰς ἀκολουθοῦσιν αἱ ἕξεις. Οὐ μικρὸν οὖν διαφέρει τὸ οὕτως ἢ οὕτως εὐθὺς ἐκ νέων ἐπιζέσθαι, ἀλλὰ πάμπλου, μᾶλλον δὲ τὸ πᾶν». (Νικομ. Β', 1). Ὁ δὲ Πλάτων δεικνύει ὅτι ἡ ἀγωγή τοῦ παιδὸς ὀρμωμένη ἐκ τοῦ ἔθους καὶ τῶν κατὰ λόγον πράξεων πρέπει νὰ προβαίη εἰς τὴν μετὰ λόγου ἀσκήσιν τῆς ἀρετῆς (πολιτεῖ. Γ', 401, Β'. 402, α) (*).

Καὶ τὸ ἦθος τοῦ περὶ τὴν θεολογίαν σπουδάζοντος πρέπει νὰ διαπλασθῆ κατὰ τὸν παιδαγωγικὸν τοῦτον νόμον τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ Πλάτωνος.

Ἡ δὲ φιλομάθεια τοῦ περὶ τὴν θεολογίαν σπουδάζοντος ἀναπτύσσεται καὶ διὰ τῶν ἄλλων μὲν μαθήσεων, οἷον διὰ τῆς μελέτης τῶν ἀριστουργημάτων τῶν ἀρχαίων καὶ νεωτέρων ποιητῶν, ῥητόρων, ἱστορικῶν, φιλοσόφων κτλ., ἰδίως δὲ διὰ τῆς σπουδῆς τῶν ἁγίων Γραφῶν, τῶν συγγραμμάτων τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν διασήμεων θεολόγων κτλ.

Ἄλλ' ἢ διὰ τῆς φιλοκαλίας, τῆς χρηστότητος τοῦ ἦθους καὶ τῆς φιλομαθείας ἀποτελουμένη καλλιαισθητικῆ, ἠθικῆ καὶ διανοητικῆ ἀνάπτυξις τοῦ θεολόγου δὲν δύναται νὰ ἀναγάγῃ αὐτὸν εἰς τὴν ιδέαν τοῦ Ἀπολύτου ἄνευ τῆς ἀναπτύξεως τῆς θρησκευτικῆς ἢ ὑπερβατικῆς συναισθήσεως, δι' ἧς ἡ ψυχὴ αὐτοῦ οἶονεὶ περφοῦσα καὶ τὰ ὅρια τοῦ αἰσθητοῦ καὶ περιορισμένου κόσμου ὑπερβαίνουσα ἀνάγεται εἰς τὸ ἀπόλυτον Ὄν. Ἡ θρησκευτικὴ συναισθησις ἔμφυτος οὖσα ἐν παντὶ ἀνθρώπῳ πρέπει νὰ ἀναπτυχθῆ ἰδιαζόν-

(*) Πρβλ. Ἀθήναιον τόμ. Α', τευχ. γ', σελ. 182, ἔνθα παρετέθη ὀλόκληρον τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ Πλάτωνος ἐν ὑποσημειώσει.

τως ἐν τῷ κεκλημένῳ εἰς τὸ τοῦ θεολόγου καὶ λειτουργοῦ τοῦ Ὑψίστου ἐπάγγελμα. Τῆς θρησκευτικῆς συναισθήσεως ἡ ἀνάπτυξις ἀποτελεῖται διὰ τῆς ἐν τῇ οἰκογενείᾳ, τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ τοῖς σχολείοις θρησκευτικῆς παιδείσεως, ἐξ ἧς ὀρμᾶται ἡ θεολογικὴ παιδείσις.

Ἡ διανοητικῆ, ἡ καλλιαισθητικῆ, ἡ ἠθικῆ καὶ ἡ θρησκευτικῆ ἀνάπτυξις ἢ προερχομένη ἐκ τῆς ἀναπτύξεως τῆς φιλομαθείας, τῆς φιλοκαλίας, τῆς χρηστότητος καὶ τῆς θρησκευτικῆς συναισθήσεως, δὲν δύναται νὰ ἀποχωρισθῶσιν ἀκριβῶς ἀπ' ἀλλήλων· διότι τὰ ἀναπτύσσοντα τὴν φιλομάθειαν ἀναπτύσσουσι συγχρόνως καὶ τὴν φιλοκαλίαν, τὴν χρηστότητα καὶ τὴν θρησκευτικὴν συναίσθησιν· ὁμοίως καὶ τὰ ἀναπτύσσοντα τὴν θρησκευτικὴν συναίσθησιν ἀναπτύσσουσι συγχρόνως καὶ τὴν φιλομάθειαν, τὴν φιλοκαλίαν καὶ τὸ ἦθος· ἐπικρατεῖ ὅμως ποτὲ μὲν ἡ θρησκευτικὴ ἀνάπτυξις, ποτὲ δὲ ἡ διανοητικῆ, ἠθικῆ καὶ καλλιαισθητικῆ, αἵτινες ὅμως πρέπει πάντοτε νὰ φέρωσι θρησκευτικὸν χαρακτῆρα.

Ἡ θρησκευτικὴ συναίσθησις, ἡ φιλομάθεια, ἡ φιλοκαλία καὶ τὸ ἦθος τοῦ περὶ τὴν θεολογίαν σπουδάζοντος ἀναπτύσσεται καθόλου μὲν ἐπιστημονικῶς διὰ τῆς σπουδῆς τῶν φυσικῶν, μαθηματικῶν, ἱστορικῶν καὶ φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν, ἰδίως δὲ θεολογικῶς διὰ τῶν θεωρητικῶν καὶ πρακτικῶν ἐκείνων γνώσεων, αἵτινες ἀποτελοῦσι τὴν θεολογικὴν παιδείαν. Καὶ διὰ μὲν τῶν μαθημάτων τοῦ ἐρμηνευτικοῦ τῆς θεολογίας κλάδου διδάσκεται τὴν ὀρθὴν κατανόησιν τῶν ἁγίων Γραφῶν· διὰ δὲ τῶν μαθημάτων τοῦ κυρίως ἱστορικοῦ κλάδου τὴν ἱστορικὴν ἀνάπτυξιν τῆς Ἐκκλησίας, τῶν δογμάτων, τῆς λατρείας καὶ τοῦ πολιτεύματος αὐτῆς. διὰ δὲ τῶν μαθημάτων τοῦ κατ' ἐξοχὴν θεωρητικοῦ κλάδου ὁ περὶ τὴν θεολογίαν σπουδάζων ἀνάγεται εἰς τὴν ιδέαν τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν. Ὅταν δὲ καὶ διὰ τῶν λοιπῶν τῆς ψυχῆς δυνάμεων καὶ ἐνεργειῶν (*), ἰδίως δὲ διὰ τῆς συναι-

(*) «Καθαροὺς οὖν κατὰ τὰς σωματικὰς ἐπιθυμίας καὶ τοὺς ἁγίους διαλογισμοὺς τοὺς εἰς ἐπίγνωσιν Θεοῦ ἀφικνουμένους εἶναι βούλεται, ὅταν μὴδὲν ἔχη νόθον ἐπιπροσθούνην τῇ δυνάμει ἑαυτοῦ τὸ ἡγεμονικόν. Ὅταν τοίνυν ἐνδιατρίψῃ τῇ θεωρίᾳ, τῷ θείῳ καθαρῶς ὁμιλῶν, ὁ γνωστικῶς μετέχων τῆς ἁγίας ποιότητος, προσεχέστερον ἐν ἕξει γίνεται ταυτότητος

σθήσεως καὶ τοῦ νοῦ, ἀναχθῆ εἰς τὴν ἰδέαν ταύτην καὶ ἐντροφήσῃ, ὅσον ἐνεστίν, εἰς τὴν θέαν τοῦ ἀνεσπέρου φωτὸς τοῦ τριαδικοῦ Θεοῦ, δὲν πρέπει νὰ ἐπαναπαύηται ἐν τῇ θεᾷ ταύτῃ, ὡς τὸ πάλαι οἱ Ἑσυχασταὶ τοῦ Ἁθῶ, μένων ἐν τῇ οὐρανίῳ ταύτῃ σφαίρᾳ τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, ἐν ἣ ὑπάρχει ἡ τελεία ἁρμονία καὶ μακαριότης, ἀλλ' ὀφείλει ἐκ τῆς οὐρανίου ταύτης σφαίρας τῆς ἀοράτου Ἐκκλησίας, εἰς ἣν πνευματικῶς ἀνήχθη, νὰ καταβῆ εἰς τὴν τύρβην τῆς ἐπὶ γῆς ὁρατῆς Ἐκκλησίας, καὶ διαγράφων ταύτην κατὰ τὴν ἰδέαν τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν καὶ κατὰ τὰς ἱστορικὰς περιστάσεις νὰ κυβερνᾷ αὐτήν. Πῶς δὲ πρέπει νὰ διαγράφη καὶ κυβερνᾷ ὁ θεολόγος τὴν ὁρατὴν Ἐκκλησίαν κατὰ τὴν ἰδέαν τῆς ἐν οὐρανοῖς ἀοράτου Ἐκκλησίας καὶ κατὰ τὰς παρούσας περιστάσεις καὶ ἀνάγκας αὐτῆς, δεικνύουσι τὰ μαθήματα τοῦ πρακτικοῦ τῆς θεολογίας κλάδου.

Κατὰ ταῦτα ἡ θεολογικὴ παιδεία τοῦ περὶ τὴν θεολογίαν σπουδάζοντος ὁρμωμένη ἐκ τῆς ἐν τῇ οἰκογενείᾳ, τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ τοῖς κατωτέροις σχολείοις θρησκευτικῆς παιδείας (*), ἥτις φέρει μᾶλλον πρακτικὸν χαρακτῆρα, καὶ διὰ τῶν ἐρμηνευτικῶν, ἱστορικῶν καὶ τῶν κατ' ἐξοχὴν θεωρητικῶν τῆς θεολογίας γνώσεων εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ ὑπερτάτου ὄντος καὶ τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν θεωρητικῶς ἀναγομένη, ἐπανέρχεται εἰς τὸν πρακτικὸν τῆς Ἐκκλησίας βίον διὰ τῶν πρακτικῶν τῆς θεολογίας γνώσεων.

Εἶδομεν ὅτι ἡ θεολογία εἶναι θεωρητικὴ ἅμα καὶ πρακτικὴ ἐπιστήμη. Ἐκ τοῦ πρακτικοῦ τῆς Ἐκκλησίας βίου καὶ τῆς ἐν τῇ οἰκογενείᾳ καὶ τοῖς κατωτέροις σχολείοις θρησκευτικῆς παιδείας ὁρμωμένη, ἀνάγεται εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν. Ἀναγομένη δὲ εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν καὶ διαγράφουσα τὴν ὁρατὴν Ἐκκλησίαν κατὰ τὴν ἰδέαν ταύτην καὶ

ἀπλοῦς, ὡς μηκέτι ἐπιστήμην ἔχειν καὶ γινώσιν κερτῆσθαι, ἐπιστήμην δὲ εἶναι καὶ γινώσιν. » (Κλήμεντ. Ἀλεξ. στρωμ. IV, 1252 ἔκδ. Migne. πρὸλ. καὶ σελ. 1364).

(*) Περὶ τῆς ἐν τῇ οἰκογενείᾳ, τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ τοῖς κατωτέροις σχολείοις θρησκευτικῆς παιδείας ἐπραγματεύθημεν ἤδη ἐν τῷ Α' τόμῳ τοῦ Ἀθηναίου σελ. 177 κ. ἐφ.

κατὰ τὴν ἱστορικὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὰς παρούσας περιστάσεις, ὀφείλει νὰ κυβερνᾷ αὐτήν διὰ θεολόγων κληρικῶν. Μόνον τότε δύναται ἡ Ἐκκλησία νὰ ᾔηται ζῶσα Ἐκκλησία καὶ νὰ ἐκπληροῖ τὸν ὑψηλὸν αὐτῆς προορισμὸν, ὅταν κυβερνᾷται ὑπὸ θεολόγων κληρικῶν ἐπομένως ὅταν, ἢ οἱ ὑπάρχοντες λειτουργοὶ αὐτῆς διὰ τινος θείας ἐπιπνοίας θεολογήσωσιν ὀρθῶς, ἢ οἱ ὀρθῶς θεολογοῦντες ἀναλάβωσι τὴν κυβέρνησιν αὐτῆς. Ἀλλ' ὅμως ἐν πάση νοσηρᾷ ἐκκλησιαστικῇ καὶ πολιτικῇ κοινωνίᾳ, ἐν ἣ ὁ μὲν κατώτερος κληρὸς ζῆ ἐπαίτου δίκην, τὰ δὲ ἀνώτερα τῆς ἱερωσύνης ἀξιώματα παρέχονται ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ εἰς τοὺς ἔχοντας ἄλλα προσόντα παρὰ τὰ τῆς ἀρετῆς καὶ παιδείας, οὔτε οἱ ὀρθῶς θεολογοῦντες δύνανται νὰ ᾔηται συγχρόνως καὶ λειτουργοὶ τῆς Ἐκκλησίας, οὔτε οἱ λειτουργοὶ αὐτῆς νὰ θεολογῶσιν.

Διὰ τῆς προαγωγῆς τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ἐφρμογῆς αὐτῆς εἰς τὸν βίον τῆς Ἐκκλησίας πρὸς παιδείαν τῶν λειτουργῶν αὐτῆς καὶ πάντων τῶν πιστῶν, οὐ μόνον ἡ Ἐκκλησία θέλει ἀνορθωθῆ ἐκ τῆς καταπτώσεως αὐτῆς, ἀνερχομένη κατὰ μικρὸν εἰς τὴν ἀρχαίαν αὐτῆς εὐκλειαν, ἀλλὰ καὶ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος θέλει δυναθῆ νὰ παιδαγωγηθῆ θρησκευτικῶς καὶ ἠθικῶς καὶ διατηρήσῃ τὴν ἐν τῇ Ἀνατολῇ θέσιν, ἣν ἔθνη ἀλλόφυλα ἀγωνίζονται νὰ ἀφαιρέσωσιν ἀπ' αὐτοῦ (*).

Ἡ ἀληθὴς ἀνακαίνισις παντὸς ἔθνους ἐρείδεται ἐπὶ τῆς θρησκευτικῆς ἀναγεννήσεως αὐτοῦ. Ὅθεν καὶ ἡ ἀνακαίνισις τοῦ ἡδῆ

(*) Ἐνόσω περὶ μὲν τῆς ἀξιοπρεποῦς ἀποκαταστάσεως καὶ παιδείας τοῦ κλήρου καὶ περὶ βελτιώσεως τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος οὐδεμίαν λαμβάνεται πρόνοια, εἰς δὲ τὰς σπουδαίας θέσεις τῶν διδασκάλων τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῶν λοιπῶν μαθημάτων, καὶ εἰς τὰ πολιτικὰ καὶ ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα προάγονται συνήθως οἱ ἔχοντες οὐχὶ τὰ προσόντα τῆς ἀρετῆς, τῆς ἰκανότητος καὶ τῆς ὑπηρεσίας, ἀλλὰ τὰ τῆς κολακείας καὶ χαμερπείας, τῆς βραδουργίας καὶ τὰ τοιαῦτα, οὔτε καθαιρέσεις, ἀφορισμοὶ καὶ συνοδικοὶ κανόνες καὶ ὅροι, οὔτε διπλωματικὰ καὶ πολιτικῶν ἐνέργειαι θέλουσιν ἰσχύσει νὰ καταβάλωσι τὸν μέγιστον ἐχθρὸν τοῦ ἑλληνισμοῦ· διότι ὁ μέγιστος καὶ θανάσιμος ἐχθρὸς τοῦ ἑλληνισμοῦ εἶναι ἐσωτερικὸς μᾶλλον ἢ ἐξωτερικὸς, ὡς ἐνεδρεύων ἐν αὐτοῖς τοῖς σπλάγχθοις αὐτοῦ. Τὸ σῶμα τοῦ ἑλληνισμοῦ συνίσταται ἔνθεν μὲν

ανακαινιζομένου ἑλληνικοῦ ἔθνους πρέπει νὰ στηρίζηται ὡς ἐπὶ ἐδραίας βάσεως ἐπὶ τῆς χριστιανικῆς ἀναγεννήσεως αὐτοῦ. Ἄνευ τῆς χριστιανικῆς ἀναγεννήσεως, δι' ἧς ὁ ἄνθρωπος ἀπεκδύεται τὸν ἐν τῇ ἁμαρτίᾳ οἶονεὶ γεγηρακότα παλαιὸν ἄνθρωπον καὶ ἐνδύεται τὸν νέον ἄνθρωπον τὸν ἀνακαινούμενον (Κολασ. Γ' 9, 10. Ἐφεσ. Δ' 22—24), δὲν δύνανται οὔτε τὰ καθ' ἕναστος ἄτομα, οὔτε ἔθνη καταπεσόντα νὰ ἀποβάλωσι τὰς κακὰς αὐτῶν ἕξεις καὶ νὰ ἀνακαινισθῶσι καὶ ἀνορθωθῶσιν.

Εἰς τὴν ἀνακαίνισιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους διὰ τῆς χριστιανικῆς αὐτοῦ ἀναγεννήσεως θέλει συντελέσει ἡ ἀνάπτυξις τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης καὶ ἡ ἐφαρμογὴ αὐτῆς εἰς τὸν πρακτικὸν τῆς Ἐκκλησίας βίον. Διὰ τῆς τελείας δὲ χριστιανικῆς ἀνακαινίσεως ἑαυτοῦ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος θέλει συντελέσει εἰς τὴν χριστιανικὴν ἀνακαίνισιν καὶ ἄλλων ἐθνῶν τῆς Ἀνατολῆς ἐν τῷ σκότει καὶ τῇ πλάνῃ διατελούντων.

ΖΗΚΟΣ ΡΩΣΗΣ.

ἐκ στοιχείων γεγηρακῶτων καὶ θάνατον ἐπαπειλούντων, ἔνθεν δὲ ἐκ στοιχείων νεαρῶν καὶ ζωτικῶν. Τὰ γεγηρακότα ταῦτα στοιχεῖα ὑπάρχουσιν ἄνευ διακρίσεως ἡλικίας ἐν πρεσβύταις ἅμα καὶ νέοις, ὡς καὶ τὰ νεαρὰ στοιχεῖα. Ἡ νόσος τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους προέρχεται ἐκ τῆς ἐπικρατήσεως τῶν γεγηρακῶτων αὐτοῦ στοιχείων, ἡ δὲ ἀνάρρωσις καὶ ὑγίεια αὐτοῦ ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ὑπερισχύσεως τῶν ζωτικῶν αὐτοῦ στοιχείων. Τεκμήρια ἀλάνθαστα τῶν μὲν ζωτικῶν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους στοιχείων εἶναι ἡ ἀληθῆς εὐσέβεια, ἡ ἀληθῆς φιλοπατρία, ἡ μετριοφροσύνη, ἡ φιλομάθεια, ἡ ἐμβρίθεια, ἡ εἰλικρίνεια καὶ τὰ τοιαῦτα· τῶν δὲ θανατηφόρων αὐτοῦ στοιχείων ἡ ἀσέβεια, ἡ ὑπόκρισις καὶ ἡ δεισιδαιμονία, ἡ ἐπιδεικτικὴ φιλοπατρία, ἡ κουρότης καὶ ἐπιπολαιότης, ἡ νωθρότης τοῦ πνεύματος, ἡ ἀλαζονεία, ἡ κολακεία καὶ χαμέρπεια, ἡ πανουργία, ἡ ἀκολασία κτλ. Τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἔχει ἱκανὰς νεαρὰς δυνάμεις πρὸς ἀνάρρωσιν καὶ ἀποβολὴν τῶν γεγηρακῶτων αὐτοῦ στοιχείων, ἐν οἷς ἐμφωλεῖται ὁ θανάσιμος αὐτοῦ ἐχθρὸς. Ἐλπίζομεν ὅτι τῇ θεῷ συνάρσει καὶ τῇ ἀνθρωπίνῃ συνεργείᾳ θέλουσιν ὑπερισχύσει κατὰ μικρὸν τὰ νεαρὰ καὶ ζωτικὰ τοῦ ἔθνους ἡμῶν στοιχεῖα, τὰ δὲ νοσηρὰ καὶ γεγηρακότα αὐτοῦ στοιχεῖα θέλουσιν ἐκλίπει ἐντελῶς προϊόντος τοῦ χρόνου.

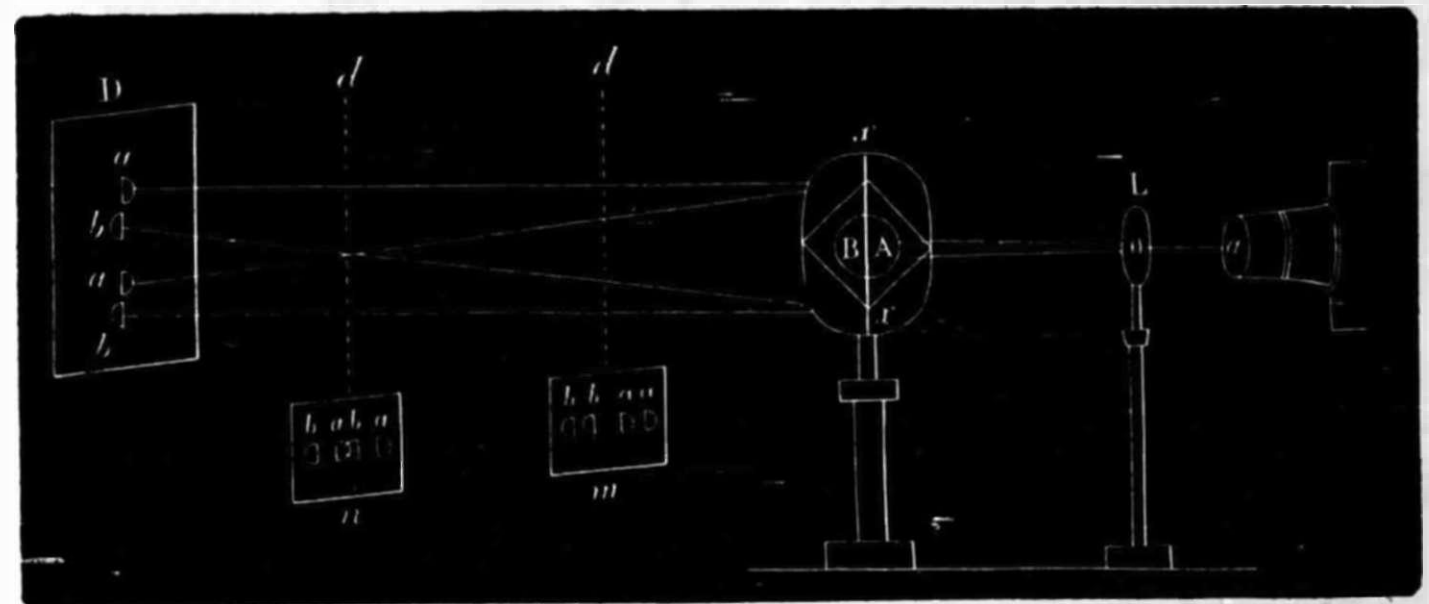
ΝΕΟΝ ΠΕΙΡΑΜΑ ΕΠΙ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ ΤΗΣ ΔΙΠΛΗΣ ΔΙΑΘΛΑΣΕΩΣ.

1. Ζητῶν τίνι τρόπῳ νὰ προβάλλω ἐπὶ διαφράγματος τὸ πείραμα τοῦ Monge, ὅπερ δὲν γίνεται αἰσθητὸν εἰ μὴ εἰς ἓνα παρατηρητὴν, ἤτοι εἰς μόνον τὸν πειρώμενον, καὶ βουλόμενος διὰ προβολῆς νὰ καταστήσω αὐτὸ ὁρατὸν εἰς πολλοὺς παρατηρητὰς συγχρόνως, ἐξετέλεσα τὸ ἐπόμενον πείραμα, ὅπερ διάφορον μὲν τοῦ τοῦ περιωνύμου γεωμέτρου, ὡς ἔχον ὅμως τὸν αὐτὸν σκοπὸν, δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς τις κατάλληλος διάθεσις πρὸς τὸ προβάλλειν τὸ πείραμα τοῦ Monge.

Ἴδου δὲ εἰς τί συνίσταται τὸ πείραμα τοῦτο.

2. Ἐν σκοτεινῷ θαλάμῳ εἰσάγω δεσμίδα φωτὸς διὰ τῆς ὀπῆς α (σχ. 1) ἴσης πρὸς τὸ πάχος τοῦ δακτύλου· εἰς ἀπόστασιν δὲ 0^m, 25 ἐκ ταύτης δέχομαι τὴν δεσμίδα ἐπὶ τινος συγκλίνοντος τὰς ἀκτῖνας φακοῦ L, ὅστις προβάλλει ἐπὶ τοῦ διαφράγματος D, τεθέντος εἰς ἀπόστασιν ἀρμοδίαν, τὸ συνεζευγμένον εἶδωλον τῆς ὀπῆς καθαρὸν.

Σχῆμα 1.

3. Λαμβάνω ἔπειτα κρύσταλλον Ἰσλανδίας (Spath), ἔχοντα πάχος ἴσον πρὸς ἓν ἑκατοστόμετρον (α) καὶ ἐφαρμόζω ἐπὶ τῆς

(α) Οὗτος εἶναι εἰς τῶν κρυστάλλων, οἵτινες χρησιμεύουσι πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ πειράματος τοῦ Huyghens, κατεσκευάσθησαν δὲ ὑπὸ τοῦ J. Dubosecq. 21. Rue de l'Odéon à Paris.

ἐπιφανείας αὐτοῦ ταινίαν ἐκ χάρτου μέλανος στενήν, $0^{\mu}, 004$ ἢ καὶ στενοτέραν, ὡς τὸ σχ. 1 δεικνύει, τὴν κκ.

Οὕτω δὲ τὸν κρύσταλλον παρασκευασθέντα ἐφαρμόζω ἐν τῷ μέσῳ τοῦ Διασπειρομέτρου (ὅπερ ἐνταῦθα χρησιμεύει ἀπλῶς ὡς ὑποστήριγμα)· στρέφω αὐτὸν μέχρις οὗ ἡ ταινία κκ τεθῆ καθέτως τῷ ὀρίζοντι, καὶ τέλος τίθην τὸν κρύσταλλον τοῦτον ἐνώπιον τοῦ φακοῦ L, ἀπέχοντα τούτου ἀπόστασιν ἀρμοδίαν, $0^{\mu}, 80$ περίπου, ὥστε ἡ δεσμὴ τοῦ φωτός, πίπτουσα ἐπὶ τοῦ κρυστάλλου, νὰ φωτίζῃ ἐπιφάνειαν κυκλικήν, ἧς τὴν διάμετρον καταλαμβάνουσα ἡ ταινία νὰ διαοῖρῃ εἰς δύο ἡμικύκλια πεφωτισμένα, ἐν ἑξ ἑκατέρων τῶν μερῶν A καὶ B.

4. Τούτου γενομένου, τίθην ἐνώπιον τοῦ κρυστάλλου, εἰς ἀπόστασιν $0^{\mu}, 20$ περίπου, διάφραγμα d ἐκ λευκοῦ χάρτου· στρέφω ὀλίγον τὸν πόδα, ἐφ' οὗ ἐτέθη ὁ κρύσταλλος, περίξ ἑαυτοῦ καὶ παύομαι τοῦ στρέφειν ἅμα ἴδω ἐπὶ τοῦ διαφράγματος d τέσσαρα εἰδῶλα ἡμικυκλικά a, a, b, b, σχ. m, προκύπτοντα ἐκ τῶν δύο ἀκτίνων OA καὶ OB, αἵτινες ἔχουσι κλίσιν τινὰ ὡς πρὸς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ κρυστάλλου καὶ διαιροῦνται ὑπὸ τούτου ἑκάστη εἰς δύο ἀκτίνας.

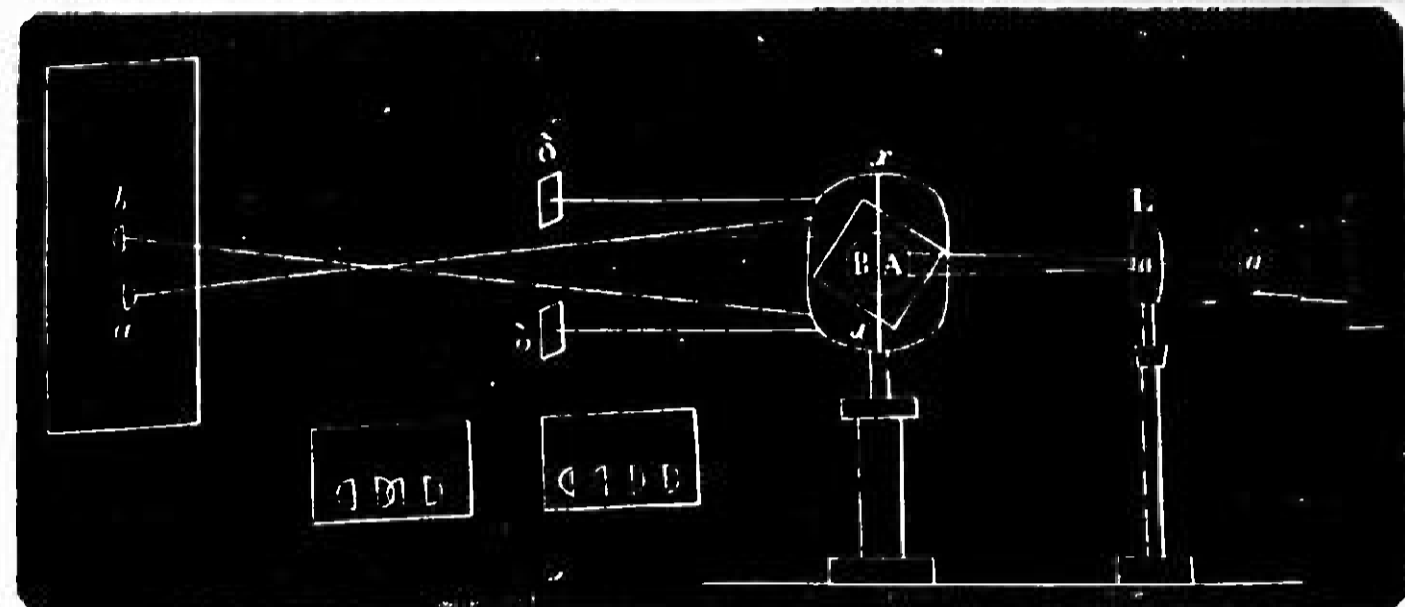
Συγχρόνως δὲ παρατηρῶ ὅτι a, a, εἰδῶλα τοῦ A, κεῖνται πρὸς τὸ αὐτὸ μέρος, πρὸς δ καὶ τὸ A καὶ ὅτι b, b, εἰδῶλα τοῦ B, κεῖνται ὡσαύτως πρὸς τὸ μέρος τοῦ B· ἐπομένως καλύπτων τὸ A μόνον, βλέπω ὅτι ἐκλείπεται τὰ εἰδῶλα a, a, κείμενα πρὸς τὸ μέρος τοῦ A, καλύπτων δὲ τὸ B μόνον, βλέπω ὅτι ἐκλείπεται τὰ εἰδῶλα b, b, αἵτινα κεῖνται πρὸς τὸ αὐτὸ μέρος, πρὸς δ καὶ τὸ B.

5. Ἐκ τῶν τεσσάρων ἀκτίνων τῶν ἐξερχομένων ἐκ τῶν φωτιζομένων ἡμικυκλίων A καὶ B τοῦ κρυστάλλου, αἱ δύο ἐν τῷ μέσῳ ἀκτίνες πλησιάζουσι τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ μείζονα ὀδὸν ὀδεύουσι, τέλος δὲ διατέμνονται ὅθεν ἀπομακρύνων βαθμηδὸν τὸ διάφραγμα d, θέλω ἰδεῖ τὰ πλησιάζοντα ἐν τῷ μέσῳ δύο εἰδῶλα a καὶ b, εἰς ὠρισμένην δὲ ἀπόστασιν μείζονα θέλουσιν ἀμοιβαίως διατμηθῆ, ὡς ἐν τῷ σχήματι n φαίνονται.

6. Ἐξακολουθῶ νὰ ἀπομακρύνω τὸ διάφραγμα d βαθμηδὸν περὶ σφόδρον καὶ τὰ ἐν τῷ μέσῳ εἰδῶλα, τὰ διατμηθέντα ὡς εἴρηται,

ἀποχωρίζονται, ὡς ἐπὶ τοῦ ἀπωτέρου διαφράγματος D, ἢ ἐπὶ ἐτέρου πλέον ἀπωτέρου, τὰ τέσσαρα εἰδῶλα, ἀποκεχωρισμένα ὑπάρχοντα, θέλουσι τοποθετηθῆ ἐναλλάξ, ὡς δεικνύει τὸ σχῆμα εἰς τὸ D.

7. Τίθην τότε δύο ἀδιαφανῆ διαφράγματα δ, δ, ἥτοι δύο μεταλλικά ἐλάσματα, σχ. 2, πλησιέστατα εἰς τὸν κρύσταλλον, Σχῆμα 2.

ἐν ἑκατέρωθεν, ὥστε νὰ διακόψωσι τὰς εἰς τὰ πέρατα κείμενας δύο ἀκτίνας, τότε ἐπὶ τοῦ διαφράγματος D δὲν φαίνονται εἰ μὴ τὰ δύο εἰδῶλα τὰ ἐν τῷ μέσῳ κείμενα a καὶ b καὶ ἐπὶ τούτων τῶν εἰδώλων πρόκειται νὰ δείξωμεν τὸ φαινόμενον περὶ οὗ ὁ λόγος.

Τῷ ὄντι, καλύπτων μὲ μέλανα χάρτιν τὸ πεφωτισμένον ἡμικύκλιον A τὸ πρὸς τὰ δεξιὰ ἐμοῦ (στρέφοντος τὰ νῶτα πρὸς τὴν ὀπὴν a) παρατηρῶ τότε ἐπὶ τοῦ διαφράγματος D, ὅτι ἐκλείπει τὸ εἶδωλον a τὸ πρὸς τὰ ἀριστερὰ ἐμοῦ κείμενον. Καλύπτω ἔπειτα τὸ πεφωτισμένον ἡμικύκλιον B, τὸ πρὸς τὰ ἀριστερὰ ἐμοῦ ὑπάρχον, καὶ βλέπω ὅτι τότε ἐκλείπει τὸ εἶδωλον b τὸ κείμενον πρὸς τὰ δεξιὰ.

Παραπλήσιον δὲ εἶναι καὶ τὸ φαινόμενον, ὅπερ παριστάνει τὸ πείραμα τοῦ Monge.

Σημειωτέον ὅτι οὐδέποτε πρέπει νὰ γείνη χρῆσις δευτέρου φακοῦ τιθεμένου μετὰ τὸν κρύσταλλον, διότι ὁ φακὸς ἀντιστρέφει τὰ εἰδῶλα αὐτός.

(Ἐκ τῆς Revue Scientifique «Les Mondes» T. XXV
σ. 589. 3 Ἀπριλίου 1873. à Paris.)

Δ. Σ. ΣΤΡΟΥΜΠΟΣ.

ΕΛΕΓΧΟΥ ΑΝΑΙΡΕΣΙΣ.

Τὰ ἐν τῷ Ἀθηναίῳ περὶ τῆς ἀποδείξεως τοῦ πέμπτου αἰτήματος τοῦ Εὐκλείδου πολλοὶ ἴσως τῶν ὁμογενῶν ἐπιστήμονες μαθηματικοὶ ἀνέγνωσαν, ἀλλὰ μόνον ὁ φίλος Β. Λάκων εἰσήκουσε τὴν θερμὴν παράκλησίν μου καὶ ἤξιωσε νὰ κοινοποιήσῃ τὴν γνώμην του δημοσίᾳ διὰ τοῦ ἐν τῷ ζ' τοῦ Ἀθηναίου τεύχει ἐλέγχου τῆς ἀποδείξεως ταύτης τῆς προτάσεως

Ἐὰν δύο εὐθεῖαι ἦναι κάθετοι ἐπὶ τρίτην εὐθεῖαν, πᾶσα εὐθεῖα ἀπὸ σημείου τῆς ἐτέρας εὐθείας ἀγομένη κάθετος ἐπὶ τὴν ἄλλην θὰ ἦναι κάθετος καὶ ἐπὶ τὴν δευτέραν.

Εὐγνωμονῶ τῷ φίλῳ Β. Λάκωνι καὶ χάριν αὐτῷ πολλὴν ἔχω καὶ ἐπαίνου δὲ ἄξιον κρίνω αὐτὸν ὡς ἀληθῆ θιασώτην τῆς ἐπιστήμης. Ἐλπίζω δὲ ὅτι θ' ἀναγνώσῃ μετὰ ἐπιστημονικῆς ἀκριβείας καὶ τὰ ἐξῆς, ἅτινα χάριν τῆς ἀληθείας καὶ οὐχὶ φιλονικείας κρίνω καθήκον μου νὰ ἐκθέσω.

Ὁ κύριος Λάκων κρίνει ὅτι ἡ ἐμὴ ἀπόδειξις ἔχει λάθος, τὸ δὲ λάθος συνίσταται εἰς τοῦτο, ὅτι ἄνευ ἀνάγκης παραδέχομαι ὅτι οἱ πόδες τῶν ἐπὶ τὴν ἐτέραν εὐθεῖαν καθέτων, οἱ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον προσεγγίζοντες εἰς τοὺς πόδας τῆς κοινῆς ἐπὶ τὰς δύο εὐθείας καθέτου, θέλουσιν ὑπερβῆ τοὺς πόδας αὐτῆς· διότι, λέγει δυνατόν οἱ πόδες τῆς κοινῆς καθέτου νὰ ἦναι ὅρια τῶν ἐπὶ τὴν ἐτέραν εὐθεῖαν μόνον καθέτων, ἢ κοινὴ δὲ κάθετος ὅριον τῶν καθέτων τούτων, αἱ δὲ ὀρθαὶ γωνίαι αὐτῆς καὶ τῶν δύο εὐθειῶν ὅριον τῶν ὀξειῶν γωνιῶν.

Ἐκ διαφόρων μὲν λόγων πείθομαι ὅτι ἐξ ἀνάγκης παραδέχομαι ὅτι παραδέχομαι, τὰ δὲ ὑποτιθέμενα ἐνταῦθα ὡς ὅρια ἀδύνατον νὰ ἦναι ὅρια, προκρίνω δὲ πάντων τοὺς ἐξῆς μόνους τώρα νὰ δηλώσω.

Ἐπειδὴ πρόκειται κυρίως περὶ γωνίας ἂν ἦναι ὀξεῖα ἢ ὀρθή, σκέπτομαι ἐπὶ ὀξείας γωνίας, τῆς ΒΑΓ, ὡς ἐξῆς.

α'. Αἱ πλευραὶ αὐτῆς ΑΒ, ΑΓ καὶ ἐπ' ἄπειρον ἐκτεινόμεναι ἐκατέρωθεν κεῖνται ἐφ' ὄλην αὐτῶν τὴν ἔκτασιν ἐν ἐνὶ καὶ τῷ αὐτῷ ἐπιπέδῳ. Τοῦτο δὲν ἐπιδέχεται, νομίζω, ἀντίρρησιν.

β'. Εἶναι ἀποδεδειγμένον ὅτι ἀπὸ παντὸς σημείου ἐκτὸς εὐθείας δεδομένης κειμένου, ἢ καὶ ἐπ' αὐτῆς, δυνατόν ν' ἄγῃται κάθετος ἐπ' αὐτήν, μία δὲ μόνον. Καὶ ἀπὸ παντὸς ἄρα σημείου τῆς ἐπ' ἄπειρον ἐκατέρωθεν ἐκτεινομένης ἐτέρας πλευρᾶς οἰαςδήποτε γωνίας δυνατόν ν' ἄγῃται κάθετος ἐπὶ τὴν ἄλλην ἢ ἐπὶ τὴν προεκβολὴν τῆς.

γ'. Ἐὰν μὲν ἡ γωνία ἦναι ὀρθή, οἷα ἡ ΔΑΓ, ἡ κορυφή Α τῆς γωνίας ΔΑΓ εἶναι κοινὸς ποῦς πασῶν τῶν καθέτων ἐπὶ τὴν ΑΓ ἀπὸ διαφόρων σημείων τῆς ΔΑ ἡγμένων.

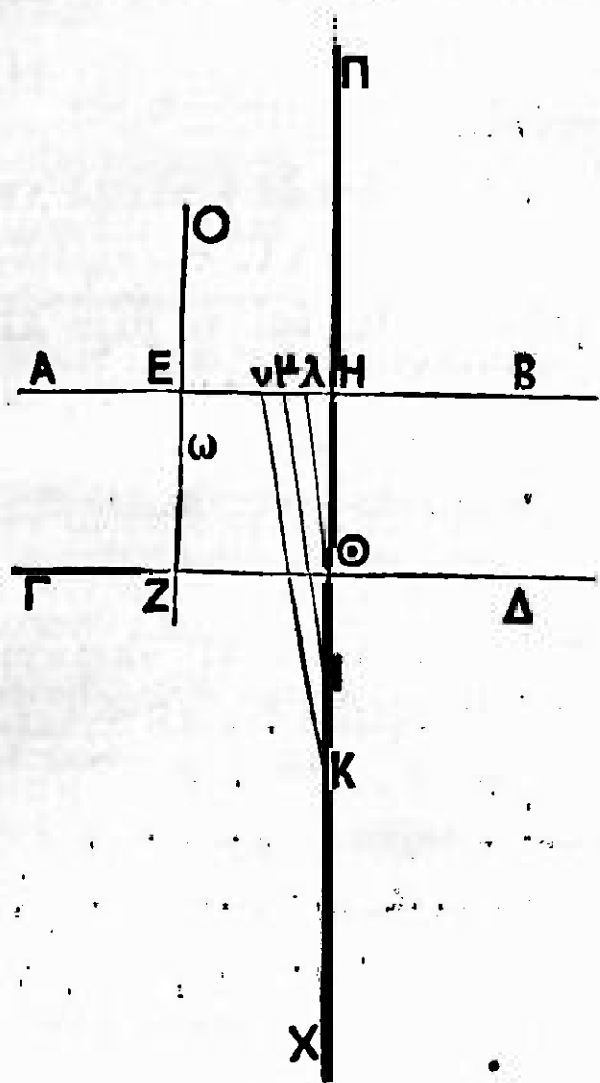
Ὁξείας δὲ οὔσης τῆς γωνίας, οἷα ἡ ΒΑΓ, ἐπειδὴ ἡ πλευρὰ ΑΒ ἐν μόνον σημεῖον ἔχει κοινὸν μετὰ τῆς καθέτου ΔΑ, τὴν κορυφὴν Α, πάντα δὲ τᾶλλα κεῖνται ἐτέρωθεν αὐτῆς, ἐπὶ τὰ μέρη ΑΓ (ἀντιθέτως δὲ τὰ τῶν προεκβολῶν αὐτῶν), οὐδεμία κάθετος ἐπὶ τὴν ΑΓ ἀπὸ σημείου τῆς ΑΒ ἀγομένη θὰ συμπίσῃ οὔτε μετὰ τῆς καθέτου ΔΑ οὔτε μετ' ἄλλης καθέτου ἀπ' ἄλλου σημείου τῆς ΑΒ ἀγομένης καὶ ἰκανῶς μακρὰν ὄντος· διότι ἀπὸ τοῦ συμπτώσεως σημείου θὰ ἦσαν δύο κάθετοι ἐπὶ τὴν αὐτὴν εὐθεῖαν ΑΓ, ὅπερ ἄτοπον. Πᾶσα κάθετος ἄρα ἐπὶ τὴν ΑΓ ἀπὸ σημείου τῆς ΑΒ ἀγομένη θὰ ἔχη ἐπὶ τῆς ΑΓ ἴδιον πόδα, διαφόρων δὲ καθέτων, ἀπὸ σημείων τῆς ΑΒ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀπεχόντων τῆς κορυφῆς Α ἀγομένων, καὶ οἱ πόδες ἐπὶ τῆς ΑΓ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον θ' ἀπέχωσι τῆς κορυφῆς Α, θὰ προσεγγίζωσι δ' ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον εἰς δεδομένον σημεῖον Ε τῆς ΑΓ. (*)

(*) Οἱ πόδες τῶν καθέτων τούτων εἶναι βέβαιον ὅτι θ' ἀπέχωσιν ἀλλήλων τόσον ὀλιγώτερον, ὅσῳ μᾶλλον ἡ γωνία ΒΑΓ προσεγγίζει εἰς τὴν ὀρθήν, ἀλλὰ θ' ἀπέχωσιν ἐν ὅσῳ ἡ γωνία ΒΑΓ εἶναι ὀξεῖα. Ἄν δε ἴσον ἢ ἄνισον θ' ἀπέχωσιν ἀλλήλων εἶναι ἀδιάφορον τώρα εἰς τὸν σκοπὸν μου.

δ'. Ἐπειδὴ ἡ AB πλευρὰ τῆς γωνίας BAG ὑποτίθεται ἐπ' ἀπειρον ἐκτεινομένη καὶ διὰ τοῦτο τὰ σημεῖα αὐτῆς, ἀφ' ὧν ἄγονται αἱ κάθετοι ἐπὶ τὴν AG , ὄριον δὲν ἔχουσι, καὶ ἐπειδὴ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀφισταμένων τῆς κορυφῆς A τῶν σημείων τῆς AB , ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀφίστανται αὐτῆς καὶ οἱ ἐπὶ τῆς AG πόδες τῶν καθέτων, ἀνάγκη (ἀνάγκη δὲ τοιαύτη καὶ θεοὶ πείθονται) μιᾶς τῶν καθέτων τούτων ὁ ποὺς ἢ νὰ ταυτισθῇ μετὰ δεδομένου σημείου E ἐπὶ τῆς πλευρᾶς AG , ἢ νὰ ὑπερβῇ αὐτὸ ἀπέχων τῆς κορυφῆς πλείοτερον.

Ἀρκούμενος τώρα εἰς ταύτας τὰς σκέψεις, ἅς θεωρῶ ἀνεπίδεκτους ἐλέγχου μεχριστοῦ ἄλλοι μᾶλλον ἐγκύψαντες εἰς τὰς ἀκριβεῖς ἀποδείξεις εὕρωσι λάθος τι, προβαίνω εἰς τὸ κύριον ζήτημα.

(σχ 2)

Ἐστῶσαν δύο εὐθεῖαι AB , $ΓΔ$ κάθετοι ἐπὶ τὴν ZO , ἔστω δὲ καὶ ἡ ἐπ' ἀπειρον ἐκτεινομένη ἐκατέρωθεν εὐθεῖα $ΠΧ$ κάθετος ἐπὶ τὴν $ΓΔ$. Ἡ κάθετος αὕτη $ΠΧ$ ἐπὶ τὴν $ΓΔ$ λέγω ὅτι εἶναι κάθετος καὶ ἐπὶ τὴν AB καὶ δὴ καὶ ἡ γωνία $ΑΗΘ$ ὅτι εἶναι ὀρθή.

Διότι ἂν ἡ γωνία $ΑΗΧ$ ᾖ ὀξεῖα, ἀπὸ διαφόρων σημείων $Θ$, I , K , κλ. τῆς ἀπείρου πλευρᾶς HX , ἴσον δὲ ἀλλήλων ἀπεχόντων, ἄγομεν κάθετους ἐπὶ τὴν AH πλευρὰν τὰς εὐθείας $Θλ$, $Iμ$, $Kν$, κλ. τούτων δὲ τῶν καθέτων οἱ πόδες $λ$, $μ$, $ν$, κλ. ἀφίστανται ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀπὸ τῆς

κορυφῆς H καὶ προσεγγίζουσιν ὡσαύτως εἰς τὸν πόδα E τῆς ἐπὶ τὴν AH καθέτου EZ ($γ'$). Μία δὲ τῶν καθέτων τούτων θὰ συμπέσῃ ἐξ ἀνάγκης μετὰ τῆς EZ ἢ κατὰ τὸν πόδα αὐτῆς E ἢ κατ' ἄλλο τι σημεῖον αὐτῆς $Ω$ ($δ'$). Δὲν θὰ ταυτισθῇ δὲ μετὰ τῆς EZ . Διότι αἱ μὲν EZ , HX ὡς κάθετοι ἐπὶ τὴν $ΓΔ$ δὲν ἔχουσι κανὲν

σημεῖον κοινόν, τῶν δὲ καθέτων $Θλ$, $Iμ$, $Kν$, κλτ. ἔχει ἐκάστη κοινὸν σημεῖον ἐν τῶν $Θ, I, K$, κλτ. μετὰ τῆς HX ὥστε ἀδύνατον νὰ ταυτίζωνται μετὰ τῆς EZ αἱ κάθετοι $Θλ$, $Iμ$ κλ.

Ἐπειδὴ ἄρα ἐξ ἀνάγκης μία (ἢ πλείοτεροι) τῶν ἀπὸ σημείου τῆς HX κάθετος ἐπὶ τὴν AH πλευρὰν τῆς ὀξεῖας γωνίας $ΑΗΧ$ (ἢ ἑκατοστῆ, ἢ χιλιοστῆ, ἢ ἑκατομμυριοστῆ κλ.) θὰ συμπέσῃ μετὰ τῆς καθέτου EZ ἐπὶ τὴν AH κατὰ τι σημεῖον E ἢ $Ω$, εἶναι διὰ τοῦτο προφανέστατον ὅτι ἀπὸ τοῦ σημείου E ἢ $Ω$ θὰ ᾖναι δύο κάθετοι ἐπὶ τὴν AH , ὅπερ ἄτοπον.

Ἡ γωνία ἄρα $ΑΗΧ$ ἀδύνατον νὰ ᾖ ὀξεῖα.

Ὡς ἐκ περισσοῦ δὲ προσθέτω ὅτι ἂν ἡ γωνία $ΑΗΧ$ ᾖ ἀμβλεῖα, ἐπειδὴ ἡ προσκειμένη αὕτῃ γωνία $ΑΗΠ$ εἶναι ὀξεῖα, δι' ὁμοίων μὲ τὰ προειρημένα περὶ τῆς ὀξεῖας ἀποδεικνύεται ὅτι οὐδὲ ἀμβλεῖα εἶναι δυνατὸν νὰ ᾖ ἡ γωνία $ΑΗΧ$.

Ἡ $ΑΗΧ$ ἄρα γωνία εἶναι ὀρθή, καὶ ἡ $ΠΧ$ ἡ κάθετος ἐπὶ τὴν $ΓΔ$ εἶναι κάθετος καὶ ἐπὶ τὴν AB .

Ἐὰν τὰ ἤδη οὕτως ἀποδεδειγμένα ᾖναι ἀνεπίδεκτα ἐλέγχου, δὲν ἐξάγεται ὅτι αἱ τρεῖς ὑποθέσεις τοῦ ἐλέγχου εἶναι ἀπαράδεκτοι ὡς ἀδύνατοι; Διότι ἐν τῇ προτέρᾳ ἀποδείξει τοῦ πρώτου θεωρήματος αἱ κάθετοι ἐπὶ τὴν EH ἀπὸ σημείων τῆς $ΓΔ$ ἄλλο δὲν εἶναι ἢ μέρη τῶν ἐνταῦθα καθέτων $Θλ$, $Iμ$ κλ. ἐπὶ τὴν EH ἀπὸ σημείων τῆς πλευρᾶς HX , αὗται δὲ ὄριον δὲν ἔχουσι.

Ἀρκούμενος δὲ εἰς τὰ ἤδη εἰρημένα παραιτοῦμαι τῆς ἐκθέσεως ἄλλων ἀτόπων, εἰς τὰ ὅποια ἡ ὑπόθεσις τῶν ὀρίων ἄγει. Ἐνόσω δὲ ἄλλος ἐλεγχος ἀνεπίδεκτος ἐξελέγξω δὲν μοι γείνη γνωστός, δικαιοῦμαι νὰ φρονῶ ὅτι τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος θεώρημα εἶναι ἀνευ λάθους ἀποδεδειγμένον, καὶ δὴ καὶ τὸ τοῦ Εὐκλείδου αἴτημα τρέπεται εἰς θεώρημα, ὅπερ ἐκ τῶν προειρημένων καὶ κατ' εὐθείαν ἀπλοῦστατα τρανῶς ἀποδεικνύεται, ὡς εὐκόλως ἕκαστος καταλαμβάνει.

Παύων δὲ τώρα παρακαλῶ τοὺς ὁμογενεῖς νὰ μὴ μὲ κατακρίνωσι, διότι ἡσχολήθην ὀλίγον εἰς εὔρεσιν τῆς τοῦ αἰτήματος τοῦ Εὐκλείδου ἀποδείξεως μετὰ τὴν ἐνασχόλησιν διασήμεων μαθηματικῶν περὶ τὸ αὐτὸ ἔργον, ἀλλ' εἰς μάτην. Ἐνόσω δὲ αἱ ἀκαδη-

μίας δὲν κατατάσσουσι τὸ ζήτημα τοῦτο ἐν τοῖς ἀδυνάτοις, ὡς κατέταξαν τινες τὸ περὶ τοῦ τετραγωνισμοῦ τοῦ κύκλου, προκρί-
τώτερον νομίζω ν' ἀσχολῶμαι εἰς τοιαῦτα, ἐξ ὧν, ἐὰν ἀποτύχω-
σιν, οὐδεὶς βλάπτεται, παρὰ νὰ διατελῶ ἐν ἀργίᾳ.

ΑΓ' 1873 Ὀκτωβρίου 2.

X. ΒΑΦΑΣ.

ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΑ ΚΑΙ ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΚΑ.

1) Ἔτση καὶ ἐδῶ.

Ὁ μακαρίτης Μαυροφρύδης ἔγραψεν ἐν τῷ Φιλίστορι, ἐν τῷ πρώτῳ
τόμῳ τούτου τοῦ φιλολογικοῦ περιοδικοῦ, κατὰ τὸ ἔτος 1861
διατριβὴν περὶ τοῦ μορίου ἔτσι (ἔτσι*). Ἐκ ταύτης μανθάνομεν
ὅτι καὶ ἡ παραγωγή τοῦ μορίου τούτου καὶ ἡ γραφή εἶνε διὰ τοὺς
Ἕλληνας *res desperata*. Ἀκολούθως ὁ Κ. Μαυροφρύδης ἐκθέ-
τει τὰς διαφόρους παραγωγὰς τοῦ ἔτσι (διότι οὕτω γράφει), ἃς
διάφοροι σοφοὶ πρότερον ἔκαμον καὶ πάσας ἐξελέγχει ὡς ἡμαρ-
τημένας. Ἐκ τῶν σοφῶν ἐκείνων ὁ μὲν Κοραῆς παράγει τὸ μόριον
τούτο ἐκ τοῦ ἔτσι, ἄλλοι δὲ ἐκ τοῦ ἔστι, ἄλλοι ἐκ τοῦ λατινι-
κοῦ *ei sic*, καὶ ὁ Γάλλος *Dehèque*, ἐπιθείς τὴν κορωνίδα τῆς
ἀκρισίας, ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ *ainsi*. Συμφωνοῦμεν πληρέστατα μετὰ
τοῦ κ. Μαυροφρύδου καὶ ἡμεῖς καὶ πάντες οἱ ἀναγνῶσται περὶ τοῦ
ἐσφαλμένου πασῶν τούτων τῶν παραγωγῶν, οὐχ ἥττον ὅμως καὶ
αὐτοῦ ἡ παραγωγή, ὡς βεβιασμένη καὶ ἀπίθανος, εἶνε ἀποδοκι-
μαστέα. Θαυμάζομεν, πῶς ὁ κ. Μαυροφρύδης, ἄνθρωπος, εἴπερ
τις καὶ ἄλλος τῶν Ἑλλήνων, ἐντριβῆς εἰς τὴν γλωσσολογίαν, καὶ
λαμπρὰν ἀπόδειξιν δούς τῆς περὶ τὴν ἐπιστήμην ταύτην ἐμπει-
ρίας του εἰς τὸ *opus postumum* «Δοκίμιον ἱστορίας τῆς ἑλλη-

(*) Ἡ γραφὴ ἔτσι, διὰ τοῦ τς δηλ. εἶνε διὰ φυσιολογικὰς λόγους
ἀδόκιμος.

νικῆς γλώσσης», παρεσύρθη νὰ κάμῃ τόσον γελοίαν ἐτυμολογίαν
τοῦ ἔτση. Διότι παράγει τοῦτο ἐκ τοῦ ἐδέτε, παρασυρθεὶς ἐκ τοῦ
ἐδίτις (ἢ ἐδήτις), ὃ εὔρε παρὰ τῷ Γεωργίλῳ «Θανατικὸν Ἔρ-
δου» ὡς καὶ παρὰ τῷ Στεφάνῳ Σαχλήκῃ, ἐξ οὗ φέρει καὶ τὸ ἐξῆς
χωρίον

«Καὶ ὡσὰν σκεπάζει τὸν νεκρὸν ἡ πλάκα τοῦ μνημάτου
ἐδῆτις κρατεῖ καὶ ἡ φυλακὴ τοὺς ζωντανοὺς ἀνθρώπους».

Τὸ ὑποθετικὸν ἐδέτε, φρονεῖ ὅτι ἡ παρήχθη ἐκ τοῦ ᾧδέτε ἢ
ὅτι τὸ ἐδὲ εἶνε ταῦτὸν τῷ ἦδη. Ἐκ τοῦ ἐδέτε ἔπειτα διὰ προσθα-
φαιρέσεων σχηματίζει ἐδέτες, ἐδέτις, δέτις, ἔτις, ἔτσ, ἔτσι.
Πάντα ταῦτα εἶνε ἀπίθανα, καὶ διὰ τοῦτο ἐδικαιούμην ν' ἀπο-
πειραθῶ νὰ εὔρω τὴν ἀληθῆ ἐτυμολογίαν, καὶ πρὸς τοῦτον τὸν
σκοπὸν ἀκριβῶς προσέσχον εἰς τὰς συγγενεῖς τῆς ἑλληνικῆς γλώσ-
σης, εἰς τὰς ὁποίας λέξεις παραμοίως ἐσχηματισμέναι ὑπάρχουσιν.

Τὸ μόριον ἔτση θεωρῶ συγκείμενον ἐκ τοῦ ε καὶ τῆ. Τὸ τῆ
τοῦτο εἶνε ἐνικὴ δοτικὴ τοῦ θηλυκοῦ τοῦ ἀντωνυμιακοῦ στελέ-
χους *ia*, ἣτις ἔχει καὶ τὴν σημασίαν τοῦ οὔτως, καὶ ἀναφαίνεται
εἰς τὸ τῆδε συνδεδεμένον μετὰ τοῦ δε, δεικτικὴν σημασίαν ἔχον-
τος. Τὸ δὲ ε εἶναι τύπος τοῦ ἀντωνυμ. στελέχους *i*, τὸ ὁποῖον
ἔχει δεικτικὴν σημασίαν καὶ ἀναφαίνεται εἰς πολλὰς ἀντωνυμίας
καὶ ἐπιρρήματα καὶ τῆς σανσκριτικῆς γλώσσης καὶ τῆς λατινι-
κῆς πρὸ πάντων (*). Ἐκ τῶν λέξεων τούτων παρουσιάζω μόνον ἐν-
ταῦθα ἐκείνας, ἐν αἷς εὐρίσκονται ἀμφότερα, καὶ τὸ *i* καὶ *ia*, συν-
τεθειμένα εἰς μίαν λέξιν. Τοιαῦτα εἶνε εἰς τὴν σανσκριτικὴν αἰ *i-ias*
= ἐντεῦθεν, *i-ia* = τοῦτο, *i-ia* = οὔτω, ἔτση, εἰς δὲ τὴν λατινι-
κὴν *i-la* = οὔτως, *i-lem* κτλ. Τὸ τῆς λατινικῆς *ia* εἶνε μόριον ἀφαι-
ρετικῆς πτώσεως καὶ σύγκεται ἐκ τοῦ ἀντωνυμιακοῦ στελέχους *i*

(*) Τὸ στέλεχος *i* εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ὀλίγα μόνον ἔχνη κατέ-
λιπε, τὴν σπανιωτάτην ὀνομαστικὴν ἴ = αὐτός, καὶ τὴν αἰτιατικὴν ἴν =
αὐτὸν, αὐτὴν (ἴδε *Kuhns zeitschrift* 8, σελ. 343 καὶ 344) καὶ τὸ
ἐπιτατικὸν δεικτικὸν *i* εἰς τὸ οὐ το σί, τοῦ τι, τοῦ δι κτλ. Ἴσως
τοῦτο εἶνε καὶ τὸ πρῶτον στοιχεῖον τοῦ ἔ - τι, τοῦ ὁποῖου τὸ δεύτερον
στοιχεῖον τοῦλάχιστον ἀνήκει εἰς τὸ στέλεχος *ia*. Ὡσαύτως καὶ τὸ
ἐ - κ εἶ, ἐ - κ εἶν ος ἔχουσι τὸ *i* τοῦτο ὡς τὸ πρῶτὸν τῶν στοιχείων.

καὶ τοῦ *ta* (ἀρχικῶς *tad*), τὸ ὁποῖον εἶνε ἐνικὴ ἀφαιρετικὴ θηλυκοῦ τοῦ ἀντωνυμιακοῦ στελέχους *ta*, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκουν τὰ *ta-m* οὕτω, *tu-m*, καὶ τὸ δεύτερον στοιχεῖον τοῦ *au-te-m*, *i-te-m*, καὶ πολλῶν ἄλλων συνθέτων ἀντωνυμιῶν ἢ ἀντωνυμιακῶν ἐπιρρημάτων καὶ συνδέσμων. Φρονῶ λοιπὸν, ὅτι τὸ ἐκ τοῦ *ε* καὶ τῆ συντιθέμενον *ετη*, τὸ ὁποῖον εἰς μεταγενεστέρους χρόνους μετέβη εἰς τὸ *ετση*, ἐσχηματίσθη ἀπαραλλάκτως ὅπως εἰς μὲν τὴν σανσκριτικὴν τὸ *iha* ἢ *ili*, εἰς δὲ τὴν λατινικὴν τὸ τὴν αὐτὴν ἔχον σημασίαν *ita*. Ἐνταῦθα δοθείσης ἀφορμῆς δὲν δύναμαι νὰ μὴ ἐκφράσω τὸν θαυμασμόν μου διὰ τὴν τόσον ζωτικὴν δύναμιν τῆς τοσοῦτον παραγνωρίζομένης γλώσσης τοῦ λαοῦ, ἥτις μᾶς διέσωσε πιστότατα λέξεις εἰς ἀρχαιοτάτους χρόνους σχηματισθείσας. Αὕτη εἶνε ἡ γνώμη ἡμῶν περὶ τῆς παραγωγῆς τοῦ *ετση*, ἣν μετὰ πεποιθήσεως ὑπερασπίζομεν, πάσας δὲ τὰς μέχρι τοῦδε γενομένας ἀποδοκιμάζομεν, καὶ συμβουλεύομεν τοὺς ἀσχολουμένους εἰς παραγωγὰς νὰ μὴ πλάττωσι ταύτας διὰ προσθαφαιρέσεων, ὡς διὰ μαγικῆς ράβδου, οὔτε τὰ τῆς ἐλληνικῆς διὰ μόνης τῆς ἐλληνικῆς νὰ ἐξηγῶσι, διότι αὕτη δὲν παρήχθη μόνη, ἀλλ' ἔχει καὶ ἀδελφὰς γλώσσας, πολλὰ τὰ κοινὰ ἔχουσα πρὸς αὐτάς.

Μεταβαίνοντες εἰς τὸ *εδῶ* κρίνομεν καλὸν νὰ εἴπωμεν ὀλίγα καὶ περὶ τοῦ *εδίτις* ἢ *εδήεις*, τὸ ὁποῖον ὁ Μ. μεταχειρίζεται πρὸς ὑποστήριξιν τῆς γνώμης του. Ταῦτα προῦκυψαν ἐκ τοῦ *ε-δέ-τη*, ὅπερ ἐκ τριῶν δεικτικῶν ἀντωνυμιακῶν στελεχῶν σύγκριται (*ε-δε-τῆ*). Περὶ τοῦ πρώτου καὶ τρίτου ἐγένετο μέχρι τοῦδε λόγος. Τὸ δεύτερον εἶνε τὸ δεικτικὸν μόριον *δέ*, ὅπερ εἶνε τὸ δεύτερον στοιχεῖον τῶν *ε-δε*, *ῶδε*, *τῆ-δε* κ.τ.λ. Ἡ σύνθεσις τριῶν ἀντωνυμιακῶν στελεχῶν δὲν πρέπει νὰ μᾶς φανῆ παράδοξος, ἐπειδὴ συχνὰ τοιαύτας ἀπαντῶμεν, καὶ παράδειγμα τούτου φέρομεν τὸ λατινικὸν *i-ti-dem*, τὸ ὁποῖον ἔχει ἐντελῆ ἀναλογίαν πρὸς τὸ *ε-δέ-τη*, διότι, *idem: i-ti-dem = ε-τη: ε-δέ-τη*. Ἐνταῦθα μνημονευτέον καὶ τὸ *i-den-ti-dem*.

Εἰς τὴν νεοελληνικὴν γλῶσσαν ὑπάρχουσι καὶ ἄλλα ἐπιρρηματα, τὰ ὁποῖα εἶνε κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐσχηματισμένα, π. χ. *ε-δε-κεῖ*, *ε-δε-παῖ*, *ε-δε-ποῦ*, καὶ *ε-δ-ῶ*. Τὸ *ε-δε-κεῖ* ἐκ τριῶν στε-

λεχῶν σύγκριται, ὧν τὸ πρῶτον καὶ τὸ τρίτον εὑρίσκεται εἰς τὸ *ε-κεῖ* εἰς μίαν λέξιν συντεθειμένα (τὸ *κεῖ* εἶνε ἡ τοπικὴ πτώσις τοῦ *σελέχους κα* (ἐλλ. *κο* καὶ *πο*). Καὶ τὰ δύο ἄλλα, ὡς καὶ τὸ *ε-δε-ποιός* οὐδεμίαν δυσκολίαν παρουσιάζουσιν. Καὶ τὸ *ε-δ-ῶ*, ὅπερ ὁ Κοραῆς ἐσφαλμένως νομίζει ὅτι ἐγένετο κατ' ἀναγραμματισμὸν ἐκ τοῦ *ῶδε*, σύγκριται, ὅπως τὰ προηγούμενα, ἐκ τριῶν μερῶν, *ε-δ-ῶ*, ἐξ ὧν τὰ δύο τελευταῖα εὑρίσκονται καὶ εἰς τὸ *ῶ-δε* συνηνωμένα. Τὸ στέλεχος δὲ εἰς τὸ *εδῶ* ἐγένετο δὲ πρὸ τοῦ ἀκολουθέντος *ῶ*, ὅπως εἰς *το-δ-ί*. Τέλος ὁμοίας συνθέσεις βλέπομεν καὶ εἰς τὸ *ε-δά* καὶ εἰς τὸ *ε-δα-νά*, τὰ ὁποῖα ἀμφότερα ἔχουσι τὴν σημασίαν τοῦ *νῦν*. Ἡ ρίζα *δα* κρύπτεται ἢ αὐτὴ καὶ εἰς τὸ *δη*, ἢ *δη*, ἢ δὲ ρίζα *να* τοῦ *εδανά* εἶνε ἢ αὐτὴ μ' ἐκείνην, ἐξ ἧς προῆλθε τὸ *νῦ* καὶ *νῦν*. Πρβλ. Νεοελλ. Ἀναλ. Τομ. Α. Φυλλ. Ζ σελ. 398 καὶ 399.

2) Ἀλλοιμονορ ἢ ἀλλύμονορ ;

Ἡ λέξις αὕτη ἔλαβε διαφόρους καὶ παραδόξους ἐτυμολογίας, καθ' ἃς ἐκ δύο ἢ τριῶν λέξεων ἀποτελεῖται. Παρατρέχων τὴν ἐξέλεγχιν τῶν ἐτυμολογιῶν τούτων συντομίας χάριν, ἐκθέτω τὴν ἐμὴν περὶ τῆς ἐτυμολογίας τῆς λέξεως γνώμην. Φρονῶ δηλ. ὅτι ἡ λέξις εἶνε μεταβεβλημένος τύπος τοῦ *ἀλλύμενος* καὶ διὰ τοῦτο πρέπει νὰ γράφηται τὸ *ἀλλύμονορ* διὰ τοῦ *υ*. Ἡ λέξις εἶνε ἐνικὸς τοῦ οὐδετέρου τῆς μετοχῆς τοῦ μέσου ἐνεστώτος *ἀλλύμενος*, ἥτις ἔχει καὶ ἐνεργητικὴν σημασίαν. Πρὸς ὑποστήριξιν τούτου δύναμαι, ὡς φρονῶ, νὰ μεταχειρισθῶ τὸ ὁμηρικὸν *οὐλύμενος*, περὶ οὗ ὁ Κούρτιος πραγματεύεται εἰς τὰ *Studien* τόμ. V σελ. 218 καὶ ἀποδεικνύει ὅτι τὸ *οὐλύμενος* εἶνε τύπος μετοχῆς ἐνεστώτος, ὡς τὸ *βουλύμενος*. Ὁ βραχύτερος τύπος *ὀλύμενος*, ὁ παρ' Εὐριπίδῃ ἀπαντῶν ἐν Φοινίσσαις στ. 1037 ἀνταποκρίνεται εἰς τὸ ὁμηρικὸν *εβόλορτο*. Τοῦ *βούλομαι* ἀρχικὸν τύπον δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν μετὰ τοῦ Κ. Brugmann *Stud. IV. 121* στηριζόμενοι ἐπὶ τοῦ λεσβιακοῦ *βόλλομαι*, δωρ. *βώλομαι* ἀρχικὸν τύπον *βόλλομαι* ὅστις συμφωνεῖ ἐντελῶς τῷ σανσκριτ. *vr-nā-mi* ἢ *vr-nō-mi* = *αἰροῦμαι*, καὶ τὸ *βόλλεται* πιθανῶς προῦκυψεν ἐκ τινος *βόλλεται*, ὃ δύναιται νὰ παραβληθῆ πρὸς τὸ σανσκριτ. *vr-ni-tē*. Ἀλλὰ κα

ἡ μετάβασις ἀπὸ τοῦ *νυ-μαι* εἰς *νο-μαι* εἶνε δυνατὴ, ὡς δεικνύει τὸ πτάρνεται καὶ πτάρνυται. Δυνάμεθα λοιπὸν νὰ ὑποθέσωμεν τοῦ ἐνεργητικοῦ ὀλ-λυ-μι = ὀλ-νυ-μι μέσον τύπον ὀλ-λο-μαι καὶ δι' ἀναπληρωτικῆς ἐκτάσεως οὐλομαι. Δὲν πρέπει διόλου νὰ φανῆ παράδοξον, ὅτι ἔχει ἡ μετοχὴ αὕτη ἐνεργητικὴν σημασίαν, ἀφοῦ πολλαχοῦ μεταβάλλονται αἱ καταλήξεις τῶν ἐνεργητικῶν καὶ μέσων ῥημάτων. Παράβαλλε βιάζειν καὶ βιάζεσθαι, γράναι καὶ γράσθαι, ἴκειν καὶ ἴκεσθαι. Ταῦτα λέγει ὁ Κούρτιος. Τώρα ἐπανερχόμεθα εἰς τὸ ὀλλόμενος, τὸ ὁποῖον θεωροῦμεν ὅμοιον τῷ οὐλλόμενος. Ὅπως τοῦτο ἔχει ἐνεργητικὴν σημασίαν, καὶ ταῦτόν τῷ ὀλέθριος εἶνε, οὕτω καὶ εἰς τὸ ἀλλύμονον τὴν αὐτὴν σημασίαν ἀποδίδομεν ἀλλύμονοι = ὀλλύμενοι = ὀλέθριοι, κακόν. Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται, διὰ τί τὸ ἀλλύμονον πάντοτε μετὰ δοτικῆς συντάσσεται, π. χ. ἀλλύμονον ἔσένα, ἀλλύμονον ἔς τὸ κράτος. Ἀντὶ τοῦ ἀλλύμονον ἀπαντᾷ ἐνίοτε καὶ τὸ ἀλή (ἢ ἀλλή), ὅπερ κατήντησεν ὡσαύτως ἐπιφώνημα. Τοῦτο νομίζομεν ὅτι ἀρχικῶς ἦτο οὐσιαστικὸν καὶ εἶχε τὴν σημασίαν τοῦ ὀλεθρος, ἀφανισμός, π. χ. ἀλλή ἔς ἐσένα, ἀλλή ἔς τὴ τύχη μου.

3) Κυττάζω ἢ κιτάζω;

Ὁ Κοραῆς παράγει τὴν λέξιν ταύτην ἐκ τοῦ κυπτάζω. Τοῦτο κατὰ φθογγολογικὸν νόμον ἠδύνατο νὰ ἦναι ὀρθόν, διότι ἐξ ἄλλων γλωσσῶν δύναται ν' ἀποδειχθῆ (ὅπερ ὅμως εἰς τὴν ἐλληνικὴν μέχρι τοῦδε δὲν εὔρον), ὅτι τὸ *pt* δύναται νὰ μεταβληθῆ εἰς *tt*. Διότι εὐρίσκομεν εἰς μεταγενεστέραις λατινικαῖς ἐπιγραφαῖς *ollimo*, *scrillus* (καὶ μὲ ἐν *t*, *scritus*), καὶ εἰς τὰς ῥωμανικὰς γλώσσας ἢ ἀλλαγὴ αὕτη τῶν συμφώνων ἐγένετο συχνοτέρα, ὡς εἰς τὴν ἰταλικὴν *ottuso* ἀντὶ τοῦ *obtusus*, *adottatione* ἀντὶ *adoptatio*, *preccettore* ἀντὶ *praeceptor*, καὶ εἰς τὴν γαλλικὴν *grotte* ἀντὶ *crypta*, *route* ἀντὶ *rupta* (*via*), *écrit* ἀντὶ *scriptus* κτλ.

Ἄλλ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν σημασίαν τοῦ κυπτάζω, δὲν δυνάμεθα νὰ παραγάγωμεν τὸ κυτάζω ἐκ τοῦ κυπτάζω. Διότι τὸ κυπτάζω ἔχει μόνον τὴν σημασίαν τοῦ διατρίβω, ἐρασχολοῦμαι, πορῶ περί τι (*incumbere*), οὐδέποτε ὅμως καὶ τὴν σημασίαν

τοῦ παρατηρῶ, κιτάζω, ὅπως ἐσφαλμένως ὁ Βυζάντιος εἰς τὸ λεξικόν του ἀναφέρει. — Ἡ παραγωγὴ τῆς λέξεως ταύτης εἶνε τῆ ἀληθεία δύσκολος, καὶ πολὺν χρόνον περὶ αὐτὴν ἐβασανίζομεν, ὅτε νεωστὶ ὁ ἐπιμελέστατος καὶ μετ' ἐνθουσιασμοῦ εἰς τὴν γλωσσολογίαν παραδοθεὶς μαθητὴς μου Ἀναστάσιος Ι. Ζάκας μοὶ προὔτεινε τὴν παραγωγὴν αὐτῆς ἐκ τῆς ῥίζης *ok*, ἣτις εὐρίσκεται εἰς τὸ *oculus*. Ἡ παραγωγὴ αὕτη μ' ἔφερεν ἐπὶ πολὺν χρόνον βασανιζόμενον εἰς τὴν ἀληθῆ ὁδόν. Ἡ ῥίζα *ak* ὀρᾶν διὰ χειλισμοῦ ἐγένετο ἐν τῇ ἐλληνικῇ γλώσσῃ *οπ-ωπα*, ὄμμα (*οπ-μα*) ὄπ-η, ὄφ-θαλμῶ-ς. Πρὸς Κουρτ. Ἐτυμολ. σ. 423. Τὸ ἀρχικόν *k* ὑπάρχει εἰς τὸ *ὄκ-τ-αλλος* = ὄφθαλμός, καὶ εἰς τὸ *ὄκκον* = ὄφθαλμόν (*Ἰσούχ*). Ὁφθαλμός ἐγένετο διὰ δασυμοῦ ἐκ τοῦ *οπ-τ-αλμο-ς* (*οκ-τ-αλμο-ς*). Ἐκ τῆς μηκυνθείσης ῥίζης *οπτ* προῆλθον αἱ λέξεις *ὄπ-τ-αίνω* καὶ *ὄπ-τ-άζο-μαι*. Ἀναντιρρήτως δὲ ὄπτάζομαι προῆλθεν ἐκ τοῦ ὄκτάζομαι εἴτε ὄκτάζω. Ἐκ τούτου δι' ἀποβολῆς τοῦ *ο* ἐγένετο *κτάζω*, ὅπου βαθμῆδόν μεταξὺ τοῦ *κ* καὶ *τ* παρεισέφρησε *ι* πρὸς ἀποφυγὴν τῆς τραχείας προφορᾶς *κτα*: *κτάζω*, *κιτάζω*. Τοῦτο δύναται ν' ἀποδειχθῆ καὶ δι' ἀναλόγων παραδειγμάτων. Γουδι ἐκ τοῦ *ιγδίων* πρὸς *Neograeca Curt. stud. IV. 304. Dum prius i, quod accentu vacat, magis magisque primitiva quantitate privatur, quasi compensandi causa interget δ irrationalis quaedam ου nascitur, quae paullatim ita invalescit, ut denique vera vocalis existat, una cum ruina prioris ι*.

Τὸ αὐτὸ συνέβη καὶ εἰς τὴν λέξιν *ε-βιδία-ξε* = ἐσάθη ἢ βροχή, οὗ προῦποθέτομεν ἐνεστῶτα *βιδιάζω*, ὅστις ἀναντιρρήτως προῦκυψεν ἐκ τοῦ *εὐδιάω*, (*ε*)*βιδίαω*, ἐνθα ἐκπεσόντος τοῦ ἀτόνου *ε* εἰσεχώρησε μεταξὺ τοῦ *β* (*υ*) καὶ τοῦ *δ* ἐν *ι*.

Ἐκ τούτων λοιπὸν οὐ μόνον τὴν ὀρθὴν παραγωγὴν τοῦ *κιτάζω* μακθάνομεν, ἀλλὰ καὶ τύπον, ὅστις, ἐπειδὴ ἀμέσως προῆλθεν ἐκ τῆς ῥίζης *ok* (*ak*), εἶνε ἀρχαιότερος ἀπὸ τὴν λέξιν τῆς ἀρχαίας γλώσσας, ἣτις προῆλθεν ἐκ τῆς διὰ χειλισμοῦ τροποποιηθείσης ῥίζης, ὡς ἀνωτέρω ἐδείχθη. (ἔπεται συνέχεια)

Μ. ΔΕΦΝΕΡ,
ὕψηπτή.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΣΧΗΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΜΕΓΕΘΟΥΣ ΤΗΣ ΓΗΣ.

Εἰς τὴν ἄμεσον ἀντίληψιν τὸ σχῆμα τῆς γῆς, εἰάν δὲν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὰς τυχόν ἀνωμαλίας τῆς ξηρᾶς, φαίνεται ἐπίπεδον ἀποτελοῦν δίσκον. Τοιαύτη δὲ ἦτο καὶ ἡ περὶ αὐτοῦ δοξασία τῶν παναρχαίων χρόνων, ὡς περὶ τούτου δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν. Ὅποιον τὸ σχῆμα τῆς γῆς παρ' Ὀμήρῳ δὲν δυνάμεθα νὰ ἐξαγάγωμεν ἀμέσως· εὐλόγως ὅμως δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ἐκ τῆς δοξασίας αὐτοῦ ὅτι περιρρέεται αὕτη ὑπὸ τοῦ Ὀμηροῦ, τὸ ἐπίπεδον σχῆμα τοσοῦτο μᾶλλον, καθόσον ἐπὶ μακρὸν μετὰ τὸν Ὀμηρον εὐρίσκομεν ἐπικρατοῦσαν τὴν δοξασίαν ταύτην, ἣν καὶ ἡ ἄμεσος ἀντίληψις διδάσκει.

Προϊόντος ὅμως τοῦ χρόνου διὰ τῆς προσεκτικωτέρας παρατηρήσεως τῶν φαινομένων ἡ δοξασία αὕτη ἔπρεπε νὰ τροποποιηθῆ. Δὲν δυνάμεθα νῦν νὰ ἐξακριβώσωμεν ἂν ἡ παρατήρησις μόνη ἤγαγεν εἰς τὴν ὀρθὴν δοξασίαν περὶ τοῦ σφαιρικοῦ σχήματος τῆς γῆς, ἢ καὶ φιλοσοφικαὶ σκέψεις. Πιθανῶς ἡ πρὸς τὸν ὀρίζοντα μετατόπισις τοῦ ὄρατοῦ πόλου τῆς ἡμερησίας περιστροφῆς τοῦ οὐρανοῦ, καθόσον βαίνομεν ἀπὸ τόπου εἰς τόπον πρὸς Β. ἢ Ν., ὑπέδειξε τὸ τοιοῦτο σχῆμα, εἶτα δὲ φιλοσοφικαὶ θεωρίαι ἐστήριζαν αὐτὴν καὶ ἐχρησίμευσαν ὡς λόγος πρὸς τὴν παραδοχὴν τῆς. Ὅτι ἡ μέθοδος τῆς ἐρεύνης τῶν φαινομένων δὲν ἐστηρίζετο ἐπὶ μόνων τῶν παρατηρήσεων, μάλιστα πρὸ τοῦ Ἀριστοτέλους, φαίνεται ἐκ τῶν κυμάνσεων ὡς εἶπεῖν τῆς περὶ τοῦ σχήματος τῆς γῆς δοξασίας.

Ὁ Θαλῆς ἐδέχετο τὴν γῆν ἐπιπλέουσαν ἐπὶ τοῦ τὰ πάντα κατ' αὐτὸν παραγαγόντος στοιχείου, τοῦ ὕδατος. Ὅποιον τὸ σχῆμα, δὲν καταφαίνεται μὲν ἐκ τοῦ περὶ τῆς δοξασίας ταύτης χωρίου τοῦ Ἀριστοτέλους (περὶ Οὐρανοῦ β', 13), ἐκ τοῦ συνόλου ὅμως δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι δὲν ἐγίνωσκεν ἔτι ὁ Θαλῆς τὸ σφαιρικὸν σχῆμα τῆς γῆς, ὅπως τοῦτο ἀποδίδεται εἰς αὐτὸν ἐν τοῖς ἀρέσκουσι τοῖς φιλοσόφοις τοῦ Πλουτάρχου (Βιβλ. Δ', ι'). Ὁ Ἀναξίμανδρος ἐδέχετο τὴν γῆν ἰδρυμένην ἐν τῷ μέσῳ· τὸ σχῆμα δ' αὐτῆς ἐδέχετο κιονοειδές, οὗ τὴν ἄνω τῶν δύο ἐπι-

πέδων βάσεων κατοικοῦμεν ἡμεῖς· κατὰ τὴν μαρτυρίαν δὲ τοῦ Εὐσεβίου τὸ πλάτος τοῦ κίονος εἶνε τριπλάσιον τοῦ βάθους αὐτοῦ. Ὁ Ἀναξίμανδρος ἐδέχετο αὐτὴν φερομένην ὑπὸ τοῦ ἀέρος, ὅπως καὶ ὁ Δημόκριτος, ἀλλ' ὁ μὲν τραπεζοειδῆ, ὁ δὲ κοίλην δισκοειδῆ. Ὁ Λεύκιππος ἐδέχετο τὴν γῆν τυμπανοειδῆ. Ἐκ τῆς εἰς ζώνας διακρίσεως τῆς γῆς ὑπὸ τοῦ Πυθαγόρου, ὅπως τοῦτο ἀναφέρει ὁ Πλούταρχος ἐν τοῖς Ἀρέσκουσι, δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἐδέχοντο οἱ Πυθαγόρειοι τὸ σφαιρικὸν σχῆμα τῆς γῆς. Ὁ Ἀναξαγόρας ἐρωτᾶται ὑπὸ τοῦ Σωκράτους ἐν τῷ Φαίδωνι ἂν ἡ γῆ εἶνε στρογγύλη· ὅθεν, εἰάν ἀποδώσωμεν τὴν σημασίαν τοῦ σφαιρικοῦ εἰς τὴν λέξιν στρογγύλη, αὐτὸς ἐδέχετο τὸ σφαιρικὸν τῆς γῆς σχῆμα. Ἐν συνόλῳ ἀνευρίσκομεν ὅτι ἡ γῆ ἤρχισε νὰ θεωρῆται αἰωρημένη ἐν τῷ μέσῳ τοῦ παντός, μάλιστα δὲ κατὰ τοὺς Πυθαγορείους μὴ κατέχουσα τὸ μέσον, καὶ κινουμένη. Ἡ δοξασία ὅμως αὕτη δὲν ἐγένετο ὑπὸ πάντων ἀσπαστῆ, διότι ὁ Ξενοφάνης ἐδέχετο αὐτὴν ἐρριζωμένην εἰς τὸ ἄπειρον. Ὁ Πλάτων δὲν ἀποφαίνεται μὲν ῥητῶς περὶ τοῦ σφαιρικοῦ αὐτῆς σχήματος, ἐδέχετο ὅμως αὐτὴν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ παντός. Ἐάν δὲ τὸ ἐν τῷ Τιμαίῳ «εἰλομένην περὶ τὸν διὰ παντός τεταμένον πόλον» περὶ τῆς γῆς λεγόμενον ἐξηγήσωμεν περιτετυλιγμένην, κατὰ τὴν περὶ τούτου γνώμην τοῦ Βοικχίου, καὶ οὐχὶ περιστρεφομένην, πιθανὸν καθίσταται ὅτι ἐδέχετο αὐτὴν σφαιρικὴν περιτετυλιγμένην περὶ τὸν νοητὸν ἄξονα τῆς ἡμερησίας κινήσεως τῆς τὰ πάντα συμπαφερούσης οὐρανίας σφαίρας.

Παρὰ τῷ Ἀριστοτέλει τὸ σχῆμα τῆς γῆς διαρρήδην εἶνε σφαιρικόν. Τὸ τοιοῦτο δὲ ἐξάγει καὶ ἐκ τῆς ιδιότητος τοῦ βαρυτέρου πάντων τῶν στοιχείων, τοῦ τῆς γῆς, νὰ φέρεται πρὸς τὸ μέσον, ὅθεν προκύπτει ἐξ ἀνάγκης τὸ σφαιρικὸν σχῆμα, ὅπως ὑπάρχη ἰσορροπία, καὶ ἐκ τῶν φαινομένων τῶν ἐκλείψεων τῆς σελήνης καὶ τῆς ἐκτοπίσεως τῶν ἀστέρων κατὰ τὴν πρὸς Ν. ἢ Β. ἀπὸ τόπου εἰς τόπον μετάβασιν. Συμπεραίνει δ' ἐκ τῆς ἐκτοπίσεως ταύτης ὅτι καὶ τὸ μέγεθος τῆς γῆς δὲν εἶνε μέγαν, διότι ἐπιδήλως γίνεται ἄλλος ὁ ὀρίζων, δηλαδὴ ἄλλη εἶνε ἡ πρὸς αὐτὸν θέσις τῶν ἀστέρων, καὶ εἰάν μικρὸν μεταβῶμεν πρὸς ἄρκτον ἢ μεσημβρίαν.

Ἔτι δὲ ἀναφέρει ἐν τέλει τοῦ ἰδ' κεφ. τοῦ Β' περὶ οὐρανοῦ βιβλίου, ὅτι κατὰ τοὺς πειραθέντας νὰ εὕρωσι τὴν περιφέρειαν τῆς γῆς μαθηματικούς, αὕτη εἶνε τεσσαράκοντα μυριάδων πεδίων, ἤτοι 400 χιλ. σταδίων. Ἄν δὲ καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ εὕρωμεν ὠρισμένως τίς πρῶτος ἐδέχθη τὴν γῆν σφαιρικὴν, δύναται ὅμως νὰ θεωρηθῆ ὡς βέβαιον, ὅτι τοῦτο ἐγένετο πρὸ τοῦ Ἀριστοτέλους, διότι ἡ δοξασία αὕτη ἀποδίδεται εἰς προγενεστέρους αὐτοῦ, οἷον τὸν Παρμενίδην ἢ τὸν Ἀναξαγόραν, ὅπως προηγουμένως εἶπομεν, τέλος δὲ εἰς τοὺς μαθηματικούς.

Ἄφου ἅπαξ ἀπεδείχθη διὰ τῶν φαινομένων τὸ σφαιρικὸν σχῆμα τῆς γῆς, ἐπεκράτησεν ἡ ὀρθὴ αὕτη δοξασία, ἄνευ τῆς ὁποίας τὰ κατὰ τοὺς διαφόρους τόπους διάφορα φαινόμενα τοῦ οὐρανοῦ ἐκ τῆς πρὸς τὸν ὀρίζοντα διαφόρου θέσεως τῶν ἀστερισμῶν καὶ τοῦ ἡλίου, τὰ τῆς διαρκείας τῆς μεγίστης ἡμέρας, δὲν δύνανται λογικῶς νὰ ἐξηγηθῶσιν.

Πρὸς εὕρεσιν ὅμως τοῦ μεγέθους αὐτῆς ἦτον ἀνάγκη νὰ συνδυασθῶσιν ἄμεσοι ἐπὶ τῆς γῆς ἀναμετρήσεις τῆς ἀποστάσεως δύο τόπων αὐτῆς μετὰ φαινομένων τῆς οὐρανίας σφαίρας, παρατηρουμένων κατὰ τὴν ἀπὸ τοῦ ἑνὸς εἰς τὸν ἕτερον τόπον μετάβασιν καὶ ἐξαρτωμένων ἐκ τῆς σφαιρικότητος αὐτῆς. Ἐπρεπε δηλαδὴ νὰ εὕρεθῆ διὰ μὲν τῶν οὐρανίων φαινομένων ὁ ἀριθμὸς τῶν μοιρῶν τῆς περιφερείας τῆς γῆς, ὁ μεταξὺ τῶν δύο τόπων περιεχόμενος, διὰ δὲ τῆς ἀμέσου ἀναμετρήσεως τῆς ἀποστάσεως, τὸ μῆκος τοῦ μεταξὺ αὐτῶν τόξου· τὸ ἀπλούστερον δὲ πάντων, ἡ δι' οὐρανίων φαινομένων εὕρεσις τῆς διαφορᾶς τοῦ γεωγραφικοῦ πλάτους δύο τόπων κειμένων ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ μεσημβρινοῦ καὶ ἡ ἄμεσος ἀναμέτρησις τῆς μεταξὺ αὐτῶν ἀποστάσεως. Ἡ διαφορὰ τοῦ πλάτους ἰσοῦται μὲ τὸν ἀριθμὸν τῶν μοιρῶν τοῦ μεταξὺ τῶν δύο τόπων μεσημβρινοῦ, μεγίστου δηλαδὴ τῆς σφαίρας τῆς γῆς κύκλου, ὅθεν δι' ἀπλῆς ἀναλογίας ἐξάγεται [τὸ μῆκος τῆς ὅλης περιφερείας, εἴαν ἡ τῶν τόπων τούτων ἀπόστασις ᾗνε γνωστὴ.

Διὰ τίνων παρατηρήσεων καὶ ἀναμετρήσεων εὗρον τὸ μέγεθος τῆς περιφερείας τῆς γῆς οἱ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους μνημονευόμενοι μαθηματικοί, δὲν λέγεται ὑπὸ τούτου. Παρὰ τῷ Αὐτολόκῳ ὅμως

τῷ συγχρόνῳ τοῦ Ἀριστοτέλους, πολὺ δ' ἐντελέστερον μετὰ τῆς συνήθους αὐτῷ ἀκριβείας καὶ κομψότητος παρὰ τῷ Εὐκλείδῃ, τῷ οὐχὶ πολὺ μεταγενεστέρῳ, ἐκτίθενται τὰ φαινόμενα τῆς οὐρανίας σφαίρας, τὰ ἐξαρτώμενα ἐκ τοῦ κατὰ τόπους γεωγραφικοῦ πλάτους. Ἐκ τῶν φαινομένων αὐτῶν εἶνε καὶ ἡ διαφορὰ τῆς ἀπὸ τοῦ κατακορύφου ἀποστάσεως, ἢ τοῦ ὑπὲρ τὸν ὀρίζοντα ὕψους, τοῦ αὐτοῦ ἄστρου, κατὰ τὴν εἰς ἕκαστον τῶν δύο τόπων μεσουράνησιν αὐτοῦ. Ἡ διαφορὰ τοῦ ὕψους αὐτῶν ἰσοῦται μὲ τὴν διαφορὰν τοῦ γεωγραφικοῦ πλάτους, αὕτη δὲ πάλιν ἰσοῦται μὲ τὸ μεταξὺ τῶν δύο τόπων τόξον, εἴαν οὗτοι κῆνται ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ μεσημβρινοῦ τῆς σφαιρικῆς γῆς. Διὰ τῆς ἐξακριβώσεως λοιπὸν τῶν φαινομένων τῆς οὐρανίας σφαίρας κατὰ τοὺς διαφόρους τόπους τῆς γῆς ἐτέθη ἡ θεωρητικὴ βᾶσις, ἡ χρήσιμος πρὸς εὕρεσιν τοῦ μεγέθους τῆς γῆς. Δὲν ὑπελείπετο δὲ ἡ μόνη ἢ διὰ πρακτικῶν μεθόδων καὶ μέσων πραγματικῆ ἀνεμέτρησις.

Τὴν πρώτην γνωστὴν ἀναμέτρησιν τῆς περιφερείας τῆς γῆς ἔκαμεν ὁ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ περὶ τὰ μέσα τοῦ γ' π. Χρ. αἰῶνος ἀκμάσας Ἐρατοσθένης. Οὗτος ἐγίνωσκεν ὅτι ἐν Συήνῃ τῆς Ἄνω Αἰγύπτου ἐφωτίζετο ὑπὸ τοῦ ἡλίου κατὰ τὴν θερινὴν τροπὴν ὄλος ὁ πυθμὴν φρέατος¹⁾, ὅθεν ἐσυμπέρανεν ὅτι ἡ πόλις αὕτη ἔκειτο ἀκριβῶς ὑπὸ τὸν βόρειον τροπικὸν, καθόσον κατὰ τὴν θερινὴν τροπὴν ὁ ἥλιος ἔπρεπεν, ἔνεκα τοῦ φωτισμοῦ τοῦ φρέατος, νὰ εὕρισκῆται κατὰ τὴν μεσημβριανὴν ἀκριβῶς εἰς τὸ κατακόρυφον.

Τὴν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ κατὰ τὴν αὐτὴν στιγμὴν ἀπόστασιν τοῦ ἡλίου ἀπὸ τοῦ κατακορύφου ἐμέτρησεν ὁ Ἐρατοσθένης διὰ τοῦ σκαφίου, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἐφευρεθῆ ὑπὸ τοῦ ὀλίγον πρότερον ἀκμάσαντος ἀστρονόμου Ἀριστάρχου τοῦ Σαμίου. Ἦτο δὲ τὸ σκάφιον κάθετος γνώμων τεθειμένος ἐν τῷ μέσῳ κοίλου ἡμισφαιρίου, ἐν ᾧ ᾗσαν κεχαραγμένα τόξα μεγίστων κύκλων, διερχόμενα διὰ τοῦ ποδὸς τοῦ γνώμονος καὶ εἰς μοίρας διηρημένα, διὰ τῶν ὁποίων ἐμετρεῖτο ἡ γωνία ἢ σχηματιζομένη ἐκάστοτε ὑπὸ τοῦ καθέτου

(1) Περὶ τοῦ φρέατος τούτου πραγματεύεται ὁ κ. Νεροῦτσος ἀπὸ σελ. 210 κ. ἐ. τοῦ α' ἔτους τοῦ Ἀθηναίου ἐν τῇ περὶ ἀρχαιολ. ἀνασκαφῶν καὶ ἀποκαλύψεων κατὰ τὴν Αἴγυπτον διατριβῇ του. Σ. Σ.

γνώμονος καὶ τῆς διευθύνσεως τῶν ὡς παραλλήλων θεωρουμένων ἀκτίνων τοῦ ἡλίου.

Οὕτως εὔρεν ὁ Ἐρατοσθένης τὸ τόξον μεταξύ τῶν κατ' αὐτὸν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ μεσημβρινοῦ κειμένων Συήνης καὶ Ἀλεξανδρείας ἴσον πρὸς τὸ $\frac{1}{5}$ τῆς ὅλης περιφερείας, διότι ἡ ἀπὸ τοῦ κατακόρυφου ἀπόστασις τοῦ ἡλίου κατὰ τὴν μεσημβρίαν τῆς θερινῆς τροπῆς, ἢ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ διὰ τοῦ σκαφίου μετρηθεῖσα, παριστάνει καὶ καὶ τὸ μεταξύ ταύτης τόξον τοῦ μεσημβρινοῦ καὶ τῆς Συήνης, ἐν ἧ κατὰ τὴν αὐτὴν στιγμήν εὑρίσκετο εἰς τὸ κατακόρυφον. Ἐπειδὴ δ' ἐτέρωθεν (κατὰ τὸν Δελάμβρον πιθανῶς ἐκ τῆς καταμετρήσεως τῶν ἀποστάσεων ἐν Αἰγύπτῳ ὑπὸ τῶν βηματιστῶν) ἦτο εἰς αὐτὸν γνωστὴ ἡ ἀπόστασις τῶν δύο πόλεων ὡς ἴση πρὸς 5000 στάδια, εὔρεν ὁ Ἐρατοσθένης τὴν περιφέρειαν τῆς γῆς ἴσην πρὸς 250 χιλ. σταδίων.

Ἡ μέθοδος αὕτη θεωρητικῶς εἶνε ὀρθή, ἐὰν δεχθῶμεν τοὺς δύο τόπους ὡς κειμένους ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ μεσημβρινοῦ καὶ τὸν ἡλίον ὡς σημεῖον, οὐχὶ δὲ ὡς σῶμα ἔχον φαινομένην διάμετρον. Τὸ ἐκ τῆς παραδοχῆς τοῦ παραλληλισμοῦ τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων λάθος εἶνε ὅλως ἀσήμαντον, συγκρινόμενον πρὸς τὰ ἀναπόφευκτα λάθη τὰ ἐκ τῆς ἀτελείας τῶν τότε μέσων τῶν παρατηρήσεων, οἷον τοῦ σκαφίου.

Τὸ λάθος ὅμως τὸ ἐκ τῆς διαμέτρου τοῦ ἡλίου, οὔσης ἡμισείας περίπου μοίρας, δὲν εἶνε ἀσήμαντον. Ἐν Συήνῃ, ἂν αὕτη ἔκειτο πραγματικῶς εἰς τὸν τροπικόν, ἐμεσουράνει κατακόρυφως οὐχὶ τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ ἡλιακοῦ δίσκου, ἀλλὰ τὸ κέντρον αὐτοῦ· ὅθεν δὲν θὰ ἐσυγκρίνοντο πρὸς ἀλλήλας αἱ πρὸς τὸν ὀρίζοντα σύγχρονοι θέσεις τοῦ αὐτοῦ σημείου τοῦ ἡλίου. Πρὸς ἄρσιν τοῦ λάθους τούτου ἔπρεπε νὰ προσθέσῃ ὁ Ἐρατοσθένης εἰς τὴν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ εὑρεθεῖσαν ἀπόστασιν τὴν ἀκτῖνα τοῦ ἡλίου, ἂν ἀληθῶς ἡ Συήνη εἶχε τὴν νομιζομένην ὑπ' αὐτοῦ θέσιν.

Ἄλλ' ἐνῶ ἡ Συήνη κεῖται ἐντεῦθεν τοῦ τότε τροπικοῦ, ἐφωτίζετο ὅμως ὁ πυθμὴν τοῦ φρέατος ὑπὸ τοῦ βορείου μέρους τοῦ δίσκου τοῦ ἡλίου, καίπερ τούτου εὑρισκομένου οὐχὶ εἰς τὸ κατακόρυφον ἀκριβῶς, ἀλλὰ πρὸς Ν. τούτου. Κατὰ νεωτέρας

ἐρεῦνας αἱ δύο πόλεις δὲν κεῖνται ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ μεσημβρινοῦ, τῆς Ἀλεξανδρείας κειμένης 3° δυτικώτερον τῆς Συήνης, ἢ δὲ Συήνη δὲν εὑρίσκετο κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἐρατοσθένους εἰς τὸν τροπικόν (διότι ὡς γνωστὸν ἡ κλίσις τῆς ἐκλειπτικῆς πρὸς τὸν ἰσημερινὸν ἐλαττοῦται, ἐπομένως καὶ ἡ θέσις τῶν τροπικῶν μεταβάλλεται, πλησιαζόντων τούτων πρὸς τὸν ἰσημερινόν), ἀλλ' ἔχουσα πλάτος 24 μοιρῶν, ἔκειτο τότε 15 βορειότερον αὐτοῦ, τῆς κλίσεως τῆς ἐκλειπτικῆς οὔσης τότε 23° καὶ 45'. Ἐκ τούτου τυχαίως ἤρετο τὸ λάθος τὸ γεννώμενον ἐκ τῆς παραδοχῆς τοῦ ἡλίου ὡς σημείου μὴ ἔχοντος ἐπαισθητὴν διάμετρον, διότι καὶ ἐν Συήνῃ ἐφωτίζετο τὸ φρέαρ διὰ τοῦ βορείου ἄκρου τοῦ ἡλιακοῦ δίσκου. Ἐκ τοῦ ὅτι ὅμως τὸ ὑπὸ τοῦ Ἐρατοσθένους εὑρεθὲν μέγεθος 250 χιλ. ἀντικατέστη ὑπὸ 252 χιλ., ὅπως οὕτω περιέχη ἡ μοῖρα τὸν ὀλοσχερῆ καὶ στρογγύλον ἀριθμὸν 700 σταδίων, καθίσαται λίαν πιθανὸν ὅτι σκοπὸς αὐτοῦ δὲν ἦτο ἡ ἀκριβὴς εὑρεσις τοῦ μεγέθους τῆς γῆς, ὡς μὴ ἐφικτὴ τότε. Ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι τὸ ἀρχαῖον Ἑλληνικὸν στάδιον, τοῦ ὁποῖου τὸ ἀκριβὲς μέγεθος δὲν εἶνε γνωστὸν, ἦτο τὸ $\frac{1}{5}$ τῆς μοίρας, ἡ περιφέρεια τῆς σφαιρικῆς γῆς περιέχει 232 περίπου χιλ. σταδίων, εἶνε δηλαδὴ κατὰ 18 σχεδὸν χιλ. ἐλάσσων τοῦ κατ' Ἐρατοσθένην μεγέθους. Ἐκ τοῦ συνόλου δὲ τῶν ῥηθέντων εὐχερῶς κατανοοῦμεν, ὅτι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ εὑρεθῇ ἀσφαλῶς ἀκριβέστερον ἐξαγόμενον.

Ἄλλ' ἐνῶ ὁ Ἐρατοσθένης εὔρε τὸ μέγεθος τῆς γῆς μεῖζον τοῦ ἀληθοῦς, ὁ Ποσειδώνιος, ὁ ὀλίγον πρ. Χρ. ἀκμάσας, εὔρεν αὐτὴν μικροτέραν. Οὗτος ἐποιήσατο χρῆσιν τοῦ ἀπὸ πολλοῦ χρόνου γνωστοῦ φαινομένου, ὅτι ὁ λαμπρὸς ἀστὴρ Κάνωπος ἐν μὲν τῇ Ῥόδῳ μόλις φαίνεται μεσουρανῶν εἰς τὸν ὀρίζοντα, ἐν δὲ τῇ Ἀλεξανδρείᾳ ὑψοῦται κατὰ τὸ $\frac{1}{8}$ τῆς ὅλης περιφερείας· δεχθεὶς λοιπὸν ὅτι οἱ δύο οὗτοι τόποι κεῖνται ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ γῆϊνου μεσημβρινοῦ καὶ ἀπέχουσιν ἀλλήλων 3800 στάδια, εὔρε τὴν περιφέρειαν τῆς γῆς ἴσην πρὸς 182,400 στάδια. Ἡ διὰ παρατηρήσεως τοῦ ὕψους ἀπλανοῦς ἀστέρος εὑρεσις τῆς διαφορᾶς τοῦ γεωγραφικοῦ πλάτους ἀποφεύγει τὸ λάθος τὸ ἐκ τῆς διαμέτρου δυνάμενον νὰ προκύψῃ, διότι τοὺς ἀστέρας δυνάμεθα ἄνευ λάθους

νά δεχθῶμεν ὡς σημεῖα. Ἐν τῇ παρατηρήσει ὁμῶς τοῦ Κανώπου ἐν Ῥόδῳ καὶ Ἀλεξανδρείᾳ εἰσέρχεται τὸ πλησίον τοῦ ὀρίζοντος λίαν ἐπαισθητὸν λάθος τὸ ἐκ τῆς διαφορᾶς τῆς θλάσεως τοῦ φωτός. Ἐνῶ δηλαδὴ εἰς τὸν ὀρίζοντα ἡ θλάσις ἀνυψοῖ τὸν ἀστέρα περὶ τὰ 34', εἰς ὕψος 7° ἀνυψοῖ αὐτὸν περὶ τὰ 7 μόνον λεπτά, ὅθεν ἡ τυχὸν μετρηθεῖσα διαφορά τοῦ ὕψους ἀστέρος τινός, παρατηρηθέντος εἰς ἓνα τῶν τόπων πολὺ πλησίον τοῦ ὀρίζοντος, δὲν ἰσοῦται ἀκριβῶς πρὸς τὴν διαφοράν τοῦ γεωγραφικοῦ πλάτους, ἐὰν δὲν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ἡ ἀνισορροπία εἰς τοὺς δύο τόπους ἐπίδρασις τῆς θλάσεως. Ἡ θλάσις, ὅπως ἐκ τοῦ Κλεομήδους καταφαίνεται, καὶ ἡ ἐπὶ τῆς φαινομένης θέσεως τῶν ἀστέρων ἐπίδρασις αὐτῆς, τοῦ νὰ ἀυξάνη τὸ ὑπὲρ τὸν ὀρίζοντα ὕψος αὐτῶν, ἦτο γνωστὴ εἰς τοὺς ἀρχαίους· εἰς τὰς παρατηρήσεις ὁμῶς αὐτῶν δὲν τὴν ἐλάμβανον ὑπ' ὄψιν.

Ἐὰν ἐξετάσωμεν τὴν ἀναμέτρησιν τοῦ Ποσειδωνίου, εὐρίσκομεν ὅτι οἱ δύο τόποι, Ῥόδος καὶ Ἀλεξανδρεία, δὲν κεῖνται ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ μεσημβρινοῦ, ταύτης κειμένης ἀνατολικώτερον κατὰ $1\frac{1}{2}$ περίπου μοῖραν τοῦ ἀνατολικοῦ μέρους τῆς νήσου· τὸ ἐντεῦθεν ὁμῶς προκύπτει λάθος ὑπερβαίνει ὀλίγον τι μόνον τὰ 10 στάδια. Τὴν ἀπόστασιν τῶν δύο πόλεων ἐδέχθη ὁ Ποσειδώνιος μείζονα τῆς ἀληθοῦς κατὰ 400 περίπου στάδια, ἐξ οὗ ἔπρεπε νὰ ἐξαγάγη μείζονα τὴν περιφέρειαν τῆς γῆς, ἐὰν αἱ ἀστρονομικαὶ παρατηρήσεις, ἐφ' ὧν ἐβασίσθη πρὸς εὔρεσιν τῆς διαφορᾶς τοῦ γεωγραφικοῦ πλάτους, δὲν ἦσαν ἀμφότεραι ἐπαισθητῶς ἐσφαλμέναι. Ὁ Κάνωπος δηλαδὴ κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ποσειδωνίου, ἔχων νοτίαν ἀπόκλισιν 52° 10', ἐμεσουράνει κατὰ τὴν Ῥόδον ὑπὲρ τὴν μοῖραν ὑπεράνω τοῦ ὀρίζοντος, μὴ λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς θλάσεως, ἀνυψούσης αὐτὸν αὐτόθι περὶ τὰ 20 ἔτι λεπτά· ἐνῶ λοιπὸν ὁ Ποσειδώνιος ἐκ τῆς ἀμέσου ἀντιλήψεως ἐνόμιζε τὸν ἀστέρα εὐρίσκόμενον εἰς τὸν ὀρίζοντα, οὗτος εἶχε πραγματικὸν ὕψος δύο σχεδὸν μοιρῶν, ὅπερ ἦτο ἐπάναγκες ἵνα φανῇ, διότι ἔνεκα τῆς σημαντικῆς ἀπορρόφησης τῶν ἀκτίνων τῶν ἀστέρων, ὅταν εὐρίσκωνται πλησίον τοῦ ὀρίζοντος, δέον οὗτοι νὰ ἔχωσιν ὕψος τι ἐξαρτώμενον ἐκ τῆς λαμπρότητος αὐτῶν, ὅπως γείνωσιν

ἐπαισθητοὶ εἰς τὴν ἀμέσον διὰ τῶν ὀφθαλμῶν ἀντίληψιν. Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ δὲ ἐμεσουράνει εἰς ὕψος οὐχὶ $\frac{1}{8}$ τῆς περιφέρειας, ἦτοι 7° 30', ἀλλὰ μόνον 6° 43'. Ἐντεῦθεν, ἐνῶ ἡ πραγματικὴ διαφορά τοῦ πλάτους τῶν δύο τόπων εἶνε μόλις 5° $\frac{1}{2}$, εὔρεν 7° $\frac{1}{2}$, ὅθεν καὶ τὴν περιφέρειαν τῆς γῆς πολὺ μικροτέραν (κατὰ 50 χιλ. στάδια) τῆς ἀληθοῦς. Λάθος ὁμῶς ἦτο ἀναπόφευκτον ἔνεκα τῆς ἀτελείας τῶν μέσων, ἐνῶ ἡ μέθοδος εἶνε καθ' ἑαυτὴν καὶ ὀρθὴ καὶ ἀπλή.

Ἡ ἀναμέτρησις τοῦ Ποσειδωνίου ἐπεκράτησε μᾶλλον τῆς τοῦ Ἐρατοσθένους, ὅπως τοῦτο φαίνεται καὶ ἐκ τῆς προτιμήσεως ἣν ἔδωκεν εἰς αὐτὴν ὁ Πτολεμαῖος. Τῆς τοῦ Ἐρατοσθένους ὁμῶς φαίνεται μᾶλλον ποιούμενος χρῆσιν ὁ Στράβων, δεχόμενος τὴν ἀπὸ τοῦ Ἰσημερινοῦ ἀπόστασιν τῶν τροπικῶν ἴσην πρὸς 16800 στάδια· ὅθεν, τούτων ἀπεχόντων 24° τοῦ ἰσημερινοῦ, ἔπεται τὸ μῆκος μιᾶς μοίρας ἴσον πρὸς 700 στάδια, δηλαδὴ ἐδέχετο τὸ κατ' Ἐρατοσθένη μέγεθος.

Ἐν συνόλῳ, ἐκτὸς τῆς εὔρεσεως τιμῶν προσεγγιζουσῶν πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἀναλόγως τῶν μέσων καὶ τῆς ἀτελείας ἐν γένει τῶν παρατηρήσεων, ἐβεβαιώθη τὸ μὴ ἀπειρον καὶ μάλιστα οὐχὶ λίαν μέγα τῆς περιφέρειας τῆς γῆς. Ἐκ τῆς παρατηρήσεως πρὸς τοῦτοις ὅτι αἱ ἄλλως σύγχρονοι ἐκλείψεις τῆς σελήνης δὲν συμβαίνουσι κατὰ τὰς αὐτὰς ὥρας εἰς τοὺς διαφόρους τόπους, ἀλλὰ κατὰ μᾶλλον προκεχωρημένως εἰς τοὺς ἀνατολικωτέρους, ἐβεβαιώθη ἀναμφιλέκτως ἐκ Δ. πρὸς Α. σογγύλον τῆς γῆς τὸ σχῆμα, εὔρεθη δὲ καὶ μέσον, ἔστω καὶ ἀτελές, πρὸς εὔρεσιν τῆς διαφορᾶς τοῦ μήκους.

Ὅτε οἱ Ἀραβες ἤρχισαν νὰ καλλιεργῶσι τὰς ἐπιστήμας, ἐν τῇ πεδιάδι τῆς Μεσοποταμίας ἐμετρήθησαν τῇ διαταγῇ τοῦ Καλίφου Ἀλμαμών δύο τόξα μεσημβρινοῦ ἐκ μιᾶς ἕκαστον μοίρας· ἐπειδὴ ὁμῶς τὸ μῆκος τοῦ τότε ἐν χρήσει ἀραβικοῦ πήχεως δὲν εἶνε γνωστὸν, δὲν δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν περὶ τοῦ βαθμοῦ τῆς ἀκριβείας τῆς ὅλης ἐργασίας. Τὰ δύο δὲ ἐξαγόμενα διέφερον ἀπ' ἀλλήλων, διότι κατὰ μὲν τὴν εἰς τὰ βόρεια τῆς Μεσοποταμίας ἀναμέτρησιν ἐκάστη μοῖρα περιέχει 56 ἀραβικὰ μίλια, κατὰ δὲ τὴν

εἰς τὰ νότια $56 \frac{2}{3}$. Ἐὰν δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐκ τῶν λοιπῶν ἀστρονομικῶν ἐργασιῶν τῶν Ἀράβων καὶ ἐκ τῆς μὴ ὑπερβαλλόντως μεγάλης διαφορᾶς τῶν δύο ἐξαγομένων, πιθανῶς αἱ ἀραβικαὶ ἀναμετρήσεις προσήγγιζον πρὸς τὴν ἀλήθειαν πλείοτερον ἢ ἡ τοῦ ἡμετέρου Ποσειδωνίου.

Μετὰ τὴν ἀναγέννησιν τῶν ἐπιστημῶν ἐν τῇ ἐσπερίᾳ Εὐρώπῃ ἐγένοντο νέαι ἀπόπειραι πρὸς εὔρεσιν τοῦ μεγέθους τῆς γῆς. Οὕτω τῷ 1525 ὁ Γάλλος Φερνέλος ἐμέτρησε τὴν μεταξὺ Παρισίων καὶ Ἀμβιανοῦ ἀπόστασιν διὰ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν περιστροφῶν ἀμάξης. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ τρόπος οὗτος τῆς ἀναμετρήσεως τῶν ἀποστάσεων δὲν παρέχει ἐξαγόμενα ἀκριβέστερα τῶν διὰ βηματιστῶν γινομένων. Ὁ Ἄγγλος Νορβούδιος περὶ τὰ 1635 ἐζήτησε νὰ μετρήσῃ τὴν μεταξὺ Λονδίνου καὶ Ἐβοράκου ἀπόστασιν διὰ τῆς ἀλύσεως, ὅπερ εἶνε ἀκριβέστερον.

Ἀλλὰ καὶ αἱ ἀναμετρήσεις αὗται ἐγένοντο κατὰ τὴν ἀρχαίαν μέθοδον. Πάντες δηλαδὴ οἱ ἀρχαῖοι προσδιορισμοὶ τοῦ μεγέθους τῆς γῆς στηρίζονται πρὸς εὔρεσιν τῆς περιφερείας ἐπὶ τῆς ἀμέσου ἀναμετρήσεως μεγάλης τινὸς ἀποστάσεως, ἧς τὰ δύο ἄκρα κεῖνται ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ μεσημβρινοῦ καὶ εἰς τὴν δι' ἀστρονομικῶν παρατηρήσεων εὔρεσιν τοῦ μεταξὺ τῶν δύο ἄκρων ἀριθμοῦ τῶν μοιρῶν. Ἡ ἄμεσος ὁμῶς ἀναμέτρησις μήκους μεγάλου δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ γείνη ἀρκούντως ἀκριβῆς διὰ τὰ ἀναπόφευκτα μεταξὺ δύο πολὺ ἀλλήλων ἀφισταμένων σημείων ἐμπόδια. Πρὸς ἄρσιν τοῦ λάθους τοῦ προκύπτοντος ἐκ τῆς ἐντεῦθεν ἀναποφεύκτου ἀνακριβείας, εἰσῆχθη ὑπὸ τοῦ Ὀλλανδοῦ Σνελλίου ἡ ἀρχὴ τῆς ἀναμετρήσεως μεγάλης τινὸς ἀποστάσεως διὰ τοῦ τριγωνισμοῦ, ἥτοι διὰ τοῦ συνδέσμου τῶν ἄκρων σημείων διὰ τριγώνων, ἐνὸς τῶν ὁποίων μία πλευρὰ καταλλήλως ἐκλεγομένη δύναται νὰ μετρηθῇ μετὰ μεγάλης ἀκριβείας καὶ χρησιμεύσῃ ὡς βᾶσις πρὸς εὔρεσιν διὰ λογιζομένου τῶν πλευρῶν πάντων τῶν τριγώνων, τῶν ὁποίων αἱ γωνίαι μετροῦνται ἀμέσως· διότι γνωστῆς οὖσης δι' ἀμέσου μετρήσεως τῆς μιᾶς τῶν πλευρῶν, τῆς βᾶσεως τοῦ πρώτου τριγώνου, λογίζονται αἱ ἄλλαι· ἐξ αὐτῶν δὲ ἡ μία χρησιμεύει ὡς βᾶσις τοῦ ἐπομένου τριγώνου καὶ οὕτω καθεξῆς. Ἡ ζητουμένη ἀπόστασις

εὐρίσκεται οὕτω διὰ τοῦ λογιζομένου· πᾶσαι δὲ αἱ ἀναμετρήσεις ἀνάγονται εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τῆς θαλάσσης, ἧτις οὕτω παριστάνει τὸ σχῆμα τῆς γῆς, μὴ λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν τῶν τυχαίων ἀναμαλιῶν τοῦ ἐδάφους. Ἡ σπουδαία ὑπεροχὴ τῆς μεθόδου ταύτης συνίσταται εἰς τὸ ὅτι μικρὰ σχετικῶς πρὸς τὴν ὅλην ἐργασίαν ἀπόστασις δύναται καταλλήλως ἐκλεγομένη νὰ μετρηθῇ μετὰ μεγάλης ἀκριβείας, ἐνῶ αἱ γωνίαι, μάλιστα μετὰ τὴν ἀνακάλυψιν τῶν τηλεσκοπίων καὶ τὸν σύνδεσμον αὐτῶν μετὰ τῶν γωνιομετρικῶν ἐργαλείων, ἠδύναντο νὰ μετρηθῶσι μετ' ἀκριβείας τοῦλάχιστον ἀναλόγου πρὸς τὴν ἀκριβῆ ἀναμέτρησιν τῆς βᾶσεως· ὅθεν καὶ τὸ ἐντεῦθεν ἐξαγόμενον ἔδωκεν ἀποτελέσματα ἀνάλογα πρὸς τὴν τελειοποίησιν τῶν μέσων τῶν παρατηρήσεων κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους.

Ὅπως εὔρεθῇ τὸ μῆκος μιᾶς μοίρας, ἐπομένως καὶ ἡ περιφέρεια τῆς ὑποτιθεμένης σφαιρικῆς γῆς, ἔπρεπε νὰ προσδιορισθῇ δι' ἀστρονομικῶν παρατηρήσεων ἢ διαφορὰ τοῦ πλάτους, ὅθεν καὶ τὸ τόξον τὸ μεταξὺ τῶν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ μεσημβρινοῦ εὐρισκομένων ἢ ἄκρων σημείων. Ἡ θεωρητικὴ λοιπὸν βᾶσις τῆς ἐργασίας ἔμεινε ὡς εἶκος ἡ ἀρχαία.

Τὸν πρῶτον ἀκριβῆ προσδιορισμὸν διὰ τῆς μεθόδου ταύτης ἐξετέλεσεν ὁ Γάλλος Πικάρδος τῷ 1669, εὐρῶν τὴν μεταξὺ Ἀμβιανοῦ καὶ Μαλβόασίνης ἀπόστασιν. Πρὸς τοῦτο λοιπὸν ἐμέτρησεν ἀπὸ τῆς ὁδοῦ τῆς μεταξὺ Βιλλεσουίφης καὶ Ἰουβισύος βᾶσιν ἐκ 5663 ὀργυιῶν πλησίον τῆς Μαλβόασίνης· πρὸς μέτρησιν δὲ τῶν γωνιῶν, δι' ὧν συνέδεσε τοὺς δύο ἄκρους σταθμοὺς (Μαλβόασίνην καὶ Ἀμβιανὸν) ἀντὶ τῶν πρότερον ἐν χρήσει κατὰ τὰς γωνιομετρήσεις διοπτρῶν ἐφήρμοσε εἰς τὰ καλῶς διηρημένα γωνιομετρικὰ αὐτοῦ ἐργαλεῖα τηλεσκόπια, δι' ὧν εἶχε πολὺ ἀκριβεστέρους ὀπτικούς ἄξονας, ὅθεν καὶ πολὺ ἀκριβεστέρας γωνιομετρήσεις.

Τὰς πλευρὰς τῶν τριγώνων, τὰς συνδεούσας ὡς τεθλασμένη γραμμὴ τὰ ἄκρα, ἀνήγαγε διὰ τοῦ λογιζομένου ἐπὶ τοῦ μεσημβρινοῦ τῆς Βιλλεσουίφης, ὅθεν εὔρε τὴν ἀπόστασιν τῶν δύο ἄκρων σημείων ὡσανεὶ ἔκειντο ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ μεσημβρινοῦ. Πρὸς ἐξέλεγ-

ξιν δὲ τῆς ὅλης ἐργασίας, οὐχὶ μακρὰν τοῦ Ἀρβιανοῦ ἔκαμε τὴν ἀμεσον ἀναμέτρησιν νέας βοθητικῆς βάσεως, ἣν μετεχειρίσθη πρὸς λογισμὸν μιᾶς τῶν πλευρῶν τῶν τριγώνων, ἣν εὔρε καὶ διὰ τοῦ λογιμοῦ τῆ βοθεία τῆς πρώτης κυρίας βάσεως ὅθεν διὰ τῆς συγκρίσεως τῶν δύο ἐξαγομένων ἰδυνάτει νὰ βεβαιωθῆ περὶ τοῦ βαθμοῦ τῆς ἀκριβείας τῆς ὅλης ἐργασίας· πραγματικῶς δὲ εὔρε διαφορὰν 7 μόνον ὀργυιῶν εἰς τὸ ἐκ 17564 ὀργυιῶν μῆκος τῆς διττῶς λογιθεΐσης πλευρᾶς. Τὴν πρὸς τὸν αὐτὸν μεσημβρινὸν σχετικὴν θέσιν τῶν δύο ἄκρων σημείων εὔρε προσδιορίζων τὴν πρὸς τὸν πόλον σχετικὴν θέσιν τῶν πλευρῶν τῶν τριγώνων δι' ἀστρονομικῶν παρατηρήσεων τῆ βοθεία ἀστέρος, διερχομένου ἐν τῆ χώρᾳ, ἐν ἣ ἐξετέλεσε τὴν ὅλην ἐργασίαν, πλησίον τοῦ κατακορύφου, καὶ τοῦτο πρὸς ἀποφυγὴν τῶν ἐκ τῆς ἀστρονομικῆς θλάσεως προκυπτόντων λαθῶν, ἧς τότε δὲν ἦτο ἀρκούντως ἐξηκριβωμένα, ἐνῶ πλησίον τοῦ κατακορύφου ἡ ἐπίδρασις αὐτῆς εἶνε πολὺ μικρὰ, τὰ δὲ ἐκ τῆς ἀτελείας τῶν τότε περὶ αὐτὴν γνώσεων λάθη μικρότερα τῶν δυνατῶν λαθῶν τῶν παρατηρήσεων.

Ἐκ τοῦ συνόλου λοιπὸν τῶν ἐρευνῶν αὐτοῦ εὔρεν ὁ Πικάρδος τὸ μέγεθος μιᾶς μοίρας τῆς σφαιρικῆς ὑπ' αὐτοῦ ὑποτιθεμένης γῆς ἴσον πρὸς 57060 ὀργυιάς· ὅθεν διὰ τὴν περίμετρον τῆς γῆς 20541600 ὀργυιάς, ἦτοι ἐξαγόμενον κατὰ 18 περίπου χιλ. ὀργυιάς μείζον τοῦ νῦν παραδεδεγμένου διὰ τὸ μῆκος ἐνὸς μεσημβρινοῦ.

Ἡ ἀναμέτρησις αὕτη τοῦ Πικάρδου εἶνε ἡ πρώτη ἀρκούντως ἀκριβῆς. Ἰδίως ὅμως ὑπῆρξε σπουδαία καὶ διότι παρέσχε τὸ μέσον εἰς τὸν Νεύτωνα νὰ βεβαιώσῃ τὸν ὑπ' αὐτοῦ ἀνακαλυφθέντα νόμον τῆς γενικῆς βαρύτητος.

Ὅπως δηλαδὴ γείνη δεκτὸν ὅτι ἡ αὐτὴ αἰτία (ἡ βαρῦτης τῆς γῆς), ἡ συγκρατοῦσα διὰ τῆς ἑλξεως τὰ ἐπὶ τῆς γῆς σώματα, εἶνε καὶ ἡ συγκρατοῦσα καὶ καταναγκάζουσα τὴν σελήνην ὅπως διαγράφῃ τὴν περὶ τὴν γῆν τροχιάν αὐτῆς, ἔπρεπε νὰ ἀποδειχθῆ ἡ ταυτότης τῆς ἐπιδράσεως τῆς βαρύτητος ἐπὶ τῶν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν αὐτῆς εὐρισκομένων σωμάτων καὶ ἐπὶ τῆς σελήνης, λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν καὶ τῆς διαφορᾶς τῆς ἀποστάσεως, διότι ὁ

Νεύτων ἐδέχθη ὅτι ἡ ἐλάττωσις τῆς ἐπιδράσεως τῆς ἑλξεως εἶνε ἀνάλογος τοῦ τετραγώνου τῆς ἀποστάσεως.

Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἑλξεως τῆς γῆς ἐπὶ τῶν ἐπ' αὐτῆς σωμάτων, ἡ ἐξ αὐτῆς πρόσκτησις ταχύτητος 30 ποδῶν καθ' ἕκαστον δευτερόλεπτον τῆς καταπτώσεως, ἦτο γνωστὸν ἐκ τῶν πειραμάτων τοῦ Γαλιλαίου, ἡ δ' ἀπόστασις τῆς σελήνης μὲ μονάδα τὴν ἀκτίνα τῆς γῆς εὐρέθη μὲ ἀρκούσαν ἀκρίβειαν ὑπὸ τοῦ κατὰ τὸν 17^ο αἰῶνα ἀκμάσαντος Φλαμστάδου· ὅθεν δὲν ὑπελείπετο πρὸς βεβαίωσιν τῆς ταυτότητος τῆς καταναγκάζουσης τὴν σελήνην δυνάμεως ἢ ἡ γνῶσις τοῦ μεγέθους τῆς ἀκτίνος τῆς γῆς. Ταύτην λοιπὸν παρέσχε ἀρκούντως ἀκριβῆ ἡ ἀναμέτρησις τοῦ Πικάρδου.

Ἄλλ' ὅπως ἡ μετὰ μεγάλης προσεγγίσεως εὔρεσις τοῦ μεγέθους τῆς γῆς ὑπὸ τοῦ Πικάρδου ἐχρησίμευσε πρὸς τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ νόμου τῆς γενικῆς βαρύτητος, οὕτω καὶ οὗτος ἐχρησίμευσε πρὸς τὴν εὔρεσιν τοῦ ἀληθοῦς σχήματος τῆς γῆς.

Ἦδη ὁ Ὀλλανδὸς Οὐγγήσιος (Huygens), ὁ ἀνακαλύψας τὴν κεντρόφυγα καλουμένην δύναμιν, τὴν ἀντίδρασιν δηλαδὴ τὴν γεννωμένην ὅταν καταναγκάζεται σῶμά τι νὰ διαγράψῃ καμπύλην τροχιάν, ἐσκέφθη ὅτι τὸ σχῆμα τῆς γῆς, στρεφομένης εἰς ἐν νυχθήμερον περὶ τὸν ἄξονα αὐτῆς, δὲν δύναται νὰ ἦνε ἀκριβῶς σφαιρικόν. Ὅπως δηλαδὴ εὐρίσκεται εἰς ἰσορροπίαν ἡ ῥευστὴ ἐπιφάνεια τῆς θαλάσσης, δέον ἢ ἀπανταχοῦ ταύτης συνισταμένη τῆς πρὸς τὸ κέντρον τῆς γῆς τεινούσης βαρύτητος καὶ τῆς κεντρόφυγος δυνάμεως, τεινούσης νὰ ἀπομακρύνῃ τὰ μόρια αὐτῆς κατὰ τὴν πρὸς τὰ ἔξω ἐπέκτασιν τῆς ἀκτίνος τοῦ παραλλήλου κύκλου, ὃν ἕκαστον αὐτῶν διαγράφει, δέον ἢ συνισταμένη αὕτη νὰ ἦνε κάθετος ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης. Ἡ διεύθυνσις δὲ τῆς συνισταμένης ταύτης εἶνε διάφορος κατὰ τοὺς διαφόρους παραλλήλους ἕνεκα τῆς ἀνισότητος τῆς κεντρόφυγος δυνάμεως καὶ τῆς διαφόρου διευθύνσεως αὐτῆς δι' ἕκαστον παράλληλον, διότι εἶνε μείζων μὲν περὶ τὸν ἰσημερινόν, ἐλάσσων δὲ περὶ τοὺς πόλους, εἰς οὓς μηδενίζεται, διευθύνεται δὲ δι' ἕκαστον παράλληλον πρὸς τὸ κέντρον αὐτοῦ καὶ οὐχὶ πρὸς τὸ κέντρον τῆς γῆς.

Ἐντεῦθεν εὗρεν ὁ Οὐύγῆσιος ὅτι τὸ σχῆμα τῆς γῆς δὲν εἶνε σφαιρικόν, ἀλλὰ σφαιροειδὲς πεπιεσμένον περὶ τοὺς πόλους. Τὴν δὲ συμπίεσιν, ἤτοι τὸν λόγον τῆς διαφορᾶς τῆς ἀκτῖνος τοῦ ἰσημερινοῦ καὶ τῆς τῶν πόλων πρὸς τὴν ἀκτῖνα τοῦ ἰσημερινοῦ, εὗρεν ἴσην πρὸς $\frac{1}{539}$.

Ἄλλ' ὁ Νεύτων, ἀνακαλύψας τὴν γενικὴν βαρύτητα, ὑπήγαγεν εἰς ταύτην καὶ τὸ ζήτημα περὶ τοῦ ἀληθοῦς σχήματος τῆς γῆς. Ἐπειδὴ λοιπὸν κατὰ τὸν νόμον αὐτὸν τῆς ἀμοιβαίας ἔλξεως ἕκαστον μῦρον τῆς γῆς ἔλκει πάντα τὰ λοιπὰ καὶ ἔλκεται ὑπ' αὐτῶν κατ' εὐθὺν μὲν λόγον τῆς μάζης, κατ' ἀντίστροφον δὲ τοῦ τετραγώνου τῆς ἀμοιβαίας ἀποστάσεως, ἐθεώρησε τὴν θέσιν τῆς ἰσορροπίας τῶν σημείων τῆς περὶ τὸν ἴδιον ἄξονα στρεφομένης γῆς ὡς ἐξαρτωμένην ἐκ τῆς κεντρόφυγος δυνάμεως ἑκάστου καὶ τῆς ἔλξεως τῶν λοιπῶν σημείων, οὐχὶ δὲ τῆς σταθερᾶς τάσεως αὐτῶν πρὸς τὸ κέντρον τῆς γῆς. Τὸ ἐντεῦθεν προκύπτον σχῆμα τῆς γῆς εἶνε πάλιν τὸ περὶ τοὺς πόλους πεπιεσμένον σφαιροειδὲς ἢ συμπίεσις ὅμως αὐτοῦ εἶνε διάφορος ἢ κατὰ τὸν Οὐύγῆσιον. Κατὰ τὸν Νεύτωνα λοιπὸν, ἐὰν ἡ γῆ ἦνε πανταχοῦ ὁμοιομερῆς, ἢ συμπίεσις δέον νὰ ἰσοῦται πρὸς $\frac{1}{230}$ πραγματικῶς ὅμως εἶνε αὕτη μείζων τῆς ἀληθοῦς, διότι ἡ μεγίστη τιμὴ, ἢ εὐρεθεῖσα διὰ τὴν συμπίεσιν, κατὰ τὰς ἀκριβεστέρους ἀμέσους ἀναμετρήσεις τῶν νεωτέρων χρόνων, ἰσοῦται πρὸς $\frac{1}{288}$, κατ' ἄλλους δὲ προσδιορισμοὺς μόνον $\frac{1}{334}$. Ἡ διαφορὰ αὕτη πρὸς τὴν θεωρητικὴν τιμὴν τοῦ Νεύτωνος προέρχεται ἐκ τοῦ ἀνομοιομεροῦς τῆς γῆς, οὐσης πυκνοτέρας πρὸς τὸ κέντρον.

Οὕτως εὐρέθη θεωρητικῶς τὸ σχῆμα τῆς γῆς. Δι' αὐτοῦ δ' ἐξηγήθησαν καὶ ἄλλα φαινόμενα γνωστὰ, ὅπως τὸ τοῦ διαφόρου μήκους τοῦ ἐκκρεμοῦς κατὰ τὰ διάφορα πλάτη, ὅπερ παρατηρήθη κατὰ τὸ 1672 ὑπὸ τοῦ εἰς Καϋέννην μεταβάντος Γάλλου Ῥιχέρου, καὶ ἡ μετάπτωσις τῶν ἰσημερινῶν σημείων, ἢ ὑπὸ τοῦ Ἰππάρχου ἀνακαλυφθεῖσα.

(Ἄκολουθεῖ)

Δ. Κ. ΚΟΚΚΙΔΗΣ.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΝΑΟΥ, ΩΣ ΧΩΡΟΥ ΤΗΣ ΤΟΥ ΘΕΙΟΥ ΛΑΤΡΕΙΑΣ.

Ἐν προηγηθείσῃ διατριβῇ, δημοσιευθείσῃ ἐν τῷ τελευταίῳ τεύχει σελ. 384—401 τοῦ α' ἔτους τοῦ περιοδικοῦ τούτου, ἐπραγματεύθημεν γενικῶς περὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ναοῦ, περὶ τῆς ἱερότητος τοῦ χώρου ἐν ᾧ ἐκτίζετο ὁ ναὸς, καὶ περὶ τοῦ τρόπου δι' οὗ ἐδηλοῦτο ἐξωτερικῶς ἡ ἱερότης αὕτη. Ἐν τῇ ἐπομένῃ διατριβῇ καὶ ταῖς ἐφεξῆς θέλομεν ἐξετάσει τὰ καθ' ἕκαστον τοῦ αὐτοῦ ναοῦ, ἀρχόμενοι ἀπὸ τοῦ ἱερωτέρου αὐτοῦ μέρους, τοῦ σηκοῦ.

Περὶ τοῦ σηκοῦ.

Παντὸς ἑλληνικοῦ ναοῦ τὸ κύριον καὶ οὐσιῶδες μέρος, ὃ παρέχει αὐτῷ τὴν τοῦ ναοῦ ἔννοιαν, εἶναι ὁ σηκός¹⁾ (cella, sacragium),

1) Ἀνάγκη νὰ διαστελωμεν πρὸς ἀποφυγὴν συγχύσεως τὰς ἐξῆς συγγενεῖς λέξεις, αἵτινες πολλάκις ὡς ταυτόσημοι ἀπαντῶνται παρὰ τοῖς ἀρχαίοις. Νὰ ὅς εἶναι τὸ ὅλον οἰκοδόμημα, ἐν ᾧ κοινῶς πιστεύεται ὅτι ναίει ἢ οἰκεῖ ὁ θεὸς, ὅπερ καὶ δόμος λέγεται ἐνίοτε (ὡς παρ' Ὀμήρῳ ἐν Ἰλ. ζ, 89 ὁ ἐν Τροίᾳ τῆς Ἀθηναίων ναὸς ἢ μᾶλλον αὐτὸς ὁ σηκός, οὗ τὴν θύραν ἀνοίξασα διὰ τῆς κλειδῆς ἡ ἱέρεια θέτει ἐπὶ τῶν γονάτων τῆς θεᾶς πέπλον. Παρβλ. Ὀδ. η, 81 «δόμον Ἐρεχθῆος» καὶ ὕμνον εἰς Ἑρμῆν 251. «Θεῶν μακάρων ἱερὸς δόμος»)· μάλιστα δὲ ἐν τοῖς μέρεσιν αὐτοῦ· οἶον πρόδομος=πρόναος, καὶ ὑπισθόδομος. Σχολ. Σοφ. Οἶδ. Τυρ. 16. «Ναὸς καὶ ἱερὸν πᾶν τὸ οἰκοδόμημα. πρόναος ἔμπροσθεν τοῦ ναοῦ· τέμενος, ἐν ᾧ καθιδρύεται τὸ ἄγαλμα· λέγεται τέμενος ἀπλῶς καὶ ὁ ἀποκεκομμένος καὶ ἀνατεθειμένος τόπος τινί»· Πολυδ. ἐν Ὀνομαστικῷ 1, 1, 6. «Τὸ μὲν χωρίον, ἐν ᾧ θεραπεύομεν τοὺς θεοὺς, ἱερὸν καὶ νεῶς· ἐνθα δὲ καθιδρύομεν, σηκός, τέμενος».

Σηκός δὲ (συγγενὲς τῷ scire χωρίζειν, ἢ μᾶλλον τῷ serio φράττειν, κλείειν κατὰ Κούρτιον ἐν Ἑτυμολ. σ. 521 γ' ἐκδ.) καὶ οἴκημα ἰδίως παρὰ Παιονίαν, ὃ ἀπὸ τοῦ ὅλου ναοῦ ἢ ἱεροῦ κεχωρισμένος ἢ ἀποτετμημένος χώρος, ἐν ᾧ ἐφυλάσσετο περικαλυπτόμενον ὑπὸ τῶν πέριξ τεσσάρων τοίχων τὸ ἄγαλμα ἢ σύμβολον τοῦ θεοῦ, ὃ ἐν ὁ τ ε ρ ο ς τό π ο ς τοῦ ναοῦ, ὡς καλοῦσιν αὐτὸν οἱ ἀρχαῖοι λεξικογράφοι. Διὰ τὴν ιδιότητα δ' αὐτοῦ ταύτην λέγεται καὶ τέμενος (βλ. ἀνω-

ἦτοι ὁ ἐντὸς τῶν τεσσάρων αὐτοῦ τοίχων περιλαμβανόμενος χώρος, οὗ περίξ ὑπάρχουσιν ἐν πολυτελέσει ναοῖς κίονες καὶ στοαὶ εἴτε ἀπλοῖ εἴτε διπλοῖ κατὰ τὸ μέγεθος καὶ τὴν λαμπρότητα τοῦ ναοῦ. Ἐντὸς τούτου τοῦ χώρου ὑπάρχει τὸ τοῦ θεοῦ ἄγαλμα ἢ σύμβολον, κεκλεισμένον καὶ οὕτω προφυλασσόμενον ἀπὸ τῆς προσεγγίσεως καὶ θέας τῶν ἀνθρώπων. Ἐπειδὴ οἱ θεοὶ εἰσιν ἀπὸ τῶν Ὀμηρικῶν χρόνων, ὡς ἤδη εἶπομεν, ἀφανεῖς καὶ ἀθέατοι ἐν ἰδίῳ προσώπῳ τοῖς ἀνθρώποις, ἔδει καὶ τὰ δομώματα αὐτῶν νὰ ὦσιν ὡσαύτως ἀθέατα τοῖς πολλοῖς, τὰ εἰς λατρείαν τοῦλάχιστον καθιερωμένα (οὐχὶ δὲ τὰ ὡς ἀναθήματα ἢ κοσμηματα ἱεροῦ τινος τόπου, διότι ταῦτα, ἐν ὑπαίθρῳ συνήθως τιθέμενα, εἰσὶ θεατὰ καὶ προσιτὰ πᾶσι) διὰ τὴν ἀρχήθεν ἱερότητα αὐτῶν, ἥτις προέρχεται εἴτε ἐκ τῆς καταγωγῆς αὐτῶν ὡς διυπετῶν¹⁾ ἦτοι οὐ-

τέρω) ἐν μερικῇ σημασίᾳ καὶ ἄδυτον καὶ ἀβατον, ὡς μὴ ἀνοικτὸν καὶ βατὸν παντὶ ἀνθρώπῳ διὰ τὴν ἱερότητα τοῦ ἐν αὐτῷ ἀγάλματος τοῦ θεοῦ.

Ὁ αὐτὸς δὲ χώρος καλεῖται καὶ ἔδος, ἐν ᾧ ἱζάνει, κάθηται τὸ τοῦ θεοῦ ἄγαλμα. Ἀλλ' ὅπως ἡ λέξις τέμενος δηλοῖ ἐν γενικῇ σημασίᾳ τὸν ὅλον ἱερὸν χώρον, ἐν ᾧ ὁ ναὸς καὶ τὰ περίξ αὐτοῦ ἱερά, οὕτω καὶ ἔδος δηλοῖ καὶ τὸ ὅλον τοῦ ναοῦ, ὡσαύτως καὶ σηκὸς παρὰ τοῖς μὴ ἀκριβολογοῦσι τῶν συγγραφέων· ὡς Ἐτυμ. τὸ μέγα ἐν λ. σηκός. . . «ὄθεν καὶ οἱ νεώτεροι τῶν ποιητῶν σηκὸν λέγουσι τὸν ναὸν, παρὰ τῷ ἴστασθαι ἐν αὐτῷ τὸ ἄγαλμα»· καὶ Ἡτύχιος ἐν λ. Σηκοκόρος· Σηκοὶ οἱ ναοί. Καὶ πάλιν Σηκός, οἶκος, τάφος, ναὸς, ἐνδότερος τύπος τοῦ ἱεροῦ.

Ἡ λέξις ἔδος ἐκτὸς τῆς ἤδη ρηθείσης γενικωτέρας σημασίας δηλοῖ καὶ τὸ ἄγαλμα αὐτὸ, καὶ ἰδίως τὸ ἐν τῷ σηκῷ καθήμενον (Παυσ. 8, 46, 2. Πλουτ. Περικλ. 13. Ἰσοκρ. περὶ ἀντιδόσ. ἐν ἀρχῇ· πλείω ἐν Τιμαίου Πλάτ. λεξικῶν ἐκδός. Ruhnk. σελ. 64, ἐνθα πολλὰ χωρία, ἐξ ὧν ὀδηλοῦν ὅτι οὐκ ὀρθῶς ὁ Βοίχχιος λέγει ὅτι μόνον τὰ καθήμενα ἀγάλματα ἐκαλοῦντο οὕτως ἐν C. I. G. 1, 248)· ἔτι δὲ καὶ τὸν ἰδιαίτατον χώρον, ἐν ᾧ ἴδρυται τὸ ἄγαλμα, καὶ τὸν περικλείοντα αὐτὸ ναῖσκον ἢ ναῖδιον, περὶ οὗ ἔσται κατωτέρω λόγος, ὃ λατινιστὶ pulvinar, pulvinarium καὶ sacrarium λέγεται ἐν μερικῇ σημασίᾳ, διότι τούτων τινὰ καὶ τὸν ναὸν καὶ τὸν σηκὸν ἐν πλατυτέρᾳ ἐννοίᾳ σημαίνουσιν.

(1) Παυσαν. 1, 26, 7 περὶ τοῦ τῆς Πολιάδος Ἀθηναῖς ἐν τῷ Ἀθήνησιν Ἐρεχθίδει καὶ ἀλλοτρίῳ περὶ ἄλλων τρισούτων.

ρανοπέμπτων, εἴτε ἐξ ἄλλου τινὸς ἱεροῦ καὶ μυστικοῦ λόγου γνωστοῦ τοῖς ἱερεῦσι μόνοις, εἴτε καὶ διότι «ἡ κρύψις ἢ μυστικὴ τῶν ἱερῶν σεμνοποιεῖ τὸ θεῖον, μιμουμένη τὴν φύσιν αὐτοῦ, φεύγουσαν ἡμῶν τὴν αἴσθησιν» ὡς ὁ Στράβων ἀποφαίνεται¹⁾.

Ὡς τοιαῦτα δὲ, ἵνα προφυλάσσωνται ἀπὸ πάσης βεβηλώσεως κοινῶν ἀνθρώπων καὶ ἀκαθάρτων, περικλείονται ἐντὸς τῶν τεσσάρων τοῦ ναοῦ τοίχων²⁾, ἱκανῶς ὑψηλῶν, περιλαμβανόντων συνήθως χώρον, ὅσος ἀρκεῖ διὰ τὸ ἄγαλμα τοῦ θεοῦ, τὴν ἱεράν τράπεζαν καὶ δι' ὀλίγους ἀνθρώπους, ἱερεῖς καὶ ἄλλους τινὰς, τελούντας ἐν αὐτῷ ἰδικιτέρας ἱεροτελεστίας, οὐχὶ δὲ τὰς θυσίας, διότι αὗται γίνονται συνήθως ἐκτὸς τοῦ ναοῦ ἐν τῷ πρὸ τῆς εἰσόδου βωμῷ, ὡς ὕστερον ἐροῦμεν.

Ὁ οὕτω κεχωρισμένος τόπος καλύπτεται ἄνωθεν διὰ στέγης εἰς ἀσφάλειαν τοῦ ἀγάλματος, ὅπερ πολλάκις κατασκευάζεται ἐξ ὑλῶν ὑποκειμένων εἰς φθορὰν ἐκ τῆς ἀτμοσφαιρας. Ὑπάρχουσιν ὅμως καὶ ὅλως ἢ ἐν μέρει ἄστεγοι ἢ ὑπαίθροι ναοὶ δι' ἴδιον ἱερὸν λόγον³⁾. Ὁ ἐστεγασμένος ναὸς δέχεται τὸ φῶς, ὅταν ἦναι μικρὸς διὰ τῆς θύρας, ἀνοιγομένης ἐν καιρῷ τῆς λατρείας· ὅταν δὲ ἦναι μέγας, καὶ πλὴν τῶν τοίχων οὐδὲν ἄλλο ἐκτὸς αὐτῶν ἔχη, διὰ τῆς θύρας καὶ τῶν ἐν τοῖς τριγλύφοις μετοπῶν, αἵτινες τὸ πάλαι ἦσαν θυρίδες ἢ ὀπαί⁴⁾ ὡς καὶ τὸ ὄνομα δηλοῖ· ὕστερον δὲ ἐν πολυτελέσει ναοῖς ἐκλείσθησαν δι' ἀναγλύφων εἰκόνων, ὅτε προσετέθη περίστυλον τοῖς ναοῖς. Ὅταν ὅμως περίξ τῶν τοίχων

(1) Ἐν βιβλ. 10, 467.

(2) Ὑπὲρ τὸν καὶ στρογγύλλοι ναοὶ, ὧν τὸ σχῆμα τοῦτο αἰτίαν εἶχεν ἰδιάζουσαν ἀναφορὰν πρὸς τὸν θεόν. Βλ. Ἐρμανν ἐλλ. ἀρχ. τόμ. 2. § 19, 6 καὶ Boetticher ἐν τῇ τεκτονικῇ τῶν Ἑλλήνων τόμ. 4, σελ. 19.

(3) Περὶ τούτων ἐπραγματεύθη τελευταῖον ὁ Ἐρμαννος ἐνθα ἀνωτ. § 19, 11) καὶ ἐν ἰδίᾳ πραγματείᾳ περὶ ὑπαίθρων 1844 καὶ ὁ K. Boetticher ἐκτενέστερον ἐν τῷ προμνημονευθέντι συγγράμματι τόμ. 4, σελ. 361 κ. ἐ.

(4) Ἐρμ. Ἰριγ. ἐν Ταύρ. 113, «εἶσω τριγλύφῳ, ὅπου κενόν». Πρὸς Ῥοσσίου ἀρχαιολ. τῶν τεχν. σελ. 95 καὶ Bursian ἐν τῇ ἱστορ. τῆς τεχν. τόμ. 82. σελ. 398 τῆς ἐγκυκλ. τοῦ Ersch καὶ Gruber.

υπάρχωσι κίονες καὶ στοαί, κωλύουσαι τὴν εἴσοδον τοῦ φωτός, τότε ἀφίεται ἐπὶ τῆς στέγης ὀπήτις, δι' ἧς κατέρχεται τὸ ἀναγκαῖον φῶς εἰς φωτισμὸν τοῦ σηκοῦ. Ἄλλ' ἡ ὀπή αὕτη, ἣτις συνήθως ὀπαῖον καλεῖται, ἀνοίγεται, ὡς εἶδος, πρὸ τοῦ ἀγάλματος καὶ εἰς τινα ἀπὸ τούτου ἀπόστασιν, ὅπως μὴ διὰ τῆς καταπιπτούσης βροχῆς καὶ ὑγρασίας καὶ τοῦ ἀέρος προσβάλληται τὸ τοῦ θεοῦ ἄγαλμα καὶ τὰ παρ' αὐτῷ ἱερά σκεύη. Τὸ ὀλίγον δὲ διὰ τούτου κατερχόμενον φῶς ἤρκει, καθ' ὅσον μάλιστα ἐντὸς τοῦ σηκοῦ ἀνάγκη πολλοῦ φωτός δὲν ἦτο¹⁾, διότι οὐδεμία μεγάλη θρησκευτικὴ πράξις ἐξετελεῖτο ἐντὸς αὐτοῦ, ἀλλ' ἐκτός. Διὸ οὐδὲ λυχνίων ἀνάγκη ἦτο πρὸς τοῦτον τὸν σκοπὸν· ὅπου δὲ τοιαῦται μνημονεύονται, εἰσὶν ἀπλᾶ ἀναθήματα ἢ ἔχουσι συμβολικὴν ἔννοιαν²⁾, καιόμενοι νυκτὸς καὶ ἡμέρας ἀπαύστως, ὡς ὁ ἐν Ἀθήναις ἐν τῷ ναῷ τῆς Πολιάδος Ἀθηναῖς ἀκοίμητος λύχνος³⁾, καὶ ἐν Ῥώμῃ⁴⁾ ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἑστίας τὸ πῦρ ἐν οἷς ναοῖς ἐφυλάσσετο τὸ πῦρ ἀθάνατον, μιμούμενον τὴν τοῦ θεοῦ φύσιν, καθ' ἃ ὁ Πορφύριος⁵⁾ λέγει. Ἀλλὰ περὶ τοῦ ἀκοιμήτου τούτου πυρός ἐστὶ ἀλλαχοῦ λόγος.

(1) Schnaase ἰς. τῶν πλασ. τεχνῶν, 2, 14. «Θυρίδας ἠγγόνει ὄλωσ ἢ ἔλλ. ἀρχιτεκτονικῆ, τοῦλάχιστον ἐν τοῖς ναοῖς. Οὐδὲ ἀνάγκη πολλοῦ φωτός ἦτο, διότι ἐντὸς τοῦ ναοῦ δὲν ἐξετελοῦντο οὐσιώδεις καὶ γενικαὶ ἱερουργίαι ἀλλ' ἐκτός τοῦ ναοῦ».

(2) Ὅπως ἐν πάσῃ ἱεροτελεσίᾳ εἶναι ἀναγκαῖον πῦρ καὶ ὕδωρ, διότι τὸ πῦρ καθαίρει, τὸ δὲ ὕδωρ ἐξαγνίζει κατὰ Πλούτ. ἐν κεφ. Ῥωμ. 1, οὕτω καὶ ἐν τισὶ ναοῖς ὑπῆρχον λύχνοι ἀκοίμητοι διὰ τοιαύτην ἔννοιαν, καὶ εἰς πολλὰς τελετὰς δὲν ἔλειπον λαμπάδες. βλ. Baetlicher ἐ. ἀ. 4 273. καὶ Ἑρμανν ἐλ. ἀρχ. 2, 19, 11).

(3) Πaus. 1. 26. 7.

(4) Διον. Ἀλικ. 1. 60, 62 καὶ 65. Πλουτ. Νουμ. 11—14 καὶ Ῥωμ. 2—17.

(5) Ἐν τῷ περὶ ἀπογῆς 2. 5. «Ταύτη τοὺς φαινομένους οὐρανίους θεοὺς τῇ θυσίᾳ δεξιούμενοι καὶ διὰ τοῦ πυρός ἀποθανατίζοντες αὐτοῖς τὰς τιμάς. Τούτοις γὰρ καὶ τὸ πῦρ ἀθάνατον ἐφύλασσαν ἐν τοῖς ἱεροῖς, ὡς δὲ μάλιστα αὐτοῖς ὁμοιότατον.

Περὶ τῆς εἰσόδου τοῦ σηκοῦ.

Ἡ κυρία τοῦ σηκοῦ εἴσοδος ἔκειτο πάντοτε ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς, ἣτις ἦτο εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ ναοῦ πρὸ ταύτης δὲ ἴστατο ὁ βωμὸς, διότι καὶ τὸ ἐν τῷ σηκῷ ἄγαλμα εἶχεν ἐστραμμένον τὸ πρόσωπον πρὸς ἀνατολὰς εἰς τὴν θύραν καὶ τὸν βωμόν. Ὁ δὲ λόγος τούτου ἦτο ὅτι εἰς τὰ ἑῶα, ὄντα κατὰ τοὺς Αἰγυπτίους¹⁾ τοῦ κόσμου πρόσωπον, ἦτο καὶ ἡ τῶν Ὀλυμπίων θεῶν ἔδρα, τῶν δὲ ἡρώων εἰς τὰ πρὸς δυσμὰς ἡλίου μέρη τῆς γῆς. Ἐντεῦθεν προσερχόμενοι ἀπλῶς²⁾ πρὸς τοὺς οὐρανίους θεοὺς, ἔστρεφον τὸ πρόσωπον πρὸς ἀνατολὰς, ἰκετεύοντες δὲ τοὺς ἥρωας ἀπέβλεπον πρὸς δυσμὰς³⁾· διὸ καὶ τὰς μὲν πρὸς τοὺς θεοὺς θυσίας ἐτέλουν ἀνίσχοντος, τὰς δὲ πρὸς ἥρωας καὶ νεκροὺς χοὰς δύοντος ἡλίου⁴⁾. Ὅτε ὁμως προσήχοντο πρὸ τῶν ἀγαλμάτων τῶν ἐν ναοῖς θεῶν, ἐπειδὴ ταῦτα, ὡς εἴρηται, εἶχον πρὸς ἀνατολὰς ἐστραμμένον τὸ πρόσωπον, ἔβλεπον μὲν πρὸς τὸ ἄγαλμα ἀρχόμενοι τῆς προσερχῆς, ἀλλ' ἐν ταύτῃ περιστρέφοντες τὸ σῶμα κύκλῳ, ἔστρεφον τὸ πρόσωπον πρὸς ἀνατολὰς καὶ πάλιν πρὸς τὸ ἄγαλμα· ἀποβλέποντες οὕτω καὶ πρὸς ἀνατολὰς, πρὸς τὴν τοῦ θεοῦ συνήθη ἔδραν, καὶ εἰς δυσμὰς πρὸς τὸ πρόσωπον τοῦ ἀγάλματος αὐτοῦ⁵⁾.

(1) Πλούταρχ. ἐν τῷ περὶ Ἰσίδος καὶ Ὀσιρ. 32. «Αἰγύπτιοι οἴονται τὰ μὲν ἑῶα τοῦ κόσμου πρόσωπον εἶναι, τὰ δὲ πρὸς βορρᾶν δεξιὰ, τὰ δὲ πρὸς νότον ἀριστερά».

(2) Ovid. Fast. 4. 777. Hacc tu conversus ad ortus die ter κλπ.

(3) Σγ. Πινδ. Ἰσμ. 3, 10. «ἔθος πρὸς δυσμὰς ἱερουργεῖν τοῖς ἥρωσι, κατὰ δὲ τὰς ἀνατολὰς τοῖς θεοῖς». Περβ. Ἀθην. 9, 410. καὶ Εὐστάθ. εἰς Ἰλ. Θ, 67. «ἱερὸν ἡμᾶρ λέγει τὸ πρὸ μεσημβρίας, ἐν ᾧ ἔθουον ὡς τὰ πολλά· τὸ γὰρ μεσημβρινὸν τοῖς κατοικομένοις ἀπένεμον τὰς χοὰς».

(4) Πλουτ. Νουμ. 14. ἀπόρρητον ἔχει τὸν λόγον. . . καὶ τὸ προσκυνεῖν περιστρεφόμενος. . . «ἢ περιστροφή τῶν προσκυνούντων λέγεται μὲν ἀπομίμησις εἶναι τῆς τοῦ κόσμου περιφορᾶς, δόξειε δ' ἂν μᾶλλον ὁ προσκυνῶν, ἐπεὶ πρὸς ἑῶ τῶν ἱερῶν βλεπόντων, ἀπέστραπται τὰς ἀνατολὰς, μεταβάλλειν ἑαυτὸν ἐνταῦθα καὶ περιστρέφειν ἐπὶ τὸν θεόν, κύκλον ποιῶν καὶ συνάπτων τὴν ἐπιτελείωσιν τῆς εὐχῆς δι' ἀμφοῖν». Περβ. ἐν Ῥωμ. κεφ. 14 καὶ ἐν βίῳ Καμίλλου 5 καὶ Μαρκελ. 6.

(5) Λουκιανὸς περὶ τοῦ οἴκου 6. «Τὸ γὰρ τῆς τε ἡμέρας πρὸς τὸ

Τοῦ ἱεροῦ τούτου λόγου ἕνεκα πάντες οἱ ἑλληνικοὶ, καὶ οἱ κατ' ἔθος ἑλληνικὸν ἐκτισμένοι ῥωμαϊκοὶ ναοὶ, ἔχουσι τὴν κυρίαν εἰσοδὸν εἰς ἀνατολὰς καὶ πρὸ ταύτης τὸν βωμόν· τοῦτο δὲ οὐ μόνον παρὰ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων μαρτυρεῖται¹⁾, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῶν σωζομένων ἐρειπίων τῶν ναῶν πάντων βεβαιουῦται.

Περὶ τῆς εἰσόδου καὶ τοῦ προσώπου τοῦ ναοῦ.

Πάντες οἱ ἐν Ἑλλάδι καὶ ἐν μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ Σικελίᾳ σωζόμενοι ἑλληνικοὶ ναοὶ, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἰδόντος αὐτοῦς γερμανοῦ Ῥοσσίου¹⁾, ἔχουσι τὴν εἰσοδὸν ἀπ' ἀνατολῶν. Μόνον ὁ ἐν Σι-

κάλλιστον ἀποβλέπειν, καὶ τὸν ἥλιον ὑπερκύψαντα εὐθὺς ὑποδέχεσθαι καὶ τοῦ φωτὸς ἐμπίπασθαι ἐς κόρον ἀναπεπταμένων τῶν θυρῶν, καθ' ὃ καὶ τὰ ἱερὰ βλέποντα ἐποιοῦν οἱ παλαιοί.» Πλουτ. Νουμ. 14. «πρὸς ἕω τῶν ἱερῶν βλέπόντων». Τοῦτο ἐπιμαρτυρεῖται καὶ ὑπὸ Δίωνος Κασσίου 54, 7. λέγοντος, ὅτι τὸ ἐν τῇ Ἀθήνησιν ἀκροπόλει τῆς Ἀθηναῶν ἄγαλμα, πρὸς ἀνατολὰς ἰδρυμένον, πρὸς δυσμὰς μετεστράφη καὶ αἶμα ἀπέπτυσε δι' ἀσύνητον τῶν Ἀθηναίων πρᾶξιν ἐπὶ Αὐγούστου. Vitr. 4, 5, arae spstant ad orientem· τάναντία ὁμῶς λέγει οὗτος περὶ τῶν ναῶν· ἀλλὰ περὶ τῆς ἀντιφάσεώς του ταύτης βλ. Bœtticher ἐ. ἀ. 4, 34 καὶ 35, 248, 448 καὶ Ἑρμ. § 19, 10).

Οἱ Τυρρηνικοὶ τούναντιον ναοὶ, οἷος ὁ ἐν Ῥώμῃ τοῦ Καπιτωλίνου Διὸς, τῆς Ἡρας καὶ Ἀθηναῶν, εἰσὶν ἐστραμμένοι πρὸς μεσημβρίαν· διότι οἱ τῶν Τυρρηνῶν οἰωνοσκόποι ἐδίδασκον ὅτι ἡ τῶν θεῶν ἔδρα κεῖται ἐν βορρᾷ. Ἐντεῦθεν τὰ μὲν τῶν θεῶν ἀγάλματα ἔβλεπον πρὸς μεσημβρίαν, ὡς περ καὶ οἱ τούτων ναοὶ τὴν εἰσοδὸν εἶχον ἀπὸ τούτου τοῦ μέρους, οἱ δὲ πρὸς τὸν θεὸν προσευχόμενοι ἔστρεφον τὸ πρόσωπον πρὸς βορρᾶν, ὅπως προσίδωσι τὸ τῶν θεῶν. Ἀλλὰ πλὴν τῶν ναῶν τούτων εἶχον οἱ Ῥωμαῖοι ἀπὸ τῶν Νουμᾶ ἤδη χρόνων καὶ ναοὺς πρὸς ἀνατολὰς βλέποντας, οἷος ὁ τοῦ διπροσώπου Ἰανοῦ, οὗ τὸ ἐν πρόσωπον ἔβλεπε πρὸς ἀνατολὰς, τὸ ἕτερον πρὸς δυσμὰς. Ὑστερον δὲ, ὅτε κατὰ μικρὸν παρέλαβον τὴν τῶν Ἑλλήνων θεῶν λατρείαν ἐν ἀγάλμασι καὶ ὁμοιώμασιν, ἔκτισαν καὶ τούτων ἰδίους ναοὺς καθ' ὅλως ἑλληνικὸν τρόπον. Βλ. Πλουτ. Νουμ. 11 καὶ 14 καὶ Bœtticher 4, 98 καὶ τὸν ἐμὸν Πρυτανικὸν λόγον ἐν σελ. 23 καὶ ἐξῆς.

(1) Βλ. τούτου Juschreisen ἐν σελ. 151 κ. ἐ. Ἐντεῦθεν ἀποδεικνύεται σφαλερὰ ἡ πρὸ τούτου ἐκφρασεῖσα δόξα τοῦ Μυλλέρου ἐν Saer. Minervae Poliadis, σελ. 27, ὅτι κατὰ δωρικὸν ἔθος οἱ ναοὶ βλέπουσι πρὸς δυσμὰς.

κίνω ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνος ἐκ τῶν ἐν Ἑλλάδι εἶχε τὴν εἰσοδὸν ἀπὸ δυσμῶν¹⁾, καὶ εἰς κορινθιακὸς ναὸς ἦτο ἐστραμμένος ἀπὸ τῶν μεσημβριανατολικῶν μερῶν πρὸς τὰ βορειοδυτικά, καὶ ὁ ἐν Βάσσαις τῆς Φιγαλίας τοῦ Ἐπικουρίου Ἀπόλλωνος ἔχει τὴν εἰσοδὸν ἀπὸ βορρᾶ²⁾.

Ἐνθα ὁμῶς ὑπῆρχον διπλοῖ ἢ δύο ναοὶ ἠνωμένοι, ὡς ὁ ἐν Ἡλείᾳ τῆς Εἰλειθυίας καὶ τοῦ Σωσιπόλιδος δαίμονος, ἀμφότεροι ἔχουσι κοινήν τὴν εἰσοδὸν πρὸς ἀνατολὰς, ἐν μὲν τῷ ἔμπροσθεν εἶναι ὁ τῆς Εἰλειθυίας, ἐν δὲ τῷ ὀπισθεν, ἦτοι εἰς τὸ πρὸς δυσμὰς μέρος, ὁ τοῦ δαίμονος Σωσιπόλιδος, εἰς δὲν εἰσέρχεται διὰ τῆς αὐτῆς εἰσόδου τοῦ τῆς Εἰλειθυίας μόνη ἡ θεραπεύουσα ἰέρεια καὶ οὐδεὶς ἄλλος³⁾. Ἄλλοι πάλιν διπλοῖ ναοὶ θεῶν, παραλλήλως ὠκοδομημένοι, ἔχουσιν ἀμφότεροι τὴν εἰσοδὸν ἀπ' ἀνατολῶν⁴⁾, ὅταν ἀμφότεροι ὡσι καθιερωμένοι Ὀλυμπίοις θεοῖς. Ὅσοι ὁμῶς διπλοῖ ναοὶ εἰσὶ καθιερωμένοι θεοῖς Ὀλυμπίοις καὶ ἥρωσιν ἢ καταχθονίοις, τούτων ὁ μὲν τῶν Ὀλυμπίων θεῶν κεῖται πρὸς ἀνατολὰς, ὁ δὲ τοῦ ἥρωος ἢ καταχθονίου θεοῦ πρὸς δυσμὰς· ὡς ὁ μὲν τῆς Πολιάδος Ἀθηναῶν

(1) Βλ. Ῥόσσιον περὶ τοῦ ναοῦ τούτου ἐν τῷ πίνακι τῶν μαθημ. τοῦ Ἀθήνησι Πανεπ. τοῦ 1837 σελ. 7.

(2) Ἑρμανν. 2, §. 9. 10. Ε. Κούρτιον ἐν τῇ Πελοπ. τόμ. α'. σελ. 325 καὶ 344. Τινὲς τῶν ὑπὸ τούτου ὀνομαζομένων ἀποδίδουσι τὴν τοιαύτην τοῦ ἐν Βάσσαις ναοῦ διεύθυνσιν εἰς τὴν φύσιν τοῦ τόπου. Ἄλλ' ἂν τοῦτο ἦτο ἡ αἰτία, ἡδύναντο νὰ θεραπεύσωσιν ἄλλως αὐτὴν, ἢ κτίζοντες ἀλλαχοῦ τὸν ναὸν ἢ ἄλλο τι ποιῶντες, καθότι ἡ φύσις τοῦ τόπου δὲν ἦτο ἐπαρκῆς λόγος νὰ παραβῶσι θρησκευτικὸν γενικὸν κανόνα. Κατ' ἐμὲ ὁ λόγος τούτου ἦτο ἡ ἐν Δελφοῖς ἢ παρὰ τοῖς Ὑπερβορείοις κατοικία τοῦ Ἀπόλλωνος, ὅστις, ἀπαλλάξας τοὺς Φιγαλεῖς ἀπὸ τοῦ λοιμοῦ, ἐκλήθη ὑπὸ τούτων Ἐπικούριος, καὶ ὁ εἰς τοῦτον ἐγερευθεὶς ναὸς ἐκτίσθη βλέπων πρὸς τὸ ἐν Δελφοῖς ἱερὸν αὐτοῦ· ὅθεν ἦλθεν ἡ σωτηρία αὐτῶν.

(3) Πaus. 6, 20, 4. Πρβ. Bœtticher ἐ. ἀ. σελ. 300. Τούναντιον ἐν Σικελίᾳ κατὰ τὸν αὐτὸν Πausανίαν (2, 10, 2) ὑπῆρχεν οἴκημα διπλοῦν, καὶ ἐν μὲν τῷ προτέρῳ κεῖται «Ἵπνος, τὸ δὲ ἐνδοτέρῳ Ἀπόλλωνι ἀνεῖναι Καρνείῳ, καὶ ἐς αὐτὸ οὐκ ἔστι πλὴν τοῖς ἱερεῦσιν εἰσοδος». Διατί ὁ Ἵπνος ἔμπροσθεν, ὁ δὲ Ἀπόλλων ὀπισθεν; Μὴ βλέπει ὁ Πausανίας ἀπὸ δυσμῶν; Πρβλ. Bœtticher σελ. 298.

(4) Πaus. 8, 9, 1.

ἐν τῷ Ἐρεχθείῳ πρὸς ἀνατολάς, ὁ δὲ τοῦ Ἐρεχθέως (Ποσειδῶνος) πρὸς δυσμάς¹).

Περὶ τῶν ἐντὸς τοῦ σηκοῦ.

Ἐντὸς τοῦ σηκοῦ ὑπῆρχε πρὸ παντὸς ἄλλου τὸ τοῦ θεοῦ ἀγάλμα, οὗ χάριν ἐγείρετο καὶ σηκὸς καὶ ναὸς, ἢ ἀντὶ τοῦ ἀγάλματος ἄλλο τι σύμβολον τῆς τοῦ θεοῦ παρουσίας, εἰς ὃν καθιεροῦται ὁ σηκὸς, οἷα σύμβολα ἦσαν συνήθη ἐν ἀρχαιοτέροις χρόνοις πρὸ τῆς δι' ἀνθρωπομόρφων ὁμοιωμάτων παραστάσεως τῶν θεῶν, καὶ ὕστερον ἐνίοτε ἐξ ἀρχαίων χρόνων τηρούμενα.

Καὶ ἐν μὲν τοῖς Ὀμηρικοῖς χρόνοις ἀδήλον ἂν πάντες οἱ ναοὶ εἶχον ἀγάλματα θεῶν· διότι ὁ Ὀμηρος, εἰ καὶ ποιεῖται μνεῖαν πολλῶν ναῶν²), ἐν ἐνὶ τούτων μόνον λέγεται πως ὅτι ὑπῆρχεν ἀγάλμα, ἐν τῷ τῆς Ἀθηνᾶς ἐν Τροίᾳ ναῷ³)· ὥστε ἐνδεχόμενον νὰ ὑπῆρχον καὶ ναοὶ ἄνευ ἀγαλμάτων⁴), ἢ ἔχοντες μόνον σύμβολα τῶν θεῶν, καθόσον ἢ δι' ὁμοιωμάτων ἀνθρωπίνων ἀπεικόνισις τῶν θεῶν ἴσως δὲν ἦτο ἔτι κοινῶς ἀποδεκτὴ⁵).

Ἄλλ' οὐχ ἦττον καὶ ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις, ὅτε ἦτο γενικὴ ἢ τῶν ἀγαλμάτων χρῆσις, ὑπῆρχον ναοὶ τινες ἄνευ ἀγαλμάτων. Ἡ ἔλλειψις ὅμως αὕτη εἶναι ἐξαιρέσις καὶ προέρχεται ἢ ἕνεκα ἱεροῦ τινος λόγου ἀγνώστου μένοντος τοῖς πολλοῖς, ὡς ἐν τῷ ναῷ τῆς Γανημηδης (= Ἡβης) ἐν Φλιοῦντι δὲν ὑπῆρχεν ἀγάλμα αὐτῆς διὰ τοιοῦ-

(1) Πaus. 1, 26, 6.

(2) Βλ. Nægelsbach Ὀμ. θεολ. σ. 399 ἐκδ. 6'.

(3) Ἰλ. ζ. 92. 303.

(4) Ὁ Overbeck ὅμως ἐν τῇ ἱστορ. τῆς πλαστ. 1, 36 καὶ 45 δοξάζει ὅτι ἢ παρ' Ὀμήρῳ τῶν ναῶν μνεῖα ὑποθέτει καὶ ὑπαρξιν ἀγαλμάτων.

(5) Καὶ ἄλλα τῶν Ἑλλήνων συγγενῆ ἔθνη, ὡς οἱ Πέρσαι, Γερμανοὶ, Σκύθαι καὶ αὐτοὶ οἱ Ῥωμαῖοι ἐπὶ Νουμᾶ ἤδη δὲν εἶχον ἀποδεχθῆ ἐν τῇ λατρείᾳ ἀνθρώπινα ὁμοιώματα τῶν θεῶν, ἐν ᾧ οἱ Ἕλληνες πρὸ πολλοῦ εἶχον τοιαῦτα. Πρβλ. Welker ἑλλ. μυθ. 1. 219. 2, 101 καὶ Ἡροδ. 1, 131. 2, 14 καὶ 52, Στράβων 15, 732 καὶ Πλουτ. Ῥωμ. 8. August. de C. D. 4, 31 καὶ Πρυτανικὸν λόγον μου περὶ τῆς ἀρχῆθεν κοινωνίας τῶν Ἑλλήνων πρὸς τοὺς Ῥωμαίους σελ. 23 κ. ἐ.

τον λόγον⁶), ἢ διότι ἀντὶ ἀγάλματος ὑπῆρχε σύμβολον τοῦ θεοῦ, ὡς ἐν τοῖς ναοῖς τῆς Ἑστίας ἔκαιε πῦρ⁷), ὅπερ ἦτο προσωποποιήσις τῆς θεᾶς ταύτης ἐν τε τοῖς ναοῖς αὐτῆς καὶ ἐν τῇ ἐστία ἰδιωτικῶν οἰκιῶν καὶ ἐν τῇ τοῦ Πρυτανείου, κοινῇ τῆς πόλεως ἀπάσης ἐστία, ἧτις διὰ τοῦτο ἦτο πάντοτε ἱερά. Ναοὶ ἄνευ ἀγαλμάτων ὑπὸ τοῦ Πausανίου μνημονεύονται τρεῖς, ὁ τῶν Μοιρῶν ἐν Θήβαις³), ὁ τοῦ Ἀπόλλωνος ἐν Τιθρωνίῳ τῆς Φωκίδος⁴), ὁ τοῦ Ποσειδῶνος ἐν Ἀμφίσσῃ⁵), ἐν ᾧ φαίνεται ὅτι ἄλλοτε ὑπῆρχε καὶ ἀγάλμα τοῦ θεοῦ. Ἐνδεχόμενον λοιπὸν ἐν ὑστέροις χρόνοις, ὅτε πολλαὶ λεηλασίαι ἀγαλμάτων καὶ ἱερῶν σκευῶν ἐγένοντο ὑπὸ Ῥωμαίων στρατηγῶν καὶ ἄλλων ἀσεβῶν ἀνθρώπων, νὰ ἐξέλιπον ἔκ τινων ναῶν ἀγάλματα ἐκ τοιαύτης ἀρπαγῆς, ἢ ἡ ἀπορία τῶν κατοίκων δὲν ἠδύνατο ἀμέσως νὰ ἀναπληρώσῃ· διὸ ἐπὶ Πausανίου ἔλειπον. Ἐπιστεύετο δὲ ὅτι ναὸς, ἀποστερηθεὶς δι' οἰονδήποτε λόγον τοῦ ἐν αὐτῷ ἀγάλματος τοῦ θεοῦ, ἐγκατελείφθη ὑπὸ τούτου καὶ διὰ τοῦτο ἦτο ἔρημος, ὡς ὁ ἐν Ἀλαλκομεναῖς ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς, ἧς τὸ ἀγάλμα ἤρπασεν ὁ Σύλλας, «ἡμελήθη τὸ ἀπὸ τοῦδε ἄτε ἡρημωμένος τῆς θεοῦ» κατὰ Πausανίαν⁶).

Γενικὸς λοιπὸν κανὼν ἦτο πᾶς ναὸς νὰ ἔχῃ ἀγάλμα ἢ σύμβολον τοῦ θεοῦ, εἰς ὃν ἦτο ὁ ναὸς καθιερωμένος· ὅθεν ναὸς ἄνευ ἀγάλματος εἶναι ἐξαιρέσις καὶ αὕτη σπανία καὶ δεδικοιοποιημένη, οὐχὶ ὅμως καὶ τ' ἀνάπαλιν· διότι πλεῖστα ἀγάλματα θεῶν ὑπῆρχον, ἄνευ ναῶν, οὐ μόνον τὰ ὡς ἀναθήματα ἀνακείμενα ἐν ἱερῷ τινι ὑπαίθρῳ χώρῳ ἢ τεμένει, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τὰ ἐν ἄλλοις τόποις, εἰς ἃ προσεφέρετο θυσία καὶ λατρεία παρὰ τῶν εὐσεβῶν. Ἀγάλμα τῆς Ἀρτέμιδος ἐν Ὀρχομενῷ τῆς Ἀρκαδίας ὑπῆρχεν ἐν τῇ κοιλότῃτι κέδρου, ὅθεν καὶ κεδρεᾶτις ἐπεκαλεῖτο αὕτη κατὰ Πausανίαν⁷), καὶ ἄλλα πλεῖστα, ὡς βλέπομεν ἐν μνημείοις τῆς τέχνης

(1) Πaus. 2, 13, 3. (Πρβλ. Ἑρμανν. ἑλλ. ἀρχ. Β' §. 18, 7).

(2) 2, 35, 1.

(3) 925,

(4) 10, 33, 12.

(5) 10, 38, 8.

(6) Ἐν 9, 33, 4. Πρβλ. καὶ Nægelsbach ἐν μεθομ. μυθολ. σελ. 5.

(7) 8, 13, 2.

προσηρτῶντο εἰς δένδρα, ἅτινα καὶ αὐτὰ ἦσαν τοῖς θεοῖς καθιερωμένα¹) ὑπὸ εὐσεβῶν ἀνθρώπων· ἄλλα ἐνετίθεντο ἐν ναῖσχοις (niches) ἢ κοιλώμασι φυσικοῖς καὶ τεχνητοῖς ἐπὶ βράχων ἢ τοίχων χειροποιήτων, ὅπως προφυλάσσονται ἀπὸ πάσης βλάβης καὶ βεβηλώσεως, πλεῖστα δὲ τελευταῖον καὶ ἐν ὑπαίθρῳ πλησίον ναῶν ἢ ἐντὸς τοῦ περιβόλου τούτων, ἐν ἱεροῖς χώροις τεμενῶν, ἀλσέων καὶ ἐπὶ τῶν ὁδῶν πρὸς τούτοις.

Τὸ ἐν τῷ σηκῷ τοῦ θεοῦ ἄγαλμα ἴστατο ὄρθιον, ὅπερ συνηθέστερον, ἐπὶ κρηπιδώματος ἢ βάρου, φέρον ἐν χερσίν ἢ ἔχον παρ' αὐτῷ καὶ ἰδιασύμβολα ἢ καὶ ἱερὰ αὐτῷ ζῶα, ἢ καὶ ἐκάθητο ἐπὶ θρόνου, ὅστις καὶ αὐτὸς ἦτο κεκοσμημένος συμβόλοις καὶ παραστάσεσιν, ἀναφερομένοις εἰς τὴν φύσιν καὶ τὴν μυθολογίαν τοῦ θεοῦ ἐν γένει ἢ εἰς ἰδιαιτέραν περίστασιν, ἧς χάριν ἐγείρετο ὁ ναὸς καὶ τὸ ἐν τούτῳ ἄγαλμα, καὶ ἦτις ἔδιδεν ἀφορμὴν, ὅπως ὁ θεὸς φέρῃ διὰ τοῦτο ἰδιαιτέρον ἐπίθετον, οἷον Ἀθηνᾶ Νίκη, Ἀθηνᾶ Πρόμαχος, Πολιάς, Ἀπόλλων Ἐπικούριος κλπ.

Τὸ ἄγαλμα τοῦ θεοῦ ἴστατο πρὸς τὸν δυτικὸν τοῖχον τοῦ σηκοῦ, βλέπον, ὡς εἴρηται, πρὸς ἀνατολὰς, συνήθως ἀνοικτὸν καὶ ἄνευ περικαλυμμάτων· ἐνίοτε ὅμως καὶ περιεκλείετο ἐκατέρωθεν διὰ λεπτῶν τοίχων ἐκ λίθου ἢ ξύλου ἢ μετάλλου προεκτεινομένων πρὸ αὐτοῦ καὶ εἰς τὰ ἄνω δι' ἀετώματος συνεχωμένων οὕτως, ὥστε ἐσχηματίζετο νέος μικρὸς ναῖσκος (δῶμα ἢ δόμος²), ἐντὸς τοῦ ὅλου ναοῦ, ἔχων τὸ πρόσωπον ἀνοικτὸν, ὅπερ ἐν ἀνάγκῃ ἐκλείετο διὰ παραπετάσματος ἢ ἄλλως πως, προφυλάσσοντος οὕτω τὸ ἐντὸς ἄγαλμα ἀπὸ πάσης βλάβης καὶ βεβηλώσεως³). Ὁ οὕτω περικλειόμενος χώρος, ἐν ᾧ τὸ τοῦ θεοῦ ἄγαλμα, εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν ἱερὸν

(1) Πολλὰ τοιαῦτα συνήγαγεν ὁ K. Boetticher ἐν τῷ συγγράμματι Baumkultus der Hellenen, 1856.

(2) Θεοκ. 17, 17 «χρῦσεος δόμος ἐν Διδος οἴκῳ». Ἀππιανὸς ἐν 8, 172. «Ἐσιόντες εἰς ἱερὸν Ἀπόλλωνος, οὗ τό τε ἄγαλμα κατάχρυσον ἦν, καὶ δῶμα αὐτῷ χρυσήλατον ἀπὸ χιλίων ταλάντων σταθμοῦ περιέκειτο, ἐσύλων καὶ ταῖς μαγαλαῖς ἔχοπτον».

(3) Μαρτυρίας ὑπὲρ τῆς ὑπάρξεως τοιούτων ναῖσκων εὐρίσκομεν ἐν πολλοῖς τῶν συγγραφέων καὶ ἀπεικονίσματα ἐν νομίσμασι πόλεων τινῶν. Πραβλ. Boetticher ἐν τῇ τεκτ. τῶν Ἑλλήνων τόμ. 4, σ. 251 κ. ἐ.

(sacrarium, aedicula), ὅπερ καὶ ἄδυτον λέγεται καὶ ἀνάκτορον¹), διότι καὶ οἱ θεοὶ ἀνακτες καλοῦνται, τὸ αὐτὸ καὶ ἔδος ἐνίοτε συνεχδοχικῶς ἀπὸ τοῦ ἐν αὐτῷ θρόνου τοῦ θεοῦ, ὡς ἀνωτέρω εἴπομεν.

Μὲ ὁμοίας κατασκευῆς ναῖσκους περιεκλείοντο καὶ ἄλλα θεῶν ἀγάλματα, εἴτε ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ ναοῦ ὑπάρχοντα, εἴτε καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ ἐν ἱεροῖς τόποις εὐρισκόμενα²). Συνήθως ὅμως ἐντὸς τοῦ ναοῦ μόνον τὸ ἄγαλμα τοῦ θεοῦ, εἰς ὃν ἦτο καθιερωμένος ὁ ναὸς, ἐκλείετο ἐντὸς ναῖσκου, πρὸς δὴλωσιν τῆς ἄκρας ἱερότητος αὐτοῦ τε καὶ τοῦ τόπου, ἐν ᾧ ἔδει νὰ τελῆται ἡ τοῦ θεοῦ λατρεία. Τὰ λοιπὰ τῶναντίον ἀγάλματα θεῶν ἢ καὶ ἡρώων, τὰ ὁποῖα ἴσταντο ἐντὸς τοῦ σηκοῦ, ὡς ἀναθήματα τῷ θεῷ, ἴσταντο ἐν χώρῳ ἀνοικτῷ.

Ὅτε ὅμως ὁ αὐτὸς ναὸς ἦτο καθιερωμένος εἰς δύο ἢ πλείονας θεούς, τότε καὶ τούτων τὰ ἀγάλματα ἴσταντο ἐν τῷ βάθει τοῦ σηκοῦ βλέποντα πρὸς τὴν εἴσοδον, καὶ ἐκλείοντο ἐντὸς ναῖσκων³) ὅπως οὕτω δηλωθῆ ὅτι οἱ θεοὶ οὗτοί εἰσι σύνναοι ἢ σύνοικοι, καὶ ὁ ναὸς ἐξίσου αὐτοῖς καθιερωμένος.

Κάτωθεν τοῦ ἱεροῦ τούτου ναῖσκου τῶν ἀγαλμάτων ἐντὸς τῆς γῆς ὑπῆρχον εἰς τινὰς ναοὺς κρύπται ἢ ὑπόγεια ἄδυτα, ἐν οἷς κατετίθεντο ὅσα ἢ κόνις ἢ καὶ ἱερὰ λείψανα προσώπων ἐχόντων μυθολογικὴν σχέσιν πρὸς τὸν ἐν τῷ ναῷ λατρευόμενον θεόν. Ὑπὸ

(1) Πλούταρχος ἐν Περικλ. 13. «Τὸ δ' ὀπαῖον τοῦ ἀνακτόρου» ἐνθα ἴστατο τὸ τῆς θεοῦ ἄγαλμα· ἐν Μαρ. 17, ἐν Σύλλ. 12, ἐν Νουμ. 13 καὶ ἀλλαχοῦ· πλείω παρὰ Siebelis» ἐν βίῳ Περικλ. σελ. 136.

(2) Ἐν ὑστέροις χρόνοις ἡρώων ἢ καὶ ἀνθρώπων ἀποθεωθέντων ἀνδριάντες, οἵτινες χάριν ἱερότητος ἐτίθεντο ἐντὸς τῶν ναῶν, ὡς ὁ Πτολεμαίου ἐν τῷ τοῦ Διδος ναῷ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ κατὰ Θεοκ. 17, 17 εἶχε χρυσοῦν δόμον ἐν τῷ Διδος οἴκῳ· συνήθως δὲ οὗτοι ἐτίθεντο ἐν ὑπαίθρῳ. Ὡσαύτως καὶ τὰ ἐπὶ τῶν τάφων τῶν νεκρῶν ἐγειρόμενα ὁμοιώματα, ἀγάλματα ἢ ἀνάγλυφα ἢ καὶ εἰκόνες γραπταί, παριστάνουσαι πράξεις ἢ περιστατικὰ τοῦ βίου τῶν νεκρῶν, ἐκλείοντο ἐντὸς τοιούτων ναῖσκων ἢ ἡρώων, ὡς βλέπομεν ἐν τῇ ἀνασκαπτομένῃ νεκροπόλει τῶν Ἀθηνῶν παρὰ τὴν ἐκ Πειραιῶς εἴσοδον τῆς πόλεως.

(3) Plin. 35, (10, 108) ἢ 36, 22. Βλ. καὶ Boetticher ἐ. ἀ. 117, σημ. 32).

τὴν βάσιν τοῦ ἀγάλματος τοῦ Ἀμυκλαίου Ἀπόλλωνος ὑπῆρχεν ὁ τάφος τοῦ Ἰακίνθου ὑπὸ τὴν χαλκῆν βάσιν τοῦ Μηχανέως Διὸς ἐν Ἀργεὶ τὰ ὀστᾶ τοῦ Ταντάλου¹⁾· εἰς τὸ ὑπόγειον ἄδυτον τοῦ ἐν Δελφοῖς θεοῦ τὰ λείψανα τοῦ Διονύσου καὶ τὰ ὀστᾶ τοῦ δαίμονος Πύθωνος· ὑπὸ τὸ Ἐρέχθειον ἐν Ἀθήναις ἐντὸς ὑπογείου κρύπτει τὰ τοῦ Ἐρεχθέως ὀστᾶ.

Ἡ συνθήεια αὕτη, τοῦ καταθέτειν ὀστᾶ καὶ ἄλλα λείψανα κάτω τοῦ ναΐσκου, τηρουμένη πιθανῶς καὶ ἐν ἄλλοις ἐλληνικοῖς ναοῖς εἰ καὶ δὲν μαρτυρεῖται, μετεβιβάσθη καὶ εἰς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν, ὅπως καὶ πλεῖστα ἄλλα, *mutatis mutandis*. Καταλαμβάνοντος τοῦ ἱεροῦ βήματος τῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν τὴν θέσιν τοῦ σηκοῦ τῶν ἐλληνικῶν ναῶν καὶ τῆς ἱερᾶς τραπέζης ἐν τούτῳ τὴν θέσιν τοῦ ἀγάλματος, περικλείεται αὕτη ἐνιαχοῦ μὲ τέσσαρας κιονίσκους, εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας ὑψουμένους, μὲ παραπετάσματα περὶ τούτους καὶ ἄνωθεν μὲ οὐρανὸν, ὥστε παρέχει θέαν ἀρχαίου ναΐσκου (*aediculae*), ὑποκάτωθεν δὲ τῆς τραπέζης κατατίθενται τὰ τοῦ ναοῦ ἐγκαίνια, ἅτινά εἰσιν ἱερὰ λείψανα ἁγίων, ὅπως καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἐν τοῖς μνημονευθεῖσι ναοῖς.

Ἐκτὸς τούτου κατατίθενται εἰς τὸν ἡμέτερον ναὸν καὶ εἰκόνες ἁγίων, ἃς ἢ τῶν χριστιανῶν εὐσέβεια, ἰδίως δὲ συντεχνία τις ἢ ὁμᾶς ἀνθρώπων, κοινὸν ἔχουσα ἁγιὸν τινα προστάτην ἢ καὶ ἔφορον τῶν τὴν αὐτὴν τέχνην ἢ ἐπιτήδευμα μετερχομένων, κατασκευάζει ἐξ ἑράνου αὐτὰς καὶ καταθέτει εἰς ἐκκλησίαν τινὰ ὡς εἰς ἱερὸν τόπον, καὶ τελεῖ κατ' ἔτος ἐν τῇ μνήμῃ τοῦ ἁγίου ἱερουργίαν²⁾,

(1) Πaus. 2, 22, 3 καὶ 4.

(2) Οἱ ἐν Ἀθήναις κρεωπῶλαι προστάτας ἔχουσι τοὺς Ταξιάρχας, οἱ ἐπαῖται τὸν ἅγιον Ἰωάννην τὸν ἐλεήμονα, οἱ ὑποδηματοποιοὶ τὸν ἅγιον Ἀνδρέαν, οἱ παντοπῶλαι καὶ ναυτικοὶ τὸν ἅγιον Νικόλαον, οἱ κηπουροὶ τὸν ἅγιον Τρύφωνα, οἱ λαχανοπῶλαι καὶ ὀπωροπῶλαι καὶ ἀμαξήλάται καὶ ποιμένες τὸν ἅγιον Γεώργιον, οἱ μαλλίνων ὑφασμάτων βράπτει (ἀμπατζίδες) τὸν ἅγιον Κωνσταντῖνον, οἱ κουρεῖς καὶ πτωχοὶ τὸν ἅγιον Παντελεῖμονα, οἱ κτίσται τὸν ἅγιον Δημήτριον, οἱ σιδηρουργοὶ τοὺς ἁγίους Ἀποστόλους, οἱ φανοποιοὶ τοὺς ἁγίους Πάντας, οἱ ἐν τῇ κεντρικῇ ἀγορᾷ τῶν τροφίμων ἐν γένει ἔμποροι τὴν Ζωοδόχον Πηγὴν, ἧς ὁ ναὸς παράκειται, οἱ ἀρτοποιῶλαι τὴν τῆς Μεταμορφώσεως ἑορτήν, οἱ ξυλουργοὶ τὴν τῆς Πεντηκοστῆς καὶ ἄλλοι ἄλλους.

καθ' ὃν τρόπον καὶ ἀρχαῖοι ὁμότεχνοι ἐν ὁμοίαις περιστάσεσιν ἐποιοῦν, καθιεροῦντες τὸ τοῦ θεοῦ τῶν ἀγάλμα ἢ ὁμοίωμα εἰς ἱερὸν τινα χώρον ἢ ἐντὸς τοῦ ναοῦ ἢ καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ ἐν τῷ ἱερῷ περιβόλῳ καὶ ἐν ῥητῷ χρόνῳ τελοῦντες αὐτῷ θυσίαν¹⁾. Καὶ αὕτη ἔτι ἢ τῶν ἀρχαίων συνθήεια τοῦ περικλείειν τὸ ἀγαλμα τοῦ θεοῦ ἐντὸς ναΐσκου, τηρεῖται ἐνίστε καὶ νῦν ἔτι παρ' ἡμῖν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις, τιθεμένης τῆς εἰκόνος τοῦ ἁγίου, τοῦ προστάτου συντεχνίας ἢ ὁμάδος τινὸς ἀνθρώπων, ἐντὸς ἑρμαρίου ἢ ναΐσκου ξυλίνου, ἔχοντος βάσιν ἱκανῶς ὑψηλὴν, καὶ εἰς ἑκατέρας τὰς πλευρὰς παραστάδας ἢ κιονίσκους καὶ ἄνωθεν ἀέτωμα, ὥστε παρέχει οὕτω τὸ κατασκευάσμα τοῦτο θέαν ναΐσκου ἀρχαίου, προφυλάσσοντος τὴν τοῦ ἁγίου εἰκόνα, καὶ δεικνύοντος τὴν ἐξιδιασμένην ἱερότητα αὐτῆς²⁾.

(1) Βλέπε περὶ τούτου τὴν πρὸ μικροῦ ἐκδοθεῖσαν πραγματείαν τοῦ Otto Lüders über die Dionysischen Künstler 1873. Οὐ μόνον ὁμότεχνοι ἀλλὰ καὶ ἄλλοι, κοινὸν προστάτην ἔχοντες τὸν αὐτὸν θεὸν, ἐποιοῦν τοιαῦτα. Ἐκαλοῦντο δὲ οἱ τὸ αὐτὸ θρησκευτικὸν κοινὸν ἢ σύνοδον συγκροτοῦντες ὀργεῶνες, θιασῶται, ἐραμισταί, ἢ καὶ ἀπὸ τοῦ ὀνόματος τοῦ θεοῦ, ὃν ἰδιαζόντως ἐλάτρευον, ἢ καὶ ἀπ' ἄλλου τινὸς περιστατικοῦ. Βλ. σελ. 13 κ. ἐ. τοῦ βιβλίου συγγράμματος. Τὸ πλῆθος τῶν τοιούτων θρησκευτικῶν κοινῶν ἢ συνόδων ἠϋξήσεν ἔτι μᾶλλον ἐν τῇ παρακμῇ τῆς ἐλληνικῆς θρησκείας κατὰ τοὺς Μακεδονικοὺς καὶ Ῥωμαϊκοὺς χρόνους, ὅτε εἰσεκομίζοντο εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ εἰς τὴν Ῥώμην παντὸς τόπου καὶ εἴδους θρησκευτάματα διὰ τῆς ὀσημέραι ἀξάνουσης ἐπιμιξίας τῶν λαῶν. Οἱ ἐν τινι ἐλληνικῇ πόλει ἀποκαθιστάμενοι ἄλλοδαποὶ ἐκόμιζον τὸν τῆς πατρίδος τῶν θεῶν καὶ ἐλάτρευον τοῦτον ἐν ἰδίῳ χώρῳ κατὰ τὸν πάτριον αὐτῶν τρόπον. Ἐκ τῶν ἀνευρισκομένων ἐπιγραφῶν μανθάνομεν, ὅτι τοιοῦτοι θρησκευτικοὶ σύλλογοι ὑπῆρχον ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐν παραλίαις πόλεσιν, ὅπου ἔνεκεν τοῦ ἐμπορίου ὑπῆρχον καὶ πλείονες ξένοι.

Ὅμοιάτινα παρατηροῦμεν καὶ σήμερον ἐν Ἀθήναις γινόμενα, ἔνθα πάροικοι πόλεων ἢ χωρῶν τινῶν λατρεύουσι τὸν τῆς πατρίδος τῶν προστάτην ἅγιον ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς ἑορτῆς αὐτοῦ διὰ τῆς δυνατῆς αὐτοῖς ἐπισημότητος καὶ λαμπρότητος.

(2) Βλέπε τοιαύτας εἰκόνας ἐν τῷ τῆς ἁγίας Εἰρήνης ναῷ ἰδίως καὶ ἐν ἄλλοις ἐν Ἀθήναις, ὑπὸ συντεχνιῶν καθιερωθείσας.

Καὶ ἡ κόγχη ἔτι, ἡ ὀπισθεν καὶ ἄνω τῆς ἱερᾶς τραπέζης ὑψομένη καὶ κλείουσα τρόπον τινὰ ταύτην, προῆλθεν ἐξ ἐλληνικῆς συνηθείας ἀπὸ τοῦ σχήματος ναΐσκων καλυπτόντων τὸ τοῦ θεοῦ ἄγαλμα ἐν ναοῖς ἴσως εὐτελεστέροις καὶ μικροῖς. Ἐν τισὶ ναΐσκοις, ὡς εἴρηται, προεξετείνοντο ἐκατέρωθεν τοῦ ἀγάλματος προστάδες ἢ πρόστυλα καὶ ἄνωθεν τούτων ὑπῆρχε κάλυμμα ἢ ἀετός, ὀπισθεν ἔχων ἡμικυκλοειδὲς τόξον ἢ ἐξέδραν, ἀποτελουμένης οὕτως ἀψίδος ἢ κόγχης ὀπισθεν τοῦ ἀγάλματος τοῦ θεοῦ. Ἡ τοιαύτη ἀψὶς συνηθείας ἦτο ἐν ταῖς βασιλικαῖς στοαῖς τῶν Ῥωμαίων ἰδίως, ἐνθα τὸ τοῦ Πραίτωρος βῆμα. Ἐκ τοιούτων δὲ βασιλικῶν προῆλθε καὶ τινων ἐκκλησιῶν τὸ σχέδιον, οἷον εἶναι τὸ τοῦ ἁγίου Διονυσίου τῆς τῶν καθολικῶν ἐν Ἀθήναις ἐκκλησίας.

Καὶ αὐτοῦ τοῦ ἱεροῦ βήματος τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας ὑπάρχει πρότυπον ἐν ἀρχαίοις ναοῖς μὲν τινὰς διαφορὰς. Ὁ Λουκιανὸς ἐν τῷ περὶ Συρίας θεοῦ συγγράμματι του¹⁾, περιγράφας τὰ ἐκτὸς τοῦ ναοῦ ταύτης τῆς θεᾶς, ὁρῶντος πρὸς ἀνατέλλοντα ἥλιον καὶ ὄντος ἐξειργασμένου εἰς τρόπον Ἰωνικοῦ ναοῦ, ἐπάγει ὅτι «ἐνδοθεν οὗτος οὐκ ἀπλὸς ἐστίν, ἀλλ' ἐν αὐτῷ θάλαμος ἄλλος ἢ πεποιήται· ἀνοδος δὲ εἰς τοῦτον ὀλίγη· θύρησι δὲ οὐκ ἤσκηται, ἀλλ' ἐς ἀντίον ἅπας ἀναπέπταται. Ἐς μὲν οὖν τὸν μέγαν νηὸν ἢ πάντες εἰσέρχονται, ἐς δὲ τὸν θάλαμον οἱ ἱερεῖς μόνον· οὐ μὲν ἢ τοὶ πάντες ἱερεῖς, ἀλλὰ τοὶ μάλιστα ἀγχίθεοί τε εἰσι, καὶ τοῖσι ἢ πᾶσα ἐς τὸ ἱερόν μελέται θεραπείη. Ἐν δὲ τῷ δε εἶαται τὰ «ἔδεα, ἢ τε Ἡρη, καὶ τὸν αὐτοὶ Δία ἐόντα ἐτέρῳ οὐνόματι κλιθῆζουσι. Ἄμφω δὲ χρύσειοί εἰσι καὶ ἄμφω ἔζονται»· ἐξ ἧς περιγραφῆς γίνεται δῆλον ὅτι ὁ θάλαμος εἶναι τὸ ἱερόν καὶ ἄδυτον, ἐν ᾧ τὸ τῆς θεᾶς ἄγαλμα, εὐρυχωρότερον τῶν συνηθῶν ναΐσκων καὶ ἐξέχον τοῦ λοιποῦ χώρου τοῦ ναοῦ, μὴ χωριζόμενος ὅμως ἀπὸ τούτου διὰ παραπετάσματος ἢ ἄλλου τινός, ὡς ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἐκκλησίᾳ τὸ μέγα εἰκονοστάσιον ἢ τέμπλον χωρίζει τὸ ἱερόν βῆμα ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας. Καὶ εἰς μὲν τὸν θάλαμον εἰσέρχοντο μόνον οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ τοῦ ναοῦ ὑπηρέται, εἰς δὲ τὸν ἐκτὸς ναὸν συ-

(1) Ἐν κερ. 31.

νήρχετο τὸ πλῆθος τῶν εὐσεβῶν προσκυνητῶν, ὡς καὶ παρ' ἡμῖν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ συνέρχονται καὶ ἴστανται οἱ προσευχόμενοι χριστιανοί. Τοιαύτη ὅμως διάθεσις τοῦ ἐλληνικοῦ ναοῦ δὲν ἦτο συνηθείας¹⁾. Ἐν τῷ ἐλληνικῷ ναῷ τὸ μὲν πλῆθος μένει ἔξω τοῦ ναοῦ, ὅπου τελεῖται ἡ θυσία καὶ τὰ λοιπὰ τῆς λατρείας, ἀπέναντι τοῦ ἀγάλματος, οἱ ἱερεῖς δὲ μόνον εἰσέρχονται εἰς τὸν ναὸν ἢ τὸν σηκὸν τούτου· διὸ καὶ οἱ σηκοὶ συνηθῶς δὲν ἔχουσι μεγάλην ἔκτασιν, ὡς ἤδη εἴρηται, ἀλλὰ τοσαύτην, ὅση ἀρκεῖ διὰ τὸ ἄγαλμα τοῦ θεοῦ καὶ τὰ τῆς λατρείας σκεύη καὶ τὰ ἀναθήματα. Ναοὶ ὅμως, ἐν οἷς ἐτελοῦντο τὰ μυστήρια, εἶχον τὸν σηκόν, ὅστις μέγαρον συνηθῶς καλεῖται, ὡς τὸ τῆς Δήμητρος ἐν Ἐλευσίनि, ἱκανῶς εὐρύχωρον, διότι ἐν αὐτῷ συνήρχοντο πάντες οἱ μύσται οἱ μέλλοντες νὰ μνηθῶσιν ἐν τοῖς μυστηρίοις, καὶ ἐθεῶντο πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς δρῶμενα καὶ γινόμενα ὑπὸ τῶν ἱερέων. Ἀλλ' οἱ τοιοῦτοι ναοὶ εἶχον ὅλως ἄλλην διάθεσιν, περὶ ᾧ ἀκριβεῖς εἰδήσεις δὲν ἔχομεν, ὅπως οὐδὲ περὶ τῶν ἐν αὐτοῖς τελουμένων μυστηρίων, διὰ τὴν μυστηριώδη φύσιν αὐτῶν ταύτην.

ΕΥΘ. ΚΑΣΤΟΡΧΗΣ.

(1) Ἰδίαν διάθεσιν εἶχε καὶ τὸ ἐν Αὐλίδι οἰκοδόμημα τῶν Φωκέων, φωκικὸν καλούμενον, ἐν ᾧ συνήρχοντο οὗτοι καὶ ἐβουλεύοντο, καὶ ἐν ᾧ ἦσαν τὰ τῶν θεῶν ἄγαλματα Διὸς, Ἀθηναῶς καὶ Ἡρας. βλ. Παυσ. 10, 5, 1. ἀλλὰ τοῦτο ἴσως ἦτο μάλλον βουλευτήριον ἢ ναός.

ΜΙΑ ΘΕΣΣΑΛΙΚΗ ΕΠΙΓΡΑΦΗ ΜΕΤΕΚΔΙΔΟΜΕΝΗ.

Μετεκδίδομεν σήμερον μίαν πρὸ 45 ἐτῶν ἐσφαλμένως κατὰ τινα ἐκδοθεῖσαν ἐν τῷ Corpus Inscriptionum Graecarum ἐπιγραφὴν, διότι ἐπετύχομεν ἀπόγραφον αὐτῆς ὀρθότερον ἐξ αὐτοῦ τοῦ λίθου, ὑποβληθὲν ἐσχάτως εἰς τὸ Συμβούλιον τῆς ἀρχαιολογικῆς ἡμῶν ἐταιρίας παρὰ τινος φιλοπόνου φοιτητοῦ τῆς νομικῆς σχολῆς Λεωνίδα Γεωργίτση Ἡπειρώτου. Καὶ ἴσως μὲν μάταιον ἔργον ποιούμεν, διότι ἐνδεχόμενον ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ νὰ ἐξεδόθη καὶ παρ' ἄλλου τινὸς ἢ ἐπιγραφή αὕτη ὀρθότερον ἢ ὅπως ἔχει ἐν τῷ Corpus, καὶ νὰ διέλαθεν ἡμᾶς, ὅμως δὲ ποιούμεν τὸ ἔργον, ἐπειδὴ μᾶς δίδεται πάλιν ἀφορμὴ νὰ παρακαλέσωμεν τοὺς ἡμετέρους ὁμογενεῖς νὰ ἀποσείσωσι τέλος πάντων τὴν πρὸς τὰ ἀρχαῖα μνημεῖα συνήθη ἀδιαφορίαν των, ἐξ ἧς πολλαὶ καθ' ἐκάστην ζήμιαί γίνονται εἰς τὴν ἀρχαιομάθειαν, νὰ προσβλέπωσι δὲ αὐτὰ ἀγαπητικῶς καὶ νὰ τὰ μελετῶσι, ἐξ οὗ κέρδος βέβαιον. Ὁ λίθος ὁ ἔχων τὰ γράμματα ἃ δίδομεν κατωτέρω, ἦτο ἀκέραιος πρὸ πεντηκονταετίας ἐν Δομοκῷ (Θαυμακοῖς) τῆς Θεσσαλίας, ὅτε τὸν εἶδαν καὶ ἀντέγραψαν οἱ περιηγηταὶ Leake καὶ Dodwell, ἐξ ὧν τὸν ἔλαβεν ὁ Boeckh εἰς τὸ Corpus. Τώρα δὲ ὁ Λεωνίδας Γεωργίτσης εὔρε τὸν λίθον τοῦτον κολοβὸν κατὰ τὸ ἐν τέταρτόν του. «Εὕρισκεται, λέγει, ἐν τῇ γωνίᾳ οἰκίας τινὸς, ἣτις ἄλλοτε ἦν ἐκκλησία, ὡς ἀναφέρουσι γέροντες, μαρτυροῦσι δὲ τοῦτο καὶ αἱ μέχρι τοῦδε ἐπὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοίχου σωζόμεναι εἰκονογραφίαι. Σήμερον ἡ οἰκία αὕτη εἶναι ἰδιοκτησίᾳ τῆς μονῆς τῆς Ὀμβριακῆς, μετασχηματισθεῖσα τὸ μὲν κάτω πάτωμα εἰς ἐργαστήρια, τὸ δὲ ἄνω χρησιμεύει ὑπὸ ἐνοίκιον εἰς τελωνεῖον τῆς Κυβερνήσεως. Ἐν τοῖς θεμελίοις εὕρισκονται πολλοὶ ἀρχαῖοι λίθοι, ἴσως δὲ καὶ τὸ ἄλλο τεμάχιον τῆς ἐπιγραφῆς, διότι παρὰ πολλῶν ἠκούσαμεν, ὅτι εἶδον τὸν λίθον πρὸ τῆς ἀνεγέρσεως τῆς οἰκίας ταύτης σῶον».

Καὶ ὅμως καὶ κολοβὸς ὢν ὁ λίθος διδοῖ ψᾶρον περ' αὐτοῦ, παρέχων ἡμῖν ἐν τῷ σωζομένῳ του μέρει τέσσαρας καλλιόνας

γραφάς, ἃς εἶδαν οἱ ὀφθαλμοὶ τοῦ Γεωργίτση καὶ οὐδὲν θαῦμα, νέος ἀγύμναστος καὶ ἄλλης ἐπιστήμης ἢ τῆς φιλολογίας ὁπαδὸς ν εἶδεν ἐν τισὶ κάλλιον ἀνδρῶν πολυπείρων καὶ εἰδικῶν. Ἴδου διὰ τί πρέπει τὰ πρωτότυπα μνημεῖα νὰ φυλάττωνται ὡς κόρη ὀφθαλμοῦ εἰς τὸν ἅπαντα χρόνον καὶ νὰ μελετῶνται ὑπὸ πλείστων. Εἶναι πλάνη νὰ νομίζωσιν οἱ ἡμέτεροι, ὅτι ἐπειδὴ μεγαλῶνυμός τις Φράγκος ἀντέγραψεν ἢ ἀπεικόνισέ τι ἀρχαῖον, ἤδη ἐγένετο τὸ πᾶν ἔργον τῆς ἐπιστήμης καὶ περιττὸν πλέον ἡμεῖς θείνάνοι νὰ τὸ περιεργαζώμεθα. Ἐξ ἐναντίας, εἶνε βεβαιωμένον, ὅτι μόνον μετὰ πλείονας πλειόνων ἀντιγραφᾶς κατορθοῦται ἡ πιστὴ ἐκδοσις τῶν ἐπιγραφῶν καὶ ἄλλων μνημείων.

Ἴδου τώρα τὸ κείμενον τῆς ἐπιγραφῆς, ὅπερ κολοβὸν ὢν ἐν τῷ τοῦ Γεωργίτση ἀπογράφῳ κατὰ τὸ πρὸς τ' ἀριστερὰ τῷ ὄρωντι μέρος, συμπληρῶ ἐκ τῆς τοῦ Boeckh ἐκδόσεως, θέτων τὰς ἐξ ἐκείνης λέξεις ἐν ἀγκύλαις, παραδεχόμενος δὲ τὰς 4 τοῦ Γεωργίτση καλλιόνας ἀναγνώσεις, ἃς διαστέλλω δι' ἀραιογραφίας.

- Ἄγαθαί τύχαι· πόλις Θαυμακῶν
 ἔδωκε Ἀγέστωι] Ἀγρολέωνος
 Καλλιεῖ προ]ξενίαν, ἐπινομί-
 αν, ἀσυλίαν] ἀσφάλειαν, ἔνκτη-
 8 σιν, ἀτέλει]αν πάντων καὶ πολέ-
 μου καὶ εἰρά]νας ἐν τὸν ἅπαντα
 χρόνον κα] καὶ αὐτῶι καὶ ἐκγόνοις καὶ
 ὅσα τοῖς] ἄλλοις προξένοις πάν-
 τα· ἀρ]χόντων Σφοδρία, Λεωνίδα,
 10 Φάν]α (ς). ἔνγυος τᾶς προξενίας
 Πολύμναστος.
 Ἄγαθαί τύχαι· πόλις Θαυμακῶν ἔδωκε Πυρρί]α (ι
 Τιμαγόρου] Ἡρα(κλ)ε(ιώ)ται ὄντι εὐεργέτα(ι) αὐτ-
 ᾶς προ]ξενίαν, ἰσοπολιτείαν, ἐπινομίαν, ἀ-
 15 συλίαν], ἀσφάλειαν, ἔνκτησιν, ἀτέλειαν
 πάντων] καὶ πολέμου καὶ εἰράνας καὶ αὐτῶ(ι) καὶ
 ἐκγόνοις] ἐν τὸν ἅπαντα χρόνον καὶ ὅσα
 τοῖς ἄλλοις] προξένοις πάντα· ἀρχόντων
 . . . . α, Ἰσιράκου (ς), Νικομ.]ά(χ)ου. ἔνγυος τᾶς
 20 προξενίας Νεοπτόλεμος Εὐηθίδου.

Ἐχω εἰς τὰ ἀνωτέρω νὰ παρατηρήσω τὰ ἐξῆς. Τὸ ὑπ' ὄψιν μου ἀπόγραφον τοῦ Γεωργίτση εἶναι μὲν μεγαλογράμματον, ἀλλ' ὄχι καὶ τοιοῦτο, οἷον νὰ ἐμπνεύσῃ ἐν πᾶσι πλήρη πίστιν εἰς τὸν ἀναγνώστην. Ἰδίως φαίνεται ὁ νέος νὰ μὴ ἀπέδωκε πιστότατα τὰ τέλη τῶν στίχων, ἀλλὰ νὰ παρέτεινεν αὐτὰ ἐπὶ ποσὸν ἢ συνέστειλε κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτῷ ἢ κατὰ τὸ εὐχερέστερον τῆς ἀναγνώσεως. Ὅθεν ἐν τούτοις ἠκολούθησα ἐγὼ τὴν ἐκδοσιν τοῦ Boeckh, τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ καὶ δὲν εἶχα ἐνώπιόν μου χάρτινον ἐκτυπον καὶ ἔβλεπα, ὅτι ὁ Γεωργίτσης εἶχε διεσταλμένην πᾶσαν λέξιν κατὰ τὸ νεωτερικὸν ἡμῶν σύστημα, ὅπερ ἐν ταῖς παλαιαῖς ἐπιγραφαῖς δὲν ἦτο ἔτι συνειθισμένον. Αἱ 4 καλλιόνες ὑπ' ἐμοῦ κρινόμεναι ἀναγνώσεις εἶναι τὸ ἐν τῷ 5. στίχῳ ἐν ἀντὶ ἐπὶ, τὸ ἐν τῷ ια'. Πολύμναστος ἀντὶ Πολυμνίας ΤΟΙΣ, τὸ ἐν τῷ ιβ'. Πυρρία ἀντὶ Πύρρα, τὸ ἐν τῷ ιζ'. ἐν ἀντὶ ἐπὶ. Καὶ ὁ μὲν Boeckh ἐπροτίμησεν ἐν τῷ 5. καὶ τῷ ιζ'. στίχῳ τὸ ἐπὶ τοῦ Dodwell (ἀν καὶ εἶχε ὑπ' ὄψιν του καὶ τὸ ἐν τοῦ Leake), διότι τὸ εὔρε, λέγει, καὶ ἐν ἄλλῳ ἄλλης ἐπιγραφῆς Δοδβελλιανῶ ἀπογράφῳ καὶ δὲν ἤθελε νὰ ἀπιστήσῃ τόσον εἰς τὸν ἄνδρα. Ἡμεῖς δὲ οὐχ οὕτω, διότι ἔχομεν συμφωνοῦντα τῷ μεγάλῳ Leake τὸν μικρὸν Γεωργίτσην. Ἐν τῷ ια'. στίχῳ ἐπροτίμησε πάλιν ὁ Boeckh τὸ ἀλλαχόθεν ἄγνωστον κύριον ἀρσενικὸν Πολυμνίας, διότι ὁ Leake ἐσημείωσε, λέγει, σαφῶς, ὅτι ἀναγινώσκονται ἐπὶ τοῦ λίθου γράμματα τάδε· ΠΟΛΥΜΝΙΑΣΤΟΙΣ (ἐνῶ ὁ Dodwell ἐσιώπα), καὶ λοιπὸν συνεπέρανεν, ὅτι τὰ ΤΟΙΣ θὰ εἶναι ἀρχὴ τοῦ ὀνόματος τοῦ πατρὸς τοῦ ἐγγύου, ὡς καὶ ἐν τῷ τελευταίῳ εἰκοστῷ στίχῳ κεῖται ὄνομα πατρὸς τὸ Εὐθηίδου. Ἀλλ' ἡμεῖς πάλιν πιστεύομεν τῷ Γεωργίτση, ἀντιγράψαντι τὸ ὅπερ ἀπεδώκαμεν ἄνευ τῶν ἐνοχλητικῶν δύο Π, καὶ ὑποθέτομεν ὅτι ταῦτα θὰ εἶναι ῥαγάδες τινὲς τυχαῖαι τοῦ λίθου καὶ δὲν θὰ ἐγράφη πάντως ἐδῶ καὶ τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς τοῦ ἐγγύου. Τέλος ἐπροτιμήσαμεν τὸ κανονικὸν Πυρρία τοῦ Γεωργίτση παρὰ τὸ Πύρρα τοῦ Leake καὶ τὸ ΣΥΡΡ τοῦ Dodwell, ὃ ἀναφέρει ὁ Boeckh, διὰ νὰ μὴ ἀναγκασθῶμεν νὰ παραδεχθῶμεν ἀβασανίστως ὄνομα ἀρσενικὸν ὁ Πύρρας, ὅπερ οὐδαμῶς ἄλλοῦ ἀπαντᾷ, ὡς λέγει τὸ λεξικὸν τῶν κυ-

ρίων ἑλληνικῶν ὀνομάτων τοῦ Pape-Benseler, εἰ μὴ ἐπὶ νομίματος ἐκδοθέντος ὑπὸ Mionnet. Πόσα δὲ ἐκτρώματα ὀνομάτων κυρίων ἔχει ἡ συγγραφή τοῦ Mionnet, ἀνδρὸς ἄλλως ὑπηρετήσαντος πολὺ τῇ ἀρχαιολογίᾳ, εἶναι πασίγνωστον.

Τέλος λέγομεν, ὅτι ὁ Γεωργίτσης ὑπέβαλε ταῦτοχρόνως καὶ ἄλλο προξενικοῦ ψηφίσματος ἀντίγραφον ἐκ Δομοκοῦ, ἀδημοσίευστον ἐν τῷ Corpus, ὅπερ ἴσως προσεχῶς ἐκδώσωμεν, ἀφοῦ ὅμως πρῶτον πληροφορηθῶμεν, ὅτι δὲν ἐξεδόθη ἢ παρὰ τοῦ Leake ἐν τῷ συγγράμματι Northern Greece, ἢ παρὰ τοῦ Lebas ἐν τῷ Voyage en Grèce κτλ. ἢ παρὰ τοῦ Ussing ἐν τῷ Inscriptiones graecae ineditae. Ταῦτα δὲ τὰ βιβλία κατ' αὐτὰς δὲν ἠδυνάμεθα ν' ἀνελιξώμεν, ὡς κλειστῆς οὔσης τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν βιβλιοθήκης.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 22 Δεκεμβρίου 1873.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ Α. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ.

ΣΗΜΕΙΩΣΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ.

Ὁ σοφὸς ἐν Γαλλίᾳ ἀρχαιολόγος καὶ φιλόλογος κύριος W. Froehner ἐξέδωκεν ἐσχάτως τὸ ἐξῆς πονημάτιον: *Mélanges d'épigraphie et d'archéologie*. Paris 1873 εἰς 8ον μέγα ἐκ σελ. 23, ἐν ᾧ δέκα διάφορα πραγμάτια πραγματεύεται. Τούτων τὸ δ' ἐν σελ. 8—10 ἵνε περὶ ἐγκεχαραγμένης τινὸς ἐπιγραφῆς ἐν λίαν καλῷ ἀμφορεῖ Ῥοδίῳ, ἀνισκαφέντι ἐν τῇ νεκροπόλει τῆς Καμείρου ὑπὸ τοῦ κυρίου M Alfred Biliotti, ἀντιπροξένου τῆς Ἀγγλίας ἐν Ῥόδῳ, τῇ 23 Μαρτίου 1867. Ὁ ἀμφορεὺς λέγεται τοῦ ἀρχαίου ῥυθμοῦ ἔχει δὲ γραφὰς ζῶων εἰς τρεῖς ζώνας μαύρου καὶ κοκκίνου χρώματος ἀμέσως ἐπὶ τῆς ἀργίλου. Τὸ σπουδαιότατον ὅμως ἐπὶ τοῦ ἀγγείου ἵνε ἡ ἐγκεχαραγμένη ἐπιγραφή, ἣς παρέχει ἀντίγραφον τοιόνδε.

ΚΟΣΜΙΑ ΗΜΙ ΑΓΕ ΔΕ ΜΕ ΚΛΙΤΟΜΙΑΣ

Τῶν 25 τούτων γραμμάτων μόνον τὸ κή Λ θεωρεῖ ὁ κύριος Froehner ἀμφίβολον, τὰ δὲ λοιπὰ βέβαια. Παρατηρεῖ δὲ ὅτι τὰ γράμματα εἶναι μακρινῆς ἀρχαιότητος καὶ πρὸ πάντων τὸ κόππα καὶ τὸ C (Π), ὧν ἡ χρῆσις δὲν ἐβεβαιώθη, εἰμὴ εἰς μικρὸν ἀριθμὸν ἀρχαϊκῶν κειμένων.

Περὶ δὲ τοῦ νοῦ τῆς ἐγγραφῆς γράφει ὡς ἐξῆς:

«Quant au sens du graffito, je crois qu'il doit être interprété de la façon suivante: κόσμια (sic) ἡμι, ἀπῆρε με (sic) Κλιτὼ μιᾶς, je suis belle, ou peut-être: je suis peinte d'après les règles de l'art; Κλιτο (c'est-à-dire une femme du nom de Kleito) m'a emportée pour la somme d'une drachme». ἤτοι: ὅσον δὲ περὶ τῆς ἐννοίας τοῦ ἐγγράμματος, πιστεύω ὅτι πρέπει νὰ ἐρμηνευθῇ κατὰ τὸν ἐξῆς τρόπον: κόσμια (γράφε κόσμια) ἡμι, ἀπῆρε με (γράφε ἀπῆρέ με) Κ.λιτὼ μιᾶς εἶμαι καλή, ἢ ἴσως: ζωγραφισμένη κατὰ τοὺς κανόνας τῆς τέχνης. Κ.λιτὼ (δηλαδὴ γυναῖκα με ὄνομα Κ.λιτὼ) με ἠῆρε διὰ μίαν δραχμήν».

Κατ' ἐμὲ ἡ ἀνάγνωσις τῆς ἐγγραφῆς ταύτης πρέπει νὰ γένη ὡς ἐξῆς.

ΚΟΣΜΙΑ ΗΜΙ ΑΓΕ ΔΕ ΜΕ ΚΛΙΤΟΜΙΑΣ

ἤτοι *Κοσμια ἡμι, ἀγε δέ με Κλιτομιας* τὸ *Κοσμια* ἵνε ἀρσενικὸν γενικῆς πτώσεως ἀπὸ τῆς εὐθείας Κοσμίας. Τὸ ια' γράμμα C δὲν ἵνε Π, ὡς νομίζει ὁ κύριος Froehner, ἀλλὰ Γ. Συντομίας χάριν παραπέμπω εἰς τὸ σύγγραμμα τοῦ A. Kirchhoff, *Studien zur geschichte des griechischen Alphabets*. Berlin 1863. 4. καὶ εἰς ὅσα ἐγὼ ἔγραψα ἐν *Annali dell' istituto di corrispondenza archeologica* Vol. xxxiv. Roma 1862. 8° σελ. 46 ἐπ.

Περὶ τῆς ἀναγνώσεως τοῦ τελευταίου ὀνόματος Κλιτομίας ἢ Κλειτομίας δὲν εἶμαι βέβαιος πρὶν ἰδῶ τὸ πανόμοιον ἀπείκασμα τῶν γραμμάτων, ὃ ὑπόσχεται νὰ ἐκδώσῃ προσεχῶς ὁ κύριος Froehner.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 24 Δεκεμβρίου 1873.

ΡΟΥΣΟΠΟΥΛΟΣ.

*Μετεωρολογικαὶ παρατηρήσεις κοινοποιηθεῖσαι
ἐκ τοῦ ἀστεροσκοπείου Ἀθηνῶν.*

Νοέμβριος.—Μέση βαρομετρικὴ θλίψις 753,24 χμ.

Μεγίστη » » 760,51 (τὴν 26ην).

Ἐλαχίστη » » 744,50 (τὴν 15ην).

Μέση θερμοκρασία 15,39.

Μεγίστη » 26,5 (τὴν 5ην).

Ἐλαχίστη » 4,6 (τὴν 20ην).

Ἡμέραι βροχῆς 8 (ποσὸν τοῦ καταπεσόντος ὕδατος 28,48 χμ).

Ἡμέραι ἀστραπῶν 6, βροντῶν 3, ἴριδος 1.

Πνεύσαντες ἄνεμοι ΝΔ. (15 ἡμέρας), ΒΑ. (10), Δ. (3), Ν. (2).

Δεκέμβριος.—Μέση βαρομετρικὴ θλίψις 756,23.

Μεγίστη » » 763,52 (τὴν 4ην).

Ἐλαχίστη » » 745,97 (τὴν 18ην).

Μέση θερμοκρασία 10,24.

Μεγίστη » 18,0 (τὴν 3ην).

Ἐλαχίστη » 1,7 (τὴν 27ην).

Ἡμέραι βροχῆς 8, χιόνος 1. (ποσὸν τοῦ καταπεσόντος ὕδατος 41,04 χμ).

Ἡμέραι ἀστραπῶν 3, βροντῶν 2, βορείου σέλαος 1.

Πνεύσαντες ἄνεμοι ΒΑ. (8 ἡμέρας) ΝΔ. (6), ΒΔ. (6), Δ. (6), Β. (2), ΝΑ. (2), Ν. (1).

ΒΑΣΑΝΟΣ ΤΩΝ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΝ ΤΩΝ ΕΚ ΤΗΣ ΓΡΑΦΗΣ
ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΑΣ ΛΑΜΒΑΝΟΜΕΝΩΝ ΥΠΕΡ
ΤΗΣ ΕΡΑΣΜΙΚΗΣ ΠΡΟΦΟΡΑΣ (α).

Εἰς οὐδεμίαν ἴσως ἄλλην ἀπόδειξιν ἐν τῷ περὶ τῆς ἐλληνικῆς προφορᾶς ζητήματι πιστεύουσι καὶ θαρροῦσι τοσοῦτον οἱ νεώτεροι Ἐρασμῖται, ὅσον εἰς τὰς ἐκ τῆς ἐτυμολογίας καὶ τῆς γραφῆς. Πρὸς πάντα δὲ ὑπὲρ τῆς παραδόσεως ἀποφαινόμενον καὶ τὸ ἀρχαῖον αὐτῆς διὰ πολλῶν τεκμηριούντα οὐδὲν ἄλλο ἔχουσι προχειρότερον καὶ ἰσχυρότερον νὰ εἴπωσιν, ἢ ὅτι αἱ εἰρημέναι ἀποδείξεις οὕτω φανερώς ὑπεραπολογοῦνται μὲν τοῦ Ἐράσμου, καταγινώσκουσι δὲ τῆς παραδόσεως, ὥστε πᾶσαι αἱ λοιπαὶ μαρτυρίαι, καὶ ἂν ἀπὸ κοινοῦ συνεφώνουν ὑπὲρ τοῦ παλαιοῦ τῆς νῦν ἐν Ἑλλάδι προφορᾶς, οὐδὲ οὕτω θὰ ἦσαν ἱκαναὶ νὰ ἀποδείξωσιν

(α) Ἡ παροῦσα πραγματεία ἀποτελεῖ μέρος ἄλλης μείζονος, ἐκδοθησομένης βραδύτερον, ὅταν οἱ καιροὶ συγχωρήσωσιν. Ἐλπίζομεν δὲ ὅτι καὶ ἡ ἀπὸ τοῦδε διὰ τοῦ Ἀθηναίου ἔκδοσις τοῦ παρόντος μέρους δὲν θέλει ἀποθῆ ὄλως ἀνωφελής· διότι πολὺ πιθανὸν καὶ ἄλλος τις τῶν καθ' ἡμᾶς Ἑλλήνων, λαβὼν ἀφορμὴν, νὰ συμπληρώσῃ μὲν εἴ τι ἡμεῖς παρελίπομεν, ἐπανορθώσῃ δὲ καὶ ὅ,τι τυχὸν ἡμαρτημένως ἐπραγματεύθημεν, οὕτω δὲ καθαρωτέρα καὶ ἐναργεσττέρα προέλθῃ εἰς μέσον ἡ ἀλήθεια. Οὐδένα δὲ λόγον ἔχομεν νὰ πιστεύωμεν ὅτι, περὶ ἐλληνικῆς ὑποθέσεως ὄντος τοῦ ζητήματος, οἱ Ἕλληνες ὀφείλομεν ἢ δυνάμεθα ὀλιγώτερον ἄλλων νὰ συντελέσωμεν εἰς εὐρεσιν τοῦ ἀληθοῦς· τούναντίον δὲ μάλιστα, νομίζομεν ὅτι καὶ συμφέρον ἔχομεν μείζον, καὶ κάλλιστα δυνάμεθα, συνεχίζοντες τὸ ἔργον τοῦ Λευκίου Γεωργιάδου καὶ Οἰκονόμου, νὰ καταστήσωμεν δι' ἀκριβοῦς βασάνου τῶν ἐρασμικῶν ἀποδείξεων, ὡς τινες καὶ ἄλλοι, εἰς τὸ φανερόν, ὅτι οὐδεμία τούτων εἶνε τοιαύτη, ὥστε νὰ πείθῃ καὶ πάντα, καὶ τὸν εἰλικρινῶς ἀγαπῶντα τὴν ἀλήθειαν, καὶ μόνην ταύτην ἐπιζητοῦντα, ἕνεκα δὲ ἐλαχίστων τινῶν καὶ πασιγνώστων διαφορῶν τῆς παλαιᾶς πρὸς τὴν νῦν προφορᾶν, οὔτε φρόνιμον οὔτε ὀρθὸν εἶνε νὰ ἀνταλλάσῃ τις σήμερον τὴν ὑπάρχουσαν, ὑπὸ τῆς ἀρχαιότητος παραδοθεῖσαν, ἀντὶ ἄλλης καινοφανοῦς, τὸ πλεῖστον ἐξ εἰκασιῶν καὶ διίσχυρίσεων πεπλασμένης.

ὅτι αὕτη εἶνε καὶ ὁμοία τῇ ἐπὶ Ὀμήρου, ἢ τῇ ἐπὶ Σοφοκλέους καὶ Πλάτωνος (α). Διότι τίς ποτε χρεία, λέγουσιν ἐνιστάμενοι, ἢ ποία σκέψις ἤθελε παρορμῆση τοὺς παρ' Ἑλλησι νομοθετήσαντας τὰ τῆς γραφῆς, ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν φθόγγον νὰ σημάνωσι διὰ πολλῶν τρόπων, ὅτε δι' ἑνὸς καὶ μόνου ἦτο ἱκανὸν, καὶ ὅτε μάλιστα, ἤθελεν ἄλλος τις ἴσως προσθέσει, ἕνεκα τῆς ἀτελείας τοῦ πρώτου ἀλφαβήτου ἐδέησε δύο καὶ τρεῖς διαφόρους φθόγγους νὰ γράψωσι δι' ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ χαρακτῆρος; (β) Ὅτι ἡ τοιαύτη κατὰ πολλοὺς τρόπους τῶν αὐτῶν φθόγγων γραφὴ εἶνέ τι, ἐπιφέρουσιν, ὅλως ἀπίθανον, καὶ ὅτι, τοῦναντίον, αἱ δίφθογγοι ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς γλώσσης ἐξεφωνοῦντο ὡς καὶ ἐγράφοντο, ἐπιμαρτυρεῖ σαφῶς ἡ ἐτυμολογικὴ ἀλήθεια. Ἄν οἱ Ἕλληνες, λέγει ὁ Οὐμπέρδιξ (γ), ἐξ ἀρχῆς γράφουσι τὴν κατάληξιν τῆς λέξεως βασιλεῖ διὰ τῆς διφθόγγου ει, τοῦτο ποιοῦσιν ἀναμφιβόλως, λέγει, διότι κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἠκούοντο διακεκριμένως ἔτι ἑκάτερα τὰ φωνήεντα, τό τε ε καὶ τὸ ι, ὡς τοῦτο γίνεται δῆλον πρῶτον μὲν ἐκ τοῦ ὅτι ἡ λέξις αὕτη ἀρχαιοτάτα ποτε ἐλέγετο βασιλέφι, εἶτα δὲ ἐκ τῆς ἰωνικῆς διαλέκτου, ἣτις μετὰ τὴν ἐκ μέσου ἀποβολὴν τοῦ F διεφύλαξεν ἔτι ἐν ὑστέ-

(α) Τὴν γνώμην ταύτην, μετρίαν ὅπωςδὴποτε ὡς πρὸς Ἑρασμίτας, ἤρξαντο ἀποφαινόμενοι οἱ ἐπεικέστεροι αὐτῶν μάλιστα ἀπὸ τοῦ χρόνου, ἀφ' οὗ ἐκ πολλῶν καὶ καλῶν, ὅσα κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας ἐγράφησαν καὶ ἐλέχθησαν περὶ τῆς ἑλληνικῆς προφορᾶς πολλαχοῦ τῆς Εὐρώπης, ἀπεδείχθη μεθ' ἱκανῆς ἐναργείας ὅτι ἡ ἡμέτερα δὲν εἶνε, ὡς οἱ Ἑρασμῖται τὸ κατ' ἀρχὰς ἐραντάσθησαν, προῖον ὑστέρων χρόνων, ἀλλὰ καὶ πολὺ παλαιά. Τὰς γνώμας δὲ καὶ διίσχυρίσεις τῶν Ἑρασμῖτῶν μεταφέρομεν ἐνταῦθα οὐχὶ κατὰ λέξιν καὶ κατὰ τὴν αὐτὴν τάξιν, ὅπως παρὰ τούτῳ ἢ ἐκείνῳ αὐτῶν φέρονται γεγραμμένοι, ἀλλ' ὅπως ἡ σειρά τοῦ λόγου ἡμῶν ἀπιτεῖ, χωρὶς ὅμως ἕνεκα τούτου νὰ παραβλάψωμεν μὴδ' ἐπ' ἐλάχιστον τὸν νοῦν αὐτῶν καὶ τὴν δύναμιν.

(β) Humpredinck G. Ueber die Aussprache des Altgriechischen, ἐν Zeitschrift für das Gymnasialwesen. Berlin. 1868. December, σελ. 883. Ἴδε καὶ Kühner. Ausführliche Grammatik, 1869—70 Τομ. I, σελ. 46.

(γ) Τοιαῦτά τινα λέγει ἐν σελ. 886.

ροις χρόνοις ἀσυναίρετα τὰ δύο φωνήεντα. Ὁμοίως τὴν κατάληξιν τῆς δοτικῆς αἰδοῖ γράφουσιν οἱ Ἕλληνες, λέγει ἔτι ὁ αὐτός (α), οὐχὶ διὰ τοῦ ι ἢ τῆς ει, ἀλλὰ διὰ τῆς οι, διότι ἡ ρίζα τῆς λέξεως ταύτης λήγουσα εἰς ο εἶχεν ὡσαύτως εὐκρινῶς ἀκουόμενον τὸ φωνῆεν τοῦτο. Ὅστις δὲ γινώσκει, λέγει πρὸς τούτοις, ὅτι ἡ ὁμηρικὴ κατάληξις οιο προῆλθεν ἐξ ἄλλης ἀρχαιοτέρας, τῆς οσιο, ἐκ δὲ τῆς οιο ἐγεννήθη μετὰ ταῦτα δι' ἀποβολῆς τοῦ ι καὶ συναιρέσεως τῶν δύο ο ἢ ου, ἐκεῖνος οὐδὲ τὴν ἐλάχιστην δύναται νὰ ἔχη ἀμφισβολίαν ὅτι ἡ οι δὲν ἐξεφωνεῖτο ἀληθῶς ὡς οἱ (β). Πῶς δὲ θὰ ἦτο δυνατόν, λέγει ὁ γραμματικὸς Κυρνήριος (γ), νὰ προέλθῃ ἐκ τοῦ οἶομαι ὁ παρατατικὸς ὠόμην, ἂν ἡ ἐν τῇ ρίζῃ τοῦ ῥήματος τούτου οι ἐξεφωνεῖτο οὐχὶ ὡς οἱ, ἀλλ' ὡς ι ἢ υ; Πῶς τότε, λέγει τρόπον τινά, καὶ ὁ παρατατικὸς τῶν ῥημάτων, τῶν ἀρχομένων ἀπὸ τοῦ ι ἢ υ, δὲν αὐξάνει ὁμοίως εἰς φ, καὶ δὲν λέγεται π. χ. ὠκνούμην, ἀλλ' ἰκνούμην; Ἄν δὲ ἡ αι, ἰσχυρίζεται ἕτερος γραμματικὸς, ὁ Κούρτιος, ἐξεφωνεῖτο ἐν τῷ συνδέσμῳ καὶ ὡς ἐ παρὰ τοῖς Ἀττικοῖς, τότε ἐκ τῶν καὶ ἐγὼ, καὶ εἶτα κτλ. θὰ προέκυπτον οὐχὶ τὰ κἀγὼ, κᾶτα, ἀλλὰ τὰ κῆγὼ ἢ καίγὼ, κῆιτα, κτλ. (δ). Ὡστε κατὰ τὴν κρίσιν αὐτοῦ πολὺ διαμαρτάνουσι τῆς ἀληθείας ὅ, τε Βουρσιανὸς (ε) καὶ Σχόλτιος (ς) καὶ πᾶς ἄλ-

(α) Αὐτόθι σελ. 887.

(β) Αὐτ. σελ. 887. Ἴδε καὶ Curtius G. Studien zur griechischen und lateinischen Grammatik. Leipzig 1868 κ. ἐ. Τομ. III σελ. 25.

(γ) Ausführ. Gramm. σελ. 51.

(δ) Ταῦτα καὶ ἄλλα πλείονα λέγει ὁ Κούρτιος ἐν τῷ εἰρημένῳ αὐτοῦ συγγράμματι Studien κτλ. Erster Band, Zweites Heft, ἀπὸ σελίδος 275 καὶ ἐξῆς, ἔνθα διὰ μακρῶν ἐπιβάλλεσται νὰ ἀποδείξῃ ἐκ τῶν κρᾶσεων τὸ ὄρθον τῆς κατ' Ἑρασμὸν προφορᾶς τῶν ἑλληνικῶν διφθόγγων. Βασανίζομεν δὲ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ τὰς ἐκ τῶν κρᾶσεων ἀποδείξεις τοῦ Κουρτίου διὰ τὴν μεγάλην αὐτῶν πρὸς τὰς ἐκ τῆς ἐτυμολογίας συγγένειαν.

(ε) Ἴδε Verhandlungen der 20sten Philologen-Versammlung zu Frankfurt a. M. σελ. 186.

(ς) Scholz. Ueber die Aussprache des Griechischen, ἐν Zeitschrift für das Gymnasialwesen 1868. Mai. σελ. 355.

λος ὁμογνωμονῶν τούτοις, ὅταν λέγωσιν ὅτι οὐδεμία ὑπάρχει ἰσχυρὰ ἀπόδειξις κατὰ τῆς ὡς ἔκφρασηως τῆς αἰ, διότι ἔχομεν, δύναται πάντοτε νὰ εἴπη, ταύτην τρανοτάτην ἀπόδειξιν τοῦ ἐναντίου. Ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα ἀντιλέγουσιν οἱ νεώτεροι Ἑρα-
νμίται, ὅπως ἀνασκευάσωσι τοὺς λόγους τῶν ἑτεροδοξούντων, καὶ νομίζουσιν ὅτι καὶ μόνα ταῦτα εἶνε ἱκανὰ νὰ καταδείξωσι καὶ εἰς ἐκείνους, πόσον πλανῶνται, πιστεύοντες ὅτι ἡ ὁδὸς τῆς παρα-
δόσεως εἶνε ἡ ἀσφαλῶς φέρουσα πρὸς τὴν ἀλήθειαν.

Ἄλλ' ἐάν τις ὅμως, πειθόμενος εἰς τὴν διδασκαλίαν τῶν νέων τούτων γλωσσολόγων, θελήσῃ νὰ ἀσπασθῇ τὴν γνώμην αὐτῶν ὡς τὴν μόνην ὀρθὴν καὶ συνάδουσαν πρὸς τὴν ἀλήθειαν, αἴφνης ἀντιμεθέλκει καὶ ἀντιπερισπᾶ αὐτὸν ὀπίσω ἕτερος, ἐναντίος λογι-
σμός, αὐτομάτως παριστάμενος εἰς τὴν διάνοιαν, μήπως πάντες οὔτοι οἱ ἐκ τῆς ἔτυμολογίας λαμβανόμενοι λόγοι τοῦτο καὶ μόνον δύνωνται νὰ ἀποδείξωσιν (α), ὅπερ καὶ πᾶς τις ἄλλος ἤθελεν ἴσως ὁμολογήσῃ, ὅτι ἀληθῶς ἐν τοῖς ἀρχαιοτάτοις ἐκείνοις χρόνοις, καθ' οὓς ἡ γλῶσσα δὲν εἶχεν ἀκόμη λαβοῦσα τέλειον καὶ μόνιμον σχῆμα, εἶνε πολὺ πιθανὸν ἢ προφορὰ διφθόγγων τινῶν, τῶν εἰρη-
μένων τριῶν π. χ., νὰ εἶχεν ὅπως οὔτοι ἰσχυρίζονται, ἀκουόμε-
νων διακεκριμένως πως ἐκατέρων τῶν φωνηέντων. Ἄλλὰ τὸ ζή-
τημα δὲν εἶνε, πῶς ἐξεφωνοῦντο οἱ φθόγγοι τῆς γλώσσης ἐπὶ Ὀμήρου (διότι, ὡς θέλει γείνη δῆλον προϊόντος τοῦ λόγου, τὸ κῦρος πολλῶν ἑρασμικῶν ἀποδείξεων δύναται ἀβιάστως εἰς ὁμη-
ρικούς χρόνους νὰ ἀναχθῇ), ἢ καθ' οὓς χρόνους εἰσήγετο ἡ γραφὴ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Δημοσθένους, ἐφ' ὧν ἡ γλῶσσα ἔφθασεν εἰς τὴν μεγίστην αὐτῆς ἀκμὴν καὶ τελειότητα. Διότι πᾶς τις γινώσκει ὅτι ἡ γλῶσ-
σα ἀπὸ Ὀμήρου μέχρι Δημοσθένους δὲν διετέλεσε σχολάζουσα, ἀλλὰ τελειοῦσα, οὗ περ ἤρξατο ἔργου, καὶ γράμματα ἀπέβαλε καὶ καταλήξεις ἀπέκοψε, καὶ συλλαβὰς ἐν τε τῷ μέσῳ καὶ τέλει τῶν λέξεων, ἐκ φωνηέντων ἀποτελουμένας, εἰς μίαν ἐκ δύο συν-
ήγαγε καὶ συνῆψε, καὶ δὲν ἔπαυσε πρότερον συνάπτουσα καὶ

(α) Καὶ πάλιν οὐχὶ ἐπὶ πασῶν τῶν διφθόγγων· διότι περὶ τῶν αὐ καὶ εὐ ἡ ἔτυμολογία ἀποδεικνύει ὅτι προερέροντό ποτε ὡς α'F καὶ ε'F.

συνενοῦσα, ἢ ὅτε παρεμπροσθὸν τὸ ἐν τῇ γλώσσῃ λογικὸν στοιχεῖον ἐκώλυσε τὴν περαιτέρω κρᾶσιν καὶ μίξιν τῶν φωνηέντων, ἵνα μὴ αἱ λέξεις ἀποβῶσι δυσδιάκριτοι καὶ ἀκατανόητοι, ἢ πολὺ μετα-
μορφωθῶσιν (α). Ὅθεν ἂν οἱ περὶ τὸν Ἑρασμὸν σοφοὶ ἰσχυρίζων-
ται π. χ. ὅτι ἡ οἱ ἐν τῇ ὁμηρικῇ καταλήξει τῆς γενικῆς οἰο εἶ-
χεν ἐκφωνουμένους εὐκρινῶς ἐκατέρους τοὺς φθόγγους, τὸν τε ο καὶ τὸν ι, ὡς ἡ νέα γλωσσολογία ἀποδεικνύει, ἄλλοις τις, ἐναν-
τία δοξάζων, θὰ ἠδύνατο νὰ ἀντισχυρισθῇ τοιαῦτά τινα, πιθανώ-
τερα ἴσως λέγων.

Ἀποδέχομαι μὲν ἀσμένως ὅτι ἀρχαιοτάτα, ἂν ἀγαπᾶτε, ἐπὶ Ὀμήρου, ἡ προφορὰ τῆς καταλήξεως ταύτης εἶχεν οὕτως, ὅπως ἡ ἔτυμολογία ἀποδεικνύει καὶ ὑμεῖς ἰσχυρίζεσθε· ἀλλὰ καὶ ὑμεῖς, ἠδύνατο νὰ ἀνθυποβάλη, πρέπει, δίκαια κρίνοντες, νὰ ὁμολογήσητε ὅτι ἡ τύχη αὐτῆς δὴ ταύτης τῆς καταλήξεως διδάσκει σαφῶς, μόνον οὐ φωνὴν ἀφιείσα, πόσον ὀλίγην πίστιν πρέπει νὰ ἔχη τις εἰς ὅσα οἱ ἔτυμολογοῦντες ἰσχυρίζονται, προ-
κειμένου τοῦ λόγου περὶ τῆς προφορᾶς ἐν τοῖς μετὰ ταῦτα χρό-
νοις τῆς γλώσσης. Ὅτι ἡ κατάληξις αὕτη, ἤθελεν εἴπη, εἶνε λείψανον ἀρχαιοτέρας μορφῆς τῆς γλώσσης, ὑπὸ τῆς ποιήσεως περιωθεῖσα, ἐπὶ δὲ Ὀμήρου συνεστέλλετο δι' ἀποβολῆς καὶ συναιρέσεως γραμμᾶτων εἰς μίαν καὶ ἀπλουστάτην συλλαβὴν, οὐδὲ ὑμεῖς δύνασθε νὰ ἀρνηθῆτε, καλῶς γινώσκοντες ὅτι ἡ ὁμηρικὴ γλῶσσα, ἐκ παλαιότερων καὶ νεωτέρων σοικείων συγκειμένη, ἐκτὸς τῆς ἀρχαιοτέρας ταύτης καταλήξεως, ἔχει καὶ τὴν τότε ὁσημέραι

(α) Ἄν ἡ γλῶσσα δὲν συνήρесе πανταχοῦ τὰ ἀλλεπάλληλα φωνήεντα, ὡς ἐν ταῖς λέξεσι θεάσασθε, ἐτεθέαντο, ἔλεος, βέων, βᾶων, δύναιο, πέσοιεν, πόας, τέλεος, ὄνειος, ἀνθρώπειος, ὁμοιος κτλ., ἢ δὲν ἐχώρησε περαιτέρω, ἀλλ' ἔστη, ἀφοῦ συνήρесе ἀπαξ τὰ ἀγνοῶν, νοῶ, ἐᾶν, βοᾶν, βόα, ἐῶμεν κτλ., αἰτία τούτου εἶνε, νομίζομεν, αὐτὸς ὁ διὰ τῆς γλώσσης διήκων καὶ ταύτην ρυθμίζων νοῦς. Διότι, ἂν ἀδιακρίτως συνέβαινε πανταχοῦ συναίρεσις, ἢ νέα διεδέχετο ἄλλην προλαβοῦσαν ἤθελε βεβαίως γεννηθῇ μεγάλη ἀταξία ἐν τῇ γλώσσῃ καὶ σύγχυσις οὐ μικρὰ καταλήξεων, λέξεων καὶ ριζῶν. Τούτου δὲ ἕνεκα ὅσα ἔμειναν ἀσυναίρετα παρ' Ἀπτικοῖς, ἔμειναν ἀσυναίρετα καὶ ὕστερον διὰ παν-
τὸς τοῦ βίου τῆς γλώσσης.

μορφουμένην, τὴν εἰς ου. Ὡς, ἡδύνατο εὐλόγως νὰ συμπεράνη, ἂν κατάληξις ἐκ τριῶν φθόγγων ἀποτελουμένη, ἄρχεται ἀπὸ Ὀμήρου ἤδη συναιρουμένη τοσοῦτον, ὥστε ἐκ τῶν τριῶν νὰ γεννηθῆ εἷς καὶ μόνος, ἀπλούστατος καὶ ἀδιαίρετος καὶ πολλάκις βραχύτατος (α), πῶς δύναται τις ἔπειτα σπουδάζων νὰ ἰσχυρίζηται καὶ νὰ πιστεύῃ ὅτι οἱ Ἀττικοὶ ἐπὶ Περικλέους, ἀφοῦ συνέστειλαν ἐπὶ τοσοῦτον τὰς λέξεις, ἦτο ἀδύνατον νὰ λέγωσι π. χ. παῖς καὶ οἷς, μονοφώνως καὶ ἀδιαίρετως προφέροντες, διότι οἱ Ἴωνες, καὶ καθόλου οἱ Ἕλληνες ἐν τοῖς ἀρχαιτάτοις ἐκείνοις χρόνοις, ἔλεγον, χωρὶς καὶ διηρημένως ἐκφωνοῦντες, παῖς καὶ οἷς (β); Καὶ ἀληθῶς δὲν βλέπει τις, τί τὸ κωλύσαν νὰ συναίρεθῃ π. χ. τὸ α καὶ ι κατὰ τοὺς μεταξὺ Ὀμήρου καὶ τῶν Μηδικῶν χρόνους εἰς ἓνα καὶ ἀπλοῦν φθόγγον, οἷον ἐν τῇ πληθυντικῇ ὀνομαστικῇ θύραι, εἰς ὃν κατὰ φυσικώτατον νόμον συνηρέθη ἐν πάσαις ταῖς γλώσσαις τοῦ κόσμου, ἀφοῦ, ὡς γνωστὸν, ἐν τῇ γενικῇ θυράων τὸ α καὶ ω, καίτοι εἰς δύο συλλαβὰς ἀποκεχωρισμένα, καὶ διὰ τοῦτο ἀνετοιμότερα πρὸς συναίρεσιν ὄντα, ἄρχονται ὅμως, ἀπὸ Ὀμήρου ἤδη, συναρχόμενα εἰς ἓν καὶ μόνον φωνῆεν, εἰς ω; Τοσοῦτω δὲ μᾶλλον φαίνεται ἀπίθανον τὸ διηρημένον τῆς ἐκφωνήσεως τῶν αἰ καὶ οἰ καὶ εἰ ἐν ταῖς καταλήξεσι τῶν τε ὀνομάτων καὶ ῥημάτων καὶ ἀντωνυμιῶν, ὅσα αἰ καταλήξεις αὗται οὐ μόνον ἀποτελοῦσι πάντοτε μίαν συλλαβὴν, ἀλλὰ καὶ λαμβάνονται συχνότατα ὡς βραχεῖαι ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ πρὸ φωνήεντος. Τὸ ὅτι δὲ

(α) Πρὸ φωνήεντος· οἷον, ἐκηθόλου Ἀπόλλωνος κτλ.

(β) Ὁ Κυρνήριος (Ausf. Gramm. I, σελ. 50 καὶ 51) καὶ πλεῖστοι τῶν Ἑρασιμῶν νομίζουσι ἰσχυρὸν λόγον ὅτι αἰ αἰ καὶ οἰ ἐξεφωνοῦντο ὡς ὁ Ἑρασμὸς διδάσκει, διότι πολλαχοῦ αἰ δίφθογγοι αὗται προῆλθον ἐκ συναίρεσεως τῶν α καὶ ι καὶ ο καὶ ι. Ἀλλ' ὅτι ἡ πίστις αὐτῶν αὕτη θεμελιούται ἐπὶ μόνῃς τῆς φαντασίας καὶ τοῦ ἰσχυροῦ πόθου νὰ εὐρίσκωσι πανταχοῦ τεκμήρια τοῦ ὄρθου τῆς Ἑρασμικῆς προφορᾶς δεικνύει καὶ τοῦτο, ὅτι κατὰ τὴν δοξασίαν τῶν Ἑρασιμῶν καὶ τὸ ου π. χ. καὶ τὸ ω δὲν πρέπει νὰ ἐκρωνῶνται ἄλλως, ἢ ὡς τὰ εο καὶ εου καὶ οε καὶ οο, ἢ τὰ αο καὶ οα καὶ αου, ἐν μιᾷ συλλαβῇ ταχέως συνεκρωνούμενα, διὰ τὸν ἰσχυρὸν ἀληθῶς λόγον, διότι τὰ ου καὶ ω πολλαχοῦ ἐκ τῆς συναίρεσεως τῶν εἰρημένων φωνηέντων ἐγεννήθησαν!

μόνον πρὸ φωνήεντος λαμβάνονται ὡς τοιαῦται, οὐδέποτε δὲ πρὸ συμφώνου, εἶνε ἀπόδειξις σαφῆς, ὅτι τοῦτο δὲν εἶνε ἀπλή ποιητικὴ ἄδεια, ἀλλ' ὅτι ἀληθῶς οὕτως ἐξεφωνοῦντο αἱ δίφθογγοι αὗται πρὸ φωνήεντος ἐν τῇ κοινῇ ὁμιλίᾳ καὶ διαλέξει· διότι ἄλλως τοιαύτης ποιητικῆς ἀδείας θὰ εἶχε τὴν ἐξουσίαν καὶ πρὸ συμφώνου νὰ κάμῃ χρῆσιν ὁ ποιητής, ὅτε ἡ ἀνάγκη τοῦ μέτρου ἤθελεν ἀπαιτήσῃ τοῦτο. Ὡς βραχεῖαι δὲ λαμβανόμεναι δὲν ἡδύνατο βεβαίως νὰ προφέρωνται ἄλλως, ἢ ὡς ἀπλᾶ φωνήεντα, ἢ, τὸ πολὺ, ὡς φθόγγοι οὐχὶ πολὺ τούτων ἀπέχοντες. Ἀλλὰ καὶ μὴ ὡς ἀπλᾶ φωνήεντα ἐκφωνούμεναι, οὐδὲ οὕτω πάλιν ἦτο χρεῖα νὰ παρέλθῃ μακρὸς μετὰ τὸν Ὀμηρον χρόνος, ἕως καθ' ὀλοκληρίαν ἀποβῶσι τοιαῦτα, κατ' ἀρχὰς μὲν πρὸ φωνήεντος, ὕστερον δὲ κατὰ φυσικὸν λόγον καὶ πρὸ συμφώνου, ἀλλὰ τοσοῦτος μόνον, ὅσος ἤρκεσεν, ἵνα καὶ ἄλλα φωνήεντα ἄλλεπάλληλα, πλεῖστα τὸν ἀριθμὸν ὄντα, συναίρεθῶσι σταθερῶς καὶ μονίμως εἰς ἀπλοῦς φθόγγους. Τὸ ἀπλοῦν μάλιστα τῆς αἰ ἐν τοῖς ὁμηρικοῖς ὄψει, πείσειαι, ἔσσειαι, οἷσαι, ἔρχεαι κτλ. ἀποδεικνύει οὐ μόνον τὸ βραχὺ αὐτῆς πρὸ φωνήεντος, ἀλλὰ καὶ ἡ συναίρεσις τοῦ εαι, ὡς τῶν δύο ε, εἰς εἰ ἐν τοῖς ἀττικοῖς ὄψει, οἷει, βούλει, κτλ. Ἐν ἐνὶ λόγῳ, τὸ βραχὺ τῶν δίφθογγων πρὸ φωνήεντος καὶ αἰ συχνόταται παρ' Ἀττικοῖς συναίρεσις δύο καὶ τριῶν, ἐνίοτε δὲ καὶ τεσσάρων (α) φωνηέντων εἰς ἀπλοῦς φθόγγους, ἐπειδὴ ταῦτα δὲν εἶνε ψιλαὶ εἰκασίαι καὶ αὐθαίρετοι ἰσχυρίσεις, ἀλλὰ πράγματα ἀναντίρρητα καὶ βεβαιότατα, ἐλέγχουσιν εἰς ἄκρον ὑπόπτους καὶ ἀμφιβόλους τὰς δοξασίας τῶν Ἑρασιμῶν, συνηγοροῦσι δὲ, τοῦναντίον, μετὰ μεγίστης πιθανότητος ὑπὲρ τοῦ ἀπλοῦ τῶν δίφθογγων ἐν τῇ Ἀττικῇ τοῦλάχιστον διαλέκτῳ.

Καὶ ἡ κρᾶσις δὲ τῶν καὶ ἐγὼ, καὶ ἐκεῖνος, μοι ἐδόκει, σοι ἔδωκεν, ἐγὼ οἶμαι κτλ. εἰς τὰ κάγω, κάκεινος, μούδωκεν, σοῦδωκεν, ἐγῶμαι κτλ., ἐν ἧ τοσοῦτον ἐνασμενίζουσιν οἱ Ἑρασιμίται, νομί-

(α) Οἷον τῶν νόοιο, πλόοιο, βόοιο, ἀργυρέοιο κτλ. εἰς τὰ νοῦ, πλοῦ, βροῦ, ἀργυροῦ κτλ.

ζοντες ὅτι ἐν ταύτῃ ἀνεκάλυψαν τέλος ἀναμφισβητήτως (α) τὸ διηρημένον τῆς ἐκφωνήσεως τῶν ἐλληνικῶν διφθόγγων, οὐδὲν ἄλλο νεώτερον ἀποδεικνύει, ἢ ὅ,τι καὶ ἀλλαχόθεν εἶνε γνωστὸν, ὅτι αἱ δίφθογγοι αἰ καὶ οἱ ἐξεφωνοῦντό ποτε ὡς αἰ καὶ οἱ (β) καὶ ἀνάγκη πᾶσα νὰ εἶχόν ποτε καὶ ἐν τοῖς καὶ, μοι, σοι, οἶμαι κτλ. τὴν διηρημένην ταύτην ἐκφώνησιν, καὶ δὴ ὅτε τὸ πρῶτον ἐξ ἐλληνικοῦ στόματος ἐξῆλθον τὰ κεκραμένα κάγω, ἐγῶμαι κτλ. Ἄλλ' ὅτι καὶ μετὰ ταῦτα, οἷον ἐπὶ Περικλέους καὶ Πλάτωνος, δὲν ἠδύναντο αἰ αἰ καὶ οἱ ἐν τοῖς καὶ, οἶμαι κτλ. νὰ συναيرهθῶσιν εἰς ἀπλοῦς φθόγγους, ἀλλ' ἔπρεπε πάντως, ἅτε ὑπαρχόντων τῶν κάγω, μούδοκει κτλ. αἰωνίως νὰ φυλάττωσι τὴν παλαιοτάτην αὐτῶν ἐκφώνησιν, τοῦτο οὐδεὶς, νομίζομεν, τῶν Ἐρασμιτῶν, καίτοι πολὺ μοχθήσαντες, ἠδυνήθησαν μέχρι τοῦδε νὰ ποιήσωσιν ὡς φανερὸν καὶ σαφές. Οὐδὲ ἤθελον ἴσως προθυμηθῆ οὕτω πολὺ οἱ περὶ τὸν Κούρτιον νὰ ἀνακηρύξωσι τὰς κράσεις ὡς τὸ ἄριστον τεκμήριον τοῦ ὀρθοῦ τῶν ἐρασμικῶν ἀρχῶν, ἂν ἤθελον καὶ μικρὸν ἐπιστήσῃ τὸν νοῦν, διὰ τίνος τρόπου μεταδίδονται αἱ λέξεις καθ' ὅλους αὐτῶν τοὺς τύπους καὶ τὰς συνθέσεις ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν, καὶ ἂν πρὸς τούτοις, ὁμολογοῦντες ὅτι αἱ κράσεις δὲν ἐγεννήθησαν τὸ πρῶτον ἐπὶ Περικλέους, ἀλλ' ὑπῆρχον τελειόταται ἤδη καὶ ἐν κοινοτάτῃ χρήσει παρ' Ἀττικοῖς ἐν χρόνοις ἀρχαιοτέροις τῶν Μηδικῶν (γ), ἤθελον ἔπειτα σκεφθῆ ἄλλως πως, ὀρθότερον,

(α) Οὕτω πολὺ πιστεύει ὁ Κούρτιος εἰς τὴν δύναμιν τῶν ἐκ τῆς κράσεως ἀποδείξεων, ὥστε δὲν διστάζει νὰ ἀποκαλέσῃ τοὺς ὑπερασπίζοντας τῆς ἡμετέρας προφορᾶς ἀνθρώπους ἐνθουσιῶντας ἐκ τῶν εἰς Ἑλλάδα περιηγήσεων, καὶ γράφοντας περὶ ἐπιστημονικοῦ πράγματος κατὰ τρόπον, ἥκιστα ἀρμόζοντα εἰς ἀληθεῖς ἐπιστήμονας. Ἴδε *Studien* κτλ. 1² σελ. 273.

(β) π. χ. ἐκ τῶν ὀμηρικῶν, δῖω, δῖς, πάϊς, δαῖδες, δίστος κτλ. καὶ τῶν αἰολικῶν οἶδα, Πρύϊτος, οἰωνός, κόϊλος, κτλ. Τὸ τελευταῖον φαίνεται ὅτι καὶ παρ' Ὀμήρῳ πρέπει νὰ ἀναγινώσκηται ὁμοίως κόϊλος· διότι ἡ συλλαβὴ κοὶ εὔρηται παρ' αὐτῷ ἀποτελοῦσα πάντοτε τὸ δεύτερον μέρος τοῦ ποδός. Διὰ τὸν αὐτὸν μετρικὸν λόγον εἶνε πιθανώτατον ὅτι καὶ τὸ Τροίη ἐξεφωνεῖτο ἐπὶ Ὀμήρου Τροίη, τρισυλλάβως.

(γ) Σαφῶς μαρτυρεῖ τοῦτο ἡ σίγειος ἐπιγραφή (C. I. G. N. 8),

ὡς ἡμεῖς νομίζομεν, οἷον ὠδέ πως. Ἐπειδὴ αἱ κράσεις δὲν ἠδύναντο νὰ ἀποβῶσιν οὕτω τέλειαι καὶ συνήθειαι παρ' Ἀττικοῖς ἐν οὕτω παλαιοῖς χρόνοις, ἂν αὐταὶ ἤδη πολὺ πρότερον δι' ἀποβολῆς καὶ συμμίξεως γραμμάτων δὲν εἶχον συνάψασαι τελείως εἰς ἐν τὰς πρὶν διεστῶσας λέξεις, πρὸς τοιαύτην δὲ τελείαν συναρμογὴν καὶ συγκόλλησιν ἦτο χρεῖα νὰ παρέλθωσιν οὐχὶ μία, ἀλλὰ πολλαὶ γενεαὶ ἀνθρώπων (α), τούτου ἕνεκα ἀνάγκη πᾶς τις, ὀρθῶς σκεπτόμενος, νὰ ὁμολογήσῃ, ἀφοῦ μάλιστα ἴχνη κράσεων φαίνονται ἤδη καὶ παρ' Ὀμήρῳ (β) ὅτι, ὅπως αἱ συναιρέσεις, οὕτω καὶ αἱ κράσεις ἦσαν ἤδη συντετελεσμένοι παρ' Ἀττικοῖς ἐν χρόνοις πολὺ τῶν Μηδικῶν ἀρχαιοτέροις, ὡς ἐξ ἀμνημονεύτων δὲ χρόνων λαβοῦσαι τὴν ἀρχὴν, δὲνεῖνε ἐπιτήδειαι, οὕτως ἐξεταζόμεναι, ὅπως ἐξετάζουσιν αὐτὰς οἱ Ἐρασμίται, νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς βέβαιαι καὶ ἀσφαλεῖς ἀποδείξεις περὶ τῆς προφορᾶς τῶν ἐλληνικῶν διφθόγγων ἐπὶ Περικλέους, ἀλλὰ μόνον περὶ τῆς προφορᾶς αὐτῶν ἐν τῇ ἀττικῇ τῇ ὑπὸ Πλάτωνος παλαιᾷ φωνῇ καλουμένη (γ) ἥτις, ἅτε ὁμοιοτάτη, ὡς ὁμολογεῖται, πρὸς τὴν ἰωνικὴν, ἔπρεπε βεβαίως οὐχὶ ὀλιγώτερον ταύτης νὰ ἀγαπᾷ τὴν ἀλλεπαλληλίαν

ὑπὸ Κιρχοπφίου εἰς τοὺς χρόνους τῶν Πεισιστρατιδῶν ἀναβιβαζομένη. Ἴδε *Kirchhoff. Studien zur Geschichte des griechischen Alphabets*, 2te Auflage, Berlin, 1867, σελ. 23.

(α) Τοῦτο τοσοῦτον μᾶλλον ὀφείλουσι νὰ ἀποδεχθῶσιν οἱ Ἐρασμίται, ὅσῳ διίσχυρίζονται, ὅτι ἀπὸ Ὀμήρου ἐδέησε νὰ παρέλθωσιν ὀκτακόσια ἢ χίλια ἔτη, ἕως ἡ αἰ συναيرهθῆ εἰς ἀπλοῦνφωνῆεν, καίτοι τῶν φωνηέντων α καὶ ι ἐν μιᾷ λέξει εὔρισκομένων, καὶ ἐτοιμοτέρων ὄντων πρὸς συναίρεσιν.

(β) *Kühner. Ausführ. Gram. I* σελ. 178. 8. Παράδειγμα κράσεως τῶν καὶ ἐγὼ εἰς τὴν κάγω ἐπὶ Ὀμήρου εὔρηται μόνον ἐν ὕμνῳ εἰς Ἑρμῆν 173.

(γ) Πολλαχοῦ ἐν τῷ Κρατύλῳ, οἷον ἐν σελ. 398 Δ. Ὅτι δὲ ἡ ἀττικὴ ἢ παλαιὰ φωνὴ ἐν πολλοῖς διέφερε τῆς ἐπὶ Πλάτωνος δῆλον ἐκ πολλῶν χωρίων τοῦ Κρατύλου. Τὸ δὲ ἀσυναίρετον πολλῶν αὐτῆς φθόγγων ἀποδεικνύεται καὶ ἐξ ὅλης μὲν τῆς παρουσίας πραγματείας, οὐχ ἥκιστα δὲ ἐν τῷ τέλει τοῦδε τοῦ κεφαλαίου, ἔνθα γίνεται λόγος περὶ διαφυλάξεως τοῦ ἀσυναίρετου τούτου ἐν τισὶ δῆμοις ἔτι καὶ ἐπὶ Δημοσθένους.

τῶν φωνηέντων. Ἡ τοιαύτη δὲ σκέψις, τοσοῦτω μᾶλλον φαίνεται ἡμῖν οὔσα ὀρθή, ὅσῳ καὶ ἡ λέξις θᾶτερον, ἐκ κράσεως ἐν ἀρχαιοτάτοις χρόνοις ὡσαύτως προελθοῦσα, ὅτε οἱ Ἀττικοὶ ἔλεγον ἄτερον (α), σαφῶς ἐπιμαρτυρεῖ τὸ αὐτό. Διότι, ὅπως ἡ λέξις θᾶτερον δὲν δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἀπόδειξις ὅτι οἱ Ἀττικοὶ ἐπὶ Περικλέους καὶ μετὰ ταῦτα δὲν ἠδύναντο νὰ λέγῳσιν ἕτερον, ἐπειδὴ ἀρχαιοτάτα ἔλεγον ἄτερον, οὕτως οὐδὲ αἱ καὶ γῶ, μούδῳκει, σοῦδῳκε κτλ. ἀρκοῦσι νὰ ἀποδείξωσιν ὅτι αἱ αἱ καὶ οἱ ἐν τοῖς καί, μοι, σοι, οἶμαι κτλ. καίτοι ἀρχαιότερον ὡς αἱ καὶ οἶ ἐκφωνούμεναι, δὲν ἠδύναντο ὑστερον συναιρεθεῖσαι νὰ ἀποβῶσιν ἀπλοῖ φθόγγοι. Εἰς ἐκεῖνον δὲ μόνον συγχωρεῖται νὰ πιστεύῃ τὸ ἐναντίον, ὅστις νομίζει ὅτι ὁ λέγων ἐπὶ Περικλέους καὶ γῶ κτλ. ἦτο ἠναγκασμένος ἐκάστοτε νὰ λέγῃ πρῶτον καθ' ἑαυτὸν καὶ ἐγῶ, μοι ἐδόκει, σοῖ ἔδῳκε κτλ., καὶ ἔπειτα νὰ προφέρῃ μεγαλοφώνως τοῦ στόματος καὶ γῶ κτλ., ὅστις δηλαδὴ νομίζει ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐπὶ Περικλέους καὶ Πλάτωνος ἔλεγον καὶ γῶ, μούδῳκει, μούστῳ κτλ. οὐχὶ διότι παῖδες ὄντες πολλάκις ἤκουσαν παρὰ τῆς μητρὸς καὶ τῶν ἄλλων, καὶ αὐτοὶ μυριάκις ἐπανέλαβον καθ' ἡμέραν ταύτας, ὡς καὶ τὰς ἀπείρους ἄλλας ἀπλᾶς καὶ συνθέτους λέξεις, καὶ πάσας τὰς φράσεις τῆς μητρικῆς γλώσσης, ἀλλὰ διότι δῆθεν ἐδιδάσκοντο παρὰ τῶν πρεσβυτέρων καὶ τῶν διδασκάλων μηδέποτε νὰ λέγῳσι πρότερον καὶ γῶ, μούστῳ, μούδῳκει, ἐγῳμαι, καῖτα κτλ. καὶ ἂν μυριάκις τῆς ἡμέρας ἤθελον ἐπαναλάβῃ ταύτας τὰς λέξεις, ἀλλ' ἢ τότε μόνον, ἀφοῦ πρῶτον ἤθελον ἀποβάλλῃ τὸ ι τῶν καί, μοι, σοι κτλ. συναίρεση δὲ ἔπειτα τὸ α καὶ ε εἰς α καὶ τὸ ο καὶ ε εἰς ου ὅπως δηλαδὴ διδάσκονται νὰ ποιῶσι σήμερον οἱ πρῶτον μανθάνοντες παρὰ τοῦ διδασκάλου καὶ ἐκ τῆς γραμματικῆς τὰς κράσεις τῶν ἑλληνικῶν φωνηέντων. Τοιαύτην ὁμως δοξασίαν, δύναται τις εὐλόγως νὰ εἴπῃ, συγχωρεῖται νὰ ἔχῳσι νεανία μόνον, εἰς τὰ διδασκῆρια ἔτι φοιτῶντες, καὶ νομίζοντες ἴσως ὅτι οἱ ἄνθρωποι μανθάνουσι τὴν μητρικὴν αὐτῶν γλῶσσαν, ὡς οἱ μαθηταὶ ν τοῖς ἐκπαιδευτηρίοις τὰς παλαιὰς καὶ ξένας γλώσσας. Ἄν δὲ

(α) Τοῦτο ὁμολογεῖ καὶ ὁ Κούρτιος ἐν Studien κτλ. σελ. 281 σημ.

ποτε τοιαύτη τις δοξασία ἤθελεν ἐμπέσῃ καὶ εἰς τὴν κεφαλὴν Ἐρασμίου τινός, τότε θὰ ἦτο αὕτη μία τῶν πολλῶν ἀποδείξεων ὅτι ὁ ἄνθρωπος δυσκόλως δύναται νὰ ἀποβάλλῃ τὰς ἕξεις καὶ τὰ μαθήματα τῆς παιδικῆς καὶ νεανικῆς ἡλικίας, ἢ ἤθελεν ἴσως ἐξαγγέλλῃ φανερώτερον τὸν πολλοὺς τῶν Ἐρασμιτῶν κατακαίοντα ζῆλον ὑπὲρ τῶν ἀρχῶν καὶ δογμάτων τῆς πίστεως, ἢν παρέλαβον παρὰ τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς αἱρέσεως. Καὶ τοῦτον μὲν τὸν ὑπερβάλλοντα τῶν Ἐρασμιτῶν ζῆλον οὐδέποτε οὔτε ἐφθονήσαμεν αὐτοῖς, οὔτε θὰ φθονήσωμεν οἱ νεώτεροι Ἕλληνες ἀλλ' ὅτι ἔνεκα τοῦ ζήλου τούτου καὶ ἐναντία λέγει πρὸς ἑαυτὸν ὁ Κούρτιος, καὶ αὐτὸς λεληθῶτως ὁμολογῶν τὸ ἀνεπαρκὲς καὶ ἀνίσχυρον τῶν ἐκ τῆς κράσεως ἀποδείξεων, ὅταν ἀποδέχεται (α) ὅτι ἀπὸ τῶν μακεδονικῶν χρόνων ἢ αἱ ἐξεφωνεῖτο ὡς ἐ, ἐνῶ καὶ τότε καὶ πολὺ μετὰ ταῦτα (β), οἷον ἐπὶ Σέξτου τοῦ ἐμπειρικοῦ, οἱ Ἕλληνες, καὶ οἱ πῆ τῶν πολλῶν συνηθεία ἀκολουθοῦντες, δὲν ἔλεγον ἄλλως, ἢ ὡς οἱ ἐπὶ Περικλέους καὶ Πλάτωνος, καὶ γῶ, κάκεινος κτλ., τοῦτο ὁμως ἄς μὴ ἀξιῶσι νὰ ἀποκρύπτωμεν ἡμεῖς, αὐτοδηλότατον ὄν. Καὶ ἄλλο δὲ τι ἄς συγχωρηθῇ ἡμῖν νὰ εἴπωμεν τῷ γραμματικῶτάτῳ Κουρτίῳ καὶ τοῖς λοιποῖς Ἐρασμίταις ὅτι, ἀφοῦ ἄπαξ ἔλαβον τὸν κόπον, καὶ δικαίως, νὰ κάμῳσι χρῆσιν τῶν φαινομένων τῆς κράσεως εἰς εὔρεσιν τῆς ὀρθῆς ἐκφωνήσεως τῶν ἑλληνικῶν διφθόγγων, ἢ εἰλικρινῆς καὶ τελείας ζήτησις τῆς ἀληθείας ἀπῆτει νὰ ἐξετάσῳσι συγχρόνως, μήπως αἱ αἱ καὶ οἱ, ὅπου εἶνε προϊόντα κράσεως, οἷον ἐν τοῖς θοιμάτιον, θαιμάτια (γ), ἀνάγκη νὰ προφέρωνται μονοφώνως, ἀφοῦ δὲν ὑπάρχει παράδειγμα κράσεως, ἐν ἣ τὸ τελικὸν φωνῆεν τῆς ἡγουμένης καὶ τὸ ἀρκτικὸν τῆς ἐπιφερομένης τῶν συνελθουσῶν λέξεων ἔμεινάν ποτε ἀκέραστα καὶ ἄμι-

(α) Curtius G. Erläuterungen κτλ. 2te Aufl. 1870 σελ. 23.

(β) Οὐδὲ ἦτο δυνατόν νὰ συμβῇ ἄλλως ἐν ὅσῳ ἔζη ἡ γλῶσσα ἢ παλαιά, καὶ ἕκαστος νεπιόθεν ἤκουε καὶ πολλάκις ἔλεγε τῆς ἡμέρας καὶ γῶ, κάκεινος, κάκειθεν, κάντεῦθεν, κάπηλλον, σοῦδῳκε, θᾶτερον κτλ. κτλ.

(γ) Δημοσθ. π. παραπρεσβ. 142. Ἀριτορ. Ὀρν. 1416. Ἐκκλ. 26, 75, 99. Λυσ. 1084, 1093. κτλ.

κτα ἀλλήλων· ἀλλὰ, τοῦναντίον, πάντα τὰ παραδείγματα δεικνύουσιν ὅτι τὰ εἰρημένα φωνήεντα συνηνώθησαν οὕτως, ὥστε, ὅπου δὲν ἐπεκράτησε τὸ ἕτερον τούτων, προέκυψε κατὰ νόμον, διὰ πάσης κράσεως διήκοντα, τρίτος τις φθόγγος, ἀνόμοιος πρὸς τοὺς ἐξ ὧν ἐγεννήθη, ἀπλοῦς πάντοτε καὶ στοιχειώδης. Εἶνε δὲ ὅλως ἀπίστευτον ὅτι νόμος, ὅστις ἠνάγκασε δύο καὶ τρία φωνήεντα νὰ συναχθῶσιν εἰς ἓν, ὀλιγοδρανήσας ἔπειτα, ἐπελάθετο τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ μόνον ἐν τῇ κράσει τῶν α καὶ ι καὶ ο καὶ ι, καὶ μόνον ταῦτα παρὰ πάντα τὰ λοιπὰ φωνήεντα ἀφῆκεν, ἐκφυγόντα τὸ κράτος αὐτοῦ, νὰ διασωθῶσιν ἀναλλοίωτα καὶ ἀσυγχώνευτα. Τούτων οὕτως ἐχόντων, ἂν οἱ περὶ τὸν Ἑρασμὸν σοφοὶ ἰσχυρίζονται, καὶ ἡμεῖς ἀσμένως ἀποδεχόμεθα, ὅτι, τὰ κάγω, κάκεινος, μούδῳκει, ἐγῶμαι, κάττα, σουῶκε κτλ. κτλ. ἀποδεικνύουσιν ὅτι αἱ αὐαὶ καὶ οἱ ἐξεφωνοῦντό ποτε ὡς αἱ καὶ οἱ, καὶ δὴ ὅτε τὸ πρῶτον, ὡς ἐλέγομεν, ἐξ ἐλληνικοῦ στόματος ἐξῆλθον τὰ κεκραμένα κάγω κτλ., ἀνάγκη ἔπειτα νὰ συνομολογήσωσιν ἡμῖν ὅτι ἐπὶ Ἀριστοφάνους τοῦλάχιστον αἱ αὐαὶ καὶ οἱ ἦσαν ἤδη συνηρημέναι εἰς ἓνα μόνον καὶ ἀπλοῦν φθόγγον, ὡς αὐτὴ ἡ ἔννοια καὶ τὰ παρ' ἐκείνῳ φερόμενα παραδείγματα τῆς κράσεως τρανότατα μαρτυροῦσι. Τὰ κατὰ πάντα μάλιστα ὅμοια φαινόμενα τῆς κράσεως τῶν λέξεων τὰ ὄπλα, τὸ ἔρμαιον, τὸ ὁμόφυλον εἰς τὰς θῶπλα (α) θούρμαιον (β) θούμόφυλον (γ) καὶ τῶν τοῖμάτιον, τὰ ἰμάτια εἰς τὰς θοῖμάτιον, θαιμάτια, ἐναργῶς ἀποδεικνύουσιν ὅτι αἱ αὐαὶ καὶ οἱ ἐν τοῖς τελευταίοις τούτοις ἀποτελοῦσιν, ὅπως τὸ ου καὶ ω ἐν ταῖς θούρμαιον, θούμόφυλον, θῶπλα, ἀπλοῦς καὶ ἐνιαίους φθόγγους.

Οἱ νόμοι λοιπὸν τῆς συναίρεσεως καὶ κράσεως, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν συμπεραίνοντες, ἀποδεικνύουσιν ἐναργῶς ὅτι ἄνω ποτα-

(α) Ἀριστοφ. Ὀρνιθ. 449 καὶ Λυσ. 278.

(β) Σοφ. Ἀντιγ. 397.

(γ) Εὐρ. Ἰφ. Τ. 346. Ἡ ἐν ταῖς λέξεσι μάλιστα θούρμαιον καὶ θούμόφυλον διὰ δύο γραμμάτων σημείωσις ἀπλοῦ φθόγγου, ἐκ κράσεως προελθόντος, πείθει πάντα εἰλικρινῶς ζητοῦντα τὴν ἀλήθειαν ὅτι καὶ οἱ φθόγγοι αὐαὶ καὶ οἱ ἐν τοῖς θοῖμάτιον, θαιμάτια, ὁμοίως ἐκ κράσεως προελθόντες, ἠδύνατο κάλλιστα νὰ σημαίνωνται ὡσαύτως διὰ δύο γραμμάτων, καὶ ἀπλοῖ ὄντες.

μῶν ἐρρῦθησαν πάντες οἱ πολλοὶ καὶ μεγάλοι τοῦ Κουρτίου λόγιοι, καθιστῶσι δ' ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας καὶ ἀμφισβητήσεως τὸ ἀπλοῦν καὶ στοιχειώδες τῶν ἐλληνικῶν διφθόγγων, καὶ ἐλέγχουσι λίαν ἀνίσχυρα πάντα τὰ ἐκ τῆς ἐτυμολογίας ἐπιχειρήματα τῶν περὶ τὸν Ἑρασμὸν, περιορίζοντες τὸ κῦρος αὐτῶν ἐν τοῖς περὶ τὸν Ὅμηρον χρόνοις. Ἐὰν δέ τις καὶ ἐναντίον τῶν νόμων τῆς γλώσσης ζητῇ νὰ αὐτοσχεδιάζῃ περὶ τῆς προφορᾶς τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ φθόγγου ἰδίαν αὐθαίρετον διδασκαλίαν, πρὸς τὸν τοιοῦτον λέγομεν ὅτι λανθάνει καθιστὰς ἑαυτὸν νομοθέτην τῆς γλώσσης καὶ τῶν φθόγγων αὐτῆς, παρ' οὐδενὸς λαβῶν ταύτην τὴν ἐξουσίαν. Πόσον δ' ἀσθενεῖς, λέγομεν ἐν τέλει, εἶνε αἱ ἐκ τῆς ἐτυμολογίας ἀποδείξεις περὶ τῆς προφορᾶς ἥστινος δῆποτε γλώσσης, γίνεται φανερόν καὶ ἐκ τούτου μόνου. Τίς δὲν ἤθελε γελάσῃ ἠδὺν γέλωτα, ἂν ἤκουέ τις ἰσχυριζομένου ὅτι οἱ Γάλλοι σήμερον δὲν δύνανται νὰ ἐκφωνῶσιν ἄλλως τὴν λέξιν *maitre*, ἢ διηρημένως οὕτωςι, *maitre*, διότι ἡ ἐτυμολογία ἐνεργέστατα ἀποδεικνύει ὅτι ἡ λέξις αὕτη ἔχει τὴν ἀρχὴν ἐκ τοῦ λατινικοῦ *magister*; ἢ ὅτι αἱ *clair* καὶ *aimer* πρέπει ὁμοίως νὰ προφέρωνται *clair* καὶ *aïmer*, διότι ἐν ταύταις τὸ αἱ προῆλθε κατ' ἔκτασιν τοῦ *a* ἐκ τῶν λατινικῶν *amare* καὶ *clarus* (α);

Τοιαῦτα καὶ ἄλλα πλείονα ἠδύνατο νὰ ἰσχυρισθῇ τις ἀντιλέγων πρὸς τοὺς ἐκ τῆς ἐτυμολογίας καὶ τῶν κράσεων λαμβάνοντας ὄπλα ὑπὲρ τῆς αἰρέσεως τοῦ Ἑράσμου. Ἀλλὰ οὐδὲ τὰ ἐκ τῆς γραφῆς λαμβανόμενα εἶνε ἰσχυρότερα τῶν προτέρων. Διότι ἂν ἐνθυμηθῶμεν ὅτι οὐδὲν τὸ κωλύον νὰ εἰσαγάγωμεν εἰς τὴν γλώσσαν ἓνα καὶ μόνον φθόγγον, τὸν τοῦ *u*, ὃν αὕτη εἶχε τὸ ἀρχαῖον

(α) Ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ Κυνῆρος (*Ausf. Gram. I* σελ. 50 καὶ 51) περὶ τῶν ἐλληνικῶν διφθόγγων αὐαὶ καὶ οἱ, διότι αὐταὶ ἐνίστη, ἐν τῇ αἰολικῇ μάλιστα διαλέκτῳ, προῆλθον κατ' ἔκτασιν τῶν α καὶ ο, χωρὶς νὰ ἐνθυμηθῇ ὁ δεινὸς γραμματικὸς ὅτι κατὰ τοῦτον τὸν λόγον καὶ ἡ ου πρέπει ὡσαύτως νὰ ἐκφωνῆται ὡς οῦ, διότι καὶ αὕτη πολλαχοῦ κατ' ἔκτασιν τοῦ ο ἐγεννήθη, οἷον ἐν τοῖς λείπουσα, πείθουσι κτλ. Ἀλλὰ τοῦτο οὐδ' αὐτὸς πιστεύει, οὐδ' ἄλλος τις τῶν καθ' ἡμᾶς Ἑρασμικῶν.

μέχρι τῆς τελείας αὐτῆς παρακμῆς (α), σφίζει δ' αὐτὸν ἔτι και νῦν, ὡς τοιοῦτον μὲν οἶος ὁ τοῦ γαλλικοῦ ἢ ἐνιαχοῦ μόνον τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐν ὀλιγίσταις λέξεσιν (β), ὡς δὲ ου, ὅστις φαίνεται ὡν ὁ ἀρχαιότατος φθόγγος τοῦ υ, ἐν ἰκαναῖς λέξεσι καὶ πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος (γ), εὐκολον εἶνε νὰ ἴδωμεν ὅτι οὐδένα φθόγγον οἱ πρῶτοι εἰσαγαγόντες τὴν γραφὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἔγραψαν διὰ πολλῶν τρόπων, ἀλλὰ δι' ἐνὸς καὶ μόνου. Ὡστε καὶ τὸ δεινὸν καὶ φοβερὸν τοῦτο τῶν Ἑρασμίων ὄπλον ἀποβάλλει ὀλόκληρον αὐτοῦ τὴν δύναμιν, ἐὰν μάλιστα, λαμβάνων τις πρὸ ὀφθαλμῶν ὅσα ἀρτίως ἐλέγομεν περὶ τῆς ἐτυμολογικῆς ἀληθείας, καὶ μάλιστα προθύμως συγκατανεύσῃ ὅτι ἔχουσιν οὐ μικρὸν δίκαιον οἱ Ἑρασμῖται ἰσχυρίζομενοι ὅτι αἱ δίφθογγοι αι, ει (δ), οι, υι, α, η, ω ἐν τοῖς ἀρχαιοτάτοις χρόνοις, ὅτε εἰσῆγετο ἡ γραφὴ, ἐξεφωνοῦντο διηρημένως πως, ἀκουομένων ἀμφοτέρων τῶν φωνηέντων.

Ἐκ τῆς βραχείας ταύτης, ἀλλ' ὅσον ἔνεστιν ἀκριβοῦς ἐξετάσεως τῶν Ἑρασμίων ἀρχῶν καὶ τῶν πρὸς ταύτας διαμαχομένων γλωσσικῶν νόμων, ἐγένετο, νομίζομεν, φανερὸν ὅτι, ἂν οἱ περὶ τὸν Ἑρασμὸν σοφοὶ ἐξ ἐτυμολογικῶν καὶ ὀρθογραφικῶν λόγων ὀρμώμενοι, νομίζουσιν ὅτι μαρτυρίαι νεωτέρων χρόνων δὲν εἶνε ἀσφαλῆ κριτήρια τῆς ἀληθείας ἐν ζητήματι περὶ προφορᾶς τῆς γλώσσης ἐν χρόνοις ἀρχαιότεροις, οἱ νόμοι ὅμως τῆς συναϊρέσεως καὶ κράσεως, τοῦναντίον, καὶ τὰ μέτρα τῶν ποιητῶν ἐλέγχουσι τὰς ἐτυμολογικὰς αὐτῶν θεωρίας πολλῶ μᾶλλον ὑπόπτους καὶ ἀμφιβόλους, καὶ ἥκιστα ἀξιοπίστους νὰ μαρτυρήσωσι τι βέβαιον καὶ ὀρισμένον περὶ τῆς προφορᾶς τῶν Ἀττικῶν, συνηγοροῦσι δὲ μάλιστα, εὐγλωττότερον παντὸς ἄλλου, ὑπὲρ τῆς ἀπ' ἀρχαιο-

(α) Curtius. Erläuterungen 2te. Aufl. 1870, σελ. 24 καὶ 25.

(β) Οἰκονόμου περὶ γνησίας προφορᾶς κτλ., σελ. 133.

(γ) Ἡ ἀρχαιοτάτη αὕτη προφορὰ τοῦ υ παρέμεινε ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς γλώσσης παρ' οὐκ ὀλίγοις τῶν Αἰυλέων καὶ Δωριέων, ἐξ ἐκείνων δὲ περιῆλθε καὶ εἰς ἡμᾶς, οἷον ἐν ταῖς λέξεσιν κουλλός, πίτουρον, μουστάκιον, κρούσταλλον, τρουπῶ, τούμπανον, σκούζω, στουπίον κτλ.

(δ) Οὕτως ἐγράφετο ἡ ἐκ συναϊρέσεως τοῦ ε καὶ ι γεννηθεῖσα ἡ δὲ κατ' ἕκτασιν τοῦ ε, ἢ ἡ ἐκ συναϊρέσεως τοῦ ε καὶ ε προελθοῦσα ἐσημαίνετο, ὡς γνωστὸν, πρὸ Εὐκλείδου διὰ τοῦ ἀπλοῦ ε.

τάτων χρόνων στοιχειώδους καὶ μονοειδοῦς ἐκφωνήσεως τῶν ἐλληνικῶν δίφθογγων. Ὅθεν, ἀφοῦ πᾶς φόβος περὶ τοῦ στερεοῦ καὶ ἀμετακινήτου τῶν Ἑρασμίων ἀρχῶν ἐλέγχεται ὑπὸ τῶν ἐμπροσθεν εἰρημένων μάταιος καὶ κενός, οὐδὲν ἄλλο θὰ ὑπελείπετο ἡμῖν μετὰ ταῦτα, ἢ λαβόντες οἷς εὔρομεν ἀρίστους ὀδηγοὺς πρὸς ἐξιχνίασιν τῆς ἀληθείας, τοὺς εἰρημένους δηλαδὴ καὶ τοὺς ἄλλους νόμους τῆς γλώσσης, καὶ εἴ τι ἕτερον ὑπάρχει σαφὲς τεκμήριον ἐκ τῶν χρόνων, καθ' οὓς αὕτη διετέλει ἔτι ἐν ἀκμῇ οὔσα, νὰ χωρήσωμεν ἔπειτα μετὰ θάρρους ἐπὶ τὸν ἄλλον ἡμῶν περὶ τῆς προφορᾶς λόγον, καὶ ἐξετάσωμεν κατὰ τάξιν καὶ τὰς λοιπὰς τῶν Ἑρασμίων ἐνστάσεις καὶ ἀντιρρήσεις. Ἀλλ' ἐπειδὴ οἱ σφοδρότατοι αὐτῶν φαίνονται περὶ πολλοῦ ποιούμενοι τὰς ἐκ τοῦ γράμματος ἀποδείξεις, ἀνάγκη καὶ ἡμεῖς πρῶτον ἀκριβέστερον νὰ βασιανίσωμεν τὴν δύναμιν τῶν τοιούτων ἀποδείξεων.

Καὶ ὀμολογουμένης λοιπὸν πρὸς ὦραν ὡς ὀρθῆς τῆς ἀξιώσεως τῶν Ἑρασμίων, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἠδυνήθησαν νὰ ἐπινοήσωσι γραφικὰ σημεῖα ἐπιτήδεια εἰς ἀκριβῆ καὶ τελείαν δήλωσιν τῆς ἀληθοῦς προφορᾶς, πάλιν ὅμως οὐδεμίαν θὰ ἦτο αὕτη ἀπόδειξις ὅτι ἡ προφορὰ δὲν ἠδύνατο νὰ μεταβληθῆ πολὺ ἢ ὀλίγον προϊόντος τοῦ χρόνου, καὶ οὕτω, τῆς ὀρθογραφίας διαμενούσης πάντοτε τῆς αὐτῆς, γεννηθῆ κατὰ μικρὸν διαφωνία μεταξὺ τῶν δύο τούτων, ὅπως διὰ τὸν αὐτὸν λόγον καὶ ἐν ἄλλαις μὲν τῶν νῦν εὐρωπαϊκῶν γλωσσῶν, μάλιστα δὲ ἐν τῇ ἀγγλικῇ καὶ γαλλικῇ. Τὴν ἀληθῆσαν ταύτην οὐδ' οἱ Ἑρασμῖται ἀρνοῦνται οὐδὲ θὰ ἠδύνατο νὰ ἀρνηθῶσιν, ἀφοῦ αὐτὸ δὴ τοῦτο ἐπιχειροῦσι νὰ ἀποδείξωσι, προσεπιφέρουσι δὲ μόνον ὅτι ἔμεινε μὲν ἀκίνητος ἡ γραφὴ μέχρι τέλους, ἡ προφορὰ ὅμως μετεβλήθη οὐχὶ ἐπὶ Περικλέους καὶ Πλάτωνος, ἀλλ' ἀπὸ τῶν μακεδονικῶν χρόνων, πολλαχῶς μὲν καὶ ἄλλως διαφθαρεῖσα, μάλιστα δὲ διὰ τῆς εἰς ἀπλοῦς φθόγγους συναϊρέσεως τῶν τὰς δίφθογγους ἀποτελούντων φωνηέντων (α). Ἀλλ' ὅτι μὲν καὶ πρὸ τῶν μακεδονικῶν, καὶ ἤδη ἀπὸ Ὀμήρου ἠδύνατο νὰ με-

(α) Curtius Erläuterungen κτλ. σελ. 21 καὶ 22 καὶ Humpferdineck Zeitschrift für das Gymnasialwesen, σελ. 884 ἐν ἀρχῇ.

ταβληθῆ ἢ προφορὰ πλείστων φωνέντων διὰ τῆς κράσεως καὶ συγχωνεύσεως αὐτῶν εἰς ἀπλοῦς φθόγγους, ἀποδεικνύουσι λαμπρῶς, ὡς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἐξητάσαμεν, αὐτοὶ οἱ νόμοι τῆς γλώσσης. Τίτι δὲ δικαίῳ συγχωρεῖται εἰς τοὺς περὶ τὸν Ἑρασμον νὰ ὀνομάζωσι διαφθορὰν προφορᾶς τὴν συναίρεσιν ἀλλεπαλλήλων φωνέντων εἰς ἀπλοῦς φθόγγους, αὐτοὶ γινώσκουσι· διότι ἡμεῖς τοῦλάχιστον δὲν ἐννοοῦμεν, πῶς δύναται νὰ ὀνομασθῆ ἀλλοίωσις καὶ διαφθορὰ ὅ,τι ἀποτελεῖ νόμον καὶ κανόνα τῆς ἀττικῆς διαλέκτου, εἰ μὴ καὶ οἱ ἡμέτεροι γλωσσολόγοι εὐρίσκουσιν ὀρθὸν καὶ δίκαιον αὐτοὺς τοὺς Ἀττικούς νὰ ἀποκαλῶσι διαφθορεῖς καὶ λυμεῶνας τῆς ἑλληνικῆς προφορᾶς, ὡς τούτους μάλιστα παρὰ πάντας τοὺς Ἑλληνας τολμήσαντας, δεινὸν εἰπεῖν! νὰ συναιρέσωσι δύο καὶ τρία καὶ ἐνίοτε τέσσαρα φωνήεντα εἰς ἀπλοῦς φθόγγους, καὶ πλημμελήσωσιν οὕτως εἰς τὴν ἀρμονικωτάτην ἀλλεπαλληλίαν τῶν φωνέντων, πλημμέλημα ἀληθῶς ἀμουσότατον καὶ πάσης κατὰ τὴν προσωδίαν διαφθορᾶς καὶ ἐξαχρειώσεως αἰτιώτατον γενόμενον ἐν τῇ παλαιᾷ τῶν Ἑλλήνων γλώσσῃ! Ἄλλ' ἂν οἱ ἐπιεικέστεροι τῶν Ἑρασιμιτῶν, ὑπὸ ἡμιτελῶν θεωριῶν παρασυρόμενοι, ἀποκαλοῦσι διαφθορὰν, ὅ,τι ἀποτελεῖ, ὡς λέγομεν, νόμον καὶ κανόνα τῆς ἀττικῆς διαλέκτου, ἀποφαίνονται ὅμως τοῦλάχιστον ὅτι τὸ μέγα τοῦτο κακὸν ἤρξατο φυόμενον ἐν τῇ γλώσσῃ ἀπὸ τῶν μακεδονικῶν χρόνων καὶ μετὰ ταῦτα (α). Οὐχ οὕτως ὅμως οἱ σφοδρότεροι αὐτῶν καὶ δὴ καὶ ὁ Βλάσιος, ὁ τελευταῖος, ὡς ἡμεῖς γινώσκουμεν, καὶ ἐκθύμως κατὰ τῆς ἡμετέρας προφορᾶς γράψας (β). Διότι ὁ ἄκρος οὗτος τῆς αἰρέσεως τοῦ Ἑράσμου ζηλωτῆς, ἀκράδαντον ἔχων πίστιν εἰς τὸ ἀναμάρτητον τοῦ ἀρχηγοῦ καὶ τὴν δύναμιν τοῦ νεκροῦ γράμματος, συνορῶν δὲ πόσον ἐπικίνδυνον εἶνε καὶ ὀλέθριον τοιαύτη τις φανερὰ ὁμολογία ὑπὸ Ἑρασιμιτῶν γι-

(α) Curt. Erläut. αὐτόθι καὶ Humpferdineck. Zeitschrift für das Gymnasialwesen, σελ. 889. Τὴν γνώμην ταύτην ἠθέλησε μάλιστα νὰ στηρίξῃ ὁ Δισκόβιος ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ: Ueber die Aussprache des Griechischen. Leipzig 1825.

(β) Friedrich Blass. Ueber die Aussprache des Griechischen Berlin 1870.

νομένη, ἐπιβάλλεται ἐκ παντὸς τρόπου, τὸ μὲν εἰκοτολογῶν καὶ αὐθαιρέτως ἐρμηνεύων, τὸ δὲ ὑπερπηδῶν καὶ ἐλλιπῶς ἐξετάζων, νὰ ἀποδείξῃ ὅτι μέχρι τῶν ἀδριανείων χρόνων ἡ προφορὰ ἔμεινε τοιαύτη, οἷαν αὐτὸς νομίζει ὅτι τὸ γράμμα δεικνύει, ἡ δὲ ἐξαλλοίωσις καὶ διαφθορὰ εἰσῆλθε κατὰ τοὺς μετὰ ταῦτα χρόνους τοῦ παρηκμακότος ἑλληνισμοῦ. Καὶ δὴ ἀρχόμενος ἀπὸ τῆς ἀγγλικῆς ὀρθογραφίας ὁμολογεῖ μὲν (α) ὅτι αὕτη κατήντησεν εἰς τοσαύτην πρὸς τὴν προφορὰν διαφωνίαν ἕνεκα τῆς ἐπιθυμίας τῶν ἀνθρώπων νὰ φυλάξωσιν ἐν τῇ γραφῇ ἀκίνητον τὸ καθεστῶς καὶ πάλαι ποτὲ ἀληθῶς ἐκφωνούμενον, ἀλλ' ὅμως κολάζων πάλιν τὸ πρᾶγμα, λέγει ὅτι ἡ διαφωνία αὕτη προῆλθε καὶ ἐκ τούτου, ὅτι ἄλλοι εἰς ἄλλην καὶ δὴ τὴν λατινικὴν ὀρθογραφίαν ἀπέβλεψαν ὡς εἰς παράδειγμα ἐν τῇ σημειώσει τῶν ἀγγλικῶν φθόγγων. Ἀλλὰ πῶς ὁ φίλος κατώρθωσε νὰ ἀνακαλύψῃ ὅτι καὶ λατινικὴ ὀρθογραφία συνετέλεσεν εἰς τὴν μεγάλην ταύτην σύγχυσιν, καὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ κάμῃ λόγον περὶ αὐτῆς, αὐτὸς μόνος γινώσκει· διότι ἐν τοῖς τοιούτοις, ὅπου εἶνε χρεῖα παραδειγμάτων καὶ ἀποδείξεων, ἐξελέγχεται πολὺ βραχυλόγος ὁ ἀνὴρ, ἱκανὸν μόνον νομίζων τὸ λέγειν τι πρὸς πλήρωσιν τοῦ κεχηνότος ἐν τῷ ῥυθμῷ. Ἄν νομίζει ὅτι ἐνορᾷ ἴχνη λατινικῆς ὀρθογραφίας ἐν τούτῳ, ὅτι τὸ e ἐν πολλαῖς τῶν ἀγγλικῶν λέξεων ἔχει τὸν φθόγγον τοῦ ἰῶτα (β), οἱ νῦν Ἕλληνες ἔχομεν αὐτῷ καὶ πολλὴν χάριν, ὅτι καὶ ὑπὲρ τὸ δέον γίνεται ὑπέρμαχος καὶ προστάτης τῆς ἡμετέρας προφορᾶς, λεληθότως ὁμολογῶν, ὅπερ οὐδὲ ἡμεῖς ποτε ἰσχυρίσθημεν, ὅτι οἱ Ῥωμαῖοι ἔγραφον μὲν e, προέφερον ὅμως i, καὶ οὕτως αὐτὸς ἀνασκευάζει, ὡς ἀπίθανα καὶ ἀδικαιολόγητα, ὅσα ἀλλαχοῦ λέγει, ἐκ τῆς λατινικῆς συμπεραίνων, περὶ τῆς προφορᾶς τοῦ ἑλληνικοῦ η, ὅτι δῆθεν ἐξεφωνεῖτο ὡς e. Δὲν εἰξεύρομεν πλέον, ἂν μίμησιν λατινικὴν ἐνορᾷ ἐν τῇ ἐκφωνήσει τῶν συλλαβῶν ea καὶ ee πολλῶν ἀγγλικῶν λέξεων ὡς ἀπλοῦ i, ἢ τῆς oo ὡς ou, ἢ τοῦ a ποτὲ μὲν ὡς o, ποτὲ δὲ ὡς e, ἄλλοτε δὲ δὲν εἰξεύρομεν τίνος ἄλλου φθόγγου. Ἡ μήπως ἐνορᾷ τοιαύτην ἐν τῇ διαφόρῳ ἐκφωνήσει τῶν

(α) Σελ. 10.

(β) Museum, Odeon, Medea, Theater κτλ.

αὐτῶν γραμμάτων ἐν ταῖς διαφόροις λέξεσιν; Ἡ μήπως τελευταῖον ἐν τῇ ἀποσιωπῇσιν κατά τε τὸ μέσον καὶ τὸ τέλος τῶν λέξεων πολλῶν συμφώνων καὶ φωνηέντων; Νὰ εἴπῃ τὴν ἀλήθειαν, ὅτι τὰ εε καὶ εα κατ' ἀρχὰς μὲν ἐξεφωνοῦντο ὡς καὶ ἐγράφοντο, ὅπως καὶ ἡ ἐτυμολογία ἀποδεικνύει, διὰ τοῦ χρόνου δὲ ἔλαβον τὴν προφορὰν τοῦ ι, ἴσως ἤθελε διστάσῃ ὀλίγον, διότι θὰ ἐκινδύνευε νὰ ὁμολογήσῃ, ὅπερ διὰ παντὸς τρόπου ζητεῖ νὰ ἀποφύγῃ, ὅτι ἀπίθανον δὲν εἶνε καὶ ἐν τῇ ἐλληνικῇ γλώσσῃ συνελθόντες οἱ αὐτοὶ φθόγγοι, εα καὶ εε, κατὰ τοὺς μεταξὺ Ὀμήρου καὶ τῶν Μηδικῶν χρόνους εἰς η καὶ ει, νὰ ἔλαβον πρωϊαίτατα τὴν προφορὰν τοῦ ἰῶτα, ἀφοῦ μάλιστα καὶ ὁ Πλάτων διαρρήδην λέγει ἐν τῷ Κρατύλῳ (α) ὅτι οἱ παλαιότεροι Ἀττικοὶ εἰ μάλιστα ἐχρῶντο τῷ ἰῶτα, καθ' ὑπερβολὴν δηλαδὴ ἡγάπων τὸν Ἰωτακισμόν. Καὶ τότε πρὸς τί ὁ τηλικούτος θόρυβος κατὰ τοῦ ἐν τῇ ἐλληνικῇ γλώσσῃ Ἰωτακισμοῦ, ἀφοῦ οὗτος εἶνε παλαιότατος καὶ γνήσιον προῖον ἀττικῆς φωνῆς; Οὐδὲ θὰ ἠδύνατο βεβαίως νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι οἱ σήμερον ζῶντες ἔχομεν καθῆκον νὰ διορθώσωμεν, κατὰ τι μέρος τοῦλάχισον, τὸ μέγα τοῦτο τῆς ἀττικῆς προφορᾶς ἐλάττωμα, ἐνῶ δὲν εἰξεύρομεν ἀκριβῶς πόσον διέφερε τοῦ ι τὸ ἐν πολλοῖς κατὰ Πλάτωνα ἀντικαταστήσαν αὐτὸ η, εἶνε δὲ καὶ πολλὴ ὑπόψια ὅτι ἐπλησίαζε μᾶλλον πρὸς τὸ ι, ἢ πρὸς τὸ ε (β). Ἐπειτα πρὸς τί καὶ

(α) 418 c.

(β) Ὅτι τὸ η δὲν εἶχε τὴν τοῦ ἀνοικτοῦ ε προφορὰν, ἀλλὰ τινα μέσην μεταξὺ τοῦ ε καὶ τοῦ ι, ἀποδεικνύομεν διὰ πλειόνων ἐν ἰδιαιτέρῳ κεφαλαίῳ, ἀποδεικνύει δὲ σαφῶς αὐτὴ ἡ παρὰ τοῖς νῦν Ἑλλησιν ἐκφώνησις αὐτοῦ ὡς ἀπλοῦ ι. Διότι ἂν τὸ η δὲν εἶχε μέσην τινα καὶ μεταξὺ τοῦ ε καὶ ι σαλεύουσαν προφορὰν, καὶ δὲν ἔφερον οὕτως ἐξ ἀρχῆς ἐν ἑαυτῷ τὸ αἴτιον τῆς μεταβάσεως αὐτοῦ εἰς τὸν ὁμοειδῆ μὲν ἀλλ' ἰσχνότερον φθόγγον τοῦ ι, ἥδη ἐν χρόνοις ἀρχαιοτέροις τοῦ Πλάτωνος, τότε μένει ὅλως ἀνεξήγητον πῶς καὶ τὸ ε καὶ τὸ αι δὲν ἔλαβον παρ' ἡμῖν τὴν αὐτὴν τοῦ ι ἐκφώνησιν, ἢ πῶς, ἀφοῦ ἡ γλῶσσα, παύσασα πλέον νὰ διακρίνῃ τὰ μακρὰ ἀπὸ τῶν βραχέων, συνέστειλε τὸ μὲν ω εἰς ο, τὸ δὲ αι ἀπὸ ε μακροῦ εἰς βραχὺ, δὲν συνέστειλεν ὁμοίως εἰς ε καὶ τὸ η, ἂν τὸ η ἀληθῶς ἐξεφωνεῖτο, ὅπως ἀξιοῦσιν οἱ Ἑρασμῖται, καὶ ὡς εἶπε π.χ. ἐμέρα ἢ ἐμίρα, ἀλλὰ μόνον ἰμέρα, ὅπως

οἱ τοσοῦτοι ἀγῶνες ὑπὲρ τοῦ νεκροῦ γράμματος, ὅτε καὶ μόνῃ ἢ συναίρεσις πλείστων φωνηέντων (α) εἰς ἀπλοῦς φθόγγους, ἥδη ἐν χρόνοις πολὺ τῶν μακεδονικῶν ἀρχαιοτέροις, δύναται εὐλόγως νὰ ἐμβάλη πάντα εἰλικρινῆ φίλον τῆς ἀληθείας εἰς μεγίστην ἀμφιβολίαν περὶ τοῦ ὑγιαίνοντος τῶν ἐρασμικῶν δογμάτων; Ἀλλὰ φανερόν ὅτι πάντα ταῦτα περὶ λατινικῆς καὶ ἄλλων ὀρθογραφῶν ἐν τῷ ἀγγλικῷ καὶ γαλλικῷ ἀλφάβητῳ οὐδενὸς ἄλλου ἔνεκα λέγει ὁ Βλάσσιος, ἢ ἵνα μετριάσῃ, ὅσον δύναται, τὴν μεγάλην ἀντίφασιν, εἰς ἣν βλέπει ὅτι ἐκῶν ἄκων περιπίπτει, ἅμα μὲν ἀναγκάζομενος νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι ἐν τισὶ τῶν νεωτέρων γλωσσῶν ὑπάρχει καὶ πολλὴ διαφωνία μεταξὺ γράμματος καὶ ἐκφωνήσεως, ἅμα δὲ ἀξιῶν ἐν τῇ ἐλληνικῇ γλώσσῃ ἄριστος διδάσκαλος τῆς ὀρθῆς καὶ ἀληθοῦς προφορᾶς νὰ ἦνε τὸ νεκρὸν γράμμα. Ἐνῶ δὲ νομίζει ὅτι τελείως αἶρει τὴν ἀντίφασιν ταύτην, λέγων ὅτι οἱ Ἑλληνες θὰ ἐζήτησαν νὰ γράψωσι τοὺς φθόγγους τῆς ἑαυτῶν γλώσσης, ὅσον ἠδύναντο, συμφωνότερον πρὸς τὴν ἀληθῆ προφορὰν, ὡς μὴ ἔχοντες νὰ μιμηθῶσιν ἐν τῇ πρώτῃ χρήσει τῆς γραφῆς τὸ παράδειγμα τελειότερας γλώσσης, δὲν αἰσθάνεται ὅτι περιπίπτει πάλιν εἰς τὴν αὐτὴν ἀντίφασιν. Διότι τοῦτο τὸ ὅσον ἠδύναντο συμφωνότερον, ὅπερ ἐκῶν ἄκων ἀναγκάζεται νὰ προσθήσῃ, οὐδὲν

δηλαδὴ καὶ οἱ πρὸ Πλάτωνος Ἀθηναῖοι. Αἱ δὲ λέξεις σίδηρον, πλερώνω, ξερὸς, κρεμνὸς κτλ., ἃς φέρουσι τινες ὡς παραδείγματα τῆς ἀρχαιοτάτης ἐκφωνήσεως τοῦ η, πᾶν ἄλλο ἀποδεικνύουσιν ἢ τοῦτο. Διότι ἡ τοιαύτη προφορὰ τοῦ η ὡς ε δὲν συμβαίνει πανταχοῦ, ἀλλὰ μόνον ὅπου πλησίον τοῦ η εὐρίσκεται ῥ ἢ ἄλλο ἀμετάβολον, καὶ εἶνε μᾶλλον μετάβασις τοῦ φθόγγου ι εἰς ε ἢ σημεῖον τῆς ἀρχαιοτάτης ἐκφωνήσεως τοῦ η. Μαρτυρεῖ δὲ τοῦτο σαφῶς οὐ μόνον ὅτι πολλὰ ι καὶ υ προφέρονται σήμερον ὡς ε παρὰ τοῖς πολλοῖς καὶ ἀλλαχοῦ μὲν, μάλιστα δὲ πλησίον ἀμεταβόλου τινὸς εὐρισκόμενα, ἀλλὰ καὶ ὅτι ὁ πολὺς ὄχλος τὰς λέξεις: τηλεγράφημα, τηλεσκόπιον, ὑπηρέτης, Πειραιεὺς κτλ., νεωστὶ εἰσαχθεῖσας εἰς τὴν γλῶσσαν, καὶ τοι πάντοτε ἀκούων αὐτὰς ἐκφωνομένας: τηλεγράφημα κτλ., προφέρει ὅμως πάντοτε: τελεγράφημα, τελεσκόπιον, ὑπερέτης κτλ.

(α) Ὡν οἱ κανόνες τῆς συναίρεσεως καταλαμβάνουσιν ὀλοκλήρους σελίδας τῆς γραμματικῆς τοῦ Κυνήρου.

ἄλλο σημαίνει, ἢ ὅτι τὸ νεκρὸν γράμμα, παρ' οὗ ζητεῖ νὰ διδαχθῆ μετ' ἀκριβείας τὴν προφορὰν τῆς ἀττικῆς διαλέκτου (εἰ τοῦτο δὲ τείνουσι πάντες οἱ μόχθοι καὶ οἱ ἀγῶνες τῶν Ἑρασμίων, ἀποβαίνοντες ἄλλως, ὡς καὶ ἐν τοῖς ἐξῆς ἐναργέστερον ἀποδεικνύομεν, ἀληθῆς ματαιοπονία), πᾶν ἄλλο δύναται νὰ διδάξῃ, ἢ τὴν ἀκριβείαν ταύτην (α). Καὶ οὐ μόνον λανθάνει ἀντιφάσκων πρὸς ἑαυτὸν ὁ ἀνὴρ, ἀλλὰ καὶ ἀπατᾶται ἀπάτην οὐ μικρὰν αὐτός τε καὶ ὅσοι τῶν Ἑρασμιῶν νομίζουσιν ὅτι οἱ Ἕλληνες καὶ καθόλου οἱ ἀρχαῖοι λαοὶ, ὡς μὴ ἔχοντες νὰ μιμηθῶσιν ἄλλους, ἠδυνήθησαν νὰ γράψωσιν ἕκαστος τοὺς φθόγγους τῆς ἑαυτῶν γλώσσης ὡς οἶόν τε ἐλάχιστα ἀφιστάμενοι τῆς ἀληθοῦς προφορᾶς· διότι πᾶν τοῦναντίον συνέβη. Πρὶν λοιπὸν ἐξετάσωμεν, ὅπερ κυρίως σκοπεῖ ὁ ἡμέτερος περὶ τῆς παρ' Ἕλλησι γραφῆς λόγος, ἂν ἔχουσι καὶ μικρὸν δίκαιον ὁ Βλάσιος καὶ οἱ Ἑρασμῖται νὰ συμπεραίνωσι τὸ ἀττικώτατον τῆς κατ' αὐτοὺς προφορᾶς ἐκ τοῦ ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἐπὶ Εὐκλείδου ἄρχοντος (᾽Ολ. 94,2) δὲν μετερρύθμισαν κατὰ

(α) Ὁ Βλάσιος ὁμοίως ἠδυνήθη νὰ ἀποδείξῃ ἡλίου φαινότερον (σελ. 39 καὶ 40) ὅτι τὸ γράμμα διδάσκει ἐν τῇ ἐλληνικῇ οὕτως ἀκριβῶς τὴν ἀληθῆ προφορὰν, ὥστε, ἐάν τις προφέρῃ τὰ ἐλληνικὰ ὡς οἱ Ἑρασμῖται (ὅπως δηλαδὴ οἱ Γερμανοὶ τὰ γερμανικὰ), προφέρει σχεδὸν ἀπαραλλάκτως ὡς ἀνὴρ Ἀττικὸς ἐπὶ Περικλέους! Τρὶς μάκαρ ὁ Βλάσιος καὶ τετράκις, ὁ τοιαῦτα καὶ τηλικαῦτα κατορθῶν! Πόσον δὲ δικαιότερα καὶ συμφωνότερα πρὸς ἑαυτοὺς θὰ ἐποίουν καὶ οἱ λοιποὶ Ἑρασμῖται, ἂν καὶ ἐκεῖνοι ἐμιμοῦντο τὴν εἰλικρίνειαν τοῦ Βλασίου καὶ ἀφέντες τὴν εἰρωνείαν, ἐφύλαττον ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους τὸ αὐτὸ σχῆμα, καὶ δὲν ἤθελον ἐν μὲν τοῖς προοιμίοις νὰ ἐπιδεικνύωνται ἄκραν μετριοφροσύνην, λέγοντες ὅτι οὐδεὶς σήμερον δύναται νὰ γινώσκῃ, πῶς ἀκριβῶς ἐξεφωνοῦντο οἱ ἐλληνικοὶ φθόγγοι, δι' ὅλου δὲ τοῦ λοιποῦ λόγου νὰ φαίνωνται, τοῦναντίον, μετὰ τοιαύτης ἀκριβείας γινώσκοντες τὴν δύναμιν τῶν ἐλληνικῶν στοιχείων, ὥστε νὰ θεσπίζωσι, μηδὲν ὀκνοῦντες, ὅτι τοῦτο μὲν τὸ γράμμα πρέπει νὰ ἐκφωνῆται κατὰ τὸ δεῖνα ἀγγλικὸν ἢ γερμανικὸν, ἐκεῖνη δὲ ἡ δίφθογγος, ὅπως ἢ ἀντίστοιχος γερμανικῆ ἐν ὠρισμένῳ τινὶ τόπῳ τῆς Γερμανίας, ὡς ἂν ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἀκούσαντες διαλεγομένων τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Δημοσθένους, καὶ παρ' αὐτῶν τῶν ἀττικωτάτων συγγραφέων διδαχθέντες καὶ τὰς λεπτοτάτας παραλλαγὰς τῶν ἀττικῶν φθόγγων!

τὰς ἐρασμικὰς ἀξιώσεις τὴν παλαιὰν ὀρθογραφίαν, νομίζομεν ὅτι δὲν θὰ ἦτο ὅλως ἀνωφελές νὰ ἐξετάσωμεν πρότερον, ἂν καθόλου τὸ γράμμα ἠδυνήθη ποτὲ νὰ διδάξῃ τὴν ζῶσαν καὶ ἀληθῆ προφορὰν, εἴτε παρὰ τοῖς Ἕλλησιν, εἴτε παρὰ τοῖς Ἑβραίοις καὶ Φοίνιξι, παρ' ὧν οἱ Ἕλληνες παρέλαβον τὴν γραφὴν.

Καὶ πρῶτον μὲν εἶνε γνωστὸν ὅτι οἱ Ἑβραῖοι καὶ Φοίνικες οὐ μόνον ἀκριβῶς, ἀλλ' οὐδὲ ὅλως ἐσημείωσαν τὰ φωνήεντα, ἀλλ' ἀφῆκαν αὐτῷ τῷ ἀναγινώσκοντι νὰ ἀναπληροῖ ἐν ἐκάστῃ τῶν λέξεων τὴν ἔλλειψιν ταύτην (ἢ καὶ νὰ ἐκφωνῇ ἐνίοτε τὰ σύμφωνα ὡς φωνήεντα), εἴτε διότι εὖρον δυσχερέστατον τὴν σημείωσιν τῶν φωνήεντων, εἴτε διότι ἠμέλησαν τῆς ἀκριβείας, ὡς πράγματος ἐπουσιώδους ὄντος καὶ δευτερεύοντος ἐν τῷ χρόνῳ ζῆ ἐτι καὶ ἀκμάζει ἡ γλῶσσα, καὶ ἕκαστος ἐξ αὐτῆς δύναται κάλλιστα νὰ γινώσκῃ πῶς ἔχει ἀκριβῶς ἢ πλήρως καὶ ἀληθῆς τῶν γεγραμμένων ἐκφώνησις. Οἱ δ' Ἕλληνες, καὶ τοὶ μεταβαλόντες ἐκ συμφώνων εἰς φωνήεντα ἕνια τῶν φοινικικῶν γραμμάτων, καὶ ἐπιτηδειότερα ἔχοντες διὰ τοῦτο σημεία πρὸς ἀκριβεστέραν καὶ τελειότεραν γραφὴν, οὐδὲ οὗτοι ὁμοίως ἠδυνήθησαν ἐξ ἀρχῆς νὰ σημάνωσιν ἐν ἀκριβείᾳ πάντας τοὺς φθόγγους τῆς ἑαυτοῦ γλώσσης· ἢ δὲν ἠθέλησαν ἴσως, νομίσαντες περιττὸν νὰ πολλαπλασιάζωσι χάριν τῆς πολλῆς ἀκριβείας τὰ στοιχεῖα τοῦ φοινικικοῦ ἀλφαβήτου, καὶ καθιστῶσιν οὕτως εὐθύς ἐν τῇ πρώτῃ χρήσει δυσχερέστερον καὶ πολυπλοκώτερον τὸ τῆς γραφῆς ἔργον, ἀφοῦ μάλιστα ἐν τῇ μεταγραφῇ τοῦ φοινικικοῦ ἀλφαβήτου δὲν ἦτο δύσκολον νὰ παρατηρήσωσιν ὅτι τὰ γράμματα, ὅσηνδῆποτε καὶ ἂν λάβωσι μεταβολὴν καὶ τελειότητα, ἀπομένουσι πάντοτε συμβολικὰ σημεῖα, ὑπ' ἐκείνων μόνον ὀρθῶς κατανοούμενα, ὅσοι παρὰ τῶν εἰδότην ἐμυθήθησαν τὴν ἀληθῆ αὐτῶν σημασίαν καὶ δύναμιν, εἰς πάντα δὲ ἄλλον ἀποβαίνοντα αὐτὸ τοῦτο νεκρὸν καὶ ἄφωνον γράμμα. Καὶ μόνον κατὰ μικρὸν, διδαχθέντες ὑπὸ τῆς πείρας, ἠδυνήθησαν διὰ τῆς ἐπινοήσεως τοῦ Ω καί τινων ἄλλων νεωτερισμῶν (α) νὰ ἀποδείξωσι προϊόντος τοῦ χρόνου, πρῶτον μὲν οἱ Ἴωνες, ἔπειτα δὲ

(α) Kirchhoff. Studien zur Geschichte des griechischen Alphabets, zweite Auflage. Berlin 1867 σελ. 131.

καὶ ἄλλοι Ἕλληνας, τελειότεραν τὴν παρ' αὐτοῖς γραφὴν, ἀποφυγόντες ὅλως τὴν προτέραν τοῦλάχιστον σύγχυσιν, τὴν γινόμενὴν ἐκ τούτου, ὅτι τὸ κατ' ἀρχάς, ὑπὸ ἀνυπερβλήτου ἀνάγκης ἢ ἡμαρτημένης δόξης ὀρμηθέντες, ἔγραψαν δύο καὶ τρεῖς διαφοροὺς φθόγγους δι' ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ χαρακτηῖρος. Ὡστε ἀνευτῆς γενομένης μετὰ ταῦτα διακρίσεως τοῦ ε ἀπὸ τοῦ η καὶ ει, καὶ τοῦ ο ἀπὸ τοῦ ω καὶ ου, ἡμεῖς σήμερον, ὅσον ἐκ τοῦ γράμματός, δὲν θὰ ἠδυνάμεθα νὰ διαστείλωμεν, ἅτε ὁμοίως πρότερον γραφόμενα τὸ ἄλλοι ἀπὸ τοῦ ἄλλω, τὸ ἄλλου ἀπὸ τοῦ ἄλλο, τὸ τούτω ἀπὸ τοῦ τουτουῖ, τὸ λόγων ἀπὸ τοῦ λόγον, τὸ γραφὴ ἀπὸ τοῦ γράφε, τὸ βουλή ἀπὸ τοῦ βούλει, τὸ γέρας ἀπὸ τοῦ γῆρας, τὸ ἡρεμία ἀπὸ τοῦ ἐρημία, τὸ ἦθος ἀπὸ τοῦ ἔθος, τὸ λέγω ἀπὸ τοῦ λήγω, τὸ ἠχῶ ἀπὸ τοῦ ἔχω κτλ. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἐπελθούσαν θεραπείαν τῆς ἀρχαίας συγχύσεως καὶ ἀσαφείας, πάλιν δὲν θέλει τὸ γράμμα νὰ διδάξῃ σαφέστερον, ἡμᾶς τοῦλάχιστον τοὺς νῦν ζῶντας, πῶς ἐξεφωνεῖτο ἐκεῖνο τὸ ει καὶ ου καὶ η, ἀλλὰ τὸναντίον συγχωρεῖ πλέον ἢ τριακόσια ἔτη νὰ ἐρίζωσι σφοδρῶς πρὸς ἀλλήλους οἱ φιλόλογοι περὶ τῆς ἀληθοῦς αὐτῶν ἐκφωνήσεως. Ὡσαύτως τὸ γράμμα δὲν διδάσκει σαφῶς, πῶς οἱ παλαιότατοι Ἕλληνας διέστελλον ἐν τῇ προφορᾷ τὸ α ἀπὸ τοῦ αι καὶ αἱ, ἐνῶ καὶ οἱ τρεῖς φθόγγοι ἐγράφοντο παρ' αὐτοῖς πάντοτε διὰ τοῦ αὐτοῦ σημείου, τοῦ ΑΙ. Διότι καὶ ἂν ὁμολογήσωμεν ὡς ἀληθές ὅτι κατὰ τοὺς παλαιστάτους ἐκείνους χρόνους πολὺ δὲν διεφερον ἀλλήλων οἱ φθόγγοι οὗτοι, δὲν δυνάμεθα ὅμως πάλιν καὶ νὰ ἀρνηθῶμεν ὅτι καὶ τότε ἀνάγκη νὰ ὑπῆρχε διαφορά τις, εἰ καὶ μικρά, διότι ἄλλως μένει ἀνεξήγητον, πῶς οἱ φθόγγοι οὗτοι ἐν τοῖς μετὰ ταῦτα χρόνοις, ἀδιάφορον πρὸς τὸ παρὸν ἂν ἐπὶ Περικλέους ἢ ἐπὶ Στράβωνος (α), ἔλαβον ὅλως διάφορον προφορὰν.

(α) Ἰκαναὶ ἀττικαὶ ἐπιγραφαὶ ἐκ τῶν καλῶν χρόνων τῆς γλώσσης καὶ ἄλλοι ἰσχυροὶ λόγοι ἀποδεικνύουσιν ὅτι ἀπὸ χρόνου παλαιότερου τῶν ῥωμαϊκῶν καὶ μακεδονικῶν τὸ προσγεγραμμένον ε εἶχε καταντήσει ἀργὸν γράμμα, διεφυλάχθη δὲ ἐν τῇ γραφῇ, ὅπως σύμπασα ἡ παλαιὰ ὀρθογραφία. Διότι τὸ ἔργον τῶν Ἰώνων καὶ δὴ καὶ τῶν Ἀττικῶν, μιμηθέντων αὐτοῦς, δὲν ἦτο, ὡς εἴδομεν, νὰ κολοβιώσωσιν, ἀλλὰ συμπλη-

Ζητεῖται λοιπὸν, πῶς καὶ ἡμεῖς πρέπει νὰ προφέρωμεν σήμερον, διαστέλλοντες ἀνευ παραβάσεως τῶν ἐρασμικῶν κανόνων, ἀκριβῶς καὶ χωρὶς συγχύσεως, τὸ δᾶς ἀπὸ τοῦ δαῖς (α) τὸ ἀρχαῖα ἀπὸ τοῦ ἀρχαῖαι, τὸ ἀκμαῖα ἀπὸ τοῦ ἀκμαῖαι κτλ. κτλ. Ὡστε, ἀκούων τις ἐκφωνούντων ἡμῶν ἀκμαῖα, νὰ μὴ ἀκούῃ μῆτε ἀκμαῖα, μῆτε ἀκμαῖαι, μῆτε πάλιν διηρημένως ἀκμαῖαἱ, ἀλλ' ἐκ μόνης τῆς ἐκφωνήσεως λαμβάνῃ ἀκριβῆ αἴσθησιν τῆς διαφορᾶς. Ἐπειδὴ δὲ κατὰ φυσικὸν λόγον ἡ διαφορά αὕτη ἔπρεπε νὰ ἀποβαίῃ ὀσημέραι ἐπαισθητοτέρα, μάλιστα δὲ ἐν τοῖς χρόνοις, καθ' οὓς ἔμελλεν, ὅσον οὔπω, τὸ μὲν αι νὰ ἀποβῆ ἔ, τὸ δὲ α ᾧ, οἱ δὲ χρόνοι οὗτοι κατὰ τοὺς Ἐρασμίτας εἶνε οἱ κάλλιστοι τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης (β), ζητεῖται πάλιν ὡσαύτως, πῶς πρέπει νὰ ἀναγινώσκωμεν τοὺς ἐγκρίτους τῶν Ἀττικῶν συγγραφέων, ὥστε ἀκούων τις ἡμῶν, νὰ αἰσθάνηται ὅτι δὲν εἶνε μακρὰν ὁ χρόνος, καθ' ὃν αἱ δίφθογγοι αὗται θὰ διακριθῶσι τέλος παντελῶς ἀπ' ἀλλήλων. Ἡμεῖς τοῦλάχιστον ὁμολογοῦμεν ἐν τούτῳ τὴν ἡμετέραν ἀσθένειαν, καὶ ἴσως ὀλίγιστοι τῶν Ἐρασμιτῶν, ὅσοι ἔλαχον εὐαίσθητοτάτης μὲν ἀκοῆς, φωνῆς δὲ ποικιλωτάτης, ἔχουσιν ἴσως τὸ χάρισμα νὰ διακρίνωσι τὰς λεπτεπιλέπτους ταύτας διαφορὰς, τῶν πλείστων ἐκφωνούντων τὸ α ὡς ἡμεῖς, ὁμολογούντων καὶ ἐκείνων ὅτι τὰ φ-

ρώσωσι καὶ τελειότεραν ἀποδείξωσι τὴν ὀρθογραφίαν, ἐν ἣ ἦσαν γεγραμμένα τὰ ποιήματα τοῦ Ὀμήρου καὶ τοσοῦτων ἄλλων ποιητῶν, καὶ τὰ συγγράμματα οὐκ ὀλίγων λογογράφων.

(α) Σημειωτέον ὅτι τὸ διηρημένον δαῖς, δαῖδες ἔχει τὸ α βραχύ.

(β) Διότι ἐν τοῖς μετὰ ταῦτα χρόνοις πιστεύουσι καὶ αὐτοὶ, ἐξαιρουμένου τοῦ Βλασίου καὶ ἄλλων τινῶν σφοδροτάτων Ἐρασμιτῶν, ὅτι ἡ αι ἐξεφωνεῖτο ὡς ε μακρὸν. Ἦθελε δὲ ἴσως ἀλλάξῃ γνώμην καὶ ὁ Βλάσιος καὶ ὁμολογήσῃ τὸ αὐτὸ τοῦτο, ἂν ἦτο δυνατὸν τότε νὰ γινώσκῃ τὴν ὑπὸ τοῦ ἡμετέρου Κουμανούδη ἐν Ἀθηναίῳ ἐκδοθεῖσαν ἀττικὴν ἐπιγραφὴν, ἐν ἣ κατὰ τὸν 18 στίχον φέρεται γεγραμμένον «ὄπως γένητ' ἔ φροντισ..» Ἀθην. Τόμ. Α'. Τεῦχ. Α'. σελ. 8). Διότι ἐκ ταύτης ἦθελε πεισθῆ ὅτι ἐν τῇ τρίτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι ἀττικὸν στόμα ἠδύνατο νὰ προφέρῃ τὴν αι, καὶ πρὸ συμφώνου, οὐ μόνον ὡς μακρὸν, ἀλλὰ καὶ ὡς βραχύ ε. Καίτοι τὸ αὐτὸ καί τι πλέον καὶ ἐξ ἄλλων ἀττικῶν ἐπιγραφῶν ἠδύνατο, ἂν ἦθελε, νὰ διαχθῆ ὁ θερμὸς οὗτος τοῦ γράμματος λάτρης.

νητήρια αὐτῶν ὄργανα δὲν εἶνε οὕτως ἐπιτήδεια, ὥστε νὰ προφέρωσι τὸν ἦχον τοῦ προσγεγραμμένου ἰῶτα (α). Φρονιμώτερον δὲ θὰ ἐποίουν καὶ οἱ θερμότεροι αὐτῶν, οἷον ὁ Βλάσσιος, ἂν μετριάσαντες ὀλίγον τὸν ὑπερβάλλοντα ἐν αὐτοῖς ζῆλον, ἐτόλμων καὶ αὐτοὶ, ἵνα μὴ γίνωνται δωρεὰν γελοῖοι, διώκοντες τὰ ἀδύνατα, νὰ ἐκφωνῶσι τοῦλάχιστον τὰς κατ' ἐπικράτειαν καλουμένας διφθόγγους, ὅπως ἀπ' ἀρχαιοτάτων χρόνων οἱ Ἕλληνες, καὶ σήμερον οἱ πλείστοι τῶν Ἑρασμειτῶν. Ἀλλ' ὅπερ ἔτι μᾶλλον ἀξάνει τὴν εἰς τὸ γράμμα δυσπιστίαν τινός, εἶνε καὶ τοῦτο, ὅτι οὐδεὶς δύναται νὰ μᾶς βεβαιώσῃ σήμερον ὅτι οἱ πρῶτον εἰσαγαγόντες τὴν γραφὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀφοῦ ἐξανάλωσαν τὸν ἕνα τῆς γραφῆς τρόπον, ἀφοῦ δηλαδὴ ἕνεκα τῆς πτωχείας τοῦ ἀλφαβήτου ἔγραψαν δύο καὶ τρεῖς διαφόρους φθόγγους διὰ τοῦ αὐτοῦ χαρακτῆρος, δὲν ἐπεχείρησαν μετὰ ταῦτα (β), ὡς καὶ ἐν ὑστέροις

(α) Curtius. Erläuterungen κτλ. σελ. 27.

(β) Ὅπως ἐποίησαν κατ' ἀρχὰς καὶ ἐπὶ τινῶν συμφώνων, γράψαντες π. χ. εἰς δῆλωσιν τῶν συμφώνων φ καὶ χ ἀντὶ ἑνὸς δύο γράμματα χάριν ἐκάστου, τὰ ΠΕΙ καὶ ΚΕΙ ἢ ΦΕΙ, (ἴδε Kirchhoff. Studien κτλ. ἐν σελίσιν 133, 41, 43), δι' οὐδένα ἄλλον λόγον βεβαίως ἀναγκασθέντες νὰ καταφύγωσιν εἰς τὸν ἀδέξιον τοῦτον τῆς γραφῆς τρόπον, ὡς ὀνομάζει αὐτὸν ὁ Κιρχόπριος, ἢ διότι πρὸς δῆλωσιν τῶν εἰρημένων δύο δασέων φ καὶ χ δὲν εἶχον ἐκ τοῦ φοινικικοῦ ἀλφαβήτου ἰδίους, τούτων σημαντικούς, χαρακτῆρας, ὅπως πρὸς τὴν τοῦ τρίτου δασέος, τοῦ θ· ὅπερ οὐδέποτε φαίνονται οἱ Ἕλληνες γράψαντες διὰ τῶν Τ καὶ Η, οὐδὲ ὅταν τὸ δασὺ πνεῦμα ἀνήκῃ εἰς ἄλλην, τὴν ἐπιφερομένην λέξιν. Οὐδὲ τὴν δίφθογγον δὲ αἰ π. χ. θὰ ἠδύναντο οἱ Ἕλληνες νὰ γράψωσι δι' ἑνὸς φωνήεντος, οἷον τοῦ ε, ἐρ' ὅσον εὔρισκον δύσκολον ἢ περιττὸν νὰ αὐξήσωσι τὸν ἀριθμὸν τῶν φοινικικῶν στοιχείων, εἰμὴ καὶ ἤθελον νὰ περιέλθωσιν εἰς μεγάλας συγχύσεις. Ἡμεῖς τοῦλάχιστον νομίζομεν ὅπως ἀπίθανον ὅτι οἱ Ἕλληνες θὰ ἐπεχείρουν ποτὲ νὰ γράψωσιν ε ἀντὶ τῆς αἰ, ἐνῶ ἔβλεπον ὅτι γράφοντες ε αρχε, τες αρχες, λειστες, κτλ. ἀντὶ αἰ ἀρχαί, ταῖς ἀρχαῖς, λεισταῖς, κτλ. θὰ ἐγέννων μεγάλας συγχύσεις ἀριθμῶν καὶ πτώσεων, ἐν ἄλλαις δὲ λέξεσι καὶ ἐγκλίσεων καὶ προσώπων, οἷον ἐν ταῖς λέγετε, γράφετε, θεάσασθε, ψηφίσασθε κτλ. ἀντὶ λέγεται, γράφεται, θεάσασθαι, ψηφίσασθαι κτλ. Ἀλλ' οὐδὲ τὴν δίφθογγον οἱ θὰ ἠδύναντο νὰ σημάνωσι δι' ἑνὸς γράμματος, οἷον τοῦ υ, καὶ ἂν ἐξ ἐκείνου ἔτι τοῦ χρόνου εἶχεν ἡ

χρόνοις οἱ περὶ τὸν Εὐκλείδην, νὰ σημαίνωσι, πάλιν ἕνεκα τοῦ αὐτοῦ τῆς πτωχείας λόγου, διὰ δύο γραμμάτων ἀπλοῦς καὶ μονοειδεῖς φθόγγους, εὔροντες καὶ τοῦτο εὐκολώτερον ἴσως καὶ προχειρότερον τῆς ἐπινοήσεως νέων σημείων· τοσοῦτῳ δὲ μᾶλλον προχειρότερον, ὅσον ἡ γλῶσσα, διατελοῦσα τότε ἐν χρόνοις μεταβάσεως διπλῶν φθόγγων εἰς ἀπλοῦς, ὡς κάλλιστον τούτου τεκμήριον παρέχουσιν ἡμῖν τὰ ὁμηρικὰ ἔπη, θαυμασίως ἠδύνατο νὰ βοηθήσῃ εἰς τοῦτο, προσφέρουσα εἰς ἀκρίβειαν γραφῆς τὰς στοιχειώδεις φωνάς, τὰς τότε κατὰ μικρὸν συνεργομένας εἰς ἕν. Τίς δύναται νὰ μᾶς βεβαιώσῃ, π. χ. ὅτι οἱ πρῶτον ἀναγράψαντες τὰ ὁμηρικὰ ἔπη δὲν ἠθέλησαν ἐν τῇ γραφῇ τῶν αἰ καὶ οἱ νὰ σημαίνωσιν ἀπλοῦς φθόγγους, ἀφοῦ αἱ δίφθογγοι αὐταὶ συχνότατα λαμβανόμεναι ὡς βραχεῖαι ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ, δὲν ἠδύναντο νὰ ἔχωσιν ἄλλως ἐκφωνούμενα τὰ φωνήεντα α καὶ ι, καὶ ο καὶ ι, ἢ οὔτως, ὥστε ἐκ τῆς συνεκφωνήσεως αὐτῶν, ὅπωςδὴποτε γινομένης, νὰ προέρχεται πάντοτε φθόγγος ἀδικαίρετος καὶ ἀπλοῦς; Καὶ ἂν δὲ βεβαίωτατα ἤθελον ἀποδείξῃ ὅτι μετὰ τὸν Ὅμηρον πολὺς χρόνος ἔμελλε νὰ παρέλθῃ, ἕως ἐπὶ πασῶν τῶν λέξεων ἀποβῆ τελεία καὶ σταθερά ἢ εἰς ἕνα καὶ μόνον φθόγγον συναίρεσις τῶν διεστώτων φωνηέντων (οὐδὲ ἡμεῖς δὲ πιστεύομεν ὅτι ταῦτα ἐγένοντο ἐν ἡμέρᾳ μιᾷ), οὐδὲ οὕτως ὅμως ἤθελε μᾶς πείσῃ ὅτι παρ' Ἀττικοῖς τοῦλάχιστον πρωϊαίτατα δὲν ἐτάχθησαν ἵνα σημαίνωσιν ἀπλοῦς καὶ στοιχειώδεις φθόγγους αἰ αἰ, οἰ, εἰ, α, ἦ, φ, ἐνῶ οἱ νόμοι τῆς συναίρεσεως καὶ κράσεως τρανότατα μαρτυροῦσι τὸ ἐναντίον, μόνον οὐ φωνὴν ἀφιέντες, ὅταν, ὡς καὶ πρότερον ἐλέγομεν, βιαίως συγχωνεύωσιν εἰς ἀπλοῦς φθόγγους ἐν ἀρχαιοτάτοις χρόνοις οὐ μόνον δύο, ἀλλὰ καὶ τρία καὶ ἐνίοτε τέσσαρα κατὰ σειρὰν φωνήεντα. Τοσοῦτῳ δὲ ὀλιγώτερον ἤθελε μᾶς πείσῃ, ὅσῳ αἱ διῶσχυρίσεις τῶν Ἑρασμειτῶν ὅτι δῆθεν ἦτο πολὺ εὐκολον

εἰρημένη δίφθογγος τὴν προφορὰν, ἦν τὸ υ ἐν τοῖς μετὰ ταῦτα χρόνοις, διότι διὰ τοῦ γράμματος τούτου ἐσημαίνετο ἀρχαιοτάτα ὁ φθόγγος ου, ὅπως κάλλιστα μαρτυροῦσιν αἱ μετ' Εὐκλείδην βωιωτικαὶ ἐπιγραφαί, ἔχουσαι γεγραμμένον ου, ὅπου ἀρχαιότερον ἐγράφετο υ.

νά μεταβληθῆ ἐπὶ Εὐκλείδου (Ὀλυμ. 94,2) ἡ παλαιὰ ὀρθογραφία, ἂν καὶ κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους ἐν Ἀθήναις διεφώνει τὸ γράμμα πρὸς τὴν προφορὰν, ἐξελέγχονται καθ' ὑπερβολὴν αὐθαίρετοι καὶ παράλογοι καὶ ὑπὸ μόνου τοῦ τρόπου, καθ' ὃν, ὡς ὕστερον διὰ πλειόνων λέγομεν, εἰσῆχθη εἰς Ἀθήνας ὁ ἰωνικὸς ἀλφάβητος. Καὶ οὐ μόνον οἱ νόμοι τῆς γλώσσης, ὡς εἶπομεν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Ἀριστοφάνης, περὶ οὗ βεβαίως οὐδένα λόγον ἔχομεν νὰ ἀμφιβάλλωμεν ὅτι ἐρθέγγετο ἄλλως ἢ ὁ Περικλῆς καὶ ὁ Πλάτων, σαφέστατα διδάσκει ὅτι τὰ συνηρημένα ἀπέβησαν διάφορα τῶν ἀσυναίρετων· διότι ἄλλως τίς ἡ χρεῖα νὰ ὀνομάσῃ τὸ ἀσυναίρετον ὄϊς, δις μάλιστα, ἰωνικὸν ῥῆμα (α);

Οὐχὶ μικροτέραν δυσπιστίαν εἰς τὴν δύναμιν τοῦ γράμματος γεννᾷ καὶ ἡ ἀμφιβολία περὶ τῆς ἀκριβοῦς προφορᾶς ἄλλων τινῶν διφθόγγων, οἷον τῆς αὐ ἐν ταῖς λέξεσιν αὐλὸς καὶ αὐτή. Διότι, ἂν θελήσωμεν ἐν ταύταις νὰ προφέρωμεν τὸ υ ὅπως καὶ ἐν ἄλλαις, ὁπότε κεῖται καθ' ἑαυτὸ, ὅπως δηλαδὴ τὸ γαλλικὸν u, ἢ τὸ γερμανικὸν ü, τότε αἱ λέξεις αὗται συγχέονται πρὸς τὰς αὐλὸς καὶ αὐτή, τὸ δὲ μέγιστον, ἀποβαίνει ὅλως ἀκατανόητον (β), πῶς,

(α) Ἀριστοφ. Εἰρ. ἀπὸ στίχου 929 κ. ἐ. Καὶ τὰ πάσις λοιπὸν καὶ βασιλεῖ καὶ τὰ ἄλλα τὰ τοιαῦτα ὁ Ἀριστοφάνης ὀνόμαζεν, ὡς καὶ ἡμεῖς σήμερον, ἰωνικὰ ῥήματα, δι' οὐδένα ἄλλον λόγον βεβαίως, ἢ διότι τὰ ἀττικὰ οἶς, παῖς, βασιλεῖ, κτλ., συναϊρεθέντα ἀπέβησαν διάφορα τῶν ἰωνικῶν. Ὅτι δὲ ἡ διαφορὰ αὕτη δὲν ἦτο μικρὰ, διδάσκει ἐναργέστατα ὁ ἐν τῇ ἐλληνικῇ νόμος τῶν συναϊρέσεων, καθ' ὃν δύο ἀλλεπάλληλοι φθόγγοι συνέρχονται οὕτως, ὥστε, ὅπου δὲν ἐπικρατεῖ ὁ ἕτερος τούτων, προκύπτει τρίτος, ἀπλοῦς πάντοτε καὶ στοιχειώδης. Ὅστις δὲ δισχυρίζεται ὅτι συναϊρέσις ἐν τῇ ἐλληνικῇ εἶνε ἡ ταχεία συνεκφώνησις δύο ἀλλεπαλλήλων φωνηέντων εἰς μίαν συλλαβὴν, δισχυρίζεται πρᾶγμα φανερῶς ἀντιμαχόμενον πρὸς τοὺς ἐν τῇ ἐλληνικῇ γλώσσῃ κρατοῦντας νόμους, καὶ ὡς τοιοῦτον αὐθαίρετον καὶ ἀποβλητέον.

(β) Ἀποβαίνει ἀληθῶς ὅλως ἀκατανόητον, πῶς αἱ αὐ καὶ εὐ δὲν κατήντησαν διὰ τοῦ χρόνου αἱ καὶ εἰ, ἂν τῇ ὄντι τὸ υ αὐτῶν ἐξεφωνεῖτο ὡς ü· διότι, ὡς γνωστὸν, τὸ υ οὐ μόνον παρ' ἡμῖν πανταχοῦ σχεδὸν καὶ πρὸ φωνηέντος καὶ πρὸ συμφώνου ἀπελεπτύνθη εἰς ι, ἀλλὰ καὶ παρ' Ἀττικοῖς καὶ ἄλλοις Ἑλλησιν ἐξ ἀρχαιοτάτων ἦδη χρό-

ἐν ᾧ ἐξ ἀρχῆς αἱ λέξεις αὗται εἶχον τὴν αὐτὴν προφορὰν, σήμερον ἔλαβον οὕτω διάφορον. Πρὸς δὲ τούτοις ἡ τοιαύτη προφορὰ τοῦ υ ὡς ü ἐν ταῖς αὐ καὶ εὐ αὐξάνει ἔτι μᾶλλον τὴν εἰς τὸ γράμμα δυσπιστίαν (παρ' οὗ ὅμως ἐκόντος ἀκόντος ζητοῦμεν νὰ διδαχθῶμεν τὴν ὀρθὴν καὶ ἀκριβῆ προφορὰν), ὅταν ἐνθυμηθῆ τις ὅτι ἀρχαιοτάτα, ὡς πάντες ὁμολογοῦσι, καὶ αἱ μετ' Εὐκλείδην βιωτικαὶ ἐπιγραφαὶ κάλλιστα μαρτυροῦσι, διὰ τοῦ υ ἐσημαίνετο ὁ φθόγγος ου. Ἄν δὲ πάλιν ἕνεκα τούτου καὶ διότι κατὰ τὸν Κούρτιον καὶ τὴν γλωσσολογίαν (α) ὁ φθόγγος ü γεννᾶται ὕστερον ἐν γλώσσῃ τινὶ, λεπτυνομένου τοῦ ἀδροτέρου ου, οὕτω

νων ἤρξατο, ὡς ἀλλαχρῶ ἀκριβέστερον λέγομεν, νὰ λαμβάνη ἐν τισι τῶν λέξεων τὴν προφορὰν τοῦ ι, οἷον ἐν ταῖς δακτύλιος, Μουνυχία, Ἀμφικτύονες, φυλὴ κτλ. Πῶς λοιπὸν οὐδὲ παρ' αὐτοῖς ἔλαβε τὸ υ τῶν αὐ καὶ εὐ ἐν τισι τοῦλάχιστον τῶν λέξεων τὴν αὐτὴν τοῦ ι προφορὰν; Πῶς δὲ ἐξηγεῖται καὶ τὸ θαῦμα, ἐνῶ τὸ γράμμα δεικνύει ὅτι πανταχόθεν τῆς Ἑλλάδος καὶ πρωϊαίτατα ἐξηφανίσθη ὁ φθόγγος F ἀπὸ τῶν εἰρημένων διφθόγγων, νὰ ἐπανέλθῃ πάλιν παρ' ἡμῖν ἐν ταύταις, ἀκριβέστατα ὅπου καὶ ἡ νέα γλωσσολογία ἀποδεικνύει ὅτι ὑπῆρξέ ποτε ἀρχαιοτάτα ὁ φθόγγος οὔτος; Πῶς δὲν ἐπανῆλθε καὶ ὅπου ἀναντιρρήτως καὶ βεβαίως πανταχόθεν τῆς Ἑλλάδος ἐξηφανίσθη ἡ μετεμορφώθη εἰς υ ἢ ἄλλο φωνῆεν; Πόθεν ἡ ἀξιοθαύμαστος αὕτη μαθηματικὴ ἀκρίβεια κατὰ τὴν ἀναβίωσιν τοῦ F; Πῶς κατὰ τὸ ἡμισυ τοῦλάχιστον δὲν ἐφυλάχθη ἡ προφορὰ αῦ καὶ εῦ, ἢ ἀντὶ ταύτης ἡ αἰ καὶ εἰ, ἂν τὴν προφορὰν ταύτην ἀληθῶς προετίμησεν ἐξ ἀρχαιοτάτων χρόνων ἡ γλῶσσα, καθιέρωσε δὲ διὰ χρονιωτάτης χρήσεως ἡ ποίησις καὶ ὁ πεζὸς λόγος, πάντες δὲ μανθάνοντες ἀνάγνωσιν καὶ γραφὴν κατὰ ταύτην τὴν προφορὰν πάντως ἀνεγίνωσκον καὶ ἔγραφον; Διὰ τί λοιπὸν πρὸ τῶν συμφώνων τοῦλάχιστον δὲν ἐκφωνοῦμεν τὰς αὐ καὶ εὐ ὡς αἰ καὶ εἰ, καὶ δὲν λέγομεν π. χ. αἰγῆ, εἰδαίμων, εἰλαβῆς, εἰσεβῆς, ἐλειθερία, εἰνομία, εἰρρυθμος, εἰρρωστος, εἰλογον κτλ; Πῶς τέλος καὶ ἡ ἀρχαιοτάτη καὶ διηρημένη καὶ πλήρης προφορὰ τῶν διφθόγγων αἰ καὶ εἰ καὶ οἰ καὶ α καὶ η καὶ φ δὲν ἐτόλμησε πλέον νὰ ἴδῃ τὸ φῶς τοῦ ἐλληνικοῦ ἡλίου, ἀφοῦ ἄπαξ ἔρχετο ἐκ τῆς χώρας, φυγαδευθεῖσα ὑπὸ τοῦ κράτους τῶν ἐν τῇ γλώσσῃ νόμων; Ἡ μήπως καὶ αἱ διφθόγγοι αὗται ἐξεφωνοῦντο πρὸ Ὀμήρου ὡς σήμερον παρ' ἡμῖν;

(α) Grundzüge der griechischen Etymologie. Zweite Auflage 1866, σελ. 367.

δὲ ἦνε ἀνάγκη νὰ ἀποδεχθῶμεν ὅτι ἐν ταῖς *αυ* καὶ *ευ* τὸ *υ* ἐξεφωνεῖτο ὡς *ου*, ἀρχαιότερον τοῦλάχιστον, εἰμὴ, ὅπως οἱ Ἑρασμῖται διδάσκουσιν (α), ἐπὶ Περικλέους, τότε πρῶτον μὲν ἀνγκαζόμεθα νὰ ὁμολογήσωμεν ὡς ἀληθὲς πρᾶγμα πολεμιώτατον πρὸς τὴν γνωστοτάτην καὶ κανονικωτάτην ἐν τῇ ἀττικῇ διαλέκτῳ συναίρεσιν τῶν *αυ* καὶ *ευ* εἰς *ω* καὶ *ου* (β), ἔπειτα δὲ καταφωρῶμεθα τὸ δεύτερον αὐθις προσκρούοντες πρὸς τὸ γράμμα. Διότι, ἂν ἡ προφορὰ τῶν *αυ* καὶ *ευ* ὡς *αυ* καὶ *ευ* ἦτο ἀληθής, διὰ τί οἱ Ἕλληνες οὐδαμῶς, οὐδέποτε, οὐδὲ μετὰ τὸν Εὐκλείδην ἔγραψαν *αυ* καὶ *ευ* ἀντὶ *αυ* καὶ *ευ*; Καὶ οὐδεὶς βεβαίως τῶν Ἑρασμῖτων σπουδάζων δύναται νὰ ἀντεῖπῃ ὅτι οἱ Ἕλληνες ἔγραφον *αυ* καὶ *ευ* μόνον ὅτε οἱ φθόγγοι οὗτοι ἀπετέλουν δύο συλλαβὰς, διότι οἱ Ἕλληνες οὐδέποτε ἐποιοῦντο τοιαύτας διακρίσεις, ἀλλὰ διὰ τοῦ αὐτοῦ τρόπου καὶ τῶν αὐτῶν γραμμάτων

(α) Curtius. Griechische Schulgrammatik 1866, σελ. 4, § 8· καὶ Blass, Ueber die Aussprache des Griechischen, σελ. 30, ἐνθα ὁ Βλάσσιος λέγει ὅτι ἡ τοιαύτη ὡς *αυ* καὶ *ευ* τῶν *αυ* καὶ *ευ* προφορὰ εἶνε καὶ διὰ τοῦτον τὸν λόγον ὀρθή, διότι οὕτω μόνον κατανοεῖται, πῶς αἱ δίφθογγοι αὗται ἔλαβον διὰ τοῦ χρόνου τὴν νῦν παρ' ἡμῖν προφορὰν. Καὶ ἡμεῖς μὲν ἔχομεν αὐτῷ πολλὴν χάριν ὅτι ἡμῶν ἕνεκα ἐλησμόνησε πρὸς ὦραν τὸ περιλημμένον αὐτῷ γράμμα, δὲν ἔπρεπεν ὁμως χάριν ἡμῶν νὰ λησμονήσῃ καὶ τοὺς Ἀττικοὺς καὶ τὴν παρ' ἐκείνοις σταθερωτάτην συναίρεσιν τῶν *αυ* καὶ *ευ* εἰς *ω* καὶ *ου*. Παραλείπομεν ὅτι ἐκ ταύτης τῆς προφορᾶς γεννῶνται πάλιν αἱ αὐταὶ ἀπορίαι, αἵτινες καὶ ἐκ τῆς προφορᾶς *αι* καὶ *εῦ*, διότι ὡσαύτως δὲν ἐξηγεῖται, διὰ τί δὲν ὑπελείφθησαν τινὰ τῶν *αυ* καὶ *ευ*, ὡς ὑπελείφθη ἐν τισὶ τῶν λέξεων καὶ ὁ ἀρχαιότατος φθόγγος τοῦ *υ*, ὁ *ου*, ὅτε τοῦτο κεῖται καθ' ἑαυτό· ἢ πῶς τὸ ἡμισυ τοῦλάχιστον δὲν ἀπέβη *αι* καὶ *εῦ* ἀπολεπτυνθέντος τοῦ *ου* εἰς *υ* καὶ *ι*· ἢ πόθεν ἡ ἀξιοθαύμαστος μαθηματικὴ ἀκρίβεια κατὰ τὴν ἀναγέννησιν τοῦ *F*. κτλ. κτλ.

(β) Τί τὸ κωλύσαν τοὺς Ἀττικοὺς, ἐνῶ ἔλεγον π. χ. *τιμῶσα*, *χρῶ*, *κτῶ*, *πειρῶ*, *φοβοῦ*, *μιμοῦ*, *φιλοῦσα* κτλ. ἀντὶ *τιμάουσα*, *φιλέουσα* κτλ. νὰ μὴ εἴπωσιν ὡσαύτως *Κέντωρος*, *στωρὸς*, *τῶτα*, *τοιῶτα*, *τηλικῶτα*, *ρῶμα*, *πνοῦμα*, *νῶς* (ὅπως *νοος*, *νοῦς*), *νωσι*, *ῶριον*, *ῶγάζω*, *ῶλειος* κτλ. κτλ. ἐνῶ μάλιστα τὰ *αυ* καὶ *ευ* μίαν συλλαβὴν ἐκάτερα ἀποτελοῦντα, ἦσαν καὶ διὰ τοῦτο ἐτοιμότερα ἢ τὰ *αυ* καὶ *ευ* νὰ συναίρεθῶσιν εἰς *ω* καὶ *ου*;

ἔγραφον καὶ τὰς δίφθογγους π. χ. *αι*, *ει*, *οι*, καὶ τοὺς φθόγγους *αι*, *εῖ*, *οῖ*, καίτοι τούτων μὲν δύο συλλαβὰς ἀποτελοῦντων, ἐκείνων δὲ μίαν. Ἄν λοιπὸν ἐκ τῶν εἰρημένων ἡ προφορὰ τοῦ *υ* ὡς *υ* ἢ ὡς *ου* ἐν ταῖς *αυ* καὶ *ευ* ἐλέγχεται τι ἀπίθανον καὶ ἀδύνατον, τότε διὰ τί νὰ μὴ προφέρωμεν αὐτὸ ὡς *βαῦ*, καὶ νὰ μὴ ὁμολογήσωμεν ὅτι καὶ οἱ Ῥωμαῖοι οὕτως ἤκουον αὐτὸ ἐκφωνούμενον ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, καὶ τούτου ἕνεκα τὰς *αυ* καὶ *ευ* τῶν ἐλληνικῶν ὀνομάτων μεταγράφουσιν εἰς τὴν λατινικὴν οὐχὶ διὰ τῶν *AY* καὶ *EY*, ἀλλὰ διὰ τῶν *AV* καὶ *EV* (α); Τοσοῦτω δὲ μᾶλλον θὰ εἴχομεν λόγον νὰ εὐρίσκωμεν ὀρθοτέραν τὴν τοιαύτην ὡς *βαῦ* προφορὰν τοῦ *υ* ἐν ταῖς *αυ* καὶ *ευ*, ὅσω καὶ οἱ Ῥωμαῖοι, οἵτινες παρέλαβον τὴν γραφὴν παρὰ τῶν Ἑλλήνων, ἐν ταῖς αὐταῖς λέξεσιν, ἐν αἷς καὶ ἐν τῇ ἐλληνικῇ πάλαι ποτὲ ὑπῆρξεν ὁ φθόγγος *βαῦ*, οἷον ἐν ταῖς *clavis*, *ovis*, *ovum*, *aevum*, *vespera*, *vicus*, *ver*, *viginti*, κτλ., δὲν γράφουσι τὸ *F*, ἀλλὰ τὸ *V*, τὸ αὐτὸ δηλαδὴ γράμμα, δι' οὗ ἐσήμαινον καὶ τὸ παρ' ἑαυτοῖς φωνῆεν *υ*. Ὡς, ἂν ἦνε ἄπορον, διὰ τί οἱ Ἕλληνες ἐν ταῖς δίφθογγοῖς *αυ* καὶ *ευ* δὲν μετεχειρίσθησαν τὸ γράμμα *F* εἰς δήλωσιν τῆς φωνῆς *βαῦ*, ἀλλὰ τὸ *V*, οὐχὶ ὀλιγώτερον ἄπορον εἶνε, πῶς καὶ οἱ Ῥωμαῖοι δὲν ἔγραψαν *clafis*, *ofis* κτλ., ἢ, ἂν ἔγραψάν ποτε, διὰ τί δὲν ἐφύλαξαν μέχρι τέλους τὴν αὐτὴν γραφὴν, ἀλλ' ἄνευ ἀνάγκης ἐκαινοτόμησαν τοσοῦτον, ὥς, ἐνῶ ἠδύναντο νὰ μεταχειρισθῶσι δικαιότερον τὸ *F* καὶ ὡς *βαῦ* καὶ ὡς *φι* (ἂν δὲν ἤθελον νὰ κάμωσι χρῆσιν τοῦ τελευταίου τούτου, καίτοι γνωστοῦ ὄντος αὐτοῖς), ἀντὶ νὰ ἐγκρίνωσι τοῦτο, προετίμησαν νὰ γράψωσιν ἀντ' αὐτοῦ, λαβόντος τὸ ἔργον τοῦ *Φ*, φωνῆεν μετὰ δυνάμεως συμφώνου· εἰ μὴ καὶ ἂν ἀποδεχθῶμεν, ὡς οὐδενὸς κωλύοντος, ὅτι εἰς τοῦτο ὠρμήθησαν ἐκ τοῦ λόγου, ἐξ οὗ καὶ ἄλλοι λαοὶ, καὶ δὴ καὶ οἱ Ἕλληνες, διότι δηλαδὴ ἐν τῇ ἐκφωνήσῃ τοῦ *βαῦ* ἐποιοῦντο τὴν αὐτὴν συσολὴν τῶν χειλέων, ἣν καὶ ἐν

(α) Ἐνῶ τοῦ γράμματος *V* ἤρξαντο οἱ Ῥωμαῖοι ποιούμενοι χρῆσιν ἐν τῇ μεταγραφῇ τῶν ἐλληνικῶν λέξεων ἤδη πρὸ Χριστοῦ. Ἴδε Mommsen. Inscriptiones latinae. Tom. I, σ. 169 N. 587 καὶ σελ. 184. N. 619, ἔνθα τὰ ὀνόματα Λύκος καὶ πρόπυλον γράφονται διὰ τοῦ *V*.

τῇ ἐκφωνήσει τοῦ υ, καὶ οὕτως εὔρον προτιμότερον νὰ γράψωσι διὰ τοῦ αὐτοῦ χαρακτῆρος τὰς συγγενεῖς ταύτας φωνάς (α).

Πόσον δὲ ὀλίγας ἐλπίδας πρέπει νὰ ἔχη τις ὅτι τὸ γράμμα θὰ δυνηθῇ ποτε νὰ διδάξῃ τὴν ἀληθῆ πορφορὰν ἐν ταῖς εἰρημέ- ναις διφθόγγαις αυ καὶ ευ, ἕκαστος κατανοεῖ οὐ μόνον ὅταν βλέπῃ τοὺς Ῥωμαίους μεταχειριζομένους ἄλλο γράμμα πρὸς δῆλωσιν τοῦ φθόγγου βαῦ, καὶ κατὰ θαυμαστὴν συγκυρίαν αὐτὸ τοῦτο, περὶ οὗ ὑπάρχει πολλὴ ὑποψία ὅτι καὶ οἱ Ἕλληνες μετεχειρίσθη- σαν χάριν τοῦ αὐτοῦ φθόγγου βαῦ, ἀλλὰ πρὸς τούτοις καὶ ὅταν παρατηρῇ ὅτι καὶ ἐν τῇ γραφῇ ἄλλων φθόγγων οὐ μόνον οἱ Ῥω- μαῖοι διαφωνοῦσι πρὸς τοὺς Ἕλληνας, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ Ἕλλη- νες πρὸς ἀλλήλους. Ποίας ἐλπίδας δύναται τις νὰ ἔχη πλέον εἰς τὸ γράμμα, ὅταν βλέπῃ ὅτι οἱ Ῥωμαῖοι, ἐνῶ ἦτο ἰκανώτατον αὐτοῖς ἅμα καὶ προχειρότατον νὰ λάβωσι ἐτοιμοὺς παρὰ τῶν Ἑλλήνων εἰς δῆλωσιν μὲν τῆς φωνῆς κ τοὺς χαρακτῆρας Κ καὶ Ϙ, τῆς δὲ τοῦ g τὸν Γ, ἢ C (ὅπως τὸ γ ἐγράφετο παρὰ τοῖς ἀποίκους τῶν Χαλκιδέων), δὲν στέργουσι τοῦτο, ἀλλ' ἀφί- νουσι μὲν ἄνευ ἀνάγκης νὰ ἐξαφανισθῇ ἐκ τοῦ παρ' αὐτοῖς ἀλ- φαβήτου σχεδὸν παντελῶς ὁ Κ, ἀντ' αὐτοῦ δὲ γράφουσι τὸν C, χάριν δὲ τῆς φωνῆς g σχηματίζουσιν ὕστερον διὰ μικρᾶς μετα-βολῆς τοῦ C τὸν G, ἀποβάλλουσι δὲ, καὶ πάλιν ἄνευ ἀνάγκης,

(α) Ὁ Κούρτιος ἐν Grundzüge κτλ. 2te Aufl. 1866. σελ. 492 λέγει ὅτι οἱ Ῥωμαῖοι ἔγραψαν τότε συμφωνικὸν καὶ τὸ φωνῆεν V διὰ τοῦ αὐτοῦ σημείου διὰ τὴν πολλὴν αὐτῶν πρὸς ἀλληλα ὁμοιότητα ἐν τῇ προφορᾷ καὶ τῶ ὄντι κατὰ τοῦτο μόνον διαφέρουσι τὰ σου καὶ εου τῶν av καὶ ev, ὅτι ἐν τῇ ἐκφωνήσει τῶν τελευταίων πρέπει νὰ συστέλλῃ τις τὰ χεῖλη ὀλίγον τι περισσότερον. Εἶνε δὲ πολὺ πιθανὸν ὅτι ἡ ἐκφώνη- σις τοῦ βαῦ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις λαοῖς εἶχέ τι παχύτερον ἢ παρὰ τοῖς νεωτέροις καὶ οἶόν τι σύμμικτον ἐξ ου καὶ βαυ, καθ' ὅσον οὕτω μάλιστα ἐξηγεῖται καὶ ἡ μεταμόρφωσις αὐτοῦ εἰς υ καὶ ο ἐν τῇ ἑλληνικῇ καὶ εἰς u ἐν τῇ λατινικῇ. Διὰ τὴν λοιπὸν νὰ μὴ ὁμολογήσῃ ὁ Κούρτιος ὅτι τὸ αὐτὸ συνέβη κατὰ τὴν γραφὴν τοῦ φωνῆεντος καὶ συμφωνικοῦ υ ἐν τῇ ἑλλη- νικῇ, ὅπερ καὶ ἐν τῇ λατινικῇ, ἀφοῦ, ὡς ἐκ τῶν εἰρημένων συμπεραίνε- ται, οὕτω καὶ μόνον ἐξηγεῖται ἡ παρ' ἡμῖν σήμερον προφορὰ τῶν αυ καὶ ευ;

ὄν ἀντὶ τούτου εἶχον πρότερον I (α); Κατὰ πόσον δὲ πρέπει νὰ ἔχη περισσοτέρας, ὅταν βλέπῃ ὅτι καὶ οἱ Ἕλληνες, πρὸ Εὐκλεί- δου μάλιστα, ποιοῦσι τὸ αὐτὸ τοῖτο; ὅταν οἱ μὲν Σίφνιοι καὶ Πάριοι ἀντὶ μὲν τοῦ Ω γράφωσι Ο ἢ Θ, ἀντὶ δὲ τοῦ ο καὶ ου Ω (β); ἢ ὅταν ἄλλοι μὲν ἀντὶ τοῦ Ω ἐπινοῶσιν ἄλλο σημεῖον τὸ Ϝ, οἱ δὲ Ἀττικοὶ ἀνεπαρκῆ εὐρίσκοντες τὸ Υ καὶ ΟΥ μετα- χειρίζονται ἐνίοτε αὐτὸ τοῦτο τὸ Ϝ οὐχὶ πλέον ὡς ω, ἀλλὰ ποτὲ μὲν ὡς ου, ποτὲ δὲ ὡς υ (γ); ἢ ὅταν βλέπῃ ὅτι πλείστοι τῶν Ἑλλήνων γράφουσιν, διαφόρως πρὸς τοὺς λοιποὺς, X ἢ + ἀντὶ τοῦ Ξ, Ψ δὲ ἀντὶ τοῦ X (δ); Τοιαύτης λοιπὸν ἐλευθερίας ὑπαρ- χούσης πρὸ Εὐκλείδου περὶ τὴν ἐκλογὴν τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ σημείου χάριν τοῦ δεῖνος ἢ δεῖνος φθόγγου, τίς ἔπειτα δύναται νὰ μᾶς βεβαιώσῃ σήμερον ὅτι οἱ Ἕλληνες δὲν εὔρον ὁμοίως εὐλο- γον διὰ τοῦτον ἢ ἐκεῖνον τὸν λόγον (ε) νὰ ἀνταλλάξωσι προϊόν- τος τοῦ χρόνου τὸ F πρὸς τὸ Υ, ὅπως προϊόντος τοῦ χρόνου τὸ

(α) Kirchhoff. Studien κτλ. 2te Aufl. σελ. 120.

(β) Αὐτόθ. σελ. 56 καὶ 57 καὶ 71, ἐνθα λέγεται ὅτι καὶ ἐπὶ Ἀτ- τικῆς ἐπιγραφῆς ἀρχαιοτέρας τῆς 85 Ὀλυμπιάδος εὔρηται γεγραμμένον Ω ἀντὶ ΟΥ ἐν τῇ καταλήξει τῆς γενικῆς.

(γ) Ross. Archäologische Aufsätze. Zweite Sammluug. Lei- pzig 1864 σελ. 661. Περὶ τῆς παρ' Ἀττικοῖς χρήσεως τοῦ σημείου τούτου ἀντὶ μὲν τοῦ Υ, ἴδε καὶ C. I. G. N. 539, ἀντὶ δὲ ΟΥ N. 123 σελ. 165α. Ἡ τελευταία ὁμως ἐπιγραφὴ εἶνε Ῥωμαϊκῶν χρόνων.

(δ) Kirchhoff κτλ. σελ. 133, 95, 100 καὶ ἀλλαχοῦ. Ἴδε καὶ τὸν β'. πίνακα.

(ε) Διὰ τὸν λόγον π. χ. διότι τὸ F πιθανῶς προϊόντος τοῦ χρόνου νὰ ἔλαβεν ἐν πολλαῖς λέξεσι φθόγγον ὅμοιον, ὡς λέγει ὁ Κούρτιος (Grund- züge κτλ. σελ. 493) πρὸς τὸν ἀγγλικὸν w, καὶ οὕτως ἐκρίθη εὐλογώ- τερον νὰ γραφῇ ἀντ' αὐτοῦ τὸ γ διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν, δι' ἣν, ὡς εἶδο- μεν, καὶ παρὰ Ῥωμαίοις. Τίς δὲ δύναται νὰ μᾶς βεβαιώσῃ σήμερον ὅτι ἐξ ἀρχῆς τὸ γ δὲν ἐτάχθη ἵνα σημαίνῃ τὸν φθόγγον βαῦ, διὰ δὲ τοῦ F ἐσημαίνετο ἐξ ἀρχῆς φθόγγος τις ὅμοιος πρὸς τὸν ἀγγλικὸν w, ὅστις προϊόντος τοῦ χρόνου ἢ μετεμορφώθη εἰς ο ἢ ου ἢ ἄλλο φωνῆεν ἢ τελείως ἐξηφανίσθη; Τίς δὲ δύναται πάλιν νὰ μᾶς βεβαιώσῃ ὅτι τὸ F, καίτοι τοιοῦτόν τινα φθόγγον σημαῖνον, δὲν ἠδύνατο ὑπό τινων νὰ γράφηται καὶ ἀντὶ τοῦ βαῦ;

Μ πρὸς ἕτερον στοιχεῖον, τὸ Ξ ἢ Σ (α) καὶ τὸ Φ πρὸς τὸ Κ, καὶ τὰ ΠΘ καὶ ΚΘ πρὸς τὰ Φ καὶ Χ (β), καὶ ὅτι ἡ γραφή ΝαΓπακτίων (γ) δὲν εἶνε λείψανον ἀρχαιοτέρας ὀρθογραφίας;

Εἶνε μὲν ἀληθὲς ὅτι ὁ τὰ πάντα εὐχερέστατα ἐρμηνεύων Βλάσσιος οὐδ' ἐν τῇ γραφῇ ταύτῃ ἀπορεῖ προχείρου τινὸς ἐρμηνείας, ζητούσης νὰ ποιήσῃ ἐκποδῶν πᾶν τὸ εἰς τὰς ἐρασμικὰς ἀρχὰς ἀντιπίπτον, ἀλλ' ἡ ἐρμηνεία ὅμως αὐτοῦ, καίτοι μετὰ πολλῆς χάριτος γινομένη, ἔχει οὐκ ὀλίγον τὸ αὐθαίρετον καὶ τὸ πρὸς ἑαυτὴν πολέμιον. Ἐπειδὴ, λέγει (δ), τὸ α ἐν τῷ ναῦς εἶνε μακρὸν, διὰ τοῦτο ἅπας ὁ τόνος περὶ τὴν ἐκφώνησιν τῆς διφθόγου ἐπιπτεν ἐπὶ τὸ α, καὶ οὕτω τὸ υ, ὡς ὀλιγώτερον ἀκουόμενον, εὐκόλως ἠδύνατο νὰ ἀνταλλαχθῇ πρὸς τὸ F. Ἄν ὅμως, τούναντίον, ὁ φθόγγος τοῦ F ἦτο ὁ ἰδιάζων εἰς τὴν δίφθογον, τίνος ἕνεκα, λέγει (μεταβαίνων αἴφνης ἐκ τῆς γραμματικῆς εἰς τὴν ἀριθμητικὴν), ἐν τῇ αὐτῇ ἐπιγραφῇ γράφεται ἑνεακαιδεκάκις πάντοτε Ναυπακτίων; διότι περὶ ἀπολιθώσεως, λέγει, τῆς ὀρθογραφίας παρὰ Λοκροῖς οὐδεὶς βεβαίως δύναται νὰ γείνη λόγος. Καὶ ὅτι μὲν περὶ ὀρθογραφικῆς ἀπολιθώσεως παρὰ τοῖς Λοκροῖς οὐδεὶς δύναται νὰ γείνη λόγος, χαριζόμενοι αὐτῷ οὐδὲν ἀντιλέγομεν, ἂν καὶ ἡ σταθερὰ χρῆσις τοῦ Φ πρὸ τῶν ρ, ω, ο, ου, οι σαφῶς μαρτυρεῖ ὅλον τὸ ἐναντίον. Πῶς ὅμως ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ 19 εὐκόλως συμπεραίνεται ὅτι τὸ υ ἐν ταῖς λέξεσι Ναύπακτος καὶ Ναυπάκτιος δὲν ἐξεφωνεῖτο ὡς F, δὲν λέγει σαφῶς ὁ ἀνὴρ. Καὶ οὐ μόνον δὲν λέγει σαφῶς, ἀλλὰ καὶ πολυμεῖ φανερώτατα αὐτὸς ἑαυτῷ. Διότι, ἂν εὐκόλως συμπεραίνεται ὅτι ὁ χαρακτὴς ἠδύνατο,

(α) Kirchhoff κτλ. σελ. 132.

(β) Ὅτι αἱ γραφαὶ ΠΕΙ καὶ ΚΕΙ ἢ ΦΕ ἀντὶ τῶν Φ καὶ Χ ὑπάρχον ποτε ἐν τῷ ἑλληνικῷ ἀλφαβήτῳ, γινώσκομεν μόνον ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν τῆς Θήρας καὶ Μήλου. Ἴδε Kirchhoff κτλ. σελ. 133 καὶ 134.

(γ) Ἴδε Ἐποικία Λοκρῶν γράμματα τὸ πρῶτον ὑπὸ I. N. Οἰκονομίδου ἐκδοθέντα καὶ διαλεσκευθέντα. Ἐν Ἀθήναις 1869. Ἴδε καὶ Curtius Studien κτλ. II ἀπὸ σελίδος 441 κ. ἐ. Ἡ γραφή ΝαΓπακτίων ἀναγινώσκεται ἐν τῷ 40 στίχῳ τῆς ἐπιγραφῆς.

(δ) Blass. κτλ. σελ. 30, σημ.

συγχέας ἅπαξ τὸν φθόγγον γ πρὸς τὸν F, νὰ ἀνταλλάξῃ τὴν γραφὴν Ναυπακτίων ἀντὶ ἄλλης αὐθαίρετου καὶ ἡμαρτημένης, τότε διὰ τί νὰ μὴ συμπεραίνηται ὁμοίως εὐκόλως ὅτι τὸ αὐτὸ ἀμάρτημα τῆς συγχύσεως ἠδύνατο νὰ ἐπαναληφθῇ καὶ δις καὶ τρις καὶ δεκάκις καὶ ἑνεακαιδεκάκις, καὶ ἅπαξ μόνον κατὰ τύχην νὰ γραφῇ τὸ ὀρθὸν Ναυπακτίων; εἰ μὴ καὶ ὁ Βλάσσιος παρ' αὐτόπτου ἢ μᾶλλον αὐτηκόου τινὸς γινώσκει ὅτι ὁ χαρακτὴς μέχρι μὲν τοῦ τεσσαρακοστοῦ στίχου ἐγίνωσκεν ἀκριβῶς τὴν ὀρθὴν προφορὰν καὶ γραφὴν τοῦ ὀνόματος Ναυπακτίων, ἀλλὰ κατὰ τὸν τεσσαρακοστὸν στίχον, ἐπιγενομένης αἴφνης ταραχῆς τίνος, συνέβη τὸ θαῦμα ἐκεῖνο τῆς συγχύσεως τῶν φθόγγων καὶ τῆς γραφῆς, ὅπερ ἀναμιμνήσκει πῶς ἐν μικρῷ παραδείγματι τὸ μέγα θαῦμα τῆς βαβελείου πυργοποιΐας. Ἀλλὰ τοσοῦτον ὁ ἀριθμὸς 19 ἀποδεικνύει ὅτι τὸ γ ἐν τῇ λέξει Ναύπακτος ἐξεφωνεῖτο διαφόρως τοῦ F, ὅσον, ἂν ἐν ἄλλῃ τινὶ νεωτέρᾳ λοκρικῇ ἐπιγραφῇ ὑπῆρχεν ἡ λέξις Λοκρὸς ἑνεακαιδεκάκις μὲν γεγραμμένη διὰ τοῦ κ, ἅπαξ δὲ διὰ τοῦ ὁσημέραι ἐκπίπτοντος ἐκ τοῦ ἀλφαβήτου Φ, θὰ ἦτο τρανὴ ἀπόδειξις ὅτι τὰ κ καὶ Φ ἦσαν διάφοροι φθόγγοι. Ἐνῶ δὲ ἡ ἐρμηνεία τοῦ Βλασίου ἔχει, ὡς πᾶς τις δύναται νὰ ὁμολογήσῃ, πολὺ τὸ ἐπαγωγόν, οὐκ ὀλίγον τέρπουσα τὴν φαντασίαν διὰ τὸ χάριεν τοῦ ἐπινοήματος, δυστυχῶς ὅμως δὲν δύναται νὰ ἀπαλλάξῃ καὶ τὴν διάνοιαν τῆς ἀπορίας, διὰ τί ἀντὶ τοῦ γ ἐν τῷ Ναυπακτίων δὲν ἐγράφῃ ὑπὸ τοῦ χαρακτοῦ ἄλλο γράμμα, οἷον τὸ ογ (ὅπερ δὲν ἦτο ὄλως ἄγνωστον καὶ κατ' ἐκείνους τοὺς ἀρχαιοτάτους χρόνους), ἢ τὸ ο, ἀλλ' αὐτὸ, αὐτότατον τὸ F, οὗ τὸν φθόγγον ἔχει παρ' ἡμῖν τὸ γ ἐν τῷ ὀνόματι τῆς Ναυπάκτου καὶ τῶν Ναυπακτίων; Διὰ τί καὶ πόθεν ἡ θαυμαστὴ αὕτη συντυχία; καὶ καθόλου διὰ τί καὶ πόθεν ἐπανῆλθεν ὁ βαῦ εἰς τὰς διφθόγγους αυ καὶ ευ, ἀφοῦ ψηφίσματι τῆς βουλῆς καὶ τοῦ δήμου τῶν Ἐρασμιτῶν ἐξηλάθη οὐ μόνον ἐκ τῆς πόλεως καὶ τῆς χώρας τῶν Ναυπακτίων, ἀλλ' ἐκ πάσης ἑλληνικῆς γῆς ἀπὸ τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος διφθόγγων; διὰ τί νὰ ἐπανεῖλθῃ μετὰ μαθηματικῆς μάλιστα, ὡς καὶ ἐν τοῖς ἔμπρο-

σθεν ἐλέγομεν, ἀκριβείας ἐκεῖ καὶ μόνον, ὅπου καὶ ἡ νέα γλωσσολογία ἀποδεικνύει ὅτι ὑπῆρχέ ποτε ὁ φθόγγος οὗτος ἐν τῇ ἐλληνικῇ, οὐδαμοῦ δὲ ὅπου ἐξ ἀρχῆς δὲν ὑπῆρχεν ἐν τῇ γλώσσῃ ἢ ἀναμφισβητήτως καὶ πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος ὑπεχώρησεν εἰς τὸ γ ἢ ἄλλο φωνῆεν, ἢ παντελῶς ἠφανίσθη; Τὴν ἀπορίαν ταύτην αὐξάνει ἔτι μᾶλλον καὶ ὁ λογισμὸς ὅτι ἦτο ἀδύνατον νὰ ἀμαρτήσῃ ποτὲ ὁ χαρακτήρ, Ἑλλην ὦν, τοσοῦτον καὶ τηλικούτον ἀμάρτημα, νὰ γράψῃ δηλαδὴ F πρὸ τοῦ π, ὅτε καὶ αὐτὸς ὁ Βλάσσιος, ἀνὴρ παντάπασι ξένος τῶν ἐλληνικῶν φθόγγων καὶ μόνον ὑπὸ Γερμανῶν καὶ γερμανιστῶν φθεγγομένων διδαχθεὶς τὴν ἐλληνικὴν, ἔχει ὅμως οὕτως εὐαίσθητον τὸ οὖς, ὥστε μόνον οὐχὶ αἰσθάνεται διαρρηγνύμενον τὸ ἀκουστικὸν αὐτοῦ τύμπανον, ὅταν ἀκούῃ τὰ νεώτερα ἐλληνικὰ καὶ βάρβαρα εὐπάτωρ, εὐκόλος κτλ. (σελ. 33). Ἄν δὲ ὁ Βλάσσιος εὐρίσκει ὅτι ἦτο πολὺ εὐκόλον νὰ εἶπῃ Ἑλλην ἀνὴρ F πρὸ τοῦ π, διὰ τί νὰ μὴ εὐρίσκη ἔτι εὐκολώτερον ὅτι οἱ Ἕλληνες, καὶ οἱ λογιώτατοι αὐτῶν, ἠδύνατο ὡσαύτως, ἐξ ἐκείνου τοῦλάχιστον τοῦ χρόνου, νὰ προφέρωσι πάντες ὡς αF καὶ εF τὰς αὐ καὶ εὐ πρὸ φωνήεντος; Ἡ διὰ τί καὶ πάντες οἱ Ἑρασμῖται, ἀφοῦ καὶ εἰς ἄλλα πολλὰ, ἃ ὁ μὲν ὀφθαλμὸς εἶδε, τὸ οὖς δὲ οὐκ ἤκουσε, μετὰ τοσαύτης εὐκολίας πιστεύουσι, νὰ μὴ πιστεύσωσιν ὁμοίως ὅτι, ὅπως καὶ οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι, οὕτω καὶ οἱ Ἕλληνες ἠδύνατο πάντοτε νὰ ἔχωσιν ἐν τῇ ἑαυτῶν γλώσσῃ τὸν φθόγγον βαῦ, τοσοῦτῳ δὲ μᾶλλον, ὅσον οὐδὲ τὸ πεπαίδευνται οὐδὲ ὁ εὐήνωρ χαλκὸς τοῦ Κουρτίου φαίνονται προθυμότερα τῶν ἄλλων ἐρασμικῶν ἀποδείξεων νὰ στηρίζωσι τὸ ἀσῆρικτον τοῦ ἐναντίου; Καὶ ἅς συγχωρηθῇ ἡμῖν, ἐκβαίνουσι μικρὸν τῆς ὑποθέσεως τοῦ παρόντος κεφαλαίου, νὰ ἐξετάσωμεν ὡς οἶόν τε διὰ βραχέων, καὶ οἶον ἐν προσθήκης μέρει, τὰ ἐκ τῶν λέξεων τούτων ἀντιρρήσεις τοῦ ἐρασμικωτάτου Κουρτίου. Δὲν ἐννοῶ, λέγει, ὁ βαθὺς οὗτος γραμματικὸς (α) πῶς τύπος, οἷος ὁ πεπαίδευνται, θὰ ἦτο ποτε δυνατὸς ἐν τῇ ἐλληνικῇ

(α) Erläuterungen κτλ. σελ. 20.

γλώσσῃ, ἂν τὸ υ ἐξεφωνεῖτο ὡς σύμφωνον, ὡς βαῦ, ἐνῶ τοὺς ὁμοίους αὐτῷ τέτυπνται κτλ. μετὰ πολλῆς εὐλαβείας ἀπέφευγον οἱ Ἕλληνες ἢ πῶς τοιαύτη ὡς εF προφορὰ τῆς εὐ θὰ ἦτο ἀνεκτὴ ἐν στίχῳ, οἷος ὁ ἐν Ὀδυσσεΐας N, 19 . . . . . φέρον δ' εὐήνωρα χαλκόν, ἐνῶ θὰ ἦτο ὅλως ἀσυμβίβαστος πρὸς τὸ ἠρωϊκὸν μέτρον, ἀπαιτοῦν πάντως ἐν τῷ εὐ τοῦ εὐήνωρα μακρὰν συλλαβὴν. Καὶ περὶ μὲν τῆς πρώτης ἀντιρρήσεως λέγομεν, ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ Κούρτιος ἠθέλην ἴσως ὁμολογήσῃ τὸ ἀσθενὲς αὐτῆς, ἂν, ἀποσπάσας τὸ ὄμμα ἐπὶ μικρὸν ἀπὸ τοῦ τρίτου πληθυντικοῦ προσώπου, ἠθέλε νὰ ἐξετάσῃ καὶ τὸ ἐν τοῖς ἄλλοις προσώποις συμβαῖνον· διότι οὕτως ἠθέλην ἴσως πεισθῆ ὅτι, ὅπως τὸ F ἐν τοῖς πεπαίδημαι καὶ πεπαίδεσθαι δὲν ἐτράπη εἰς μ καὶ π (διὰ λόγον βεβαίως ἐγκείμενον ἐν αὐτῇ τῇ φύσει τοῦ F), ὅπως δηλαδὴ οἱ Ἕλληνες δὲν εἶπον πεπαίδεμμαι, πεπαίδεπται, ἢ ὅπως δὲν εἶπον Ζεψ, βασιλέψ, βασιλέψι, ναψι, πλέψαι, πνέψαι κτλ. ἢ ὅπως δὲν ἀπέβαλον τὸ σ ἐν τῷ πεπαίδεσθε, οὕτως ἠδύνατο νὰ εἶπωσι καὶ πεπαίδεσθται. Ὅτι δὲ τὸ F παρέμεινεν ἀβλαβὲς καὶ ἀκέραιον πρὸ τε τοῦ μ καὶ τοῦ τ, οὐδ' αὐτὸς ὁ Κούρτιος δύναται νὰ ἀρνηθῇ, ἐνῶ τὸ ἐπέχον τὸν τόπον αὐτοῦ υ μόνον οὐχὶ βοᾷ διαμαρτυρούμενον. Διὰ τί λοιπὸν δὲν ἠδύνατο νὰ παραμείνῃ καὶ πρὸ τοῦ ντ ἐν τῷ πεπαίδευνται; Διότι δὲν ἐννοοῦσι τοῦτο οἱ Ἑρασμῖται; Ἄλλ' οὐδὲ ἡ ἄλλη ἀντιρρήσις τοῦ Κουρτίου, ἢ ἐκ τοῦ εὐήνωρος χαλκοῦ λαμβανόμενη, φαίνεται πως ἰσχυροτέρα τῆς προτέρας· προέρχεται δὲ καὶ αὕτη, διότι οἱ αὐτοχειροτόνητοι τῆς ἐλληνικῆς φθογγολογίας νομοθέται οὐδὲ ἐνταῦθα θέλουσιν ἢ δύνανται νὰ ἐννοήσωσι, πῶς τὰ αF καὶ εF δύνανται νὰ ἀποτελῶσι μακρὰν συλλαβὴν, ἐνῶ οὐδεμίαν ἀπόδειξιν προσάγουσιν ὑπὲρ τῆς ἀπορίας αὐτῶν ἐκ τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης (α), νομίζοντες ἴσως ἰκανὸν τὸ ἀπισχυρίζεσθαι μόνον. Δὲν θὰ ἦτο ὅμως δύσκολον νὰ ἐννοήσωσι, πῶς

(α) Οὐδαμοῦ ἀλλαχοῦ ἀποτελεῖ ὁ βαῦ μίαν συλλαβὴν μετὰ τῶν α καὶ ε ἢ ἐν ταῖς αὐ καὶ εὐ. Πόθεν λοιπὸν γινώσκουσι οἱ Ἑρασμῖται, ὅτι ἢ εὐ ὡς εF προφερομένη δὲν ἠδύνατο νὰ ἐκφωνῆται μακρὰ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων;

ἐν τῷ φέρον δ' εὐήνορα χαλκὸν δύναται ἢ εὐ ὡς εF ἐκφωνουμένην νὰ ἀποτελῇ μακρὰν συλλαβὴν, ἂν ἤθελον νὰ μὴ χωρίζωσιν αὐθαιρέτως ἀπὸ τοῦ ε τὸν φθόγγον F, καὶ συλλαβίζωσιν αὐτὸν μετὰ τοῦ ἐπομένου φωνήεντος, ἐγκαταλείποντες οὕτω μεμονωμένον τὸ ε, ἀλλ' ἐπεχείρουν νὰ ἐκφωνῶσιν ἀμφοτέρους ἐν μιᾷ φωνῇ, ἐξ ἀμφοτέρων κεκραμένη, καὶ ἐμμένωσιν ἐν τῇ ἐκφωνήσει ταύτῃ ἐπὶ τοσοῦτον, ἕως τὸ ῥυθμικὸν αὐτῶν χρονόμετρον, εἰς τὸ ἀκριβέστατον, ὡς εἰκὸς, μεμηχανημένον, ἤθελε συχωρήσῃ αὐτοῖς νὰ χωρήσωσι περαιτέρω, ῥυθμικῶς ποδίζοντες καὶ μουσικωτάτην ἀρμονίαν φυλάττοντες. Ἐν τέλει δὲ λέγομεν τοῖς φροντιστικωτάτοις τῆς ἑλληνικῆς προσφῶδίας Ἐρασμίταις ὅτι δὲν εἶνε οὕτως εὐκόλον σήμερον νὰ ἀποβάλῃ τις ἐκ τῆς ἑλληνικῆς ποιήσεως τὸν φθόγγον F, ἐνῶ αὐτὸς ὁ Ὀμηρὸς φαίνεται οὕτως ἐκφωνῶν τὸ υ ἐν τῇ εὐ, ὅταν πάντοτε καὶ σταθερῶς, ὅπου ἔχει ἀνάγκην βραχείας συλλαβῆς, ἀντὶ τοῦ σεο μεταχειρίζεται τὸ σευ (α), ἀντὶ δὲ τοῦ ἔρχεο τὸ ἐρχεῦ (β) κτλ. κτλ. Ἄν δὲ τὰ σεῦ καὶ ἔρχεῦ ἐξεφώνει ὡς σεου ἢ σεῦ κτλ. διὰ τί τότε, ὅταν ἔχη χρείαν βραχείας συλλαβῆς, νὰ μεταχειρίζεται ταῦτα μᾶλλον ἢ τὰ σεο, ἔρχεο, φράζεο, ἔπλεο κτλ., ἀφοῦ τὸ εο θὰ ἠδύνατο πολλῶ κάλλιον νὰ ἀποτελῇ βραχεῖαν συλλαβὴν, ἢ τὰ εου καὶ εῦ, ἂν καθόλου δύο φωνήεντα, ἀμφοτέρα ἀκουόμενα, εἶνέ ποτε δυνατὸν νὰ ἀποτελῶσι τοιαύτην; Ἡ μήπως νομίζωσιν ὁ Κούρτιος καὶ ὁ Βλάσσιος ὅτι εὐκόλως δύνανται νὰ ποιήσωσι καὶ ἐν τούτοις ἐκποδῶν τὸ υ, ὅπως συνήθως ποιοῦσιν ἀλλαχοῦ, ὅτε οὐδὲ ὁ ποιητὴς αὐτὸς, οὐδὲ ὁ Ἀρίσταρχος, οὐδὲ οἱ ἄλλοι μεγάλοι γαμματικοὶ καὶ κριτικοὶ τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ τῆς Περγᾶμου διενοθήθησάν ποτέ τι τοιοῦτον;

Τοσαῦτα περὶ τῆς σαφηνείας τοῦ γράμματος ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῆς προφορᾶς τῶν διφθόγγων καὶ φωνήεντων. (ἀκολουθεῖ)

(α) Ἰλ. Θ. 475, ἐνῶ ἐν τῷ εὐθὺς ἐπομένῳ στίχῳ, ἐπειδὴ δὲν ἔχει πλέον χρείαν βραχείας συλλαβῆς, μεταχειρίζεται τὸ σεο.

(β) Ἰλ. Ζ. 280, ἐνῶ πρὸ δέκα στίχων, ἐπειδὴ δὲν εἶχε χρείαν βραχείας συλλαβῆς, μεταχειρίσθη τὸν ἄλλον τύπον ἔρχεο.

Α'. Συνοπτικὴ βιογραφία τοῦ Ἰουστίνου.

Ὁ πρῶτος τῶν χριστιανῶν θεολόγων, ὁ μετὰ πολλῆς τῆς σπουδῆς καὶ τοῦ ζήλου σπουδάσας ἵνα ἀναγάγῃ τὰ τέως ἀνευ διαλεκτικῆς τέχνης συντεταγμένα χριστιανικὰ δόγματα εἰς ἐπιστημονικὰς ἀρχάς· ὁ μετὰ ἐνθουσιασμοῦ φλογώδους προσδραμῶν ἵνα διὰ τῶν ὅπλων τῆς ἐπιστήμης ὑπερασπίσῃ τὴν παραγνωριζομένην καὶ τούτου ἕνεκα δεινῶς πολεμουμένην χριστιανικὴν ἀλήθειαν· ὁ πρῶτος ἀξιωθείς τῆς μεγίστης τιμῆς ὅπως καταστῆ ὁ εἰσηγητὴς τῆς φιλοσοφίας εἰς τὴν χριστιανικὴν θεολογίαν, ὑπάρχει ὁμολογουμένως ὁ φιλόσοφος καὶ μάρτυς Ἰουστίνος. Ὁ ἐνδοξὸς οὗτος ἐκκλησιαστικὸς Πατὴρ, ὁ ἰδρυτὴς τῆς χριστιανικῆς δογματικῆς ἐπιστήμης, κατέχει πρεπόντως τὴν πρώτην θέσιν ἐν τῇ σειρᾷ τῶν χριστιανῶν θεολόγων, οἵτινες τὸν κηρυχθέντα ἤδη πόλεμον μεταξὺ τῶν παλαιῶν θρησκειῶν καὶ τῆς νέας θρησκείας διὰ τῶν ὅπλων τῆς ἐπιστήμης καρτερικῶς διεξήγαγον, καὶ τὴν τοῦ Χριστιανισμοῦ σημαίαν θριαμβευτικῶς τῇ τοῦ Κυρίου εὐλογίᾳ κρατοῦντες τροπαιοφόροι καὶ νικηταὶ ἀνεδείχθησαν. Ὁ ἱερός οὗτος συγγραφεὺς, ὅστις διὰ τοῦ μαρτυρικοῦ θανάτου ἐπεβεβαίωσε τὴν ἀλήθειαν, ἣν διὰ τοῦ λόγου ὑπερήσπιζε, καὶ διὰ τῶν συγγραφῶν αὐτοῦ μεγάλας καὶ ὀλβίας προσήνεγκεν ὠφελείας εἰς τε τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὴν Θεολογίαν, ἐγεννήθη ἐν Φλαυίᾳ νέᾳ πόλει τῆς Συρίας Παλαιστίνης (1). Τὸ ἔτος δὲ τῆς γεννήσεως αὐτοῦ συμπίπτει ἐν τῷ χρονικῷ διαστήματι μεταξὺ τοῦ 110—118 μ. Χ. δὲν δύναται ἀκριβῶς νὰ προσδιορισθῇ. Ὁ πατὴρ δὲ αὐτοῦ, Ἕλληνας τὸ τε θρήσκευμα καὶ τὸ γένος, ἐκαλεῖτο Πρίσκος, υἱὸς ὧν Βακχείου τινός (2).

Ἀνατραφεὶς δὲ ὁ παῖς Ἰουστίνος ἐν τῇ ἐθνικῇ τοῦ πατρὸς θρησκείᾳ, ἐποίησατο τὰς πρώτας αὐτοῦ σπουδὰς ἐν τῇ αὐτῇ τῆς

(1) Ἐν τῇ Α'. Ἀπολογία ὑπὲρ Χριστιαν. κεφ. 4.

(2) Αὐτόθι.

γεννήσεως αὐτοῦ πόλει. Αὐξήθεις δὲ τὴν ἡλικίαν ἠσθάνθη ἐν ἑαυτῷ ἀκατάσχετον ἔρωτα πρὸς τὴν μάθησιν, καὶ ὑπὸ τοῦ τῆς ἐπιστήμης πυρὸς καταφλεγόμενος προσέτρεχε καὶ ἐφοίτα εἰς τὰς σχολὰς, ἐν αἷς περίφημοι τοῦ τότε χρόνου διδάσκαλοι ἐδίδασκον τὰ φιλοσοφικὰ τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων συστήματα, ἅπερ, ὡς ἐκ τῆς παγκοσμίου φήμης τῶν ἰδρυτῶν αὐτῶν, ἐνόμιζεν ὅτι περιεῖχον ἐν ἑαυτοῖς τὴν ἀληθῆ σοφίαν καὶ τὴν ἀπόλυτον ἀλήθειαν.

Ὁ Ἰουστίνος ἐν τῷ προοιμίῳ τοῦ διαλόγου πρὸς Τρύφωνα τὸν Ἰουδαῖον ἱστορεῖ ὅποια ἐλπίδες κατεῖχον αὐτὸν ἅμα ἀρξάμενον νὰ ἀσχολῆται περὶ τὴν φιλοσοφίαν, εἰς ὁποίαν ἀπορίαν καὶ ἀμφιβολίαν εὗρέθη μετὰ τὸ πέρασ τῶν σπουδῶν, καὶ ὁποίαν γαλήνην καὶ ἀνάπαυσιν ψυχῆς τε καὶ πνεύματος εὗρεν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ. «Ἐγὼ τε, λέγει, κατ' ἀρχὰς οὕτω ποθῶν καὶ αὐτὸς συμβαλεῖν, τούτων ἐνὶ ἐπέδωκα ἑμαυτὸν Στωϊκῷ τινι. Καὶ διατριψας ἱκανὸν μετ' αὐτοῦ χρόνον, ἐπειδὴ οὐδὲν πλέον ἐγένετό μοι περὶ Θεοῦ (οὐδὲν γὰρ αὐτὸς ἠπίστατο, οὐδὲ ἀναγκαίαν ἔλεγε ταύτην εἶναι τὴν μάθησιν), τούτου μὲν ἀπηλλάχην, ἐπ' ἄλλον δὲ ἤκα, περιπατητικὸν καλούμενον, δριμῦν, ὡς ὤετο. Καί μοι ἀνασχόμενος οὗτος τὰς πρώτας ἡμέρας ἠξίου με ἔπειτα μισθὸν ἰδρύσασθαι, ὡς μὴ ἀνωφελῆς ἢ συνουσία γίγνοιτο ἡμῖν. Καὶ αὐτὸν ἐγὼ διὰ ταύτην τὴν αἰτίαν κατέλιπον, μηδὲ φιλόσοφον οἰηθεὶς ὄλλως. Τῆς δὲ ψυχῆς μου ἔτι σπαργώσης, προσῆλθον εὐδοκίμοῦντι μάλιστα Πυθαγορείῳ, ἀνδρὶ πολὺ ἐπὶ σοφίᾳ φρονοῦντι. Ἐπειτα, ὡς διελέχθην αὐτῷ, βουλόμενος ἀκροατὴς αὐτοῦ καὶ συνουσιαστῆς γενέσθαι· τί δέ; ὠμίλησας, ἔφη, μουσικῇ καὶ ἀστρονομίᾳ καὶ γεωμετρίᾳ; ἢ δοκεῖς κατόψεσθαι τι τῶν εἰς εὐδαιμονίαν συντελούντων, εἰ μὴ ταῦτα πρῶτον διδασχθείης, ἢ τὴν ψυχὴν ἀπὸ τῶν αἰσθητῶν περισπάσει καὶ τοῖς νοητοῖς αὐτὴν παρασκευάσει χρησίμην, ὥστε αὐτὸ κατιδεῖν τὸ καλόν, καὶ αὐτὸ, ὃ ἐστὶν ἀγαθόν; Πολλὰ τε ἐπαινέσας ταῦτα τὰ μαθήματα καὶ ἀναγκαῖα εἰπὼν ἀπέπεμπέ με, ἐπεὶ αὐτῷ ὠμολόγησα μὴ εἰδέναι. Ἐδυσφόρουν οὖν, ὡς τὸ εἰκὸς, ἀποτυχῶν τῆς ἐλπίδος, καὶ μᾶλλον ἢ ἐπίστασθαι τι αὐτὸν ὤμην. Πάλιν τε τὸν χρόνον σκοπῶν, ὃν ἐμελλον ἐκτρίβειν περὶ ἐκεῖνα τὰ μαθήματα, οὐκ

ἠνείχομην εἰς μακρὰν ἀποτιθέμενος. Ἐν ἀμηχανίᾳ δὲ μου ὄντος, ἔδοξέ μοι καὶ τοῖς Πλατωνικοῖς ἐντυχεῖν· πολὺ γὰρ καὶ τούτων ἦν κλέος. Καὶ δὴ νεωστὶ ἐπιδημήσαντι τῇ ἡμετέρᾳ πόλει συνετῷ ἀνδρὶ καὶ προῦχοντι ἐν τοῖς Πλατωνικοῖς συνδιέτριβον ὡς τὰ μάλιστα, καὶ προέκοπτον, καὶ πλεῖστον ὅσον ἐκάστης ἡμέρας ἐπεδίδουν. Καί με ἤρει σφόδρα ἡ τῶν ἀσωμάτων ἠνότησις, καὶ ἡ θεωρία τῶν ἰδεῶν ἀνεπτέρου μοι τὴν φρόνησιν, ὀλίγου τε ἐντὸς χρόνου ὤμην σοφὸς γεγονέναι καὶ ὑπὸ βλακείας ἠλπίζον αὐτίκα κατόψεσθαι τὸν Θεόν. Τοῦτο γὰρ τέλος τῆς Πλάτωνος φιλοσοφίας (1).

Ἐπὶ τοιαύτῃ δὲ ἐλπίδι τῷ Ἰουστίνῳ, χαίροντι καὶ νομίζοντι ὅτι παρευθὺς μέλλει νὰ κατοπτρεύσῃ αὐτὸν τὸν Θεόν, συνέβη εἶτε ἐκ τύχης, εἶτε κατὰ θεῖαν πρόνοιαν, περιστατικόν τι, ὅπερ ἐπήνεγκεν εἰς τε τὸ πνεῦμα καὶ εἰς τὴν διάνοιαν αὐτοῦ τοιαύτην ὠθησιν, ὥστε ἀπὸ βαθυνουστάτου Πλατωνικοῦ φιλοσόφου μετεβλήθη εἰς πιστότατον καὶ ὑψιπετέστατον χριστιανὸν θεολόγον. Τοῦτο δὲ τὸ περιστατικὸν κομψότατα καὶ ἀφελέστατα ἱστορούμενον παρ' αὐτοῦ τοῦ μάρτυρος καὶ φιλοσόφου ἔχει ὡς ἑξῆς·

«Καί μοι οὕτως διακειμένου, ἐπεὶ ἔδοξέ ποτε πολλῆς ἡρεμίας ἐμφορηθῆναι καὶ τὸν τῶν ἀνθρώπων ἀλεεῖναι πάτον, ἐπορευόμην εἰς τι χωρίον οὐ μακρὰν θαλάσσης. Πλησίον δὲ μου γενομένου ἐκείνου τοῦ τόπου, παλαιὸς τις πρεσβύτης (2), εἰδέναι οὐκ εὐκαταφρόνητος, πρᾶον καὶ σεμνὸν ἦθος ἐμφαί-

(1) Πρὸς Τρυφ. διαλογ. κεφ. 6'.

(2) Περὶ τοῦ τίς ἦν ὁ πρεσβύτης ἐκεῖνος, παρ' οὗ ὁ Ἰουστίνος πεισθεὶς προσῆλθεν εἰς τὸν χριστιανισμόν, πολλὰ παρὰ πολλῶν ἐρρέθησαν. Καὶ οἱ μὲν γνωματεύουσιν ὅτι ἦν Ἄγγελος, ἀνθρώπου λαβὼν μορφήν· οἱ δὲ, ὅτι ἦν εἰς τῶν τότε Ἁγίων, παρὰ Θεοῦ ὀδηγηθεὶς εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο, ἵνα δείξῃ τὸν ἀληθῆ φωτισμὸν εἰς τὸν μετὰ πόθου σπεύδοντα πρὸς γνῶσιν τῆς ἀληθείας Ἰουστίνον· ἕτεροι, ὅτι ἦν ἐρημίτης τις, ἐν τοῖς πέριξ τοῦ τόπου ἐκείνου διατριβῶν· ἄλλοι, ὅτι ἦν φιλόσοφος ἐξ Ἰουδαίων χριστιανός· καὶ ἄλλοι, ὅτι ἦν ὁ ἐπίσκοπος Πολύκαρπος. Τίνας ὁμως μεταξὺ τούτων τὴν πιθανωτέραν λέγουσι γνώμην, ἀδηλον, τοῦ Ἰουστίνου σιωπήσαντος.

νων, ὀλίγον ἀποδέων μου παρείπετο. Ὡς δὲ ἐπεστράφην εἰς αὐτόν, ὑποστάς ἐνητένισα δριμύτερον αὐτῷ.

»Καὶ ὅς· γνωρίζεις με ; ἔφη.

»Ἡρνησάμην ἐγώ.

»Τί οὖν μοι, ἔφη, οὕτως με κατανοεῖς ;

»Θαυμάζω, ἔφη, ὅτι ἔτυχες ἐν τῷ αὐτῷ μοι γενέσθαι· οὐ γὰρ προσεδόκησα ὄψεσθαι τινὰ ἀνδρῶν ἐνθάδε.

»Ὁ δέ· οἰκείων τινῶν, φησί μοι, πεφρόντικα· οὗτοι δέ μοι εἰσιν ἀπόδημοι. Ἐρχομαι οὖν καὶ αὐτὸς σκοπήσων τὰ περὶ αὐτοὺς, εἰ ἄρα φανήσονται ποθεν. Σὺ δὲ τί ἐνθάδε ; ἐμοὶ ἐκεῖνος·

»Χαίρω, ἔφη, ταῖς τοιαύταις διατριβαῖς· ἀνεμπόδιστος γάρ μοι ὁ διάλογος πρὸς ἑμαυτὸν γίνεται, μὴ ἐναντία δρώσας ὠσανεὶ, φιλολογία τε ἀνυτικώτατά ἐστι τὰ τοιάδε χωρία.

»Φιλόλογος οὖν τις εἶ σὺ, φιλεργὸς δὲ οὐδαμῶς οὐδὲ φιλαλήθης, εὐδὲ πειρᾶ πρακτικὸς εἶναι μᾶλλον ἢ σοφιστής (1)».

Πρὸς ταύτην δὲ τὴν φανείσαν αὐτῷ ἐκ προοιμίου ἄδικον τοῦ πρεσβύτου κρίσιν ὡς πρὸς τὰς φιλοσοφικὰς αὐτοῦ θεωρίας καὶ μελέτας ἀπήντησεν ὁ Ἰουστίνος ἐμφαντικώτατα.

«Τί δ' ἂν, ἔφη ἐγώ, τούτου μείζον ἔργον ἂν τις ἐργάσαιτο, »τοῦ δεῖξαι μὲν τὸν λόγον ἡγεμονεύοντα πάντων, συλλαβόντα »δὲ καὶ ἐπ' αὐτῷ ὀχούμενον καθορᾶν τὴν τῶν ἄλλων πλάνην »καὶ τὰ ἐκείνων ἐπιτηδεύματα, ὡς οὐδὲν ὑγιᾶς δρῶσιν οὐδὲ Θεῷ »φίλον ; Ἄνευ δὲ φιλοσοφίας καὶ ὀρθοῦ λόγου οὐκ ἂν τῷ πα- »ρείη φρόνησις. Διὸ χρὴ πάντα ἄνθρωπον φιλοσοφεῖν καὶ τοῦτο »μέγιστον καὶ τιμιώτατον ἔργον ἡγεῖσθαι, τὰ δὲ λοιπὰ δεύτε- »ρα καὶ τρίτα· καὶ φιλοσοφίας μὲν ἀπηρητημένα, μέτρια καὶ ἀπο- »δοχῆς ἄξια· στερηθέντα δὲ ταύτης καὶ μὴ παρεπομένης τοῖς »μεταχειριζομένοις αὐτὰ, φορτικά καὶ βάνανυσα (2)».

Μετὰ ταῦτα δὲ ἄρχεται ὁ μεταξὺ αὐτῶν διάλογος, οὗτιος φιλοσοφικὴν ἀνάλυσιν ποιούμεθα ἐνταῦθα.

(1) Ἀυτόθι, κερ. γ'.

(2) Ἀυτόθι.

Β'. Φιλοσοφικὴ ἀνάλυσις τοῦ μεταξὺ πρεσβύτου καὶ Ἰουστίνου διαλόγου.

Ἐγκωμιασθείσης διὰ τῶν ἀνωτέρω λόγων τῆς φιλοσοφίας ὑπὸ τοῦ φιλοσόφου Ἰουστίνου, καὶ τοῦ πρεσβύτου ἐρωτήσαντος, ἂν ἡ φιλοσοφία κατεργάζεται εὐδαιμονίαν τινὰ, καὶ ὁποῖα αὕτη, ἀπεκρίνατο ὁ Ἰουστίνος ὅλως καταφατικῶς, μάλιστα εἰπὼν, καὶ μόνη ἡ φιλοσοφία δύναται εὐδαιμονίαν νὰ κατεργασθῇ· διότι αὕτη εἶναι ἐπιστήμη τοῦ ὄντος καὶ ἡ τοῦ ἀληθοῦς ἐπίγνωσις· τὸ δὲ γέρας αὐτῆς εἶναι ἡ εὐδαιμονία.

Ταύτην δὲ τὴν ἀπάντησιν ὁ πρεσβύτης λαβὼν, ἤρξατο λίαν εὐμεθόδως καὶ διαλογικῶ τῷ τρόπῳ νὰ φέρῃ εἰς συναίσθησιν τὸν εὐφραδῆ τῆς φιλοσοφίας ἐγκωμιαστὴν καὶ ὑπὲρ αὐτῆς θερμῶς συνηγοροῦντα Ἰουστίνον. Εἶπε λοιπὸν ὅτι ἡ φιλοσοφία, ἐν ὅσῳ στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἰδίας δυνάμεως, οὐδέποτε θέλει κατορθώσῃ νὰ λύσῃ τὰ ζητήματα ταῦτα· διότι τὴν φιλοσοφίαν, ὡς οὔσαν ἐπιστήμην τοῦ ὄντος, ἤτοι τοῦ Θεοῦ, ὅστις εἶναι τὸ ὑψιστον καὶ οὐσιωδέστατον ζήτημα πάντων ἀνεξαίρετως τῶν φιλοσοφικῶν ζητημάτων, καὶ ἰδίως τοῦ Πλατωνικοῦ συστήματος, δὲν δύναται νὰ νοήσῃ καὶ μάθῃ ὁ ἄνθρωπος δι' ἐμπειρικῆς ὁδοῦ, ὡς μανθάνει τὴν στρατηγικὴν, τὴν κυβερνητικὴν, τὴν ἰατρικὴν, τὴν μουσικὴν, τὴν ἀστρονομίαν κτλ. καθότι ταύτας μὲν τὰς ἐπιστήμας, ὡς στρεφομένας περὶ τὰ ἐμπειρικὰ πράγματα, δύναται τις νὰ διδαχθῇ παρὰ τῶν περὶ ταῦτα ἐμπείρων· τὴν δὲ φιλοσοφίαν, ὡς πραγματευομένην περὶ Θεοῦ, δὲν οὐδεὶς εἶδὲ ποτε οὔτε γινώσκει, ποῦ καὶ παρὰ τίνος δύναται ὁ ἄνθρωπος νὰ διδαχθῇ καὶ μάθῃ (1) ; Ἐκ ταύτης δὲ τῆς γνώμης καὶ ἐξ ἄλλων χωρίων διδασκόμεθα ὅτι ὁ πρεσβύτης ἀπεδέχετο ὅτι μόνον ἐκείνη ἡ περὶ Θεοῦ γνῶσις φέρει ἐν ἑαυτῇ σταθερὰν ἀλήθειαν καὶ βεβαιότητα, ἥτις προκύπτει εἴτε ἐξ ἀμέσου θεωρίας τοῦ Θεοῦ, εἴτε ἐκπηγάζει ἐκ τῆς διδασκαλίας ἐκείνων, οἵτινες

(1) Αυτόθι. «Ἰδίως οὖν ἂν, ἔφη, περὶ Θεοῦ ὀρθῶς φρονοῖεν οἱ φιλόσοφοι, ἢ λέγοιέν τι ἀληθές, ἐπιστήμην αὐτοῦ μὴ ἔχοντες, μηδὲ »ιδόντες ποτὲ ἢ ἀκούσαντες ;

ἠξιώθησαν τοιαύτης τοῦ Θεοῦ κατοπτρεύσεως. Ἄλλ' ὅμως τοιούτων πηγῶν πρὸς γνῶσιν τοῦ Θεοῦ ἢ φιλοσοφία καθόλου στερεῖται παντελῶς· διότι, εἰ καὶ ἡ πλατωνικὴ φιλοσοφία διατείνεται ὅτι εἰς τὸν ἀνθρώπινον νοῦν ἔγκειται τοιαύτη καὶ τοσαύτη δύναμις, ὥστε δι' αὐτῆς ὁ νοῦς ἀνυψούμενος καὶ ἀναπτερούμενος δύναται νὰ καθορᾷ αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ὄν, ἦτοι τὸν Θεόν, ἀλλ' ὅμως ὁ δισχυρισμὸς οὗτος εἶναι παράδοξος, καὶ τὸ ἐντεῦθεν ἐξαγόμενον πόρισμα ἀθαίρετον καὶ ἐπὶ οὐδεμιᾶς στηριζόμενον ἀποδείξεως καὶ ἀληθείας (1).

Ναὶ μὲν ἡ ἀνθρωπικὴ ψυχὴ, ἕνεκα τῆς πρὸς τὸ Θεῖον αὐτῆς συγγενείας, δύναται νὰ κατανοήσῃ τὴν ὑπαρξίν ἀπλῶς τοῦ Θεοῦ· ἀλλ' ἵνα κατανοήσῃ αὐτὴν αὐτοῦ τὴν οὐσίαν εἶναι αὐτῇ πάντῃ ἀνέφικτον· διότι, εἰ οὕτως εἶχε τὸ πρᾶγμα, τότε κατ' ἀνάγκην καὶ τὰ ζῶα ἠδύναντο νὰ ἀνυψῶνται εἰς τὴν θεωρίαν τῆς θείας οὐσίας, καθόσον τὰ συστατικὰ μέρη τῆς ἐκείνων ψυχῆς οὐσιωδῶς δὲν διαφέρουσι τῶν τῆς τοῦ ἀνθρώπου. Ἄλλως τε δὲ τὸ δόγμα τοῦτο τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλάτωνος ἀνασκευάζεται ὑπὸ ἄλλων δογμάτων τῆς αὐτῆς φιλοσοφίας, καθ' ἃ οὐχὶ πάντες οἱ ἀνθρωποι, ἀλλὰ μόνον οἱ καθαρὸι καὶ δίκαιοι δύνανται νὰ ἀνυψῶνται εἰς τὴν ἀληθῆ θεωρίαν τοῦ ὄντος (2).

Τούτων δὲ ἕνεκα ὁ ἀνθρώπος ἀνυψοῦται εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ Θεοῦ οὐχὶ δυνάμει τῆς ἐνοικούσης τῇ φύσει αὐτοῦ νοήσεως καὶ τῆς συγγενείας αὐτοῦ πρὸς τὸν θεῖον νοῦν, ἀλλὰ δυνάμει τῆς δικαιοσύνης καὶ τῶν ἄλλων ἀρετῶν, ἃς κτᾶται διὰ τῆς ἀσκήσεως τῶν καλῶν ἔργων. Ἄλλ' ἐπειδὴ οὐδεὶς δύναται εἰπεῖν ὅτι τὰ ζῶα ἀδικοῦσι, διὰ τοῦτο ἀκολουθεῖ ὅτι καὶ

(1) Αὐτόθι, κεφ. δ'. «Ἔστιν οὖν (φησὶν ὁ Πρεσβ.) τῶν ἡμῶν τοιαύτη τις καὶ τοσαύτη δύναμις, ἢ μὴ τάχιον δι' αἰσθήσεως ἔλαθεν; ἢ πτὸν Θεὸν ἀνθρώπου νοῦς ὄψεται ποτε μὴ ἀγίῳ Πνεύματι κεκοσμημένος»;

(2) Αὐτόθι. «Ὅψονται ἄρα, φησὶν ὁ Πρεσβύτης, καὶ ἵπποι καὶ ὄνοι, ἢ εἰδόν ποτε τὸν Θεόν; Οὐκ, ἔφη ὁ Ἰουστίνος, οὐδὲ γὰρ οἱ πολλοὶ πτῶν ἀνθρώπων, εἰ μὴ τις ἐν δίκῃ βιώσαιτο, καθηράμενος δικαιοσύνην καὶ τῇ ἄλλῃ ἀρετῇ πάσῃ».

ταῦτα δύνανται νὰ ἀνυψῶσιν καὶ νὰ κατίδωσι τὸ Θεῖον (1). Ἐὰν δὲ τις ὑπολάβῃ ὅτι ὁ σωματικὸς ὀργανισμὸς τῶν ζῶων εἶναι τὸ κυριώτατον κώλυμα, οὗ ἕνεκα ταῦτα δὲν δύνανται νὰ ἀνυψῶσιν εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ Θεοῦ, σφάλλεται· διότι, εἰ καὶ τὰ ζῶα ἐλάμβανον φωνὴν, ἠδύναντο πολλῶν εὐλογώτερον νὰ ἀντιλοιδωρῶσιν, ἐφ' ᾧ λοιδοροῦνται, τὸ ἀνθρώπινον σῶμα (2).

Δείξας δὲ ὁ Πρεσβύτης τῶ Ἰουστίνῳ ὅτι ὁ ἀνθρώπινος νοῦς ἀφ' ἑαυτοῦ δὲν δύναται νὰ ἴδῃ τὸν Θεόν, προστίθησιν ἔπειτα δι' ἐπιχειρημάτων ἰσχυρῶν ὅτι ἡ τοιαύτη τοῦ Θεοῦ θεωρία, καὶ εἰ κατωρθοῦτο τῶ ἀνθρώπῳ, ἐμελλε νὰ ἦναι πάντῃ ἀνωφελὴς πρὸς αὐτόν. Τοῦτο δὲ κατασκευάζει διὰ τοῦ ἐξῆς συλλογισμοῦ· δόγμα κεκηρυγμένον τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας ὑπάρχει ὅτι ἡ ψυχὴ τὴν θεωρίαν τοῦ Θεοῦ, ἧς ποτε μετέσχεν ἐν τινι σώματι ἐνοικοῦσα, δὲν ἐνθυμεῖται, ὅταν ἀπαλλαγεῖσα τούτου τοῦ σώματος εἰς ἕτερον μεταβῇ. Τούτου δ' οὕτως ἔχοντος, ἀκολουθεῖ ὅτι ὡς πρὸς τὸν ἀνθρώπον εἶναι ὅλως ἀνωφελὲς καὶ ἀνήνυτον εἶ ποτε ἠξιοῦτο τῆς θεωρίας τοῦ Θεοῦ, ἢ οὐ· διότι, ἐὰν τὸ πρῶτον συμβῇ, οὐδὲν προκύπτει αὐτῶ ὄφελος· ἐὰν δὲ τὸ δεύτερον, οὐδεμίαν ζημίαν. «Τί οὖν ὄφελος ταῖς ἰδούσαις, ἢ τί πλέον τοῦ μὴ ἰδόντος ὁ ἰδὼν ἔχει, εἰ μὴδὲ αὐτὸ τοῦτο ὅτι εἶδε μνηται (Αὐτόθι)»;

Πειραθεὶς λοιπὸν ὁ Πρεσβύτης διὰ τοιούτων συλλογισμῶν διαλογικῶν τῶ τρόπῳ νὰ καταδείξῃ τῶ θερμῶ τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας προμάχῳ Ἰουστίνῳ ὅτι τὸ φιλοσοφικὸν σύστημα, ᾧ τινι ἀκολουθεῖ, χωλαίνει κατὰ τὰ οὐσιώδη αὐτοῦ μέρη, καὶ ἀντὶ τοῦ προσεγγίζειν δι' αὐτοῦ εἰς τὴν κάτοψιν τοῦ ἀληθοῦς, ἦτοι τοῦ Θεοῦ, μᾶλλον ἀπομακρύνεται αὐτοῦ, φέρει σκο-

(1) Αὐτόθι. «Ἀδικοῦσί τινα αἴγες, ἢ πρόβατα (ἔρωτᾷ ὁ Πρεσβύτης); οὐδὲν οὐδένα (ἀποκρίνεται ὁ Ἰουστίνος). Ὅψονται ἄρα, φησὶν ὁ Πρεσβύτης, κατὰ τὸν σὸν λόγον καὶ ταῦτα τὰ ζῶα».

(2) Αὐτόθι. «Εἰ λάβοιεν φωνὴν τὰ ζῶα ταῦτα, ὑποτυχῶν ὁ Πρεσβύτης, εὖ ἴσθι ὅτι πολὺ ἂν εὐλογώτερον ἐκεῖνα τῶ ἡμετέρῳ σώματι ἐλοιδοροῖντο».

πιμώτατα εἰς μέσον δύο ἄλλα τῶν σπουδαιοτέρων δογμάτων τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας. Τοῦτο δὲ πράττει ἵνα ἐναργέστερον καταστήσῃ τῷ Ἰουστίνῳ ὅτι καὶ ὡς πρὸς ταῦτα οὐδεμίαν ἀποχρῶσαν παρέχει ἀπόδειξιν ἢ παρ' αὐτοῦ κλειζομένη πλατωνικὴ φιλοσοφία. Ταῦτα δὲ τὰ δόγματα εἶναι τὸ περὶ μετεμψυχώσεως καὶ τὸ περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς. Καὶ ὡς πρὸς μὲν τὸ πρῶτον ἐπίστησιν ὁ Πρεσβύτερος τὸν νοῦν πρὸς τὸ ὅλως ἄσκοπον καὶ ἀνήνυτον τῆς τοιαύτης διδασκαλίας· καθότι αἱ ἀνάξια τῆς θείας ὄψεως ψυχαὶ εἰς τὰ σώματα τῶν ζώων μεταβαίνουσιν καὶ ἐντὸς τούτων δεσμεύονται, οὔτε συνείδησιν ἔχουσιν ὧν πρότερον ἔπραξαν, οὔτε αἰσθάνονται τῆς κολάσεως καὶ τιμωρίας, ἣν πάσχουσιν εἰς ἄλλα σώματα μεταβᾶσαι, ὡς ὅλως τῆς προτέρας αὐτῶν εὐδαιμονίας ἐπιλαθόμεναι. Τούτου δ' οὕτως ἔχοντος, τὸ περὶ μετεμψυχώσεως δόγμα καθ' ἑαυτὸ οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν.

Πρὸς τούτοις ὁ μόνος σκοπὸς τοῦ δόγματος τούτου εἶναι τὸ βεβαιῶσαι τὴν ἐνδεχομένην ἠθικὴν τιμωρίαν τῶν ἀναξίως βιούντων· ἀλλ' ἐπειδὴ αἱ ψυχαὶ τούτων εἰς ἄλλα σώματα μεταβαίνουσιν οὐδὲ ὅλως τῆς προτέρας αὐτῶν βελτίονος καταστάσεως μέμνηται, ἄρα οὐδὲ κολάζονται, οὐδὲ τιμωρίαν τινὰ ὅλως πάσχουσιν (1).

Τὸ δὲ περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς δόγμα τοῦ Πλάτωνος εἶναι τρωτὸν κατὰ τοσοῦτον, καθ' ὅσον ὁ Πλάτων ὑπολαμβάνει τὴν ψυχὴν φύσει ἀθάνατον, κατηγορῶν εἰς αὐτὴν ὡς οὐσιώδη ἰδιότητα τὴν ἀθανασίαν· διότι, εἰ ἡ ψυχὴ ὑπῆρχεν ἀθάνατος,

(1) Αὐτόθι. «Αἱ δὲ ἀνάξια ταύτης τῆς θέας κριθεῖσαι τί πάσχουσιν; ἔφη ὁ Πρεσβύτερος.

»Εἰς τινὰ θηρίων ἐνδεσμεύονται σώματα, καὶ αὕτη ἐστὶ κόλασις αὐτῶν.

»Οἶδασιν οὖν ὅτι διὰ ταύτην τὴν αἰτίαν ἐν τοιούτοις εἰσὶ σώμασι καὶ ὅτι ἐξήμαρτόν τι;

»Οὐ νομίζω.

»Οὐδὲ ταύταις ἄρα ὄφελός τι τῆς κολάσεως, ὡς ἔοικεν· ἀλλ' οὐδὲ κολάζεσθαι αὐτὰς λέγοιμι, εἰ μὴ ἀντιλαμβάνονται τῆς κολάσεως».

ἔπρεπε κατ' ἀνάγκην νὰ ᾖ καὶ ἀγέννητος. Ἀλλ' ἐπειδὴ αὕτη ἀποτελεῖ μέρος τοῦ κόσμου, ὁ δὲ κόσμος κατὰ τινὰς τῶν Πλατωνικῶν, εἰς οὓς συγκατετίθετο καὶ ὁ Ἰουστίνος (1), δὲν εἶναι ἀγέννητος, ἄρα οὐδὲ αἱ ψυχαὶ εἶναι ἀγέννητοι. Ἐχουσα λοιπὸν καὶ ἡ ψυχὴ, ὡς καὶ ὁ κόσμος, ἀρχὴν, ἄρα ὑπόκειται κατ' ἀνάγκην καὶ αὕτη, ὡς καὶ πᾶς ὁ κόσμος, εἰς φθορὰν καὶ τέλος.

Μετὰ ταῦτα δὲ ἐκτίθησιν ὁ Πρεσβύτερος τὴν ἑαυτοῦ περὶ ψυχῆς διδασκαλίαν, ἵνα μὴ φανῇ τῷ Ἰουστίνῳ ὡς ἀποδεχόμενος τὸ θνητὸν τῆς ψυχῆς, καὶ ἐπομένως οὐδεμίαν ζωὴν μετὰ θάνατον. Ἡ διδασκαλία δὲ αὐτοῦ συγκεφαλαιοῦται ἐν τοῖς ἐξῆς· ἡ ψυχὴ καὶ μετὰ τὸν χωρισμὸν ἐκ τοῦ σώματος ἐξακολουθεῖ ζῶσα, ἀλλ' ἡ ζωὴ αὐτῆς δὲν πηγάζει ἐξ ἑαυτῆς, ἀλλ' ἐκ τῆς θελήσεως καὶ δυνάμεως ἐκείνου, ὅστις αὐτὴν ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι παρήγαγε. Τοῦτο δὲ τὸ καινοφανὲς εἰς τὸν Ἰουστίνον δόγμα, εἰς οὗ τὴν ἀνάπτυξιν ἐλκύει τὴν προσοχὴν τοῦ Ἰουστίνου διὰ τῶν ἐξῆς λέξεων· «Τὸ δὲ ἀληθὲς οὕτως ἔχει· ἄμαθις δ' ἂν ἐντεῦθεν» κατασκευάζει ὁ Πρεσβύτερος κατὰ τὸν ἐξῆς συλλογισμόν. Ἡ ψυχὴ ἢ εἶναι αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ζωὴ, ἢ ἔχει ζωὴν. Εἰ μὲν εἶναι αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ζωὴ, ἔπεται ὅτι ἄλλο τι ποιεῖ ζῆν, οὐχὶ δὲ ἑαυτὴν· καθὼς καὶ ἡ κίνησις ἄλλο τι μᾶλλον ποιεῖ κινεῖσθαι, ἢ ἑαυτὴν. Ὅτι δὲ ζῆ ἡ ψυχὴ, οὐδεὶς δύναται νὰ ἀντεῖπῃ· εἰ δὲ ζῆ, οὐ ζωὴ οὔσα ζῆ, ἀλλὰ μεταλαμβάνουσα τῆς ζωῆς. Ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ μετέχον τινὸς εἶναι διάφορον ἐκείνου, ὅπερ μετέχει, ἔπεται ὅτι καὶ ἡ ψυχὴ εἶναι διάφορος τῆς ζωῆς· ἄρα ἡ ψυχὴ δὲν εἶναι φύσει ἀθάνατος, ἀλλὰ θέσει, τὸ ζῆν λαμβάνουσα κατὰ χάριν παρὰ Θεοῦ.

Ἀπασα δὲ ἡ ἀνωτέρω βαθεῖα φιλοσοφικὴ ἀνάπτυξις τοῦ σοφοῦ Πρεσβύτου δὲν ἔμεινεν ἄγονος ὡς πρὸς τὸν Ἰουστίνον, οὐδ' ἄνευ ἀποτελέσματος· διότι καὶ τὸ νευρῶδες τοῦ λόγου,

(1) Αὐτόθι. «Πρεσβ. ἢ καὶ τὸν κόσμον σὺ ἀγέννητον λέγεις;

»Ἰουστ. Εἰσὶν οἱ λέγοντες, οὐ μέντοι γε αὐτοῖς συγκατατίθεμαι πρὸς τὸν λόγον».

καὶ ἡ πειθὴ τῆς διδασκαλίας πολλὴν ἐξήγειραν αἰσθησιν ἐν τῷ πνεύματι καὶ τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, ὀργῶντος ἀκαθέκτως εἰς τὴν τῆς ἀληθείας εὔρεσιν, ὡς εἴρηται ἀνωτέρω.

Κλονηθεὶς τοίνυν ὁ Ἰουστίνος τὴν πεποιθήσιν, καὶ σαλευθεὶς ἐκ τῆς πίστεως, ἣν εἶχεν εἰς τὴν αὐθεντίαν καὶ τὸ κῦρος τῶν τοῦ Πλάτωνος δογμάτων, ἀνέκραξε μετ' ἄλγους βαθέος. «Τίτι οὖν ἔτι χρῆσαιτο διδασκάλῳ ἢ πόθεν ὠφεληθεῖη τις, εἰ ἤδη ἐν τούτοις τὸ ἀληθές ἐστίν (1)»; Ἡ δὲ στιγμή, καθ' ἣν ἐξῆλθον ἐκ τοῦ στόματος τοῦ φιλοσόφου οἱ λόγοι οὗτοι, εἶναι ἀξιοσημείωτος καὶ σπουδαία· διότι κατ' αὐτὴν ἡ Ἐκκλησία καὶ ἡ θεολογία, ἣ μᾶλλον εἶπεῖν, αὐτὸς ὁ χριστιανισμὸς καθόλου ἐκέρδησε τὸν πρῶτον καὶ κράτιστον αὐτοῦ συνήγορον, τὸν θερμότερον ὑπερασπιστὴν, τὸν πιστότατον θιασώτην καὶ τὸν λαμπρὸν διδάσκαλον. Τὸ ἀρχαῖον λοιπὸν τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἰουστίνου οἰκοδόμημα, τὸ ἐδραζόμενον δῆθεν ἐπὶ τῶν στερεῶν στηλῶν τῆς τοῦ Πλάτωνος φιλοσοφίας, καὶ φαινόμενον τέως αὐτῷ ἀσφαλές καὶ ἀκράδαντον, κατέπεσεν· ἐπὶ δὲ τῶν ἐρειπίων αὐτοῦ ἀπαραίτητον καθίστατο τῇ φύσει τοῦ φιλομαθοῦς καὶ ἀκαμάτου ἀνδρός ἡ ἀνοικοδόμησις νέου. Ἡ συναίσθησις τοῦ ματαίου πάσης ἀνθρωπίνης σπουδῆς πρὸς εὔρεσιν καὶ γνῶσιν τοῦ ἀληθοῦς, καὶ ἡ ἐξέλεξις τοῦ ἀπατηλοῦ τῆς ἀνθρωπίνης ἐρεύνης ἐδόνθησαν ἐκ βάθρων τὴν διάνοιαν αὐτοῦ. Ὡς ἐκ τούτου δὲ οὐδεμίαν συνειδήσεως γαλήνην εὔρειν δυνάμενος ἠναγκάζετο ἵνα ἐκ νέου ἀρξῆται νὰ διδαχθῇ ὅλως καινὸν σύστημα φιλοσοφίας. Ταῦτα ὁ σοφὸς Πρεσβύτερος κατανοήσας, καὶ εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ κλονουμένου καὶ ἀμφιβόρεποῦς φιλοσόφου θαυμασίως ψυχολογήσας, ἐν χρόνῳ εὐθέτῳ καὶ καταλλήλῳ στιγμή παρέθηκεν αὐτῷ τὸ ποθούμενον, φθελγόμενος ὅτι τὴν ἀλήθειαν, ἣν μέχρι τοῦδε μάτην ἐν τοῖς φιλοσοφικοῖς τῶν Ἑλλήνων συστήμασι ζητῶν ἀπὸ σχολῆς εἰς σχολὴν περιεπλανᾶτο, ταύτην τὴν ἀλήθειαν ῥαδίως ἠδύνατο νὰ εὔρη, εἰ ἐβούλετο νὰ ἐγκύψῃ εἰς τὰς μελέτας ἄλλων τινῶν συγγραφέων πολλῶ παλαιότερων

(1) Αὐτόθι, κεφ. ζ'.

τῶν νομιζομένων σοφῶν τῆς Ἑλλάδος, καὶ νὰ ἀπαντήσῃ τὰς γνώσεις ἐκ τῆς ἀληθοῦς πηγῆς. Ἐκ τῶν συγγραφῶν ἐκείνων, εἶπεν, ἠδύνατο, εἰ ἐβούλετο, νὰ διδαχθῇ τὰ περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ σκοποῦ τῶν ὄντων, καὶ καθόλου πᾶν ὅ,τι εἶναι χρεῖα νὰ γινώσκῃ ὁ φιλόσοφος (1). Ταῦτα ὁ Πρεσβύτερος εἰπὼν ᾤχετο, καὶ οὐδέποτε τοῦ λοιποῦ ἐφάνη τῷ Ἰουστίνῳ. Ἀλλ' ἐκ τῶν λόγων αὐτοῦ τούτων πῦρ ζωηρὸν ἀνήφθη ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ χριστιανισθέντος φιλοσόφου, ὡς αὐτὸς ὁμολογεῖ (2), καὶ ἔρως αὐτὸν κατέσχε τῶν προφητῶν καὶ τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων, τῶν ὄντων φίλων τοῦ Χριστοῦ. Ὁ δὲ ἔρως ἐκεῖνος, διατελέσας καθ' ἅπαντα αὐτοῦ τὸν βίον ἀκμαῖος, ἀνεπτέρου αὐτοῦ τὸν τε νοῦν καὶ τὴν διάνοιαν, καὶ ἐζωογόνη διηνεκῶς τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν δείξαντα τὴν ἀλήθειαν τοῖς ἀνθρώποις Σωτῆρα, ὑπὲρ οὗ τέλος καὶ τὸν μαρτυρικὸν ὑπέστη θάνατον.

Τούτου δ' ἕνεκα τοῦ ἔρωτος ὁ Ἰουστίνος καὶ μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν αὐτοῦ εἰς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν διετέλεσε φέρων τὸν ὄν τέως ἐφόρει φιλοσοφικὸν τρίβωνα, ἐξ οὗ κυρίως ἀπεδόθη αὐτῷ ἡ προσηλυμία τοῦ φιλοσόφου. Τοῦ ἐνδύματος τούτου, ἀποκλειστικῶς τοῖς φιλοσόφοις προσιδιάζοντος, σκοπὸς ἦν ἵνα χαρακτηρίσῃ τὸν ὁπαδὸν ἐκάστης αἵρέσεως οὐ μόνον κατὰ τὸ δόγμα τῆς σχολῆς, εἰς ἣν ἀνήκεν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἀγωγὴν καὶ τὴν λοιπὴν συμπεριφορὰν τοῦ βίου. Τοῦτο δὲ τοῦ Ἰουστίνου τὸ παράδειγμα ἐμιμήθησαν καὶ ἄλλοι πολλοὶ τῶν ἐθνικῶν

(1) Αὐτόθι. «Ἐγένοντό τινες πρὸ πολλοῦ χρόνου πάντων τούτων ἡτῶν νομιζομένων φιλοσόφων παλαιότεροι, μακάριοι καὶ δίκαιοι καὶ υθεοφιλεῖς, θεῖῳ πνεύματι λαλήσαντες καὶ τὰ μέλλοντα θεσπίσαντες, ἡ δὲ ἤ νῦν γίνεται· προφήτας δὲ αὐτοὺς καλοῦσιν. Οὗτοι μόνον τὸ ἀληθὲς καὶ εἶδον καὶ ἐξεῖπον ἀνθρώποις, μήτ' εὐλαβηθέντες μήτε ἡδυσωπηθέντες τινὰ, μὴ ἡττημένοι δόξης, ἀλλὰ μόνον ταῦτα εἰπόντες, ἡ ἴκουσαν καὶ ἡ εἶδον ἀγίῳ πληρωθέντες πνεύματι. Συγγράμματα ἡ δὲ αὐτῶν ἔτι καὶ νῦν διαμένει, καὶ ἔστι ἐντυχόντα τούτοις πλείστον ἡ ὠφεληθῆναι καὶ περὶ ἀρχῶν καὶ περὶ τέλους καὶ ὧν χρὴ εἰδέναι τὸν ἡ φιλόσοφον, πιστεύσαντα ἐκείνοις».

(2) Αὐτόθι, κεφ. η'.

φιλοσόφων, οἵτινες ἐκ τῶν φιλοσοφικῶν σχολῶν, ὡς ἐκεῖνος, ἀποσκιρτήσαντες, μετὰ πόθου προσέδραμον εἰς τοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας. Ἐφερον δὲ οἱ ἄνδρες ἐκεῖνοι τὸν φιλοσοφικὸν τρίβωνα οὐχὶ κενοδοξίας, ἢ κουφότητος καὶ ἀργυρολογίας χάριν, ὡς οἱ πλείστοι τῶν κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ἔθνικῶν φιλοσόφων (1), ἀλλ' ὅπως διεγείρωσι τῶν ἀνθρώπων τὴν περιέργειαν εἰς τὸ ἐρωτᾶν καὶ αἰτεῖσθαι πληροφορίας περὶ τῶν δογμάτων τοῦ χριστιανισμοῦ, ὃν οἱ πολέμιοι διέβαλλον ὡς βάρβαρον φιλοσοφίαν· διότι καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς λοιπὰς χώρας, ἔνθα ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς καὶ ἡ ἑλληνικὴ ἐπιστήμη ἤκμαζον, κοινὴ ἐπεκράτει συνήθεια, ἵνα οἱ περιφερόμενοι φιλόσοφοι συναθροίζωσι πλῆθος περιέργων καὶ φιλομαθῶν ἀνθρώπων, οὓς ἐδίδασκον τὰ δόγματα τῆς σχολῆς, εἰς ἣν ἀνήκεν ἕκαστος. Καὶ ἐπειδὴ οὗτοι ἐν ἐκάστη τῶν πόλεων, ἐν ἣ ἦ πρὸς καιρὸν τὰς διατριβὰς ἐποιοῦντο, πολλοὺς μάλιστα ἐκ τῶν νέων εἴλκον ἀκροατὰς, ὅπουδ' ἴποτε ἂν ἐνεφανίζοντο, εἴτε ἐν τῇ ἀγορᾷ, εἴτε ἐν ταῖς δημοσίαις συναθροίσεσι, εἴτε ἐν τοῖς κοινοῖς περιπάτοις (2)· διὰ τοῦτο καὶ οἱ χριστιανοὶ φιλόσοφοι σκόπιμον ἐνόμιζον

(1) Τατιαν. πρὸς Ἑλληνας. κεφ. ιθ'. «Οἱ παρ' ἡμῖν φιλόσοφοι τοσοῦτον ἀποδέουσι τῆς ἀσκήσεως, ὥστε παρὰ τοῦ Ῥωμαίων βασιλέως ἐτησίους χρυσοῦς ἑξακοσίους λαμβάνειν τινὰς εἰς οὐδὲν χρήσιμον, ὅπως μὴδὲ τὸ γένειον δωρεὰν καθειμένον αὐτῶν ἔχωσιν». — Λουκιαν. Ἰκαρομεν. κεφ. κθ'. «Γένος γάρ τι ἀνθρώπων ἐστὶν οὐ πρὸ πολλοῦ τῷ βίῳ ἐπιπολάζον, ἀργὸν, φιλόνεικον, κενόδοξον, ὀξύχολον, εὐπόλιχον, ὑπόμωρον, τετυφωμένον, ὕβρεως ἀνάπλεων. . . . Ὄνομα ἡμεῖς τὴν ἀρετὴν περιθέμενοι καὶ τὰς ὀφρῦς ἐπάραντες καὶ πώγωνας ἐπισπασάμενοι, περιέρχονται ἐπιπλάστῳ σχήματι κατάπτυστα ἡθῆ περιτέλλοντες». Καὶ κεφ. λ'. «Πρὸς μὲν τοὺς μαθητὰς καρτερίαν ἡμῶν καὶ σωφροσύνην ἐπαινοῦσι καὶ πλούτου καὶ ἡδονῆς καταπτύουσι, ἡμῶν δὲ καὶ καθ' ἑαυτοὺς γενόμενοι, τί ἂν λέγοι τις, ὅσα μὲν ἔσθλουσι, ὅσα δὲ ἀφροδισιάζουσιν, ὅπως δὲ περιλείχουσι τῶν ὀβολῶν τὸν ῥύπον;»

(2) Τὴν καθιερωμένην συνήθειαν τοῦ συναθροίζεσθαι περὶ τοὺς νεωστὶ εἰς πόλιν τινὰ ἐλθόντας φιλοσόφους βεβαιοῦσι πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ οἱ ἐξῆς λόγοι Ἰουστίνου τοῦ φιλοσόφου καὶ μάρτυρος (αὐτόθι, κεφ.

τὸ φέρειν τὸν φιλοσοφικὸν τρίβωνα, ἵνα διεγείροντες ὡς ἐκ τοῦτου τὴν περιέργειαν τῶν ἀνθρώπων πρόσφορον λαμβάνωσιν ἀφορμὴν τοῦ διδάσκειν αὐτοὺς τὰ θεῖα τοῦ χριστιανισμοῦ δόγματα.

Γ'. Δόξα τοῦ Ἰουστίνου περὶ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καθ' ἑαυτὴν καὶ ἐν σχέσει πρὸς τὴν χριστιανικὴν θεολογίαν.

Ἐν τῷ χριστιανικῷ φιλοσοφικῷ τοῦ Ἰουστίνου συστήματι οὐσιωδέστατη ὑπάρχει ἡ ἔρευνα καὶ ἡ ἐξέτασις δύο τινῶν πρὸ πάντων ζητημάτων· ὃ ἐστὶ· πρῶτον μὲν τὸ τί ὁ χριστιανὸς οὗτος φιλόσοφος ἐφρόνει περὶ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καθ' ἑαυτὴν, ἔπειτα δὲ τὸ τί ἐδόξαζε περὶ αὐτῆς ἐν σχέσει πρὸς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν. Ἄλλ' ὁμολογητέον ὅτι ἡ ἀνάπτυξις τῶν ζητημάτων τούτων, καὶ περ ὡς πρὸς τὴν ὅλην ἐπιστημονικὴν κατάταξιν τῆς ἐκθέσεως τοῦ φιλοσοφικοῦ τοῦ Ἰουστίνου συστήματος λίαν χρήσιμος οὖσα, ἐργώδης ὁμως ἀποβαίνει τῷ ἐπιχειροῦντι καὶ σχεδὸν δυσκατόρθωτος, δι' ἄλλους τε λόγους καὶ κυρίως διότι αὐτὰ τοῦ συγγραφέως τὰ συγγράμματα, ἐξ ὧν μόνον ἔχει τις νὰ ἀρυσθῇ τὰς ἀποδείξεις περὶ τῶν δοξῶν αὐτοῦ ὡς πρὸς τὰ ἀνωτέρω, καὶ αὐτὰ, λέγομεν, διὰ τὴν ἄκραν ἀνομοιότητα τοῦ σκοποῦ, πρὸς ὃν ἐγράφησαν, ἔτι μᾶλλον δυσχερέστερον ἀπεργάζονται τὸ ἔργον· διότι ἐν μὲν τῷ διαλόγῳ αὐτοῦ πρὸς Τρύφωνα τὸν Ἰουδαῖον καὶ ἐν τῷ προτρεπτικῷ πρὸς Ἑλληνας, ἐν οἷς ὁ Ἰουστίνος, ἐξελέγχων τῆς εἰδωλολατρίας τὰς πλάνας καὶ ἀντικρούων καὶ πολεμῶν τὸν ἔθνισμὸν, ἐπιθετικῶς ὡς εἰκὸς, καταλαμβάνει θέσιν, ἀποφαίνεται καταφρονητικῶς περὶ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, καὶ σπουδάζει νὰ σμικρύνῃ ὡς οἶόν τε τὴν ἀξίαν αὐτῆς. Ἐν δὲ ταῖς δύο Ἀπολο-

»α.). «Περιπατοῦντί μοι ἔωθεν ἐν τοῖς τοῦ ξυστοῦ περιπάτοις συναντήσας τις μετὰ τῶν ἄλλων· φιλόσοφε, χαῖρε, ἔφη. Καὶ ἅμα εἰπὼν αὐτοῦ ἐπιστραφεὶς συμπεριεπάτει μοι· συνεπέστρεφον δ' αὐτῷ καὶ οἱ φίλοι αὐτοῦ. Κάγῳ ἔμπαλιν προσαγορεύσας αὐτόν· τί μάλιστα; ἔφη. Ὅδὲ κτλ.»

γίαις, ἐν αἷς ὑπερασπίζων τὸν χριστιανισμὸν ἀμυντικὴν ὄλως κατέχει θέσιν, διαλέγεται εὐνοϊκώτατα περὶ τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ παντὶ σθένει προσπαθεῖ νὰ δείξῃ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Μάρκον τὸν Δυρῆλιον ὅτι ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τῇ ἐλληνικῇ πλεῖστα ὅσα δόγματα ὑπάρχουσι συγγενῆ ὄλως καὶ σύμφωνα πρὸς τὴν χριστιανικὴν φιλοσοφίαν.

Ἐκ τούτων δὲ δῆλον ὅτι ἤ τε περὶ ἐλληνικῆς φιλοσοφίας καθ' ἑαυτὴν δόξα τοῦ Ἰουστίνου καὶ τὸ φρόνημα αὐτοῦ περὶ αὐτῆς ἐν σχέσει πρὸς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν δὲν συμφωνοῦσι πανταχοῦ τῶν συγγραφῶν αὐτοῦ πρὸς ἄλληλα· διὸ ἡ ἀπόπειρα τοῦ καταρτίσαι ὠρισμένον διδασκαλίας τύπον τοῦ χριστιανοῦ τούτου φιλοσόφου ὡς πρὸς τὰ εἰρημένα ζητήματα πρὸς πολλὰς ἐν πολλοῖς προσκρούει δυσχερείας, ὡς εἴρηται ἀνωτέρω. Καί τοσοῦτω μᾶλλον, καθ' ὅσον τὸν φιλόσοφον Ἰουστίνον, ὡς καὶ πάντας τοὺς μετ' αὐτὸν χριστιανοὺς ἀπολογητάς, εἰς τὸ συγγράφειν παρῶρμα οὐχὶ τοσοῦτον ὁ ἀπλοῦς τῆς ἐπιστήμης ζῆλος, ὅσον τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ἢ ἀνάγκη, ἧς ἕνεκα πάσαις αὐτῶν ταῖς γνώσεσι ταῖς ἐπιστημονικαῖς ἐχρῶντο τοιοῦτω τρόπῳ, ὥστε ἐξ αὐτῶν νὰ προκύπτῃ ἄμεσος εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ὠφέλεια. Καί τοι δὲ ταῦτα οὕτως ἔχουσιν, ἀλλ' ὅμως πειρατέον.

Ὁ Ἰουστίνος δογματίζει ὅτι ὁ ἀνθρώπινος νοῦς διὰ τῆς ἐμφύτου αὐτῷ περὶ Θεοῦ δόξης δύναται μὲν ἐξ οἰκείας δυνάμεως ἀμυδρῶς πῶς νὰ νοήσῃ τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ, τὸ ἐνιαῖον αὐτοῦ, καὶ τοὺς καθολικοὺς τοῦ κυβερνᾶν ἠθικοὺς αὐτοῦ νόμους (1), ἀλλ' ὅμως εἰς τελείαν αὐτοῦ γνῶσιν νὰ ἀνυψωθῆ εἶναι αὐτῷ ὄλως ἀμήχανον (2) ἄνευ τῆς χάριτος τοῦ ἁγίου πνεύ-

(1) Ἀπολογ. Β'. κεφ. ιγ'. «Οἱ συγγραφεῖς πάντες διὰ τῆς ἐνούσης ἐμφύτου τοῦ λόγου σποραῖς ἀμυδρῶς ἐδύναντο ὁρᾶν τὰ ὄντα». Παρβλ. Διαλ. πρὸς Τρύφ. κεφ. δ'.

(2) Λόγ. πρὸς Ἑλλ. κεφ. λς'. «Εἰ δὲ ἡ τάληθοῦς εὔρεσις ὄρος ἢ τις λέγεται παρ' αὐτοῖς φιλοσοφίας, πῶς οἱ τῆς ἀληθοῦς μὴ τυγχάνοντες γνώσεως τοῦ τῆς φιλοσοφίας ὀνόματος εἰσὶν ἄξιοι; Εἰ γὰρ ὁ πτῶν παρ' ὑμῖν σοφῶν σοφώτατος Σωκράτης, ὡς αὐτοὶ φατε, . . .

ματος (1) καὶ τῆς τοῦ λόγου συνεργείας. Πρώτη λοιπὸν κατ' αὐτὸν διαυγῆς πηγὴ, ἐξ ἧς ἀρύεται ὁ ἀνθρώπος τὴν καθαρὰν καὶ ἀληθῆ περὶ Θεοῦ γνῶσιν εἶναι ὁ λόγος καὶ τὸ ἅγιον πνεῦμα. Ταύτης δὲ τῆς τοῦ λόγου καὶ τοῦ Πνεύματος χάριτος κατέστησαν μέτοχοι καὶ πρὸ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἐλεύσεώς τινες, διότι ὁ λόγος μετεδίδου αὐτοῖς ἐκ τῆς ἑαυτοῦ σοφίας μέρος, ἐξ οὗ οὗτοι ἐν μέρει ἔγνωσαν τὴν ἀλήθειαν. «Ὅσα γὰρ, λέγει, καθ' ὅσον αἰεὶ ἐφθέγγαντο καὶ εὔρον οἱ φιλοσοφῆσαντες ἢ νομοθετήσαντες, κατὰ λόγου μέρος εὐρέσεως καὶ θεωρίας ἐστὶ πονηθέντα αὐτοῖς. Ἐπειδὴ δὲ οὐ πάντα τὰ τοῦ λόγου ἐγνώρισαν, ὅς ἐστι Χριστὸς, καὶ ἐναντία ἑαυτοῖς πολλάκις εἶπον. Καὶ οἱ προγεγενημένοι τοῦ Χριστοῦ κατὰ τὸ ἀνθρώπινον, λόγῳ πειραθέντες τὰ πράγματα θεωρῆσαι καὶ ἐλέγξαι, ὡς ἀσεβεῖς καὶ ὑπερίεργοι εἰς δικαστήρια ἤχθησαν· ὁ πάντων δὲ αὐτῶν εὐτανώτερος πρὸς τοῦτο γενόμενος Σωκράτης τὰ αὐτὰ ἡμῖν ἐνεκλήθη (2)». Καὶ οὐ μόνον δὲ ἐξοχοὶ τινες ἄνδρες πρὸ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἐμφανίσεως ἠξιώθησαν τῆς τοῦ λόγου χάριτος, ἀλλὰ καὶ σύμπασα καθόλου ἡ ἀνθρωπότης μετέσχε τοῦ λόγου· διὸ καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ βιώσαντες χριστιανοὶ εἶναι, καθ' ὅσον ἄθεοι ἐνομίσθησαν (3). Ἐκ τούτων δὲ ἐξάγει εὐχερῶς ὁ Ἰουστίνος θεωρίαν τινὰ, ἣν τοσοῦτον περιπαθῶς ἐσπούδαζε νὰ καταστήσῃ καταληπτὴν τοῖς σοφοῖς τῶν Ἑλλήνων, ὅπως ἡ δυσμένεια αὐτῶν πρὸς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν καὶ ἡ καταφρόνησις μετατραπῆ εἰς εὐμένειαν καὶ ἐκτίμησιν δικαιοτέραν. Ἡ θεωρία

»ὁμολογεῖ μὴδὲν εἰδέναι, πῶς οἱ μετ' αὐτὸν καὶ τὰ ἐν οὐρανοῖς ἐπηγέλλοντο εἰδέναι».

(1) Ὁρ. ἀνωτ. σημ. 8.

(2) Ἀπολ. Β'. κεφ. ι'.

(3) Ἀπολ. Α'. κεφ. μζ'. «Τὸν Χριστὸν πρωτότοκον τοῦ Θεοῦ εἶναι ἐδιδάχθημεν καὶ προεμηνύσαμεν λόγον ὄντα, οὗ πᾶν γένος ἀνθρώπων μετέσχε. Καὶ οἱ μετὰ λόγου βιώσαντες χριστιανοὶ εἰσι, καθ' ὅσον ἄθεοι ἐνομίσθησαν, οἷον ἐν Ἑλλήσι μὲν Σωκράτης καὶ Ἡράκλειτος καὶ οἱ ὅμοιοι αὐτοῖς· ἐν βαρβάροις δὲ Ἀβραὰμ καὶ Ἀναβίας καὶ Ἀζαρίας καὶ Μισαήλ καὶ Ἠλίας καὶ ἄλλοι πολλοί».

αὕτη εἶναι ἡ ἐξῆς· ὅτι δηλαδὴ πᾶν ὅ,τι ἡ τῶν Ἑλλήνων φιλοσοφία ὑγιὲς ἔχει καὶ ὀρθὸν καὶ σεμνὸν συμφωνεῖ πληρέστατα πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, καθ' ὅσον ἐκ ταύτης ἐπήγαγεν (1).

Δευτέρα δὲ πηγή, ἐξ ἧς οἱ τῶν Ἑλλήνων σοφοὶ ἠρύοντο κατὰ τὸ ἐφικτὸν αὐτοῖς τὰς φιλοσοφικὰς ἀληθείας, ὑπῆρξεν ἡ ἁγία Γραφή, ἣν κατὰ Ἰουστίνον ἐγνώρισαν καὶ ἐμελέτησαν, εἰς Αἴγυπτον ἀποδημήσαντες, Ὀρφεὺς καὶ Ὀμηρος οἱ ποιηταί, Σόλων ὁ νομοθέτης, Πυθαγόρας καὶ Πλάτων οἱ φιλόσοφοι, καὶ ἄλλοι τοιοῦτοι συχνοί (2). Αὐτὸς μάλιστα ὁ δαιμόνιος, ὁ μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων σοφῶν θειότατος Πλάτων, ὁ οἶονεὶ θεοφορούμενος, ἐξ αὐτῆς ἐδανείσθη τὰ πλεῖστα τῶν τῆς φιλοσοφίας αὐτοῦ δογμάτων· οἷον τὸ περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς, τὸ περὶ τῆς μελλούσης κρίσεως καὶ ἀνταποδόσεως τῶν ἐν τῷ βίῳ πεπραγμένων, καὶ ἄλλα. Ἔτι δὲ καὶ αὐτὸ τὸ δόγμα τῆς μετὰ θάνατον ἀναστάσεως τῶν σωμάτων, ὅπερ παρὰ τῶν χριστιανῶν πιστευόμενον καὶ κηρυττόμενον καθίστατο τοῖς Ἑλλησι φιλοσόφοις λίθος προσκόμματος καὶ πέτρα σκανδάλου, καὶ αὐτὸ ἔτι κατέταξεν ἐν τῇ ἑαυτοῦ φιλοσοφίᾳ ὁ Πλάτων, ἐκ τῆς ἁγίας Γραφῆς λαβὼν (3). Πρὸς τούτοις ἐκ τῆς αὐτῆς διαυγοῦς πηγῆς ὁ αὐτὸς φιλόσοφος παρέλαβε κατ' Ἰουστίνον καὶ τὴν περὶ ἁγίου πνεύματος διδασκαλίαν, ἣν μετενεγκὼν εἰς τὸ φιλοσοφικὸν αὐτοῦ σύστημα μετέβαλε κατὰ τύπον, ἵνα μὴ ἐξελεγχθῆ

(1) Ἀπολ. Β'. κεφ. ιγ'. «Ὅσα οὖν παρὰ πᾶσι καλῶς εἴρηται, ἡμῶν τῶν χριστιανῶν ἐστίν».

(2) Αὐτόθι, κεφ. ιδ'.

(3) Λογ. πρὸς Ἑλληνας. κεφ. κζ'. «Ἐνταῦθά μοι δοκεῖ ὁ Πλάτων οὐ μόνον τὸν περὶ κρίσεως παρὰ τῶν προφητῶν μεμαθηκέναι λόγον, ἀλλὰ καὶ τὸν περὶ τῆς ἀπιστουμένης παρ' Ἑλλησιν ἀναστάσεως. Τὸ γὰρ μετὰ σώματος κρίνεσθαι τὴν ψυχὴν φῆσαι, οὐδὲν ἕτερον δηλοῖ, ἢ ὅτι τῷ περὶ τῆς ἀναστάσεως ἐπίστευσε λόγῳ... Ἐν Αἰγύπτῳ ταῖς τῶν προφητῶν ἐντυχῶν μαρτυραῖς ὁ Πλάτων καὶ τὴν περὶ τῆς τοῦ σώματος ἀναστάσεως δεξάμενος διδασκαλίαν, μετὰ τοῦ σώματος τὴν ψυχὴν κρίνεσθαι διδάσκει».

ἀσεβῶν εἰς τὰ πάτρια. αἰεὶ δέ τις καὶ περὶ τῆς ἄνωθεν παρὰ θεοῦ κατιούσης ἐπὶ τοὺς ἁγίους ἄνδρας δωρεᾶς, ἣν πνεῦμα ἁγίον ὀνομάζουσιν οἱ ἱεροὶ προφῆται, ἀκριβῶς σκοπεῖν ἐθέλοι, νεῦροι ἂν καὶ ταύτην ὑπὸ Πλάτωνος ἐν τῷ πρὸς Μένωνα λόγῳ δι' ἑτέρου ὀνόματος κηρυττομένην· δεδιῶς γὰρ τὴν τοῦ θεοῦ δωρεάν πνεῦμα ἁγίον ὀνομάζειν, ἵνα μὴ δόξη τῇ τῶν προφητῶν ἐπόμενος διδασκαλίᾳ ἐχθρὸς Ἑλλήνων εἶναι, τὸ μὲν ἄνωθεν αὐτὸ παρὰ θεοῦ κατιέναι ὁμολογεῖ, οὐ μὴν πνεῦμα ἁγίον, ἀλλ' ἀρετὴν ὀνομάζειν αὐτὸ ἡξίου (1)».

Ταῦτα δὲ πάντα συγκεφαλαιούμενος ὁ Ἰουστίνος πορίζεται τὴν κεφαλαιωδέστατην αὐτοῦ θεωρίαν, δι' ἧς ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία εἰς ἄκρον ὑπ' αὐτοῦ γεραιρομένη παρίσταται οὐχὶ ὡς ἀλλοτρία καὶ δυσμενὴς τῇ χριστιανικῇ θρησκείᾳ, ἀλλὰ τούναντίον ὡς συγγενὴς καὶ φίλη. Ἐπειδὴ δὲ ἑκατέρωθεν ἐκ τῆς αὐτῆς ἀναβλύζει πηγῆς, ἡ ἐνιαχοῦ ὑφισταμένη μεταξὺ αὐτῶν ἐναντιότης εἶναι κατ' αὐτὸν οὐχὶ οὐσιώδης, ἀλλὰ φαινομένη. Προῆλθε δὲ αὕτη ἐκ τῶν ἐξῆς· ὅ ἐστιν, ἐπειδὴ ἕκαστος τῶν Ἑλλήνων σοφῶν, ὅτε ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς τὰ δόγματα ἦντλει, ἄλλως διατεθειμένος ἐτύγγανε, διὰ τοῦτο συνέβη ἵνα τὰ ὑπ' αὐτῶν διατυπωθέντα συστήματα, καὶ περ κατ' οὐσίαν τὰ αὐτὰ ὄντα, διαφέρωσι κατὰ τὸν τύπον καὶ ἀλλήλων καὶ αὐτῆς τῆς πρώτης πηγῆς (2). Καὶ τοιαῦται μὲν ἐν συνόψει αἱ περὶ ἑλληνικῆς φιλοσοφίας κρίσεις τοῦ Ἰουστίνου, ἐξετάζοντος αὐτὴν καθ' ἑαυτήν.

Ἄλλ' ἴδωμεν πῶς ὁ χριστιανὸς οὗτος φιλόσοφος ἀποφαίνεται περὶ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἐν σχέσει πρὸς τὸν χριστιανισμόν.

Ἐν πρώτοις ρητέον ὅτι ἅπασα ἡ ἀξία, ἣν ὁ Ἰουστίνος δίδωσι τῇ ἑλληνικῇ φιλοσοφίᾳ, καταπίπτει παρευθὺς, ὅταν ὁ μάρτυς, χριστιανοῦ ἀπολογητοῦ ἀναλαβὼν τάξιν, καὶ ἐκ πε-

(1) Αὐτόθι, κεφ. λα'.

(2) Ἀπολ. Β'. κεφ. ιγ'. «Ὁμολογῶ οὐχ' ὅτι ἀλλοτρία ἐστὶ τὰ Πλάτωνος δόγματα τοῦ Χριστοῦ, ἀλλ' ὅτι οὐκ ἐστὶ πάντῃ ὅμοια, ὡς περ οὐδὲ τὰ τῶν ἄλλων, Στωϊκῶν τε καὶ ποιητῶν καὶ συγγραφέων».

ριωπῆς ὅλως χριστιανικῆς τὰ ὄντα περισκοπῶν, παραβάλλη αὐτὴν καὶ συγκρίνη πρὸς τὴν ἀπόλυτον χριστιανικὴν ἀλήθειαν. Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἡ τέως φαινομένη αὐτῷ λαμπρὰ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἀΐγλη ἐπισκιάζεται· τὸ φέγγος αὐτῆς ἀμαυροῦται, καὶ τὸ ὕψος αὐτῆς παρίσταται πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ χθαμαλὸν λίαν καὶ ταπεινότατον. Διὸ ἐκ τῆς ἀσυγκρίτου διαφορᾶς οἶονεὶ ἐκπληττόμενος ἀναφωνεῖ γηθοσύνως· «*Μεγαλειότερα μὲν οὖν πάσης ἀνθρωπείου διδασκαλίας φαίνεται τὰ ἡμέτερα* (1)». Οὕτω λοιπὸν σμικρὰν καὶ ταπεινὴν τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν ὁ Ἰουστίνος ἐκ τῆς συγκρίσεως ὑπολαμβάνων, καὶ τοὺς ἰδρυτὰς αὐτῆς κατ' ἀνάγκην σμικροὺς καὶ ταπεινοὺς ὑπελάμβανε, καὶ μὴ διαφέροντας κατὰ τὴν νόησιν τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων, εἰ καὶ παρὰ πάντων οὗτοι ὡς θεσπέσιοι ἐξυμνοῦντο καὶ δαιμόνιοι καὶ θεοφορούμενοι. Διὸ λέγει· «*Εἰ δὲ ἢ τὰ ληθοῦς εὔρεσις ὅρος τις λέγεται παρ' αὐτοῖς φιλοσοφίας, ἢ πῶς ἢ τῆς ἀληθοῦς μὴ τυγχάνοντες γνώσεως τοῦ τῆς φιλοσοφίας ὁνόματός εἰσιν ἄξιοι;* (2) κ.τ.λ.» Ἐκ τούτου δὲ πάντα κατ' αὐτὸν τὰ τῶν φιλοσόφων δόγματα, τὰ τοσοῦτον διὰ τῆς ἐμμελείας καὶ καλλιπείας τετορνευμένα, εἶναι ἀγνοίας καὶ ἀπάτης μεστὰ (3), καὶ οὐδὲν ἐξ αὐτῶν ἀληθὲς οὐδ' ὑγιὲς δύναται τις νὰ διδαχθῇ. Ὡς δεῖγμα δὲ τῆς τῶν φιλοσόφων ἀγνοίας, καὶ ὡς ἀπόδειξιν τοῦ ὅτι ἀδυνατοῦσι νὰ εὔρωσι τῇ τοῦ ἰδίου νοῦ δυνάμει τὴν ἀλήθειαν, ἣν ἕκαστος ἐξ αὐτῶν μεγαλαυχῶν καὶ βρενθυόμενος ἀνακηρύττει ἐν μόνῳ τῷ φιλοσοφικῷ αὐτοῦ συστήματι ὑπάρχουσιν, ὡς ἀπόδειξιν τούτου, λέγομεν, φέρει ὁ Ἰουστίνος τὰς ποικίλας καὶ μεγάλας ἀντιφάσεις, εἰς ἃς πάντες οὗτοι ὁμοίως περιπίπτουσι καὶ πρὸς ἀλλήλους καὶ πρὸς ἑαυτὸν ἕκαστος· καὶ οὐ μόνον ὡς πρὸς τὰ ἐπουσιώδη τῶν δογμάτων, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὰ οὐσιώδη καὶ ὡς πρὸς αὐτὰς ἔτι τὰς ἀρχάς (4). Τούτου δ' ἕνεκα καὶ αὐτὸς ἀνακη-

ρύττει ἑαυτὸν καταφρονητὴν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, καὶ τοὺς ἄλλους παραινεῖ νὰ ἀπέχωνται τῆς ἀναγνώσεως τῶν συγγραμμάτων τῶν φιλοσόφων. «*Μηδεὶς τῶν εὖ φρονούντων προτέραν πῆγείσθω τῆς ἑαυτοῦ σωτηρίας τὴν τούτων εὐγλωττίαν, ἀλλὰ ἢ κατὰ τὴν παλαιὰν ἐκείνην ἱστορίαν, κηρῷ τὰ ὦτα φραζάμενος, τὴν ἐκ τῶν Σειρήνων αὐτῶν ἐνοχλοῦσαν ἠδεῖαν φευγέτω ἢ βλάβῃν. Οἱ γὰρ προειρημένοι ἄνδρες ὡς περ δέλεαρ τὴν εὐγλωττίαν προἰσχύμενοι, πολλοὺς ἀπάγειν τῆς ὀρθῆς θεοσεβείας ἢ προήρηται* (1)». Ἀντὶ δὲ τῆς ἐκείνων μελέτης συνίστησιν ὁ Ἰουστίνος τὸ ἐγκύπτειν εἰς τὴν σπουδὴν τῶν προφητικῶν βιβλίων, καὶ ὡς παλαιότερων, καὶ ὡς ἀπηλλαγμένων τοῦ ψεύδους καὶ τῆς ἀνθρωπίνης ἀπάτης, ἅτε δὴ συντεταγμένων ἐκ θείας ἐπιπνοίας καὶ χάριτος (2).

ἄρχας τοὺς ἀριθμοὺς καὶ τὰς συμμετρίας καὶ τὰς ἐν αὐτοῖς ἀρμονίας ἢ καλεῖ, τὰ τ' ἐξ ἀμφοτέρων σύνθετα στοιχεῖα... Ἐπίκουρος Νεοκλέους ἢ Ἀθηναῖος ἀρχὰς τῶν ὄντων σώματα λόγῳ θεωρητὰ εἶναι λέγει, ἀμέτοχα κενοῦ, ἀγέννητα, ἀφθαρτα, οὔτε θραυσθῆναι δυνάμενα οὔτε διαπλασιν ἐκ τῶν μερῶν λαβεῖν οὔτε ἀλλοιωθῆναι, διὰ τοῦτο καὶ λόγῳ θεωρητὰ. Ἐμπεδοκλῆς Μήτωνος ὁ Ἀκραγαντίνος τέσσαρα στοιχεῖα, πῦρ, ἀέρα, ὕδωρ, γῆν· δύο δὲ ἀρχικὰς δυνάμεις, φιλίαν τε καὶ νεῖκος, ὧν ἡ μὲν ἔστιν ἐνωτικὴ, τὸ δὲ διαίρειτον... Πλάτων, ὡς ἄνωθεν κατεπεληλυθὼς καὶ τὰ ἐν οὐρανοῖς ἅπαντα ἀκριβῶς ἑωρακώς, τὸν ἄνω πτάτω θεὸν ἐν τῇ πυρῷδεὶ οὐσίᾳ εἶναι λέγει. Ἀριστοτέλης δὲ ἐν τῷ πρὸς Ἀλέξανδρον τὸν Μακεδόνα λόγῳ σύντομόν τινα τῆς ἑαυτοῦ φιλοσοφίας ἐκτιθέμενος ὅρον, σαφῶς καὶ φανερῶς τὴν Πλάτωνος ἀναιρεῖ δόξαν, οὐκ ἐν τῇ πυρῷδεὶ οὐσίᾳ τὸν θεὸν εἶναι λέγων, ἀλλὰ πέμπτον αἰθέριόν τι καὶ ἀμετάβλητον ἀναπλάττων σῶμα, ἐν τούτῳ αὐτὸν εἶναι φησιν... Ὁρᾷτε τοίνυν τὴν ἀταξίαν τῶν παρ' ὑμῖν νομισθέντων γεγενῆσθαι σοφῶν, οὓς διδασκάλους ὑμῶν τῆς θεοσεβείας γεγενῆσθαι φατε;»

(1) Αὐτόθι, κεφ. λγ'.

(2) Αὐτόθι, κεφ. η'. «*Οὐκοῦν ἐπειδὴ περ οὐδὲν ἀληθὲς περὶ θεοσεβείας ἢ παρὰ τῶν ὑμετέρων διδασκάλων μανθάνειν ἔστι δυνατόν... ἀκόλουθον ἢ ἡγοῦμαι ἀνελθεῖν ἐπὶ τοὺς ἡμετέρους προγόνους, τοὺς καὶ τοὺς χρόνους τῶν παρ' ὑμῖν διδασκάλων πολλῷ προειληφότας καὶ μηδὲν ἀπὸ τῆς εἰδίας αὐτῶν φαντασίας διδάξαντας ἡμᾶς, μηδὲ πρὸς ἀλλήλους διενεχθέντας ἢ τὰ ἀλλήλων ἀνατρέπειν πειρωμένους, ἀλλ' ἀφιλονείκως καὶ ἀστα-*

(1) Αὐτόθι, κεφ. ι'.

(2) Λόγ. πρὸς Ἑλλ. κεφ. λς'. παρὸλ. σελ. 372. στμ. 2.

(3) Αὐτόθι, κεφ. ιβ'.

(4) Αὐτόθι, κεφ. δ'. «*Ἀφ' ἑτέρας ἀρχῆς Πυθαγόρας Μνησάρχου Σάμιος*

Ἄν λοιπὸν ἐκ τούτων τοῦ Ἰουστίνου τῶν λόγων, ἄνευ βασάνου αὐστηρᾶς κρινομένων, ἐπορίζετό τις τὸν καθολικὸν τύπον τῆς δόξης αὐτοῦ περὶ τῆς σχέσεως τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας πρὸς τὴν χριστιανικὴν θεολογίαν, ἔμελλε κατ' ἀνάγκην νὰ ὑπολάβῃ ὅτι ἡ μὲν ἑλληνικὴ φιλοσοφία διετέλει μακρὰν καὶ πόρρω ἰσταμένη τῆς θεολογικῆς τοῦ Ἰουστίνου λέσχης, αὐτὸς δὲ οὗτος ὁ χριστιανὸς φιλόσοφος ἐν τῇ κατασκευῇ τῶν θεολογικῶν αὐτοῦ θεωρημάτων οὐδὲν ἐξ αὐτῆς ἠρύσατο δόγμα, οὔτε ἤψατο αὐτῆς οὐδὲ καὶ ἄκρω δακτύλῳ. Ἐάν τις ὅμως, μὴ ἀρκούμενος εἰς τὰ ἐξωτερικὰ τοῦ λόγου σχήματα, ὄμματι ἐταστικωτέρῳ εἰσδύσῃ εἰς τὸν ἐσωτερικὸν νοῦν τῆς διδασκαλίας ἐκείνου, μέλλει πάντως νὰ ἀνακαλύψῃ οὐ μόνον χροιάν τινα ἐν αὐτῷ φιλοσοφικῇ, ἀλλὰ συνάφειαν τοιαύτην, συγχρωτισμὸν τοιοῦτον καὶ σχέσιν τοσαύτην, ὥστε οὐδὲν θέλει δυνηθῆναι νὰ εὔρη μεταξὺ ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ χριστιανικῆς θεολογίας ὄριον διαστέλλον τὴν μὲν τῆς δέ.

Δ'. Περὶ τοῦ κύρους τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἰουστίνου.

Ὁ Ἰουστίνος, ἔνεκα τῆς μὴ σταθερᾶς διαστολῆς τῶν ὁρίων τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἀπὸ τῶν τῆς χριστιανικῆς θεολογίας, καὶ ἔνεκα τῆς συμβάσεως παρ' αὐτῷ ὡς ἐκ τούτου ἀναμίξεως τῶν φιλοσοφικῶν δογμάτων πρὸς τὰ χριστιανικά, δὲν πρέπει νὰ νομίζεται ὡς ἀκριβῆς καὶ πιστὸς ἐρμηνευτὴς τοῦ κατὰ τοὺς τότε χρόνους ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἐπικρατοῦντος περὶ θεολογίας φρονήματος. Καὶ τοῦτο δύναται ἀρκούντως, νομίζομεν, νὰ προσδιορίσῃ τὸν βαθμὸν τοῦ κύρους τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ ἐν τῇ θεολογικῇ ἐπιστῇ. Εἰ δέ τις, παρασυρόμενος τυχὸν ἐκ τῶν λογο-

»σιάτως τὴν παρὰ θεοῦ δεξαμένους γνῶσιν, καὶ ταύτην διδάσκοντας
»ἡμᾶς. Οὐτε γὰρ φύσει οὔτ' ἀνθρωπίνῃ ἐννοίᾳ οὕτω μεγάλα καὶ θεῖα γι-
»νώσκειν ἀνθρώποις δυνατόν, ἀλλὰ τῇ ἄνωθεν ἐπὶ τοὺς ἀγίους ἀνδρας
»τηνικαῦτα κατελήθησθε διωρεᾶ, εἰς οὐ λόγων ἐδέησε τέχνης οὐδὲ τοῦ
»ἐριστικῶς τι καὶ φιλονεικῶς εἰπεῖν, ἀλλὰ καθαρὸς ἑαυτοὺς τῇ τοῦ θεοῦ
»πνεύματος παρασχῆναι ἐνεργείᾳ, ἵν' αὐτὸ τὸ θεῖον ἐξ οὐρανοῦ κατιὸν
»πλήκτρον, ὡς περ ὄργανον κιθάρας τινὸς ἢ λύρας τοῖς δικαίοις ἀνδράσι
»χρῶμενον, τὴν τῶν θεῶν ἡμῖν καὶ οὐρανίων ἀποκαλύψῃ γνῶσιν.»

γραφικῶν τοῦ χριστιανοῦ φιλοσόφου σχημάτων, ἀπεδέχετο τὰς ὑπ' αὐτοῦ κατασκευαζομένας θεολογικὰς θεωρίας ὡς ἀληθεῖς ἀπαύγασμα τῆς ὀρθῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας κατὰ τὴν τότε ἐποχὴν, ἔμελλε πάντως νὰ ἀποδώσῃ τῇ διδασκαλίᾳ αὐτοῦ μεῖζον τοῦ προσήκοντος κύρος, τοῦθ' ὅπερ ἀντίκειται τῆς ἀληθείας τῷ γνώμονι· διότι ὁ χριστιανὸς οὗτος θεολόγος καὶ φιλόσοφος, καὶ τοι συνεχῶς διατρανοῖ τὴν ἑαυτοῦ πεποιθήσιν ὅτι ἐν Χριστῷ καινὴ ὄλως παρέστη ἐν τῷ κόσμῳ διδασκαλία, ἀσυγκρίτως τελειότερα πασῶν τῶν τέως φιλοσοφικῶν θεωριῶν, ἅς αὐτὰ τὰ πράγματα ἐξήλεγξαν ἀνεπαρκεῖς καὶ ἀκαταλλήλους πρὸς τὴν ἀληθῆ τῆς ἀνθρωπότητος εὐδαιμονίαν· καίτοι τὴν κατὰ Χριστὸν ταύτην διδασκαλίαν σπουδάζει παντὶ σθένει νὰ διαστείλῃ κατ' ἐξοχὴν τῆς κατὰ Φίλωνα τὸν Ἰουδαῖον διδασκαλίας, ὅστις σκοπὸν προὔτιθετο τὴν ἀνοικοδόμησιν νέας καθολικῆς θρησκείας ἐκ τῶν στοιχείων τῆς παλαιᾶς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας· ἀλλ' ὅμως τὰς καινὰς τοῦ χριστιανισμοῦ ἀληθείας ἀνερευνῶν καὶ ἐξετάζων δὲν ἴστατο αἰείποτε ἐπὶ τῆς προσηκούσης χριστιανικῆς περιωπῆς, οὐδ' ἐπραγματεύετο ταύτας καθ' ἑαυτὰς, ἀλλὰ προσλαμβάνων συνεχῶς ἐκ τε τῶν ἄλλων φιλοσοφικῶν αἱρέσεων καὶ ἐξ αὐτῆς ἔτι τῆς σχολῆς τοῦ Φίλωνα δόγματα, συνεχρῶτιζε, βεβιασμένως μάλιστα πολλάκις, τοῖς δόγμασι καὶ νοήμασι τῆς χριστιανικῆς θεολογίας. Καί τοι δὲ ταῦτα οὕτως ἔχουσι, σημειωτέον καλῶς ὅτι κατὰ τε ἱστορικὸν καὶ ψυχολογικὸν λόγον πάντῃ πάντως ἄτοπον πάλιν ἠθελεν εἶναι τὸ ζητεῖν παρὰ τῶν πρώτων χριστιανῶν διδασκάλων τελείαν συμφωνίαν πρὸς τὰ κατόπιν κοινῶς ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας τεθεσπισμένα δόγματα, καὶ ἔτι ἀτοπώτερον τὸ καταναγκαστικῶς καθυποβάλλειν αὐτοὺς εἰς πλήρη ἄρμονίαν πρὸς τὴν μετὰ ταῦτα ὠρισμένως διατυπωθεῖσαν χριστιανικὴν διδασκαλίαν· διότι οἱ πρῶτοι τῆς Ἐκκλησίας διδάσκαλοι, ἐν οἷς καὶ ὁ Ἰουστίνος, καὶ ἔνεκα τῶν καιρικῶν περιστάσεων καὶ ἔνεκα τῆς μὴ ἐπιστημονικῶς ἔτι διηκριβωμένης χριστιανικῆς θεολογίας, ἠναγκάζοντο οὐ μόνον νὰ διασαφηνίζωσιν ἀπλῶς τὰ χριστιανικά δόγματα, ἀλλ' ἐν πολλοῖς αὐτοὶ οὔτοι τὸ πρῶτον

ἤδη νὰ κατασκευάζωσιν αὐτὰ καὶ διαρρύθμιζωσιν. Ἐν τούτῳ δὲ, ὡς πᾶς τις κατανοεῖ ῥαδίως, ὁ κίνδυνος τοῦ παρεκκλίνειν τῆς γραμμῆς τῆς εὐθείας δὲν ὑπῆρχε σμικρὸς, ἀλλ' οὔτε πάντοτε εὐκόλως φευκτός. Διὸ καὶ ἐκ πάντων ἀνεξαίρετως τῶν ἐκκλησιαστικῶν διδασκάλων, τῶν κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους τῆς Ἐκκλησίας αἰῶνας ἀκμασάντων, καὶ ἐν τοῖς ἐπιφανεστάτοις τῶν θεολόγων κατατασσομένων, πᾶνυ εὐάριθμοι ἴσως συμφωνοῦσι καθ' ὅλα πληρέστατα πρὸς τὴν μετὰ ταῦτα κανονισθεῖσαν ἐκκλησιαστικὴν δογματολογίαν, ἐξ οὗ καταδηλοῦται τὸ βαθμιαῖον καὶ φυσικὸν τῆς ἀναπτύξεως καὶ προόδου τῆς χριστιανικῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης. Ἡ τοιαύτη δὲ βαθμιαία πρόοδος τῆς θεολογίας διδάσκει ἡμᾶς ὅτι ὁ χριστιανισμὸς ἐν μὲν τῇ οὐσίᾳ αὐτοῦ, ὡς ἀπὸ θεοῦ προελθὼν, εἶναι ἀναλλοίωτος καὶ ἀμετάβλητος καὶ σταθερὸς ὡς οἱ νόμοι αὐτοὶ τῆς φύσεως· ἀλλ' ἡ ἱστορικὴ αὐτοῦ ἔννοια, καθ' ἣν ἐξέλαβεν αὐτὸν ἡ ἀνθρωπότης ἐν τῇ σειρᾷ τῶν ἀνακυκλούντων αἰώνων, ὑπόκειται κατὰ φυσικὸν λόγον εἰς τὴν ἀνάγκην τοῦ γίνεσθαι. Ἐν τῷ γίνεσθαι δῆλον ὅτι ἡ ἀρχὴ δὲν εἶναι τὸ τέλος· ὡς καὶ ὁ σπόρος δὲν εἶναι ὁ καρπός. Ὅθεν ἀπὸ τῆς πρώτης ἀρχῆς μέχρι τοῦ τέλους πολλὰ ὑπάρχουσι σημεῖα, ἅτινα ἀποτελοῦσι τὴν βαθμιαίαν τῆς προόδου πορείαν. Ταύτην λοιπὸν τὴν βαθμιαίαν πρόοδον ὤφειλε κατ' ἀνάγκην νὰ ὀδεύσῃ καὶ ὁ χριστιανισμὸς, ἀνθρωπίνως νοούμενος, ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτοῦ ἐν τῷ κόσμῳ πορεία. Ἀλλ' ἐν τῇ βαθμιαίᾳ ταύτῃ προόδῳ δὲν ἔβαινεν εἰρηνικῶς καὶ γαληνιαίως, ἐξ οὗ καὶ τὰ ἐντάλματα αὐτοῦ διαστέλλονται τῶν νεκρῶν τῶν φιλοσόφων δογμάτων· ἀλλ' ὡς μέλλων νὰ κατέχη ἐν τῇ αἰωνία τῆς ἀνθρωπότητος ἱστορίᾳ τὴν ἐπισημοτάτην θέσιν, προὐκάλεσεν, ὡς εἶκός, πάσας τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ τὰς δυνάμεις καὶ ἐνεργείας πρὸς κατανόησιν καὶ ἀποδοχὴν αὐτοῦ. Καὶ διηγέρθησαν μὲν, ὡς ἦν ἐπόμενον, περὶ αὐτοῦ αἱ σφοδρότεραι τῶν λογομαχιῶν καὶ συζητήσεων, αἱ ἐριστικώτεραι τῶν φιλονεικιῶν, καὶ αἱ τολμηρότεραι τῶν ἀμφιβολιῶν· ἀλλ' ὅμως πασῶν τούτων πάντοτε καὶ ἀνεδείχθη καὶ ἀναδειχθήσεται ὑπέρτερος.

N. ΚΑΛΟΓΕΡΑΣ,
Ἀρχιμανδρίτης.

ΠΕΡΙ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΩΝ ὈΡΩΝ.

Ἀνέγνωμεν εὐχαρίστως τὰς παρατηρήσεις τοῦ σοφοῦ Eggert περὶ τῶν ὀνομάτων τῶν νέων ἐπιστημονικῶν ὀργάνων (α).

Πρὸ πολλοῦ εἶχομεν παρατηρήσει τὴν μὴ ὀρθὴν χρῆσιν πολλῶν ὄρων ἐπιστημονικῶν καὶ τὴν τάσιν, ἣν ἔχουσιν οἱ ἐφευρεταὶ πρὸς τὸ ὀνομάζειν αὐτοὶ οὔτοι τὸ ὑπ' αὐτῶν ἐφευρεθὲν ὄργανον, μὴ συμβουλευόμενοι εἰδικούς σοφοὺς, γινώσκοντας τὴν ἐλληνικὴν, ἐξ ἧς συχνάκις λαμβάνονται ἐπιστημονικοὶ ὄροι, διότι αὕτη εἶναι ἐπιτηδεῖα, μᾶλλον ἢ πᾶσα ἄλλη γλῶσσα, πρὸς σχηματισμὸν νέων ὄρων, ἐμφαινόντων διὰ μιᾶς καὶ μόνης λέξεως τὴν χρῆσιν τοῦ ὀργάνου.

Εἰς τὰ παρ' ἡμῶν διδασκόμενα μαθήματα τῆς Φυσικῆς μετεχειρίσθημεν μὲν ὀνόματα ἐπιστημονικὰ ἐν χρήσει παρὰ τοῖς Γάλλοις, ἀλλ' ἐκεῖνα μόνον, ἅτινα δεικνύουσι τὴν ἀληθῆ σημασίαν καὶ ὧν ὁ σχηματισμὸς σύμφωνος πρὸς τοὺς γραμματικούς κανόνας. Τοιαῦτά εἰσι, *θερμόμετρον, βαρόμετρον, ἠλεκτροφόρον, ἠλιοστάτης*, κ.τ.λ. Ὑπάρχουσιν ὅμως ἄλλα, ἅτινα ἠναγκάσθημεν νὰ μεταβάλωμεν πρὸς ἀποφυγὴν παρατηρήσεων σοφῶν ἐλλήνωνιστῶν· ὀφείλομεν δὲ νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι τὸ ἔργον δὲν εἶναι πάντοτε εὐκόλον πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ· ἠκολουθήσαμεν δὲ πρὸς τοῦτο τοὺς ἐξῆς κανόνας.

Α'. Δὲν πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν νέον ὄρον, ἀρχαίου ὄρου ὑπάρχοντος, πρὸς τοῦτο δὲ ὀφείλομεν νὰ ἐξετάσωμεν ἀρχαίους συγγραφεῖς, πραγματευθέντας περὶ ἀντικειμένων παραπλησίων.

Β'. Ἀφ' οὗ βεβαιωθῶμεν, ὅτι ὄρος ἐπιστημονικὸς ὁ ζητούμενος δὲν ὑπάρχει παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, σχηματίζομεν νέον ὄρον σύμφωνον πρὸς τὸ σημαινόμενον καὶ πρὸς τοὺς γραμματικούς κανόνας.

Γ'. Κατάδηλον ὑπάρχει, ὅτι δὲν συγχωρεῖται ἡμῖν τοῖς Ἑλλήσι νὰ προστρέξωμεν εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν, διότι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εὕρωμεν εἰς ταύτην πλεῖόν τι ἢ εἰς τὴν ἐλληνικὴν, ἴσως δὲ ὀλιγώτερον.

(α) Ἰδὲ *Les Mondes* t. XXV. 1871.

Δ'. Εὐδηλον ὑπάρχει, ὅτι ὄροι μικτοὶ τὴν σύνθεσιν, ἦτοι κατὰ τὸ ἥμισυ μὲν λατινικοὶ, κατὰ δὲ τὸ ἕτερον ἥμισυ ἐλληνικοὶ, δὲν ἀπαιτοῦνται ἀναγκαίως, ἀντίκεινται δὲ τῇ εὐαισθησίᾳ.

Ἐνταῦθα σημειοῦμεν τινὰς τῶν ἐπιστημονικῶν ὄρων, δι' ὧν ἀντικαταστήσαμεν τοὺς ἐν χρήσει παρὰ τοῖς Γάλλοις καὶ οὐς παρεδέχθημεν ἄνευ ἀτόπου τινός, τοῦθ' ὅπερ δὲν εἶναι δυνατὸν τοῖς Γάλλοις νῦν, τῆς χρήσεως τῶν μὴ ὀρθῶν ὄρων ἐπικρατούσης.

Ἴδου δὲ τινὲς τῶν ὄρων τούτων.

Saccharimètre καλοῦμεν **σακχαρόμετρον**. **Saccharomètre** ἐπίσης εὐπρόφερτον παρὰ τοῖς Γάλλοις.

Kaleïdoscope καλοῦμεν **εἰδωλοσκόπιον**, ὄργανον δεικνύον εἰδῶλα σωμάτων.

Rheomètre καλοῦμεν **ῥευματόμετρον**, διότι μετρεῖ τὴν ἔντασιν τοῦ ἠλεκτρικοῦ ῥεύματος.

Rheostat καλοῦμεν **ῥευματοστάτην**.

Οἱ δύο οὗτοι ἐλληνικοὶ ὄροι ὑπερτεροῦν κατὰ μίαν συλλαβὴν τοὺς γαλλικούς.

Achromatisme καλοῦμεν **ἀπόχρωσιν**, διότι πράγματι ξεβάφεται ἐκείνο, ὅπερ φέρει πολλὰς βαφάς (α).

Stereoscope καλοῦμεν **στερόσκόπιον** καὶ **στερεοσκόπιον**.

Dextrogyres καλοῦμεν **δεξιόστροφα**, ὅπερ προτιμῶμεν δι' ὅν λόγον οἱ Γάλλοι τὸ **dextrogyres**.

Endosmose, exosmose, καλοῦμεν **διαπίδυσιν**. Ὁ Ἀριστοτέλης λέγει «διὰ τῶν φλεβῶν καὶ τῶν ἐν ἐκάστοις πόρων διαπίδουσα ἢ τροφή, καθάπερ ἐν κεραιμίαις ὠμοῖς τὸ ὕδωρ.» (Περὶ γενέσεως 6, 19 καὶ Μετεωρολογ. 1, 3, 12.)

Τὰ παραδείγματα ταῦτα ἀρκοῦσι πρὸς χρῆσιν τῶν εἰρημένων κανόνων καὶ ἀποφυγὴν ἀκυρολεξιῶν, διότι πολλάκις παραδεδεγμένοι ὄροι δὲν σημαίνουσιν, ὅπερ δεικνύουσι τὰ ὄργανα, ἐφ' ὧν

οὗτοι ἐφαρμόζονται, οἷον **baroscope** εἶναι γενικὸν ὄνομα, ὅπερ δὲν δεικνύει τὸν σκοπὸν τοῦ ὄργανου. Τὸ ὄργανον τὸ φέρον τὸ ὄνομα **baroscope** δὲν ἔχει σκοπὸν νὰ δείξῃ τὸ βᾶρος τῶν σωμάτων, διότι πάντα τὰ σώματά εἰσι βαρέα, οὐδὲ νὰ μετρήσῃ αὐτὸ πρόωρισται. Τούναντίον ἀποβλέπει εἰς ἀποκάλυψιν βάρους, ἢ ἐνεργείας βάρους, ἔνθα δὲν ἐφάνετο τέως ὅθεν ἐκαλέσαμεν τὸ ὄργανον τοῦτο **βαροσημαντήρα**, **βαρογνώμονα**, ὡς εἶπεῖν **βαροαποκαλύπτῃν**.

Θέλομεν ἐπανέλθει εἰς τὴν ἐξέτασιν ταύτην πρὸς συμπλήρωσιν, περιστάσεως τυχούσης.

(Ἐκ τῆς **Revue des Sciences Les Mondes**. p. 667 t. **XXV**. 1871).

Δὲν κρίνομεν ἄπο σκοποῦ, κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην, νὰ ἐπαναλάβωμεν καὶ τὰ ἐξῆς :

«Καὶ αὐτὴ ἡ πλουσιωτέρα γλῶσσα οὐδέποτε εἶναι πλήρης. Εἶναι μὲν δυνατὸν νὰ ὀρισθῶσιν ἀμεταβλήτως οἱ κανόνες τῆς γραμματικῆς, οὐχὶ δὲ καὶ νὰ περιορισθῇ ὁ ἀριθμὸς τῶν λέξεων, ἃς μέλλει νὰ παραδεχθῇ τὸ λεξικὸν αὐτῆς. Τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος προοδεύοντος συνεχῶς, νέα ἀνακαλύψεις, νέα καθεστῶτα ἀναγκάζουσι καθ' ἐκάστην τοὺς ἀνθρώπους νὰ πλάσωσι νέας λέξεις, ἐπειδὴ τοῦ πράγματος μὴ ὑπάρξαντος, ἢ λέξις ἢ δυναμένη νὰ δείξῃ αὐτὸ εἰδικῶς δὲν ἠδύνατο ὡσαύτως νὰ ὑπάρξῃ. Τῆς λέξεως δὲ γεννηθείσης ὑπὸ τῆς ἀνάγκης, εἰσέρχεται ἐν τῇ γλώσσῃ δικαιοματικῶς, ἀφ' ἧς στιγμῆς τὸ πρᾶγμα τίθεται εἰς χρῆσιν. Παράδειγμα ἔστω ἡ σύνθετος μηχανή, δι' ἧς ἀνερχόμεθα εἰς τὴν ἀτμοσφαῖραν. Τῶν ὀνομασιῶν **globe**, **balon**, ἀτελῶς ἐφαρμοζόμενων, εὐρέθη λέξις **aerostat**, ἐπλάσθη δὲ καὶ ἡ λέξις **aeronaute**, δεικνύουσα τὸν ἐπιβάτην, ὅστις κυβερνᾷ αὐτήν.»

(**Revue de Paris**, n° 4. 5eme année 1833. **Sur quelques mots anglais naturalisés français**, par **A. Arnauld de l'Academie**.)

Δ. Σ. ΣΤΡΟΥΜΠΟΣ.

(α) «Ὁ καρπὸς ὑπὸ τῆς πέψεως ἀποχραίνεται» μεταβάλλει (ἀλλάζει) τὸ χεῖμα. Ἀπόχρωσις ἢ ἀφαίρεσις τῆς βαφῆς τοῦ χρώματος (ξεβάψιμον). Λεξ. Α. Γαζῆ.

*Βιβλιοκρισία τοῦ Μαξιμιλιανῶν Μυλλέρου (Max Müller),
ἐκ τοῦ Ἀγγλικῶν μεταφρασθεῖσα.*

Αἱ ἀνακαλύψεις τοῦ διδάκτορος Σχλίεμαν ἐν Τροίᾳ δὲν ἀπέκτησαν ἀκόμη μέχρι σήμερον τὴν σημασίαν, ἧς εἰσιν ἀξίαι. Χωρὶς νὰ εἰσέλθωμεν εἰς τὸ ζήτημα περὶ τῆς ἐποχῆς ἢ τῆς καταγωγῆς τῶν μνημείων, τὰ ὁποῖα εὐνοϊκῆ ὁδηγούμενος τύχη ἀνεκάλυψεν ὁ Δρ. Σχλίεμαν, πρέπει κατ' ἀνάγκην νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἐντελῆς συλλογὴ ἀρχαιοτήτων ἀνεσκάφη, αἵτινες ὡς ἐκ τῆς θέσεως, ἐν ἣ εὐρέθησαν, δύνανται νὰ φωτίσωσι κατὰ τι τὰ περὶ Τροίας καὶ τῶν παραδόσεων αὐτῆς, καὶ αἵτινες, καὶ ἂν ἀποδειχθῶσιν ὅτι εἶναι τι ὅπως διάφορον τοῦ «θησαυροῦ τοῦ Πριάμου», θέλουσιν αἰετοποτε κατέχει τὴν θέσιν αὐτῶν παρὰ τοῖς πολυτιμοτέροις θησαυροῖς, τοῖς ἀποκαλυφθεῖσι κατὰ τὴν ἐνεστῶσαν ἑκατονταετηρίδα ἐν Ἑλλάδι, ἐν Αἰγύπτῳ καὶ ἐν Βαβυλῶνι.

Ἀληθές μὲν ὅτι μόνον ἡ ἀξία αὐτῶν ὡς πρὸς τὸν χρυσὸν καὶ τὸν ἄργυρον δὲν ἀνυψοῦσι τὴν ἱστορικὴν σημασίαν τῶν τρωϊκῶν τούτων ἀρχαιοτήτων, ἀλλ' οὔτε δύνανται νὰ κεντήσωσι τὴν ζηλοτυπίαν ἥττον εὐτυχῶν ἀρχαιολόγων. Ἐὰν ἕκαστον ἐκ καθαροῦ χρυσοῦ καὶ ἀργύρου ἀγγεῖον ἤθελεν εἶσθαι ἐκ χαλκοῦ ἢ ὀρειχάλκου, ἡ ὅλη συλλογὴ ἤθελεν ἔχει πάντοτε τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς ἀρχαιολογικὴν ἀξίαν· τὸ πρόβλημα δὲν ἤθελεν ἀπολέσει οὐδὲ κατ' ἐλάχιστον τὸ ἐνδιαφέρον, καὶ ὁ Δρ. Σχλίεμαν θέλει πάντοτε εἶσθαι ἀξίος τῶν εὐχαριστιῶν παντὸς ἀρχαιολόγου διὰ τὴν καρτερίαν αὐτοῦ καὶ τοὺς κόπους, οὓς κατέβαλεν ἐν ταῖς εἰς τὰ περίχωρα τῆς Τροίας ἀρχαιολογικαῖς αὐτοῦ ἐρευναῖς.

Περὶ τὰς ἀρχὰς Ἰουλίου τοῦ παρελθόντος ἔτους ὁ Δρ. Σχλίεμαν, ἀνασκάπτων εἰς 8 $\frac{1}{2}$ μέτρων βάθος παρὰ τὸ βορειοδυτικῶς τῶν Σκαιῶν πυλῶν κείμενον τεῖχος ἀνεκάλυψε πλησίον τοῦ μέρους, τὸ ὁποῖον αὐτὸς ἀποκαλεῖ μέγαρον τοῦ Πριάμου, περιέργον

ἐπίπεδον ἀσπίδα ἐκ χαλκοῦ (ὄρα Γεν. ἐφημερ. Αὐγούστης. Αὐγούστου 5). Ἡ ἀσπίς αὕτη ἐκαλύπτετο ὑπὸ πυκνοῦ στερεοῦ στρώματος ἐρυθρᾶς τέφρας καὶ τεμαχίων ἀσβέστου πάχους 1 $\frac{1}{2}$ μέτρων καὶ 1 $\frac{3}{4}$ μέτρον, ὑπεράνω τοῦ ὁποῖου στρώματος ὑπῆρχε τεῖχος ὕψος μὲν ἔχον 6 μέτρων, πάχος δὲ 1.80. Τὸ τεῖχος τοῦτο σύγκειται ἐκ μεγάλων λίθων καὶ χώματος καὶ ἀνήκει κατὰ τὸν Δρ. Σχλίεμαν εἰς τοὺς ἀμέσως μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Τροίας χρόνους. Καλύπτεται δὲ τὸ τεῖχος ὑπὸ 1 μέτρον γῆς. Ἡ ἀσπίς (δίσκος ὀμφαλοειδῆς ἢ ἀσπίς ὀμφαλόεσσα) ἔχει τὸ σχῆμα μεγάλης σκάφης μετ' ὀμφαλοῦ 6 ἑκατοστομέτρων ὕψους καὶ 11 ἑκατοστομέτρων διαμέτρου ἐν τῷ κέντρῳ, ἔχει δὲ καὶ αὐλακα 1 ἑκατοστομέτρον βαθεῖαν καὶ διάμετρον περίξ αὐτοῦ 18 ἑκατοστομέτρων. Ἐχει δὲ ἡ ὅλη ἀσπίς 49 ἑκατοστομέτρων διάμετρον καὶ περικυλοῦται ὑπὸ χεῖλους ὕψος ἔχοντος 4 ἑκατοστόμετρα.

Πλησίον τῆς ἀσπίδος ταύτης εὐρέθη ἀγγεῖον ἐκ χαλκοῦ μετὰ δύο ὀριζοντείων λαβίδων, λέβης διάμετρον ἔχων 42 ἑκατοστόμετρα καὶ 14 ἑκατοστομ. ὕψος· ὁ ὀμφαλὸς αὐτοῦ πυθμὴν ἔχει διάμετρον 20 ἑκατοστομέτρων.

Τὸ τρίτον ἀντικείμενον, τὸ ὁποῖον εὐρέθη, εἶναι δίσκος χαλκοῦς, πάχος μὲν ἔχων 1 ἑκατοστομέτρον, πλάτος δὲ 10, καὶ μῆκος 14 μετὰ χεῖλους, πάχος ἔχοντος 2 χιλιοστά τοῦ μέτρον. Εἰς τὴν μίαν αὐτοῦ ἄκρην ὑπάρχουσι δύο τροχοὶ ἐπὶ ἄξονος ἀκινήτου. Συγκεκολλημένον εἰς τὸν δίσκον τοῦτον, ὡς διὰ τοῦ πυρὸς, ἦτο ἀργυροῦν ἀγγεῖον 12 μὲν ἑκατοστομ. ὕψους καὶ 12 ἑκατοστομ. πάχους.

Ἐπεταί χαλκοῦν ἀγγεῖον 14 ἑκατοστομ. ὕψους καὶ 11 ἑκατοστομ. διαμέτρου.

Κατόπιν εὐρέθη φιάλη 15 ἑκατοστομ. ὕψους καὶ 14 ἑκατοστομ. διαμέτρου ζυγίζουσα 403 γραμμάρια ἐκ καθαροῦ χαλκοῦ μετ' ἀτελοῦς κοσμήματος.

Ἐρχεται ἔπειτα ἕτερα φιάλη πάλιν ἐκ καθαροῦ χρυσοῦ, 9 ἑκατοστομ. ὕψους, 7 $\frac{3}{4}$ ἑκατοστομ. πάχους καὶ ζυγίζουσα 226 γραμμάρια.

Ἐπεταί καὶ ἄλλη φιάλη (goblet) ἐκ καθαροῦ χρυσοῦ καὶ αὕτη

9 εκατοστομ. ὕψους, $18 \frac{3}{4}$ εκατοστομ. μήκους καὶ $18 \frac{1}{4}$ εκατοστομ. πάχους ζυγίζουσα ἀκριβῶς 600 γραμμάρια. Ἔχει δὲ αὕτη τὸ σχῆμα πλοίου μετὰ δύο μεγάλων λαβίδων. Ἐκατέρωθεν ὑπάρχει στόμιον διὰ τὴν χρῆσιν τῆς πόσεως, τὸ μὲν μικρὸν τὸ δ' ἕτερον εὐρὺ (ἀληθὲς δέπας ἀμφικύπελλον, ὡς ὁ Δρ. Σχλίεμαν ὑποθέτει), χρησιμεῦον τὸ μὲν μικρὸν στόμιον διὰ τὸν ξενίζοντα, τὸ δὲ εὐρὺ διὰ τὸν ξενιζόμενον. Τὸ ἀγγεῖον τοῦτο ἔχει μικρὰν βᾶσιν μήκους μὲν $3 \frac{1}{2}$ εκατοστομ. πάχους δὲ 2 καὶ ὕψους μόνον ἑνὸς χιλιοστοῦ τοῦ μέτρου. Τὸ περιεργότερον εἶναι ὅτι ἡ φιάλη αὕτη εἶναι ἐκ χυτοῦ χρυσοῦ καὶ οὐχὶ ἐκ σφυρηλάτου, ἐν ᾧ τὰ ἄλλα ἀγγεῖα εἶναι εἰργασμένα διὰ τῆς σφύρας.

Ὁ θησαυρὸς περιέχει καὶ ἕτερον μικρότερον ἀγγεῖον ζυγίζον 70 γραμμάρια, 8 εκατοστομ. ὕψους, $6 \frac{1}{2}$ εκατοστομ. πλάτους, καὶ ἔχον τὸν χρυσὸν ἀναμεμιγμένον μετὰ 25% ἀργύρου. Ἔχει δὲ ἡ φιάλη αὕτη βᾶσιν 2 εκατοστομ. ὕψους καὶ $2 \frac{1}{2}$ εκατοστομ. πάχους, ἀλλ' εἶναι οὕτω πως ἐσχηματισμένη, ὡς νὰ μὴ ἠδύνατο νὰ ἴσταται ἐπ' αὐτῆς τῆς βάσεως.

Τοιαύτην μίξιν χρυσοῦ καὶ ἀργύρου εὐρίσκομεν εἰς ἕξ μεγάλας λεπίδας σφυρηλάτους, ὧν ἡ μὲν ἔχει στρογγύλην τὴν ἄκρην, ἡ δὲ ἔχει τὸ σχῆμα ἡμισελήνου. Δύο ἐξ αὐτῶν ζυγίζουσιν ἀνά 184 γραμμάρια ἑκάστη, δύο ἕτεραι ἀνά 173 καὶ αἱ δύο μικρότεραι ἀνά 171 γραμμάρια. Τὸ μῆκος αὐτῶν εἶναι ἀπὸ 17 μέχρις 21 εκατοστομέτρων.

Ἔπονται τρία μεγάλα ἀργυρᾶ ἀγγεῖα, ὧν τὸ μεγαλείτερον ἔχει ὕψος μὲν 21 εκατοστομ. διάμετρον δὲ 20 εκατοστομ. μετὰ λαβίδος 14 εκατοστομ. μήκους καὶ 19 εκατοστ. πάχους, τὸ δεύτερον, ἔχον ὕψος μὲν $17 \frac{1}{2}$ εκατοστομ. διάμετρον δὲ 15 εκατοστομ., ἔχει ἵχνη ἄλλου ἀργυροῦ ἀγγείου προσκεκολλημένου. Τὸ τρίτον ἔχει ὕψος 18 εκατοστομ. διάμετρον δὲ $15 \frac{1}{2}$ εκατοστομ. ἡ βᾶσις αὐτοῦ καλύπτεται ὑπὸ χυτοῦ χαλκοῦ. Καὶ τὰ τρία ταῦτα ἀγγεῖα ἔχουσι στρογγύλον πυθμένα καὶ δὲν ἴστανται ὀρθὰ ἐπὶ τραπέζης.

Ἐκτὸς τούτων ὑπάρχει καὶ ἕτερον ἀργυροῦν ἀγγεῖον $8 \frac{1}{2}$ εκατοστομ. ὕψους καὶ 10 εκατοστομ. διαμέτρου κατὰ τὸ στόμιον.

Ἔρχεται κατόπιν ἀργυροῦς δίσκος 14 εκατοστομ. διαμέτρου καὶ δύο μικρὰ ἀργυρᾶ ἀγγεῖα, τὴν ἐργασίαν τῶν ὁποίων ὁ Δρ. Σχλίεμαν ἀποκαλεῖ ἐξαισίαν. Τὸ μεγαλείτερον τούτων ἔχει ἑκατέρωθεν δύο μικροὺς σωλήνας διὰ νὰ περασθῶσι δι' αὐτῶν λεπτὰ σχοινία.

Μετὰ τοῦ καλύμματος, τὸ ὁποῖον ἔχει σχῆμα πύλου, τὸ ἀγγεῖον τοῦτο ἔχει ὕψος 20 εκατοστομ. Τὸ μικρότερον δὲ ἀγγεῖον μεθ' ἑνὸς μόνου σωληνίσκου εἰς τὸ ἑν ἄκρον ἔχει ὕψος μὲν 17 εκατοστομ. πάχος δὲ 8.

Ἔπονται 13 λόγχοι ἐκ χαλκοῦ, ἔχουσαι μῆκος $17 \frac{1}{2}$, 21, $21 \frac{1}{2}$, 23 καὶ 32 εκατοστομ. καὶ πλάτος εἰς τὸ εὐρύτερον μέρος ἀπὸ 4—6 εκατοστομ. Εἰς τὸ ἑν ἄκρον ἔχουσι ὀπὴν καὶ εἰς τινὰς ὁ ἥλος, δι' οὗ ἡ λόγχη προσηρμόζετο εἰς ξυλίνην λαβίδα, εἶναι ἔτι ἐν τῇ θέσει του.

Ἔχομεν ἔπειτα 14 πελέκει, κατὰ τὸν Δρ. Σχλίεμαν πολεμικοὺς πελέκει ἀπὸ 16—31 εκατοστομ. μήκους $1 \frac{1}{2}$ —2 εκατοστομ. πάχους καὶ 3— $7 \frac{1}{2}$ εκατοστομ. πλάτους. Ὁ μεγαλείτερος τούτων ζυγίζει 1365 γραμμάρια.

Κατόπιν βλέπομεν ἑπτὰ δίστομα ξίφη ἐκ χαλκοῦ μετὰ λαβίδων, μήκους 5—7 εκατοστομ. βεβαίως χρησιμεύοντα ὅπως προσαρμόζονται εἰς ξυλίνοὺς λαβίδας. Τὸ μεγαλείτερον ἔχει μῆκος μὲν 27 εκατοστομ. πλάτος δὲ $5 \frac{1}{2}$. Τῶν ξιφῶν τούτων τινὰ εἶναι λίαν ἐφθαρμένα.

Ἐπὶ τούτοις καὶ μάχαιρα μετὰ μιᾶς κόψεως μήκους $15 \frac{1}{2}$ εκατοστομ. Ἐν τέλει ὑπάρχουσι καὶ τινὰ τεμάχια ξιφῶν καὶ ἑτέρων πολεμικῶν ἐργαλείων.

Ὅλα τ' ἀντικείμενα ταῦτα εἶχον τοποθετηθῆ κατ' ἀρχὰς, ὡς ὁ Δρ. Σχλίεμαν ὑποθέτει, ἐντὸς ξυλίνου κιβωτίου, τὸ ὁποῖον κατεστράφη ὑπὸ τῆς πυρκαϊᾶς.

Πρὸς ὑποστήριξιν τῆς ἰδέας ταύτης ὁ Δρ. Σχλίεμαν παρουσιάζει μεγάλην κλειδα ἐκ χαλκοῦ, ἀπαραλλάκτως καθὼς τὰς σημερινὰς κλειδας τῶν χρηματοκιβωτίων, ἧτις εὐρέθη παρὰ τὸν θησαυρὸν. Ἡ κλεῖς αὕτη ἔχει μῆκος $10 \frac{1}{2}$ εκατοστομ. μετὰ ἐμβόλου 5 εκατοστομ. μήκους καὶ πάχους. Ἐπειδὴ δὲ οὐχὶ μακρὰν

τῆς θέσεως, ἔνθα ἀνεκαλύφθησαν τὰ ἄνω ἀντικείμενα, εὐρέθη καὶ περικεφαλαία τις καὶ ἕτερον ἀργυροῦν ἀγγεῖον καὶ μία φιάλη, ὁ Δρ. Σχλίεμαν ὑποθέτει ὅτι ἡ περικεφαλαία ἀνήκεν εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὅστις ἐναπέθεσε ταῦτα πάντα ἐντὸς τοῦ κιβωτίου, καὶ ὅστις συναπλώσθη κατὰ τὴν πυρπόλησιν ἢ τὴν πτώσιν τοῦ βασιλικοῦ μεγάρου, ἀν καὶ οὐδεμία νύξις ὑπάρχη πῶς εἰς τὴν κατοχὴν τοῦ ἀνθρώπου τούτου εὐρέθη τὸ χρυσοῦν ἀγγεῖον καὶ ἡ φιάλη, τὰ ὅποια ὤφειλε νὰ ἐναποθέσῃ μετὰ τοῦ ἄλλου θησαυροῦ.

Ἄλλὰ δὲν εἶναι τοῦτο μόνον. Ἐξετάζων τὸ μεγαλείτερον τῶν ἀργυρῶν ἀγγείων ὁ Δρ. Σχλίεμαν εὗρεν ἐν αὐτῷ δύο λαμπρὰ χρυσᾶ κοσμήματα τῆς κεφαλῆς, διάδημα, τέσσαρα ἐξαίσια καὶ ἐντελεστάτης τέχνης χρυσᾶ ἐνώτια, πρὸς δὲ καὶ πεντήκοντα ἕξ χρυσᾶ ἐνώτια, χιλιάδας μικρῶν κύβων, κομβίων, ἕξ χρυσᾶ ψέλλια καὶ τὰς δύο μικρὰς χρυσᾶς φιάλας, ἃς ἀνωτέρω ἀναφέρομεν.

Τῶν κοσμημάτων τούτων τῆς κεφαλῆς τὸ ἐν ἔχει μῆκος 51 ἑκατοστομ. καὶ σύγκειται ἐκ χρυσῆς ἀλύσεως, ἐκατέρωθεν τῆς ὁποίας κρέμανται ὀκτὼ ἄλλαι ἀλύσεις μῆκος ἔχουσαι 39 ἑκατοστομ. κεκαλυμμέναι ὑπὸ μικρῶν χρυσῶν φύλλων καὶ ἀπολήγουσαι εἰς εἶδωλον, ἔχον κεφαλὴν γλαυκὸς μήκους $3 \frac{1}{4}$ ἑκατοστομ. Μεταξὺ τῶν ἀλύσεων κρέμανται ἕτεραι 74 μικρότεραι ἀλύσεις 10 ἑκατοστομ. μήκους, ἐπίσης κεκαλυμμέναι ὑπὸ φύλλων καὶ ἀπολήγουσαι εἰς μεγαλείτερον φύλλον. Τὰ πάντα εἶναι χρυσᾶ καὶ μαρτυροῦσιν ἐργασίαν ἐντελεστέραν.

Τὸ δεύτερον κόσμημα τῆς κεφαλῆς ἔχει μῆκος μὲν 55 ἑκατοστομ. πλάτος δὲ 12 χιλιοστῶν τοῦ μέτρου. Ἐκατέρωθεν ὑπάρχουσιν ἑπτὰ ἀλύσεις, κεκαλυμμέναι ὑπὸ φύλλων καὶ ἀπολήγουσαι ὡσαύτως εἰς γλαυκοκέφαλα εἶδωλα, ὧν ἕκαστον ἔχει μῆκος 25 χιλιοστῶν τοῦ μέτρου. Τὸ δὲ ὅλον μῆκος τῆς ἀλύσεως μετὰ τοῦ εἰδώλου εἶναι 26 ἑκατοστομ. Λέγεται ὅτι τὰ εἶδωλα ἔχουσι σχεδὸν μορφήν ἀνθρωπίνην, ἀλλ' ὅτι ἡ κεφαλὴ γλαυκὸς μετὰ δύο μεγάλων ὀφθαλμῶν εἶναι ἀναμφισβήτητος. Μεταξὺ τῶν ἀλύσεων τούτων, αἵτινες ἐχρησίμευον ὡς κόσμημα τῶν κροτάφων, κρέμανται 47 μικρότεραι ἀλύσεις κεκαλυμμέναι ὑπὸ φύλλων καὶ

ἔχουσαι εἰς τὸ ἄκρον τὰ αὐτὰ εἶδωλα καὶ ἐπὶ τῶν ἐνωτίων τὰ αὐτὰ εἶδωλα φαίνονται.

Τὸ διάδημα ἔχει μῆκος 46 ἑκατοστομ. καὶ πλάτος 1 ἑκατοστομ. Ἐχει τρεῖς ὀπὰς ἐκατέρωθεν καὶ κοσμήματα ἄτεχνα. Τὰ ἐνώτια λέγεται ὅτι δὲν ἔχουσιν ὁμοιότητα πρὸς τὰ ἑλληνικὰ, ῥωμαϊκὰ, αἰγυπτιακὰ καὶ ἀσσυριακὰ. Τὰ κοσμήματα αὐτῶν συνίστανται εἰς φύλλα, ὄφεις, κομβία κ. τ. τ.

Ἐὰν προσθέσωμεν εἰς ταῦτα πολλὰ ἀλλὰ μικρὰ ἀντικείμενα, ὡς δακτυλίους, ἀστερίσκους, χρυσοῦς κύβους, φυλλίδια, κομβία μετὰ κρίκων κττ. δυνάμεθα εὐκόλως νὰ ἐννοήσωμεν τὸν ἐνθουσιασμὸν τοῦ Δρ. Σχλίεμαν ἐν τῇ περιγραφῇ τοῦ θησαυροῦ του.

Μετὰ τὴν ἐξασφάλισιν τῶν πρώτων τούτων εὐρημάτων ὁ Δρ. Σχλίεμαν ἤρχισε ν' ἀνασκάπτῃ τὸ ἄνω μέρος τοῦ τείχους καὶ νὰ καθαρῖζῃ χώρους τινάς, οὓς αὐτὸς ἀποκαλεῖ τὸ βασιλικὸν μέγαρον.

Εὗρεν ἐνταῦθα τεμάχιον ἐρυθρᾶς πλακῆς, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα μυλίτου λίθου, τὸ ὁποῖον ἐφαίμετο ὅτι ἤθελεν εἶσθαι ὁ μέγιστος πάντων θησαυρὸς, διότι περιεῖχεν ἐπιγραφὴν. Ὡσαύτως εὗρεν ἐν τῇ αὐτῇ θέσει ἀγγεῖά τινα πῆλινα καὶ ἐπὶ αὐτοῦ τοῦ Τρωϊκοῦ τείχους ἄλλα τρία ἀργυρᾶ ἀγγεῖα, ὧν τὰ δύο εἶναι τεθραυσμένα, ἀλλὰ δύνανται νὰ συναρμολογηθῶσιν.

Ἐὰν ὁ Δρ. Σχλίεμαν ἤρκειτο νὰ παρουσιάσῃ εἰς τὸν κόσμον τὸν θησαυρὸν του, χωρὶς νὰ ἐπιφέρῃ κρίσεις ἐπ' αὐτοῦ, ἤθελεν ἀνταμειφθῆ δι' εὐγνωμοσύνης. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἐτόλμησε νὰ εἰσέλθῃ εἰς θεωρίας τινάς, καὶ πρὸ πάντων ἐπειδὴ ἀμέσως ἀπέδωκε τὸν θησαυρὸν τοῦτον εἰς τὸν Πρίαμον καὶ εἰς τὴν Ἐκάβην, σύρων οὕτω τὰ μυθικὰ ταῦτα πρόσωπα εἰς τὸν κύκλον τῆς πραγματικῆς ἱστορίας, εἶπετο ὅτι ἤθελεν ἀμέσως διεγείρει καὶ ἀντιπολίτευσιν καὶ δυσπιστίαν.

Γνωστότατον εἶναι ὅτι ἡ θέσις τοῦ Ἰλίου εἶναι θέσις σφόδρα διαμφισβητουμένη μεταξὺ τῶν τε παλαιότερων καὶ τῶν νεωτέρων ἀρχαιολόγων. Οἱ ἰσχυρισμοὶ τοῦ Δρ. Σχλίεμαν πρὸς ὑποστήριξιν τῆς θέσεως ταύτης κατὰ τὸ Χίσαρλικ ἐδημοσιεύθησαν διὰ τῆς Αὐγουσταίας ἐφημερίδος (μηνὶ Σεπτεμβρίῳ 26). Ὅπουδ' ἢποτε ὑπῆρχεν ἀρχαία πόλις, γράφει ὁ Σχλίεμαν, αἱ ἀνασκαφαὶ μᾶς ἀποδεικνύου-

σιν ὅτι οὐδὲν εἶναι τοσοῦτον ἄφθαρτον, ὅσον ἡ ἐψημένη ἀργίλλος.
 Οὐδεμία πόλις δύναται νὰ ᾖναι ἀρχαιοτέρα τῆς ἀρχαιοτέρας, οὐδὲ νεωτέρα τῶν νεωτέρων ἐστιῶν, τῶν εὐρεθειῶν ἐν τοῖς ἐρειπίοις αὐτῆς. Ἐν Βουνάρβασι, ἐν Βαλιδάχ, ἔνθα ὁ Βέλκερος καὶ ἕτεροί τινες ὑποθέτουσιν ὅτι εὐρίσκετο τὸ Ἴλιον, αἱ ἀνασκαφαὶ οὐδέποτε ἐπαρουσίασαν ἐστίας ἀρχαιοτέρας ἐποχῆς ἢ τῆς 6ης πρ. Χρ. ἑκατονταετηρίδος. Ὁ Ἰωάννης Lubbock, ὅστις ἀνέσκαψε τὸν λεγόμενον τάφον τοῦ Ἑκτορος ἐν Βαλιδάχ, δὲν εὗρεν ἐκεῖ ἀγγεῖα πῆλινα ἀρχαιότερα τῆς τρίτης ἑκατονταετηρίδος. Ὅθεν τὸ Βουνάρβασι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ᾖναι ἡ θέσις τοῦ Ἴλίου, ἀλλ' εἶναι ἡ θέσις τῆς Γέργιθος, ὡς ἀποδεικνύει ἐπιγραφὴ ἐκεῖ εὐρεθεῖσα. Ὁ ἀποθανὼν πρόξενος τῆς Αὐστρίας Χάν, ὅστις ὡσαύτως διηρεύνησε τὴν θέσιν ἐκείνην, ἀναφέρει ὅτι, καίτοι ἐπισαμένως ἐξήτασε τὸ βόρειον μέρος τοῦ Βαλιδάχ μεταξὺ τῆς ἀκροπόλεως (τῆς Γέργιθος) καὶ τῶν πηγῶν τοῦ Βουνάρβασι, οὐδὲ ἐλάχιστον ἶχνος προγενεστέρης κατοικήσεως ἀνεκάλυψεν, οὔτε ἐστίας, οὔτε τεμάχια πλίνθων — τῶν ἀναγκαίων τούτων μαρτύρων τῶν ἀρχαίων πόλεων — οὔτε λίθον, οὔτε λατομεῖα, οὔτε τεχνιτὴν ἰσοπέδωσιν — οὐδὲν ἢ τὸ φυσικὸν ἔδαφος ἄθικτον ὑπὸ τῆς χειρὸς τοῦ ἀνθρώπου.

Οἱ λόφοι τοῦ Χίβλακ ἐπίσης, ἔνθα ὁ Clarke καὶ ὁ Barker Webb ἔθεσαν τὸ ἀρχαῖον Ἴλιον, καὶ τὸ ὄροπέδιον τοῦ Ἀττικκοῦ, ἔνθα ὁ Ulrichs ἐνόμισεν ὅτι εὗρε τὰ ἐρείπια τῆς Τροίας, διηρευνήθησαν μετ' ἐπιστασίας, χωρὶς νὰ παρουσιάσωσιν ὑπαρξίν τινα ἀνθρωπίνης ζωῆς καὶ τέχνης.

Τὸ χωρίον τῶν Ἰλιέων (Ἰλιέων κώμη), ἔνθα ὁ Στράβων, ἀκολουθῶν τὴν θεωρίαν Δημητρίου τοῦ Σκηψίου, ἔθεσε τὴν Τροίαν ἀνετράπη ἐκ θεμελίων, ἀλλ' οὐδὲν ἐφάνέρωσεν εἰμὴ ἐστίας τῆς α'. πρ. Χρ. ἑκατονταετηρίδος. Τούναντίον δὲ ἡ θέσις, ἔνθα ὁ Δρ. Σχλίεμαν ἀνεζήτησε τὰ ἐρείπια τοῦ Ἴλίου, καὶ ἔνθα εὗρε τὸν θαυμάσιον αὐτοῦ θησαυρὸν, βρῖθει ἰχνῶν ἀρχαιοτέρας ζωῆς.

Ἐὰν ἐρωτήσωμεν διατί οἱ θησαυροὶ, οἱ ἀνευρεθέντες ἐν τῇ θέσει ταύτῃ, πρέπει ν' ἀποδοθῶσιν εἰς τὸν Πριάμον, ὁ κυριώτερος ἰσχυρισμὸς τοῦ Δρ. Σχλίεμαν εἶναι ὅτι εὗρε πανταχοῦ ἀπεικονίσεις

γλαυκοκέφαλου τινὸς θεότητος καὶ ἐπὶ μαρμάρων καὶ ἐπὶ πηλίνων πλακῶν καὶ ἐξ ὀστέων καὶ χρυσοῦ ὅτι ἡ αὐτὴ γλαυκοκέφαλος θεότης ἀπαντᾶται ἐπὶ ἀγγείων καὶ φιαλῶν, καὶ ὅτι αὕτη οὐδεμία ἄλλη δύναται νὰ ᾖναι εἰμὴ ἡ Ἀθηνᾶ τοῦ Ἴλίου, ἡ προστάτις τῆς Τροίας, κυρίως ἡ θεὰ γλαυκῶπις Ἀθήνη τοῦ Ὀμήρου. Ὁ ἰσχυρισμὸς οὗτος δυσκόλως δύναται νὰ πείσῃ. Ὅτι δήποτε καὶ ἂν σημαίνῃ τὸ γλαυκῶπις, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ σημαίνῃ γλαυκοκέφαλος, ἐκτὸς ἐὰν ὑποθέσωμεν ὅτι καὶ ἡ καλουμένη βοῶπις Ἡρα παριστάνετο ὡς τέρας βουκέφαλον. Ἄν καὶ ἀπορῶμεν διατί ὁ Ὀμηρος ὀνομάζει αὐτὴν προστάτιδα τοῦ Ἴλίου, τοῦτο ὁμῶς ὑποθέτω εἶναι βέβαιον ὅτι, ἔνθα ὁ ποιητὴς (Ἰλιάδος Ζ. 311) λέγει «ἀνευρεθεῖ δὲ Παλλὰς Ἀθήνη», δὲν ἐννοεῖ ὅτι τὸ εἶδωλον τῆς θεᾶς νεύει τὴν κεφαλὴν αὐτῆς τῆς γλαυκῆς εἰς σημεῖον τῆς μὴ παραδοχῆς τῶν προσευχῶν καὶ προσφορῶν τῶν γυναικῶν τῆς Τροίας, τῶν συνθηροισμένων ἐν τῷ ναῷ τῆς Παλλάδος Ἀθηνᾶς. Οἰαυδὴποτε θεότητες ἀποδίδονται εἰς τοὺς Τρῶας ἐν τοῖς Ὀμηρικοῖς ἔπεσιν, αἱ κυρίως θεότητες τῆς χώρας ταύτης δὲν εἶναι οὔτε ὁ Ζεὺς οὔτε ἡ Ἀθηνᾶ, ἀλλὰ οἱ Κάβειροι, οἱ Ἰδαῖοι Δάκτυλοι καὶ ἡ μήτηρ τῶν θεῶν.

Οἱ ἀνασκάπτοντες ἐν τοῖς ἐρειπίοις τῆς Τροίας οὐδέποτε θέλουσιν εὐρεῖ ἐκεῖ ἶχνη τοῦ βίου, ὃν ἡ μυθολογία τῶν Ἑλλήνων καὶ ἡ ποίησις τοῦ Ὀμήρου μετέφερον εἰς τὴν θέσιν ταύτην, ἀλλὰ θέλουσιν εὐρεῖ ἶχνος προελληνικοῦ καὶ ἡμιασιατικοῦ πολιτισμοῦ, ἐν οἷς καὶ γλαυκοκέφαλος θεότης δὲν ἤθελεν εἶσθαι πολὺ ἀνάρμοστος. Τὸ νὰ ζητῆ τις τὸν θησαυρὸν τοῦ Ὀμηρικοῦ Πριάμου ἐν Χίσαρλικ, εἶναι τὸ αὐτὸ ὡς ν' ἀναζητῆ τις τὸν θησαυρὸν τοῦ Niebelungen εἰς Worms ἢ τὸ ψέλλιον τῆς Ἑλλης εἰς τὰ Δαρδανέλλια.

Ἡ μόνη πιθανὴ ἐξήγησις ἤθελεν εἶσθαι ἡ ἐξῆς: Ἄν μία γλαυκοκέφαλος θεότης ἐλατρεύετό ποτε ἐν Τροίᾳ, τὸ περιστατικὸν τοῦτο παριστᾷ ἡμῖν τὴν ὅλως ἀνώμαλον πορείαν ἐκ μέρους τοῦ Ὀμήρου, τολμήσαντος ν' ἀποδώσῃ εἰς τοὺς βαρβάρους, ἢ τοῦλάχιστον μὴ Ἑλληνας, Τρῶας, τὴν Ἀθηνᾶν ὡς προστάτιδα αὐτῶν θεᾶν ἐν ἐποχῇ, καθ' ἣν ὁ μῦθος τῆς Ἑλένης, τοῦ Πάριδος καὶ τοῦ Ἀχιλλέως περιωρίσθη εἰς τὴν Τροίαν.

Δυστυχῶς αἱ παρά τοῦ Δρ. Σχλίεμαν ἀνακαλυφθεῖσαι ἐπιγραφαι, αἵτινες ἠδύνατο νὰ ὀρίσωσιν ἅπαξ διὰ παντός τὴν ἐποχὴν τοῦ θησαυροῦ του, εἶναι πολὺ σκοτειναί. Μία ἐπιγραφή ἐπὶ πηλίνου ἀγγείου οὔτε κἂν ἐπιγραφή εἶναι, ἀλλ' ἄτερπνον κόσμημα συγκείμενον ἐξ ἀπλῶν σταυρῶν καὶ σταυρῶν διατεμνομένων ὑπὸ γραμμῆς, τῶν μὲν ὁμοιαζόντων ἐκ πρώτης ὕψεως μὲ φοινικικὸν Ι, τῶν δὲ μὲ ΙΗ. Ἐτέρα ἐπιγραφή συγκειμένη ἐξ ἑξ ἢ ἐπτὰ γραμμῶν ἐν κύκλῳ γεγραμμένων περιέχει βεβαίως σημιτικά γράμματα, μὴ ἀνήκοντα ὅμως εἰς ὠρισμένην σειρὰν· τινὰ τούτων παρουσιάζονται ὑπὸ μορφήν συγκριτικῶς νεωτέραν, καὶ ἡ ὅλη ἐπιγραφή ἀπαιτεῖ ἐπιμελῆ ἐξέτασιν καὶ ἐπικύρωσιν. Ἡ σπουδαιοτάτη ἐπιγραφή εἶναι ἡ εὑρεθεῖσα ἐπὶ τεμαχίου ἐρυθρᾶς πλακῶς ἐν τῷ βασιλικῷ μεγάρῳ πλησίον τῶν Σκαιῶν πυλῶν. Ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ταύτῃ μεταξὺ τῶν ὀκτῶ ἢ δέκα σημείων, ἐξ ὧν αὕτη σύγκειται, ἀπαντῶμεν πραγματικῶς φοινικικά γράμματα ἐν τῇ ἀρχαιοτάτῃ αὐτῶν μορφῇ· ἀλλ' οὐδαμοῦ φοινικικά γράμματα εἶναι διατεταγμένα ὅπως ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ταύτῃ, καὶ ἐπειδὴ αἱ μεταβολαί, ἃς ὑπέστη τὸ φοινικικὸν ἀλφάβητον, εἶναι ζήτημα τῆς ἱστορίας, μεγάλως πρέπει νὰ προσέξωμεν πρὶν ἢ ἀποδώσωμεν εἰς τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην πραγματικὴν ἱστορικὴν ἀξίαν.

Ἐπάρχει ἐν τῇ συλλογῇ καὶ ἑτέρα ἐπιγραφή ἐπὶ σφραγιδος, εὑρεθείσης εἰς βάθος 7 μέτρων· ἠδύνατό τις τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην ν' ἀναγνώσῃ Ἴλίου ἢ Γίλιου, ἂν μόνον ὑπῆρχε προηγούμενον τι παράδειγμα ὡς πρὸς τὴν σειρὰν τῶν γραμμῶν, καὶ πρὸ πάντων ὡς πρὸς τὴν ὀριζόντιον θέσιν τοῦ ναυ.

Ἐὰν χωρὶς νὰ ἴδῃ τις τοὺς θησαυροὺς, οὓς ὁ Δρ. Σχλίεμαν μετέφερεν ἀσφαλῶς εἰς Ἀθήνας (ἡ συλλογὴ αὕτη τῶν τρωϊκῶν ἀρχαιοτήτων ἀνέρχεται, ὡς λέγεται, εἰς πλεόν τῶν εἴκοσι χιλιάδων ἀντικειμένων), ἠδύνατο νὰ τολμήσῃ νὰ ἐπιφέρῃ γνώμην περὶ τοῦ ἀληθοῦς αὐτῶν χαρακτῆρος, ἠθέλεν ὑπολάβει ὅτι ἀνήκουσιν εἰς τὴν ἐκτεταμένην ἐκείνην τάξιν προϊστορικῶν ἀρχαιοτήτων, αἵτινες ἐσχάτως ἐπέσυρον τοσοῦτον τὴν προσοχὴν τοῦ κόσμου. Ἐξαιρέσει δύο ἢ τριῶν ἀντικειμένων, ἅπαντα τὰ λοιπὰ φαίνονται ἔργα ἀτέχνου χειρὸς, καὶ ὅχι τοιαῦτα ὅποια περιγράφει αὐτὰ ὁ Ὀμη-

ρος, ὅταν ἐκθέτῃ τὰ περὶ ὄπλων, σκευῶν ἢ κοσμημάτων. Ἐὰν τὸ κόσμημα τῆς κεφαλῆς, τὸ ὅποιον ὁ Δρ. Σχλίεμαν ἀποκαλεῖ κρηδεμνον, ἐφορεῖτο παρά τῆς Ἑκάβης ἢ τῆς Ἑλένης, δὲν ἠθέλε περιγράψει αὐτὸ ὁ Ὀμηρος, ἀντὶ ν' ἀναφέρῃ περὶ κρηδέμων ὡς ἀπλῶν πέπλων, δι' ὧν περιετυλίσσετο ἡ κεφαλὴ; Ὁ Δρ. Σχλίεμαν λέγει· «Οἱ προϊστορικοὶ χρόνοι ἄρχονται ἐν Τροίᾳ εὐθὺς ὑπὸ τὰ εῖρεπια τῆς Ἑλληνικῆς ἀποικίας, ἐν βάθει 2 μέτρων κατὰ μέσον ὄρον, καὶ ἀπὸ τοῦ βάθους τούτου μέχρι τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους, 14—16 μέτρα, τὸ ἔδαφος εἶναι πλήρες τεμαχίων ἀκατεργάστων λίθων καὶ καθαρῶς τέφρας, ἀναμειγμένων μετὰ τεμαχίων ὄπλων ἐκ καθαροῦ χαλκοῦ, ἐνίοτε καὶ ἀργυρῶν κοσμημάτων, σπανιώτερον δὲ χρυσῶν κοσμημάτων». Διακρίνει ὁ Δρ. Σχλίεμαν τέσσαρας προϊστορικοὺς λαοὺς, οἵτινες προηγούνται τῶν ἱστορικῶν χρόνων, τῶν ἀρχομένων ἐν Τροίᾳ μετὰ τῆς Ἑλληνικῆς ἀποικίας, ἰδρυθείσης ἐκεῖ οὐχὶ βραδύτερον τῶν 600 πρ. Χρ. Ὁ πρῶτος τῶν τεσσάρων τούτων λαῶν εἰς βάθος 2 μέχρις 7 μέτρων φαίνεται ὅτι εἶχε ξυλίνας οἰκίας, ὁ δεύτερος, εἰς βάθος ἀπὸ 4 μέχρις 7 μέτρων, εἶχεν οἰκοδομὰς ἐκ μικρῶν λίθων συνηρημολογημένων δι' ἀσβέστου· ὁ τρίτος εἰς βάθος 7 μέχρι 10 μέτρων, ἔζη ἐντὸς οἰκημάτων ἐκ ξηρῶν πλίνθων. Ὁ δὲ τέταρτος, εἰς βάθος 10 μέχρι 14 μέτρων, ἔκτιζεν οἰκίας ἐκ μεγάλων ὀγκολίθων. Καὶ κατὰ τὰ τέσσαρα ταῦτα διαστρώματα εὑρηνται τὰ γλαυκοκέφαλα εἰδῶλα. Ἡ καταστροφὴ τῆς πόλεως ταύτης, ἐὰν πόλιν δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν αὐτὴν, καθότι φαίνεται ὅτι δὲν ἦτο μεγαλύτερα τῆς ἐν Δονδίνῳ πλατείας τοῦ Τραφάλγαρ, ἔλαβε χώραν κατὰ τὴν δευτέραν περίοδον· ἀλλὰ διατί ἡ περίοδος αὕτη πρέπει νὰ θεωρηθῇ συμπύπτουσα μετὰ τῶν ἐν τοῖς Ὀμηρικοῖς ἔπεσιν ἀναφερομένων συμβάντων, τοῦτο οὐδέποτε ἀπεδείχθη. Ἐὰν ἐν τῇ θέσει, ἐν ἣ ὁ Ἕλληνας ὑπέθετον ὅτι ἔκειτο τὸ Ἴλιον, ὑπάρχει ἐνδειξίς μεγάλης τινὸς καταστροφῆς, τῆς καταστροφῆς ἀρχαίου φρουρίου καὶ τῆς πυρπολήσεως βασιλικοῦ μεγάρου, τοῦτο ἐξηγεῖ ἡμῖν πῶς οἱ Ἕλληνες ῥαψῶδοι ἐφήρμοσαν εἰς τὸν τόπον τὰς ἀρχαίας αὐτῶν παραδόσεις περὶ τοῦ πολέμου διὰ τὴν Ἑλένην καὶ περὶ τῆς

ἀλώσεως τοῦ φρουρίου, ἐν ᾧ ἐκρατεῖτο ὑπὸ τοῦ Πάριδος ἡ ὠραία αὕτη Ἑλληνίς.

Οὐδεὶς ποτε ὑπέλαβε τὰ συμβάντα ταῦτα ὡς ἀληθῶς ἱστορικὰ γεγονότα, ἂν καὶ ἐνομίσθη, ὅτι, ἀφαιρουμένων ἀπὸ τῆς Ἰλιάδος πάντων τῶν καθαρῶς μυθολογικῶν πραγμάτων, ὑπελείπετο ἔτι ἡ ἱστορικὴ βᾶσις πολέμου τινὸς κινήθεντος διὰ τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην αἰτίαν ὑπὸ Ἑλληνικῶν φυλῶν κατὰ τῶν κατοίκων τῆς Τροίας.

Βέβαιον εἶναι ὅτι ἀδύνατον καθίσταται ν' ἀποδείξῃ τις ὅτι οὐδέποτε ὑπῆρξεν εἰσβολὴ Ἑλλήνων ἐν Τροίᾳ· ἀλλ' ἐὰν ἡ ἱστορία πρέπη νὰ καθαρῶς ἀποδοθῇ ἀπὸ τῆς μυθολογίας διὰ τῆς ἀφαιρέσεως μόνον παντὸς ἀδυνάτου, ἡδυνάμεθα ἐν τῷ αὐτῷ δικαιώματι ν' ἀπαίτησωμεν ὡς ἱστορικὰ γεγονότα καὶ τὴν καταστροφὴν τῶν ἀνακτόρων τοῦ Ἀττίλα παρὰ τῶν Βουργουνδίων ἢ τὴν ἄλωσιν τῆς Ἱερουσαλὴμ. παρὰ Καρόλου τοῦ Μεγάλου.

Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἐὰν ἀφαιρέσωμεν ἀπὸ τῆς Ἰλιάδος πάντα τὰ θαυμάσια καὶ ἀδύνατα στοιχεῖα, τὸ ὅλον ποίημα καταπίπτει καὶ διαλύεται· ἡ Ἑλένη εἶναι καθαρῶς μυθολογικὸν πρόσωπον· εἶναι θυγάτηρ τοῦ Διὸς (μὴ γενομένου εἰσέτι κύκνου) καὶ τῆς Λήδας· εἶναι ἡ ἀδελφὴ τοῦ Κάστορος καὶ τοῦ Πολυδεύκου. Ἡ Ἑλένη ἠρπάγη οὐ μόνον ὑπὸ τοῦ Πάριδος, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τοῦ Θησέως, ἂν καὶ ἡ μήτηρ τοῦ Θησέως, ἡ Αἴθρα, ἦτο μία τῶν συντρόφων τῆς Ἑλένης, ὅταν αὕτη ἐξῆλθε νὰ ἴδῃ τὴν πάλιν μεταξὺ Πάριδος καὶ Μενελάου. Πρὸς δὲ παρίσταται ἡ Ἑλένη καὶ ὡς σύζυγος τοῦ Ἀχιλλέως. Ταῦτα πάντα ἐννοοῦνται ὡς μυθολογία, ἀλλὰ δὲν περιέχουσιν οὐδὲ κόκκον ἱστορικῆς πραγματικότητος. Ὁ Πάρις, ὅστις, ὡς πολλοὶ μυθικοὶ ἥρωες, ἐξετέθη ὡς βρέφος καὶ ἐσώθη παρὰ ποιμένων, εἶναι ὅ,τι εἶναι, καὶ πράττει ὅ,τι πράττει μόνον διότι ἐνήργησεν ὡς κριτῆς ἐν τῷ περὶ κάλλους ἀγῶνι τῶν τριῶν θεῶν, ὧν ἡ μία ὑπεσχέθη αὐτῷ τὴν Ἑλένην. Ὁ Ἀχιλλεὺς εἶναι υἱὸς θεᾶς, ἀλλὰ διὰ τὴν μητέρα αὐτοῦ, τὴν Θέτιδα, ἡ ὅλη Ἰλιάς θὰ ἦτο ἀνύπαρκτος, διότι αὕτη ἡ Θέτις ἦτο ἡ λαβοῦσα παρὰ τοῦ Διὸς τὴν ὑπόσχεσιν νὰ ἐκδικήσῃ τὸν υἱὸν τῆς καὶ νὰ πράσῃ τὴν νίκην εἰς τοὺς Τρῶας.

Ἄς ἀναγνώσῃ ὅστις δῆποτε τὴν Ἰλιάδα καὶ ἄς καταργήσῃ ὅλα αὐτὰ τὰ βαθύτερα αἰτία, ἄς ἀφαιρέσῃ τὴν διηνεκῆ ἀνάμιξιν τῶν θεῶν ἀμφοτέρωθεν καὶ ἐκ μέρους τῶν Τρῶων καὶ ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἡ ὅλη Ἰλιάς καθίσταται τι ἀδύνατον. Ὁ τόπος τοῦ πολέμου, ὡς περιγράφεται παρὰ τοῦ ποιητοῦ, δυνατὸν νὰ ἔχῃ ἀξίαν τινὰ ἀληθείας καὶ πραγματικότητος, ἀλλὰ τοῦτο συμφωνεῖ ἐντελῶς μετὰ τοῦ μυθολογικοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ τοῦ πολέμου, καὶ τὰ ἐρείπια ἀρχαίου φρουρίου, ὡς περιγράφονται παρὰ τοῦ Δρ. Σχλίεμαν, ἤθελον δικαιολογεῖ πληρέστατα τοὺς ἀρχαίους ποιητὰς μετενεγκόντας τὴν παράδοσιν περὶ τοῦ ἀρχαίου πολέμου χάριν τῆς Ἑλένης εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν θέσιν. Ἀλλὰ καὶ ἐὰν τοῦτο οὕτως ἔχῃ, τὸ νὰ ζητῇ τις ὅμως ν' ἀνεύρῃ τὸ ἀμφικύπελλον δέπας τοῦ Πριάμου ἐν μέσῳ τῶν ἐρειπίων τοῦ Χίσαρλικ, εἶναι οὐχὶ ὀλιγώτερον τολμηρὸν ἢ νὰ ζητῇ τις εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο τὸ ἀμφικύπελλον δέπας, τὸ ὁποῖον ὁ Ἡφαιστος ἐδώρησεν εἰς τὴν Ἥραν ἢ εἰς ἄλλην τινὰ θεότητα.

Αἱ ἀνασκαφαὶ ἐν Τροίᾳ οὐδέποτε θέλουσιν ἀποκαλύψει τοὺς θησαυροὺς τῶν Ὀμηρικῶν ἡρώων, καθὼς οὐδέποτε θέλει εὐρεθῆ ἡ πανοπλία τοῦ Uter Pendragon ἐν τοῖς ἐρειπίοις τοῦ Tintagel ἢ τὸ αὐτοκρατορικὸν στέμμα τοῦ ἐρυθροπώγονος Φριδερίκου ἐν τοῖς ὑπογείοις τῶν Kyffhäuser.

Μετὰ τὴν κρίσιν τοῦ βιβλίου τοῦ κυρίου Σχλίεμαν ὑπὸ Max Müller καλὸν κρίνομεν νὰ παραθέσωμεν καὶ ἄλλην σύντομον ἀρχαιολόγου, ὃς ἰδὼν ἐν Ἀθήναις τὰς ἀρχαιότητας τοῦ κυρίου Σχλίεμαν ἔγραψε τὴν γνώμην του περὶ αὐτῶν ἐν τῷ περιοδικῷ συγγράμματι τῷ ἐπιγραφομένῳ «Im neuen Reich» 1873 τόμῳ Β'. σελίδι 591.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΕΝ ΤΡΟΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ
ΣΧΛΙΕΜΑΝΝ.

«Λεπτομερῆ περιγραφὴν τῶν σχλιεμαννείων θησαυρῶν κατὰ τὸ παρὸν δὲν ἴνε δυνατὸν νὰ γράψῃ τις. Πρῶτον μὲν διότι ὁ κύριος Σχλίεμανν προφυλάττει τὰ πράγματά του ἀπὸ τὸ ἐταστι-

κόν βλέμμα τοῦ θεατοῦ περισσότερο ἢ ὥστε νὰ δύναται τις μετὰ πρόχειρον αὐτῶν ἔποψιν νὰ συλλάβῃ ἀκριβῆ γνῶσιν τῶν καθ' ἕκαστα· ἔπειτα δὲ εἰς εὐσυνείδητον κρίσιν προσήκει πλήρης γνῶσις τοῦ ἐδάφους, ἐφ' οὗ τὰ πράγματα εὐρέθησαν, τοῦ βάθους ἐν ᾧ ἦσαν κεκρυμμένα κ. τ. τ. ἃ ἐγὼ οὐκ ἔχω· ὅτι ὁμῶς περὶ εὐρήματος τρωϊκῶν πραγμάτων δὲν δύναται νὰ γένη λόγος δὲν ἴνε χρεία νὰ τὸ εἶπω· ἀλλ' οὐδὲ ὡς προϊόντα προελληνικῆς ἀναπτύξεως δὲν ἴνε δυνατόν νὰ ἐκλάβῃ τις αὐτὰ κατ' οὐδένα τρόπον. Αἱ ἀνασκαφαὶ ἐξετελέσθησαν ἄνευ λογικοῦ σχεδίου καὶ εἰς μέρος ὅπερ ἐλάχιστα πάντων φαίνεται ὅτι συμφωνεῖ μὲ τὴν ὁμηρικὴν περιγραφὴν τοῦ Ἰλίου· ἀλλὰ θὰ τηρήσωσι βέβαια καὶ τὴν ἀξίαν των ὅτι ἐβεβαίωσαν ἀρχαῖα ἐδάφη πόλεως ἴσως καὶ ἐκ διαφόρων αἰώνων. Τὰ πλεῖστα τῶν πραγμάτων καὶ μάλιστα τὰ κατὰ μέγα μέρος χονδρὰ χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ ἀγγεῖα καὶ τὰ ἐνώτια, ἅπερ πολλαχῶς δύναται νὰ συγκριθῶσι μὲ τὰ ἐξ ἰταλικοῦ ἐδάφους εὐρεθέντα χρυσία, ἔτι δὲ κεφαλῆς κόσμος, βραχιόλια κ.τ.τ. ὅπλα, περικεφαλαῖαι μόλις ἴνε δυνατόν νὰ θεωρηθῶσιν ὅτι ἐποιήθησαν πρὸ τῆς παρακμαζούσης περιόδου τῶν διαδόχων. Τελέως δὲ πρὸς τοῦτο συμφωνεῖ καὶ ὁ ῥυθμὸς τῶν πηλίνων εἰδωλίων καὶ ἄλλων μᾶλλον ἀσημάντων πραγμάτων τῆς τεχνικῆς βαναυσουργίας· ἀλλὰ διὰ τούτων δὲν ἀρνούμεθα βέβαια ὅτι πράγματά τινα, οἷον παραδόξου μορφῆς ἀγγεῖα πήλινα, ἃ, ὡς λέγεται, ἐκ μεγαλύτερου βάθους ἐξεφάνησαν, δυνατόν νὰ ἀναχθῶσιν εἰς προτέραν περίοδον. Ἀλλὰ ταῦτα τὰ ἀγγεῖα, ὅσον ἐγὼ δύναμαι νὰ ἴδω, ἴνε μικρᾶς σημασίας· ὁμῶς ὡς εἶπα τόσον πλῆθος πραγμάτων δὲν ἴνε δυνατόν νὰ ὑπαχθῶσι εἰς μίαν γενικὴν κρίσιν· πρὸς τοῦτο ἴνε ἀναγκαῖα πάντοτε σπουδαία ἐξέτασις, εἰς ἣν ἐγὼ κατὰ τὸ παρὸν στεροῦμαι τὴν εὐκαιρίαν. Ἡ πλήρης δημοσίευσίς, ὅπως ὁ Σχλίεμανν τὴν προετοιμάζει καὶ ὅπως παραδοξότερα ἴσως ἀκόμα εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν βιβλιοεμπορίαν δὲν ἀνεφάνη, θὰ προξενήσῃ πλήρη σαφήνειαν, ἀλλὰ βέβαια καὶ ὁμηρικὸν γέλωτα· διότι τόσον μένει ἐκάστω καὶ μετὰ ἐπιπόλαιον παρατήρησιν ἀναμφίβολον, ὅτι ὅλο τὸ τρωϊκὸ στοιχεῖο ἴνε φάντασμα.

Περὶ τῆς ὁμηρικῆς ἀσπίδος τοῦ Δρ. Σχλίεμανν.

Ὅπόσον κακὸν δύναται νὰ προξενήσῃ εἰς τὴν ἐπιστήμην, ἐπί τινα βέβαια χρόνον, περιγραφὴ ἀρχαίων πραγμάτων ἐκ προκαταλήψεως πηγάζουσα, βλέπομεν συχνά· ἐν τῇ ἀνωτέρω δὲ (σελ. 385 ἐ.) κριτικῇ πραγματείᾳ τοῦ ἐνδόξου σοφοῦ Max Müller ἔχομεν λαμπρὸν παράδειγμα ὅτι καὶ ἄνδρες οὐχ οἱ τυχόντες παρὰσύρονται ἐνίοτε ὑπὸ ἀμαθεστέρων εἰς σφάλματα καταπληκτικά. Ὁ κύριος Max Müller ἐπίστευσεν ὅτι ὁ κύριος Δρ. Σχλίεμανν ἔχει ἀληθῶς ἐν τῇ ἐξ Ἰσαρλικ συλλογῇ τῶν ἀρχαιοτήτων του καὶ ἀσπίδα ὀμφαλόεσσα· διότι ἀνέγνωσε τὰ παχέα ῥήματα τοῦ κυρίου Δρ. Σχλίεμάνου περὶ αὐτῆς ἐν τῇ Ἐφημερίδι τῆς Αὐγούστης καὶ ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ περὶ τῶν τρωϊκῶν ἀρχαιοτήτων του. Ἴσως δὲν ἴνε κανὲν ἄλλο πρᾶγμα τόσον γνωστὸν ἐν τῇ ἀρχαιολογίᾳ ὅσον ἡ ἀσπίς, καθ' ὅλας αὐτῆς τὰς μορφὰς καὶ τροποποιήσεις εἰς τὰ διάφορα ἔθνη. αἱ διαφοροὶ δὲ αὐταὶ μορφαὶ ἐπαναλαμβάνονται εἰς τὰ διάφορα μνημεῖα τῆς τέχνης κατὰ ἑκατοντάδας καὶ χιλιάδας· οὕτως ἡ βοιωτικὴ καλουμένη ἀσπίς εἰς χιλιάδας βοιωτικῶν νομισμάτων, διότι ἡ ἀσπίς ἦν τὸ κύριον αὐτῶν ἐπίσημον· ἡ μακεδονικὴ πάλιν ἀσπίς, ἣτις ἐντελῶς ὁμοιάζει καὶ μὲ τὸ σχῆμα τῆς ὁμηρικῆς, διότι ἴνε ὀμφαλόεσσα καὶ πάντοσ' εἴσση, εὐρίσκεται εἰς ἀναρίθμητα μακεδονικά νομίσματα καὶ εἰς πάντα τὰ τετράδραχμα Ἀντιγόνου τοῦ Γονατᾶ. καὶ εἰς ἄλλα δὲ πολλῶν πόλεων νομίσματα ὑπάρχει ἡ ἀσπίς ἢ ὡς κύριον ἐπίσημον ἢ ὡς ὄπλον ἥρωός τινος ἢ τῆς Ἀθηνᾶς· ἀλλὰ καὶ εἰς παραστάσεις ἀγγείων γραπτῶν καὶ εἰς λίθινα καὶ πήλινα καὶ πάσης ὕλης μνημεῖα εὐρίσκεται συχνά· οἰανδήποτε δὲ μορφήν καὶ ἂν ἔχη, εἴτε ὀλοστρόγγυλον, ὡς ὁ δίσκος τῆς πλήρους σελήνης, εἴτε αὐγοειδῆ, ὡς τὸ ἡμισυ φλοιοῦ αὐγοῦ κατὰ μῆκος διατετμημένου, εἴτε ἄλλως πως ἐσχηματισμένη, πάντοτε ἴνε ἔσωθεν ἦτοι ἐκ τοῦ μέρους ὅθεν κρατεῖται διὰ τοῦ βραχίονος καὶ τῆς χειρὸς ἐκ τῶν ὀχάνων κοίλῃ, ἔξωθεν δὲ

κυρτή ποτέ μὲν μᾶλλον ποτέ δὲ ὀλιγώτερον, καὶ ὅταν ἔχη ὀμφαλὸν, κεῖται οὗτος προβεβλημένος ἐν τῷ κέντρῳ τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας· διότι ἐκεῖ μάλιστα ἵνε ἀναγκαῖος οὐ μόνον ὡς κόσμημα ἀλλὰ μᾶλλον εἰς στερεότητα τοῦ ὄπλου· διότι τὸ κέντρον τῆς ἀσπίδος σκεπάζει καὶ τὸ κέντρον τοῦ σώματος τοῦ ὄπλιτου, καὶ τοῦτο μάλιστα πλήττεται ὑπὸ τῶν βελῶν τοῦ ἀντιπάλου καὶ ἀνάγκη νὰ ἦνε στερεὸν ἵνα ἀντέχη εἰς τὰς προσβολάς. Ὁ ὀμφαλὸς οὗτος ἔχει συνήθως σχῆμα κωνικόν, πολλάκις ὅμως ἐπὶ τῶν πολυτελεστέρων ἀσπίδων κεῖται ἀντὶ κώνου πρόσωπον, οἶον σατύρου, ἢ ἄλλο τι ζώδιον ὡς ἐπίσημον. Ἐπὶ τῶν τετραδράχμων Δυσιμάχου, ἅπερ εἰσὶ κοινότατα ἐν ἐκάστη συλλογῇ, βλέπει τις τὸ σχῆμα ἀσπίδος ὀμφαλοέσεως, ὡσαύτως καὶ εἰς τὰ τῶν βασιλέων τῆς Περγάμου. Ἀσπίς δὲ ἔχουσα ὀμφαλὸν ἀντιθέτως, ἦτοι ἀπὸ τοῦ κέντρου τῆς ἐξωτερικῆς ἐπικύρτου ἐπιφανείας πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν κοιλότητα ἐπηρμένον, δὲν ἠκούσθη ἐν τῇ ἀρχαιολογίᾳ μέχρι τῆς σήμερον (θὰ ἦτο δὲ καὶ ὄλως ἄσκοπος ὁ πρὸς τὰ ἔσω ὀμφαλὸς καὶ θὰ ἐμπόδιζε τὴν κίνησιν τῆς χειρὸς πλὴν ὅτι θὰ ἐγένετο καὶ ἀδύνατον τὸ ὄπλον ἐν τῷ κέντρῳ). Ὁ κύριος Δρ. Σχλίεμανν ὅμως μόνος ἀπάντων κατώρθωσε νὰ ἀνεύρη καὶ τοιοῦτον μοναδικὸν σχῆμα ἀσπίδος, ὑπὸ μεγάλης ἐπιθυμίας νὰ ἔχη ἐν τῷ τρωϊκῷ του θησαυρῷ μετὰ τῶν λοιπῶν παραξένων του, ἀμφικυπέλλου, φιάλης, κρηδέμου καὶ τῶν λοιπῶν ἀναρμόστων εἰς τὰ πράγματά του ὀμηρικῶν ὀνομάτων καὶ μίαν κὼν ἀσπίδα ὀμφαλοέσαν, ὀμηρικὴν, πάντοσ' ἐύσην. Τί λοιπὸν ἵνε τὸ πρᾶγμα τοῦ, ἀφοῦ δὲν ἵνε ἀσπίς; Ὅστις ποτὲ ἐλούσθη ἐνταῦθα ἢ ὅπου δήποτε ἐν τῇ Ἀνατολῇ εἰς τουρκικὸν λουτρὸν, ἅμ' ἰδὼν τὸ ἀνεγνώρισε· διότι δὲν ἵνε ἄλλο τι παρὰ τὸ τάσι ἢ ὅπως ἄλλως καλούμενον χάλκινον ἐκεῖνο ἀγγεῖον, τὸ ὁποῖον ἕκαστος λούμενος λαμβάνει, ὅπως ἀφοῦ λουσθῆ περιχυθῆ δι' αὐτοῦ ἔπειτα ἀφθόνως μὲ καθαρὸν νερὸν πρὸς ἀποκάθαρσιν τοῦ ῥύπου. Τοῦτο ἵνε ἡ ἀσπίς τοῦ κυρίου Δρ. Σχλίεμανν, ὃς παρέπλαγξε καὶ σοφόν.

Ἐν Ἀθήναις 17 Φεβρουαρίου 1874.

ΡΟΥΣΟΠΟΥΛΟΣ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.

Nach dem griechischen Orient. Reise-Studien von K. B. Stark, etc. (ἦτοι Ὀδοιπορικαὶ μελέται κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἀνατολήν, ὑπὸ Κ. Β. Στάρκ, καθηγητοῦ τοῦ ἐν Ἐιδελβέργῃ πανεπιστημίου.) Heidelberg, 1874. [εἰς 8^ο σελ. XII καὶ 408, μεθ' ἐνὸς τοπογραφικοῦ πίνακος τῆς Τρωάδος καὶ μιᾶς φωτολιθογραφίας.]

Ἀγγέλλομεν εἰς τοὺς ἀναγνώστας τοῦ Ἀθηναίου τὴν ἔκδοσιν τοῦ ἀνωτέρω βιβλίου διὰ πολλοὺς λόγους. Ὁ συγγραφέας αὐτό, ἀρχαιολόγος ὢν τὸ ἐπάγγελμα καὶ ἐκ τῶν διακρινόμενων, περιγράφει οὐ μόνον ὅσα εἶδε διὰ γεγυμνασμένων ὀφθαλμῶν ἀρχαῖα πόλεων ἐρείπια καὶ ἄλλα τέχνης ἔργα παντοῖα ἐν ἰδιωτικαῖς καὶ δημοσίαις συλλογαῖς, ἀρξάμενος ἀπὸ Μονάχου, Βιέννης, Πέστης καὶ προχωρῶν καθεξῆς εἰς τὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, Τρωάδος, Σάρδεων, Ἐφέσου, Σμύρνης, Λέσβου, Σύρου, Ἀθηνῶν, Κερκύρας, μέχρι καὶ Βρεντεσίου, Ῥαβέννης καὶ Βονωνίας κτλ., ἀλλὰ πρὸς τούτοις ἀφηγεῖται καὶ περὶ πολλῶν πραγμάτων ἀναφερομένων εἰς τὴν κατάστασιν τῶν νῦν ζώντων ἐν τῇ Ἀνατολῇ λαῶν καὶ ἐκφέρει (μετὰ μετριοτήτος, ἐννοεῖται, ὡς προσήκει εἰς ἄνδρα γραμμάτων καὶ καθεστηκυίας ἡλικίας) ἐντυπώσεις τοῦ τινὰς καὶ κρίσεις, ὡς τὰ πολλὰ ὄχι ἀφισταμένας τοῦ ἀληθοῦς καὶ δικαίου. Ἰδίως ἀναγνωρίζει, ὡς ἀπρόληπτος, τοῦ κατὰ τὴν Ἀνατολήν Ἑλληνικοῦ στοιχείου τὴν σπουδαιότητα καὶ ἐλπίζει καὶ εὐχεται τὰ λῶστα περὶ αὐτοῦ. Εἰ δὲ καὶ τινὰ τῶν καθ' ἡμᾶς ἐλέγχει, ἅς μὴ βαρυθυμῆ διὰ τοῦτο ὁ Ἑλλῆν ἀναγνώστης, ἀλλ' ἅς καρποῦται ὠφέλειαν παρ' ἀνδρὸς ἠπίως καὶ μετ' εὐνοίας ἐκφέροντος τοὺς ἐλέγχους.

Ἡμεῖς ἐξ ἀσχολιῶν ἀναγκαζόμενοι βραχὺν μόνον λόγον νὰ ποιήσωμεν περὶ τοῦ βιβλίου, δὲν δυνάμεθα τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ νὰ ἀναλύσωμεν, ὡς ἠθέλομεν, καὶ τὴν προσοχὴν τῶν ἀναγνωστῶν μας εἰς τινὰ τῶν ἐν αὐτῷ ἐπιστημονικῶς ἐξακριβουμένων νὰ ἐπιστήσωμεν, ἰδίως εἰς τὰ περὶ τοῦ ὑπὸ τῷ Σιπύλῳ ὕρει ἀρχαιοσέ-

μνου τῆς Νιόβης ἀναγλύφου. Ἀρκούμεθα δὲ μόνον νὰ μνημονεύσωμεν ἐκ τῶν τοῦ βιβλίου τρία τινά, τὰ μὲν δύο ἔχοντα ἀναφορὰν εἰς τὴν ἀρχαιολογίαν, τὸ δὲ τρίτον ἄλλοιον. Καὶ δὴ α'. ὁ συγγραφεὺς ἐφρόντισε νὰ παράσχη περιγραφὰς ὅπως οὖν λεπτομερεῖς ἰδιωτικῶν τινῶν συλλογῶν, τῶν μὲν πωλησίμων, τῶν δὲ οὐ, ὡς τῆς τοῦ Calvert ἐν Δαρδανελλίῳ, τῆς τοῦ Gonzenbach ἐν Σμύρνῃ, τῆς τοῦ Τιμολ. Φιλήμονος καὶ τοῦ Ἰω. Σωτηριάδου ἐν Ἀθήναις, ἔργον ποιήσας χρήσιμον πολλαχῶς καὶ εἰς ἡμᾶς, ὅχι μόνον εἰς τοὺς Γερμανούς· β'. ἐκφράζει ἐντόνως τὴν ἑαυτοῦ τε καὶ πάντων τῶν ἀρχαιολογούντων εὐχὴν τοῦ νὰ ἴδωσιν ἐν οὐχ οὕτω μακρῷ χρόνῳ συντελουμένας τὰς οἰκοδομὰς τῶν δύο ἐν Ἀθήναις Μουσείων, τοῦ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Πατησίων Βερναρδακείου καὶ τοῦ ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως, ἵνα μὴ ἐπὶ πλέον δυσκολεύηται ἡ μελέτη τῶν πολλοῦ λόγου ἀξίων ἀρχαιοτήτων ἡμῶν. Ἄς μάθωσι λοιπὸν καὶ ἐκ τοῦ βιβλίου τούτου οἱ παρ' ἡμῖν τὰς ὑψίστας ἔδρας ἀναβαίνοντες καὶ καταβαίνοντες κυβερνήτορες, ὅπόσον τιμῶνται παρὰ τοῖς ἐπαίουςι τὰ τε ἐκ παλαιοῦ περισωθέντα καὶ τὰ ὁσημέραι ἀνακαλυπτόμενα ἐν Ἀθήναις γλυπτὰ, ἀγγεῖα καὶ ἄλλα τέχνης ἔργα, ὡς καὶ αἱ ἀναρίθμητοι ἐπιγραφαί, καὶ ἅς ποιήσωσι, πρὸς θεοῦ, πᾶν τὸ δυνατὸν πρὸς ἀποτελέσειν τῶν ἀπὸ ὀκταετίας καὶ δωδεκαετίας ἀρχινηθέντων Μουσείων μας. γ'. δέ τι ἀναφέρομεν ἀκόμη ἐκ τοῦ βιβλίου, ὃ εἰς ἡμᾶς, δὲν ἠξέυρομεν, ἂν δικαίως ἢ ἀδίκως, ἔκαμε βαθεῖαν ἐντύπωσιν, τοῦτο δὲ εἰλημμένον ἐκ τῶν ἐχόντων ἀναφορὰν εἰς τὰ νῦν πράγματα καὶ ἦθη τῶν λαῶν, τὸ ἐξῆς. Ὁ Στάρκ περιγράφων ἐν σελίδι 69 μέχρις 70 τὴν ἐν Πέστη τῆς Οὐγγαρίας μεγαλοπρεπῆ οἰκοδομήν τῆς Ἀκαδημίας, ἀνεγερθεῖσαν διὰ ἰδιωτικῶν συνδρομῶν, ἄλλα μὲν ἐπαινεῖ αὐτῆς, ἄλλα δ' ἐπικρίνει, οὕτως· «Πόση, λέγει, πολυτέλεια εἶναι ἐν τῇ μεγάλῃ Ἀκαδημαϊκῇ αἰθούσῃ, πόση δὲ καὶ ἐν τοῖς παρακειμένοις δωματίοις, ὡς καὶ ἐν τῷ συνήθει τῶν συνεδριάσεων τόπῳ! Βλέποντες δὲ ἡμεῖς ἐδῶ τὰς μεγάλας εἰκόνας τῶν ἰδρυτῶν καὶ τῶν ἐταίρων τοῦ σωματείου τούτου, ἔχομεν ἄρα ἐνώπιόν μας ἄλλο τι ἢ αὐτόχρημα ἰππότας, μόλις δὲ πού τινα καὶ ἀπλῶς ἀκουσθέντα ὑπὲρ τὰ ὅρια τῆς Οὐγγα-

ρίας ἄνδρα ἐπιστήμης; Ὅταν (λέγει ἔτι, προχωρῶν ὁ Στάρκ) φέρω εἰς τὴν μνήμην μου τὰς πανηγυρικὰς τῆς Βερολινείου Ἀκαδημίας συνεδριάσεις, γινομένας ἐν ἐκείνῃ τῇ σκυτείνῃ, στενῇ, ἀκόμη καὶ μὲ σκυθρωπὰ παραπετάσματα ἐσκευασμένη αἰθούσῃ, ὅπου ἡμεῖς ὡς σπουδασταὶ τότε εἰς τοὺς ἀπλοῦς καὶ συχνὰ ὑπεράγαν σιγανούς λόγους ἐνὸς Βοικχίου, Ἐγκε, Τρένδελεμβουργ, Ἰακώβου Γρίμμ ἐτείνομεν τὸ οὖς ἀκροώμενοι, — ὅποια ἀντίθεσις ἐκείνων πρὸς τούτους τοὺς πολυτελεῖς χώρους, ἐνθα πέριξ εὐρεῖα στοὰ διὰ τοὺς ἀκροατὰς, καὶ πρὸς τὰ ὑπερήφανα ταῦτα θρονία καὶ τὰ ἀναλογεῖα τῶν ἀγυρευόντων ἐν Πέστη ἐταίρων! Ἐδῶ κτίζουσι τὴν οἰκοδομήν διὰ τοὺς ἐν τῷ μέλλοντι χρόνῳ Ἀκαδημαϊκοὺς, ἐκεῖ δὲ ἀποβάλλουσιν οἰοῦντι ἐπίτηδες καὶ αὐτὸ τὸ χρεῖωδες καὶ ἀναπαυτικόν, ἵνα ἀφήσωσι μόνον τὸ πνεῦμα νὰ ἄρχῃ.»

Ταῦτα ἔγραψε διδάσκαλος, δυνάμενος νὰ σκέπτηται οὕτω, διότι ἀνήκει εἰς τὸ μέγα ἐκεῖνο ἔθνος, τὸ ὁποῖον ἐσχάτως ἔδειξε τοῖς πᾶσιν ἐκφανῶς, ὅπόσῃν ἔχει τὸ πνεῦμα ἰσχύν. Ἡμεῖς δὲ ἀναγνόντες αὐτά, ἐκρύψαμεν, ὁμολογοῦμεν, ὑπ' αἰσχύνης τὸ πρόσωπον, νομίσαντες, ὅτι περὶ ἡμῶν ἐγράφησαν, ἂν καὶ ὁ Στάρκ, ὅτε ἔγραφε ταῦτα, δὲν εἶχεν ἔτι φθάσει εἰς Ἀθήνας οὔτε εἶχεν ἰδεῖ τὸ μαρμαῖρον Σιναῖον μέγαρον.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ Α. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ.

ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΒΟΙΩΤΙΑΣ ΑΝΕΚΔΟΤΟΙ.

Ὁ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἀθηνῶν Ἑταιρίας ἀπόστολος Π. Σταματάκης, ἐργαζόμενος πρὸ μηνῶν ἀνευδότης ἐν Δήλῳ, ἐν Δένδρῳ τῆς Λοκρίδος καὶ ἐν Τανάγρα τῆς Βοιωτίας ἐπεμψεν ἐνταῦθα ἐκ πάντων τούτων τῶν τριῶν μερῶν διαδοχικῶς πολλὰς εἰδήσεις ἀρχαιολογικῶν ἀνακαλύψεων καὶ ἰδίως ἀντιγραφα ἐπιγραφῶν, νεωστὶ εὑρεθεισῶν παρ' αὐτοῦ ἢ παρ' ἄλλων. Ἐκ τούτων σήμερον δημοσιεύομεν ὀλίγας, τὰς βραχυτέρας καὶ

εύκολωτέρας εἰς μεταχείρισιν φιλολογικὴν, αἵτινες εἶναι ἐκ τῶν εὐρεθεισῶν ἐν τοῖς περὶ τὴν Τάναγρον τόποις ἐσχάτως, ὅτε παρὰ νόμῳ ἀνέσκαπτον τάφους ἐκεῖ πολλοὶ ἐξ ἐπαγγέλματος τυμβωρύχοι καὶ τὰ μὲν μικρότερα τῶν ἀνευρισκομένων, μάλιστα πηλίνας μορφὰς καὶ ἀγγεῖα, ἀπεκόμιζον εἰς Ἀθήνας καὶ ἀλλαχοῦ πρὸς πώλησιν, τὰ δὲ μεγαλύτερα μάρμαρα διεσκόρπιζον ἐδῶ καὶ ἐκεῖ εἰς τὰ πλησίον χωρία πρὸς παντοίαν κατάχρησιν, ἕως οὗ πρὸ ἐνὸς περιήπου καὶ ἡμίσεος μηνὸς τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον διὰ πράξεώς του ἔθεσε τέρμα εἰς τὰ ἀθέμιτα ταῦτα ἔργα. Ὁ δὲ τῆς Ἑταιρίας ἀπόστολος, ὁ καὶ μάλιστα συντελέσας εἰς τὴν καταπαυσιν τοῦ κακοῦ διὰ τῶν πρὸς τὸ Συμβούλιον τῆς Ἑταιρίας ἐκθέσεων του καὶ τῶν ἐκ τούτων προκληθεισῶν παρὰ τῷ Πρωθυπουργῷ Δελτιγεώργῃ προφορικῶν παραστάσεων, συνέλεξεν ἔκτοτε καὶ συλλέγει ἔτι ἐν τῷ χωρίῳ Σχηματαρίῳ ὄσους λίθους γλυπτοὺς καὶ ἐνεπιγράφους δύναται νὰ εὔρη ἐν τοῖς περιχώροις καὶ καταγράψει αὐτούς, σχηματίζων Μουσεῖον δημοτικόν.

Ἰδοὺ μία περικοπὴ ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ Σταματάκη τῆς 8 Ἰανουαρίου 1874, δι' ἧς διαβιβάζει ἀντίγραφα δύο ἐπιγραφῶν·

α' Ἐν τῷ χωρίῳ Διάτανῃ εὐρέθη στήλη πλατεῖα ἐκ τῶν συνήθων, ἔχουσα ἀετωμάτιον καὶ ἐπιγραφὴν λίαν περιέργον. . . τὴν δε·

Ἑλπίς·

ταύτην ἔθαψεν ἡ σύνοδος τῶν Ἀθηναίων.

Ἑτέραν ὁμοίαν στήλην, ἀλλὰ πολλῶ ἐλάσσονα τῆς ἀνωτέρω εὔρον καὶ ἐν τοῖς ἀνασκαφεῖσι τάφοις, ὅτε συνέλεγον τὰς διεσπαρμένας, ἔχουσαν ὁμοίαν ἐπιγραφὴν ἐν Αἰολικῇ διαλέκτῳ, τὴν δε·

Ἐπὶ Λυκάωνι·

Οὔτον ἔθαψαν τὸ Ἀθαναϊστή.»

Σημειοῦμεν ἡμεῖς, ὅτι αἱ δύο αὗται ἐπιγραφαὶ εἶναι τῶν μ. Χρ. Ῥωμαϊκῶν χρόνων, ὡς δεικνύουν τὰ χάρτινα ἀποτυπώματα, ἀπροχθὲς ἐλάβομεν (ἐλάβομεν δὲ καὶ μικρογράμματον ἀντίγραφον ἄλλης τρίτης ὁμοίας, λέγον·

Νικόμαχε

χαῖρε·

οὔτον ἔθαψαν

τὸ Ἀθαναϊστή).

Εἶναι αὗται αἱ ἐπιγραφαὶ περιέργοι ὄντως διὰ τὸ λίαν σαφὲς τῆς φράσεώς των, ἐξ οὗ δηλοῦται, ὅτι ἔρανός τις ἢ μᾶλλον θιάσος ἢ ὄργεωνικὸν κοινὸν ἐν Τανάγρα, ἢ σύνοδος τῶν Ἀθηναίων (ἐκ τῆς θεᾶς Ἀθηνᾶς παρωνυμουμένων) ἔθαπτε τοὺς οἰκείους ἐταίρους κοινῇ δαπάνῃ. Ἄλλως δὲ ἤδη καὶ πρότερον ἐγένοντο γνωσταὶ ἐπιγραφαὶ τοιαῦται, ἀλλὰ ἦσαν ὀλίγον ἀσαφέστεραι, οἷα λ. χ. ἡ ἐπὶ κιονίσκου ἐπιτυμβίου ἐν Ἀθήναις εὐρεθέντος (ἴδε τὴν ἡμετέραν Συλλογὴν Ἀττικῆς ἐπιγραφῶν ἐπιτυμβίων, ἀρ. 2362) ἡ λέγουσα·

Ἄρτεμίδωρος Σελευκεύς· ἔρανιστάι.

Τοιαύτη ἐπιγραφή εἶναι πιθανώτατα καὶ ἡ παρὰ τῷ Lebas (Attique, N° 390) ἡ νῦν ἐν τῇ ἐν Ἀθήναις Ἀδριανείῳ στοᾷ, ἡ λέγουσα·

Εὐάμερος Ἀγνοθέμιδος χαῖρε. Ἡ βουλή· ὁ θιάσος ὁ Φαινέμαχου.

Τὸ ἔθος τοῦτο τοῦ θάπτειν τινὰς διὰ κοινῆς δαπάνης τῶν θιασωτῶν ἢ ἔρανιστῶν ἢ ὄργεωνων ἢ καὶ διὰ ἰδίας τῶν προεστηκότων ὅπωςδὴποτε τῶν τοιούτων κοινῶν ἀναφέρεται πάνυ σαφῶς καὶ ἐν τινι ψηφίσματι εἰς τιμὴν ἐνὸς ταμίου τῶν ὄργεωνων τῆς Μητρὸς τῶν θεῶν ἐν Πειραιεῖ (Ἐφημ. Ἀρχ. Ἀθ. 2584) ὡς ἐξῆς·

α' Ἐπειδὴ Ἐρμαιὸς Ἐρμογένου Παιονίδης ταμίας γενόμενος πλείω ἔτη εἰς τε τοὺς θεοὺς εὐσεβῶς διατελεῖ καὶ κοινῇ τοῖς ὄργεωσιν καὶ ἰδίᾳ ἐκάστω εὐχρηστον ἑαυτὸν παρέχων. . . . καί τισιν τῶν ἀπογεγονότων, οὐχ ὑπάρχοντος ἀργυρίου τῷ κοινῷ, προέμενος εἰς τὴν ταφὴν, τοῦ εὐσχημονεῖν αὐτοῦς καὶ τετελετωκότας. . . »

Ὅτι δὲ τὸ ἔθος τοῦτο ἦτο λίαν παλαιὸν, συμπεραίνεται ἐκ τοῦ ὅτι ἤδη ἐν τινι νόμῳ τοῦ Σόλωνος, ἀναφερομένῳ ὑπὸ Γαῖου ἐν Digest. XLVII, 22, 4, μνημονεύονται «ὁμόταφοι», οὗς καθὼς καὶ ἄλλα ἄλλως ὀνομαζόμενα κοινὰ ἢ πολιτεία ἀνεγνώριζε καὶ ἐξησφάλιζε τὴν ἐνέργειάν των καθ' ὅσον δὲν ἀπηγόρευον οἱ δημό-

σιοι νόμοι. Εἶχον δὲ καὶ οἱ Ῥωμαῖοι τοιαῦτα collegia καὶ sodalicia (*).

*Ετι δὲ λέγομεν, ὅτι Ἀθαναῖσται, ὁμωνύμως τοῖς ἐν Τανάγρα, ἤδη πρότερον ἐγνώσθησαν ὑπάρχοντες ἐν Ῥόδῳ, ἐξ ἐπιγραφῆς ἐκδοθείσης ὑπὸ Wescher ἐν τῇ Revue Archéol. 1864, II, p. 462. Παναθηναῖσται δὲ ἐν Ῥόδῳ καὶ ἐν Τέφῳ, ἐξ ἐπιγραφῶν ἐκδοθεισῶν ἐν C. I. Gr. αρ. 3073 καὶ 2528.

Περὶ τοῦ σχηματισμοῦ: οὗτον, ἂν εἶναι καινοφανῆς ἢ ὄχι, δὲν εὐκολυνόμεθα τώρα νὰ εἴπωμέν τι βέβαιον.

Ἐκδίδομεν ἐξῆς καὶ δύο ἄλλας ἐπιγραφάς, ἐπίσης κατὰ τὰ ἐπεσταλμένα ἡμῖν παρὰ τοῦ Σταματάκη, ἐν ἐπιστολῇ αὐτοῦ τῆς 3 Φεβρουαρίου 1874. Ἴδου αἱ λέξεις του αἱ περὶ στήλης τινὸς μεγάλης, ἐφ' ἧς ἡ προτέρα τῶν ἐπιγραφῶν

«Τὸ ἀρχαῖκόν ἀνάγλυφον εἶναι λίθου πωρίνου, ὀλίγον σκληροῦ, τεθλασμένον περὶ τὸ μέσον περίπου εἰς δύο. Ἔχει ὕψος μὲν 1,97, πλάτος 0,53, καὶ πάχος 0,10 περίπου. Ἐπ' αὐτοῦ εἰσι ἀναγεγλυμμένοι λίαν προπεπτωκότες δύο ἄνδρες γυμνοί, ἰστάμενοι παραλλήλως καὶ κατὰ πρόσωπον ἤτοι ἐστραμμένοι πρὸς τὸν θεατὴν. Τούτων ὁ μὲν φέρει τὴν δεξιάν αὐτοῦ ἐκ τῶν ὀπισθεν ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ὤμου τοῦ παρισταμένου αὐτῷ, τὴν δὲ ἀριστεράν ἔχει καθειμένην πρὸς τὰ κάτω καὶ προσκολλημένην παρὰ τὸν ἀριστερόν μηρόν, ὁ δὲ φέρει τὴν μὲν ἀριστεράν αὐτοῦ ἐκ τῶν ὀπισθεν ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ὤμου τοῦ παρισταμένου αὐτῷ, τὴν δὲ δεξιάν ἔχει καθειμένην πρὸς τὰ κάτω καὶ προσκολλημένην παρὰ τὸν δεξιὸν μηρόν. Ἀμφότεροι στηρίζουσι τοὺς πόδας των ἐπὶ βάσεως συμφυοῦς, προεξεχούσης τοῦ πάχους τοῦ ἀναγλύφου κατὰ 0,33 καὶ ἐχούσης ὕψος μὲν 0,30, πλάτος δὲ 0,53. Καὶ ἐπὶ τῶν κεφαλῶν τῶν παριστανομένων προεξέχει ὁ λίθος κατὰ 0,28, ὡς

(*) Ἴδε ἐν γένει περὶ τούτων ἐν τῷ νεωστὶ ἐκδοθέντι βιβλίῳ τοῦ O. Lüders, γραμματέως τῆς πρ' ἡμῖν Γερμανικῆς πρεσβείας, τῷ ἐπιγραφομένῳ: Die Dionysischen Künstler, Berlin, 1873, τὰ ἐν σελ. 4 ἕως 49. Καὶ ὁ ἐν Παρισίοις Dr. P. Foucart ἐξέδωκε πρὸ μικροῦ ὅμοιον βιβλίον, τὸ Des associations religieuses chez les Grecs, Paris, 1873.

διὰ τῆς προεξοχῆς ταύτης προδίδεται, ὅτι τὸ ἀνάγλυφον ἀνεῖχέ τι. Ἡ κόμη ἀμφοτέρων ἐστὶ λίαν περιπεποιημένη αὐτως, ὥστε σχηματίζει ἑκατέρου δύο κορυφοὺς βοστρύχους, ὧν ὁ μὲν κατέρχεται ἐπὶ τοῦ στήθους, ὁ δὲ ἐπὶ τοῦ ὤμου πρὸς τὰ ὀπίσω, ὀρώμενος ἐκ τοῦ πλαγίου. Τὰ πρόσωπα ἀμφοτέρων εἰσὶν ἐντελῶς κατεστραμμένα εἰς προγενεστέραν ἐποχὴν. Καὶ ἐπὶ τοῦ ἄλλου σώματος φέρει ὁ λίθος ἀμυχάς τινας, ἀλλ' οὐχὶ τόσοῦτον ἐπισθητάς. Τὸ στήθος ἀμφοτέρων, ἡ κοιλία καὶ οἱ πόδες ἀναλόγως τοῦ ὕψους, ὄντος περὶ τὸ 1,50, εἰσὶ λίαν ἰσχνὰ καὶ οἰονεὶ ἐσφηνωμένα. Ἐπὶ δὲ τῆς ἔμπροσθεν πλευρᾶς τῆς βάσεως φέρει ἡ στήλη τὴν δε τὴν ἐπιγραφὴν, ἧς μέρος ἀκολουθεῖ καὶ εἰς τὴν παρακειμένην πλαγίαν πλευράν

Ἀμφάλκης ἔστας' ἐπὶ Κιτύλοι ἐδ' ἐπὶ Δέρμυι.

Παρὰ δὲ τὴν ἀριστεράν τοῦ ἐνὸς κνήμην γέγραπται

Κιτύλος.

Παρὰ δὲ τὴν δεξιάν τοῦ ἄλλου

Δέρμυς.

Τῶν ἐπιγραφῶν τούτων λαβῶν ἀποτυπώματα οὐχὶ τόσο ἐκρινῆ, ἔνεκα τῶν δυσχερειῶν ἀς παρέχει ἡ χιών, ἀποστέλλω ὑμῖν ᾧδε»

Τὰ ἀποτυπώματα ὁμως λαβόντες ἡμεῖς εὕρομεν ἐπισεικῶς καλὰ, καὶ ἀποδίδομεν ᾧδε τὸ σχῆμα τῶν μᾶλλον παραλασσόντων τῆς συνήθους γραφῆς γραμμάτων

Α Δ Ε Ι Μ Ρ Σ Υ Φ

Πάντως δὲ περίεργον εἶναι, ὅτι ἐκ τῶν τριῶν κυρίων ὀνομάτων, τῶν περιειλημμένων τόσο ἀπλῶς καὶ καλῶς ἐν τῷ ἐπιτυμβίῳ ἐξαμέτρῳ, τὸ μὲν πρῶτον, ὁ Ἀμφάλκης, εἶναι σπανιώτατον καὶ ἀρχαϊκώτατον, διότι μόλις ἀναφέρεται παρὰ Διοδώρῳ τῷ Σικελιώτῃ 4, 68 εἰς ἔγγονος τοῦ τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων μάντεως Μελάμποδος ἔχων τοῦτο τὸ ὄνομα καὶ θεῖος ὑπάρξας ὁ αὐτὸς τοῦ ἑτέρου κλεινοῦ μάντεως Ἀμφιαράου, τὰ δὲ δύο ἄλλα ὁ Κιτύλος καὶ ὁ Δέρμυς εἶναι καὶ ὅλως πρωτοφανῆ, πιθανῶς δ' ἐτυμολογητέον τὸ πρότερον αὐτῶν ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ φυτοῦ κίττος (κία-

σός), γραφομένου ποτὲ ἀρχαϊκῶς δι' ἐνός τ κιτός, ἐξ οὗ θὰ ἔγινε τὸ ὑποκοριστικὸν Κιτύλος, διότι τὸ πρωτότυπον Κίττος (μετ' ἀναβιβασμοῦ τοῦ τόνου) ἦτο δὰ καὶ πολὺ σύνηθες παρ' Ἑλλησι κύριον ὄνομα. Ἀλλ' ὅπως καὶ ἂν ἔχη τὸ ἔτυμον τοῦ Κιτύλου καὶ τὸ τοῦ Δέρμης, τοῦ Ἀμφάλκους ὅμως τὸ ὄνομα πάντως θὰ ἐπεχωρίασε καὶ θὰ ἐνέμεινεν ἐν τῇ Ταναγραίων χώρᾳ διὰ τὴν ταύτης γειτνίασιν πρὸς τὴν Ὠρωπίαν, ἐνθα ἐλατρεύετο ὁ Ἀμφιάραος, ὁ τοῦ ποτὲ Ἀμφάλκους ἀδελφιδοῦς. Τὰ κύρια δηλ. ὀνόματα τῶν παλαιῶν, μάλιστα τὰ περιεργότερα ἐξ αὐτῶν, δὲν ἦσαν ἄνευ λόγου καὶ αἰτίας ἐπιχωριάζοντα εἰς τοῦτον ἢ ἐκείνον τὸν τόπον, ὡς οὐδὲ σήμερον παρ' ἡμῖν. Οὕτω καὶ τὸ ἐν τῇ ἀνωτέρῳ ἐπιγραφῇ ὄνομα Λυκάων, ὅπερ διόλου ἴσως δὲν ἀπαντᾷ ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις, λόγον τινὰ εἶχε νὰ ἐπιχωριάσῃ ὅπωςδήποτε ἐν Βοιωτίᾳ, πιθανῶς τοῦτον, ὅτι δύο υἱοὶ τοῦ ὤμοῦ ἐκείνου ἐν τοῖς μυθικοῖς χρόνοις βασιλέως τῆς Ἀρκαδίας εἶχον μετοικήσει εἰς Βοιωτίαν. Ἴδε Πλουτάρχου Κεφαλ. Ἑλλην. 39.

Ἐκ τῆς αὐτῆς Ταναγραίας χώρας εἶναι καὶ ἡ ἑτέρα ἐνεπίγραφος στήλη, περὶ ἧς ὁ Σταματάκης ἐπέστειλεν ἡμῖν τὰ ἐξῆς:

α' Ἐπαρουσιάσθη καὶ μία πλατεῖα στήλη, τετμημένη ἀνωθεν ὀριζοντίως καὶ ἔχουσα στεφάνην τὴν συνήθη, ὑπὸ δὲ τὴν στεφάνην τὴν δε τὴν ἐπιγραφὴν, ἀναμιμνήσκουσιν ἡμῖν τὸν πρῶτον ἰδρυτὴν τῆς Τανάγρας:

Τοῦνομα μὲμ Χα-
ρίας, Θίβη πατρίς, ἀλ-
λά θανόντα | Ποιμάν-
δρου χυδανὴ γαῖα κατε-
σκίασε.»

Τῆς ἀνω ἐμμέτρου ἐπιγραφῆς ἐλάβομεν προχθὲς τὸ ἀποτύπωμα, δεικνύει δὲ τοῦτο σχῆμα γραμμάτων τὸ τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων. Ὁ Ποίμανδρος, ὅν σίχῳ 3ῳ, ὡς κτίστης τῆς Τανάγρας ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου γνωρίζεται μάλιστα μὲν ἐκ τοῦ Πλουτάρχου ἐν Κεφαλ. Ἑλλην. 37, ἔπειτα δὲ καὶ ἐκ τοῦ Πausανίου 9, 20, 1. Καινοφανὲς δὲ τὸ ἐπίθετον χυδανὴ ἐκ τοῦ ἀχρήστου παρὰ τοῖς ἀρχαίοις χύω (εὐχρήστου δὲ παρ' ἡμῖν ἐν τῇ μορφῇ χύνω), ὅθεν καὶ τὸ χυδαῖος καὶ τὸ χύδην. Τοῦ δὲ τελευταίου ἔρηματος κατε-

σκίασε σημασία καὶ χρῆσις οἷα ἡ ἐδῶ εἶναι ἀκριβῶς ἢ ἐν Σοφοκλέους Οιδίποδι ἐπὶ Κολωνῶ, στίχῳ 406: ἢ καὶ κατασκευῶσι Θηβαῖα κόνει;

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 20 Φεβρουαρίου 1874.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ Α. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ.

ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΔΥΟ ΕΞ ΑΜΟΡΓΟΥ.

Τῶν δύο τούτων ἐπιγραφῶν ἀντίγραφα σταλέντα εἰς Ἀγγλίαν ἐξ Ἀμοργοῦ, ἀντέγραψε πάλιν ἐκεῖ φίλος καὶ ἔπεμψε τὰ ἑαυτοῦ ἀντίγραφα ἵνα δημοσιευθῶσι διὰ τοῦ Ἀθηναίου. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἀπὸ τοῦ λίθου ἀντιγραφή δὲν εἶναι πανταχοῦ ἀκριβής, οὔτε ἐν τῇ τῶν Ἑλληνικῶν ἐπιγραφῶν τοῦ Βοικχίου συλλογῇ ὑπάρχουσιν, ἐκρίθη ἀναγκαῖα ἡ τούτων δημοσίευσίς διὰ τοῦ Ἀθηναίου καὶ ἡ ἐξ εἰκασίας συμπλήρωσις καὶ διόρθωσις χωρίων τινῶν.

Σημειοῖ δ' ὁ φίλος, ὅτι ἡ μὲν πρώτη ἀναγινώσκεται ἐπὶ μαρμάρου τετραγώνου, ἡ δὲ δευτέρα ἐπὶ πλακῶς, εὕρισκομένων ἀμφοτέρων ἐν τῷ λιμένι Ἀμοργοῦ παρὰ τὸν ἅγιον Νικόλαον ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ ναοῦ τῆς Πολιάδος Ἀθηνᾶς, ὡς εἰκάζει ὁ πέμψας αὐτὰς εἰς Λονδῖνον ἐξ ἄλλων πολλῶν αὐτόθι εὕρισκομένων ἐπιγραφῶν, ἃς οὗτος λέγει ὅτι ἔχει ἀντιγεγραμμένας.

Ὁ δῆμος

Λεοντεῖ Εὐρυδικοῦ

ἤρωϊ.

Τόν δ' ἀρετὰν ἀμίψα(σ)α Λεοντεῖα Εὐρυδικοῖο

τίμησεν πάτρα γυμνάδος ἐν τεμέν(ε)ι·

ἄρτι γὰρ ἐκ χ(λ) αμύδος νεοπενθῆς ὤχετ' ἐς Ἄδα

ὀκτωκαιδεχέτης, ματρὶ λιπῶν δάκρυα·

ὄν στεφάν(ω) τίμησ(ε) πόλις καὶ σήματι τῷδε

ΜΑΝΟΥΣ ἀγαθῶν καὶ προγόνων ἀρετῶν.

Ἔω Μοίρας ἄτρυτοι ἀνανκαστῆρες ἄτρακτοι,

τὸν ἱερὸν πέμψαι(τ') εἰς δόμον εἰσεβέω(ν).

Μειλησίων τῶν Ἀμοργῶν Αἰγιάλην κατοικοῦν-
των ἔδοξεν ἄρχουσι, βουλῇ, δήμῳ, γνώμη στρα-
τηγῶν καὶ δεκαπρώτων, ἔχόντων δὲ καὶ τὴν πρυ-
τανικὴν ἐξουσίαν, εἰσηγησαμένου τὸ ψήφισμα
Αὐρ. Σερραπίωνος Β', ἐπιψηφισαμένου δὲ Αὐρ. Πανκρί-
του τοῦ Ἰάστου, ἐγράφη κατὰ τὸν νόμον. Ἐπεὶ Αὐρ.
Πρεμίλα Αὐρ. Ἀγαθίνου θυγάτηρ ἀνθρώπου τῶν πα-
ρ' ἡμῖν λειτουργῶν ἀπὸ πρώτης ἡλικίας βίου σωφρό-
νως ἀρξάμενη καὶ εὐσταθοῦς(ως;) πάσης αἰδοῦς
καὶ κοσμιότητος ἐπιμελουμένη, φιλοπροσή-
γορός τε καὶ εὐπρ(ο)σῆγορος πρὸς πάντας
μεμετρημένως κατὰ λόγον ὑπάρχουσα
ὡς (δ)ι' αὐτὸ (το)ῦτο ὑφ' ἑνὸς ἐκάστου οὐ μόν(ο)ν τῶν κατα-
λογάδην ἀλλὰ καὶ τῶν πάνυ ἐπ' ἀξιώματος
στέργεσθαι τε καὶ ἀγαπᾶσθαι αὐτὴν, ΟΥΤΟΣ
.....ΝΟΙ'.....

*Μετεωρολογικαὶ παρατηρήσεις κοινοποιηθεῖσαι
ἐκ τοῦ ἀστεροσκοπείου Ἀθηνῶν.*

1874. Ἰανουάριος (Ε. Ν.).

Μέση βαρομετρικὴ θλίψις 756,00 χμ.
Μεγίστη » » 763,70 (τὴν 2αν).
Ἐλαχίστη » » 743,65 (τὴν 29ην).
Μέση θερμοκρασία 8,05 ἐκ.
Μεγίστη » 18,1 (τὴν 22αν)
Ἐλαχίστη » —2,2 (τὴν 31ην).

Ἡμέραι βροχῆς 8, βροχῆς καὶ χιόνος 2, ποσὸν τοῦ καταπε-
σόντος ὕδατος 51,84 χμ.

Ἡμέραι πάγου 2. Ἄνεμοι ἔπνευσαν ΒΑ 14 ἡμέρας, Β 5, ΒΔ
4, ΝΑ 2, Ν 1, Δ 1, ΝΔ 4.

Φεβρουάριος (Ε. Ν.).

Μέση βαρομετρικὴ θλίψις 754,45 χμ.
Μεγίστη » » 767,56 (τὴν 11ην)
Ἐλαχίστη » » 742,31 (τὴν 13ην)
Μέση θερμοκρασία 7,35 ἐκ.
Μεγίστη » 17,6 (τὴν 18ην)
Ἐλαχίστη » —2,7 (τὴν 7ην).

Ἡμέραι βροχῆς 5, βροχῆς καὶ χιόνος 2, χιόνος 3, ποσὸν τοῦ
καταπεσόντος ὕδατος 32,54 χμ.

Ἡμέραι πάγου 7, ἀστραπῶν 2. Ἄνεμοι ἔπνευσαν ΒΑ 7 ἡμέ-
ρας, ΝΔ 7, Δ 5, ΒΔ 3, Β 3, Ν 3.

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΩΝ ΔΙΟΡΘΩΣΙΣ.

Ἐν σελ. 324	στίχ. 3	κάτωθεν γρ.	Ausführliche
» 325	» 22	ἄνωθεν »	Curtius
» »	» 23	» »	lateinische
» »	» 34	» »	zu
» 338	» 6	κάτωθεν »	Humperding
» »	» 5	» »	Gymnasialwesen
» 343	» 19	ἄνωθεν »	φθόγγους τῆς ἑαυτοῦ

Ἐν σελ. 383 στίχ. 5 κάτωθεν προστεθήτωσαν ὡς σημείωσις τὰ
ἐξῆς:

« Συμφώνως πρὸς τὰ εἰρημένα, τὸ ἀγνωστον τοῖς ἀρχαίοις gaz,
ὅπερ εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν χημικῶν ἐκλήθη ἀνθρακοῦχον ὕ-
δρογονον, καλοῦμεν εἰς τὴν κοινὴν γάζιον, παραδεχόμενοι τὴν
νέαν ταύτην λέξιν, ὡς ἐποίουν καὶ οἱ ἀρχαῖοι, παραδεχόμενοι πα-
ρασάγγης, γάζα, γαζοφυλάκιον, κ.τ.λ.»

ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΠΟΛΕΩΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ.

Α΄.

Τῆς πάλαι ποτὲ πρώτης τῶν κατὰ τὴν οἰκουμένην ἀριθμουμένης μεγάλης πόλεως Ἀλεξανδρείας, τῆς ἀμιλλωμένης τῇ Ῥώμῃ διὰ τὸν πληθυσμὸν τῶν κατοίκων καὶ τὸ κάλλος, τὴν λαμπρότητα καὶ πολυτέλειαν τῶν ἐν αὐτῇ μνημείων, ναῶν, βασιλείων καὶ ἄλλων δημοσίων οἰκοδομῶν, ὀλίγιστα μένουσι νῦν τὰ σωζόμενα ἴχνη, καὶ ἐκ τῶν ἀρχαίων καλλιτεχνικῶν ἔργων σπανίως ἀποκαλύπτεται τι, καὶ τοῦτο ἠκρωτηριασμένον, πολλὰ χῶς ἐφθαρμένον, καὶ μόλις ἀμείβον τοῦ φιλαρχαίου τὸν ζῆλον καὶ τὴν σπουδὴν. Ἀπὸ τῆς ἀρχαίας πόλεως τῶν Πτολεμαίων δὲν ἔμεινε πέτρα ἐπὶ πέτρας, ἀπὸ δὲ τῆς τῶν Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων σώζονται μόνοι οἱ ἐπὶ Τιβερίου Καίσαρος ἐξ Ἡλιουπόλεως μετενεχθέντες καὶ ἔμπροσθεν τοῦ Καισαρείου ἢ τοι Σεβαστείου στηθέντες δύο ὀβελίσκοι, ὧν ὁ μὲν ὄρθιος ἔτι, ὁ δὲ ἕτερος κατακεχωσμένος, καὶ πρὸς τούτοις ἢ εἰς τιμὴν τοῦ Διοκλητιανοῦ ὑπὸ Πουβλίου ἐπάρχου στηθεῖσα κατὰ τὸ Σαράπειον κολοσσιαία στήλη.

Τὸ παρὰ τὴν Νικόπολιν, ἢ τοι Ῥάμλε ἀραβιστὶ καλούμενον χωρίον, μέχρι πρὸ τριῶν ἐτῶν ἐν μέρει σωζόμενον Ῥωμαϊκὸν φρούριον καὶ τὸ ἐν αὐτῷ πραιτώριον, ἔχον τὸ ἔδαφος διὰ ψηφίδων ζωγραφητὸν καὶ διηνηθισμένον, κατεσκάφη ἐκ θεμελίων ἐν ἔτεσι 1871 καὶ 1872, καὶ οἱ λίθοι ἀνηρπάγησαν πρὸς καῦσιν ἀσβέστου καὶ οἰκοδομὴν τοῦ ἐκεῖ πλησίον ἀνεγερθέντος ἀκαλλοῦς καὶ ἄχαριν ἔχοντος ἀρχιτεκτονικῆν παλατίου. Τὸ ψηφωτὸν τοῦ πραιτωρίου ἔδαφος καλλιτεχνικώτατα διεργασμένον παρίστα νεανικὸν Βάκχον φέροντα στέφανον ἀμπέλου περὶ τὴν κεφαλὴν, καὶ κρατοῦντα ἐν μὲν τῇ δεξιᾷ καλαύροπα ἀντὶ θύρσου εἰς ἀφομοίωσιν πρὸς τὸν

»Οσιριν, ἐν δὲ τῇ ἀριστερᾷ σταφυλῇ ἐπὶ τῆς κάτωθι ἐπὶ τὰ δεξιά τοῦ ψηφοθετήματος γωνίας ἐπεγέγραπτο, ὡσαύτως ἐν ψηφίσι, τοῦ τεχνίτου τὸ ὄνομα CEMPRON. TRAVIT. Ø. Τὸ ψηφοθέτημα καὶ πρὸ τῆς κατασκαφῆς ἔτι τοῦ φρουρίου κατεστράφη καὶ διηρπάγη, ἀφύλακτον ἀφθὲν εἰς τὴν διάκρισιν τῶν παροδιτῶν.

Τί ἀπέγεινεν ἐκ τῆς ἐκεῖ εὐρεθείσης ἐκ μαρμάρου στήλης, καὶ τῆς μικρὸν περαιτέρω ἐν ἔτει 1860 ἀποκαλυφθείσης κρηπίδος, δὲν γνωρίζω· ἡ μὲν ἔφερε μνημόσυνον ἐπιγραφὴν δηλοῦσαν, ὅτι ἔστησεν αὐτὴν ἡ ἐκεῖ στρατοπεδεύουσα Λεγεὼν Β' Τραϊανῆ Ἰσχυρὰ Γερμανικὴ (Leg. II Trajana Fortis Germanica) τῷ αὐτοκράτορι Καίσαρι Μάρκῳ Αὐρηλίῳ Ἀντωνίῳ ἐν ἔτει τριακοστῷ τῆς δημαρχικῆς, καὶ ὀγδόῳ τῆς αὐτοκρατορικῆς αὐτοῦ ἐξουσίας (169 μ. Χρ.)· ἡ δὲ ἑτέρα ἔφερεν, ὅτι τὸν ἐπὶ τῆς βάσεως ἀνδριάντα ἔστησαν οἱ δεκουρίωνες καὶ ἱππεῖς Ἄλης τῆς πρεσβυτέρας Γαλλικῆς, καὶ οἱ τῆς Α' τῶν Θρακῶν Μαυριτανικῆς (Decuriones et alares Alarum Veteranae Gallicae et I Thracum Mavretanae) τῷ αὐτοκράτορι Λουκίῳ Σεπτιμίῳ Σευήρῳ ἐν ἔτει ἐβδόμῳ τῆς δημαρχικῆς καὶ ἐνδεκάτῳ τῆς αὐτοκρατορικῆς αὐτοῦ ἐξουσίας (199 μ. Χρ.).

Οἱ τὸ φρούριον κατασκάψαντες δὲν ἐφείσθησαν οὐδὲ τῶν πρὸς νότον καὶ δυσμὰς παρακειμένων ῥωμαϊκῶν ταφῶν, τῶν συναπτουσῶν τὴν ἔωθεν τῆς Ἀλεξανδρείας Νεκρόπολιν μετὰ τῶν ταφῶν τῆς Νικοπόλεως. Αἱ ταφαὶ αὗται τῶν ἐν τῷ ὠχυρωμένῳ στρατοπέδῳ κατὰ καιροὺς θνησκόντων στρατιωτῶν καὶ ἀξιωματικῶν τῆς φρουρᾶς κατὰ τὸν ἐγγύριον τῶν Αἰγυπτίων τρόπον ἐν εἴδει ὑπογείων κρυπτῶν ἐκτισμέναι, παρέσχον σωρείας λίθων χρησιμευσάντων εἰς οἰκοδομὴν τοῦ ἐκεῖ ἰδρυθέντος τὰ τελευταῖα ἔτη ἑλεεινοῦ παλατίου καὶ τῶν παρακειμένων στρατῶνων καὶ πολλὰς ἐπιγραφὰς ἐπὶ μικρῶν μαρμαρίνων πλακῶν, αἵτινες ἐγκτιστοὶ ἐπὶ τῶν τοιχωμάτων τῆς κρύπτῃς ἐδήλουν τὸ ὄνομα τοῦ ἐκεῖ κατατεθέντος νεκροῦ, καὶ διὰ τοῦτο ἐκαλοῦντο Tituli παρὰ Ῥωμαίοις. Αἱ πλεῖσται τῶν τοιούτων ἐκ μαρμάρου ἢ ἄλλης τιτανώδους ὕλης πλακῶν ἐχρησίμευσαν εἰς καῦσιν ἀσβε-

στου, ὀλίγιστα δὲ ἐσώθησαν ὑπ' ἀρχαιοκαπήλων κλαπεῖσαι καὶ οὕτω σωθεῖσαι ἐκ τῆς βαναύσου ἐκείνης πανωλεθρίας. Ὅσων ἐξ αὐτῶν ἔλαβα γνῶσιν ἀνεκοίνωσα ἄλλοτε μέρος τῷ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Αἰγυπτιακῷ Ἰνστιτούτῳ, μέρος δὲ μένει μέχρι τοῦδε ἀνεκδοτον. Τούτων ἀπασῶν παραθέτω κάτωθι ἀκριβῆ ἀντιγραφὴν, ἀλλὰ πρὸ τούτου διὰ σαφεστέραν νόησιν κρίνω ἐπάναγκες ἐν παρεκβάσει νὰ ὑπομνήσω τοῖς ἀναγινώσκουσιν ὀλίγα τινὰ περὶ τῆς ὀργάνωσεως καὶ ἐσωτερικῆς διατάξεως τοῦ ῥωμαϊκοῦ στρατοῦ ἐν γενεῖ, καὶ ἰδίᾳ περὶ τῶν ἐν Αἰγύπτῳ καθεστηκυῶν λεγεῶνων.

Μετὰ πολλοὺς μετασχηματισμοὺς ἀπὸ τῶν πρώτων μέχρι τελευταίων χρόνων τῆς δημοκρατίας, μετὰ τὴν φθορὰν μεγάλου μέρους τῶν ἐκατέρωθεν στρατιῶν ἐπὶ τοῦ ἐμφυλίου πολέμου μεταξὺ Ἰουλίου Καίσαρος καὶ Πομπηίου τὸ πρῶτον, καὶ ἔπειτα μεταξὺ Ὀκταυίου Αὐγούστου καὶ Ἀντωνίου, ἔτι δὲ μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Οὐάρου, ὅτε ἀπωλέσθησαν τρεῖς Λεγεῶνες καθ' ὀλοκληρίαν ἡ ΙΖ', ΙΗ' καὶ ΙΘ' ἐν ταῖς κλεισωρείαις τοῦ Τευτοβουργικοῦ δάσου ἐν Γερμανίᾳ, ἐγένετο ἐπὶ Αὐγούστου Καίσαρος νέα διοργάνωσις τοῦ Ῥωμαϊκοῦ στρατοῦ εἰς εἴκοσι καὶ πέντε Λεγεῶνας, ὅτε ἀντὶ τῶν ἀπολεσθεισῶν τοῦ Οὐάρου τριῶν ὁ Αὐγουστος συνέστησε δύο νέας, τὴν ΚΑ' Ῥαγδαίαν (XXI Rapax) ἐν τῇ κάτω Γερμανίᾳ, καὶ τὴν ΚΒ' Δηϊοταριανὴν (XXII Dejotariana) ἐν Αἰγύπτῳ, καὶ διαφόρους Πραιτωριανὰς κοόρτεις, ἡ τοὶ Σπείρας Στρατηγίδας (Cohortes Praetoriae), αἵτινες μετὰ τῶν παλαιῶν ἱππαρχιῶν ἐσχημάτιζον τὰ σώματα τῶν ἐπιλέκτων.

Κλαύδιος, Νέρων καὶ Γάλλος ἀνέδειξαν νέας Λεγεῶνας, ὥστε πᾶσαι ὁμοῦ ἐν ἀρχῇ τοῦ τρίτου ἐμφυλίου πολέμου (69 μ. Χρ.) ἠριθμοῦντο περὶ τὰς τριάκοντα. Οἱ Φλαυϊανοὶ αὐτοκράτορες καθήρσαν τέσσαρας Λεγεῶνας, τὰς λαβούσας μέρος ὑπὲρ τοῦ Οὐίτελλίου, καὶ ἀντικατέστησαν αὐτὰς διὰ τεσσάρων ἄλλων. Ὁ Τραϊανὸς συνέταξε καὶ αὐτὸς ἑτέρας δύο, τὴν Β' Τραϊανῆ Ἰσχυρὰν Γερμανικὴν (II Trajana Fortis Germanica) ἐν Αἰγύπτῳ, καὶ τὴν Α' Οὐλπίαν (XXX Ulpia) ἐν τῇ κάτω Γερμανίᾳ, περὶ ὧν ἀναφέρει Δίων Κάσσιος λέγων (L V. 24) ἁ Τραϊανὸς δὲ δεύτε-

ηρον [στρατόπεδον συνέταξε] τὸ Αἰγύπτιον, καὶ τὸ τριακόν-
στον τὸ Γερμανικόν, ἃ καὶ ἀφ' ἑαυτοῦ ἐπωνόμασε.» Τὸ αὐτὸ
δὲ ἐποίησαν καὶ οἱ μετ' αὐτὸν αὐτοκράτορες Μάρκος Λυρήλιος
καὶ Σεπτίμιος Σευήρος, συστήσαντες ἄλλας Λεγεῶνας ἀντὶ πα-
λαιῶν ἐξαφανισθεισῶν, καὶ προσθέσαντες νέας· ὥστε ἐπὶ Ἀλεξάν-
δρου Σευήρου ὁ Ῥωμαϊκὸς στρατὸς ἠρίθμει τριάκοντα καὶ τρεῖς
Λεγεῶνας. Πολλῶ ὕστερον Διοκλητιανὸς, Μαξιμιανὸς καὶ ἐπὶ τέ-
λους Κωνσταντῖνος συντάξαντες πολλὰς ἄλλας ἐγκατέστησαν
αὐτὰς εἰς τὰς βορείους τοῦ κράτους ἐπαρχίας.

Ἐκάστη Λεγεῶν, στρατόπεδον καλουμένη παρ' Ἑλλησιν ἢ
τάγμα ἑξακισχιλίων ἀνδρῶν, περιελάμβανε δέκα κοόρτεις (Cohor-
tes), σπείρας καὶ κοχώρτας καλουμένας ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς· ἢ
δὲ σπεῖρα περιελάμβανεν ἕξ ἑκατονταρχίας ἢ τοὶ κεντυρίας
(Centuriae) τριῶν ὄπλων· τὴν προσθίαν καὶ ὀπισθίαν τῶν ἀστά-
των (hastati), τὴν προσθίαν καὶ ὀπισθίαν τῶν πριγκίπων (prin-
cipes) καὶ τὴν προσθίαν καὶ ὀπισθίαν τῶν πιλάνων ἢ τριαρίων
(pilani, triarii). Ἐκάστης κεντυρίας προϊστάτο ὁ κεντυρίων, ἕξ
οὗ ἐλάμβανε τὸ ὄνομα ἢ ὑπ' αὐτὸν κεντυρία, πάντων δὲ τῶν
κεντυριῶνων προεξῆρχεν ὁ τῆς προσθίας τῶν πιλάνων τῆς πρώτης
σπείρας, καλούμενος πριμοπίλος (primipilus, primopilus), ἀντι-
καθιστῶν ἐν καιρῶ τὸν στρατηγὸν τῆς Λεγεῶνος καὶ φέρων βαθ-
μὸν σπειράρχου. Εἶχε δὲ ἑκάστη σπεῖρα τὸν ἴδιον αὐτῆς ἀρχηγὸν
καλούμενον χιλίαρχον, σπειράρχην, ἢ ἑπαρχον σπείρας (praefe-
ctus cohortis) καὶ τὸ ἴδιον αὐτῆς σημεῖον, ὃ ἔφερον ὁ σημαιοφό-
ρας (signifer)· ἢ δὲ πρώτη κεντυρία τῶν πιλάνων τῆς πρώτης
σπείρας περιεφρούρει τὸν ἀετὸν τῆς Λεγεῶνος, δι' ὃ περ καὶ ὁ
πριμοπίλος αὐτῆς σημαιοφόρος ὠνομάζετο ἀετοφόρος (aquilifer).

Ἐπὶ δημοκρατίας ἢ Λεγεῶν διηρεῖτο εἰς τριάκοντα διλοχίας
(manipuli), ὧν ἑκάστη εἶχεν ἓν σημεῖον καὶ ἐπομένως ἓνα ση-
μαιοφόρον δι' ἀμφοτέρας τὰς κεντυρίας ἢ τοὶ λόχους, τὴν προ-
σθίαν τε καὶ ὀπισθίαν (Manipulos, exercitus minimas manus,
quae unum sequuntur signum. Varro)· ἐπομένως ὑπῆρχον
ἐν ἑκάστῃ Λεγεῶνι τριάκοντα σημεῖα καὶ τριάκοντα σημαιοφόροι
διὰ τὰς ἐξήκοντα κεντυρίας (Manipulis, signiferis, quia se-

cundum antiquum morem in legione erant triginta; legio
autem habebat decem cohortes, sexaginta centurias. Ser-
vius Honoratus ad Virgil. Aen.). Ἀλλ' εἰς τὸ μετέπειτα ἐπὶ
Σκιπιόνων, μάλιστα δὲ ἐπὶ αὐτοκρατόρων, ἑκάστη κεντυρία
εἶχεν ἴδιον σημεῖον, καὶ ἐπομένως ἑκάστη Λεγεῶν ἐξήκοντα ση-
μεῖα καὶ σημαιοφόρους (Antiqui . . . Cohortes in Centurias
diviserunt, et singulis Centuriis singula vexilla constitue-
runt. Vegetius de re militari), ἢ τοὶ τὸν ἀετὸν (aquila), ὃν
περιεφρούρει καὶ ἔφερον ἢ πρώτη κεντυρία τῆς πρώτης τῶν πιλά-
νων σπείρας, καὶ ἑννέα ἕτερα σημεῖα (signa) διὰ τὰς λοιπὰς ἑννέα
σπείρας, παρὰ ταῦτα δὲ καὶ πεντήκοντα μικρότερα σημεῖα (ve-
xilla) διὰ τὰς ἄλλας πεντήκοντα κεντυρίας, ἐφ' ὧν ἐπεγέγραπτο
ὁ ἀριθμὸς ἑκάστης ἰδίας σπείρας τε καὶ κεντυρίας.

Πᾶσαν Λεγεῶνα ἠκολούθει καὶ ἱππαρχία (Ala) 720 ἱππέων,
ἧς ὁ ἀρχηγὸς ἐκαλεῖτο χιλίαρχος ἢ ἑπαρχος ἄλης (tribunus ἢ
praefectus alae) μετὰ ἰδίου σημείου (vexillum ἢ signum) καὶ
σημαιοφόρου ἢ σημειοφόρου, ὡς ἀπαντᾶται ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς
(signifer ἢ vexillarius), καὶ διηρεῖτο εἰς τρεῖς δεκουρίας (de-
curiae), ὧν ἑκάστης προϊστάτο δεκουρίων (decurio), ὁ καὶ δε-
κανὸς καλούμενος ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς τῆς Αἰγύπτου ἐπιγραφαῖς.

Ἐπικουρικῶν σωμάτων, ἐπὶ τὸ πλεῖστον συμμαχικῶν (Auxi-
lia) ὑποτελῶν ἔθνων καὶ βασιλέων, ὑπῆρχον ἔτι ἰδία σπεῖραι πεζαὶ
(Nationes. Sociae Cohortes. Cohortes peditatae), ἢ καὶ
συμμιγεῖς πεζαὶ τε καὶ ἱππικαὶ, καλούμεναι Κοχώρται ἢ Σπεῖραι
ἱππικαὶ (Cohortes equitatae), ὧν ὁ ἀρχηγὸς ἐκαλεῖτο χιλίαρχος.
ἢ ἑπαρχος σπείρας (tribunus ἢ praefectus Cohortis), ὁ δὲ φέ-
ρων τὰ σημεῖα ἐλέγετο σημαιοφόρος ἢ σημειοφόρος (signifer)·
συνίσταντο δὲ αἱ σπεῖραι αὐταὶ ἐκ χιλίων ἢ καὶ πεντακοσίων μό-
νον ἀνδρῶν, δι' ὃ ἐκαλοῦντο πολλακίς χιλιαρχίαι ἢ πεντακοσιαρ-
χίαι (Cohortes miliariae ἢ quingenariae), καὶ διεκρίνοντο
ἀπ' ἀλλήλων διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ διοικοῦντος ἀρχηγοῦ, πάντοτε
ἀνδρὸς Ῥωμαίου, ἢ τῆς ἐπαρχίας καὶ ἔθνους ὅθεν συνελέγησαν, ἢ
τοῦ αὐτοκράτορος, ὃν ἐπὶ τῇ παραλαβῇ τῆς ἐξουσίας ἐπευφήμη-
σεν. Ἐν τοῖς ὕστερον χρόνοις διεκρίνοντο ἔτι καὶ δι' ἀριθμῶν αἱ

διάφοροι ἐπικουρικαὶ σπεῖραι, δι' ὃ καὶ ἐκαλοῦντο Νούμεροι (Numeri), ὡς φαίνεται παρὰ τισι τῶν συγγραφέων καὶ τοῦ Συναξαριστοῦ, ὅστις ἐν βίῳ Μηνᾶ τοῦ Αἰγυπτίου λέγει περὶ αὐτοῦ, ὅτι «ἦν ἐπὶ τῆς βασιλείας Μαξιμιανοῦ στρατευόμενος ἐν τοῖς Νουμέροις, τοῖς λεγομένοις Ῥουταλικοῖς . . . ἐν τῷ Κοτυαίῳ Φρυγίας ἠσαλουταρίας.»

Ὁ ἀνώτερος ἀρχηγὸς τῶν ἐν ἐπαρχίᾳ τινὶ στρατιωτικῶν δυνάμεων ἐκαλεῖτο Ἐπαρχος τῶν στρατοπέδων (Praefectus castrorum), καὶ ὑπῆκουσ ταῖς διατάξεις τοῦ πολιτικοῦ ἡγεμόνος, ὅστις ἐν Αἰγύπτῳ ἐκαλεῖτο Ἐπαρχος Αἰγύπτου κατ' ἐξοχὴν, καὶ Αὐγουστάλις (Praefectus Aegypti; Augustalis).

Περὶ τῆς ἐν Αἰγύπτῳ στρατιωτικῆς δυνάμεως ἐπὶ Αὐγούστου ἀναφέρει ὁ Στράβων (ΙΖ' 12), ὅτι ὑπῆρχον τρία τάγματα, ὧν τὸ ἐν κατὰ τὴν πόλιν ἰδρυτο Ἀλεξάνδρειαν, τᾶλλα δὲ ἐν τῇ χώρᾳ, καὶ χωριστὰ ἐννέα ἔτι σπεῖραι Ῥωμαίων, τρεῖς μὲν ἐν τῇ πόλει, τρεῖς δὲ ἐπὶ τῶν ὀρίων τῆς Αἰθιοπίας ἐν Σὺήνῃ φρουροὶ τοῖς τόποις, ὅπου ἦν ὠχυρωμένον στρατόπεδον ἢ καλουμένη Παρεμβολή, καὶ τρεῖς κατὰ τὴν ἄλλην χώραν. Ἦσαν δὲ καὶ ἱππαρχίαι τρεῖς ὁμοίως διατεταγμέναι κατὰ τοὺς ἐπικαιρίους τόπους. Καὶ πράγματι ἐν ταῖς ἐν Αἰγύπτῳ εὑρεθείσαις ἀρχαιοτέραις ἀναμνηστικαῖς ἐπιγραφαῖς ἀπὸ Αὐγούστου μέχρι Νέρωνος εὑρίσκωμεν ἀναφερομένας τὴν ΙΒ' Κεραυνοφόρον Λεγεῶνα (Leg. XII Fulminata), ἐλθοῦσαν ἐκ τῆς Συρίας, καὶ τὴν ΚΒ' Δηϊοταριανὴν (Leg. XXII Deiotariana), ἀναδιοργανωθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Αὐγούστου Καίσαρος καὶ ἰδρυθεῖσαν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, καὶ τὴν Γ' Κυρηναϊκὴν Λεγεῶνα (Leg. III Cyrenaica), τὴν ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Λεπίδου συνταχθεῖσαν ἐπὶ τῆς Τριανδρίας.

Τούτων ἡ μὲν ΙΒ' Κεραυνοφόρος, οὕτω κληθεῖσα ἀπὸ τοῦ ἐπὶ τῶν θυρεῶν φερομένου σημείου τοῦ κεραυνοῦ (Δίων Κάσσ. LV, 23.), ἢ κατὰ Εὐσέβιον καὶ Ξιφιλῖνον καλουμένη Κεραυνοβόλος, ἐπανέστρεψεν ἐπὶ Νέρωνος (65 μ. Χρ.) εἰς Συρίαν, ὅπου εὑρίσκετο ἐν καιρῷ τοῦ Ἰουδαϊκοῦ πολέμου καὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Ἱερουσαλήμ (Tacit. Hist. V, I.) ὑπὸ Τίτου (70 μ. Χρ.), καὶ ἐκεῖθεν μετετέθη ἔπειτα εἰς Μελιτηνὴν, δι' ὅπερ καὶ ὠνομάσθη Κεραυνοφόρος

Μελιτηνὴ (Leg. XII Fulminata Melitena. Notit.— Imper.). Ἡ δὲ Γ' Κυρηναϊκὴ ἐπὶ Νέρωνος ἀπὸ τῆς Λιβύης μετατεθεῖσα εἰς Ἀλεξάνδρειαν ἐφρούρει καὶ τοὺς ἐν τοῖς μεθορίοις πρὸς τὴν Αἰθιοπίαν σταθμοὺς μέχρι Ψελκίδος, καὶ παρέμενεν ἐν Αἰγύπτῳ μέχρι τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ αὐτοκράτορος Τίτου, ὡς φαίνεται ἐξ ἐπιγραφῆς ἀπὸ τῆς ὁγδόης αὐτοῦ ὑπατείας (80 μ. Χρ.). Ἡ δὲ ΚΒ' Δηϊοταριανὴ ἀπὸ τῶν πρώτων χρόνων τῆς συστάσεώς της μέχρι τῶν τελευταίων τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας τοῦ Τραϊανοῦ διέμενε πάντοτε ἐν Αἰγύπτῳ. Ἦδη ἐπὶ Ἰουλίου Καίσαρος Δηϊόταρος Τετράρχης Γαλατίας, καὶ παρὰ τῆς Ῥωμαϊκῆς Συγκλήτου ἀνακηρυχθεὶς βασιλεὺς τῆς Μικρᾶς Ἀρμενίας, εἶχε σχηματίσει στρατὸν ἐξ ἰθαγενῶν Γαλατῶν, Φρυγῶν καὶ Ἀρμενίων, φερόντων Ῥωμαϊκὸν ὄπλισμόν καὶ ἐξησκημένων Ῥωμαϊκῇ περὶ τὰ πολεμικὰ ἀγωγῇ. Ὁ στρατὸς οὗτος συγκαταλεγόμενος μεταξὺ τῶν συμμάχων, ἐν καιρῷ τῶν ἐμφυλίων πολέμων μεταξὺ Ἰουλίου Καίσαρος καὶ Πομπηίου, καὶ μεταξὺ Αὐγούστου καὶ Ἀντωνίου, συνετάσσετο ἄλλοτε ὑπὲρ τῆς μιᾶς καὶ ἄλλοτε ὑπὲρ τῆς ἄλλης μερίδος ἐπὶ τέλους, ὅτε ἡ Γαλατία κατέστη Ῥωμαϊκὴ ἐπαρχία (25 πρ. Χρ.), οἱ ἀπομένοντες ἐκ τοῦ Γαλατικοῦ αὐτοῦ στρατοῦ, οἳ ἐδέδοτο δικαίωμα Ῥωμαίου πολίτου, συνετάχθησαν εἰς ἰδίαν τὴν ΚΒ' Λεγεῶνα, ἣτις, ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, ἐπικληθεῖσα Δηϊοταριανὴ, ὠρίσθη εἰς φρουρὰν τῆς Αἰγύπτου, ἔχουσα τὴν ἔδραν αὐτῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ.

Ἐπὶ Νέρωνος, ἐκτὸς τῆς ΙΒ' Κεραυνοφόρου, καὶ ΚΒ' Δηϊοταριανῆς Λεγεῶνος, αἵτινες ἐφρούρουσαν τὴν ἀνω τῆς Αἰγύπτου χώραν, εὑρίσκοντο κατὰ τὴν πόλιν Ἀλεξάνδρειαν δύο ἄλλαι Λεγεῶνες, ἡ Ε' Μακεδονικὴ καὶ ἡ Ι' Φρετηνσία, καὶ σὺν αὐταῖς ἡ Γ' Κυρηναϊκὴ κατὰ τύχην παροῦσα ἐκ Λιβύης (Ἰώσηπ. Ἰουδ. πολέμ. Β' ιη'. 8). Ἐπιγραφὴ ἐπὶ τοῦ κολοσσοῦ τοῦ Ἀμενώφιος, ἡ Μέμνονος κατὰ τοὺς Ἕλληνας καὶ Ῥωμαίους, ἐν τῷ περὶ Θήβας ποιεῖται μνησίαν τῆς ΙΒ' Κεραυνοφόρου Λεγεῶνος καὶ τῆς ΚΒ' Δηϊοταριανῆς ἐν ταύτῳ, φέρουσα χρονολογίαν τὸ ια' ἔτος τοῦ Νέρωνος καὶ τὴν ιζ' Καλενδῶν Ἀπριλίων (16 Μαρτίου. 64 μ. Χρ.). Ἀλλὰ τὸν μῆνα Αὐγουστον τοῦ ἐπομένου ἔτους (65 μ. Χρ.) ἡ μὲν ΙΒ', ἡ

Κεραυνοφόρος, ἐπανεστρεψεν εἰς Συρίαν, καὶ τὸν Σεπτέμβριον ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τοῦ Κεστίου Γάλλου εἰσέβαλεν εἰς τὴν Ἰουδαίαν, ὅτε παροξυνομένου τοῦ Ἰουδαϊκοῦ πολέμου, ὁ Οὔεσπασιανὸς ἀπὸ τῆς Ἀχαΐας, ἐνθα συνῆν τῷ Νέρωνι, ἀπέστειλε τὸν υἱὸν αὐτοῦ Τίτον (67 μ. Χρ.) ἐπ' Ἀλεξανδρείας, ἵνα ἄρῃ ἐκεῖθεν ἔτι τὴν Ε' Μακεδονικὴν καὶ Γ' Φρετηνσίαν, καὶ φέρῃ κατὰ τῆς Ἱερουσαλήμ (Ἰωσηπ. Ἰουδ. πολ. Γ'. ἀ. 1.), ὅπου μετὰ τὴν ἄλωσιν αὐτῆς καὶ ἔμεινεν ἡ Γ' Φρετηνσία, ἐν ᾗ ἡ Ε' Μακεδονικὴ μετὰ τῆς ΙΕ' Ἀπολλιναρίας ἐπανεστρεψαν διὰ τῆς Ἀλεξανδρείας εἰς τὴν Μοισίαν καὶ Παννονίαν (Ἰωσηπ. Ἰουδ. πολ. Γ'. ἀ. 3. Δ'. α. 2. Ζ'. ἀ. 3.). Ὡστε ἐπὶ τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας τοῦ Οὔεσπασιανοῦ καὶ Τίτου μέχρι Τραϊανοῦ, δὲν ἔμενον ἄλλαι Λεγεῶνες εἰμὴ ἡ Γ' Κυρηναϊκὴ καὶ ΚΒ' Διόταριανὴ εἰς φρουρὰν τῆς Αἰγύπτου· δι' ἧ καὶ Τάκιτος (Hist. II, 6.) δύο ἀναφέρει Λεγεῶνας ἐπὶ Οὔεσπασιανοῦ ἐν Αἰγύπτῳ, καὶ ὁ Ἰώσηπος ἀναφέρει (Ἰουδ. πολ. Β'. ις'. 4) ὅτι ἐπὶ Τίτου «δύο ἐγκαθήμενα τῇ πόλει τάγματα, τὴν βαθεϊαν Αἰγυπτον ἅμα τῇ Μακεδόνων εὐγενείᾳ ἐχαλίνου.» Ἀνέκδοτος ἐπιγραφὴ ἐκ τῆς Ῥωμαϊκῆς νεκροπόλεως ἐν Νικοπόλει τῆς Ἀλεξανδρείας, ἣν μέλλω καταχωρίσαι ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ, δεικνύει ἐπὶ Δομιτιανοῦ αὐτοκράτορος (81—96 μ. Χρ.) τὸ σύγχρονον τῆς στρατοπεδεύσεως τῆς τε ΚΒ' Διόταριανῆς καὶ Γ' Κυρηναϊκῆς Λεγεῶνος ἐν τῷ αὐτῷ φρουρίῳ.

Ἀλλὰ καὶ τούτων ἡ μὲν Γ' Κυρηναϊκὴ, ἣτις κατὰ τὸν Τάκιτον (Hist. V, I.) καὶ αὐτὴ ἔλαβε μέρος ἐπὶ βραχὺ (70 μ. Χρ.) ἐν τῷ Ἰουδαϊκῷ πολέμῳ ἐν Παλαιστίνῃ παροῦσα κατὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Ἱερουσαλήμ, ἀλλ' ἐπέστρεψε καὶ ἔμεινεν ἐπὶ Οὔεσπασιανοῦ καὶ Τίτου αὐτοκρατόρων ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἀποκατέστη ὑστερώτερα ὀριστικῶς ἐπὶ Τραϊανοῦ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Ἀραβία, ἡ δὲ ΚΒ' Διόταριανὴ, ἣς ἀναμνηστικαὶ ἐπιγραφαὶ σώζονται ἐν Αἰγύπτῳ ἀπὸ τῶν χρόνων Νέρωνος, Δομιτιανοῦ καὶ Τραϊανοῦ, μετὰ τὸν αὐτοκράτορα τοῦτον φαίνεται ὅτι ἤρθη ἐκεῖθεν μετατοπισθεῖσα ἀλλαχοῦ· πράγματι ἐν τοῖς ὑστερον χρόνοις ἀναφαίνεται ἡ ΚΒ' Λεγεῶν ἐν Καππαδοκίᾳ, ὅπου καὶ κατεστράφη ὑπὸ τῶν Πάρθων ἐπὶ Μάρκου Αὐρηλίου (τῷ 162 ἔτει μετὰ Χρι-

στὸν) καὶ ἐξήφανίσθη ἐκ τῶν τάξεων τοῦ Ῥωμαϊκοῦ στρατοῦ.

Ἦδη ὁ αὐτοκράτωρ Τραϊανὸς εἶχε καταστήσει φρουρὰν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ τῇ λοιπῇ τῆς Αἰγύπτου χώρᾳ τὴν ἀφ' ἑαυτοῦ ὀνομασθεῖσαν Β' Λεγεῶνα, Τραϊανὴν, Ἰσχυρὰν, Γερμανικὴν (Leg. II Trajana, Fortis, Germanica), ἣτις ἐκτὸς τοῦ ἐν Νικοπόλει τῆς Ἀλεξανδρείας φρουρίου, ἐφύλαττε καὶ πάντας τοὺς ἄλλους σταθμοὺς μέχρι τῶν πρώτων τοῦ Νεῖλου καταρῶν, ἧ τοι τὸ ὑπερθεν τῆς Συήνης ὠχυρωμένον στρατόπεδον, τὴν καλουμένην Παρεμβολὴν, πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν κατὰ καιροὺς ἐξ Αἰθιοπίας ἐπιδρομῶν. Ἦτο δὲ ἐκτοτε ἡ Β' Τραϊανὴ Λεγεὼν μόνιμος ἐν Αἰγύπτῳ, καὶ μνεῖαν αὐτῆς ποιῶσι πλεῖσται ἐν Αἰγύπτῳ εὐρεθεῖσαι ἐπιγραφαὶ, καὶ μάλιστα ἀπὸ τῶν χρόνων Ἀντωνίνου τοῦ Εὐσεβοῦς (138—161 μ. Χρ.), καὶ νομίσματα Ἀλεξανδρειανὰ ἐπὶ αὐτοκρατόρων Καρίνου καὶ Νουμεριανοῦ (284 μ. Χρ.). Μία τῶν ἐπιγραφῶν εἶναι μάλιστα σημειώσεως ἀξία δι' ὧχρας γεγραμμένη ἐν τῷ ὑπογαίῳ τάφῳ Ῥαμεσσῆ τοῦ Ε' Μεραμῶν, ἧτοι κατὰ τοὺς Ἑλληνας Μέμνονος ἐν τῷ περὶ Θήβας, ἀναφέρουσα ὅτι «ἐμνήσθη Ἀσκληπιάδης, ἱατρὸς Λεγεῶνος Β' Τραϊανῆς Ἰσχυρᾶς L (ἔτει) ἑ' Ἀντωνίνου. Μεχεῖρ ἀ.» (26 Ἰανουαρίου 148.). Ἀπαξ μόνον καθ' ὅσον γνωρίζω φαίνεται νὰ ἐξῆλθε τῆς Αἰγύπτου πρὸς καιρὸν ἡ Λεγεὼν αὕτη, εὐρεθεῖσα ἐπὶ βραχὺ ἐν ταῖς Γαλλικαῖς ἐπαρχίαις καὶ ἀπαρτιζούσα μέρος τῆς στρατιᾶς τοῦ Οὐικτωρίνου (265—267 μ. Χρ.), ἀνακηρυχθέντος αὐτοκράτορος ἐν Γαλλίαις· ἐπανεστρεψε δὲ ἐπὶ Αὐρηλιανοῦ (270—275) εἰς Ἀλεξανδρείαν, ὅπου παρέμεινε τρεῖς ὅλους αἰῶνας μέχρι τοῦ μεγάλου Θεοδοσίου.

Ἀλλὰ καὶ ἡ ΙΕ' Λεγεὼν Ἀπολλιναρία, ἣτις μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Ἱερουσαλήμ εἶχε μετατεθῆ ἐπὶ Τίτου εἰς Παννονίαν, ἐπὶ Τραϊανοῦ φαίνεται ὅτι ἐπανῆλθεν εἰς Αἰγυπτον, καὶ ἐφύλαττε τὴν ἄνω χώραν, διότι ἐν τοῖς ὑδρεύμασι, σταθμοῖς καὶ φρουρίοις τοῖς κειμένοις ἐπὶ τῆς ἀπὸ Μυδῶν ὄρου καὶ Λευκοῦ λιμένος εἰς Καινὴν καὶ Κοπτὸν ἀγούσης ὁδοῦ ἀπαντῶμεν φρουρούσας διαφόρους κεντυρίας τῆς ΙΕ' Λεγεῶνος Ἀπολλιναρίας, καὶ μάλιστα τὸν Κεντυρίων Ἀγγιον Ῥοῦφον ἐγκατασταθέντα παρὰ τοῦ Καίσαρος Τραϊα-

νοῦ, ἵνα προΐσταται πρὸς τοῖς τῶν μαρμάρων ἔργοις ἐν ταῖς τοῦ ὄρους Κλαυδιανοῦ λατομίαις.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν ἐν Αἰγύπτῳ εἰς φρουρὰν καθεστηκυῶν Λεγεώνων· περὶ δὲ τῶν ἱππαρχῶν καὶ τῶν ἐπικουρικῶν σπειρῶν (*Auxilia ἢ Nationes*), περὶ τούτων σπανίως γίνεται μνεῖα παρὰ τοῖς συγγραφεῦσι, καὶ μόλις ἐξ ὀλίγων νῦν ἔτι σωζομένων ἐπιγραφῶν δυνάμεθα νὰ εἰκάζωμεν τὴν ἐν Αἰγύπτῳ στάθμευσιν αὐτῶν. Οὕτως ἐν ταῖς παρὰ τὰς Φιλὰς λατομίαις ὑπάρχει ἐπιγραφὴ ἀπὸ τῶν χρόνων Μάρκου Αὐρηλίου μνημονεύουσα Ἐλας Μαυριτανικῆς (*Alae Mauritanicae*), ἧς ὁ σταθμὸς ὑπῆρχεν ἐν Λυκοπόλει, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῆς *Notitia dignitatum Imperii Orientis*, ἔπου ἀναφέρεται ὅτι ἐκεῖ ἦτο *cuneus equitum Maurorum*. Ἐπὶ τῆς ἐν τῷ φρουρίῳ τῆς Νικοπόλεως εὐρεθείσης κρηπίδος, περὶ ἧς εἴρηται ἐν ἀρχῇ, ἐκ τῶν χρόνων Σεπτιμίου Σευήρου ἀναγράφονται ἰδρυταὶ οἱ δεκανοὶ καὶ ἱππεῖς Ἐλας τῆς πρεσβυτέρας Γαλλικῆς, καὶ Ἐλας Α' Θρακῶν Μαυριτανικῆς. Ἐν ἐτέρᾳ διγλώσσῳ ἐπιγραφῇ, ῥωμαϊστὶ καὶ ἑλληνιστὶ, εὐρεθείση ἐν Συήνῃ, ἀναφέρεται ὅτι «Σέξτος Μηρούιος Σέξτου υἱὸς, Φαβία [φυλῆ]. Δομίτιος, ἱππεὺς σημειαφόρος Ἐλας Ἀπριανῆς, ἐτῶν κδ', ἄωρος ἐνθάδε κεῖται»· τῆς Ἀπριανῆς ταύτης Ἐλας (*Ala Apriana*) γίνεται μνεῖα ἐν τῇ *Notitia dignitatum Imper. Orient.* ὡς χρηματιζούσης ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Κόμητος τῶν μεθορίων (*Comes limitis Aegypti*), καὶ σταθμευούσης ἐν Ἰππῶνι τοῦ Ἐρμοπολίτου.

Ἐν ταῖς λατομίαις τοῦ Κλαυδιανοῦ ὄρους παρὰ τὸν Μυδὸς ὄρμον καὶ τὸν Λευκὸν Λιμένα σώζονται ἐπιγραφαὶ μνημονεύουσαι ἑλληνιστὶ «Σπείρας Α' Φλαουίας Κιλικῶν ἱππικῆς,» ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἀδριανοῦ· ἐν δὲ ταῖς παρὰ τὴν Συήνην μνημονεύεται ῥωμαϊστὶ ἢ αὐτῇ *Cohors I Flavia Cilicum equitata* ἀπὸ τῶν χρόνων Ἀντωνίνου τοῦ Εὐσεβοῦς· ἐν δὲ ταῖς λατομίαις καὶ τοῖς ὑδρεύμασι τοῖς ἐπὶ τῆς ἀπὸ Καινῆς καὶ Κοπτοῦ εἰς Λευκὸν Λιμένα ἀγούσης ὁδοῦ γίνεται μνεῖα ἑλληνιστὶ «Κοχώρτης πρώτης Φλαουίας Θρακῶν» ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Δομιτιανοῦ.

Μετὰ τὴν ἐν προοιμίῳ παρέκβασιν ταύτην, ἡ νόησις τῶν ἐν τῇ κατὰ Νικόπολιν νεκροπόλει, παρὰ τῷ πάλαι Ῥωμαϊκῷ στρατοπέδῳ εὐρεθείσων ἐπιτυμβίων ἐπιγραφῶν, καθίσταται εὐκολος καὶ σαφής· εἶνε δὲ αἱ μέχρι τοῦδε γνωσταὶ μου καὶ ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀνέκδοτοι αἱ ἐξῆς.

1.

LEG III CYR

7 IVLI SATVRNINI. IMP.
TITO. VIII. COS. A. XXII.
T. COMINVS BASSVS. DA
MASCO. MILITAVIT. AN
NOS. XXII. VIXIT ANNOS
XXXX. H. E. S.

Legionis III Cyrenaicae, Centuriae Julii Saturnini, imperante Tito, octies Consuli, anno [stipendiorum] vigesimo secundo, Titus Cominius Bassus, Damasco. Militavit annos viginti duo; vixit annos quadraginta. Hic est sepultus.

«Λεγεῶνος Γ' Κυρηναϊκῆς, Κεντυρίας Ἰουλίου Σατουρνίνου, » ἐπὶ Τίτου αὐτοκράτορος, τὸ ὄγδοον ὑπατεύοντος, ἔτει κβ' τῆς » στρατείας, Τίτος Κομίνιος Βάσσοσ, ἀπὸ Δαμασκοῦ. Ἐστρατεύ- » σατο ἔτη κβ', ἔζησεν ἔτη μ'. Ἐνταῦθα τέθαπται.»

Ἰστέον ὅτι τὸ σημεῖον 7 ἐν ταῖς Ῥωμαϊκαῖς ἐπιγραφαῖς δηλοῖ τὸν Κεντυρίωνα ἢ τὴν Κεντυρίαν· τούτῳ δὲ ἀντιστοιχεῖ ἐν ταῖς Ἑλληνικαῖς τὸ Κ ἢ Ρ ὡς ἀπαντᾶται πολλαχοῦ τῆς Αἰγύπτου, καὶ μάλιστα ἐν ἀναμνηστικαῖς ἐπιγραφαῖς στρατιωτῶν παρὰ τοῖς διαφόροις σταθμοῖς, τοῖς ὑδρεύμασι καὶ ταῖς λατομίαις. Ἔστι δὲ τὸ ὄγδοον τῆς ὑπατείας ἔτος Τίτου αὐτοκράτορος τὸ 80 μ. Χρ.

2.

G. FARSULFIUS STR
ABO. PTOLOMAIDE. N.
M. LEG. III. CYR. 7 IULI. SAT
URNINI. ANNOS UIXIT.
XXU. MILITAVIT ANNOS
III. H. S. E.

Gajus Farsulfus Strabo, Ptolomaide natus, miles Legionis III Cyrenaicae, Centuriae Julii Saturnini. Annos vixit viginti quinque; militavit annos quatuor. Hic situs est.

«Γάϊος Φαρσούλφιος Στράβων, ἐν Πτολεμαίδι γεννηθεὶς, στρατιώτης Λεγεῶνος Γ' Κυρηναικῆς, Κεντυρίας Ἰουλίου Σατουρνίνου. Ἐζήσεν ἔτη κε'. ἐστράτευσεν ἔτη δ'. Ἐνταῦθα κατατέθειται.»

3.

C. NIGER. C. F. POL. MISS.
AMASIA. ET. M.
LONGINVS. M. F. POL. GANGR.
MIL. LEG. III. 7 LAEL. TIRON.

Cajus Niger, Caji filius, Pollia [tribu] missicius, Amasia; et Marcus Longinus, Marci filius, Pollia [tribu], Gangra, miles Legionis III, Centuriae Laelii, Tironum.
«Γάϊος Νίγρος, Γαίου υἱός, φυλῆς Πολλίας, ἐξ Ἀμασσίας, ἀπόστρατος καὶ Μάρκος Λογγίνος, Μάρκου υἱός, φυλῆς Πολλίας, ἐκ Γάγγρης, στρατιώτης Λεγεῶνος Γ' [Κυρηναικῆς], Κεντυρίας Λαιλίου τῶν Τιρώνων.»

Σημειῶσαι ἐνταῦθα ὅτι οἱ ἐκ τῶν πόλεων τοῦ Πόντου, τῆς Παφλαγονίας καὶ Γαλατίας στρατιῶται, συντασσόμενοι τῇ Γ'.

Κυρηναικῆ καὶ IB' Δηϊοταριανῆ Λεγεῶνι, ἐλάμβανον τὸ δικαίωμα Ῥωμαίου πολίτου, τῇ Πολλίᾳ καταγραφόμενοι φυλῆ. Τίρωνες δὲ ἐκαλοῦντο οἱ νεοσύλλεκτοι παρὰ Ῥωμαίοις, ὡς καὶ ὁ ἐπὶ Μαξιμιανοῦ καὶ Μαξιμίνου τῷ 297 ἔτει κατὰ τὸν Συναξαριστὴν μαρτυρήσας Θεόδωρος ὁ Τίρων, ἐκ τῆς κατὰ τὸν Πόντον Ἀμασσίας, τῇ κεντυρία τῶν τιρώνων ἢ τοῖς πρωτοπέιρων συγκαταλεγθεὶς.

4.

J. GAVIDIVS. J. F. QVI.
PRIMVS. VTICA. MIL.
LEG. XXII. DEIOT. 7 VALERI.
FABIANI. VIXIT. ANNIS
XXXIX. MIL. ANN. XIX. CVR.
EGIT. P. VALERIVS. PRIMVL.
MIL. LEG. III. CYR. 7 IULI NIGRI.
H. S. E.

Julius Gavidius, Julii filius, Quirina [tribu], Primus, Utica, miles Legionis XXII Deiotarianae, Centuriae Valerii Fabiani. Vixit annis undequadragesima, militavit annos undeviginti. Curam egit Publius Valerius Primulus, miles Legionis III Cyrenaicae, Centuriae Julii Nigri. Hic situs est.

«Ἰούλιος Γαυίδιος, Ἰουλίου υἱός, φυλῆς Κυρηνίας, Πρῆμος, ἀπὸ Ἰτύκης, στρατιώτης Λεγεῶνος KB' Δηϊοταριανῆς, Κεντυρίας Οὐαλερίου Φαβιανοῦ. Ἐζήσεν ἔτη λθ', ἐστράτευσεν ἔτη ιθ'. Ἐκῆδευσε Πούβλιος Οὐαλέριος Πρίμουλος, στρατιώτης Λεγεῶνος Γ' Κυρηναικῆς, Κεντυρίας Ἰουλίου Νίγρου. Ἐνταῦθα κατατέθειται.»

Ὅθεν καταφαίνεται ἡ ἐν τῷ αὐτῷ στρατοπέδῳ σύγχρονος κατασκήνωσις τῆς τε Γ' Κυρηναικῆς καὶ τῆς KB' Δηϊοταριανῆς.

Λεγεῶνος, καὶ τοῦτο ἐπὶ Δομιτιανοῦ αὐτοκράτορος (81—96 μ. Χρ.), καθ' ὅτι ἡ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ἀναφερομένη Κεντυρία Ἰουλίου Νίγρου, ἀναφαίνεται ἐν ἑτέρᾳ ἐπιγραφῇ τῶν παρὰ τῇ εἰς Λευκὸν Λιμένα (Cosseir) ἀγούσῃ ὁδῷ λατομιῶν χλωροποικίλου λίθου ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Δομιτιανοῦ.

5.

C. OCTAVIO. C. F. CLA.
VALENTI. MIL. LEG. XXII
7 CRITTI. FIRMI. CORNICVLARIO
CASTRICI. PROCVLI. PRAEF. CASTRORVM.

Cajo Octavio, Caji filio, Claudia [tribu], Valenti, militi Legionis XXII [Dejotariana], Centuriae Crittii Firmi, Corniculario Castricii Proculi Praefecti Castrorum.

«Γαίῳ Ὀκταύῳ, Γαίου υἱῷ, φυλῆς Κλαυδίας, Οὐάλεντι, στρατιώτῃ Λεγεῶνος ΚΒ', Κεντυρίας Κριττίου Φίρμου, Γραμματοφύλακι Καστρικίου Πρόκλου στρατοπεδάρχου.»

Ἰστέον δὲ ὅτι Κορνικουλάριος ἐκαλεῖτο ὁ γραμματεὺς τοῦ παρὰ τοῦ στρατοπεδάρχου προεδρευομένου πραιτωρίου διὰ τὸ καθέζεσθαι ἐπὶ τὸ κέρασ (cornu), ἢ τοι ἐν τέλει τῆς μηνοειδοῦς ἐν σχήματι ἡμικυκλίου ἐξέδρας τοῦ στρατιωτικοῦ δικαστηρίου.

6.

LEG. XXII. DEIOTER.
7 CAESELLI. FUSCI.
M. PONTIUS. M. F. POL.
SABURIANUS. GAL.
VIXIT. ANNIS XXU.
MILITAVIT ANNIS. II. HIC
SITUS.

H. E. S.

Legionis XXII Dejoterianae, Centuriae Caesellii Fusci, Marcus Pontius, Marci filius, Pollia [tribu], Saburianus Galatia, vixit annis viginti quinque; militavit annis duo, hic situs. Hic est sepultus.

«Λεγεῶνος ΚΒ' Διότιεριανῆς, Κεντυρίας Καισελλίου Φούσκου, »Μάρκος Πόντιος, Μάρκου υἱὸς φυλῆς Πολλίας, Σαβουριανὸς ἀπὸ »Γαλατίας, ἔζησεν ἔτη κε'. ἐστράτευσεν ἔτη β'. Ἐνταῦθα κατατεθείς. Ἐνταῦθα τέθαπται.»

Ἐν τῷ τίτλῳ τούτῳ σημείωσαι τὴν διάφορον γραφὴν Dejotarianae, ἀντὶ τῆς ὀρθοτέρας Dejotarianaes.

7.

POMPEIVS VERINVS. MIL. LEG. II. TR. F
OR. GER. 7 VIR. POST. STIP. VIII. ANTISTIVS P
ROBVS. PROC. INSTITVS. BEN. M. P.

Pompejus Verinus, miles Legionis II Trajanae, Fortis Germanicae, Centuriae Virgiliani, post stipendium nonum; Antistius Probus procurator institutus, bene merenti posuit.

«Πομπήϊος Οὐερίνος, στρατιώτης Λεγεῶνος Β', Τραϊανῆς, Ἰσχυρᾶς, »Γερμανικῆς, Κεντυρίας Οὐίργιλιανοῦ, μετὰ τὸ ἔννατον τῆς στρατείας ἔτος. Ἀντίστιος Πρόβος κηδεμῶν ἐγκατασταθείς ἐπαξίως »ἔθετο.»

Ἡ ἐπιτύμβιος αὕτη ἐπιγραφὴ γέγραπται ἐπὶ μαρμαρίνης πλακὸς κάτωθεν τῆς ἀναγλύφου εἰκόνας τοῦ θανόντος στρατιώτου, παριστανομένου ὀρθίου καὶ κρατοῦντος ἐν τῇ δεξιᾷ τὸ δόρυ, τὴν δὲ ἀριστερὰν ἔχοντος ἐπὶ τὴν ἐπιμήκη καὶ ὀμφαλδέσσαν ἀσπίδα (clypeus). Ἄλλως δὲ ὁ στρατιώτης εἶνε ἐνδεδυμένος χιτῶνα καὶ χλαμύδα τὸν λεγόμενον σάγον (sagum) καὶ ἐζωσμένος παραζώνιον περὶ τὴν ὀσφύν του. Ὁ ἐν Παρισίοις Renier τοῦ Γαλλικοῦ Ἰνστιτούτου ἐδημοσίευσεν δις τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος ἐπιγραφὴν ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἐπιθεωρήσει, ἀλλὰ τὴν τε πρώτην καὶ δευτέ-

ραν φορὰν ἔχων ἐνώπιον αὐτοῦ πλημμελῆ ἔκτυπα ἀνέγνωσε καὶ ἐξήγησεν ἐσφαλμένως.

8.

D. M.

AVREL. ALEXANDRVS QVANDAM
SIGNIFER LEG. II. TRAIANAE FOR. GER.
COHOR. II. HASTAT. 7 PR. NATIONE MACE
DON. STIPENDIORVM XIII. ANNOS. VIXIT
AN. XXXI. AVREL. HELIODORVS LIBERTVS
ET HERES MONIMENTVM FECIT DIGNIS
SIMO PATRONO SVO. *β.*

Aurelius Alexandrus quandam Signifer Legionis II Trajanae, Fortis, Germanicae, Cohortis secundae, Hastatum Centuriae prioris natione Macedon, stipendiorum tredecim annos [merens], vixit annos triginta unum. Aurelius Heliodorus libertus et heres monumentum fecit dignissimo patrono suo.

«Θεοῖς χθονίοις. — Αὐρήλιος Ἀλέξανδρος σημειφόρος ποτὲ Λεγεῶνος Β' Τραϊανῆς, Ἰσχυρᾶς Γερμανικῆς, σπείρας Β', Ἀστᾶτων Κεντυρίας προσθίας, τὸ ἔθνος Μακεδῶν, ιγ'. ἔτη στρατεύσας, ἔζησεν ἔτη λά. Αὐρήλιος Ἡλιόδωρος, ἀπελεύθερος καὶ κληρονόμος, τὸ μνημα ἐποίησε τῷ ἀξιωτάτῳ πάτρωνι αὐτοῦ.»

*Ἄξια σημειώσεως εἶνε αἱ ἐλληνίζουσαι φράσεις Alexandrus καὶ Macedon ἀντὶ Alexander καὶ Macedo, καὶ τὸ ἀνορθόγραφον quandam ἀντὶ quondam. Γέγραπται δὲ καὶ αὕτη ἡ ἐπιγραφή ἐπὶ στήλης μαρμάρου λευκοῦ, κατατεθειμένης τὰ νῦν ἐν τῷ ἐν Βουλᾷ τοῦ Καίρου Αἰγυπτιακῷ Μουσείῳ, κάτωθεν ἀναγλύφου εἰκόνας τοῦ θανόντος, παριστώσης αὐτὸν ὄρθιον ἐν μέσῳ δύο κατὰ γῆς ἐμπεπηγμένων σημείων (signa) πολεμικῶν, ἃ συνίστανται ἐκ χειρὸς ἀνοικτῆς ἐπὶ κοντοῦ καὶ πέντε προσηλωμένων δίσκων, τῆς χειρὸς (manus) εἰκονίζουσης τὸ δράγμα ἢ τοὶ χεῖρα στρατιωτῶν (manipulus) περιλαμβάνουσιν τὰς δύο κεντυρίας.

9.

M. TITVRIVS GAI F. MIL. LEG. II. TRAIANES. CHOR.
II. PRI. C. PRIOR
IS. NATIO. ITALVS. CONIVX. DVLCIS. SIMA. ERES.

B EΥΨΥΧΙ M

Marcus Titurius, Gaji filius, miles Legionis II Trajanés, Cohortis secundae, Principum Centuriae prioris, natione Italus. Coniux dulcissima, eres, bene merenti. Εὐψύχι.

«Μάρκος Τιτούριος, Γαίου υἱὸς, στρατιώτης Λεγεῶνος Β' Τραϊανῆς, σπείρας Β', Πριγκίπων Κεντυρίας προσθίας, τὸ ἔθνος Ἰταλός. Σύζυγος γλυκυτάτη ἢ κληρονόμος ἐπαξίως [ἔθετο]. Εὐψύχει.»

Καὶ ἐνταῦθα ἀξία σημειώσεως εἶνε ἡ ἐλληνίζουσα φράσις Trajanés ἀντὶ Trajanae ἢ τοὶ Τραϊανῆς, ἔπειτα ἡ ἀνορθόγραφος τομὴ dulcis sima ἀντὶ dulcissima καὶ eres ἀντὶ heres, πρὸ πάντων δὲ ἡ ἐλληνιστὶ γεγραμμένη ἐπιφώνησις ΕΥΨΥΧΕΙ, εἰ καὶ ἀνορθογράφως διὰ τοῦ I ἀντὶ EI, εἰς ἀπόδειξιν τῆς ὁμοιοφώνου αὐτῶν προφορᾶς, ὡς ἔθος τοῖς Ἑλλησιν ἔκπαλαι, ἂν οὐχὶ πρότερον, τοῦλάχιστον ἀπὸ τῶν χρόνων τῶν Πτολεμαίων καὶ Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων.

*Ἄλλως δὲ ἡ βραχεῖα καὶ πολλὰ σημαίνουσα αὕτη ἐπιφώνησις, ἐλληνιστὶ ἐκφερομένη ἐν Ῥωμαϊκῇ ἐπιγραφῇ ἐπιτυμβίου τίτλου Ἰταλοῦ στρατιώτου, ὑποκρύπτει ἱστορίαν ὅλην συμβεβηκότος ἐκτάκτου κατὰ τὸν Β' τῆς ἡμετέρας χρονολογίας αἰῶνα, ἢ τοὶ τὴν πρώτην δι' Ἑλλήνων ἢ ἐλληνιζόντων Ἰουδαίων ἐξάπλωσιν τῶν δογμάτων τοῦ Χριστιανισμοῦ μεταξὺ τῶν Ἑθνικῶν, οἱ τινες, μὴ ἔχοντες ἔτι τὸ θάρρος τῆς παρρησίᾳ ὁμολογίας τοῦ νέου αὐτῶν θρησκευματος, ἐποίουν μὲν τὰς συνάξεις αὐτῶν ἐν τῷ κρυπτῷ, φανερῶς δὲ ἐξηκολούθουν πολιτευόμενοι ὡς Ἑθνικοὶ, καὶ μόνον διὰ συμβολικῶν τινων φράσεων ἐγίνοντο ἐνίοτε ἀλλήλοις γνωστοί. Σώζεται ἔτι παρ' ἡμῖν τοῖς νεωτέροις Ἑλλησιν ἐν καιρῷ προόδων εὐχετικῆ προσφώνησις τοῖς πρεσβυτέροις μεταξὺ τῶν συνδαι-

τυμόνων «Καλῆ Ψυχῆ.» Οἱ πρῶτοι Χριστιανοὶ προσεφώνουν ἐν ταῖς μυστικαῖς αὐτῶν ἀγάπαις καὶ τοῖς περιδείπνοις εἰς μνήμην τῶν τεθνεώτων ἀδελφῶν «Εὐψύχει», καὶ ἐπέγραφον τοῖς μνήμασι τὸ ἱερὸν αὐτὸ λόγιον ἑλληνιστὶ, ὡς ἀπαντᾶται ἐν πλείσταις ὄσαις τῶν πρώτων αἰώνων χριστιανικαῖς ἐπιγραφαῖς ἐν Αἰγύπτῳ, περὶ ὧν ποιήσομαι λόγον κατωτέρω, ἢ καὶ ῥωμαϊστὶ ἐν Ἰταλίᾳ Ave bona anima, ἢ Ave anima pia.

10.

M. AVREL. PTOLEVS. FILIVS
M. GAI. IVLI. PROCESSI. MIL.
LEG. II. TRAIANE. β.

Marcus Aurelius Ptolemaeus, filius Marci Gaji Iulii Processi, militis Legionis II Trajanæ.

»Μάρκος Αὐρήλιος Πτολεμαῖος, υἱὸς Μάρκου Γαίου Ἰουλίου Προκέσσου, στρατιώτου Λεγεῶνος Β' Τραϊανῆς.»

Ἡ ἐπιτύμβιος αὕτη ἐπιγραφή ἐπὶ μαρμαρίνης πλακῶς φερούσης ἐν ἀναγλύφῳ τὴν εἰκόνα παιδὸς κατὰ γῆς καθημένου, καὶ κρατοῦντος ἐν τῇ δεξιᾷ στρουθίον, ἐν δὲ τῇ ἀριστερᾷ παγίδα, εὐρέθη κατὰ τὴν πέραν τῆς Νικοπόλεως μικρὰν Ταπόσιριν, τὸ ἀραβιστὶ νῦν Μάνδαρα καλούμενον ἐπὶ τῇ θαλάσῃ χωρίον, ὅπου κατῴκει ποτὲ, ὡς φαίνεται, ἡ οἰκογένεια τοῦ ἐν Νικοπόλει χρηματίζοντος στρατιώτου τῆς Β' Τραϊανῆς Λεγεῶνος. Τὸ μακεδονικὸν ὄνομα τοῦ παιδὸς καλουμένου Πτολεμαίου ἐν ἀντιθέσει τοῦ ῥωμαϊκοῦ ὀνόματος τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Προκέσσου δεικνύει ὡς εἰκὸς τὴν ἀλεξανδρειανὴν καταγωγὴν τῆς μητρὸς του, τὸ δὲ προσλαμβανόμενον ὄνομα Μάρκος Αὐρήλιος, τὴν ἐποχὴν τῆς γεννήσεως αὐτοῦ ἐπὶ αὐτοκράτορος Μάρκου Αὐρηλίου (161—180 μ. Χρ.). Σημειώσαι δὲ καὶ ἐνταῦθα τὴν γραφὴν TRAIANE ἀντὶ TRAIANAE ἢ TRAIANÈS.

11.

FLAVIA· DOMITIA.
IVSTI FLIA. DAMASCO.

Flavia Domitia, Justi filia, Damasco. «Φλαουῖα Δομιτία, Ἰούστου θυγάτηρ, ἐκ Δαμασκοῦ.»

12.

ΓΑΙΟΣ ΟΥΑ
ΛΕΙΡΙΟΣ ΦΥ
ΛΗΣ ΑΙΜΥΛΙΑΣ
Η. ΚΒ.

«Γάιος Οὐαλείριος, φυλῆς Αἰμυλίας, ἡλικίας [ἔτει] κβ'.» Ἀμφότεραι αὗται αἱ ἐπιγραφαὶ εὐρέθησαν ἐν Νικοπόλει παρὰ τὸ στρατόπεδον, καὶ εἰκάζω ὅτι ἀνήκουσιν εἰς οἰκογενείας στρατιωτῶν.

13.

AVRELIVS SABIVS. MI. LEC. II. VIXI. ANN.
XXXV. MILIT. ANN. V. NVNAT. PO. SV
RUS. SARA. POSVIT. B. M.

Aurelius Sabius, miles Legionis II. vixit annos triginta quinque, militavit annos quinque. Nunatius, Pollia [tribu], Surus, Sarà, posuit bonæ memoriæ.

»Αὐρήλιος Σάβιος, στρατιώτης λεγεῶνος Β', ἔζησεν ἔτη λε', ἐστράτευσεν ἔτη ε'. Νουνάτιος, φυλῆς Πολλίας, Σῦρος, ἐκ Τύρου, ἔθετο ὑπὲρ ἀγαθῆς μνήμης.

Καὶ αὕτη ἔτι ἡ ἐπιγραφή ἐπὶ μαρμαρίνης πλακῶς εὐρέθη ἐπ' ἐσχάτων ἡμερῶν ἐν Νικοπόλει παρὰ τῷ πάλαι ῥωμαϊκῷ στρατοπέδῳ, καὶ κατατέθειται νῦν ἐν τῷ Αἰγυπτιακῷ Ἰνστιτούτῳ.

(ἀκολουθεῖ)

Τ. Δ. ΝΕΡΟΥΤΣΟΣ.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΧΩΡΙΩΝ ΤΙΝΩΝ ΤΟΥ ΣΟΦΟΚΛΕΟΥΣ.

Α'.

Ἡ θοὸν εἰρεσίας ζυγὸν ἐζόμενον
ποντοπόρῳ ναὶ μεθεῖναι (Αἴαντ. ς. 246 κ. ἐ.)

Ὁ μὲν Σχολιαστὴς ἐξηγεῖ «ἐκαστον ἡμῶν δεῖ μεθεῖναι, τουτέστι ῥῖψαι ἑαυτὸν ἐν νηὶ καὶ φυγεῖν» ἣν ἐρμηνείαν ἐπιδοκιμάζει καὶ ὁ Δινδόρφιος. Ὁ δ' Ἑρμᾶννος ἀνευρίσκει «ἐν τῷ θοῷ ζυγῷ ἐζόμενον, εἰρεσίαν μεθεῖναι τῇ νηὶ» σύγχυσιν τῆς ἐννοίας. Ὁ Λοβεκκίος τὸναντίον τὸ μεθεῖναι ἐρμηνεύει «χαλινούς μεθεῖναι» ἀσπαζόμενος τὴν γνώμην ταύτην· ἐπειδὴ λέγει, ὅτι ὁ Σοφοκλῆς διὰ τῶν λέξεων ναὶ μεθεῖναι ἐννοεῖ ταῦτό, ὃ καὶ ὁ Οὐίργίλιος (Αἴν. VI, ς. 4) διὰ τῶν *classi immittit habenas*. Ἄλλ' ὁ Βούνδερρος, ἐπειδὴ αἱ ἀμέσως προηγούμεναι λέξεις «ποδοῖν κλοπὰν ἀρέσθαι» λέγονται ἀντὶ τῶν «ποσὶ φυγὴν ἀρέσθαι», τὴν ἐννοίαν τῆς φυγῆς γνωματεύει ἐλκτέαν καὶ εἰς τὸ μεθεῖναι, καὶ δὴ ἐρμηνεύει *fugam navi committere* τ. ἐ. φυγὴν τῇ νηὶ παραδιδόναι. Κατὰ δὲ τὸν Σχνεϊδεβίνον ὁ χορὸς ἠδύνατο ἀπλούστερον νὰ εἴπῃ «θοῶν εἰρεσίαν ναὶ μεθεῖναι» = ταχεῖαν κωπηλασίαν τῷ πλοίῳ ἀφῆσαι, ἐφ' ὅσον ποιητικῶς τοῖς ἀργούσι πλοίοις ἐπιθυμία ἀποδίδεται τοῦ ἰδεῖν τὰς ἑαυτῶν κώπας κινουμένας, καθ' ἅπερ καὶ τ' ἀνάλογα παρὰ Λατίνοις *vela dare rati*. πρβ. καὶ Πλαύτου *Mil. Glor. I, 1, 5*, ὅπου ἡ μάχαιρα δέον νὰ παραμυθηθῇ, ἃ τε δὴ ἐπὶ μακρὸν σχολάζουσα φερομένη (*seriata gestitatur*). Ἐπειδὴ ὅμως πρὸς τὸ ποδοῖν κλοπὰν ἀρέσθαι δέον ν' ἀντιτίθεται τὸ ἐκπλεῖν, διὰ τοῦτο προστίθεται τὸ ἐζόμενον (ἦγουν τοποθετημένον ἐπὶ τῶν ἐδωλίων), ᾧ συνάπτεται τὸ θοὸν εἰρεσίας ζυγὸν, ἐξ οὗ εἰς τὸ ναὶ μεθεῖναι ἐξυπονοητέον μόνον τὸ εἰρεσίαν. Τελευταῖον ὁ Οὐόλφριος (ὁ τὸν Αἴαντα ἔτ. 1858 ἐκδοῦς) λέγει, ὅτι τὸ ζυγὸν ἀνήκει καὶ εἰς ἀμφοτέρω τ. ἐ. καὶ εἰς τὸ ἐζόμενον καὶ εἰς τὸ μεθεῖναι = τὰ ἐδώλια τῇ νηὶ καὶ τῷ δρόμῳ αὐτῷ παραδιδόναι, ἀφιέναι, παραπέμπων εἰς Κρυγέρου Γραμμ. § 46, 6 καὶ ἐξηγῶν

τὴν φράσιν προσομοίως πρὸς τὰς προκαλεῖσθαι δίκην, προκαλεῖσθαι εἰς δίκην, διώκειν δίκην κ. ἐ.

Ἐκ ταύτης τῆς τηλικαύτης τῶν σοφῶν ἐκδοτῶν διαφωνίας εὐνόητος καθίσταται ἡ τοῦ προκειμένου χωρίου δυσκολία. Ἄλλὰ τῇ ἀληθείᾳ οὐδαμῶς πείθεται ὁ ἀναγνώστης, ὅτι ὁ Σοφοκλῆς τοσοῦτον ἀσαφῶς ἐξέφρασεν, ὥστ' ἐν μιᾷ λέξει, δῆλον ὅτι τῷ μεθεῖναι, ἐννοεῖ διὰ τὸν αὐτὸν σχεδὸν λόγον διαφορώτατα ἀντικείμενα, οἷα τὰ ἑαυτὸν, εἰρεσίαν, χαλινούς καὶ φυγὴν. Ἄλλην ἐπ' ἴσης δυσκολίαν ἐνορῶμεν ἐν ταῖς λέξεσιν «θοὸν εἰρεσίας ζυγὸν»· διότι οὗτ', ἐπειδὴ ἐπὶ ἐδωλίων καθέζονται οἱ κωπηλάται, τοῦτου ἕνεκα τὰ ἐδώλια τῆς εἰρεσίας προσφυῶς συζεύγονται, οὗτ' ἐπειδὴ ἡ τῶν νηῶν ταχύτης ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς τῶν κωπηλατῶν, νομίζομεν, ὅτι καὶ αὐτὰ τὰ ἐδώλια, ἐφ' ὧν κάθηνται οἱ ταχεῖς κωπηλάται, δύνανται νὰ ὀνομάζωνται ταχέα. Ὁ δὲ Βούνδερρος ἐν τῇ ἐπικρίσει τῆς ἐκδόσεως τοῦ Λοβεκκίου (p. 102) φρονεῖ, ὅτι περὶ τῶν ἐδωλίων λέγεται, ὃ ἔδει κυρίως ῥηθῆναι περὶ τῆς ὅλης νηός. Ἄλλ' αὐτὸ τοῦτο φαίνεται ἡμαρτημένον· ἐπειδὴ οὐδὲν δύναται ν' ἀποδοθῇ τῷ μέρει, ὃ ἀντιμάχεται τῇ φύσει αὐτοῦ, ἀν καὶ περὶ τοῦ ὅλου πράγματος ὀρθῶς δύναται νὰ ῥηθῇ. Ἐντεῦθεν οὐχὶ μετὰ μείζονος τῆς ὀρθότητος φαίνεται, ὅτι δυνατόν νὰ λέγηται ὡκὺ ἐδώλιον, ἢ ὡκὺ ἐφίππιον. Διότι ἅπασα ἡ ἐννοία ἦτοι τῆς βραδυτῆτος, ἢ ταχυτῆτος ἐκπηγάξει ἐκ τῆς συγκρίσεως κινήσεώς τινος πρὸς τὸ χρονικὸν διάστημα, ἐν ᾧ ἡ κίνησις ἐκεῖνη ἐπιτελεῖται. Εἰς τοῦτο δ' οὐδὲν ἀναφέρεται· ἄρα ἡ αἰτία τοῦ κινεῖσθαι ὑπάρχει ἐν τῷ πράγματι αὐτῷ τῷ κινουμένῳ, ἢ ἐκτὸς αὐτοῦ, ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ἀν κυριολεξία εἶναι, ἢ μεταφορά. Ὅπου λοιπὸν οὐδὲν ὑπάρχει οὔτε κινουῖν, οὔτε κινούμενον, ἐκεῖ οὐδὲ ταχύτης δυνατόν νὰ ἐννοηθῇ. Ἄλλ' ἀδιαφόρως ἀποδίδεται τοῖς προσώποις ἐκεῖνο, ὃ ἔπρεπε ν' ἀποδοθῇ τῇ ἐνεργείᾳ, καὶ τίθεται τὸ ἐπίθετον θοὸς ἀντὶ τοῦ ἐπιρρήματος θοῶς. Τοῦτο ὅμως τότε ἐγγχωρεῖ, ὀπότε ἡ ταχύτης τῆς ἐνεργείας γείνη καταφανῆς ἐν αὐτῷ τῷ πράγματι, ἢ ἐν τῷ προσώπῳ· πρβ. Αἴαντ. 1255

φεῦ· τοῦ θανόντος ὡς ταχεῖά τις βροτοῖς
χάρις διαῖρει.

καὶ Τραχιν. 1243.

καλῶς τελευτᾶς, κάπὶ τοῖσδε τὴν χάριν
ταχεῖαν, ὦ παῖ, πρόσθεσ.

καὶ πάλιν Λίαντος 725

βραδείαν ἡμᾶς ἄρ' ὁ τὴν δὲ τὴν ὁδὸν
πέμπων ἔπεμψεν, ἢ φάνην ἐγὼ βραδύς.

διότι ἡ χάρις ὀρθῶς δύναται νὰ ῥηθῆ ταχεῖα ἢ ταχέως ἐκρέουσα, ἢ καταφανῆς γιγνομένη, καὶ ἐπομένῳ τῷ λόγῳ καὶ ἡ ὁδὸς βραδεία, ἢν τις βραδέως διανύει. Ταῦτό ἰσχύει καὶ περὶ τῶν ὑπὸ Λοβεκκίου μνημονευομένων χωρίων, οἷον Τραχιν. 854 θοὴν νύμφαν ἄγαγες, διότι ταχεῖα καὶ αὐτὴ ἢ παρθένος δέον νὰ ᾔηται, ἢ ταχέως προσαγομένη, οὗ ὀλίγον παραλλάσσει τὸ ὁμηρικὸν ἐκεῖνο «θοὴν ἀλεγύνετε δαῖτα», καὶ τὸ παρ' Ἀπολλωνίῳ (IV, 201) ἄσπίδας. . . προσχόμενοι δηῖων θοὴν ἔχμα βολάων. Πλὴν ἀλλ' ὁμῶς τοῖς ἐδωλίοις καὶ περ τῆς νηὸς ταχέως φερομένης, οὐδεμία ταχύτης ἐστὶ προσνεμητέα, ἐπειδὴ οὔτε μεταβάλλεται τι ἐν ἐκείνοις, οὔτε αὐτὰ αἰτίαν τινὰ μεταβολῆς ἐν ἑαυτοῖς περιέχουσιν. Οὐδ' ἐκποδῶν ποιεῖται ἢ δυσκολία, ἂν τὸ θοὴν συνδεθῆ τῷ μεθεῖναι. Ὁ δ' Εὐστάθιος διαρρήδην ὑφηγεῖται «θοὸς ζυγὸς παρὰ Σοφοκλεῖ ὁ μὴ αὐτὸς ὢν ταχύς, ἀλλ' ὁ αἴτιος τοῦ ἐπιταχύνασθαι νῆα κωπηλάταις». Ἡ δ' αἰτία τῆς ταχύτητος δὲν εἶναι τῶν ἐδωλίων, ἀλλὰ τῆς κωπηλασίας.

Ἐκ τῶν εἰρημένων πειθόμεθα ἵνα διὰ τοῦ θοὴν εἰρεσίας ζυγὸν ἐννοῶμεν αὐτοὺς τοὺς κωπηλάτας, οὐδὲ τὸ παράπαν ἀμφιβάλλοντες, ὅτι ὁ Σοφοκλῆς τὸ εἰρεσίας ζυγὸν μετεχειρίσθη ἀντὶ τοῦ ἐρετῶν ζυγὸν, καθ' ἅπερ ὁ Μαθθίας ἐν Γραμμ. § 429 διαλευκαίνει τὴν περὶ ἧς πρόκειται χρῆσιν, λέγων «οὐσιαστικὰ διαφορῶν τάξεων συχνὰ ἐναλλάσσονται ἀλλήλοις, μάλιστα δὲ τὰ γενικὴν ἰδέαν εἶδους δηλοῦντα τίθενται ἀντὶ τοῦ ὠρισμένου προσώπου, ἢ πράγματος τ. ἐ. τὸ ἀφηρημένον ἀντὶ τοῦ συγκεκριμένου οἷον

γένεσις	ἀντὶ γεννήτωρ
γένος καὶ γενεή παρ' ἐπικοῖς	» υἱός
νύμφευμα (Εὐρ.)	» νύμφη

παίδευσίς (Θουκ.)	» παιδεύτρια
πρεσβεία	» πρέσβεις
ξυμμαχία	» ξύμμαχοι
ὀρφάνευμα	» ὀρφανὰ κ. ἐ.»

Τῇ αὐτῇ μετωνυμίᾳ χρώμενοι καὶ οἱ Ῥωμαῖοι λέγουσι remigium ἀντὶ remiges ἰδ. Ὀρατίου Ep. I, 6, 63: remigium vitiosum ithacensis Ulixi, καὶ Λιβίου πολλὰ χωρία. Καὶ τότε τὸ ζυγὸν δὲν εἶναι σέλμα, ἀλλὰ συνωρίς καὶ ζεῦγος· διότι τὸ ζυγὸν καὶ ζεῦγος σημαίνει ἀδιαφόρως τοὺς ὑποζυγίους ἵππους πρὸς Ἡλέκτ 728 κ. ἐ.

κάξιώσαντες ζυγὰ
ἤλαυνέτων, τότε ἄλλος, ἄλλοθ' ἄτερος
κάρρα προβάλλων ἵππικῶν ὀχημάτων,

ὅπου τὰ ζυγὰ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ σημαίνωσι τὸν ξύλινον ζυγὸν, ἀλλ' οὕτω λέγονται αὐτοὶ οἱ σύζυγοι ἵπποι. Οὐδ' ἀλλοίαν ἔρμηνείαν ἐπιτρέπει τὸ πινδαρικὸν χωρίον (Nem. VII, 7 κ. ἐ.).

ἀναπνέομεν δ' οὐχ ἅπαντες ἐπὶ ἴσα·
εἶργει δὲ πότμῳ ζυγὸν
ἕτερον ἕτερα.

Τὴν δ' ἀφ' ἄρματοδρομίας ἀπορρέουσαν μεταφορὰν ἐξηγεῖ καὶ τὸ ῥῆμα μεθεῖναι, οὗ τὴν ἀληθινὴν σημασίαν καλῶς διεῖδεν ὁ Λοβέκκιος. Παραβάλλονται λοιπὸν κωπηλάται, οἱ διὰ τῶν κωπῶν τὴν ναῦν ἐλαύνοντες, πρὸς τοὺς ζυγοὺς τῶν ἵππων, τοὺς ἔλκοντας τὸ ἄρμα. Οὐδὲ τολμηρότερον φαίνεται εἰρημένον τὸ εἰρεσίας ζυγὸν τοῦ ἐν Οἰδ. ἐπὶ Κολ. 899 τέκνων ξυνωρίς, καὶ τοῦ παρ' Ἡσυχίῳ διασωθέντος εὐριπιδείου γλωσσήματος «ζεῦγος τριπάρθενον». Ἄν δὲ τὸ εἰρεσίας ζυγὸν σημαίνει τὰς τάξεις τῶν κωπηλατῶν, ὀρθῶς ἠδύνατο νὰ λέγηται καὶ θοὴν. Ἀλλὰ διὰ τῆς προειρημένης ἔρμηνείας αἴρεται καὶ ἡ ἕτερα δυσκολία, ἢ ἐν τῷ μεθεῖναι ὑπάρχουσα· διότι τοῦτο δέον νὰ συνδέηται οὐχὶ τῷ παντοπόρῳ ναῖ, ἀλλὰ τῷ εἰρεσίας ζυγὸν, καὶ δὴ λέγεται τὸ ζυγὸν μεθεῖναι καθ' ἣν ἐννοίαν τὸ ἀνιέναι ἵππον ἐν Ἡλέκτ. 711

δεξιὸν δ' ἀνεῖς
σειραῖον ἵππον εἶργε τὸν προσκείμενον.

διότι ἡ χρῆσις ἑκατέρας τῆς λέξεώς ἐστὶν ἐπικίνος ἐπὶ πλεί-
στων πραγμάτων· πρβ. καὶ Ὀμηρ. Ὀδυσ. Γ. 551

αὐτὰρ ἐμὲ μελιηδῆς ὕπνος ἀνῆκεν

καὶ Σ. 471 αὐτόθ.

εἴ με μεθεῖη

βίγος καὶ κάματος, γλυκερὸς δέ μοι ὕπνος ἐπέλθη.

ὅπου τὸ ἀνιέναι καὶ τὸ μεθιέναι σημαίνουσιν ἀπολύειν τινὰ ἀπὸ
τῆς ἑαυτοῦ ἐξουσίας. Καὶ ἐκ ταύτης ἀπερρέυσεν ἡ ἑτέρα σημα-
σία *solvere quod vinctum καὶ laxare quod constrictum*.
Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ὁ Ὀμηρος ἐν Ἰλ. Ρ. 539, λέγει κῆρ
ἄχεος μεθέηκα, καὶ ὁ Σοφοκλῆς Οἰδ. ἐπὶ Κολ. 1604 οὐδ' ἀνιέ-
σαν στέρνων ἀραγμούς, ὅθεν δῆλον, ὅτι καὶ ἡ τοῦ λύειν καὶ ἡ
τοῦ ἀνιέναι σημασία ἦτο κοινὴ ἐν ἑκατέρῃ τῶν λέξεων. Ἐπειδὴ
λοιπὸν οἱ παλαιοὶ ἔλεγον ἀνιέναι ἵππον, οὐδεμίᾳ αἰτία φαίνεται,
δι' ἣν νὰ μὴ λέγηται μετὰ ἴσης ὀρθότητος καὶ μεθιέναι ἵππον.
Οὐχὶ ἀπρασφυῶς λοιπὸν ὁ Λοβέκκιος παρέβαλε πρὸς ταῦτα τὸ
προειρημένον χωρίον τοῦ Οὐίργιλίου *classique immittit habe-
nas*. Ὅτι δ' ἐκεῖνος συνάπτει τῷ νὰ μεθεῖναι ἀμφίβολον ἂν
ἔχεται ὀρθότητος· διότι διττῶς δυνατὸν ῥηθῆναι ἢ τὰς ἡνίας ἀνιέ-
ναι τῷ ἵππῳ, εἰς δ' εἶδος καταλέγεται τὸ ὑπὸ τοῦ Λοβέκκιου
μνημονευόμενον χωρίον τοῦ Πλουτάρχου (β. Περικλ. Κ. 11)
ἀνεῖς τῷ δῆμῳ τὰς ἡνίας, ἢ ἀνιέναι τὸν ἵππον, ὃ λέγει ὁ Σοφο-
κλῆς ἐν τῷ προμνησθέντι χωρίῳ τῆς Ἠλέκτρας, διότι, ἐπειδὴ
αἱ ἡνία ἀφίνονται τοῖς ἵπποις καὶ οἱ ἵπποι αὐτοὶ ἐπ' ἴσης ἀφί-
νονται. Ἀναλόγως λοιπὸν καὶ οἱ Ῥωμαῖοι λέγουσιν *immittere*
(=μεθιέναι), ἢ *remittere* (=ἀνιέναι) *habenae equis*, καὶ *im-
mittere equos*· ἴδ. Οὐίργιλ. Δίν. V. 146

*Nec sic immissis aurigae undantia lora
concussere jugis.*

Καὶ ὅτι μὲν ὁ Οὐίργιλιος καλεῖ *immittere jugum*, τοῦτο ὁ
Σοφοκλῆς μεθεῖναι ζυγόν.

Ὅτῳ τέλος κατορθοῦται καὶ ἡ τῷ ἰδίῳ οὐσιαστικῷ σύνδεσις
τοῦ ἐζόμενον, ὃ ἐπειδὴ κοινῶς ὑπὸ τῶν ἐκδοτῶν συνάπτεται τῷ
θῶν εἰρεσίας ζυγόν, ζητεῖται διὰ τί οἱ ναυτικοὶ ἑταῖροι τοῦ
Αἴαντος ἠθέλησαν ἅπαντες νὰ καθεσθῶσιν ἐπὶ τῶν ἐδωλίων. Ὁ-
θεν ἡ μὲν πλοκὴ θὰ ἦναι ἐζόμενον παντοπόρῳ νὰ· ἡ δ' ἔννοια
τοῦ ὅλου χωρίου ἡ ἐξῆς· «Τώρα ὠφελεῖ, ἵνα τις καλύψας τὴν
κεφαλὴν κρυφίως ἦτοι διὰ τῶν ποδῶν φυγὴν ἐπισπεύσῃ, ἢ διὰ
θαλασσίου δρόμου ἐπὶ τῆς νηὸς καθήμενος τὸν ταχὺν ζυγόν τῆς
κωπηλασίας ἀφήσῃ νὰ τρέχῃ».

Ἐν Πειραιεῖ, κατὰ Φεβρουάριον τελευτῶντα, 1874.

Ν. ΠΕΤΡΗΣ.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΣΧΗΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΜΕΓΕΘΟΥΣ ΤΗΣ ΓΗΣ. (*)

Εἰ καὶ ὁ Νεύτων ἀπέδειξεν ὅτι αἰτία τῆς ὑπὸ τοῦ Ἰπ-
πάρχου ἀνακαλυφθείσης μεταπτώσεως τῶν ἰσημερινῶν σημείων
εἶνε ἡ ἔλξις τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης ἐπὶ τῆς πρὸς τοὺς πό-
λους πεπεισμένης γῆς, ἔνεκα ὁμοῦ τοῦ ἐσφαλμένου συμπεράσμα-
τος περὶ τοῦ σχήματος τῆς γῆς ἐκ τῆς ἀναμετρήσεως τόξου με-
σημβρινοῦ διασχίζοντος τὴν Γαλλίαν, τῆς γενομένης ὑπὸ τοῦ
ἄστρονόμου Κασσίνη, τὸ περὶ τοῦ σχήματος τῆς γῆς συμπέρασμα
τοῦ Νεύτωνος δὲν ἐγένετο δεκτὸν ἐν Γαλλίᾳ, καὶ ἐκ τούτου ἐπὶ
μακρὸν ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ ἀπερρίπτετο καὶ ὁ νόμος τῆς γενικῆς
βαρύτητος, ἐφ' οὗ ὁ Νεύτων ἐβασίζετο πρὸς εὐρεσιν τοῦ σχήμα-
τος τῆς γῆς. Κατὰ τὴν ἀναμέτρησιν δηλαδὴ τοῦ Κασσίνη ἐξήγετο
ὅτι ἡ γῆ εἶνε πεπεισμένη περὶ τὸν ἰσημερινὸν καὶ ἐπιμήκης περὶ
τοὺς πόλους αὐτῆς, διότι τὸ τόξον μιᾶς μοίρας μεσημβρινοῦ εἶνε
μακρότερον ἐν τῇ νοτίᾳ Γαλλίᾳ ἢ ἐν τῇ μεσαίᾳ καὶ ἔτι μακρότερον
ἢ ἐν τῇ βορείᾳ, ὅθεν ἔπεται τὸ πρὸς τοὺς πόλους ἐπίμικτες σχῆ-
μα τῆς γῆς. Δέον ὁμοῦς ἐνταῦθα νὰ ὑπομνήσωμεν τί ἐννοοῦμεν

(*) Συνέχεια τοῦ ἐν τόμ. Β' τεύχ. δ', σελ. 300 ἄρθρου.

διὰ μήκους τόξου μιᾶς μοίρας ἐν τῇ περιπτώσει μὴ σφαιρικοῦ σχήματος τῆς γῆς, διότι πολλαχοῦ ἐν τοῖς ἐπομένοις θὰ ἔχωμεν ἀνάγκην τῆς ὑπομνήσεως ταύτης.

Ἐὰν ἡ γῆ ἦτο σφαιρική (μὴ λαμβανομένων πάντοτε ὑπ' ὄψιν τῶν ἀνωμαλιῶν τῆς ξηρᾶς, ἀλλ' ὑποτιθεμένης τῆς θαλάσσης ὡς ἐκτεινομένης κάτωθεν ταύτης καὶ ἀποτελουμένου οὕτω τοῦ σχήματος τῆς γῆς ὑπὸ μόνης τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης) ἔαν, λέγομεν, ἡ γῆ ἦτο σφαιρική, ἡ ἐκασταχοῦ κάθετος ἐπ' αὐτῆς, ἦτοι ἡ διεύθυνσις βάρους ἐλευθέρως κρεμαμένου, θὰ διευθύνετο πρὸς τὸ κέντρον τῆς γῆς. Οὕτως ἡ εἰς τὸ κέντρον σχηματιζομένη γωνία ὑπὸ τῶν καθέτων δύο τόπων, κειμένων εἰς τὸν αὐτὸν μεσημβρινὸν, θὰ ἦτο πάντοτε ἀνάλογος πρὸς τὸ ἐπὶ τῆς γῆς μήκος τοῦ τόξου τοῦ μεταξὺ τῶν δύο τόπων κυκλικοῦ μεσημβρινοῦ, ἀπανταχοῦ δὲ τῆς σφαιρικῆς γῆς αἱ μοῖραι τῶν μεσημβρινῶν θὰ ἦσαν ἴσαι πρὸς ἀλλήλας. Ἐὰν ὅμως οἱ μεσημβρινοὶ δὲν ἦνε κύκλοι, ἀλλ' ἐλλείψεις, τότε αἱ τῶν δύο τόπων κάθετοι δὲν θὰ σχηματίζουσι γωνίας πανταχοῦ ἀναλόγους πρὸς τὸ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς μέγεθος τοῦ μεταξὺ τῶν δύο τόπων ἐλλειπτικοῦ τόξου μεσημβρινοῦ· ὅσα μείζων ἢ καμπυλότης, τοσοῦτο μικρότερα τόξα ἀντιστοιχοῦσιν εἰς μιᾶς μοίρας γωνίαν, σχηματιζομένην ὑπὸ τῶν καθέτων, δηλαδή εἰς τὴν κατὰ μίαν μοῖραν ἀλλαγὴν τῆς διευθύνσεως τῆς καθέτου κατὰ τὴν ἀπὸ τοῦ ἑνὸς εἰς τὸν ἕτερον τόπον μεταβάσιν.

Λέγοντες δ' ἐν τοῖς ἐφεξῆς μέγεθος ἢ μήκος μιᾶς μοίρας, θὰ ἐνοῶμεν τὴν εἰς μετρικὰς μονάδας ἕκτασιν τόξου, τοῦ ὁποίου αἱ εἰς τὰ δύο ἄκρα κάθετοι σχηματίζουσι γωνίαν μιᾶς μοίρας. Ἐὰν λοιπὸν ἡ γῆ ἦνε ἐξωγκωμένη περὶ τὸν ἰσημερινὸν, δέον αἱ μοῖραι αὐτόθι νὰ ἦνε μικρότεραι ἢ περὶ τοὺς πόλους, διότι περὶ τὸν ἰσημερινὸν οὐσης μείζονος τῆς καμπυλότητος ἀπαιτεῖται, νὰ διανύσωμεν μικρότερον ἢ περὶ τοὺς πόλους διάστημα, ὅπως ἡ διεύθυνσις τῆς καθέτου ἀλλάξῃ κατὰ μίαν μοῖραν.

Τὴν διεύθυνσιν τῆς καθέτου παρέχει ἐκασταχοῦ τῆς γῆς ἡ διεύθυνσις βάρους ἐλευθέρως κρεμαμένου, τὴν ἀλλαγὴν δὲ τῆς διευθύνσεως ταύτης δυνάμεθα νὰ μετρήσωμεν συγκρίνοντες αὐτὴν ἐκα-

σταχοῦ πρὸς τὴν τοῦ ἄξονος τῆς ἡμερησίας περιστροφῆς τοῦ οὐρανῦ. Ἐπειδὴ δὲ ἡ γωνία, ἣν σχηματίζει ἡ κάθετος μετὰ τοῦ ἄξονος τῆς ἡμερησίας περιστροφῆς εἶνε ἡ διαφορὰ τοῦ γεωγραφικοῦ πλάτους ἀπὸ 90° , ἔπεται ὅτι πρὸς εὗρεσιν τῆς ἀλλαγῆς τῆς διευθύνσεως τῆς καθέτου δέον νὰ εὕρωμεν τὴν διαφορὰν τοῦ γεωγραφικοῦ πλάτους τῶν δύο τόπων. Ἡ μέθοδος λοιπὸν πρὸς εὗρεσιν τοῦ μεγέθους καὶ τοῦ σχήματος τῆς γῆς ἐκ τῆς ἀναμετρήσεως τόξων μεσημβρινοῦ εἰς διάφορα γεωγραφικὰ πλάτη συνίσταται εἰς τὴν διὰ τριγωνισμοῦ ἀναμέτρησιν τοῦ μεγέθους ἐκάστου αὐτῶν καὶ εἰς τὸν προσδιορισμὸν τοῦ γεωγραφικοῦ πλάτους τῶν ἄκρων ἐκάστου αὐτῶν, ἦτοι τῆς θέσεως αὐτῶν ἐπὶ τῆς γῆς, ὅπως ἐντεῦθεν εὐρεθῆ ἡ τυχὸν ἀνισότης τῶν μοιρῶν κατὰ τὰ διάφορα γεωγραφικὰ πλάτη· ἔαν αὕτη πράγματι ὑπάρχῃ, δύναται νὰ εὐρεθῆ δι' αὐτῆς τὸ σχῆμα τῆς γῆς, ἐπὶ τῇ προϋποθέσει ὅτι οἱ παράλληλοι εἶνε κύκλοι. Ἀπαραίτητος συμπληρωτικὴ ἐργασία εἶνε ἡ ἀναγωγὴ πασῶν τῶν ἀναμετρήσεων εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τῆς θαλάσσης, ἥτις παριστάνει τὸ σχῆμα τῆς γῆς ἐλεύθερον τῶν ἀνυψώσεων τῆς ξηρᾶς· πρὸς τοῦτο δὲ ἀπαιτεῖται ὁ προσδιορισμὸς τοῦ ὑπὲρ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς θαλάσσης ὕψους τῶν διαφόρων σημείων τοῦ τριγωνισμοῦ.

Ἐκ τῆς ἀναμετρήσεως λοιπὸν τοῦ μεγέθους τῆς μοίρας μεσημβρινοῦ διασχίζοντος τὴν Γαλλίαν κατὰ τὰ διάφορα γεωγραφικὰ πλάτη ἐξήγαγεν ὁ Κασσίνης ὅτι ἡ μοῖρα εἶνε μείζων ἐν τῇ νοτιᾷ Γαλλίᾳ ἢ ἐν τῇ μεσαίᾳ, καὶ ἐν ταύτῃ πάλιν μείζων ἢ ἐν τῇ βορείᾳ· ὅθεν ἐσυμπέραναν ὅτι ἡ καμπυλότης τῆς γῆς αὐξάνει καθόσον βαίνομεν πρὸς βορρᾶν, τούτου δ' ἕνεκα ἡ γῆ εἶνε πεπεσμένη περὶ τὸν ἰσημερινὸν καὶ ἐξωγκωμένη περὶ τοὺς πόλους. Ἡ ἀναμέτρησις αὕτη τοῦ Κασσίνη, καίπερ σπουδαία διὰ τὴν πρόοδον τῆς γεωγραφίας, δὲν ἦτον ὅμως ἀρκούντως ἀκριβής, ὅπως δι' αὐτῆς ἐξακριβωθῆ τὸ ἀληθὲς σχῆμα τῆς γῆς. Πρὸς τοῦτο ἦτο ἀναγκαία καὶ ἀκριβεστέρα ἐργασία καὶ ἡ σύγκρισις τοῦ μήκους τόξων μᾶλλον ἀλλήλων ἀφισταμένων ἢ ἀπὸ τοῦ ἑνὸς εἰς τὸ ἕτερον ἄκρον τῆς Γαλλίας, ἵνα οὕτω γίνῃ καταφανεστέρα ἡ διαφορὰ τοῦ μήκους τῆς μοίρας, καθόσον βαίνομεν ἀπὸ τοῦ ἰσημερινοῦ πρὸς τοὺς πό-

λους. Πρὸς ἄρσιν λοιπὸν πάσης ἀμφιλογίας ἐνεκρίθη ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Λουδοβίκου τοῦ ιε' ἡ ἀποστολὴ ἐπιστημόνων εἰς τὴν Λαπωνίαν περὶ τὸν πολικὸν κύκλον καὶ εἰς τὴν Περουβίαν περὶ τὸν ἰσημερινὸν πρὸς εὐρεσιν τοῦ μεγέθους τῆς μοίρας εἰς τὰ δύο ταῦτα διάφορα γεωγραφικὰ πλάτη.

Εἰς τὴν Λαπωνίαν μετέβησαν τῷ 1736 ὁ Μωπερτουίσιος, ὁ Κλαιρῶτος καὶ ἕτεροι, μεθ' ὧν συνηνώθη καὶ ὁ Κέλσιος. Αἱ δυσχέρειαι, πρὸς ἃς εἶχον οὗτοι νὰ παλαίσωσι, προήρχοντο ἐκ τοῦ δριμέος ἐν ταῖς βορείαις χώραις ψύχους· ὅθεν ἠναγκάσθησαν πολλάκις νὰ ἐργάζωνται ἐπὶ χιονοσκεπάστων ἐκτάσεων.

Πολλῶ μείζονες ἦσαν ὁμως αἱ δυσχέρειαι πρὸς ἃς ἔμελλον νὰ παλαίσωσιν οἱ εἰς τὴν Περουβίαν μεταβάντες Βουγέρος καὶ Λακονδαμῖνος, μεθ' ὧν συνηνώθη καὶ ὁ Ἰσπανὸς Οὐλόης. Ἡ ἐργασία τῆς ἀναμετρήσεως ἐγένετο ὑπ' αὐτῶν ἐπὶ τοῦ ὑψιπέδου τοῦ Κουῖτου (ἐν τῇ νῦν δημοκρατίᾳ τοῦ Ἰσημερινοῦ). Ἄνεμοι σφοδροὶ παρεμπόδιζον πολλάκις τὴν ἐργασίαν ἢ κατέστρεφον τὰ σημεῖα τοῦ τριγωνισμοῦ, ἐὰν τοῦτο δὲν ἐγένετο ὑπὸ τῶν κατοίκων. Ἐνεκα τῶν πολλῶν καὶ μεγάλων δυσχερειῶν ἀπεπερατώθη ἡ ἐν Περουβίᾳ ἐργασία μόλις κατὰ τὸ 1743, ἐγένετο ὁμως μεθ' ὅλης τῆς τότε δυνατῆς ἀκριβείας. Ἐκ δὲ τούτου καὶ τῆς θέσεως τοῦ ἀναμετρηθέντος τόξου, ἐκτεινομένου ἀμφοτέρωθεν τοῦ ἰσημερινοῦ, ἡ ἐργασία τῆς Περουβίας ἐλήφθη καὶ ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις ὑπ' ὄψιν πρὸς ἐξακρίβωσιν τοῦ σχήματος τῆς γῆς, οὐχὶ δὲ καὶ ἡ τῆς Λαπωνίας, διὰ τὴν μὴ ἀνάλογον αὐτῆς ἀκρίβειαν πρὸς τὴν τῶν ἐργασιῶν τῶν νεωτέρων χρόνων.

Ἡ ὄργυιᾶ, ἧς ἐγένετο χρῆσις κατὰ τὴν ἐργασίαν τῆς Περουβίας, διατηρεῖται ἐν Παρισίοις ὑπὸ τὸ ὄνομα *toise de Pégou*, καὶ αὕτη εἰς θερμοκρασίαν 13° Ῥεωμύρου θεωρεῖται ἡ κανονικὴ ὄργυιᾶ, πρὸς ἣν ἐσυγκρίθη καὶ τὸ ὕστερον εἰσαχθὲν μέτρον. Λέγομεν δὲ ὅτι τὸ μῆκος εἶνε κανονικόν, ὅταν ἔχη ὠρισμένην τινὰ θερμοκρασίαν, διότι, ὡς γνωστὸν, τὸ μῆκος τῶν σωμάτων συµμεταβάλλεται μετὰ τῆς θερμοκρασίας αὐτῶν. Ἡ ἀλλοίωσις δ' αὕτη λαμβάνεται ὡς εἰκὸς ὑπ' ὄψιν κατὰ πᾶσαν καταμέτρησιν βάσεως, ὅπως οὕτω πάντα τὰ μετρούμενα μῆκη συγκρίνονται πρὸς γνω-

στὴν τινα μονάδα κανονικὴν καὶ ἀναλλοίωτον. Μία δὲ τῶν λεπτοτέρων ἐργασιῶν εἶνε καὶ ἡ σύγκρισις τῶν πῆξεων, ὧν ἐγένετο χρῆσις κατὰ τινὰ καταμέτρησιν πρὸς τὸ μῆκος τῆς κανονικῆς ὄργυιᾶς.

Τὰ ἐξαγόμενα τῶν δύο ἐργασιῶν εἶνε ὅτι τὸ μῆκος μιᾶς μοίρας ἰσοῦται εἰς μὲν τὸν ἰσημερινὸν πρὸς 56,753 ὄργυιᾶς, εἰς δὲ τὸν παράλληλον 66° 20' πρὸς 57,437 ὄργυιᾶς, ἡ μοῖρα δηλαδή εἶνε μείζων περὶ τοὺς πόλους ἢ εἰς τὸν ἰσημερινόν.

Οὕτως ἐβεβαιώθη καὶ ἐμπειρικῶς τὸ ὑπὸ τοῦ Νεύτωνος διὰ τῆς θεωρίας εὐρεθὲν σχῆμα τῆς γῆς, ὅτι δηλαδή τοῦτο εἶνε σφαιροειδὲς πεπιεσμένον περὶ τοὺς πόλους· ἐκ τῆς διαφορᾶς δὲ τοῦ μεγέθους τῆς μοίρας εἰς τὸν ἰσημερινόν καὶ τοὺς πόλους ἐπροσδιόρισθη ἡ συμπέσις ἴση πρὸς $\frac{1}{334}$, ἐλάσσωσιν τῆς ὑπὸ τοῦ Νεύτωνος εὐρεθείσης $\frac{1}{230}$ ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅτι ἡ γῆ εἶνε πανταχοῦ ὁμοιομερής· ἐκ τούτου δ' ἔπεται τὸ ἀνομοιομερὲς καὶ ἡ αὐξήσις τῆς πυκνότητος αὐτῆς πρὸς τὰ ἔσω. Ἀφοῦ δὲ οὕτως ἤρθη πᾶσα περὶ τοῦ σχήματος τῆς γῆς ἀμφιλογία καὶ κατεδείχθη ἐμπειρικῶς τὸ ὀρθὸν τῆς περὶ αὐτοῦ θεωρίας τοῦ Νεύτωνος, ἐγένετο δεκτὸς πανταχοῦ ἀναμφιλέκτως ὁ νόμος τῆς γενικῆς βαρύτητος, ἐξ οὗ ἐξαρτᾶται καὶ τὸ σχῆμα τῆς γῆς.

Ἐμνημονεύσαμεν προηγουμένως τῆς παρατηρήσεως τοῦ εἰς τὴν Καϋέννην κατὰ τὸ 1672 μεταβάντος Γάλλου Ῥιχέρου, ὅτι δηλαδή ὁ ἐν ὠρισμένῳ τινὶ χρόνῳ ἀριθμὸς τῶν ἀναλικνήσεων τοῦ ἐκκρεμοῦς, ἔχοντος σταθερὸν μῆκος, εἶνε μικρότερος ἐν Καϋέννη περὶ τὸν ἰσημερινόν ἢ εἰς τοὺς Παρισίους, ὅθεν αὐτὸς εἶχεν ἀναχωρήσει. Τὸ φαινόμενον τοῦτο ἐξηγήθη διὰ τῆς ἐλαττώσεως τῆς βαρύτητος, καθόσον βαίνομεν ἀπὸ τῶν πόλων πρὸς τὸν ἰσημερινόν, ἔνεκα τῆς αὐξήσεως τῆς κεντρόφυγος δυνάμεως. Ὁ περὶ τὰ μέσα λοιπὸν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἀκμάσας Γάλλος μαθηματικὸς Κλαιρῶτος ἐζήτησε σχέσιν τινὰ μεταξὺ τοῦ σχήματος τῆς γῆς (ἐν τῇ περὶ τοῦ ζητήματος τούτου πραγματείᾳ) καὶ τῆς ἐλαττώσεως τῆς βαρύτητος, καθόσον βαίνομεν ἀπὸ τῶν πόλων πρὸς τὸν ἰσημερινόν, ἢτοι τῆς ἐντάσεως αὐτῆς κατὰ τὰ διάφορα γεωγραφικὰ πλάτη. Εὗρε λοιπὸν ὅτι ἡ ἐντάσις τῆς βαρύτητος ἐξαρτᾶται οὐ μόνον ἐκ τοῦ γεωγραφικοῦ πλάτους καὶ τοῦ σχήματος

αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ νόμου τῆς ἀυξήσεως τῆς πυκνότητος τῆς γῆς πρὸς τὸ κέντρον αὐτῆς. Ἐπειδὴ δὲ ὁ νόμος αὐτὸς δὲν εἶνε γνωστὸς, δὲν εἶνε δυνατὴ καὶ ἡ εὐρεσις τοῦ σχήματος τῆς γῆς διὰ μόνης τῆς θεωρίας. Διὰ τῆς ἐρεῦνης ὅμως αὐτοῦ εὗρεν ὁ Κλαιρῶτος ὅτι, ἐὰν ἡ συμπίεσις τῆς γῆς ᾖ μικρὰ (ὅπερ ἐκ τῆς πείρας εἶνε γνωστὸν), τότε ὑπάρχει ἄνευ λάθους ἐπαισθητοῦ ὠρισμένη καὶ ἀπλῆ σχέσις μεταξὺ τῆς συμπίεσεως αὐτῆς καὶ τοῦ λόγου τῆς ἐντάσεως τῆς ἔλξεως εἰς τὸν ἰσημερινὸν καὶ τοὺς πόλους, καὶ αὐτὸ εἶνε τὸ περίφημον θεώρημα τοῦ Κλαιρῶτου. Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀναλικνήσεων τοῦ αὐτοῦ ἐκκρεμοῦς ἐν ἴσῳ χρονικῷ διαστήματι εἰς τὸν ἰσημερινὸν καὶ τοὺς πόλους ἐξαρτᾶται κατὰ γνωστὴν καὶ ἀπλῆν σχέσιν ἐκ τῆς ἐντάσεως τῆς βαρύτητος εἰς ἕκαστον τῶν τόπων τούτων, ἔπεται ἀπλῆ σχέσις μεταξὺ τῆς συμπίεσεως τῆς γῆς καὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀναλικνήσεων τοῦ αὐτοῦ ἐκκρεμοῦς εἰς τὸν ἰσημερινὸν καὶ τοὺς πόλους. Ἐνεκα δὲ πάλιν τῆς γνωστῆς σχέσεως τῆς ἐντάσεως τῆς βαρύτητος κατὰ τὰ διάφορα γεωγραφικὰ πλάτη, ἔπεται σχέσις ἀπλῆ μεταξὺ τῆς συμπίεσεως τῆς γῆς καὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀναλικνήσεων τοῦ αὐτοῦ ἐκκρεμοῦς εἰς διάφορα γεωγραφικὰ πλάτη. Δὲν εἶνε δὲ ἀνάγκη τὸ μῆκος τῶν ἐκκρεμῶν, ὧν ἐγένετο χρῆσις, νὰ ᾖ τὸ αὐτό· ἀρκεῖ μόνον νὰ ᾖ ἀκριβῶς γνωστὸς ὁ λόγος τῶν μήκων αὐτῶν, διότι διὰ τούτου γίνεται εὐκόλως ἡ σύγκρισις ὡσανεὶ τὰ ἐκκρεμῆ εἶχον τὸ αὐτὸ μῆκος.

Τὸ θεώρημα τοῦ Κλαιρῶτου παρέχει τὸ μέσον πρὸς εὐρεσιν μόνης τῆς συμπίεσεως τῆς γῆς, οὐχὶ δὲ καὶ τοῦ μεγέθους αὐτῆς· διὰ τῆς ἀμέσου ὅμως ἀναμετρήσεως τόξου μεσημβρινοῦ, τῶν ἄκρων τοῦ ὁποίου εἶνε γνωστὸν τὸ γεωγραφικὸν πλάτος, προσδιορίζεται καὶ τὸ μέγεθος τῆς γῆς, ἐὰν ἡ συμπίεσις αὐτῆς ᾖ γνωστή. Ἐπειδὴ λοιπὸν πρὸς εὐρεσιν τοῦ μεγέθους τῆς γῆς δέον πάντοτε νὰ γίνῃ ἄμεσος ἀναμέτρησις τοῦ μεγέθους τόξου, ἀδιάφορον ἐὰν ἄλλοθεν (ὅπως λ. χ. διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ θεωρήματος τοῦ Κλαιρῶτου) ᾖ γνωστὴ ἡ συμπίεσις, ἐπροτιμήθη ἡ σύγχρονος εὐρεσις τοῦ μεγέθους καὶ σχήματος τῆς γῆς διὰ τῆς ἀναμετρήσεως τόξων εἰς διάφορα γεωγραφικὰ πλάτη.

Μετὰ τὰς ἐν Λαπωνία καὶ Περουβία γεωδαισιακὰς ἐργασίας ἐγένοντο κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα καὶ ἄλλαι τινὲς εἰς διάφορα μέρη τῆς Εὐρώπης καὶ μία ὑπὸ τοῦ Λακαίλλου εἰς τὸ Εὐέλπι Ἀκρωτήριον, ἵνα μὴ ἀναφέρωμεν τὴν ἐν Πενσυλβανία τῆς βορείου Ἀμερικῆς γενομένην ὑπὸ τοῦ Δίξωνος καὶ Μάσωνος, οἵτινες οὐχὶ διὰ τριγωνισμοῦ, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀμέσου ἀναμετρήσεως ἠθέλησαν νὰ εὐρῶσι τὸ μῆκος ἐκτάσεως μείζονος τῆς μοίρας. Πᾶσαι ὅμως αἱ ἐργασίαι αὗται, αἱ ἄλλως ὠφέλιμοι πρὸς γεωγραφικοὺς σκοποὺς, δὲν ἐχρησίμευσαν πρὸς ἐξακρίβωσιν τοῦ μεγέθους καὶ σχήματος τῆς γῆς.

Ἀλλὰ μετὰ τῆς εὐρέσεως τοῦ σφαιροειδοῦς σχήματος τῆς γῆς ἐγεννήθησαν καὶ ζητήματα σχετικὰ πρὸς τὴν ἐντελῆ ἐξακρίβωσιν αὐτοῦ, οἷον τὸ ζήτημα περὶ τῶν τριγώνων τῶν ἀποτελούντων τὸ δικτυωτόν. Ἐὰν ἡ γῆ ᾖ σφαιρικὴ, αἱ πλευραὶ τῶν τριγώνων αὐτῶν θὰ ᾖσαν τόξα μεγίστων κύκλων, καὶ αὐτὰ τὰ τρίγωνα σφαιρικά. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ γῆ εἶνε σφαιροειδῆς, ἡ ἐλαχίστη ἀπὸ σημείου εἰς σημεῖον ἀπόστασις δὲν εἶνε ὅπως εἰς τὴν σφαῖραν τόξον μεγίστου κύκλου, ἀλλ' ἄλλη τις καμπύλη γραμμὴ διπλῆς καμπυλότητος γεωδαισιακὴ καλουμένη. Ἐπειδὴ ὅμως αἱ σκοπεύσεις ἀπὸ σημείου εἰς σημεῖον τῶν τριγώνων τοῦ δικτυωτοῦ ὀρίζουσι τὴν θέσιν ἐνὸς ἐπιπέδου, αἱ διὰ τῶν σκοπεύσεων σχηματιζόμεναι πλευραὶ τῶν τριγώνων εἶνε ἐλλείψεις καὶ οὐχὶ γεωδαισιακαὶ γραμμαί. Καὶ αἱ γωνίαι δὲ αἱ σχηματιζόμεναι ὑπὸ τῶν πλευρῶν τῶν τριγώνων δὲν εἶνε γωνίαι σφαιρικῶν τριγώνων.

Τὴν λύσιν πάντων τῶν περὶ τὰ σφαιροειδικὰ τρίγωνα σχετικῶν ζητημάτων ἤρχισεν ὁ Εὐλλερος, ἐξηκολούθησαν δὲ, ἀνέπτυξαν καὶ συνεπλήρωσαν ὁ Λέγενδρος, Γαῦσος, Βέσσελος, Βαιῦερος καὶ ἄλλοι, διότι ἐκ τῆς λύσεως αὐτῶν ἐξαρτᾶται καὶ ἡ ἀκρίβεια πασῶν τῶν γεωδαισιακῶν ἐργασιῶν, ἐπομένως καὶ τῆς λύσεως τοῦ περὶ τοῦ σχήματος καὶ μεγέθους τῆς γῆς προβλήματος.

Ὁ σκοπὸς καὶ ὁ χαρακτῆρ τῆς ἡμετέρας περιληπτικῆς πραγματείας δὲν συγχωροῦσι νὰ ἐκταθῶμεν ἐπὶ τῶν ζητημάτων αὐτῶν. Ἀρκούμεθα μόνον νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἡ λύσις αὐτῶν, βοηθημένη ὑπὸ τῆς μικρᾶς διαφορᾶς τοῦ σχήματος τῆς γῆς ἀπὸ τοῦ σφαιρικοῦ,

ἤγαγεν εἰς μέγιστον βαθμὸν ἀκριβείας τὴν εὐρεσιν τοῦ μήκους οἰουδήποτε τόξου παραλλήλου κύκλου, ἢ τόξου μεσημβρινοῦ, ἢ καὶ τόξου ἑλλειπτικοῦ λοξοῦ πρὸς τοὺς μεσημβρινούς. Διακρίνομεν δὲ τὰ τρία αὐτὰ εἶδη τῶν τόξων, διότι ἕκαστον αὐτῶν ἔχει ἰδίαν ἐν τῇ γεωδαισίᾳ σημασίαν, καὶ δύναται ἕκαστον αὐτῶν κατ' ἴδιον τρόπον νὰ χρησιμεύσῃ πρὸς τὴν εὐρεσιν τοῦ μεγέθους καὶ σχήματος τῆς γῆς, ἐὰν συνδεθῇ καταλλήλως μετὰ παρατηρήσεων ἀστρονομικῶν, ὀριζουσῶν τὴν ἐπὶ τῆς γῆς γεωγραφικὴν αὐτοῦ τοποθεσίαν.

Ἀλλὰ καὶ τὰ μέσα τῆς παρατηρήσεως ἐτελειοποιήθησαν πρὸς τε τὴν ἀκριβῆ μέτρησιν τῶν βάσεων καὶ πρὸς τὰς γωνιομετρήσεις. Τὰ μέσα πρὸς σύγκρισιν τῶν πύξεων, ὧν ἐγένετο χρῆσις εἰς τὴν καταμέτρησιν ἑκάστης βάσεως, πρὸς ἀλλήλους ἤχθησαν εἰς μέγιστον βαθμὸν ἀκριβείας, καὶ οὕτως εἶνε δυνατὸς ὁ συνδυασμὸς πασῶν τῶν ἐργασιῶν.

Διὰ τῆς ἐξακριβώσεως δὲ τῆς ἐπιδράσεως τῆς θλάσεως τοῦ φωτὸς ἐπὶ τε τῶν ἀστρονομικῶν καὶ γεωδαισιακῶν ἐργασιῶν καὶ τῆς τελειοποιήσεως τῶν ἀστρονομικῶν παρατηρήσεων πρὸς τὴν ἀκριβῆ εὐρεσιν τοῦ γεωγραφικοῦ πλάτους καὶ μήκους τῶν γεωδαισιακῶν σταθμῶν, ἔτι δὲ καὶ ἡ σκόπιμος κατασκευὴ τούτων, παρέσχον τὰ μέσα νὰ παρέχωσιν αἱ νεώτεροι γεωδαισιακαὶ ἐργασίαι πολὺ ἀκριβέστερα διδόμενα πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς εὐρέσεως τοῦ μεγέθους καὶ σχήματος τῆς γῆς. Αἱ ἐργασίαι δ' αὗται, καταλλήλως καὶ σκοπίμως ἐκτεινόμεναι, χρησιμεύουσι πρὸς τὸν πρακτικὸν σκοπὸν τῆς κατασκευῆς ἀκριβῶν γεωγραφικῶν πινάκων.

Ἡ πρώτη τῶν νεωτέρων ἐργασιῶν εἶνε ἡ περὶ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ὑπὸ τοῦ Δελάμβρου καὶ Μεσχαίνιου ἐν Γαλλίᾳ ἀρξασμένη ἀναμέτρησις τόξου μεσημβρινοῦ διήκοντος ὅλην τὴν Γαλλίαν ἀπὸ τῆς Περπινιάνης μέχρι τῆς Δυνκίρχης, καὶ ἔχοντος ἐπομένως εὐρὸς 8° 20'. Τὸ τόξον αὐτὸ ἐξετάθη κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρόντος αἰῶνος μέχρι τῆς Φορμεντέρας τῆς Ἰσπανίας (ἐν ταῖς Βαλεαρίσι νήσοις) ὑπὸ τοῦ Βιότου καὶ Ἀραγῶ. Οὕτω τὸ εὐρὸς τοῦ ὅλου τόξου εἶνε 12° 22'. Ἡ ἐπέκτασις αὕτη ἐγένετο ἵνα

τὸ μέσον τοῦ τόξου ἔχῃ γεωγραφικὸν πλάτος 45°, διότι, ὅπως ἡ θεωρία διδάσκει, τοιαύτη τοῦ τόξου τοποθέτησις εἶνε καταλλήλος πρὸς τὴν ἀκριβῆ εὐρεσιν τοῦ μεγέθους τῆς περιμέτρου τῶν μεσημβρινῶν. Εἶνε δὲ σπουδαία ἡ ἀναμέτρησις αὕτη, διότι τὸ ἐκ τῆς ἀναμετρήσεως τοῦ Δελάμβρου καὶ Μεσχαίνιου εὐρεθὲν μέγεθος τῶν μεσημβρινῶν ἐχρησίμευσεν ὡς βάσις πρὸς κανονισμόν τοῦ μήκους τῆς νέας μετρικῆς μονάδος τοῦ γαλλικοῦ μέτρου· τοῦτο δηλαδή, ὡς γνωστὸν, εἶναι τὸ $\frac{1}{40000000}$ τῆς κατὰ τὴν ἀναμέτρησιν τοῦ Δελάμβρου περιφερείας τοῦ μεσημβρινοῦ. Τὸ μέτρον συγκρινόμενον πρὸς τὴν ὀργυιᾶν τῆς Περουβίας ἰσοῦται πρὸς 443,296 γραμμὰς, ἤτοι εἰς δεκαδικὸν ἀριθμὸν ἰσοῦται πρὸς 0,513,074 τῆς ὀργυιάς. Ὅπως ἐκ τῶν νεωτέρων ἀναμετρήσεων εἶνε γνωστὸν, τὸ μέτρον δὲν εἶνε ἀκριβῶς τὸ $\frac{1}{10000000}$ τοῦ τεταρτημορίου ἐνὸς μεσημβρινοῦ, δὲν ἔχει δὲ οὐτε τὴν ιδιότητα τῆς ὀποτεδήποτε ἀκριβοῦς ἀνευρέσεως τοῦ μήκους αὐτοῦ διὰ νέας ἀναμετρήσεως τοῦ μεγέθους τῆς γῆς, διότι, ὅπως θέλομεν περαιτέρω ἰδεῖ, τὸ σχῆμα ταύτης δὲν εἶνε ἀκριβῶς σφαιροειδές, ἀλλ' ἀνώμαλον. Ἐὰν ὀρισθῇ ποσοστὸν εἶνε τὸ μέτρον τῆς ἀποστάσεως μεταξὺ δύο σημείων, δεόν νὰ ᾔνε ἀκριβῶς γνωστὴ ἡ τοποθεσία τῶν σημείων αὐτῶν διὰ σταθερῶν σημμάτων. Πράγματι τὰ σήματα τῶν κυρίων σταθμῶν κατασκευάζονται νῦν καὶ τοποθετοῦνται οὕτως, ὥστε νὰ ᾔνε δυνατὴ ἡ σταθερότης αὐτῶν, ἐπομένως καὶ ἡ ἀνεύρεσις αὐτῶν· ἐπίσης ὅμως δύναται νὰ διατηρηθῇ καὶ μετρικὴ τις μονὰς ἄλλη παρὰ τὸ μέτρον. Ἐνεκα τῶν λόγων αὐτῶν δὲν ἐγένετο δεκτὸν αὐτὸ πολλαχού. Τανῦν ὅμως, καὶ ἐπειδὴ δὲν διαφέρει πολὺ τοῦ μεγέθους τοῦ $\frac{1}{10000000}$ τεταρτημορίου τῶν μεσημβρινῶν, καὶ (ὑπερ τὸ κύριον) διότι τὸ ἐπ' αὐτῆς στηριζόμενον γαλλικὸν μετρικὸν σύστημα εἶνε δεκαδικόν, εἰσάγεται βαθμηδὸν παρὰ πᾶσι τοῖς πεπολιτισμένοις ἔθνεσι, καὶ προϊόντος τοῦ χρόνου θὰ καταστῇ παγκόσμιον.

Ὀλίγον μετὰ τὴν γαλλικὴν ἐργασίαν ἤρχισαν γινόμεναι μεγάλαι γεωδαισιακαὶ ἐργασίαι ἐν τῇ Ἰνδικῇ ὑπὸ τῶν Ἀγγλων, ἑτέρα μικροτέρα δὲ ὑπὸ τοῦ Σουανβεργίου ἐν Σουηδίᾳ. Ἡ πρώτη ἐν τῇ Ἰνδικῇ χερσονήσῳ γενομένη δὲν εἶνε λίαν ἐκτεταμένη, ἢ

δευτέρα ὕμωσ Ἰνδική ἀπὸ τῆς πόλεως Πουνναί μέχρι τῆς εἰς τοὺς πρόποδας τῶν Ἰμαλαίων Καλιανὰ ἐκτείνεται ἐπὶ τόξου $21^{\circ} 21'$ καὶ εἶνε μία τῶν μεγίστων καὶ ὡς πρὸς τὴν ἀκρίβειαν τῆς ἐργασίας ἐντελεστέρων. Καὶ ἄλλαι δὲ μεγάλαι ἢ μικρότεραι ἐγένοντο κατόπιν, ἃς θὰ μνημονεύσωμεν ἀργότερον.

Ὁ πολλαπλασιασμός ὅμως τῶν ἀναμετρηθέντων τόξων συνεπλήγαγε καὶ διὰ τὸν προσδιορισμὸν τοῦ μεγέθους καὶ σχήματος τῆς γῆς τὸ ζήτημα τοῦ ἐκ τῶν ἀναμετρήσεων ὅσον οἶόν τε ἀκριβεστέρου ἐξαγομένου.

Διὰ τοῦ συνδυασμοῦ δύο ἀναμετρήσεων τόξων μεσημβρινοῦ ἐξάγεται καὶ ἡ συμπίεσις τῆς γῆς καὶ τὸ μῆκος τοῦ περιμέτρου τῶν ἑλλειπτικῶν μεσημβρινῶν. Ἐὰν αἱ διαφοροὶ ἀναμετρήσεις ἦσαν ἐλεύθεραι παντὸς λάθους, θὰ ἦτον ἀδιάφορον ὁποῖαι δύο τινὲς ἐξ αὐτῶν ἔπρεπε νὰ συνδυασθῶσι πρὸς εὐρεσιν τοῦ σχήματος καὶ μεγέθους τῆς γῆς· οἷοσδήποτε συνδυασμός θὰ παρεῖχε τὸ αὐτὸ ἀσφαλὲς ἐξαγόμενον. Ἐκ τῆς ἀτελείας ὅμως καὶ τῶν ἐντελεστέρων ὀργάνων καὶ ἐκ λαθῶν προερχομένων ἐκ διαφορῶν ἄλλων αἰτιῶν καὶ ἐξ αὐτοῦ τοῦ παρατηροῦντος ἀτόμου, πᾶσαι αἱ παρατηρήσεις εἶνε κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον λελανθασμένα. Ἐὰν ἦνε γνωστὰ τὰ αἷτια καὶ ἡ ἐπίδρασις λαθῶν τινῶν, ταῦτα δύνανται νὰ ἐκτιμηθῶσι καὶ οὕτω νὰ ἐξαλειφθῶσι ἀπὸ τοῦ ἐξαγομένου τῶν παρατηρήσεων. Τὰ λάθη, ὧν ἡ ἐπίδρασις ἀγνωστος, δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἐκτιμηθῶσι· ζητοῦμεν ὅμως νὰ ἐλαττώσωμεν ὅσον οἶόν τε τὴν ἐπίδρασιν αὐτῶν κατὰ τὴν εὐρεσιν τῶν ζητουμένων ποσοτήτων, διὰ τοῦ καταλλήλου συνδυασμοῦ τῶν παρατηρήσεων, ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι τὰ λάθη ταῦτα ἦνε μικρὰ καὶ οὐχὶ σταθερά.

Ἐὰν κάμωμεν μόνον τὸν ἀπολύτως ἀναγκαῖον ἀριθμὸν παρατηρήσεων πρὸς εὐρεσιν τῶν ζητουμένων ποσοτήτων, τότε ἀρχοῦμεθα εἰς τὴν εὐρεσιν αὐτῶν, χωρὶς ὅμως νὰ ἔχωμεν μέσον τι ὅπως ἐκτιμήσωμεν καὶ τὸν βαθμὸν τῆς ἀκρίβειας τοῦ προσδιορισμοῦ αὐτῶν. Οὕτω λ. χ. ἐὰν, ζητοῦντες τὸ μῆκος εὐθείας τινὸς γραμμῆς, ἀναμετρήσωμεν μόνον ἅπαξ αὐτὴν διὰ τοῦ πήχεως, τὸ ζητούμενον μῆκος παρέχεται ἀμέσως ὑπὸ τῆς ἀναμετρήσεως, ἀφοῦ ληφθῶσι ὑπ' ὄψιν πάντα τὰ γνωστὰ αἷτια, τὰ δυνάμενα νὰ προξε-

νήσωσιν ἀλλοίωσιν τινα ἐπὶ τοῦ ἐξαγομένου, ὡς π. χ. ἡ διάφορος ἔκτασις τοῦ πήχεως κατὰ τὴν διάφορον αὐτοῦ θερμοκρασίαν. Ἐὰν ὅμως αἱ παρατηρήσεις ἦνε πλείονες τῶν ἀπολύτως ἀναγκαῖων, τότε δεόν νὰ ζητήσωμεν, ὅπως εὐρωμεν τὰς πιθανωτέρας τιμὰς τῶν ζητουμένων ποσοτήτων διὰ τοιοῦτου συνδυασμοῦ τῶν παρατηρήσεων, δι' οὗ ἡ ἐπίδρασις τῶν ἀγνώστων λαθῶν νὰ σμικρύνηται ὅσον οἶόν τε. Ἐὰν ἡ ζητουμένη ποσότης παρέχεται ἀμέσως ὑφ' ἐκάστης παρατηρήσεως, ἡ πιθανωτέρα τιμὴ αὐτῆς εἶνε ὁ μέσος ὄρος ἐκ πασῶν τῶν παρατηρήσεων, αἱ δὲ διαφοραὶ τῶν διαφορῶν παρατηρήσεων, ἀπὸ τῆς πιθανωτέρας ταύτης τιμῆς, δύνανται νὰ χρησιμεύσωσι καὶ ὡς κριτήριον τῆς ἀκρίβειας αὐτῶν. Ὅσον μικρότεραι αἱ διαφοραὶ αὗται, τοσοῦτον ἐλάσσων ἡ ἐπίδρασις τῶν μὴ σταθερῶν ἀγνώστων λαθῶν, καὶ ἐπομένως τοσοῦτο μείζων ἡ ἀκρίβεια τῶν παρατηρήσεων. Ἐὰν ὅμως αἱ διὰ τῶν παρατηρήσεων προσδιοριζόμεναι ποσότητες ἦνε πλείονες τῆς μιᾶς, ὅπως εἰς τὴν εὐρεσιν τῆς συμπίεσεως καὶ τῆς περιμέτρου τῶν μεσημβρινῶν τῆς γῆς ἐκ τῆς ἀναμετρήσεως τόξων μεσημβρινῶν, τότε τοῦ μέσου ὄρου δὲν εἶνε δυνατόν νὰ γίνῃ χρῆσις.

Διὰ τῆς ἐφαρμογῆς λοιπὸν εἰς τὰ διὰ τῶν παρατηρήσεων ἐξαγόμενα τοῦ ὑπολογισμοῦ τῶν πιθανοτήτων, τοῦ ὁποίου αἱ βάσεις εἶχον ἤδη τεθῆ ἀπὸ τοῦ 17^{ου} αἰῶνος μεσοῦντος, ἐφεῦρον ὁ Λέγενδρος καὶ ὁ Γαῦσος τὴν μέθοδον τῶν ἐλαχίστων τετραγώνων, δι' ἧς γίνεται ὁ κατάλληλος συνδυασμός τῶν παρατηρήσεων πρὸς εὐρεσιν τῶν πιθανωτέρων τιμῶν, τῶν διὰ τῶν παρατηρήσεων αὐτῶν ζητουμένων ποσοτήτων, ὅταν αὗται ἦνε ὀλιγώτεροι τοῦ ἀριθμοῦ τῶν γενομένων παρατηρήσεων. Ἡ μέθοδος αὕτη, ἣτις συνεπληρώθη καὶ ἐτελειοποιήθη καὶ ὑπὸ ἄλλων γεωμετρῶν, φέρει τὸ ὄνομα τῆς μεθόδου τῶν ἐλαχίστων τετραγώνων, διότι δι' αὐτῆς τὸ ἄθροισμα τῶν τετραγώνων τῶν ὑπολειπομένων λαθῶν μετὰ τὴν ἀντεισαγωγὴν τῶν πιθανωτέρων τιμῶν εἰς τὰς σχέσεις (ἐξισώσεις) τὰς μεταξὺ τῶν παρατηρήσεων καὶ τῶν ζητουμένων ποσοτήτων, καθίσταται τὸ δυνατόν ἐλάχιστον. Οὕτω π. χ., ἐὰν ἀναμετρηθείσῃ ἀποστάσεώς τινος τρεῖς, εὔρεθῆ αὕτη ἴση πρὸς 8, 9, 11 μέτρα, ἡ πιθανωτέρα αὐτῆς τιμὴ εἶνε ὁ μέσος ὄρος $9\frac{1}{3}$, τὰ δὲ ὑπολειπόμενα

λάθη $1\frac{1}{3}$, $\frac{1}{4}$, $\frac{3}{4}$ · τὸ ἄθροισμα τῶν τετραγώνων τῶν τριῶν αὐτῶν ποσοτήτων, ἦτοι $\frac{1}{3} + \frac{1}{9} + \frac{1}{8}$ εἶνε μικρότερον παρά διὰ πᾶσαν ἄλλην τιμὴν τῆς ζητουμένης ποσότητος.

Ἐν τῷ προσδιορισμῷ τοῦ μεγέθους καὶ σχήματος τῆς γῆς ἐκ τῆς ἀναμετρήσεως τόξων, ὧν ἡ ἐπὶ τῆς γῆς τοποθεσία προσδιορίζεται δι' ἀστρονομικῶν παρατηρήσεων, ἐκτελοῦνται δύο διάφοροι καὶ ἀνεξάρτητοι ἀλλήλων ἐργασίαι, ἡ ἀναμέτρησις δηλαδὴ τῶν τόξων διὰ καθαρῶν γεωδαισιακῶν ἐργασιῶν καὶ ὁ ἀστρονομικὸς προσδιορισμὸς τῆς ἐπὶ τῆς ὅλης γῆς τοποθεσίας τῶν ἀναμετρηθέντων τόξων. Δέον λοιπὸν χωριστὰ νὰ εὔρεθῇ ἡ πιθανώτερα τιμὴ τοῦ μήκους ἐκάστου τόξου διὰ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν δεδομένων, τὰ ὅποια παρέχει ὁ τριγωνισμὸς, καὶ εἶτα χωριστὰ νὰ προσδιορισθῇ τὸ σχῆμα καὶ μέγεθος τῆς γῆς διὰ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν ἀναμετρηθέντων τόξων, λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς γεωγραφικῆς αὐτῶν τοποθεσίας. Ἐποῦ λοιπὸν εὔρεθῶσιν αἱ πιθανώτεροι τιμαὶ τοῦ μήκους ἐκάστου τόξου ἀνεξαρτήτως τῆς ἀκριβοῦς γνώσεως τοῦ σχήματος καὶ μεγέθους τῆς γῆς, ἡ ἀκρίβεια τοῦ προσδιορισμοῦ τοῦ σχήματος καὶ μεγέθους αὐτῆς ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἀκριβείας τοῦ προσδιορισμοῦ τῆς γεωγραφικῆς τοποθεσίας τῶν τόξων. Πράγματι ὁ διὰ τοῦ τριγωνισμοῦ ἀκριβῆς προσδιορισμὸς τοῦ μήκους τῶν τόξων ἐξαρτᾶται καὶ ἐκ τῆς γνώσεως τοῦ σχήματος καὶ μεγέθους τῆς γῆς, διότι δέον νὰ γνωρίζωμεν τὴν ἐπιφάνειαν ἐφ' ἧς γίνεται ὁ τριγωνισμὸς, ὅπως γινώσκωμεν ὅποια εἶνε ἡ φύσις τῶν τριγώνων τούτων, καὶ ἐπομένως ὅποια σχέσις ὑπάρχει μεταξὺ αὐτῶν· ἐπεὶ δὲ ὅμως τὸ σχῆμα καὶ τὸ μέγεθος τῆς γῆς εἶνε κατὰ μεγάλην προσέγγισιν γνωστὰ, τὸ ἐκ τῆς μὴ ἀκριβοῦς γνώσεως αὐτῶν προκύπτον λάθος ἐν τῷ διὰ τοῦ τριγωνισμοῦ προσδιορισμῷ τοῦ μήκους τοῦ τόξου εἶνε ἀνεπαίσθητον. Ἐὰν λοιπὸν δεχθῶμεν ὅτι διὰ τοῦ τριγωνισμοῦ εἶνε γνωστὸν τὸ μήκος τῶν τόξων μετὰ μεγάλης ἀκριβείας, ἡ ἀκρίβεια τοῦ προσδιορισμοῦ τοῦ μεγέθους καὶ σχήματος τῆς γῆς ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἀκριβείας τοῦ προσδιορισμοῦ τῆς γεωγραφικῆς τοποθεσίας τῶν ἀναμετρηθέντων τόξων. Ἐὰν ταῦτα ἦνε τόξα μεσημβρινῶν, ἐκ τῆς ἀκριβείας τοῦ προσδιορισμοῦ τοῦ γεωγραφικοῦ πλάτους τῶν ἄκρων αὐτῶν. Ἐὰν

δὲ τὰ τόξα ἦνε πολὺ ἐκτεταμένα, δύναται νὰ προσδιορισθῇ ἡ γεωγραφικὴ τοποθεσία διαφόρων σημείων αὐτῶν καὶ ἐκάστη τῶν ὑποδιαίρέσεων νὰ θεωρηθῇ ὡς αὐτοτελὲς τόξον. Ἐπειδὴ δὲ πρὸς εὔρεσιν τοῦ μεγέθους καὶ σχήματος τῆς γῆς ἀνεμετρήθησαν ἀποκλειστικῶς σχεδὸν τόξα μεσημβρινῶν, θέλομεν ὑποδείξει τὴν γενικὴν μέθοδον τοῦ συνδυασμοῦ τοιούτων τόξων· αἱ αὐταὶ ὅμως σκέψεις ἰσχύουσι διὰ συνδυασμὸν καὶ ἄλλων τόξων πρὸς εὔρεσιν τοῦ μεγέθους καὶ σχήματος τῆς γῆς.

Μεταξὺ λοιπὸν τοῦ γεωγραφικοῦ πλάτους τῶν ἄκρων ἐκάστου τόξου καὶ τῆς περιμέτρου τῶν μεσημβρινῶν καὶ τῆς συμπίεσεως τῆς γῆς ὑπάρχει σχέσις γνωστὴ, ἣτις ἐκφράζεται δι' ἐξισώσεως, συνθηματικῆς καλουμένης, κατὰ τὴν ἐν τῇ μεθόδῳ τῶν ἐλαχίστων τετραγώνων ἔννοιαν. Ἐὰν τὰ ἀναμετρηθέντα τόξα ἦνε πλείονα τῶν δύο καὶ συνδυασθῶσι κατὰ τὴν μέθοδον τῶν ἐλαχίστων τετραγώνων, ἀνάγεται εἰς τὸ δυνατὸν ἐλάχιστον τὸ ἄθροισμα τῶν τετραγώνων τῶν ὑπολειπομένων διαφορῶν μεταξὺ τῶν διὰ τῆς ἀμέσου παρατηρήσεως προσδιορισθέντων γεωγραφικῶν πλάτεων καὶ τῶν γεωγραφικῶν πλάτεων, τὰ ὅποια προκύπτουσι διὰ τῆς ἀντεισαγωγῆς εἰς τὰς συνθηματικὰς ἐξισώσεις τῶν διὰ τῆς μεθόδου ταύτης εὔρεθειςῶν πιθανωτέρων τιμῶν τῆς περιμέτρου τῶν ἐλλειπτικῶν μεσημβρινῶν καὶ τῆς συμπίεσεως τῆς γῆς. Δυνάμεθα ὅμως διὰ τῆς μεθόδου τῶν ἐλαχίστων τετραγώνων νὰ καταστήσωμεν ἐλάχιστον οὐχὶ τὸ ἄθροισμα τῶν ὑπολειπομένων διαφορῶν τοῦ γεωγραφικοῦ πλάτους, ἀλλὰ τοῦ γεωγραφικοῦ εὗρους (*) ἐκάστου τόξου.

Πρῶτος ἐπροσδιώρισε τὸ σχῆμα καὶ μέγεθος τῆς γῆς διὰ τῆς μεθόδου τῶν ἐλαχίστων τετραγώνων ὁ Οὐαλβέκιος τῷ 1819, καταστήσας ἐλάχιστον τὸ ἄθροισμα τῶν τετραγώνων τῶν ὑπολειπομένων λαθῶν τοῦ γεωγραφικοῦ εὗρους τῶν τόξων, τὰ ὅποια ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν. Τὰ τόξα ταῦτα ἦσαν τὸ τῆς Περουβίας, Γαλλίας, Ἀγγλίας, τὸ τοῦ Σουανβεργίου ἐν Λαπωνίᾳ ἀναμετρηθέν,

(*) Εὔρος καλοῦμεν τὴν amplitude τῶν Γάλλων, δηλαδὴ τὴν εἰς μοίρας ἕκτασιν τοῦ τόξου.

τὸ πρῶτον ἰνδικὸν καὶ μέρος τοῦ δευτέρου ἰνδικοῦ. Ὁ ἐν Γο-
τίγγη Ἐδουάρδος Σμιθίος τῇ προτροπῇ τοῦ Γάσσου ἀνέλαβε τῷ
1827 τὴν αὐτὴν ἐργασίαν, ἔχων ὑπ' ὄψιν καὶ τὸ ὑπὸ τούτου ἀνα-
μετρηθὲν τόξον ἐν Ἀννοβέρῳ καὶ μεῖζον μέρος τοῦ δευτέρου κα-
λουμένου ἰνδικοῦ, διότι ἐν τῷ μεταξύ ἡ ἐργασία εἶχεν αὐτόθι
ἐπεκταθῆ ὑπὸ τῶν Ἀγγλων, ἔτι δὲ καὶ μέρος τοῦ μεγάλου
ῥωστικοῦ τόξου. Ὁ συνδυασμὸς ὅμως τῶν διαφορῶν ἀναμε-
τρήσεων ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Σμιθίου οὕτως, ὥστε νὰ ᾔηνε ἐλάχιστον
τὸ ἄθροισμα τῶν τετραγώνων τῶν ὑπολειπομένων διαφορῶν τοῦ
γεωγραφικοῦ πλάτους τῶν ἄκρων τῶν τόξων καὶ οὐχὶ ὅπως παρὰ
τῷ Οὐαλδικίῳ τοῦ εὗρους αὐτῶν. Τῆς μεθόδου δὲ αὐτῆς τοῦ Σμι-
θίου ἐγένετο κυρίως χρῆσις καὶ ἐν τοῖς μετέπειτα ὑπολογισμοῖς
πρὸς εὗρεσιν τοῦ μεγέθους καὶ σχήματος τῆς γῆς ἐκ τοῦ συνδυα-
σμοῦ τῶν ἀναμετρήσεων τόξων μεσημβρινῶν. Ὁ αὐτὸς ὅμως Σμι-
θίος ἐποίησατο χρῆσιν καὶ τοῦ ἑτέρου συνδυασμοῦ τῷ 1833, δη-
λαδὴ τοῦ τῶν γεωγραφικῶν εὗρων.

Αἱ ὑπολειπόμεναι διαφοραὶ μεταξύ τῶν διὰ τῆς ἀμέσου
παρατηρήσεως προσδιορισθέντων γεωγραφικῶν πλάτεων καὶ τῶν
διὰ τοῦ λογισμοῦ ἐξαγομένων ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πιθανωτέρων τι-
μῶν τοῦ μεγέθους καὶ σχήματος τῆς γῆς, ἦσαν τοσοῦτον μεγά-
λαι, ὥστε δὲν ἠδύναντο νὰ ἀποδοθῶσιν εἰς τὰ λάθη τῶν παρα-
τηρήσεων, ἀλλ' ἔπρεπε νὰ ἐξηγηθῶσιν ἄλλως πως. Πρὸς τοῦτο
εἶνε ὅμως ἀνάγκη νὰ ἀναμνησθῶμεν τί ἐννοοῦμεν διὰ τοῦ σχή-
ματος τῆς γῆς καὶ διὰ τοῦ γεωγραφικοῦ πλάτους, ἐξ οὗ ἡ ἀνεύ-
ρεσις ἐκείνου ἐξαρτᾶται.

Πάσας τὰς ἀμέσους ἀναμετρήσεις ἀνάγομεν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν
τῆς θαλάσσης, ἐννοοῦμεν δηλαδὴ ταύτην ἐκτεινομένην κάτωθεν
τοῦ στερεοῦ ἐδάφους καὶ ὅτι πᾶσαι αἱ ἀναμετρήσεις καὶ παρατη-
ρήσεις ἡμῶν ἐγένοντο εἰς τὴν ἐπιφάνειαν ταύτην· κατορθοῦμεν δὲ
τοῦτο, γινώσκοντες τὸ ὕψος ὑπὲρ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς θαλάσσης
τῶν πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτῶν χρησίμων σημείων τοῦ τριγωνισμοῦ.
Τὸ σχῆμα λοιπὸν τῆς θαλάσσης, ὑποτιθεμένης καὶ κάτωθεν τῆς
ξηρᾶς προεκτεταμένης, εἶνε τὸ διὰ τῶν γεωδαισιακῶν ἐργασιῶν
εὕρισκόμενον. Κυρία δὲ ἰδιότης κατὰ τὸν προσδιορισμὸν τοῦ σχή-

ματος αὐτοῦ εἶνε ὅτι, ὅπως τὸ ὕδωρ μένη εἰς ἰσορροπίαν, ἀνάγκη
νὰ ᾔηνε ἡ ἐπιφάνεια αὐτοῦ εἰς ἕκαστον σημεῖον αὐτῆς κάθετος
ἐπὶ τῆς διευθύνσεως τῆς ἑλξεως τῆς γῆς, ἦτοι βάρους ἐλευθέρως
κρεμαμένου. Τὸ δὲ γεωγραφικὸν πλάτος ἐκάστου σημείου τῆς
ἐπιφανείας τῆς γῆς εἶνε τὸ συμπλήρωμα (διαφορὰ ἀπὸ 90°) τῆς
γωνίας, ἣν σχηματίζει ἡ διεύθυνσις τῆς καθέτου εἰς αὐτὸ τὸ ση-
μεῖον μετὰ τοῦ ἄξονος τῆς γῆς. Ὅποίας λοιπὸν τυχὸν ἀνωμαλίας
ὑφίσταται ἡ διεύθυνσις τῆς βαρύτητος, τὰς αὐτὰς ὑφίσταται καὶ
τὸ σχῆμα τῆς γῆς. Αὕτη θὰ εἶχε τὸ ὑπὸ τῆς θεωρίας διδασκόμενον
σφαιροειδὲς σχῆμα (μὴ λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν τῶν ἀνωμαλιῶν τοῦ
στερεοῦ μέρος αὐτῆς), ἐὰν συνέκειτο ἐξ ὁμοκεντρικῶν φλοιῶν, ὧν
ἕκαστος ὁμοιομερῆς καθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν ἑκτασιν· ἐὰν τοῦτο δὲν
ὑπάρχη, ἀλλ' ὑπάρχουσιν ἀνωμαλίας ἐν τῇ διατάξει τῶν μορίων
τῆς γῆς, ἡ διεύθυνσις τῆς βαρύτητος θὰ ἀποκλίνη τῆς διευθύν-
σεως, ἣν θὰ εἶχεν ἐν τῇ περιπτώσει τῆς κανονικῆς διατάξεως ὁμο-
κεντρικῶν ὁμοιομερῶν φλοιῶν. Ἐκ τῶν ἀποκλίσεων αὐτῶν, αἴτι-
νες ἐνεκα τῆς ἀνωμάλου διατάξεως τῶν συστατικῶν τῆς γῆς
πράγματι ὑπάρχουσι, τὸ σχῆμα τῆς γῆς δὲν εἶνε ἀκριβῶς σφαι-
ροειδὲς, ἀλλ' εἶνε ἀνώμαλον, οὐχὶ ὅμως πολὺ, διότι αἱ ἀποκλί-
σεις αὗται εἶνε μικραί. Ἐκ τούτου διακρίνομεν δύο σχήματα τῆς
γῆς, τὸ πραγματικὸν μὲ ὅλας τὰς ἀνωμαλίας αὐτοῦ καὶ τὸ γεω-
μετρικὸν ἢ μαθηματικὸν, τὸ ὁποῖον εἶνε σφαιροειδὲς καὶ παριστά-
νει τὸ πραγματικὸν ὅσον οἶόν τε ἀκριβέστερον. Ἐὰν ᾔητο δυνατὴ
ἡ ἐξακρίβωσις τῆς ἐκασταχοῦ ἀποκλίσεως τῆς καθέτου, θὰ ᾔητο
δυνατὸς καὶ ὁ προσδιορισμὸς τοῦ πραγματικοῦ σχήματος τῆς
γῆς, ἢ κατὰ τὴν ὀνομασίαν τοῦ Λίστιγγος, τοῦ γεωειδοῦς· ἐὰν
ὅμως ἡ ἐξακρίβωσις αὕτη δὲν ᾔηνε δυνατὴ, τότε ὑπολείπεται μό-
νον ὁ προσδιορισμὸς τοῦ ἀνωτέρω ὀρισθέντος μαθηματικοῦ. Πρὸς
ἀποφυγὴν δὲ πάσης συγχύσεως, ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι τὸ γεωει-
δὲς δὲν εἶνε τὸ σχῆμα τῆς γῆς μὲ ὅλας τὰς ἀνωμαλίας τοῦ
ἐδάφους, ἀλλὰ τὸ τῆς κάτωθεν τῆς ξηρᾶς συνεχῶς ἐκτεινομένης
θαλάσσης, ἣς ἡ ἐπιφάνεια εἶνε ἐκασταχοῦ κάθετος ἐπὶ τῆς διευ-
θύνσεως τῆς βαρύτητος.

Ἦδη ἐν τῇ ἐργασίᾳ τῆς Περουβίας παρατηρήθησαν ἀποκλί-

σεις τῆς διευθύνσεως τῆς καθέτου ἕνεκα τῶν παρέλξεων τῶν γειτονικῶν Ἄνδεων. Ἡ γινῶσις δὲ τοῦ φαινομένου ὅτι μεγάλαι μάζαι ξηρᾶς ἐπιφέρουσιν ἀπόκλισιν τῆς διευθύνσεως τῆς βαρύτητος ἐχρησίμευσεν εἰς τὸν Ἄγγλον Μασκελῦνον πρὸς εὔρεσιν τῆς πυκνότητος τῆς γῆς. Καὶ κατὰ τὴν γαλλικὴν ἐργασίαν παρατηρήθη ἐπαισθητὴ διαφορὰ μεταξὺ τοῦ ἐκ τῶν παρατηρήσεων γεωγραφικοῦ πλάτους καὶ τοῦ ἐκ τοῦ λογιμοῦ διὰ τὸν σταθμὸν τῶν Εὐώξιων (Evaux), ὅθεν ὁ σταθμὸς οὗτος ἀπεκλείσθη ἐκ τοῦ λογιμοῦ· ἐτι δὲ μείζονες διαφοραὶ παρατηρήθησαν ἐν τοῖς πλάτεσιν Ἰνδικῶν σταθμῶν μεταξὺ παρατηρήσεως καὶ λογιμοῦ. Ἐντεῦθεν ὁ Γαῦσος εἰσήγαγε τὴν ἔννοιαν τῆς γεωμετρικῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς καὶ ὁ Ε. Σμίθιος ὀρίζει τὴν ἐπιφάνειαν, ἣν αὐτὸς ἐπροσδιόρισεν, ὡς τὴν προσεγγίζουσαν μᾶλλον πάσης εἰς τὴν πραγματικὴν ἐπιφάνειαν τῆς γῆς. Καὶ ὁ Γάλλος δὲ Πουϊσσάντιος (Puisant) θεωρεῖ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς γῆς ὡς ἀνώμαλον, καὶ μάλιστα στηριζόμενος εἰς τὴν Γαλλικὴν ἰδίως ἐργασίαν θεωρεῖ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς Γαλλίας ὡς συγκειμένην ἐκ δύο μερῶν, ὧν τὸ μὲν ἀνατολικὸν ἀνήκει εἰς ἐπιφάνειαν σφαιροειδῆ πλέον συμπεπιεσμένην τῆς τοῦ δυτικοῦ αὐτῆς μέρους. Τέλος ὁ μέγας Βέσσελος ἐν τῇ περὶ τοῦ σχήματος τῆς γῆς ἐργασίᾳ αὐτοῦ, τῇ δημοσιευθείσῃ ἐν τῇ ἀστρονομικῇ ἐφημερίδι τῆς Ἀλτώνης τῷ 1837 ἐν τῷ ἀριθμῷ 333, ὀρίζει τὸ σχῆμα τῆς γῆς ὡς ἀνώμαλον εὐκρινῶς, ὅπως ἀνωτέρω ὑπεδείχθη, καὶ τὸ διὰ τοῦ λογιμοῦ προσδιοριζόμενον σφαιροειδὲς ὡς τὸ κανονικὸν σχῆμα, τὸ παριστάνον ὅσον οἶόν τε ἀκριβέστερον τὴν ἀνώμαλον ἐπιφάνειαν τῆς γῆς, καὶ διακρίνει οὕτω τὸ πραγματικὸν ἀπὸ τοῦ μαθηματικοῦ σχήματος τῆς γῆς. Πρὸς εὔρεσιν δὲ τοῦ μαθηματικοῦ σχήματος συνεδύασεν ὁ Βέσσελος κατὰ τὴν μέθοδον τῶν ἐλαχίστων τετραγώνων τὰς συνθηματικὰς ἐξισώσεις, τὰς ἐξαρτωμένας ἐκ τοῦ γεωγραφικοῦ πλάτους τῶν ἄκρων τῶν τόξων, ὧν ἐποίησατο χρῆσιν.

Τῶν πορισμάτων τῆς ἐργασίας ταύτης τοῦ Βεσσέλου μετὰ τῶν διορθώσεων, ἃς ἐπῆνευγε τῷ 1842 ἐγένετο χρῆσις ἰδίως ἐν τῇ ἀστρονομίᾳ ἐπὶ μακρῶν, καὶ θὰ ἐξακολουθήσῃ γινομένη, ἐνόσω ἐξαγόμενα, στηριζόμενα ἐπὶ λεπτοτέρων καὶ πολυαριθμο-

τέρων ἐργασιῶν, δὲν παράσχωσιν ἐξαγόμενα μᾶλλον πρὸς τὴν ἀλήθειαν προσεγγίζοντα.

Ἐτι πρὸ τοῦ Βεσσέλου ἐπροσδιωρίσθη τῷ 1830 τὸ σχῆμα καὶ μέγεθος τῆς γῆς ὑπὸ τοῦ Ἄγγλου Αἴρους, ἔχοντος ὑπ' ὄψιν μόνον τόξα μεσημβρινῶν. Οὗτος ἤμω ἐζήτησε νὰ προσδιορίσῃ τὸ σχῆμα τῆς γῆς καὶ διὰ τοῦ συνδυασμοῦ τόξων μεσημβρινῶν καὶ τόξων παραλλήλων.

Τὸ ἐξαγόμενον τῆς ἐργασίας ταύτης τοῦ Αἴρους, καίπερ στηριζόμενον ἐπὶ τοῦ συνδυασμοῦ δεδομένων ἀλλοίων, δὲν διαφέρει λίαν τοῦ ἐξαγομένου τῆς Βεσσελιανῆς ἐργασίας. Ἐκ τούτου λατὸν καὶ ἕνεκα τοῦ αὐθεντικοῦ κύρους, ὅπερ φέρουσιν ἐργασίαι ἀνδρῶν, οἱοὶ ὁ Βέσσελος καὶ Αἴρος, τὸ Βεσσελιανὸν ἐξαγόμενον ἐγένετο δεκτὸν ὡς ὀλίγον τῆς ἀληθείας διαφέρον. Ἐγένοντο δὲ καὶ ἄλλοι τινὲς προσδιορισμοὶ τοῦ μεγέθους καὶ σχήματος τῆς γῆς, καθόσον ἰδίως αἱ μεγάλαι ἀναμετρήσεις τόξων μεσημβρινῶν ἐξετείνοντο ἐπὶ μᾶλλον ἐν τῇ Ἰνδικῇ καὶ τῇ Ῥωσίᾳ. Ἡ τελευταία διακρίνεται καὶ διὰ τὴν μεγάλην ἀκρίβειαν περὶ τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῆς καὶ τὰ ἐντελῆ μέσα δι' ὧν ἐγένετο, οὔσα οὕτω μία τῶν καλλίστων. Ἐκτείνεται δὲ τὸ ἀναμετρηθὲν τόξον ἀπὸ τοῦ μεσημβρινωτάτου σημείου Σταρονεκρασόβσκης μέχρι τοῦ βορειοτάτου Φουγλεναισίου ἐπὶ $25^{\circ} 20'$ καὶ ἔχει 13 κύρια ἀστρονομικὰ σημεία. Καὶ τὸ δεύτερον ὁμοῦς Ἰνδικὸν τόξον, μὴ ὑστεροῦν κατὰ τὴν ἀκρίβειαν, ἔχει ἕκτασιν $21^{\circ} 21'$, καὶ ἡ ἀναμέτρησις αὐτοῦ συνεδέθη μετὰ τῆς ἐξακριβώσεως τῶν περὶ τὴν χώραν αὐτὴν γεωγραφικῶν γνώσεων. Ἐγένοντο δὲ συγχρόνως καὶ ἄλλαι ἐργασίαι δι' ὧν ἐπίσης ἐτελειοποιήθη θεωρητικῶς τε καὶ πρακτικῶς ἡ γεωδαισία, διότι περὶ αὐτὴν ἠσχολήθησαν ἄνδρες, οἷος ὁ Στρούβης, ἐργασθεὶς ἐν Ῥωσίᾳ, ὁ Γαῦσος, ἀναμετρήσας τόξον μεσημβρινοῦ ἐν Ἀνοβέρῳ, ὁ Βέσσελος ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ῥωσίᾳ, ὁ Σχουμάχερος ἐν Δανίᾳ, ὁ Βαιύερος ἐν Ῥωσίᾳ καὶ ἄλλοι. Διὰ τῆς ἐργασίας τοιούτων ἀνδρῶν, βοηθουμένων ὑπὸ ὀργανοποιῶν, οἷος ὁ Ῥεπτζόλδιος καὶ ἄλλοι, ἡ ἀκρίβεια τῶν ἐργασιῶν ἔλαβε μέγαν βαθμὸν τελειότητος. Πρὸς τούτοις ἡ ἐφεύρεσις τοῦ τηλεγράφου παρέσχε τὸ μέσον πρὸς ἀκριβέστερον προσδιορισμὸν τοῦ γεωγραφικοῦ μήκους·

ὅθεν δύνανται νὰ χρησιμοποιηθῶσιν ἐπωφελῶς καὶ αἱ ἀναμετρήσεις τόξων παραλλήλων πρὸς ἐξακρίβωσιν τοῦ σχήματος καὶ μεγέθους τῆς γῆς.

Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ συνεπληρώθη καὶ τὸ καθαρῶς θεωρητικὸν μέρος περὶ τοῦ σχήματος τῆς γῆς ὑπὸ τοῦ Ἰακωβίου. Οὗτος δηλαδὴ ἀπέδειξεν ὅτι, ὅπως ὑπάρχη ἰσορροπία βευστῆς μάζης (ὅπως ἡ γῆ ἀρχικῶς) στρεφομένης, ἧς τὰ μέρη ἐλκοντα ἀμοιβαίως κατὰ τὸν νόμον τῆς γενικῆς βαρύτητος, δὲν εἶνε ἀνάγκη τὸ σχῆμα νὰ ᾔηνε σφαιροειδές, ἀλλὰ δύναται νὰ ᾔηνε καὶ ἐλλειψοειδές μὲ τρεῖς ἀνίσους ἄξονας. Ἐν τῇ περιπτώσει δηλαδὴ τοῦ σφαιροειδοῦς σχήματος οἱ παράλληλοι εἶνε κύκλοι, οἱ δὲ μεσημβρινοὶ εἶνε ἐλλείψεις ἴσαι πρὸς ἀλλήλας· ἐν τῇ περιπτώσει ὅμως τοῦ ἐλλειψοειδοῦς μὲ τρεῖς ἀνίσους ἄξονας καὶ οἱ παράλληλοι εἶνε ἐλλείψεις (ἐπομένως καὶ ὁ ἰσημερινός) καὶ οἱ μεσημβρινοὶ δὲν εἶνε ἴσοι πρὸς ἀλλήλους. Ἐὰν λοιπὸν ᾔηνε τοιοῦτο τὸ σχῆμα τῆς γῆς, δέον νὰ προσδιορισθῇ διὰ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν ἀναμετρήσεων οὐ μόνον ἡ συμπίεσις τῆς γῆς περὶ τοὺς πόλους αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ ἡ συμπίεσις τοῦ ἰσημερινοῦ καὶ τὸ μέγεθος καὶ ἡ θέσις τοῦ μεγίστου καὶ τοῦ ἐλαχίστου μεσημβρινοῦ. Τοῦ θεωρήματος αὐτοῦ τοῦ Ἰακωβίου ἐγένετο χρῆσις πρὸς ἐξακρίβωσιν τοῦ σχήματος τῆς γῆς τῷ 1859 ὑπὸ τοῦ Ῥώσου στρατηγοῦ Σουβέρτου.

Ὁ αὐτὸς ὅμως Σουβέρτος ἐπανελάβε τὴν ἐργασίαν αὐτοῦ μετ' ὀλίγον, ἀποδεχθεὶς ἐξ ἀρχῆς τὴν γῆν ὡς σφαιροειδῆ. Ἐν τῇ δευτέρᾳ ταύτῃ ἐργασίᾳ ἀπέκλεισε τὰ μικρὰ τόξα ὡς ἀκατάλληλα πρὸς τὴν ἐξακρίβωσιν τοῦ σχήματος τῆς γῆς καὶ τὴν ἄλλως καλλίστην ἰνδικὴν ἐργασίαν, ἕνεκα τῆς ὅλως ἰδίως φύσεως τῆς χώρας ἐν ἣ αὕτη ἐγένετο. Ἡ χερσόνησος δηλαδὴ αὕτη καλύπτεται εἰς τὸ βόρειον αὐτῆς μέρος ὑπὸ τῶν μεγίστων τῆς γῆς ὀρέων, ὅθεν ἐν αὐτῇ συμβαίνουσιν ἕνεκα τῶν παρέλξεων τούτων λίαν ἐπαισθηταὶ ἀποκλίσεις τῆς διευθύνσεως τῆς βαρύτητος. Ἐτέρωθεν δὲ πρὸς νότον περιβρέχεται ἡ Ἰνδικὴ χερσόνησος ὑπὸ τοῦ βαθέος Ἰνδικοῦ Ὠκεανοῦ, ὅθεν προξενεῖται ἀποτέλεσμα ἀντίθετον τῆς γειτνιασεως τῶν μεγάλων ὀρέων. Ἐνῶ δηλαδὴ ταῦτα παρέλκονσι πρὸς ἑαυτὰ τὴν διεύθυνσιν τῆς βαρύτητος, εὐρεῖα καὶ βαθεῖα θάλασσα

ὡς εἰδικῶς ἐλαφροτέρα τῆς ξηρᾶς, δὲν ἔλκει μετὰ τῆς αὐτῆς ἐντάσεως, μεθ' ἧς θὰ εἴλκυεν ὁ χῶρος, ὃν αὕτη πληροῖ, ἐὰν κατείχετο ὑπὸ ξηρᾶς. Ἐντεῦθεν ἡ πρὸς βορρᾶν ἀπόκλισις τῆς διευθύνσεως καθίσταται ἔτι μείζων ἐν χώραις οἷα ἡ Ἰνδική, ὀριζομένη πρὸς Β. μὲν ὑπὸ μεγάλων ὀρέων, πρὸς Ν. δὲ ὑπὸ βαθείας καὶ ἐκτεταμένης θαλάσσης.

Ἐπειδὴ δὲ τὸ γεωγραφικὸν πλάτος προσδιορίζεται διὰ τῆς ἀπὸ 90° διαφορᾶς τῆς γωνίας, ἣν σχηματίζει ἡ διεύθυνσις τῆς καθέτου μετὰ τοῦ ἄξονος τῆς φαινομένης ἡμερησίας περιστροφῆς τοῦ οὐρανοῦ, ἔπεται ὅτι, ἐὰν διὰ λόγους τοπικοὺς συμβαίνωσι μεγάλα ἀποκλίσεις τῆς καθέτου ἀπὸ τῆς διευθύνσεως, ἦν θὰ εἶχεν αὕτη ἐὰν ἡ γῆ ᾔητον ἀκριβῶς σφαιροειδῆς, δέον αἱ ἀναμετρήσεις τῶν τόξων ἐν τοιαύταις χώραις νὰ ἀποκλείωνται κατὰ τὸν προσδιορισμὸν τοῦ μαθηματικοῦ σφαιροειδοῦς σχήματος τῆς ὅλης γῆς, τοῦλάχιστον ἐνόσω δὲν ἔχομεν τὸ μέσον νὰ ἐξακριβώσωμεν τὰς ἀποκλίσεις. Ἐπειδὴ δηλαδὴ ἐν τῷ προσδιορισμῷ τοῦ μαθηματικοῦ σχήματος ζητοῦμεν τὴν ἐπιφάνειαν τὴν ὅσον οἶόν τε ὀλιγώτερον ἀφεστῶσαν τῆς πραγματικῆς ἐπιφανείας, δέον νὰ ἀποφεύγωμεν τὰς ἀναμετρήσεις τὰς γενομένας ἐν χώραις, περὶ ὧν ἐκ τῶν προτέρων εἶνε γνωστὸν ὅτι ἔχουσιν ἐπιφάνειαν ἀφισταμένην τῆς σφαιροειδοῦς ἐπιφανείας τῆς ὅλης γῆς ἐπαισθητῶς. Ναὶ μὲν ὁ Αἶρυς ἐζήτησε νὰ δείξῃ ὅτι οὐχὶ λίαν ἐπαισθητὴ ἡ ἐπίδρασις τῶν παρέλξεων τῶν ὀρέων ἐπὶ τῆς διευθύνσεως τῆς καθέτου, ὁ Φίσχερος ὅμως ἐν τῇ περὶ τοῦ σχήματος τῆς γῆς πραγματείας του καταπολεμεῖ τὴν δοξασίαν ταύτην τοῦ Αἶρυος, ἡ δὲ πειρὰ ἐπικυροῖ μᾶλλον τὴν ἐπαισθητὴν ἐπίδρασιν, διότι ὑπολείπονται, μάλιστα ἐν τῷ ἰνδικῷ τόξῳ, διαφοραὶ γεωγραφικοῦ πλάτους μεταξὺ ἀμέσου παρατηρήσεως καὶ λογισμοῦ λίαν σημαντικά.

Ἐν τῇ δευτέρᾳ λοιπὸν αὐτοῦ ἐργασίᾳ ὁ Σουβέρτος ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν μόνον τὰ τρία μεγάλα εὐρωπαϊκὰ τόξα, ἧτοι τὸ ῥωσικὸν ἔχον εὖρος 25° 20', τὸ γαλλικὸν ἔχον εὖρος 10° 56' καὶ τὸ ἀγγλικὸν ἔχον εὖρος 12° 22'. Ὅπως ὅμως ὁ Φίσχερος παρατηρεῖ, ἔδωκε πολὺ βάρος εἰς τὸ ῥωσικὸν τόξον, διότι ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν ὡς αὐτοτελῆ τόξα τὸ τε ὅλον καὶ τὴν εἰς δύο ὑποδιαίρεσιν

αὐτοῦ. Ἐτι δὲ διώρθωσεν ἀθαιρέτως καὶ τὸ γεωγραφικὸν πλάτος τοῦ βορειοτάτου σημείου τοῦ ῥωσικοῦ τόξου, τοῦ Φουγλαινεσίου, κατὰ 3'', θεωρήσας αὐτὰ ὡς προερχόμενα ἐκ τροπικῆς αὐτόθι ἀποκλίσεως τῆς καθέτου.

Ἐν τῇ ἐργασίᾳ ταύτῃ τοῦ Σουβέρτου ναὶ μὲν παρατηροῦμεν ἀθαιρεσίας τινὰς, ἀνευρίσκομεν ὅμως ἐν αὐτῇ καὶ τὴν τάσιν πρὸς ἄρσιν τῆς ἐπιδράσεως γνωστῶν μεγάλων ἀποκλίσεων ἐκ τοῦ τελικοῦ ἐξαγομένου περὶ τοῦ μαθηματικοῦ σχήματος τῆς ὅλης γῆς. Βεβαίως δὲν δυνάμεθα νὰ ἤμεθα βέβαιοι περὶ οὐδενὸς σταθμοῦ, ὅτι δὲν συμβαίνει ἐν αὐτῷ μεγάλη ἀπόκλισις τῆς διευθύνσεως τῆς βαρύτητος, διότι τοιαύτη παρατηρήθη καὶ εἰς πεδινούς τόπους· ὅπου ὅμως τὸ φαινόμενον αὐτὸ εἶνε ἐκ τῶν προτέρων γνωστὸν, ὡς λίαν ἐπαισθητὸν, κάλλιον νὰ ἀποκλείωμεν ἐκ τῆς γενικῆς ἐρεύνης περὶ τοῦ σχήματος τῆς γῆς τοὺς τοιούτους σταθμούς.

Καὶ ὁ Ἄγγλος Κλάρκης ἐζήτησε νὰ προσδιορίσῃ τὸ σχῆμα καὶ μέγεθος τῆς γῆς δεχθεὶς αὐτὸ ἐν ταῖς νεωτέραις περὶ τοῦ ζητήματος αὐτοῦ ἐρεύναις ὡς ἐλλειψοειδὲς μὲ τρεῖς ἀνίσους ἄξονας, ἐν ἧ περιπτώσει οἱ μεσημβρινοὶ εἶνε ἀνισοὶ πρὸς ἀλλήλους, ἐν τῇ νεωτάτῃ ὅμως (1866) αὐτοῦ ἐργασίᾳ ἐζήτησε νὰ ἐξιώσῃ τὴν ἀνισότητα τῶν μεσημβρινῶν, δεχθεὶς τὴν γῆν ὡς σφαιροειδῆ. Ὁ Ἄγγλος Πράττιος, ὅστις ἠρέυνησε τὰ τῆς ἀποκλίσεως φαινόμενα ἐν τῇ Ἰνδικῇ, ἐζήτησε νὰ λάβῃ ταύτας ὑπ' ὄψιν ἐν τῇ περὶ τοῦ σχήματος τῆς γῆς πραγματείᾳ αὐτοῦ.

Πάντες οἱ ἐπὶ τῆς ἀναμετρήσεως τόξων μεσημβρινῶν στηριζόμενοι προσδιορισμοὶ τοῦ μεγέθους καὶ σχήματος τῆς γῆς ὑπάγονται εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν τυχαίων λαθῶν καὶ τὰς ἀποκλίσεις. Ἀλλὰ καὶ ἡ πηγὴ τῶν ἀποκλίσεων εἶνε γνωστὴ, ὅθεν ἀνάγονται αὐταὶ εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν σταθερῶν λαθῶν, καὶ τὸ μέγεθος αὐτῶν εἶνε τοσοῦτο σχετικῶς πρὸς τὰ ἀναπόφευκτα τυχαῖα λάθη τῶν παρατηρήσεων, ὥστε δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ὑπαχθῶσιν εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν τυχαίων λαθῶν. Ἐνόσω τὰ δυνατὰ λάθη τῶν παρατηρήσεων ἦσαν τοσοῦτον μεγάλα, ὥστε νὰ ὑπερβαίνωσι τὰς ἀποκλίσεις ἢ ἰσοῦνται περίπου μετὰ ταύτας, αἱ ἀποκλίσεις ἦτο δυνατόν νὰ ὑπαχθῶσιν εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν τυ-

χαίων λαθῶν· νῦν ὅμως ὅτε τὸ γεωγραφικὸν πλάτος εἶνε δυνατόν νὰ προσδιορισθῇ μὲ λάθος ὀλιγίστων μόνων δευτερολέπτων, ἐνῶ ἡ ἀπόκλισις δύναται νὰ ὑπερβῇ δεκάδας ὅλας δευτερολέπτων, θεωροῦσι τινὲς ἄτοπον τὸ νὰ ὑπάγονται εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν τυχαίων λαθῶν αἱ ἀποκλίσεις καὶ νὰ γίνηται ἡ ἐξιῶσις αὐτῶν διὰ τῆς μεθόδου τῶν ἐλαχίστων τετραγώνων, ἧτις εἶνε λογικὴ διὰ τὰ τυχαῖα λάθη. Ἐκ τῶν σκέψεων αὐτῶν ὀρμώμενος ὁ Φίσχερος ἐζήτησε ἄλλοθεν νὰ προσδιορίσῃ τὸ μαθηματικὸν σχῆμα καὶ μέγεθος τῆς γῆς, καὶ οὐχὶ διὰ μόνου τοῦ συνδυασμοῦ ἀναμετρήσεων τόξων, ἀδιάφορον ἐὰν ταῦτα ἦνε τόξα μεσημβρινοῦ ἢ παραλλήλων, διότι αἱ ἀποκλίσεις ἐπιδρῶσι καὶ ἐπὶ τούτων, καθόσον ἐπιδρῶσιν ἐφ' ἐκάστου προσδιορισμοῦ γεωγραφικῆς τοποθεσίας τῶν τόπων τῆς γῆς. Ὁ Φίσχερος λοιπὸν ἐζήτησε νὰ προσδιορίσῃ τὸ μὲν μέγεθος τῆς γῆς ἐκ τῆς ἀναμετρήσεως καταλλήλου πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν τόξου μεσημβρινοῦ, τὴν δὲ συμπέσειν διὰ τοῦ θεωρήματος τοῦ Κλαιρώτου ἐκ τοῦ μήκους τοῦ ἐκκρεμοῦς εἰς διαφόρους τόπους, ὧν ἡ γεωγραφικὴ τοποθεσία ἀρκεῖ νὰ ἦνε γνωστὴ μὲ ἰκανὴν προσέγγισιν. Ὅπως ὅμως δυναθῆ νὰ ἐκλέξῃ τὰς πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν καταλλήλους παρατηρήσεις, ἐξήτασε τὰ τῆς πραγματικῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς, ἵνα ἐξ αὐτῶν πορισθῇ γενικά τινα συμπεράσματα περὶ τῆς μαθηματικῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς, ἣν αὐτὸς γενικὴν ἐπιφάνειαν ἀποκαλεῖ. Ἡ ἐπιφάνεια αὕτη δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς σφαιροειδῆς, ἔχουσα ὡς εἶπεῖν κυμάνσεις τοπικὰς καὶ γενικὰς. Τὰς κυμάνσεις ταύτας δὲν ἔχομεν, τοῦλάχιστον κατὰ τὸ παρὸν, τὰ μέσα νὰ ἀνεύρωμεν· τὰς γενικὰς ὅμως δυνάμεθα ἐν συνόλῳ νὰ σκιαγραφήσωμεν. Ἐπειδὴ λοιπὸν αἱ ἀποκλίσεις τῆς διευθύνσεως τῆς βαρύτητος γίνονται πρὸς τὴν ξηρὰν, ὡς πυκνοτέραν καὶ ἐξέχουσαν σχετικῶς πρὸς τὴν θάλασσαν, δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν δύο αὐτῆς κύρια μέρη, τὴν ἀνοικτὴν θάλασσαν, ἐνθα ἡ βαρύτης δὲν ἐπηρεάζεται ὑπὸ τῶν παρέλξεων τῆς ξηρᾶς, καὶ τὴν ἐξαχολούθησιν τῆς ἐπιφανείας ταύτης τῆς θαλάσσης πρὸς τὴν ξηρὰν καὶ ὑπὸ ταύτην. Τῆς ἀνοικτῆς θαλάσσης ἡ ἐπιφάνεια δύναται νὰ θεωρηθῇ, πλὴν ὅλως τοπικῶν κυμάνσεων, ὡς σφαιροειδῆς καὶ τὸ χθαμαλότερον μέρος τῆς ὅλης ἐπιφανείας·

πρὸς τὴν ξηρὰν ὅμως γίνεται βαθμιαία ἀνύψωσις, ἣτις, καθόσον βαίνομεν πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τῶν ἠπείρων γίνεται μείζων. Δεχόμενος λοιπὸν ὅτι αἱ ἀποκλίσεις δύνανται νὰ φθάσωσι μέχρι τῶν 100" (καὶ τι πλεόν) ἐκ τῶν περὶ τοῦ ζητήματος αὐτοῦ ἐρευνῶν του, ὑπολογίζει: ὅτι αἱ ἀνυψώσεις τῶν κυμάνσεων τῆς γενικῆς ἐπιφανείας, ἥς μέρος ἀποτελεῖ ἡ ἀνοικτὴ θάλασσα, δύνανται νὰ φθάσωσι 500 ὀργυιάς ἢ καὶ πλεόν. Αἱ κυμάνσεις αὗται ὅμως, συγκρινόμεναι πρὸς τὴν περὶ τὰ $3\frac{1}{2}$ ἐκ. ὀργυιάς ἀκτῖνα τῆς γῆς, εἶνε ἐλάχισται, καίπερ ἄλλως ὑπὸ τὴν ἀκριβῆ ἔποψιν τοῦ περὶ τοῦ σχήματος τῆς γῆς ζητήματος ἐπαισθηταὶ καὶ οὐ χι ὅλως ἀσήμαντοι, ὅπως τὸ κατ' ἀρχὰς ἐνημίσησαν. Διὰ τὰς παρατηρήσεις τοῦ ἐκκρεμοῦς δυνάμεθα νὰ ἐκλέξωμεν σημεῖα ἔχοντα κατάλληλον τοποθεσίαν ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς ἐπὶ τῆς γενικῆς ἐπιφανείας τοποθεσίας αὐτῶν, καὶ ἐξ αὐτῶν νὰ ἀποκλείσωμεν τὰ ἔχοντα μεγάλην πρὸς τὰ λοιπὰ διαφορὰν ἕνεκα τοπικῆς ἀλλοιώσεως τῆς ἐντάσεως τῆς βαρύτητος, ἕνεκα ἰδίας κατασκευῆς τῶν περὶ τὸ σημεῖον αὐτὸ στρωμάτων τῆς γῆς. Οὕτω δυνάμεθα διὰ τοῦ συνδυασμοῦ πολλῶν τοιούτων καταλλήλων παρατηρήσεων νὰ ἐξαγάγωμεν τὴν πιθανωτέραν τιμὴν τῆς συμπίεσεως κατὰ τὴν μέθοδον τῶν ἐλαχίστων τετραγώνων, θεωροῦντες δηλαδὴ τὰ ὑπολειπόμενα λάθη ὡς ἀνήκοντα πάντα εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν τυχαίων λαθῶν. Ἐθεώρησε δὲ ὁ Φίσχερὸς τὸν προσδιορισμὸν τοῦ Μαουκέρου ὡς πληροῦντα τὰς ἄνω συνθήκας, καθ' ὃν ἡ συμπίεσις τῆς γῆς ἰσοῦται πρὸς $\frac{1}{8}$. Πρὸς εὔρεσιν δὲ τοῦ μήκους τῆς περιμέτρου ἐνὸς μεσημβρινοῦ ἐθεώρησεν ὡς κατάλληλον ἕνεκα τῆς γεωγραφικῆς αὐτοῦ τοποθεσίας τὸ ἠνωμένον γαλλικὸν καὶ ἀγγλικὸν τόξον, τὸ ἐκτεινόμενον ἀπὸ Φορμεντέρας ἐν Ἰσπανίᾳ μέχρι τῆς Σαξαβόρθης ἐν τῇ βορείᾳ Σκωτίᾳ. Τὸ τόξον δηλαδὴ αὐτὸ εἶνε καταλλήλως τοποθετημένον, διότι καὶ ἡ τοποθεσία τῶν δύο χωρῶν, δι' ὧν αὐτὸ διήκει, ἐπὶ τῆς γενικῆς ἐπιφανείας εἶνε κατάλληλος καὶ ἐκτείνεται ἀμφοτέρωθεν τῆς 45° γεωγραφικοῦ πλάτους. Πλὴν τῆς ἀποπείρας ταύτης (1867) τοῦ Φίσχέρου ἐγένετο καὶ ἄλλη μεταγενέστερον ὑπὸ τοῦ ἐν Γοτίγγῃ Φίστιγγος, ὅστις ἐπίσης ὅπως καὶ ὁ Δίσχερὸς ζητεῖ νὰ εὔρη μέσων

τινὰ σφαιροειδῆ ἐπιφάνειαν, παριστάνουσιν ὅσον οἶόν τε ἀκριβέστερον τὸ ὑπ' αὐτοῦ γεωειδὲς καλούμενον. Ἄλλ' ἀπὸ τῶν μέσων τῆς τελευταίας δεκαετηρίδος ἤρχισεν ὁ προσδιορισμὸς μεγάλου δικτύου καλύπτοντος τὴν μεσαίαν Εὐρώπην, ὅπερ ὅμως ἐξετάθη καὶ πέραν τῶν στενῶν αὐτῶν ὀρίων, περιλαμβάνον νῦν καὶ τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν βορείαν Εὐρώπην. Ἡ ὅλη ἐργασία γίνεται μεθ' ὅλης τῆς δυνατῆς ἀκριβείας, προσδιορίζεται δὲ καὶ ἡ ἔντασις τῆς βαρύτητος διὰ τοῦ ἐκκρεμοῦς εἰς τὰ κύρια σημεῖα τοῦ δικτύου. Ἡ ἐργασία δ' αὕτη ἠνωμένη μετὰ τῆς ῥωσικῆς θὰ καλύπτῃ σχεδὸν ὅλην τὴν Εὐρώπην καὶ θὰ παράσχῃ τὰ διδόμενα πρὸς ἐξακρίβωσιν πολλῶν ζητημάτων σχετικῶν πρὸς τὸ σχῆμα τῆς ὅλης γῆς, ἰδίως ὅμως εἰδικῶς τοῦ μέρους ταύτης, τὸ ὁποῖον καλύπτει ἡ Εὐρώπη, διότι δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν τὴν ὅλην ἐπιφάνειαν τῆς γῆς ὡς σφαιροειδῆ, ἥς ἡ συμπίεσις καὶ τὸ μῆκος μιᾶς μοίρας ἔχουσι διάφορον μέγεθος κατὰ τὰ διάφορα αὐτῆς μέρη.

Πλὴν τῆς μεθόδου πρὸς εὔρεσιν τῆς συμπίεσεως διὰ τῶν ἀναλικνίσεων τοῦ ἐκκρεμοῦς, ἦν ἐφήρμοσεν ὁ Μαουκέρος, ὁ Βορένιος καὶ ἕτεροι, ὑπάρχουσι καὶ δύο ἄλλαι μέθοδοι πρὸς εὔρεσιν τῆς αὐτῆς ποσότητος, στηριζόμεναι ἐπὶ φαινομένων καθαρῶς ἀστρονομικῶν, εἶνε δ' αὗται ἡ ἐπὶ τῆς μεταπτώσεως τῶν ἰσημερινῶν σημείων καὶ τῆς λικνίσεως τοῦ ἄξονος τῆς γῆς στηριζομένη, καὶ ἡ ἐπὶ τῆς θεωρίας τῆς σελήνης· μάλιστα δὲ ὁ Οὐμβόλδος θεωρεῖ τὰς μεθόδους ταύτας, τὰς μὴ ἐξαρτωμένας ἐκ τυχαίων ἀνωμαλιῶν τοῦ σώματος τῆς γῆς, ὡς λίαν προσφόρους. Τὸ ἐλαττωματικὸν τῶν μεθόδων αὐτῶν εἶνε, ὅτι εἰς μὲν τὴν πρώτην καὶ μὲν εἶνε γνωστὴ ἡ μετάπτωσις καὶ ἡ λικνίσις μετὰ μεγάλης ἀκριβείας, ἀπαιτεῖται ὅμως ἡ γνῶσις τοῦ νόμου τῆς πρὸς τὸ κέντρον τῆς γῆς ἀξίσεως τῆς πυκνότητος· εἰς δὲ τὴν δευτέραν ἀπαιτεῖται ἡ ἀκριβὴς γνῶσις ἐν τῇ θεωρίᾳ τῆς κινήσεως τῆς σελήνης μικροῦ συντελεστοῦ, ὅστις ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς συμπίεσεως τῆς γῆς· ὥστε μικρὸν τι λάθος ἐν τῷ προσδιορισμῷ τοῦ συντελεστοῦ αὐτοῦ ἐπιδράῃ ἐπαισθητῶς ἐπὶ τῆς δι' αὐτοῦ προσδιοριζομένης τιμῆς τῆς συμπίεσεως.

Ὁ Αἶριος ἐν ταῖς μαθηματικαῖς αὐτοῦ πραγματεῖαις ἐξάγει ἐκ μὲν τῆς μεταπτώσεως καὶ λικνήσεως τὴν συμπέσειν ἴσην πρὸς $\frac{1}{303}$, ἐκ δὲ τῆς θεωρίας τῆς σελήνης πρὸς $\frac{1}{297}$.

Ἐκ τῶν προειρημένων ἐπεταί, ὅτι, ἀφοῦ ἐγκατελείφθη ἡ περὶ τοῦ ἐπιπέδου σχήματος τῆς γῆς δοξασία, ἐθεωρήθη αὕτη σφαιρική, ἡ δὲ πρὸς εὗρεσιν τοῦ μεγέθους αὐτῆς μέθοδος συνίστατο εἰς τὴν ἀμεσον ἀναμέτρησιν μεγάλου τόξου μεσημβρινοῦ (ὄντος ἐπὶ τῆς σφαίρας μεγίστου κύκλου), καὶ τὴν δι' ἀστρονομικῶν παρατηρήσεων εὗρεσιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μοιρῶν, τῶν περιεχομένων ἐν τῷ τόξῳ αὐτῷ. Ἡ μέθοδος αὕτη ἐτελειοποιήθη διὰ τοῦ τριγωνισμοῦ, παρέχοντος πολὺ ἀκριβέστερον τὸ μέγεθος τοῦ ἀναμετρηθέντος τόξου. Ὑστερον ἡ θεωρία καὶ ἡ πείρα κατέδειξαν, ὅτι ἡ ἐπιφάνεια τῆς θαλάσσης, παριστῶσα τὸ σχῆμα τῆς ὅλης γῆς, δὲν εἶνε ἀκριβῆς σφαῖρα, ἀλλὰ σφαιροειδὲς πεπιεσμένον περὶ τοὺς πόλους, μάλιστα δὲ, κατὰ τὸ θεώρημα τοῦ Ἰακωβίου, δύναται νὰ ᾔηνε καὶ ἐλλειψοειδὲς. Ἐνεκεν ὅμως τῆς μὴ κανονικῆς διατάξεως τῶν μοιρῶν τῆς γῆς τὸ σχῆμα αὐτῆς ἔχει ἀνωμαλίας τινὰς, αἵτινες, καίπερ ἐλάχισται σχετικῶς πρὸς τὸν ὄγκον τῆς γῆς, δὲν εἶνε ὅμως καὶ ὅλως ἀνεπαίσθητοι, εἰ καὶ δὲν ἔχομεν τὰ μέσα τῆς ἐξακριβώσεως αὐτῶν. Ἐντεῦθεν εἰσῆχθη ἡ ἔννοια τοῦ μαθηματικοῦ ἢ γεωμετρικοῦ ἢ γενικοῦ σχήματος τῆς γῆς, τοῦ παριστάνοντος, ὅσον οἶόν τε ἀκριβέστερον, τὸ πραγματικὸν σχῆμα τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης, ὑποτιθεμένης ὡς καὶ κάτωθεν τῆς ξηρᾶς. Πρὸς εὗρεσιν τοῦ μεγέθους καὶ σχήματος τῆς γῆς ἡ μέθοδος εἶνε ἡ αὐτῆ, ἥτοι διὰ τῆς εὐρέσεως τοῦ μήκους τῶν τόξων διὰ τριγωνισμοῦ καὶ τοῦ προσδιορισμοῦ τῆς γεωγραφικῆς τοποθεσίας τῶν ἄκρων αὐτῶν. Τὰ τόξα εἶνε συνήθως τόξα μεσημβρινῶν, εἰ καὶ δύνανται νὰ ληφθῶσι καὶ ἄλλα τόξα. Μόνον τὸ σχῆμα τῆς γῆς δύναται νὰ εὐρεθῆ διὰ τοῦ μήκους τοῦ ἐκκρεμοῦς εἰς διάφορα γεωγραφικὰ πλάτη, τῆς μεταπτώσεως τῶν ἰσημερινῶν σημείων καὶ τῆς λικνίσεως τοῦ ἄξονος τῆς γῆς καὶ διὰ τῆς θεωρίας τῆς κινήσεως τῆς σελήνης. Ἡ διὰ τοῦ τριγωνισμοῦ μέθοδος ἔχει ὅμως τὸ πλεονέκτημα, ὅτι συνδέεται καὶ μετὰ τῆς ἐξακριβώσεως τῆς γεωγραφίας τῆς χώρας ἐν ἣ γίνεται οὗτος.

Ἐν τῷ ἐπομένῳ μικρῷ πίνακι σημειοῦνται τὰ ἐξαγομένα τιμῶν ἐκ τῶν κυριωτέρων ἐργασιῶν περὶ τοῦ μεγέθους καὶ σχήματος τῆς γῆς.

Καὶ ἡ μὲν πρώτη (*) τοῦ Δελάμβρου (1) ἐχρησίμευσε πρὸς κανονισμόν τοῦ μέτρου, τῆς δὲ τοῦ Αἶριος (2) καὶ τῆς πέμπτης (1866) τοῦ Κλάρκου (4) γίνεται χρῆσις ἰδίως ἐν Ἀγγλίᾳ, τῆς δὲ τοῦ Βεσσέλου (3) ἐν Γερμανίᾳ. Ἐπισυνάπτομεν δὲ καὶ τὴν τοῦ Φισχέρου (1868) (5).

Συμπέσεις.	Ἄκτις τοῦ ἰσημερινοῦ.	Μῆκος τετάρτου ἐνὸς μεσημβρινοῦ.
(1) $\frac{1}{334}$	6 375 653 ^μ	10 000 000 ^μ
(2) $\frac{1}{299}$	6 377 490	10 000 976
(3) $\frac{1}{299}$	6 377 397	10 000 856
(4) $\frac{1}{295}$	6 378 206	10 001 887
(5) $\frac{1}{288}$	6 378 338	10 001 714.

Δ. ΚΟΚΚΙΑΔΗΣ.

ΠΕΡΙ ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ.

(Συνέχεια).

Ἐν προηγουμένῳ ἄρθρῳ (Ἀθηναίου τόμ. Β', τεύχος γ', σελ. 212—235) περὶ Χρυσοστόμου πραγματευόμενοι, ἴδομεν πῶς ὁ ἱερός οὗτος πατὴρ ἀνατραφεὶς καὶ ἐκπαιδευθεὶς ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἐκλήθη τῷ 397 εἰς τὸν πατριαρχικὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως θρόνον, καὶ πῶς ὡς πατριάρχης διώκησε τὴν αὐτῷ ἐμπιστευθεῖσαν ἐκκλησίαν. Τελευταῖον δὲ παρατηρήσαμεν, πῶς περιεπλέχθη ἀκουσίως εἰς τὰς ὠριγενικὰς ἐριδας καὶ πῶς ἐκ τῆς ἀφορμῆς ταύτης ὁ Ἀλεξανδρείας Θεόφιλος, ὁ ἐχθρικῶς πρὸς αὐτὸν διακείμενος, ἤρξατο νὰ ἐργάζεται κατ' αὐτοῦ, δυνηθεὶς νὰ ἐξεγείρη κατ' αὐτοῦ καὶ τὸν γέροντα Κύπρου ἐπίσκοπον Ἐπιφάνιον, ὅστις ὅμως εἰς τὴν πρωτεύουσαν ἐλθὼν καὶ ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὰ πράγ-

(*) Ὁ Δελάμβρος ἔκαμε καὶ δευτέραν ἐργασίαν τῷ 1810.

ματα ιδών, πεισθείς δὲ ὅτι ἐγένετο τυφλὸν τῶν παθῶν τοῦ Θεοφίλου κατὰ τοῦ Χρυσοστόμου ὄργανον, ἀνεχώρησεν ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως τῷ 403, καθ' ὁδὸν δὲ ἐπιστρέφων εἰς τὴν ἐκκλησίαν αὐτοῦ ἀπέθανε.

Μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Ἐπιφανίου ὁ Χρυσόστομος εἰπὼν λόγον τινὰ, ἐν ᾧ ἠθέλησε νὰ ἐλέγξῃ τὰς τότε συνήθεις τῶν γυναικῶν παρεκτροπᾶς, ἤγειρεν ἐκ νέου τὴν ὀργὴν τῆς αὐτοκρατείας Εὐδοξίας, νομισάσης, ὅτι αὐτὴν κυρίως ἐνόησε. Διὰ τοῦτο μέμφεται μὲν αὐτὸν παρὰ τῷ αὐτοκράτορι, συγχρόνως δὲ προσκαλεῖ καὶ τὸν Θεόφιλον, ἵνα ἔλθῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπως ἐκ συμφώνου ἀντιπράξωσι κατ' αὐτοῦ. Ὁ Θεόφιλος, ὅστις εἶχεν ἤδη πρότερον προσκληθῆ ἵνα δικασθῆ παρὰ τοῦ Χρυσοστόμου καὶ τῆς περὶ αὐτὸν συνόδου περὶ τῶν ὠριγενικῶν ταραχῶν ἐν Αἰγύπτῳ καὶ δι' ἄλλας κατηγορίας, ἐκαρὰδόκει δὲ μόνον εὐκαιρίαν ἵνα βλάψῃ τὸν Χρυσόστομον, ὃν ἐθεώρει ὡς κύριον αἴτιον τῶν κατ' αὐτοῦ κατηγοριῶν τούτων, ἔσπευσε πάραυτα εἰς Κωνσταντινούπολιν περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔτους 403 παραλαβὼν μεθ' ἑαυτοῦ καὶ πολλοὺς τῶν Αἰγυπτίων ἐπισκόπων. Καὶ οἱ τῆς Μικρᾶς δὲ Ἀσίας ἐπίσκοποι οἱ ὑπὸ τοῦ Χρυσοστόμου καθαιρεθέντες, οἵτινες διὰ τοῦτο ἔτρεφον ἔχθραν πρὸς αὐτὸν, εἶχον ἔλθει εἰς τὴν πρωτεύουσάν. Ὁ Θεόφιλος ἀφικόμενος ἐκεῖσε, κατόκησεν ἐν τινὶ οἰκίᾳ τῆς αὐτοκρατείας, ἐκεῖθεν δ' ἔπεμψε πάραυτα κατηγοροὺς κατὰ τοῦ Χρυσοστόμου πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, ὅστις διέταξεν αὐτούς τε καὶ τὸν Χρυσόστομον νὰ προσέλθωσιν ἐνώπιον τῆς συνόδου τοῦ Θεοφίλου, ἵνα δικασθῶσιν. Ἀλλ' ὁ Χρυσόστομος δικαίως ἀπέκρουσε τοὺς δικαστὰς τούτους, ἰσχυριζόμενος, ὅτι οἱ ἐπίσκοποι τῆς ἐπαρχίας αὐτοῦ καὶ τῶν πλησιοχώρων ἐπαρχιῶν, οὐχὶ δὲ ξένοι ἐδικαιοῦντο κατὰ τοὺς κανόνας νὰ κρίνωσι περὶ τῶν αὐτὸν ἀφορώντων πραγμάτων. Οὐχ ἦττον ὁ Θεόφιλος, μηδὲως εἰς τὸν λόγον τοῦτον ἀποβλέψας, ὃν ἄλλοτε καὶ αὐτὸς εἶχεν ἐπικαλεσθῆ, ἵνα μὴ δικασθῆ παρὰ τοῦ Χρυσοστόμου, συγκροτεῖ σύνοδον ἐκ τριάκοντα ἕξ ἐπισκόπων πλησίον τῆς Χαλκηδόνος (πρὸς τὴν δρῦν), ἵνα δικάσῃ τὸν Χρυσόστομον, καθ' οὗ προσήχθησαν 29 ἄρθρα κατηγορίας. Ὁ Χρυσόστομος κατη-

γορεῖτο πρὸς τοῖς ἄλλοις, ὅτι δῆθεν εἶχεν ἐξυβρίσει πολλοὺς κληρικούς, ὅτι κατεδαπάνησε τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἀγαθὰ, ὅτι ἐξηρέθιζε τὸν λαόν, ὅτι ὠνόμασε τὴν αὐτοκράτειραν Ἰεζάβελ, καὶ ὅτι ἐλάλει μετὰ πολλοῦ κόμπου, μηδὲως εἰς τὴν ὠφέλειαν τοῦ λαοῦ ἀποβλέπων, ὅστις οὐδὲως αὐτὸν ἐνόησε. Ἴνα δὲ ἔτι εὐκολώτερον ἐπιτευχθῆ παρὰ τοῦ Ἀρκαδίου ἡ ἐξορία αὐτοῦ, κατηγορεῖτο καὶ ὡς ἐνοχος τοῦ ἐγκλήματος τῆς ἐσχάτης προδοσίας.

Ὁ Χρυσόστομος προσεκλήθη εἰς τὴν σύνοδον, ἵνα ἀπαντήσῃ εἰς τὰς κατηγορίας ταύτας. Ἀλλ' οὗτος πέμψας εἰς αὐτὴν τρεῖς ἐπισκόπους καὶ τρεῖς πρεσβυτέρους, ἐδήλωσε τῷ Θεοφίλῳ καὶ τῇ συνόδῳ, ὅτι ἦτο πρόθυμος νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν κρίσιν μόνων ἐκείνων, οἵτινες κατὰ τὸ δίκαιον ἠδύναντο νὰ ἦναι κριταὶ αὐτοῦ, ἀλλὰ δὲν ἠδύνατο νὰ ἀναγνωρίσῃ ὡς τοιούτους τὸν κεκηρυγμένον αὐτοῦ ἐχθρὸν Θεόφιλον, καὶ τοὺς ἐπίσκοπους τῆς Αἰγύπτου, μόνον δὲ οἱ ἐπίσκοποι τῆς Θράκης ἐδικαιοῦντο κατὰ τοὺς κανόνας νὰ δικάσωσιν αὐτόν. Δι' ἰδίου δὲ ἐγγράφου ἀπέκρουσεν ὡς δικαστὰς αὐτοῦ ὀνομαστὶ τὸν Θεόφιλον, διότι ἀναχωρῶν ἀπὸ Ἀλεξανδρείας, εἶχεν εἰπεῖ παρησιάζ, ὅτι «ἀπέρχομαι καθελεῖν Ἰωάννην,» τὸν Βερροίας Ἀκάκιον, διότι πρὸ πολλοῦ εἶχεν ὁμοίαν ἀπειλὴν ἐκφράσει κατὰ τοῦ Χρυσοστόμου, καὶ τὸν Σεβηριανὸν καὶ Ἀντίοχον, ὡς ὄντας πασιγνώτους ἐχθροὺς αὐτοῦ. Ἐθάρρει δὲ τοσοῦτον εἰς τὴν ἀθωότητα αὐτοῦ, ὥστε ὑπισχνεῖτο, ὅτι ἔμελλε νὰ παραστῆ ὡς ὑπόδικος ἐνώπιον τῆς συνόδου, ἂν ἀπεχώρουν ἀπ' αὐτῆς οἱ τέσσαρες οὗτοι ἐπίσκοποι. Ἀλλ' ἡ πρότασις αὕτη δὲν ἐγένετο δεκτὴ, προσκαλεῖται δὲ πάλιν ἐπανειλημμένως τρεῖς εἰς τὴν σύνοδον, εἰς ἃς προσκλήσεις ἀπήντα πάντοτε τὰ αὐτά. Ἡ σύνοδος ὁμῶς ἐπιμείνασα εἰς τὰς ἀξιώσεις αὐτῆς, μετὰ τὴν ἐξέτασιν τῶν κατ' αὐτοῦ κατηγοριῶν, ἀπεφάσισε τὴν καθάρισιν αὐτοῦ. Ἀπέστειλε δὲ καὶ δύο ἐπιστολάς τὴν μὲν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, τὴν δὲ πρὸς τὸν κλῆρον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀνγγέλλουσα τὴν καταδίκην αὐτοῦ¹).

Ὅτε ἡ εἰδήσις τῆς καθαιρέσεως τοῦ Χρυσοστόμου ἔφθασεν εἰς

(1) Φωτίου, μυριοβίβλου 95. Παλλαδ. Η'. Σωκρ. ς', 15.

Κωνσταντινούπολιν, μέγας θόρυβος ἐξηγέρθη. Ὁ δὲ λαὸς ἀπεφάσισε νὰ κωλύσῃ διὰ τῆς βίας τὴν παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος διαταγεῖσαν ἐξορίαν αὐτοῦ, περικυκλώσας τὴν ἐκκλησίαν, ἐν ἣ διέτριβεν. Ἀλλ' οὗτος μὴ θέλων νὰ περιέλθωσιν ἔνεκα αὐτοῦ τὰ πράγματα εἰς φανεράν στάσιν, μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἐξελθὼν λάθρα ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας, παρέδωκεν ἑαυτὸν ἐκουσίως τοῖς στρατιώταις, οἵτινες ἀπήγαγον αὐτὸν εἰς τὰ μέρη τῆς Βιθυνίας. Ἡ ἀναχώρησις ὅμως αὐτοῦ ἠύξησεν ἔτι μᾶλλον τὴν ἐξέγερσιν τοῦ λαοῦ, ὅστις διὰ παρακλήσεων καὶ ἀπειλῶν ἀπήτησε παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος τὴν ἀνάκλησιν αὐτοῦ. Τοσαύτη ἦτο ἡ ἀγάπη τοῦ λαοῦ πρὸς αὐτόν! Οὕτως ἐσέβοντο καὶ ἡγάπων τότε αἱ ἐκκλησῖαι τοὺς ποιμενάρχας αὐτῶν, τοὺς ἀξίους τῆς ὑψηλῆς αὐτῶν κλήσεως. Ἡ Εὐδοξία ἐφοβήθη τὴν ὀργὴν τοῦ λαοῦ τοσοῦτον, ὥστε καὶ αὐτὴ νῦν ἐζήτησε παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος νὰ ἐπαναγάγῃ αὐτόν, ἔπεμψε μάλιστα καὶ ἓνα τῶν ὑπασπιστῶν αὐτῆς, ἵνα πείσῃ αὐτόν νὰ ἐπιστρέψῃ. Οὕτως ἐπανῆλθεν ὁ Χρυσόστομος ἐν θριάμβῳ ἐν μέσῳ τοῦ ἐνθουσιῶντος λαοῦ εἰς τὴν αὐτοῦ ἐκκλησίαν. Δὲν ἠθέλησε δὲ νὰ ἀναλάβῃ πάραυτα τὰ ἐπισκοπικὰ αὐτοῦ καθήκοντα, διότι κατὰ τοὺς κανόνας ἔπρεπε πρὸ τούτου νὰ δικαιωθῇ παρὰ τινος πολυαριθμοτέρας συνόδου τῆς καθαιρεσάσης αὐτόν. Παρεκάλει δὲ καὶ τὸν αὐτοκράτορα νὰ συναθροίσῃ τοιαύτην τινὰ, καὶ τοῦτο προσδοκῶν, ἀνεχώρησεν εἰς προάστειόν τι τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀλλ' ὁ λαὸς μὴ ἀνεχόμενος τὴν βραδύτητα ταύτην, ἤγαγεν αὐτόν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, καὶ ἀπεκατέστησεν αὐτόν διὰ συνόδου τριάκοντα ἐπισκόπων. Κατωτέρω θέλομεν ἴδει, ὅτι τὸ συμβῆν τοῦτο ἐχρησίμευσε μετὰ ταῦτα τοῖς ἐχθροῖς τοῦ Χρυσοστόμου ὡς νέον ὄπλον κατ' αὐτοῦ. Ὁ Θεόφιλος τότε καταστάς τὸ ἀντικείμενον τοῦ μίσους πάντων, ἠναγκάσθη νὰ ἀναχωρήσῃ¹⁾.

Μετὰ ταῦτα ἐφαίνετο, ὅτι ὁ Χρυσόστομος δὲν ἠδύνατο νὰ φοβηθῇ τι. Ἀλλ' ἰδοὺ αἴφνης νέος σάλος ἐγείρεται κατ' αὐτοῦ.

(1) Σωκρ. ἐκκλ. ἱστ. ς', 16. Σωζομ. ἡ, 18. Πρβλ. καὶ Du Pin, Nouvelle Bibliothèque des auteurs ecclés. III, 31—33.

Ἡ αὐτοκράτειρα Εὐδοξία εἶχε διατάξει περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους 403 νὰ ἰδρύσῃσι τὸ ἄγαλμα αὐτῆς πλησίον τῆς ἐκκλησίας, ὅπου συνήθως ἐκήρυττεν ὁ Χρυσόστομος. Ἐπειδὴ δὲ ὁ λαὸς κατὰ τὴν τελετὴν ταύτην παρεδόθη εἰς διαφόρους θορυβώδεις ἀταξίας, δι' ὧν διεταράχθη ἡ ἡσυχία τῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ χάριν τῆς λατρείας συνηθροισμένων, ὁ Χρυσόστομος, νομίζων, ὅτι τοῦτο ἦτο ἀπρεπές, ἔψεξεν ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος τὰ ἀτοπήματα ἐκεῖνα. Τοῦτο ἤρκεσεν, ἵνα ἐξεγείρῃ ἐκ νέου τὴν κατ' αὐτοῦ ὀργὴν τῆς αὐτοκρατείας, ἣτις ἐθεώρησεν ἑαυτὴν πάλιν προσβεβλημένην. Διὰ τοῦτο ἀπεφάσισε νὰ ζητήσῃ αὔθις τὴν ἐκδίωξιν αὐτοῦ ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως διὰ νέας ἐπισκόπων συνόδου τῇ βοήθειᾳ πάλιν τοῦ γνωστοῦ ἐχθροῦ αὐτοῦ Θεοφίλου. Ἡ ὀργὴ τῆς αὐτοκρατείας λέγεται ὅτι ἠύξησε μεγάλως, ὅτε ὁ Χρυσόστομος ἐκφωνῶν λόγον τινὰ, ἤρξατο αὐτοῦ διὰ τῶν λέξεων: «*Πάλιν Ἡρωδίδας μαίνεται, πάλιν ταράσσεται, πάλιν τὴν κεφαλὴν Ἰωάννου ἐπὶ πίνακι ζητεῖ.*» Ὅπωςδὴποτε καὶ ἂν ἔχη τὸ πρᾶγμα τοῦτο, κατὰ τὸ τέλος τοῦ αὐτοῦ ἔτους προσεκλήθη αὔθις ὁ Θεόφιλος εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀλλ' οὗτος μὴ τολμήσας νὰ ἔλθῃ αὐτοπροσώπως ἐκεῖσε, ἔπεμψεν ὡς ἀντιπροσώπους αὐτοῦ τρεῖς ἐπισκόπους τῆς Αἰγύπτου, οἵτινες συναθροισθέντες μετὰ τῶν ἐν τῇ αὐτῇ ἐπισκόπων καὶ ἄλλων τινῶν ἐλθόντων ἀπὸ Συρίας, Πόντου καὶ Φρυγίας, ἀνέλαβον νὰ δικάσωσι πάλιν τὸν Χρυσόστομον. Οὗτος δὲ ἐλθὼν πρὸς αὐτούς, ἐζήτησε νὰ δηλώσῃσι τὰ ἄρθρα τῆς κατ' αὐτοῦ νέας κατηγορίας, ἵνα δυνηθῇ νὰ ὑπερασπίσῃ ἑαυτόν. Ἀλλ' οἱ ἐν τῇ συνόδῳ ἐπίσκοποι ἐκήρυξαν, ὅτι δὲν ἦτο πλέον ἀνάγκη ἐξετάσεως, ἂν αἱ κατ' αὐτοῦ ἐγκλήσεις εἶναι ἀληθεῖς ἢ οὐ, ὅτι ἤρκει εἰς τὴν καταδίκην αὐτοῦ, ὅτι ἐπανῆλθεν εἰς τὸν ἐπισκοπικὸν αὐτοῦ θρόνον, ἀφ' οὗ εἶχε καθαιρεθῆ παρὰ τινος συνόδου, χωρὶς νὰ λάβῃ τὴν ἀπόλυσιν παρ' ἄλλης συνόδου κατὰ τὰ διατασσόμενα ὑπὸ τοῦ δ' κανόνος τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ συνόδου (341), τοῦ ὀρίζοντος ὅτι ὁ τοῦτο πράξας δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ ἐλπίσῃ νὰ ἐπανορθωθῇ εἰς τὴν θέσιν αὐτοῦ, μηδὲ νὰ γίνῃ δεκτός, ὅπως ὑπερασπίσῃ ἑαυτόν. Εἰς μάτην δύο τοῦ Χρυσοστόμου φίλοι ἐπίσκοποι αὐτόν ὑπερασπιζόμενοι, πα-

ρετήρησαν, ὅτι ὁ κανὼν οὗτος εἶχε γίνει παρ' Ἀρειανῶν, προσθέντες, ὅτι ὁ Χρυσόστομος εἶχεν ἐπαναχθῆ εἰς τὴν θέσιν αὐτοῦ παρὰ τῶν ἐπισκόπων τῶν κοινωνούντων αὐτῷ. Οἱ ἐπίσκοποι τῆς συνόδου ἠρνοῦντο, ὅτι ὁ κανὼν εἶχεν ἐπινοηθῆ παρ' Ἀρειανῶν, καὶ ἔλεγον, ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν καθαιρεσάντων τὸν Χρυσόστομον ἦτο μεγαλύτερος τοῦ τῶν συγκοινωνησάντων αὐτῷ, ὅτε ἐπέστρεψεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν αὐτοῦ. Ἐπὶ τῷ λόγῳ δὲ τούτῳ ἐπεκύρωσαν ἐκ νέου τὴν ἀπόφασιν τῆς καθαιρέσεως, ἣν ἡ πρώτη ἐκείνη σύνοδος εἶχεν ἐκφέρει κατὰ τοῦ Χρυσοστόμου.

Μετὰ τὴν ἀπόφασιν ταύτην ὁ αὐτοκράτωρ ἐδήλωσεν αὐτῷ ἐν ἀρχῇ τῶν νηστειῶν τοῦ 404, ὅτι δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ μεταβῆ εἰς τὴν ἐκκλησίαν αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο ὁ κλῆρος αὐτοῦ ἐτέλει τοῦ λοιποῦ μόνος τὴν λειτουργίαν. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο ἐμελλε νὰ κωλυθῆ. Τὴν ἡμέραν τοῦ μεγάλου σαββάτου Λούκιος ὁ τῶν σωματοφυλάκων ἀρχηγὸς εἰσελθὼν μετὰ στρατιωτῶν εἰς τὴν μεγάλην ἐκκλησίαν, ἐξέβαλεν ἐκεῖθεν τεσσαράκοντα ἐπισκόπους, οἵτινες συνεκοινῶνουν μετὰ τοῦ Χρυσοστόμου. Συγχρόνως δὲ ὄχλος πολὺς μετὰ ἐνόπλων εἰσελάσαντες, ἤρξαντο νὰ καταστρέψωσι πᾶν ὅ,τι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ εὕρισκετο, νὰ κακῶσι δὲ ὅσους ἂν εὕρισκον αὐτόθι. Στρατιῶται βάρβαροι, μὴ βεβαπτισμένοι, εἰσελθόντες μέχρι τοῦ ἱεροῦ, ἐβεβήλωσαν τὰ πάντα, ἀνατρέψαντες τὸ ἱερὸν ποτήριον ἐπὶ τῶν ἐνδυμάτων αὐτῶν. Μετὰ τὰς βιαιοπραγίας ταύτας ἠκολούθησαν διατάγματα τοῦ αὐτοκράτορος κατὰ τοῦ Χρυσοστόμου καὶ τῶν κοινωνούντων αὐτῷ. Τὴν ἐπαύριον συνῆλθε πάλιν ὁ λαὸς ὁ τὸν Χρυσόστομον θέλων, ἀλλὰ καὶ πάλιν διεσκορπίσθη ὥστε οἱ μείναντες αὐτῷ πιστοὶ ἠναγκάσθησαν νὰ συναθροίζωνται κρυφίως ἐν διαφόροις μέρεσι τῆς πόλεως, ὀνομασθέντες ἕκτοτε Ἰωαννῖται. Καὶ μέχρι μὲν τινος δὲν ἐτόλμων νὰ προσβάλωσι καὶ αὐτοῦ τοῦ Χρυσοστόμου τὸ πρόσωπον, φοβούμενοι μὴ ὁ λαὸς ὁ αὐτὸν μεγάλως τιμῶν στασιάσῃ, ἀλλ' ὁ Χρυσόστομος διαφυγὼν πάλιν τοὺς ἐκ τοῦ λαοῦ φυλάσσοντας αὐτὸν, παρεδόθη εἰς τὴν ἐξουσίαν, καὶ ἀπήχθη ἐκ νέου εἰς τὴν ἐξορίαν, ὁδηγηθεὶς εἰς Νίκαιαν. Τὴν αὐτὴν δ' ἡμέραν, καθ' ἣν ἀνεχώρησε (20 ἰουνίου) ἐξεργάγη πυρκαϊὰ ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλη-

σία κατακλύσασα αὐτὴν καὶ τὸ παρακείμενον ἀνακτορικὸν μέγαρον. Ἐπτὰ δὲ ἡμέρας μετὰ ταῦτα ἀντὶ τοῦ Χρυσοστόμου ἀνεδείχθη πατριάρχης γέρων τις ὀγδοηκοντούτης, ὀνόματι Ἀρσάκιος, τοῦ Νεκταρίου ἀδελφός. Ὁ νέος πατριάρχης κατεδίωξεν ἀπηνῶς τοὺς φίλους τοῦ Χρυσοστόμου, ὅστις καὶ ἐν τῇ ἐξορίᾳ δὲν κατελείπετο ἡσυχος, διότι ἀπὸ Νικαίας ἀπήχθη εἰς Κουκουσσὸν τοῦ Πόντου, πόλιν ὀρισθεῖσαν τόπον διαρκῆ τῆς ἐξορίας αὐτοῦ. Καθ' ὁδὸν δὲ ὑπέστη τὰ πάνδεινα. Ἐν αὐτῇ ὁμως τῇ Κουκουσσῷ ἔτυχε φιλοφρονεστάτης ὑποδοχῆς παρὰ τῷ ἐπισκόπῳ τῆς πόλεως Διοσκούρῳ. Ἐν τούτοις ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐξεδίδοντο νόμοι κατὰ τῶν πιστῶν ἀπομεινάντων τῷ Χρυσοστόμῳ, ἐξ ὧν τρεῖς ἔχουμεν ἔτι καὶ νῦν ἐν τῷ Θεοδοσιανῷ κώδικι. Ὁ πρῶτος τῆς 1 Σεπτεμβρίου τοῦ 404¹) ἀπευθύνεται κατὰ τῶν ξένων κληρικῶν, οἵτινες ἐτέλουν ἰδιαιτέρας συναθροίσεις. Ὁ δεῦτερος νόμος²) ἐπέβαλλε πρόστιμον ἐκείνοις, οἵτινες ἄφινον τοὺς δούλους αὐτῶν νὰ φοιτῶσιν εἰς τὰς ἀπηγορευμένας ταύτας συναθροίσεις. Ὁ δὲ τρίτος³) ἀπαγορεύει πάσας τὰς θρησκευτικὰς συναθροίσεις, αἵτινες δὲν ἐτέλουν ἐν κοινῶνι μετὰ τοῦ Ἀρσακίου, ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, Θεοφίλου Ἀλεξανδρείας, καὶ Πορφυρίου, τοῦ ἐκλεχθέντος ἐπισκόπου Ἀντιοχείας ἀντὶ τοῦ Φλαβιανοῦ. Περὶ τὰ τέλη τοῦ αὐτοῦ ἔτους συνέβη νὰ καταπέσῃ χάλαζα ἐκτάκτου μεγέθους ἐπενεγκοῦσα μεγάλας ζημίας τῇ πόλει, ἀπέθανε δὲ καὶ ἡ Εὐδοξία. Τὰ δύο ταῦτα γεγονότα ἐθεωρήθησαν παρὰ τῶν φίλων τοῦ Χρυσοστόμου ὡς θεία τιμωρία ἕνεκα τῶν κατὰ τούτων διωγμῶν, ἐνῶ τοῖς ἐχθροῖς αὐτοῦ ἐνέπνευσαν μέγαν φόβον⁴).

Ἐπειδὴ οἱ πατριάρχαι τῆς ἀνατολῆς εἶχον κηρυχθῆ κατὰ τοῦ Χρυσοστόμου, μόνον παρὰ τοῖς ἐπισκόποις τῆς δύσεως, καὶ μάλιστα τῷ ἰσχυρῷ ἐπισκόπῳ Ῥώμης, παρ' ᾧ ἄλλοτε καὶ ἄλλοι καταδιωκόμενοι ἐπίσκοποι τῆς ἀνατολῆς κατέφυγον, ἠδύνατο νὰ

(1) Βιβλ. ις'. tit. 2. c. 37.

(2) Tit. 4. c. 5.

(3) Αὐτόθι c. 6.

(4) Σωκρατ. ε', 19. Σωζομ. η', 27. Ὅρα καὶ Du Pin 36.

ἐλπίση βοήθειαν κατὰ τῆς κατ' αὐτοῦ ἀδίκου καταδιώξεως τοῦτο προβλέπων ὁ Θεόφιλος, καὶ θέλων νὰ προκαταλάβῃ τὸ πνεῦμα τοῦ Ἰννοκεντίου, ἔπεμψεν αὐτῷ ἐπιστολὴν διὰ τινος τῶν ἀναγνωστῶν αὐτοῦ, ἀναγγέλλων τὴν καθαίρεσιν τοῦ Χρυσοστόμου. Ἀφοῦ δὲ ἔφθασεν ἡ εἰδήσις αὕτη εἰς Ῥώμην, ὁ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως διάκονος Εὐσέβιος ἐκεῖ διατρίβων, παρεκάλεσε τὸν Ἰννοκέντιον νὰ ἀναβάλῃ τὸ νὰ ἀποφανθῇ καὶ αὐτὸς γνώμην μέχρι οὗ πληροφορηθῇ ἀκριβέστερον περὶ τῶν γενομένων. Ὀλίγον μετὰ ταῦτα ἔφθασαν εἰς Ῥώμην τέσσαρες ἐπίσκοποι ἀποστελλόμενοι παρὰ τοῦ Χρυσοστόμου, οἵτινες παρέδωκαν τῷ Ἰννοκεντίῳ ἐπιστολὴν αὐτοῦ, δι' ἧς ἐζήτει τὴν συνδρομὴν αὐτοῦ καὶ τῶν ἐπισκόπων τῆς δύσεως μετὰ ἐτέρας ἐπιστολῆς τεσσαράκοντα ἐπισκόπων καὶ τοῦ κλήρου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, μαρτυρούντων, ὅτι ὁ Χρυσόστομος ἀδίκως καὶ χωρὶς νὰ ἀπολογηθῇ, κατεκρίθη. Ὁ Ἰννοκέντιος πεισθεὶς, ὅτι τὰ παρὰ τοῦ Θεοφίλου γενόμενα δὲν ἐγένοντο κατὰ τοὺς κανόνας καὶ τὸ δίκαιον, ἔπεμψεν ἐπιστολὰς κοινωνικὰς τῷ Χρυσοστόμῳ καὶ τοῖς κατακρίνασιν αὐτὸν, γνωματεύων, ὅτι εἶναι δίκαιον, νὰ συγκροτηθῇ σύνοδος τις ἐξ ἐπισκόπων τῆς ἀνατολῆς καὶ τῆς δύσεως, ἧς τὸ κῦρος οὐδεὶς θὰ ἠδύναντο νὰ προσβάλῃ, ἵνα δικάσῃ τὴν προκειμένην ὑπόθεσιν. Ἐπεμψε μὲν μετὰ ταῦτα ὁ Θεόφιλος εἰς Ῥώμην τὰ πρακτικὰ τῆς κατὰ τοῦ Χρυσοστόμου συνόδου, ἀλλὰ ταῦτα δὲν ἴσχυσαν νὰ μεταβάλωσι τὴν τοῦ Ἰννοκεντίου γνώμην, ὅστις διεμαρτύρετο, ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ παύσῃ τὴν πρὸς τὸν Χρυσόστομον κοινωνίαν, ἂν δὲν ἤθελε δικασθῇ ἐν νέᾳ τινὶ συνόδῳ. Ὀλίγον μετὰ ταῦτα ἔλαβεν ὁ Ἰννοκέντιος ἐπιστολὴν εἰκοσιπέντε ἐπισκόπων, ἀναγγελλόντων αὐτῷ, ὅτι ὁ Χρυσόστομος ἐξεδιώχθη ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἀπεστάλη εἰς ἔξορίαν, ὅπερ γεγονός ἐπεβεβαιώθη καὶ διὰ νέων ἐπιστολῶν, δι' ὧν ἐξετίθεντο τῷ Ἰννοκεντίῳ αἱ κατὰ τοῦ Χρυσοστόμου καὶ τῆς ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως συμβᾶσαι βιαιότητες. Ὁ Ἰννοκέντιος συγκινηθεὶς ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τούτων, ἔγραψεν παρηγορητικὰς καὶ ἐνθαρρυντικὰς ἐπιστολὰς αὐτῷ τε καὶ τῷ κλήρῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἐζήτησε νὰ ἔλθῃ εἰς ἐπικουρίαν τοῦ διωκομένου Χρυσοστόμου, δὲν ἠδυνήθη ὁμοίως

νὰ μεταβάλῃ τὴν κατ' αὐτοῦ ἀπόφασιν¹). Διότι ἔλαβε μὲν παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς δύσεως Ὀνωρίου ἐπιστολὴν πρὸς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Ἀρκαδίον ὑπὲρ τοῦ Χρυσοστόμου, δι' ἧς ἐζήτει νὰ συγκαλεσθῇ σύνοδος ἐν Θεσσαλονίκῃ, ὅπου ὁ Θεόφιλος ἔμελλε νὰ παραστῇ ὡς κατηγορούμενος, ἀπέστειλε δὲ καὶ τρεῖς ἐπισκόπους, δύο πρεσβυτέρους, καὶ δύο διακόνους, ἵνα κομίσωσι τὴν ἐπιστολὴν ταύτην καὶ ἄλλας τινὰς ἐπιστολὰς τῶν ἐπισκόπων τῆς δύσεως ὑπὲρ τοῦ Χρυσοστόμου. Ἀλλ' οἱ ἀπεσταλμένοι οὗτοι ἀφοῦ ἐφυλακίσθησαν ἐν Ἀθήναις ὑπὸ τοῦ διοικητοῦ τῆς πόλεως καὶ μόλις ἠδυνήθησαν ἔπειτα νὰ ἀποπλεύσωσιν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἅμα ἀφιχθέντες ἐκεῖσε, ὠδηγήθησαν εἰς φρούριόν τι τῆς Θράκης, ὅπου καὶ ἐκλείσθησαν. Ἐκεῖσε δ' ἐλθὼν αὐτοκρατορικός τις ἀπεσταλμένος Πατρικίος, ἐζήτησε νὰ λάβῃ παρ' αὐτῶν τὰς πρὸς τὸν αὐτοκράτορα καὶ τὰς λοιπὰς ἐπιστολὰς, ἐπειδὴ δὲ αὐτοὶ καὶ τῷ Πατρικίῳ καὶ τοῖς μετὰ ταῦτα ἀποσταλεῖσιν ἠρνήθησαν νὰ παραδώσωσι τὰς ἐπιστολὰς, ἔχοντες ἐντολὴν αὐτοπροσώπως νὰ ἐγχειρίσωσιν αὐτάς, δὲν ἐπέιθοντο δὲ κατ' οὐδένα λόγον νὰ κοινωνήσωσι τῷ ἐν τῷ μεταξὺ τὸν ἀποθανόντα Ἀρσάκιον διαδεξαμένῳ Ἀττικῷ, ἀπεπέμφθησαν ἄπρακτοι εἰς τὰ ἴδια.

Ἐν τούτοις ὁ Χρυσόστομος ἐν τῇ ἔξορίᾳ ἔπασχε δεινῶς, ἀναγκασζόμενος καθ' ἑκάστην νὰ μεταβάλλῃ τόπον διαμονῆς διότι καὶ ἐν Κουκουσσῷ δὲν ἀφέθη ἐπὶ πολὺ²). Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ μέσῳ τῶν μεγάλων τούτων κινδύνων δὲν ἔπαυσε μεριμνῶν ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀπὸ τῆς ἔξορίας ἔπεμψε πρεσβυτέρους τινὰς καὶ μοναχοὺς αὐτῷ ἀφωσιωμένους πρὸς τοὺς Γότθους καὶ Πέρσας, ἵνα κηρύξωσι παρ' αὐτοῖς τὸ εὐαγγέλιον, συγχρόνως δὲ ἐρρόντιζε καὶ περὶ τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Ἀρμενίας καὶ τῆς Φοινίκης³). Ἀλλ' οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ ἐξακολουθοῦντες καὶ ἐν τῇ ἔξορίᾳ νὰ καταδιώκωσιν αὐτὸν, ἔπεισαν τὸν αὐτοκράτορα νὰ ἀπομακρύνῃ ἔτι μᾶλλον αὐτὸν, ἀποστέλλων εἰς τὸν Πιτυοῦντα τοῦ Εὐ-

(1) Σωζομ. ἐκκλ. ἱστορ. βιβλ. γ', κεφ. 26.

(2) Ἐπιστ. 131.

(3) Ἐπιστ. 14. 123. 126. 203. 204. 206. 207. ὅτι ἐκ τῆς ἐξορίας αὐτοῦ ἐκπέμπειτο ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Πιτυοῦντα τοῦ Εὐ-

ξείνου Πόντου! Ἄλλ' αἱ πολλαὶ κακώσεις εἶχον ἤδη καταβάλλει τὸν Χρυσόστομον. Ἐν τῇ ὁδῷ ἀπέθανε τῇ 4 νοεμβρίου τοῦ 407 ἔτους μετὰ τριῶν ἐτῶν ἐξορίας, ἐν ἡλικίᾳ ἐξήκοντα ἐτῶν, μετὰ 10 ἔτη ἀπὸ τῆς ἀναγορεύσεως αὐτοῦ ὡς πατριάρχου. Οἱ κατὰ τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου ἐμπαθεῖς οὗτοι διωγμοὶ ἀποδεικνύουσι τὸν μέγαν βαθμὸν τῆς διαφθορᾶς, ἣτις ἐπεκράτει ἕκτοτε ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἰδίως μεταξὺ τοῦ κλήρου. Ὅποια διαφορὰ μεταξὺ τῶν χριστιανῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης καὶ τῶν χριστιανῶν τῶν ἀποστολικῶν χρόνων, ὧν ἡ καρδιά καὶ ἡ ψυχὴ ἦτομια¹⁾! Ὁ Χρυσόστομος ἐγένετο θῦμα τῆς πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἀγάπης αὐτοῦ, ὅπως πάντες οἱ μάρτυρες τοῦ χριστιανισμοῦ, οἱ ἀληθεῖς μιμηταὶ τοῦ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ διὰ τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ παθόντος θεοῦ διδασκάλου.

Μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ οἱ ἐπίσκοποι ἦσαν διηρημένοι, διότι οἱ μὲν ἐν τῇ δύσει μετὰ τῶν ἐν τῇ ἀνατολῇ φίλων αὐτοῦ ἐτίμων τὴν μνήμην αὐτοῦ, οἱ δὲ ἐν τῇ ἀνατολῇ ἐπικρατοῦντες φίλοι τοῦ Θεοφίλου ἐθεώρουν αὐτὸν ὡς κατακεκριμένον ἐπίσκοπον, καὶ διὰ τοῦτο δὲν εἶχον ἐγγεγραμμένον ἐν τοῖς διπτύχοις τῶν ἐκκλησιῶν αὐτῶν τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Ὁ θάνατος τοῦ Ἀρσακίου, ὁ ὀλίγον μετὰ ταῦτα συμβᾶς, ἐφάνη ὅτι ἐμελλε νὰ ἄρῃ τὸ κυριώτερον κώλυμα τὸ ἐμποδίζον τοὺς ἐπισκόπους τῆς ἀνατολῆς ἵνα τιμῆσωσι τὴν μνήμην τοῦ Χρυσοστόμου, ἀλλ' ὁ Θεόφιλος ἐξηκολούθει τὴν πρὸς τὸν Χρυσόστομον ἔχθραν αὐτοῦ καὶ μετὰ τὸν θάνατον ἐκείνου. Συνέγραψε δὲ καὶ σύγγραμμα πλῆρες ὕβρεων καὶ αἰσχροτάτων κατ' αὐτοῦ προσβολῶν, καὶ ἐκώλυσε ἐφ' ὅσον ἔζη τὸ νὰ τιμηθῇ ἡ μνήμη αὐτοῦ ἐν τῇ ἀνατολῇ. Μόλις δὲ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Θεοφίλου κατεπραῦνθη ἡ κατὰ τοῦ Χρυσοστόμου δυσμένεια τῶν ἐπισκόπων τῆς ἀνατολῆς. Ἀλέξανδρος ὁ διαδεξάμενος τὸν Πορφύριον ἐν Ἀντιοχείᾳ ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος ἐγγράψας τῷ 413 ἐν τοῖς διπτύχοις τῆς ἐκκλησίας αὐτοῦ τὸ ὄνομα τοῦ Χρυσοστόμου. Περὶ τὸ 428 ἠκολούθησε τῷ παραδείγματι αὐτοῦ ὁ Ἀττικὸς ἐπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, ὅστις ἔπεισε καὶ Κύριλλον τὸν Ἀλεξανδρείας νὰ πράξῃ τὸ αὐτό.

(1) Πραξ. δ', 32.

Τοιοιουτρόπως κατὰ μικρὸν πᾶσαι αἱ ἐκκλησίαι ἀναγνώρισαν τὴν ἀδικίαν τῶν κατὰ τοῦ Χρυσοστόμου διωγμῶν, ἐτίμησαν τὴν μνήμην αὐτοῦ καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ εἰρήνη ἀποκατέστη. Μετὰ 30 δὲ ἔτη ἀπὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ διετάγη παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ἡ ἀνακομιδὴ τῶν λειψάνων αὐτοῦ.

Τοιοῦτος ὑπῆρξεν ὁ βίος τοῦ θεοῦ Χρυσοστόμου, βίος ἀληθοῦς ἐπισκόπου. Νεώτερός τις διάσημος ἐκκλησιαστικὸς ἱστορικὸς εἶχε πλῆρες δίκαιον, εἰπὼν περὶ αὐτοῦ, ὅτι ἐν τῷ ἑαυτοῦ βίῳ παρέστησε κατὰ τὸ τῷ ἀνθρώπῳ δυνατόν τὸ ἰδεῖν τῆς ἱερωσύνης¹⁾. Ἀγνότερον ἱεράρχην καὶ ὑπὸ εἰλικρινεστέρας πρὸς τὴν ἐκκλησίαν ἀγάπης ἐμπνεόμενον καὶ μετὰ πλείονος ζήλου ὑπὲρ τῶν ἐπισκοπικῶν αὐτοῦ καθηκόντων ἐργασθέντα δὲν δύναται νὰ δεῖξῃ ἡ ἐκκλησία οὔτε ἐν τῇ ἀρχαιότητι, οὔτε, πολὺ ἤττον, κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους. Ὁ χριστιανικὸς χαρακτήρ αὐτοῦ μαρτυρεῖ εἴπερ καὶ ἄλλου τινὸς τὴν μεγάλην ἠθικὴν δύναμιν τοῦ χριστιανισμοῦ ἐπὶ τῶν ἀληθῶν ὁπαδῶν αὐτοῦ. Ὁ Χρυσόστομος ἴσταται ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ὡς τὸ μᾶλλον ἀξιομίμητον παράδειγμα τελείου ἐκκλησιαστικοῦ λειτουργοῦ.

Τὰ συγγράμματα τοῦ ἀγίου Χρυσοστόμου εἶναι τὰ πλεῖστα πάντων τῶν Ἑλλήνων πατέρων μετὰ τὸν Ὠριγένη ὑπῆρξεν ὁ πολυγραφώτατος πάντων. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἔργων αὐτοῦ ἦτο τοσοῦτον μέγας, ὥστε οἱ ἀρχαῖοι ἠδυνάτουσαν νὰ δώσωσι κατάλογον αὐτόν. Ὁ Ἰσίδωρος καὶ ὁ Σουΐδας ἐθεώρουν τὴν ἀρίθμησιν ταύτην ὡς ἀδύνατον, ὁ δὲ ἐκκλησιαστικὸς ἱστορικὸς Νικηφόρος Κάλλιστος, ἐπαναλαμβάνων γνώμην ἀρχαιοτέραν, βεβαιοῖ, ὅτι εἶχε συγγράψῃ πλείονα τῶν χιλίων συγγραμμάτων! Ὁ δὲ Σουΐδας καὶ ὁ Κασσιόδωρος μαρτυροῦσιν, ὅτι εἶχε συντάξῃ ἐρμηνείας εἰς ἅπασαν τὴν ἁγίαν Γραφήν. Αἱ μαρτυρίαι αὗται δεικνύουσιν ὅτι ὅσον μέγας καὶ ἂν ἦναι ὁ ἀριθμὸς τῶν νῦν σωζομένων ἔργων τοῦ Χρυσοστόμου εἶναι πάντοτε μικρότερος τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ὕσα συνέγραψε²⁾. Κατὰ τὴν ἔκδοσιν τῆς Βενετίας

(1) Hase Kirchengeschichte ἔκδ. 9. σελ. 135.

(2) Αἱ κυριώτεραι ἐκδόσεις τῶν ἁπάντων τοῦ Χρυσοστόμου εἶναι αἱ

ἀποτελοῦσι τὰ ἔργα τοῦ Χρυσοστόμου 13 τόμους in fol., ὁμοίως καὶ κατὰ τὴν ἐκδοσιν τοῦ Migne εἰς μέγα 8^{ον}.

Τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν συγγραμμάτων τούτων εἶναι ἐξηγήσεις εἰς τὴν ἀγίαν Γραφήν, ἐκτεινόμεναι εἰς τὰ πλεῖστα αὐτῆς βιβλία. Εἶναι δὲ αἱ ἐξηγήσεις αὗται συντεταγμέναι ἐν εἴδει ὁμιλιῶν, περιέχουσαι ἐν μὲν πρώτῳ μέρει ἐπιμελεστάτην τῶν λέξεων καὶ τῶν ἐννοιῶν τοῦ κειμένου ἐξήγησιν, ἐν δὲ δευτέρῳ μέρει πρακτικὰς καὶ ἠθικὰς παρατηρήσεις καὶ παραινέσεις. Ἐκ τῶν εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην ἐρμεινείων ἐπληρέθησαν ἐν ἀρχαιοτέροις καὶ νεωτέροις χρόνοις ἰδίως αἱ 27 ὁμιλίαι καὶ οἱ 9 λόγοι εἰς τὴν Γένεσιν, ἔπειτα αἱ ἐρμεινείαι τῶν ψαλμῶν (3—12, 41 — 49 καὶ 108—150), οἱ 5 λόγοι περὶ Ἄννης καὶ αἱ 3 ὁμιλίαι περὶ Δαυὶδ καὶ Σαοὺλ, καὶ ἡ ἐξήγησις εἰς τὸν προφήτην Ἡσαΐαν. Τούναντίον ἀμφιβάλλεται ἡ γνησιότης καὶ ἡ ἀκεραιότης τῆς ἐρμεινείας εἰς τὸν Δανιήλ. Ἐκ δὲ τῶν εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην ἐρμεινείων ἐκτιμῶνται ἰδίως αἱ ὁμιλίαι εἰς τὸν Ματθαῖον. Πολύτιμοι εἶναι καὶ αἱ ὁμιλίαι εἰς πάσας τὰς ἐπιστολάς τοῦ Παύλου, διότι ὁ Χρυσόστομος ἐμελέτησε μετὰ ἰδιαζούσης ἀγάπης τὸν ἀπόστολον τοῦτον, ὅπερ μαρτυρεῖ αὐτὸς οὗτος ἐν ἀρχῇ τῆς εἰς τὴν πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολῆν ἐρμεινείας αὐτοῦ. Ἐν τῇ ἐρμεινείᾳ τῶν Εὐαγγελίων, λέγει ὁ Δουπῖνος¹, ἐξηγεῖ τὴν ἐννοιαν τοῦ Εὐαγγελίου, σταθμίζων πάσας τὰς λέξεις καὶ ἀνευρίσκων ἐν χωρίοις κατὰ τὸ φαινόμενον ἀπλουστάτοις ἀπειρίαν ὑψηλῶν καὶ ὠφελίμων διδασκαλιῶν, εἰς ἃς οὐδεὶς ἠθελε δώσει προσοχήν, εἰμὴ αὐτὸς παρετήρει τοῦτο. Ἐμμένει δὲ πάντοτε εἰς τὴν γραμ-

ἐπόμεναι. Opera Omnia gz. ed. Savilius. Etouae 1612 8 T. fol. Ἐπειτα gr. et cat. edd. fronto et Morellus. Par. 1609—33 12^ο Τομ. fol, recus. Par. 1636. 12. Τόμ. Καλλίτεροι εἶναι αἱ ἐκδόσεις τοῦ Montfaucon gr. et cat. Par. 1718—38. 13 T. fol. καὶ ἡ τῆς Βενετίας 1734 13. T. Τελευταία εἶναι ἡ τοῦ Migne ἐν Παρισίοις 1839 13 T. (Ser. gr. T. 47—64). Ἀπὸ τοῦ 1873 ἤρξαντο καὶ ἐν Ἀθήναις νὰ ἐκδίδωνται τὰ ἅπαντα τοῦ Χρυσοστόμου. Μέχρι τοῦδε ἐράνησαν τόμοι 2.

(1) σελ. 55. 56. 58.

ματικὴν ἐννοιαν, ἐκλέγων ἐκ πασῶν τῶν δυνατῶν ἐξηγήσεων οὐχὶ τὰς εὐχερεστέρας, ἀλλὰ τὰς πιθανωτέρας καὶ ἀπλουστέρας. Ἀκολουθῶν δὲ τὰς ἐρμηνευτικὰς ἀρχὰς τῶν θεολόγων τῆς Ἀντιοχείας, δὲν ἐπιζητεῖ ἐννοίας ἀλληγορικὰς καὶ τυπικὰς, ὅπως οἱ Ἀλεξανδρινοὶ, οὐδὲ ἐπισωρεύει χωρία τῆς Γραφῆς ἀσχέτου ἐννοίας, ὅπως εἰθίζετο τότε, ἵνα ὑποστηρίξῃ τὰς δοξασίας αὐτοῦ, ἀρκούμενος διὰ τῆς ἐρμηνείας αὐτοῦ νὰ ποιῇ ὠφελίμους καὶ σαφεῖς παρατηρήσεις. Ἐν δὲ ταῖς ἐπιστολαῖς τοῦ ἀποστόλου Παύλου ἐξηγεῖ σαφῶς πάντα τὰ μέρη, καὶ τὰ δυσκολώτατα αὐτῶν, τὰ τὸν προορισμὸν καὶ τὴν χάριν ἀφορῶντα, ἀφαιρῶν ἀπ' αὐτῶν πᾶν, ὅ,τι δύνανται νὰ ἔχωσι φοβερόν. Πανταχοῦ παριστῶν τὸν Θεὸν ὡς πανάγαθον καὶ εὐσπλαγχνον, ὅστις θέλει νὰ σώσῃ πάντας ἀνθρώπους, προσφέρων πάντα τὰ πρὸς σωτηρίαν αὐτῶν ἀναγκαῖα μέσα, προτρέπει τοὺς ἀνθρώπους νὰ ἀνταποκριθῶσιν εἰς τὴν κλησιν ταύτην τοῦ Θεοῦ, διδάσκων αὐτοὺς συνάμα, ὅτι ἔπρεπε νὰ ἐννοήσωσιν, ὅτι αὐτοῖς ἀπόκειται νὰ σώσωσιν ἑαυτοὺς, καὶ ὅτι ὅσοι κατακρίνονται παρὰ τοῦ Θεοῦ, κατακρίνουσι πρῶτοι αὐτοὶ ἑαυτοὺς διὰ τῶν ἑαυτῶν πράξεων. Τοιοῦτοτρόπως καὶ ἐν τοῖς χωρίοις ἐκείνοις τοῦ Παύλου, ἅτινα φαίνονται τὰ μᾶλλον ἀνιγματοῦδη καὶ φοβερά, εὗρισκε τὰς μᾶλλον παρηγόρους ἐννοίας. Δὲν εἶναι δὲ βεβιασμένη ἡ ἐξήγησις, ἣν δίδει εἰς τὰ δυσνόητα ταῦτα χωρία, τούναντίον ἀπλουστάτη καὶ φυσικωτάτη, ἀναντιρρήτως δὲ ὠφελιμωτάτη, ἐξ ἧς δύνανται νὰ οἰκοδομῶνται οἱ πιστοὶ, καὶ ἡ καταλληλοτάτη, ἵνα κηρύττηται τῷ λαῷ, ὅστις ὠφελεῖται μεγάλως ἐκ διδασκῶν πρακτικῶν, ἐνῶ οὐδὲν κέρδος καρποῦται ἐκ τῶν κενῶν θεωριῶν καὶ συζητήσεων περὶ τῶν αἰωνίων βουλῶν τοῦ ὑψίστου, τῶν παντάπασι μὴ συσχετιζομένων πρὸς τὸν πρακτικὸν βίον, εἰς ἃς ἄλλοι τοῦ Παύλου ἐρμηνευταὶ περιέπεσαν. Αἱ δὲ προτροπαὶ καὶ παραινέσεις αἱ ὡς ἐπίλογος πασῶν τῶν ἐρμηνευτικῶν τούτων εἰς τὰς Γραφὰς ὁμιλιῶν τοῦ Χρυσοστόμου χρησιμεύουσαι πραγματεύονται συνήθως περὶ ἀντικειμένου τινὸς τῆς ἠθικῆς, περὶ μετανοίας, κατὰ φιλοχρηματίας, περὶ συγχωρήσεως τῶν ἐχθρῶν, περὶ ταπεινοφροσύνης, περὶ μελέτης τῆς Γραφῆς καὶ τοῦ νόμου τοῦ Θεοῦ, περὶ τῆς πρὸς τὸν

πλησίον ἀγάπης, περὶ ἐλεημοσύνης καὶ φιλοξενίας, καὶ περὶ πολλῶν ἄλλων ὁμοίων ἀντικειμένων, ἅτινα ἐρευνᾷ διὰ συλλογισμῶν τοσοῦτων ἀπλῶν, ἰσχυρῶν καὶ πειστικῶν, ὥστε δύναται τις νὰ εἴπῃ, ὅτι δὲν ὑπάρχουσι λόγοι ἐκ τῶν ἀρχαίων καταλληλότεροι, ἵνα ἐμπνεύσωσι τὰ αἰσθήματα ταῦτα τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς εὐσεβείας. Ὁ Χρυσόστομος δὲν εὐχαριστεῖται, ὅπως οἱ πλεῖστοι τῶν ἐρμηνευτῶν τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ, νὰ πραγματευῆται περὶ θεμάτων τῶν σχολῶν, ἅτινα ἀπασχολοῦσι καὶ ἠδύνουσι τὸ πνεῦμα, χωρὶς παντάπασιν νὰ συγκινῶσι καὶ διορθῶσι τὴν καρδίαν. Εἰσδύει δὲ εἰς τὸ βάθος τῶν ἀντικειμένων, καὶ εἰσχωρεῖ εἰς τὰς ἐσωτάτας τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας πτυχάς. Ὅταν πρόκηται περὶ ἀμαρτήματός τινος, μὴ ἀρκούμενος εἰς τὸ ὅτι ἀνακαλύπτει καὶ περιγράφει αὐτὸ, καθιστᾷ αὐτὸ μισητὸν καὶ φοβερόν· ἀναπτύσσει δὲ τὰ ἰσχυρότερα ἐλατήρια, ἵνα ἀποτρέψῃ τοὺς χριστιανούς ἀπ' αὐτοῦ, καὶ δίδει τὰς καταλληλοτέρας συμβουλὰς ἵνα διορθῶσιν αὐτοὺς καὶ διδάξῃ νὰ ἀσκῶσι τὴν ἀρετὴν. Δὲν ὑπερβάλλει δὲ, μὴ ὦν μήτε ἄγαν ἐπεικῆς, μήτε ἄγαν αὐστηρὸς, μήτε ἄγαν φιλόφρων, μήτε ἄγαν δηκτικὸς. Ἐν ὀλίγοις αἱ παραινέσεις αὐτοῦ εἶναι πρότυπον κηρύγματος, ὁποῖον πρέπει νὰ γίνηται πρὸς τὸν λαόν.

Ἄλλο εἶδος συγγραμμάτων αὐτοῦ ἔχομεν τοὺς ἐκκλησιαστικούς αὐτοῦ λόγους περὶ διαφόρων ἀντικειμένων. Οἱ λόγοι οὗτοι εἶναι ἢ δογματικοί, ἢ εἰς ἐορτάς καὶ εἰς τὴν μνήμην μαρτύρων, ἢ ἠθικοί. Δογματικοῦ πολεμικοῦ περιεχομένου εἶναι 12 λόγοι κατὰ ἀνομοίων, ὧν τὸ μεγαλύτερον μέρος εἶπεν ὡς πρεσβύτερος ἐν Ἀντιοχείᾳ, 8 ὁμιλίαι κατὰ Ἰουδαίων ἐπίσης ἐκ τῆς ἐποχῆς τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ ἐνεργείας αὐτοῦ, λόγοι περὶ ἀναστάσεως, οἱ 21 λόγοι περὶ τῶν ἀνδριάντων, διότι οὗτοι ἐκτὸς τῶν ἠθικῶν παραινέσεων περιέχουσι καὶ πολλὰς δογματικὰς ἀναπτύξεις, καὶ δύο λόγοι πρὸς τοὺς μέλλοντας φωτίζεσθαι. Λόγοι εἰς ἐορτάς εἶναι οἱ εἰς τὴν Γένεσιν, εἰς τὰ ἐπιφάνια, περὶ τῆς προδοσίας τοῦ Ἰούδα, περὶ σταυρώσεως 2, εἰς τὴν ἀνάστασιν, εἰς τὴν ἀνάληψιν, εἰς τὸν Παῦλον 7, εἰς Ἰώβ, Ἐλεάζαρ, Μακκαβαίους, εἰς τοὺς μάρτυρας 3, εἰς Ἰουλιανόν, Βαρλαάμ, Ἰουβέν-

τιον καὶ Μάξιμον, εἰς Ἰγνάτιον, Βαβύλαν καὶ ἄλλους. Ἄλλοι τέλος λόγοι ἔχουσιν ὡς ὑπόθεσιν ἀρετὴν τινὰ ἢ κακίαν, συνιστῶντες τὰς ἀρετάς καὶ ἀποτρέποντες ἀπὸ τῶν ἀμαρτημάτων.

Ἐκτὸς δὲ τῶν ἐξηγητικῶν ὁμιλιῶν καὶ τῶν λόγων τούτων κατέλιπεν ὁ Χρυσόστομος καὶ διαφόρους ἠθικὰς πραγματείας. Ἐκ τούτων εἶναι γνωστόταται καὶ λίαν διαδεδομέναί αἱ περὶ Ἰερωσύνης (βιβλ. 6), ἐν αἷς ἐκτίθεται ἡ ἀξία τῆς ἱερωσύνης, ἀλλὰ καὶ ἡ μετ' αὐτῆς συνδεομένη εὐθύνη καὶ τὰ ἀναγκαῖα προσόντα τοῦ ἀναδεχομένου αὐτῆς. Ὁ ἱερεὺς κατὰ τὸν Χρυσόστομον πρέπει νὰ ὑπερέχη τοῦ λαοῦ κατὰ τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν παιδείαν. Τὰ φῶτα εἶναι ἀναγκαῖα αὐτῷ, διότι ὀφείλει νὰ δύναται πάσης τάξεως ἀνθρώπους νὰ διδάσκῃ ἀναλόγως τῆς ἀναπτύξεως αὐτῶν. Τί ὠφελεῖ, λέγει, ἐὰν ἀγωνίζηται καλῶς πρὸς τοὺς ἐθνικούς, νικῶσιν ὅμως αὐτὸν οἱ Ἰουδαῖοι, ἢ ἀμφοτέρους μὲν τούτους νικᾷ ἡττᾶται ὅμως ὑπὸ τῶν Μανιχαίων; Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ κηκτῆται δύναμιν λόγου· καθ' ὅσον ὁ λόγος ἐδόθη τῆς ἱερεῦσι ἀντὶ φαρμάκων, ἀντὶ πυρὸς καὶ σιδήρου. Ὅταν δὲν κατορθοῖ τοῦτο, οὐδὲν ἰσχύει. Δὲν πρέπει δὲ νὰ ἀποβλέπη εἰς τὰς ἐπευφημίας τοῦ ὄχλου. Ὅποιαν δύναμιν θὰ εἶχεν ἡ ἐκκλησία ἡμῶν καὶ ὁπόσον ὠφέλιμος εἰς τὴν ἠθικὴν τοῦ λαοῦ θὰ ἦτο ἡ ἐπιρροή τοῦ κλήρου ἡμῶν, ἐὰν καὶ σήμερον ἦτο ὁ κλῆρος ὁποῖον θέλει αὐτὸν ὁ ἱερεὺς οὗτος πατὴρ καὶ ὁποῖον περιγράφει τὸν ἱερέα ἐν τοῖς περὶ ἱερωσύνης τούτοις λόγοις αὐτοῦ! Μετὰ τὰς πρὸς Τιμόθεον καὶ Τίτον ποιμαντορικὰς ἐπιστολάς τοῦ Παύλου τοὺς λόγους τούτους ἔπρεπε πᾶς κληρικὸς νὰ φέρῃ μεθ' ἑαυτοῦ ὡς ἐγκόλπιον ἢ μᾶλλον νὰ ἔχη κατὰ νοῦν πάντοτε, ἵνα φανῇ ἄξιος τοῦ ὑψηλοῦ ἑαυτοῦ προορισμοῦ¹.

Παρὰ τοῦ Χρυσοστόμου ἔχομεν καὶ τινὰ ἀσκητικὰ συγγράμματα περὶ τοῦ μοναχικοῦ βίου, οἷον λόγον παραινετικόν πρὸς Θεόδωρον ἐκπεσόντα· πρὸς τοὺς πολεμοῦντας τὸν μοναχικὸν βίον· περὶ κατανύξεως· πρὸς Σταγείριον μοναχὸν περὶ παρθενίας·

(1) Τοὺς λόγους τούτους καλῶς ποιῶν ἤρξατο ἐκδίδων παρ' ἡμῖν μετὰ κριτικῶν διορθώσεων καὶ παρατηρήσεων ὁ ἡμέτερος λόγιος κληρικὸς Δωρόθεος Εὐελπίδης, προτάξας τοῦ πρώτου μέρους καὶ ἀξιόλογον εἰσαγωγὴν περὶ τοῦ βίου τοῦ Χρυσοστόμου.

πρὸς τοὺς ἔχοντας συνεισάκτους¹ περὶ τοῦ τὰς κανονικὰς μὴ συνοικεῖν ἀνδράσιν. Ἐν τοῖς συγγράμμασι τούτοις ὁ Χρυσόστομος θαυμάζει μεθ' ἀπάσης τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ τὸν μοναχικὸν βίον, μὴ εὐρίσκων λόγους ἀρκοῦντας ἵνα ἐξυμνήσῃ αὐτόν. Ἄλλ' ὅμως τοῦ μοναχοῦ προτιμᾷ τὸν ἐν τῷ κόσμῳ ἐνεργοῦντα λειτουργὸν τῆς ἐκκλησίας, διότι ὅστις ἐντὸς τοῦ λιμένος, καθὼς λέγει πῶς τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ, κάθηται ἐπὶ τοῦ πηδαλίου, δὲν δύναται νὰ δείξῃ τὴν αὐτοῦ τέχνην² ὅστις τούναντίον ἐν τῷ πελάγει καὶ ἐν τῇ τρικυμίᾳ δύναται νὰ σώσῃ τὸ πλοῖον πρέπει παρὰ πάντων νὰ ἀναγνωρισθῇ ὡς ἄριστος πηδαλιούχος. Πρὸς τούτοις ἐξυμνεῖ μὲν τὴν παρθενίαν, ἀλλ' ἀντιτιθέμενος πρὸς τοὺς περιφρονοῦντας τὸν γάμον, τιμᾷ αὐτόν ὡς θέλημα τοῦ δημιουργοῦ³). Ὁ Χρυσόστομος ἐνόμιζεν, ὅτι ἐκτὸς τοῦ γάμου δὲν πρέπει νὰ ὑπάρχῃ οὐδεμία διαφορὰ μετὰ τοῦ μοναχοῦ καὶ τοῦ ἐν τῷ κόσμῳ ζῶντος. Πάντα τὰ λοιπὰ χριστιανικὰ καθήκοντα εἶναι ὑπόχρεως καὶ ἐν τῷ κόσμῳ χριστιανὸς νὰ πράττῃ. Ὁ Χριστός, λέγει,²) δὲν κηρύττει τὴν ἐπὶ τοῦ ὄρους ὁμιλίαν μόνοις τοῖς μοναχοῖς. Ζῆθι ἐναρέτως ἐν τῷ γάμῳ, καὶ θέλεις εἶναι ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν.

Ὁ Χρυσόστομος συνέγραψε τέλος καὶ ἐπιστολάς, ἐξ ὧν ἔχομεν 243 χρησιμωτάτας διὰ τὸν βίον αὐτοῦ καὶ τὴν σύγχρονον ἱστορίαν τῆς ἐκκλησίας. Ὁ Φώτιος ἐπαινεῖ μεγάλως αὐτάς³).

Ταῦτα εἶναι τὰ συγγράμματα τοῦ Χρυσοστόμου.

Ἡ ἔξοχος ῥητορικὴ δεινότης τοῦ Χρυσοστόμου εἶναι πασίγνωστος, ἀνεγνωρίζετο δὲ ἤδη ὑπὸ τῶν συγχρόνων αὐτοῦ. Ὁ Σωζόμενος τὴν κρίσιν τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ ἐκφράζων, παρατηρεῖ ὅτι ὑπερέβαλε πάντας τοὺς κατ' αὐτόν ῥήτορας. Ὁ Χρυσόστομος εἶχε σπανίαν φυσικὴν περὶ τὸ λέγειν εὐχέρειαν, ἣν ἴδομεν ὅτι ἐθαύμασεν ἡδὴ ὁ Διβάνιος, ὅτε παρ' αὐτῷ ἐπαιδεύετο τὴν ῥητορικὴν. Ἡ δύνατο δὲ εὐκόλως ἐκ τοῦ προχείρου νὰ λαλῇ, ἂν καὶ συνήθως

(1) Ἐν τῷ περὶ παρθενίας λόγῳ.

(2) Ὁμιλ. VII εἰς Ἐβρ. 4.

(3) Μυριοβ. 86. Περὶ τῶν νόθων καὶ τῷ Χρυσοστόμῳ ἐσφαλμένως ἀποκλιθεμένων ὁμιλιῶν πρὸς. Du Pin 80—83.

παρεσκευάζε μετὰ πολλῆς ἐπιμελείας τοὺς λόγους αὐτοῦ, συνίστα δὲ τὴν προπαρασκευὴν ταύτην καὶ τοῖς ἄλλοις¹). Ὅσακις ἡ στιγμή ἐπέβαλεν αὐτῷ νὰ λαλήσῃ, ἔρρεεν ὁ λόγος αὐτοῦ ὡς χεῖμαρρος. Οὕτως ποτὲ εἰς τὴν ἐκκλησίαν μεταβαίνων καὶ πληθὺν πασχόντων καὶ ἐπαιτούντων συναντήσας, ἐξελέξατο ὡς θέμα τῆς ὁμιλίας αὐτοῦ τὸ περὶ περιθάλψεως τῶν ἐνδεῶν. Ἄλλοτε δὲ πάλιν ἐπειδὴ ἐν καιρῷ τῆς ὁμιλίας αὐτοῦ οἱ ἀκροαταὶ ἐστρεψάν τὴν προσοχὴν αὐτῶν πρὸς τὸν τὰς λυχνίας ἀπτοντα, δὲν ἐδυσκολεύθη, στρέφων τὸν λόγον, νὰ ἐπιπλήξῃ διὰ μακρῶν τὴν ἐπιπολαιότητα καὶ ἀπροσεξίαν ταύτην τῶν ἀκροατῶν αὐτοῦ. Ἡ παρουσία αὕτη τοῦ πνεύματος καὶ περὶ τὸ λέγειν εὐχέρεια ἢ τὸν ἐκ γενετῆς ῥήτορα ἐλέγχουσα, ἦτο αὐτῷ λίαν χρήσιμος, διότι εἶθιζε νὰ ὁμιλῇ λίαν συχνάκις, ἐνίοτε πολλὰς ἡμέρας κατὰ σειράν, ἰδίως ἐν καιρῷ τῶν νηστειῶν. Ὁ Χρυσόστομος, λέγει ὁ Δουπῖνος²), εἶναι εἰς τῶν εὐγλωττοτέρων χριστιανῶν ῥητόρων, ἡ δὲ εὐγλωττία αὐτοῦ εἶναι κατὰ τοσοῦτον μᾶλλον ἀξία τιμῆς, καθ' ὅσον εἶναι ἄνευ προσποιήσεως καὶ ἀφελῆς. Εἶναι δὲ κάτοχος μεγάλου πλούτου λέξεων. Ἄν καὶ δὲν ἐπιζητεῖ ἀκριβῶς, ὅπως ὁ Ναζιανζηνὸς Γρηγόριος καὶ ὁ Βασίλειος, τὴν ἀττικὴν καθαρότητα, οὐχ ἦττον τὸ ὕψος αὐτοῦ ἔχει πολὺ τὸ ὕψος καὶ τὸ μεγαλοπρεπές. Ἡ φράσις αὐτοῦ εἶναι καθαρὰ καὶ πλήρης χάριτος, ὁ δὲ λόγος αὐτοῦ εἶναι κεκοσμημένος διὰ θαυμασίας ποικιλίας ἐννοιῶν καὶ σχημάτων. Τὴν ὑπόθεσιν ἀναπτύσσει κατὰ διαφορωτάτους τρόπους³ εἶναι εὐρυῆς εἰς τὸ εὐρίσκειν ὁμοιοτήτας καὶ γόνιμος ἐν παραδείγμασι καὶ συγκρίσεσιν⁴ ἡ εὐγλωττία αὐτοῦ εἶναι δημοτικὴ καὶ καταλληλοτάτη πρὸς τὸ κήρυγμα. Τὸ ὕψος αὐτοῦ εἶναι φυσικόν, εὐκόλον, σοβαρὸν, ἀποφεῦγον ἐπίσης καὶ τὸ ἀπέριττον καὶ τὸ ἄγαν τεχνικόν, μὴ ὄν μήτε ἄγαν ἀπλοῦν, μήτε ἄγαν κομψόν. Μεταχειρίζεται μὲν πάντα τὰ σχήματα, ὧν ποιοῦνται χρῆσιν οἱ καλοὶ ῥήτορες, ἀλλὰ δὲν ἐπιζητεῖ ψευδεῖς ἐπιδείξεις, καθὼς ἀποφεύγει δι' ἀστεϊσμῶν ἢ σκωμμάτων νὰ διασκεδάσῃ τοὺς

(1) Περὶ ἱερωσύνης λόγ. ε.

(2) 127.

ἀκροατὰς αὐτοῦ. Ἡ ὑπόθεσις τοῦ λόγου αὐτοῦ εἶναι πάντοτε εὐγενής. Ὁμιλεῖ δὲ ὡς ποιμὴν ἢ πατὴρ, ἀποτείνων τὸν λόγον πρὸς τὸν λαὸν μετ' ἀγάπης ἀξίας ἀγίου ἐπισκόπου. Διδάσκει δὲ τὰς ἀληθείας τοῦ χριστιανισμοῦ μετὰ θαυμαστῆς σαφηνείας καὶ πείθει διὰ τῆς δυνάμεως τῶν συλλογισμῶν αὐτοῦ τοὺς ἀναγνώστας, ἐνῶ διὰ τῆς ἀξιοθαυμάστου τέχνης καὶ τῆς καλῆς διαθέσεως τοῦ λόγου τέρπει αὐτούς. Αἱ παραινέσεις καὶ ὁδηγίαι αὐτοῦ εἶναι ὀρθαί· αἱ περιγραφαὶ καὶ διηγήσεις τερπναί· ὁ ῥοῦς τοῦ λόγου τοσοῦτον ἠδὺς καὶ θελκτικὸς, ὥστε εὐαρέστως τις πείθεται. Οἱ λόγοι αὐτοῦ ὅσον μακροὶ καὶ ἂν ἦναι, δὲν καταπονοῦσί ποτε τὸν ἀναγνώστην εὐρίσκοντα πάντοτε νέα κάλλη, τὰ ὁποῖα ἠδύνουσι τὸ πνεῦμα αὐτοῦ. Δὲν ἔχει δὲ οὔτε ψευδῆ τινα λαμπρότητα, οὔτε ἀνωφελῆ σχήματα· διότι ὁ μόνος σκοπὸς αὐτοῦ εἶναι νὰ προσελκύσῃ τοὺς ἀκροατὰς αὐτοῦ ἢ νὰ διδάξῃ τὰς αὐτοῖς ἀναγκαίας ἀληθείας. Διὰ τοῦτο ἀποφεύγει πᾶν ὅ,τι εἶναι μᾶλλον εὐφυὲς ἢ ὠφέλιμον· δὲν ἀναλαμβάνει δὲ νὰ λύσῃ δυσχερῆ ζητήματα, μηδὲ νὰ ἀνεύρῃ μυστικὰς ἢ ἀλληγορικὰς ἐννοίας, ἵνα ἐπιδείξῃ πνεῦμα καὶ εὐγλωττίαν. Δὲν ζητεῖ νὰ εἰσδύσῃ εἰς μυστήρια, ἀρκούμενος νὰ διδάσκῃ ἀληθείας ψηλαφητὰς καὶ καθαρὰς, ἅς δὲν πρέπει νὰ ἀγνοῆ τις. Ἰδίως ἐμμένει εἰς τὰ ἀντικείμενα τῆς ἠθικῆς. Περὶ οἰουδήποτε δὲ πράγματος καὶ ἂν πραγματεύηται, ὀμιλεῖ τοσοῦτον ἐπιτυχῶς, ὥστε ἀνακαλύπτει τις ἐν αὐτῷ εὐρεῖαν παιδείαν.

Οἱ πλεῖστοι ἐκ τῶν νεωτέρων ἐκκλησιαστικῶν ῥητόρων, οὐ μόνον Ἕλληνες, ἀλλὰ καὶ ξένοι, ἐμορφώθησαν ἐν τῇ μελέτῃ τοῦ Χρυσοστόμου. Εἰς αὐτὴν δ' ὀφείλουσι κατὰ μέγα μέρος οἱ τρεῖς μεγάλοι τῆς Γαλλίας ἐκκλησιαστικοὶ ῥήτορες Βοσσουέτος, Μασιλῶν καὶ Βουρδαλοῦ, τὴν ῥητορικὴν αὐτῶν δεινότητα. Ἰδίως ἠκολούθησεν τοῖς ἴχνεσιν αὐτοῦ ὁ Μασιλῶν, μετὰ τοῦ ὁποίου κατὰ τὴν παρατήρησιν γάλλου σοφοῦ¹⁾ ἡ ῥητορικὴ τοῦ ἄμβωνος ἐν τῇ δύσει εἰςῆλθεν εἰς νέαν φάσιν, ἀποβάσα φιλοσοφικῆ, χωρὶς νὰ παύσῃ οὔσα θρησκευτικῆ. Καὶ οἱ λόγοι τοῦ Χρυσοστόμου, καθὼς

(1) Demojot, Histoire de la littérature française 6 ed. Paris 1864, σελ. 463.

καὶ οἱ τοῦ Μασιλῶνος, στηρίζονται ἐπὶ ψυχολογικῶν ἐρευνῶν· ἀμφότεροι εἶναι μᾶλλον ἠθολόγοι ἢ δογματικοί, ἀποδεικνύοντες ὅτι ἐμελέτησαν τοσοῦτον ἀκριβῶς τὴν ἀνθρωπίνην καρδίαν, ὅσον καὶ τὰς Γραφάς· διότι ἄλλως δὲν ἦτο δυνατόν νὰ περιγράψωσι τὰ ἀνθρώπινα πάθη μετὰ τῆς ζωηρότητος ἐκείνης καὶ ἀκριβείας, ἧτις ἐκπλήττει τὸν ἀναγκώστην.

Συμπληροῦντες τὴν περὶ Χρυσοστόμου ταύτην μελέτην ἡμῶν παραθέτομεν ἐνταῦθα τὴν περὶ αὐτοῦ ὡς ἐκκλησιαστικοῦ ἐξηγητοῦ καὶ ῥήτορος κρίσιν διασήμου νεωτέρου θεολόγου¹⁾. Μέχρι τῆς σήμερον διὰ τοῦτο τιμᾶται ὁ Χρυσόστομος μεγάλως ὡς ἐξηγητῆς τῆς Γραφῆς, διότι σπουδάζει δι' αὐστηρᾶς, εἰς τὰς λέξεις μενούσης ἐξηγήσεως νὰ ἀνεύρῃ τὴν κυρίαν καὶ ἀληθῆ ἐννοίαν τῆς Γραφῆς, ὧν κεκρυγμένος ἐχθρὸς πάντων τῶν ἀλληγορικῶν παιγνίων, καὶ μὴ θέλων νὰ εἰσάγῃ εἰς τὸ κείμενον ἰδίας σκέψεις. Ἄν ποτε δὲ ἀποτυγχάνῃ, τοῦλάχιστον τὸ σφάλμα δὲν ἐνέκειτο ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς ἐξηγήσεως, ἧτις ἦτο ὑγιής. Ἄλλ' ὁ Χρυσόστομος δὲν ἦτο μόνον ἐξηγητῆς τῆς Γραφῆς· ἦτο συγχρόνως καὶ ῥήτωρ, γινώσκων οὐ μόνον νὰ εὐρίσκῃ τὴν ἐννοίαν τῆς Γραφῆς καὶ νὰ ἀναπτύσσῃ αὐτὴν, ἀλλὰ καὶ νὰ μεταδίδῃ ἄλλοις τὸ εὑρεθὲν, ἐκ τῆς Γραφῆς μεταβιβάζων αὐτὸ εἰς τὰς καρδίας τῶν ἀκροατῶν αὐτοῦ. Ἐννοεῖ δὲ τὸν ἐν τῇ Γραφῇ ἐγκείμενον λόγον πάντοτε ἐκ νέου νὰ διατυποῖ καὶ νὰ μεθαρμόζῃ πρὸς τὰς σχέσεις τοῦ παρόντος. Καὶ τοῦτο δὴ εἶναι τὸ ἔργον τῆς ἀπ' ἄμβωνος ὀμιλίας, νὰ μὴ ἐρμηνεύῃ μόνον τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ νὰ κηρύττῃ καὶ μεταδίδῃ ὡς ζῶντα λόγον, ἐξακολουθοῦντα νὰ ἐνεργῇ καὶ θερμαίνῃ τὰς καρδίας. Παρὰ τοῦ ἱεροκέρυκος ἀπαιτοῦμεν οὐ μόνον νὰ διδάσκῃ ἡμᾶς περὶ τῆς ὁδοῦ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ ὁδηγῇ ἡμᾶς εἰς τὴν ὁδὸν ταύτην, νὰ ἐξασκῇ ἐφ' ἡμᾶς δύναμιν, νὰ συγκινῇ καὶ μεταδίδῃ ἡμῖν μέρος τῆς θρησκευτικῆς αὐτοῦ ζωῆς, ἧς προῖον εἶναι ὁ λόγος αὐτοῦ. Ἐνταῦθα λοιπὸν ἐνέκειτο ἡ μεγάλη ἰκανότης τοῦ Χρυσοστόμου, ὅτι ἐν αὐτῷ ἠνοῦντο ἀμφότερα, τὸ χάρισμα τοῦ ἐξηγητοῦ τῆς Γραφῆς καὶ τὸ τοῦ ῥήτορος. Καὶ ὁ συνδυασμὸς οὗτος ἐξηγεῖται

(1) Hagenbach, Kirchengeschichte I, 3. 497.

ἐν μέρει ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Χρυσόστομος δὲν ὑπῆρξε μόνον ἄνθρωπος τῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ καὶ τοῦ βίου, διὰ τούτου ἀνατεθραμμένος καὶ δεδοκιμασμένος. Διὰ τοῦτο καὶ αἱ περιγραφαὶ τῶν ἀνθρωπίνων καταστάσεων εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον λίαν ἐπιτυχεῖς, ἀπὸ τοῦ βίου ἀντιγεγραμμένοι, αἱ εἰκόνες αὐτοῦ πισταί, τὰ παραδείγματα αὐτοῦ καλῶς ἐκλελεγμένα. Ἐνταῦθα δὲ ἔρχεται αὐτῷ εἰς βοήθειαν ἡ μεγάλη παρ' αὐτῷ γνῶσις τῆς Γραφῆς. Γνωρίζει οὐ μόνον νὰ ἐξηγῇ σαφῶς καὶ ἀκριβῶς τὸ προκείμενον χωρίον, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ ὅλου τῆς Γραφῆς περιεχομένου ἔχει πρόχειρα πάντοτε παραδείγματα καὶ χωρία, ὥστε μηδέποτε νὰ εὑρίσκηται εἰς ἀπορίαν ὡς πρὸς τὴν ἐκλογὴν τῶν καταλλήλων χωρίων. Ἐπειτα ἐννοεῖ ὁ Χρυσόστομος, — καὶ ἐν τούτῳ δεικνύεται ἡ ἀκριβῆς ψυχολογικὴ γνῶσις αὐτοῦ, — νὰ ῥυθμίζῃ οὕτως τὸν λόγον αὐτοῦ, ὥστε νὰ διατηρῇ πάντοτε ζωηρὰν τὴν προσοχὴν τῶν ἀκροατῶν αὐτοῦ· γνωρίζει νὰ διαθέτῃ οὕτως τὸ ὅλον, ὥστε διὰ τῆς ἐκτάσεως τῶν μερικῶν ἐντύπώσεων ἢ ὅλη ἐντύπωσις νὰ ἀποβαίνῃ ἰσχυροτέρα, διὰ δὲ τῆς δυνάμεως τῆς ἀντιθέσεως ἢ ἀλήθειας νὰ ἐκφαίνηται λαμπροτέρα. Ὅτι δὲ ἡ ἐντύπωσις τῶν λόγων αὐτοῦ ἦτο μεγάλη, μαρτυρεῖ ἡ γενικὴ ἐπιδοκιμασία, ἣν οὗτοι εὑρισκον, καὶ τὸ ὄνομα Χρυσόστομος, τὸ ὁποῖον οἱ μετὰ ταῦτα ἀπένειμαν αὐτῷ.

Τοιοῦτος ὑπῆρξεν ὁ Χρυσόστομος, μέγας καὶ ὡς ἐκκλησιαστικὸς ποιμὴν, καὶ ὡς ἐξηγητὴς τῆς Γραφῆς καὶ ὡς ἐκκλησιαστικὸς ῥήτωρ.

Α. ΔΙΟΜΗΔΗΣ ΚΥΡΙΑΚΟΣ.

ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΑΝΕΚΔΟΤΟΙ ΜΕΓΑΡΙΔΟΣ ΚΑΙ ΑΤΤΙΚΗΣ.

Ἐν ταῖς παρὰ τὴν Ἀλκυονίδα θάλασσαν Παγαῖς τῆς Μεγαρίδος, ἔνθα τὰ νῦν οἰκεῖται τὸ Ἀλουποχώρι, ἔσκαψάν τινες ἐγγύριοι ὄχι πρὸ πολλοῦ καὶ εὔρον λίθους ἐνεπιγράφους. Χάρτινα αὐτῶν ἔκτυπα τρία ἐστάλησαν εἰς Ἀθήνας καὶ περιῆλθαν καὶ εἰς χεῖράς μου. Μελετήσας αὐτὰ εἶδα, ὅτι τὰ μὲν δύο, τὰ μακρότερα, εἶναι ἀπὸ δύο τεμαχίων μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς στήλης, τὸ δὲ τρίτον τὸ βραχύτερον, ἀπὸ ἄλλης στήλης. Ἐκδίδω πρῶτον τὸ βραχύτερον, ὡς ἐξῆς·

.. : I ...

.. Λ ..... (δ δᾶ; -
μοστῶ ; (ν ..... (εἴλον; -
το δικ(α)σ(τάς; ..

5 λευσοντ. ....

πε; περὶ το Ν ...

Στράτιον Λα ...

Λασθένης ...

= (δαν Σατύρο(υ ...

10 Ἀρχιππον Ἀριστα ...

νωνα Σθένωνος, Καλ. ....

τας δὲ τῶν Σικυωνίων ...

ξενον Σωτίμου διὰ τὰν Υ; ...

.. σποτὶ τὰμ π(δ)λιν ἀμῶν ..... (τοὺς τδ-

15 πους τοὺς ἀντιλεγόμενους ...

τὰν εὐνοϊαν τᾶι πόλει ἀμῶν Δ. ....

καὶ τὰς πόλιος τῶν Σικυωνίων σω; ..

τῶν ἀνδρῶν δικαίως καὶ εὐδὲρκως, ἔδοξ(ε ..... ἐπαινέσαι τοὺς

ἄρχοντας τῶν Ἀχαιῶν καὶ τοὺς Ἀχαιοὺς ...

20 οὔντας τῶι ἔθνει οὐκ ἐγκαταλείποντι ...

διασώζοντι ἐν τοῖς μεγίστοις κινδύνο(ις) ..... (τὰν δὲ

πόλιν τῶν Σικυωνίων ὅτι διαμένει καὶ ΔΙ...
καὶ εὐνοῖαν διὰ παντός ποτὶ τὰν πόλιν ἀμ(ῶν)...
καὶ τοὺς ἀποσταλέντας ὑπὸ τῶν Ἀχαιῶν καὶ...

28 βοαθήσαντας τ(αἰ πό)λει εὐνόως κατὰ τὸ δίκαιον κ...
Εἰαν καὶ ἀναγράψαι ἐν τὰν αὐτὰν στάλαν ἐν αἰ κα(ἰ)...
..ΝΕΣΣΙ εἶ)ναι δὲ αὐ)τοῖς καὶ ἀτέλειαν ὦν τε (εἰσάγοντι καὶ ὦν ἐξά-
γον)τ;ι καὶ ἐν τοῖς ἀ(γ)ῶσι προεδρίαν καὶ ἐξουσία(ν.....
..... Πα(γ)αῖ;)οι, δίδοσθαι δὲ.....
30 . . . . . , .Σ; ὅπως εἰ(δῶσι πάντες;...

Σχῆμα γραμμάτων φαίνεται ἐν τῷ ἐκτύπῳ τὸ τῶν Ῥωμαϊ-
κῶν χρόνων. Ὑπόθεσις τοῦ ψηφίσματος εἶναι, ὅτι ἐπαινοῦνται
Ἀχαιοὶ καὶ δὴ Σικυώνιοι, ὡς διαλύσαντες διαφορὰν τινὰ τοῖς Πα-
γαίοις περὶ τόπων ἀντιλεγομένων, πρὸς τίναν ἀδήλον. Ὁμοίον
ψηφίσμα ἐκ Παγῶν εἶναι τὸ ὑπὸ Foucart δημοσιευθὲν ἐν τῇ τοῦ
Lehas Συλλογῇ, ἐν τῷ τμήματι Mégaride et Péloponnèse,
ἀριθ. 17. Καὶ ἐξ ἄλλων Ἑλληνικῶν χωρῶν ὑπάρχουσιν ὅμοια,
διότι πολλὴ ἦτο αὕτη ἡ συνήθεια παρὰ τοῖς παλαιοῖς τοῦ δια-
λύειν πολιτειῶν διαφορὰς διὰ διαιτητῶν.

Ἴδου καὶ τὸ κείμενον τοῦ δευτέρου ψηφίσματος, ὃ καὶ δυσκο-
λώτερον ἀντεγράφη ἐκ τῶν ἐκτύπων καὶ συνηρμόσθη. Προλέγω
δὲ, ὅτι δὲν εἶμαι ὅλως βέβαιος, ἀν ἀπὸ τοῦ 16^{ου} στίχου καὶ
ἐξῆς, ὅπου σώζονται αἱ ἀρχαὶ τῶν στίχων, ὄντως πρῶτα ἐπὶ τοῦ
λίθου γράμματα εἶναι ἐκεῖνα, ἅπερ ἐγὼ ὡς πρῶτα δίδω, εἰ καὶ
φαίνεται τοῦτο οὕτως, ὅταν προσέξῃ τις εἰς τὸ τέλος τοῦ 15^{ου}
στίχου καὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ 16^{ου} ὡς καὶ εἰς τὸ τέλος τοῦ 23^{ου}
καὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ 24^{ου}. Ἐν τούτοις δὲν εἶναι ἀδύνατον ἐν τῇ
ἀρχῇ τοῦ 23^{ου} στίχου, ὡς καὶ ἐν ταῖς ἀρχαῖς τῶν ἀπὸ τοῦ 30^{ου}
καὶ ἐξῆς στίχων, νὰ ἐλανθάσθην κατὰ ἐν ἢ δύο γράμματα, τὰ
ὁποῖα συμπληρωτικῶς ἐκεῖ ἔθεσα, ἐνῶ ἴσως εἰς τὰ κολοβά τέλη
τῶν στίχων ἀνήκουσι. Ἐχει δὲ τὸ κείμενον οὕτω πως:

..... ους παν..... ου.....
..... ἀμενος (ποτὶ τὸ) συνέδριον...
..... ἐν τρένο(αν πεπο)ίηται χρι...
... Ἰσικονομίε... εμποκο...
... εἰσπορευθεῖς π(οτὶ τ)ὰν ἀρχάν...
... ἀμῶν πυρήχαν ἐ(ν τ)ᾶ θυσία τῶν Σ(ω)τηρίων;...
... ΩΝ; ος θέλ(ο)γτος (τούτ)ους διόασκα(λ)....
... ν τοῖς ἴδιοις δα(π)ανάμασιν τοῖς τ...
... ἔ)χρηγάγησε ἔλπιον λευκὸν ἐπὶ πάντα τ(ὸν) ἐνκαυτὸν...
... ὡς τε αὐτοὺς ἐπεδέξατο, ἐβουθύτησε δὲ...
... καὶ δέπν;)ον ἐπόησε τοῖς τε (π)ολίταις καὶ παρ(οί)κοις καὶ Ῥωμαίοις τοῖς
παρ(επι)δαμοῦσι... καὶ τ)οῖς τούτων ὑοῖς κα(λ) δολο(ις κ)αὶ κορασίοις...
... καὶ παροίκοις καὶ δούλο(ις κ)αὶ κορασίοις...
... Μεγ)αρέων τοὺς παρ(επι)δαμοῦντας καὶ Δίγος(θε)νιτάν...
... εἰς τὰν (δαπ)άναν τ)ὰν τὰς θυσίας εἰς τὸ δ(ι)πέ(μ)ον (ο)ἶνον τοῖς τε π(ο)-
λίταις καὶ παροίκοις καὶ Ῥωμαίοις τοῖς παρ(οί)κοῦσι καὶ δούλο(ις κ)αὶ δὲ τᾶ ἐτέ(ρ)ῃ
μετὰ τῶν παίδων εἰσπορευ(θεῖς εἰς τ)ὸ θέατρον καὶ ἀγωνι(ομ)ένων = ΔΥ; ΚΙΣΣΙ (α; τοὺς πολίτας πᾶ-
γτας καὶ τὰς γυναῖκας πάσας καὶ (τοὺς παρ(ε)πι)δαμοῦντας ξένους... Κ... 5, μὴ ἀγὸ (γ)ω;-
* ἀμῶν τὰς πυρήχαν διὰ τὸ στενο(χωρ)εῖσθαι τὰ κοινὰ πράγματ(α τὰς π)όλιος...
20 . ἐπανγίλατο δραχμὰς Ἀλεξ)ανδρ(ι)νάς) χιλ(ιας) διακοσίας κα(λ)..... π.....

I από τού τόκου τῶν χρημάτων τούτων ἰσ)άγηται ἃ πύρριχα ἐπί πάντα τῶν ἐπιούτων . . . . . (ἐπί
 τ)ούτοις ἄπασι θελόντων ἀμῶν τιμῶν δό)μεν Σωτέλει καὶ (ἀνδρ)άντα στᾶσαι αὐ(το-
 ὦ), παρῶν ἐν τῷ συνεδρίῳ Σωτέλης κα(ι) θεωρῶν ὅτι θλείδεται τὰ κ)οινὰ τῆς πόλεως (ς
 π)ράγματ)α, ἐπανγίλατο τᾶν τε εἰς τὸν ἀ(ν)δριάντη ἑπαύσαν (καὶ εἰ)ς τὰν ἀνάστασιν (αὐ-
 25) τῷ ποιήσασθαι ἐκ τοῦ ἰδίου βίου, θέλων διαπαντός ἀρέσκειν τοῖς πολέταις ὅπως (ὁ) μ)η-
 ὄ) ἐν εἰς αὐτὸν ἐπι)λωμα ἃ πόλις ποιεῖ, τόν τε ἀνδριάντα ἀ(ναστήσ)α)· ἔθουσε πᾶσι τοῖς θ-
 εοῖς καὶ εἰ)πνισε τοὺς πολέτας πάντας καὶ παροίκους καὶ τοὺς (παρεπι)δ)αμούντας Ῥωμαίων
 καὶ τοὺς πάντων τούτων δούλους (καὶ το)ὺς υἱοὺς αὐτῶν κα(ι) τὰ δ)ούλα παιδάρ)ι(α. Ὅπω-
 ς οὖν καὶ ἕτεροι πολεῖται γίνωνται τῶν (τοιο)ύτων ἐπὶ τῷ συμφέροντι τ)ᾶς πόλιος, ἐδο)ξε το-
 30) ἰ)ς ἄρ)ουσι καὶ συνέδροις τοῖς ἐκ πάντω(ν τ)ῶν ἐτέων καὶ τῷ δ)άμ(ῳ), ἐπαινέσαι (Σωτέ-
 λ)η) Καλλιπύχου ἐπὶ τε τᾶ εὐνοίᾳ καὶ καλοκ)ᾶ(γαθία) ἃ ἔχων διατελεῖ εἰς (τὰν) πόλιν ἀπ(ὸ τᾶς π)ρώ-
 τα)ς ἡλικίας, στᾶσαι δὲ καὶ τὸν ἀνδριάντα οὗ ἃ)ν αὐτὸς θέλη ἐν τῷ ἐ(πιφ)ανεστάτῳ τᾶς
 ἀ)γροῶς καὶ ἐπιγράψ)αι, ὅτι ὁ δ)άμος ὁ Πα(γαίων Σ)ωτέλην Καλλιπύχου . . . .
 ἀρ)ετᾶς ἔνεκε καὶ εὐνοίας θεοῖς, ὅπως (εἰδῶσι πάντες . . .
 35) . . . καλοὺς καὶ ἀγαθοὺς ἀνδρας εἰς αὐ(τ) . . . . .
 ἀγ)ώγῃς προεδρί)αν καὶ ἐγγόνους αὐ(τοῦ) . . .
 . . . καὶ ὅταν αἱ πύρριχα ἰσ)άγηται με . . . .
 ὁ ἐπι)μελητᾶς ἐν ἀγο(ρᾶ) ἐν τᾶ θυσίᾳ τῶ(ν) . . .
 . . . τῷ ὁ ἐπι)μελητᾶς εἰς τα . . .
 40) . . . . . ε δὲ καὶ τὰν δαπά(ναν) . . .

Σχῆμα γραμμάτων καὶ τούτου τοῦ ψηφίσματος εἶναι τῆ τῶν
 Ῥωμαϊκῶν χρόνων, ἂν καὶ περιττὸν τοῦτο νὰ ῤηθῆ, ἀφοῦ οἱ Ῥω-
 μαῖοι ἐν αὐτῷ ἀναφέρονται. Ἡ ὑπόθεσις του, τιμαὶ Σωτέλους τινός,
 ἀνδρὸς πολλαχῶς εὐεργετήσαντος τοὺς Παγαίους, εἶναι σαφής, ἀλ-
 λά διὰ τοῦτο δὲν ἀπέβησαν βεβαίως καὶ πᾶσαι αἱ συμπληρώσεις
 μου ἀσφαλεῖς. Προσεκτικὸς κάμνω τοὺς ἀναγνώσας μάλισα εἰς
 τὰς τῶν στίχων 15^{ου} 17^{ου} καὶ 18^{ου}, ἐνοῖς, ἀλλὰ καὶ ἐν ἄλλοις, ἄλλοι
 ἐπιτυχέστερον δύνανται νὰ συμπληρώσωσι τὸ χασματῶδες κεί-
 μενον. Περὶ τοῦ ἐν τῷ 9^ῳ στίχῳ λευκοῦ ἐλαίου καὶ τῆς λευκάν-
 σεώς του ἀναγνωσθήτω ὁ Γαληνὸς ἐν τόμῳ XI τῆς ἐκδόσ. Kühn,
 σελ. 484, 497, 504—5, καὶ ὁ Διοσκορίδης ἐν Ἱατρ. ὕλ. Α. λβ'.
 κ. ἐξ. Ἐθεωρεῖτο ἴσως τοῦτο κατάλληλον διὰ τὴν ἐν τοῖς γυμνασίοις
 χρῆσιν, δι' ἣν δὰ θὰ ἔγινε καὶ ἡ δωρεὰ παρὰ τοῦ Σωτέλους, ὡς ἐξ
 ἄλλων πληρεστέρων ἐπιγραφῶν διδασκόμεθα. Περιεργότατον δὲ
 πάντων τῶν ἐν τῷ ψηφίσματι τούτῳ περιεχομένων θεωρῶ τοὺς
 ἐν τῷ 30^ῳ στίχῳ «συνέδρους τοὺς ἐκ πάντων τῶν ἐτέων», εἰ
 καλῶς, ὡς νομίζω, ἀνέγνω καὶ συνεπλήρωσα. Ἡ πολιτικὴ αὕτη
 φράσις ἴσως νῦν πρῶτον ἐν ἐπιγραφαῖς ἢ βιβλίοις παλαιοῖς ἐμφα-
 νίζεται. Νοητέα δὲ ἄρα γε ἐδῶ ἔτη, καὶ ἔτη ἀρχῆς ἢ ἡλικίας τῶν
 συνέδρων, ἢ μᾶλλον νοητέοι ἔται (=πολιται, δημόται*); Περὶ
 τούτων καλὸν εἶναι οἱ φιλομαθεῖς νὰ ἀναδράμωσι καὶ εἰς μίαν πρὸ
 οὐ πολλοῦ χρόνου ἐκδεδομένην πραγματείαν τοῦ Lange λατινι-
 στί, τὴν περὶ τοῦ ἐτύμου καὶ τῆς σημασίας τοῦ ὀνόματος ἐφέται.
 Ἄν δεχθῶμεν, ὅτι τὸ ἐτέων εἶναι γενικὴ πληθ. τοῦ ἔται, πρέπει
 νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἐν τῇ δωρικῇ διαλέκτῳ τοῦ ψηφίσματος εἰσέ-
 φρησε κατάληξις ξένη, οἷα ἡ τῶν παρ' Ὀμήρῳ πρωτοκλίτων πυ-
 λέων, θυρέων, πασέων κτλ.

Ἄλλο τι περὶ τῶν λέξεων καὶ τῶν πραγμάτων τοῦ ψηφίσμα-
 τος τούτου δὲν εὐκαιρῶ νὰ εἶπω μόνον εὐχομαι νὰ ἔλθῃ ὁ λίθος
 εἰς Ἀθήνας, ἵνα ἀναγνωσθῆ κάλλιον, ἔπειτα δὲ καὶ ἐρμηνευθῆ
 ἀσφαλέστερον.

(*) Ὡς παρ' Αἰσχύλ. Ἰκέτ. 234. Θουκυδ. 5, 19 καὶ C. I. Gr. ἀρ.
 11.

Μεταβαίνω τώρα εἰς τὰς Ἀττικὰς ἐπιγραφάς. Ἐν τῇ ἐν Ἀθῆναις ἐκδιδομένη «Ἐφημερίδι», φύλλῳ τῆς 16 Φεβρουαρίου τοῦ ἔτους τούτου ἐξεδόθη κεφαλαίως μόνον γράμμασι ἐπιγραφῆτις, εὐρεθεῖσα ἐν τῇ πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Μαρκοπούλου θέσει Μερέντα, ἔνθα ἦτο τὸ πάλαι ὁ δῆμος Μυρρίνοῦς. Ἡ ἔκδοσις ἐκείνη ἐγένετο ἀτελεστάτη καὶ διὰ γραμμάτων ἄλλου σχήματος καὶ ὄχι τοῦ ἐπὶ τοῦ λίθου, ὡς ἐφάνη τοῦτο, ἀφοῦ ὁ λίθος ἠγοράσθη ὕστερον ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἡμῶν ἐταιρίας καὶ κατετέθη ἐν τῷ Μουσείῳ τῷ ἐν τῷ Βαρβακείῳ. Ὅθεν ἔκρινα καλὸν νὰ ἐκδώσω ἐξ αὐτοῦ τὸ κείμενον, ὅπως ἐγὼ τὸ ἀνέγνω. Ἴδου αὐτὸ μικροῖς γράμμασι:

...αρχος εἶπεν· δεδύχθαι Δυα(λεῦσιν
μισθῶσαι τὸ χωρίον τὸ Μυρρίνο(ῦντι τὸ
κοινὸν Δυαλέων Διοδώρῳ κατὰ συν(θήκ-
α)ς τὰς δε· Κατὰ τὰ δε ἐμίσθωσαν τὸ χωρί(ο-
5 ν τὸ Μυρρίνοῦντι ο(ι) φρατρίαρχοι Κα(λλ-
ικλῆς Ἀριστείδου Μυρρίνούσιος κα(ὶ Δ-
ιοπέθης Διοφάντου Μυρρίνούσιος (κα-
ὶ τὸ κοινὸν Δυαλέων τὴν· ΛΙΙ νην καλ(ου-
μένην ἔτη δέκα,—ῶι γείτων βορῆθεν Ι-
10 ΟΠ;ος, νοτόθεν Ὀλυμπιοδώρου χωρίον, ἡ(λ-
λου ἀνιόντος ὁδός, δυομένου Ὀλ(υ)μπιο(δ-
ώρου χωρίον, Διοδώρῳ Κυνθάρου Μυρρί-
νουσίῳ ΠΗ—τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐκάστου ἀτ-
ε)λῆς καὶ ἀνεπιτίμητον τῶν τε ἐγδικ(ασ-
15 ό)ντων καὶ πολεμίων ἐγβολῆς καὶ φιλο-
υ στρατοπέδου καὶ τελῶν (συ)νει(σ)φορᾶς
καὶ τῶν ἄλλων ἀπάντων· ἐπ(ι)σκ(ε)υάζειν δ-
ἐ τὴν οἰκίαν Διοδώρον ΓΛ.. μεν.. Ι.Ε
καὶ τὰς ἀμπέλους τῶν Δυ(αλ)έω(ν) ΚΛΛΣΙΜΗ
20 . εἶναι τοῖς φρατρίαρχ... κόψει
τ)ὰς ἀμπέλους δις κΛΙ.....τ.ν ὠ;ρῶν, σ-
περ(ε)ῖ δὲ τῆς γῆς σίτωι τὴν ἡμίσειαν, τῆ-

ς δὲ ἀργοῦ ὁσπρεύσει ὀπο(ι)ωι ἂν βούλητ-
αι, ἐργάσεται δὲ καὶ τὰ δύο δένδρα τὰ ἡμ-
25 ερα· ἀποδιδόναι δὲ τῆ(ς) μ(ι)σθώσεως τὴν μ-
ἐ)ν ἡμίσειαν μηνὸς Βοηδρομιῶνος ἔνηι,
τὴν δ' ἡμίσειαν μηνὸς Ἐλαφηβολιῶνος (ἔ-
ν)ηι τοῖς φρατρίαρχοι(ς) Δυαλέων τοῖς (ἀ-
εῖ) φρατρίαρχοῦσιν. Ἀ(ρ)χει τῆς μισθώσε-
30 ως ὁ ἐπὶ Ἡγεμάχου Μουνιχιῶν· μὴ ἐξεῖνα-
ι δὲ Διοδώρῳ κόψαι τῶν δένδρων τῶν ἐ(κ-
τ)οῦ χωρίου μηθὲν μηδὲ τὴν οἰκίαν καθ(ε-
λεῖν· ἐὰν δὲ μὴ ἀποδιδῶι τὴν μίσθωσιν ἐ-
ν) τοῖς χρόνοις τοῖς γεγραμμένοις ἢ μὴ
35 ἐ)ργά(ζ)ηται τὸ χωρίον κατὰ τὰ γεγραμμέ-
ν)α, ἐξεῖναι τοῖς φρατρίαρχοις καὶ Δυα-
λεῦσιν ἐνεχυράζειν πρὸ δίκης καὶ μισ-
θῶσαι ἐτέρῳι τὸ χωρίον ὧι ἂν βούλ(ω)ντα-
ι καὶ ὑπόδικος ἔστω Διοδώρος, ἐὰν τι (πρ-
40 ος)οφείλει τῆς μισθώσεως ἢ καθέληι τ-
ι τῆς οἰκίας ἢ κόψει τι τῶν ἐκ τοῦ χωρίου·
ἐὰ)ν δὲ βούληται ἐν τοῖς δέκα ἔτεσιν Διοδώ-
ρος ἢ οἱ κληρονόμοι αὐτοῦ, καταβαλόντ-
ων) Δυαλεῦσιν Π δραχμὰς καὶ ἐὰν τῆ(ν) μ(ι)-
45 σθωσιν προ(σ)οφείλ(ω)σιν, ἀποδιδόντων α-
ὐ)τοῖς οἱ φρατρίαρχοι καὶ Δυαλεῖς τὸ χ-
ωρ(ι)ον κομισάμενοι τὸ ἀργύριον, ἐὰν δὲ
μ)ὴ καταβ(ά)λωσιν τὰς Π καὶ ἐὰν τι προσ(ο-
φ)είλωσιν τῆς μισθώσεως ἐν τοῖς δέκα ἔ-
50 τεσιν, μὴ εἶναι Διοδώρῳ μηδὲ τῶν Διοδ-
ώρου μηθενὶ συνβόλαιον πρὸς τὸ (χω)ρ(ι)ο-
ν τοῦτο μηθὲν καὶ μισθωσάντωσαν Δυαλ-
εῖς ὧι ἂν βούλωνται τοῦ πλείστου. Ἀναγ-
ράψαι δὲ τὴν μίσθωσιν ταύτην ἐν στήλε-
55 ι λιθίνῃ τοῖς φρατρίαρχοις καὶ στ(ῆ)σ-
αι [| | | | | | | | | | | | | |]
ἐπὶ τὸ χωρίον.

Στήλη λίθου Ὑμηττείου εἶναι ἡ ἔχουσα τὰ ἀνωτέρω, μὲ ἀπλοῦν ἐπάνω γείσον, σχηματιζόμενον ἐκ κανόνος καὶ κυματίου. Τὸ ὄλον τῆς ὕψος 1,02, τὸ πλάτος 0,41, τὸ πάχος 0,09. Ἡ ἐπιφάνειά τῆς κατὰ τινα μέρη πολὺ τετριμμένη, ἐνθα ἴχνη ἢ μᾶλλον σκιαί τινες μόλις γραμμάτων φαίνονται καὶ τούτων κολοβῶν. Ἡ γραφή ὁπωσοῦν ἀμελής. Καὶ σφάλματα δὲν λείπουσιν, οἷον ἐν σ. 6, 7, 8, τρίς ἐχαράχθη σαφῶς Ν ἀντὶ Η, καὶ ἀλλοῦ δὲ δύνανται νὰ διακριθῶσιν ἐν ἡ δύο γράμματα ἀντ' ἄλλων κεχαραγμένα. Τοιοῦτος ὢν ὁ λίθος, ὅμως παρέσχε καὶ τινα εὐκολίαν εἰς τὴν ἀνάγνωσιν, διότι ἔχει στοιχηδὸν τὰ γράμματα καὶ ἰσομήκεις τοὺς στίχους, καὶ πλὴν τοῦ 42^{ου} στίχου, ἐνθα συνεπυκνώθησαν 34 γράμματα καὶ τοῦ 41^{ου}, ἐνθα 32, ἴσως καὶ τοῦ 40^{ου}, ἐνθα μόνον 30, οἱ λοιποὶ ἔχουσιν ἀνά 31, ἐξαιρέσει ὅμως πάλιν τεσσάρων στίχων, ἐνθα ἀριθμοί, καὶ τῶν δύο τελευταίων, ἐνθα ἐγένετο ἀπάλειψις ἔκπαλαι ἐπίτηδες λέξεων τινῶν ὀριζουσῶν τὸ ποῦ νὰ στηθῇ ἢ στήλη καὶ κατελείφθησαν μόνον τὰ «ἐπὶ τὸ χωρίον». Ἄλλ' ἄλις ἡμῖν τούτων. Εἶπωμέν τι καὶ περὶ τῆς ὑποθέσεως τοῦ ἐγγράφου.

Εἶναι μίσθωσις χωρίου, ὁποῖα καὶ ἄλλαι ἐν τε τῷ Corp. Inscr. Graec. καὶ ἀλλαχοῦ τυπωθεῖσαι ἐγνώσθησαν. Τοὺς χρόνους φανερώνει ὁ ἐν τῷ 30^ῳ στίχῳ ἀρχῶν Ἡγέμαχος, ὅστις εἶναι τοῦ 300 πρ. Χρ. Οἱ μισθοῦντες τὸ χωρίον Δυαλεῖς καὶ τὸ κοινὸν αὐτῶν νῦν πρῶτον γνωρίζονται. Εἶναι δὲ πιθανώτατον, ὅτι οὗτοι οἱ ἐν τῇ περιοχῇ ποτὲ τοῦ δήμου Μυρβίνοῦντος ὄντες, εἶχον τὸ ὄνομά των ἀπὸ τοῦ Δυάλου, ὀνόματος τοῦ Διονύσου παρὰ Παίωσι, κατὰ Ἡσύχιον. Τὸ ἐν στίχῳ 8^ῳ κατὰ θηλ. γένος ὄνομα τοῦ χωρίου ἴσως εἶναι ΣΑΕΙΝΗΝ ἢ ΣΑΚΝΝΗΝ ἢ ΣΑΚΙΝΗΝ. Ἐκ τούτων ἄς ἐκλέξῃ τις ὅ,τι θέλει, ἢ ἄς ἀναγνώσῃ ἐκ τοῦ λίθου τὸ ὄν. Ἐγὼ δὲν ἐδυνήθην πρὸ πάντων δὲ δυσφορῶ, ὅτι τῶν στίχων 18—21 τὴν ἀνάγνωσιν, ὡς ἐπεθύμουν, δὲν κατώρθωσα. Ἄλλοτε ἄλλα μοὶ ἐφαίνοντο ἐκεῖ τὰ γράμματα, καὶ ἑκατοντάκις ἴσως περὶ αὐτῶν ἠλλαξά γνώμην. Μὴ δυνάμενος δὲ καὶ μὴ θέλων πολὺ νὰ ἐκταθῶ περὶ τῶν ἐκεῖ ἀμφιβολιῶν μου, λέγω τὸσον μόνον, ὅτι ἐν στίχῳ 21 ἐγκρύπτεται ἴσως καὶ μετοχὴ ἀρῶν ἀντὶ τοῦ ἐνδοιαστικῶς δοθέντος ὠρῶν. Ἀνωτέρω δὲ ἐν στίχ. 9—10 ἴσως ἀναγνωστέον ἡ-άπος. Τέλος δὲ ὁμολογῶ, ὅτι πολὺ θὰ εὐγνωμονήσω εἰς τὸν ὅστις κοπιᾶσας ὅσον ἐγὼ εὐτυχῆσῃ πλέον ἐμοῦ εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τούτου τοῦ διὰ πολλοὺς λόγους ἀξιοπεριέργου λίθου.

Ἐκδίδομεν σήμερον καὶ δύο τεμάχια ψηφισμάτων Ἀττικῶν, εὐρεθέντα ἐν ταῖς περὶ τὸ Δίπυλον ἀνασκαφαῖς τῆς Ἀρχαιολ.

Ἑταιρίας. Τὸ πρῶτον εὐρέθη τῇ 6 Φεβρουαρίου 1874, καὶ εἶναι εἰς τιμὴν ἐφήδων καὶ τοῦ κοσμητοῦ καὶ τῶν διδασκάλων αὐτῶν, ἀνήκει δὲ εἰς τὰ παλαιότατα τοῦ εἴδους τούτου, καὶ λυπηρὸν ὅτι περιῆλθεν εἰς ἡμᾶς τὸσον κολοβόν. Ὁ λίθος εἶναι ὕμηττειος, ὕψος ἔχει 0,24, πλάτος 0,9, πάχος 0,11. Λέγει δὲ τάδε:

....του καλῶς... ...αθήκει. δε... ...τοῖς ἐφηβε... .....ται δὲ καὶ ἡ βουλή... ὅ οὖς λα)χόντας προεδρεύειν εἰς τὴν ἐπιτύσαν ἐκκλησίαν χρηματίσαι περὶ τούτων, γνώμην δὲ ἐπιτάλλε σθ)αι τῆς βουλῆς εἰς τὸν δῆμον, ὅτι δοκεῖ τῇ βουλῇ ἐπαινεῖσαι τοὺς ἐφηβεύσαντας ἐπὶ..... ...ἀρχοντας καὶ στεφανῶσαι (αὐτοὺς χρυσῷ στεφάνῳ εὐσεβείας ἕνεκεν τῆς πρὸς τοὺς θεοὺς καὶ εὐταξίας ἣν ἔχοντες) διατετελέκασιν ἐν ὄλῳ τῷ ἐν αὐτῷ καὶ φιλοτιμίας τῆς εἰς τὴν βουλήν καὶ τὸν δῆμον, καὶ ἀνεπιτεῖν τὸν (στέφανον Διονυσίου τε τῶν ἐν ἄστυ καίνοις τραγοῦδος καὶ Ἐλεοισ)ῶν καὶ Παναθηναίων (τοῖς γυμνικοῖς ἀγῶσι... ...τῶν ἀναγορεύσεων ἐπιμελεῖσθαι. τ)οῖς καὶ προεδρίαν ἐμ πᾶσι τ(οῖς ἀγῶσι, οἷς ἡ πόλις τίθησι. εα)ν καταμένειν αὐτοῖς τὸν ταμίαν... ...δὲ καὶ ὁ κοσμη(τ)ῆς αὐτῶν... ..Ἴδημοι πρὸς ἀσφάλειαν καὶ φ(υ)λακὴν... κ)κοπαθίας, ἀνδύθημα δεδούθει... καὶ τούτου τὴν ἀνάθεσιν ἐν Λυκ(είῳ ποιήσασθαι τὰ ὀνόματα αὐτῶν πατέρων (... κοσμητῆν αὐτῶν Φεββουλον... 20 τῆμ βουλήν καὶ τὸν δῆμον Γ... δ)ὲ καὶ τοὺς διδασκ(ά)λους αὐτῶν δ)ωρον Ἐορτίου (Ἀχαρνέα; καὶ	δεόχθαι τῇ βουλῇ τ... γνάμην δὲ ἐπιτάλλε... ἐνεκεν τῆς πρὸς τοὺς θεοὺς... ἐπαινεῖσαι τὸν ταμίαν... εἶναι δὲ αὐ- καὶ θ- ἀναγράφει δὲ... ἐπαινεῖσαι δὲ καὶ τὸν τὸν τε παιδοστέρην Ἐρμό-;

Ἐκ τῆς συμπληρώσεως ἡμῶν ἦν ἐκάμαμεν εἰς τὰς τελευταίας συλλαβὰς τοῦ τεμαχίου βλέπει ὁ ἀναγνώστης ὅτι ἐκλαμβάνομεν τὸ ψήφισμα ὡς λίαν πλησιόχρονον τῷ ἐπὶ Νικίου ἄρχοντος ὁμοίῳ ψηφίσματι, τῷ ἐκ τοῦ 3^{ου} πρὸ Χρ. αἰῶνος (*), ὃ ἐξέδωκεν ὁ Π. Εὐστρατιάδης ἐν ἔτει 1856 (ἐν τινι διατριβῇ προτεταγμένη τῆς Ἐκθέσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐκπαιδευτηρίου κατὰ τὸ σχολικὸν ἔτος 1855—56), διότι τὸ ἐνταῦθα ἠκρωτηριασμένον ὄνομα . . ωρον Ἑορτίου . . εἰκάζομεν ὅτι εἶναι ὄχι ἄλλο ἢ τὸ ἐκεῖ πλήρες « παιδοτρίβης Ἐρμόδωρος Ἑορτίου Ἀχαρνεύς ». — Τοῦ ἐν στίχῳ 19 κοσμητοῦ τὸ ὄνομα Θεόβουλος, ἂν πρέπει νὰ πιστεύσωμεν εἰς τὸ τοῦ Πάπε λεξικὸν τῶν κυρίων Ἑλληνικῶν ὀνομάτων, θὰ εἶναι πολὺ σπάνιον, καθόσον δὲν ἀναφέρεται ἐν τῷ λεξικῷ ἐκείνῳ ἄλλος Θεόβουλος, εἰμὴ ἐκ τῆς τοῦ Φωτίου βιβλιοθήκης, 167, φιλόσοφος τις.

Καὶ πλείονας καὶ προσφυστέρας τῶν ἡμετέρων συμπληρώσεις ἐλπίζοντες παρ' ἄλλων εἰς τὸ ἀνωτέρω τεμάχιον, ὅπερ φαίνεται ὅτι εἶχέ τινα ἀλλοιότερα τῶν ἐν ἄλλοις μέχρι τοῦδε γνωστοῖς ἐφηβικοῖς ψηφίσμασι, σπεύδομεν ἡμεῖς ν' ἀποδώσωμεν καὶ τὸ δεύτερον Ἀττικοῦ ψηφίσματος τεμάχιον, ὅπερ εὑρέθη τῇ 11 Ἀπριλίου 1874. Ἄνω μέρος στήλης λίθου Πεντελησίου ἐχούσης ποτὲ ἀετωμάτιον εἶναι τὸ εὑρεθὲν τεμάχιον, ὕψους 0,21, πλάτους 0,20, πάχους 0,06, καὶ περιέχει τάδε:

Ἐπὶ) Καλλιστράτου ἄρχοντος, ἐπὶ (τῆς . . . . . πρυτανείας, ἢ Ἀγνωνίδης Ἀπατουρίου (. . . . . ἔγραμμάτευεν, Γα)μηλιῶνος τετράδι (. . . . . τῆς πρυτανείας, ἐκκλησία ἐμ Πειρ(αιεῖ) τῶν προέδρων ἐπεψήφισε
 5 . . . . . Φιλοκράτου . . . . .
 . . . . . ε . . . . .
 . . . . . ν; Σω . . . . .

Τόσον εἶναι δυστυχῶς ἀπὸ τοῦ δευτέρου στίχου καὶ ἐξῆς τὰ

(*) Κατὰ τὸν Dumont (Fastes éponymes d'Athènes, Paris, 1874, ἐν σελ. 55) θετέος ὁ Νικίας οὗτος εἰς τὸ δ' ἔτος τῆς ρκδ'. Ὀλυμπιάδος, ἦτοι 281 πρ. Χρ.

γράμματα τετριμμένα, ὥστε δὲν ἠδυνήθην οὐδὲ τὴν ὑπόθεσιν τοῦ ἐγγράφου νὰ ἐξαγάγω ἐκ τῶν ὑπολειπομένων ἐν τῷ ς' καὶ τῷ ζ'. στίχῳ ἰχνῶν. Καὶ δὲν ἔχω τι ἄλλο νὰ εἶπω εἰμὴ ὅτι ὁ Καλλίστρατος εἶναι τοῦ 355 πρ. Χρ. ἔτους ἄρχων. Ὁ δὲ γραμματεὺς Ἀγνωνίδης Ἀπατουρίου ἤθελεν εἶναι περίεργον ἂν εἶναι αὐτὸς ἐκεῖνος ὃ ἐκ τοῦ Πλουτάρχου (Φωκ. 29—38) γνωριζόμενος «συκοφάντης Ἀγνωνίδης» ὁ γενόμενος κατήγορος τοῦ Φωκίωνος ἐπὶ προδοσίᾳ. Οἱ χρόνοι δὲν ἐναντιοῦνται πολὺ. Κατηγορήθη καὶ κατεδικάσθη ὁ Φωκίων τῷ 318 πρ. Χρ. καὶ ἂν ὑποτεθῇ γραμματεύσας ὁ Ἀγνωνίδης ἐν ἡλικίᾳ 31 ἐτῶν τῷ 355, θὰ ἔκαμε τὴν κατηγορίαν τοῦ Φωκίωνος μετὰ τριάκοντα ἑπτὰ ἔτη, ἦτοι ἐν ἡλικίᾳ 68 ἐτῶν τῷ 318. Ὁ αὐτὸς εἶναι ἴσως Ἀγνωνίδης καὶ ὁ παρὰ Διογένει Λαερτίῳ, 5, 2, 5 ἀναφερόμενος ὡς κατήγορος τοῦ Θεοφράστου ἐπὶ ἀσεβείᾳ. Ὁ αὐτὸς ἴσως ἐπι καὶ ὁ ἐν ταῖς τῶν Ἀττικῶν νεωρίων ἐπιγραφαῖς (ἴδε Boeckh, Seew. XIV, a, 15) πλεονάκις ἀναγεγραμμένος «Ἀγνωνίδης Περγασῆθεν», ὡς γράψας τινὰ ψηφίσματα.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 24 Ἀπριλίου 1874.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ Α. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ.

ΔΥΣΙΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΤΙΝΟΣ ΑΠΟΡΙΑΣ.

Ἐν σελίδι 250 τοῦ παρόντος τόμου τοῦ Ἀθηναίου, λόγον ποιούμενος «Περὶ τῆς ἠθοποιῶν δυνάμεως τῶν ἐν τοῖς σχολείοις διδασκομένων μαθημάτων», μετέβην καὶ εἰς τὰ φυσιογνωστικὰ μαθήματα, ἅτινα ἐθεώρησα μετὰ τὰ θρησκευτικὰ ὡς τὰ συντελεστικώτερα πρὸς μόρφωσιν τῆς τῶν παιδῶν καρδίας. Κύριος δέ τις, ἅμα ἀναγνοὺς τοὺς πρώτους στίχους, ἐν οἷς ἐπειράθην νὰ ζωγραφίσω διὰ γραφικῶν χρωμάτων τὸ κάλλος τῶν θείων δημιουργημάτων, εὐθὺς ἀνακράζει ἐν τῷ ἐξωφύλλῳ τοῦ 13ου φυλ-

λαδίου τῆς ὑπὸ τοῦ κυρίου Ἀριστείδου Οἰκονόμου ἐκδιδομένης Οἰκονομικῆς Ἐπιθεωρήσεως τὰ ἐξῆς· «Πῶς! Διὰ τῶν θηρίων, τῶν »κοράκων, τῶν βροντῶν καὶ τῶν ἀστραπῶν πρέπει νὰ ἀποδειχθῇ ἢ ὁ Θεὸς τῶν Χριστιανῶν εἰς τὴν διάνοιαν τῶν παιδῶν;— Ἄρα »γε, ὅταν ὁ Ἰησοῦς ἔλεγεν «Ἄφετε τὰ παιδιά ἐλθεῖν πρὸς με», »τοιούτους ὑπέθετε διὰ τὴν καρδίαν αὐτῶν παιδαγωγικούς »ῥοους;»— Ὁ ἀνωνύμως ταῦτα γράψας κύριος, ἂν εἶχε τὴν ὑπο- »μονὴν ν' ἀναγνώσῃ ὅλον τὸ ἄρθρον, ἴσως δὲν ἤθελεν ἐκφράσει τὴν ἀπορίαν ταύτην· ἂν ὅμως ἀναγνοῦς αὐτὸ δὲν ἐπείσθη, παρα- »καλεῖται νὰ ἀναγνώσῃ καὶ τὰ ἐπόμενα, ἐν οἷς ἐλπίζομεν ὅτι θέ- »λει εὐρεῖ τὴν λύσιν τῆς ἀπορίας αὐτοῦ.

Ἡ παιδαγωγικὴ διδάσκει ἡμᾶς ὅτι, ἐπειδὴ ἐκ πασῶν τῶν γνωστικῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου πρώτη ἐμφανίζεται εἰς τὸν παῖδα ἡ αἰσθητικὴ δύναμις, ἢτοι ἡ δύναμις ἐκείνη, δι' ἧς ἡ ψυχὴ λαμβάνει εἰδήσιν τῶν ὑλικῶν ὄντων, ἅτινα ἐπενεργοῦσιν ἐπὶ τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων, καὶ ἐπειδὴ τούτου ἕνεκα ἡ ἐνέργεια τοῦ νοῦ ἐμφανίζεται κατ' ἀρχὰς μὲν ἐπὶ τῶν αἰσθητοτέρων καὶ ὑλικωτέρων, εἶτα δὲ ἐπὶ τῶν ἀφανεστέρων καὶ ἀύλοτέρων, διὰ τοῦτο ἄρθρον πρῶτον τῆς ἀγωγῆς εἶναι τὸ ἐξῆς· «Ἡ ἀνάπτυξις τοῦ νοῦ καὶ ἡ μόρφωσις τῆς καρδίας τῶν παιδῶν πρέπει νὰ χωρῇ ἀπὸ τῶν πλησιεστέρων πρὸς τὰ ἀπώτερα, ἀπὸ τῶν αἰσθητοτέ- »ρων πρὸς τὰ ἀύλοτερα, ἀπὸ τῶν προδηλοτέρων πρὸς τὰ ἀφανέ- »στερα, καὶ ἀπὸ τῶν μερικωτέρων πρὸς τὰ γενικώτερα.» Κατὰ ταῦτα λοιπὸν ἡ ἀγωγή πρέπει νὰ ἀρχηται ἀπὸ τῶν λίθων, ἀπὸ τῶν ξύλων, ἀπὸ τῶν φυτῶν, ἀπὸ τῶν ἀνθέων, ἀπὸ τῶν πτη- »νῶν, ἀπὸ τῶν τετραπόδων, ἀπὸ τῶν ἐντόμων, ἀπὸ τῶν βροντῶν καὶ τῶν ἀστραπῶν. Διατί; Διότι ταῦτα κατὰ πρῶτον ὑποπί- »πτουσιν εἰς τὰς αἰσθήσεις τοῦ παιδός, τούτων κατὰ πρῶτον ἄπτεται ὁ παῖς, τούτων ὀσφραίνεται, ταῦτα βλέπει, ταῦτα ἀκούει, τούτων γεύεται. Ὅπως πεισθῇ δὲ τις ὅτι ἐντεῦθεν πρέπει ν' ἀρ- »χίσῃ τὸ ἔργον τῆς τῶν παιδῶν ἀγωγῆς, οὐδὲν ἄλλο ἔχει νὰ πρά- »ξῃ ἢ νὰ παρακολουθήσῃ τὰ ἴχνη τῶν παιδικῶν ἐρωτήσεων. Ἐάν γίνῃ τις προσεκτικὸς, θέλει ἰδεῖ ὅτι ὁ παῖς οὐδόλως ἐρωτᾷ περὶ ἀθανασίας ψυχῆς, περὶ δικαιοσύνης, περὶ ἀρετῆς, περὶ πολιτι-

κῆς οἰκονομίας, καὶ ἄλλων ἀφηρημένων ἀντικειμένων, ἀλλὰ περὶ λίθων, περὶ ἀνθέων, περὶ πτηνῶν, περὶ ἐντόμων καὶ τῶν τοιού- »των. Αὐτὸς ὁ παῖς δεικνύει εἰς τὸν παιδαγωγὸν τὸ σημεῖον, ἐξ οὗ »πρέπει νὰ ὀρμηθῇ εἰς τὴν τούτου διαπαιδαγώγησιν. Ὁ συνετὸς παιδαγωγός, εἴτε πατήρ εἶναι οὗτος εἴτε διδάσκαλος, παρακο- »λουθῶν τὰς ἐρωτήσεις τοῦ παιδός, λαμβάνει ἀφορμὴν νὰ πολλα- »πλασιάσῃ τὰς γνώσεις αὐτοῦ, νὰ διασαφήσῃ αὐτὰς καὶ δι' αὐτῶν »ν' ἀναπτύξῃ τὴν διάνοιαν αὐτοῦ καὶ μορφώσῃ τὴν καρδίαν.

Ἄλλὰ πῶς, ἀκούω τὸν εἰρημένον κύριον ἀνακράζοντα, πῶς δυ- »νάμεθα διὰ τῶν κοράκων νὰ παιδαγωγήσωμεν τὸν παῖδα καὶ νὰ ἀποδείξωμεν τὸν Θεὸν εἰς τὴν διάνοιαν αὐτοῦ; Ἴδου πῶς. Ὅταν ἐν καιρῷ περιπάτου οἱ παῖδες, βλέποντες τυχὸν κόρακά τινα, κα- »ταβιβρώσκοντα τὸ πτώμα ζώου τινός, σὲ ἐρωτῶσι περὶ τούτου, μὴ ἀφίνης ἀπαρατήρητον τὸ φαινόμενον, ἀλλ' εἶπέ εἰς αὐτούς· «Τὸ πτηνὸν τοῦτο, τέκνα μου, ἂν καὶ δὲν ἔχει μελωδικὴν φω- »νὴν, μεγάλως ὅμως ὠφελεῖ ἡμᾶς· διότι, ὡς βλέπετε, τρώγει τὰ πτώματα τῶν τεθνεώτων ζώων καὶ δὲν ἀφίνει αὐτὰ νὰ μολύνωσι τὸν ἀέρα, τὸν ὁποῖον ἡμεῖς ἀναπνέοντες ζῶμεν.» Ὅταν πάλιν οἱ παῖδες, προχωροῦντες πορρωτέρω, βλέπωσι κόρακας, ἵπταμένους ὀπισθεν τοῦ ἀρότρου τοῦ γεωργοῦ καὶ σὲ ἐρωτῶσι περὶ τοῦ παρα- »δόξου τούτου φαινομένου, μὴ ἀφίνης τὴν περίστασιν νὰ σε δια- »φύγῃ, ἀλλὰ δίδασκε τοὺς παῖδας λέγων· «Οἱ κόρακες οὗτοι, τέ- »κνα μου, οἱ παρακολουθοῦντες τὸ ἄροτρον τοῦ γεωργοῦ καὶ οἰο- »νεῖ ἀντιλήπτορες αὐτοῦ φαινόμενοι, ἀποστέλλονται παρ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ ὅπως βοηθήσωσι τὸ ἔργον τοῦ μοχθοῦντος τούτου ἐρ- »γάτου, τρώγοντες τοὺς σκώληκας καὶ τὰ λοιπὰ φθοροποιὰ ἔντομα, ἅτινα ἐξέρχονται ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ ἀρότρου ἀνασκαπτομένων βῶλων.» Ἡ διδασκαλία αὕτη καὶ τὸν νοῦν τοῦ παιδός ἀναπτύσσει (διότι ὁ παῖς μανθάνει τι ὅπερ δὲν ἐγίνωσκε), καὶ τὴν καρδίαν αὐτοῦ μορφώνει (διότι διεγείρεται ἐν αὐτῇ ἡ ἀγάπη πρὸς τὰ δημιουρ- »γήματα τοῦ Θεοῦ), καὶ αὐτὸν τὸν Θεὸν ἀποδεικνύει καὶ ὑποδει- »κνύει εἰς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, ὡς πάνσοφον καὶ πανάγαθον δημιουρ- »γόν. Ἄς μὴ περιφρονῶμεν τὸν κόρακα, διότι καὶ αὐτὸς εἶναι πλάσμα τοῦ Θεοῦ, χρησιμεῖον πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν θείων βου-

λημάτων. Διὰ τοῦ κόρακος διέθρεψέ ποτε ὁ Θεὸς τὸν ἐν τοῖς ὄρεσι κρυπτόμενον προφήτην Ἰλιάν. Ὅταν πάλιν οἱ παῖδες, εὐρόντες μέλισσάν τινα, περιπταμένην εἰς τὰ ἄνθη, σὲ ἐρωτῶσι περὶ αὐτῆς, μὴ ἀδιαφύρει εἰς τὴν ἐρώτησιν, ἀλλ' ἐπωφελοῦμενος τὴν περίστασιν κατάδειξον εἰς αὐτοὺς τὰς πολλὰς καὶ ποικίλας ὠφελείας, ἃς παρέχει τὸ ἔντομον τοῦτο εἰς τὸν ἄνθρωπον, καὶ δίδε εἰς αὐτοὺς μαθήματα ὑψηλοτέρων γνώσεων, ἥτοι φιλοπονίας, τάξεως, ὑπακοῆς, καὶ τῶν ὁμοίων, προσεπιλέγων ὅτι ἡ μέλισσα δίδει ὠφελιμώτατα μαθήματα εἰς μαθηματικούς καὶ ἀρχιτέκτονας. Ὅμοίως καὶ ὁ μύρμηξ παρέχει εἰς τὸν παιδαγωγὸν ἀρκετὴν ἀφορμὴν, ὅπως παιδαγωγήσῃ τὸν παῖδα, καταδεικνύων εἰς αὐτὸν τό τε συνετὸν καὶ φιλόπονον καὶ προορατικὸν τοῦ ζώου τούτου. Πρὸς τὸν μύρμηκα πέμπει καὶ αὐτὸς ὁ Θεὸς τὸν ὀκνηρὸν ἵνα σωφρονισθῇ· «Ἰθι (λέγει) πρὸς τὸν μύρμηκα, ὃ ὀκνηρὸς, καὶ ζήλωσον ἰδὼν τὰς ὁδοὺς αὐτοῦ, καὶ γενοῦ ἐκείνου σοφώτερος (Παρ. Σολ. 6, 6).» Μήπως ὁ κύων δὲν εἶναι ἀρκετὸν παράδειγμα πίστεως καὶ ἀγάπης καὶ εὐπειθείας πρὸς τοὺς κυρίους; Μήπως μικρὰ εἶναι ἡ ὠφέλεια ἢ προσγινομένη εἰς τοὺς παῖδας, ὅταν ἀκούωσιν ὅτι κύνες ἔσωσαν τὴν ζωὴν πολλῶν ἀνθρώπων, ὅτι κύνες σώζουσι πνιγμένους, ὅτι κύνες ἀνασύρουσι τεθαμμένους ἐντὸς παχυτάτης χιόνος; Μήπως εἰς τοὺς ἰχθυόμονας, τοὺς τρώγοντας τὰ ὠὰ τῶν κροκοδείλων, καὶ εἰς τὰ στρουθία, ἅτινα ἀφανίζουσι καταστρεπτικώτατα καὶ ὀλεθριώτατα ἔντομα, μήπως, λέγω, καὶ εἰς αὐτὰ δὲν καταφαίνεται ἡ πανσοφία καὶ ἡ παναγαθότης τοῦ Θεοῦ; Τί δὲ νὰ εἴπητις καὶ περὶ τῶν ἀνθέων, ἅτινα διὰ τοῦ ὠραιοτάτου αὐτῶν χρώματος καὶ τῆς κανονικωτάτης μορφῆς ἀναπτύσσουσι καὶ προάγουσιν ἐν τῇ τῶν παιδῶν ψυχῇ τὸ αἶσθημα τοῦ καλοῦ; Ἀλλὰ καὶ αἱ ἀστραπαὶ καὶ αἱ βρονταὶ, αἱ μέγανως συντελοῦσαι εἰς ἀνάψυξιν καὶ ζωογόνησιν τῆς φύσεως διὰ τῆς ἀνακαινίσεως καὶ καθάρσεως τοῦ ἀέρος, μικρὰν παρέχουσιν ἀφορμὴν πρὸς κατάδειξιν οὐ μόνον τῆς θείας ἀγαθότητος, ἀλλὰ καὶ τῆς θείας μεγαλειότητος; Οὐδὲν ἐκ τῶν τοῦ Θεοῦ δημιουργημάτων εἶναι τοσοῦτον μικρὸν καὶ τοσοῦτον εὐτελές, ὥστε νὰ μὴ δίδῃ ἀφορμὴν πρὸς δια-

παιδαγωγίᾳ τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ προφήταναξ Δαβὶδ οὐδαμοῦ ἀλλαγῶς ἐπαιδαγωγήθη, εἰμὴ ἐν τῷ μέσῳ τῶν θείων δημιουργημάτων, ἥτοι ἐν τῷ μέσῳ βροντῶν καὶ ἀστραπῶν, ἐν τῷ μέσῳ προβάτων καὶ λύκων, ἐν τῷ μέσῳ ἀετῶν καὶ κοράκων, ἐν τῷ μέσῳ ποταμῶν καὶ ῥυάκων, ἐν τῷ μέσῳ δένδρων καὶ ἀνθέων. Πρὸς τὴν θέαν δὲ τούτων πάντων ἐκπληττόμενος ἀνέκραζε μετ' ἐνθουσιασμοῦ· «Οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ» (ψαλμ. 18, 2)· καὶ, «Ὡς ἐμεγαλύνθη τὰ ἔργα σου, Κύριε, πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησας» (ψαλ. 103, 24). Τὴν γινώσκιν τῶν ἀοράτων τοῦ Θεοῦ ἰδιοτήτων, ἐπομένως τὴν γινώσκιν αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ, δύναται κάλλιστα ν' ἀποκτήσῃ ὁ παῖς ἐπ' αὐτῶν καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν θείων δημιουργημάτων. Σύμπασα ἡ φύσις μαρτυρεῖ τὰς ιδιότητας τοῦ Θεοῦ, ὅπως λέγει καὶ ὁ ἀπόστολος Παῦλος (Ῥωμ. 1. 19. 20)· «Τὰ γὰρ ἀόρατα αὐτοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθορᾶται, ἥτε αἰδίδιος αὐτοῦ δύναμις καὶ θεϊότης». Τούτου ἕνεκα πολλοὶ ἄνθρωποι, ἀρνούμενοι κατ' ἀρχὰς τὴν τοῦ Θεοῦ ὑπαρξιν, ἀπέβησαν εὐσεβέστατοι καὶ θρησκευτικώτατοι εὐθύς ὡς ἐνέκυψαν εἰς τὴν ἐρευναν τῶν φυσικῶν ἀντικειμένων, ὧν ἕκαστον, οἶονεὶ φωνὴν ἀφιέν, ἔλεγεν εἰς αὐτούς· «Ἐρευνήσον με τυφλὸν καὶ μάνθανε παρ' ἐμοῦ ὅτι ὑπάρχει Θεός, πάνσοφος, παντοδύναμος καὶ πανάγαθος». Ἐντεῦθεν ἔπεται ὅτι καὶ ὁ παιδαγωγός, ὅπως δυνηθῇ νὰ παιδαγωγήσῃ τὸν παῖδα διὰ τῶν φυσικῶν ἀντικειμένων διανοητικῶς, ἠθικῶς καὶ θρησκευτικῶς, ἀπαιτεῖται νὰ γνωρίζῃ καλῶς τὰς ιδιότητας καὶ τὸν προορισμὸν τῶν τε μεγάλων καὶ τῶν μικρῶν τοῦ Θεοῦ δημιουργημάτων.

Ἀλλὰ πάλιν ἀκούω τὸν ἀνωτέρω μνημονευθέντα κύριον ἐρωτῶντα μετ' ἀπορίας· «Ἄρα γε, ὅταν ὁ Ἰησοῦς ἔλεγεν, «Ἄφετε τὰ παιδία ἐλθεῖν πρὸς με», τοιοῦτους ὑπέθετε διὰ τὴν καρδίαν αὐτῶν παιδαγωγικούς ὄρους;» Πρὸς ταῦτα ἀπαντῶμεν· Μάλιστα, κύριε. Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς οὐ μόνον ὑπέθετε, ἀλλὰ καὶ μετεχειρίζετο τοιοῦτους παιδαγωγικούς ὄρους, διότι, διδάσκων καὶ παιδαγωγῶν τοὺς ἐν νηπιακῇ καταστάσει διατελοῦντας Ἰουδαίους, ἀνέπτυσσε τὰς ὑψηλοτέρας αὐτοῦ ἀληθείας διὰ φυσικῶν ἀντικειμένων, ἥτοι ὅτε μὲν διὰ προβάτων, ὅτε δὲ διὰ πτηνῶν,

ὅτε δὲ διὰ δένδρων καὶ φυτῶν, ὅτε δὲ διὰ σπορᾶς, ὅτε δὲ καὶ δι' αὐτῶν τῶν περιφρονουμένων κοράκων, λέγων· «Κατανοήσατε τοὺς κόρακας, ὅτι οὐ σπείρουν, οὐδὲ θερίζουσιν· οἷς οὐκ ἔστι ταμείον οὐδὲ ἀποθήκη, καὶ ὁ Θεὸς τρέφει αὐτούς». (Λουκ. ιβ', 24).

Νομίζομεν ὅτι ταῦτα ἀρκοῦσι πρὸς τὸ παρὸν εἰς ἀπάντασιν τῆς ἐκφρασθείσης ἀπορίας. Ἐπιφυλασσόμεθα δὲ ἵνα ἐν ἰδιαιτέρᾳ πραγματείᾳ πραγματευθῶμεν ἐκτενέστερον τὸ ζήτημα τοῦτο.

ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ ΣΠΑΘΑΚΗΣ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.

Περὶ Βυζαντινῶν μελέτη ὑπὸ Δημ. Βικέλα.

Ἐν Λονδίῳ 1874. 8^{ον} σελ. 148.

Ἡ πρὸ μικροῦ δημοσιευθεῖσα αὕτη μελέτη, ἀπάνθισμα περιεσκεμμένης σπουδῆς τῶν νεωτέρων συγγραφεῶν τῆς Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας περὶ Βυζαντινῶν οὔσα, σκοπεῖ δι' ὀλίγων σελίδων νὰ μεταδώσῃ ἡμῖν καθαρὰν καὶ ὅσον οἷόν τε ἀκριβῆ εἰκόνα τῆς ἱστορικῆς, κοινωνικῆς καὶ ἠθικῆς καταστάσεως τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους κατὰ τὸν ὑπερχιλιετῆ αὐτοῦ βίον. Διαιρεῖται δὲ κατὰ ταῦτα εἰς τρία τμήματα, ὧν τὸ πρῶτον περιλαμβάνει ἐν συνόψει τὴν ἱστορικὴν αὐτοῦ ἀνάπτυξιν καὶ παρακμὴν, τὸ δεύτερον ἐξελέγχει τὰς περὶ Βυζαντινῶν δυσμενεῖς δοξασίας τοῦ Μοντεσκιου καὶ Γίββωνος, ἀντιτάσσον ἐπιεικστέρως κρίσεις τοῦ συγγραφέως, τοῦ κ. Παπαρρηγοπούλου καὶ ἄλλων νεωτέρων ἱστορικῶν Ἀγγλων καὶ Γάλλων· ἐξαίρει τὰς τῶν Βυζαντινῶν ἀρετὰς (διότι οὐχὶ ἐλλείψεις μόνον εὐρίσκει παρ' αὐτοῖς) καὶ ἀποδίδει εἰς αὐτὰς τὴν μακροχρόνιον διατήρησιν τοῦ κράτους τούτου ἐναντίον πλείστων ἐπιδρομῶν τῶν βαρβάρων. Ἐν δὲ τῷ τρίτῳ καὶ τελευταίῳ τμήματι γίνεται λόγος περὶ τοῦ πλούτου, τῆς τέχνης καὶ βιομηχανίας, τῆς παιδείας, τῆς νομοθεσίας καὶ φιλολογίας καὶ ἐν γένει περὶ τῆς ἠθικῆς καταστάσεως τῶν Βυζαντινῶν· καὶ τελευταῖον ἔπεται ἀνακεφαλαίωσις τῆς ὅλης πραγματείας, καὶ χρονολογικὸς πίναξ τῶν αὐτοκρατόρων καὶ τῶν κυριωτέρων πράξεων τούτων.

Ἐν τῇ συνοπτικῇ ταύτῃ ἐκθέσει τῆς ὑποθέσεως τῆς πραγματείας ταύτης βλέπει ὁ ἀναγνώστης ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἀπεπειράθη νὰ δώσῃ ἡμῖν τελείαν ἔννοιαν τῆς τῶν Βυζαντινῶν ἱστορίας· ἐκ δὲ τῆς ἀναγνώσεως αὐτῆς θέλει πεισθῆ ὁ αὐτὸς, νομίζομεν, ὅτι ἐπὶ μακρὸν ἐμελέτησεν ὁ κ. Βικέλας τοὺς περὶ Βυζαντινῶν συγγράψαντας καὶ ἐλευθέραν τὴν κρίσιν ἐτήρησεν ἐν τοῖς πορίσμασιν αὐτοῦ. Ἄν δέ που εὔρη ὅτι δὲν σαφηνίζονται προσηκόντως τὰ ζητήματα, τοῦτο ἀποδοτέον εἰς τὴν βραχύτητα τῆς συγγραφῆς καὶ τὴν μέχρι τοῦ νῦν ἔλλειψιν εἰδικῶν μελετῶν περὶ πολλῶν ζητημάτων τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας. Ἐκ τῆς καλῆς ὁμῶς ἀπαρχῆς ταύτης τῶν ἱστορικῶν μελετῶν τοῦ συγγραφέως κρίνοντες, δικαιοῦμεθα νὰ προσδοκῶμεν εἰς τὸ μέλλον παρ' αὐτοῦ συντονωτέραν ἔρευναν τῆς κοινωνικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς ἀξίας τῶν Βυζαντινῶν, ἧς ἄφθονον ὕλην παρέχουσι τῷ ἀόκνῳ ἐρευνητῇ οἱ σωζόμενοι πολλοὶ ἱστορικοὶ τοῦ παρακμάσαντος ἑλληνισμοῦ τοῦ Βυζαντίου.

Κ. Ὀρατίου Φλάκκου ᾠδαί τινες εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐκ τῆς λατινικῆς μεθερμηνευθεῖσαι ὑπὸ Δ. Γούναρη.
ἔκδ. β', ἐν Πειραιεῖ 1874, 8^{ον} σελ. δ' καὶ 42.

Ὁ ἐν Πειραιεῖ ἐπὶ μακρὸν ἤδη χρόνον ὠφελιμώτατος γινόμενος τοῖς ἐκεῖ νέοις διὰ τῆς διδασκαλίας τῆς ἑλλ. καὶ λατ. γλώσσης κ. Δ. Γούναρης, ἑλληνιστὶ μεθερμηνεύσας, ἐξέδωκε τῷ 1872 ᾠδὰς τινὰς τοῦ ποιητοῦ Ὀρατίου ἐν πεζῷ λόγῳ. Ἐκτοτε δὲ μελετῶν τὸν Ῥωμαῖον τοῦτον λυρικόν, διεσκεύασεν ἐπὶ τὸ ἀκριβέστερον τὴν μετάφρασιν αὐτὴν καὶ νῦν ἐξέδωκε τὸ δεύτερον πληρύτεραν· διότι καὶ ἄλλας τινὰς ᾠδὰς καὶ σημειώσεις ἐρμηνευτικὰς τοῦ κειμένου προπέθηκε, καὶ σύντομον βιογραφίαν τοῦ ποιητοῦ τούτου προέταξε, θέλων οὕτω τοῖς μὲν μαθηταῖς νὰ δώσῃ βοήθημα πρὸς τὴν μελέτην τοῦ Ὀρατίου, τοῖς δὲ μὴ δυναμένοις νὰ ἀναγνώσωσιν ἐν τῷ πρωτοτύπῳ νὰ γνωρίσῃ τὸν κορυφαῖον τοῦτον τῆς Ῥώμης λυρικόν ἐν ἑλληνικῇ εὐαναγνώστῳ παραφράσει ὀλίγων ᾠδῶν αὐτοῦ.

E. K.

*Μετεωρολογικαὶ παρατηρήσεις κοινοποιηθεῖσαι
ἐκ τοῦ ἀστεροσκοπείου Ἀθηνῶν.*

1874. Μάρτιος (Ε. Ν.).

Μέση βαρομετρικὴ θλίψις	755,60	χμ.
Μεγίστη »	»	761,70 (τὴν 4ην).
Ἐλαχίστη »	»	746,34 (τὴν 20ήν).
Μέση θερμοκρασία	7,54	ἐκ.
Μεγίστη »	19,2	(τὴν 29ην).
Ἐλαχίστη »	5,7	(τὴν 8ην).

Ἄνεμος ἔπνευσε ΒΑ 11 ἡμέρας, ΝΔ6, Β4, Δ3, ΒΔ2, ΝΑ2, Ν2, Α1.

Ἡμέραι βροχῆς 8, βροχῆς καὶ χιόνος 3, χιόνος 5· ποσὸν τοῦ καταπεσόντος ὕδατος 32,36 χμ. Ἡμέραι ἀστραπῶν 3.

Ἀπρίλιος (Ε. Ν.).

Μέση βαρομετρικὴ θλίψις	752,25	χμ.
Μεγίστη »	»	757,92 (τὴν 4ην)
Ἐλαχίστη »	»	743,80 (τὴν 14ην)
Μέση θερμοκρασία	17,52	ἐκ.
Μεγίστη »	25,6	(τὴν 27ην)
Ἐλαχίστη »	6,3	(τὴν 30ήν).

Ἄνεμος ἔπνευσε ΒΑ 9 ἡμέρας, ΝΔ 9, Ν7, Δ3, Β2.

Ἡμέραι βροχῆς 5, ποσὸν τοῦ καταπεσόντος ὕδατος 19,44 χμ. Ἡμέρα ἀστραπῶν 1.

**ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΕΝ ΤΩ Β' ΤΟΜΩΙ ΤΟΥ ΑΘΗΝΑΙΟΥ
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ.**

Σελ.

Παιδαγωγικαὶ σκέψεις τοῦ ποιητοῦ Ὀρατίου ὑπὸ Ν. Πετρῆ, γυμνασιάρχου Καλαμῶν	3, 155
Ἀρχαιολογικαὶ ἐν Αἰγύπτῳ ἀνασκαφαὶ καὶ ἀποκαλύψεις ὑπὸ Τ. Δ. Νερούτσου, ἰατροῦ ἐν Αἰγύπτῳ (συνέχεια καὶ τέλος)	16, 90

Περὶ Συνεσίου ὑπὸ Α. Διομήδους Κυριακοῦ, καθηγητοῦ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ	41
Περὶ τοῦ φιλολογικοῦ ἀγῶνος τῆς 5' περιόδου συνοπτικὴ ἔκθεσις τῆς ἐπ' αὐτοῦ ἐπιτροπῆς	68
Ἐπιγραφή Σπάρτης ὑπὸ Π. Α. Κομνηνοῦ, καθηγητοῦ ἐν τῷ γυμνασίῳ Καλαμῶν	76
Βιβλιοκρισία περὶ τοῦ Θεολογικοῦ Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως ὑπὸ Σπυρίδωνος Κ. Παπαγεωργίου, τελειοφοίτου τῆς θεολογίας	77, 122
Περὶ νηπιαγωγείων ὑπὸ Ἀριστείδου Σπαθάκη, καθηγητοῦ ἐν τῇ Ῥιζαρείῳ ἐκκλησιαστικῇ σχολῇ	81
Λόγος περὶ χαρακτηρισμοῦ τῆς Ἰωνικῆς φυλῆς ὑπὸ Χ. Λαιλίου, γυμνασιάρχου ἐν Μιτυλήνῃ	112
Ἐπιγραφαὶ ἀνέκδοτοι ἐκ Δήλου καὶ Ἀθηνῶν ὑπὸ Στεφάνου Α. Κουμανοῦδη, καθ. ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ	131
Περὶ τῶν κομητῶν ὑπὸ Δ. Κ. Κοκκίδου, ὑφηγητοῦ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ	138
Μετεωρολογικαὶ παρατηρήσεις τοῦ Ἀστεροσκοπείου Ἀθηνῶν	159, 244, 322, 409, 495
Βιβλιοκρισία, περὶ Βλασσίου καὶ Διοφάνους ἔρευναὶ καὶ εἰκασίαι Μάρκου Ῥενιέρη, ὑπὸ Εὐθ. Καστόρχη, καθηγητοῦ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ	161
Παῦλος Σάρπη ὑπὸ Φραγκίσκου Ζαμβάλδη, καθηγητοῦ τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων ἐν Ῥώμῃ	194
Περὶ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου ὑπὸ Α. Διομήδους Κυριακοῦ	212, 459
Ἐπιγραφαὶ Μυκόνου ἀνέκδοτοι ὑπὸ Στεφάνου Α. Κουμανοῦδη	235
Περὶ τῆς ἠθοποιοῦ δυνάμεως τῶν ἐν τοῖς σχολείοις διδασκομένων μαθημάτων ὑπὸ Ἀριστείδου Σπαθάκη	245
Περὶ θεολογικῆς παιδείας ὑπὸ Ζήκου Ῥώσση, καθηγητοῦ ἐν τῇ Ῥιζ. ἐκκλησ. Σχολῇ	264
Νέον πείραμα ἐπὶ τοῦ φαινομένου τῆς διπλῆς διαθλάσεως ὑπὸ Δ. Σ. Στρούμπου, καθηγητοῦ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ	275
Ἐλέγχου ἀναίρεσις ὑπὸ Χ. Βάφα, καθηγητοῦ ἐν τῷ Β'. Γυμνασίῳ Ἀθηνῶν	278
Ἐτυμολογικὰ καὶ ὀρθογραφικὰ ὑπὸ Μ. Δέφνερ, ὑφηγητοῦ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ	282

	Σελ.
Περὶ τοῦ σχήματος καὶ μεγέθους τῆς γῆς ὑπὸ Δ. Κ. Κοκκίδου	288, 435
Περὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ναοῦ, ὡς χώρου τῆς τοῦ θεοῦ λατρείας, ὑπὸ Εὐθ. Καστόρχη	301
Θεσσαλικὴ ἐπιγραφή μετεκδιδόμενη ὑπὸ Στεφάνου Α. Κουμανούδη	316
Σημείωσις ἀρχαιολογικὴ ὑπὸ Ῥουσοπούλου καθηγητοῦ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ	320
Βάσανος τῶν ἀποδείξεων τῶν ἐκ τῆς γραφῆς καὶ τῆς ἐτυμολογίας λαμβανόμενων ὑπὲρ τῆς ἐρασμικῆς προφορᾶς ὑπὸ Θ. Παπαδημητρακοπούλου, διδάκτορος τῆς φιλοσοφίας καὶ πρώην καθηγητοῦ	323
Ἰουστίνος ὁ φιλόσοφος καὶ μάρτυς ὑπὸ Ν. Καλογερᾶ, καθηγητοῦ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ	359
Περὶ ἐπιστημονικῶν ὄρων ὑπὸ Δ. Σ. Στρούμπου	381
Ἡ περὶ Τροίας βίβλος τοῦ κ. Σχλίεμαν. Βιβλιοκρισία ὑπὸ Max Müller	364
Ἄλλου Γερμανοῦ κρίσις περὶ τῆς ἀρχαιολογικῆς συλλογῆς τοῦ αὐτοῦ κ. Σχλίεμαν καὶ ἀρχαιολογικὴ σημεῖωσις τοῦ κ. Ῥουσοπούλου περὶ τῆς αὐτῆς	395, 397
Βιβλιοκρισία Σ. Α. Κουμανούδη	399
Ἐπιγραφαὶ Βοιωτίας ἀνέκδοτοι ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ	401
Ἐπιγραφαὶ δύο ἐξ Ἀμοργοῦ	401
Ἐπιγραφαὶ τῆς ἀρχαίας πόλεως Ἀλεξανδρείας ὑπὸ Τ. Δ. Νερούτσου	411
Ἑρμηνεῖα χωρίων τινῶν τοῦ Σοφοκλέους ὑπὸ Ν. Πετρῆ, διευθυντοῦ τοῦ ἐν Ἀθήναις Βαρβακείου Λυκείου	430
Ἐπιγραφαὶ ἀνέκδοτοι Μεγαρίδος καὶ Ἀττικῆς ὑπὸ Στεφάνου Α. Κουμανούδη	479
Λύσις παιδαγωγικῆς τινος ἀπορίας ὑπὸ Ἀριστείδου Σπαθᾶκη	487
Βιβλιογραφία.—ά Περὶ Βυζαντινῶν μελέτη ὑπὸ Δημ. Βικέλα. β' Κ. Ὁρατίου Φλάκκου ᾧ δαί τινες εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐκ τῆς λατινικῆς μεθερμηνευθεῖσαι ὑπὸ Δ. Γούναρη—ὑπὸ Εὐθ. Καστόρχη	493—494